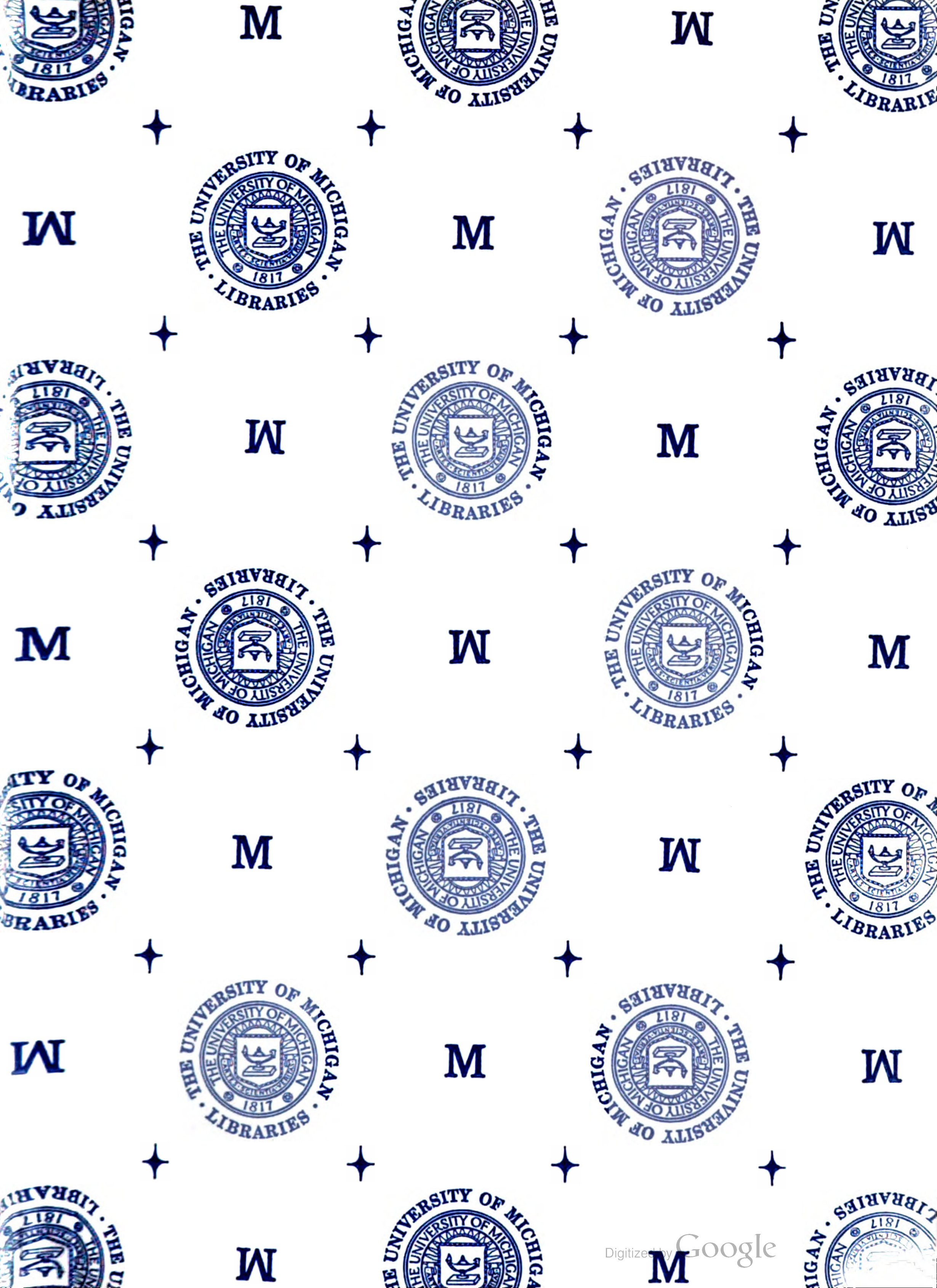
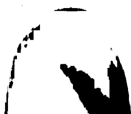

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817
M
Digitized by Google

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

Živojin Rakočević

Specifičnosti i istorijski prolazan karakter robnog oblika procesa udruživanja rada

Boris Ziherl

Engels, Lenjin i »autentični marksisti«

Miloje Petrović

Lukačeva kritika staljinizma

Veljko Radović

Prošireni i zatvoreni vidik (Povodom četvrtog FEST-a, 1—9. februara 1974)

Studije i članci • Prilozi • Osvrti • Prikazi

1974

1-2

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 100 dinara.
Za inostranstvo 16 USA dolara
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XVII 1974 BROJ 1—2

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Živojin Rakočević
SPECIFIČNOSTI I ISTORIJSKI PROLAZAN KARAKTER ROBNOG OBLIKA PROCESA UDRUŽIVANJA RADA (II) 3

Boris Ziherl
ENGELS, LENJIN I „AUTENTIČNI MARKSISTI" 28

Mitar Mihaljica
PUTEVI OBLIKOVANJA I KONKRETIZOVANJA ZAJEDNIČKOG INTERESA U PLATFORMI I ULOGA SAVEZA KOMUNISTA 39

Miloš Aleksić
OBRAZOVANJE RADNIČKE KLASE I SOCIJALNA STRUKTURA DRUŠTVA 52

Živko Marković
USTAVNE PROMENE I DELOVANJE KOMUNISTA U OPŠTINI 64

PRILOZI

Miloje Petrović
LUKAČEVA KRITIKA STALJINIZMA 74

Božidar Popović
SMISAO I ZNAČAJ PERMANENTNOG OBRAZOVANJA 91

Jure Boban
SOCIJALISTIČKI SAVEZ I NOVI USTAVNI POLOŽAJ MJESNE ZAJEDNICE 96

Anto Sabljak
SOCIOLOŠKI I POLITIČKO-EKONOMSKI VIDOVI ZDRAVSTVENOG (I SOCIJALNOG) OSIGURANJA ZEMLJORADNIKA 103

Savo Čukanović
PENZIJSKO OSIGURANJE ZEMLJORADNIKA 111

OSVRTI

Veljko Radović
PROŠIRENI I ZATVORENI VIDIK (Povodom četvrtog FESTA-a, 1—9. februara 1974) 127

PRIKAZI

Vladimir Milanović
DR NAJDAN PAŠIĆ: NACIONALNO PITANJE U SAVREMENOJ EPOHI 137

Dragica Janjić
LJUBOMIR RADOVANOVIĆ: NESVRSTANOST — OSNOVI JEDNE DOKTRINE MEĐUNARODNE POLITIKE 141

Obrad Pejanović
DR VUČINA VASOVIĆ: DEMOKRATIJA I POLITIKA 143

Jelena Stupar
DR STOJAN GLIGORIĆ: ARAPSKI SVET I SOCIJALIZAM 147

Tomislav Stošić
MILTON FRIDMAN: TEORIJA NOVCA I MONETARNA POLITIKA 151

Ratko Nešković
„MARKSIZAM U SVETU", BR. 1/1974. 153

СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТЬИ

Живойин Ракочевич

СПЕЦИФИЧНОСТИ И ИСТОРИЧЕСКИЙ ПЕРЕХОДНОЙ ХАРАКТЕР ТОВАРНОГО ВИДА ПРОЦЕССА ОБЪЕДИНЕНИЯ ТРУДА (II) 3

Борис Зихерл

ЭНГЕЛЬС, ЛЕНИН И „АВТЕНТИЧНЫЕ МАРКСИСТЫ" 28

Митар Михалица

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ И КОНКРЕТИЗИРОВАНИЯ ОБЩИХ ИНТЕРЕСОВ В ПЛАТФОРМЕ И РОЛЬ СОЮЗА КОММУНИСТОВ 39

Милош Алексич

ОБРАЗОВАНИЕ РАБОЧЕГО КЛАССА И СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ОБЩЕСТВА 52

Живко Маркович

ИЗМЕНЕНИЯ В КОНСТИТУЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОММУНИСТОВ В ОБЩИНЕ 64

ПРИЛОЖЕНИЯ

Милое Петрович

КРИТИКА СТАЛИНИЗМА ЛУКАЧА 74

Божидар Попович

СМЫСЛ И ЗНАЧЕНИЕ ПЕРМАНЕНТНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 91

Юре Бобан

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ СОЮЗ И НОВОЕ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МЕСТНОГО СОДРУЖЕСТВА 96

Анто Сабляк

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ (И ОБЕСПЕЧЕНИЯ) КРЕСТЬЯН 103

Саво Чуканович

ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ КРЕСТЬЯН 111

ОБОЗРЕНИЯ

Велько Радович

ШИРОКИЕ И ЗАКРЫТЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ (По поводу четвертого ФЕСТ-а, 1—9 февраля 1974) 127

НОВЫЕ КНИГИ 137

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Živojin Rakočević

THE SPECIFIC AND HISTORICALLY TRANSITORY NATURE OF THE COMMODITY FORM OF LABOUR ASSOCIATION (II) 3

Boris Ziherl

ENGELS, LENIN AND „AUTHENTIC MARXISTS" 28

Mitar Mihaljica

WAYS TO FORMULATE COMMON INTERESTS IN THE PLATFORM AND THE ROLE OF THE COMMUNIST ALLIANCE 39

Miloš Aleksić

WORKING CLASS EDUCATION AND SOCIAL STRUCTURE OF THE SOCIETY 52

Živko Marković

CONSTITUTIONAL CHANGES AND COMMUNIST ACTIVITY IN THE COMMUNES 64

CONTRIBUTIONS

Miloje Petrović

LUKAC'S CRITICISM OF STALINISM 74

Božidar Popović

THE MEANING AND IMPORTANCE OF PERMANENT EDUCATION 91

Jure Boban

THE SOCIALIST ALLIANCE AND NEW CONSTITUTIONAL POSITION OF THE LOCAL COMMUNITY 96

Anto Sabljak

SOCIOLOGICAL AND POLITICO-ECONOMIC ASPECTS OF HEALTH (AND SOCIAL) INSURANCE OF FARMERS 103

Savo Čukanović

FARMERS' PENSION INSURANCE 111

COMMENTS

Veljko Radović

EXPANDING AND CLOSED VIEW (On the occasion of the Fourth FEST, February 1—9, 1974) 127

NEW BOOKS 137

Studije i članci

Živojin Rakočević

SPECIFIČNOSTI I ISTORIJSKI PROLAZAN KARAKTER ROBNOG OBLIKA PROCESA UDRUŽIVANJA RADA (II)*

(Ka kritičkoj sintezi uslovâ i načina funkcionisanja robne proizvodnje relativno udruženog rada)

PRIVATNI KAPITAL, „TEHNOSTRUKTURA" I RELATIVNO UDRUŽENI RAD KAO RAZLIČITE ISTORIJSKE OSNOVE PROIZVODNJE VREDNOSTI. — KRITIČNE „TAČKE PRELAZA" I SOCIJALNI PREOBRAŽAJI

Savremeni oblici procesa stvaranja robne vrednosti („čulno natčulne supstance") egzistiraju na kvalitativno različitim istorijskim osnovama: odnosima najamnog rada i privatnog kapitala, tehnokratskim državno-kapitalističkim odnosima i relativno udruženom radu, odnosima samoupravljanja.

U svakoj od tih „organskih društvenih tvorevina" egzistiraju rad *in abstracto* (kao isključiva i čisto društvena supstanca robne vrednosti), različite „apstraktne" i stvarne protivurečnosti između radnog i slobodnog vremena, to jest suprotnosti rada za egzistenciju (proizvodnog rada) i rada kao „slobodne igre" (slobodnog intelektualnog stvaralaštva, takozvane čiste nauke, umetnosti, dokolice — razonode), specifični procesi rastavljanja robne vrednosti, relativno podređivanje respektivnih ekonomskih oblika pod svetske ekonomske oblike i zakonitosti, reverzibilni odnosi između politike i ekonomije itd.

Iz dosadašnjeg toka analize proizlazi i zaključak da robna vrednost sama po sebi „ne isključuje ni jednu upotrebnu vrednost", to jest da rad *in abstracto*, ili apstraktno određenje proizvodnog rada, ne isključuje niti sprečava bilo koji konkretan — koristan rad kao drugo bitno svojstvo proizvodnog rada, — u uslovima i datim konkretnim prilikama *robne* proizvodnje. Ali u svakoj od tih društvenih tvorevina postoje i određene

---

* Objavljujemo drugi, završni deo studije Ž. Rakočevića. U prvom delu („Socijalizam", br. 12/1973) razmatrana su različita pitanja osnovnog ekonomskog oblika relativno udruženog rada (odnosâ samoupravljanja), veza socijalizma s robnom proizvodnjom, preokret u prisvajanju „apsolutnog proizvoda rada", proces rastavljanja robne vrednosti u funkciji relativno udruženog rada i drugo.

ekonomske granice, protivurečnosti i specifični oblici i zakoni kretanja proizvodnog rada, društvene podele rada i realnog društvenog bogatstva.

Kako koeficijenti (stope) tako i činioci privrednog rasta, odnosno društvenog bogatstva [neposredno proizvodni rad, transfer tehnologije i znanjâ, „opšte stanje nauke i napretka tehnologije ili primene te nauke na proizvodnju", proces permanentnog obrazovanja ili „akumulacija znanjâ društva u čovekovoj glavi" (K. Marks, *Grundrisse)* itd.], zavise od specifičnih društvenih karaktera onih osnovnih, primordijalnih odnosa proizvodnje i raspodele. Naravno, u krajnjem rezultatu analize i uz delovanje — posredovanje niza „srednjih članova", to jest iracionalnih ekonomskih odnosa i oblika, svetskog tržišta, internacionalnog kretanja „kreditnog kapitala" ili „investicionog novca" i drugog, kao i različitih međunarodnih ekonomskih institucija i njihovih „tehničkih instrumenata".

Strogo uzev, privatni kapital, to jest odnos najamnog rada i kapitala, postavlja relativno uske granice proizvodnom radu, ekonomiji rada, porastu produktivnosti rada i stvaranju realnog društvenog bogatstva, na toj podlozi. Štaviše, on postavlja granice do kojih se još može da kreće rad *in abstracto* („čulno natčulna supstanca"), — uprkos istorijskoj činjenici da je robna proizvodnja tek s kapitalizmom postala opšti, tako reći univerzalan sistem elementarnih ekonomskih odnosa u proizvodnji i raspodeli. I pored toga što je silno razvio proizvodne snage društvenog rada i stvorio svetsko tržište robâ, materijalnog i finansijskog kapitala, kapitalizam se u toj svojoj „civilizatorskoj ulozi" stalno suočavao i još se suočava, s „delatnom protivurečnošću" i relativno uskim ekonomskim granicama privatnog kapitala.

Bitno, odlučno svojstvo te stalno pokretljive, perenirajuće, protivurečne i „samooplođujuće" robne vrednosti jeste *profit* (i superprofit, odnosno zemljišna, tehnološka itd. renta). Tu svoju glavnu svrhu — pokretački i regulativni motiv — privatni kapital praktično i postiže, provodi pomoću različitih metoda proizvodnje relativnog i apsolutnog viška vrednosti, to jest redukcijom potrebnog rada na sve manji društveni minimum, — ukoliko, naravno, na tom putu ne nailazi na veće otpore i suprotno delovanje sindikalno organizovane, politički udružene radničke klase. Pored toga, privatni kapital stalno računa s ekonomijom u primeni stalnog i uopšte postojanog kapitala (Sp, minulog rada), dok u pogledu primene živog rada postupa gotovo suprotno — rasipnički, pa izgleda kao da ga se taj rad i napori, patnje skopčane s njim, uopšte ne tiču.

Nešto drukčije stvari stoje sa savremenom industrijskom korporacijom, društvenim reproduktivnim preduzećem (akcionarskim društvom, „multinacionalnim" koncernom, „konglomeratom"). U tim gigantskim reproduktivnim preduzećima s izrazito visokim organskim sastavom kapitala (u čijoj tehničkoj — materijalnoj osnovi leže novi tehnološki postupci, energije i sintetički materijali, te delimično automatizovani procesi proizvodnje, elektronski računari i složeni informacioni sistemi, permanentno naučno istraživanje i industrijska primena naučnih otkrića i pronalazaka itd.) zbivaju se izvesne promene — transmutacije; u prvom

redu u sferi organizacije i upravljanja, a zatim i u samom proizvodnom radu, njegovoj konkretnoj sadržini i funkcijama. U ovom poslednjem ne samo u smislu postepenog potiskivanja, napuštanja teškog fizičkog rada i „razmrvljenog rada“ (čovekovog rada na traci, to jest zaglupljujućih i pustošnih rutinskih proizvodnih operacija) i „pretvaranja psihičke okretnosti u tehničku i psiho-fizičku okretnost“, delotvornost i energiju radnika u takozvanom *speed-up systemu* (ubrzanom sistemu)[1], već i postepenog poništavanja ranijih antagonizama između nauke i industrije, intelektualnog i manuelnog rada, redukcije radnog vremena i embrionalnog razvitka ekonomisanja živim radom.

Pri svemu tome u skrivenom pozađu odnosa najamnog rada i kapitala i dalje deluju stvarni momenti stope viška vrednosti (m') — proizvodnost, intenzivnost i ekstenzivna veličina rada, radno vreme; na ponešto izmenjen način, i metodi proizvodnje „*relativnog* viška vrednosti, to jest natprosečna m'.

Iako koeficijenti složenosti proizvodnog rada i „troškovi reprodukcije“ radne snage (sama vrednost te specijalne robe) u tim preduzećima stoje iznad njihovih respektivnih nacionalnih proseka; a zbog toga, nužno, i najamnina i njeni specijalni fleksibilni oblici, ipak u pogledu onog ključnog odnosa najamnina — profit nije preskočen Rubikon niti se dogodio neki veliki društveni preokret. Najamnina je, naime, ostala zavisno promenljiva, a profit, odnosno akumulacija (nepotrošljivi deo profita) nezavisno promenljiva ekonomska veličina.

Tu krucijalnu ekonomsko-političku činjenicu poznog kapitalizma („tehnostrukture“) skrivaju danas ona „kriva granične efikasnosti kapitala“ i državno-kapitalistički načini „konstituisanja“ — „komponovanja“ domicilnih i svetskih regulativnih cena i relativnih odnosa cena sirovina i proizvoda visoke tehničko-tehnološke strukture, — pored onih „klasičnih“ oblika, načina i momenata „otuđivanja ekonomskih odnosa“ datih u najamnini od vremena i komada, profitnoj i prosečnoj profitnoj stopi (ppf') i veoma složenom, protivurečnom i otuđenom mehanizmu internacionalne ppf'.

Pa ipak, inverzija tendencijski padajuće ppf' u *masu* profita (što važi za ta gigantska preduzeća, udruženi kapital „zrelih industrijskih korporacija“) i, uopšte, redukcija ppf na dividendu kao specijalnu promenljivu kamatu (koju odavno vrši akcijski kapital posredstvom efektnih berzi i banaka) dolazi povremeno u koliziju s tendencijski rastućom nominalnom najamninom u takozvanom sektoru tehnostrukture.

Ako ta suprotna kretanja profita i najamnine potraju duže u tom sektoru; i, u isto vreme, ne nađu odgovarajuću kompenzaciju u prisvajanju „tuđeg radnog vremena“ (to jest m ili pf) bez ekvivalenta; a posredstvom onih mehanizama ppf' i internacionalne ppf', onda su neizbežna oštra klasna sukobljavanja unutar samog tog privilegovanog sektora savremene kapitalističke privrede, kao i suočavanje sa sledećom alternativom raspleta, rešenja tog osnovnog klasnog sukoba: kontrak-

[1] Uporedi: Herbert Marcuse, *Perspektive socijalizma u industrijski razvijenom društvu*, u knjizi: *Promjene u suvremenom razvijenom kapitalizmu*, knj. 3. Izdavački centar „Komunist“, Beograd, 1973, str. 509.

cijom proizvodnje i izostankom reinvestiranja profita u očekivanju da opšta tendencija inflacije poreže najamnine; ili, privremenim mirenjem vladajućih finansijskih grupa s nižim dividendama (sledstveno tome, i nižim kotacijama vrednosnica na „otvorenim novčanim tržištima") kako bi se u međuvremenu novim snažnim talasom tehničko-tehnoloških inovacija oborili troškovi proizvodnje i tako više nego izravnao pad profita. Naravno, jedno od rešenja tog sukoba jeste i sama kriza hiperprodukcije („recesija") u kojoj eksplozivno i na najubedljiviji način dolaze do izraza skriveni protivurečni elementi dati u „unutrašnjoj fiziologiji" kapitalističkog načina proizvodnje.

Ta delimična i fragmentarna transsupstancijacija izvesnih elemenata u odnosima proizvodnje nije došla iznebuha, neočekivano; kao neko proviđenje, dar božji ili kao čarobna formula u arsenalu državno-kapitalističkih mera na planu „spasavanja kapitalizma". Isto tako, do tih promena u unutrašnjoj fiziologiji — strukturi reproduktivnog kapitala nije se došlo jednostavnim delovanjem — napredovanjem tehnike — tehnologije; dakle, samim razvitkom pokretnih sila društvenog proizvodnog rada (podrazumevajući pod ovim i najnovije revolucionarne skokove u nauci i njenoj tehnološkoj primeni), — jer bi se i u tom slučaju radilo o nekom automatskom i skroz-naskroz tajanstvenom i zato *neistorijskom* kretanju.

Do tih se odnosa i specifičnih ekonomskih zakona „tehnostrukture" dospelo uzastopnim mutacijama u strukturi inokosnog, privatnog kapitala i promenama u njegovoj životnoj atmosferi: novčano-kreditnim odnosima, svetskom tržištu, relaciji prema državno-političkoj vlasti itd.[2]

---

[2] Ako je „proizvođenje viška vrednosti ili pravljenje profita" apsolutni zakon i savremenog državnog kapitalizma, onda su rečene strukturne promene, transmutacije i ultraetatistički dezintegrativni elementi stvarni način da se provede sam taj ekonomski zakon; i to na tako razvijenoj materijalnoj ili naučno-tehnološkoj podlozi koja na prvi pogled apsolutno protivureči tom zakonu i kapitalizmu uopšte.

Taj privid; u stvari, nerazumevanje odnosâ kapitala, i uloge države u njima, naveo je mnoge pisce kritičare „razvijenog tehnološkog" i „potrošačkog" društva da krenu u potragu za bogom, to jest da u promenama koje se događaju u samoj „kapitalističkoj tehnologiji" otkriju uzroke, zakone i oblike negacije kapitala, kapitalističkog načina proizvodnje.

Po nekima od njih; na primer, po H. Markuzeu, „progresivna redukcija potrebnog rada nije više utopija, nego vrlo realna mogućnost", pa se zato danas može postaviti pitanje ne vode li „*tehničke* promene u procesu rada"; dakle, sam pozitivni napredak u „*tehnici* kapitalističke industrijalizacije", „kapitalističke tehnologije", promenama u čisto društvenim — međuljudskim odnosima u smislu „ukidanja otuđenja" i progresivnog rasta slobodnog vremena — dokolice, uz izrazito visok standard života u „masovnom potrošačkom društvu", — „za one koji unutar opstojećega imaju ili mogu očekivati vlastitu kuću, automobil, televizor, dovoljno odeće i hrane".

Jer, kaže H. Markuze: „Upravo ovdje moramo biti konkretni i ne više govoriti samo o razvitku individuuma i o stvaralačkom ne-otuđenom radu, nego moramo postaviti pitanje — *kako izgleda tako nešto?*" (uporedi citirani rad, str. 506, 510. i 511, *kurziv* u tekstu).

I dok H. Markuze iz rečenih razmatranja „baze sistema" izvodi opšti zaključak o „pluralizmu organizacije, mišljenja, odstupanja ... asimilaciji klasa u sferi potrošnje", „stabilizaciji i integraciji" unutar „kasnog kapitalizma", dotle — nasuprot tom i sličnim shvatanjima — kritika „državno-monopo-

Koncentracija i centralizacija industrijskog i trgovačkog kapitala, mobilizovanje novčanih kapital-vrednosti i periodičkih prenosivih dohodaka posredstvom banaka i efektnih berzi, stapanje — udruživanje kapitala i kapitalizovanje različitih dohodaka, to jest pretvaranje kreditnog u fiktivni kapital, jesu početne, ali zato i veoma važne promene u procesu negacije privatne kapitalističke svojine, u smislu njenog razdvajanja od funkcija kapitala, derogiranja i dezintegracije.

Sraščivanje industrijskog, trgovačkog i bankovnog kapitala, to jest stvaranje *finansijskog kapitala i monopolâ* u pretežno reproduktivnom; dakle, i organizacionom i tehničko-tehnološkom smislu, jeste dalji džinovski korak u procesu negacije privatnog kapitala, — ali još u granicama i vlasti zakonâ ppf', profita i privatno-kapitalističke, odnosno državno-kapitalističke svojine. Posmatrano sa te strane, i sadašnja tendencija „tehnostrukture" samo je dalje produbljivanje i rasprostiranje one negacije; to jest dalji razvitak socijalizma u izokrenutom, *negativnom* vidu i obliku i zato nužno „protivurečnost koja samu sebe ukida, poništava" (K. Marks).

Tendencija „tehnostrukture" (koja uključuje „organizovano znanje", primenu, finansiranje i ekonomsko iskorištavanje tekovina naučno-tehnološke revolucije i permanentnog obrazovanja; a to znači i poništavanje ranijeg antagonističkog odnosa između velike privatne industrije i nauke) nije sama po sebi razaranje, negacija odnosâ najamnog rada i kapitala, ukidanje robnog karaktera radne snage, poništavanje ekonomskog otuđenja rada u svim važnijim egzistencijalnim oblicima. Nije ni neko definitivno i potpuno otkazivanje mehanizma ppf', pa zato ni neki pozitivno izgrađen „svet udruženog rada", koji — s daljim intenziviranjem, produbljivanjem, revolucionisanjem vlastitih organizacionih, tehničkih i ekonomskih oblika — može da računa na vlastito ras-

---

lističkog kapitalizma" ostaje zarobljenik stare nepokretne materijalističke i metafizičke dogme o nepromenljivosti odnosâ proizvodnje i raspodele i ireverzibilnom, „jednosmernom" i tako reći mehaničkom delovanju proizvodnih snaga (kao nečeg „onostranog" i zato obogotvorenog) na društvene odnose uopšte. Zato toj kritici — kritičarima ne stoji ništa na putu da slom kapitalizma vežu za neki hipotetički kritičan momenat u apstraktno shvaćenoj „budućnosti", pri čemu ljudi, „istorijski subjekti", mogu biti i pasivni u tom velikom iščekivanju trenutka kada će — pod delovanjem nauke i tehnologije — eksplodirati protivurečni elementi krize kapitalizma i u vazduh odleteti čitava ekonomsko-politička konstrukcija buržoaskog društva.

I jednima i drugima strano je Marksovo shvatanje buržoaskog društva kao „organizma koji je sposoban za preobražaj i koji se stalno nalazi u procesu preobražavanja", kao i njegovo shvatanje — fundamentalni naučni stav da se „u samoj stvari ne radi... o višem ili nižem stupnju razvitka društvenih suprotnosti koje proističu iz prirodnih zakona kapitalističke proizvodnje", već o „samim tim *zakonima*, o tim *tendencijama* koje deluju i sprovode se gvozdenom nužnošću" (uporedi Marksov Predgovor prvom izdanju *Kapitala*, str. XLIV i XLVII, *kurziv* — Ž. R.).

Na određen način ta se čudna shvatanja nalaze u nepremostivoj koliziji s Marksovim i Lenjinovim shvatanjem krizne i revolucionarne situacije; i s njihovim tumačenjem revolucije kao delatnog čina politički organizovane radničke klase koja — u krajnjem rezultatu — postaje svesna specifičnih društvenih sukoba, antagonizama i suprotnosti i borbom ih razrešava, ukida.

prostiranje, ekstenziju, univerzalizaciju. I to — po shvatanju autora — bez odgovarajućih, korenitih promena u smislu poz ukidanja privatnog i paraprivatnog (državnog) kapitala na takoz nacionalnom i internacionalnom društvenom planu; dakle, i bez skih prevrata u političkim odnosima, državnoj političkoj vlasti.

Ne može se niti se sme prevideti, prenebregnuti elementarna nica da ni materijalizacija, ekonomsko-političko ozbiljenje, ost „organizovanog znanja“ u industrijskim korporacijama, koncerni na koji način ne isključuje „krađu radnog vremena“ uposlenih na radnika (uključujući tu i one najbolje plaćene, to jest profes upravljače, inženjere, naučnike) od strane vlasnika-akcionara, fina oligarhije, pa makar tim proizvodnim radnicima izgledalo da u nekoj meri učestvuju u prisvajanju superprofita (tehnološke re jest da njihove natprosečne najamnine nisu rezultat naročitog ljanja robne vrednosti (one „prave linije“) koju jedino oni proizvo ekonomska posledica nekog izvedenog i nepoznatog oblika eksplo rada; dakle, posledica delovanja „krive“ nacionalne i svetske p jest posledica prisvajanja tuđeg viška rada — stvorenog *izvan* „ tehnostrukture“, u njenom nacionalnom i internacionalnom „okru

Zakon po kome proizvodno primenjen kapital mora da bude ljen na postojanu i promenljivu kapital-vrednost važi i za „zrelu strijsku korporaciju“; do izvesne mere čak i za automatizovano bernetizovano“ reproduktivno preduzeće. Zbog toga promenljivi ni u tom specijalnom slučaju ne može ni za koga i ni na koji nač pretvoren u dohodak. Naprotiv, i tu proizvodni radnik mora sta reprodukuje promenljivu kapital-vrednost, kao što u tom istom vodnom procesu mora da stvori i određeni inkrement vrednosti vrednosti. Superprofit, specijalna tehnološka, monopolska itd. rent su neizbežne komplikacije tog ekonomskog zakona, čije bliže objaš može da dâ jedino specijalna teorija-učenje o konkurenciji kapital

---

[8] Do koje mere je to složen i težak problem, pokazuje i kritička odgovarajućih tekstova iz Marksove *Grundrisse der Kritik der poli Oekonomie*, pisane 1857—1858; dakle, svega devet godina pre pojave toma *Kapitala*, iz koje nedvosmisleno izlazi da je Marks tada još sta stanovištu „razmene živog rada za opredmećeni rad“; i to u specifično štvenom kontekstu koji je „poslednji... razvitak *odnosa vrednosti* i vodnje koja počiva na vrednosti“ (citirano prema knjizi Gaje Petrović *zofija i revolucija*, „Naprijed“, 1973, str. 85, *kurziv* u tekstu). U stv razmena je čisto fiktivna i s njom se računa jedino na specijalnom rada; dakle, i u građansko-pravnim odnosima koji odgovaraju zak svojine robne proizvodnje, njenom tako reći apsolutnom obliku.

Radnik ustupa svoju radnu snagu i pre nego što je za nju efektiv stigao novčani ekvivalent, najamninu. Dakle, tek po isteku određenog puliranog radnog vremena, u kojem je proizvodno funkcionisala n radna snaga, radnik prisvaja rečeni novčani ekvivalent, — da bi ga iza toga izdao — potrošio kao vlastiti dohodak. Obilazno ponovno pri tog novca u ruke kapitalista ili grupe kapitalista (akcionarskog društva poracije itd.) samo je naknadna potvrda da taj novac stalno pripada kapitalista i da on samo prolazno vrši funkciju realizacije radnikovog do

Ali i onaj drugi stav iz citiranog Marksovog teksta zaslužuje p U prvom redu zato što se tu fundamentalni odnos najamnog rada i ka izvodi neposredno iz *odnosa robne vrednosti*. Ne, dakle, iz određenih

Tek s „participacijom“, „saodlučivanjem radnika“, — makar i fragmentarno datim, to jest u nekim početnim, embrionalnim oblicima udruženog rada, započinje istorijski proces *pozitivnog* ukidanja privatne i državne svojine. Na relativno višim stupnjevima procesa udruživanja rada doći će do novih revolucionarnih promena u tehničko-tehnološkoj i organizacionoj strukturi društvene proizvodnje. Pozitivni napredak u „organizovanom znanju“ biće, dakle, posredovan kvalitativnim promenama u primordijalnim društvenim odnosima proizvodnje i raspodele. Zbog naročitih istorijskih okolnosti pod kojima se taj društveni proces danas vrši u našoj zemlji, ostaje specifično razvijanje robne proizvodnje i svetskog tržišta kao elementarna društvena zakonitost relativno udruženog rada. I to kako zbog njegove stvarne konfrontacije, hvatanja u koštac s ultraetatističkim odnosima i oblicima, prenaglašene ekonomske uloge i moći savremene države, tako i naročito radi transfera nove tehnologije i znanjâ, ubrzanijeg razvijanja proizvodnih snaga društvenog rada, daljih podsticaja „organizovanom znanju“, kombinovanju — integraciji društvenog rada u reproduktivnoj sferi, planiranju privrednog razvitka u granicama ekonomije nacije i u internacionalnim okvirima itd.

U tom i takvom „društvenom miljeu“, kontekstu, neposredni proizvođač, proizvodni radnik — kao relativno udruženi radnik — „proizvodi“ i razvija vlastite odnose u proizvodnji i raspodeli i unapređuje različite pokretne sile društvenog proizvodnog rada; u prvom redu nauku kao „najsolidniji oblik društvenog bogatstva“.

Rečeni veliki prevrat i inverzije u reproduktivnoj sferi izazivaju povremeno velike potrese — krize u novčano-kreditnim odnosima (krize nacionalnih valuta, poremećaje u kretanju svetskog „investicionog novca“ itd.), a ponekad su i pravi *ultimate causes* revolucionarnih promena u tim krajnje otuđenim i iracionalnim ekonomskim odnosima (tendencija centralne banke u internacionalnim okvirima, „evrodolari“, „specijalna prava vučenja“, koordinacija nacionalnih novčano-kreditnih politika i drugo). Naravno, i *vice versa*, — jer su svi ti ekonomsko-politički odnosi ne samo protivurečni, već i *reverzibilni*. Zato će u daljem toku analize naročiti naglasak biti stavljen na ispitivanje odnosâ i promena u oblasti prometa i na takozvanom opštem društvenom planu.

---

rijskih prevrata u smislu ukidanja feudalnih odnosa, jedinstvene pojave radne snage kao robe naročite vrste, eksproprijacije — ekonomskog uništavanja prostih robnih proizvođača (samostalnih zanatlija i seljaka) itd., — iz čega jedino i može da proizađe pretvaranje novca u kapital, odnosno transsupstancijacija robne vrednosti u vrednost koja perenira — kapital. Učenje o najamnom radu i kapitalu kao određujućim odnosima u proizvodnji i raspodeli koji „prihvataju“, razvijaju, univerzalizuju i falsifikuju samu tu *zatečenu* robnu proizvodnju dato je u razvijenom obliku nešto kasnije, — u *Prilogu kritici političke ekonomije* i u *Kapitalu*. Iako su robno-novčani odnosi; sama robna proizvodnja, neizostavan uslov nastanka i samoodržanja odnosâ kapitala, kapitalizma, to nipošto ne znači da su jedini i dovoljan uslov — razlog njegovog rađanja i egzistencije.

Ta i neka druga sporna pitanja razvitka Marksove misli zaslužuju posebne naučne rasprave.

Izgleda da se „vertikale“ mogu povući jedino idući od *Kapitala* ka *Frühschriften*, a ne obrnuto; i, naravno, uvek u funkciji doslednog kritičkog razotkrivanja i tumačenja savremene ekonomsko-političke prakse.

MINULI RAD S URASLIM ODNOSOM KAPITALA

Mene velikog industrijskog ciklusa, periodičke revolucije v i cena, novčano-kreditne krize, tenzije i paroksizmi konkurer svetskom i nacionalnim tržištima nose u sebi različite mogućnosti native ekonomsko-političkog razvitka. Isto tako, i različite kritičı prelaza iz nižih u više društvene oblike; što se, opet, nipošto ne shvati apsolutno, kao nekakva tajanstvena neminovnost uzlazr tanja, bez kolebanja, stranputica, ozbiljnih padova, kretanja nat stitucije starih društvenih odnosa. Ali upravo te kritične, krizne nameću silnu potrebu za kritičkom revalorizacijom naučnih ı političke ekonomije; one su, štaviše, jedan od najpresudnijih njenog daljeg pozitivnog razvijanja, kako bi se i tim putem — a posredstvom političke prakse, meritornih političkih procena i c proniknulo u relevantna društvena kretanja.

Jedan od tih kardinalnih problema i velikih društvenih ka spoticanja jeste *odnos kapitala* vezan za minuli rad kod otuđenja tivno osamostaljenoj prometnoj sferi. Taj problem zaslužuje z strano i kritičko teorijsko razjašnjenje.

„*Odnos kapitala* nastaje za vreme procesa proizvodnje samo po *sebi već postoji u prometnom činu*, u različitim osnovnim (skim uslovima pod kojima se sučeljavaju kupac i prodavac (rac ge — prim. Ž. R.) u svom *klasnom odnosu*."[4] Tek u tom i takvom skom društvenom odnosu i neka prosta funkcija novca može se t misati u funkciju kapitala, to jest sam novac može se pretvori pital, a robna proizvodnja u kapitalističku robnu proizvodnju.

Izuzetak je, naravno, radna snaga kao roba *sui generis* koju i „proizvodi", stvara sam taj specifično društveni (i zato istorij lazan) odnos najamnog rada i kapitala, to jest sama krucijalna is činjenica ekonomski razvijenog odnosa tuđinštine, potpune razdv nosilaca proizvodnog rada i vlasnika novca i sredstava za proiz to jest materijalnih uslova bez kojih se onaj rad i ne može da materijalno ispolji. Na taj su se način, prvi put u istoriji, susr polarno i antagonistički suprotstavljene društvene klase — najan nici i kapitalisti. Jedan čisto prometni čin: prodavanje i kupovanj snage kao robe bio je društvena prolegomena i stalan i neizostava egzistencije kapitalističkog načina proizvodnje.

Teorijski posmatrano, ukidanje slobodnog tržišta rada i ot (robnog) karaktera radne snage postaje zato neizostavan uslov ı socijalizma, nezavisno od različitih istorijskih puteva njegovog na Ako rani socijalizam, ili „revolucionarni etatizam", u stvarnosti i dira robno-novčane odnose i veze sa svetskim tržištem (u izvesr bitnim odsecima društvene reprodukcije i samo kao element ili k državnog plana, to jest administrativnog sistema i načina privređ to on — po prirodi stvari — radikalno poništava, iskorenjuje spe kapitalističke elemente — osnove robno-novčanih odnosa, robne vodnje; u prvom redu, prividno ukida najamninu („cenu rada") k

[4] K. Marks, Kapital, II, str. 9, *kurziv* — Ž. R.

lučno važan iracionalni oblik kapitalističkog načina proizvodnje, da bi na njeno mesto stavio, praktično inaugurisao administrativnu platu, normu, akord, namiru, „uravnilovku" ...

Sistem odnosâ relativno udruženog rada (samoupravljanje) isključuje, poništava obe te vrste otuđivanja tečnog (živog) rada. Kao što ne podnosi tržište rada niti specijalne kupce te specijalne robe, on se, *in fact*, nikad ne miri niti može da podnese ono ultraetatističko *quid pro quo* kojim se jedan (privatni) oblik najamnine — najamnog odnosa zamenjuje drugim (državnim). S obzirom na sve to, moglo bi da se zaključi da u nas i ne postoji *odnos kapitala*. Sem, naravno, u onim „međusvetovima" i ukoliko se pod tim izrazom ne razume onaj stari državno-svojinski odnos, — koji, znamo, isključuje ne samo robu radnu snagu, nego — tendencijski — i robnu proizvodnju uopšte.

Pa ipak, postojeća ekonomska praksa i sadašnji neporecivo nedosledan ekonomski sistem, to jest egzistencija raznorodnih odnosa proizvodnje i raspodele u njemu; različite protivurečnosti i suprotnosti koje on u sebi odavno nosi, pružaju mnogo uverljivih dokaza o tome da minuli rad još ima neko neprevladano svojstvo „automatskog fetiša" i makar ograničenu sposobnost „eskontovanja" ili privlačenja tuđeg viška rada, buduće proizvodnje, neto dohotka. I to ne samo na relaciji: osamostaljena prometna sfera — materijalna proizvodnja, nego i unutar ove poslednje i preko republičkih i pokrajinskih granica. Ona prva relacija je, *via facti*, prenaglašena i zato zahteva podrobna naučna istraživanja i kritičke teorijsko-političke rasprave. Uprkos činjenici da se s pravim naučnim istraživanjem tog izvanredno složenog i osetljivog kompleksa odnosâ nije valjano ni započelo, u našoj društveno-političkoj praksi uveliko se odvijaju rasprave i čine pokušaji da se pronađe zadovoljavajuće političko rešenje datog problema. Očigledno, politika ni u ovom slučaju nije mogla da čeka na nauku; što, opet, nipošto ne znači da se neće morati osvrnuti na nju ukoliko zaista teži nekim trajnijim i verodostojnijim rešenjima.

U politici se ne može suviše čekati na odgovarajuća naučna rešenja koja bi proistekla iz „kritičkog saznavanja istorijskog kretanja, *kretanja koje sámo proizvodi materijalne uslove emancipacije*"[5]. Ali se ne sme ni tražiti ili očekivati da neka „takozvana nauka *a priori* izmudruje formulu za ‚rešenje socijalnog pitanja'"[6]; naročito ne za tako krajnje politički osetljiv i relevantan ekonomsko-socijalni problem.

To se pitanje razmatra i u našim partijsko-političkim diskusijama i novijim programskim dokumentima SKJ. U Platformi za Deseti kongres SKJ posvećena mu je srazmerno velika pažnja. Štaviše, opšta konstatacija o postojanju odnosâ kapitala leži u osnovi retrospektive „početka jedne krize socijalističkog razvoja" u našoj zemlji, — uprkos tome što se u jednoj rečenici neprecizno kaže da se sama ta kriza (ili samo njen početak!?) izražavala u „reprodukovanju starih i uspostavljanju *novih kapital-odnosa*", — uporedo ili tesno povezano s „pojavama i ten-

[5] K. Marks, *Beda filozofije*, „Kultura", Beograd, 1957, str. 191, *kurziv* — Ž. R.

[6] Isto.

dencijama monopolisanja uslova rada i upravljanja tim uslovima i sredstvima rada“[7].

Te važne konstatacije o kapital-odnosima i o začetku „jedne krize socijalističkog razvoja“ u našem društvu učinjene su odmah iza postavljanja globalne teze o tome da naše „samoupravno socijalističko društvo nije građeno na „svojoj“ osnovi“ jer „sadrži elemente i buržoaskog društva i socijalizma“ i jer predstavlja „jednu ‚prelaznu etapu'“ do Marksove „asocijacije slobodnih proizvođača“[8].

U Platformi je naročito naglašen stav o tome da su „radnik u udruženom radu i njegov rad, tekući i minuli, primarni činilac celokupne društvene integracije, da se u nas radi o *integraciji na bazi udruživanja rada i sredstava,* a ne kapitala, što je bitna osnova za prevazilaženje otuđenosti viška rada od proizvođača“[9]. U ovoj zgusnutoj, ali i nedovoljno preciznoj i evazivnoj formulaciji sadrže se sledeći racionalni elementi relevantni za temu koju ovde razmatramo:

— prećutno se povlači linija razgraničenja između udruženog i proizvodnog rada (što, po pravilu, previđaju ili nedopustivo ignorišu mnogi autori u svojim teorijskim raspravama tih pitanja);

— diferenciranje rada *in abstracto* na tečni i minuli rad, — što je dato u svakom složenom sistemu proizvodnje vrednosti; dakle, nezavisno od odlučnih razlika u pogledu njihovih egzistencijalnih i funkcionalnih oblika;

— integracija, to jest tehnološko i društveno povezivanje i kombinovanje proizvodnog rada i Sp (minulog rada) na specifičnoj socijalnoj osnovici udruživanja rada.

U ovom poslednjem elementu naglasak je na unutrašnjoj kvalitativnoj zasnovanosti rečene integracije, pa je zato bilo nepotrebno da se isti taj stav i negativno izrazi, formuliše. Sem ako se prećutno ne stoji na stanovištu da se minuli rad i dalje preodeva u kapital; ili, što je recipročni izraz za isto, da udruživanje rada još nije savladalo otuđeni karakter minulog rada; njegov tako reći kapitalski karakter.

Napred je istaknuto da stvarnu meru učvršćenja relativno udruženog rada ne čine samo ustavna načela kojima se pravno-politički regulišu specifični ekonomski položaji radnog čoveka i njegove OOUR, već i neki stvarno dostignut stepen u revolucionisanju ekonomskih oblika pod kojima se vrši stvarno raspolaganje društvenim minulim radom od strane proizvodnog radnika kao „udruženog radnika“, — s potpunijim isključenjem države ili političke birokratije iz tog vitalnog procesa.

Naše je društvo po nekim svojim obeležjima i elementima još uvek klasno društvo. Pored radničke klase (čije je društveno biće takođe

---

[7] Uporedi: *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ,* „Komunist“, Beograd, 1973, str. 41, *kurziv* — Ž. R.

[8] Isto, str. 41. — I dok se Platforma u pogledu ove i drugih fundamentalnih teza i stavova nalazi u tradiciji Marksove škole; njegovog materijalističko-istorijskog shvatanja društvenog razvitka, to se ne može reći i za metafizičku koncepciju „neprotivurečne“ socijalističke robne proizvodnje i *a priori* iskonstruisanu doktrinu i formulu takozvanog jedinstvenog dohotka i dohodne cene.

[9] Isto, str. 50, *kurziv* — Ž. R.

protivurečno), imamo različite „srednje slojeve“ i skroz-naskroz klasno heterogeno seljaštvo. Istina, nasuprot radničkoj ne stoji neka kontraklasa, — već u nekom smislu ti „srednji slojevi“ (u koje teorija obično uvrštava i političku birokratiju) i neke specijalne neproizvodne i, kako se to uobičajeno kaže, korisne i potrebne socijalne kategorije.

Ako ostavimo po strani istorijsko nasleđe, tradiciju, kulturne prilike, mentalitete i slično, onda su ta socijalna stratifikacija i raspored — odnosi društvenih snaga posebni izrazi nedovoljne razvijenosti odnosâ samoupravljanja, ili relativno udruženog rada, — jer, očigledno, ti odnosi još nisu utisli vlastiti istorijski pečat i postavili okvire proizvodnom radu niti definitivno zagospodarili ukupnim procesom društvene reprodukcije.

Ranija pretežno mehanički vršena decentralizacija federalnog državnog kapitala i prenošenje nekih ekonomskih funkcija sa federacije na republike i pokrajine nisu ukinuli njegov jako otuđeni karakter i karakterističan način kretanja. Naknadno spojena sa specifičnim ekonomskim zakonima prometnog procesa, ta je decentralizacija došla da zameni ranije grube i prisilne poreske metode stvaranja državnog kapitala i održavanja ekonomske vlasti i moći države. U stvarnosti počeli su da deluju takvi oblici i odnosi čija se analogija sa „sistemom javnog kredita“ (državnim dugom) i berzanskim poslovima, to jest prenosom i centralizacijom naslovâ (kao pravopolaganja — pretenzija na budući višak rada ili neto dohodak), prosto nametala svakom iole kritičkom posmatraču ili aktivnom učesniku u tim poslovima, — i to gotovo elementarnom snagom.

Stalni raskorak između domaćih i svetskih cena; čak i u prilikama kada ubrzano rastu ove poslednje, prenaglašeno slabljenje funkcionalne vrednosti dinara (njegova depresijacija i u odnosu na najvažnije konvertibilne valute u svetu), inkonvertibilni kredit i preponderisani reeskont centralne banke, nedoslednosti u sistemu zaštite domaće industrije (carine, kontingentiranje uvoza, dozvole, različita devizna ograničenja ili režimi spoljnih plaćanja), diferencirane poreske olakšice i novčane „stimulacije“ (premije i retencija deviza) u izvozu nekih roba, opreme i kompletnih investicionih postrojenja itd., — bili su (delimično i danas jesu) velika operaciona baza i realni povodi za različite lukrativne motive i enormno otuđene oblike prisvajanja „ekstradohotka“, to jest za prisvajanje i „kapitalizovanje“ radnikovog viška rada i tečnog društvenog bogatstva. Na tom svojevrsnom i kontradiktornom operacionom području — otvorenoj sceni društvene reprodukcije — ponikli su opšta trka za devizama — monetarnim „ekstradohotkom“, špekulativna trgovina stranim novcem (s lozinkom „deviza je roba“) i takozvani reeksportni poslovi.

Bilo bi krajnje iluzorno i opasno da se izvesni neporecivo nakazni rezultati te otuđene i enormno špekulativne igre s raspršenim komadima državnog kapitala, u kojoj je izgubljen pojam robne vrednosti i koja je čudnim obrtom došla *namesto proizvodnog rada,* pripišu nekim opštim robno-novčanim zakonitostima; dakle, tom specifičnom načinu saobraćanja ili „instrumentu“, specifičnom metodu i oruđu te društveno

opasne igre, — a ne njenim stvarnim uzročnicima — ultraetatističkim odnosima lišenim dublje ekonomske zasnovanosti ili prenaglašeno osamostaljenim u odnosu na unutrašnju logiku proizvodnje vrednosti. Jer reč je u stvari o preinačenoj i skrivenoj ekonomskoj osnovici otuđene ekonomske vlasti i moći države (svejedno: federalne, republičke, pokrajinske ili opštinske), iako na površini može da izgleda da se tim i takvim čudnim preobražajima državni kapital približio „društvenoj bazi", odnosima samoupravljanja, i postao manje tuđ i grub.

U svemu tome igrale su određenu ulogu i neke čisto slučajne okolnosti; na primer, ličnosti i njihovi mentaliteti, stvarne poslovne sposobnosti „menadžera" i političara, a u nekim slučajevima i primitivna fama i idolatrija „preduzetništva" i „poslovnog smisla"; naravno, i onaj neizbežni motiv lakog ličnog bogaćenja koji se, po pravilu, graniči s korupcijom ili prosto prelazi u nju.

Rečena analogija prestaje i na tački stvarnog razlikovanja "titulara" i zastupnika tih „najotuđenijih i najšašavijih" ekonomskih oblika i odnosa. Onamo, u inostranim kapitalističkim stvarnostima ti se naslovi svojine, to jest sasvim realne pretenzije na tuđi višak rada, nalaze u rukama velikih magnata nafte, „železničkih kraljeva", krupnih berzanskih senzala, finansijske oligarhije i slične kapitalističke bratije koja stalno stavlja u promet i rizikuje *društveno,* a ne svoje privatno vlasništvo, dok se u nas ponekad radi i o „veštim upravljačima" društvenim minulim radom, pravim ili samozvanim „menadžerima", nacionalnim i opštinskim političkim „liderima" i „poslovnim" ljudima koji znaju da „opsene prostotu" i eksploatišu naše opšte nepoznavanje tih stvari.

Iz napred rečenog ne može se izvući zaključak da odnosi centralizacije društvenog minulog rada nisu svojstveni kreditnom sistemu koji izrasta na specifičnoj društvenoj podlozi proizvodnje vrednosti relativno udruženog rada. Ali se zato mora staviti apsolutni naglasak na samu tu novu istorijsku poziciju prenosa i centralizacije društvene akumulacije i minulog rada uopšte; naravno, i na neodložnu potrebu da „udruženi radnik" uspostavi stvarnu kontrolu nad tim kretanjem kako bi ne samo potencijalno, već i *de facto* mogao odlučivati o glavnim pitanjima prenosa i upotrebe minulog rada kao po tendenciji istinski društvene svojine.

U stvarnosti, tom se strateškom ekonomsko-političkom cilju s teškom mukom približavamo; i to u krajnje složenim uslovima koje nameće postojeći sistem s inkonvertibilnim dinarom i kreditom, to jest s još uvek prenaglašenom ulogom države u toj sferi, i zato protivurečno i krivudavo. Ali se ne sme zaboraviti da kredit, uključujući u to i pozajmljivanja iz inostranstva (i *vice versa),* „igra neposrednu ulogu u procesu reprodukcije" (K. Marks), — jer:

— svojom „proizvodnom ulogom" razvlači, elasticizira granice društvene reprodukcije (provaljuje granice date u takozvanom primarnom i inostranom konvertibilnom novcu i uvišestručuje učinke društvene akumulacije);

— učestvuje u izgrađivanju onih prosečnih regulativnih ekonomskih merila, stopa; i na taj način pruža materijalne dokaze o tome da re-

volucioniše te svoje uloge uporedo s dubljim prevratima u samom načinu proizvodnje.[19]

Nešto što se u našem društvenom sistemu ubuduće ne može i ne sme dopustiti, — recimo to otvoreno i jednom zasvagda, jeste to da se — posredstvom ogromne mreže kredita — akumulacijom društvenog bogatstva (i samim kreditom) koriste praktično država i različiti „centri osamostaljene finansijske moći“ kao svojim privatnim ili paraprivatnim kapitalom, — bez obzira na to pod kojim izgovorima oni to u praksi čine. Inače, u suprotnom, zakržljaće odnosi samoupravljanja, to jest ostaće oni samo u sferi takozvane političke i moralno-kulturne nadgradnje s velikim iščekivanjem svog ponovnog istorijskog trenutka.

Kod najodgovornijih društvenih subjekata; naročito u SKJ kao idejno-političkoj avangardi radničke klase u otkrivanju i prokrčivanju puta ka sve slobodnijoj asocijaciji neposrednih proizvođača, ne bi trebalo da bude ni najmanje sumnje da i ti napred pomenuti odnosi moraju postati nerazlučiv sastavni deo samodelatnosti te relativno udružene klase. A sumnje i, čak, otpori postoje; možda delimično i zato što se nije sasvim kritički proniknulo u rečene zamršene ekonomsko-političke odnose, to jest što još ne postoji neka izgrađenija kritička i pozitivna društvena svest o tome.

U našoj privredi granice potrošnje su veoma elastične. Uprkos tome, — ili s obzirom na tu činjenicu, u poslednjih nekoliko godina stalno imamo osrednju napetost njene reproduktivne snage (naročito u industriji, nekim granama poljoprivrede i energetici), to jest relativno nizak stepen iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta i ostalih privrednih resursa. Kada se u vezi s tim ima u vidu činjenica da u svetu, — sem izvesnih kratkotrajnih malaksavanja, „recesija“ i opadanja proizvodnje (na primer, usled sadašnje energetske krize, velikih štrajkova itd.), postoji dugotrajna tržišna konjunktura i ekspanzija mnogobrojnih nacionalnih ekonomija, onda izgleda čudno što se uzroci nedovoljno visoke stope privrednog rasta u prvom redu i najčešće traže u „nedograđenosti sistema planiranja“ i međurepubličkog dogovaranja, distorziji cena,

[19] U trećem tomu *Kapitala* Marks je konstruisao jedan teorijski model sistema proizvodnje vrednosti *bez* kredita, kreditnog odnosa, — pod sledećim idealnim pretpostavkama:

— celo društvo je sastavljeno iz industrijskih kapitalista i najamnih radnika;

— nepromenjene cene, to jest stalnost vrednosnih odnosa (irelevantan je tu njihov faktički regulativni oblik: tržišna vrednost, cena proizvodnje itd.);

— ukupni kapital se naknađuje u svojim prosečnim proporcijama i s tesnom uzajamnom povezanošću njegovih „individualnim životom obdarenih“ delova (jedinica, ćelija, molekula);

— ostavljaju se po strani ili eliminišu svi *prividni* poslovi i špekulativne razmene, — koje kreditni sistem inače prirodno podstiče.

Tek pod tim uslovima izostala bi i kriza hiperprodukcije i njen vesnik i neizbežni pratilac i pooštravač — novčano-kreditna kriza, ali bi otpali i svi oni impulsi i podsticaji koji izviru iz unutrašnjih ekonomsko-političkih protivurečnosti kapitalističkog sistema, pa bi se ceo taj sistem pretvorio u nešto od sebe jako različito; možda u „generalni kartel“ o kojem je kao o nužnoj i poslednjoj stepenici — kritičnoj tački prelaza u socijalizam raspravljao i maštao Rudolf Hilferding.

„dupliranim" ili uviśestručenim proizvodnim kapacitetima iste tendenciji republičkog zatvaranja i protekcionizma koja sa te otežava ili direktno ugrožava funkcionisanje jedinstvenog tržišt goslaviji itd. Međutim, po pravilu, ne traga se za najdubljim k tih pojava i tendencija. Naime, ne čine se ozbiljni napori da se moć nekog sigurnog društvenog kompasa — što ga pruža ukupn sovo učenje o proizvodnji vrednosti i specifičnim istorijskim n razdeobe robne vrednosti — relativno egzaktno utvrdi koja re tivna preduzeća (OOUR-i u njihovim okvirima) stvaraju vredno kojoj stopi društvenog rentabiliteta), a koja se nalaze na granic biliteta; ili, što je još gore, koja preduzeća (a u praksi ih, na žal mnogo) „proizvode" samo gubitke, to jest stalno su nerentabiln

I ako ne uzmemo u obzir neke ranije gotovo iracionalne p sporove oko finansiranja i načina funkcionisanja takozvanih sistema u oblasti energetike i železničkog saobraćaja, ostaje č da se nije meritorno politički insistiralo na iznalaženju i jedna meni zajedničkih regulativnih ekonomskih merila u sferi mat proizvodnje uopšte, a otud ni u tim „infrastrukturnim" granan tim pretpostavkama društvenog rada.

Odsustvo tih merila i njihove dosledne primene stvorilo je u proširene društvene reprodukcije jednu čudnu situaciju u kojoj gli da „prođu" i investicioni projekti sumnjive sadržine, naruče brzu ruku urađeni i samo zato da bi se što pre došlo do veće „ društvene akumulacije, pa makar investiciona sredstva otišla s veoma sporim obrtom, u inostranstvo (pod različitim ekonoms licima izvoza „društvenog kapitala") ili u različite neproizvodne skupe svrhe. Sve je to moralo naneti ozbiljne štete ostalim pri granama; naročito onim postojano rentabilnim i dinamičnim, granama s izrazitim „uporednim prednostima".

Još jednom treba naglasiti da u sistemu društvenog planira raju naći odgovarajuće mesto i informacije o kretanju vrednosn nomskih) odnosa i veličina; i da tek na osnovici proizvodnje v relativno udruženog rada „planiranje zahvata u nepovrediva pra jine" i u „slobodu i samoopredeljivu genijalnost"" nekog iz uzetog reproduktivnog preduzeća, odnosno njegovog dirigenta ili ljačkog tima.

U zaključku ovog odseka reći ćemo još to da je Marks već u tomu *Kapitala* raspravljao o procesu *rastavljanja* robnog proizv jest o diferenciranju u samom procesu proizvodnje vrednosti, je smatrao izuzetno važnim elementom za analizu „zamršenih i rešenih problema" koje je prvi i na genijalan način postavio i drugom i, naročito, trećem tomu *Kapitala*. Da je stigao da tu nastavi i u nameravanom *produžetku Kapitala*, on bi — najverc — prikazao svu složenost i „pocepanost predmeta" političke ekc koji „ujedno odgovara i duhu kapitalističke proizvodnje"[11]; doc

---

[11] Uporedi: K. Marks, *Kapital*, I, str. 165. i 258.

i duhu — karakteru savremenog (državnog) kapitalizma i različitih — njemu direktno suprotstavljenih — istorijskih oblika robne proizvodnje relativno udruženog rada. Poslednja poglavlja *Kapitala;* naročito „Trojni obrazac“ i „Privid konkurencije“, rečita su potvrda te hipoteze.

ŽIVI I MINULI RAD

„Živi rad ima taj dar od prirode da stvarajući novu vrednost održava staru“, kaže Marks u *Kapitalu,* — pošto je prethodno naučno obrazložio svoje otkriće dvorodnog karaktera rada sadržanog u robi kao proizvodu kapitala i robi uopšte.

Ova sentenca ima izuzetan značaj i sadržaj u kontekstu analize razvitka krupne industrije i nove tehnologije, različitih antagonizama i suprotnosti na relaciji industrija — nauka, kao i „materijalnih i duhovnih uslova za rešenje tih antagonizama“ i suprotnosti koje one u sebi kriju; a posebno u okviru analize problema takozvanog moralnog, ekonomskog zastarevanja date tehnike i tehnologije i ključnog ekonomskog odnosa: živi — minuli rad, — u svakom razvijenom sistemu proizvodnje vrednosti.[12]

U tim se analizama otkriva da je specifična istorijska pozicija odnosâ kapitala u sistemu proizvodnje vrednosti stvarni i poslednji uzrok izokrenutog i tajanstvenog prikazivanja odnosa živi — minuli rad, to jest da se pod tajanstvenim omotačem odnosâ kapitala postojanoj kapital-vrednosti (to jest proizvodno primenjenom minulom radu) pripisuje kako sam proces stvaranja robne vrednosti tako i njegov rezultat. „Pa ako je zbog toga obrazac: promenljivi kapital od 90 f. st., ili vrednost koja se oplođuje, *protivrečan,* to je samo stoga što izražava protivrečnost koju *kapitalistička* proizvodnja u sebi sadrži.“[13]

I različite proizvodne funkcije i „besplatna služba minulog rada“ dolaze do izraza tek kad ih „prihvati i nadahne živi rad“[14].

Tek u ekonomskom sistemu relativno udruženog rada može doći, i ponegde već dolazi, do stvarnog preokreta na planu ekonomskog reflektovanja odnosâ živi — minuli rad. Pri toj se društvenoj funkciji pokazuje:

a) da su društvena Sp po svom ekonomskom određenju samo nagomilani radnikov višak rada;

b) da se „besplatna služba minulog rada“ može pripisati njegovim tehničko-tehnološkim osobinama, a ne okolnosti da nije koštao „udruženog radnika“ pozitivnog izdatka u njegovom proizvodnom radu; ovaj u nj mora uvek pretvarati deo svog tečnog (živog) rada bez obzira na to koliko će kasnije iz njega izvući ekonomskih i materijalnih koristi, — kao samo relativno ili dosledno udruženi radnik;

---

[12] U studiji *Načelo dohotka i dezintegracija robne vrednosti* („Socijalizam“, br. 4/1962) obradio sam taj odnos u sklopu analize glavnih razvojnih momenata u istorijskoj genezi društvene cene proizvodnje.

[13] K. Marks, *Kapital,* I, str. 158, *kurziv* — Ž. R.

[14] Isto, str. 504.

c) da ekonomija u različitim proizvodnim upotrebama minulog rada postaje neposredno funkcija „udruženog radnika"; to je kako funkcija — metod tako i *conditio sine qua non* ekonomskog udruživanja rada koje tek treba da se pokaže kao istorijski superiorniji, podsticajniji način proizvodnje vrednosti i u pogledu naučno-tehnološkog razvitka, to jest porasta produktivnosti rada, — u poređenju sa savremenim kapitalizmom, „tehnostrukturom" i ultraetatističkim oblicima društvene proizvodnje; i, naposletku,

d) da praktičko poništavanje (negacija) onog izokrenutog i iracionalnog ekonomskog reflektovanja odnosâ živi — minuli rad ne zavisi toliko od volitivnih akata, svesne aktivnosti „udruženog radnika" ili od pozitivnih i do perfekcije dovedenih pravno-političkih rešenja i oblika, koliko od procesa revolucionisanja ekonomskih odnosa i oblika udruživanja rada i stvarnog — po mnogo čemu protivurečnog i bolnog — napredovanja u naučno-tehnološkoj osnovici društvene proizvodnje.

U tom sistemu stalno razlikovanje novostvorene od prenete vrednosti jeste ekonomska posledica odnosâ živi — minuli rad i izraz pretenzije relativno udruženog radnika da prisvoji „apsolutnu vrednost robe" koju proizvodi u okviru svoje OOUR i ostalih egzistencijalnih i funkcionalnih oblika udruživanja rada.

Pošto se „koštanje" date robe ne može više — kao u kapitalizmu — izražavati iracionalnim kategorijama „troškova"; ili „cenom koštanja"; niti, suprotno tome, efektivno uloženim radom (živim i minulim), — jer ovo poslednje isključuje robnu proizvodnju i njene regulativne proseke, to se pretenzija u pogledu prisvajanja „apsolutne vrednosti robe" može da ostvari jedino kao tendencija; dakle, u nekim protivurečnim ekonomskim oblicima koji odgovaraju osnovnom karakteru proizvodnje vrednosti relativno udruženog rada.

Nezavisno od stvarne ili samo fiktivne kontroverzije: „jedinstveni dohodak" — „dobit", — svaki obrazac, formula po kojoj se iskazuje složena struktura robne vrednosti; neka njena u stvarnosti data „kriva", mora da uvaži podelu na takozvane postojane i promenljive ekonomske veličine, kao i naročite postupke u izračunavanju jednih i drugih. Ako se, na primer, hoće da izračuna neto dohodak ili dobit u nekoj industriji, reproduktivnom preduzeću ili OOUR-u, u nekoj datoj vremenskoj funkciji, onda se prethodno na nulu mora svesti vrednost Sp, koja se samo ponovo pojavljuje u robnom proizvodu. Na isti način postupiće se i s onim delom „pozajmljene" i proizvodno primenjene društvene dohodak-vrednosti čija se funkcija sastoji u tome da radnicima pribavi životne namirnice i usluge potrebne za normalnu reprodukciju njihove radne snage, njihovu sve složeniju životnu egzistenciju.

Napred je rečeno da je promenljivi kapital, to jest robna vrednost koja se iz postojane pretvara u promenljivu ekonomsku veličinu ili u „vrednost koja se oplođuje", protivurečan oblik koji odgovara kapitalističkoj proizvodnji. U poređenju s tim oblikom, „pozajmljena" ili „vlastita novčana sredstva" iz kojih se alimentira, unapred „plaća" proizvodno funkcionisanje radnikove radne snage nemaju karakteristična svojstva promenljivog kapitala, ali moraju biti vrednosno *reprodukovana*, obnavljana.

S obzirom na momenat *reprodukcije,* taj se element razlikuje od novčane vrednosti pretvorene u Sp. Vrednost Sp radnik samo *prenosi* na gotov proizvod, — zahvaljujući konkretnom svojstvu svog proizvodnog rada, dok se onaj „promenljivi" element javlja i kao anticipirani „oportunitetni trošak" (ili specifična „cena rada") koji se — i bez posredovanja nekog tržišnog procesa — pojavljuje u radnikovoj ruci kao njegov anticipirani lični dohodak u istom (novčanom) obliku.

Taj novčani dohodak radnik izdaje, troši na životne namirnice i usluge radi „anonimnih" procesa lične potrošnje koji se ne tiču teorijske političke ekonomije.

U tim transakcijama novac vrši funkcije koje mu kao novcu uopšte pripadaju (funkcije prometnog i platežnog sredstva) i ujedno izvršuje funkcije ličnog dohotka, to jest služi tu radi održanja ili normalne reprodukcije radne snage i pre završnih bilansa (devetomesečnih ili godišnjih). Tek ti bilansi — završni računi treba da iskažu koliko će biti pozitivno odstupanje ličnih zarada od onih anticipiranih, — već prema stvarno postignutim rezultatima rada, to jest poslovnom uspehu date OOUR i reproduktivnog preduzeća i merilima interne raspodele prema radu.

Razlikovanje takozvanih anticipiranih od efektivno, stvarno prisvojenih ličnih zarada, ili dohodaka, vrši se u samoj praksi, — pod delovanjem ekonomskog sistema i u nj naknadno ugrađenih društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma. Takozvani minimalni ili garantovani lični dohoci — prostorno i vremenski različiti — važan su element tih dogovora i sporazuma. Oni su realan izraz radnikove pretenzije da se raspodela prema radu ne shvati samo *kvalitativno* ili samo sa svoje moralno-političke strane, koja će respektovati večite principe pravičnosti i jednakosti, već da se u nju uključe i važni količinski momenti; u prvom redu, povuče donja granična linija ispod koje ti dohoci ne smeju sići; jer bi, u suprotnom, bila ugrožena ne samo ona normalna reprodukcija radne snage, već i neki statističkim putem utvrđen egzistencijalni minimum.

Gornja granica ličnih dohodaka ne može se — sem konvencionalno i arbitrarno — unapred utvrđivati. Ona jeste i treba da bude elastična i u funkciji poslovnog rezultata, prisvajanja „apsolutne vrednosti". U pogledu te svoje granice, lični dohoci i uopšte prisvajanje prema radu u direktnoj su suprotnosti prema inače realno prisutnim tendencijama „uravnilovke", državnih plata („tarifnih stavova") i najamnini.

U svim tim procesima i transakcijama novac igra izuzetno važnu *posredničku* ulogu, — nezavisno od svog konkretnog oblika. Ta njegova uloga neraskidivo je povezana s *robnim* oblikom procesa udruživanja rada i zato s elementarnim pitanjem: *čiji* je novac?

U analizi temeljnog prometnog oblika kapitalističke društvene reprodukcije (*Kapital,* II, treći odeljak) Marks je pošao od pretpostavke da *sav* novac; i to stvarni (zlatni ili srebrni) novac — novčani kapital pripada kapitalističkoj klasi. Isključio je, dakle, srednje klase i državu iz tog posedništva, a radnicima — radničkoj klasi nije ostavio ni prebijena penija. Radnici primaju jedino novčani ekvivalent za svoju robu — *radnu snagu,* koji im naknadno pritiče iz promenljivog dela kapital-

-vrednosti, da bi ga definitivno utrošili, izdali kao novčani dohodak. Zaobilaznim putevima prometnog procesa taj se novac vraća na sve one polazne tačke na kojima je prvobitno bio *predujmljen* kao promenljivi kapital. Kako u početnoj tako i u završnoj tački kružnog toka kapitala novac pripada kapitalistima jer on i nije ništa drugo do novčana ili apsolutna vrednosna egzistencija kapitala.

Ni u sistemu robne proizvodnje relativno udruženog rada novac ne pripada proizvodnom radniku kao individuumu niti njegovoj OOUR, — čak ni tada kada ova ima takozvana likvidna sredstva na svom žiro-računu ili samo imaginarni depozit kod neke poslovne banke koja je samu sebe na taj način učinila fiktivnim dužnikom u toj specifičnoj „kapitalskoj" ili investicionoj transakciji i u iznosu stvarno odobrenog kredita. Novac mu može pripasti jedino kao relativno udruženom radniku — „udruženoj radničkoj klasi" i zato u granicama do kojih stvarno seže kontrola i vlast centralnih banaka (republika i pokrajina); ili, imajući u vidu tendenciju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, — obuhvatnija, rigoroznija i razvijenija kontrola i operaciono novčano-kreditno polje Narodne banke Jugoslavije, kao stožerne tačke u tom svojevrsnom i složenom sistemu kooperacije rečenih centralnih banaka. Ali se pri tom ne sme zaboraviti ili prevideti da te banke nisu u službi samo udruživanja rada, to jest nekog totaliteta OOUR-â, već i državne političke vlasti ((federalne, republičke, pokrajinske i opštinske) i svih neprivrednih (ili „nedohodovnih") organizacija udruženog rada i građana, to jest samostalnih zanatlija, poljoprivrednika, ugostitelja, slobodnih umetnika itd. Naravno, i u službi proizvodnih radnika kada kao individuumi vrše uštede iz svojih ličnih zarada u zemlji i inostranstvu ili u vreme dok postupno troše svoje anticipirane lične dohotke. U svim tim novčano-kreditnim transakcijama i oblicima banke vrše složene funkcije i ulogu koja im pripada po datoj društvenoj podeli rada, — već i zbog same krucijalne ekonomsko-političke činjenice da je novac *društveni odnos par excellence* i da i za naše „društvo robnih proizvođača" važi da se njihov *„opšti društveni odnos u proizvodnji* sastoji u tome što se prema svojim proizvodima drže kao prema *robama*, dakle kao prema vrednostima" (K. Marks). Pošto se taj „opšti društveni odnos u proizvodnji" u nas zasniva na relativno udruženom radu, to jest na tendenciji „ukidanja", negacije državne i paraprivatne svojine (u njihovim različitim konkretnim oblicima), to je kontrola i stvarna vlast udruženjâ rada nad novcem i kreditom neizostavan društveni uslov za kontrolu i vladanje nad ukupnom društvenom reprodukcijom.

Problem nije u izboru ovog ili onog deviznog kursa, koncediranju ove ili one stope „originalne" ili „uvezene" inflacije, odnosno „planiranom" porastu „novčane mase", već u samoj činjenici ko i na koji način upravlja novcem i kakav je taj novac po svom osnovnom društvenom kvalitetu. Jer naposletku se shvatilo da „inflacija dezavuiše sistem," razara same ekonomske temelje na kojima počiva naše samoupravno društvo. Pored toga što otežava dugoročne „kalkulacije" i planiranje na nivou OOUR-a i radne organizacije (reproduktivnog preduzeća), inflacija smanjuje njihovu reproduktivnu i konkurentsku sposobnost, dovodi u pitanje parametre, kriterijume i ceo sistem unutrašnje raspodele, a na

opštem društvenom planu prouzrokuje različite deficite, poremećaje i „iščašenja" u relativnim odnosima cena, potencira inkonvertibilnost valute i kredita, to jest udaljuje novčani i kreditni sistem od procesa proizvodnje vrednosti kao njihovog „jedinstvenog polja", njihove stvarne i jedine racionalne ekonomske osnove.

Isto tako, inflacija sistematski udaljuje, razdvaja dinar od svetskog novca i unutrašnje cene od svetskih, pa makar se u stvarnosti i vršio neki preokret u smislu udruživanja rada, to jest robne proizvodnje i tržišta na toj istorijskoj osnovi, i ono specifično rastavljanje robne vrednosti. To, opet, znači samo to da na iole dužu društvenu stazu ovi poslednji, dublji procesi i prevrati imaju svoje granice, ograničenja u novčano-kreditnoj oblasti. Zbog toga konkretno data udruženja rada tu oblast ni na koji način ne mogu zaobilaziti ili ostati ravnodušna prema njoj.

Odgovor na pitanje „čiji je novac" involviran je u odgovoru na ono drugo pitanje: kakvog je društvenog kvaliteta taj novac.

Ako je novac i u nas elementarni društveni produkcioni odnos; što se inače najčešće tako ne shvata, onda on u najvišoj meri mora da izrazi specifičan društveno-istorijski karakter odnosâ samoupravljanja. Po načinu svoje egzistencije, razvitku konkretnih oblika, institucionalnoj i tehničkoj strani i specifičnim funkcijama koje vrši u složenom društvenom reprodukcionom procesu, treba on u isto vreme da izrazi kako stvarnu tendenciju ekonomsko-političkog udruživanja rada tako i prvobitne zakone svetske proizvodnje vrednosti.

Sadašnja opšta novčano-kreditna kriza u svetu; u prvom redu, veliki poremećaji u intervalutarnim kursevima i privremeni gubitak svetskog monetarnog „rechenschiebera", ne bi smela da zaustavi napore na planu uspostavljanja konvertibilnosti dinara ili da služi kao svojevrstan izgovor („alibi") da se i dalje tera po starom.

Jer ni najnovija grozničava nastojanja zapadnih monetarnih eksperata i političara da pronađu formulu po kojoj bi jedinica takozvanih specijalnih prava vučenja (SDR) — koja egzistira u okviru i posredstvom Međunarodnog monetarnog fonda — bila osigurana od kakvih većih potresa i erozije nisu samo posledica ukidanja takozvane intervencione i rezervne uloge američkog dolara, to jest neočekivanog raspada ranijeg zlatnovalutnog sistema i „standarda", već i obnavljanje pokušaja da se novčano-kreditni odnosi u svetu postave na nove — univerzalnije i ravnopravnije, opšteprihvatljive temelje. Ako u tom traganju, naporima i početnim konstrukcijama takozvane monetarne korpe („monetary basket"), to jest ispitivanju revalorizacionog faktora jedinice SDR, ima i krajnje disonantnih i, čak, pretećih tonova, onda ih treba pripisati pre aktuelnim paroksizmima svetske energetske krize i distorziji svetskih cena nego nekoj potencijalnoj tendenciji — tajnoj nameri da se i tu točak istorije vrati natrag i da se ceo sistem svetskih novčano-kreditnih odnosa ponovo skroji prema obrascu, potrebama i pretenzijama savremenog državnog kapitalizma ili „tehnostrukture", odnosno multinacionalnih kompanija.

Bilo kako bilo, ta nas kretanja nikako ne mogu ostaviti u lažnom miru ili velikom iščekivanju da „drugi" to za nas „srede" i „urede".

Naposletku, ni sadašnja pozicija naše zemlje u takozvanom trećem svetu nipošto ne dopušta da se u tom pogledu sedi skrštenih ruku. Istina, bilo je konkretnih pokušaja da se nešto učini na tom planu; na primer, učinjen je predlog o uvođenju takozvanog linka u postojeći mehanizam SDR, ali su to tek prvi i još veoma nesigurni koraci u pravcu nove korenite reforme svetskih novčano-kreditnih odnosa, odnosnih institucija i tehničkih instrumenata.

NAPOMENE O METODU POLITIČKE EKONOMIJE I TAKOZVANOM SISTEMSKOM PRISTUPU

Rečeno je više puta i u različitim prilikama da se teorijske analize odnose pretežno na pojedine fragmente naše ekonomsko-političke stvarnosti; da su to parcijalne analize kojima nedostaju kritičke sinteze, sistemski pristup, „ideje koje mogu da povuku napred" i razvijen naučni metod analize i teorijskog uopštavanja s odgovarajućom „statističkom tehnikom" i modernom matematičkom analizom. U toj okolnosti date su, navodno, sve iracionalnosti i pragmatička granica ekonomske politike. Za ovu poslednju je rečeno da ne poseduje siguran kompas i da zato i sama tumara u polumraku parcijalnih pristupa, nedovoljno obrazloženih ideja i rešenja.

Ali, niti se metod može uzeti u smislu „apsolutne, jedine, najviše, beskrajne snage", to jest tendencije teorijskog mišljenja da „u svakoj stvari nađe i prepozna sáma sebe" (Hegel, *Logika)*, niti se takozvani sistemski pristup može zasnivati na nekoj *a priori* „izgrađenoj zgradi... ideološkog sistema" (K. Marks) s kategorijama političke ekonomije uzetim iz inostrane literature i nastalim u povodu i radi inostranih stvarnosti i društvenih potreba tako različitih od istorijskih potreba i pretenzija relativno udruženog rada. S tim se kategorijama, dakle, ne sme postupati kao s gotovim „montažnim elementima" u izgrađivanju teorijskog sistema niti se one mogu bez rezerve, kritičke prerade, jednostavno preuzimati, to jest eklektički pridruživati specifičnim kategorijama političke ekonomije socijalizma, relativno udruženog rada.

Uslovno rečeno, u metodu političke ekonomije savremenog socijalizma tri su „konstante" ili tri neizostavna elementa:

— dijalektika, to jest racionalno „dijalektičko jezgro" koje je K. Marks „uzeo" iz Hegelove filozofije i dalje ga kritički razvio;

— metod apstrakcije, razvijen do relativno visokog stepena u engleskoj klasičnoj političkoj ekonomiji pre Marksa; i

— materijalističko-istorijska osnovica datog dijalektičkog i apstraktnog analitičkog postupka kao neporecivo originalno i genijalno Marksovo naučno otkriće, — primenjeno na ekonomsku oblast društvenog života.

Naravno, u nekoj konkretnoj kritičkoj i stvaralačkoj primeni tog veoma složenog naučnog postupka (metoda) igraju određenu ulogu i sva ona Marksova naučna otkrića i pronalasci koji se odnose na tako reći apsolutni oblik robne proizvodnje; na njen *genus proximum*, to jest „prvobitne zakone proizvodnje vrednosti" (otkriće dvorodnog karaktera rada

sadržanog u robi, naučno objašnjenje nastanka i razvitka oblikâ vrednosti, to jest procesa udvostručenja robe u robu i novac, naučno razlikovanje proizvodnog rada u njegovom određenju rada *in abstracto* od specifičnih društvenih istorijskih oblika — najamnog i udruženog rada i drugo), kao i njegova opšta analiza svojevrsnog društvenog procesa *funkcionalizacije* robne proizvodnje koja podrazumeva razvitak (istorijsku genezu) robne proizvodnje u različitim istorijskim epohama i društvenim formacijama, to jest procese revolucionisanja i postepenog izumiranja, negacije specifičnih robnih oblika.

„Svakako, način izlaganja formalno se mora razlikovati od načina istraživanja. Istraživanje ima da u tančine *zagospodari materijom*, da *analizuje različne oblike razvitka* i da iznađe njihov unutrašnji spoj. Tek kad je ovaj posao gotov, moći će se stvarno kretanje izložiti kako treba. Pođe li to za rukom, i bude li se *život materije ogledao u ideji*, onda ne mari ako će *izgledati* kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom *a priori*."[15]

Marksov *Kapital* je u najvišem stepenu potvrda te naučne istine, — čak i ako se uzme u obzir činjenica da to epohalno delo nije dovršeno i da su analize različitih problema u drugom i trećem tomu *Kapitala*, u pojedinim odeljcima, fragmentarno date; ponegde čak samo kao grube skice, putokazi ili upozorenja za samog istraživača (autora), pa se zato svakom onom ko hoće da nastavi istraživanje nameće krajnje težak zadatak dohvatanja „unutrašnje žice" povezanosti datih ekonomsko-političkih problema.

U izvesnom smislu isto se može reći i za *Načela političke ekonomije* Davida Rikarda, — iako se u njima ne može otkriti genetsko razvijanje pojmova i definicija, a to znači ni ona inače apsolutno relevantna istorijska strana odnosâ kapitala. Ovo poslednje važi u izvesnom stepenu i za Kejnzovu *Opštu teoriju zaposlenosti, kamate i novca*, u kojoj, istina, postoje izvesni genetski pojmovi i definicije, ali i krajnje neistorijsko vraćanje u prošlost da bi se samo iznova objasnile neke stare merkantilističke ideje i metodološki postupci, — navodno, neopravdano zaboravljeni ili odbačeni od klasične škole. Pored toga, u Kejnzovom učenju ima dosta ideja *a priori* iskonstruisanih. Isto tako, i napisanih recepata za praktično vođenje ekonomske politike koje je kasnija državno-kapitalistička praksa odbacila ili ozbiljno dovela u pitanje.

Ipak, najgore je kada se po uzoru na Prudona, to jest s metafizički shvaćenim metodom i gotovim „kategorijama političke ekonomije izgrađuje zgrada nekog ideološkog sistema"; na primer, konstruiše neka metafizička „neprotivurečna" socijalistička robna proizvodnja, — bez nekog njenog stvarnog odnosa prema društvenoj praksi, apsolutnom *(genusu proximumu)* i ranijim istorijskim oblicima robne proizvodnje, pa se onda kvazimarksovskim frazama zastrašuju svi koji ne misle i ne postupaju na taj čudan način.

Uopšte uzev, naša se politička ekonomija nalazi negde između ta dva „slučaja". Pošto još, *via facti*, nema razvijeno „živo tle pod sobom",

---

[15] K. Marks, Pogovor drugom izdanju prvog toma *Kapitala*, str. LIV, *kurziv* — Ž. R.

ona nije u stanju da dâ nešto originalno i epohalno; štaviše, u tret
nekih važnih pitanja nije u stanju da se popne ni do onih visova po
ekonomije do kojih su se popeli D. Rikardo, K. Marks i Dž. M.
— ali je, što se najpretežnijeg njenog dela tiče, odavno i uveliko
vila za sobom ekonomističku apologetiku i traganje za nekakvom
nom formulom, kamenom mudrosti. U najmanju ruku, ostavila
sebe prudonističke zablude u pogledu metafizičkog razdvajanja ta
ne dobre od „rđave" strane ekonomskih kategorija. Shvatila je
naučni ekonomski pojmovi, odredbe, definicije i izrazi samo te
egzistencija datih ekonomskih stvarnosti; manje ili više tačna u
misaonog odražavanja i kritičke teorijske prerade tih stvarnosti,
sno nakinđurena iluzijama i s neizbežnim natruhama koje dolaze
brojeno mnogo objektivnih i subjektivnih razloga i stvarnih mor
koji deluju na svakog onog koji istražuje i misli. I to ne samo u
poznatog „Hajzenbergovog principa".

Kad se ima u vidu samo ovo ovde rečeno, ne treba da iznena
skala različitih ocena stanja u našoj političkoj ekonomiji. Ni on
stroža, koju pokatkad izriču izvesni u to upućeni političari, da, na
i nemamo političku ekonomiju u smislu dosledno Marksove škol
govog ekonomskog učenja.

Što se takozvanog sistemskog pristupa tiče, vredno je istaći s

(A) Marksovo učenje o društvenoj reprodukciji kao složen
stemu uzajamnih odnosa i podsticaja između takozvanih natural
jest tehničko-tehnoloških i vrednosnih elemenata i momenata u
nom toku društvenog kapitala najpribližnije je glavnoj svrsi i p
zijama relativno udruženog rada. Neuporedivo je bliže nego što
moglo da bude, ili već jeste, Kejnzovo učenje o „punoj zaposle
„jevtinom" novcu i kreditu, „efektivnoj tražnji" i njenim multip
rima, „graničnoj efikasnosti kapitala" itd.

Iako se Marksovo ekonomsko učenje u najpretežnijem smislu
si na „opštu prirodu kapitala", a njegova teorija društvene reprod
na opšti prometni oblik društvenog kapitala, ipak se u obe te
mogu otkriti elementi koji su zajednički za sve složene oblike ili
rijske slučajeve" robne proizvodnje. Isto tako, i izvesne zajedničk
štvene osnove kapitalističke i socijalističke proizvodnje, — u s
nosti prema njihovim različitim istorijskim konkretnim oblicima,
jetetima.

Na primer, Marksovo shvatanje uslova i načina raspodele dr
nog fonda rada na različite oblasti ili grane proizvodnje usled d
nja društvene podele rada i napretka u proizvodnosti društvenog
ima neprolazan značaj. Tako isto, i njegovo shvatanje relativne
produkcije oruđa rada, energetskih i ostalih strateških sirovina. T
izbežna i ograničena hiperprodukcija je, međutim, neotklonjiv ek
ski minus i remeteći faktor u uslovima *laissez faire* privatne kapit
čke ekonomije; delimično i u savremenom kapitalizmu, ali zato
stavlja jednu od odlučujućih stvarnih ili danas samo potencijalnih
nosti socijalističke proizvodnje. Naravno, pod uslovom da su pron
odgovarajuća rešenja zajedničkog finansiranja i održavanja strat

rezervi u onim opštim elementima materijalne proizvodnje ili opštim društvenim pretpostavkama proizvodnog rada.

(B) „Sistemski pristup" mora da obuhvati i novčano-kreditni sistem i konkurenciju na svetskom tržištu kao „osnovu i životnu atmosferu" danas realno koegzistirajućih odnosa privatnog kapitala, „tehnostrukture" i relativno udruženog rada. Tek proučavanje stvarnih uzroka, načina i oblika te koegzistencije i — u kontrapunktu — faktičke ekonomske borbe i onih kritičnih „tačaka prelaza" između tih raznorodnih društvenih odnosa može da pruži pravu sliku o bitno izmenjenom karakteru savremenog svetskog tržišta i uopšte svetskih ekonomskih odnosa i tendencija.

Gledano u istorijskoj perspektivi, ishod te kolosalne bitke (u koju je danas uključen i sukob — ekonomski rat između razvijenih i nerazvijenih zemalja oko cena energetskih, agrarnih i mineralnih sirovina) treba da pruži materijalne dokaze o eventualnom stvarnom preokretu u onoj supsumciji ekonomskih oblika koju svetsko tržište inače uvek zahteva, nameće. Tek tada će se moći reći da socijalizmu nisu više potrebne neke drastičnije supsumcije njegovih specifičnih ekonomskih oblika pod svetske ekonomske oblike, zakone i tendencije (koje deluju „gvozdenom nužnošću") niti analogije i simulacije izvesnih specifično državno-kapitalističkih prometnih procesa (zbog njihove danas odlučno važne uloge u svetskim ekonomskim odnosima i kretanjima; jer — po logici stvari — on treba da zagospodari svetskim tržištem i transferom tehnologije i znanjâ i da natera kapitalizam na povlačenje, postepeno izumiranje).

(C) „Sistemski pristup" znači i strogo vođenje računa o relativnoj ravnoteži u raspodeli društvenog fonda rada na takozvane infrastrukturne grane (s veoma dugim obrtima — kruženjem „društvenih sredstava", društvene dohodak-vrednosti, — uključujući tu i njihove srazmerno duge investicione periode) i grane s kraćim obrtnim periodima koje ne smeju biti dovedene u pitanje hipertrofijom onih prvih. Ukoliko taj pristup uključuje proizvodnju vrednosti i stratešku poziciju „udruženog rada" u procesu rastavljanja robne vrednosti, onda on podrazumeva i određenu interakciju novčano-kreditnih odnosa, to jest tržišta novca i kredita i velikih investicionih projekata, uključiv i izvozno-uvozne poslove s proizvodnom opremom i investicionim radovima. U toj interakciji dati su njihovi uzajamni podsticaji, ali i bitni remeteći uticaji.

(D) Stalna kolebanja svetskih cena sirovina i energije (provocirana i pooštravana delovanjem kreditnog sistema, ažiotažom, svetskom konkurencijom posredstvom politike valutnih kurseva itd.), kao i povremene revolucije cena — robnih vrednosti usled promena u proizvodnosti rada, to jest promena u vrednosti fiksnog i uopšte materijalnog kapitala, iziskuju srazmerno velike društvene rezerve u svetskom novcu (konvertibilnim valutama i zlatu) kako bi se — za naša reproduktivna preduzeća — neutralisalo dizanje cena uvoznih sirovina koje „može potkresati ili *ukočiti čitav proces reprodukcije* ako cena dobijena prodajom robe ne dostigne da nadoknadi *sve elemente robe;* ili ako onemogući da se proces produži u stepenu odgovarajućem njegovoj *tehničkoj osnovi,*

tako da bude zaposlen samo jedan deo mašina"[16], proizvodnih kapaciteta. A u slučaju pada tih cena ispod nekog njihovog regulativnog proseka tako stečeni „ekstradohodak" trebalo bi da posluži kao rezerva za kasnija izravnanja. Sadašnja naša praksa da se takozvanim reeskontom centralne banke izravnavaju gubici onih koji prerađuju skuplje uvezene sirovine i „repromaterijale"[17] nije ništa drugo do stari oprobani metod „socijalizacije", razlivanja tih gubitaka, to jest činilac inflacije prodajnih cena, pored i u sadejstvu s ostalim činiocima — uzročnicima sadašnje prenaglašene opšte inflacije dinarskih cena.

(E) Onaj odlučno važan ekonomski proces rastavljanja, raspadanja robne vrednosti predstavlja se naopako u oblasti konkurencije. Na toj „otvorenoj površini kapitalističke proizvodnje"; *mutatis mutandis*, i sadašnje državno-kapitalističke i socijalističke proizvodnje, događaju se različite „optičke senzacije" — tajanstvena i iracionalna reflektovanja dubljih ekonomskih zakona i tendencija. I pošto u povodu tih i takvih kretanja različitim kanalima stalno pristižu nebrojene informacije, ove tek treba tačno „dešifrovati" — prevesti na jezik kritičke i racionalne političke ekonomije kako bi uopšte mogle da posluže ekonomskoj politici relativno udružene radničke klase. Tu apsolutno važi onaj Marksov stav da bi uopšte „svaka nauka bila izlišna kad bi se pojavni oblik i suština stvari neposredno podudarali"[18]. Tome nasuprot, vulgarnoj političkoj ekonomiji izgleda da su ti odnosi i kretanja „utoliko prirodniji ukoliko je njihova unutrašnja povezanost skrivenija" (K. Marks).

Otuda svaka analiza i kritičko objašnjenje onih „srednjih članova" i neizostavne posredničke i „proizvodne" uloge iracionalnih ekonomskih odnosa i oblika u datom složenom sistemu proizvodnje vrednosti (robne proizvodnje) mora poći od Marksovog učenja o načinu transformacije tržišne vrednosti u neki njen društveno dat regulativni prosek; posebno, od njegovog naučnog objašnjenja rastavljanja robne vrednosti i tajne „troškova proizvodnje" („trojnog obrasca"), inverzija na relaciji kapital — dohodak, kao i njegovog originalnog naučnog postavljanja i rešenja problema društvene reprodukcije.

U „vraćanju Marksu", to jest dosledno kritičkoj revalorizaciji pozitivnih rezultata njegovog ekonomskog učenja, ne mogu se mimoići ni glavne tendencije i rezultati moderne građanske ekonomije (u prvom redu ekonomsko učenje Dž. M. Kejnza). I to kako u smislu osporavanja i odbacivanja svega onog što predstavlja apologiju privatnog i državnog kapitalizma tako i kritičkog prihvatanja brojnih racionalnih elemenata saznanja o prirodi i specifičnostima savremenog kapitalizma i njenih jako razvijenih kvantitativnih metoda i tehnika istraživanja.

(F) Razvitak proizvodnih snaga i odnosâ relativno udruženog rada samo su dve „različite strane društvenog individuuma". Relativno udruženi rad; data OOUR, reproduktivno preduzeće itd., proizvodi robu, „čulno natčulnu" ili transnaturalnu supstancu, Sp — materijalne uslove

---

[16] K. Marks, *Kapital*, III, str. 81, *kurziv* — Ž. R.

[17] Procenjuje se da je taj uvoz u 1973. iznosio između 68 do 70% od vrednosti ukupnog uvoza.

[18] K. Marks, *Kapital*, III, str. 753.

svog proizvodnog rada i reprodukuje i originerno „proizvodi" vlastite odnose u proizvodnji i raspodeli. Opšti odnosi društvene proizvodnje svojstveni njenom robnom obliku i vlastiti originerni oblici udruživanja rada imaju najpresudniji uticaj na razvitak tehničko-tehnološke osnovice te proizvodnje, kao i na sam subjekt te proizvodnje — proizvodnog radnika; koji inače prirodno teži tome da — posredstvom nove tehnologije i „kibernetike" — sve više isključi samog sebe iz neposrednog procesa proizvodnje, velike oblasti materijalne proizvodnje, „carstva nužnosti", odnosno da za sebe trajno „rezerviše" ulogu „čuvara i regulatora procesa proizvodnje" (K. Marks); dodajmo, i onog koji stvara proizvodne programe i upute i njima hrani elektronske računare n-te generacije.

Parafrazirajući jednu poznatu Marksovu misao, izrečenu u kontekstu njegove teorijske anticipacije slobodnog udruženja rada, može se reći da će i posle konačnog izumiranja, ukidanja robnog oblika, robno-novčanih odnosa (relativno) udruženog rada ostati „određenje (*robne* — prim. Ž. R.) vrednosti *predominantno* u tome smislu što regulisanje radnog vremena i raspodeljivanje društvenog rada među različite grupe proizvodnje, najzad, knjigovodstvo o tome, postaju važniji no ikada"[19].

[19] Isto, str. 786, *kurziv* — Ž. R.

Boris Ziherl

ENGELS, LENJIN I „AUTENTIČNI MARKSISTI“[1]

Nekoliko kritičkih primedaba na savremeno raspravljanje o Engelsu

Godinu i po dana posle Marksove smrti Engels je pisao svom starom suborcu Johanu Filipu Bekeru: „Sav svoj život radio sam ono za što sam bio stvoren, da, naime, igram drugu violinu, pa i mislim da sam u tom poslu dosta zadovoljavao. I radovao sam se što sam imao tako famoznu prvu violinu kao što je bio Marks. Ali ako sad u teorijskim stvarima odjednom treba da zamenjujem Marksa i da igram prvu violinu, onda to ne može proći bez promašaja, i niko to bolje ne oseća nego ja.“ I onda dodaje da su u mirna vremena događaji, doduše, pokatkad dali za pravo i njemu, Engelsu, nasuprot Marksu, ali da je u revolucionarnim trenucima Marksova ocena bila gotovo nepogrešiva.[2] U istom smislu on govori i u svom radu *Ludvig Fojerbah i kraj klasične nemačke filozofije*. Na početku četvrte glave, u fusnoti stoji: „Marks je stajao više, video dalje, pogledom izmerio više i brže od sviju nas.“[3]

Ono što Engels ovde naglašava, to su razlike koje su, po njegovom mišljenju, postojale između njih dvojice u pogledu prodornosti njihove

---

[1] Ova rasprava, u stvari, povezuje, dopunjuje i proširuje neke ranije rasprave, posvećene uglavnom istom pitanju. Reč je, prvo, o mom prilogu diskusiji na međunarodnoj naučnoj konferenciji povodom 150-godišnjice Engelsovog rođenja, koja je, na inicijativu CK Jedinstvene socijalističke partije Nemačke, održana u Berlinu. Na slovenačkom je taj prilog izašao u ljubljanskom izdanju „Komunista“, 1970, br. 48. Na osnovu toga pripremio sam nešto opširniji referat koji sam podneo na naučnom savetovanju o aktuelnom značaju Hegelove, Marksove, Engelsove i Lenjinove misli, održanom u Ljubljani februara 1971. Na taj referat se neposredno nastavlja moj članak *Nekoliko reči o Lenjinovim kritičarima danas i kod nas*, objavljen u teorijskom prilogu ljubljanskog izdanja „Komunista“ za januar-februar 1974, kao i moj prilog međunarodnom naučnom savetovanju koje je povodom 50-godišnjice Lenjinove smrti priredila Srpska akademija nauka i umetnosti u Beogradu. Taj članak i prilog su gotovo istovetni u pogledu pitanja koja razrađuju, mada se razlikuju po obimu i u mnogim formulacijama. Na njima će se zasnivati drugi deo ove rasprave, posvećen Lenjinu, koji će biti objavljen u narednom broju.

[2] Marx—Engels, *Werke*, sv. 36, Berlin, 1967, str. 218—219.

[3] Marx—Engels, *Werke*, sv. 21, Berlin, 1962, str. 292.

misli, u pogledu duhovnih snaga i stvaralačke moći. Marks je po njemu bio genij, sebe je smatrao samo talentom.[4] Mada priznaje neki samostalan udeo, koji pri zasnivanju i razvijanju marksizma pripada i njemu, on ipak taj svoj udeo možda unekoliko potcenjuje. To treba pripisati pre svega njegovoj skromnosti, koja se pokadšto graničila sa samoodricanjem i koja je uopšte bila karakteristična za čitav njegov odnos prema Marksu i prema Marksovom delu.

Engelsu pripadaju mnoge značajne inicijative, počev od njegove rasprave *Skice za kritiku nacionalne ekonomije,* koja je 1844. godine izišla u *Nemačko-francuskim letopisima* i koju je sam Marks, u svom predgovoru *Kritici političke ekonomije,* nazvao „genijalnom skicom za kritiku ekonomskih kategorija“[5]. Ogist Korni, pisac obimnog rada o Marksu i Engelsu, zacelo je u pravu kada o tom nacrtu kaže da Engels njime nikako nije igrao drugu violinu, nego je Marksu veoma pomogao pri prevladavanju njegovih, tada još u ponečemu apstraktnih shvatanja o buržoaskom društvu, proletarijatu i komunizmu.[6] U zajedničkom radu s Marksom, Engels se latio nekih posebnih naučnih područja, u kojima je nadmašio svog prijatelja. U tom pogledu zanimljivo je pismo koje je Marks pisao Engelsu 4. jula 1864, kada o sebi kaže da svagda zakašnjava i da svagda ide Engelsovim tragovima.[7] Pri tome je, svakako, imao na umu Engelsovo široko znanje u oblasti tadašnjih prirodnih nauka.

Bez obzira na to može se, naravno, govoriti o razlikama između oba osnivača naučnog socijalizma, razlikama o kojima je Engels pisao Bekeru, a onda i u svom *Ludvigu Fojerbahu.* Pri tome treba ujedno voditi brigu o relativnom karakteru tih razlika što se tiče pojedinih naučnih područja kojima su se oni bavili. Iz današnje istorijske perspektive može se, takođe, prilično objektivno raspravljati o onome što Engels naziva „promašajima“, o pogrešnosti ili zastarelosti ovog ili onog njegovog, pa i Marksovog stava. O svemu tome se može i treba govoriti, ali se to nikako ne sme brkati s nekim drugim problemom, s problemom načelne usmerenosti njihove misli i dela.

Nijedno iole ozbiljno raspravljanje o Marksu i Engelsu ne može mimoići činjenicu da je njihovo delo nerazdvojiva celina, zasnovana na njihovoj saglasnosti u svim bitnim pitanjima revolucionarne teorije i prakse koja su oni postavljali i rešavali za četiri decenije zajedničkog svog rada. Tu činjenicu ne može osporavati niko ko se u taj njihov rad stvarno udubao, rukovodeći se pri tome istinskim naučnim pobudama. Kod Marksa i njegovog genijalnog saradnika Engelsa radilo se o razvijanju idejne zajednice u radnu i životnu zajednicu, jednu od najjačih koje uopšte poznajemo, kao što je to 1913. godine, povodom izlaska prvog

---

[4] Ibid.

[5] Marx—Engels, *Werke,* sv. 13, Berlin, 1961, str. 10.

[6] Auguste Cornu, *Karl Marx und Friedrich Engels, Leben und Werk,* sv. I, Berlin, 1954, str. 516.

[7] Marx—Engels, *Werke,* sv. 30, Berlin, 1964, str. 418.

izdanja Marksove i Engelsove uzajamne korespondencije, napomenuo poznati nemački istoričar Herman Onken.[8]

U vezi s tim ponoviću, dopuniti i šire argumentisati neke stavove iz svog priloga diskusiji na naučnoj konferenciji, održanoj u Berlinu novembra 1970, povodom stopedesetogodišnjice Engelsovog rođenja.

Obojica, Marks i Engels, osnivači su savremenog naučnog socijalizma, i ne mogu se načelno odvajati jedan od drugoga ni u teoriji ni u njihovoj revolucionarnoj praksi. Još se manje, naravno, oni mogu postavljati jedan protiv drugoga. A ipak se danas — i kod nas — često susrećemo baš s takvim pokušajima, s pokušajima njihovog razdvajanja i suprotstavljanja.

Često se suočavamo s nastojanjima da se Engels otrgne od Marksa, da se prikaže kao velika prepreka na putu ka „istinskom", „izvornom", „autentičnom" Marksu, koji se u toj svojoj „autentičnosti" pretvara u predstavnika apstraktne filozofske antropologije, spojive maltene sa svim strujama savremene filozofske i uopšte društvene misli. Govori se, čak, o posebnom Engelsovom pravcu, koji obeležavaju, pre svega, metafizički materijalizam i pozitivizam, i koji vodi pravo u dogmatizam. Poznati francuski filozof Anri Lefevr pretpostavlja, štaviše, da je i Marks, još u vreme rada na *Nemačkoj ideologiji*, pao pod uticaj Fridriha Engelsa i njegovog pozitivizma.[9] Engels je, tobože, odgovoran za jednostranosti takozvane ortodoksne struje u Drugoj internacionali. Engelsu bi hteli da natovare odgovornost za sve moguće deformacije marksističke misli u naše vreme, uključujući staljinistički pragmatizam. Nedavno sam u jednoj našoj publikaciji čitao tvrdnju da je Engels samo prividno tako bespoštedno pobijao građansku ideologiju, dok se sâm, u stvari, našao na pozicijama te iste građanske ideologije.[10]

Ako čitavu stvar nešto bliže razmotrimo, onda ćemo najčešće moći da utvrdimo kako se pod vidom borbe protiv Engelsove „metafizičnosti" i „pozitivizma" pokušava, zapravo, odbaciti ono što je u marksističkoj misli kao naučnoj misli najbitnije, što je u njoj najznačajnije za razvitak savremene društvene nauke i za revolucionarnu praksu naših dana. Baš zato ću se osvrnuti na neke Engelsove načelne stavove koji su često predmet kritike o kakvoj je upravo bila reč. Te ću stavove suočiti s odgovarajućim Marksovim stavovima, o kojima kritika te vrste nerado govori ili pak nastoji da ih ovako ili onako izvrne. *A tu nije reč samo o Engelsu, nego i o Marksu i o marksizmu uopšte, njegovim teorijskim i metodološkim polaznim tačkama, bez kojih se marksizam ne bi mogao ni danas potvrđivati i razvijati kao rukovodstvo za revolucionarnu akciju, za progresivno prevazilaženje postojećeg.*

---

[8] *Preussische Jahrbücher*, sv. 155, II deo. Cit. prema Eichhornovom predgovoru zbirci Engelsovih pisama Beckeru, pod naslovom *Vergessene Briefe*, izdatoj u Berlinu 1920.

[9] Henri Lefebvre, *La Somme et le reste*, knj. 1, Paris, 1959, str. 118· „Svakako je činjenica da je Marks malo-pomalo napuštao *izraz* otuđenje. Od *Nemačke ideologije* (1845) dalje on ga je izbegavao, možda pod uticajem F. Engelsa, koji je mnogo više bio 'pozitivan' i manje filozof."

[10] Vidi predgovor koji je Davor Rodin napisao Korševoj knjizi *Marksizam i filozofija*, izd. „Komunista", Beograd, 1970, str. XI.

Najpre nekoliko reči o „metafizičnosti" Engelsovog materijalizma.

Marks i Engels su bili materijalisti. To znači: s materijalistima svih škola i vremena spajalo ih je uverenje da je priroda prema duhu kao najvišem svom proizvodu prvobitna, primarna. To određenje materijalizma kao jednog od dvaju velikih filozofskih tabora dao je Engels u svom *Ludvigu Fojerbahu* i dodao da izraz „materijalizam" u nekom drugom smislu i neće upotrebljavati.[11] A Marks je u poznatom pogovoru drugom izdanju prve sveske *Kapitala* napisao: „Kod mene... misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno."[12]

Ali materijalizam koji su osnovali Marks i Engels bitno se razlikuje od materijalizma koji je prevladavao još u 18. stoleću. Dok je stariji materijalizam posmatrao svet i društvo statički, mehanički, za novi, moderni materijalizam oboje je u neprestanom kretanju i menjanju. To kretanje i menjanje ne vrše se samo po zakonima vanjske prirode, nezavisne od ljudskog mišljenja, nego i po posebnim zakonima društvenog razvitka koje su otkrili upravo Marks i Engels. Moderni materijalizam vodi brigu i o svim novijim otkrićima u prirodnim naukama koja su pokazala da priroda ima takođe svoju istoriju u vremenu, od nebeskih tela do životinjskih vrsta.

Kada Engels u svom *Anti-Diringu* navodi sva ta obeležja i posebnosti novog materijalizma, on ga ujedno određuje kao *u suštini dijalektičkog*.[13] Baš na to Engelsovo određenje izričito se oslonio Plehanov kada je za marksističku filozofiju počeo da upotrebljava izraz *dijalektički materijalizam*.[14] Posle njega, taj izraz je dosledno upotrebljavao Lenjin, svakako najveći mislilac-dijalektičar našeg stoleća. Smatram da taj izraz sasvim tačno obeležava suštinu Marksove i Engelsove filozofije. Zato ne vidim nikakvog razloga i potrebe da ga izbegavamo i pribegavamo napola fojerbahovskoj terminologiji ranijeg Marksa iz vremena *Nemačko-francuskih letopisa* i *Ekonomsko-filozofskih rukopisa*, ili pak izrazima — kao što su „filozofija prakse" i slični — kojima se iz cenzurnih razloga služio, na primer, Antonio Gramši kada je u zatvoru pisao svoja dela o filozofiji marksizma.

Uostalom, *dijalektički* karakter svog *materijalizma*, za razliku od starijeg materijalizma, neprestano je isticao i sam Marks, počev od svojih jedanaest teza o Fojerbahu do već pomenutog pogovora drugom izdanju prve sveske *Kapitala*.

Međutim, mnogi naši i strani filozofi, tragajući za „autentičnim" Marksom, povezuju dijalektički materijalizam gotovo isključivo sa Staljinom, s njegovim shemama i s njegovim nastojanjem da marksističku filozofiju sasvim podredi svom političkom pragmatizmu. Takvo povezivanje nije samo istorijski netačno i proizvoljno, nego u savremenoj praksi borbe *protiv marksizma* često pruža pogodnu priliku da se, kako

[11] Marx—Engels, *Werke*, sv. 21, Berlin, 1962, str. 275.

[12] Marx—Engels, *Werke*, sv. 23, Berlin, 1962, str. 27; Marx—Engels, *Dela*, sv. 21, Beograd, 1970, str. 25.

[13] Marx—Engels, *Werke*, sv. 20, Berlin, 1962, str. 24.

[14] G. V. Plehanov, *Izbrannye filosofskie proizvedenija*, sv. II, Moskva, 1956, str. 279—280.

se to kaže, zajedno s prljavom vodom izbaci i dete, to jest sam marksizam.

U vezi s tim često se postavlja i pitanje odnosa između dijalektičkog i istorijskog materijalizma, pa se, čak, predlaže da se, umesto „dijalektičkog materijalizma“, za Marksovu filozofiju uopšte upotrebljava izraz „istorijski materijalizam“. I taj predlog često potiče iz pogrešne pretpostavke da se ograničavanje istorijskog materijalizma na problematiku društva i čoveka rodilo tek u Staljinovoj glavi.

Staljinovo shvatanje odnosa između dijalektičkog i istorijskog materijalizma bez sumnje je neodrživo, aprioristično. Prema njegovom određenju, dijalektički materijalizam, i kao teorija i kao metod, ima posla s pojavama *prirode*, a istorijski materijalizam jeste jednostavno *proširenje* stavova dijalektičkog materijalizma, njihova *primena* na izučavanje društvenog života.[15] U tom pogledu mnogo je prihvatljivije određenje koje je dao Plehanov u svom radu o „ekonomskom faktoru“: „Materijalistički pogled Marksa—Engelsa obuhvatao je i prirodu i istoriju. I u jednom i u drugom slučaju bio je *'bitno dijalektički'*. Ali ako se dijalektički materijalizam odnosio na istoriju, Engels ga je ponekad nazivao *istorijskim*. Taj naziv ne karakteriše materijalizam, nego samo označava jedno od onih područja za čije se objašnjavanje on upotrebljava“.[16] Činjenica je da je i Lenjin upotrebljavao izraz „istorijski materijalizam“ samo u vezi s društvenim pojavama i problemima. I on je u tom pogledu mogao naći oslonac kod Engelsa, koji je u poznatom predgovoru engleskom izdanju svog rada *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* ovako odredio istorijski materijalizam: „izraz 'istorijski materijalizam' upotrebljavam za ono shvatanje toka svetske istorije koje krajnji uzrok i odlučujuću pokretačku snagu svih važnijih istorijskih zbivanja vidi u ekonomskom razvitku društva, u menjanju načina proizvodnje i razmene, u podeli društva na različite klase koja otuda potiče, i u međusobnim borbama tih klasa.“[17]

Ukratko, *nema sumnje da je dijalektičnost najbitnije obeležje i posebnost Marksovog i Engelsovog materijalizma.* Ona se rodila zajedno s Marksovom i Engelsovom afirmacijom *materijalizma* u društvenoj misli. Zakoni i kategorije dijalektičkog materijalizma nisu aprioristične sheme, nego se zasnivaju na tekovinama društvenih i prirodnih nauka, na iskustvima revolucionarne prakse naprednih društvenih snaga, i neprestano se njima obogaćuju. Poznavanje tih zakona i ovladavanje njima snažan su podsticaj za ostvarivanje novih uspeha na svim tim područjima ljudske delatnosti.

Ali vratimo se Engelsovom „pozitivizmu“.

Pozitivizam Engelsu prebacuju, pre svega, zbog njegovog mišljenja da materijalistička usmerenost dolazi do izražaja naročito u nastojanju

---

[15] Stalin, *O dialektičeskom i istoričeskom materializme*, v. *Voprosy leninizma*, Moskva, 1939, str. 535.

[16] G. V. Plehanov, ibid., str. 280.

[17] Marx—Engels, *Werke*, sv. 22, Berlin, 1963, str. 298.

da se činjenice u prirodi i u društvu shvataju bez apriornih ideoloških konstrukcija, bez izmišljanja fantastičnih veza između pojava, nego u njihovoj vlastitoj, stvarnoj međusobnoj povezanosti.[18] To znači da se nastojanja modernog materijalizma podudaraju s nastojanjima nauke koja, prema Engelsovom mišljenju, odgovara interesima i težnjama radnika utoliko više „ukoliko je bezobzirnija i nepristrasnija"[19]. Uzgred rečeno, i Marks takav materijalistički pristup činjenicama smatra uslovom naučnosti kada u prvoj svesci *Kapitala,* u jednoj fusnoti, govori o „jedino materijalističkom i zato (und daher) naučnom metodu"[20].

Iz te povezanosti modernog, u suštini dijalektičkog materijalizma s naukom, iz njegove naučnosti, Engels izvodi poznati svoj zaključak da će s afirmacijom materijalističke dijalektike na pojedinim područjima prirodnih i društvenih nauka sve više postati suvišnom svaka filozofija koja bi stajala iznad nauka.[21] Tim se problemom on bavio naročito u *Anti-Diringu,* odnosno u *Razvitku socijalizma od utopije do nauke,* a takođe i u *Ludvigu Fojerbahu.* Engelsovi stavovi izazivaju prigovore prema kojima on, tobože, pobija filozofiju s pozitivnom naukom i tim svojim postupkom dolazi u potpunu suprotnost s Marksovim shvatanjem filozofije i nauke.

Taj je prigovor neodrživ, *prvo,* zbog toga što ono što Engels pobija s pozitivnom naukom nije filozofija uopšte, nije pogled na svet uopšte, nego filozofija u smislu spekulativnog konstruisanja sveta iz glave, iz apriornih principa, i njegovog rekonstruisanja u glavi, nezavisno od uslova i tendencija stvarnog života. Ukratko, Engels je govorio o sve većoj suvišnosti filozofije kao ideologije, kako su on i Marks nazivali misaone proizvode pogrešne svesti. U *Anti-Diringu* on govori o dijalektičkoj negaciji filozofije, o njenom „ukidanju", koje znači u isto vreme njeno prevazilaženje u pogledu oblika i njeno očuvanje u pogledu *stvarne* sadržine.[22]

Drugo, sa mišlju o suvišnosti spekulativne filozofije, koju Engels razvija u pominjanim radovima, susrećemo se prvi put u *Nemačkoj ideologiji,* koju su u godinama 1845. i 1846. *zajedno napisali Marks i Engels* i u kojoj nailazimo na ove reči: „Tamo gde se završava spekulacija, u stvarnom životu počinje, dakle, stvarna, pozitivna nauka, prikazivanje (die Darstellung) praktičke delatnosti, čovekovog praktičkog razvojnog procesa ... Prikazivanjem stvarnosti samostalna filozofija gubi svoj medij egzistencije. Na njeno mesto može da stupi jedino rezime (eine Zusammenfassung) najopštijih rezultata koji se mogu apstrahovati iz posmatranja istorijskog razvitka ljudi"[23].

---

[18] Marx—Engels, *Werke,* sv. 21, str. 292.

[19] Ibid., str. 307.

[20] Marx—Engels, *Werke,* sv. 23, str. 393; Marx—Engels, *Dela,* sv. 21, str. 330.

[21] Marx—Engels, *Werke,* sv. 20, str. 24.

[22] Ibid., str. 129.

[23] Marx—Engels, *Werke,* sv. 3, Berlin, 1958, str. 27.

Ovde već imamo, dakle, posla s „pozitivnom naukom", s „prikazivanjem stvarnosti", s „posmatranjem istorijskog razvitka", a povrh toga još i s „rezimeom najopštijih rezultata", — ukratko, s mnogim pitanjima kojima Engelsovi kritičari nastoje da podupru svoje stavove o njegovom pozitivizmu i dogmatizmu.

Marks i Engels su počeli da rade na *Nemačkoj ideologiji* jedva nekoliko meseci posle toga kako je Marks napisao svoje znamenite teze o Fojerbahu. To treba istaći, jer se Engelsovi kritičari rado pozivaju na te teze, tvrdeći da se svojom „buržoaskom" pozitivnom naukom, posmatranjem i prikazivanjem činjenica, srozao na nivo onih metafičkih materijalista koji se kritikuju naročito u prvoj tezi o Fojerbahu. I Engels, tobože, shvata stvarnost samo kao objekat, kao predmet posmatranja, kontemplacije, a ne kao ljudsku čulnu delatnost, kao praksu, ne subjektivno.

I ovde se može Engelsovim kritičarima ozbiljno prigovoriti.

Prvo, ako teze o Fojerbahu govore o jednostranostima metafizičkog materijalizma, ako ga optužuju da shvata stvarni, čulni svet *samo* kao objekat posmatranja i razmišljanja, da ne vodi brigu o praktičkoj delatnosti čovekovoj kojom on neprestano menja svet, prirodu i društvo, onda to nikako ne znači da Marksove teze isključuju živo posmatranje i apstraktno teorijsko mišljenje kao dva stupnja ljudskog procesa spoznaje. Drugo, Engelsovim kritičarima mogli bismo prigovoriti kako oni sami shvataju praksu prilično apstraktno, ne u smislu *ljudske čulne delatnosti,* kao što je određuje Marks, nego bliže onome što je Marks u istoj tezi o Fojerbahu napomenuo o idealističkim filozofima, koji su, doduše, razvijali čovekovu *delatnu* stranu, ali samo apstraktno, ne kao stvarnu, čulnu delatnost.[24] Kao što, s jedne strane, ne možemo ograničavati praksu samo na naučni eksperimenat i industriju, tako, s druge strane, ne možemo pojmom prakse obuhvatiti sve oblike ljudskog saznavanja, uključujući i čisto teorijsko razmišljanje. Takvo razvodnjavanje pojma prakse nema, naravno, ništa zajedničko s dijalektičkim shvatanjem odnosa između teorije i prakse. Takvim razvodnjavanjem poričemo praksi sav značaj koji ona, u stvari, ima kao kriterij istine, to jest stvarnosti, moći i ovostranosti našeg mišljenja, značaj koji je Marks toliko isticao u svojim tezama o Fojerbahu.

Engels je Marksove teze o Fojerbahu, koje su bile napisane kao skica, na brzinu, bez namere da budu štampane, prvi put objavio u prilogu svom *Ludvigu Fojerbahu.* Nazvao ih je „genijalnom klicom novog pogleda na svet"[25]. I njemu je bilo sasvim tuđe potcenjivanje ljudske praktičke delatnosti u neprestanom menjanju prirodne i društvene okoline. U mnogobrojnim raspravama i pismima on govori o toj delatnosti i njenom značaju. Da pomenem samo beleške o dijalektici, u kojima prebacuje prirodnjacima i filozofima što su do tada sasvim zanemarili uticaj čovekove praktičke delatnosti na njegovo mišljenje,

[24] Ibid., str. 5.
[25] Marx—Engels, *Werke,* sv. 21, str. 264.

što poznaju samo prirodu s jedne i misao s druge strane, dok je upravo *menjanje prirode čovekom* najbitniji osnov razvitka ljudskog mišljenja.[26]

Razvodnjavanje pojma prakse, koje prelazi u voluntarističko shvatanje čovekove *slobodne* delatnosti, već odavno obeležava Engelsove kritičare. To razvodnjavanje je ujedno praćeno prigovorom o pozitivizmu, prigovorom upućenom svima koji priznaju objektivne zakonitosti razvitka u stvarnom svetu i koji nastoje da što dublje prodru u suštinu zbivanja, da svojim saznanjima naoružaju čoveka radi što uspešnije borbe sa stihijom, radi njegovog *stvarno* progresivnog oslobađanja. Razvodnjavanje pojma prakse i optužbe o „pozitivizmu" — to je ono što, u priličnoj meri, obeležava Engelsove kritičare.

U tom pogledu je zanimljiv predgovor koji je najnovijem izdanju svojih ranijih radova napisao Đerđ Lukač. Posredi je zbirka koja je već 1923. godine izašla pod naslovom *Geschichte und Klassenbewusstsein (Istorija i klasna svest)*. Izdanje o kome je reč izašlo je 1968. godine u Zapadnoj Nemačkoj. U pomenutom predgovoru tom izdanju Lukač nam sam objašnjava da je tada, pre pedeset godina, u otporu oportunističkom „računanju činjenicama", koje je bilo karakteristično za veći deo evropske socijalne demokratije krajem prvog svetskog rata, zašao u drugu krajnost. On kaže: koncepcija revolucionarne prakse je u toj knjizi dobila karakter nečeg preterano zanesenjačkog, što je odgovaralo mesijanskom utopizmu tadašnjeg levog komunizma, a nipošto stvarnom Marksovom učenju.[27] Bez obzira na dobre namere, pojam prakse izvitoperio se u nešto apstraktno, idealističko.[28] Lukač pretpostavlja da je njegova zbirka uticala i na francuski egzistencijalizam i njegovu duhovnu okolinu.[29] Što se tiče nekih naših filozofa, koji praksu shvataju na sličan, apstraktan i idealističan način, nesumnjivo važi da u vezi s Lukačem, svakako značajnim savremenim marksistom, ne mogu reći ništa drugo nego to da je godine 1923. izdao zbirku pod naslovom *Istorija i klasna svest*. Tu se za njih Lukačev rad završava, upravo onako kao što se, za njih, i Marksov rad završava većim delom tamo negde oko godine 1844, s *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*.

I Marks i Engels su uvek problem ljudske čulne delatnosti, čovekove prakse, shvatali istorijski konkretno, ne kao slobodnu delatnost uopšte, nego kao delatnost koja se razvija u okolnostima kakve čovek nije sam izabrao. Priznavanje čovekove svesne, stvaralačke delatnosti, kojom se neprestano menja lice prirode i društvenih odnosa, ostaje jalovo ako ujedno ne vodimo brigu o objektivnim uslovima u kojima se ta delatnost razvija.

„Ljudi sami stvaraju svoju istoriju, ali je ne stvaraju tako kao što bi se njima prohtelo, ne u okolnostima koje bi sami izabrali, nego u takvima na kakve su neposredno naišli od ranije, koje su im date i nasleđene." Tako je Marks zapisao u svom *Osamnaestom brimeru Luja*

---

[26] Marx—Engels, *Werke*, sv. 20, str. 498.

[27] Georg Lukács, *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Neuwied und Berlin, 1968, str. 20.

[28] Ibid., str. 21.

[29] Ibid., str. 18.

Bonaparte.[30] I u obimnim njegovim beleškama o kritici političke ekonomije možemo pročitati ovo: „Ako u društvu, *kakvo ono jeste*, ne bismo našli prikrivene materijalne proizvodne uslove i njima odgovarajuće prometne odnose za jedno besklasno društvo, onda bi svi rušilački pokušaji značili donkihotstvo.“[31] Na slične stavove nailazimo i u Engelsovim delima, recimo, u *Ludvigu Fojerbahu*, i u mnogim njegovim pismima.

To znači da dobro poznavanje *činjenica* društvenog života u konkretnim okolnostima vremena i prostora ide među najvažnije uslove uspešne revolucionarne akcije. „Vođenje brige o činjenicama“ bez nastojanja da se te činjenice menjaju i nadmaše, bez revolucionarne prakse, — to su obeležja oportunizma. Praksa bez poznavanja činjenica, bez otkrivanja i uvažavanja realnih mogućnosti koje su u njima sakrivene, već je često vodila u politički avanturizam. I baš to ima na umu Đerđ Lukač kada u pomenutom samokritičkom predgovoru piše o apstraktno-idealističkom shvatanju prakse.

Otuda značaj koji su Marks i Engels pripisivali pozitivnoj nauci i, naročito, društvenoj nauci, stvarajući joj svojom teorijom i metodom tako pouzdana uporišta.

Marks i Engels su veoma dobro znali kakvim je iskušenjima i pritiscima izložen naučnik, osobito naučnik koji se bavi istraživanjem odnosa u društvu u kome odlučuju razni klasni i drugi uskogrupni interesi, kako je naučnik u tim uslovima neprestano izložen opasnosti da se pretvori u apologetu eksploatatorskih odnosa. Da samo pomenemo zanimljiva Marksova razmatranja o sudbini buržoaske ekonomske nauke. Marks nikako ne poriče da je ta nauka u određenom istorijskom razdoblju imala velike zasluge za napredak na tom naučnom području. On tu govori o nesebičnom istraživanju i o nepristrasnom naučnom izučavanju, što je za njega, svakako, suština *pozitivne nauke* — za razliku od zlonamerne apologetike pod vidom nauke.[32]

Pomenuta Engelsova misao da nauka odgovara težnjama i interesima radnika utoliko više ukoliko je bezobzirnija i nepristrasnija, prema tome je i Marksova misao.

Što se tiče optužbi zbog „pozitivizma“ upućenih Engelsu, po svoj prilici je sasvim jasno da se one, u stvari, odnose i na Marksa. Sličnih bi se primera moglo nabrojati još mnogo. Naročito bogata dokazna građa može se sakupiti protiv mišljenja da je Engels bilo u kakvom pogledu prethodnik savremene dogmatizacije marksističke misli. Čitavo njegovo shvatanje komunizma kao istorijskog procesa čiji je glavni nosilac radnička klasa, izrazito je antidogmatsko. To nam dokazuju već Engelsovi raniji radovi, koje je napisao bilo sam bilo zajedno s Marksom. U toj vezi, navešću kraći odlomak iz njegovog članka protiv Karla Hajncena,

[30] Marx—Engels, *Werke*, sv. 8, Berlin, 1960, str. 115.

[31] Karl Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*, Berlin, 1953, str. 77.

[32] Marx—Engels, *Werke*, sv. 23, str. 19—21; Marx—Engels, *Dela*, sv. 21, str. 20—22.

članka koji je objavio u oktobru 1847. godine: „Komunizam nije nikakva doktrina nego *pokret;* on ne polazi od principa nego od *činjenica.* Komunisti nemaju ovu ili onu filozofiju koja bi njima bila pretpostavka, nego je njima to sva dosadašnja istorija i, naročito, njeni savremeni stvarni rezultati u civilizovanim zemljama. Komunizam je proizišao iz krupne industrije i iz njenih posledica... iz začeća proletarijata i iz koncentracije kapitala, iz klasne borbe između proletarijata i buržoazije, iz borbe koja odatle proističe. Ukoliko je komunizam teoretski, on je teoretski izraz položaja proletarijata u toj borbi i teoretski rezime uslova za oslobođenje proletarijata."[33]

Marksistička teorija se ne može konstruisati iz glave, pa onda u glavi rekonstruisati svet. Kao naučna teorija, marksizam se može razvijati i obogaćivati samo sve novim i novim istraživanjem sveta i društva, novim iskustvima revolucionarne borbe, ne kao princip *a priori,* nego kao rezultat društvene prakse. Samo takav marksizam može biti uspešno rukovodstvo za akciju, nikakva dogma, nikakav kredo, nikako gotov i jedino spasonosni recept za sva vremena i sve narode.

Te misli o nedogmatskoj suštini marksističke teorije provlače se kao crvena nit kroz sve Engelsove radove i pisma. Zajedno s Marksom, Engels je o tome govorio već u *Nemačkoj ideologiji.* Na istu misao nailazimo gotovo pedeset godina kasnije u njegovom razgovoru s dopisnikom lista „Le Figaro", koji je objavljen 8. maja 1893. godine. U njemu je Engels ponovo odlučno istupio protiv nametanja čovečanstvu definitivnih zakona, protiv apriorističkih pretpostavki, ovaj put u vezi s organizovanjem budućeg društva u potankostima.[34]

Uslovi za revolucionarni prevrat i za izgradnju socijalističkog društva neprestano se menjaju u prostoru i vremenu. Nema opštevažećeg modela prema kome bismo mogli postupati. „To je najteži predmet od svih", napisao je Engels u jednom pismu Konradu Šmitu.[35] Nije reč samo o istorijski uslovljenim posebnostima klasnih odnosa u ovoj ili onoj zemlji. Zbog tradicije i drugih okolnosti može neka društvena klasa u različnim zemljama imati dosta različnu ulogu, može pred licem velikih pitanja vremena postupati vrlo različno. U tom smislu možemo govoriti o nacionalnom karakteru pojedinih društvenih klasa. U polemici koju je vodio s Paulom Ernstom o društvenim prilikama u Norveškoj, Engels je istupao protiv svakog shematizma u razrađivanju takvih pitanja.[36] A u jednom pismu, upućenom Augustu Bebelu, on govori o razlikama između francuskih, engleskih i nemačkih radnika: „Bilo bi veoma nepravedno kada bismo različito ponašanje radnika triju zemalja merili istim jednostranim merilom".[37] Najnovija istorija je potpuno potvrdila pravilnost tih Engelsovih stavova.

Istoriju i društvene strukture vlastitog naroda i drugih naroda treba izučavati u potpunoj njihovoj konkretnosti ako želimo pravilno shvatiti

[33] **Marx—Engels, *Werke,* sv. 4, Berlin, 1959, str. 321—322.**
[34] **Marx—Engels, *Werke,* sv. 22, str. 542.**
[35] **Marx—Engels, *Werke,* sv. 38, Berlin, 1968, str. 128.**
[36] **Marx—Engels, *Werke,* sv. 22, str. 80—85.**
[37] **Marx—Engels, *Werke,* sv. 36, str. 379.**

njihovu ulogu u međunarodnom zbivanju. Tu poslanicu je Engels uputio mlađoj generaciji marksista. On je sam nerado govorio o pojedinim narodima i zemljama ako je svoje poznavanje njihove istorije i društvenih odnosa smatrao nedovoljnim; međutim, ako je o tome ipak govorio, onda to nisu svagda bile najjače tačke njegovog velikog životnog dela.

Iz činjenice da su se pojedini narodi u istoriji razvijali neravnomerno i različito, Engels je istakao poznati zaključak o budućim odnosima pobedonosnog proletarijata prema tuđim narodima, zaključak koji je u Lenjinu našao najdoslednijeg svog branioca i prvog praktičkog realizatora. Taj zaključak možemo naći u njegovom pismu Karlu Kautskom od 12. septembra 1882, u kojem Engels govori o odnosima između visokorazvijenih zemalja Evrope i Severne Amerike, s jedne, i napola civilizovanih, zaostalih zemalja, s druge strane. I završava: „Kroz kakve društvene i političke razvojne stupnjeve će te zemlje morati da prođu pre nego što stignu do socijalističke organizacije, o tome, smatram, možemo danas postavljati samo dosta jalove hipoteze. Ali jedno svakako stoji: pobedonosni proletarijat ne može nijednom tuđem narodu nametnuti bilo kakvo usrećenje a da time ne potkopa svoju vlastitu pobedu. Time, naravno, odbrambeni ratovi različite vrste nikako nisu isključeni."[38]

Engelsovo — isto tako kao i Marksovo — konkretno dijalektičko mišljenje nespojivo je bilo s kakvim eshatološkim proricanjem udaljene budućnosti. Ako on govori o budućnosti, onda ostaje u sferi mogućnoga, onoga čiji uslovi sazrevaju pred našim očima i svrsishodnim, progresivnim ljudskim činom postaju stvarnost. Rešavanje pitanja koja će otvoriti udaljenija budućnost prepušta Engels stvaralačkom radu budućih pokolenja.

Kada se bavio društveno-ekonomskim i političkim pretpostavkama socijalističkih preobražaja u tadašnjoj Evropi, Engels je izrazio mnoge, danas često vrlo aktuelne misli, na primer, o odnosima između društva, dakle najpre države i zadrugarstva u takozvanom prelaznom periodu, o seljačkom pitanju, o malograđanskom anarhizmu i njegovim političkim posledicama itd. U toj vezi treba pomenuti naročito njegovu kritiku Gotskog i Erfurtskog programa, sadržanu u mnogim njegovim pismima i člancima. Zanimljivo je u tom pogledu i njegovo pismo Holanđaninu Ferdinandu Njevenhizu, od 4. februara 1886, u kojem govori o slobodnom samoupravljanju radnog naroda; samoupravljanje, po njegovom mišljenju, „mora biti najbolje naše oruđe u preobražavanju načina proizvodnje".[39]

Sa svojim dalekosežnim mislima, Engels je govorio iz svog vremena u naše vreme. Baš zato je dužnost savremene marksističke kritike da se odupre svim pokušajima koji teže da se umanji ili i porekne istorijski značaj Fridriha Engelsa kao jednog od osnivača naučnog socijalizma.

[38] Marx—Engels, *Werke*, sv. 35, Berlin, 1967, str. 358.
[39] Marx—Engels, *Werke*, sv. 36, str. 434.

Mitar Mihaljica

PUTEVI OBLIKOVANJA I KONKRETIZOVANJA ZAJEDNIČKOG INTERESA U PLATFORMI I ULOGA SAVEZA KOMUNISTA

ODNOS DELA I CELINE. — MESTO I FUNKCIJA OSNOVNE ORGANIZACIJE UDRUŽENOG RADA U PLATFORMI

Odnos dela i celine (usklađivanje pojedinačnog i opšteg, konkretnog i istorijskog interesa radničke klase) u socijalističkom društvu ima, suštinski, najveći značaj s obzirom na to da u konkretnom, datom trenutku ne postoji među njima znak jednakosti niti ima uslova za njihov identitet, to jest za njihovu konkretizaciju bez kompromisa i okrnjenosti.

Jugoslavija na današnjem stepenu svog ekonomskog i socijalnog razvoja nema uslova da apsolutno uskladi sve protivrečne strane i odnose svog društvenog bića. Drugim rečima, jedan pol, jedna strana ma kog protivrečnog odnosa biće prikleštena od strane drugog, ili će, kroz oscilacije, naizmenično menjati položaj u pogledu svoje konkretizacije. I, najposle, vrlo će retko, tačnije, nikad neće biti u nekoj idealnoj harmoniji, ravnoteži i stanju identiteta. U stvari, deo i celina mogu biti u identitetu samo kada se posmatraju u dužem istorijskom razdoblju i u kretanju.

Ali za jedno društvo nije tragično ako se prizna da u njemu nije mogućno ostvariti apsolutni identitet svih datih, suprotnih i dinamičnih polova vlastite realnosti. Tragično može biti samo to ako društvo, to jest njegove odgovorne političke snage (odnosno njegova avangarda) svesno ne odrede i ne osmisle nužne relacije odnosa dela i celine, konkretnog i istorijskog, efikasnosti i demokratije, formalne ravnopravnosti i stvarne jednakosti, proklamovanog i stvarnog i sl. Drugim rečima, ako se ne pokažu i ako se ne priznaju odgovarajuće nužnosti i realnosti. Svesno obmanjivanje i sebe i drugih, neosnovano radikalističko sejanje iluzija o sadašnjim i doglednim mogućnostima društva uvek će nužno imati kao rezultat: gubljenje uzajamnog poverenja na relaciji društvo — vodeće političke snage, gubljenje strpljenja, zamorenost i apatiju većine članova društva, besperspektivnost i stalnu društvenu krizu, pojavu ekonomske nestabilnosti, inflaciju itd.

U samoj ulozi Saveza komunista, njegovim ciljevima, i u stavu da je on „organizacija revolucionarne akcije“ (Platforma) dat je i adekvatan odgovor na pitanje kakav je stav avangarde prema odnosu dela i celine, konkretnog i istorijskog, pa i njena odlučnost da se što uspešnije (u granicama realnog, mogućnog i planiranog) bori za usklađivanje, demokratsko suočeljavanje suprotnih interesa, ali i za selekcionisanje tih interesa na klasnoj osnovi. Stoga Savez komunista ne može ostati po strani od pomenutih nužnih i dinamičnih polova društvene realnosti, već mora posredovati među njima shodno svojoj funkciji, to jest mora se boriti za to da se praksa stalno diže na nivo saznatih, svesno planiranih i opšteprihvaćenih načela.

Praksa je pokazala da su neodlučno ostajanje u granicama postojećeg, bežanje od revolucionarnih zahvata, oklevanje da se ističe i dalje konkretizuje naznačen i započet tok, dinamika i pravci društvenih promena — stajali Savez komunista izvesnog gubljenja poverenja od strane radničke klase i svih radnih ljudi. Jer tlo društvene realnosti je dosta heterogeno i „klizavo“. Razne ideološke, duhovne i političke snage koje više ne crpu svoju snagu iz revolucionarnog pokreta što ih je uzdigao ostaju bez čvršćeg oslonca, što ne znači da ne uspevaju duže vreme da se održe zahvaljujući upravo inerciji postojećeg i neodlučnom nastupu onih društvenih snaga koje se javljaju kao nosioci novih promena.

Na ukazane, očevidno ne tako lake teorijske i praktične probleme, naročito kada je reč o njihovoj konkretizaciji, u Platformi se pokušao naći zadovoljavajući odgovor. Može se, čak, reći da ta problematika (odnos dela i celine, pojedinačnog i opšteg, trenutnog i istorijskog) dominira u Platformi, da su njeni autori bili do te mere njome preokupirani da je ona prisutna gotovo na svakoj stranici teksta Platforme.

U Platformi je na dosta prikladan i razumljiv način, s usklađenim i iznijansiranim tonovima, učinjen pokušaj da se prilikom oblikovanja našeg socijalističkog i samoupravnog društva očuva integritet, dostojanstvo, samostalnost, ali i odgovornost delova, uz istovremeni napor da se SFRJ iskleše kao zajednica ekonomski, politički i socijalno ravnopravnih ljudi, odnosno naroda i narodnosti.

Uz izvesne ograde, međutim, tu političku koncepciju odnosa i organizacije naše zemlje moguće je prevesti na područje ekonomskih odnosa. Zato bi se na isti način moglo ustvrditi da Platformom dominira opredeljenje koje je zasnovano na premisama o neophodnoj potrebi (a) jačanja ekonomskog položaja osnovnih proizvodnih ćelija — (zapravo, tehnoekonomski i sociološki homogeniih celina) i (b) poboljšavanja efikasnosti u funkcionisanju našeg privrednog, odnosno ekonomsko-socijalnog sistema. Pri tome je očigledno nastojanje da se nađe najpovoljnija i racionalna granica za odnos između dela i celine, konkretnog i apstraktnog, obaveze i prava, efikasnosti i demokratije i slično.

Stožer navedene koncepcije ekonomske, političke i socijalne organizacije našeg društva u Platformi čini, bez sumnje, osnovna organizacija udruženog rada (OOUR). Prema Platformi, OOUR je „osnovni oblik udruženog rada u kome radnici neposredno i ravnopravno ostvaruju svoja društveno-ekonomska i druga samoupravna prava“. U njoj

„radnici upravljaju radom, poslovanjem i sredstvima društvene reprodukcije, uređuju međusobne odnose u radu, odlučuju o dohotku koji ostvare u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava i stiču lični dohodak" (Platforma, izd. „Borbe", str. 8). Najzad, osnovni subjekti samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja u oblasti raspodele dohotka i ličnih dohodaka... i zajedničke potrošnje u celini su radni ljudi u osnovnim organizacijama udruženog rada i drugim oblicima udruživanja rada" (str. 9).

Na tasu terazija društvenih realnosti, a time ekonomske i političke moći, navedenom ulogom, funkcijom i moći OOUR je, nesumnjivo, stavljena u samo središte našeg ekonomskog, političkog i socijalnog života. Razlozi za takvu orijentaciju dati su u jednom iskazu koji stoji u samoj Platformi, to jest u maksimi: „ko vlada proširenom reprodukcijom, vlada samom osnovom ljudskog života, interesa i prava" (str. 22).

Učvršćivanje ekonomskog, političkog i socijalnog položaja OOUR ima dva vida:

Prvo, u Platformi je s pravom istaknuto kako je praksa velikog otuđivanja sredstava društvene reprodukcije od OOUR i uspostavljanja takvog tehnokratsko-birokratskog monopola nad cirkulacijom sredstava reprodukcije (uz sve jači uticaj prometne i finansijske sfere) „ukazala na nesposobnost nosilaca tehnobirokratskih odnosa da obezbeđuju normalno razvijanje tokova društvene reprodukcije" (str. 10).

S druge strane, međutim, nije reč samo o normalnom ili nenormalnom razvijanju tokova društvene reprodukcije. Na dosta mesta u Platformi se upozorava na opasnost od sve jačeg prodora tehnobirokratskih monopola i od birokratizacije društvenog života uopšte, a na jednom mestu se kaže da su „tehnokratizam i birokratizam jedan od osnovnih uzroka inflacije i nestabilnosti" (str. 7).

U Platformi se s pravom ističe kako je „tehnomenadžerski monopol u raspolaganju kapitalom postao sastavni deo savremene klasne strukture kapitalizma, tj. proizvodnih odnosa"[1], a „pojavljuje se kao više

---

[1] U mnogobrojnim istraživanjima u oblasti političke i industrijske sociologije, naročito na Zapadu, utvrđena je signifikantna i pozitivna korelacija između broja organizacionih nivoa i posrednika, na jednoj strani, i jačanja moći elite koja vrši organizaciju i posredovanje na svim nivoima radnog i socijalnog sistema, s druge strane. Takođe je utvrđeno i to da nezadovoljstvo radnika, apatija i učmalost na radnom mestu rastu s brojem organizacionih nivoa unutar tog radnog i socijalnog sistema. Stoga se kao pravilo može izvesti sledeći zaključak: što je veći stepen institucionalizacije jednog radnog i socijalnog sistema (a pogotovo kad se radi o institucionalizaciji koordinacije između sličnih i različitih radnih i socijalnih sistema) to je veća mogućnost pojave koncentričnih i piramidalnih krugova ekonomske, političke i socijalne moći unutar i nad tim sistemima.

Naravno, ovaj pozitivistički pristup fenomenima društvene realnosti, mada jednostran i mada se u njemu ne iscrpljuje sva problematika političkih i socijalnih veza u nekom društvu, ipak je koristan zato što ukazuje i osvetljava jednu stranu političkih i socijalnih fenomena.

Odlučujući karakter — i ono što unosi razliku u pogledu položaja čoveka u okviru raznih i radnih socijalnih sistema tiče se, svakako, položaja osnovne, bazične ćelije tog sistema i čoveka u njemu; razlika je u tome da li ona ima konsultativni, marginalni ili pak odlučujući položaj unutar tog

ili manje izražena karakteristika odnosa i u socijalističkim zemlj
(str. 27). Dakle, reč je o upravljačkom sloju koji u ime sopstvenika
pitala, bilo u kapitalizmu bilo u socijalizmu, „stvarno raspolaže
talom i time, u stvari, u ime vladanja nad stvarima prisvaja vlast
ljudima, nad društvom u celini“ (str. 27).

Kada Savez komunista ne bi na vreme otkrio divergentne ter
cije u samoj tehnostrukturi (čija je osnovica u razmahu naučno-te
loške revolucije, raspadu klasičnih privatno-svojinskih oblika i m
pola) i stao im na put, naše bi se društvo ubrzo našlo pred enigm
kako da se apsorbuje nauka, tehnologija i savremena podela ra
proizvodnom procesu (izniklom i nastalom na tlu raznih sprega
nosa kapitala i državnog monopola) a da društvena suština mate
no-tehničkog progresa u nas odgovara socijalističkim demokratskim
moupravnim) odnosima, to jest da on postane sredstvo za uspostavl
odnosa ekonomske, političke i socijalne ravnopravnosti naroda i n
nosti, odnosno ljudi uopšte.

Ali kada je reč o konstituisanju OOUR, kao osnovne i odluč
ekonomske i socijalne ćelije u kojoj o najvažnijim pitanjima ravno
no odlučuju njeni članovi, postavlja se pitanje: kolika je i kak
mogućnost njene istinske afirmacije, to jest kako je ona locirana i
irana u samoj logici ukupnih društvenih kretanja — ekonomskih
cijalnih zakona?

Samoupravljanje kao socijalni i ekonomski sistem je objek
svetsko-istorijska tendencija (koja s naučno-tehnološkom revoluci
pomoću nje otvara mnoge pretpostavke za autentičan socijalni pre
a ne samo idejno-politički zahtev jednog dela radničkog pokreta i
jedinih zemalja u kojima je politička revolucija već izvršena.

Kao osnovnu prepreku uvođenju radničkog (samo)upravljan
preduzećima, najveći broj sociologa na Zapadu navodi zahteve
sledice tehničke podele rada u kojoj — prema Nashcoldu — „p
jasna podela rada između upravnih i izvršnih funkcija“. Praksa, a
ciološka istraživanja najčešće su potvrđivali pozitivnu korelaciju
đu dehijerarhizacije i umanjene efikasnosti, odnosno efektivnosti,
među hijerarhizacije i efikasnosti, odnosno efektivnosti.

Konstituisanje OOUR (u definiciji koja je data u Platformi)
stavlja odgovor izazovu birokratizacije gotovo u svim oblastima
štvenog života. Konstituisanjem i učvršćivanjem položaja OOUR
se napor da se izgradi sistem ekonomskih i socijalnih odnosa i
u kome će, preko OOUR (uz aktiviziranje volje i energije radni
njoj), asocijacije neposrednih proizvođača biti osnovna karakter
društvenih odnosa koja daje ton i pečat ekonomskim, političkim
cijalnim promenama u nas.

---

sistema. Karakter i oblici ekonomskih i socijalnih veza, a time i pr
institucionalizacije međuljudskih odnosa određen je, prema tome, ob
prava, mogućnosti i sredstava kojim raspolažu te ćelije.

ODNOS CELINE I DELA I ZAJEDNIČKI INTERES

Prema onome što smo citirali iz Platforme u pogledu položaja i prava OOUR mogao bi se steći i utisak o institucionalizaciji atomiziranja društvenih sredstava. Međutim, pažljiva analiza upućuje i na drugu stranu: naporedo s obradom funkcije i položaja OOUR kao stožera našeg ekonomsko-socijalnog života dat je integralan i koherentan nacrt odnosa OOUR i okoline (celine).

Uzmimo jedan primer. U Platformi se ističe da OOUR stiče dohodak „radeći i upravljajući sredstvima u društvenoj svojini... na osnovu delovanja zakonitosti tržišta i na samoupravnoj osnovi društveno utvrđenih uslova sticanja dohotka u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava" (str. 7). Naravno, to je program, budući zadatak i način usklađivanja ekonomskih i drugih interesa u nas. U Platformi je na dosta mesta pokazano kako se „nismo dovoljno organizovano bavili problemima sticanja dohotka i otklanjanja neravnopravnosti u tom području na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu" (str. 9). Stoga je nužna posledica toga bilo „stalno reprodukovanje razlika u uslovima sticanja dohotka" (str. 9).

Za strukturne i međusektorske neusklađenosti rečeno je da su „upravo tu koncentrisani osnovni problemi zbog kojih nastaju osetne razlike u sticanju dohotka, odnosno razlike u ekonomskom položaju gotovo svih grana i privrednih grupacija" (str. 9).

Na drugoj strani, međutim, „u suštini nismo imali efikasnog i planskog usklađivanja privrednog razvoja". Stoga su „planovi praktično malo delovali, njihovo postojanje nije usporavalo stihijski rast" (str. 14). Neće, zato, biti daleko od istine ako kažemo da je odsutnost prakse planiranja značila u dobroj meri i odsutnost svesnog usmeravanja našeg ukupnog ekonomsko-socijalnog razvoja.

Uzroci tome već su delimično navedeni, ali ovde ukazujemo i na teze liberalizma „o spontanitetu i samotoku društvenog razvoja, zagovaranju slobodne igre... suprotnih interesa kao... oblika za razrešavanje protivrečnosti u društvu, apsolutizovanju tržišta i njegovom suprotstavljanju svesnom, planskom usmeravanju ekonomskog i društvenog razvoja, devalviranju uloge svesnog faktora i SK;... otupljivanju klasnog kriterija u ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj politici" (str. 17).

Iz takve prakse i ideoloških i političkih orijentacija SKJ je stekao ogromno iskustvo i izvukao odgovarajuću pouku. U tom smislu u Platformi je dat koherentan i, kako smo rekli, zaokrugljen nacrt za celovito i dosledno rešavanje problema i odnosa između samih OOUR, a tako i na nivou cele naše zajednice.

Platforma daje i smer kako treba rešavati probleme međusektorskih i strukturnih neusklađenosti pošto su baš tu „koncentrisani osnovni problemi zbog kojih nastaju osetne razlike u sticanju dohotka" (str. 9).

„Ove probleme moguće je rešavati", kaže se u Platformi, „organizovanom akcijom društvenih snaga, odnosno jačanjem udruženog rada i njegovog samoupravnog organizovanja, te akcijom udruženih radnika

putem utvrđivanja dugoročne politike, ciljeva i glavnih pravaca razvoja zemlje kao celine... preciziranjem svih elemenata međusobne dugoročne saradnje koja će obezbediti realizaciju takvih razvojnih programa i menjanje uslova sticanja dohotka saglasno njihovim zajedničkim interesima" (str. 9).

Mogli bismo navesti još desetine mesta iz Platforme gde se ističe i konkretizuje problem odnosa dela i celine, ravnopravnosti i zajedništva u nas, ili daje osnova za dosledan marksističko-lenjinistički pristup rešavanju vitalnih problema ukupnog našeg ekonomskog i socijalnog razvoja. Ograničićemo se ovde samo na po jedan izvod iz svake značajne oblasti društveno-ekonomskih odnosa. Reč je o sledećim područjima: (1) robna proizvodnja i tržište, (2) proširena reprodukcija, (3) samoupravno planiranje, (4) država i (5) međunacionalni i međurepublički odnos.

Ad (1): „Robna proizvodnja i tržište u nas mogu biti socijalistički u onoj meri u kojoj se ostvaruju samoupravni socijalistički odnosi, udruživanje i povezivanje rada u širim razmerama, na bazi dohotka i samoupravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju" (str. 13).

Ad (2): „razvoju samoupravljanja, interesima pojedinih OOUR i interesima radničke klase u celini upravo odgovara takav način udruživanja rada i dohotka koji obezbeđuje da rast dohotka OOUR, kao i l.d. radnika bude što direktniji izraz celokupnog i dugoročnijeg privređivanja u OOUR i u svim drugim oblicima udruživanja rada i sredstava, odnosno ukupne društvene produktivnosti rada" (str. 10).

Ad (3): „Bitan značaj za razvoj samoupravnih odnosa ima ostvarivanje zajedničkih interesa i ciljeva utvrđenih planovima i programima razvoja". „Uspostavljanje razvojnih programa omogućiće radikalnije menjanje postojećih uslova rada, odnosno otklanjanje najbitnijih strukturalnih neusklađenosti u našoj privredi" (str. 14).

Ad (4): „Država s tendencijom odumiranja... postaje sredstvo diktature proletarijata, tj. samoupravne radničke klase. Ona služi zaštiti i ostvarivanju radničko klasnih interesa i potreba u okvirima celine društvenih odnosa." Ali takva njena uloga je opravdana „samo ako doprinosi razvoju samoupravnih proizvodnih odnosa, ostvarivanju neposrednih i istorijskih interesa radničke klase" (str. 19).

Ad (5): „Radnička klasa svake republike, svake nacije i narodnosti samoupravno raspolažući svojim viškom rada i celokupnim sredstvima društvene reprodukcije usklađuje društveni privredni razvoj na osnovama samoupravnog dogovaranja i sporazumevanja" (str. 19). Naravno, time je „radnička klasa... preuzela istorijsku odgovornost za ravnopravni ekonomski, politički i kulturni razvoj naroda i narodnosti, za jačanje bratstva i jedinstva na socijalističkim osnovama" (str. 19).

U Platformi je dato dovoljno elemenata za zaključak da se naša zemlja ne bi mogla izgraditi kao stabilna zajednica ako ne bi imala jedinstvene osnove društveno-ekonomskog i političkog sistema. Pa ipak, čini nam se da u Platformi, u vezi s problematikom odnosa dela i celine, nedostaje bitna karika. Nedostaju, u stvari, konkretnija načela o ekonomskim odnosima među nacijama (republikama), kao i bliža razrada

načela o njihovoj odgovornosti za ukupan razvoj zemlje. Ukratko ćemo se osvrnuti na oba pitanja koja smo pokrenuli.

Sasvim je razumljivo što princip raspodele prema radu u Platformi nije razmatran sveobuhvatno, već je prilagođen ekonomskim i nacionalnim osobenostima svake republike i pokrajine preko njihovog prava da raspolažu sopstvenim viškom rada. To je sasvim u skladu s prirodom naših društvenih odnosa, a pre svega sa zahtevima prakse, jer se kao osnovno načelo i uslov zajedništva uvek ističe politička i nacionalna ravnopravnost naroda i narodnosti, što je, opet, sasvim u duhu s opštim tekovinama jugoslovenske socijalističke revolucije. Smatramo da je upravo na području nacionalnih sloboda, afirmacije nacija i narodnosti, nacionalne ravnopravnosti u nas postignut najveći uspeh u posleratnom periodu.

Ali kada je reč o razvoju našeg društva, za komuniste je, dakako, važno da imaju na umu da se uz bok političke (formalne) ravnopravnosti može, usled dinamike ekonomskih i socijalnih zakona, razviti i ekonomska nejednakost — manje ili više izraženi oblici eksploatacije između naroda i narodnosti (na primer, preko koncepcije slobodne konkurencije među „nacionalnim ekonomijama"). Zapravo su klasici marksizma već pokazali kako iza parole i zahteva za političkom ravnopravnošću može da stoji jedanput zahtev za uspostavljanjem istinske ravnopravnosti (kada je reč o ukidanju stvarne ekonomske i političke potčinjenosti), a drugi put zahtev za daljim održavanjem nejednakosti i privilegija (kada je reč o već formiranim istorijskim i ustaljenim ekonomskim i socijalnim nejednakostima). Razume se, i jedan i drugi zahtev uvek su u funkciji položaja osnovnih klasnih snaga i u skladu s njihovim težnjama.

Može, dakle, stvaranje jednih oblika ravnopravnosti da dovede (i dovodi) do stvaranja novih oblika socijalne nejednakosti. Na primer, iza formalne, pravne i političke ravnopravnosti može stajati ekonomska nejednakost. Međutim, nije potrebno ulagati mnogo napora da bi se dokazalo kako socijalističko društvo kao celina, svojim bićem, podrazumeva nerazlučno jedinstvo ekonomske, političke i socijalne jednakosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ali to ne znači da u fazi izrade nacrta za izmenu ekonomske strukture društva i načela o ekonomskim odnosima među nacijama ne treba da budemo obazrivi, te da ne poštujemo istorijsku stvarnost, nacionalne osobenosti, tradicije, nivo i strukturu društvene svesti i sl. Uz to, moramo imati na umu to kako „karakteristike društveno-ekonomskog razvoja i višenacionalni razvoj zemlje", prema Z. Pjaniću, „stavljaju granice dokle može dosizati politika stabilizacije i privrednog razvoja".

S obzirom na sve što je rečeno i ako imamo na umu marksističko načelo o ekonomskoj uslovljenosti društvenih odnosa, ne bi trebalo da nas iznenađuje što će relativno uska ekonomska osnovica našeg društva još dugo vreme različito uticati na stvaranje autentičnih socijalističkih odnosa u nas kako unutar privrednih preduzeća i nacija tako i među nacijama (republikama). Jer kao god što se u okviru bilo kojeg radnog i socijalnog sistema javlja dilema o tome kako i po koju cenu da se prevlada ekonomska „oskudica" (da li dati primat egalitarnim metodama

ili preferirati ekonomsku i time svaku drugu diferencijaciju pojedinaca i društva), takve dileme ima i u projektovanju sistema odnosa među nacijama (i republikama) u nas. Stoga smatramo da se problem odnosa i granica između političke ravnopravnosti nacija i narodnosti, s jedne strane, i ekonomske jednakosti među njima, s druge, ne može posmatrati apstraktno i dogmatski, nego upravo na način da su oni uvek u funkciji ekonomskih, političkih i drugih mogućnosti, te opredeljenja vodećih društvenih snaga kako da se prevlada ekonomska „oskudica", svakako u relativnom, a ne u apsolutnom smislu. Prema tome, karakter, osobenost, pa i budućnost jugoslovenske revolucije i samoupravljanja bili su i biće vezani baš za najpovoljniju i racionalnu granicu i odnos između ravnopravnosti nacija i narodnosti, s jedne strane, i reprodukciju (dinamički shvaćene) ekonomske jednakosti među njima, s druge.

Međutim, kada je reč o putevima kako da se to postigne, tada moramo reći da se dosledna socijalistička transformacija našeg društva ne može izvesti ni na podlozi osamostaljene moći državnog monopola i nadnacionalne vlasti ni na podlozi začaurenosti i ekonomskog nacionalizma nacija, odnosno republika. Kao god što ne može ni putem stihije u ekonomskom i političkom životu. Jer kad god se na sceni našeg društvenog života pojavi etatizam sa svojim razgranatim pipcima u regulisanju svih bitnijih društvenih procesa i odnosa, pa i odnosa među nacijama i republikama, ili pak kada se, nasuprot tome, pojavi ekonomski nacionalizam i separatizam nacija i republika (ili kada u društvu caruje stihija) — tada je očevidno, u oba slučaja, da radnička klasa nije na vlasti i da nije vodeća snaga našeg društva. To i ubuduće može i treba da bude barometar položaja i uloge radničke klase u nas. Stoga je očito da se autentična socijalistička transformacija našeg društva, a s tim i dosledno i ispravno rešavanje međunacionalnih odnosa, ne može izvršiti ako radnička klasa nije vodeća društvena snaga. Ali ne na neki apstraktan način, što će, na primer, biti „konsultovana", ili što će joj se dopustiti „široko" i „demokratsko" učešće u javnom životu i u procesu odlučivanja, nego upravo time što će, zajedno sa Savezom komunista — kao svojom avangardom —, kreirati strategiju ukupnog ekonomskog i socijalnog razvoja naše zemlje; ukratko, time što će kontrolisati reprodukcione tokove i procese u našem društvu.

Prema tome, odbrambeni mehanizam protiv devijacija u međunacionalnim i međurepubličkim odnosima u Jugoslaviji ne nalazi se ni u nekim apstraktnim slobodama svake nacije i narodnosti ni u nekom apstraktnom internacionalizmu radničke klase, nego baš u akciji, integraciji i asocijaciji neposrednih proizvođača; tačnije, u konkretizaciji strateških — dugoročnih i kratkoročnih — usaglašenih i dogovorenih ciljeva ekonomskog i socijalnog razvoja naše zemlje.

Međutim, postoji još jedna stvar. Isticanje ključne uloge radničke klase, i u njenom sklopu uloge SKJ, u procesima društvene reprodukcije, a i u procesu oblikovanja i konkretizovanja zajedničkog interesa, nužno je na današnjem stepenu našeg razvoja usled relativizacije, to jest usklađivanja dva osnovna, ali inkompatibilna cilja. I jedan i drugi, na sintetički način, izražavaju i povlače ceo snop ekonomskih, političkih, socioloških i antropoloških implikacija. To su istovremeno povećanje iz-

voza i zaposlenosti u nas, kao u maloj i relativno nerazvijenoj zemlji. U stvari, reč je o odnosu između krajnje racionalnosti u korišćenju materijalnih i ljudskih resursa — što je ravno visokoj tehničkoj i tehnološkoj opremljenosti i sasvim malom inputu živog rada prema minulom radu u procesu proizvodnje, s jedne, i potrebe intenzivnog inputa živog rada u procesu proizvodnje, s druge strane, kako bi se nezaposlenost svela na snošljivu i opravdanu društvenu meru.

Međutim, u nas, bar za sada, ne idu zajedno visok obim izvoza i visok obim zaposlenosti, kao što oni idu zajedno, na primer, u visokorazvijenim industrijskim zemljama. A kada je reč o zaposlenosti ili o nezaposlenosti, onda je uvek reč o ljudskim sudbinama i neponovljivim uslovima i životnim šansama ljudi. Preko te činjenice se nikada ne sme lako preći.

Na tom se problemu (izvoz — zaposlenost) vrši selekcija i drugih, isto tako inkompatibilnih procesa i ciljeva. Uzmimo samo neke od njih: (a) da li se u strategiji ekonomskog i političkog razvoja zemlje opredeliti za uže i tog trenutka rentabilnije kriterije lokacije novih investicionih objekata, ili, nasuprot tome, podržati razvoj nerazvijenih područja; (b) da li težiti uskoj specijalizaciji, koja je uslov snažnog, a ne sporog prodora na svetsko tržište, ili korišćenju svih raspoloživih resursa i faktora proizvodnje; (c) da li se, na primer, opredeliti za neekonomske metode formiranja „kritične mase kapitala" radi osposobljavanja industrijskih objekata za velikoserijsku i automatizovanu proizvodnju, ili za prirodne, ekonomske, postepene i, time, sporije oblike formiranja takve „kritičke mase kapitala".

Sintetički sve to izraženo znači dilemu: da li zastupati filozofiju marginalnog usklađivanja materijalnih tokova reprodukcije (kompozicija proizvodnje i potrošnje) u našim uslovima usitnjene i relativno rascepkane privredne strukture, ili težiti presecanju takvih tokova. To, drugim rečima, na kraju znači: u kojem stepenu priznati nacionalne osobenosti, istorijske realnosti, kulturne tradicije, nivoe i strukturu društvene svesti, pritisak demokratskog razvoja i sl., a u kojem, na drugoj strani, usled nužnosti, relativne ekonomske oskudice, zatim insuficijentnosti materijalnih i odgovarajućih ljudskih resursa (koji bi osigurali kompetetivnost jugoslovenske privrede u svetu), realnosti na svetskom tržištu (aglomeriranje i integracija jakih ekonomija, nehomogenost rada i tržišne strukture, ograničena cirkulacija vrednosnih masa i informacija, vrlo brzo menjanje potreba i navika potrošača) — podržati manje-više centralističke, najčešće administrativne metode prikupljanja i deobe društvenog „kapitala".

Pri tome treba uvek imati na umu da je društvo u svakom svome delu i u celini i protivrečno i veoma složeno i da u datom istorijskom trenutku ono raspolaže samo odgovarajućom količinom energije (akumulacije). Stoga između mogućnosti, ciljeva i zahteva postoji prostor u kome društvo (zapravo, vladajuće idejne i političke snage) može da taj relativno ograničen iznos akumulacije slije u jedne sektore (grane, delove) društvene realnosti, a da druge njegove sektore privremeno ostavi bez te energije, ili da ih uputi na to da se impulsima iz perspektivnih sektora (u kojima je življe i bogatije prostrujala akumulacija) vežu

za njih, pa i na odgovarajući način i ključe. Jer ne dobijaju se isti društveni efekti ravnomernim i beskrvnim (bledim) rasporedom akumulacije jednako na sve kao kada se ona smišljeno i planski ulije u ključne, perspektivne, vitalne (konjunkturne) sektore privrede. Pravo rešenje je, dakle, ne da se ostaje i istrajava na istome, nego u tome da se sektori i grane (i društvo u celini) u hodu prestroje na putu ka progresu, ali uvek pod kontrolom radničke klase i u konkretnim, međusobnim i demokratskim odnosima.

Za E. Kardelja uspeh „u primeni Ustava u najvećoj meri zavisi od karaktera i uspeha dugoročne ekonomske razvojne politike", zato što će ona — kako on kaže — „otvarati perspektivu samoupravnom udruženom radu u celini i životnim interesima svakog radnika u njemu". Stoga baš taj element i te strane realnosti — jer se često ispuštaju iz vida — treba naročito naglasiti. Sada se, uostalom, i stvaraju sve povoljniji društveno-politički uslovi za ekonomsku stabilizaciju i planiranje društveno-ekonomskog razvoja u nas.

Najposle, ukratko rečeni kurs razvoja našeg društva jeste pretpostavka i uslov i za samu ulogu i delovanje SKJ. Jer „SK može da deluje kao organizacija radničke klase samo ako polazi od jedinstva delova i celine našeg revolucionarnog pokreta, odnosno ako se bori za ostvarivanje interesa i radničke klase u republikama i radničke klase čitave jugoslovenske samoupravne zajednice jer to je u neraskidivom jedinstvu" (str. 20). Radničkoj klasi je „potrebna jedinstvena revolucionarna akcija, avangarda *koja izražava celinu interesa pokreta, pa zato idejno, političko i akciono usmeravanje mora biti jedinstveno za celu zemlju*" (str. 21).

Razume se, proces koji smo gore naznačili neće teći lako i brzo, jer Jugoslavija mora još zadugo tolerisati izvestan, pa i znatan stepen ekonomske i socijalne nejednakosti među regijama i nacijama najviše zbog toga što sadašnji stepen ekonomske razvijenosti zemlje uslovljava i postojeće oblike ekonomske i druge povezanosti među ljudima.

S obzirom baš na te činjenice i na realne odnose koji postoje u našem društvu, smatramo da je sasvim opravdano što je u Platformi stavljen naglasak na političku ravnopravnost nacija (i republika). Međutim, u tom dokumentu se moglo više i konkretnije ukazati i na preku potrebu podržavanja onih realnih mogućnosti i procesa koji zaista vode ne samo političkoj ravnopravnosti, već i ekonomskoj i socijalnoj jednakosti među njima. Ta obaveza u vezi s ostvarivanjem ekonomsko-političke jednakosti među nacijama (i republikama) data je u Platformi više u zadatak Savezu komunista negoli što je čvršće ugrađena u institucije ekonomskog i političkog sistema, naročito kada je reč o izgrađivanju i ostvarivanju svesnog, planskog usmeravanja i razvojne politike cele zemlje.

S istorijskog gledišta, takva orijentacija u Platformi ima svoje ekonomsko i političko opravdanje. Međutim, valja ovde napomenuti da je, ipak, nužna vremenska „deoba" i konkretizacija te orijentacije, tačnije: potrebno je jasno razlikovanje i fiksiranje dugoročnih (strateških) i kratkoročnih (taktičkih) etapa u razvoju našeg društva. Bez toga bismo

i dalje bili — delom usled stihije, a delom usled sasvim ograničenog dometa svesti, savesti i dobre volje — svedoci uveliko prisutnog raskoraka između teorije i prakse, normativnog i stvarnog, planiranog i ostvarenog u gotovo svakoj oblasti našeg ekonomskog i socijalnog života.

Dakle, kada o svemu ovome govorimo, onda je jasno da će rezolucije X kongresa SKJ morati biti jasnije i konkretnije u pogledu ekonomskih odnosa među nacijama (republikama), bez obzira na to što se jedan deo odgovora može naći u samom položaju OOUR-a, njenom pravu na udruživanje, integraciju i sl. Jer se pokazalo da nedorečenosti raznih vrsta i neprincipijelni stavovi u toj veoma osetljivoj oblasti društvenog života, kakve god da su prirode, gotovo uvek imaju i političke implikacije. To ne znači, međutim, da se zbog toga u ovoj oblasti ne sme ići krupnim koracima napred. Naprotiv! Niti to, kao što je već ranije rečeno, da izlaz treba tražiti u oblicima nadnacionalnog tutorstva i unitarističko-birokratske samovolje državnih organa.[2] Uostalom takva praksa u Jugoslaviji bila je stalno u krizi i u uslovima takozvanog revolucionarnog etatizma, a još više je to danas, nakon donošenja ustavnih amandmana i ustavne reforme u celini.

Pogledajmo sada ukratko i drugu stranu. Premda cela ustavna materija odiše opredeljenjem da se obezbedi neprikosnoven položaj i uticaj radničke klase na sve bitne tokove društvenog života od OOUR-a pa do federacije, ipak se u predloženom mehanizmu skupštinskog sistema i odlučivanja, na nivou federacije, delegati republika i pokrajina javljaju kao samostalni subjekti odlučivanja, i to u veoma širokim i vrlo vitalnim područjima života, a ne u zajednici s delegatima udruženog rada, odnosno asocijacijâ proizvođača.

---

[2] To se, štaviše, pokazuje suvišnim. Na 36. sednici CK SK Slovenije, zapravo u republici koja je ekonomski najrazvijenija u Jugoslaviji, kaže se:

1. „Efekti koji se postižu povezivanjem organizacija udruženog rada, udruživanjem rada i sredstava, nisu samo u interesu radnika jedne opštine, regije ili republike. To je interes radničke klase Jugoslavije, osnova i uslov za jedinstveno jugoslovensko tržište, podloga i uslov za jedinstvo radničke klase Jugoslavije, materijalna osnova za bratstvo i socijalističke odnose između naroda i narodnosti Jugoslavije".

2. „Usklađivanje razvoja u granama i između njih, otklanjanje strukturalnih disproporcija u privredi, briga za brže prevazilaženje nerazvijenosti i drugo, nije niti može da bude samo cilj povezivanja u slovenačkoj privredi, nego povezivanja i udruživanja organizacija udruženog rada na području cele Jugoslavije i međurepubličkog dogovaranja".

3. „U funkcionisanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta imamo još različitih nedostataka protiv kojih se moramo odlučno boriti, mada je taj fenomen u izvesnom smislu prelaznog karaktera. Ima prelazno obeležje, prvenstveno zato što se još suočavamo sa problemom nedovoljne neposredne povezanosti udruženog rada, pri čemu ne bismo smeli da se obaziremo na regionalne, republičke, pokrajinske i druge granice. S obzirom na to trebalo bi da uložimo veće napore za povezivanje udruženog rada unutar cele Jugoslavije pošto ćemo samo na taj način moći slamati zatvorenost i regionalizam".

4. „Povezivanje udruženog rada bez obzira na bilo koje granice nije samo u interesu privrede u užem smislu reči, već na to moramo gledati i sa aspekta razvoja nerazvijenih područja u Jugoslaviji. Povezivanje za koje se zalažemo može biti daleko efikasnije nego prelivanje preko obaveznih zajmova u fondu za nerazvijena područja" („Borba", 15. oktobar 1973).

Strogo su odeljene nadležnosti Saveznog veća (u kojem je, pored ostalih, zastupljen i udruženi rad) od nadležnosti Veća republika i pokrajina. Takva podeljenost je, svakako, bila neophodna, jer je Veće republika i pokrajina u velikoj meri samo nosilac predloga o usaglašavanju stavova i zajedničkih dogovora, odnosno svaki njegov predlog mora dobiti saglasnost republičkih i pokrajinskih skupština. To, dakako, daje i neke prednosti, ali donekle i udaljava delegacije udruženog rada od delegacija republika i pokrajina. Na drugoj strani, to u praksi, u realnim odnosima, pogotovu kada zataje subjektivne snage, može omogućiti pojavu republičkog etatizma i paralisanje sistema političke i druge odgovornosti time što se odgovornost može prebaciti, po želji, na sve i svakoga, a time i na nikoga, bez obzira na to što sam Ustav daje gotovo idealizovan postupak usaglašavanja stavova republika i pokrajina. Zapravo, može se u praksi blokirati ostvarenje onoga što se upravo uzimalo kao pretpostavka i osnova samog sistema.

Ukazivanje na te potencijalno moguće negativne tendencije nema cilj da umanji valjanost predloženih ustavnih rešenja i principa, već samo da ukaže na potrebu što veće konzistentnosti u procesu borbe za primenu ustavnih načela, kako bi socijalističke snage, na taj način, organizovanije pretvarale normativno u stvarno. Jer će svako neizvršavanje usaglašenih i prihvaćenih opredeljenja i zadataka svih na nivou federacije obavezno dobiti oblik i intenzitet političkog problema u zemlji.

Prema tome, ako je već zagarantovano pravo republika i pokrajina da samostalno raspolažu svojim viškom rada, neće ništa umanjivati to njihovo pravo ako se precizno i efikasno odredi i njihova odgovornost za socijalistički razvoj naše zemlje, i u sklopu republika i pokrajina, i na nivou federacije.

Rezolucije X kongresa SKJ moraju biti nedvosmislene, jasne i precizne, ne samo u pogledu tog pitanja nego i u pogledu drugih (minuli rad, tzv. normalna cena, svojina, oblik zakona vrednosti, raspodela, privredni razvoj i sl.). „Jer čim su se pojavljivala kolebanja i zastoji u idejno-političkoj sferi, po pravilu je dolazilo do kolebanja i zastoja u razvoju samoupravljanja i ekonomskom razvitku“ (Platforma, str. 7).

U izradi nacrta za izmenu ekonomske i socijalne strukture društva, a i u konkretizaciji odnosa dela i celine (konkretnog i istorijskog, efikasnosti i demokratije, formalne političke ravnopravnosti i stvarne ekonomske jednakosti, prava i obaveze i sl.) mora biti više jasnoće o tom usklađivanju; odnosno polovi tog odnosa, premda su dve strane samostalnosti, moraju biti tako usklađeni da jedan drugog u sebi odslikavaju i da ujedno svaki od njih bude identitet oba (Hegel).

Kao što je rečeno, stub ekonomskog, političkog i socijalnog sistema u nas je osnovna organizacija udruženog rada (OOUR). Ali postavljanje OOUR u samo središte ekonomsko-socijalnih tokova društvenog života ima vrlo široke implikacije. Posredi su nemale obaveze OOUR i radnika i komunista u njima, i prema sopstvenoj sredini, i prema

užoj i široj društvenoj okolini. Baš zbog toga se u nas i javlja problem kako i koliko su OOUR spremne da umesto dosadašnje stare i delom prevladane državne organizacije društveno-političkih odnosa uzmu na sebe teret odgovornosti za uspešno funkcionisanje ukupnog sistema društvenih odnosa.

Ali okolnost koja je u ovom slučaju u nas dobrodošla i koja će biti značajan oslonac za OOUR svakako je uvođenje delegatskog principa u naš politički sistem. Ukoliko iz dana u dan bude sve više izražavao klasni sadržaj, taj će princip doprineti učvršćivanju i institucionalizaciji odlučujućeg položaja radničke klase (udruženog rada) na svim nivoima ekonomske i socijalne organizacije našeg društva. Tako će se postepeno potisnuti strukture i slojevi koji su „nalegli" na radnikov višak rada i zaposeli ključne položaje na kojima se troši i odlučuje o plodovima njegovog rada.

Pa ipak, društvo je mehanizam u kome se njegovi unutrašnji zakoni ne ostvaruju pravolinijski i šablonski. Razvoj i dinamika društvenih kretanja hrane se, obnavljaju i intenziviraju vlastitim protivrečnostima, to jest protivrečnostima koje se same poništavaju (K. Marks). Stoga je bitna odlika društvene realnosti da razvija konflikte, njihovo preobražavanje, pa čak i produbljivanje. Društvo je, zato, takva celina i „ukupnost društvenih odnosa" u kojem se njegove unutrašnje tendencije „ostvaruju kroz svoje neostvarivanje" (K. Marks), uz neprestano kolebanje, zastoje, eruptivne proboje, povlačenja, pa i nazadovanja. Svojom klasnom strukturom, ali i kao ukupnost društvenih odnosa, „društvo" uvek i u isto vreme ili na nož dočeka svaku novu i progresivnu ideju (otpor konzervativnih snaga), ili pak stvaralačke snage na drugom polu, otvorena i laka srca, prihvate te nove i progresivne ideje, to jest zahtev za radikalnom i totalnom promenom. Nasuprot tome, ukupna društvena situacija zna, kako kaže K. Akselos, da „strpljivo podnosi protivrečnosti i antagonizme, zajedno s njihovim nosiocima", te da beskonačno odlaže željenii, pa i nužan tok društvenog razvoja. Stoga društvo, kada zaplovi u relativno mirne vode svoga razvoja (dakle, kada usled poboljšanja životnog standarda svih članova društva nema „brutalnosti" ekonomske prirode), traži od svojih aktera smišljen, strpljiv, uporan i realističan rad — rad i upornost poput krtice ili mrava.

Miloš Aleksić

OBRAZOVANJE RADNIČKE KLASE I SOCIJALNA STRUKTURA DRUŠTVA

Određene građanske teorije o socijalnoj stratifikaciji mogu se označiti kao težnja da se priroda socijalnog raslojavanja objasni bilo klasnim saznanjem bilo razlikama u obrazovanju i duhovnoj kulturi. Tako se klase definišu kao subjektivne po svom karakteru, jer se, zapravo, formiraju na klasnom saznanju opštih interesa, kao što su ekonomske, moralne i kulturne vrednosti.

Klasno saznanje je, nesumnjivo, značajan element uopšte, a posebno kao element kvalifikovanosti za samoupravne aktivnosti radničke klase u samoupravnom socijalizmu. Međutim, navedena shvatanja se ne mogu prihvatiti zbog toga što su klase objektivna stvarnost, bez obzira na svest o njima. Po Marksu, klase postoje i „po sebi" i „za sebe". Društvene klase postoje objektivno, ali se javljaju i kao subjekti istorije tek saznavanjem svojih objektivnih klasnih interesa. Klasni interesi su po svojoj prirodi objektivni, ali oni moraju biti saznati da bi se članovi jedne klase svesno distancirali od članova druge klase, jer saznanjem ti interesi postaju i subjektivni.

Pored klasnog saznanja, u građanskoj naučnoj misli kao obeležje socijalne stratifikacije javlja se razlika u obrazovanju i duhovnoj kulturi. Tako, Hercler smatra da ljudi koji su završili koledž pripadaju višoj klasi od onih koji su završili srednje škole, a ovi se nalaze na višoj hijerarhijskoj lestvici prema osobama koje su završile osnovnu školu.[1]

Nesumnjivo da su obrazovanje i kvalifikacija značajna socijalna obeležja ljudi. Međutim, oni su, nasuprot iznesenim shvatanjima, samo posledica klasnog i odgovarajućeg materijalnog položaja ljudi, a ne uzrok takvog položaja.

Pored obrazovanja i kvalifikacije kao elemenata klasne strukture, u građanskoj teoriji se javlja i grupa teorijskih shvatanja koja polaze od vrste zanimanja i zapošljavanja ljudi kao osnovnih obeležja socijalne stratifikacije i podele ljudi na slojeve i klase. Američki sociolog Talkot Parsons određuje klase na osnovu položaja koji pojedinci postižu u sistemu zanimanja.[2]

---

[1] J. O. Hertzler, *Society in Action*, p. 227.
[2] T. Parsons, *Essays in Sociological Theory?*, Glencoe, 1949, p. 174.

Iz takvih i sličnih koncepcija i osnovnih polazišta u stratifikaciji društva na osnovu pripadnosti određenoj vrsti zanimanja i obrazovanja sledi i teorija da se klasne razlike smanjuju u „otvorenim društvima“ putem socijalne mobilnosti, odnosno školskim kanalom, ili, tačnije, prelaskom iz jedne vrste zanimanja u drugu ili iz jednog nivoa kvalifikacije u drugi u okviru iste profesije. Tako se prelaskom iz nekvalifikovanih ili manje kvalifikovanih oblasti rada u kvalifikovane, odnosno visokokvalifikovane, po ovim shvatanjima vrši prelazak iz jedne klase u drugu.

U građanskim teorijama posebno mesto zauzimaju shvatanja o klasi kao višedimenzionalnoj kategoriji, koju određuje više karakteristikâ, čiji skup označava pripadnost određenoj klasi. Postoje razlike teorijske i empirijske, pa čak i statističke, prirode o tome koja obeležja treba uzeti u obzir, odnosno kakve korelacione veze postoje između pojedinih obeležja. Na primer, L. Brum meri socijalni položaj vrstom zanimanja, nivoom obrazovanja, veličinom dohotka i slično, ali smatra da se to, pre svega, odnosi na američko društvo.[3]

Shvatanja o više različnih faktora koji određuju klase, prisutna u mnogim građanskim teorijama, sama po sebi nisu naučno neprihvatljiva. Ono što se ne može prihvatiti, jesu relativno subjektivna obeležja, koja polaze od korelacionih veza preko kojih se u socijalnoj stratifikaciji zapravo i brišu sve osnovne i antagonističke suprotnosti između društvenih klasa.

Marksistički prilaz socijalnom raslojavanju na osnovu razlika u odnosima ljudi povodom sredstava za proizvodnju polaze od uzročno-posledičnih, a ne korelacionih odnosa, u kojima se, među konstitutivnim elementima proizvodnih odnosa, svojina nad sredstvima za proizvodnju pojavljuje kao određujući činilac, a na osnovu toga proističu druga obeležja, kao što je mesto u organizaciji rada, vrsta ili veličina udela u raspodeli itd.

Status, uloga, prestiž, rang — kategorije prisutne u građanskoj misli — mogu davati određenu meru socijalnog položaja ličnosti, ali svaka od tih kategorija izražava samo određenu vrstu grupisanja. Ako određene karakteristike ličnosti pokazuju njihov položaj u sistemu kvalifikacija, obrazovanja, ili u sistemu zanimanja, onda je potrebno govoriti o klasifikaciji ljudi u sklopu tih i takvih sistema, ali se to nikako ne može ticati i klasnog grupisanja ljudi, jer za takvo grupisanje postoje specifična društvena obeležja, odnosno uzroci.

Sasvim je sigurno da su zanimanje i obrazovanje značajna obeležja socijalnog struktuiranja samo ako se posmatraju kao posledica klasne pripadnosti, ili obrnuto — kao indikator preko koga se mogu lakše odrediti i klasna pripadnost i proces klasnog raslojavanja. Kvalifikacije, zanimanje i stepen obrazovanja uopšte, po svojoj prirodi, predstavljaju klasno obeležje; drugim rečima, oni se javljaju kao posledica stvarnog položaja ljudi u produkcionim odnosima, a ne obrnuto, kao što, najčešće, smatraju građanski teoretičari.

U klasnim društvima pojedinac i grupe stiču određena zanimanja i određeni nivo obrazovanja pre svega na osnovu pripadnosti određenoj

[3] *Sociologija segodnja, Problemi i perspektive*, Moskva, str. 479.

klasi i socijalnom sloju. Prema tome, ne mogu ni zanimanje posebno, ni stručna sprema posebno, a niti nivo obrazovanja da određuju klasnu pripadnost pojedinaca i grupa, već, polazeći od marksističkog učenja, njihova klasna pripadnost u klasnom društvu u osnovi određuje i njihovo stručno obrazovanje i buduće zanimanje. Ako pripadnik određene vrste zanimanja ima određeno obrazovanje, određeni dohodak ili oblik ponašanja i ako prihvata određene kulturne modele ponašanja i slično, to nije zbog toga što sâmo zanimanje ima za posledicu te materijalne i društvene vrednosti, već zbog toga što se dati pojedinci ili grupe pojavljuju kao pripadnici određenih klasa i socijalnih slojeva. Pojednostavnjeno rečeno, da li je neko organizator ili radnik u proizvodnom procesu, da li neko prima profit ili najamninu, ne zavisi isključivo od stručnog obrazovanja i zanimanja, već od odnosa prema sredstvima za proizvodnju, kategorije koja deli ljude na vlasnike i najamne radnike.

Možda bi se tim argumentima o ulozi obrazovanja, kvalifikacije i zanimanja kao drugostepenih faktora socijalnog raslojavanja, posmatrano sa marksističkog stanovišta, moglo prigovoriti, jer u realnom životu izgleda sve mnogo složenije, odnosno između klasa, međuklasa i slojeva ne postoje tako oštre granice, već postoji stalna socijalna pokretljivost različitim kanalima. Te i takve primedbe nisu lišene svakog osnova; njih, uostalom, ne negira ni marksistička nauka. Ono što je ovde, međutim, značajno sa stanovišta objektivne naučne identifikacije, jeste činjenica da ma koliko da velike grupe ljudi prelaze iz jedne profesije u drugu, iz jednog nivoa kvalifikacija u drugi, pa čak i iz jedne klase u drugu, to ipak u suštini ne može izmeniti klasnu strukturu postojećeg društva. Naročito je potrebno naglasiti da se klase i profesije međusobno ne poklapaju, premda postoje određeni elementi koji mogu biti konstitutivni i u jednoj i u drugoj kategoriji, ili pak slični. Sigurno je da i unutar generacije, a posebno međugeneracijskom pokretljivošću, pripadnici jedne klase ili sloja mogu sticati i više obrazovanje i profesije koje nisu karakteristične za klasu kojoj su samim činom rođenja pripadali. Mnogo značajnije je što određena zanimanja mogu obavljati ljudi različnih klasa. Na primer, zanimanje stolara obavlja najamni radnik, ali isto tako i zanatlija kao pripadnik sitne buržoazije, odnosno vlasnik sitnih sredstava za proizvodnju, na kojima proizvodi ličnim radom. Takođe, rukovodeća mesta u organizaciono-funkcionalnoj strukturi, kao što je, na primer, direktor ili pak načelnik u državnoj upravi, mogu zauzimati, pored pripadnika vladajuće klase, i pripadnici drugih klasa, a posebno elitni delovi sloja inteligencije.

Dalja i dublja analiza odnosa između profesije, obrazovanja i klasne strukture društva vodi ka problemu odnosa između društvene podele rada i socijalnog sastava društva. Istina, Marks je još u *Pismima Kugelmanu* pisao da i svako dete zna „da mase proizvoda koji odgovaraju različitim potrebama zahtevaju različite i kvantitativno određene mase ukupnog društvenog rada. Da ova nužnost podele društvenog rada u određenim proporcijama ne može da bude ukinuta određenim oblikom društvene proizvodnje, nego da ona može promeniti samo svoj pojavni oblik, samo je po sebi razumljivo. Prirodni zakoni uopšte ne mogu biti

ukinuti. Ono što se u istorijski različitim stanjima može promeniti, samo je oblik u kome se ti zakoni sprovode".[4]

Uvek, međutim, treba imati na umu da su između ostalih obeležja klase, sa stanovišta marksističke teorijske misli, veoma značajni i mesto u sistemu društvene proizvodnje i uloga u društvenoj organizaciji rada. Među svim tim faktorima najvažniji je odnos prema sredstvima za proizvodnju, koji, po pravilu, uslovljava i mesto u društvenom radu. Međutim, socijalne razlike se mogu javiti upravo na osnovu društvene podele rada, čak i onda kada njihovi uzroci ne leže u različnom odnosu prema sredstvima za proizvodnju. Na primer, socijalne razlike između ljudi koji se bave pretežno fizičkim i ljudi koji se bave pretežno umnim radom nisu uvek posledica različnog odnosa prema sredstvima za proizvodnju, mada su u krajnjoj instanci posledica klasne podele društva i privatnosvojinskih odnosa, nasleđenih ili stvorenih. Dakle, društvena podela rada, posmatrana sa stanovišta njenih klasnih obeležja, može da stvori socijalne razlike između ljudi koji su podjednako lišeni svojine nad sredstvima za proizvodnju i da stvori sloj umnih radnika koji se takođe nalaze u najamnim odnosima. To je osobito značajno sa stanovišta uticaja pripadnosti određenoj vrsti profesije, odnosno određenoj kategoriji u sistemu kvalifikacija, i položaja u socijalnoj strukturi i u procesu socijalnog raslojavanja društva.

Napred navedena proučavanja mesta i značaja profesije, obrazovanja i kvalifikacije u socijalnoj diferencijaciji društva sa gledišta građanske teorijske misli, pokazuju naučnu neosnovanost društvenog struktuiranja na osnovu obrazovanja i zanimanja i mešanja profesionalno-obrazovne i klasne strukture, odnosno karaktera odnosa između njih.

Ukazujući na naučnu neprihvatljivost pojedinih teorija, izneli smo i marksistička stanovišta o socijalnom raslojavanju društva, ali samo parcijalno. Zbog toga je potrebno da se, naročito zbog zanemarivanja te problematike i u našoj naučnoj misli, celovitije izloži marksistički pogled na faktore koji određuju klase, klasne odnose i procese socijalne diferencijacije. U pristupu odnosima između obrazovanja i profesije, s jedne, i socijalne strukture društva, s druge strane, treba imati na umu da je u pitanju socijalističko društvo, kada se govori o našim uslovima, i da, saglasno tome, treba izložiti nešto potpunije i marksističku teoriju o nestajanju socijalno-ekonomskih razlika i o postepenoj homogenizaciji društva u toku razvoja socijalizma, da bi se taj proces socijalne homogenizacije mogao posmatrati uporedo s procesom podizanja nivoa obrazovanja i stvaranjem profesija širokog profila, a sve pod uticajem tehničko-tehnološkog i samoupravnog društvenog razvitka.

Imajući na umu i pojedine argumentovane dopune Lenjinove definicije klasa, treba uprkos tome ostati pri Lenjinovim odredbama da su klase velike grupe ljudi koje se razlikuju: po mestu u sistemu društvene proizvodnje, po odnosu prema sredstvima za proizvodnju, po ulozi u društvenoj organizaciji rada, a, na osnovu toga, i po načinu pribavljanja i obimu društvenog bogatstva kojim raspolažu. Pri tome, određujući

[4] K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, II, „Kultura", Beograd, 1950, str. 433.

element jeste osnovni proizvodni odnos između ljudi povodom sredstava za proizvodnju. Na taj način se klase pojavljuju kao objektivne društvene kategorije, nezavisne od klasne svesti i shvatanja njihovih članova. Sasvim je sigurno da se, pored ekonomskog, kao objektivnog obeležja, pojavljuju razlike u položaju klase u političkom životu društva. S druge strane, subjektivni kriterijum klasnih razlika je i različna klasna svest i ideologija klasa. Pa ipak, svi ti elementi klasnih razlika, odnosno obeležja nisu u istoj ravni, nemaju istu vrednost. Između njih postoje uzročno-posledični odnosi: od ekonomskih elemenata određujući je odnos prema svojini, a ekonomski elementi u celini određuju političku ulogu, dok ekonomski i politički položaj klasa uslovljavaju klasnu svest. Te relacije su postavili još klasici marksizma, dokazujući da je ekonomski vladajuća klasa ujedno i politički vladajuća, da klasa po sebi nije odmah i uvek klasa za sebe, da je ideologija vladajuće klase u isto vreme i vladajuća ideologija društva i slično.

Iz sličnih razloga, profesija, zanimanje, kvalifikacija i obrazovanje takođe nisu osnovni konstitutivni elementi klase, kao što smatraju mnogi građanski teoretičari, već, kako je napred rečeno, to su zavisne pojave uslovljene klasnom pripadnošću, pri čemu se nepodudarnosti klasne i profesionalne pripadnosti javljaju zbog veće otvorenosti profesija za pripadnike drugih klasa ili slojeva. Ne samo mesto u društvenoj podeli rada, već se ni drugi konstitutivni elementi klase ne mogu posmatrati odvojeno, nezavisno od odnosa prema svojini nad sredstvima za proizvodnju. Odnosi u raspodeli, razmeni i potrošnji zavise od tog odnosa. Pri tome nije bitna samo veličina dohotka, već njegovo kvalitativno određenje: da li je posredi najamnina, profit, renta ili dohodak stečen isključivo radom.

Ni uloga u organizaciji rada ne može biti osnovni uzrok klasne diferencijacije, pa prema tome ni profesija organizatora, jer se klasni odnosi ne svode na organizacione i tehničke. Najzad, ni različit način života nije osnovni uzrok socijalne diferencijacije, već samo posledica klasnih razlika.

Samo u tim odrednicama i relacijama može se posmatrati odnos profesionalne, obrazovne i socijalne strukture društva. Treba razlikovati primarne činioce od sekundarnih, kao i objektivne faktore klasne diferencijacije društva od subjektivnih. To su ujedno granične linije koje diferenciraju marksističke i druge teorijske pristupe tim složenim društvenim pojavama.

Na putu homogenizacije društva ostaju ne samo razlike biološko-psihološke prirode već i razlike koje proističu iz društvene i profesionalne podele rada, ali one više neće nositi klasna antagonistička obeležja. Tako, uporedo s nestajanjem socijalno-ekonomskih razlika treba da se razvija i proces smanjivanja razlika i nejednakosti koje su kao sekundarne nastale pod neposrednim uticajem klasnih razlika, ali koje se još dugo zadržavaju u socijalizmu i postepeno, ponekad brže a ponekad sporije, smanjuju. Sem ostalih, to su razlike u nivou kvalifikovanosti i obrazovanja, odnosno razlike između fizičkog i umnog rada, kao i razlike u profesijama i specijalnostima.

Da bi se mogao proučiti odnos profesije, kvalifikacije, obrazovanja i socijalne strukture našeg društva, potrebno je najpre utvrditi kakva je socijalna struktura danas i da li su i koliko prisutni procesi smanjivanja socijalno-ekonomskih razlika među ljudima i određenim grupama. Samo uporedna analiza već utvrđene profesionalno-kvalifikacione strukture, s jedne strane, i socijalne strukture i njenih promena, s druge strane, može omogućiti i saznanje o njihovom međusobnom uticaju.

U našem socijalističkom društvu, kao što je poznato, ukinuta je buržoazija kao eksploatatorska klasa, a njena svojina nad sredstvima za proizvodnju pretvorena je u društvenu svojinu. Pa ipak, nasleđena klasna podela društva izražava se u našim uslovima u podeli na dve velike društvene grupe:

— društvena grupa sitnih sopstvenika sredstava za proizvodnju i usluga, sitnorobnih, pa čak i naturalnih proizvođača, u gradu i na selu;

— društvena grupa slobodno udruženih proizvođača i samoupravljača na sredstvima za proizvodnju u društvenoj svojini koja se deli na radnike i inteligenciju, ali između njih postoje i drugi međuslojevi i relativno samostalne društvene grupe.

U jugoslovenskim razmerama, te dve velike grupe ljudi brojno su približno jednake, ali grupa sitnih sopstvenika najvećma i ekonomski i politički zavisi od grupe radnika i inteligencije, odnosno od društvenog sektora. Radnička klasa i svi ostali socijalni slojevi nalaze se u procesu stalnih promena svog društvenog bića. Te promene treba posmatrati kao:

— promene pod uticajem izmene proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, posebno pod uticajem tehničkog progresa, promenâ u društvenoj podeli rada, koje dovode do promena u profesionalnoj i kvalifikacionoj strukturi;

— kvantitativne i kvalitativne promene u unutarklasnoj slojevitosti, odnosno unutarslojnim razlikama;

— promene u pojedinim konstitutivnim elementima klase i slojeva koje vode ka menjanju nasleđenih klasnih karakteristika, sve do postepenog iščezavanja jednog po jednog obeležja socijalno-ekonomskih razlika u udruženom radu i dohodovnim odnosima;

— promene u sekundarnim obeležjima radničke klase i ostalih socijalnih slojeva.

Proučavanje promena klasne strukture polazi od tri bitna faktora, koja su nasleđena i još prisutna u našem društvu: tri oblika svojine — privatna, državna i društvena, suprotnost između umnog i fizičkog rada i suprotnost između sela i grada. Te suprotnosti imaju klasni karakter.

Ako se pogledaju prethodno rečeni vidovi promena i sve tri suprotnosti još prisutne u nas, onda se može reći da su promene u profesiji, nivou kvalifikacija i obrazovanja obeležja pojedinaca i grupa koja se pojavljuju kao elementi svih navedenih vrsta promena, ali i kao obeležja svih navedenih suprotnosti i njihovog postepenog menjanja, odnosno nestajanja. Pojmove „radnička klasa" i „inteligencija" uzeli smo više u klasičnom smislu kao pogodne termine za analizu i izvođenje zaključaka. Međutim, treba naglasiti da postoje i empirijske i teorijske teškoće u razgraničenju radničke klase i sloja inteligencije, to više što se i jedna i druga kategorija nalaze u istim proizvodnim odnosima, ali

to ne znači da su nestale i sve socijalne razlike između tih kategorija, kao ni to da se novi produkcioni odnos, na osnovi društvene svojine i samoupravljanja, dokraja razvio, a da i ne govorimo o tome da je taj odnos nerazvijeniji u vanmaterijalnoj nego u materijalnoj sferi itd.

Da bi se posmatrao sistem obrazovanja i kvalifikacija unutarslojnih razlika u radničkoj klasi u nas, treba pre svega definisati proletarijat u kapitalističkom društvu, budući da je naša radnička klasa proistekla iz predratnog proletarijata naše zemlje. Proletarijat treba odrediti kao klasu savremenih najamnih radnika, lišenih sredstava za proizvodnju, koji, prodajući vlasnicima sredstava za proizvodnju svoju radnu snagu, neposredno proizvode višak vrednosti, te su tako eksploatisani od strane vlasnika. Lišeni sredstava za proizvodnju i u najamnim radnim odnosima, nalaze se i nameštenici, službenici i većina inteligencije, pa ipak oni u načelu ne čine proletarijat, kao što ni sitni vlasnici sredstava za proizvodnju ne čine buržoaziju, već pripadaju srednjim slojevima. U stvari, proletarijat je klasa lišena kapitala, a neposredno ga stvara tako što se njen rad „objektivizira", „opredmećuje", i to je osnovni kriterijum za razgraničenje s ostalim slojevima koji se takođe nalaze u najamnom odnosu, ali koji radničkoj klasi, u užem smislu, ne pripadaju. Već je rečeno da se proletarijat razlikuje od ostalih socijalnih slojeva koji su u najamnom odnosu i preko takvih sekundarnih obeležja kao što su profesije, nivo kvalifikacija i obrazovanje.

U samoupravnim socijalističkim proizvodnim odnosima radnička klasa, kao klasa slobodno udruženih i neposrednih proizvođača i samoupravljača, s društvenom svojinom sredstava za proizvodnju, zadržava iz klasnog društva određene karakteristike:

— njen proizvodni rad na današnjem stepenu razvitka još uvek ima fizička obeležja;

— neposredno proizvodeći višak rada, radnička klasa uvećava materijalno bogatstvo društva, to jest materijalnu osnovu samoupravljanja.

To znači da se radnička klasa razlikuje od inteligencije i ostalih slojeva u oblasti nemanuelnog rada. U isto vreme, radničku klasu treba razlikovati i od ostalih manuelnih radnika čiji rad nije proizvodan. Dakle, ne čine radničku klasu svi fizički radnici, niti je rad cele inteligencije neproizvodan. Radnička klasa je i proizvodna inteligencija koja radi u proizvodnoj delatnosti i koja svojim radom uvećava materijalno bogatstvo društva, samo što prvi neposredno stvaraju višak rada, dok drugi, zahvaljujući nasleđenom karakteru podele rada, rukovode proizvodnim procesima, bave se kreativnim i rutinerskim intelektualnim radom. Pri tome se ne može negirati da će s tehničkim progresom i izmenom sadržine profesije i nivoa kvalifikacija, kao objektivnim kriterijumima, doći do približavanja i spajanja proizvodnog karaktera rada radničke klase i proizvodne inteligencije, pre svega stručno-tehničkih kadrova, koji će neposredno stvarati višak rada, odnosno čiji će se rad opredmećivati u društveno potrebnom proizvodu.[5] Taj proces je, zapravo, već

[5] „Ne vidim potrebu da sada, u našim društvenim uslovima, tražimo novu definiciju za radničku klasu. Jer ma koliko da se radnička klasa menja svojom unutrašnjom diferencijacijom, ona se ne menja po onim karakte-

uveliko i otvoren. Isto tako, u neproizvodnim delatnostima radi ne samo inteligencija i ostali nemanuelni radnici već i manuelni radnici koji nisu u užem smislu pripadnici radničke klase. Iz toga sledi da su, pored proizvodnog rada, i vrsta profesija i nivo kvalifikacija značajna obeležja po kojima se razlikuje radnička klasa i ostali slojevi socijalističkog društva, pa se, čak, zanimanja i dele na manuelna i nemanuelna, a svakom od njih odgovara određeni nivo kvalifikacije, što čini obeležje klasne podele rada i klasne pripadnosti nosilaca rada.

U našim socijalističkim odnosima struktuiranje unutar radničke klase obavlja se pod uticajem različnih odnosa u kojima se nalaze pojedini njeni delovi, i to:

— značajna većina radničke klase je van najamnih odnosa i samoupravlja društvenom svojinom i raspodeljuje dohodak prema rezultatima rada;

— radnici — seljaci, koji, pored stalnog radnog odnosa u proizvodnim radnim organizacijama, kao osnovnog zanimanja, rade stalno i na vlastitom poljoprivrednom imanju, što im je dopunsko zanimanje;

— radnici — zanatlije, koji, pored stalnog radnog odnosa u radnim organizacijama društvenog sektora, gde obavljaju osnovno zanimanje, rade, u obliku dopunskog zanimanja, na vlastitim sredstvima za proizvodnju u oblasti proizvodnog, ali i uslužnog zanatstva;

— radnici zaposleni u proizvodnom radu kod sitnih sopstvenika u gradu i na selu koji se nalaze u najamnom radnom odnosu, izmenjenom u stepenu u kome je promenjeno socijalno biće sitnih sopstvenika u našim socijalističkim uslovima, kao i u meri ekonomskih sistemskih rešenja položaja ovog segmenta radničke klase u samoupravnoj društvenoj zajednici. Posebnu grupu čine radnici koji su u stalnom radnom proizvodnom odnosu u radnoj organizaciji, te su tako slobodni proizvođači i upravljači, ali koji u slobodnom vremenu stalno dopunski rade kod sitnih sopstvenika;

— radnici koji se nalaze u privremenom najamnom radnom odnosu u inostranstvu i koji su, po pravilu, eksploatisani većma od radničke klase u čijoj zemlji rade.

Stepen homogenosti radničke klase zavisi, dakle, kao što se vidi, od mnogobrojnih faktora koji označavaju objektivni položaj, ali i interes koji može biti diferenciran. Osim toga, stepen homogenosti zavisi i od stepena saznanja objektivnog položaja i interesa od strane pojedinih delova i od njihovih međusobnih odnosa.

Ta eksplikacija unutrašnjih razlika u radničkoj klasi na osnovu produkcionih odnosa značajna je zbog toga što nosi ekonomska obeležja profesija po kojima se profesije iz tih tehničkih karakteristika

---

ristikama proizvodnih odnosa koje je upravo i čine radničkom klasom, tj. klasom najamnih radnika, nezavisno od toga da li je reč o prodaji fizičkog ili umnog rada. Prema tome, ono po čemu se naša današnja, a pogotovu sutrašnja radnička klasa razlikuje od one jučerašnje jeste to da je ona sve manje klasa, a ne to da postaje drugačija klasa" (Edvard Kardelj, *Radnička klasa, samoupravljanje i naučno-tehnički progres,* Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1969, str. 59).

međusobno dosta diferenciraju. S tim u vezi, sasvim je sigurno da, na primer, vodoinstalater u osnovnoj organizaciji udruženog rada nije isto što i vodoinstalater koji ostvaruje prihode sopstvenim alatom, čineći usluge van radnog vremena, a ovaj se, opet, razlikuje od vodoinstalatera koji je zaposlen kod privatnog zanatlije ili se nalazi na radu kod kapitaliste u inostranstvu. Razlike se ispoljavaju i u sadržini profesije, i u sadržini i nivou kvalifikovanosti, i u profesionalnom profilu, odnosno stepenu specijaliziranosti, odnosno parcijaliziranosti i sl.

Tako, radnik u osnovnoj organizaciji udruženog rada mora, pored stručnih znanja, da poseduje i potrebna znanja za kvalifikovano učešće u samoupravnim aktivnostima. Radnik koji je u isto vreme i privatni zanatlija van radnog vremena treba da ima profesionalno obrazovanje specijaliziranog industrijskog radnika, ali i univerzalno stručno obrazovanje zanatskog tipa, a sem toga često i znanja za prodaju proizvoda, odnosno usluga. Radnik u organizaciji udruženog rada treba da ima širok profesionalni profil mnogostruko specijaliziranog radnika, a radnik kod inostranog kapitaliste je, pre svega, parcijalizovan, usko specijalizovan. Radnici-seljaci, što nije slučaj sa „čistim" industrijskim radnicima, moraju, pored stručne obuke za industrijski rad, da poseduju i tradicionalna znanja i iskustva stečena usmenim predanjem i praksom za rad na vlastitom zemljišnom posedu, kao i znanja potrebna za eventualni plasman svojih poljoprivrednih proizvoda. Očevidno je da razlike u samoj radničkoj klasi, po pripadnosti određenim užim slojevima, neposredno utiču i na sadržinu profesije, i na sadržinu kvalifikacija, i na odnos radnika prema njihovom sticanju i menjanju.

Polazeći od Lenjinove definicije klasa i marksističkog učenja o socijalnim slojevima unutar klasa, kao i o međuklasnim odnosima, i operacionalizujući tu definiciju prema razlikama u okviru radničke klase, dosadašnja analiza je utvrdila veze između proizvodnih odnosa, pre svega svojine prema kvalifikaciji, a ove dve kategorije kao izrazito klasne prema profesiji. Međutim, problem operacionalizacije slojevitosti radničke klase i društva na nivou koji bi omogućio empirijsko proučavanje nužno zahteva da se teorijska definicija prilagodi obeležjima i modalitetima zvanične statistike, kao jedinog metoda koji, na nivou globalnog društva, kvantificira promene u socijalnoj strukturi.

Istina, i u tom pogledu različna teorijska polazišta neposredno utiču i na način grupisanja pojedinih obeležja, kao i na različno vrednovanje pojedinih elemenata. Pre svega, razlike nastaju u tome da li je cilj grupisanja kvantifikacija grupa koje se međusobno razlikuju po socio-ekonomskim obeležjima, ili pak po obrazovno-profesionalnim obeležjima. Ekonomska bi obeležja bila, pre svega, prihod, dohodak, sektor vlasništva, veličina zemljišnog poseda i položaj u zanimanju, dakle, karakteristike pripadnosti određenoj klasi, odnosno socijalnom sloju. U socio-obrazovno-profesionalna obeležja idu zanimanja — kvalifikacija, delatnost i sl. Čine se i pokušaji da se ta obeležja međusobno kombinuju i pri tome dolaze do izražaja različna shvatanja o teoriji klasa, odnosno socijalnoj stratifikaciji društva.

U literaturi socijalističkih zemalja nalaze se različna obeležja kojima se meri socio-ekonomski položaj. Na primer, sovjetski autori[6] polaze od vrste vlasništva, od vrste fizičkog i umnog rada i od zajedničkih interesa koji proističu iz rada što se obavlja.

Mađarski autori takođe polaze od vrste vlasništva, mesta u podeli rada, zanimanja, delatnosti, funkcije, ali tome dodaju i tip mesta stanovanja i visinu prihoda.[7] Poljski autori, slično ovima, polaze od vlasništva, uloge u organizaciji rada, vrste fizičkog i umnog rada, ali tome dodaju stepen obrazovanja i visinu prihoda.[8]

U našoj literaturi takođe postoje različni kriterijumi za određivanje socio-ekonomskog i profesionalnog položaja. Tako, dr Pečujlić uzima odnos prema svojini, upravljanje radom i položaj u produkcionom odnosu. S. Šuvar, isto tako, uzima odnos prema svojini, upravljanje radom, a tome dodaje mesto u društvenoj podeli rada i izvor prihoda. M. Popović uzima samo dva kriterijuma — mesto u osnovnim oblicima društvene delatnosti i učešće u raspodeli društvene moći. R. Lukić uzima najviši broj kriterijuma — vrsta rada, veličina prihoda, materijalni interesi, društveni ugled, obrazovanje, ideologija i način života.[9] V. Milić polazi od drugačijih kriterijuma, ali, vodeći brigu o realnim mogućnostima empirijskog istraživanja socijalne slojevitosti na osnovu statističke građe, određuje sledeća obeležja klasifikacije zanimanja radi ispitivanja društvene strukture: odnos prema svojini, kvalifikacija, zanimanje i rukovodeća funkcija.[10]

Kao što se vidi, u svim tim pokušajima određivanja kriterijuma za utvrđivanje socijalne raslojenosti društva prisutna su različita obeležja. U svim teorijama ostalih socijalističkih zemalja i u većini naših navode se kao obeležja odnos prema sredstvima za proizvodnju, zanimanje i kvalifikacija, bilo da se posmatra odnos umnog i fizičkog rada (u drugim socijalističkim zemljama) bilo odnos rukovodioci—izvršioci (u našoj zemlji). Društvena i profesionalna podela rada prisutna je u mnogim operacionalizacijama socio-ekonomskog položaja uporedo s izvorom i veličinom prihoda. Za temu koja je predmet našeg proučavanja bitno je da se kvalifikacija i obrazovanje zaista uzimaju kao obeležje koje predstavlja diferencirajući faktor u socijalnom raslojavanju, odnosno homogenizaciji društva, i da to prihvataju kako građanski tako i marksistički teoretičari i empirijski istraživači tih fenomena, mada polaze od različnih, pa vrlo često i suprotnih teorijskih koncepcija.

---

[6] P. N. Fedoseev, *Ot socializma k komunizme*, Moskva, 1962; E. F. V. Konstantinov, G. V. Osipov, V. S. Semionov, *Marksistskaja i buržuaznaja sociologija segodnja*, tom I.

[7] Andraš Hegeduš, „Strukturalni model socijalističkog društva i društvena složenost". Referat na stručnom sastanku Jugoslovenskog društva za sociologiju, Split, 1966.

[8] Članci u „Sociologiczne", br. 2, Varšava, 1964.

[9] Referati na II stručnom sastanku Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Split, 1966.

[10] V. Milić, *Problemi i klasifikacija zanimanja u ispitivanju društvene strukture*, „Statistička revija", br. 2—4/1961.

Na kraju treba ukazati i na rezultate popisa stanovništva iz
godine kako se distribuira stanovništvo Jugoslavije po socio-profe
nim kategorijama na osnovu obeležja starešine domaćinstva, i to
prema sredstvima za proizvodnju, kvalifikaciji i zanimanju. Distr
stanovništva prema tim obeležjima pokazuje tabela u prilogu.

Distribucija stanovništva po socio-profesionalnim kategorijama

Socio-profesionalna kategorija	Broj stanovnika (u hiljadama)	Udeo uku broj
UKUPNO:	18.549	1(
Poljoprivrednici (samostalni, pomažući članovi porodice i poslodavci)	8.546	‘
Poljoprivredni radnici	559	
Nestručni radnici, kuriri i drugi pomoćni radnici	727	
Rudari	302	
Industrijski i zanatski radnici	2.857	
Zanatlije, poslodavci, samostalni bez radnika i pomažući članovi porodice	324	
Saobraćajni radnici	517	
Radnici u trgovini	441	
Radnici u uslugama	425	
Poslodavci, samostalni bez radnika i pomažući članovi porodice u ugostiteljstvu i uslugama	619	
Administrativni, finansijski i srodni radnici	86	
Rukovodeće osoblje	675	
Stručnjaci i umetnici — srednji kadar	261	
Stručnjaci i umetnici — viši i visoki kadar	413	
Aktivna zanimanja bliže neodređena	522	
Lični penzioneri	745	
Porodični penzioneri	173	
Invalidi i uživaoci socijalnih davanja	117	
Ostala lica s ličnim prihodima	115	

Napomena: Razliku do „ukupno" (100%) čini stanovništvo koje nije
biti razvrstano po socio-profesionalnim grupama usled manjkavosti i
podataka.

Podaci pokazuju da 17% stanovništva pripada domaćinstvima
strijskih, zanatskih i rudarskih radnika, koji su polukvalifikovani,
fikovani i visokokvalifikovani. Tome treba dodati i oko 3% pol
rednih radnika koji su takođe zaposleni u proizvodnom radu, a
sadržina i način sticanja kvalifikacija specifični. Nasuprot njima
dve podjednako brojne grupe od po 3,6%, i to grupa rukovodećeg
i grupa stručnjaka. Grupa vlasnika je znatno brojnija i iznosi
stanovništva, od čega 46% pripada kategoriji poljoprivrednika s k
kovanim stručnim radom i usmenim prenošenjem iskustva s jedne
racije na drugu. Procenat od 1,8 pripada grupi zanatski obučeni
nika, a procenat od 3,3 grupi radnika u ugostiteljstvu i uslugam
je raznoliko stručno obrazovana. Što se tiče razlika koje se preko

kvalifikacija pojavljuju između umnih i fizičkih radnika, očevidno je da ogromna većina — preko 90% stanovništva — pripada kategoriji domaćinstava čije su starešine bile pretežno fizički radnici.

Ti empirijski podaci pokazuju, pod pretpostavkom da u poslednjih 10 godina nije bilo značajnijih promena u nivou kvalifikacija koje bi odlučujući delovale na te odnose, da je kvalifikacija, pored odnosa prema sredstvima za proizvodnju, važno obeležje socijalne raslojenosti u našoj zemlji. Bez radikalne izmene u kvantitativnim odnosima nosilaca pretežno umnog i pretežno fizičkog rada, putem podizanja kvalifikacija, odnosno obrazovanja, ne mogu se brže smanjivati socio-ekonomske razlike između ljudi.

Kako je bitan cilj socijalizma proces homogenizacije društva u smislu nestajanja socio-ekonomskih razlika i društvenih klasa i slojeva, a kako je radnička klasa istorijski predodređena da sama sebe ukine kao klasu, to je očevidno da izmena obrazovno-kvalifikacionog nivoa pojedinih društvenih grupa i slojeva vodi nestajanju i ukidanju klasne podele na umni i fizički rad u socijalističkom društvu. Relativno nizak obrazovno-kvalifikacioni nivo većine radnika, i pored značajnih promena u kvalifikacionoj strukturi, ukazuje ne samo na ekonomski već i na širi socijalni značaj izmena sistema sadržine i nivoa obrazovanja radnika. Klasne razlike između umnog i fizičkog rada deluju, kao što je to pokazano, preko nivoa kvalifikacija i obrazovanja na raslojenost radničke klase. Zbog toga podizanje nivoa kvalifikovanosti radnika, uz postepeno nestajanje polukvalifikovanog i nekvalifikovanog rada, uporedo s mehanizacijom rada i življim, većim stručnim obrazovanjem, jeste bitan uslov za smanjenje društvenih razlika unutar radničke klase Jugoslavije.

Živko Marković

USTAVNE PROMENE I DELOVANJE KOMUNISTA U OPŠTINI

Ustavnim promenama razvoj neposredne socijalističke demokratije u opštini dobija nove impulse koji uslovljavaju i odgovarajuće promene u delovanju komunista. Smisao reforme Saveza komunista se i sastoji u njegovom osposobljavanju za delovanje u uslovima samoupravnog razvoja društva. Taj smisao i osnovni pravac reforme jasno su određeni Tezama o daljem razvoju i reorganizaciji SKJ, odnosno Rezolucijom IX kongresa SKJ o idejno-političkim osnovama daljeg razvoja SKJ. Ostale su, međutim, nedovoljno definisane društvene pretpostavke, odnosno putevi ostvarivanja reforme SK, pogotovu što nisu u isto vreme koncipirane i promene u društveno-ekonomskom i političkom sistemu. To je doprinelo stvaranju predubeđenja da će organizacione promene u Savezu komunista same po sebi dovesti i do radikalnih promena u njegovom delovanju. I pošto do takvih promena nije došlo u onoj meri i onako kako se očekivalo, javili su se zahtevi i za potpunim napuštanjem organizacionih rešenja utvrđenih zaključcima CK SKJ iz 1967. godine o načinu i oblicima organizovanja komunista.

Istraživanje u jednom broju opštinskih organizacija pokazalo je da je posle reorganizacije njihovo delovanje nesumnjivo poboljšano, ali da još ni izdaleka ne odgovara postavljenim ciljevima samoupravnog razvoja komune. Gotovo svugde postoji manji ili veći raskorak između potrebe za organizovanim i odlučnim angažovanjem na ostvarivanju ustavnih promena i stvarne spremnosti organizacije SK da se osposobi da tako deluje. Ako se ima na umu da je upravo Savez komunista inicijator ustavnih promena, nameće se pitanje: otkud taj raskorak?

U vreme reorganizacije Saveza komunista postavljana su pitanja da li on u menjanju svog organizovanja i delovanja treba da prednjači ili da se prilagođava društvenim promenama. Odgovor da se treba „prestrojavati u hodu“ shvatan je više kao parola nego kao neminovan uslov reforme. Još manje je bilo stvoreno uverenje da se Savez komunista samo kroz borbu za samoupravljanje može osposobiti za delovanje u uslovima

samoupravljanja, odnosno da osposobljavanje za tu borbu i kroz nju samu i jeste osnovni smisao i glavni put njegove reforme.

Shvatanje reforme SK najneposrednije je povezano sa shvatanjem samoupravljanja. Ako se samoupravljanje shvati kao oblik diktature proletarijata, onda se i njegov razvoj mora shvatiti kao stvar klasne borbe, a reforma Saveza komunista kao uslov, nerazdvojni deo i rezultat te borbe. Uporedo s tim, u Savezu komunista već dugo egzistira i shvatanje o samoupravljanju kao apsolutnoj negaciji diktature proletarijata i sistemu u kome se podjednako uvažavaju i međusobno usklađuju svi interesi, pa se, shodno tome, i uloga Saveza komunista vezuje za usklađivanje različnih interesa.

Razlike u shvatanju samoupravljanja uticale su i na samo koncipiranje reforme SK. Taj uticaj je bio olakšan društvenim uslovima u kojima je reforma započeta, jer je osnovu društvenog sistema još činio predstavnički sistem vlasti, a tek kasnije je razrađena koncepcija ustavnih promena u pravcu daljeg razvoja neposredne socijalističke demokratije. Usled toga je ostao nedovoljno definisan put ostvarivanja politike, odnosno način delovanja Saveza komunista u uslovima neposrednog samoupravljanja.

U raspravama o reformi Saveza komunista dugo je bila prisutna dilema da li individualno ili kolektivno, odnosno slobodno ili organizovano delovanje u ostvarivanju stavova SK, pri čemu je prvo najčešće suprotstavljano drugom, jer se polazilo od pretpostavke da svako organizovano delovanje sputava slobodu individualnog delovanja. Otuda su se organizacije SK u praksi oslanjale pretežno na individualno delovanje svojih članova, pa su najčešće izostajali dogovori o zajedničkim akcijama u društveno-političkim organizacijama i organima samoupravljanja.

Na taj način se organizovani rad Saveza komunista svodio pretežno na izgrađivanje i utvrđivanje političkih stavova, dok je borba za njihovu društvenu afirmaciju i praktično ostvarivanje manje ili više zapostavljana. U svakodnevnoj praksi organizacije i organi SK su se saživljavali s odnosima koje je nametao predstavnički sistem vlasti, a oni su, po svojoj prirodi, vukli na stari način delovanja. Organizovane političke akcije na prevazilaženju postojećeg stanja imale su pretežno kampanjski karakter, jer su pokretane, uglavnom, u kriznim situacijama.

U takvim uslovima policentrizam, koji je decentralizacijom upravljanja stvoren u predstavničkom sistemu vlasti, uticao je na stvaranje sličnih odnosa i u Savezu komunista. Tako su stvarne promene u Savezu komunista više dobijale karakter decentralizacije nego demokratizacije partijskog odlučivanja. Organi SK su na svim nivoima delovali kao manje ili više zatvoreni i međusobno slabo povezani centri, koji već i zbog toga nisu mogli življe komunicirati ni s osnovnim organizacijama. Takvo delovanje je dezintegrisalo Savez komunista i time olakšavalo uticaj nesocijalističkih tendencija, koje su lakše prodirale preko pojedinih njegovih zatvorenih centara.

Takav policentrizam u Savezu komunista otežavao je ostvarivanje aktivne uloge članstva, jer ne samo što nije obezbeđivao organizovano povezivanje njegove aktivnosti u zajedničke akcije već je delovao i demobilizatorski. Zbog toga ni inicijative koje su se javljale u samim ruko-

vodećim centrima SK nisu prerastale u organizovane akcije cele organizacije kroz koje bi celokupno članstvo delovalo kao jedinstvena idejna i politička snaga. Izostajali su organizovani napori da se inicijative na liniji stalnog razvijanja socijalističkih odnosa pretvaraju u organizovan pokret svih socijalističkih snaga, i time stvaraju nužne pretpostavke za njihovo praktično ostvarivanje.

Tako ni akcija za pokretanje ustavnih promena dugo nije prelazila granice rukovodećih centara, niti je članstvo SK bilo u nju pravovremeno uključeno. Da bi se osiguralo dosledno ostvarivanje tih promena, bilo je potrebno da se već u procesu izgrađivanja koncepcije ustavne reforme stvara jedinstven idejni i politički front snaga koji će biti sposoban da se za njeno praktično oživotvorenje odlučno bori.

Stvaranje takvog fronta praktično je započeto tek s 21. sednicom Predsedništva SKJ i snažnije podstaknuto Pismom Predsednika SKJ i Izvršnog biroa, ali je ranija inertnost ostavila teške posledice u pogledu spremnosti političkih organizacija da se sada odlučno bore za ostvarivanje ustavne reforme. U mnogim organizacijama SK ni posle Pisma nije bilo dovoljno žive idejne aktivnosti na razjašnjavanju ustavnih promena, a jedan deo članstva još ne shvata njihovu suštinu. Ponekad se ne shvata ni sama potreba za takvom aktivnošću, jer se veruje u automatizam ustavnih promena, o čemu svedoči i činjenica da je mali broj osnovnih organizacija SK koje su idejno-politički usmeravale aktivnost na primeni ustavnih amandmana u radnim organizacijama, a da su sasvim retke opštinske organizacije koje su se tako odnosile prema aktivnosti na izradi opštinskih statuta.

Koncipiranje opštinskih statuta i samoupravnih sporazuma o primeni ustavnih amandmana često je prepuštano grupama i pojedincima koji su po svom položaju u društvenoj podeli rada objektivno najmanje zainteresovani za razvijanje samoupravnih odnosa. Ukoliko je organizovano javno izjašnjavanje političkih organizacija, ono je, obično, vršeno o već završenim nacrtima dokumenata u kojima se normativno uobličavaju novi odnosi ili samo prividno nagoveštava prevazilaženje postojećeg stanja. Zbog toga je razumljivo što su se u konkretizaciji ustava javljale nedoslednosti i što se u mnogim radnim organizacijama primena amandmana svodila na organizaciono prestrojavanje i formalnopravno prilagođavanje.

Ukoliko je, međutim, u političkim organizacijama vođena prethodna rasprava o idejnoj osnovi statuta i samoupravnog sporazuma, odnosno o samoj suštini promena, pokušaji suprotstavljanja tim promenama unapred su osujećivani, jer se kao nosilac akcije od početka javljao organizovan front svih snaga zainteresovanih za promene. To pokazuje da se ustavne promene ne mogu dosledno ostvarivati bez organizovane akcije svih socijalističkih snaga, u kojoj Savez komunista mora prednjačiti kao pokretačka i usmeravajuća snaga. A takvu ulogu Savez komunista može uspešno ostvarivati samo ako bude delovao u duhu osnovnih intencija vlastite reforme.

Jedna od osnovnih postavki reforme SK jeste da je aktivna uloga članstva u izgrađivanju političkih stavova bitna pretpostavka njegovog angažovanja u ostvarivanju tih stavova. Mora se, međutim, postaviti i obrnuta teza — da je aktivna uloga u ostvarivanju politike bitna pretpostavka angažovanja u njenom izgrađivanju. U stvari, tek obe teze zajedno predstavljaju celu istinu, jer uloga člana i u stvaranju i u ostvarivanju politike zavisi od njegovog položaja ne samo u organizaciji SK već i u društvu.

U predstavničkom sistemu vlasti članstvo SK ne može imati odlučujuću ulogu u ostvarivanju partijske politike, jer se odluke donose u predstavničkim organima. Ako ti organi deluju samostalno, onda jedino od njih samih zavisi da li će svojim odlukama sprovoditi stavove Saveza komunista. U dosadašnjoj borbi za reformu Saveza komunista, predstavnički organi vlasti su često odlučivali nezavisno od njegovih stavova, što je demoralisalo članstvo i slabilo njegov interes za učešće u izgrađivanju tih stavova i onda kada su mu za to pružane mogućnosti.

Uspostavljanjem sistema neposredne socijalističke demokratije stvaraju se pretpostavke da o zajedničkim potrebama radni ljudi sami odlučuju, a da u ostvarivanju stavova Saveza komunista članstvo ima odlučujuću ulogu. Ali problem i jeste u tome što se sam sistem neposredne socijalističke demokratije može razvijati samo organizovanom akcijom celokupnog članstva SK i svih socijalistički orijentisanih snaga društva. Uloga opštinske organizacije SK u toj akciji utoliko je značajnija što će od ostvarivanja ustavnih promena u opštini odlučujuće zavisiti razvoj socijalističkih odnosa i u širim društveno-političkim zajednicama.

Razvoj neposredne socijalističke demokratije zavisiće u osnovi od samoupravne koncentracije i samoupravnog odlučivanja o trošenju sredstava. Intencija je ustavnih promena da se takva koncentracija stalno povećava na račun administrativnog prikupljanja sredstava. To se ne može postizati bez inicijativa i organizovanih akcija Saveza komunista i društveno-političkih organizacija, jer će se ovde nailaziti na najsnažnije otpore etatističkih tendencija, koje glavni oslonac nalaze upravo u administrativnoj koncentraciji sredstava.

Zbog toga bi se prvenstveno političke organizacije morale javljati kao inicijatori samoupravnih dogovora o tome koje će se potrebe u opštini zadovoljavati na osnovi samoupravnog udruživanja sredstava. Do sada su, međutim, bile sasvim retke inicijative političkih organizacija ne samo za sklapanje konkretnih samoupravnih sporazuma već i za doslednu konkretizaciju odgovarajućih odredaba Ustava u opštinskim statutima, kojom bi se otvarala neposredna perspektiva razvijanju takvog udruživanja. U statutima pojedinih opština samoupravno udruživanje sredstava definisano je kao sekundarni ili dodatni oblik finansiranja zajedničkih potreba, dok se težište i dalje zadržava na doprinosima i porezima.

Otpori samoupravnom udruživanju sredstava utoliko su snažniji ukoliko ono isključuje mogućnost monopola u odlučivanju i dominacije parcijalnog interesa nad zajedničkim. Takvo udruživanje po svojoj prirodi zahteva neposredno i ravnopravno odlučivanje svih zainteresovanih

subjekata o zadovoljavanju zajedničkih interesa. U stvari, neposredan i ravnopravan dogovor o uslovima i načinu zadovoljavanja zajedničkih potreba osnovna je pretpostavka samoupravnog udruživanja sredstava.

Pošto neposredno samoupravno odlučivanje pretpostavlja neposredno suočeljavanje različnih interesa, razrešavanje protivrečnosti između parcijalnih interesa i zajedničkih potreba ne može se vršiti bez idejnog delovanja i političke akcije u kojoj neposredno učestvuju svi subjekti samoupravnog odlučivanja. Zbog toga društveno-političke organizacije moraju delovati kao integralni deo sistema neposredne socijalističke demokratije koji stvara idejnu i političku osnovu samoupravnih odluka. I Savez komunista svoju ulogu sada može ostvarivati samo ako deluje kao unutrašnja snaga tog sistema i ako se idejno-političkim sredstvima, pre svega kroz akcije društveno-političkih organizacija, bori za ostvarivanje svojih stavova.

U izradi opštinskih statuta izostali su, međutim, potrebni napori da se potpunije definišu mesto i uloga društveno-političkih organizacija u samoupravnom sistemu komune. U pojedinim statutima težište se stavlja na ulogu tih organizacija u izboru samoupravnih delegacija i kontroli njihovog rada, dok se potcenjuje ili potpuno zanemaruje njihova stvaralačka funkcija u razrešavanju društvenih protivrečnosti, odnosno izgrađivanju stavova koji bi predstavljali političku platformu za samoupravno odlučivanje. U stvari, izborna i kontrolna funkcija dobijaju pravi smisao samo ako proističu iz stvaralačke uloge. Osnovni kriterijum izbora i kontrole morao bi biti odnos prema politici i konkretnim stavovima političkih organizacija.

Ostvarivanjem ustavnih promena stvaraju se društveni odnosi u kojima idejno-političko delovanje postaje neizostavni uslov ostvarivanja politike Saveza komunista. Kada radni ljudi neposredno odlučuju o zajedničkim potrebama, onda se stavovi Saveza komunista mogu ostvarivati samo ako postaju dominantan oblik svesti, to jest ako ih većina članova samoupravne zajednice svesno prihvata. Zbog toga je prevladavanje podvojenosti i idejnog i političkog delovanja jedna od najznačajnijih komponenata osposobljavanja organizacija SK za delovanje u novim uslovima. Svaku političku akciju moralo bi prožimati idejno osvetljavanje njene klasne suštine i društvenih ciljeva koji se žele postići.

Ukoliko s razvojem neposredne socijalističke demokratije postaje neophodno potrebno da Savez komunista idejno-političkim uticajem obezbeđuje ostvarivanje svoje politike, utoliko taj uticaj mora biti masovan, što se ne može postići bez angažovanja celokupnog članstva i bez osposobljavanja društveno-političkih organizacija za idejno i političko delovanje. Utoliko su u sadašnjim uslovima apsurdnije tendencije zapostavljanja članstva i prebacivanja odgovornosti za idejno-političko delovanje na izvršne organe. Upravo ustavne promene postavljaju imperativni zahtev za aktiviranjem celokupnog članstva političkih organizacija. Zbog toga je demokratizacija Saveza komunista i društveno-političkih organizacija nezaobilazan put njihovog osposobljavanja za delovanje u uslovima koji se stvaraju tim promenama.

Razvoj neposredne socijalističke demokratije zahteva da se funkcija ostvarivanja avangardne uloge Saveza komunista proširuje na ce-

lokupno članstvo, ali i da se vrši kolektivno i organizovano. Zato nije dovoljno da komunisti prednjače kao pojedinci ako to ne čine i same organizacije SK. Defanzivna pozicija, koju su, naročito do Pisma, zauzimale osnovne i opštinske organizacije, stupajući u akciju tek kada nastanu krizne situacije, činila je da se avangardna uloga Saveza komunista svodila, uglavnom, na idejno prednjačenje. A da bi se intencije ustavne reforme dosledno ostvarivale, neophodno je organizovano prednjačenje i u praktičnom razvijanju socijalističkih odnosa, koje u uslovima neposredne socijalističke demokratije pretpostavlja ne samo da organizacije SK prednjače u odnosu na ostale organizovane oblike društvenog delovanja već i da društveno-političke organizacije u pronalaženju političkih rešenja idu ispred samoupravnog odlučivanja.

Ustavnim promenama još više se aktuelizira potreba da opštinska organizacija deluje kao integralni deo republičke organizacije, odnosno SKJ. Od toga koliko se politika Saveza komunista izražava kroz samoupravne odluke osnovnih samoupravnih zajednica i opštine, zavisi koliko će se izražavati i kroz odluke širih društveno-političkih zajednica. Iz toga proističe potreba za sinhronizovanim delovanjem svih organizacija i organa SK u akcijama od šireg društvenog značaja. Ako komunisti u opštini deluju kao idejna i moralno-politička snaga, onda će njihova borba za određene stavove biti utoliko efikasnija ukoliko se istovremeno ceo Savez komunista angažuje na stvaranju odgovarajuće opštedruštvene atmosfere.

Ustavnim promenama aktuelizira se pitanje dosledne primene principa organizovanja komunista utvrđenih koncepcijom reforme SK. Nameće se potreba za prevladavanjem izvesnih odstupanja od tih principa izraženih kroz dosadašnja organizaciona rešenja. Razvoj neposredne socijalističke demokratije po svojoj prirodi zahteva da se dosledno demokratizuje političko organizovanje, pa i organizovanje komunista.

Ako bazu samoupravnog organizovanja društva predstavljaju osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica, onda i osnovu organizovanja Saveza komunista moraju predstavljati organizacije u tim samoupravnim zajednicama. To je bitna pretpostavka da komunisti mogu organizovano i kao integralna snaga samoupravnog sistema uticati na sadržinu samoupravnih odluka. Ukoliko radni ljudi kroz osnovnu organizaciju udruženog rada i mesnu zajednicu neposredno učestvuju u odlučivanju o svim zajedničkim, odnosno društvenim potrebama, utoliko će i članstvo SK, organizovano u tim samoupravnim zajednicama, moći neposredno da utiče na sadržinu svih samoupravnih, odnosno društvenih odluka.

Glomazne organizacije, koje su u toku reorganizacije SK često veštački stvarane, nisu mogle odgovoriti tom zahtevu, jer ne samo što nisu omogućavale organizovan uticaj članstva na samoupravno odlučivanje već su i otežavale njegovo aktivno učešće i u unutarpartijskom odlučivanju. Praksa je već u samom početku razotkrila te nedostatke i pokazala da bi takve organizacije nakon ustavnih promena postale još manje funkcionalne. Zbog toga se, na osnovi zaključaka Druge konferencije

SKJ, pristupilo stvaranju manjih organizacija SK, koje treba da omoguće neposredno i aktivno učešće članstva i u izgrađivanju i u ostvarivanju stavova SK.

Pri reorganizaciji se, međutim, nije uvek polazilo od konkretnih potreba zajedničkog delovanja, pa je vršeno veštačko usitnjavanje, tako da je u pojedinim radnim organizacijama i mesnim zajednicama stvarano po više manjih međusobno nepovezanih organizacija SK. Ukoliko nisu vezane za određenu društvenu celinu, takve organizacije otežavaju organizovano delovanje komunista, jer ih povezuju nezavisno od sredine u kojoj deluju. Ako se osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica konstituišu kao integralna samoupravna asocijacija, onda je celishodno da se unutar njih obrazuje jedinstvena organizacija SK koja će povezivati i usmeravati delovanje svih komunista. Time se ne isključuje mogućnost, pa i potreba, da se unutar jedinstvene organizacije SK obrazuju manje organizacije po radnim, odnosno stambenim jedinicama.

Ustavne promene čine potpuno deplasiranom dilemu o proizvodnom ili teritorijalnom organizovanju komunista. Ako se tim promenama nadmašuje relativna podvojenost društveno-ekonomskog i političkog sistema i stvara jedinstven samoupravni sistem, onda se odgovarajuće promene moraju vršiti i u organizovanju komunista. Ukoliko se zajedničke potrebe ljudi zadovoljavaju na osnovi samoupravnog udruživanja sredstava, utoliko radnička klasa, i radni čovek uopšte, ima odlučujuću ulogu u svim samoupravnim zajednicama i na svim nivoima samoupravnog organizovanja društva. Da bi idejno i politički usmeravali ostvarivanje te uloge, komunisti moraju organizovano delovati u svim samoupravnim zajednicama i preko svih oblika političkog i samoupravnog dogovaranja.

Koncepcijom reforme SK i samim Statutom SKJ već je utvrđen princip jedinstvenog delovanja svih komunista u mesnoj zajednici. Statutarno nije, međutim, dokraja definisana odgovornost svih komunista za takvo delovanje, što je uticalo na to da se rad mesne organizacije svede pretežno na aktivnost članova koji su u njoj matično povezani. Ali glavni uzrok takvog stanja ne leži u nedovoljno definisanoj odgovornosti komunista, već u samom položaju mesne zajednice u predstavničkom sistemu vlasti, što pokazuje i činjenica da se problem organizovanog delovanja svih komunista nije postavljao onda kada su mesne zajednice svoje potrebe zadovoljavale na osnovi samoupravnog udruživanja sredstava.

Organizovano i jedinstveno delovanje svih komunista je uslov da se u društveno-političkom i samoupravnom životu mesne zajednice osigura stvarna dominacija interesa radničke klase. To podrazumeva da mesna organizacija SK deluje kao jedinstvena celina koju čine svi komunisti nastanjeni na području mesne zajednice. Zbog toga su neosnovani zahtevi da se komunisti iz radnih organizacija i JNA u mesnoj zajednici posebno organizuju izvan mesne organizacije SK, pogotovu što nema ni jedne političke akcije u kojoj bi se oni sami angažovali bez učešća ostalih članova SK, mada je potrebno izbeći svako dupliranje njihovih obaveza. Podvojenost u organizovanju mogla bi dovoditi

do podvojenosti u političkom delovanju, što bi se nepovoljno ogledalo na samoupravnom integritetu mesne zajednice.

Samoupravni sistem koji se uspostavlja ustavnim promenama, konstituiše se na principu neposrednog povezivanja samoupravnih zajednica, čime se prevladava sistem hijerarhijske subordinacije u organizovanju društvene zajednice. Da bi delovao kao integralna snaga tog sistema, i Savez komunista se mora organizovati na principu neposrednog povezivanja svojih organizacija, to jest na principu *demokratskog* centralizma. U dosadašnjem načinu organizovanja i delovanja SK, taj princip nije, međutim, bio dosledno i dokraja sproveden.

Pri koncipiranju organizacionih promena u Savezu komunista polazilo se od opštine kao prvenstveno državne, vertikalno povezane i relativno zatvorene zajednice, pa je neposredno povezivanje komunista van opštinskih granica svedeno na savetodavne oblike dogovaranja o zajedničkim akcijama. Zbog toga se u radnim organizacijama koje se nalaze na području više opština, organizacije Saveza komunista nisu mogle konstituisati i delovati na principu demokratskog centralizma, što je išlo naruku tehnokratskim i anarholiberalističkim tendencijama. Naknadno izjašnjavanje osnovnih organizacija o stavovima savetovanja i savetodavnih konferencija usporavalo je ili, zbog suprotstavljanja pojedinih organizacija, potpuno paralisalo zajedničke akcije.

Zbog toga su sve češće isticani zahtevi za stvaranjem jedinstvenih organizacija SK u svim složenim organizacijama udruženog rada. Primena ustavnih amandmana u radnim organizacijama još više potvrđuje opravdanost takvih zahteva. U složenim organizacijama udruženog rada najviše se oseća potreba za integrativnom ulogom komunista, koja se može uspešno ostvarivati samo na principu demokratskog centralizma. To podrazumeva da se izjašnjavanje osnovnih organizacija vrši pre zauzimanja zajedničkih stavova, koji obavezuju sve, pa i one čije predloge nije prihvatila većina. Time se ni najmanje ne narušava princip da osnovne organizacije u isto vreme deluju i kao integralni deo odgovarajućih opštinskih organizacija, ali se i same opštinske organizacije podstiču na neposredno dogovaranje o zajedničkim problemima udruženih radnih organizacija.

Konstituisanje i delovanje interesnih zajednica na principima novog ustava zahtevaće da se vrši i neposredno akciono povezivanje osnovnih organizacija SK iz odgovarajućih radnih i mesnih zajednica koje se udružuju u interesnu zajednicu. I ovde se jedinstvo akcije može obezbediti samo na principu demokratskog centralizma, zbog čega će biti potrebno da se utvrdi demokratski način izgrađivanja i ostvarivanja zajedničkih stavova, kao i odgovarajući oblici organizovanja na nivou interesne zajednice. Od integrativne i usmeravajuće uloge organizacije SK umnogome će zavisiti koliko će u radu interesnih zajednica doći do izražaja duh novog ustava.

Kao integralni deo samoupravne komune, opštinska organizacija SK morala bi delovati na osnovi neposrednog akcionog povezivanja organizacija SK u radnim i mesnim zajednicama. To podrazumeva, *prvo,* da se stavovi opštinske organizacije demokratski utvrđuju neposrednim suočeljavanjem predloga i mišljenja osnovnih organizacija; *drugo,* da u borbi

za ostvarivanje tako utvrđenih stavova sve osnovne organizacije jedinstveno i sinhronizovano deluju; i *treće*, da se akciono povezivanje osnovnih organizacija vrši preko njihovih delegata kao najreprezentativnijih nosilaca zajedničkih akcija.

Mada su te pretpostavke utvrđene koncepcijom reforme SK, one statutarno nisu potpunije razrađene, a u praksi su samo delimično ostvarivane. Delegat je delovao više kao apstraktni predstavnik nego kao stvarni izaslanik organizacije, pa je i opštinska konferencija radila ponajpre kao predstavnički organ u kome je dominantnu ulogu imao komitet (sekretarijat). Komitet je, uglavnom, zadržao ulogu rukovodećeg organa, pa su i stalne komisije konferencije bile okrenute više komitetu nego konferenciji.

Na takav način opštinska organizacija SK ne bi mogla ostvarivati svoju ulogu u uslovima neposredne socijalističke demokratije. Ukoliko radni čovek kroz osnovnu organizaciju udruženog rada i mesnu zajednicu neposredno odlučuje o zajedničkim potrebama u opštini, član SK mora kroz osnovnu organizaciju neposredno da odlučuje o akcijama opštinske organizacije. Osnovna organizacija bi morala postati glavno izvorište inicijativa i polazno poprište suočeljavanja i kristalizacije mišljenja, odnosno dogovaranja članstva o zajedničkim akcijama u opštini.

Pokretanje političkih akcija i izgrađivanje odgovarajućih stavova na kojima one treba da se zasnivaju, ne može se vršiti stihijski, ali bi tu aktivnost i u osnovnoj i u opštinskoj organizaciji moralo usmeravati sâmo članstvo. Koncepcijom reforme SK utvrđeni, ali ne i dovoljno široko definisani oblik takvog usmeravanja jesu stalne komisije opštinske konferencije. Komisije bi morale postati stecište inicijative osnovnih organizacija, na osnovi kojih bi se analizirala idejna i politička kretanja u opštini i pripremali predlozi političkih stavova, ali bi, isto tako, morale sistematski pratiti i analizirati i ostvarivanje već utvrđenih stavova opštinske organizacije. One to mogu samo ako su najneposrednije povezane s osnovnim organizacijama, zbog čega bi bilo potrebno da se njihov rad organizuje tako da u njemu mogu neposredno učestvovati svi zainteresovani članovi SK, a da se njihov stalni sastav konstituiše od delegata osnovnih organizacija umesto da bude imenovan od konferencije.

Stvaranjem aktiva radnika proširene su mogućnosti demokratskog iniciranja i usmeravanja akcija opštinske organizacije. Uporedo s tim javljaju se, međutim, i nedemokratske tendencije da se aktiv radnika odvoji od opštinske organizacije, da se stavi pod patronat opštinskog komiteta ili pretvori u svojevrsnog posrednika radničke klase. Takve se tendencije mogu prevladati samo ako se aktiv u svom radu neposredno povezuje s osnovnim organizacijama, ako apsolvira njihove inicijative i u njima se bori za afirmaciju svojih stavova.

S obzirom na to da akcije Saveza komunista u uslovima neposredne socijalističke demokratije moraju imati karakter masovnog idejno-političkog delovanja, stavovi opštinske organizacije mogu predstavljati zajednički dogovor za takve akcije samo ako u njihovom usvajanju učestvuje celokupno članstvo. Zbog toga bi njihovo utvrđivanje u opštinskoj konferenciji moralo predstavljati samo finale javne rasprave

i dogovaranja u osnovnim organizacijama. To bi zahtevalo da delegati deluju kao najreprezentativniji zastupnici stavova za koje se u javnoj raspravi opredelila većina članstva.

Takvom delovanju, međutim, ne odgovara sadašnji način delegiranja na određeni vremenski period. Analiza dosadašnjeg iskustva pokazuje da delegati ne samo što, najčešće, nisu vodili brigu o mišljenju članstva već nisu pokazivali ni interes, pa ni potrebnu spremnost da o svim pitanjima kvalifikovano raspravljaju. Na to, pored ostalog, ukazuje i činjenica da u proseku više od jedne trećine delegata odsustvuje sa sednica opštinskih konferencija, a neretko se sednice i odlažu zbog nedostajanja kvoruma.

Takvo stanje se može prevladati samo ako se delegiranje vrši na osnovu unapred izraženog opredeljenja za stavove koje je prihvatila većina članstva. To je, u isto vreme, najbolja zaloga da će se delegati za te stavove ne samo zalagati u konferenciji već i da će se boriti za njihovu doslednu primenu i ostvarivanje u praksi. U tome je sadržana i jedna od bitnih pretpostavki da se izvršni organ konferencije iz političkog rukovodstva pretvara u organizatora političkih akcija u kojima ravnopravno učestvuje celokupno članstvo.

Prilozi

Miloje Petrović

LUKAČEVA KRITIKA STALJINIZMA

Lukačeva kritika staljinizma vremenski je trajala od 1956. pa do njegove smrti, 1971. godine. U osnovnim konturama ona je započela u *Postskriptumu*[1] iz 1956. U tom kratkom tekstu, na svega nekoliko stranica, Lukač je naznačio sve bitne tačke svoje kritike staljinizma.

Lukač je kritikovao staljinizam u najzrelijim svojim godinama, u jednom vremenskom razmaku u kojem se zbilo veoma mnogo značajnog u socijalističkoj praksi i marksističkoj teoriji. U tim zbivanjima Lukač je neposredno učestvovao na dvostruk način: kao revolucionar i kao revolucionarni mislilac. Zato je njegovo delo iz tog razdoblja najadekvatniji simbol ukupnosti tih zbivanja. Ono je izraslo iz njih. Zato ono sa tim zbivanjima deli sudbinu njihovih mena, dilema, protivrečnosti. Reč je o zbivanjima i kontroverzama nastalim i otvorenim u praksi i teoriji socijalističke zajednice s XX kongresom KPSS 1956. Njime je započeo proces destaljinizacije u socijalističkoj praksi SSSR-a i socijalističkih zemalja narodne demokratije. Lukač se u taj proces uključuje i praktično i teorijski, dakle, na isti dvostruki način kako se to 1919. godine uključio u komunistički pokret Mađarske Sovjetske Republike.

Raspravljanje o Lukačevoj kritici staljinizma mora početi s pitanjem:

ŠTA JE STALJINIZAM?

Na takvo pitanje Lukač ne pruža odgovor jednom decidarnom definicijom staljinizma. Jedna takva definicija dâ se „iscediti" iz analize brojnih njegovih tekstova u kojima on dodiruje pitanje staljinizma. U svom najranijem antistaljinističkom tekstu, *Postskriptumu*, Lukač na jednom mestu dosta eksplicitno definiše staljinizam kao „dogmatski pritisak birokratske tiranije". Tom definicijom Lukač izražava suštinu staljinizma, s jedne strane, kao ideologije, a s druge, kao društvene prakse.

[1] Najpre je objavljen kao prilog Lukačevoj biografiji *Moj put k Marksu*, na japanskom jeziku. Objavljen je posebno u „Nuovi Argumenti", sv. 33/1958, zatim u „Franse Observateur", 25. septembra 1958, i odatle preveden i objavljen u „Pregledu", Sarajevo, knj. 2, br. 10/1958, str. 269—274.

Kao ideologija, kao filozofija, staljinizam je dogmatizam po formi i konstelaciji svoga sadržaja koji se objavljuje, prezentuje i pojavljuje u obliku sistema neopozivih istina. Kao društveni odnos, staljinizam je „birokratska tiranija"; društveni odnos u kome birokratija vrši torturu nad ostalim delovima društva. Ta tortura nije samo organizaciono-proizvodne prirode, nego je, kao što pokazuje eksplicitno Lukačeva definicija staljinizma, i ideološka. „Birokratska tiranija" vrši pritisak na društvo i na društvenu svest svojom dogmatskom ideologijom, postajući, pored političko-organizacione, ideološkom tiranijom.

Staljinizam je, po Lukaču, oblik društvenog odnosa sa sebi odgovarajućom ideologijom, odnosno teorijom. Stoga se može smatrati jednim sistemom, jednim identitetom bića i svesti. Zato Lukač tako uporno upozorava da se staljinizam ne sme redukovati na „kult ličnosti". U pismu, poznatom pod imenom *Pismo o staljinizmu*[2], što ga je uputio Albertu Karočiju, Lukač na to izričito upozorava i insistira, stavljajući akcenat prvenstveno „na organizaciju i *na aparat koji je proizveo ‚kult ličnosti'*"[3]. Reč je o društvenom aparatu koji je, po Lukačevim rečima, stvoren u vidu piramide, čija osnova počinje od „malih Staljina", da bi se na vrhu završila s „velikim Staljinom". Taj društveni mehanizam birokratske organizacije je ona hijerarhijska struktura koja je reprodukovala i koja izražava „kult ličnosti". Iako Lukačeva definicija birokratije, kao aparata hijerarhizovane vlasti, nije sociološki besprekorna, ipak se njome izražava suština birokratije kao strukture koja je u temelju „kulta ličnosti", kao njegova stvarna i jedina društvena osnova. To je vrlo važno istaći zbog neretkih objašnjenja po kojima je tajna „kulta ličnosti" personificirana u Staljinu kao ličnosti, a birokratija kao izvor kojim se „kult ličnosti" samo brani i štiti. Međutim, ma koliko da je Lukač jasan u razlučivanju odnosa birokratije, „aparata" i „kulta ličnosti", osobito u genetičkom njihovom ukorenjenju, toliko je on ipak višeznačan u samom određenju pojma „kulta ličnosti". Za Lukača pojam „kult ličnosti" nije tek puki terminološki izraz za ponašanje jedne ličnosti ili za oznaku jedne eventualne vrednosti u etičkom i antropološkom smislu koja može opredeljivati ovakvo ili onakvo ponašanje individue. Prema Lukaču, pojmom „kult ličnosti" označava se „mnogo svestranija i obuhvatnija pojava"[4]. Takvo određenje „kulta ličnosti" isključuje svaku pomisao da je reč o prostom i jednodimenzionalnom fenomenu, ograničenom na jedan aspekt dominirajuće strukture ličnosti, bilo u kom vidu se ta struktura predstavljala. Naprotiv, Lukač kaže: „Radi se o jednoj specifičnoj formi sektaštva..."[5] A na drugom mestu, on opet tvrdi isto, ističući da

---

[2] Objavljeno najpre u talijanskom časopisu „Nuovi Argumenti", br. 57—58/1962. Otuda je prevedeno i objavljeno u časopisu „Naše teme", Zagreb, br. 12/1962, str. 1896—1911, a zatim u knjizi Vjekoslava Mikecina, *Otvoreni marksizam*, Zagreb, 1971, str. 41—56.

[3] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Reinbek bei Hamburg, 1970, p. 172.

[4] Georg Lukács, *Ästhetik*, Teil 1; *Die Eigenart des Ästhetischen*, 2 Halbband, Luchterhand Verlag GmbH, Neuwied und Berlin, 1963, p. 865.

[5] Ibid.

uvek kada je reč o „kultu ličnosti", samo se „radi o jednom sektaštvu generis..."[6]

Tim i takvim definisanjem „kulta ličnosti" nije se ipak dobilo o mnogo u pogledu jasnoće same stvari. Pojam „kulta ličnosti" protum je ne mnogo jasnijim pojmom sektaštva. To je verovatno i sam L osećao, pa je stoga nastojao da bliže objasni sadržaj pojma sektaštva tome nije odmakao dalje od Lenjinovog određenja toga pojma. Ali mu je to određenje pomoglo da jasnije i na donekle nov način def sam pojam „kulta ličnosti", kojim se ne označava „u suštini ništa d do jedno *sic volo, sic lubeo* kazano svim činjenicama i svim zakonir Šta to znači i šta je to značilo na planu Staljinove praktične delat i njegovog teorijskog rada, vidi se iz Lukačeve tvrdnje da se bit sekta „ispoljava teorijski, a i metodološki pre svega u osudi svake filozof istorijske objektivnosti kao 'objektivizma'"[8]. Postaje, dakle, jasno da kač sada pod „kultom ličnosti" podrazumeva subjektivistički, ničim c ničeni i ničim obavezujući način postupanja i praktičnog ponašanja l kratskog aparata na čijem je vrhu bio „veliki Staljin". „Kult ličn nije ništa drugo do sistem voluntarističkog regulisanja prakse i te od strane birokratskog aparata. U stvari, tim se pojmom na sasvim adekvatan i dosta taman način izražava jedan birokratski model dru nih odnosa kakav se uspostavio u SSSR-u za vreme Staljinovog per dirigovanja državom i partijom nakon Lenjinove smrti. Prema t „kult ličnosti" nije samo nešto čime se izražava samo suma metoda ljinovog sistema dirigovanja praksom i teorijom društvenog života jetskog Saveza, nego je i sredstvo, iako neadekvatno, kojim se izra model birokratskih društvenih odnosa koji je sam po sebi zahtevao ljinističke metode regulacije kao jedino sebi primerene.

Staljinske metode samo su jedan od vidova staljinizma kao pr i kao teorije. Tome vidu staljinizma Lukač je poklonio najveću paž Zato je uvek kada je govorio o staljinizmu imao na nišanu „staljin metode". Tragajući za objašnjenjem izvora staljinskih metoda, do k mu je, doduše, manje stalo negoli do njihove fenomenološke eksplika Lukač je morao sebi postaviti presudno pitanje: gde su i u čemu iz staljinizma uopšte? Da li te izvore valja tražiti prvenstveno u pr društvenog razvitka Sovjetskog Saveza u postoktobarskom periodu u oblastima marksističke teorije na koju se Staljin neprekidno pozi uz obilata citiranja klasika u svojim tekstovima? Mada je posedc širok i produbljen smisao za seriozne analize istorijskih izvora pojav koje je ispitivao u oblasti estetike, literature ili filozofije, Lukač ipak dublje zašao u ispitivanje istorijskih izvora staljinizma. Umesto toga se zadovoljio sa nekoliko ovlaš datih, ali zato tačnih konstatacija o izvorima. Zajednička teza tih konstatacija jeste da je društveno-istori geneza staljinizma sadržana u konstelacijama i zbivanjima u društve odnosima što su se razvijali u SSSR-u od oktobarske revolucije pa dalje. Izgradnja socijalizma u jednoj kapitalistički zaostaloj zemlji zal

[6] Đerđ Lukač, *Današnji značaj kritičkog realizma*, Beograd, 1959, str.
[7] Ibid., str. 121—122.
[8] Georg Lukács, *Ästhetik*, Teil 1;... p. 865.

vala je oštrije oblike diktature proletarijata. Po Lukačevom mišljenju, izgradnju socijalističkih društvenih odnosa u spletu unutrašnjih i međunarodnih okolnosti s kojima se susrela mlada sovjetska republika bilo je „najverovatnije teško razrešiti u okviru normalne proleterske demokracije“[9]. Prema tome, unutrašnje i spoljašnje teškoće na koje je naišao proces socijalizacije u Rusiji kao industrijski i kulturno zaostaloj zemlji mogle su — a ne i morale — biti stvarna osnova despotskog oblika socijalizacije sovjetskog društva. Samo delimično su teškoće na koje je naišla izgradnja socijalističkih odnosa u mladoj sovjetskoj zajednici mogle postati objektivnom osnovom za Staljinovu zamenu „normalne proleterske demokratije“ despotskom tiranijom državne birokratije.

Iz te Lukačeve, veoma značajne, teze o samo delimično objektivnim uslovima koji su bili ona osnova iz koje je i na kojoj se razvio staljinizam može se zaključiti da Lukač nikako ne misli da staljinizam ima samo svoje objektivne izvore i da je proizašao iz osnova na nužan istorijski način. Zato je on i mogao postaviti jednu drugu veoma značajnu tezu o izvorima staljinizma, po kojoj njegove izvore „treba tražiti čak u Staljinovom režimu kao i u njegovoj vlastitoj osobi“[10]. Ali ma koliko to smatrao značajnim, Lukač nije nastojao da ta dva izvora potanje, dublje, svestrano objasni. Jedan od razloga jeste, verovatno, i to što Lukač nije smatrao da je osobito originalan kada jedan od izvora staljinizma nalazi u samoj Staljinovoj ličnosti. Njemu je bilo poznato da je Lenjin upozorio na neke lične osobine Staljinove koje su ga činile nepogodnim za rukovodeći položaj u partiji i državi. Ali bez obzira na to, Lukač ne potencira nijednu od Staljinovih ličnih osobina kao odlučujuću po njenom uticaju na njegove oblike rukovođenja sovjetskom državom i partijom. Naprotiv, on se bavi staljinskim metodama očigledno smatrajući da je to mnogo relevantnije za prepoznavanje suštine staljinizma od bavljenja osobinama Staljinove ličnosti. Kada je u pitanju Staljinova ličnost, Lukač nije sebi dopuštao da u svojoj kritici ma i za trenutak ispolji elemente subjektivnog stava prema njoj. On je strogo pravio razliku između staljinskih metoda i osobina Staljinove ličnosti, ali je ipak izričito naglasio da, između ostalog, osobine Staljinove ličnosti nikako ne smeju biti zanemarene kao jedan od izvora njegovih metoda.

Međutim, Lukaču nije toliko bilo stalo do utvrđivanja objektivnih i subjektivnih izvora staljinizma koliko do toga da razdrobi u paramparčad tezu o Lenjinu i lenjinizmu kao izvoru staljinizma i njegovih metoda, kao i tezu o identitetu staljinizma i marksizma. Teze koje u podjednakoj meri zajednički brane staljinisti i antimarksisti, ali iz različnih pobuda i različnih uverenja. Iz tih razloga Lukač je smatrao vrlo važnim uviđanje razlike između Lenjina i Staljina, razlike koja još nije sistematski istražena i na teorijski način izvedena. To nije ni Lukač učinio, ali je, čini nam se, tome pitanju dao svoj prilog koji se mora uvažiti. Zbog toga i treba baciti pogled na taj aspekt u Lukačevoj kritici staljinizma.

---

[9] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, p. 176.

[10] Ibid., p. 162.

RAZLIKA IZMEĐU LENJINA I STALJINA

Zato što je sve više onih koji smatraju da je staljinizam nužna teorijska i praktična konsekvencija lenjinizma, Lukač s pravom upozorava: „Danas je potrebno naglašavati: Lenjinizam nije bio izvor staljinizma."[11] Lukač postavlja sasvim suprotno tezu: „Lenjin i Staljin su apsolutni kontrasti."[12] Takva teza, sama po sebi, ne bi predstavljala mnogo da je Lukač nije tačno konkretizovao, isticanjem jasne razlike između Lenjina i Staljina u nizu teorijskih pitanja i iz njih proizašlih praktičnih konsekvencija. U razgovoru s Draganom Nedeljkovićem, Lukač je izneo najveći broj onih pitanja u kojima su se razlikovali Lenjin i Staljin. No ograničen broj istaknutih razlika nikako ne implicira opravdanost teze da su samo one bile i jedine stvarne razlike. U tom razgovoru, Lukač sam kaže da je razlika između Lenjina i Staljina „ogromna", što valja dovesti u odnos s izrazom da su Lenjin i Staljin „kontrasti", i to shvatiti tako da su te razlike apsolutne. Takav svoj stav Lukač je pokazao na odabranom broju odlučujućih razlika između Lenjina i Staljina. Te se razlike tiču ne samo teorijskih pitanja koja je postavljala praksa izgradnje socijalističkog društva nego i neposrednih praktičnih mera i akcija. Lukaču se čini da izraz „razlika" nije dovoljan da izrazi sve ono u čemu Staljin nije sledio Lenjina na nivou prakse i teorije. Zato on kaže da je Staljin „kontrast" Lenjinu, a isticanjem izraza „*kontrast*" želeo je da naglasi da nije reč o običnoj razlici, nego o „kontrastu" kao njenom krajnjem stepenu. Lukač se zadržava, uglavnom, na četiri bitna pitanja u kojima se „kontrast" između Lenjina i Staljina potvrđuje. Prvo je *seljačko pitanje*. Lenjin je, po Lukačevom mišljenju, tražio oblike ostvarenja jedinstva radnika i seljaka, a Staljin je umesto toga „potčinio seljaštvo brutalnoj akumulaciji kapitala u Rusiji"[13]. Druga razlika se ispoljava u tome što je Lenjin smatrao sovjetski *put u socijalizam netipičnim*, to jest specifičnim, a Staljin je od toga napravio opšti tip puta u socijalizam, koji je „hteo svima da nametne kao uzor"[14]. Zato on nije ni mogao shvatiti kinesku revoluciju niti ono što se zbilo u jugoslovenskoj narodnooslobodilačkoj borbi kao socijalnoj revoluciji. Sukob s Jugoslavijom 1948. bio je neposredna posledica pomenute Staljinove namere. Treća razlika između Lenjina i Staljina ispoljena je u *koncepciji partije*. Posredi su dve različite teorije u koje Lukač nije ulazio. On ih je samo napomenuo, smatrajući da je pominjanje te razlike bitno ne samo iz teorijskih nego, prvenstveno, iz praktičnih razloga. Četvrta bitna razlika između Lenjina i Staljina tiče se *neposredne prakse socijalizacije* u Sovjetskom Savezu i značenja koje ona ima za međunarodnu socijalističku praksu. Prema Lenjinu, tvrdi Lukač, razvoj socijalističke prakse u Sovjetskom Savezu je specifičan; zbog toga je Lenjin „u ratnom komunizmu vidio jednu od okolnosti iznuđenu prinudnu mjeru, a u novoj ekonomskoj politici (NEP) prelazni oblik uveden zbog posebnog položaja.

[11] Dragan Nedeljković, *Razgovor sa Lukačem o literaturi i problemima našeg doba*, „Gradina", Niš, br. 7—8/1971, str. 8.
[12] Ibid.
[13] Ibid., str. 7—8.
[14] Ibid.

Nasuprot tome, Staljin je u svojim pokušajima da nasilno presloji distribuciju napučenosti u jednoj kapitalistički zaostaloj zemlji propisivao općenit uzor za svaki socijalistički razvoj. *Time je Staljin, u suprotnosti s Lenjinom, deklarirao razvoj u Sovjetskom Savezu kao klasičan*"[15]. Lukač time ukazuje da se kod Staljina radi o tome da je on taktičke mere u socijalističkoj izgradnji Sovjetskog Saveza, suprotno Lenjinu, pretvarao u opštevažeće modele. Od tih iznuđenih prinudnih prelaznih mera, Staljin je stvarao dogmu oblika socijalizacije za svaku zemlju, bez obzira na mnoštvo specifičnih oblika i konstelacija društvenog razvoja u svakoj zemlji u kojoj započinje proces socijalističkog prestruktuiranja. Nasilni oblik socijalizacije u Sovjetskom Savezu Staljin je hteo, takođe putem nasilja, da nametne kao oblik svake socijalističke prakse. Trebalo je da socijalistička praksa u svakoj zemlji samo prekopira model socijalističke izgradnje u Sovjetskom Savezu. Istorijski nužan oblik pluralizacije oblika socijalističke prakse Staljin je zamenio monističkim dogmatizmom. Zbog toga on nije u biti nikada mogao da shvati šta se to razvija u pojedinim zemljama „narodne demokratije", jer socijalistička praksa u tim zemljama nije u svemu započela u znaku njegovog nasilnog modela. Staljin se potrudio, progonom ljudi i organizacijom monstruoznih sudskih procesa, da taj model učini oblikom socijalističke prakse i u drugim zemljama. On je imao uspeha, bar kratkotrajnog, u zemljama „narodne demokratije", osim u Jugoslaviji. Njegov je model bio obilato negiran praksom i teorijom jugoslovenskog samoupravnog socijalizma. Teorija i praksa monističkog dogmatizma socijalizma doživele su svoj pravi početak kraja u delu i na delu samoupravne socijalističke prakse. Time je u marksističku teoriju bio ponovo vraćen Lenjinov stav o specifičnom razvitku socijalizma u svakoj zemlji.

Svoju analizu „kontrasta" između Lenjina i Staljina Lukač završava tezom: Staljin nije u praksi Sovjetskog Saveza sledio Lenjina, nego Trockog. „Ono što danas smatramo despotskim i antidemokratskim", piše Lukač, „u staljinskoj epohi strateški je veoma tesno povezano s Trockijevim osnovnim idejama"[16]. No iz toga Lukač ne izvodi zaključak o istovetnosti staljinizma i trockizma, niti pak stav o njihovoj kompatibilnosti. On samo konstatuje da je staljinska despotija povezana s idejama Trockog. Zato se postavlja pitanje: može li se u produžetku te Lukačeve teze, a da njoj ne bude suprotna, postaviti jedna druga: staljinizam je trockizam u praksi. Ipak nam se čini da bi takva teza išla mimo Lukačev smisao i mimo ono što Lukač kaže o odnosu staljinističke prakse i ideja Trockog. Jer Lukač ne veže celokupni sistem staljinizma za trockizam, nego samo jedan elemenat, jednu karakteristiku empirijskog staljinizma. Što se pak tiče Lukačevog stava o odnosu Staljina prema Trockom 1924, on ga je sam najtačnije odredio, rekavši otprilike da je podržao Staljina u borbi protiv Trockog zato što je ta podrška bila motivisana Staljinovom odbranom socijalizma u jednoj zemlji. Lukač je sasvim nedvosmisleno razlučio šta je u staljinističkoj praksi bilo trockističko, a šta je

---

[15] Georg Lukács, *Uz teoriju nejednakomjernog razvoja u Marxa*, „Kulturni radnik", Zagreb, br. 6/1968, str. 109.

[16] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, p. 175.

podržavao kod Staljina u njegovoj borbi protiv Trockog. On je time pokazao da ne smatra da je Staljin zapao u koliziju, s jedne strane, kritikujući Trockog, a s druge, nastavljajući, kako je to Trocki prigovorio Staljinu, njegov program. Staljin je doista preuzeo program nedemokratskog socijalizma Trockog, ali pri tome nije preuzeo druge aspekte trockizma. Prema tome, Staljin i Trocki nisu antipodi kao Lenjin i Staljin. Jer staljinizam i trockizam imaju isti program. Lukaču pripada zasluga za odlučno upozorenje na tu činjenicu u dosadašnjoj kritici staljinizma.

A ta je činjenica od osobite važnosti, jer posredno potvrđuje Lukačevu tezu da lenjinizam nije izvor staljinizma, nego da, između ostalih njegovih izvora, jedan čini model izgradnje nedemokratskog socijalizma Trockog. Međutim, takva kategorična tvrdnja sugerira jedno drugo pitanje: ako su Lenjin i Staljin „antipodi", to jest ako je razlika između njihovih teorijskih stavova „ogromna" do mere koja je zaslužila takvu oznaku, kako onda Lukač može govoriti o „Staljinovom marksizmu"[17]. Zato se postavlja pitanje kakav je odnos između marksizma i „Staljinovog marksizma".

IZVORNI MARKSIZAM I „STALJINOV MARKSIZAM"

To isto pitanje može se postaviti u vezi sa još jednim Lukačevim stavom koji se tiče njegove interpretacije IV poglavlja Staljinovog *Kratkog kursa istorije SKP(b)*. Istina, Lukač se nigde potanje ne zadržava, pa i šire ne dodiruje Staljinov tekst o dijalektičkom i istorijskom materijalizmu iz IV glave pomenute istorije. Povodom toga teksta Lukač odaje priznanje Staljinu na tome „što je sveo veoma tanana i kompleksna razmatranja klasika... na nekoliko definicija nanizanih jednu iza druge u shematskom i priručničkom obliku"[18]. Konsekvencija koja se može odmah izvući iz te Lukačeve tvrdnje dala bi se jednostavno formulisati u stavu da je Staljin, reducirajući stavove klasika, ostao u celini pri osnovnim tezama Marksovim, Engelsovim i Lenjinovim. Ako se, doista, iz Lukačevog teksta logički izvučena konsekvencija dalje razmotri u vezi s njegovim insistiranjem na apsolutnoj razlici između Lenjina i Staljina, onda ipak valja reći da je Lukač zapao u nerešivu protivrečnost tvrdeći jednom da je Staljin redukovao pored dvojice klasika i Lenjina, ali da ga nije time izneverio, a drugi put da je Lenjin 'kontrast' Staljinu. Ipak, izgleda da nije reč o protivrečnom Lukačevom stavu u pogledu odnosa Staljina prema marksizmu. Jer Lukač, ipak, govori i jasno i određeno o „Staljinovom marksizmu", to će reći o Staljinovoj varijanti marksizma. Dakle, u igri je jedan oblik marksizma različit od onog izvornog. Razlika između izvornog marksizma i „Staljinovog marksizma" nije suštinske prirode, sudeći bar po maločas citiranom mestu. Razlika između izvornog i „Staljinovog marksizma" svodi se, prema Lukaču, na manje ili više formalne karakteristike. Prva je razlika u tome što je „Staljinov marksi-

[17] Hans Heinz Holz..., *Razgovori sa Györgyem Lukácsem*, Sarajevo, 1969, str. 137.

[18] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, p. 183.

zam“ skraćena, redukovana priručnička verzija autentičnog ili izvornog marksizma; druga, što su vrlo kompleksni stavovi klasika marksizma u Staljinovoj redukciji dobili formu definicija i jedan nov sklop u vidu jedne sheme. I to je sve što se može kazati o razlikama u stavovima između Staljina i klasika s obzirom na pomenuto mesto. To je zaključak koji ne bi bilo pogrešno izvesti iz prethodnog Lukačevog stava kada na drugom mestu on ne bi rekao i jedan drugi koji u suštini menja, ili bar pokušava da izmeni, smisao pređašnjeg stava. Reč je o Lukačevoj tvrdnji po kojoj su te definicije „Staljinove propagandne simplifikacije (često vulgarizacije)“[19]. One su, bez obzira na takav svoj karakter, silno delovale na buduća istraživanja u oblasti teorije. Po Lukačevoj oceni, Staljinove su simplificističke i vulgarne „filozofske“ definicije postale „jedini imperativni propisi, nepremostiva granica filozofskog istraživanja“[20]. Objavljujući svoje definicije kao konačne marksističke istine, Staljin ih je nametnuo kao oficijelne propise i time je bio učinjen kraj filozofiji.

No mada je ispitivanje posledica koje je na ukupnu marksističku teoriju ostavila Staljinova dogmatizacija i kanonizacija osnovnih stavova dijamata i istomata (prvenstveno objavljenih od Engelsa i Lenjina) Lukač držao važnim aspektom staljinizma, on se nije njima bavio. Stoga je za nas bitniji sadržaj Lukačevih stavova o Staljinovim redukcijama klasičnog marksizma nego što su njegove konstatacije o posledicama koje su nastupile kao rezultat te redukcije. Sadržaj navedenih Lukačevih stavova očevidno i nedvosmisleno upućuje na zaključak da je Staljin, svodeći stavove klasika na shematski niz definicija, u stvari te stavove simplifikovao i vulgarizovao. Tako se Lukaču Staljinova redukcija klasičnih stavova marksizma pokazuje kao njihovo napuštanje. U suštini je reč o Staljinovoj verziji marksizma. Zbog toga je Lukač smatrao da je veoma pogrešno identifikovati staljinizam s marksizmom. Čak je, po Lukačevim rečima, ta *„fatalna predrasuda o identičnosti Staljinovih teorija s osnovnim principima marksizma“*[21] ono što mora biti prvim predmetom najoštrije marksističke kritike. Prilog uklanjanju te predrasude Lukač je učinio svojim isticanjem teorijskih razlika između Lenjina i Staljina, odnosno marksizma i staljinizma.

Na nivou teorije, te razlike Lukač je objasnio time što je definisao Staljinovu redukciju stavova klasika kao simplifikaciju i vulgarizaciju osnovnih stavova klasika. No, Lukač se nije zadovoljio time. Njemu je bilo osobito stalo da na teorijskom nivou utvrdi izvore pogrešnih Staljinovih metoda što su se realizovali u njegovoj teorijskoj delatnosti, a potom u realizaciji njegovih teorijskih stavova u društvenoj praksi. Metodološki pristup takvom utvrđivanju Lukač zasniva na kategoriji *posredovanja,* kao odlučnoj za razumevanje odnosa između prakse i teorije u marksističkoj teoriji. Ta se kategorija izgubila u staljinskoj metodologiji. Prema Lukaču, Staljinova je „tendencija uvek takva da odbaci, gde je to moguće, sve posredovanje te da uspostavi neposrednu vezu između najsirovijih činjeniičnih podataka i najuopštenijih teorijskih po-

[19] Ibid.
[20] Ibid.
[21] Ibid., p. 177.

stavki"[22]. Ta je tendencija imala izvanredne posledice po staljinizam i kao teoriju i kao praksu. Između njih je, za Lukača, najvažnija ona koja zbog „kidanja dijalektičke povezanosti dovodi na taj način i u teoriji i u praksi do pogrešne polarizacije: na jednom polu se princip putokaza ka praksi skamenjuje u dogmu, a na drugom polu nestaje momenat protivrečnosti (često slučajnosti) iz pojedinih činjenica iz života. Uopšte rečeno, nastaje polarizacija dogmatizma i prakticizma"[23]. Sada je sasvim jasno gde se, prema Lukaču, nalazi izvor Staljinove dogmatizacije marksizma. On je u diskrepanciji teorije i prakse. Staljin je ukinuo vrlo složeno, dijalektički protivrečno jedinstvo veze između prakse i teorije. Jednom ukinuto, to protivrečno dijalektičko jedinstvo veze između teorije i prakse nije se moglo uspostaviti dalje, pošto je kao takvo postalo polaznim principom. Zato je subjektivizam, i na nivou staljinističke teorije i na nivou njene prakse, postao dominirajuća metoda rešavanja svih problema. Dosledno odbacivanje *posredovanja* između činjeničkih podataka i teorijskih principa omogućilo je Staljinu da opravdava sve učinjene postupke i napravljene poteze time što ih je prikazivao kao nužne posledice same marksističke teorije. Došlo je do izvrtanja teorije, da bi Staljin, na taj način, mogao pokrivati neadekvatne praktične postupke. Kao primer realizacije tako pogrešno koncipirane metodologije, Lukač navodi Staljinov pakt s Hitlerom 1939. On smatra da je, s taktičkog gledišta, Staljin ispravno postupio i da mu se s te strane ne može prigovoriti. Međutim, zaključuje on, u biti ispravna, Staljinova odluka „je ipak imala tragične posledice, jer i tu, umesto da tretira kao takvo taktičko povlačenje koje su postavljale konkretne okolnosti, on je učinio od svojih mera diktiranih nužnošću, bez ikakvog teorijskog posredovanja principijelne kriterije internacionalne strategije proletarijata"[24]. Drugi primer koji pokazuje kako je kod Staljina taktičko određivalo strateško, Lukač vidi u njegovom potčinjavanju III internacionale. Iz taktičkih razloga, misli Lukač, Staljin je „negde 1928. socijaldemokrate nazvao „blizancima" fašista"[25]. To pokazuje da je Staljin, na osnovu taktički dobrih političkih odluka, stvarao neprihvatljive teorije koje su u praksi proizvodile ogromne negativne posledice.

Analizirajući dalje negativne posledice staljinističke metodologije, Lukač dolazi do krupnih zaključaka u pogledu istorijskog značenja njenih posledica. Zbog primene takve metodologije Staljin snosi odgovornost za neuspeh socijalističkih revolucija u zapadnoj Evropi. „Zasluga je Staljinova", kaže Lukač, „što revolucija na Zapadu danas nije na dnevnom redu."[26] Krupnija istorijska odgovornost od ove nije se mogla Staljinu staviti na dušu. Staljinizam je zapreka ne samo razvitku marksističke teorije nego i razvitku socijalizma kao društvenog procesa. Staljin je svojim sektaštvom dogmatske provenijencije omeđio granice soci-

[22] Ibid.

[23] Đerđ Lukač, *Današnji značaj kritičkog realizma*, cit. izd., str. 123.

[24] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, p. 178—179.

[25] Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Predgovor novom izdanju, Zagreb, 1970, str. 30.

[26] Georg Lukács, *Moderna umjetnost i velika umjetnost*, „Naše teme", Zagreb, br. 3/1965, str. 418.

jalističke teorije i socijalističke prakse. Prekoračenje tih granica na oba nivoa on nije nikada prihvatio. Toj činjenici u prilog, Lukač navodi Staljinov sukob s Jugoslavijom. U tom smislu on piše: „Staljinov stav iz 1924, koji se odnosio na socijalizam u jednoj zemlji, bio je ispravan. Ali 1945. situacija je bila posve različita. Nesposobnost prilagođavanja prouzročila je sukob s Jugoslavijom kao i dalje poteškoće socijalističkog tabora“[27].

Iz Staljinovog pogrešnog direktnog povezivanja prakse i teorije proizašla je, prema Lukaču, jedna druga veoma važna komponenta staljinizma — *subjektivizam*. Na nivou društvene prakse on se ispoljavao kao „birokratski voluntarizam“[28]. Subjektivizam je srž staljinizma. Po Lukačevoj oceni, on „tvori odista temeljni momenat u tom sistemu. On dobija svoj čisti oblik u staljinskoj koncepciji partijnosti“[29]. Opisujući, nesumnjivo tačno, ulogu subjektivizma i oblike njegove empirijske egzistencije u sistemu staljinizma, Lukač je uspeo da u staljinizmu pronađe njegovu uporišnu tačku iz koje je proizašlo veoma mnogo negativnih konsekvencija. On upozorava na nešto „čak tragično“ u Staljinovoj praktičnoj i teorijskoj delatnosti — na protivrečnost koju je on ispoljio jednovremeno kritikujući tzv. ekonomski subjektivizam i izbacujući iz teorije objektivnost kao njen sastavni elemenat. Staljin je objektivnost zamenio totalnom „subjektivnom partijnošću“. On nije shvatio, ne zato što to nije mogao nego zato što to nije hteo, „da marksizam sjedinjuje produbljeniju i bogatiju pravu objektivnost sa svesnom subjektivnom partijnošću“[30]. Iz toga su, po Lukačevoj tačnoj konstataciji, proizašle „dve perspektive, koje su same po sebi pogrešne i isključive jedna prema drugoj“[31]. Prvo je reč o perspektivi stalnog pojačavanja klasne suprotnosti, a zatim o perspektivi neposredne blizine sovjetskog društva komunizmu. Lukač ne izvlači sve konsekvencije koje su nastale u praksi sovjetskog društva i uopšte ideologije iz ovih pogrešnih i „isključujućih perspektiva“. On se zadovoljio prosto time da ukaže kako je iz prve perspektive sledilo da se stvarne protivrečnosti, socijalne i političke, unutar sovjetskog društva „shvataju kao neprijateljske zavere“[32], koje su razrešavane „monstruoznim procesima“, „na kojima su ideološko-političke razlike u sovjetskom razvitku pretvarane u špijunsku i diverzantsku aktivnost“[33]. Time je, dakle, Staljinov subjektivizam završavao u svojoj samosvesti, u „monstruoznim procesima“. Objektivizacija Staljinovog subjektivizma bio je zločin.

Iz Staljinovog subjektivizma su nastale vrlo složene metode manipulacije sovjetskim društvom od strane ogromnog aparata sovjetske birokratije. Lukač često upozorava na tu stranu staljinizma i sugeriše tezu

[27] Ibid.
[28] Hans Heinz Holz..., *Razgovori sa Györgyem Lukácsem*, cit. izd., str. 115.
[29] Georg Lukács, *Marxismus und Stalinismus*, p. 181.
[30] Đerđ Lukač, *Današnji značaj kritičkog realizma*, cit. izd., str. 136.
[31] Ibid.
[32] Ibid., str. 137.
[33] Ibid.

o staljinizmu kao empirijskoj organizaciji manipulacije; organizaciji koja je za svaki svoj potez pronalazila odgovarajuću teoriju i, što je još najgore, tu teoriju proglašavala nužnom konsekvencijom same marksističke teorije.

Lukač duhovito primećuje da u Staljinovim rukama „marksistička metoda biva iskrivljena i svedena na brutalni metod manipulacije"[34]. Staljin je, izvitoperavajući marksističku metodu, a sa ciljem da time može pokriti i preduzeti kao teorijski opravdan svaki taktički potez, preokrenuo marksističku hijerarhiju pojmova principi-strategija-taktika.[35] Međutim, to preokretanje na prvi pogled nije jasno uočljivo zato što ga je Staljin izvršio u marksističkim pojmovima na taj način što nije menjao njihov značaj, odnosno sadržaj, nego je, umesto toga, te pojmove samo dogmatizovao i celu obrnutu shemu kanonizovao. Time je uspeo da svoje „preokretanje" marksističke metode pokrije marksističkom terminologijom, potvrđujući se prividno kao ortodoksni marksist. Dominacija taktičkog nad strateškim i teorijskim u staljinističkoj metodi rezultirala je iz njegovog subjektivizma, čije izvore Lukač nalazi u „kultu ličnosti", smatrajući ga njegovom „nužnom ideološkom posledicom". Preokretanje marksističke metode principi-strategija-taktika u metodu taktika-strategija-principi, Staljin je nužno morao dati primat taktičkom momentu nad naučnom objektivnošću. Politička propaganda i agitacija su u ime svakodnevne partijnosti (taktike) stavljene iznad naučne objektivne analize. Zahtevi agitacije i propagande određuju kod Staljina ne samo ono što nauka ima da kaže nego i formu u kojoj nauka izriče svoje stavove. Staljin je marksističku teoriju u stvari ignorisao zamenjujući je pseudoteorijom za dokazivanje propagandnih zahteva i praktičnih i agitacionih stavova kao, tobože, jedino naučnih i jedino marksističkih. Kakva je naučnost staljinističke teorije, vidi se po Staljinovom i uopšte staljinističkom proizvoljnom ukidanju činjenica. Ono nije karakteristično samo za Staljinov *Kratki kurs istorije SKP(b)*, nego za staljinizam kao sistem političke vlasti i ideološku doktrinu koncipiranu s ciljem njenog opravdavanja i održavanja. No ma koliko da je Lukač tu doktrinu, shvaćenu u širem smislu, smatrao bitnom stranom staljinizma, njegova kritika staljinizma pretežno je ograničena na politički aspekt. Taj aspekt staljinizma, zbog njegovog značaja za praksu socijalizma, došao je prvenstveno pod udar Lukačeve kritike. Zato on u druge sfere staljinizma ulazi onoliko koliko je potrebno da se pokaže kako su iz tačnih ili pogrešnih Staljinovih taktičkih stavova proizlazile čitave teorije koje su imale da služe kao teorijsko opravdanje za praktične voluntarističke poteze.

Lukač je vrlo uspešno kritikovao politički domen staljinizma. Ali ostale momente toga sistema on je uzimao u obzir uglavnom ukoliko su bili prisno povezani sa njim. Zbog toga je njegova kritika staljinizma u tim momentima ostala nedorečena i umnogome nerazvijena, zbog toga i nezadovoljavajuća, iako je Lukač uspeo da dâ neke vrlo značajne re-

---

[34] Georg Lukács, *Ausgewölte Schriften*, III, Rowohlt... Reinbek bei Hamburg, 1969, p. 159.

[35] Ibid.

ference koje pogađaju smisao staljinizma kao teorije. Tu valja istaći, pre svega, Lukačevu tezu o Staljinovoj zameni trijade principi-strategija-taktika u metodu taktika-strategija-principi.

Općeniito, Lukačeva kritika staljinizma u njegovim teorijsko-političkim i praktično-političkim aspektima je prihvatljiva. Međutim, jedan momenat koji je u toj kritici neprihvatljiv tiče se Lukačevog stava prema socijalističkoj demokratiji u Staljinovoj teorijsko-političkoj poziciji. Iz onoga što smo do sada videli dalo bi se zaključiti da Lukač misli da je Staljin normalnu socijalističku demokratiju pretvorio u birokratsku tiraniju. O tome Lukač i neposredno govori. Međutim izgleda, bar po nekim Lukačevim izjavama, da to nije bio i jedini njegov stav. Čak ima stavova koji su tome sasvim suprotni. Takav je stav, na primer, Lukačeva izjava: „Kleveta je tvrditi da su u Staljinovom periodu bili nestali socijalistička demokratija..."[36] Ovde je, zacelo, u pitanju jedan stav koji sam po sebi implicira mnogo. Najpre nije jasno šta Lukač podrazumeva pod socijalističkom demokratijom ako ona doista nije iščezla u periodu staljinizma. Drugo, zar je ta Lukačeva teza saglasna s njegovom definicijom staljinizma koja glasi: „Staljinizam je dekadansa boljševičke revolucije"?[37] On je to samo zato što u osnovi nije obezbedio „normalnu" socijalističku demokratiju. A bez nje se ne može zamisliti socijalističko društvo kao humanistička zajednica. Prvu pretpostavku za izgradnju takve zajednice Lukač vidi u praktičnoj teorijskoj i političkoj likvidaciji staljinizma.

LIKVIDACIJA STALJINIZMA

Likvidacija staljinizma traje gotovo već više od dve decenije. Taj, još živi i nezavršeni, proces započeo je 1948. sukobom jugoslovenskog modela socijalističke prakse i staljinizma. Posle Staljinove smrti 1953. godine, kriza staljinizma kao modela društvenog odnosa postaje sve drastičnija u socijalističkim zemljama. Dvadeseti kongres KPSS 1956. je oficijelna potvrda unutrašnje krize staljinizma, ispoljene pre svega u samom Sovjetskom Savezu. Po Lukačevoj oceni, u SSSR-u se pokazalo odmah nakon završetka rata s Hitlerom da u praksi sistema rukovođenja „nije bilo više moguće metodama iz tridesetih godina upraviti mase sovjetskih intelektualaca i radnika..."[38] Zbog toga je, radi daljeg rukovođenja sovjetskom privredom, bilo „potrebno odmah likvidirati barem taj vid Staljinovih metoda"[39]. Stoga je, prema Lukačevom mišljenju, proces likvidacije staljinizma, otvoren pomenutim kongresom KPSS, valjalo započeti u oblasti privrednog života, kao najosnovnijem i najvitalnijem temelju društva. Međutim, likvidacija staljinizma u socijali-

[36] Đerđ Lukač, *Današnji značaj kritičkog realizma*, cit. izd., str. 142.
[37] Dragan Nedeljković, *Razgovor s Lukačem o literaturi i problemima našeg doba*, cit. izd., str. 6.
[38] Georg Lukács, *Privredna reforma u Mađarskoj i problem socijalističke demokratije*, „Kulturni radnik", br. 8—10/1966, str. 119. Tekst prenet iz dnevnika KP Italije „L'Unita" 28. avgusta 1966.
[39] Ibid.

stičkim zemljama nije započela u toj sferi. Zato, po Lukačevom mišljenju, „ta likvidacija nije pogađala suštinu, nego se zaustavljala na ideološkoj, često površnoj, kritici „kulta ličnosti“[40]. Iz toga valja zaključiti da je, po Lukačevoj oceni, likvidacija staljinizma od samog početka pošla pogrešnim putem, jer je umesto da zahvati prvo suštinu staljinizma, u stvari zahvatila samo staljinizam kao ideologiju. To je prva slabost savremene likvidacije staljinizma u socijalističkim zemljama. Tu vrstu slabosti u socijalističkoj praksi mogli bismo nazvati *metodološkom*, s obzirom na to da je reč o pitanju puteva i procesa s kojima je započela praktična likvidacija staljinizma.

Drugo, ne manje značajno, pitanje za Lukača jeste karakter dosadašnjeg procesa likvidacije staljinizma. Trajanje toga procesa i sve ono što se u njemu zbilo kao antistaljinistička praksa i teorija pružili su Lukaču povod da se kritički osvrne na sam karakter prakse likvidacije staljinizma, na njene metode. On taj osvrt pravi iz teorijskih i društveno-političkih motiva, s jasnim ciljem da valorizacijom dosadašnjih puteva likvidacije staljinizma i dosad primenjenih metoda može, sa svoje strane, takođe dati prilog stvarnoj likvidaciji staljinizma.

Lukač je, jasno i otvoreno, dosadašnji proces likvidacije i kritike staljinizma okarakterisao kao „opovrgavanje staljinizma u formi staljinizma“[41]. Sudeći po toj formulaciji, dosadašnja likvidacija staljinizma nije se oslobodila samih staljinističkih metoda. Još ta likvidacija protiče, razvija se i obavlja opterećena staljinističkim metodama. Iz toga valja zaključiti da Lukač smatra da je proces likvidacije staljinizma, s obzirom na ispoljene metode njegove likvidacije od strane antistaljinističkih snaga u socijalističkim zemljama, jedan neostaljinizam. Zato Lukač smatra da proces u kome „napuštamo staljinizam u staljinističkim formama“[42] nije radikalan raskid sa staljinizmom, nego samo nužan početni proces. Nužan zbog toga što se staljinističke snage nisu mogle ukloniti drugim sredstvima i metodama. On odlučno stoji na gledištu da „sa prevladavanjem Staljinovog perioda mi još stojimo u vremenu u kojemu se najsurovije greške staljinizma prevladavaju Staljinovim metodama“[43].

No iz toga stava neposredno se nameću „bar“ neka pitanja: ne znači li destaljinizacija, u stvari, neostaljinizaciju? nije li reč samo o tome da se protiv staljinizma okrenu njegove vlastite metode? može li se doista staljinizam likvidirati upotrebom i širokom primenom njegovih vlastitih metoda? ne može li konsekvencija upotrebe tih metoda biti u najmanju ruku neostaljinistička praksa? Na takva pitanja Lukač ne odgovara u celosti na zadovoljavajući način, ali ih, ipak, ne ostavlja implicitno otvorenim, u meri da bi mogla izroditi dilemu: staljinizam ili neostaljinizam? Kod Lukača nikako nije reč o tome. Njegova je tema likvidacija staljinizma. To je za njega glavni zadatak dana prakse i teo-

---

[40] Ibid.
[41] Hans Heinz Holz..., *Razgovori sa Györgyem Lukácsem*, cit. izd., str. 99.
[42] Ibid.
[43] Ibid., str. 147.

rije socijalizma.[44] Jer staljinizam je još uvek praktična prepreka izgradnji socijalističkog društva kao humanističke zajednice. On je teorijska prepreka razvitku marksizma i obnovi autentičnih marksističkih metoda bez kojih je taj razvitak nezamisliv.

Lukač se nije zadovoljio samo konstatacijama o karakteru i metodama dosadašnje kritike i likvidacije staljinizma, nego je nastojao da otkrije uzroke zbog čega se destaljinizacija još obavlja u staljinističkim formama. On smatra da je glavni uzrok sadašnjeg „opovrgavanja staljinizma u staljinističkim formama" u „prevladavanju taktičkog u odnosu na teorijsko i principijelno"[45]. Taktičko je prevagnulo u dosadašnjoj likvidaciji prakse i kritike staljinizma. To isto taktičko je bilo dominantno prema principijelnom i teorijskom u samom sistemu staljinizma. Zato što taktičko ostaje i dalje dominantno u likvidaciji staljinizma, ta likvidacija nosi staljinističko obeležje. Savremenom teorijskom i praktičnom antistaljinizmu socijalističkih zemalja i samome staljinizmu zajednička je osobina dominacija svakodnevne prakse nad marksističkom teorijom i njenim principima. I sve dok to ostaje zajedničkim elementom strukture staljinizma i antistaljinizma, oni će biti srodni bez obzira na to što su antitetički suprotstavljeni.

Savremeni antistaljinizam je u nekim delovima sveta još uvek karakteristično opterećen bitnom metodom staljinizma — dominacijom taktičkog nad teorijskim —, i sve dok teorija bude to mogla da konstatuje na Lukačevom tragu, raskid sa staljinizmom nije izvršen radikalno. Kritika staljinizma i likvidacija staljinizma u „staljinističkim formama" samo su uvod u taj raskid. Ipak nam se čini da Lukač misli da je taj raskid izvršen, a to znači da su u praksi napuštene staljinističke metode destrukcije staljinizma, bar u jugoslovenskoj kritici staljinizma i jugoslovenskoj praksi likvidacije staljinizma. Zbog toga je vrlo značajno ukratko izneti Lukačeve ocene i poglede na tu kritiku i likvidaciju staljinizma

JUGOSLOVENSKA KRITIKA I LIKVIDACIJA STALJINIZMA

Likvidacija staljinizma je proces koji traje već više od dve decenije. Taj period je već dovoljno dug da dopušta kritičko ispitivanje onoga što je do sada učinjeno na praktičnoj likvidaciji staljinizma i na njegovoj teorijskoj kritici. Jedna teorijska analiza koja ima pretenzije da se temeljnije pozabavi svim onim što se zbilo na planu praktične likvidacije staljinizma i na području njegove teorijske kritike u ovih dvadeset i više godina morala bi uzeti u obzir jedinstven istorijski razvitak toga dvostrukoga procesa, da bi ceo kompleks problematike bio sagledan u njegovom istorijskom kontekstu. Jedan takav pristup bi se morao susresti s jugoslovenskom praksom likvidacije staljinizma i s jugoslovenskom kritikom staljinizma, s kojom je čitav proces i započeo na

[44] „Danas je kritička obrada staljinističkog doba... glavni zadatak celokupne socijalističke ideologije" (Đerđ Lukač, *Solženjicin*, Beograd, 1971, str. 16).

[45] Hans Heinz Holz..., *Razgovori sa Györgyem Lukácsem*, cit. izd., str. 147.

delu i kao delo. Zato se u svim teorijskim eksplikacijama i valorizacijama kritike staljinizma nikako ne može zaobići jugoslovenska kritika, bez obzira na to da li se ona podržava ili ne. Nju ni Lukač nije zaobišao. Istina, kao i u mnogo čemu drugom što se tiče staljinizma, Lukač je i ovde ostao pri nekoliko značajnih napomena koje su takve da, ipak, dopuštaju da iz njih rekonstruišemo njegove stavove prema jugoslovenskoj praksi likvidacije staljinizma i jugoslovenskoj kritici staljinizma.

Najpre pada u oči da Lukač odaje priznanje Jugoslaviji na njenoj borbi protiv Hitlera u drugom svetskom ratu. On smatra da je ta borba bila inspirativna i za pokret u Mađarskoj. Narodnooslobodilačka borba je bila „dobar primer za nas u Mađarskoj“[46] — kaže Lukač. Sukob Jugoslavije sa staljinizmom on takođe ocenjuje veoma pozitivno. U tom smislu kaže: „Bio je za nas veliki događaj da se Tito prvi suprotstavio staljinističkim metodama konkretnom kritikom.“[47] On, dakle, jugoslovensku kritiku staljinizma karakteriše kao *veliki događaj* za međunarodni socijalistički pokret. Drugo, Lukač ističe da je to bio *prvi* konkretan oblik kritike staljinizma. Koliki značaj Lukač pridaje toj kritici, vidi se i po tome kada kaže da „istorija socijalizma neće nikada zaboraviti ovaj veliki Titov korak“[48]. Titova kritika staljinizma i praktičan oblik jugoslovenske likvidacije staljinizma otvorili su nov proces u praksi i teoriji socijalizma. U praksi socijalizma time je bila potvrđena stara marksistička teza o specifičnosti puteva u socijalizam. Jugoslovenski primer je konkretizovao tu tezu svojom praksom samoupravnog socijalizma. Time je staljinizam bio poreknut na praktičan način. Bio je dezavuisan delom i na delu. Drugo, jugoslovenska teorijska kritika staljinizma zadala je snažan udarac staljinizmu i kao sistemu. U svojim brutalnostima, on je posredstvom jugoslovenske kritike postao javno poznat.

Jugoslovensko praktično i teorijsko razobličavanje staljinizma bilo je početak kraja staljinizma kao ideologije i kao „socijalističke“ prakse. Lukač, zacelo, ne preteruje kada tu kritiku smatra nezaboravnim događajem u istoriji socijalizma. Ali i teorijski uzeta, ta je kritika bila inspirativna za međunarodnu socijalističku teoriju. Ona je otvorila ceo proces povratka marksističke misli autentičnom marksizmu.

No i pored svih priznanja, veoma izraženih prema Titovoj zasluzi u kritici staljinizma i, uopšte, izvesniih simpatija prema ukupnom našem kritičkom i negativnom odnosu prema staljinizmu, Lukač ima i nekoliko kritičkih primedaba na neke vidove jugoslovenske kritike staljinizma. Te se primedbe ne tiču cilja kritike, nego načina kritike staljinizma i onoga što je prateće u njoj. Lukač se u svojim kritičkim primedbama na jugoslovensku kritiku staljinizma ograničava samo na onaj njen elemenat koji se tiče metodologije. Jer mu se čini da kritika staljinizma u jugoslovenskoj teoriji ne ostaje u svom metodološkom polazištu

---

[46] Georg Lukács, *Nach Hegel nichts Neues (Ein Geschprach mit Georg Klos, Kalman Petkovic, Janos Brener)*, „Neues Forvm“, Wien, XVI/1970, Heft 195/I, p. 202.

[47] Ibid.

[48] Ibid.

dovoljno snažno ni isključivo vezana za marksizam, nego se u njoj prepliću određeni elementi i određene ideje izvan marksističke provenijencije. Imajući u našoj kritici staljinizma to na umu, Lukač izjavljuje: „Imam utisak da činite mnoge koncesije zapadnjačkoj ideologiji.“[49]

Ta generalno izrečena ocena ne može se prihvatiti kao opravdana. Jer osnovni kurs, središnji, onaj koji vodi SKJ, ni politički ni teorijski nije opterećen takvim „koncesijama“. Međutim, ako se ima na umu celokupna jugoslovenska teorijska kritika staljinizma, pravna, filozofska, politikološka, sociološka, ekonomska itd., onda se mora reći da unutar nekih od tih oblika kritike ima „koncesija“ na koje Lukač upozorava. Na primer, u jugoslovenskoj filozofskoj kritici staljinizma, koja i obimom i značajem znatno premašuje Lukačeve reference protiv staljinizma u tom njegovom aspektu, ima izvesnih elemenata ideja iz „kritičke teorije društva“, savremene marksologije, a i nekih drugih izvanmarksističkih filozofskih orijentacija. To je nesumnjivo. I na to je upozoreno u samoj jugoslovenskoj kritici staljinizma, kritici koja nije jedinstvena i jednosmerna.[50]

No to što je Lukač primetio jugoslovenskoj kritici staljinizma tiče se celokupne tekuće kritike staljinizma u socijalističkim zemljama. Prema Lukaču, u ukupnoj kritici staljinizma u socijalističkim zemljama „čine se preveliki ustupci ideologiji Zapada“[51].

Gde je uzrok tome? Šta to izaziva oslanjanje kritike staljinizma iz socijalističkih zemalja na „ideologiju Zapada“? Ta pitanja Lukač nije zaobišao, bar ne u okviru svojih poznatih kritičkih napomena o staljinizmu. Između tih napomena, u kojima objašnjava razlog „prevelikih ustupaka ideologiji Zapada“, osobito je značajna ona prema kojoj je sve to nastalo „iz nemoći da se izgradi nešto treće“[52]. A to treće je ono što nije ni staljinizam ni kapitalizam. Ono nije još rođeno; zato Lukač ponavlja gotovo patetičnim tonom: „da, iz nemoći: ljudi nezadovoljni staljinizmom okreću se suprotnom zlu“[53]. Ipak nam se čini preteranim taj Lukačev stav i ton. Jer ne može se, ni teorijski ni praktično, sporiti da je u modelu samoupravljanja pronađen jedan od modela prakse koji nije staljinistički ali ni kapitalistički, nego socijalistički.

Lukač je svestan da se sa staljinističkom teorijom kao koncepcijom ne može situirati socijalizam s „ljudskim likom“. Za takav socijalizam prva je prepreka staljinizam. Bez njegovog uklanjanja ne može se osigurati socijalistička budućnost društva. Ali ta se budućnost ne može osigurati ni kritikom staljinizma koja bi se razvijala, kako Lukač kaže, „u jednoj vrsti revizije Marksova i Lenjinova učenja“[54].

---

[49] Dragan Nedeljković, *Razgovor s Lukačem o literaturi i problemima našeg doba*, cit. izd., str. 9.

[50] Uporedi moj rad: *Jugoslovenska filozofska kritika staljinizma*, „Socijalizam“, br. 3/1971, str. 572—591.

[51] Dragan Nedeljković, *Razgovori s Lukačem o literaturi i problemima našeg doba*, cit. izd., str. 9.

[52] Ibid.

[53] Ibid.

[54] Đerđ Lukač, *Današnji značaj kritičkog realizma*, cit. izd., str. 2.

Lukač upozorava da se u savremenim reakcijama na staljinizam u socijalističkim zemljama, kao i u kapitalističkim, kriju izvesne opasnosti po marksizam-lenjinizam baš zbog pokušaja revizije koja, pod imenom antistaljinizma, prerasta u antimarksizam. Upozoravajući na urgentnu potrebu obnove marksističke teorije koju je Staljin zakočio u razvitku, Lukač ujedno upozorava na to da se ta obnova ne sme vršiti, kako to neki intelektualci čine, predlažući da marksizam, da bi bio primeren modernoj epohi, „mora usvojiti matematičku logiku, semantiku, strukturalizam i bogzna šta sve još ne“[55]. Takve pokušaje Lukač je okvalifikovao kao „apsurdnost“. Možda je time Lukač, iako je pravilno pogodio neke pokušaje „dopunjavanja“ marksizma idejama izvan njega, u isto vreme neopravdano zahtevao i svaki prekid marksizma sa strujama izvan sebe. Marksizam se ne može razvijati uspešno izvan kritičkog dijaloga sa strujama izvan sebe koje ga uzimaju u obzir i koje on takođe mora uzimati u obzir. To uzimanje u obzir misaonih rezultata onih struja koje teku u dodiru s marksizmom ne mora u isto vreme da znači kombinaciju marksizma s tim orijentacijama. Mada, nesumnjivo, ima takvih kombinacija, kao što je, na primer, teorijski antihumanizam Luja Altisera, jedna kombinacija dijalektičkog materijalizma i strukturalizma.

Lukač, očevidno, smatra da je za uspešnu kritiku staljinizma i za njegovu likvidaciju izvorni marksizam dovoljno pouzdan oslonac i da zbog toga marksisti nemaju potrebe, ako su im namere čiste, da se u svojoj kritici staljinizma oslanjaju na izvanmarksističke ideje i da od njih pozajmljuju elemente oslonca za svoj antistaljinizam. Međutim, valja imati na umu da neki marksisti, na što Lukač s pravom upozorava, odista, kritikujući staljinizam u stvari negiraju i napuštaju marksizam. To se čini ne samo onda kada se marksizam hoće da spoji s fenomenologijom ili kada se kombinuje s idejama kibernetike nego i onda kada neki marksisti neće, ne smeju ili ne mogu shvatiti da se o novim fenomenima nastalim u društvu i njegovim idejama ne može govoriti samo na način na koji je govorio Marks.

---

[55] Georg Lukács, *Svi su dogmatičari defetisti*, „Kulturni radnik“, br. 1—2/1968, str. 111. (Tekst je objavljen u „Rinascita“, br. 13/1966, zatim u čehoslovačkom časopisu „Kulturni Novini“, mart 1968. i u bečkom „Neues Forvm“, maj 1968).

Božidar Popović

SMISAO I ZNAČAJ PERMANENTNOG OBRAZOVANJA

Permanentno obrazovanje je sistem u kome se uči celog života; uči se uz zaposlenje i između dva zaposlenja. Nije to samo obrazovanje odraslih, *andragogija*, koje je bilo prethodnica permanentnog obrazovanja. Permanentno obrazovanje obuhvata i obrazovanje odraslih, ali ne kao obrazovanje izvan redovnog školskog sistema, posle redovnog obrazovanja, već da učenje celog radnog veka bude sastavni deo školskog obrazovnog sistema. Figurativno rečeno: školovanje se proteže na ceo život, a pri tom upije u sebe obrazovanje odraslih u svim njegovim vidovima.

Tako zamišljeno permanentno obrazovanje potpuno ukida granicu između „doba školovanja" i „radnog veka", između vremena kada se učenjem priprema za rad i vremena kada se na radu koriste učenjem stečena znanja, između vremena kada se čovek samo školuje i vremena kada samo zarađuje. Može se sa učenja otići na rad, nastaviti učenje uz obavljanje radnih obaveza ili se posle nekog vremena provedenog na radu vratiti učenju, da bi se s novim znanjima posle toga bolje radilo itd. „Raditi i učiti, učiti i raditi" — to je osnovna deviza permanentnog obrazovanja.

Usled toga su i forme i sadržina permanentnog obrazovanja vrlo različite, ali su sve uklopljene u jedan jedinstven sistem. Pored školovanja kojim se stiču određeni stepeni znanja, permanentno obrazovanje obuhvata i druge prikladne forme.

Tu dolazi najpre *inovacija znanja*, današnjoj proizvodnji preko potrebna, zbog vrlo brzog razvoja nauke i tehnike, usled čega se i proizvodne tehnologije menjaju mnogo brže nego što traje radni vek školovanog čoveka. Inovacija znanja je potrebna na svim nivoima, bez sticanja diplome višeg stepena, već jednostavno da se drži korak s razvojem, da se ne zaostane i da dotadašnje znanje postane ne samo nekorisno već, ponekad, čak i balast.

Proširivanje i produbljivanje znanja mogu biti u okviru inovacije znanja, ali i bez obzira na taj vid obrazovanja. Neko, na primer, može da svoja znanja proširuje radi boljeg povezivanja sa srodnim strukama, jer radi na poslovima koji to traže; ili pak, možda, oseća da mu znanja

koja poseduje ne dopuštaju da dovoljno shvati ono što radi, pa hoće da to postigne produbljenjem znanja koja poseduje.

Dokvalifikacije su često bile nužne onima koji su sticajem okolnosti napustili određeni stepen školovanja pre završetka, ali su se zaposlili u istoj struci, pa su radeći došli do potrebe ili do mogućnosti da dovrše školovanje potrebno za određenu kvalifikaciju. U socijalističkom društvu će to takođe biti potrebno, jer neće biti prinude da se započeta škola završi, već se to može postići i kasnije.

Prekvalifikacije će biti sve češće u novom društvu, jer život postaje duži, a promene u strukturi proizvodnje bivaju sve češće i obimnije, pa usled toga neka zanimanja postaju manje tražena (ili čak suvišna), te je potrebno preorijentisati se na neko novo zanimanje.

Za permanentno obrazovanje je karakteristično da ima zagovornike i u kapitalističkom i u socijalističkom društvenom poretku, usled čega se javljaju i neke nijanse u pogledu na ulogu i sadržinu permanentnog obrazovanja. Zbog toga nije besmisleno pitanje: nije li, možda, permanentno obrazovanje samo buržoaska kategorija u školstvu, koja se u socijalističkom društvu neposredno i nekritički nastavlja, umesto da se što pre likvidira i zameni nečim novim, bližim marksističkom pogledu na obrazovanje?

Već kratki uvod o sadržini permanentnog obrazovanja je dovoljan da pokaže da je permanentnost obrazovanja nužna i u socijalističkom društvu. Ali to se može još bolje shvatiti ako se istakne da se ideja permanentnog obrazovanja rađa u buržoaskom društvu tek u poslednje vreme, kada je kapitalizam kao ideologija dospeo u fazu odumiranja, kada su se u buržoaskom društvu, a na osnovu naučno-tehnološke revolucije, uveliko razvile proizvodne snage, pa i društvene progresivne snage. Prema tome, permanentno obrazovanje nije za socijalističko društvo balast prošlosti, već je, u izvesnom smislu, klica novoga u kapitalističkom društvu.

Rađanje ideje o permanentnom obrazovanju u buržoaskom društvu je prvenstveno plod visokog razvoja i velikih promena u tehnologiji, što je stvorilo široku potrebu za obrazovanjem odraslih, ali van redovnog školskog sistema, pa se ono tako i ostvaruje. Uklapanje obrazovanja odraslih u školski sistem buržoaskog društva kosilo bi se s klasnom nejednakošću, pa ga zato ne prihvataju, i pored ogromnih teškoća koje u najrazvijenijim zemljama stvara takav dvojni školski sistem. Nije onda čudno što su zagovornici permanentnog obrazovanja u tim zemljama uglavnom progresivni pedagozi.

Jedna od bitnih razlika u shvatanjima permanentnog obrazovanja u buržoaskom i socijalističkom društvu jeste u tome da li je permanentno obrazovanje (naročito odraslih) lična, više-manje privatna, stvar pojedinca ili je pak to više društvena potreba. Od toga, naime, zavisi da li će pojedinac koji želi da učestvuje bilo u kom vidu kasnijeg obrazovanja morati sam sebi da stvori uslove za to ili će to učiniti društvo.

U pitanju je, dakle, dostupnost raznih vidova permanentnog obrazovanja svakom pojedincu, ili samo onima koji to mogu sami da podnesu.

Socijalistički društveni poredak mora obezbediti dostupnost svih stepena obrazovanja svakom pojedincu, bez obzira na njegovo imovno stanje ili poreklo. U obrazovnom sistemu koji je stvoren u periodu uspona kapitalističkog društva, učenik se morao opredeliti odmah posle najniže osnovne škole da li je za fizički ili za umni rad, pred srednjim obrazovanjem se opredeljivao za određenu stručnu školu ili za opšteobrazovnu (koja mu je pružala široku mogućnost za svaku struku), a pred studijama za višu školu ili za fakultet. Pri tom opredeljivanju odlučujuća je bila uloga materijalnih mogućnosti, a ne sposobnosti učenika. Svaki kasniji prelazak, kasnije ponovno opredeljenje, značilo je početi iznova, a ne jednostavno nastaviti onde gde se ranije bilo stalo.

Sve to nije bilo toliko izraz želje za određenom celovitošću u svakom stepenu obrazovanja, već mnogo više klasne potrebe da na više stupnjeve obrazovanja idu oni koji su imućniji, a da siromašniji ostanu što više u svom društvenom sloju (ili da bar ne idu daleko od njega). Takvu neravnopravnost ne sme sebi dopustiti socijalističko društvo. Ono mora svoj obrazovni sistem izgraditi tako da se nesmetano može prelaziti sa svakog stupnja obrazovanja na više stupnjeve. To se obično izražava u proklamacijama nakon preuzimanja vlasti, naročito u tom smislu da se i radnicima (koji nisu stekli srednji stupanj obrazovanja kroz školu, ali su potrebno znanje stekli kroz rad i individualnim učenjem) omogući neposredno stupanje na visoke škole. Ideja permanentnog obrazovanja upravo pruža najbolje mogućnosti da se stvori takav sistem obrazovanja u kome će svi imati jednake mogućnosti, ne samo u startu već i kasnije, kroz ceo život.

U pitanju je, dakle, ukidanje klasne opredeljenosti, da deca seljaka i radnika ne idu, uglavnom, putem kojim su im išli roditelji, a deca službenika pretežno u intelektualce. Unošenjem rada kao sastavnog dela permanentnog obrazovanja, umanjuje se kod svakog pojedinca zavisnost od imovnog stanja njegovih roditelja, pa i od mogućnosti da neko dobije stipendiju (odnosno da ga bilo ko školuje), — on može i sam biti „kovač svoje sreće“. Time se još više ističe vrednovanje čoveka ne prema poreklu, već koliko on sam doprinosi društvu. Stvaranje uverenosti da je to doista tako, na delu, imaće velikog uticaja već u mladim danima na privrženost pojedinaca socijalističkom društvenom poretku.

Ukidanje privilegija gimnazija nad ostalim srednjim školama je sastavni deo permanentnog obrazovanja već u prvoj fazi njegovog uvođenja. Većina mladih ljudi treba da se već u mlađim danima osposobi za samostalan život kako bi kasnije svi oni startovali sa istih pozicija. Potpun značaj toga će se najbolje pokazivati na delu, u praksi.

Osamostaljenje mladog čoveka od roditelja (ili drugih staralaca) znači vrlo često oslobođenje psihe mladog čoveka od stega u kojima se ona nalazi, jer su pogledi starih i mladih često različni. Čak i kad mladi nisu u pravu, nije dovoljno uveravati ih rečima; oni treba svoja uverenja da stiču i učešćem u životnim procesima. Oslobođenje od tih stega

(pa čak i onda kada su te stege tako blage da ih gotovo i nema) omogućuje da se razmahnu unutrašnje snage mladog čoveka, da on brže sazreva i brže postane doista ravnopravan član samoupravnog društva.

Ali oslobođenje mladog čoveka od roditeljske stege znači, isto tako, oslobođenje roditelja od prevelikih obaveza (postojećih ili potencijalnih). Život mladog čoveka bez bitnih obaveza, a naročito kada se gledišta dece i roditelja znatno razilaze, dovodi često do podleganja mladih raznim negativnim uticajima, vrlo često umanjenju napora za uspehom u školovanju, pa i do neuspeha — stvarnog ili fiktivnog (fiktivnog kada je neuspeh deteta posledica unutrašnjeg „bunta"). Roditelji tada ne znaju šta će s takvim „nedoškolovanim čovekom", koji nije osposobljen za samostalni život, a oni su obavezni da ga izdržavaju. Insistiranjem na uspehu započete škole, metodama koje u takvim slučajevima nisu nimalo pogodne, oni još više produbljuju jaz između sebe i deteta, a dete postepeno sve više gubi smisao za obaveze, sve više ističe svoja prava i zahteve. Tako se stvaraju uslovi za život na tuđ račun, bez stvarnog rada, dok unutrašnje snage narastaju i često upute mladog čoveka na one aktivnosti koje ga dovedu u sukob s društvom.

Psihičke traume koje prate takve roditelje, a još više decu, može shvatiti samo onaj koji može (i hoće) da se prenese u psihu takvih „nevinih" krivaca. Doista, u tome ima najmanje krivica do dece i roditelja, već mnogo više do školskog sistema koji je i jedne i druge doveo u tako nezavidnu situaciju iz koje retko kad mogu sami naći najbolji put ka izlazu.

Međutim, školski sistem kod koga se rad, umeren društveno koristan rad, smatra sastavnim delom nastavnog procesa, umnogome umanjuje takve mogućnosti, a olakšava izlaz iz teške situacije, pogotovu kada se mladi čovek već u srednjoj školi osposobi za određeno zanimanje i time omogući sebi nezavisnost za samostalan razvoj. A baš to omogućuje permanentno obrazovanje kao celoviti školski sistem, sa svim obiljem prelaza među formama obrazovanja.

Rad ima, nesumnjivo, svoje visoke obrazovne kvalitete. Ali ulozi rada u procesu obrazovanja treba dodati još neke okolnosti, ne manje važne — po društvo u celini — od čisto obrazovne važnosti.

Pre svega, permanentnim obrazovanjem će vrlo velik broj radnika moći da dolazi do svih stepena obrazovanja. Stvaraće se sve više intelektualaca-radnika (ne intelektualaca koji govore u prilog radnika!), pa se neće, kao sada, sloj intelektualaca reprodukovati, uglavnom, iz porodica intelektualaca, a radnička klasa iz radničkih porodica. Koliko će to biti značajno za budući razvoj društva, mislim da nije potrebno isticati.

Učenje uporedo s radom umanjivaće sve više razliku između umnog i fizičkog rada, naročito će postepeno odumirati idolatrija umnog rada. Tek permanentno obrazovanje celog života može se potpuno koristiti preimućstvima koja daje razvoj tehnike u pravcu zamenjivanja teških fizičkih radova radom mašina (u krajnjoj meri umnim radom), jer će se lakše izgrađivati dovoljan broj onih koji će tim mašinama moći uspešno da rukuju.

Učešćem u društveno korisnom radu, u sklopu permanentnog obrazovanja, čovek će već od mladih dana živeti u kolektivu radnih ljudi, upoznavati i njihove društvene probleme, pa će zbog toga mnogo lakše razumevati marksističko učenje o društvu. Za njega marksizam više neće biti knjiško znanje, još manje nastavni predmet koji treba apstraktno da uči za ocenu, već će mu biti sredstvo koje mu omogućuje da osvetljava ono što u praksi vidi, da pronalazi odgovore na pitanja koja su mu se već nametala tokom posmatranja društvenih procesa, pa i da se sa žarom bori protiv devijacija u društvu.

Jedino se pedagogikom zasnovanom na permanentnom obrazovanju može provesti u delo marksističko shvatanje o *jedinstvu teorije i prakse.* Preplitanjem učenja sa radom, ono što se uči može postati prava svojina učenika (bez obzira na njegov uzrast!), a ono što se radi radiće se osmišljeno, osvetljeno teorijskim poznavanjem. To će biti suštinska primena marksističkih shvatanja u pedagoškoj nauci.

S tim u neposrednoj vezi je druga pedagoška komponenta: jedinstvo opšteg i stručnog obrazovanja. Otpašće teza buržoaske pedagogike da se najpre treba naoružati visokim opštim obrazovanjem, pa tek na toj osnovi graditi stručno obrazovanje. Jedinstvo teorije i prakse u obrazovanju zahteva i stalno preplitanje opšteg i stručnog obrazovanja, tako da nijedno od njih ne istrčava daleko ispred drugog, niti pak da mnogo zaostane za drugim. Jedino će tako opšta i stručna znanja moći da cementiraju jedno drugo i da postanu svojina onoga koji ih je stekao.

I, na kraju, o povezanosti permanentnog obrazovanja sa socijalističkim društvom. Preko permanentnog obrazovanja će se lako moći uticati na uzdizanje kadrova u pojedinim strukama, jer će u deficitarnim strukama pojedinci biti više zainteresovani za podizanje svog nivoa stručnosti, a njihove organizacije udruženog rada biće zainteresovane da im omoguće potrebno školovanje, bilo uz rad bilo privremenim oslobođenjem od radnih obaveza radi učenja. OUR zainteresovane za inovaciju znanja članova svojih kolektiva, za njihovo eventualno doškolovanje ili prekvalifikaciju, naći će lako zajednički jezik sa OUR koje se bave obrazovnim poslovima i tako zajedničkim trudom stvarati sve bolje kadrove.

U isto vreme će se, i u polaznom i u poznijem školovanju, vršiti prirodno i stupnjevito odabiranje, moći će da se postavljaju dovoljno visoki zahtevi pred one koji uče, a i za njih same takvo učenje neće biti nikakva tortura, nikakvo „sipanje apstrakcija“ u glavu. Ali, s druge strane, onaj ko na određenom stupnju sticanja znanja posustane (bez obzira na razloge koji su ga na to naveli), neće biti odbačen od društva, pogotovu ne odbačen zauvek sa tog stupnja obrazovanja. On će moći, čim bude potrebe i ako bude voljan da se ponovo prihvati učenja, da dopuni svoja znanja, da se doškoluje. Za one koji naporedo s radom dopunjuju individualno svoja znanja, da bi bolje shvatili ono što rade, postoji mogućnost skokova, na primer, da s nepotpunom srednjom školom idu neposredno na višu školu ili fakultet. (To postoji i sada, ali kao vrlo retki izuzetak, nerado viđen u visokom školstvu!).

Jure Boban

SOCIJALISTIČKI SAVEZ I NOVI USTAVNI POLOŽAJ MJESNE ZAJEDNICE

Mjesna zajednica, kao jedna od osnovnih samoupravnih zajednica, u novim ustavnim odredbama je dobila značajno mjesto u razvoju našeg samoupravnog socijalističkog društva. Bitna se novina sastoji, prije svega, u tome što se ona prvi put ustanovljava kao obavezan i konstituirajući samoupravni element skupštinskog sistema u opštini i u društvu uopšte, zasnovanog na delegatskom principu. Samoupravno organizovanje u mjesnoj zajednici nije više samo pravo radnog čovjeka nego i njegova dužnost, to jest društvena obaveza.

Sve to čini mjesnu zajednicu, zajedno s drugim osnovnim samoupravnim zajednicama i organizacijama, najvažnijim dijelom samoupravne strukture u opštini, gdje se na osoben način, u svakoj mjesnoj zajednici ponaosob, i u saradnji s drugim osnovnim samoupravnim zajednicama i organizacijama, stvaraju osnovne pretpostavke da se samoupravljanje u svim oblastima društvenog rada i života brže ukorijeni, afirmiše i postane svakodnevna svojina radnih ljudi i građana. Bez mjesnih zajednica danas je nemoguće zamisliti transformaciju opština kao društveno-političkih zajednica u samoupravne zajednice. Na taj način samoupravno organizovanje i odlučivanje u samoupravnoj društvenoj bazi dobivaju sasvim drugačiju dimenziju, samoupravnu sadržinu i nov kvalitet.

Samoupravljanje radnih ljudi i građana u osnovnim samoupravnim zajednicama, osnovnim organizacijama udruženog rada, kao i u drugim samoupravnim i društveno-političkim zajednicama i organizacijama, postaje osnova jedinstvenog sistema samoupravljanja i vlasti radničke klase. To treba da stvori pretpostavke i osigura izgradnju još postojanijeg i konzistentnijeg sistema neposredne socijalističke demokratije i neprikosnovenost društveno-ekonomskog položaja radnih ljudi i građana u udruženom radu. To podrazumijeva i potrebu za mnogo širom i razgranatijom saradnjom građana samoupravno organizovanih u mjesnoj zajednici s radnim ljudima u osnovnim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim i društveno-političkim zajednicama i organizacijama radi rješavanja pitanja od zajedničkog interesa i zadovoljavanja zajedničkih potreba, i to, prije svega, preko samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

U svemu tome socijalistička solidarnost i uzajamnost, kao osnovni principi samoupravnih zajednica i organizacija, i na svjesnoj i dobrovoljnoj osnovi uspostavljeni odnosi među njima treba da odigraju vrlo važnu i odlučujuću ulogu.

Mjesna zajednica, prema tome, nije više samo organizacija za lokalne poslove pojedinog naselja, već su u njenoj funkciji i obuhvatniji društveni poslovi i odlučivanje o tim poslovima, i to ne samo u opštini nego i u širim društveno-političkim zajednicama i samoupravnim organizacijama.

Razvoj mjesnih zajednica, neposrednog samoupravljanja i demokratskih odnosa u njima od presudnog je značaja za naš cjelokupni društveno-politički i ekonomski život. U suštini, novi, samoupravni odnosi u udruženom radu, u proizvodnoj sferi, teško da bi se mogli razvijati i usavršavati bez razvoja samoupravnih socijalističkih odnosa u svim drugim samoupravnim zajednicama i organizacijama. Jer razvoj i jednih i drugih međusobno je povezan, zavisan i uslovljen, i to će dolaziti do izražaja utoliko više ukoliko se bude povećavala društvena produktivnost rada, skraćivalo radno vrijeme i smanjivao broj zaposlenih u materijalnoj proizvodnji.

Međutim, novi ustavni i samoupravni položaj mjesne zajednice pretpostavlja znatno šire i neposrednije učešće i veću aktivnost radničke klase i svih drugih radnih ljudi u mjesnoj zajednici. Iz toga proizlazi i potreba njihovog drugačijeg ponašanja, kako u radnoj organizaciji gdje rade tako isto i u mjestu stanovanja, to jest u mjesnoj zajednici. To nameće potrebu njihovog bržeg i šireg informisanja i upoznavanja o svim bitnim pitanjima društvenog života i rada i zbivanjima u društvu, a posebno o stvarnom ostvarivanju samoupravne koncepcije našeg socijalističkog društva.

Nalazimo se u fazi društvenog razvoja kada se socijalizam sve manje može uspješno razvijati usmjeravanjem iz centra, a sve više i brže na osnovi inicijativa, povezivanja i ostvarivanja zajedničkih interesa i zadovoljavanja svakodnevnih potreba radnog čovjeka, kako na radnom mjestu tako isto i u mjestu stanovanja, odnosno u mjesnoj zajednici. Stoga mjesna zajednica postaje značajan element jedinstvenog sistema samoupravljanja i vlasti radničke klase i jedan od veoma važnih činilaca povezivanja sveukupne aktivnosti radnih ljudi i građana sa cjelokupnim sistemom samoupravnih socijalističkih odnosa, a to znači integralni dio samoupravljanja u cjelini.

Novi ustav tako i određuje svojstvo mjesne zajednice, koje se izražava u najneposrednijem ostvarivanju samoupravnih prava radnih ljudi i građana i njihovoj povezanosti i upućenosti da se sami bave pitanjima od čijeg rješavanja zavisi ostvarivanje njihovih interesa i zadovoljavanje svakodnevnih potreba. Iz tog svojstva mjesne zajednice proizlazi i njen institucionalni oblik koji omogućuje učešće i uticaj radnih ljudi i građana u utvrđivanju i ostvarivanju svakodnevnih i dugoročnih poslova i zadataka u opštini i društvu u cjelini.

Treba reći da su prisutna i različita shvatanja i tendencije kojima se želi negirati i omalovažiti značaj mjesnih zajednica u budućoj izgradnji našeg samoupravnog socijalističkog društva. Dva su shvatanja u ovom trenutku osobito štetna i neprihvatljiva za socijalistički razvoj i afirmaciju mjesnih zajednica: prvo, kojim se komuna i mjesna zajednica dovode u odnose konkurencije, odnosno izražava se bojazan da bi razvoj mjesnih zajednica mogao oslabiti komunu u njenim funkcijama iako se zna da će komuna biti utoliko jača, a samoupravni odnosi u njoj utoliko razvijeniji, ukoliko se budu snažnije razvijale mjesne zajednice; i drugo, to su tendencije i shvatanja tehnobirokratizma, kojima se izražava kolebanje i sumnja u postojanje i društveni smisao mjesnih zajednica jer je, tobože, sve ono što je u funkciji mjesne zajednice — anahronizam i besmislica!

Životna praksa i dosadašnji rezultati u radu mjesnih zajednica odbacuju takva tehnobirokratska shvatanja i tendencije.

Postoje, isto tako, dvije sasvim suprotne teze o tome da li se s povećavanjem urbanizacije, naročito u mjesnim zajednicama većih gradova i industrijskih središta, povećava učešće radnih ljudi i građana u neposrednom samoupravljanju, ili se pak to učešće smanjuje, slabi. Po jednoj tezi, učešće građana u neposrednom samoupravljanju u većim urbanim sredinama je manje od onog u manje urbanim sredinama i na selu. Pri tome se nudi više argumenata za to. Po drugoj tezi, savremen život, naročito u većim gradskim sredinama, dostignuća nauke i tehnike i svakodnevna borba za viši životni standard povećavaju interes građana za učešće u samoupravljanju i neposrednom odlučivanju.

Ne ulazeći u to koja od te dvije teze ima više argumenata da bude prihvaćena, čini nam se da je sigurno jedno: s razvojem i jačanjem samoupravljanja i njegovim stvarnim ovladavanjem svim samoupravnim zajednicama i organizacijama društva, jačaće i samoupravljanje u mjesnim zajednicama, bilo da se one nalaze u većim gradovima i industrijskim središtima bilo u manjim naseljima, odnosno na selu.

U nekim našim republikama i pokrajinama mjesna zajednica ima tendenciju da postane „mala komuna", s prerogativama vlasti i prinude, kao što je to slučaj s opštinskom skupštinom.

U ustavnoj koncepciji SR Bosne i Hercegovine, mjesna zajednica nije niti može biti društveno-politička zajednica, to jest „komuna u malom" u kojoj bi se donosile političke odluke i vršila politička vlast, nego, prije svega, specifična samoupravna interesna zajednica u kojoj radni ljudi i građani na osoben način, najneposrednije i preko svojih organa, ostvaruju i usklađuju svoje interese sa zajedničkim i opštim interesima i zadovoljavaju svoje i društvene potrebe.

Nova uloga i položaj mjesne zajednice u ustavnom sistemu pretpostavljaju dominirajuću ulogu i političku vlast radničke klase, prije svega u sferi odlučivanja, gdje politička vlast izvire iz samoupravljanja i treba neprekidno da bude u funkciji samoupravljanja. Da bi se to postiglo, neophodno je potrebno stvoriti potrebne uslove za potpuno samoupravno organizovanje i odlučivanje radnih ljudi i građana u mjesnoj zajednici i za sprečavanje svakog pokušaja svođenja novih, samoupravnih odnosa na formalnost, to jest na formalnodemokratske oblike.

Ako se pođe od toga da je mjesna zajednica svojevrsna samoupravna interesna zajednica u kojoj se radni ljudi i građani na različite načine povezuju i samoupravno organizuju radi rješavanja zajedničkih pitanja, onda se nameće potreba utvrđivanja i usaglašavanja samoupravnih oblika organizovanja u mjesnoj zajednici, adekvatno položaju i ulozi tih osnovnih samoupravnih zajednica u našem samoupravnom sistemu. To treba da doprinese da odlučivanje u mjesnoj zajednici bude, prije svega, neposredno — direktno, to jest da radni ljudi i građani u njoj, preko neposrednih oblika odlučivanja i na najneposredniji način, odlučuju o svim bitnim pitanjima, a samo bi izuzetno o određenim poslovima utvrđenim statutom mjesne zajednice odlučivanje bilo posredno, odnosno odlučivali bi organi mjesne zajednice.

Normativno određenje mjesne zajednice ne nalazi se u zakonima, nego ima svoje izvorište u Ustavu. Prema tome, zakoni ne opredjeljuju sadržinu statuta mjesne zajednice, nego statut treba da bude konkretna primjena i razrada specifičnih uslova i potreba svake pojedine mjesne zajednice. Dakle, ne statut koji će biti u međusobnoj hijerarhijskoj vezi sa statutom opštine, nego statut koji će biti izraz potreba i realnih mogućnosti svake pojedine mjesne zajednice i u dopunjujućoj vezi sa statutom opštine.

Socijalistički savez radnog naroda, kao jedinstveni front svih organizovanih socijalističkih snaga sa Savezom komunista na čelu, treba akciono i što neposrednije da se uključi u čitav niz novih odnosa u mjesnoj zajednici. On je, kao najšira osnova organizovanja radnih ljudi i građana, i sâm oblik neposrednog i demokratskog samoupravnog i političkog dogovora i dijaloga u kome treba da se izražavaju i usklađuju zajednički interesi radnih ljudi i građana organizovanih u osnovnim samoupravnim zajednicama i drugim organizacijama našega društva.

Novi samoupravni odnosi, oslobođeni klasičnog političkog organizovanja i predstavništva i, u velikoj mjeri, posredništva, traže od Socijalističkog saveza i svih drugih organizovanih socijalističkih snaga u okviru njega, da bude pravi politički oslonac samoupravljanju, da se organizuje tako da stalno bude u neposrednom dodiru s društvenom samoupravnom bazom, a to, drugim riječima, znači da neprekidno bude u funkciji neposredne socijalističke demokratije. Jer Socijalistički savez je organski i aktivni dio samoupravnog mehanizma svih samoupravnih zajednica i organizacija u komuni i u društvu uopšte.

Treba reći da se veliki broj odluka u tim samoupravnim zajednicama neće moći donijeti bez njihovog prethodnog usaglašavanja u organizacijama Socijalističkog saveza i drugim društvenim i društveno-političkim organizacijama našega društva. To treba da bude svakodnevna praksa u radu osnovnih samoupravnih zajednica, društvenih i društveno-političkih organizacija. Bez takve saradnje i međusobnog dogovaranja i konsultovanja otvorila bi se vrata antisamoupravnim i antisocijalističkim tendencijama i pojavama, stvorio bi se prostor za grupaško djelovanje i uspostavljanje monopola, kao i za druge negativne pojave i tendencije.

7*

U isto vrijeme, Socijalistički savez treba da pokloni naročitu pažnju izboru, konstituisanju i funkcionisanju delegacija i skupština mjesnih samoupravnih interesnih i društveno-političkih zajednica, kao i njihovom osposobljavanju da na nov, demokratski način prevladavaju sve odnose koji bi mogli rađati lokalističke, partikularističke i druge nesamoupravne tendencije i pojave u mjesnim zajednicama.

Socijalistički savez u mjesnoj zajednici treba organizovano i sistematski da njeguje i razvija patriotsku svijest i osjećanja na osnovnim tradicijama i tekovinama naše socijalističke revolucije, da stvara uslove za razvijanje i jačanje odgovornosti i spremnosti radnih ljudi i građana u mjesnim zajednicama i OOUR da usavršavaju sistem opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, a posebno da se brine o informisanju i obrazovanju radi osposobljavanja radnih ljudi i građana za aktivan oružani otpor eventualnom agresoru.

Isto tako, Socijalistički savez u mjesnoj zajednici treba da razvija i jača raznovrsne oblike neposrednog dogovaranja i odlučivanja kao što su: referendumi, zborovi radnih ljudi, skupštine, zborovi i savjeti potrošača i korisnika usluga, kućni savjeti i zborovi stanara, mirovna vijeća itd.

Socijalistički savez radnog naroda kao jedinstveni front organizovanih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu, svojom političkom akcijom treba da suzbija tendencije da se razvoj mjesnih zajednica prepusti „stihiji" ili da se ograniči pod vidom sprečavanja opasnosti od „parcijalizacije interesa", „atomizacije sredstava" i slično. Zadatak je Socijalističkog saveza da se bori protiv shvatanja da se neposredno samoupravljanje radnih ljudi i građana zatvara u okvire samih mjesnih zajednica ili u granice komune, jer su povezivanje, razmjena iskustava i saradnja na širem planu više nego potrebni.

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori, kao samoupravni metodi i instrumenti, treba da postanu sastavni dio demokratizovanog procesa društvenog planiranja u mjesnoj zajednici, s ciljem podmirenja zajedničkih potreba na principima socijalističke solidarnosti i uzajamnosti. Obaveza je svih društvenih i društveno-političkih organizacija, naročito Socijalističkog saveza i Saveza sindikata, da budu politički nosioci akcija u mjesnoj zajednici, jer na njima prije svih leži odgovornost za sprovođenje programa samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

Međutim, sprovođenje programa cjelokupnog sistema samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja, a time i sprovođenje nove ustavne koncepcije mjesne zajednice, nije mogućno bez prilagođavanja i transformacije svih interesnih zajednica i otuđene ekonomske moći u skladu s načelima novih ustavnih odredaba. Još se ponegdje ne shvata, ili neće da se shvati, da program cjelokupnog sistema samoupravnog sporazumijevanja i društvenog dogovaranja obuhvata i kriterijume socijalne politike, koji bi morali naći mjesto u samoupravnim interesnim zajednicama. Bez toga se veliki dio programa razvoja mjesnih zajednica neće moći ostvarivati.

Od izuzetnog je značaja organizovano djelovanje radnih ljudi i građana u mjesnoj zajednici kao potrošača. Nužno je izgrađivati takve samoupravne odnose između osnovnih organizacija udruženog rada, s jedne, i mjesnih zajednica i potrošača-korisnika usluga, s druge strane, koji će onemogućavati pokušaje da u našem društvu dođu do izražaja i takve negativne pojave i tendencije kao što su: manipulisanje potrošačima, razna zakidanja, dehumanizacija radnog čovjeka i drugo. Socijalistički savez, sindikat, komore i druge društvene i društveno-političke organizacije treba neprekidno da se bore da takve tendencije i pojave odlučnom akcijom suzbijaju i da se zalažu da ih bude što manje. Da bi se to postiglo, nameće se potreba da se i to, ne baš beznačajno, pitanje unese u programe njihove svakodnevne aktivnosti.

Isto tako, Socijalistički savez radnog naroda treba stalno da bude u središtu svih zbivanja u mjesnoj zajednici i opštini, i to, prije svega, kao pokretač inicijativa, politički usmjeravač i mobilizator u izgrađivanju socijalističkih, samoupravnih i humanih odnosa među ljudima, njegovanju i čuvanju bratstva i jedinstva i zajedništva, jačanju i afirmisanju njihovog kritičkog i stvaralačkog odnosa u stvaranju i ostvarivanju planova i programa rada mjesnih zajednica, zatim informisanju radnih ljudi i građana i jačanju političke odgovornosti svih nosilaca samoupravnih, političkih i javnih funkcija i ovlaštenja. Od izuzetnog je značaja i uticaj na rad skupština društveno-političkih zajednica i skupština samoupravnih interesnih zajednica i kritičko sagledavanje njihovog rada, uticaj na kadrovsku politiku, na izradu statuta opština i mjesnih zajednica itd.

Takvo angažovanje Socijalističkog saveza i drugih svjesnih društvenih snaga u mjesnoj zajednici treba, prije svega, da omogući istinsko samoupravljanje, izraženo kroz najneposrednije dogovaranje i odlučivanje, čime se on i na tom području svoga rada treba da potvrdi kao nezamjenjiv društveni činilac u davanju inicijativa, mobilisanju i socijalističkom usmjeravanju aktivnosti u mjesnoj zajednici.

Da bi odgovorio takvoj svojoj društvenoj funkciji i obavezi, i sam Socijalistički savez treba da se pripremi i osposobi za nove, samoupravne odnose, prije svega u pravcu širenja osnove svoje političke akcije i stvaranja pretpostavki za akciono, idejno i političko jedinstvo svih organizovanih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista Jugoslavije na čelu. On tako treba najprije da se organizuje u samoupravnoj društvenoj bazi, u mjesnoj zajednici. Tu se, više i prije nego igdje, objektivizira zajednička akcija svih u sklopu Socijalističkog saveza i ujedinjuju radno-interesni i teritorijalni principi organizovanja i djelovanja mjesnih i drugih samoupravnih zajednica i organizacija.

Od razvoja neposrednog samoupravljanja i povezivanja i saradnje radnih ljudi u OOUR i mjesnim zajednicama, te u samoupravnim interesnim zajednicama u opštini, umnogome zavisi kako će i koliko Socijalistički savez biti organizovan i pripremljen za efikasnu i samoupravnu društvenu akciju.

Dobro organizovan i akciono osposobljen i usmjeren u samoupravnoj društvenoj bazi, Socijalistički savez će stvarno postati mjesto demokratskog dogovora i dijaloga svih organizovanih socijalističkih snaga i snažan

instrument radnih ljudi i građana i njihovih zajednica i organizacija u ostvarivanju interesa i zadovoljavanju svojih svakodnevnih potreba, a ne neka teritorijalno-politička struktura bez dovoljno snažnog uticaja na samoupravne društvene tokove, političke odluke i odnose.

Treba reći da se nigdje više radni ljudi i građani ne mobilišu i nigdje više i bolje nisu tako međusobno povezani i potrebni jedni drugima kao što je to slučaj u mjesnoj zajednici. Razlog za ovo je dosta ubjedljiv: tu se, kao nigdje, na najneposredniji način stječu, ostvaruju i usklađuju zajednički interesi i zadovoljavaju svakodnevne potrebe stanovništva. Činjenica da mjesna zajednica nije više fakultativan, već obavezan i konstituirajući samoupravni element u opštini i — preko nje — u društvu uopšte, podsticajno će djelovati da se taj već prilično uhodani samoupravni društveni mehanizam još više afirmiše, široko prihvati i učvrsti u našem samoupravnom socijalističkom društvu. To, nema sumnje, otvara nove i mnogo šire puteve i perspektivu bržem samoupravnom razvoju osnovnih samoupravnih zajednica i organizacija našeg društva. U svemu tome je uloga Socijalističkog saveza od izvanrednog i trajnog značaja.

Anto Sabljak

SOCIOLOŠKI I POLITIČKO-EKONOMSKI VIDOVI ZDRAVSTVENOG (I SOCIJALNOG) OSIGURANJA ZEMLJORADNIKA

Ustavna rasprava i neki temeljni postulati Platforme za pripreme stavova i odluka X kongresa SKJ i platformi za kongres republičkih SK ponovno su aktuelizirali fenomen zdravstvenog (potpunog) osiguranja zemljoradnika uz sasvim prisutne inicijative u javnoj raspravi o nužnosti iznalaženja i konkretnijih i stalnijih rješenja i za njihovo penzijsko i invalidsko osiguranje, u skladu s mogućnostima društva i interesa poljoprivrednih proizvođača.

U ovom trenutku zdravstveno osiguranje (potpuno) prestalo je biti samo stručno pitanje, a još manje pitanje obračuna i izračuna (iako je ekonomski, ali ne i ekonomistički, pristup bitan) i preraslo je u čisto klasnu temu koja se mora razrješavati sa mnogo političkog sluha i uz kompleksan sociološki pristup. Ono je dio ukupne politike Saveza komunista na selu i ne može biti predmet suprotnih razrješavanja i sticanja pojedinačnih političkih poena na pojedinim područjima. Ta politika jedinstvena je i istovetna u svojoj ukupnosti. Već sad, na primjer, u SR Sloveniji i na pojedinim opštinskim područjima, djeluje sistem potpunog zdravstvenog osiguranja zemljoradnika u dimenziji zdravstvene zaštite, a uvedeni osnovi penzijskog sistema (SR Slovenija) samo, zajedno, čine „izuzetak koji potvrđuje pravilo“ da su ti problemi specifični, široko društveni i da čine sadržaj osnovne politike Saveza komunista i opravdava stav da je potrebno „... opredijeliti zadatke komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela“[1].

I inače razvoj ukupnih odnosa na selu, danas doveden na neprepoznatljiv nivo prema predrevolucionarnom dobu, tražio je za dosadašnje, a još i više za nove socijalističke odnose najveću mjeru humanizma i još kompleksnije pristupe, spregu svih samoupravnih činilaca i organizovanu društvenu akciju u kojoj će, kao i dosad, od aktivnosti „... radnih ljudi i kadrova u poljoprivredi i društveno-političkih organiza-

---

[1] I konferencija SKJ, Rezolucija o razvoju socijalističkih odnosa u poljoprivredi i na selu i zadacima SKJ, prvi stav uvodnog dijela.

cija na selu..."[2] zavisiti tempo i obim očekujućih rezultata, među kojir i opredjeljenje za potpuno zdravstveno osiguranje, kao uvod u cjel kupno socijalno osiguranje, činiti jednu od karika u lancu ukupnih s cijalističkih odnosa.

Smatramo da evolucija toga spleta u cjelini najelementarnije zav od zaživljavanja u svijesti ljudi uslovne činjenice da je „....još br uključivanje individualnih poljoprivrednih proizvođača u društvenu p djelu rada preko poslovne i proizvodne saradnje i udruživanja.. razrješavajuća formula novih odnosa i u socijalnom osiguranju pre koga se obavlja jedan od najosnovnijih oblika socijalne integraci Ovo posebno, jer individualni proizvođač, saradnik društvenog orgaı zma, sudjeluje u ostvarivanju dohotka, pa ima sva prava koja iz učeš u stvaranju dohotka proističu. Međutim, najosnovnije je i pravo difere ciranog socijalnog osiguranja kao kategorija potpune socijalne sigu nosti, što je jedan od ideala samoupravnog socijalističkog društva.

U tome sklopu valja, također, razbiti iskrivljenje koje nije bez n prijateljskog, svjesno lansiranog, uvjerenja da se Savez komunista b protiv jačanja društveno-ekonomskog položaja individualnog proizv đača; štaviše, SKJ zahtijeva jačanje i tog položaja i materijalnog bl gostanja, ali, naravno, izvan rentijerstva i najamno-eksploatatorsk metoda[4].

U tom političkom kontekstu treba gledati i na potpuno zdravstver pa i socijalno osiguranje zemljoradnika, koje će postati jedan od osno te društveno-ekonomske sigurnosti.

Štaviše, vrlo pažljivi ekonomski pristupi u određivanju „stopa" d prinosa doprinijeće, u seoskim domaćinstvima „... sa nedovoljno up slenom radnom snagom, pogotovo u brdskom, planinskom i meditera skom području..."[5], uvođenju zajedništva i zaposlenosti u tim rura nim središtima, a time i daljoj socijalizaciji odnosa i uticati na usp ravanje do zaustavljanja neopravdanih migracija, posebno u kapita stička okruženja, iz kojih se ne donose samo industrijska iskustva ne i neželjeni ideološki uticaji.

Eto daljeg razloga koji je i sam za sebe dovoljan da ukaže na izn man i višesložan značaj zdravstvenog i uopšte socijalnog osiguran zemljoradnika na načelima socijalističke solidarnosti i uzajamnos u okvire interesnih zajednica samoupravnog društva.

Međutim, ovi izvanredno važni društveno-ekonomski razlozi r smiju biti shvaćeni anarhično i dogmatski, kao osiguranje jedne klasr strukture na račun druge, kao osiguranje izvan ekonomskih odnos i uzajamnosti i solidarnosti samih zemljoradnika. Ono mora imati sv osnov u interesu poljoprivrednog stanovništva i u normalnoj reperku siji da povećana prava povlače i povećana izdvajanja u skladu s dr štvenom opravdanošću i ekonomskim mogućnostima[6], uz nužnu i opra

[2] Ibid., 11. stav uvodnog dijela.
[3] Ibid., tačka 8.
[4] Ibid., II dio, tačke 9. i 10.
[5] Ibid., II dio, tačka 11.
[6] Ibid., II dio, tačka 12.

danu intervenciju šire zajednice, pošto siromašnija domaćinstva u nekim krajevima teško da mogu, pa bilo to i za potpuno „osiguranje“, podnijeti „stopu“ koja bi „išla“ i do 50% valoriziranog katastarskog prinosa.

Iako su uvođenjem obaveznih vidova zdravstvene zaštite umnogome ispravljene međusocijalne nejednakosti u sistemu zaštite zdravlja, naročito u korist zemljoradničkog stanovništva, ipak i postojeće razlike u „pravima“ teško da se dalje mogu uspješno braniti iz tri razloga:

prvi, što se „nejednakim pravima“ stvara jedno stanje koje narodima i narodnostima Jugoslavije više ne odgovara sa stanovišta opšte zdravstvene sigurnosti i zaštite zdravlja svih i u svim slučajevima, a posebno što je neophodno razbiti današnji organizam zdravstvenih radnih organizacija koji je postao izrazito „gradski“, sa „seoskim ambulantama“ kao svojim isturenim odjelima. To stanje duboko odudara od opšteg smjera našeg razvitka;

drugi, seosko stanovništvo, privučeno magnetom urbanizma, osjetno je ostarjelo, tako da je, na primjer, u SR Sloveniji 50% seoskog stanovništva starije od 50 godina, a i na drugim područjima postoji snažno raslojavanje. U toj dobi nastaju i najveće potrebe za specificiranom zdravstvenom zaštitom, od koje je samo dio u krugu obveznih vidova. Poznato je da od „ostalih“ bolesti u bolnicu pristaje ići samo izuzetno dobrostojeći poljoprivrednik, da su u bolnici osobe koje se već nalaze „ante mortem“, a da bolnicu napuštaju čim iscrpu položenu akontaciju ili se tek počnu oporavljati. To dovodi do novog vida lažne popularnosti i lažnog humanizma pojedinih ljekara koji tim osobama ili „daju“ lijekove koje „propišu“ na osnovu podataka iz zdravstvenog kartona radnika koji se i nalaze u ustanovi, ili „kompenziraju“ dužine bolničkog liječenja zemljoradnika s radnicima, što dovodi do najnegativnijeg oblika prelijevanja sredstava iz fondova radničkog osiguranja, a otkrivanje tih slučajeva praktički je nemoguće, jer dobiva iskrivljene oblike solidarnosti kao da društvo nema izgrađene temelje socijalne zaštite lica koja ne mogu snositi troškove zdravstvene zaštite u neosiguranom dijelu;

treći, stvaraju se i produbljuju socijalne diferencijacije u pogledu položaja u opštoj zdravstvenoj politici, pa i sa ozbiljnim materijalnim posljedicama, i to upravo za one koji su opterećeni bolešću i njihov položaj za nas nepotrebno dobija karitativni smisao, gdje „ulijeće“ i crkva kao socijalni „zaštitnik“ producirajući još neželjenije posljedice, a razbijajući socijalističku solidarnost i uzajamnost.

PLATFORMA I USTAV — NOV KVALITET U RAZRJEŠAVANJU DRUŠTVENO-EKONOMSKOG POLOŽAJA POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA

Idejna opredjeljenja data u Platformi X kongresa i platformama Saveza komunista u republikama i pokrajinama i novi ustavi polazišta su i „ugaoni kamenovi“ i za rješavanje ukupnog položaja poljoprivrednog stanovništva. Zahtjev za izjednačavanjem društveno-ekonomskog po-

ložaja cjelokupnog radnog stanovništva prestao je biti program daleke budućnosti. On je sadržaj sadašnjosti, a u njemu fenomen zdravstvenog osiguranja cjelokupnog stanovništva (u dijelu ukupne zdravstvene zaštite) dio je jedinstvenog društvenog mozaika bez koga bi on bio okrnjen. To je opravdanije tim prije što već oko 60% stanovništva ne živi od poljoprivrede, a 80% ukupnog društvenog proizvoda rezultat je rada preko 4 miliona radnika u društvenoj sferi.

Od tih polazišta valja ići i ka interpretaciji politike Saveza komunista na selu u razvojnoj dimenziji vremena.

Društveni odnosi nisu jednosložni, nego međuzavisni, pa se i normalno mogla očekivati konstatacija iz Platforme da su „na razvoj samoupravnih odnosa na selu nepovoljno uticali ekonomska nestabilnost u privredi, nepovoljne tendencije i teškoće u razvoju poljoprivrede i nedovoljni napori u sprovođenju u život stavova Prve konferencije SKJ. Sve je to vodilo usporavanju socijalističkih odnosa na selu".

Ne treba ni naglašavati da je u „registar" tih odnosa uključena i socijalna politika, a unutar nje i politika zdravstvenog osiguranja zemljoradnika.

Idejna osnova budućeg razvoja Saveza komunista stoga je, kako se na istom mjestu kaže, čvrsto vezana za takvu politiku na selu u kojoj će se razvijati „... povezivanje i sve šire uključivanje poljoprivrednih proizvođača u udruženi rad; na toj osnovi uspješnije rješavanje ekonomskih i socijalnih problema, zdravstvenog i penzijskog osiguranja zemljoradnika, razvoja obrazovanja i kulture na selu".

Tada će, sasvim sigurno, na sadašnjem nivou, problem zdravstvenog osiguranja zemljoradnika prestati biti problem, jer očigledno Platforma na njega ne gleda sa isključivo „doprinosnog" polazišta, jer mogućnost da zemljoradnik „plati" sam ili kao dio strukture i skupa sa „nekim" sve veće stope doprinosa, srazmjerno proširenju obima i vidova korišćenja zavisiće od jačanja društveno-ekonomskog položaja individualnih poljoprivrednih proizvođača, a taj položaj, bez bilo kakvih dilema, neposredno zavisi „od daljeg razvoja socijalističkih odnosa na selu, od njihovog povezivanja sa društvenim sektorom, od povećanja njihove produktivnosti rada... i na toj osnovi povećanja proizvodnje i dohotka".

Sada je sprega potpuna, a i zaokruženje stanovišta moguće je na višem nivou. Isti, dakle, razlozi koji uvjetuju opšti ekonomski progres neposredno utiču i na kvalitet materijalne osnove zdravstvenog osiguranja zemljoradnika. Isti putevi vode ka istom progresu. Putevi jačanja društveno-ekonomskih pretpostavki individualnog poljoprivrednika vode istovremeno i ka ujednačavanju položaja svih radnih ljudi. To je razlog (koji smo u uvodu neargumentovano samo naveli) što na zdravstveno osiguranje zemljoradnika gledamo kao na klasno pitanje od najvećeg značaja, jer se kroz njega ostvaruje jedna od najdubljih pretpostavki socijalne politike socijalističkog društva: solidarnost i uzajamnost koji su istorijske pretpostavke nastale s radničkom klasom i u radničkoj klasi. Već taj ideal samoupravnog društva vrijedan je većih napora od upornog isticanja na površinu kriterija „računice".

Dohodak je obilježje i poljoprivrednog rada, a kvalitet dohotka zavisi prvenstveno od dubine i obima razmjene rada, koja se isuviše raz-

vija preko korpe i „seljačke pijace“, na kojoj dejstvuju samo grubi odnosi sitnosopstveničkog karaktera. Stoga i Platforma insistira: „Zemljoradnici na osnovu svog dohotka, kao i ostali radni ljudi, ostvaruju svoju socijalnu sigurnost na načelima uzajamnosti i solidarnosti“.

I upravo s obzirom na stepen socijalne integriranosti zemljoradničke porodice, odnosno individualnih proizvođača, s društvenom privredom, i s obzirom na njihovu socijalnu i ekonomsku stratifikaciju, a kroz načelo uzajamnosti i solidarnosti treba prilaziti zdravstvenom osiguranju zemljoradnika i određivati ekonomsku veličinu i način udruživanja njihovih sredstava za vlastito zdravstveno osiguranje.

U tom smislu je taj idejni stav našao svoju materijalizaciju u Ustavu SFRJ (član 64), gdje od veličine udruživanja rada zavisi, osnovano, veličina dohotka i neposredno učešće u upravljanju organizacijama udruženog rada s kojima je rad zemljoradnika udružen.

Svi ti oblici osnova su i za nov pristup zdravstvenom osiguranju zemljoradnika; oni, ponavljamo, nisu ni jednostavni, niti se nekritički mogu prenositi u nove odnose jednostavnim promjenama stopa doprinosa i obima „prava“. Jedan od mogućnih složenih pristupa tim odnosima predmet je narednog poglavlja.

SOCIOLOŠKO-EKONOMSKA STRATIFIKACIJA ŠEOSKOG DOMAĆINSTVA I NJEN UTICAJ NA IZBOR MOGUĆNIH ALTERNATIVA U ZDRAVSTVENOM OSIGURANJU ZEMLJORADNIKA

Savremena kretanja ukupnih odnosa na selu i kretanje radnika ka instalisanoj energiji, biološki procesi i relativna odbojnost dijela zemljoradničkog potomstva za ostanak na zemlji, ali i ekonomski razlozi, lični afiniteti ostvarili su i ostvaruju zanimljivu sociološku sliku zemljoradničkih porodica.

Čini nam se da se u nešto pojednostavnjenoj shemi mogu u strukturi zemljoradničke porodice identificirati ove stratifikacije:

prva, zemljoradnička porodica — tržni proizvođač viškova, kooperant društvenog sektora privrede (zadruge, „dobra“ ili savremenih organizacija udruženog rada);

druga, zemljoradnička porodica — tržni proizvođač viškova, individualno zatvorena u svoj interes (ne-kooperant);

treća, zemljoradnička porodica — proizvođač na nivou proste reprodukcije, s neznatnim viškovima na kojima se ne može graditi razumna ekonomika i saradnja;

četvrta, zemljoradnička porodica „siromašne“ strukture, koja je „zemljoradnička“ samo stoga što živi na selu;

peta, zemljoradnička porodica raslojenog tipa zbog napuštanja zemlje i odlaska nosilaca rada sa imanja, a najčešće u inostranstvo;

šesta, ostarjelo seosko domaćinstvo bez nasljednika ili sa nezainteresiranim i potpuno prekvalificiranim potomstvom i kolateratima.

Analizirajući u grubim karakteristikama svaku od tih struktura (naravno, te su strukture veoma difuzne i dale bi se dublje i po drugim osnovama produbiti, ali mi smo ih „prepoznali“ s obzirom na ciljeve

zdravstvenog osiguranja). konstatujemo neke njihove društveno-politi(karakteristike:

(1) Prva struktura, duboko vezana za opšti progres, ozbiljan je radnik društvene politike na selu i nosilac novih odnosa, naravno, a kooperira **na trajnoj osnovi**, a ne samo kad je to u njenom t nutnom interesu i sa visokonatpolovičnim proizvodnim viškom. U toj strukturi javlja i čvrsta privrženost savremenoj tehnologiji, što don ozbiljne prihode i porodici i društvu. U toj porodici su provedive i dub sprege savremenih kulturnih kriterija, ona je srednje ili visokomeha zirana i u proizvodnoj i u kućanskoj liniji. Radi stalnih sprega te po dice s društvenom ekonomikom. valja ostvariti i dublji odnos ideološ uticaja kroz učešće njenih predstavnika u upravljanju reprodukcion odnosima s organizacijom udruženog rada sa kojom kooperira, te sn nim strujanjem uticaja SK u to središte i preko organizacije SK u or nizaciju s kojom kooperira i preko mjesne strukture političkog sister

Naravno, s obzirom na veličinu proizvodnje tržišnih viškova u o strati nalaze se skupine manjih (ali značajnih), srednjiih i krupnih pro vođača. pa stoga i kooperanata, ostavljajući definiranje te veličine te nologiji, društvenom planiranju, pa i mjesnim običajima.

U uslovima potpunog zdravstvenog osiguranja, trebalo bi da te „doprinosa" za zdravstveno osiguranje te porodice bude, srazmjer trajnosti i veličini kooperacije, „podijeljen" između te porodice i koo rativne društvene organizacije, što je predmet samoupravnog sporazu koji bi zaključivali kooperativna organizacija udruženog rada — koo rativno domaćinstvo i zajednica zdravstvenog osiguranja.

(2) Druga struktura (bogata, nekooperativna, individualno zatvore porodica). iako će se. u srazmjeri s jačinom prodora novih društver -ekonomskih odnosa i političkog stava SK sve manje pojavljivati, je prisutna. Štaviše, ona se može pojavljivati i kao: ili povremeni, minimalni kooperant društvenoj privredi, ali gotovo uvijek u sv interesu. U toj strukturi jezgro je i središte otpora novim odnosin Uz te strukture izviru i neke feudalno obojene note (angažovanje naja nih radnika, davanje zemlje u „napolicu", stvaranje rentijerstva) koje su neposrednom sukobu s politikom Saveza komunista. Ona rađa „ugledn domaćine po prastarim mjerilima prema kojima je osnov bogatst novac. Ta struktura sprovodi tezaurisanje novca, dobrim dijelom prikrije poresku obavezu i umanji svoj stvarni ekonomski status. Tu i pojave umanjenja „vanjskog sjaja" i stoga zatvaranje porodice p pritiskom „patera familias".

U smislu novih odnosa, daleko smo od pomisli da tu strukturu val napuštati, jer socijalistički preobražaj ne može ostati bez uticaja i ob hvata niti jednog čovjeka, ali u pogledu zdravstvenog osiguranja, prist toj strukturi treba, zacijelo, da bude bitno drukčiji.

Ne otklanjajući ni uticaj te strukture na samoupravne odnose zajednici zdravstvenog osiguranja, ona sama, zasigurno, treba biti n silac obaveze za doprinos iz zdravstvenog osiguranja, mimo bilo či participacije.

(3) Treća porodična struktura je sociološki najsloženija, jer će s s obzirom na svoj sastav i ekonomsku snagu, snažno kretati ka svo

gubljenju i prelasku u radničku klasu, pa je, vjerovatno, usmjerenost njenih predaka (stare strukture) ka šestoj strukturi (ostarjelo domaćinstvo). No za sada ta struktura, sa stanovišta zdravstvenog osiguranja, treba biti nosilac obaveze iz doprinosa na nivou i u visini koja će biti usklađena njenoj ekonomskoj snazi, sa pažljivim pristupom dubljem proučavanju uticaja te strukture na odnose na selu. Tu su „najizrađeniji" zemljoradnici, sa značajnim iskustvom, jer sve obavljaju sami, ali zbog veličine posjeda nisu privukli pažnju društvene privrede. Smatramo da ta grupacija treba biti razvijena kao istinski nosilac podruštvljene poljoprivrede.

(4) Četvrta porodična grupacija („siromašna") izvor je manipuliranja bogate strukture, u njoj je središte nadničara i napoličara i svestrano je eksploatisana od individualnih vlasnika, i od onih koji svoja imanja napuštaju, ali iz osnova teškog rada ove grupacije koriste rentijerski profit u najgrubljem obliku.

Zdravstveno osiguranje tih zemljoradnika do rješenja njihovog potpunog statusa mora biti predmet saradnje društveno-političkih zajednica, zajednica zdravstvenog osiguranja i njih samih. Ishodište tih porodica, u generacijskom nastavku, biće, ipak, ili u radničkoj klasi ili u potpunom angažovanju u udruženom radu društvenog sektora poljoprivrede.

(5) Peta skupina (raslojena porodica) također je veoma zanimljiva, a momentano i neinteresantna sa stanovišta zdravstvenog osiguranja. Naime, iza nje su ostali „pogoni", ali ne i članovi domaćinstva. Oni su ili u gradu, ili u inostranstvu. Ima i posjeda relevantnih po veličini i mogućnosti iskorišćenja koji momentano miruju, ali ima i njihovog izdavanja u zakupne odnose, što „bježi" društvenom uvidu. Valja pažljivo riješiti društveni status tih porodica i njihovih imanja, jer će se dio njih i vratiti, ali nastavak zakupničke prakse valja prekinuti jer grubo povređuje socijalističke društvene odnose.

(6) Šesta skupina (ostarjela porodica) nikako da nađe mjesto u opštem sistemu. Pošto je njeno obilježje po sebi jasno, mislimo da je, sa stanovišta zdravstvenog osiguranja, za te porodice izlaz u instituciji hipotekarnog zdravstvenog osiguranja, u kome bi se na osnovu ugovora njihovi posjedi predali društvenoj brizi uz uzvratni ugovor o alikvotnom udruživanju i zdravstvenom osiguranju i prelasku tog vlasništva u društvenu svojinu nakon smrti ostarjelih vlasnika. To je kao ideja već poznato, ali teško ostvarljivo i sporo primjenjivano. Sigurno bi mnogo korisnije bilo od dozvoljavanja da ti ostarjeli građani budu predmet eksploatacije drugih, ili da privatnim zakupodavstvom rađaju nove nesocijalističke odnose.

Naravno, opšti uslov, koji smo i naprijed pomenuli, jeste u maksimalnoj stabilizaciji katastarskog vrijednosnog sistema, jer u ovom času taj prihod samo je javni prihod ili, bolje: „prihod za javnost" i trajan je izvor nesporazuma u dokazivanju da li je jedini ili jedan od osnovnih.

Sa širokom akcijom kooperativnih odnosa kao vida podruštvljene poljoprivrede, niz tih izvorišta nesporazuma biće trajno uklonjen, a društvena krupna poljoprivreda kao snažan udruženi sistem učiniće mnoge od tih pojava neaktuelnim u današnjem obliku, pa će i prelazak u drugu

etapu: invalidsko-penzijskog osiguranja — biti lakši, jer kao društveni zahtjev već je prisutan, a vidjeli smo, dijelom i ostvaren.

Naravno, nove samoupravne interesne zajednice zdravstvene zaštite (posebno za zemljoradničko udruživanje potpuno je neodgovarajući zastarjeli naziv „zajednica zdravstvenog osiguranja“) biće jedino, društveno priznato „mjesto“ unutar koga će se, u skladu s opštim društvenim interesom, izgrađivati novi odnosi na samoupravnim i ekonomskim (ponovo: *ne* ekonomističkim) odnosima. No potpuna zdravstvena zaštita zemljoradnika uz skup novih kvaliteta (pravo na putne troškove, npr.) treba biti sastavni dio akcionih programa novog oblika udruženog rada i njegove slobodne razmjene. Prva etapa se mora smatrati okončanom, a jedino se vrijedi duboko založiti za potpuno izjednačavanje prava na zdravstvenu zaštitu. Duboko opravdanje te akcije je i u već postignutim rezultatima na područjima gdje je to osiguranje, kao plebiscitaran izraz želje zemljoradnika, uvedeno.

Ta socijalna struktura sa oko 2,636.000 domaćinstava, od kojih (prema „Ekonomskoj politici“ 1123 od 8. oktobra 1973) 22,3% raspolaže sa preko 10 hektara zemlje, a 36% sa više od 5 do 10 hektara, tretirana u skladu i okviru opšte politike Saveza komunista i savremenog razvoja na selu, treba biti odgovarajuće organizirana, samoupravno i ekonomski povezana i preko svojih interesnih zajednica uključena u novi sistem potpune zdravstvene zaštite, čime se stvaraju pretpostavke za objedinjavanje samoupravnog interesa u okviru iste interesne zajednice s radnim ljudima iz organizacija udruženog rada.

Savo Čukanović

PENZIJSKO OSIGURANJE ZEMLJORADNIKA

Poljoprivredni proizvođači, zajedno s radnicima zaposlenim u drugim oblastima privrede, čine produktivni deo stanovništva društvene zajednice. Kao proizvođači, oni se nalaze u stalnom, neprekinutom procesu proizvodnje. Intenzitet rada u toku ekonomske godine je različit, a zavisi, pored ostalog, i od prirodnih uslova, zatim od vrste robe koja se proizvodi, načina proizvodnje i opreme — oruđa koja se upotrebljavaju u procesu proizvodnje i sl. Neki od tih činilaca deluju i na produktivnost poljoprivrednih proizvođača. Poljoprivredni proizvođači, u realnim uslovima, prirodnim i društveno-ekonomskim, učestvujući u proizvodnji materijalnih dobara, daju svoj, određeni doprinos povećanju društvenog bogatstva cele zajednice. Kao što su oni deo radnog naroda zemlje, tako je i njihova privredna aktivnost u oblasti poljoprivrede deo, i to veoma značajan deo, aktivnosti celokupne privrede zemlje.

Poljoprivreda je 1971. godine učestvovala sa oko 20% u društvenom proizvodu zemlje. U tome je privatni sektor poljoprivrede učestvovao sa oko 76%.[1]

Poznato je da učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu ukupne privrede relativno opada. I to je, u savremenim uslovima, pozitivno za svaku privredu jedne zemlje, a zakonitost je za privredu zemlje u razvoju. U našoj društvenoj zajednici, učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu ukupne privrede opalo je sa oko 40% u 1953. na oko 20% u 1971. godini.[2]

Međutim, apsolutno, društveni proizvod poljoprivrede Jugoslavije povećan je u 1971. godini za 77 poena prema 1953. Društveni proizvod privatnog sektora poljoprivrede u 1971. godini povećan je za 52 poena prema 1953.

Društveni proizvod poljoprivrede po jednom poljoprivrednom stanovniku u 1971. veći je za 2,32 puta, a po jednom aktivnom poljoprivrednom stanovniku veći je za 2,24 puta nego u 1953. godini.

---

[1] Svi brojčani podaci koji su navedeni izvedeni su iz podataka Saveznog zavoda za statistiku (Statistički godišnjak za 1973, kao i ranijih godina), sem ako to nije posebno naglašeno.

[2] Računato po cenama iz 1966. godine.

Ti podaci ukazuju na to da i pored toga što učešće poljoprivre u društvenom proizvodu zemlje relativno opada, društveni proizv po jednom poljoprivrednom i aktivnom poljoprivrednom stanovnil raste, i da je 1971. godine prema 1953. više nego udvostručen. To u određenim uslovima, u kojima se razvijala poljoprivreda, u sklo celokupne privrede zemlje, solidan doprinos poljoprivrednih proizvo ča materijalnoj proizvodnji i društvenom bogatstvu zemlje.

DRUŠTVENE POSLEDICE NAPUŠTANJA POLJOPRIVREDE I SELA

U isto vreme se u poljoprivredi Jugoslavije razvijao i veoma b proces napuštanja poljoprivrede i smanjenja broja poljoprivrednog s novništva. Od 1953, kada je učešće poljoprivrednog u ukupnom stanc ništvu iznosilo oko 61%, za 18 godina je broj poljoprivrednog stanovı štva opao za oko 2,5 miliona, i 1971. godine je poljoprivredno stanc ništvo činilo oko 38% ukupnog stanovništva u SFRJ.

Sigurno je da će se broj poljoprivrednog stanovništva, usled nap štanja poljoprivrede kao privredne delatnosti i zapošljavanja u dru oblasti privređivanja, i dalje smanjivati. Taj proces je ubrzavan još i c laskom na privremeni rad u inostranstvo. S kojim će intenzitetom da teći proces napuštanja poljoprivrede i sela, zavisi od mnogih činila društveno-ekonomskog i političkog karaktera.

Pored toga što je učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnc stanovništvu opalo za 18 godina za 22%, u ovome vremenu, od 1953. 1971, apsolutno je opao broj aktivnog poljoprivrednog stanovništva više od 1,117.000, ili za 21%. Ako se tome doda da je u 1971. godi od ukupnog broja aktivnog poljoprivrednog stanovništva, bilo na p vremenom radu u inostranstvu 304.000 zemljoradnika, onda je stvar broj aktivnog poljoprivrednog stanovništva za 18 godina opao 1,422.000, odnosno za 26,7%.

Ono što je nepovoljno za poljoprivredu, kao oblast privređivan jeste veoma izražena tendencija starenja poljoprivrednog stanovništ Broj stanovnika starijih od 50 godina povećao se u ukupnom broju a tivnih poljoprivrednih stanovnika u 1971. prema 1953. godini.

Broj aktivnih poljoprivrednih stanovnika iznad 50 godina

Tabela

Godina	Od 50 do 64	% u ukupnom aktivnom polj. stanovništvu	65 i više	% u ukupnc aktivnom stanovništv
1953	791.000	14,8	295.000	5,5
1971	833.000	19,8	326.000	11,1

Uporedo sa starenjem aktivnog poljoprivrednog stanovništva i re lativno brzim napuštanjem sela i poljoprivrede od strane mlađih ljuc ostaju nedovoljno iskorišćeni mnogi kapaciteti poljoprivrede. Ako s pođe od pretpostavke da polovina od tih 326.000 stanovnika, koji id

u grupu aktivnih poljoprivrednika starijih od 65 godina, poseduje prosečno po 3,3 ha obradivih površina, koliki je prosek po gazdinstvu u zemlji, onda je oko 537.900 ha obradivih površina, najblaže rečeno, nedovoljno obrađeno, a to znači vrlo neracionalno iskorišćeno.

Od oko 305.000 aktivnih poljoprivrednika zaposlenih na privremenom radu u inostranstvu, oko 100.000 ih je starijih od 35 godina. Ako je samo polovina njih nosilac poljoprivrednog gazdinstva s prosekom od 3,3 ha obradive površine, onda ta gazdinstva poseduju oko 165.000 ha obradivih površina.

Prema tim pretpostavkama (o staračkim gazdinstvima starijim od 65 godina i zemljoradnicima koji su na privremenom radu u inostranstvu), preko 700.000 ha obradivih površina u zemlji je 1971. godine veoma slabo obrađivano. Po jednoj informaciji agencije „Tanjug“ iz Zagreba, procenjuje se da je u SR Hrvatskoj oko 100.000 ha napušteno i da se o toj zemlji niko ne brine, jer je veliki broj radnika fizički onemoćao.[3]

Ako se pretpostavi da se, usled nedovoljne obrade, na tih 700.000 ha godišnje manje proizvede prosečno po hektaru po 7 mc pšenice[4], proizlazi da se za oko pola miliona tona pšenice godišnje manje proizvede u zemlji usled slabije obrade zemljišta dela staračkih gazdinstava i dela onih koji su na privremenom radu u inostranstvu.

Posledice naglog, brzog i neorganizovanog napuštanja poljoprivrede i sela od strane radno najsposobnijih ljudi neposredno utiču na poljoprivredu, a ubrzo će uticati i na privredu u celini. Selo kao izvor radne snage ne samo za poljoprivredu, kojoj već sada nedostaje, već i za privredu zemlje ima sve manje mladih ljudi. Natalitet poljoprivrednog stanovništva, naročito u nekim krajevima zemlje, naglo opada.

Učešće pojedinih starosnih grupa poljoprivrednog stanovnistva u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu 1971. godine

Tabela 2

	% učešća po grupama starosti					
	do 14	od 15 do 24	od 25 do 34	od 35 do 49	od 50 do 64	65 i više
SFRJ	26	17,7	10,9	20.4	15,1	10,1
BiH	32	21,5	11,6	16,6	11,3	6,0
Crna Gora	31	20,9	10,8	14,6	11,9	9.2
Hrvatska	20,6	14,8	10,2	22,5	18,8	12,8
Makedonija	31,9	19,9	11,6	16,4	12,5	7,3
Slovenija	23,5	13,0	8,8	21,2	19,3	13,9
Srbija	23,7	16,5	10,9	22,1	15,5	10,9
Uže područje	19,4	16,7	10,7	24,0	16,5	12,36
Vojvodina	20,5	14,8	11,3	24,4	17.6	11,0
Kosovo	42,0	18,1	11,2	12,5	9,5	5,5

[3] „Politika“ od 16. marta 1973. godine.
[4] Uslovno uzeta pšenica. 7 mc/ha je razlika između prosečnog prinosa pšenice proizvedene u kooperaciji društvenih i individualnih gazdinstava i proizvodnje na individualnim gazdinstvima van kooperacije.

Poslednji popis stanovništva je ukazao da, naročito u nekim krajevima zemlje, naglo opada natalitet. Iz priloženog pregleda o starosti poljoprivrednog stanovništva po republikama i pokrajinama, obrađenog na osnovu podataka statistike, može se zaključiti da je, osobito na užem području Srbije, zatim u Vojvodini i Hrvatskoj, vrlo nisko učešće najmlađeg poljoprivrednog stanovništva (do 14 godina) u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu. Nešto je, u tome pogledu, povoljnija situacija u SR Sloveniji, mada je i u ovoj republici učešće najmlađih poljoprivrednih stanovnika ispod jugoslovenskog proseka.

Napred je bilo reči samo o nekim posledicama naglog napuštanja sela i poljoprivrede od strane mladih poljoprivrednika (starenje sela, nizak natalitet, nedovoljno korišćenje potencijala poljoprivrede). Posledice su, međutim, mnogostruke i ne ograničavaju se samo na navedene. Uzroci, takođe. Činjenica je, međutim, da je 1971. godine bilo u Jugoslaviji preko 10% poljoprivrednog stanovništva sa 65 i više godina starosti, a preko 25% poljoprivrednog stanovništva sa 50 i iznad 50 godina starosti, što znači da je onih najstarijih sa 65 godina starosti i iznad te dobi bilo 784.000, a svih poljoprivrednih stanovnika sa 50 i iznad 50 godina starosti 1,976.000.

Starosna grupa poljoprivrednog stanovništva sa 65 i iznad 65 godina starosti (784.000) ili je sa veoma umanjenom radnom sposobnošću ili je, uglavnom, radno nesposobna. Toj grupi se veoma brzo primiče još veća starosna grupa poljoprivrednog stanovništva od 50 do 64 godine starosti. Njihov je broj oko 1,200.000. To je, uglavnom, stanovništvo u poljoprivredi koje se ne reprodukuje.

Imanja najvećeg broja tih starih poljoprivrednika (iznad 65 godina starosti) neracionalno se iskorišćavaju i to je ono što je negativno i sa stanovišta tih staračkih gazdinstava, i sa stanovišta nacionalne privrede u celini. Iz tog ekonomskog problema proizlaze još i problemi socijalnog, a, u krajnjoj liniji, i šireg društvenog i političkog karaktera.

PENZIJSKO OSIGURANJE ZEMLJORADNIKA — DRUŠTVENI USLOVI I EKONOMSKA OPRAVDANOST

Poljoprivreda kao oblast privređivanja i radni ljudi koji rade u njoj sve su prisnije povezani s ostalim privrednim oblastima i radnim ljudima zaposlenim u njima. Među svim oblastima privređivanja postoji potpuna međusobna ekonomska zavisnost i uslovljenost daljeg razvoja. Osetnije zaostajanje jedne obavezno, posredno ili neposredno, negativno deluje na ostale privredne oblasti i radne ljude zaposlene u njima. Dosadašnje iskustvo u razvoju privrede naše socijalističke zajednice to jasno potvrđuje. Svako osetnije zaostajanje poljoprivrede ogledalo se na celoj društvenoj zajednici i svim privrednim granama i oblastima privređivanja, i obrnuto. Poljoprivreda, kao i druge privredne oblasti, sopstvenim prosperitetom podstiče i druge, nepoljoprivredne aktivnosti.

Specifičan položaj poljoprivrede u SFRJ, u poređenju s drugim privrednim oblastima, naročito u dosadašnjem razvitku, uslovljavao je i odgovarajuće odnose među poljoprivrednim proizvođačima, s jedne,

i njihov status u društvenoj zajednici, s druge strane. Kao vlasnici određenih sredstava za proizvodnju i zemljišnih površina, čiji je prosek po gazdinstvu oko 3,3 ha obradivih površina, a maksimum zakonom ograničen na 10 ha, oni su, u većini, sitni robni proizvođači. Njihova sitna poljoprivredna gazdinstva, a ima ih oko 2,6 miliona, pravno su i ekonomski samostalna. U okviru svojih poljoprivrednih gazdinstava, vlasnici donose sopstvene odluke o načinu privređivanja, vrsti robe koju proizvode, obimu proizvodnje, poslovnim odnosima koje uspostavljaju među sobom ili s društvenim gazdinstvima i sl. Oni u isto vreme, uz korišćenje rezultata svoga rada, snose i sve negativne posledice koje nastaju u proizvodnji, zatim na tržištu, prilikom prodaje proizvedene robe i dr. Takođe, oni samostalno odlučuju o svojim osnovnim sredstvima i zemljišnim površinama (u okviru zakonskog maksimuma) — o nabavci, prodaji, poklonu itd.

Ti i mnogi drugi činioci karakterišu poljoprivredu i poljoprivredne proizvođače na individualnim gazdinstvima. Otuda je i njihov položaj, prema položaju radnika zaposlenih u društvenim radnim organizacijama, drugačiji i po obavezama i po pravima proizašlim iz rada.

Različitost položaja (materijalnog i društvenog) između radnika i poljoprivrednih proizvođača — individualnih gazdinstava, u korist radnika, podsticala je mlade ljude da masovno napuštaju poljoprivredu i selo. To je dovelo do opadanja nataliteta seoskog stanovništva, do starenja sela i do nedovoljnog i neracionalnog korišćenja kapaciteta poljoprivrede. U krajnjoj liniji, posledica toga, sem drugih činilaca koji uzajamno deluju, jeste i relativno niska poljoprivredna proizvodnja u zemlji.

Ma koliko se privredni prosperitet jedne zemlje merio, pored ostalog, i odnosom poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva, odnosno zaposlenosti u industriji i drugim vanpoljoprivrednim oblastima i granama privrede, postoje granice, naročito na određenom stepenu privrednog razvoja uopšte i razvoja proizvodnih snaga u poljoprivredi, čije prekoračenje može naneti ekonomsku štetu poljoprivredi i celoj privredi. Ta ekonomska, i ne samo ekonomska, opasnost je tim više povećana ako dobar deo mladih ljudi iz poljoprivrede odlazi na rad u inostranstvo.

Svaki ekonomski emigrant, i posebno onaj sa sela, obrazlaže svoj odlazak na rad u inostranstvo ekonomskim razlozima. Težnja za zaradom radi obezbeđenja sredstava za opremu, dokup zemlje, građenje kuće, a u krajnjoj liniji i za bolji život u poznijim godinama (jer u inostranstvu dok radi većina štedi) — i to je jedan od osnovnih pokretača odlaska na rad u inostranstvo. Slične su želje i ostalih emigranata sa sela koji se zapošljavaju u zemlji, u nepoljoprivrednim oblastima privređivanja.

Ako su ekonomski razlozi osnovni pokretači emigriranja sa sela i poljoprivrede, a očevidno jesu (oni su to bili oduvek, pa i danas); ako je proces emigracije veoma brz, a uz to naša privreda, van poljoprivrede, ekonomski nije sposobna da prihvati sve koji napuštaju poljoprivredu; ako su poljoprivredni kapaciteti zemlje nepotpuno iskorišćeni, usled čega zemlja i njena privreda u celini trpe, pored ostalog, i zbog

toga što poljoprivredu napušta najveći broj radno sposobnog stanovništva, — nužno se nameće pitanje kako i šta učiniti da se, u uslovima socijalističkog samoupravnog društva, poboljša položaj poljoprivrednih proizvođača i obezbedi socijalna i ekonomska sigurnost, te time podstakne njihov interes za rad u poljoprivredi, s ciljem povećanja poljoprivredne proizvodnje u sklopu naše socijalističke zajednice. Na to upućuje i Rezolucija I konferencije Saveza komunista Jugoslavije o agrarnoj politici, koja, pored ostalog, ističe i potrebu obezbeđenja ekonomske i socijalne sigurnosti poljoprivrednih proizvođača, u okvirima našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema.

Jedno od vrlo važnih pitanja položaja poljoprivrednih proizvođača, od koga umnogome zavisi ekonomska i, osobito, socijalna sigurnost, i to socijalna sigurnost u budućnosti, jeste njihovo socijalno, odnosno potpuno zdravstveno i invalidsko-penzijsko osiguranje.

Rešavanjem toga pitanja doprinelo bi se poboljšanju položaja poljoprivrednih proizvođača, a time bi, sem drugih mera ekonomskog karaktera, i njihov interes, a zatim i doprinos u poljoprivrednoj proizvodnji bili veći.

Sigurno je da bi, pored drugih mera koje bi poboljšale ekonomski položaj poljoprivrede, to doprinelo usporavanju odlaska radne snage sa sela, naročito one koja odlazi na rad u inostranstvo.

Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu[5]

Tabela 3

	% učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu		
	1953	1961	1971
SFRJ	60,8	49,6	38,2
BiH	62,2	50,0	39,8
Crna Gora	61,5	46,8	35,0
Hrvatska	56,4	43,7	32,3
Makedonija	62,7	51,1	39,7
Slovenija	41,1	30,9	20,4
Srbija	66,6	55,9	43,9
Uže područje	67,1	56,0	44,0
Vojvodina	62,4	51,6	38,9
Kosovo	72,2	64,1	51,1

Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu u zemlji, i po republikama i pokrajinama, nije malo. Naročito ne za današnju tehniku i tehnologiju proizvodnje. Sem u Sloveniji, u svim republikama i pokrajinama to učešće je iznad 30%, pa sve do preko 51% na Kosovu. Međutim, starosna struktura poljoprivrednog stanovništva, naročito u pojedinim republikama i Vojvodini, veoma je nepovoljna, što se vidi iz tabele 2. Negativne posledice brzog starenja sela usled niskog nataliteta najjače će se osetiti krajem sedamdesetih i kasnijih godina.

[5] Izvedeno na osnovu podataka popisa stanovništva u SFRJ (Statistički godišnjak za 1957, 1964. i 1972).

Invalidsko-penzijsko osiguranje zemljoradnika, uz druge mere ekonomskog i šireg društvenog karaktera, umnogome bi uticalo na ekonomsku i, posebno, socijalnu sigurnost poljoprivrednih proizvođača. Ono bi i pozitivno povratno delovalo na poljoprivrednu proizvodnju. Mladi poljoprivrednici koji se odlučuju da ostanu na selu i da se bave poljoprivredom težili bi da poboljšavaju proizvodnju, da postignu visoku proizvodnju i da ostvaruju što veći dohodak, koji bi delom odvajali i za penzijsko osiguranje.

Organizacija i oblici penzijskog osiguranja zemljoradnika

Organizacija penzijskog osiguranja zemljoradnika razlikovala bi se od organizacije penzijskog i šireg socijalnog osiguranja radnika, koje je obavezno za sve zaposlene radnike. Ona se može sprovesti na dva načina: prvo, po sistemu obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika kojim bi bili obuhvaćeni svi zemljoradnici; drugo, po sistemu dobrovoljnog penzijskog osiguranja zemljoradnika.

Dosadašnji pokušaji, koji su se osnivali na načelu dobrovoljnosti, nisu dali neke vidnije rezultate. Takvih je pokušaja bilo više za poslednjih dvadesetak godina, i to kako u okviru širih društveno-političkih zajednica (republika i pokrajina) tako i u okviru pojedinih radnih organizacija (uglavnom nekih zemljoradničkih zadruga).

Da li će se organizacija penzijskog osiguranja zemljoradnika osnivati na principu obaveznosti ili dobrovoljnosti, to zavisi od mnoštva činilaca društveno-ekonomskog karaktera. Zavisi i od spremnosti zemljoradnika — individualnih gazdinstava — da prihvate organizaciju obaveznog penzijskog osiguranja.

Obavezno penzijsko osiguranje zemljoradnika

Za sada je samo SR Slovenija donela zakon o penzijskom osiguranju zemljoradnika. Njime je u toj republici uvedeno obavezno penzijsko osiguranje zemljoradnika, a određeni su i principi za prošireno penzijsko osiguranje zemljoradnika. Zakon o penzijskom osiguranju zemljoradnika u SR Sloveniji sprovodi se od 1. januara 1972. godine. Neki od principa na kojima se zasniva to osiguranje jesu:

— uzajamnost i solidarnost samih zemljoradnika i društveno-političkih zajednica u pokrivanju troškova i obezbeđenju prava iz osiguranja (član 4. stav 1. Zakona);

— zemljoradnici svojim doprinosima u celosti obezbeđuju sredstva potrebna za pokriće troškova svoga osiguranja, utvrđenih po računicama ovoga osiguranja (član 4. stav 2. Zakona);

— penzijsko osiguranje zemljoradnika organizuje se i sprovodi po principu samoupravljanja zemljoradnika — osiguranika u samoupravno interesnoj zajednici penzijskog osiguranja zemljoradnika (član 5. Zakona);

— zemljoradnici se obavezno osiguravaju za pravo na starosnu penziju;

— pojedinom privatnom seoskom gazdinstvu pripada u okviru obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika samo jedna penzija.

Dobrovoljno penzijsko osiguranje zemljoradnika

Još sredinom šezdesetih godina, a i ranije, pokušavalo se s organizovanjem penzijskog osiguranja zemljoradnika na principu dobrovoljnosti. Načela penzijskog osiguranja zemljoradnika, prema Bogdanu Paunoviću, stručnjaku za penzijsko osiguranje zemljoradnika, jesu:

— penzijsko osiguranje zemljoradnika je dobrovoljno;

— pravo na penzijsko osiguranje imaju sva lica koja se bave poljoprivrednom delatnošću kao osnovnim zanimanjem i na osnovu rada iz te delatnosti ostvaruju dohodak;

— penzijsko osiguranje zemljoradnika zasniva se na principu samofinansiranja;

— penzije se isplaćuju zemljoradnicima iz formiranih rezervi, a ne iz tekućeg doprinosa, i

— upravljanje penzijskim osiguranjem sprovodi se na principu samoupravljanja.[6]

Radni odnos posebne vrste

Postoje predlozi (u SR Srbiji je urađen Prednacrt zakona o radnom odnosu posebne vrste) da zemljoradnici koji međusobno udružuju svoj rad i sredstva rada u zadrugama i sličnim organizacijama i u njima raspolažu dohotkom iz zajedničkog rada, ili udruže svoj rad i sredstva rada s organizacijama udruženog rada u različite oblike kooperacije i, u okviru te saradnje, učestvuju u upravljanju zajedničkim poslovima i u raspodeli dohotka ostvarenog tom saradnjom, ostvaruju prava i obaveze iz radnog odnosa posebne vrste pod uslovima i na način predviđen zakonom (član 1. Prednacrta).

Taj oblik penzijskog osiguranja zemljoradnika, i ne samo penzijskog osiguranja već i šire — zasnivanja radnog odnosa posebne vrste, — takođe se zasniva na načelu dobrovoljnosti.

Penzionisanje staračkih domaćinstava

U malom broju poljoprivrednih organizacija, uglavnom zemljoradničkih zadruga, javila se težnja za sopstvenim rešavanjem nekih socijalnih pitanja zbrinjavanja, preko osiguranja penzija za stare i iznemogle

[6] Bogdan Paunović, *Penzijsko osiguranje zemljoradnika*, str. 22.

zemljoradnike s područja na kome zadruga posluje. Do sada je to pitanje najuspešnije organizovala zemljoradnička zadruga u Žedniku (SAP Vojvodina).

U toj zadruzi se penzijsko osiguranje ostarelih i iznemoglih zemljoradnika zasniva na ugovorenim obostranim obavezama, uz potpuno pridržavanje načela dobrovoljnosti. Uslovi koje ugovorene strane ispunjavaju jesu ovi:

— da je domaćin gruntovno vlasnik najmanje 2 kj. zemlje bez ikakvih opterećenja, i to na teritoriji ili u blizini K.O. kojoj zadruga pripada;

— da je mlađi član domaćinstva navršio 60-tu godinu života (u izuzetnim slučajevima i ne mora);

— da ustupilac nekretnine prenosi pravo svojine neopozivo u korist društvene svojine;

— da sticalac, to jest zadruga, prima nekretninu i obavezuje se da će ustupiocu redovno davati doživotnu rentu u ugovorom određenim godišnjim ili mesečnim iznosima poena, s tim što se godišnji ili mesečni iznos poena dok traju ugovorene obaveze ne može menjati;

— vrednost jednog poena obračunava se na osnovu otkupnih cena koje isplaćuje zadruga za 1 kg tvrde pšenice na dan 1. VIII; za 1,5 kg kukuruza u klipu na dan 15. X, za 1 kg suncokreta na dan 1. X u godini, s tim da se vrednost poena izračunava svake godine, a zbir vrednosti tih triju kultura deli sa tri, to jest uzima se prosečna cena tih proizvoda kao faktor za utvrđivanje vrednosti jednog poena;

— mesečna akontacija za tekuću godinu do konačnog obračuna, to jest do 1. novembra svake godine (kada je već poznata cena kukuruza u klipu, kao poslednjeg faktora za formiranje vrednosti poena), isplaćuje se na osnovu vrednosti poena iz prošle godine, umanjena za 10%. (Utvrđeni mesečni iznos rente se isplaćuje zaključno sa mesecom u kom je nastupila smrt poslednjeg uživaoca penzije po ugovoru);

— zadruga plaća u korist prenosioca sve doprinose zdravstvenog osiguranja, tako da članovi penzionerske porodice imaju sva prava iz zdravstvenog osiguranja kao i ostali zemljoradnici;

— zadruga učestvuje i u troškovima sahrane uživaoca penzije;

— ukoliko sticalac — zadruga — bilo iz kog razloga ne udovolji svojim obavezama iz ugovora, ustupnici imaju pravo na odgovarajuću površinu zemljišta iz kompleksa zadruge, bez obzira na to koliko vremena su uživali penziju.[7]

Materijalne pretpostavke za penzijsko osiguranje zemljoradnika

Penzijsko osiguranje zemljoradnika moguće je u uslovima dobro organizovane poljoprivredne proizvodnje i sticanja odgovarajućeg dohotka, čiji se deo odvaja za penzijsko osiguranje. Niska proizvodnja i,

[7] Inž. Ištvan Sič, *Penzionisanje staračkih poljoprivrednih domaćinstava u Zemljoradničkoj zadruzi Žednik.*

analogno tome, nizak dohodak poljoprivrednih proizvođača ne omogućuju izdvajanje dela dohotka za penzijsko osiguranje.

Zemljoradnici u Srbiji bez pokrajina su u 1971. godini imali društvene obaveze za: porez iz ličnih dohodaka od poljoprivredne delatnosti i doprinosa za obrazovanje; porez na oruđa za proizvodnju; porez na teretna drumska motorna, priključna i kombi-vozila; porez na hibridnu lozu; porez na zgrade zemljoradnika; povećani 2% porez (vodni) od poljoprivrede; doprinos za zdravstveno osiguranje; naknada za puteve na zaprežna vozila; naknada za korišćenje vodoprivrednih objekata i postrojenja; taksa za uverenja o zdravlju stoke; mesni samodoprinos u novcu.[8]

Ukupne društvene obaveze zemljoradnika u Srbiji, bez pokrajina, iznosile su 1971. godine 803,5 miliona dinara.

Prema narodnom dohotku koji je ostvaren na privatnom sektoru poljoprivrede u 1971. godini, ukupne društvene obaveze u Srbiji, bez pokrajina, iznosile su 9,93%, a te obaveze bez doprinosa za zdravstveno osiguranje zemljoradnika činile su 6,87% narodnog dohotka privatnog sektora poljoprivrede.

Društvene obaveze zemljoradnika Srbije bez pokrajina 1971.[9]

Tabela 4

Prosečno po	U dinarima	
	Ukupne društvene obaveze	Društvene obaveze bez doprinosa za zdrav. osiguranje zemljoradnika
jednom gazdinstvu	1.157	800
jednom ha obrad. površine	307	213

Pretpostavi li se da zemljoradnici i u ostalim republikama imaju uglavnom slične društvene obaveze (onima koji su napred navedeni iz SR Srbije, bez pokrajina), onda se njihove društvene obaveze kreću od 7,93 do 11,47% od narodnog dohotka koji se ostvaruje u poljoprivredi privatnog sektora. To je samo pretpostavka. Po republikama i pokrajinama možda i ima odstupanja, pored ostalog i u zavisnosti od toga da li je zdravstveno osiguranje zemljoradnika prošireno (potpuno) ili obavezno; zatim, SR Slovenija je donela zakon o penzijskom osiguranju zemljoradnika, pa su i njihove obaveze verovatno veće; potom, to učešće zavisi od visine narodnog dohotka ostvarenog na privatnom sektoru poljoprivrede po republikama i pokrajinama, i sl.

---

[8] Izvor: Republički sekretarijat za finansije SR Srbije — izveštaj o sprovođenju propisa o oporezivanju građana u 1972. godini.

[9] Izvedeno na osnovu podataka Republičkog sekretarijata za finansije SR Srbije i podataka SZS (Statistički godišnjak za 1973).

Na osnovu napred navedenog obračuna, zasnovanog na obavezama zemljoradnika Srbije bez pokrajina, za zdravstveno osiguranje i ostale društvene obaveze, a takođe zasnovanom na obavezama zemljoradnika Jugoslavije za zdravstveno osiguranje u 1971. godini, odnosno na prihodima socijalnog osiguranja u 1971. za kompletno socijalno osiguranje radnika Jugoslavije, može se pretpostaviti, s određenom merom odstupanja, koliko bi iznosila sredstva potrebna za socijalno (zdravstveno i invalidsko-penzijsko) osiguranje zemljoradnika Srbije bez pokrajina i Jugoslavije u celini.

Pretpostavka o sredstvima potrebnim za socijalno osiguranje zemljoradnika

Tabela 5

Obaveze zemljoradnika	Za Srbiju bez pokrajina			Za SFRJ		
	u milionima dinara	po jednom: gazdinstvu (dinara)	po jednom: hektaru (dinara)	u milionima dinara	po jednom: gazdinstvu (dinara)	po jednom: hektaru (dinara)
Obaveze zemljorad. 1971. za zdravstveno osiguranje	247,8*	357	107	919*	353	106
Potrebna sredstva za socijalno (zdravstveno i penzijsko osiguranje zemljoradnika uvećano za 10%**	921,6	1.327	377	2.964,5	1.139	343
Ukupne društvene obaveze zemljoradnika 1971. godine (razni porezi i doprinos za zdravstveno osig.)	805,5	1.160	308	2.983	1.146	345
Ukupne društvene obaveze zemljoradnika, uključiv i doprinos za socijalno osiguranje, poreze i sl.***	1.227,8	2.340	625	5.234,9	2.011	605

* Izvor: Za Srbiju bez pokrajina, Republički sekretarijat za finansije SR Srbije — izveštaj o sprovođenju propisa o oporezivanju građana u 1972; za SFRJ, Predrag Božović, *Privredni bilans Jugoslavije u periodu 1966—1971, sa osvrtom na privredna kretanja u 1972*, („Finansije", br. 7—8/73).

** Izračunato na osnovu učešća sredstava zdravstvenog osiguranja zemljoradnika Srbije i SFRJ u ukupnim sredstvima za zdravstveno, odnosno socijalno osiguranje radnika u SFRJ 1971. godine, uvećano za 10%.

*** Taj iznos nije stvarni, već pretpostavljeni. Do njega se došlo na taj način što se primenio procenat o učešću zdravstvenog osiguranja zemljoradnika u ukupnim društvenim obavezama zemljoradnika, izračunato na osnovu učešća sredstava zdravstvenog osiguranja zemljoradnika Srbije i SFRJ, u ukupnim sredstvima za zdravstveno, odnosno socijalno osiguranje radnika u SFRJ 1971. godine, uvećano za 10%.

U 1971. godini, prema navedenim podacima, izdaci zemljoradnika za zdravstveno osiguranje činili su sledeći deo narodnog dohotka privatnog sektora poljoprivrede:

u Srbiji bez pokrajina	3,06%
u SFRJ	3,53%

Ukupne društvene obaveze zemljoradnika u 1971. godini (napred navedenih 11 vrsta poreza i doprinosa, kao i doprinos za zdravstveno osiguranje radnika) čine deo narodnog dohotka privatnog sektora poljoprivrede u sledećim procentima:

u Srbiji bez pokrajina	9,93%
u SFRJ	11,47%[10]

Istim metodološkim postupkom se došlo i do učešća sredstava za potpuno socijalno osiguranje zemljoradnika (zdravstveno i invalidsko-penzijsko), ukoliko bi se ono zakonom obezbedilo, u ostvarenom narodnom dohotku privatnog sektora poljoprivrede.[11] To učešće bi iznosilo:

za Srbiju bez pokrajina	11,39%
za SFRJ	11,40%

I najzad, pretpostavljeno učešće ukupnih društveniih obaveza zemljoradnika (poreska davanja i doprinos za potpuno socijalno osiguranje zemljoradnika) u ukupnom narodnom dohotku privatnog sektora poljoprivrede, računato na osnovu podataka o visini narodnog dohotka za 1971. godinu, iznosilo bi:

za Srbiju bez pokrajina	20,10%
za SFRJ	20,13%

Prema toj pretpostavci, izdaci za potpuno socijalno osiguranje zemljoradnika iznosili bi po individualnom poljoprivrednom gazdinstvu Srbije bez pokrajina prosečno po 1.327 dinara godišnje, a po hektaru njihove obradive površine prosečno po 377 dinara godišnje.

Ukupne društvene obaveze zemljoradnika Srbije[12] bez pokrajina iznosile bi: po individualnom gazdinstvu prosečno po 2.340 dinara; po hektaru prosečno po 625 dinara.

---

[10] Ovo treba prihvatiti uslovno, jer je proračun vršen na osnovu jedne poznate, tj. iznosa od 919 miliona dinara za zdravstveno osiguranje zemljoradnika u Jugoslaviji u 1971. godini i primenom analogije o učešću dela zdravstvenog osiguranja u ukupnom iznosu socijalnog osiguranja radnika Jugoslavije. Stoga ovde može biti odstupanja.

[11] Računato na osnovu podataka o visini narodnog dohotka za 1971. godinu.

[12] U tabeli 5, u petoj i šestoj koloni pod 2 i 4 date su obaveze zemljoradnika u SFRJ prosečno po gazdinstvu i po hektaru obradive površine.

Broj potencijalnih korisnika penzija i mesečni iznos

Ako bi se prihvatile takve obaveze zemljoradnika — koje su napred izložene — za Srbiju bez pokrajina i za Jugoslaviju u celini, i pod pretpostavkom ostvarenja narodnog dohotka privatnog sektora poljoprivrede iz 1971. godine, uzimajući u obzir broj starijih zemljoradnika, iznad 65 godina starosti, sredstva za socijalno osiguranje zemljoradnika (zdravstveno i invalidsko-penzijsko) uglavnom se obezbeđuju u zavisnosti od mesečnog iznosa prosečne penzije zemljoradnika starijih od 65 godina. U Srbiji bez pokrajina, prema podacima popisa iz 1971. godine[13], ima oko 286.000 potencijalnih korisnika penzije iz redova zemljoradnika starijih od 65 godina, a u SFRJ oko 793.000. Taj broj ni za Srbiju bez pokrajina ni za SFRJ nije statičan. On se svake godine menja. U svakom slučaju, broj zemljoradnika starijih od 65 godina iz godine u godinu će se povećavati.

Upravo od broja potencijalnih kandidata za penziju, zatim od sredstava dobivenih iz doprinosa za potpuno socijalno osiguranje zemljoradnika koji bi zemljoradnici uplaćivali i od ekonomske mogućnosti eventualnog učešća šire društvene zajednice u delu pokrića troškova obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika — zavisi da li bi se zakonima republika i pokrajina propisalo obavezno invalidsko-penzijsko osiguranje zemljoradnika i odredio mesečni iznos penzije, onako kako je to regulisano Zakonom o penzijskom osiguranju zemljoradnika u SR Sloveniji.

Pored obaveznog penzijskog osiguranja, zakonom se može predvideti mogućnost i proširenog penzijskog osiguranja zemljoradnika. U prvom slučaju, penzijsko osiguranje se osniva na načelima uzajamnosti i solidarnosti zemljoradnika i društvene zajednice, a u drugom (kod proširenog penzijskog osiguranja zemljoradnika) — na načelu uzajamnosti i solidarnosti zemljoradnika. Tako je članom 4. predviđeno i Zakonom o penzijskom osiguranju zemljoradnika SR Sloveniije.

U SR Sloveniji je zakonom obezbeđena penzija za zemljoradnike sa navršeniih 65 godina starosti (član 17) u visini od 250 dinara mesečno.

Ako se pođe od načela uzajamnosti i solidarnosti zemljoradnika i društvene zajednice za obezbeđenje sredstava za obavezno penzijsko osiguranje zemljoradnika, a takođe i omogućavanja proširenog penzijskog osiguranja zemljoradnika, pod pretpostavkom da se osiguraju sredstva za te svrhe u iznosima koji su dati u tabeli 5, u Srbiji bez pokrajina, a slično je i u ostalim republikama i pokrajinama, za mesečnu penziju od 250 dinara, po osnovu obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika starijih od 65 godina, potrebno bi bilo da društvena zajednica (Srbija bez pokrajina) učestvuje sa oko 21,5% potrebnih sredstava. U ukupnim sredstvima potrebnim za penziju oko 286.000 hiljada zemljoradnika starijih od 65 godina sa područja Srbije bez pokrajina, učešće društvene zajednice bi iznosilo godišnje oko 186 miliona dinara.

[13] Savezni zavod za statistiku (Statistički godišnjak za 1973).

Potrebna sredstva za penzije zemljoradnika iznad 65 godina starosti

Tabela 6

Mesečni iznos penzije u dinarima	Srbija bez pokrajina (286.000 potencijalnih penzionera) (u milionima dinara)			SFRJ (793.000 potencijalnih penzionera)	
	Potrebno	Obezbeđuju: Zemljoradnici[14]	Obezbeđuju: Društvena zajednica (Srbija bez pokrajina)	Potrebno	Nedostaje
200	687,6	673,8	13,8	1.903,2	—
210	721,9	673,8	48,1	1.998,0	—
220	756,3	673,8	82,5	2.092,8	47,0
240	825,1	673,8	151,3	2.283,6	238,0
250	859,4	673,8	158,6	2.378,4	333,0
300	1.031,2	673,8	357,4	2.854,8	809,8

Srbija bez pokrajina ima srazmerno više starih zemljoradnika od jugoslovenskog proseka. Zemljoradnici stariji od 65 godina čine u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu Jugoslavije 10,11%, a u Srbiji bez pokrajina 12,36%.[15] Otuda je u Srbiji bez pokrajina potrebno srazmerno veće učešće društvene zajednice nego prosečno u Jugoslaviji.

U tabeli 6 su dati okvirni iznosi potrebnih sredstava za penzijsko osiguranje zemljoradnika u Srbiji van pokrajina, i Jugoslaviji, i to na osnovi broja zemljoradnika starijih od 65 godina, prema popisu iz 1971. godine, računato na mesečni iznos penzije od 200 do 300 dinara. To se zasniva na pretpostavci obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika i uz solidarno pokrivanje troškova samih zemljoradnika i društvene zajednice.

Ukupni izdaci za penzije zemljoradnika iznosili bi nešto više nego što je naznačeno u tabeli 6. Povećani izdaci se odnose na troškove osiguranja, zatim i na veći broj starijih zemljoradnika, kojih će svake godine biti sve više, potom na moguće neke beneficirane kategorije zemljoradnika, na primer za borce itd.

Zakonom bi trebalo omogućiti i prošireno penzijsko osiguranje, koje bi se osnivalo na načelu uzajamnosti i solidarnosti zemljoradnika. Oni bi, ako hoće, uplaćivali veći iznos za prošireno penzjisko osiguranje, te bi, srazmerno tome, obezbedili i veći mesečni iznos penzije od onoga koji je dat u tabeli 6.

[14] Deo doprinosa za socijalno osiguranje zemljoradnika, kako je dat u tabeli 5.

[15] Vidi tabelu 2.

Realne mogućnosti za penzijsko osiguranje zemljoradnika

Objektivna situacija u poljoprivredi i na selu pokazuje da postoji izvesno nezadovoljstvo zemljoradnika statusom koji imaju kao poljoprivredni proizvođači. Oni to nezadovoljstvo izražavaju na razne načine. Jedan od njih je smanjenje interesa za poljoprivrednu proizvodnju i napuštanje sela.

Zemljoradnici koji su ostali u poljoprivredi ističu, pored drugih zahteva, i zahtev za zakonsko regulisanje prava na penzijsko osiguranje. Pri tome, oni su svesni da treba solidarno da učestvuju u izvorima sredstava za finansiranje penzijskog osiguranja zemljoradnika. Izdavanja za te svrhe zemljoradnicima ne bi teško padala, jer bi bili sigurni da sredstva ulažu u fondove koji služe njihovom zdravstvenom i penzijskom osiguranju.

Napred izvedeni proračuni govore da bi opterećenja individualnih gazdinstava bila znatna ako se želi uvođenje penzijskog osiguranja zemljoradnika. Da li su zemljoradnici ekonomski spremni da učestvuju u finansiranju svoga zdravstvenog i invalidsko-penzijskog osiguranja?

Na to pitanje se realan odgovor ne može dobiti samo na osnovu želje zemljoradnika i društvene zajednice. Zapravo, odgovor bi bio sigurno negativan ako bi se organizacija, obim i rezultati privređivanja u poljoprivredi zadržali na sadašnjem nivou. To bi značilo i relativno nizak dohodak koji do sada ostvaruju poljoprivredni proizvođači, odnosno i relativno nepovoljan status koji danas imaju zemljoradnici.

Objektivan odgovor na to pitanje nalazi se, u dobroj meri, u orijentaciji društvene zajednice da doprinese ekonomskoj organizovanosti zemljoradnika u zadruge i slične organizacije, kako je predviđeno ustavnim amandmanima i Predlogom ustava SFRJ, čime bi se doprinelo racionalnijem i efikasnijem privređivanju u poljoprivredi, a time i porastu dohotka poljoprivrednika, čiji bi deo mogli izdvajati, pored ostalog, i za finansiranje svog penzijskog osiguranja.

Udruživanje zemljoradnika u zadruge, u našim uslovima privatnog poseda, omogućilo bi orijentaciju na viši stepen planiranja i usmeravanja proizvodnje i celokupne privredne aktivnosti na selu i poljoprivredi.

Ako bi bile organizovane po selima, ili za više manjih sela, zadruge bi bile upravo one organizacije koje bi svojom organizovanom privrednom aktivnošću doprinosile da proizvođači više proizvode, a time ostvare i veći dohodak i izmire svoje obaveze prema socijalnom osiguranju.

Zadruge bi, poput one u Žedniku, mogle aktivirati zemljišta starijih domaćinstava i, pod određenim uslovima, podruštvljavati takva zemljišta, te obezbeđivati sredstva za penzijsko osiguranje starih zemljoradnika. Dopunska sredstva za penzijsko osiguranje zemljoradnika mogla bi se osigurati iz same poljoprivrede i privređivanja zemljoradnika, pod uslovom: da se oni udruže u zadruge i da posluju preko zadruga i sa zadrugama, i da se zadruge udruže u zadružne saveze poslovnog karaktera, koji bi bili agencije zadruga i preko čije bi prodajne mreže poljoprivredni proizvođači, odnosno zadruge, prodavali svoju robu ne-

posredno potrošačima (stanovništvu, prerađivačkoj industriji i eventualno i spoljnotrgovinskim preduzećima). Time bi se umnogome eliminisali nakupci i prekupci, a to znači višestruko posredništvo od proizvođača do krajnjeg potrošača, od čega bi imali koristi i proizvođači i potrošači, dakle i cela privreda.

Deo sredstava dobiveniih na taj način išao bi za podmirenje dela troškova za penzijsko osiguranje zemljoradnika i za proširenu reprodukciju u poljoprivredi i prehrambenoj industriji.

U uslovima dobro organizovane zadružne organizacije, od zadruge do zadružnih saveza poslovnog karaktera, postojala bi, za naše uslove, ekonomski nužna društvena podela rada. Zadružni savezi bi zajedno sa zadrugama, kao društveno organizovani privredni organi, sa zadacima zakonom određenim, odgovorni prema poljoprivrednim proizvođačima, kao svojim članovima, s jedne, i prema socijalističkoj društvenoj zajednici, s druge strane, radili na sprovođenju mnogih zadataka — — od planiranja do organizacije proizvodnje i prerade i od snabdevanja reprodukcionim materijalom do otkupa, odnosno prodaje proizvedene robe. I najzad, zadruge bi se, u takvim uslovima, mogle angažovati i u rešavanju mnogih drugih pitanja sela i poljoprivrede, među kojima i pitanja potpunog socijalnog osiguranja zemljoradnika, koje uključuje i penzijsko osiguranje. Preko zadruga bi se zemljoradnici najlakše i najbrže organizovali u svoje zajednice zdravstvenog i penzijskog osiguranja, kojima bi sami upravljali.

Penzijsko osiguranje zemljoradnika bi, pored ostalog, omogućilo da se ostvaruju zaključci Prve konferencije Saveza komunista Jugoslavije o ekonomskoj i socijalnoj sigurnosti poljoprivrednih proizvođača; o aktivnoj ulozi poljoprivrednih proizvođača u ostvarivanju agrarne politike i celokupnog razvoja; o ravnopravnom učestvovanju u samoupravljanju u različnim oblicima samoupravljanja.

Penzijsko osiguranje zemljoradnika bi pozitivno delovalo na zemljoradnike i podsticalo njihove težnje i aktivnost na veću poljoprivrednu proizvodnju, da bi, pored ostalog, mogli izvršiti i svoje obaveze prema socijalnom osiguranju; doprinelo bi povećanju njihove ekonomske sigurnosti kao poljoprivrednih proizvođača, što bi znatno uticalo na smanjenje interesa za napuštanje poljoprivrede i sela uopšte i za odlazak na privremeni rad u inostranstvo posebno; smanjio bi se broj socijalnih slučajeva, naročito među starim zemljoradnicima i stvorile bi se realne pretpostavke o bržem podruštvljavanju poljoprivrednog zemljišta, koje bi stariji zemljoradnici, pod određenim uslovima, ustupali zadrugama i drugim poljoprivrednim organizacijama.[16]

[16] Gledišta izneta u ovome radu, kao i globalna sredstva i njihovi izvori, služe samo za razmatranje socijalnog, pa i šireg društveno-ekonomskog položaja zemljoradnika. Posle zauzimanja političkih stavova o ekonomskoj i političkoj opravdanosti penzijskog osiguranja zemljoradnika biće potrebno da za tu oblast stručni ljudi potanko obrade pitanja organizacije, zatim potrebnih sredstava i njihovih izvora i sl., radi zakonskog regulisanja obaveznog penzijskog osiguranja zemljoradnika.

Osvrti

Veljko Radović

PROŠIRENI I ZATVORENI VIDIK

(Povodom četvrtog FEST-a, održanog u Beogradu od 1. do 9. februara 1974. godine)

Beograd je vidio, prvih dana februara, filmove koji su predstavljali 27 nacionalnih kinematografija, to jest njihova stvaralačka dostignuća u oblasti filmskog izraza. Kao se FEST ove godine odvijao u znaku nove formule, *Najbolji filmovi sveta,* valjalo bi istaći, za svaki slučaj, već opštepoznatu činjenicu da su to filmovi koji su, najčešće, bili pobjednici prethodnih festivala u svijetu (ili su, bar, bili uz pobjednike), kao i to da je FEST selektivni presjek jednogodišnjeg rezultata svjetske kinematografije. Ovo je bila četvrta prilika od ustanovljenja ove značajne kulturne manifestacije (inicijator i selektor: Milutin Čolić) da FEST i praktično pokaže elastičnost sopstvene formule: vidjeli smo, dakle, i filmove ostvarene staromodnim, gotovo tradicionalističkim kinestetičkim sredstvima, ali i takve (bila ih je očevidna većina) koji su značili pokušaj prodora u nepoznata područja filma i usavršavanje filmskog jezika i njegovih golemih izražajnih mogućnosti. Može se reći da je takva repertoarska koncepcija FEST-a najprikladnija za jedan „festival festivala" koji nastoji da bude što potpunija i što objektivnija informacija o značajnim filmovima proizvedenim u toku godine. FEST, dakle, nije isključiv, doktrinaran: nastoji da bude krajnje informativan i pregledan, i to ulazi u vrhunske odlike ove kulturne manifestacije koja se već izborila za međunarodni ugled time što nije bezobzirna borba za nagrade, nego proslavljanje filma i služba njemu. FEST već djeluje, indirektno, na politiku uvoza filmova, na osrednji ili, tačnije, aljkavo i komercijalistički komponovan bioskopski repertoar, na filmski ukus najširih masa (ovogodišnje filmove FEST-a, na primjer, vidjelo je gotovo 200.000 gledalaca, što predstavlja odista impresivnu brojku). To je izraz jedne pozitivne inicijative i inteligentno zamišljene filmske smotre neobilježene duhom pompeznosti. Ona, dakle, nije snobovski ceremonijal, već revija svjetskog filma kojoj se poklanja zaslužena pažnja društva.

Filmove sa ovogodišnjeg FEST-a (a i sa ranijih, takođe) odlikuje izvjesna jedinstvenost, univerzalnost tema, jer svuda je njihov junak čovjek u borbi: sa sobom, neslobodnom društvenom situacijom koja osujećuje njegove najplemenitije sposobnosti i energije, sa nasiljem svih ob-

lika. Te teme su, uopšteno govoreći: individualno i kolektivno, demokratsko i autoritarno, racionalno i iracionalno. Čovjek je, dakle, posmatran sa više stanovišta, utoliko ličnije ukoliko je iza kamere stajala značajnija i kreativnija ličnost. Ima li nade u snage dobra? Zašto je preovladala tema nasilja u najraznovrsnijim oblicima? Da li svijet pustoši ravnodušnost za sudbinu bližnjega i je li ljudsko biće u milosti srodnih bića? Gotovo svi filmovi — što ne može da ne bude karakteristično na neki način — počinju gotovo istovrsnim kadrom: usamljen čovjek izgubljen u ogromnom prostoru koji ističe njegovu sićušnost i nemoć, bez druga i prijatelja. Filmovi se, u najbukvalnijem smislu, događaju na drumu, jer u kućama više nema mira ni utjehe (ne ide se u eksterijer samo stoga što to traži priroda medija, nego stoga što se svijet odmetnuo u veliku skitnju). To je nekako preširok plan stvari i valja preći na komentarisanje određenih filmova koji obrazuju prednji plan događaja i koji će ilustrovati to što komentator možda nespretno i usiljeno uopštava. Trebalo bi još napomenuti da je povodom FEST-a bilo i srazmjerno dosta razgovora o temama filmova, o nasilju na filmu, na primjer, u kojima su učestvovali istaknuti filosofi, sociolozi i filmski stručnjaci.

Iako podsjeća, po opštoj atmosferi, a ne doslovno, na Šlezingerovog *Ponoćnog kauboja*, *Strašilo* Džerija Šacberga, uz *Pozivnicu* Kloda Gorete i još neke filmove, svakako je vrhunac ovogodišnje filmske smotre u Beogradu. Ima pravo reditelj Šacberg kad kaže o svome djelu: „*Strašilo* je film o nevinosti. O bićima koja postaju žrtve zbog svoje nevinosti. To je optimistički film utoliko što junak odbacuje suštinski američki san o materijalnom bogatstvu kako bi zadobio jedno mnogo bitnije bogatstvo: nekog koga voli." Šacbergov film je drama nedostajanja, upravo bolna potreba za drugim, sebi sličnim. On oličava novi romantizam američke kinematografije, izgrađen na surovom i, istovremeno, nježnom romantizmu poraza i solidarnosti u porazu. Dva mlada čovjeka, u početku razdvojena, lutaće, kao mjesečari, širokim drumovima Amerike u potrazi za hljebom, dobrotom i milošću. To je velikodušno djelo o čovjeku usamljenom na drumu, koji želi da dio puta ide s nekim, kao što to žele čak i psi. Ovo djelo je svo prožeto nekom blagom atmosferom nježnosti i pitomosti, i pored gorke melanholije kojom je obojen kraj filma (koji kraj to nije?). On je apel za obnovu duha drugarstva, ostvaren suverenim kinestetičkim stilom i jezikom. Glumci u ovom filmu su izvanredni: Džin Hekmen i Al Paćino (ovaj prvi je, vjerovatno, najistaknutija glumačka figura ovogodišnjeg FEST-a, iako je bilo mnogo sjajnih ostvarenja i nezaboravnih uloga).

Dugometražni dokumentarni film Mela Stjuarta *Crna braća pjevaju* upečatljivo govori o jednom zanemarenom narodu koji s ponosom i jadom govori o svom tragičnom „crnom iskustvu", o obnovi dostojanstva, o zahtjevu da se čuju i oni, crnci. Stjuart je izjavio da ovaj film „nije reportaža samo o crnačkom pop-festivalu, već i o svijetu budućnosti, onih koji dolaze i koji vrijede". Stjuartov fim je djelo o velikoj ideji crnačke integracije, crna litanija potlačene crne braće okupljene na mamutskom stadionu kraj Los Anđelesa i zaokupljene osjećanjem istorijske odgovornosti pred svojom rasom. Ovaj film obojen je nečim svečanim, sudbinskim,

ali to je jednostavno objasniti: tu i jeste riječ o sudbini, sudbini čitave jedne rase koja se vjekovima nalazi u inferiornom društvenom i kulturnom položaju. Više od sto hiljada crnaca prisustvovalo je, avgusta 1972. godine, koncertu na tom stadionu u korist predgrađa Vots, s osvješćujućim osjećanjem zajednice, i svi su uglas apelovali na „crni ponos" izgovarajući zakletvu: „Ja sam neko! Ja sam neko!" To je impresivno djelo o samopoštovanju crne rase, djelo snažne dokumentarnosti i istinitosti. Taj film, zapravo, djeluje kao metafora, a to je najteže postići u žanru koji je, u suštini, registratorski. Valja napomenuti da je reditelj ovog filma, Mel Stjuart, najozbiljniji kandidat, zajedno sa Vlatkom Gilićem, za ovogodišnjeg „Oskara". U svakom slučaju, može se reći da je Gilićev rival jedna izvanredna ličnost rijetke i originalne darovitosti. „Pobijedi" li ga, biće pobijeđen viteški — od dostojnog.

Ako se može govoriti o „iznenađenju" ovogodišnjeg FEST-a, onda je to, svakako, film *Pozivnica* talentovanog mladog reditelja iz Švajcarske Kloda Gorete. To je djelo izvanredne atmosfere, preciznog ritma i mnogostrukih značenja. *Pozivnica* je, zapravo, groteska o švajcarskom malograđanstvu, o njegovom „diskretnom ludilu", o smiješnim skorojevićima koji nespretno oponašaju gestove „više klase". U novoj vili jednog činovnika okupljaju se njegovi drugovi — kancelisti, smiješni sa svojih parvenijskih pretenzija, jer su svi, kao „gospoda od juče", „tikve bez korijena" i bez tradicije „plemenitog" porijekla. Da nema nekih suviše grotesknih tonova, koji ometaju čistotu žanra, *Pozivnica* bi bila sjajan film. Švajcarska kinematografija nije imala, do sada, gotovo nikakvih stvaralačkih rezultata na filmu, ali u Klodu Goreti dobija reditelja od koga valja očekivati još značajnije filmove jer je to talent koji se nalazi na uzlaznoj liniji razvoja.

Za film *Plavi anđeli* reditelja Džejmsa Gverča rečeno je da je „mješavina osude policijskog fašizma i kulta poštenog policajca". Ta ocjena je tačna i precizna, inače se ovaj komentator, naravno, ne bi pozivao na nju kao na sopstvenu. Ovaj film govori o umišljenom „maleckom" policajcu (visok je svega 159 santimetara) čiji je san, smiješno „napoleonovski", da postane — detektiv! Ovo je jedan od ljudi osujećenih nekim razdirućim kompleksom niže vrijednosti, koji smatra da je svijet kriv što je on niskog rasta. Vidjeli smo jedan „drumski" film, izvanrednog ritma i proračunate atmosfere beslovesne jurnjave „jahača Apokalipse". Ovaj Gverčov film je od onih čija mnogostruka značenja djeluju svojom eksplozivnom i „subverzivnom" mišlju.

Oslobađanje Džona Bormena govori o opstanku vrste! Jedan od junaka ovog filma, izletnik koji traži neki Početak, pračistotu i ravnotežu, reći će: „Opstanak, opstanak je glavna igra!" Dakle, jedna katastrofička tema u kojoj se ulog daje ne na ljudske šanse, nego na — poraze. Oslobađanje — od čega? Četiri druga, za jednog od „bijelih", praznih vikenda, odlaze „u prirodu", skautski komformistični i neprilagođeni njoj i njenom Zakonu. Odlazi se u takozvanu „rusoovsku prirodu", a povratak je donio katastrofalne posljedice: ne samo besmislene smrti, nego i svijest da čovjek i nema šta da traži u toj „prirodi" jer se od nje fatalno i bezumno odvojio. Kineska poslovica ne kaže uzalud: „Ako prirodu izbaciš na vrata, vratiće ti se kroz prozor." Dakle, *Oslobađanje* ima dosta raznolikih

značenja, isprepletenih i međuzavisnih: govori i o uništenoj ekološkoj ravnoteži i, takođe, o psihološkoj. Priroda se oholo odnosi prema mekuštvu ljudske vrste koja može da premosti rijeku moćnom branom, ali koja je suštinski nemoćna pred njenom jedrinom, vitalnošću i moćnom elementarnošću. „Priroda" je izbacila smetene izletnike kroz „prozor" jer u njoj nisu, zapravo, ni bili: ostali su *spolja*. Ovaj film je, svakako, dostojniji pažnje od one koja mu je „službeno" ukazana. Pored ostalih, u ovom filmu nastupa Džon Vojt, „ponoćni kauboj".

O filmu *Opsadno stanje* govori njegov autor, Kosta Gavras, sljedeće: „Sve što se dešava u *Opsadnom stanju*, sve je tačno... Pisac scenarija i ja boravili smo u Urugvaju, maltene skriveni u jednom malom stanu. Tu su nas posjećivali advokati i novinari koji su nam donosili informacije o tupamarosima. Kasnije smo provjerili svoje nalaze u Kongresnoj biblioteci u Vašingtonu, gdje postoji arhiva sa svim slučajevima tupamarosa. Sve se slagalo u dlaku!" Eto, sam Gavras deklariše se, ne prvi put, kao reditelj „političkog" filma, kome je do tačnosti i — činjenica. Iako u njegovim filmovima ima napetosti i dinamizma „kriminalke" i potjere, oni su jarko obojeni političkim aktuelnostima, pravljeni s težnjom da se sačuva „objektivnost". U *Opsadnom stanju* riječ je o latinskoameričkim tupamarosima, odnosno o jednom specifičnom obliku revolucionarne borbe. „Tupamarosi su u filmu pokazani", kaže Gavras, „kao organizacija sa odlikama koje im pripisujemo: široka kontrola javnog mnjenja, paralelna vlast, vrlo razvijena tehnika, savršena organizovanost, ozbiljnost i strast, bez trunke „revolucionarnog" šarlatanstva." Gavras je dobro upućen u tajne mašinerije neokolonijalizma, u skrivene niti posrednog američkog intervencionizma.

Film *Stanje redovno* Iva Boasea ostvaren je u dobro poznatom pacifističkom duhu, predvidljivih scenarističkih rješenja, ali to je jedan od onih aktivnih filmova veoma humane „poruke". Uostalom, rečeno je već da neke stvari stalno valja ponavljati! Film Boaseov govori o ratu u Alžiru (ali izvan linije fronta), koji još morom opterećuje savjest Francuza. „Rat u Alžiru", veli Boase, „još uvijek je prisutna tema i još uvijek otvorena rana u osjećanjima Francuza... Ljudi se toga rata stide." Film je, inače, zabranjen u Francuskoj za gledaoce mlađe od trinaest godina, kako se mladi Francuzi, intelektualno i emocionalno još nezreli, ne bi osjetili „dužnim" i traumatizovanim. Pravo ljudi da „raspolažu sobom", izmijenjeni pojmovi otadžbine (boriti se u tuđoj zemlji, ko zna za čije interese?) — to su teme koje se najdirektnije tiču savjesti svih ljudi.

I film Luiđija Campe *Skalpel, bijela mafija* jeste na strani žrtava, na strani onih čiji se bol „eksploatiše". Hirurzi Italije (naravno, to se može primijeniti i na druge prostore, iako ne valja uopštavati i „omasovljavati" možda sporadične incidente i ogrešenja o načela ljekarske etike) toliko su se osilili da eksploatišu bol ljudi koji u njima gledaju nove mage i čarobnjake-spasitelje. Campa kaže: „Svi moji filmovi su uvijek bili kritika vlasti, odnosno vlasti koja je loše upotrijebljena, bilo kada se radi o fašistima ili o nepoštenim hirurzima." Dakle, Campa je napravio film koji dira otvorene rane, krajnje bespoštedan i nepopustljiv prema bahatim prvacima „bijele mafije" koja se ogriješila o Hipokratovu za-

kletvu da će lojalno služiti, s krajnjom požrtvovanošću, zdravlju ljudi. Film je, inače, burno primljen u Italiji, a Campi je, čak, rečeno (metodom odistinske mafije, anonimno) da ga ljekari Italije — neće liječiti kad oboli?! Pogodio je Campa, svojim rediteljskim „skalpelom", jedan bolesni nerv, a to je ono što je želio: očevidno, bilo mu je stalo do toga, a ne do slobodnih filmskih istraživanja. Njegov film je, stoga, žurnalistički otvoren, direktan kao žestok udarac u lice.

Filmom *Nema dima bez vatre* nastavlja se moralistički opus Andrea Kajata. Ovdje je riječ, kao što često biva u Kajata, o jednom malom mjestu francuske provincije, to jest, određenije rečeno, o izbornim mahinacijama u njemu. Da bi se onemogućio rival na izborima koji predstoje, inače veoma omiljen čovjek u gradu, „druga strana" koristi sva nečasna sredstva koja stoje na raspolaganju ljudima bez morala, uključujući, razumije se, i ubistva. Ugledni mjesni ljekar, koji se kandiduje za položaj gradonačelnika u interesu grada, valja, dakle, da bude onemogućen u toj težnji: rivalska organizacija bestidno napravi vještu foto-montažu na kojoj se vidi njegova supruga u nedostojnom položaju — među ljudima i ženama koji kolektivno orgijaju?! Dokazala se foto-montaža ili ne — a upravo je nevjerovatna činjenica da to gotovo nije moguće, toliko je to savršeno izveden postupak! — rivali dobro znaju da „nema dima bez vatre" i da je potencijalni gradonačelnik, iako „rehabilitovan" (fama ostaje poslije svega, kao vrhovna kazna besposlene i „radoznale" palanke), odstranjen. Povodom ovog filma Kajat je izjavio: „Mene su fascinirale dvije stvari: pokušaj da se jedan čovjek pogodi preko žene, što je nečasno; i činjenica da se ne može dokazati da je fotografija falsifikovana."

Djelo Roberta Oldriča *Jedan voz za dvije bitange* rekonstruiše jedan period iz doba velike američke depresije, kada se moćni dolarski kolos zaljuljao iz samog temelja. Film je izvanredno zamišljen, ali je Oldrič previše insistirao na krajnjoj surovosti, čak bestijalnosti koja se rijetko viđa na filmu. Film, inače, opisuje sumanutu, slijepu strast željezničara teretnog voza koji se, kao zli demon, čekićem, lancima i polugama, bori protiv nesrećnih skitnica koji hoće besplatno da se voze u potrazi za spasenjem. Ima tu i potrebe deklasiranih, neprimijećenih, da se potvrde kao junaci nesreće, da se dokažu time što će se „prikačiti" za ovaj ozloglašeni voz što nosi toliko zla, i izobličene, sulude sujete, apsolutne „revnosti" koja bi bila komična da nije tako zla i nemilosrdna. U ovom filmu igraju dva izvrsna glumca — „negativca" Li Marvin i Ernest Borgnin (ovaj drugi više jednolinijski jer je taj tip uloge tražio ispoljavanje onog stravičnog, ustakljenog fanatizma koji izobličuje).

Nosilac „Zlatne palme" Kana, film *Zabluda* Alena Bridžisa, još je jedna u nizu „britanskih rekonstrukcija minulih vremena". Ovaj film, međutim, ta vremena ne evocira sentimentalno jer je suviše „tvrd" i bespoštedan u prikazivanju kastinske zatvorenosti društva koje ne podnosi, tradicionalističko kakvo je, nikakve socijalne mezalijanse. Film pokazuje kako u istinitim, istinskim situacijama (bol, smrt, melanholija zbog smrti voljenih) granice između razdvojenih klasa nestaju, da bi se podigle u prvoj mirnoj, lažnoj, konvencionalnoj prilici kada pobjeđuju formalistička načela elite i rodoslovne grane na kojima važi nepomjeriva

hijerarhija. Šofer (igra ga izvanredni Robert Šo) melanholične plemkinje (Sara Majls) doživjeće veliki uspon i pad plemenitih ljubavnih emocija koje ne poznaju kastinske granice. „Nedodirljiva" ledi, kojoj je šofer pomogao svojim zdravim „plebejskim" vitalizmom u najtežem trenutku života, vratiće se, bez riječi, svojoj klasi.

I film Džozefa Mankijevića *Njuškalo* na neki način se bavi — mada u formi pirandelovske igre i nadigravanja! — sličnim (po *nečemu)* problemom kao i *Zabluda*. I ovdje se radi o dvama predstavnicima nepomirljivo udaljenih klasa, „posvećene" i „inferiorne" (plemić i frizer italijanskog porijekla koji „živi" sa plemićevom suprugom). Nije jednostavno ispričati fabulu ovog filma (mada on počiva, kao da je kakvo pozorišno djelo, upravo na fabulativnom), ali se, u suštini, radi o osveti tlačenih i ponižavanih, o kazni izrečenoj aristoidnoj, prezrivoj oholosti. Sam reditelj Mankijevič će reći o ovom žestokom, punom obostranih poniženja, dvoboju klasa preko svojih predstavnika (ulogu plemića tumači Lorens Olivije, a frizera Majkl Kejn): „Kad neko moćan kao on (plemić Endrju — prim. V. R.), pripadnik visokog društva, ponižava siromašne i slabe, on može da kod protivnika izazove užasan dar za odmazdu koji, da nije njega, ne bi imao razloga da postoji."

Film Ingmara Bergmana *Krici i šaputanja* u kinestetičkom smislu savršeno je djelo. Njemu samo nedostaje jedna komponenta: suviše je esteticistički i premalo se tiče mnoštva gledalaca koji dobro osjećaju koliko je film, zapravo, realistički, čak naturalistički medij. Iako se bavi dosadom, smrću i otuđenošću, film mora obezbijediti, makar bio i Bergmanov, načelo zanimljivosti. Radnja ovog filma kao da se dešava u akvarijumu, među nemuštim ribama koje se tiho i neumitno proždiru, jer se gotovo ne prepoznaje živa ljudska realnost. Ako nema te „životne realnosti" (ovo je i inače sumnjiv pojam) u ogoljenom vidu, film to obilato nadoknađuje sjajno izraženim metafizičkim opsesijama svojih junaka koji čeznu — sebični, kao kamenje ravnodušni — za prisnim ljudskim dodirom. Iako formalno savršeno, mislim da to ni izdaleka nije najbolje Bergmanovo djelo, kako se već čulo prije nego što ga je vidjela beogradska publika. Čini se da ga je ta dosta posvećena publika primila s velikim respektom i — hladno. U filmu, pored ostalih, igraju tri sjajne glumice: Ingrid Tulin, Harijet Anderson i Liv Ulman.

U filmu *Ledi pjeva bluz* reditelja Sidnija Fjurija riječ je ne samo o jednoj stvarnoj, dakle „istorijskoj" biografiji crnačke pjevačice bluza, nego, posredno, i o bijelom rasizmu, atmosferi neprekidnog linčovanja, o velikim rasističkim procesijama pripadnika Kju-kluks-klana. To je veoma dobar film koji je, uopšte uzevši, neopravdano dobio reputaciju osrednjeg filma. Sudbina Bili Holidej je izražena na veoma dramatičan, filmičan način (to je film o putovanju od grada do grada, od koncerta do koncerta, pa mu je, po prirodi stvari, unaprijed bila obezbijeđena dinamičnost, kinetičnost), a crnačka pjevačica, lijepa Dajana Ros, pored toga što izvanredno pjeva bluz koji je proslavio njenog nesrećnog „modela", ostvarila je veliku glumačku ulogu koja je ozbiljno konkurisala za „Oskara" („uzela" ga je Liza Mineli za ulogu u *Kabareu)*. Povodom

ovog filma Dajana Ros je izjavila: „Vi čitate o izvjesnim stvarima i uvijek mislite da su izmišljene, ali, kad otkrijete da je to istina — to odistinski zastrašuje."

Čitaoci, naravno, znaju dosta o *Operaciji „Šakal"*, operaciji uperenoj protiv života generala Šarla de Gola, koju su inspirisali (i platili) oasovski revanšisti koji nisu mogli da oproste „krivcu" za prekid francusko--alžirskog rata, Velikom Generalu. Najmljeni Britanac, neutvrđenog identiteta (Čarls Kaltrop?), „Šakal", planirao je da ubije De Gola na Dan oslobođenja, 25. avgusta 1963. godine. To je, inače, bestrasni „profesionalac" koji, bez ikakve lične mržnje, hladnokrvno planira ubistvo jednog velikana. Ovaj trilerski film Freda Cinemana pun je napetosti koja ne popušta sve dok najbolji detektiv Francuske nije osujetio atentatora, i to — u posljednjem trenutku, pošto je ovaj već jednom promašio De Golovu glavu. Cineman, tvorac filmova o savjesti *(Tačno u podne, Čovjek za sva vremena,* na primjer), sada je promijenio tačku gledišta: vjerovatno je htio da jednom ostvari i film o *odsustvu savjesti,* jer „Šakal" savjesti nije imao. To su bile samo ruke, puška i oko, koje je izdalo u posljednjem trenutku. Detektivi Francuske koji su branili život predsjednika Pete Republike vjerovali su da „Šakal" neće napraviti baš „mnogo grešaka". U stvari, on nije ni napravio mnogo grešaka: samo jednu, veliku.

Španski reditelj Karlos Saura napravio je odista „hrabar film", *Ana među vukovima.* Ta hrabrost ispoljava se već i izborom teme: religija, seks, politika („tri velike zabrane španske cenzure"). U jednu plemićku kuću dolazi Engleskinja Ana (Džeraldina Čaplin) i zatiče — rasulo. Članovi te porodice su nedvosmisleni prototipovi, suviše kruti i suviše jednosmjerni, mada je Karlos Saura tako *želio,* kako ne bi ostavio nikakvu mogućnost za različita tumačenja. On, zaista, takve mogućnosti nije ostavio, ali je film time znatno izgubio, mada se, u svakom kadru gotovo, osjeća ukus i dar jednog talenta koji može mnogo više (ovog puta je htio da napravi „hrabar film", drugi put možda će praviti *film).* Ta porodica je, zapravo, velika parabola španske stvarnosti. Saurin film je „subverzivan" i razara svete institucije Španije, Religiju, Moral, Porodicu i osnovne dogme koje sprečavaju razvoj sočnog života i njegove razlivene, moćne bujnosti.

U okviru teme *Vidici* prikazan je, u Domu omladine Beograda, film Sema Pekinpoa *Psi od slame* (pored *Velikog ždranja, Mame i kurve* itd.). Psi od slame su, inače, izum drevnog kineskog filosofa koji je izmislio žrtvene zamjene za nemilosrdnog boga smrti i anđela uništenja. Ovaj Pekinpoov film počinje kao idila, da bi se završio gotovo neviđenim masakrom. Drugi dio ovog filma Sema Pekinpoa ilustruje jednu „antiintelektualističku" ideju rediteljevu, i ta ilustrativnost škodi uvjerljivosti ovog djela do te mjere da gledalac ne može da vjeruje toliko proračunatoj bestijalnosti. Ovdje je riječ o prividno neagresivnom intelektualcu koji se pretvara u čovjeka što uživa u masakriranju ljudi koji su ugrozili, istina, njegov moralni i fizički integritet. To je, dakle, agresivnost dobro skrivena, do prve eksplozivne prilike, tankim velom kulture. Pekinpo se, inače, brani od napada koji mu se upućuju sa strane

„poštene inteligencije“ na sljedeći način: „Ja nisam antiintelektualno nastrojen, ali sam protiv pseudointelektualaca što se, poput pasa, valjaju po vlastitom verbalnom prolivu, i to nazivaju ciljem i identitetom. Intelektualac koji svoj intelekt otjelovljuje u akciji — to je pravo ljudsko biće.“ Da nema ove prevelike žestine, bilo bi lako pristati uz ove Pekinpoove riječi.

I film Stenlija Kremera *Surova Oklahoma* rekonstruiše američku realnost iz doba depresije. Ovo je djelo o pohlepi, o strasti zgrtanja i otimanja koju poznaju sve epohe, osobito uboge. Naftaši, mali nesrećni ljudi, izloženi su teroru moćnih i preduzetnih kompanija koje svim sredstvima hoće da se dočepaju njihovih izvora nafte. Gramzivost, to je osnovna odlika ovog Kremerovog djela, koje je analogno s nekim aktuelnim zbivanjima u kojima važi geslo da „velika riba jede malu“. U ovom filmu igra sjajni glumac Džordž Skot. Inače, ovo djelo ima jednu veoma konstruktivnu ideju pravednosti koja svakome ostavlja svoje mjesto u svijetu, ali je, u estetskom pogledu, dosta opterećeno nedostacima u svim dimenzijama.

Na ovogodišnjem FEST-u Piter Bogdanović, naturalizovani Amerikanac, imao je film *Mjesec od hartije*, u kojem uloge tumače Rajan O'Nil i njegova kći Tejtum, „Džeki Kugan“ naših dana. Ovo djelo, inače, dosta duguje prethodnicima jer su očevidni neprevladani uticaji. No, svejedno je to film prisne i prihvatljive ideje, nekako topao „iznutra“, iako u suštini sjetan. O Bogdanovićevom filmu piše Brandon Volf, na primjer, sljedeće: „Film Pitera Bogdanovića podsjeća na mnoge stvari: ima u njemu nešto od pustolovine Haklberija Fina i od Melvilovog *Hohštaplera*, a sve je to spojeno sa onom Amerikom tridesetih godina koju sad katkad viđamo u odlomcima filmskih novosti.“

Ove godine japanska kinematografija imala je samo jednog predstavnika, film *Voda bješe tako bistra* reditelja Joičija Takabajašija. Evo šta je Takabajaši izjavio o svom filmu i filmu uopšte: „Mislim da film ne postoji da bi slikao politiku ili život, on je sredstvo da se zadrže poetične sjenke što me pritiskuju.“ Takabajaši je svoj rediteljski *credo* opravdao svojim filmom na izuzetno autonoman, krajnje filmičan način. Ovo djelo se odlikuje poznatim vrlinama japanskog filma: nije literarno, izuzetne je likovne ljepote i kompozicije, asocijativno je i razgranato u mnogim pravcima svog ukupnog djelovanja. U filmu nema dijaloga i po tome je — i ne samo po tome! — sličan *Golom ostrvu* njegovog zemljaka Kaneta Šindoa. Ovo Takabajašijevo djelo prožeto je duhom inovacije i slobodnog istraživanja. Istovremeno ono je jedan od krunskih dokaza koliko je velik „raspon klatna“ ovogodišnjeg FEST-a.

Viskontijev film *Ludvig* govori o sudbini ekscentričnog, nesrećnog kralja Bavarske Ludviga II. Ludvig je megaloman, paranoik, usamljeni Zigfrid iz monumentalnih Vagnerovih operskih inscenacija, mjesečar na prijestolu Bavarske, koju će pripojiti — neposredno prije nego što će Ludvig otići da se udavi u jezeru — germanskoj matici „gvozdeni kancelar“ Bizmark. On je osjećao odvratnost prema ispraznim ceremonijama i spletkama dvora, bio je uz Riharda Vagnera i slobodna društva umjetnika i ljudi koji prekoračuju „granice“. Ulogu Ludviga tumači Helmut

Berger, i sam melanholične, mjesečarske fizionomije. Mislim da je ovaj film — mada on nije najbolje Viskontijevo djelo — zauzeo srazmjerno nisko mjesto prilikom „rangiranja".

Film Ilje Averbaha *Monolog* došao je na FEST sa reputacijom zrelog i veoma zanimljivog djela koje je na filmskom festivalu u Kanu dobilo laskave kritike, osobito za precizno i filmično ostvarenu atmosferu koja podsjeća na tipično čehovljevske „štimunge". To je, inače, priča o akademiku Sretenskom, direktoru jednog istraživačkog instituta, piscu značajnih naučnih djela i autoru raznih otkrića u biohemiji. Međutim, njegov takozvani „privatni život" nije tako uspješan i srećan, nije ispunjen trijumfima. Ovaj Averbahov film odlikuju precizno i plastično ocrtani likovi, u svakom pogledu reljefni i autentični. Povodom ovog filma kritičar Zak je napisao: „Sadržaj i konstrukcija su usredsređeni prije svega na duhovnu povijest i sudbinu, te oskudnost spoljašnjih zbivanja mora da se nadoknađuje bogatstvom unutrašnjeg života." U filmu nastupa i izvanredni glumac Mihail Gluski.

Radnja filma *Ta slatka riječ: sloboda,* reditelja Vitautasa Žalakjavičusa, događa se u nekoj od zemalja Južne Amerike. U toj zemlji vlada vojna hunta, a u tvrđavi San Stefano zatočeni su protivnici „legitimnog" režima. Film prikazuje, na vrlo dramatičan način, proces oslobađanja političkih „krivaca", koji se vraćaju u slobodu da nastave borbu protiv „legitimiteta" režima koji ih je zatočio i izopštio iz stvarnosti. Ovom filmu ne nedostaje „visok stepen shvatanja savremenosti", veoma je aktivističke poruke i smisla. Reditelj Žalakjavičus o svom filmu kaže: „Pokušali smo da, veoma uopšteno i uslovno, odredimo političke sukobe što izbijaju na raznim tačkama Latinske Amerike; htjeli smo, takođe, da označimo različita ubjeđenja onih koji učestvuju u borbi."

Djelo Zoltana Fabrija *Plus minus jedan dan* dolazi nam kao potvrda o postojanosti kvaliteta mađarske kinematografije (sjetimo se filmova Karolja Maka i Mikloša Janča, na primjer) i o njenoj vitalnosti i prisutnosti u „živoj stvarnosti" svoje zemlje, to jest stvarnosti svijeta. O svom djelu Zoltan Fabri kaže: „Moj posljednji film, *Plus minus jedan dan,* posvećen je skrivenoj, no uvijek živoj i u svakom trenutku spremnoj da bukne, potencijalnoj opasnosti od fašizma u savremenom svijetu. To je film o opasnosti od paranoje u najširem smislu toga pojma, o odgovornosti svakog pojedinca za sudbinu svijeta." Fabrijevo djelo analizira iskustvo bivšeg zločinca, „fašistoida", koji nakon dvadesetpetogodišnje robije izlazi na slobodu. To Fabriju omogućuje da o ratu i zločinu razmišlja s „privilegovanog" odstojanja: kao o psihotičnom stanju rasula i divljanja.

Sumarno uzevši — pri tom ni u kom smislu ne dovodeći u sumnju orijentaciju FEST-a i njegov ukupan kulturni značaj — ovogodišnji festival „najboljih filmova svijeta" nije dao djela koja bi radikalno značila pomak i kretanje prema neosvojenim prostorima filmskog izraza.

Dobija se utisak da je filmski jezik u stanju stagnacije i da se sadrž
ski malo šta mijenja u svjetskom filmu. Bez obzira na to što je FE
i informacija, a ne samo parada laureata, ipak je bilo i filmova kraj
sumnjivog kvaliteta ili, pak, apsolutno bezvrijednih i promašenih. M
biti, sazrela je svijest o potrebi temeljitije i strože selekcije filmo
iako to znatno opterećuje jednog jedinog selektora do krajnjih grani
Već se čuju opravdane zamjerke na mamutski kolosalan i prenatrp
program ovogodišnjeg festivala „najboljih filmova svijeta". Da opra
tu ozbiljnu i strogu formulu, FEST mora postati selektivniji i ma
blagonaklon, i pored plemenite težnje ka nepristrasnosti i informat
nosti u dosta širokom i razuđenom smislu riječi.

Prikazi

Dr Najdan Pašić: Nacionalno pitanje u savremenoj epohi

(„Radnička štampa", Beograd, 1973, strana 232)

Nacionalno pitanje postaje sve značajnije. Broj nezavisnih nacionalnih država se za poslednje dve decenije udvostručio, a u ime nacionalnih osećanja i nacionalnih potreba govore i danas, kao i u prošlosti, veoma protivrečne društvene snage. Mnoge su revolucije pokazale prisnu povezanost nacionalnog i klasnog oslobođenja, i tu povezanost nije shvatio i otkrio samo Lenjin, nego čak i građanski teoretičari. Ali, u isto vreme, najmračnije društvene snage koje apeluju na iracionalno, na mistično, šire mrak i nacionalnu mržnju, diskriminaciju i propovedaju genocid u ime nacionalnih prava i nacionalne slobode. Sve ovo što se dešava danas, isto kao i ono što se dešavalo juče, pokazuje, po rečima dr Pašića, da su klasno-revolucionarna i nacionalnooslobodilačka komponenta revolucije povezane i komplementarne sile istorijskog progresa (str. 59). Ali nacionalizam i nacionalna osećanja imaju društveno-istorijsku ulogu i stvarno značenje prema društvenom položaju onih klasa „koje govore u ime nacije". Konkretnije, nacionalizam građanske klase bio je progresivan dok je i sama građanska klasa bila revolucionarna; nacionalizam te iste klase je u fazi imperijalizma postao izrazito reakcionaran, agresivan i imperijalistički. Nacionalizam građanske klase u onim zemljama koje su pod igom imperijalističke dominacije je podvojen i nesiguran jer ta klasa, pod pretnjom rastućeg revolucionarnog pokreta u sopstvenoj zemlji, lako prihvata kompromise, izdaje nacionalni interes, čak se i otvoreno stavlja u službu inostranih gospodara. U stvari, kao što je već davno konstatovao E. Kardelj, buržoazija je izgubila sposobnost za vođenje nacionalnooslobodilačkog pokreta „čim je u međunarodnim razmerama postala reakcionarna" (str. 62).

Proleterska revolucija proširuje granice i mogućnosti rešavanja nacionalnog pitanja. Pošto je radnička klasa postala dominantna politička sila, ona treba da reši i ukloni one nacionalne konflikte koji proističu iz otuđivanja viška društvenog rada i eliminiše nacionalizam koji se rađa na tlu etatizma. Drugim rečima, radnička klasa treba da onemogući prisvajanje i prelivanje viška vrednosti iz jedne nacionalne ekonomije u drugu. U suprotnom slučaju, jačaju hegemonizam i nacionalistički egoizam na štetu internacionalizma. Prema tome, dosledno rešavanje nacionalnog pitanja upravo zavisi od toga koliko je proces društvene reprodukcije stavljen pod neposrednu kontrolu radničke klase. S obzirom na brojnost slojeva koji ne zasnivaju svoju egzistenciju na udruženom radu (sitni sopstvenici, birokratija, intelektualci), oni lako nameću svoj uticaj i svoju želju za povlašćenim položajem, za jačanjem države kao instrumenta, a potom suštine i socijalizma, kao kohezione sile i predstavnika nacionalnog interesa. Tada nacionalna politika postaje nacionalizam i hegemonizam, na jednoj, a nacionalistički partikularizam, na drugoj strani.

Poseban deo knjige dr Pašića posvećen je istorijskom vidu nacio-

nalnog pitanja i njegovog rešavanja na Balkanu. U osnovi progresivni procesi formiranja nacionalnih država bili su praćeni protivrečnim interesima, rivalitetom i težnjama za dominacijom reakcionarnih klasa. Zbog toga i zbog nerazvijenosti proletarijata, u nacionalne sukobe na Balkanu efikasno su se uplitale imperijalističke sile, čiji su reakcionarni interesi, po Lenjinovim rečima, opredelili put i način rešavanja nacionalnog pitanja kroz ratove. Nasuprot toj tradiciji, tradiciji ratova, velikih i malih imperija i dinastičkih interesa koji su bili pokretačka snaga konflikata, stvarala se jedna druga alijansa nacionalnog, plebejskog otpora osvajačima i domaćim eksploatatorima, tradicija neprekidnih buna, uskočkog i hajdučkog ratovanja, tradicija mladog ali revolucionarnog proletarijata koja se oslanjala na sve progresivno u prošlosti i na sve progresivne društvene snage u savremenom društvu.

Specifični politički režimi koje su uspostavili osvajači ostavili su vidne tragove u kulturnim, ekonomskim i socijalno-političkim prilikama u pojedinim jugoslovenskim zemljama. Kulturna i ekonomska rascepkanost su i posle oslobođenja bile snažna prepreka ekonomskoj integraciji jugoslovenskih zemalja.

Posebno poglavlje u knjizi dr Pašića posvećeno je analizi socijalnih okolnosti koje determinišu međunacionalne odnose danas. On ističe neke negativne pojave koje izazivaju i umnožavaju krizne odnose: privredna nestabilnost, nesigurnost neposrednog proizvođača, socijalna nejednakost, restauracija nekih monopola u oblasti odlučivanja, zaoštravanje socijalnih sukoba, podgrevanje nacionalističkih trvenja, birokratski pokušaji da se sve „rešava" privrednim monopolizmom i čvrstom rukom. Ipak, osnovu reprodukovanja nacionalizma i danas, kao i u prošlosti, čini ne samo negativno nasleđe (ugnjetavanje u Kraljevini Jugoslaviji, zverski pokušaji istrebljenja uz pomoć okupatora) nego i klasni, kontrarevolucionarni interes koji se i na području međunacionalnih odnosa suprotstavlja proleterskom. Drugi izvor reprodukovanja suprotnosti nalazi se u transformaciji društvenih odnosa koja naglašava potrebu organizovanog regulisanja društvene reprodukcije, zatim burna promena socijalno-ekonomskih struktura koja milione ljudi uvodi u moderni život, što je, po Pašićevom mišljenju, „uvek katalizator sazrevanja i jačeg manifestovanja svesti o posebnoj nacionalnoj individualnosti" (str. 128). Poseban izvor suprotnosti čine krupne regionalne razlike u ekonomskoj razvijenosti, uticaj državne birokratije, središtâ finansijske moći, nejednak položaj privrednih grana. Koristeći se tim suprotnostima, vođi „nacionalnog pokreta" insistirali su na razilaženjima, na konfliktima u samoj radničkoj klasi, na parcijalnim interesima, na agregaciji heterogenih interesa pod plaštem apsolutizovanog nacionalnog interesa koji su se suprotstavljali interesu radničke klase. Pašić na našem primeru pokazuje tačnost starog iskustva da se u nacionalizmu kao u žiži usredsređuju sve napetosti koje imaju vrlo različite izvore. Povezujući sve teškoće s nacionalnim pitanjem, nacionalisti homogeniziraju veoma protivrečna socijalna strujanja i faktički ih usmeravaju protiv radničke klase, protiv drugih nacija.

Pašić ukazuje da za rešavanje nacionalnog pitanja izuzetan značaj ima činjenica „kako se u datom sistemu političkih odnosa i institucija interesi pojedinaca i grupa politički artikulišu", kako se vrši selekcija stavova, kako se grade odluke i konačno pretvaraju u određenu političku praksu na raznim nivoima organizacije. „Jednom rečju, piše Pašić, o političkom sistemu treba suditi pre svega prema načinu i rezultatu artikulacije i agregacije interesa koja se u njemu vrši. Uprošćeno govoreći, moglo bi se reći da se demokratičnost jednog političkog sistema ogleda pre svega u širini dijapazona različitih interesa koji se mogu politički izraziti, i u stepenu *slobode* i *neposrednosti* njegovog izražavanja" (str. 139). Ali možemo se upitati šta je u takvom sistemu najšireg ispoljavanja i agregiranja različnih interesa s interesom radničke klase, posebno šta je sa diktaturom proletarijata. Suočen s oscilacijama parcijalnih trenutnih interesa, Pašić ističe trajni osnovni interes klase, koji treba da je što je moguće nepo-

srednije izražen. Tu neposrednost izražavanja povezanosti vitalnih interesa radničke klase, onih parcijalnih, posebnih i trenutnih sa njenim dugoročnim interesima, omogućava jedino samoupravljanje kao novi produkcioni odnos. Svi oblici etatističke organizacije, ne samo u građanskom nego i u socijalističkom društvu, posredovanjem hijerarhisane organizacije vlasti omogućuju vođenje i politike koja je u suprotnosti s interesima radničke klase.

Otuđenost radnika od raspolaganja viškom rada u nas izražena je, pre svega, u činjenici da je 60% sredstava proširene reprodukcije van kontrole neposrednih proizvođača, da su proizvodne snage usitnjene, da je tržište dobrim delom izvan kontrole udruženih proizvođača, da je veliki deo proizvodnje u zavisnosti od državnih organa, da su mogućnosti privređivanja, pa i nivoa dohotka među različnim područjima veoma različni, da su vlast i finansijska sredstva koncentrisani u centrima moći. Otuda obraćanje političkoj sili umesto dogovora s neposrednim samoupravljačima, otuda konflikti između radnih i društveno-političkih zajednica — republički i pokrajinski etatizam kao svojevrstan vid nacionalizma. Zato je upravo Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije zahtevao da se i odnosi među narodima i narodnostima zasnivaju na samoupravnim principima ravnopravnosti i raspodele prema radu, da se razviju procesi integracije, povezanosti i solidarnosti, da suprotnosti i protivrečnosti treba razrešavati, a ne zataškavati.

Pašić kritikuje i teoretičare nove levice koji nacionalno pitanje „rešavaju" njegovim ignorisanjem, koji ne vide da je povezanost nacionalnooslobodilačkih težnji i proleterskoklasnih interesa odlučujući uticala na uspeh naše revolucije, kao i one koji klasni interes shvataju kao nacionalni interes jedinstven, apsolutizovan i fetišiziran. Oba su gledišta, kako Pašić s pravom zaključuje, neistorična i u suprotnosti sa činjenicama. Nacija je, nesumnjivo, društveno-istorijska zajednica nastala s građanskim društvom, ali zajednica koja ne nestaje, ne silazi s pozornice nestankom kapitalističkog društva. Nacija ima dublje korene od samog kapitalizma jer predstavlja samo završni čin kristalizacije odnosa koji su vekovima trajali. Ona je, takođe, vid sve šire socijalizacije čovekove egzistencije, tako da se i taj proces i dalje sve šire participacije, u sve novim oblicima organizacije društva, živo i snažno nastavlja baš u socijalističkom društvu.

Nacionalno biće se menja, ispunjeno je brojnim konfliktima, a društvena svest nacije je heterogena. Radnička klasa se bori protiv svih idejnih orijentacija koje vraćaju društvo nazad, protiv konzervativnog tradicionalnog mišljenja „koje pritiskuje kao mora", protiv onog dela nacionalne ideologije koji teži frustriranju drugih narodnosti, a zarad sopstvene hegemonije i pretvaranja u „nacionalnu klasu". Pašić upozorava da svaki istorijski trenutak nije povoljan za proletarijat, ali da je vrlo opasno popuštati nacionalističkom pritisku. Nacionalno i klasno pitanje treba povezivati, jer se ona „ne mogu rešavati na dva odvojena koloseka" (str. 170). Kod nas se ono rešava kako neprekidnom decentralizacijom i debirokratizacijom savezne države tako i potiskivanjem tutorisanja nad udruženim radom i autarkije republika, demokratizacijom koja omogućuje da neposredni proizvođači kroz svoje radne organizacije, interesne i teritorijalne zajednice, kroz svoju samoupravnu aktivnost ostvaruju svoje interese. Povezanost promena u sferi udruženog rada s promenama u sferi nacionalnih odnosa, izražena u ustavnim promenama, iz početka je samo jačala suverenitet republika kao organizacija državne vlasti, lišavajući federaciju čak nekih obeležja političkog subjektiviteta. Međutim, ustavnim amandmanima XXI, XXII i XXIII date su mogućnosti da neposredno udruženi rad dobije odlučujući uticaj u procesu društvene reprodukcije, čime se sprečava prenošenje etatizma sa nivoa federacije na nivo republike i obezbeđuje pretvaranje radničke klase u „nacionalnu klasu". Naravno, za to je potrebno i da socijalističke snage budu usmerene na podršku integracionim procesima, da svim organizacijama udruženog rada bude garantovana potpuna ravnopravnost,

jedinstveno tržište, izgrađivanje samoupravnog mehanizma razrešavanja protivrečnosti, i da autentičnim neposrednim proizvođačima bude osiguran dominantan položaj u svim predstavničkim telima.

Veoma zanimljiv deo knjige posvećen je procesima podruštvljavanja politike u vezi s međunacionalnim odnosima, — u kome se socijalizacija politike shvata kao proces prenošenja regulativnih funkcija države na društvo. Ta teza sadrži i stav da se organizacija jugoslovenske federacije, njen politički sistem u svojoj osnovi razlikuje i od klasičnog građanskog, a u velikoj meri i od federalizma u socijalističkim zemljama. Razvoj organizacije građanske države odlikovao se neprekidnom centralizacijom i sužavanjem osnove za delovanje posebnih federativnih državnih zajednica.

Jugoslovenski federalizam polazi od Marksovog principa, oživotvorenog u Pariskoj komuni, koja je razbijala birokratski centralizam. Predlog Ustava SFRJ kao subjekte preko kojih se ostvaruju zajednički interesi radnih ljudi i naroda i narodnosti, neposredna saradnja, dogovori i samoupravno sporazumevanje ne tretira samo organe i organizacije federacije, republike i pokrajina nego i neposredno radne organizacije, interesne zajednice, društveno-političke organizacije, udruženja građana, pa i neposrednu aktivnost građana. Društveno-političke zajednice su okosnica teritorijalne organizacije društva. Kako Pašić ističe, „to nisu više prvenstveno organi državne vlasti nad ljudima“ nego „oblici teritorijalne organizacije i integracije samoupravljanja“ (str. 186—187) i „konkretan oblik odumiranja države“ (str. 188). One sjedinjuju i funkcije vršenja vlasti i integracije samoupravnih delatnosti, u kojima se interesi udruženog rada javljaju kao „kriterijum za raspodelu prava i dužnosti, za podelu nadležnosti“ (str. 189). U njima se gube hijerarhijski odnosi, njihovo mesto nije određeno samo zakonom nego potrebama udruženog rada. Zajednica nema ni monopol šireg zastupanja radnih ljudi niti pravo partikularističkog zatvaranja, ona poseduje samostalnost, ali mora da zadovoljava integrativne i kooperativne potrebe. Iz takve organizacije procesi integracije i društvene kohezije ne bivaju inicirani prvenstveno odozgo kroz mehanizam vlasti. Integracioni procesi teku istovremeno i slobodno na mnogim nivoima, ni jedna zajednica ne bi smela da se etatizira i predstavlja kao predstavnik celokupnih društvenih interesa, interesa naroda i narodnosti u političkom, kulturnom i ekonomskom životu. Republike i pokrajine ne smeju biti „zatvorene nacionalne države“. Ta ista prava federacija štiti u odnosima među republikama, u međunarodnim odnosima, obezbeđuje odbranu zemlje, zajednički ekonomski i društveno-politički sistem. Stvarnost obiluje protivrečnim procesima, jer iza formalno demokratske strukture odlučivanje može biti usredsređeno u rukama birokratije i tehnokratije, sfere prometa i finansija mogu dominirati nad proizvodnjom i proizvođačima. Ali, kao što Pašić s pravom tvrdi, to umanjuje ali ne anulira rezultate samoupravljanja. Decentralizacija takođe znači prenošenje izvesnih funkcija na nove republičke centre u smislu jačanja državnosti i emancipacije nacija. Pašić smatra da upravo ono što je istorijski novo i bitno u ustavno-pravnoj konceptualizaciji procesa pretvaranja državne vlasti u samoupravnu zajednicu jeste princip da je dohodak neotuđiv od radnika, da udruženi neposredni proizvođači u osnovnoj organizaciji upravljaju celokupnim dohotkom u saglasnosti s principom raspodele prema rezultatima rada, a pravo ubiranja sredstava za podmirenje društvenih potreba predstavlja originerno pravo republika i pokrajina, a da su savezni organi lišeni prava da neposredno arbitriraju i distribuiraju društvenu akumulaciju. Ali federacija nije samo teritorijalnopolitička zajednica nego „državna zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i njihovih republika i pokrajina koje su (kada je reč o republikama) savezne države“ (str. 217). Organi društveno-političkih zajednica izrastaju iz samoupravne osnove, čiji su institucionalni temelj samoupravne delegacije kroz koje radni ljudi konstituišu svoj interes i sopstvenu politiku.

Pašić ukazuje na odlučujuću ulogu društvene prakse koja će u budućnosti pokazati kojim će putem stvarno ići naša društvena zajednica — da li putem jačanja autarkizma i kompromiserstva, novih etatističkih odnosa, ili pak putem samoupravljanja, razvijanja međunacionalnih odnosa na novim, istinski socijalističkim, demokratskim i samoupravnim osnovama.

*

I u tom sumarnom pregledu ogleda se bogatstvo sadržaja, ideja, stavova i aktuelnost studije uprkos njenom sažetom, upravo konciznom načinu izražavanja. Istina, o nacionalnom pitanju pisano je mnogo — posedujemo brojne istorijske studije i još brojnije interpretacije koje, često, više streme prošlosti nego sadašnjosti, jer je večno živo nacionalno osećanje kod nas možda isuviše često upotrebljavano, odnosno zloupotrebljavano. Pašićeva studija je izuzetno aktuelna, neposredno vezana za našu teoriju, našu stvarnost, napore ljudi da goruća pitanja jedne višenacionalne zajednice reše u duhu istinskog i doslednog socijalizma i humanizma. To je politički angažovana i borbena studija koja u isto vreme razvija teoriju samoupravnog, istinski socijalističkog demokratskog federalizma. Ali ona nije pragmatska, nije dnevnopolitička — iako je u živom političkom dijalogu i klasnom sukobu s građanskim i birokratskim stanovištima. Ona je obogaćena naučnom dimenzijom i erudicijom jednog enciklopediste koji političke sisteme odlično poznaje, objektivno ih upoređuje i analitički razmatra i tumači. Osobitu draž joj daje i neophodna istorijska dimenzija revolucionarno-kritičke reinterpretacije istorije koja otkriva mnoštvo lažnog avangardizma, ali i živu vezu između revolucionarnih zbivanja u prošlosti i budućnosti. Ističući značaj osnovnih socijalističkih institucija, autor studije je daleko od svake idealizacije i idolatrije, uvek neposredno nastojeći da pokaže njihovu zavisnost od konkretnih uslova života i ponašanja ljudi ne samo danas, nego i u istorijskoj perspektivi.

VLADIMIR MILANOVIĆ

Ljubomir Radovanović: Nesvrstanost — osnovi jedne doktrine međunarodne politike

(„Radnička štampa", Beograd, 1973, strana 250)

Politika nesvrstanosti, koja je znatno uticala na razvoj međunarodnih odnosa, ima danas već svoju istoriju. Ona podrazumeva potpunu samostalnost svake zemlje u rešavanju njenih društveno-ekonomskih problema. Zato je nesvrstanost široko prihvaćena ne samo kao opredeljenje na međunarodnom planu već i kao činilac unutrašnje kohezije svih antikolonijalnih i progresivnih snaga.

Naučna literatura o nesvrstanosti u nas je vrlo oskudna, što nije slučaj, na primer, s novinarsko-publicističkim napisima o ovoj političkoj doktrini u međunarodnim odnosima. Knjiga Ljubomira Radovanovića *Nesvrstanost — osnovi jedne doktrine međunarodne politike* značajan je doprinos nastojanjima da se ta oblast naučno ispita i oceni.

Autor želi da postavi i obradi teorijske osnove nesvrstanosti kao političke doktrine. Brojni dokumenti iz te oblasti, izjave državnika i političara i mnogobrojne deklaracije i programska akta poslužili su piscu da iz toga materijala izvuče opšte zaključke o dugotrajnijem delovanju ideja koje su u njima izložene.

U predgovoru knjige pisac objašnjava pojam međunarodne politike, ukazuje na razliku između klasičnog i savremenog shvatanja. U klasičnom smislu, međunarodna politika značila je samo zbirno ime za pojave i doga-

đaje u međunarodnim odnosima, ona nije sadržavala nikakav vlastiti sistem ili specifične opšte ciljeve.

Osnivanjem Društva naroda, odnosno Ujedinjenih nacija, nastupa evolucija u pojmu međunarodne politike, jer ona s pojavom tih međunarodnih organizacija postaje politika međunarodne zajednice. Organizacija Ujedinjenih nacija „proširila je oblast i zadatke međunarodne politike time što je proklamovala niz načela koja služe kao osnova progresivnog usavršavanja međunarodne zajednice i razvoja međunarodnog prava" — kaže autor. Koncepcija međunarodne politike — ističe pisac dalje — naročito je došla do izražaja u snažnom razvoju pokreta nesvrstanosti, koji je uspeo da formuliše pozitivnu platformu međunarodne akcije.

Pored uvodnog dela, u kome autor objašnjava pojavu nesvrstanosti, međunarodne uslove u kojima se nesvrstanost javlja i u kome, takođe, prikazuje nesvrstanost kao reakciju na politiku svrstavanja, knjiga ima tri osnovna poglavlja: u prvom se obrađuje pojam i razvoj aktivne koegzistencije od njene pojave do naših dana; u drugom se iznosi istorijski razvoj politike nesvrstanosti od Brionskog sastanka 1956. do Konferencije u Alžiru 1973; u trećem se razmatraju načela i stavovi nesvrstanosti.

Prvo poglavlje pisac počinje konstatacijom da su načela aktivne koegzistencije temelji na kojima je izgrađivana koncepcija nesvrstanosti kao celovita doktrina međunarodne politike. Zatim nas upućuje na prvi međunarodni akt o aktivnoj primeni načela aktivne koegzistencije, kao i na saopštenje u kome je prvi put upotrebljen izraz „miroljubiva koegzistencija".

Među prvim dokumentima u kojima su položeni temelji politike aktivne koegzistencije posebno su izdvojena četiri: Zajednička izjava Predsednika FNRJ i predsednika vlade Indije od 22. decembra 1954, govor Predsednika FNRJ u indijskom parlamentu, Zajednička izjava Predsednika FNRJ i predsednika vlade Burmanske Unije od 17. januara 1955, govor Predsednika FNRJ na Univerzitetu u Rangunu 16. januara 1955. Karakteristično je da se u tim dokumentima, kao i u mnoštvu drugih, izričito navodi da je sistem bloko u svetu smetnja ostvarivanju aktiv koegzistencije. Snažan duh otpora sv stavanju u blokove provejava kroz dokumente. „Aktivna koegzistencija dovela u pitanje smisao, racionalnc i opravdanje sistema blokovskog o ganizovanja uopšte", kaže autor.

U drugom poglavlju možemo pr titi razvoj nesvrstanosti, odnosno ko statovati stalni njen uspon — „k pokreta, kao politike i kao doktrine Zaključujući to poglavlje, pisac isti da su „u dvadesetogodišnjem perioc razvoja nesvrstanosti interes i akti nost nesvrstanih zemalja bili, ugla nom, okupirani aktuelnim problem ma međunarodne politike, kao što svedoče i dokumenti sa njihovih s stanaka".

U trećem poglavlju, koje nosi n ziv „Načela i stavovi", Radovanov razmatra: pojam međunarodne zaje nice i načelo miroljubivosti kao gl vnu karakteristiku aktivne koegz stencije; zatim problem mira i be bednosti čije je rešavanje u dana njim, međunarodnim uslovima življe nja veoma složeno; interesne sfe čije je postojanje suprotno načelim suverenosti, nezavisnosti i ravnoprav nosti; načelo suverenosti koje se sma tra uslovom miroljubivih međunaroc nih odnosa; antikolonijalizam kao je dnu od startnih pozicija na kojima j nastala politika nesvrstanosti; prot lem nerazvijenosti koji bitno utiče n razvoj svetske privrede i, na kraju ulogu Organizacije ujedinjenih nacija koja zauzima značajno mesto u dok trini i politici nesvrstavanja.

Svoje izlaganje autor završava op širnim zaključkom u kome teorijsk uopštava saznanja do kojih je doša i definiše osnovne elemente nesvrsta nosti kao doktrine međunarodne po litike.

Vrednost Radovanovićeve knjige sadrži se u njegovom pionirskom pokušaju da se oblast nesvrstanosti naučno obradi, da se nesvrstanost preciznije definiše kao međunarodna politička doktrina i praksa velikog broja zemalja, koje zadržavaju nezavisan stav prema vojno-političkim grupacijama i na osnovi načela aktivne koegzistencije insistiraju na pravičnom međunarodnom poretku, na obezbeđenju mira, uz stvaranje svestranih političkih, ekonomskih, socijalnih i

drugih uslova, za progresivni razvoj zajednice svih naroda sveta, s jednakim tretmanom i bez ikakvih diskriminacija.

Što je vrlo značajno, autor je uspeo da, između ostalog, teorijski opovrgne shvatanja po kojima je nesvrstanost „suma pragmatičnih i nedovoljno preciznih koncepcija, suma želja i vizija o svetu i njegovoj budućnosti".

Na kraju možemo reći da je knjiga Ljubomira Radovanovića vredan doprinos pokušajima da se što razumenije, dublje i ozbiljnije radi na izučavanju i razradi pojedinih vidova nesvrstane politike, to pre što je naša zemlja jedan od osnivača i glavnih pobornika te politike.

DRAGICA JANJIĆ

Dr Vučina Vasović: Demokratija i politika

(Biblioteka „Ideja", Beograd, 1973, strana 222)

Dileme i kontroverze o demokratiji i politici nisu samo, štaviše, nisu ni pre svega izraz različnih filozofsko-teorijskih pristupa i shvatanja, već su proizvod realne društveno-političke prakse određenih političkih snaga. Stoga ta pitanja ne mogu jednom zasvagda biti ni teorijski rešena, niti se mogu smatrati završenim i iscrpenim za naučnu analizu. Upravo to očevidno pokazuje i delo o kome je ovde reč, koje je po svom sadržaju i analitičko-dijalektičkom osmišljavanju pitanja demokratije i politike svojevrsna originalna teorijska analiza što transcendira mnoge dosadašnje, manje-više ustaljene, klišee razmatranja tih osnovnih pitanja političke nauke.

Zašto naslov ovog dela: *Demokratija i politika?* Autor na to pitanje daje odgovor u *Uvodu* svoje studije, konstatujući da su ta pitanja u nerazdvojnoj vezi zato što je demokratiju, na današnjem stepenu društvenog razvoja, nemoguće ostvarivati odvojeno od politike. Ali danas postoje ozbiljne opasnosti da se demokratija i politika razdvoje. I baš najveća opasnost za naše društvo dolazi od tendencija takvog razdvajanja, bilo da se one ispoljavaju u pokušaju svođenja demokratije „samo na podršku i na demokratsko zaogrtanje politike, bilo u smislu neke vrste anarhije ili stvaranja demokratije bez politike" (str. 16).

Međutim, u razdvajanju demokratije i politike nisu jedine opasnosti za našu samoupravnu demokratiju. Društvo kakvo je naše, koje gradi istorijski nov tip demokratije, suočeno je s realnim opasnostima „klizanja" ka modelima demokratije koji su tuđi duhu samoupravnog demokratskog organizovanja. Danas su u svetu dominantna dva modela demokratije: „zapadni", buržoaski tip demokratije, i istočni, „monopolistički i monistički" model.

Naravno, naznačene koncepcije demokratije nisu samo u sebe zatvorene, već značajno utiču na delove sveta izvan svojih okvira. Stoga analiza tih koncepcija, otkrivanje i razmatranje njihove ideološke osnove imaju danas i teorijski i praktični značaj. Za naše društvo to je od osobite važnosti, jer ono mora izgraditi ne samo mehanizme teorijske odbrane od takvih uticaja već i konstituisati i razraditi sopstvenu teoriju demokratije i njeno sprovođenje u praksi. Ali to je moguće samo ako se uvidi dijalektički odnos demokratije i politike, jer „određeno shvatanje politike nagoveštava određeni koncept demokratije. I obrnuto, određeno shvatanje demokratije implicira određeni koncept politike" (str. 21).

Razmatranje i dokazivanje uzajamne dijalektičke međuzavisnosti i uslovljenosti politike i demokratije predmet su prvog poglavlja Vasovi-

ćevog dela, poglavlja koje nosi naslov *Opšti koncept politike i demokratije*. Međutim, iako pretpostavlja nužnost jedinstva demokratije i politike, autor iz analitičkih razloga najpre obrazlaže fenomen politike, a nakon toga uzajamni odnos politike i demokratije.

Pretpostavka za određivanje demokratije, po Vasoviću, jeste određivanje politike. Ali proučavanju i određivanju politike isprečuju se mnoge teškoće koje proizlaze iz „složenosti i isprepletanosti političke sfere sa drugim oblastima društvenog života". Istraživaču politike je veoma teško prodreti u „intimu politike" koju brižljivo čuvaju oni koji se nalaze u najužem političkom krugu, pa je stoga veoma teško doći do informacije „iz prve ruke", i, naposletku, teškoće proizlaze i iz „dinamičnosti i promenjivosti" društvenih odnosa „i tipa društva, a time i političke sfere", kao i „zbog pomeranja granice ljudskog saznanja" (str. 23—25). Sve to uslovljava i različno shvatanje i definisanje politike, pri čemu se polazilo od različnih kriterijuma. Mnoga od postojećih određenja politike sadrže u sebi racionalne elemente, ali nijedno se ne može prihvatiti kao celovito „i jednom zasvagda utvrđeno", jer granice politike, njen karakter i shvatanja o politici menjaju se s društvenim promenama.

Pošto je, radi ilustracije, naveo neka od značajnijih određenja i shvatanja politike, Vasović je pristupio jednoj originalnoj sistematizaciji svih značajnijih dosadašnjih gledišta o politici. Po njemu, postoje četiri osnovne grupe gledišta: prva, etatološka ili statološka; druga, teleološka; treća, kompetetivno-distributivna i, četvrta, autoritativna gledišta.

Navedena gledišta, prema autoru, uglavnom se ne nalaze u čistom obliku, već postoji preplitanje određenih shvatanja, pri čemu dominira jedna od navedenih koncepcija. Takođe, neka od tih gledišta nisu vezana isključivo za određeni politički sistem, nego se sreću u različnim sistemima, a ovi se, prema najopštijoj podeli, mogu klasifikovati na autokratske i demokratske političke sisteme.

Kada je obrazložio bitne karakteristike osnovnih grupa teorija, pri čemu je naglasio da u svakoj klasifikaciji postoji rizik od uprošćavanja, Vasović je, u vezi sa sopstvenim određenjem politike, zaključio:

„Politiku je moguće odrediti kao proces autoritativnog upravljanja opštedruštvenim poslovima, kojim se vrši i izražava kako proces usmeravanja društva, raspodele oskudnih društvenih vrednosti, rešavanja aktivnih društvenih kontroverzi i integracije, tako i proces borbe osnovnih društvenih snaga oko ovih funkcija" (str. 36).

Navedeno određenje politike, prema autoru, ima niz prednosti pred mnogim drugim. Pre svega, sadržaj takve koncepcije politike može se izraziti u različnim koncepcijama političkog sistema, što znači da ga je moguće primeniti i na samoupravno društvo u kome politika nije vezana isključivo za državnu vlast, već obuhvata i mnoge druge društvene aktivnosti koje se razvijaju bez „posredovanja državne vlasti". Zatim, takva koncepcija politike daje „bar teorijske" mogućnosti konstituisanja društveno-političkog sistema „u kome klase, država, vlast, elita i demokratija egzistiraju kao privremene, a ne večne kategorije", i najzad, naznačeno određenje politike daje mogućnosti da država i vlast budu kontrolisane (str. 38).

Polazeći od naznačene koncepcije politike, Vasović je analizirao odnos politike i političkog sistema. Pored kritičke analize građanskog političkog sistema i građanskih shvatanja politike, on izlaže osnovne zadatke socijalističke teorije politike. Dok s građanskim teorijama, naročito pozitivističkim, to nije slučaj, socijalistička politička teorija se ne može zadovoljiti konstatacijama o postojećem, već mora biti usmerena ka budućem i mogućem. Za takvu njenu usmerenost, nužna pretpostavka je postojanje izgrađenog sistema vrednosti, „odnosno najviših vrednosti", prema čemu bi se procenjivala aktuelna politička akcija. Iz rečenog sledi da socijalistička politika mora biti u nerazdvojnoj vezi s moralom, odnosno mora biti prožeta humanističkim moralnim vrednostima. Socijalistička teorija politike, takođe, mora voditi brigu o tome „da se svesnom i planiranom akcijom ne može i ne treba da

obuhvati celo društvo, pa ni celokupna politička sfera" i „da se politika ne može svesti samo na svoj istorijski, najčešće monistički pojavni oblik u licu države, niti se sprovoditi i obezbeđivati isključivo i zauvek samo državno-pravnim poretkom" (str. 52).

Stanovište da politiku nije neophodno potrebno sprovoditi samo preko države podrazumeva i potrebu razmatranja odnosa politike i državne vlasti. Razmatrajući istorijski i teorijski dijalektiku odnosa politika—državna vlast, Vasović ističe da se u socijalističkom društvu „država mora postepeno oslobađati ne samo svojih klasnih, već i svojih društvenih funkcija". Te funkcije bi prelazile na različite demokratske političke oblike neposrednog „društveno-političkog povezivanja" (str. 62). Iz tih razloga u socijalizmu su i pitanja odnosa politike i demokratije od osobitog značaja.

Nakon razmatranja istorijskih oblika odnosa demokratije i politike, Vasović postavlja pitanje da li jugoslovenski politički sistem može biti izuzetak u stvaranju novog odnosa demokratije i politike.

U vezi s tim, autor ističe da već ono što je ostvareno daje realne osnove za radikalno menjanje dosadašnjih odnosa demokratije i politike. Te se promene ogledaju u tome što se samoupravna socijalistička demokratija ne svodi samo na kontrolu političke vlasti i konsultovanje masa u vezi s određenom politikom, već ona predstavlja „način vođenja politike, odlučivanje radnih ljudi i građana o osnovnim uslovima života i rada i alternativama razvoja." Stoga samoupravna demokratija „nije samo aklamativna ili aposteriorna već istovremeno participaciona i kontestaciona". Ona je, takođe, „ekonomska i politička" i „jedan od načina revolucionarne delatnosti i borbe radničke klase u osvajanju političke vlasti i nastavljanja revolucije" (str. 89). U tome je njena šansa da bude opšteprihvaćena u širim razmerama.

Ali da bi se revolucionarna samoupravna demokratija stvarno sprovela u život i da bi se savladao raskorak između demokratije i politike, nužna je idejna borba. Zato i jeste aktuelno pitanje odnosa ideologije i demokratije. To je predmet razmatranja druge glave ovog dela: *Ideologija i demokratija.*

Pitanje određivanja odnosa ideologije i demokratije veoma je složeno. To proističe i iz teškoća adekvatnog definisanja tih pojmova, posebno ideologije, ali i iz postojanja različnih teorijsko-političkih i ideoloških orijentacija u savremenom svetu. Prema Vasoviću, danas postoje tri osnovna teorijska stanovišta o ideologiji. Prvo, to su teorije o kraju ideologije, koje su vezane, uglavnom, za građansko društvo i prema kojima su ideologija i demokratija inkompatibilne. Drugo, to su teorije o sveideologizaciji ili hiperideologizaciji, koje su vezane za neke zemlje socijalističkog bloka i prema kojima je ideologija osnovna pokretačka snaga celokupnog društvenog, pa i privrednog života. Treću grupu, takozvanih umerenih teorija o ideologiji, čine teorije koje nastaju u otporu prema naznačene dve varijante, a čija je osnovna poenta da izbegnu „negativne implikacije bilo jednog ili drugog shvatanja" (str. 102). Naravno, nijedna od navedenih grupa teorije nisu strogo regionalno ograničene, iako u određenim delovima sveta prevlađuje jedna od njih.

Naše je društvo stalno pod pritiskom bilo teorija o kraju ideologije bilo teorija o sveideologizaciji ili hiperideologizaciji. Onemogućavanje njihovog negativnog uticaja i prevazilaženje jednostranosti „moguće je samo stvaranjem nove, samoupravne socijalističke ideologije i novog odnosa prema ideologiji uopšte, prema njenoj suštini i njenim funkcijama" (str. 104). Uspešna borba protiv navedenih ideologija pretpostavlja jasno shvatanje suštine i funkcije ideologije.

Da bi se otkrila suština ideologije, prema autoru, treba prvo ispitati njenu funkciju, a ona je višeznačna. Svaka ideologija ima određenu odgovarajuću ulogu, a s tim je prisno povezana njena usmeravajuća funkcija. Zatim, funkcija ideologije je i mobilizirajuća. Mobilizirajući ljude, ideologija ima „određene integrativne efekte". Ideologija takođe ima „selekcionu, odnosno diskvalifikacionu funkciju" i, najzad, ona ima potencijalno demokratske i stvaralačke

funkcije. S obzirom na navedene njene funkcije, ideologija, u celini uzevši, može biti upotrebljena za sprovođenje progresivnih, ali i reakcionarnih ciljeva, što zavisi od snaga koje se njome koriste. Ona, takođe, može biti dalja ili bliža nauci.

Pošto je temeljno izložio funkciju ideologije, Vasović zaključuje: „Ona (ideologija) sadrži i esencijalne i instrumentalne vrednosti, preskriptivne i deskriptivne stavove, vrednosne i stvarnosne sudove. Ona nije ni proizvod nekih apstraktnih ideja, niti pak samo pasivni refleks, odnosno *post factum* odjek nekog užeg ekonomskog ili materijalnog interesa. Ona je delimično i sistem ideja o tome kakvo bi trebalo da bude jedno najbolje društvo i sistem sudova o stvarnosti, odnosno skup stavova kojim se racionalizuje i pravda jedan sistem i egzistencijalno-uslovljeno mišljenje. I upravo zato što je sve to, ideologija na neki način predstavlja skup ideja u akciji ili skup ‚operativnih ideja'" (str. 119—120).

Najzad, u vezi s pitanjima ideologije i demokratije, Vasović razmatra „problem vladajuće ideologije i pluraliteta ideja". Ovde su najznačajnija pitanja socijalističke usmerenosti ideologije u našim uslovima. „U ovom društvu ideologija mora biti socijalistički usmerena i nošena određenim vrednostima. Ona mora biti marksistička i što je moguće više naučno zasnovana, humanistička i demokratska. Najzad ona mora biti otvorena za sve progresivne tokove i sposobna i spremna na konfrontaciju sa drugim ideologijama" (str. 140).

Naravno, uvek se mora voditi briga o tome da se i takva ideologija ne pretvori u sredstvo manipulacije i ugrožavanja demokratije. Istina, ona, u ponečemu, mora ograničavati „apsolutne slobode pojedinaca", ali to je „cena koju treba platiti za veću slobodu najširih delova populacije"; međutim, u tome se ne sme ići ka hiperideologizaciji, jer i to „može da vodi u nasilje u tekućoj praksi i odnosima" (str. 141).

U trećoj glavi: *Upravljački sloj i demokratija,* najpre se analiziraju suštinske karakteristike upravljačkog sloja uopšte, a zatim upravljački sloj u našem društvu.

S napuštanjem etatističkog načina upravljanja došlo je i do značajnih promena u vezi s upravljačkim slojem. Decentralizacija je, pored ostalog, imala za posledicu „pluralizaciju i umnožavanje samog političkog sloja", kao i njegovo znatno proširenje „uključivanjem niza drugih struktura", koje su u seebi koncentrisale velike količine moći. U taj novi upravljački sloj delimično su se utopili i delovi revolucionarnog političkog sloja i prihvatili zahteve i potrebe novoformiranog upravljačkog sloja. Takva tendencija je imala određeni uticaj i na „planirani razvoj demokratije i društva" (str. 152). Usledile su neke negativne pojave, jer se taj novi upravljački sloj razvio do neočekivanih razmera. To je, opet, pogodovalo jačanju i razvoju srednjih slojeva. Sve je to počelo da postaje kočnica razvoja samoupravne demokratije. Neke bitne vrednosti socijalizma bile su zanemarene, a radnička klasa potisnuta u drugi plan. Međutim, novonastale tendencije ipak nisu mogle odneti prevagu u društvu, pre svega zato što nisu mogle trajno neutralisati istorijske zahteve radničke klase, i drugo, zato što se revolucionarni politički sloj nije u celini utopio u taj novi upravljački sloj, nego je njegov glavni deo, nošen revolucionarnim duhom i revolucionarnom ideologijom, uspeo da, integrisan s onim delovima društva koji su bili aktivniji u procesu doslednog razvoja samoupravne demokratije poslednjih godina, afirmiše socijalističke samoupravne vrednosti.

U četvrtom i završnom poglavlju svoje knjige, Vasović razmatra probleme institucionalizacije samoupravne socijalističke demokratije. Pri tome on ističe da „neodgovarajuća institucionalizacija ili neravnomerna deinstitucionalizacija mogu da dovedu do neželjenih posledica" (str. 168). Određena institucionalizacija nužna je u revolucionarnim transformacijama društva, ali ona ne sme sama sebi da postane cilj.

Razmotrivši opšta pitanja problema institucionalizacije, Vasović izlaže osnovnu orijentaciju našeg društva, pri čemu analizira neka bitna pitanja, koja postaju naročito aktuelna u vezi s novim ustavom Jugoslavije. U tom sklopu, on se posebno bavi pitanjima

delegatskog sistema i problemom društvene odgovornosti u procesu razvoja samoupravne socijalističke demokratije.

Na osnovu svega, može se zaključiti da je Vasovićevo delo *Demokratija i politika* po mnogo čemu zaista originalno i vrlo aktuelno u savremenoj politikološkoj literaturi. Svojim sadržajem, načinom izlaganja i terminologijom, ono se, takođe, može ubrojati u delo političke filozofije u najboljem značenju te reči.

Vasovićevo razmatranje odnosa politike i demokratije i analiza njihove dijalektičke međuzavisnosti i uslovljenosti značajan su doprinos marksističkoj razradi tih problema. Naravno, neka od Vasovićevih rešenja, osobito klasifikacija političkih teorija i određenje politike, mogu biti predmet naučne rasprave, možda i osporavanja, ali se autoru ne može poreći originalnost i naučna analitičnost u razmatranju tih vrlo složenih i, za političku nauku, još otvorenih pitanja.

Značajna je, takođe, analiza ideologije i demokratije, i to pre svega zato što su pregledno i jasno raščlanjene određene ideološke tendencije u savremenom svetu. Kritikom teorijâ o kraju ideologije i teorijâ o hiperideologizaciji, Vasović je doprineo naučnom razmatranju problematike ideologije pre svega time što je odredio njeno mesto i ulogu u samoupravnom socijalističkom društvu. Istina, neka su pitanja u vezi s ideologijom ostala nedovoljno razrađena. To se, u prvom redu, tiče Marks-Engelsovog dvostrukog određenja ideologije, o čemu autor nije posebno raspravljao, mada je u svojim razmatranjima uvek imao na umu protivrečnu prirodu ideologije, i to je i objasnio na više mesta.

Analiza upravljačkog sloja uopšte i jugoslovenskog posebno, originalna je i argumentovano zasnovana. Autor je izbegao moguće simplifikacije koje nisu retke u savremenoj politikološkoj i filozofskoj teoriji. On je naučnokritičkom analizom potpuno prevladao i pragmatsko-apologetska i apstraktno-kritizerska shvatanja o prirodi i suštini upravljačkog sloja. U vezi s tim je postavio osnovne teze naučnog pristupa u analizi društvenih protivrečnosti i u isto vreme ukazao na aktualne i moguće tendencije razvoja demokratskog društva, koje mora imati i svoje teorijski izgrađeno stanovište o prirodi i ulozi upravljačkog sloja.

OBRAD PEJANOVIĆ

Dr Stojan Gligorić: Arapski svet i socijalizam

(Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1973, strana 300)

Materiju knjige *Arapski svet i socijalizam* autor je izložio u tri dela. Prvi se odnosi na istraživanje geneze progresivnih ideja u Arapa, počev od arabo-muslimanske misli u doba takozvane zlatne epohe, do savremene arapske misli. Drugi deo je posvećen određenju četiri pokreta prema socijalizmu. Posebno se razmatraju odnosi između socijalističkih tendencija i islamskog tradicionalizma, osnovne vrednosti socijalizma i islama. Zatim sledi analiza shvatanja o društvenim osloncima i nosiocima socijalističke orijentacije. U trećem delu knjige je obrađen uticaj arabo-muslimanskih tradicija na savremene oblike političke organizacije. Uloga države, mesto i uloga jedinstvene partije u političkom sistemu, shvatanja o putevima i oblicima socijalističkog preobražaja i pitanja koja se tiču ekonomskih koncepcija — jesu predmet autorove naučne opservacije.

Stojan Gligorić daje iscrpan pogled u genezu arapske misli. Ukazuje na grupu preteča progresivne muslimanske misli čije ideje nisu dovoljno osvetljene. U toj grupi mislilaca moraju se, dakako, pomenuti Abu Dar,

koji se u svom učenju zalagao za neku vrstu socijalnog egalitarizma, Ibn Kaldun, veliki arapski istoričar i filozof, čija je ekonomska misao predmet izuzetne pažnje već više decenija, a osobito danas. Avesinu ide u red muslimanskih progresista koji se najviše porede s klasicima marksizma-lenjinizma, čak ga smatraju praocem savremenog komunizma.

U savremene arapske mislioce čije ideje najvećma inspirišu savremene protagoniste „arapskog socijalizma", ali i neke druge socijalističke tendencije, dr Gligorić ubraja i Džemala El-Dina. Prema njemu, Orijent i njegovo zaostajanje prema Zapadu počivaju, prvo, u deformacijama koje su vernici svesno ili nesvesno uneli u izvorni islamizam i, drugo, u političkim uslovima, naročito u uslovima kolonijalnog izrabljivanja, čemu su izložene muslimanske zemlje. El-Dinova i uopšte islamska ideja „bratske solidarnosti" najvećma je uticala na to da veliki broj današnjih zagovornika socijalizma u arapskim zemljama usvoji shvatanje o klasnoj solidarnosti, fuziji klasa, „beloj beskrvnoj revoluciji" itd. Džemal El-Din je dobro uvideo svu opasnost kolonijalne ekspanzije i bio je uporan u isticanju, pre svega, preke potrebe da se uspostavi ustavna vlast i ostvare duboke socijalne reforme koje bi muslimanske narode dovele na nivo razvijenih nacija. U tome, ponajpre, treba videti progresivnost njegove misli.

Pažnju dr Stojana Gligorića s pravom okupira i učenje Mohameda Abdua, zbog njegovog zalaganja za reformu islama u smislu „izmirenja religija i nauke kroz izmene islamskih zakona i njihovim dovođenjem u sklad sa zahtevima veka".

Od preteča progresivne arapske misli autor čitaocu ukazuje i na Al-Tahtava i sultana Galijeva. Misao Al-Tahtave prodire u srž ekonomskih i socijalnih problema da bi dospela na teren socijalizma; njegove formulacije o socijalizmu podsećaju na marksizam iz vremena njegovog nastajanja, naročito kada je reč o teoriji o višku vrednosti.

Sultan Galijev je neobična ličnost. On je sovjetski musliman, aktivni učesnik oktobarske revolucije i dugogodišnji istaknuti politički radnik. Osnovna njegova teza je postojanje različnih puteva socijalizma, a ostvarivanje socijalizma u zemljama Orijenta će ići postupno, po etapama. Sultan je jedan od retkih muslimanskih mislilaca koji govori o čvornom svetskom problemu naše epohe: o antagonizmu između razvijenih i eksploatisanih, nerazvijenih zemalja. Mnoge njegove ideje su se danas potvrdile u praksi progresivnih arapskih pokreta, pa zbog toga sve više oživljava interesovanje za njegova dela.

Idući tragom progresivnih i socijalističkih ideja u arapskom svetu, autor se na kraju zaustavlja na savremenim protagonistima tih ideja — zvaničnim predstavnicima progresivnih pokreta na vlasti — i onih struja koje se javljaju u samim tim pokretima. Najtipičniji predstavnici socijalističke misli unutar pokreta su, po pravilu, njihovi osnivači (Salah Bitar i Mišel Aflak — Baas) ili šefovi država (Burgiba — Socijalistička partija Destur, Ben Bela — FLN i Naser — ASU).

Dr Gligorić daje i sažetu i dokumentovanu sliku razvoja ta četiri pokreta.

Sva četiri pokreta su nastala u procesu borbe za nacionalnu nezavisnost i emancipaciju kao neposredni njeni pokretači (FNO i Neodestur) ili kao neposredni njen produkt (ASU i Baas), dajući joj pri tom određeni socijalni sadržaj. Ti pokreti proklamuju socijalistički pravac razvoja, ali time je, kako zaključuje autor, tek stvoren proces teorijskog raščišćavanja i sazrevanja u kojem se javljaju najraznovrsnije interpretacije socijalizma. Sva četiri pokreta su usvojila demokratski socijalizam, s tim što je u nekim od njih (Ustavna socijalistička partija) u praksi više zastupljena centralistička komponenta toga načela.

U svakoj zemlji trećeg sveta koja je proklamovala socijalistički put razvoja javlja se druga, svojevrsna koncepcija socijalizma. One bi se dale svrstati u četiri osobene grupe: „Arapski socijalizam", „Islamski socijalizam", „Desturovski socijalizam" (pragmatski) i socijalizam s naučnim pretenzijama. U toj klasifikaciji koncepcijâ socijalizma nemoguće je povući oštru granicu između njih, jer se ele-

menti jednog mogu sresti i u drugom pojavnom obliku.

U drugom delu knjige pisac je pokušao da dâ karakter zvaničnih koncepcija o socijalizmu, koje su formulisane bilo u ustavima tih zemalja, u poveljama i drugim programskim dokumentima, bilo u delima pojedinih prvaka.

UAR je prva arapska zemlja u kojoj je pokret na vlasti proklamovao „socijalistički pravac razvoja". Naser je, još 1955. godine, prvi put ukazao na opšte konture budućeg razvoja, rekavši da je „naš cilj izgradnja idealnog društva — istinskog socijalizma". Pod socijalizmom Naser podrazumeva nacionalizaciju i razvijanje teške industrije. Od 1956. do 1961. termin „istinski socijalizam" zamenjen je terminom „demokratski kooperativni socijalizam", a potom „arapski socijalizam". Kamal Rifat, jedan od najuglednijih egipatskih rukovodećih ljudi, koji se ističe i kao teoretičar „arapskog socijalizma", dao je u vremenu od 1958. do 1962. niz analiza u kojima ukazuje na osnovne karakteristike toga modela i shvatanja socijalizma u tom razdoblju. Prema Rifatovim rečima, „naš socijalizam nije proizišao iz jednog određenog društva kao evropski socijalizam izazvan kapitalizmom, već on izbija iz društvene svesti pokreta arapskog nacionalizma"; „Mada priznajemo uticaj materije i ekonomskih faktora u razvoju istorije i ljudskih društava, mi takođe verujemo u idejni i duhovni faktor".

Živo prateći razvijanje ideje socijalizma kod Arapa, autor stiže do uverenja da se ona ne zasniva na materijalističkom shvatanju, već je pre produkt idealističkog poimanja razvoja društva.

Međutim, godina 1961. i 1962. znače novu fazu u razvoju UAR. Socijalizam se shvata kao put koji vodi socijalnom oslobođenju, a koji se može ostvariti ako se svim građanima pruže jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem delu nacionalnog bogatstva. Ustav od 1964. prvi put izričito definiše UAR kao socijalističku državu.

Izjašnjavanje alžirskog rukovodstva za socijalistički pravac razvoja zemlje je novijeg datuma. Godine 1964. doneta je alžirska povelja, koja je „priručnik alžirskog socijalizma".

Govoreći o pokretu u Siriji, autor iznosi da je osnovna karakteristika ideologije partije Baas (Sirija) integralna i totalna nacionalna ideologija.

Prema Aflaku, najistaknutijem teoretičaru pokreta Baas, „arapski socijalizam" i arapsko jedinstvo logično proizlaze iz arapskog nacionalizma: „Možemo tvrditi da je arapski socijalizam sinonim socijalizma u današnje vreme i da nema nikakve protivrečnosti, antagonizma i borbi između nacionalista i socijalista..." Na 6. kongresu 1963. Baas je usvojio „program prelaska u socijalizam".

„Desturovski socijalizam", u Tunisu, kako je to često naglašavao Burgiba, s obzirom na to da polazi od analize specifičnog unutrašnjeg razvoja, istorijskih, kulturnih i socijalnih uslova, ima puno dodirnih tačaka s naučnim socijalizmom. Najvažniji cilj „desturovskog socijalizma", kako se ističe, jeste da služi čoveku u svim dimenzijama njegovog bića, materijalnom i duhovnom.

Dr Gligorić konstatuje da su pokreti u tim zemljama izašli iz deklarativno-manifestacione faze „privrženosti" socijalističkim idealima i stupili u fazu teorijske razrade pojedinih suštinskih pitanja socijalizma, usvajajući pri tom neke njegove univerzalne vrednosti i usklađujući, postepeno, sa njima izvesne vidove svoje konkretne političke akcije. Izuzetak čini Ustavna socijalistička partija, čije shvatanje je ostalo na nivou na kome se socijalizam označava prevashodno kao metod i sredstvo u isticanju mobilizatorskih zadataka.

Kako je islam jedna od specifičnosti arapskog sveta, pisac mu je poklonio naročitu pažnju. Svi pokušaji da se islam shvati kao ideologija socijalizma — iluzorni su. Pisac naglašava da socijalistička ideologija, što nije slučaj s drugim ideologijama, vodi ukidanju klasne podeljenosti društva, ukidanju eksploatacije čoveka, oslobađanju čoveka od svih vidova otuđenosti i uz to ima mobilizatorski i revolucionarni karakter. Islam ne poseduje ni jedno od tih svojstava, niti sebi postavlja takve ciljeve. Muslimanski svet je specifičan; ali on nije izuzetak i u smislu da može izbeći opšte zakone ljudske istorije. U tom smislu je nemoguće zamisliti

efikasnost uloge islama koji ne priznaje klasnu borbu i za koji su sve jedinke društva „bratski solidarne pred bogom“, budući da svi pripadaju verskoj zajednici koja počiva „na socijalnoj pravdi“, „bratskoj solidarnosti“ i slično. U tom smislu islam je „opijum za narod“ kao što su to hrišćanstvo i sve druge religije.

Činjenica na koju dr Gligorić ukazuje jeste da sva tri pokreta priznaju postojanje klasa i klasnih protivrečnosti i nužnost klasne borbe, a samo nekoliko godina ranije prevlađivala je teza o postojanju u arapskom svetu izvesnih socijalno-profesionalnih razlika, ali ne i klasa i klasne borbe. Među nosiocima društvenog preobražaja posebno mesto pripada radničkoj klasi i siromašnim seljacima. Međutim, pod pojmom radničke klase i seljaštva podrazumeva se totalitet proletarizovanih, a i poluproletarizovanih društvenih slojeva koji čine veliku većinu stanovništva tih društava i koji su, zbog nepovoljnog svog ekonomskog položaja, stalni potencijalni izvor podrške socijalističkoj orijentaciji. Sam pojam *radnička klasa* ovde ne obuhvata samo industrijski proletarijat; on obuhvata one najbrojnije kategorije seoskog stanovništva — bezemljaša, ogromne mase gradske sirotinje.

U trećem delu knjige, koji je ujedno i najobimniji, autor je pokušao da dâ analizu osnovnih političkih i ekonomskih koncepcija, s obzirom na nepostojanje celovitih i koherentnih teorija.

Govoreći o zvaničnim političkim koncepcijama u ove četiri zemlje, autor razmatra i ulogu države u društvenom preobražaju tih zemalja. S obzirom na nepostojanje literature i zvaničnih dokumenata o ulozi države u Siriji i Tunisu, pisac se posebno osvrnuo na UAR i Alžir. Uloga države u UAR i Alžiru bila je određena, pre svega, zahtevima ubrzanog razvoja, ali i spoljnim činiocima. U UAR i Alžiru država se javlja kao najorganizovanija snaga unutar političkog sistema, a samim tim ona je najefikasniji instrument ubrzanog razvoja. Uloga države rasla je srazmerno prirodi neposrednih i dugoročnih zadataka i stepenu radikalnosti postavljenih ciljeva. U oba slučaja to je vodilo jačanju državnog aparata i centralizaciji političke i ekonomske vlasti. Međutim, reč je o progresivnom etatizmu — kako primećuje autor — u kome se država javlja kao instrument ostvarivanja takvih zadataka i ciljeva koji su po svojoj progresivnosti znatno iznad zadataka države u većini zemalja u razvoju. Drugo je pitanje da li se i s kakvim uspehom ostvaruje misija države i kakve su prirode teškoće na koje se u tome nailazi.

Analizirajući, zatim, položaj pokreta na vlasti u političkom sistemu pomenutih zemalja, autor pokazuje da nijedan od njih nije u praksi uspeo da do sada ostvari ono mesto i ulogu koji im se daju u ustavima, poveljama i statutima. Uzroke tom raskoraku treba tražiti: u neuspelom prerastanju masovnog pokreta u organizovanu, strukturisanu partiju (FNO); u glomaznosti višemilionske organizacije i heterogenosti njenog klasnog sastava (ASU); u malobrojnosti i uz to nepostojanju programa (Baas i Ustavna socijalistička partija); u birokratizaciji partijskog kadra; u suparništvu partije i organa državne vlasti, i tako dalje.

Odnos pokreta na vlasti u tim zemljama prema vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju uglavnom proizlazi iz njihovog klasnog određenja. U tom smislu Baas, ASU i FNO ispoljavaju veliku sličnost, potpunu istovetnost prema problemu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Dodirna tačka u toj oblasti s Ustavnom socijalističkom partijom jeste u tome što se u njihovim zemljama sreću tri tipa vlasništva koja postoje i u Tunisu: državno, kooperativno i privatno. Međutim, dok se u Tunisu privatnom vlasništvu daju najveće garancije, u ostalim zemljama se teži neprekidnom njegovom smanjivanju. Alžir se, svakako, mora izdvojiti od tih zemalja, jer u njemu pored državnog, kooperativnog i privatnog vlasništva postoji i samoupravno vlasništvo.

Na poslednjim stranicama knjige pisac govori o agrarnoj politici tih zemalja. Tu rešenje ne leži samo u deobi zemlje, već i u ogromnom naporu koji se ulaže u proširivanje obradivih površina (irigacioni sistem), u uvođenje savremene tehnologije, proizvodnje i novih odnosa u proizvodnji.

Prateći, dosta uspešno, razvoj socijalističkih tendencija u više arapskih zemalja, knjiga *Arapski svet i socijalizam* poslužiće kao solidna osnova u daljem istraživačkom radu, pri čemu valja imati na umu zadatak savremenih socijalističkih snaga da razvoj u tim zemljama što potpunije spoznaju i osvetle. Marksistički pristup toj problematici pruža osnovu za realnu procenu procesa o kojima je reč, a takav pristup je i zastupljen u ovoj knjizi.

JELENA STUPAR

Milton Fridman: Teorija novca i monetarna politika

(„Rad", Beograd, 1973, strana 296)

U izdanju izdavačkog preduzeća „Rad", Instituta za ekonomiku investicija i Udruženja banaka Jugoslavije pojavila se knjiga jednog od najeminentnijih savremenih monetarnih ekonomista, profesora Čikaškog univerziteta Miltona Fridmana: *Teorija novca i monetarna politika*.

Kompleksna materija koja se izlaže u Fridmanovoj knjizi sređena je u tri dela: prvi obuhvata istraživanje osnovnih pitanja monetarne teorije; drugi se odnosi na monetarnu politiku, probleme njenog formiranja, i na pitanja zakašnjavanja efekata monetarne politike; treći raspravlja o problemu deviznih kurseva.

U prvom delu pod naslovom „Monetarna teorija" sređeni su ovi Fridmanovi članci: *Posleratna tendencija u monetarnoj teoriji i monetarnoj politici; Nova formulacija kvantitativne teorije novca; Tražnja novca — teorijski i empirijski rezultati; Ponuda novca i promene u cenama i u proizvodnji; Optimalna količina novca; Teorijski okviri monetarne analize*, i *Monetarna teorija nominalnog dohotka*.

U drugom delu su obrađena sledeća pitanja: *Kontrarevolucija u monetarnoj teoriji; Uloga monetarne politike*, i *Zakašnjavanje u dejstvu monetarne politike*.

U trećem delu profesor Fridman iznosi svoje stavove o međunarodnim monetarnim odnosima, posebno o slobodnim deviznim kursevima.

„Tokom posleratnog perioda došlo je do dramatične promene gledišta akademskih ekonomista o monetarnoj teoriji i gledišta državnih funkcionera o monetarnoj politici", kaže autor na samom početku. „Krajem drugog svetskog rata većina profesionalnih ekonomista i većina vladinih funkcionera polazila je od postavke da se samo po sebi razume da novac nije značajan i da je problem novca sporedan. Posle ovog perioda započeo je proces koji bi se mogao nazvati kontrarevolucijom i u monetarnoj teoriji i u monetarnoj politici." Proces tih promena autor je, zatim, izrazio razmatranjem bitnih pitanja iz oblasti monetarne teorije, razvojnog toka u monetarnoj teoriji i razvojnog toka u monetarnoj politici.

Ističući da je razvoj monetarne teorije usledio posle posleratnih iskustava i ponovnog naglašavanja uloge novca kao značajnog ekonomskog faktora, autor se naročito zadržao na razmatranju razvojnog toka u monetarnoj politici. On ističe da dva obeležja daju osnovne karakteristike tendencijama u posleratnoj monetarnoj politici: „Prvo je obeležje pomeranje naglaska s kreditne politike u pravcu monetarne politike. Smatram da je ovo razlikovanje od prvorazrednog značaja, iako se tom pitanju nije uopšte posvećivala pažnja. Kada govorim o kreditnoj politici, mislim pri tome na dejstvo mera monetarne vlasti na kamatne stope, uslove odobravanja zajmova, stepen povlastica ili ostale mogućnosti prilikom zajmova i uopšte uslove na tržištu kredita. Kada govorim o monetarnoj politici, mislim pri tome na dejstva mera monetarnih vlasti na ukupnu količinu novca — na broj komada hartije u džepovima ljudi, ili na količinu depozita knji-

govodstveno evidentiranih u bankama" (str. 10).

Govoreći o novoj formulaciji kvantitativne teorije novca, Fridman ukazuje da je ona „više izraz koji nam ukazuje na opšti pristup nego naziv za precizno definisanu teoriju. Što se tiče same sadržine ovog pristupa, ona varira u rasponu od njenog opštepoznatog odnosa koji definiše brzinu opticaja od jednog navodno neizmenljivog odnosa između količine novca i nivoa cena, takođe definisanog na određeni način. Ma kakvo bilo njegovo pravo značenje, očigledno je da je ovaj pristup bio izgubio svoje pristalice posle finansijskog kraha 1929. godine i velike krize koja je zatim usledila, tako da je tek nedavno polagano počeo da stiče svoj nekadašnji ugled i značaj u profesionalnim krugovima" (str. 15).

Prezentirajući čitaocu razrađene svoje postavke, sa svim matematičkim argumentiranjem formulacije kvantitativne teorije novca, Fridman je uspeo da tim delom svoje knjige podstakne mnoge ekonomiste, čiji je rad u velikoj meri bio omogućen i razvojem statistike i drugih matematičkih modela na području ekonomije.

Što se tiče tražnje novca, Fridman je vršio teorijska i empirijska istraživanja na osnovu kojih je i došao, uglavnom, do ovih zaključaka: U teoriji novca mnogo su se naglašavali različiti motivi držanja novca, a posebno tri: a) motiv držanja novca za potrebe transakcija, b) za špekulativne svrhe i c) motiv držanja novca kao aktive, tj. zbog predostrožnosti; sva ta tri motiva je argumentirano obrazloženo. Drugi zaključak se tiče relativno malih promena u količini novca, što može i pozitivno i negativno delovati. Najzad, može se tvrditi da će monetarna politika nešto više uticati na celokupna ponašanja, pre svega posredstvom neposrednih sredstava i dejstava promena u količini novca na rashode, a uglavnom manje na količinu novca i posredstvom indirektnih dejstava na kamatne stope, investicije i, najposle, na dohodak.

Pitanju ponude novca i promenama u cenama i u proizvodnji autor prilazi razmatranjem dvaju značajnih problema koji su često isticani u vezi s kretanjem opšteg nivoa cena: jedan je veza između tog kretanja cena i promena u novčanoj masi, drugi je veza između promena u ce nama i promena u proizvodnji. Auto je najpre obrazložio odnos izmeđ ukupne količine novca i cena u dužir vremenskim razdobljima, zatim, od nos između količine novca i cena kraćim periodima, i na osnovu ana lize promena u cenama i promena dohotku u dužim vremenskim perio dima, izvukao je i sugerirao impli kacije za ekonomsku politiku, svode ći ih, pre svega, na sledeće:

1. Da bi nivo cena bio relativn stabilan u nekoliko narednih deceni ja, biće potrebno da količina novc raste u skladu s rastenjem proizvod nje i porastom stanovništva.

2. Suštinski preduslov za izbegavanje bilo jake inflacije bilo jake de flacije u nekoliko narednih decenija jeste izbegavanje znatno bržeg i znat no sporijeg povećanja količine novca od stope 3% do 5% koja bi bila ne ophodna za obezbeđenje stabilnost cena.

3. Jako fluktuirajući nivo cena ne povoljno deluje i na privredno ra stenje kao i na privrednu stabilnost

4. Što se tiče cikličnih kretanja značajno je uvideti problem — u smislu: kako sprečiti da monetarne promene postanu izvor poremećaja.

5. Kamatna stopa novčane mase ne može značiti savršenu stabilnost čak i kad bi sprečila pojavu one vrste obimnih fluktuacija s kojima se suočavala svetska privreda u prošlosti, i

6. Politički pritisci da se nešto preduzme, ukoliko je privreda suočena bilo s relativno umerenim porastom cena, bilo s relativnim opadanjem cena i zaposlenosti, očevidno su veoma jaki u savremenim uticajima javnog mnenja. Popuštanje tim pritiscima može izazvati više štete nego koristi. Cilj krajnje visokom stepenu privredne stabilnosti nesumnjivo je dostojan pohvale, kaže Fridman, ali naša sposobnost da taj cilj ostvarimo je ograničena. Nema sumnje da se mogu izbeći velike fluktuacije, ali ne znamo dovoljno da li bismo mogli izbeći male fluktuacije, a pokušaj da se postigne nešto što je van granica naših mogućnosti sam po sebi biće poremećaj koji može pre povećati negoli smanjiti nestabilnost. Međutim, kao i sve slične recepte, i ovaj treba uzeti

s rezervom, poručuje autor, ističući da on apeluje na smisao za perspektivu i uravnoteženost, a ne zalaže se ni za neodgovorni pristup problemima, ni za pasivni stav prema ispravljanju grešaka iz prošlosti.

U vezi s pitanjem optimalne količine novca, Fridman je pošao od njegovog veoma velikog značaja, ali i od tema koje već duže vreme pokreću mnogi ekonomisti, a to su: a) optimalno ponašanje nivoa cena, b) optimalno iznalaženje kamatne stope, c) optimalna količina kapitala i d) optimalna struktura kapitala. U daljoj razradi tog pitanja autor je obradio ove pojedinosti: prirodu hipotetičnog jednostavnog društva, poziciju prvobitne privredne ravnoteže, dejstvo jednokratne i konačne promene u nominalnoj količini novca, ilustraciju osnovnih principa, dejstvo neprekidnog povećanja količine novca, moguća dejstva na blagostanje, dejstvo neprekidnog opadanja ukupne količine novca, prirodu individualnih eskontnih stopa, uključivanje elemenata davanja i uzimanja zajmova, stanje kada je uveden kapital koji se može reprodukovati, izražavanje alternativnog načina postizanja optimuma, izražavanje obima mogućnog povećanja blagostanja. Posle temeljnih izlaganja tih pitanja, Fridman vrši neka praktična razmatranja i daje preporuke za ekonomsku politiku.

U pogledu teorijskih okvira monetarne politike i monetarne analize, Fridman je obradio pitanja kvantitativne teorije: nominalna ili realna količina novca; prikazao je kvantitativne jednačine, obradio prirodu tražnje novca i njenih subjekata, prikazao uprošćeni zajednički model s njegovim dezagregiranjima i, na kraju, dao svoje zaključke.

Monetarnu teoriju nominalnog dohotka autor je prikazao upotrebom matematičkih modela, koje potanko obrazlaže. Taj deo je od osobitog značaja budući da pruža mogućnosti dalje obrade i daje solidnu podlogu budućim istraživanjima. Nesumnjivo je da se tu mogu naći i osnove matematičkog modeliranja i u drugim uslovima koji se bitno razlikuju od uslova o kojima Fridman pretežno govori.

Prikazujući suštinu monetarne politike, autor počinje s istorijskim tokom misli u vezi s merama koje su predlagali pojedini autori na području regulisanja kretanja i dejstava monetarnih agregata. Posebno se zadržava na stavovima Fiširajegove kvantitativne teorije novca, a zatim i na suštini Kejnzijeve „revolucije", zajedno s njegovom kritikom kvantitativne teorije. O ulozi monetarne politike Fridman izlaže svoje stavove u vezi s osnovnim problemom: šta je mogućno ostvariti samom monetarnom politikom, gde su njene granice, kako voditi monetarnu politiku i sl.

Fenomen zakašnjavanja u delovanju monetarne politike jeste realnost, smatra autor. Utvrđujući empirijskim dokazima to zakašnjavanje, Fridman nalazi dokaze zašto ono mora da bude i vremenski dugo.

Poslednji, treći deo knjige, „Teorije novca i monetarna politika", odnosi se na autorovo tumačenje prirode slobodnih deviznih kurseva, koji su — kako on smatra — jedan od vrlo važnih elemenata vođenja i regulisanja međunarodnih ekonomskih i monetarnih odnosa.

TOMISLAV STOŠIĆ

„Marksizam u svetu" br. 1/1974.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Jugoslovenska časopisna publicistika obogaćena je novim časopisom, specifične usmerenosti i zadatka. Početkom ove godine počeo je da izlazi „Marksizam u svetu", časopis prevoda iz strane periodike i knjiga. Trebalo bi da časopis (a to je i ambicija njegove redakcije) zadovoljava po-

trebu za aktuelnom marksističkom i progresivnom teorijom u svetu, naročito za svežom teorijskom marksističkom reakcijom na goruća pitanja savremenog sveta i borbe za socijalizam. Ovo je potrebnije to pre što u nas izdavači reaguju često sporo, daju nam ono što je već neaktuelno ili nedovoljno aktuelno. Tako se dešava da veliki broj napisa i knjiga u svetu izmiče našoj pažnji. „Marksizam u svetu" će svoju funkciju ostvarivati utoliko uspešnije ukoliko prenosi raznovrsne i aktuelne kritičke reakcije, naročito teorijske reakcije na otvorena pitanja razvoja socijalizma i našeg društva posebno.

Osnovna tema prvog broja „Marksizma u svetu" je „Revolucija i kontrarevolucija u Čileu". U izboru teme pošlo se od dva značajna momenta. Događaji u Čileu prešli su i nadmašili granice te zemlje, a pouke iz tih zbivanja nezaobilaznog su značaja za komunistički pokret. Ti događaji (počev od dolaska na vlast koalicije levih partija do nasilnog Aljendeovog obaranja od strane vojne soldateske) aktuelizuju gotovo sva važnija pitanja revolucionarne strategije (kompleks pitanja oko mogućnosti parlamentarnog puta u socijalizam, uloga sitne buržoazije, odnos osvojene pozicije u političkoj vlasti i privatnog kapitala i oružanih snaga koje nisu revolucionarno transformisane, međunarodne okolnosti i revolucionarni procesi u pojedinim zemljama i dr.).

O tim temama, o Čileu, časopis objavljuje više teorijskih i aktuelnih ideoloških i političkih razmatranja. Izbor tekstova svedoči o nameri da se obuhvate osnovni vidovi revolucije i kontrarevolucije u Čileu. Napisi su: *Čileanski put u socijalizam* (S. Allende); *Narodna vlada* (L. Corvalan); *Pobuna buržoazije* (Y. Kerhuel); *Radnici i vlada „Narodnog jedinstva"* (A. Wallon); *Čileanska armija* (A. Joxe); *Dve godine „Narodnog jedinstva"* (K. Steenland); *Razmimoilaženja* (razgovor između predstavnika levih partija). O toj temi objavljeni su tekst M. Pečujlića *(Juriš na nebo)* i *Poruke čileanske drame* (sa okruglog stola „Komunista").

Aljendeovi i Korvalanovi tekstovi i diskusija („Razmimoilaženje levice") autentično su svedočanstvo o pro stvarnih mogućnosti i granica čile skog puta u socijalizam.

Aljende u svom tekstu (u st je to poruka Kongresu, maja 1 iznosi neka osnovna pitanja i o nosti čileanskog puta u socijaliz Ističe da se Čile našao u situaciji da je, jednostavno, neminovno rao inicirati novu formu izgradnje cijalističkog društva. Određuje tu mu kao „nov oblik usmeravanja cijalističkog uređenja ka plurali i slobodi". Osnovna orijentacija bila: „prenošenje radnicima i nar političke i ekonomske vlasti u celi Ostvarenje tih zahteva pretpostav kao prvo, društvenu svojinu nad sr stvima za proizvodnju, odnosno gradnju društvenog sektora privre U stvari, Aljende je insistirao na gradnji nove privredne strukture. M đutim, u skladu sa svojim uveren ma o „putu u socijalizam bez oruž on je imao i shvatanja o odbaci nju svakog „pribegavanja autorit vnim formama vladavine". U toj ruci se vidi osnova nekih (kasn praktički iskazanih) shvatanja Alj deovih. On je, na primer, verovao se buržoaski parlament može tr sformisati u parlament čileanskog n roda; da će oružane snage prihva da štite volju naroda rešenog da građuje socijalizam. Otuda i ne izı nađuje insistiranje na načelima *zak nitosti, institucionalnosti i politič sloboda* kao određujućim (iako ne dinim) u političkoj i društvenoj bo u Čileu. Neki drugi tekstovi obja ljeni u ovom broju, a inače pis kasnije (i posle pada vlade Narodn jedinstva), svojom analizom i ret spektivom zbivanja u Čileu pokazu iluzornost nekih očekivanja vlade N rodnog jedinstva.

Korvalan (sekretar KP Čilea, tek iz 1971), u analizi uslova osnivar vlade Narodnog jedinstva, polazi toga da „Čile nije izolovan slučaj Južnoj Americi", već da se pobe (na izborima) udružene levice ukla u celinu uspona snaga koje se u L tinskoj Americi bore za nezavisno i progres. Konkretno, misli da je Čileu reafirmisana istorijska tende cija započeta s kubanskom revoluc jom. Pri tome Korvalan afirmiše st: novište da putevi i metode revoluci

narnog procesa imaju sopstvene specifičnosti. „Pobeda naroda Čilea potvrđuje upravo ono što znaju svi narodi iz vlastitog iskustva: primena bilo kog revolucionarnog puta zahteva, s jedne strane, potpuno uvažavanje nacionalne stvarnosti o kojoj se radi i, s druge, jedinstvo radnika i narodnih masa u borbi".

Korvalan, kao i Aljende, verovao je u neutralnost armije, i to u ime zahteva da se na oružane snage ne gleda „dogmatski". Verovao je da su u vojsci neophodno potrebne promene, ali se bojao da se te promene nametnu. Prevario se u proceni da će SAD morati da „prihvate promenu do koje je došlo".

U svom tekstu Korvalan naznačava sukobe unutar udružene koalicije (partija levice). Ukazuje, zapravo, na to da se u koaliciji KP Čilea morala braniti od „ultralevice" koja joj je pripisivala reformisanost, konzervativnost, poltronstvo, tradicionalizam. Ta razmimoilaženja levice dobro su ilustrovana u izvodima iz razgovora između predstavnika svih partija levice („Razmimoilaženja levice"). Razgovor pokazuje da je u Narodnom frontu bilo slabosti, koje su se sastojale, pre svega, u tome što „postoje razlike u mišljenjima o pojedinim pitanjima" (Batra, KPČ), ili u tome što se „Pokret Narodnog jedinstva i vlada ne posmatraju kao nešto jedinstveno" (Enrikes, MIP).

Drugu vrstu tekstova o „čileanskim događajima" čine oni koji su preneseni iz „Les Temps modernes" (tri) i „New Left Review" (jedan).

Keriel (Y. Kerhuel) u napisu *Pobuna buržoazije* govori o akciji desnice u 1972. godini protiv vlade Narodnog jedinstva. On daje informativno početak razvoja krize u Čileu, uz socijalni presek čileanskog društva. Posebno govori o uslovima da se fašiziraju srednji slojevi. Povodom samih sukoba i odnosa snaga, zanimljivo primećuje da je „radnička klasa u sukobima bila stavljena u defanzivan položaj i kantonirana na mestima gde se razvija proizvodnja". Uprkos tome, misli da je došlo do prvih, premda još ograničenih i minornih, organa narodne vlasti koja se razlikuje od političko-pravnog aparata buržoazije. Iz napisa ovog autora treba, čini nam se, posebno izdvojiti njegovu ocenu da se uprkos rezultatima levice u Čileu „ne sme zaboraviti temeljna činjenica: u ovom trenutku radnička klasa ne poseduje revolucionarnu, tj. proletersku antikapitalističku političku snagu koja bi joj obezbedila pobedu. Ni jedna od postojećih marksističkih partija ne može sama odigrati tu ulogu". Mišljenje da Čileu nedostaje „partija vodilja" zastupa i Stinlen (K. Steenland) u napisu *Dve godine „Narodnog jedinstva"*. Njegov tekst prikazuje odnos snaga u Čileu. Smatra da je desnica (i pod Aljendeom) zadržala kontrolu nad parlamentom, pravosuđem, ubiranjem poreza, državnim finansijama. Koalicija nije imala vlast nad državnim aparatom, već samo nad njenim izvršnim organom. Tu slabost taj autor smatra odlučujućom. Zbog toga, uprkos početnim uspesima u privredi, vlada nije mogla otklanjati štete koje su SAD nanosile ekonomiji. I Valon (A. Wallon) u tekstu *Radnici i vlada „Narodnog jedinstva"* daje informativnu retrospektivu radničkog pokreta u Čileu. Ističe da je Aljendeova vlada objektivno omogućila učvršćenje ekonomske vlasti buržoazije time što joj je ostavila vlasništvo i administraciju sektora s visokim profitom.

Žoks (A. Joxe) u napisu *Čileanska armija* analizira ulogu američke pomoći čileanskoj vojsci (od 1953. do 1965. godine 134 miliona dolara i 2.064 obučavana oficira). Zanimljiva je njegova kritika KP Čilea. Smatra da su komunisti delovali u ime dugoročnog interesa proletarijata, kao da proletarijat već odlučujući dominira u čileanskoj strukturi; drugima su prepustili da predstavljaju interese proletarijata koji proizlaze iz realne konjunkture.

Izbor tekstova o revoluciji i kontrarevoluciji u Čileu omogućuje da se steknu ne samo šire informacije već i produbljenija saznanja o pojavama i ukupnim (protivrečnim) okolnostima čileanskih događaja.

Pored tekstova o Čileu, u rubrici „Marksizam o sebi" objavljen je i deo iz većeg rada Lefevrovog (H. Lefebvre) *Reprodukcija odnosa proizvodnje*. Lefevr analizira i problematizuje Marksovu koncepciju kapitalističkog sistema ili načina prizvodnje i neke kontroverze oko razumevanja te

koncepcije danas. Takođe, vrlo angažovano i kritički nastupa prema nekim marksističkim rešenjima toga pitanja i okolnostima koje su izazvale takva rešenja. U rubrici „Portreti“ objavljen je deo iz studije Basa (L. Basso) o Rozi Luksemburg. U rubrici „Recenzije“ prikazano je osam knjiga, uglavnom sovjetskih autora, o naučno-tehnološkoj revoluciji, trećem svetu i teorijskim sučeljavanjima (s markuzijanstvom i trockizmom). Na kraju su date anotacije uz 132 knjige o najrazličnijim pitanjima savremenog sveta.

RATKO NEŠKOVIĆ

CENA 20 DINARA

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

Boris Ziherl
Engels, Lenjin i »autentični marksisti«

Momir Stojković
Načela spoljne politike u novom Ustavu

Božidar Avlijaš
Novi zahtjevi u raspoređivanju dohotka na ustavnim osnovama

Živko Marković
Ustavne promene i samoupravni razvoj mesne zajednice

Studije i članci ● Prilozi ● Prikazi

1974

3

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 100 dinara.
Za inostranstvo 16 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XVII 1974 BROJ 3

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Boris Ziherl

ENGELS, LENJIN I „AUTENTIČNI MARKSISTI" (II) 159

Momir Stojković

NAČELA SPOLJNE POLITIKE U NOVOM USTAVU 170

Đorđe Popović

NAUKA I KLASNA SVEST 187

Branislav Krstić

UREĐENJE ČOVJEKOVE SREDINE — NOVI KVALITET RAZVOJA 197

PRILOZI

Božidar Avlijaš

NOVI ZAHTJEVI U RASPOREĐIVANJU DOHOTKA NA USTAVNIM OSNOVAMA 210

Aleksandar Ivić

MARKSISTIČKO SHVATANJE SVOJINE 231

Živko Marković

USTAVNE PROMENE I SAMOUPRAVNI RAZVOJ MESNE ZAJEDNICE 245

PRIKAZI

Sava Živanov

DR DUŠAN BILANDŽIĆ — DR RADOVAN VUKADINOVIĆ: OSNOVNE DRUŠTVENE PROMJENE U JUGOSLAVIJI I SVIJETU NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA 1945—1973. 255

Zoran Stanojević

FRANZ MAREK: FILOZOFIJA SVJETSKE REVOLUCIJE 259

Sreten Sokić

DR VUJO VUKMIRICA: SAVREMENI EKONOMSKI SISTEMI I ODNOSI 263

Božo Šašić

MILIJA STANIŠIĆ: KPJ U IZGRADNJI ORUŽANIH SNAGA REVOLUCIJE 267

Miloje Petrović

GYÖRGY LUKÁCS: PRILOG ONTOLOGIJI DRUŠTVENOG BITKA. HEGELOVA KRIVA I PRAVA ONTOLOGIJA 270

Ratko Nešković

„MARKSIZAM U SVETU", br. 2/1974. 272

СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТЬИ

Борис Зихерл

ЭНГЕЛС, ЛЕНИН И „АВТЕНТИЧНЫЕ МАРКСИСТЫ" 159

Момир Стойкович

ПРИНЦИПЫ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ В НОВОЙ КОНСТИТУЦИИ 170

Джордже Попович

НАУКА И КЛАССОВОЕ СОЗНАНИЕ 187

Бранислав Крстич

ЗАЩИТА СРЕДЫ ЧЕЛОВЕКА — НОВОЕ КАЧЕСТВО РАЗВИТИЯ 197

ПРИЛОЖЕНИЯ

Божидар Авлияш

НОВЫЕ ТРЕБОВАНИЯ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ДОХОДА НА ОСНОВАНИИ КОНСТИТУЦИИ 210

Александр Ивич

МАРКСИСТСКОЕ ПОНИМАНИЕ СОБСТВЕННОСТИ 231

Живко Маркович

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ НА ОСНОВАХ САМОУПРАВЛЕНИЯ 245

РЕЦЕНЗИИ 255

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Boris Ziherl

ENGELS, LENIN AND THE „AUTHENTIC MARXISTS" 159

Momir Stojković

PRINCIPLES OF FOREIGN POLICY IN THE NEW CONSTITUTION 170

Đorđe Popović

SCIENCE AND CLASS CONSCIOUSNESS 187

Branislav Krstić

IMPROVEMENT OF THE HUMAN ENVIRONMENT — A NEW QUALITY OF DEVELOPMENT 197

CONTRIBUTIONS

Božidar Avlijaš

NEW REQUESTS IN THE DISTRIBUTION OF INCOME ACCORDING TO THE CONSTITUTIONAL PROVISIONS 210

Aleksandar Ivić

MARXIST CONCEPT OF PROPERTY 231

Živko Marković

CONSTITUTIONAL CHANGES AND THE DEVELOPMENT OF THE LOCAL COMMUNITY ON THE BASIS OF SELF-MANAGEMENT 245

REVIEWS 255

Studije i članci

Boris Ziherl

ENGELS, LENJIN I „AUTENTIČNI MARKSISTI“ (II)

Nekoliko reči o Lenjinovim kritičarima danas i kod nas

Lenjin je, svakako, posle Marksa i Engelsa bio najznačajniji predstavnik stvaralačkog marksizma. Služeći se njihovom naučnom, dijalektičko-materijalističkom teorijom i metodom, on je pristupio rešavanju velikih i u mnogo čemu novih društvenih problema svog vremena, konkretnih problema međunarodnog radničkog pokreta koji su otvoreni razdobljem imperijalizma i prve pobedonosne socijalističke revolucije u Rusiji. Zato i danas, pedeset godina posle njegove smrti, s pravom govorimo o Lenjinu kao velikom nastavljaču Marksovog i Engelsovog dela, a ono što nazivamo lenjinizmom nerazdvojivo je povezano sa marksističkom misli naših dana. Bez tog jedinstva teško bi se moglo govoriti o zaista autentičnom i zaista savremenom marksizmu. Lenjinov udeo u razvijanju marksizma ne može mimoići niko ko želi da se uspešno uhvati u koštac sa velikim savremenim i u mnogo čemu novim problemima proisteklim iz društvenih zbivanja u poslednjim decenijama, a naročito u godinama posle drugog svetskog rata. Tu je reč u prvom redu o problemima koje neprestano postavlja borba za socijalizam u svetu, to jest za nove proizvodne i uopšte međuljudske odnose. Danas i kod nas to znači pre svega borbu za konkretno, progresivno ostvarivanje Lenjinovih zamisli o samoupravljanju radnih ljudi.

Lenjin je, kao što smo rekli, svoj rad zasnivao na Marksovim i Engelsovim velikim teorijskim i metodološkim dostignućima. Proveravajući životnu snagu Marksovog i Engelsovog dijalektičkog materijalizma kroz praktičnu političku akciju i kroz sopstvenu naučno-publicističku delatnost, on je do kraja svog života radio na učvršćivanju filozofskih osnova marksizma u svesti proleterskih revolucionara. Toj svrsi posvećen je i njegov glavni filozofski rad: *Materijalizam i empiriokriticizam,* napisan 1908—1909. godine. Lenjin je taj svoj rad smatrao — kako je to 1920. godine istakao u predgovoru njegovom drugom izdanju — nebeskorisnim priručnikom za upoznavanje sa filozofijom marksizma, sa dijalektičkim materijalizmom, kao i sa filozofskim zak-

ljučcima na osnovu najnovijih prirodno-naučnih otkrića.[1] Na tim problemima Lenjin je radio i u vreme prvog svetskog rata, kada je u vezi s temeljitim izučavanjem Hegelove dijalektike izrekao mnoge veoma značajne misli o marksističkoj filozofiji, sakupljene u poznatim *Filozofskim sveskama.*

Ukratko, počev od svojih prvih značajnih radova, od polemičkih napisa protiv narodnjaka i „legalnih marksista" krajem prošlog veka, do početka dvadesetih godina ovog veka, do diskusija o sindikatima i o novoj ekonomskoj politici, Lenjin je neprestano isticao značaj koji *materijalističko* shvatanje istorije i *dijalektički* pristup društvenim zbivanjima imaju za praktičnu revolucionarnu akciju.

Međutim, u vezi sa savremenim nastojanjima da se Marksova misao svede na nekakvu apstraktnu, u suštini buržoasku filozofsku antropologiju, a da se borba za socijalizam pretvori u nekakvo vanistorijsko, klasno neodređeno, u suštini opet buržoasko propovedanje humanizma, javljaju se i pokušaji da se obezvredi Lenjinov, isto kao i Engelsov, prilog marksističkoj filozofiji. I ta nastojanja ciljaju u stvari mnogo dalje: *na sam marksizam,* na njegovu dijalektičku, na materijalizmu zasnovanu teoriju i metod, bez kojih u savremenom duhovnom svetu zaista ne možemo zamisliti nikakav napor koji bi zaslužio naziv marksistički.

Takvih nastojanja ima i u našoj, jugoslovenskoj filozofskoj publicistici.

Ovom prilikom nemam nameru da se opširnije zaustavljam na besmislicama koje je nareďao, na primer, naš „čisti filozof" Ivan Urbančič u svom spisu *Lenjinova „filozofija" ili imperijalizam.* Već sam naslov izaziva sumnju u ozbiljnost piščevih nastojanja, koja najbolje možemo označiti njegovim vlastitim izrazom: intelektualno vitoperenje. Urbančiča, koji Lenjinov rad *Materijalizam i empiriokriticizam* proglašava „zaista očajno siromašnom knjigom", interesuje pre svega pitanje šta se krije pod onim što on sam naziva „spoljašnjim slojevima banalne Lenjinove klasno borbene ideologije". „Promišljanje" ga dovodi do zaključka da je „suština Lenjinove dijalektike u volji za gospodovanjem, u njenom zahtevu za bezuslovnošću i bezgraničnošću", to jest „imperijalizam u izvornom značenju te reči". Pod imperijalizmom treba shvatati gospodovanje u veoma različitom smislu te reči, gospodovanje nad prirodom, gospodovanje nad ljudima i ljudskim odnosima itd.[2]

Međutim, dok Urbančič tako shvaćen imperijalizam pripisuje čitavom dijalektičkom i istorijskom materijalizmu, „od Marksa i Engelsa do Lenjina", većina Lenjinovih filozofskih kritičara kod nas opredelila se za drukčije pristupe. Ti pristupi, doduše, nisu naročito originalni, ali su u znatnoj meri zajednički našim „novim" interpretatorima Marksa, Engelsa i Lenjina, bilo da se oni ubrajaju među pripadnike frankfurtsko-novohegelovske, frajburško-hajdegerovske ili, pak, neke druge škole savremene, većim delom buržoaske „marksologije". Radi se

[1] Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij,* sv. 18, Moskva, 1961, str. 12.
[2] Ivan Urbančič, *Leninova „filozofija" ali imperializem,* izd. „Obzorja", Maribor, 1971, str. 21. i 45.

pre svega o odvajanju Lenjina od Marksa, o dokazivanju da se Marksova „izvorna" misao suštinski razlikuje od Lenjinove, isto onako kao što se, navodno, razlikuje i od Engelsove. I Lenjinovo „otuđivanje" od Marksa zasniva se na mnoštvu proizvoljnih konstrukcija, a ponajviše na nepoznavanju ili izvrtanju stvarnog razvitka marksističke filozofske misli od Marksa do Lenjina. Tako se, na primer, na međunarodnom naučnom skupu „Lenjin i savremenost" održanom u Zagrebu povodom stogodišnjice Lenjinovog rođenja moglo čuti i ovo:

„Duhovni otac dijalektičkog materijalizma je Engels, a njegov pogrešan uzor i antipod je Hegelov idealizam. Kada Lenjin otuda govori o Marxovu dijalektičkom materijalizmu kao filozofiji marksizma, on zapravo misli na Engelsa i njegove pokušaje da nasuprot Hegelovu idealizmu razvije sistem materijalizma i da pomoću Hegelove dijalektike „razvije" dijalektiku prirode, ljudskog društva i mišljenja."

Zatim sledi zaključak: i Lenjin „dijalektičko-materijalistički obrće Hegela", i on je u tom pogledu „isto tako metafizičan i shematičan kao i ostali dijalektički materijalisti našega stoljeća"[3].

Tu počinje povezivanje Lenjina sa Staljinom, mada autor upravo navedenih stavova to nije izričito preduzeo. Međutim, to povezivanje veoma jasno dolazi do izražaja u predgovoru zborniku radova o „savremenom jugoslovenskom marksizmu" koji se 1969. godine pojavio i u nemačkom izdanju. Autori tih radova pripadaju krugu oko časopisa „Praxis", predgovor je napisao njegov urednik Gajo Petrović, a svrha je zbornika da upozna širu svetsku javnost sa naporima „intelektualne avangarde" naše zemlje, kako stoji u reklamnom tekstu na omotu nemačkog izdanja. Na tom istom omotu može se takođe pročitati nesumnjiva istina da zbornik svedoči o duhovnoj povezanosti njegovih autora sa zapadnim misliocima i školama, naročito sa personalizmom, sa filozofijom egzistencije i sa „kritičkom teorijom" frankfurtske škole.

U tom predgovoru, koji nosi naslov *Jugoslovenska filozofija i časopis „Praxis"*, Gajo Petrović ukazuje na to da je 1959. godine na kongresu jugoslovenskih filozofa u Sarajevu došlo do njihove podele na dve grupe. Prva je — po njegovim rečima — doduše, odbacila neke aspekte staljinizma, ali je zadržala njegovu osnovnu interpretaciju marksizma, „dijamat", „teoriju odraza" itd. Druga grupa, grupa boraca za „autentični", „izvorni", „stvaralački" marksizam, odbacila je staljinizam u celini, „uključujući poglede Engelsa i Lenjina koje je smatrala saodgovornima za nastanak staljinizma"[4].

U čemu je saodgovornost Engelsa i Lenjina za nastanak staljinizma?

U raspravi *Dijalektički materijalizam i filozofija Karla Marksa*, objavljenoj na nemačkom jeziku u zborniku njegovih radova koji je izašao pod naslovom *Protiv autoritarnog marksizma*, Gajo Petrović ovako obeležava izvesnu povezanost Lenjinove i Staljinove misli:

---

[3] Ante Pažanin, *Filozofija i politika u Lenjina*, u zborniku *Lenjin izvan mitova*, sv. 1, Zagreb, 1970, str. 94.

[4] *Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart*, Freiburg, 1969, str. 12.

„Pod nazivom „Marksova filozofija“ često nailazimo na shvatanje tačnije označavano kao „dijalektički materijalizam“, na shvatanje koje su razvili Engels, Plehanov i Lenjin; između dva svetska rata njega je dalje razrađivao niz sovjetskih filozofa i konačno ga je u uprošćenom vidu kanonizovao Staljin.“[5]

U drugoj jednoj knjizi koja je pod naslovom *Filozofija i revolucija* izašla najpre na nemačkom, a 1973. godine i na hrvatskosrpskom jeziku, Gajo Petrović ovako nastavlja svoju misao:

„ „Filozofija“ kako je Marx shvaća nije „dijalektički i historijski materijalizam“. Glavne teze dijalektičkog materijalizma, kako ih je skicirao Lenjin, a konačno formulirao Staljin, ne mogu se spojiti s Marxom. Osnovna „ontološka“ teza dijalektičkog materijalizma, teza o primatu prirode u odnosu na duh, materije u odnosu na svijest, jednako kao i osnovna „spoznajnoteorijska“ teza dijamata, teza prema kojoj naša spoznaja odražava stvarnost, protivurječi osnovnoj misli Karla Marxa, misli prakse. „Materijalistička“ teza počiva u stvari na dualističkoj pretpostavci, na priznavanju principijelne podjele svega postojećeg na duh i materiju, a to je podjela koju je Marx odlučno odbacivao. Za Marxa je duh bio moguć samo kao ljudski duh, a čovjeka nije promatrao kao kombinaciju materije i duha, nego kao jedinstveno biće prakse. Glavni filozofski problem za Marxa nije bio odnos materije i duha, nego odnos čovjeka prema svijetu. Isto tako teorija odraza koja promatra čovjeka kao pasivnog promatrača objektivno danog, gotovog i od čovjeka nezavisnog svijeta, dolazi u konflikt s Marxovim shvaćanjem čovjeka kao slobodnog i stvaralačkog bića, koje vlastitim snagama mijenja i stvara sama sebe i svoj svijet.“[6]

Prilično je zanimljivo šta sve Gajo Petrović smatra staljinističkim. Tako on u pomenutom predgovoru zborniku *Revolucionarna praksa* govori o staljinističkoj, shematskoj podeli svih filozofa na idealiste i materijaliste, a ovih potonjih na „metafizičke“ i jedino istinske, „dijalektičke“ materijaliste.[7] U svojoj raspravi *Filozofija i socijalizam*, napisanoj 1965. godine, i u nedavno objavljenom napisu *Filozofija i socijalizam — još jednom* on istupa protiv „staljinističke sheme po kojoj je socijalizam niža faza komunizma, pri čemu se niža i viša faza komunizma međusobno razlikuju po vladajućem principu raspodele“[8].

I za ovu „staljinističku shemu“ Gajo Petrović čini odgovornim pre svega Lenjina i njegov rad *Država i revolucija* mada ona ima korena i

[5] Gajo Petrović, *Wider den autoritären Marxismus*, Frankfurt am Main, 1967, str. 54.

[6] Gajo Petrović, *Filozofija i revolucija. Modeli za jednu interpretaciju Marxa*, Zagreb, 1973, str. 201.

Na poleđini naslovne stranice označen je i naslov originala koji je 1971. godine izašao u Rainbeku, u Rowohltovom izdanju: *Philosophie und Revolution. Modelle für eine Marx-Interpretation.*

[7] *Revolutionäre Praxis*, str. 10.

[8] Vidi „Praxis“, br. 5—6/1973, str. 611.

Na ovo proglašavanje jedne Marksove „sheme“ staljinističkom upozorio je već Radivoj Davidović u svom istupanju na naučnom skupu „Lenjin i nauka“ održanom u Beogradu krajem januara 1974. godine.

u samom Marksu, u njegovoj *Kritici Gotskog programa.* Po Petrovićevom mišljenju, ova „staljinistička shema“ predstavlja čak negaciju suštine Marksovog učenja.[9] Nećemo za sad dublje ulaziti u to kako tu suštinu zamišljaju naši „autentični marksisti“, „filozofi prakse“ itd.

Poznato je da Marks i Lenjin, prvi u *Kritici Gotskog programa,* a drugi u spisu *Država i revolucija,* dosta opširno raspravljaju o dvema fazama komunizma. Oni govore o prvoj fazi, koju Lenjin naziva socijalističkom i koju karakteriše raspodela prema radu, i o drugoj, višoj fazi komunizma, u kojoj će visoki stepen razvitka proizvodnih snaga omogućiti raspodelu prema potrebama.

Gajo Petrović ne poriče potrebu da se raspodela u socijalizmu razvija od raspodele prema radu ka raspodeli prema potrebama, ali strahuje da se bilo koji od ova dva principa „izdigne iznad *osnovnog principa socijalizma* koji proistječe iz njegove prirode kao doista ljudskog humanističkog društva, iznad principa da je *društvo u onoj mjeri socijalističko u kojoj otvara mogućnosti za slobodan stvaralački razvoj svakog čovjeka*“[10].

Ni Marks ni Lenjin nikad nisu smatrali socijalizam, to jest nižu fazu komunizma, nekim idealnim „doista ljudskim humanističkim društvom“. Naprotiv, Marks je u *Kritici Gotskog programa* isticao, a praksa naših dana to neprestano i veoma očigledno potvrđuje, da se tu ne radi o komunističkom društvu koje se *razvilo* na svojim vlastitim osnovama, nego, obrnuto, o društvu koje *proizlazi* iz kapitalističkog društva, pa zato u svakom pogledu, ekonomskom, moralnom, duhovnom, još nosi na sebi pečate starog društva iz čijeg krila proističe.[11] Kao *materijalisti i dijalektičari,* Marks i Lenjin su polazili od konkretnih istorijskih uslova socijalizma, ne od apstraktnog čoveka kao takvog, nego od konkretne društvene klase, od radničke klase, njenog istorijskog društvenog interesa i ciljeva, koji neophodno uključuju i progresivno, *stvarno* oslobađanje ljudske ličnosti. Nasuprot stavovima „filozofa prakse“ koji neprestano govore o čoveku kao „slobodnom biću prakse“, Marks i Lenjin nikad nisu carstvo ljudske slobode odvajali od carstva nužnosti kao njegove osnovice na kojoj jedino može da procveta, to jest nisu ga odvajali od materijalno-ekonomskih uslova koji omogućavaju prelazak iz niže faze komunizma u višu, što ujedno znači neprestano i svestrano razvijanje ljudske ličnosti i njene slobode.[12]

Gaji Petroviću je sve to, svakako, poznato, ali je on u svom protivljenju materijalizmu i materijalističkoj dijalektici, u svojoj kritici „staljinističke sheme“ o fazama komunizma, za koju je pored Lenjina učinio saodgovornim i samog Marksa, došao do takvog shvatanja socijalizma, njegove suštine i istorijskog mesta na koje bi se donekle mogle

[9] Vidi „Praxis“, br. 6/1965, str. 875.

[10] Ibid.

[11] Marx—Engels, *Werke,* sv. 19, Berlin, 1962, str. 20.

[12] Uporedi glavu o trojnom obrascu u trećoj knjizi Marksovog *Kapitala* (Marx—Engels, *Werke,* sv. 25, Berlin, 1964, str. 828; Marks—Engels, *Dela,* sv. 23, Beograd, 1972, str. 682).

primeniti reči iz Marksovog pisma Sorgeu od 19. oktobra 1877. godine. U tom pismu Marks upozorava svog prijatelja na „polusazrele studente i premudre doktore koji bi hteli socijalizmu dati „viši", „idealan" obrt, to jest zameniti njegovu materijalističku osnovu (koja traži ozbiljan, objektivan studij ako neko hoće da na njoj deluje) modernom mitologijom i njenim boginjama pravednosti, slobode, jednakosti i bratstva"[13].

U vezi sa do sada izloženim upozorio bih na neke očigledne netačnosti u stavovima Gaje Petrovića, pa i nekih drugih „autentičnih marksista" kod nas.

Prvo, Petrović tvrdi da je Marks svoju filozofiju zasnovao na poznatim „pariskim rukopisima" iz 1844. godine, prevazilazeći njome tradicionalnu protivrečnost između materijalizma i idealizma. To je, po njegovom mišljenju, izvorni, autentični marksizam, od kojeg su se toliko udaljili Engels i Lenjin.[14] Poznato je da je Marks zaista prevazišao jednostranosti starog materijalizma i idealizma, ali ne u znaku odbacivanja materijalizma, nego njegovim daljim razvijanjem, njegovim podizanjem na viši stupanj. U *Svetoj porodici* i posebno u *Nemačkoj ideologiji* on je zajedno s Engelsom zasnovao novi, u suštini *dijalektički* materijalizam kao njihov pogled na svet. Od poznatog pisma ruskom kritičaru P. V. Anenkovu iz 1846. godine preko *Bede filozofije*, *Manifesta komunističke partije* do *Kapitala* kao svog najvećeg, životnog dela, to jest tokom gotovo četiri decenije, Marks u svojim radovima i pismima neprestano potvrđuje materijalističku usmerenost svoje misli i svesno izgrađivanje materijalistički zasnovanog dijalektičkog metoda. Na tom pravcu Marks se i podigao kao mislilac, naučnik i revolucionar. Jedan ugledni slovenački marksista jednom prilikom je s pravom rekao da bi danas malo ko znao nešto o Marksu da se njegov rad završio „pariskim rukopisima". To, naravno, ne znači da možemo mimoići Marksove ranije radove, bez kojih ne možemo razumeti ovu veliku ličnost, njen duhovni razvitak koji ujedno znači rađanje marksizma. Međutim, isto tako ne možemo mimoići ni ono što je sam Marks (na primer, u poznatom predgovoru za *Prilog kritici političke ekonomije*) rekao o razračunavanju sa svojom nekadašnjom filozofskom savešću i o sazrevanju naučnog, materijalističkog pogleda na društvo i na čoveka.[15]

Gajo Petrović prolazi mimo tih činjenica koje nerazdvojivo povezuju Marksa i Engelsa s Lenjinom. On, doduše, kaže da je „stari Marks" nekoliko puta označavao sebe kao materijalistu, ali odmah dodaje: „Određuje li on time bliže svoj filozofski stav ili bi se pre moglo reći da time obezvređuje ono što je u njemu novo?"[16] I na osnovu tog „novog" u Marksovom filozofskom stavu, na osnovu odlomaka iz ne-

---

[13] Marx—Engels, *Werke*, sv. 34, Berlin, 1966, str. 303.

[14] Gajo Petrović, *Wider den autoritären Marxismus*, str. 25.

[15] Marx—Engels, *Werke*, sv. 13, Berlin, 1961, str. 10.

[16] Gajo Petrović, *Wider den autoritären Marxismus*, ibid. — Da ne bi bilo sumnje u tačnost prevoda, navešćemo isti tekst na nemačkom: „Der

kih njegovih ranijih i najranijih radova, Petrović u stvari želi da dokaže Marksovu duhovnu srodnost sa savremenim egzistencijalističkim i drugim subjektivističkim, anarhoindividualističkim shvatanjima čoveka i njegove prakse. Uzgred budi rečeno, kad je Marks zajedno s Engelsom u *Nemačkoj ideologiji* izričito upućivao Maksa Štirnera na *materijalističko,* nedogmatsko shvatanje odnosa između mišljenja i njegovih stvarnih pretpostavki, nije bio baš tako star. Nije mu bilo ni trideset godina.[17] U svojim konstrukcijama „izvorne", „autentične" Marksove misli Gajo Petrović donekle liči na Dušana Pirjeveca kada je on na osnovu jednog odlomka iz „pariskih rukopisa" koji je očigledan rezime neke Hegelove misli pripisivao Marksu poglede koje je Marks u *Nemačkoj ideologiji* veoma ubedljivo i duhovito pobijao kao poglede Maksa Štirnera, prethodnika savremenog egzistencijalizma i anarhizma.[18]

Drugo, ni Marks ni materijalisti pre njega i posle njega nikad nisu postavljali problem primarnosti prirode, materije kao pitanje odnosa između dveju supstanci koje postoje jedna pored druge, to jest dualistički. Za Engelsa, Plehanova i Lenjina — isto kao za Marksa — duh je uvek samo ljudski duh, manifestacija čoveka kao, što bi rekao Šekspir, najvećeg remek-dela prirode. Sa poznatim Marksovim pogledima iz pogovora drugom izdanju prve knjige *Kapitala* da „misaono nije ništa drugo nego materijalno preneseno u čovekovu glavu i u njoj prerađeno" svakako se slagao i Lenjin u svojim radovima i beleškama, od *Materijalizma i empiriokriticizma* do *Filozofskih sveski.* Za obojicu je to bio osnovni filozofski problem na kome se razilaze materijalisti i idealisti.

---

alte Marx bezeichnet sich selbst einige Male als Materialisten. Präzisiert er damit seinen philosophischen Standpunkt, oder setzt er damit eher den Wert dessen herab, was neu daran ist?" Navođenjem nemačkog izvora želimo, pre svega, upozoriti na to šta se sve u inostranstvu prodaje kao „savremeni jugoslovenski marksizam".

[17] Marx—Engels, *Werke,* sv. 3, Berlin, 1958, str. 419.

[18] Dušan Pirjevec, *Še enkrat o človeški svobodni praksi in njeni utemeljenosti v niču* (Još jednom o ljudskoj slobodnoj praksi i njenoj zasnovanosti u ničem), prilog diskusiji na simpoziju „Aktualnost misli Hegela, Marksa, Engelsa, Lenjina" održanom u Ljubljani od 15. do 17. februara 1971. godine.

U tom svom prilogu diskusiji Pirjevec kaže: „Poznato je da je za Marksa čovek biće slobodne prakse, ali on to može jedino da bude, jer priroda sama po sebi nije ništa, iz čega proizlazi da je čovek u svojoj slobodnoj praksi zasnovan u ničem" (vidi građu simpozija, str. 354).

Da je Pirjevec pažljivije pročitao „pariske rukopise" i udubio se u njihov smisao, vodio bi računa i o ovakvim stavovima: „Ako je fizički i duhovni život čoveka povezan s prirodom, onda je smisao toga jedino u tome da je priroda sama sa sobom povezana jer je čovek deo prirode" (Marx—Engels *Werke,* dopunski tom I, Berlin, 1968, str. 516). A u *Nemačkoj ideologiji* Marks i Engels nazivaju štirnerovske stavove o zasnovanosti čoveka na ničem „svetom eskamotažom" i primećuju: „U obrazovanju nekog svojstva stvara se nešto od nečeg kroz nešto, a nikako ne dolazi, kao u Hegelovoj Logici, od ničeg kroz ništa ka ničem" (Marx—Engels, *Werke,* sv. 3, str. 133).

Našim „autentičnim marksistima" i „filozofima prakse" očigledno veoma smetaju upravo navedene Marksove misli o idealnom kao izrazu materijalnog ili, pak, o tome da Hegelovu dijalektiku treba postaviti s glave na noge, to jest na materijalističke osnove. I ovu misao možemo naći u Marksovom pogovoru drugom izdanju prve knjige *Kapitala*.[19] U nizu marksoloških rasprava i radova o istoriji marksizma možemo naići na pokušaje da se ove Marksove misli i stavovi obezvrede i da im se pripiše sasvim slučajan karakter, ili da se oni jednostavno proglase ostacima starog, metafizičkog materijalizma, baštinom XVIII stoleća, ili, pak, „ne baš najsretnijim i veoma pojednostavljenim formulacijama" kojima je sam Marks doprineo da se njegova materijalistička koncepcija shvati na klasičan, predmarksovski način.[20] Treba još dodati da se optužba zbog „starog, metafizičkog materijalizma", koja u ovom slučaju ide neposredno na Marksov račun, redovno ponavlja kad god se podvrgavaju kritici Engels, Plehanov, Lenjin i njihovo materijalističko shvatanje prirode i društva.[21]

Treće, sasvim je proizvoljna tvrdnja da dijalektičko-materijalistička teorija odraza posmatra čoveka kao pasivnog posmatrača objektivno datog i od njega nezavisnog sveta. Marks je — a i Engels i Lenjin — veoma često govorio o odražavanju objektivnog sveta, prirode i društva, u čovekovoj svesti, bilo da se radi o religijskom, moralnom ili nekom drugom obliku te svesti. Samo čovek lišen smisla za dijalektiku života može teoriju odraza koja je nerazdvojivo vezana za materijalističko shvatanje sveta suprotstavljati shvatanju čoveka kao „bića prakse".

Razume se, kada to kažemo, imamo u vidu Marksovo dijalektičko-materijalističko shvatanje, a ne staljinističko uprošćavanje i dogmatizovanje tog shvatanja i, posebno, teorije odraza, uprošćavanje i dogmatizovanje za koje Gajo Petrović potpuno neopravdano čini saodgovornima Engelsa i Lenjina. Staljinističko shvatanje odražavanja zahteva posebnu kritičku raspravu, ali to nije predmet ovog rada.

Nema sumnje da je Marks, ali i Lenjin, kroz čitav svoj život mislioca i revolucionara, posvećivao svu pažnju čoveku kao aktivnom biću koje neprestano deluje na svet oko sebe i menja ga u skladu sa svesno postavljenim ciljevima menjajući time i samo sebe. Međutim, ni za Marksa ni za Lenjina to nikad nije značilo da treba poricati prioritet spoljašnje prirode, njenu primarnost u odnosu na čoveka i nje-

[19] Marx—Engels, *Werke*, sv. 23, Berlin, 1962, str. 27; Marks—Engels, *Dela*, sv. 21, Beograd, 1970. str. 25.

[20] Uporedi: Predrag Vranicki, *Historija marksizma*, I knjiga, Zagreb, 1971, str. 127.

[21] Ibid., str. 349: „Marx je svojom koncepcijom čovjeka kao bića prakse prevladao tu dotadašnju materijalističku jednostranost stavljajući akcent na „humaniziranje" prirode, na ljudskost prirode i historije. Marxov stav je — transformacija društvene i prirodne stvarnosti, što čini ne samo osnovu čovjekove historije nego i njegove spoznaje. Prema tome Lenjin je, ostajući u navedenim okvirima, još uvijek polazio od klasične materijalističke koncepcije odnosa subjekta i objekta, a ne od prakse kao osnovnog i bitnog horizonta marksističke interpretacije i čovjeka i spoznaje."

govu svest. Naprotiv, priznavanje takvog prioriteta bilo je za obojicu najosnovnija pretpostavka materijalističkog mišljenja koju potvrđuje sva pozitivna nauka o prirodi i o čoveku.

Već smo rekli da za Marksa, kao ni za Lenjina, carstvo slobode nije bilo nešto odvojeno od carstva nužnosti, nešto neodređeno i neodredljivo, nešto izgrađeno na „ničemu". Poznato je da je Marks već u svojim ranijim radovima, a posebno od *Nemačke ideologije* pa dalje, upozoravao na to da ljudi, doduše, sami stvaraju svoju istoriju, ali je ne stvaraju u uslovima koje su sami izabrali, nego u uslovima koje su stvorila ranija pokolenja i koji za čoveka uvek znače nešto primarno, objektivno postojeće, to jest polaznu tačku njegove vlastite praktične delatnosti. To primarno, objektivno, unapred dato, krije u sebi unutrašnje tendencije razvitka i realne mogućnosti za svoje progresivno prevazilaženje. Međutim, u procesu svoje praktične delatnosti i u svojim težnjama za prevazilaženjem postojećeg čovek treba sve dublje da saznaje te tendencije i mogućnosti. Od prvih početaka čovekovog svesnog postojanja kao „bića prakse" te tendencije i mogućnosti se više ili manje pravilno, često i veoma nepravilno, *odražavaju* u njegovoj svesti. I upravo je praksa ona koju je Marks u svojim tezama o Fojerbahu postavio kao kriterij stvarnosti, moći i ovostranosti čovekovog mišljenja. Time je on jasno istakao i svoje shvatanje odnosa između teorijskog mišljenja i praktične delatnosti kojom čovek neposredno menja svet. To se shvatanje ni u čemu bitnom ne razlikuje od Lenjinovog, ali se veoma razlikuje od one anarhoidne apsolutizacije čoveka kao „slobodnog bića prakse" koja je karakteristična za većinu „autentičnih marksista" bez obzira na izvesne nedoslednosti i razlike koje u tom pogledu postoje među njima.

Dijalektika života, dijalektika slobode zasnovane na nužnosti, očigledno je prilično strana našim današnjim kritičarima Lenjina (i Marksa u ovoj vezi), kritičarima koji svako ukazivanje na objektivne zakonitosti u prirodi i u društvu nazivaju „ontologiziranjem" suprotstavljajući mu često dosta apstraktno filozofsko „promišljanje" o čoveku uopšte, o njegovoj slobodi, o otuđenju itd.

Zadržao sam se nešto duže na očiglednim netačnostima u nekim izlaganjima Gaje Petrovića zato što ona u dosta sažetom obliku posreduju i poglede jednog šireg kruga naših filozofa na Lenjina i njegovu filozofsku misao, kao i na filozofiju marksizma uopšte. Ti se pogledi ne ograničavaju samo na krug oko zagrebačkog časopisa „Praxis". Na njih nailazimo i u drugim časopisima, kako u Ljubljani tako i u Beogradu i drugde. Sve je to sastavni deo nastojanja koja kod nas možemo pratiti bar dve decenije, od Đilasa naovamo, a koja su, na žalost, samo povremeno nailazila na temeljitije kritičke otpore. Reč je o nastojanjima da se pod plaštom borbe protiv staljinizma u stvari odbaci sav marksizam, ne samo Engels, Plehanov i Lenjin, nego na kraju krajeva ili pre svega sam Marks, da se on od glasnika revolucionarnog proletarijata pretvori u filozofa-antropologa, humanistu-na-

turalistu, ukratko, u apstraktnog mislioca prihvatljivog za dobar deo savremene buržoaske filozofije.

Takva nastojanja nailaze na odjek i u inostranstvu, kome se naši „autentični marksisti" predstavljaju kao glavni nosioci marksističke misli u Jugoslaviji. Časopis „Praxis" se proglašava „internacionalnim organom antistaljinizma i stvaralačkog marksizma"[22]. Dok pogledi naših „filozofa prakse" i „autentičnih marksista", s jedne strane, nailaze na odobravanje istomišljenika, s druge strane se na račun tih pogleda iznose kritičke primedbe koje u filozofskom pogledu mogu biti i sasvim opravdane, ali se ponekad završavaju tendencioznim i neprihvatljivim zaključkom da se tu radi o filozofskom izrazu našeg samoupravnog sistema.[23]

Ima još dosta pitanja koja bi u vezi s raznim „novim" interpretacijama Lenjina trebalo opširnije i kritički obraditi. Da pomenem to kako neki interpretatori kod nas olako i bez potrebnog smisla za istorijsku analizu tumače Lenjinovu ulogu u doba Druge internacionale kao njegovu pripadnost socijaldemokratskoj ortodoksiji, pri čemu mu prebacuju da je u tom duhu rešavao neka veoma bitna pitanja kao što je, na primer, pitanje unutarpartijske izgradnje, uloge inteligencije u revolucionarnom radničkom pokretu itd.[24] Da pomenem i potcenjivanje Lenjinovog doprinosa marksističkoj analizi birokratije i birokratizma, pri čemu mu prebacuju da je tim pitanjima pristupao suviše uprošćeno i formalistički, da je njegov program borbe protiv birokratizma često veoma blizak programu usavršavanja birokratske vladavine itd.[25] Poznato je, međutim, da je Lenjin veoma duboko dopro do društvenih korena birokratizma ističući istorijski značaj koji u borbi s birokratizmom ima progresivno ostvarivanje samoupravljanja radnih ljudi.[26] Lenjinovi kritičari i u toj vezi očigledno nastoje da umanje njegovu pionirsku ulogu u postavljanju i konkretnom rešavanju tih pitanja.

Svestrano i kritičko suočavanje s tim problemima našeg idejno-političkog života znači pre svega odbranu i dalje razvijanje onih nastojanja jugoslovenske marksističke misli iz kojih se u poslednjih nekoliko decenija rodilo dosta istorijskih pobuda i rezultata u borbi za izgrađivanje samoupravnih socijalističkih odnosa među radnim ljudi-

[22] Vidi predgovor zborniku *Revolutionäre Praxis*, str. 8.

[23] Vidi istočnonemački časopis „Deutsche Zeitschrift für Philosophie", članak A. Kosinga u br. 2/1972. i članak Bauermanna i Rötschera u br. 1/1973.

[24] Vidi pogovor Božidara Debenjaka slovenačkom izdanju Korševog *Materijalističkog shvatanja istorije*, „Mladinska knjiga", Ljubljana, 1972 str. 128—129.

[25] Gajo Petrović, *Bürokratischer Sozialismus*, „Praxis", internacionalno izdanje, br. 3-4/1971, str. 491.

[26] Uporedi Lenjinov govor o nacrtu programa Boljševičke partije na njenom VIII kongresu 1919. godine. (*Polnoe sobranie sočinenij*, sv. 38, Moskva, 1963, str. 170—171).

ma. Ti su napori uvek bili utoliko uspešniji ukoliko su se čvršće zasnivali na Marksovom i Lenjinovom učenju kao dragocenom teorijskom i metodološkom uputstvu za istraživanje realnih odnosa u našem društvu, između njegove materijalno-ekonomske baze i pravno-političke nadgradnje, između radničke klase i ostalih slojeva našeg društva, za istraživanje duhovne atmosfere u našem društvu, atmosfere u kojoj dolaze do izražaja sve protivrečnosti socijalističkog razvitka, i, konačno, za progresivno, revolucionarno razrešavanje i prevazilaženje tih protivrečnosti.

Momir Stojković

NAČELA SPOLJNE POLITIKE U NOVOM USTAVU

I

Razvoj ustavnosti u svetu pokazuje postepenu evoluciju u pogledu regulisanja pitanja koja ulaze u sferu spoljne politike. Broj odredaba o spoljnoj politici povećavao se uporedo sa sazrevanjem svesti o potrebi univerzalnog organizovanja međunarodne zajednice, sa razvojem međunarodnih odnosa i sa sve brojnijim elementima zavisnosti među državama i narodima.

Svi ustavi u svetu sadrže odredbe koje su od značaja za odnose sa drugim državama i koje time imaju i određen međunarodnopravni značaj. Ukoliko su ustavi novijeg datuma, utoliko je broj tih odredaba veći i raznovrsniji po načelima i poslovima koji se njima regulišu. U pogledu sadržaja odredaba o spoljnoj politici svi ustavi se mogu podeliti u tri osnovne grupe.

U prvu grupu ulaze svi stariji, takozvani klasični ustavi iz vremena pre prvog svetskog rata, mnogi kasniji, pa i neki savremeni ustavi. Oni, po pravilu, sadrže odredbe o državnim organima nadležnim za međunarodno predstavljanje države, o odlučivanju o ratu i miru, o ratifikaciji međunarodnih ugovora i o ekstradiciji i azilu.

Drugu grupu čine ustavi koji sadrže, pored prethodnih, i odredbe o odnosu unutrašnjeg i međunarodnog prava, a neki i o proklamovanju prihvatanja međunarodnog prava. Ustavi sa ovim odredbama pojavljuju se između dva svetska rata pod uticajem Društva naroda i razvitka svesti o međuzavisnosti unutrašnjeg i međunarodnog prava.

Zajednička karakteristika ove dve grupe ustavâ je ta da ne sadrže nikakve osnove i smernice za spoljnu politiku, za spoljnopolitičku orijentaciju organima nadležnim za njeno vođenje. Tek pojavom ustavâ sa odredbama ovakve sadržine nastaje treća grupa ustava, koji su karakteristični za savremeni period razvitka ustavnosti.

U treću grupu, dakle, spadaju ustavi koji sadrže, pored odredaba iz obe prethodne grupe, i odredbe kojima se, manje ili više, naznačuje ili određuje odnos između nacionalne i međunarodne zajednice isticanjem pojedinih principa, ciljeva ili zadataka spoljne politike države,

određivanjem smera njenog spoljnopolitičkog ponašanja u pitanjima kojima data država pridaje poseban značaj ili zabranjivanjem izvesnih postupaka u međunarodnoj aktivnosti. Prvi ustavi sa ovakvim odredbama pojavljuju se pred drugi svetski rat, ali tek posle rata, u međunarodnoj zajednici organizovanoj sistemom Ujedinjenih nacija, dolazi do sve češćeg unošenja ovih odredaba u nove ustave. Prema podacima kojima raspolažemo, oko pedeset savremenih ustava sadrže odredbe o nekim od ovih pitanja.[1]

Naš Ustav iz 1946. i Ustavni zakon iz 1953. godine sadržavali su samo odredbe karakteristične za grupu takozvanih klasičnih ustava.

Ustav SFRJ iz 1963. godine značio je u ovom pogledu veliku novinu i prekretnicu jer je u svojim osnovnim načelima sadržavao poseban odeljak u kome su izložena načela o odnosima Jugoslavije prema međunarodnoj zajednici, odnosno principi, ciljevi i zadaci jugoslovenske spoljne politike, a u operativnom delu i odredbe o odnosu unutrašnjeg i međunarodnog prava. Celovitošću principa i ciljeva spoljne politike on se ne samo uvrstio među ustave koji najpotpunije regulišu stavove države prema međunarodnoj zajednici, odnosno prema svojoj spoljnopolitičkoj aktivnosti, već je otišao dalje od svih ostalih ustava. Naš novi Ustav otišao je još jedan korak dalje dopunjujući ranije odredbe o načelima i spoljnopolitičkoj orijentaciji zemlje.

Unošenje u Ustav odredaba kojima se utvrđuju načela spoljne politike Jugoslavije rezultat je brojnih činilaca, među kojima treba posebno istaći: prvo, potrebu za odražavanjem progresivnih promena nastalih u međunarodnim odnosima, internacionalizacije mnogih društvenih odnosa, ogromnog porasta međunarodnog saobraćaja, veza i odnosa i sve veće međuzavisnosti razvitka naroda i država u međunarodnoj zajednici; drugo, potrebu za odražavanjem prirode društvenih odnosa u jugoslovenskom društvu i međuzavisnosti njegove unutrašnje i spoljne politike; treće, potrebu za ustavnim sankcionisanjem konstantno primenjivanih principa naše spoljnopolitičke aktivnosti, čiji sadržaj odgovara kako dugoročnim ciljevima i interesima socijalističkog samoupravnog razvitka naše zemlje i njenom međunarodnom položaju tako i interesima progresivnih društvenih snaga i kretanja u međunarodnim odnosima.[2]

[1] Vidi: V. Dimitrijević, S. Đorđević, R. Stojanović, *Spoljnopolitičke odredbe u savremenim ustavima*, „Anali Pravnog fakulteta u Beogradu", 1961, br. 4, str. 455.

Pored ustava navedenih u ovom radu, ove odredbe sadrži i većina ustava donetih posle 1961. godine (na primer: ustav Alžira iz 1963, Konga (Brazavil) iz 1963, Iraka iz 1964, Rumunije iz 1965. godine).

[2] Obrazlažući potrebu za unošenjem u Ustav načela spoljne politike, Edvard Kardelj je u referatu „Novi Ustav socijalističke Jugoslavije" podnetom na zajedničkoj sednici Savezne narodne skupštine i Saveznog odbora SSRNJ od 20. septembra 1962. godine istakao, između ostalog, da „saradnja među nezavisnim zemljama ... poprima niz novih oblika, koji u sve većoj meri povećavaju uzajamnu zavisnost i odgovornost naroda u njihovom zajedničkom interesu. Ta saradnja dobija takve razmere da je danas već i nemoguće zaobići potrebu da i ustav jedne nezavisne zemlje precizira načelnu orijentaciju njene politike i njenih odgovornosti prema takvoj međunarodnoj zajednici a pogotovo kad se radi o socijalističkoj zemlji. I kao zajednica slobodnih na-

Upoređivanjem prethodnog i novog Ustava mogu se izvući dva osnovna zaključka. Prvi je taj da se izmene i dopune odredaba o spoljnoj politici ne mogu upoređivati sa promenama u oblasti društveno-ekonomskog uređenja i društveno-političkog sistema jer su neuporedivo manje i jer samo potpunije izražavaju i dalje razrađuju nepromenljive osnove međunarodne orijentacije Jugoslavije, što potvrđuje potpun kontinuitet kako ustavnog tako i praktično-političkog opredeljenja zemlje u međunarodnoj zajednici. Drugi zaključak je u tome da su ustavne promene o karakteru odnosâ u federaciji dovele i do prilagođavanja kreiranja i realizacije spoljne politike u smislu većeg broja subjekata koji u tome participiraju. Razume se, ove promene ni u čemu ne dovode u pitanje spoljnopolitičku opredeljenost i aktivnost Jugoslavije na međunarodnom planu.

Odredbe novog Ustava koje se neposredno ili posredno odnose na oblast spoljne politike brojne su i veoma značajne. One služe kao polazna osnova ustavnog (političkog i pravnog) i međunarodnopravnog proučavanja i utvrđivanja determinanti, načela, ciljeva i zadataka spoljne politike Jugoslavije.[3]

II

Osnovna načela o spoljnoj politici svakako su najznačajnije ustavne odredbe spoljnopolitičkog karaktera. One su sadržane u tački VII osnovnih načela i služe kao polazna osnova definisanja spoljnopolitičke opredeljenosti zemlje, određivanja suštine i karaktera ukupne spoljne politike i našeg viđenja savremene međunarodne zajednice. Iako sve ove odredbe imaju karakter ustavnih načela, one se među sobom razlikuju po svojoj širini, karakteru, sadržini i značaju. Zato se mogu podeliti u pet grupa: (1) odredbe koje utvrđuju i određuju polaznu osnovu celokupne spoljne politike; (2) odredbe o načelima na kojima se spoljna politika zasniva; (3) odredbe o načelima kojih se Jugoslavija pridržava u svojoj spoljnoj politici; (4) odredbe kojima se utvrđuju zadaci (pravci aktivnosti) spoljne politike; (5) odredbe kojima se utvrđuje obaveza subjekata kreiranja i realizacije spoljne politike da se pridržavaju navedenih načela.

---

roda i kao socijalističko društvo, Jugoslavija svakako nije usmerena na to da se nacionalistički izoluje... i zatvara oči pred činjenicama da savremeni život čovečanstva vodi sve narode sveta ka sve snažnijoj unutrašnjoj integraciji, zbližavanju i spajanju. Taj proces, naravno, ne ukida ni narode ni nacionalnu raznolikost... niti smanjuje značaj državne nezavisnosti, ali svakako ujedinjava ljude kao ljude na jednom višem stepenu razvitka proizvodnih snaga i međunarodne podele rada u njihovom novom zajedničkom interesu koji sve više prevazilazi nacionalne granice“ (vidi *Prednacrt ustava SFRJ*, „Komunist“, Beograd, 1962, str. 79—80).

[3] Sledeće odredbe Ustava su od interesa za proučavanje spoljne politike: sva osnovna načela, a među njima posebno tačka I, VI, VII i X zatim članovi 1—5, 10, 95, 132—133, 137, 141, 153—155, 166—172, 200—203, 210, 237—240, 244—249, 271—272, 280—288, 290, 293—296, 313—321, 325, 328, 331—332, 335, 337—339, 341—342, 345—347, 362—368. i 397.

1. *Odredba koja utvrđuje i određuje polaznu osnovu spoljne politike* Jugoslavije izražena je u stavu, uverenju, „da su miroljubiva koegzistencija i aktivna saradnja država i naroda, bez obzira na razlike u njihovom društvenom uređenju, neophodan uslov mira i društvenog napretka u svetu". Ako se ovome doda stav iz tačke I osnovnih načela u kome se ističe da narodi Jugoslavije u zajedničkoj državi „ostvaruju i obezbeđuju: socijalističke društvene odnose... i zaštitu socijalističkog samoupravnog sistema; nacionalnu slobodu i nezavisnost; bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti... (i) udruživanje sopstvenih stremljenja s naprednim težnjama čovečanstva", onda se pokazuje da postoji neraskidiva veza između unutrašnje i spoljne politike zemlje, kao i povezanost mira i razvitka socijalizma i mira i razvitka međunarodne saradnje.[4]

Miroljubiva koegzistencija i aktivna saradnja imaju višestruk značaj za dalji razvoj društva. One, s jedne strane, predstavljaju uslov društvenog napretka jer znače stvaranje uslova za demokratske oblike povezivanja država, naroda i ljudi, za omogućavanje razmene svih vrednosti, za novu međunarodnu podelu rada i za ispoljavanje objektivnih zakonitosti razvoja društva i volje i svesti naroda i ljudi za dalje progresivne transformacije. S druge strane, njihova primena znači za sve narode alternativu termonuklearnoj opasnosti koja lebdi nad čovečanstvom usled neviđenog razvoja naoružanja i brojnih manifestacija politike sile i pritisaka u međunarodnim odnosima.

Prihvatanje miroljubive koegzistencije i aktivne saradnje među državama, bez obzira na njihove međusobne razlike, znači i opredeljenje ne samo za politiku mira, već i za novu vrstu i novi karakter međunarodnih odnosa, za stvaranje uslova za njihovu stvarnu demokratizaciju i za odstranjivanje neravnopravnosti u njima koja je posledica politike sile u odnosima među državama i narodima. Zato naš Ustav miroljubivu koegzistenciju i aktivnu saradnju smatra bazičnim načelima spoljnopolitičkog opredeljenja SFRJ, što jedino odgovara kako našem unutrašnjem razvitku tako i progresivnom shvatanju međunarodnih odnosa u celini.[5]

Načela miroljubive koegzistencije i aktivne saradnje kao osnova spoljne politike socijalističke Jugoslavije datiraju pre njihovog unošenja u Ustav iz 1963. godine, to jest iz vremena kada je naša zemlja vodila borbu za nezavisnost i teritorijalni integritet posle drugog svetskog rata u uslovima velikih spoljnih pritisaka. Ta je borba nastavljena i kasnije, sve do danas, ali uz slabije pritiske, što je rezultat upravo činjenice da se Jugoslavija umnogome izborila da druge države u odnosima sa njom prihvate miroljubivu koegzistenciju. U mnogim državnim i partijskim dokumentima, u dvostranim i višestranim

[4] Vidi: B. Osolnik, *Spoljna politika Jugoslavije u svetlosti odredaba novog Ustava*, „Međunarodna politika", 1974. br. 573, str. 5—6; B. Blagović-Posavec, *Vanjska politika u Nacrtu ustava SFRJ*, „Politička misao", 1973, br. 3, str. 212.

[5] Vidi: Dr M. Bartoš, *Propisi o međunarodnim odnosima u Prednacrtu ustava*, „Arhiv za pravne i društvene nauke", 1962, br. 3—4, str. 528—530; Dr J. Đorđević, *Novi ustavni sistem*, Beograd, 1964, str. 100—101.

deklaracijama i međunarodnim ugovorima koje je potpisala, Jugoslavija je miroljubivu koegzistenciju istakla kao osnovu svoje spoljne politike i kao osnovu razvitka međunarodnih odnosa.[6] Ističući da „mir u savremenim uslovima znači pre svega miroljubivu koegzistenciju naroda i država", Program SKJ naglašava da koegzistencija ne sme biti pasivna ušančena na blokovskim pozicijama, već aktivna i usmerena ka sve široj saradnji među narodima, saradnji koja je izraz i potreba savremenog razvitka sveta. Zato je „pred alternativom rat ili mir politika koegzistencije... jedina stvarna mirovna politika".[7]

Borba za demokratiju i mir predstavlja nerazdvojni deo borbe za socijalizam. „Ne rat, već poverenje je ono što socijalistička međunarodna politika treba da izaziva u osećanjima naroda... u svetu... Na taj način ona će biti najsnažnija i najuspešnija u borbi protiv izvora i nosilaca imperijalizma, kolonijalizma, neokolonijalizma i svake vrste potčinjavanja naroda."[8]

2. *Načela na kojima se zasniva spoljna politika* Jugoslavije prema Ustavu su: (a) poštovanje nacionalnog suvereniteta i ravnopravnosti (b) nemešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja, (c) rešavanje međunarodnih sporova mirnim putem i (d) socijalistički internacionalizam. Tri prva načela predstavljaju poznate principe koegzistencije, koji su istovremeno i tri klasična načela međunarodnog prava. Četvrto načelo odražava kako socijalistički karakter naše zemlje tako i povezanost u našoj spoljnopolitičkoj doktrini i aktivnosti borbe za mir i borbe za socijalizam. Zato principi koegzistencije (ova tri i drugi koji su istaknuti u narednim odredbama Ustava) i načelo socijalističkog internacionalizma predstavljaju neodvojivu celinu spoljnopolitičke doktrine i prakse Jugoslavije, odraz njenog sveukupnog bića kao socijalističke, nesvrstane otvorene zajednice.

Neprihvatljiva su shvatanja koja naglašavaju odvojenost principa koegzistencije i načela socijalističkog internacionalizma s obrazloženjem da koegzistencija u našoj spoljnoj politici proizlazi iz nesvrstanog, a socijalistički internacionalizam iz socijalističkog karaktera Jugoslavije

[6] Edvard Kardelj je 1950. godine u govoru u Generalnoj skupštini OUN između ostalog, rekao: „Narodi Jugoslavije branili su u prošlosti i braniće i u budućnosti svoju nezavisnost i integritet svoje zemlje od svake agresije i od svakog pokušaja da se ugrozi njihovo pravo da u svojoj zemlji sami odlučuju Ali oni neće da učestvuju u bilo kakvom agresivnom ratu i žele da žive u trajnom miru i miroljubivoj saradnji sa svim narodima, a pogotovo sa svojim susedima" (vidi *Jugoslavija u svetu*, Beograd, 1970, str. 2123).

U zajedničkim izjavama prilikom poseta predsednika Tita drugim zemljama i poseta njihovih državnika našoj zemlji, od 1954. godine do danas, uvek je naglašavana potreba razvitka međunarodnih odnosa i saradnje na osnovama miroljubive koegzistencije. Tako, na primer, u Deklaraciji vlada FNRJ i SSSR od 2. juna 1955. godine ističe se da „u cilju jačanja poverenja i saradnje među narodima obe vlade polaze od... nedeljivosti mira na kome jedino može da počiva kolektivna bezbednost... priznanja i razvijanja miroljubive koegzistencije među narodima bez obzira na ideološke razlike i razlike u društvenom uređenju, što podrazumeva saradnju svih država" (isto, str. 132).

[7] *Program SKJ*, Beograd, 1958, str. 75—76.

[8] E. Kardelj, *Neki problemi međunarodnih odnosa*, „Encyclopaedia moderna", 1967, br. 2, str. 102.

Bez obzira na to što se u međunarodnopravnoj doktrini načelo socijalističkog internacionalizma ne smatra sastavnim delom principâ koegzistencije, naša teorijska misao bi morala učiniti veći napor da pokaže da principi koegzistencije i načelo socijalističkog internacionalizma proizlaze iz sveukupnog karaktera Jugoslavije kao socijalističke, nesvrstane i otvorene zajednice naroda. U istoj meri u kojoj socijalistički internacionalizam proizlazi iz socijalističkog karaktera naše zemlje, u toj istoj meri i iz tog istog karaktera proizlazi i njeno prihvatanje miroljubive koegzistencije i njenih principa jer je to preduslov za nezavisan socijalistički razvitak zemlje. Zato je nesvrstanost kao praktično-politička primena doktrine koegzistencije spoljnopolitički izraz zaštite nezavisnosti socijalističkog razvitka i težnji za demokratizacijom međunarodnih odnosa.[9]

Tumačenje sadržine i primena načela socijalističkog internacionalizma mora polaziti od njegovog određenja sadržanog u Programu SKJ jer je Savez komunista — kako se ističe u osnovnim načelima Ustava — „zakonitošću istorijskog razvitka postao organizovana vodeća idejna i politička snaga radničke klase i svih radnih ljudi u izgradnji socijalizma", a time i kreator spoljne politike koja služi razvitku socijalizma. Adekvatno poimanje suštine socijalističkog internacionalizma ne samo da ne protivreči principima koegzistencije, već je uslov za viši stepen međusobne saradnje subjekata borbe za socijalizam. Internacionalizam ne protivreči nacionalnim interesima radničke klase pojedinačnih zemalja niti su različiti nacionalni interesi koji objektivno postoje zbog različitog nivoa i uslova razvitka prepreka njegovom ostvarivanju. Uspeh u borbi za socijalizam u nekoj zemlji zavisi od prilagođenosti konkretnim uslovima i od adekvatnosti oblika i sredstava borbe za socijalizam. A najvažniji uslov te prilagođenosti jeste nacionalna nezavisnost i samostalnost u kojima se jedino i mogu ispoljiti sposobnosti subjektivnih snaga u borbi za socijalizam. Načelo socijalističkog internacionalizma uključuje u sebe borbu za socijalizam, odnosno njegov razvitak u svojoj zemlji i podršku takvoj istoj borbi u drugim zemljama, ali podršku koja ne sme značiti mešanje u unutrašnje poslove i neravnopravnost u odnosima, kao i borbu za mir, borbu protiv imperijalizma, neokolonijalizma i svih drugih oblika zavisnosti i potčinjavanja jer su upravo ti oblici neravnopravnosti i zavisnosti prepreka jačanju socijalističkih snaga i socijalizma. Ovakvo poimanje socijalističkog internacionalizma ni u čemu ne protivreči načelima koegzistencije, a ona, sa svoje strane, stvara preduslove za ostvarivanje internacionalizma.

3. *Načela kojih se SFRJ pridržava u svojoj spoljnoj politici* prema Ustavu su: (a) načela Povelje Ujedinjenih nacija, (b) ispunjavanje međunarodnih obaveza i (c) aktivno učestvovanje u radu međunarodnih organizacija kojima Jugoslavija pripada. Isticanje stava da se Jugoslavija „u svojim međunarodnim odnosima... pridržava načela Povelje

[9] Vidi: M. Bartoš, op. cit., str. 530; M. Šahović, *Načela miroljubive koegzistencije u Prednacrtu ustava*, „Arhiv za pravne i društvene nauke", 1962, br. 3—4, str. 538—539; V. Gavranov — M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Beograd, 1972, str. 90—102. i 343—347.

Ujedinjenih nacija“ i istovremeno nabrajanje nekih načela Povelje (na primer, rešavanje međunarodnih sporova mirnim putem, nemešanje u unutrašnje poslove drugih država, ispunjavanje međunarodnih obaveza. odbacivanje upotrebe sile ili pretnje silom) kao ustavnih načela izazvalo je u našoj međunarodnopravnoj literaturi rasprave i različite interpretacije. Ne zbog neprihvatanja načela Povelje, već zato što je Jugoslavija ratifikovala Povelju i što je njena načela time obavezuju bez obzira na to da li se nalaze u Ustavu ili ne, kao i zbog mogućnosti različitog interpretiranja pojedinačno nabrojanih načela Povelje u Ustavu od ostalih koja su prihvaćena samo opštom odredbom.

Ako se u traženju odgovora na pitanje zašto Ustav određena načela Povelje posebno ističe, a druga preuzima opštom formulom prihvatanja. pođe isključivo ili sa političkog, ili sa pravnog ili sa formalnopravnog stanovišta, može se doći do vema različitih zaključaka. Međutim, ako se pođe od političko-pravnog pristupa ovom pitanju (a pošto se radi o ustavnim odredbama, tako se i mora činiti), pokazuje se da ovo razlikovanje nije slučajno učinjeno i da ima i politički i pravni smisao. Najadekvatnije tumačenje u ovom pogledu dao je profesor Bartoš isticanjem činjenice da ratifikacija Povelje ne znači da se njene odredbe mogu smatrati i našim ustavnim načelima, a njihovim unošenjem u Ustav upravo se to i htelo. Ratifikacija Povelje obavezuje Jugoslaviju na primenu njenih odredaba u meri u kojoj je svaka država dužna da ispunjava svoje međunarodne obaveze. Isticanjem u Ustavu određenih načela Povelje pokazuje se želja da se njima prida poseban značaj u odnosu na druge odredbe Povelje, da ta načela postanu propisi našeg unutrašnjeg, ustavnog prava obavezni u vođenju spoljne politike „nezavisno od toga da li su još formalnopravno na snazi kao deo međunarodnog prava ili nisu“. Poimenično unošenje u Ustav određenih načela Povelje izvršeno je, dakle, ne zbog želje za njihovom podelom na opšta i posebna načela, već zato „što se neka mogu primeniti po opštim shvatanjima Povelje, a neka imaju još i specifičan karakter po jugoslovenskim shvatanjima“[10]. Zato su u Ustavu poimenično istaknuta ona načela Povelje kojima Jugoslavija pridaje poseban značaj, koja predstavljaju i principe aktivne i miroljubive koegzistencije i za čije se poštovanje i obaveznu primenu ona posebno zalaže.

U shvatanju i ostvarivanju načela Povelje Jugoslavija je kao socijalistička i nesvrstana zemlja išla dalje od shvatanja koja su pojedinim načelima davana i od načina na koji su ona formulisana jer su mnoge formulacije plod kompromisa konzervativnih i progresivnih snaga, pa često nisu ni precizne ni potpune. Pored toga, pojedine zemlje, posebno zapadne, veoma usko tumače i shvataju načela Povelje, dok ih nesvrstane i socijalističke zemlje, među kojima se posebno uvek isticala Jugoslavija, tumače mnogo šire unoseći u njih nove pozitivne elemente međunarodne prakse i progresivnog razvoja međunarodnog prava. Jugoslavija se zato zalagala i borila za dalju razradu načela Po-

[10] M. Bartoš, op. cit., str. 531—532; V. Dimitrijević, *Načela međunarodnih odnosa*, „Arhiv za pravne i društvene nauke“, 1973, br. 2—3, str. 298—299.

velje kroz aktivnost na kodifikaciji principa aktivne i miroljubive koegzistencije u okvirima Ujedinjenih nacija.

Tako se u memorandumu jugoslovenske vlade od 28. juna 1961. godine ističe da „načelo aktivne miroljubive koegzistencije pruža osnov za razvoj međunarodnih odnosa i međunarodnog prava u okvirima koji vode jačanju mira i povećanju saradnje između država, u okvirima označenim u Povelji: Kodifikacija principa miroljubive koegzistencije značila bi stvaralačko tumačenje i razradu načela Povelje u svetlu dinamičnog razvoja međunarodnih odnosa“[11]. Predsednik Tito je, govoreći u Generalnoj skupštini OUN, u oktobru 1964. godine, istakao da smatra da bi „za dalje unapređenje međunarodnih odnosa i za učvršćenje mira u svijetu bilo naročito značajno ako bi UN... dalje razradile i kodifikovale principe miroljubive koegzistencije“. On je tom prilikom posebno naglasio da ovo pitanje smatra fundamentalnim političkim pitanjem.

Aktivnost Jugoslavije i drugih nesvrstanih, kao i nekih drugih socijalističkih zemalja dovela je do značajnih rezultata jer je Generalna skupština u oktobru 1970. godine, posle desetogodišnjeg rada, usvojila Deklaraciju o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država. Ovom deklaracijom izvršeno je kodifikovanje sedam sledećih principa koegzistencije: zabrana upotrebe sile ili pretnje silom protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti bilo koje države ili na bilo koji drugi način suprotan ciljevima OUN; mirno rešavanje međunarodnih sporova; zabrana intervencije — mešanja u unutrašnje poslove drugih država; suverena jednakost država; ravnopravnost i samoopredeljenje naroda; savesno ispunjavanje međunarodnih obaveza prihvaćenih u skladu s Poveljom; obaveza saradnje država u skladu s Poveljom.[12]

Načela Povelje OUN koja naš Ustav poimenično ističe upravo su ova kodifikovana načela. Ali, pošto, i pored velikog napretka koji je postignut njihovom kodifikacijom, i dalje ostaje mogućnost (iako u znatno manjoj meri nego ranije) njihovog različitog tumačenja jer su i ona rezultat kompromisnih shvatanja i interpretacija, Jugoslavija im, unoseći ih u Ustav, daje ono tumačenje koje odgovara savremenom progresivnom razvoju međunarodnih odnosa i međunarodnog prava i njenim shvatanjima. Tako, na primer, Ustav govori o načelu suvereniteta i ravnopravnosti država, dok se u Povelji i kodifikovanim principima kao posebno načelo ističe suverena jednakost država, a ravnopravnost se povezuje sa samoopredeljenjem naroda. Ustav na više mesta naglašava ravnopravnost i vezuje je za suverenost, odnosno za nezavisnost, koju shvata šire i potpunije od drugih država.[13] Ili, posebno isticanje

[11] Citirano prema: Dr B. Janković, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1970, str. 25.

[12] Tekst deklaracije u: *Ujedinjene nacije i savremeni svet*, Beograd, 1970, str. 301—308.

[13] Program SKJ naglašava da se pod političkom i ekonomskom nezavisnošću podrazumeva „takav položaj naroda ili država i takvi odnosi među narodima koji svakome od njih obezbeđuju da ravnopravno i dobrovoljno mogu

načela ispunjavanja međunarodnih obaveza znači naglašavanje vrednosti međunarodnog prava i njegovo uvažavanje, kao i obavezu organima odgovornim za vođenje spoljne politike da ovo načelo i primenjuju. Isticanjem načela aktivnog učestvovanja u radu međunarodnih organizacija kojima Jugoslavija pripada htela se naglasiti obaveza naših organa i institucija da to podržavanje vrše u granicama primljenih i prihvaćenih obaveza, a ne u onome sa čime se Jugoslavija ne slaže i u čemu nema obavezu da sarađuje.

4. *Odredbe kojima se utvrđuju zadaci spoljne politike*[14] jesu prema drugom stavu tačke VII osnovnih načela sledeće:

a) Uspostavljanje i razvijanje svih oblika međunarodne saradnje koji služe miru, jačanju uzajamnog poštovanja, ravnopravnosti, prijateljstva i zbližavanja naroda i država, slobodnoj razmeni materijalnih i duhovnih dobara, slobodi međusobnog obaveštavanja i razvijanju drugih odnosa radi ostvarivanja zajedničkih privrednih, kulturnih i drugih interesa država, naroda i ljudi, a „posebno razvitku demokratskih i socijalističkih odnosa u međunarodnoj saradnji, kao i društvenom napretku uopšte, za prevazilaženje blokovske podele sveta, za odbacivanje upotrebe sile ili pretnje silom u međunarodnim odnosima i za ostvarivanje opšteg i potpunog razoružanja“, kao i „za razvijanje takve međunarodne saradnje koja obezbeđuje ravnopravne ekonomske odnose u svetu, suvereno raspolaganje nacionalnim prirodnim bogatstvima i stvaranje uslova za brži razvitak nedovoljno razvijenih zemalja“.

Naglašavanje zalaganja za razvitak demokratskih i socijalističkih odnosa u međunarodnoj saradnji i za razvijanje međunarodne saradnje koja obezbeđuje ravnopravne ekonomske odnose u svetu jeste upravo taj istaknuti specifični interes, a on ne negira opšte ciljeve saradnje kako ih shvata Povelja OUN. Stav o zalaganju za stvaranje uslova za brži razvitak nedovoljno razvijenih zemalja operacionalizovan je u članu 281. Ustava jer je među poslovima koje obavlja federacija izričito predviđeno da ona „unapređuje i podstiče saradnju sa zemljama u razvoju i obezbeđuje sredstva za razvoj ekonomskih odnosa sa tim zemljama i ostvarivanje solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima“.

Stav o zalaganju „za prevazilaženje blokovske podele sveta“ nov je u odnosu na ustavni tekst iz 1963. godine, ali nije nov u našoj spoljnoj politici jer je sastavni deo naše nezavisne i nesvrstane orijentacije od početka. Unošenjem u Ustav on se „ugrađuje u ustavni koncept spoljnopolitičke akcije“ zemlje zato što je borba protiv blokovske podele sveta oblik borbe protiv politike sile i pritisaka u međunarodnim odnosima čiji je izraz i sama blokovska podela sveta. Aktivnost u ovom pravcu je izraz ne samo borbe za mir i demokratizaciju međunarodnih

primati one međunarodne obaveze koje odgovaraju njihovom sopstvenom interesu i interesu drugih naroda“.

[14] Ove odredbe profesor J. Đorđević naziva „stavovima međunarodne politike Jugoslavije“, M. Šahović zadacima, V. Dimitrijević „smernicama ili zadacima“ (prema citiranim radovima ovih autora). Profesor S. Avramov ih naziva ciljevima spoljne politike (S. Avramov, *Spoljnopolitičke odredbe u Nacrtu novog ustava SFRJ*, „Međunarodna politika“, 1973, br. 560—561, str. 28).

odnosa, već i razvitka samoupravnog socijalističkog sistema u Jugoslaviji jer se „uspesi naše borbe za samoupravni socijalizam neposredno vezuju za učvršćenje naše nesvrstane pozicije u borbi snaga na međunarodnom planu“[15].

b) Pravo naroda na političko samoopredeljenje koje znači mogućnost „slobodnog određivanja i izgrađivanja svog društvenog i političkog uređenja putevima i sredstvima koje slobodno bira“, kao i pravo na nacionalno samoopredeljenje, odnosno na nacionalnu nezavisnost i pravo naroda da radi postizanja nacionalne nezavisnosti vodi oslobodilačku borbu. Pravo naroda na samoopredeljenje naš Ustav, kao i jugoslovenska spoljnopolitička doktrina i praksa, shvata šire nego Povelja Ujedinjenih nacija jer, pored prava na odbijanje napada na nezavisnost zemlje, priznaje i pravo na oružanu borbu radi sticanja nacionalne nezavisnosti zavisnih (kolonijalnih) naroda. Ustav zato predviđa i obavezu zalaganja „za međunarodnu podršku narodima koji vode pravednu borbu za svoju nacionalnu nezavisnost i oslobođenje od imperijalizma, kolonijalizma i svih drugih oblika nacionalnog ugnjetavanja i potčinjavanja“.

c) „Poštovanje prava nacionalnih manjina, uključujući prava delova naroda Jugoslavije koji žive u drugim zemljama kao nacionalne manjine“. Pošto je ovo nova odredba, koja nije postojala u Ustavu iz 1963. godine, razmotrićemo je šire. Činjenica je da se položaj naših nacionalnih manjina u drugim zemljama ne poboljšava sam po sebi i da politika zemalja u kojima žive naše manjine nije pratila razvoj i prava nacionalnosti u našoj zemlji. Obezbeđenje pune ravnopravnosti jugoslovenskih građana bez obzira na nacionalnu i etničku pripadnost, i to kako Ustavom tako i u ekonomskom, političkom, kulturnom i drugom životu, daje Jugoslaviji pravo i dužnost isticanja i zalaganja za ostvarivanje prava naših nacionalnih manjina u susednim zemljama. Naš interes i aktivnost u tom pravcu su naša legitimna prava, posebno kada se ima u vidu da je Jugoslaviji „tuđa svaka pomisao na nasilno menjanje granica radi rešavanja manjinskih pitanja“, naš stav o nepovredivosti postojećih granica koje su rezultat istorijskih okolnosti, kao i to da je poštovanje prava nacionalnih manjina sastavni elemenat opštih ljudskih i nacionalnih prava u savremenoj međunarodnoj zajednici i uslov poboljšavanja međunarodnih odnosa.

Jugoslavija je uvek polazila od stava da nacionalne manjine, kada se prema njima „vodi pravilna politika, kada im se obezbeđuju demokratska prava i omogućava stvaranje institucija kroz koje one mogu osigurati slobodan nacionalni, kulturni i privredni razvitak kao slobodni i ravnopravni građani tih zemalja, — mogu biti jedan od snažnih izvora uzajamnog prijateljstva i međunarodne saradnje“[16]. Dob-

[15] Dr M. Šahović, *Novine u međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu*, „Arhiv za pravne i društvene nauke“, 1974, br. 2—3, str. 293.

[16] *Program SKJ*, Beograd, 1958, str. 81.

I Platforma za Deseti kongres SKJ ističe da „Jugoslavija pridaje posebno značenje položaju narodnosti u našoj zemlji i našim nacionalnim manjinama

rosusedski i prijateljski odnosi moraju počivati na poštovanju istih principa u interesu svih naroda koji žive u datom regionu. Zato odnos koji susedne zemlje imaju prema našim nacionalnim manjinama u njima predstavlja i znak njihove stvarne spremnosti za razvijanje saradnje i prijateljstva sa Jugoslavijom na stabilnim i trajnim osnovama.

d) „Poštovanje opšteprihvaćenih normi međunarodnog prava" predstavlja takođe novu ustavnu odredbu koja je veoma značajna jer pokazuje „spremnost zemlje da već danas naglasi bitnu ulogu koju međunarodno pravo igra u životu međunarodne zajednice", što ne znači da napušta princip po kome se sprovođenje međunarodnopravnih obaveza vezuje pre svega za ratifikaciju međunarodnih ugovora, već samo čini prvi korak u pravcu realizovanja i konkretizovanja ovoga načela u budućnosti.[17] Ovo ustavno načelo treba povezivati sa načelom o savesnom ispunjavanju međunarodnih obaveza koje proističu iz međunarodnih ugovora, jer su međunarodni ugovori osnovni izvor međunarodnog prava, a zatim i drugih normi koje odražavaju progresivni razvoj međunarodnog prava.

5. *Odredba po kojoj su „svi organi, organizacije i pojedinci dužni da se* u međunarodnim ekonomskim, političkim, kulturnim i drugim odnosima i u svojim odnosima sa organima i organizacijama u inostranstvu *pridržavaju ovih načela* spoljne politike i međunarodne aktivnosti SFRJ i da se zalažu za njihovo ostvarivanje" predstavlja novu i posebno značajnu odredbu. Njeno unošenje u Ustav izražava potrebu i obavezu jedinstvenog i doslednog ostvarivanja usvojenih principa spoljne politike od strane svih subjekata koji se u njenom ostvarivanju pojavljuju i koji su u procesu podruštvljavanja spoljne politike, uporedo sa sve demokratskijim razvitkom našeg društva u celini, sve brojniji.

Na osnovu ove ustavne odredbe i stava izraženog u članu 271. Ustava (u kome se govori o tome koji subjekti, pored organa federacije, učestvuju u ostvarivanju međunarodne saradnje, a koji su dužni da tu saradnju ostvaruju „u okviru utvrđene spoljne politike") proizlazi za sve subjekte koji participiraju u ostvarivanju spoljne politike i razvijanju međunarodne saradnje ustavna obaveza da se pridržavaju (1) utvrđenih načela spoljne politike i (2) utvrđene spoljne politike zemlje. A utvrđivanje spoljne politike je u nadležnosti federacije, odnosno Skupštine SFRJ.

Odredba o obavezi pridržavanja utvrđenih načela spoljne politike od strane svih subjekata koji učestvuju u njenom ostvarivanju značajna je u još jednom pogledu. Naime, njom su definitivno skinute

---

u drugim zemljama" i da „pri tome polazi od stava prema kome ne postavlja nikakve teritorijalne zahteve i nikome ne dozvoljava da takve zahteve njoj postavlja. Razvoj saradnje i prijateljstva između susednih zemalja olakšava osiguranje prava nacionalnim manjinama na nacionalnu individualnost i slobodan svestran razvoj i time pridonosi da one sve više postaju činilac povezivanja naroda, a ne njihovog razdvajanja" (*Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, „Komunist", Beograd, 1973, str. 176—177).

[17] Vidi: Dr M. Šahović, op. cit., str. 294—295.

s dnevnog reda diskusije i sumnje o karakteru i obaveznosti osnovnih načela Ustava koje su vođene i izražavane u vreme diskusije o Ustavu iz 1963. godine jer odredba o tome da su osnovna načela „osnova i pravac za tumačenje ustava i zakona, kao i za delovanje svih i svakoga" (tačka IX Ustava iz 1963. godine, odnosno tačka X sadašnjeg Ustava) nije uvek tumačena kao neposredna obaveza pridržavanja ustavnih načela u celini, a time i načela iz oblasti spoljne politike. Sada, kada postoji i obaveza pridržavanja ovih načela i pridržavanja utvrđene spoljne politike i međunarodnih ugovora (član 271. Ustava), ovo pitanje je skinuto s dnevnog reda.

III

Proces kreiranja i realizovanja spoljne politike utvrđen novim Ustavom proizvod je pre svega odnosa koji su u jugoslovenskoj federaciji uspostavljeni ustavnim amandmanima iz 1971. godine, a novim Ustavom dalje precizirani. Ti odnosi su najznačajnija karakteristika i specifičnost jugoslovenskog federalizma. U njemu su odnosi zasnovani na sporazumevanju i dogovaranju republika i autonomnih pokrajina, u njemu je izražena puna ravnopravnost naroda i narodnosti, u njemu radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u republikama i autonomnim pokrajinama, a samo kad je to u zajedničkom interesu Ustavom utvrđeno, i u federaciji (tačka I, stav 2. osnovnih načela Ustava).

Poslovi od zajedničkog interesa koji se ostvaruju i obezbeđuju u federaciji, a odnose se na spoljnu politiku jesu: suverenost, ravnopravnost, nacionalna sloboda, nezavisnost, teritorijalna celokupnost, bezbednost i odbrana zemlje, međunarodni položaj, odnosi zemlje sa drugim državama i međunarodnim organizacijama i osnovne demokratske slobode i prava čoveka i građanina (član 244. Ustava).

Federacija zato, između ostalog, preko svojih organa:

1) obezbeđuje nezavisnost i teritorijalnu celokupnost Jugoslavije i zaštitu njenog suvereniteta u međunarodnim odnosima i odlučuje o ratu i miru;

2) utvrđuje spoljnu politiku i stara se o njenom sprovođenju;

3) održava političke, ekonomske i druge odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama i uređuje ostvarivanje međunarodnih odnosa i organizaciju i delatnost službi inostranih poslova federacije;

4) zaključuje, ratifikuje i obezbeđuje izvršavanje međunarodnih ugovora i obezbeđuje izvršavanje drugih međunarodnih obaveza zemlje;

5) unapređuje i podstiče saradnju sa zemljama u razvoju i obezbeđuje sredstva za razvoj ekonomskih odnosa sa njima i za ostvarivanje solidarnosti sa oslobodilačkim pokretima;

6) štiti državljane SFRJ i njihove interese i interese domaćih pravnih lica u inostranstvu;

7) uređuje kontrolu prometa robe i usluga sa inostranstvom, pra ni položaj stranih pravnih lica, predstavnika stranih država i međun rodnih organizacija u Jugoslaviji, predstavljanje i zastupanje stran organizacija i ustanova u našoj zemlji i vrši druge poslove koji su j Ustavom stavljeni u nadležnost (član 281, tačka 1, 7. i 8).

Za proces kreiranja i realizovanja spoljne politike bitno je da f deracija utvrđuje spoljnu politiku SFRJ i stara se o njenom sprov đenju jer je oblast spoljne politike zajednički i jedinstven interes n roda i narodnosti i radnih ljudi i građana. Zato Jugoslavija u međ narodnim odnosima istupa kao jedinstven subjekt međunarodne z jednice i njenog međunarodnopravnog poretka. A organi i organiz cije svih društveno-političkih zajednica, uključujući i organe feder racije, kao i pojedinci, dužni su da se u odnosima sa inostran partnerima pridržavaju načela spoljne politike i da se ponašaju „u c viru utvrđene spoljne politike SFRJ i međunarodnih ugovora", ; proizlazi iz tačke VII, stava 4. osnovnih načela i člana 271. Usta

Organi federacije koji učestvuju u kreiranju spoljne politike ze lje su: Skupština SFRJ, Predsedništvo SFRJ, Predsednik Republi i Savezno izvršno veće, a posredno i republike i autonomne pok jine — preko Skupštine SFRJ, a posebno kroz njeno Veće republi i pokrajina i preko Predsedništva SFRJ, u kojim telima su ravr pravno zastupljene na osnovu delegatskog i paritetnog principa.

Osnovnu funkciju u kreiranju spoljne politike zemlje ima Sku ština SFRJ jer je ona organ koji definitivno utvrđuje spoljnu politi (član 283, stav 2), najčešće preko Saveznog veća, a u određenim s čajevima ili kao celina ili preko Veća republika i pokrajina. Predse ništvo SFRJ i Savezno izvršno veće imaju ustavno pravo i dužnost Skupštini SFRJ predlažu utvrđivanje spoljne politike (član 314. i 344 a Predsednik Republike da je obaveštava o stanju i problemima spo ne politike i da joj predlaže pretresanje pojedinih pitanja i donošer odluka (član 339).

Uloga Predsedništva SFRJ u utvrđivanju spoljne politike poseb je velika. Ako Savezno veće Skupštine SFRJ ne prihvati predl Predsedništva SFRJ za utvrđivanje spoljne politike ili za donošer zakona iz ove oblasti, odnosno za odlaganje njegovog donošenja, ut đuje se sporazumni postupak za usaglašavanje stavova, a ako se roku od šest meseci ne postigne saglasnost, sporno pitanje se ski s dnevnog reda Saveznog veća. Isto pitanje može se ponovo stav na dnevni red po inicijativi Saveznog veća ili na zahtev Predsed štva SFRJ, a ako se u roku od tri meseca ni tada ne postigne sagl nost, Savezno veće se raspušta, a Predsedništvu prestaje mand s tim što ono ostaje na dužnosti do izbora novog Predsedništ (član 313).

Ako se tome doda da Predsedništvo SFRJ predstavlja zemlju inostranstvu, razmatra stanje u oblasti spoljne poltike, daje inicij tive za preduzimanje mera i usklađivanje delatnosti nadležnih orga u sprovođenju utvrđene spoljne politike, postavlja i opoziva ambas

dore i poslanike, prima akreditivna i opozivna pisma stranih diplomatskih predstavnika, onda se njegova uloga u kreiranju spoljne politike Jugoslavije pokazuje izvanredno značajnom. Ovakav karakter te njegove funkcije proizlazi i iz činjenice da je ono organ koji se „stara o usklađivanju zajedničkih interesa republika odnosno autonomnih pokrajina, u skladu sa njegovom odgovornošću u ostvarivanju prava i dužnosti federacije" (član 313). Pored prava koja ima, Predsedništvo SFRJ je dužno da obaveštava Skupštinu SFRJ, odnosno njeno Savezno veće o stanju i problemima spoljne politike i da na njegov zahtev izlaže stavove iz oblasti spoljne politike.

Posebno značajnu ulogu u kreiranju spoljne politike Ustav daje Predsedniku Republike, koji je istovremeno predsednik Predsedništva SFRJ, vrhovni komandant oružanih snaga i predsednik Saveta za narodnu odbranu. On može sazivati Savet federacije radi razmatranja opštih pitanja spoljne politike i sednice Saveznog izvršnog veća radi razmatranja određenih pitanja spoljne politike i donošenja odgovarajućih odluka. Pored toga, Predsednik Republike predstavlja zemlju u međunarodnim odnosima, postavlja i opoziva ambasadore i poslanike, prima akreditivna i opozivna pisma stranih ambasadora akreditovanih u Jugoslaviji. Uloga Predsednika Republike u učvršćivanju nezavisnosti zemlje i njenog položaja u međunarodnim odnosima i u borbi za mir i socijalizam u svetu izvanredno je velika u svetskim razmerama, što takođe daje specifičan značaj funkciji Predsednika Republike u kreiranju naše spoljne politike.

Savezno izvršno veće, kao izvršni organ Skupštine SFRJ, dužno je da prati stanje i ostvarivanje spoljne politike i da Skupštini SFRJ predlaže utvrđivanje spoljne politike. Ono po svom karakteru ima izvršno-upravnu funkciju, pa je zato odgovorno za stanje i sprovođenje spoljne politike i za usmeravanje rada Saveznog sekretarijata za inostrane poslove kao organa kome je povereno neposredno izvršavanje poslova iz oblasti spoljne politike.

Uloga republika i pokrajina u kreiranju spoljne politike zemlje znatno je porasla zbog promenjenih odnosa u federaciji. Ta nova uloga proizlazi iz toga što je, po Ustavu, odlučivanje o zajedničkim poslovima i interesima koji se ostvaruju preko organa federacije zasnovano na načelima sporazumevanja, solidarnosti i uzajamne koristi, na njihovom ravnopravnom učešću u organima federacije i na njihovoj odgovornosti ne samo za sopstveni razvoj, već i za razvoj jugoslovenske zajednice kao celine. One zato imaju pravo i dužnost učestvovanja u utvrđivanju spoljne politike zemlje kroz aktivnost u organima federacije na liniji izvršavanja zadataka od zajedničkog interesa ili preko davanja Skupštini SFRJ saglasnosti na pojedine odluke.

U ovom pogledu treba posebno istaći dve stvari: prvo, za zaključivanje međunarodnih ugovora „koji zahtevaju donošenje novih ili izmenu važećih republičkih odnosno pokrajinskih zakona, ili iz kojih proističu posebne obaveze za jednu ili više republika ili autonomnih pokrajina" potrebna je saglasnost republika odnosno pokrajina (član

271); drugo, Veće republika i pokrajina Skupštine SFRJ dobilo je pravo da na osnovu saglasnosti skupština republika i pokrajina utvrđuje politiku i donosi zakone kojima se utvrđuju odnosi u spoljnotrgovinskom prometu, kreditni i drugi ekonomski odnosi s inostranstvom, da ratifikuje međunarodne ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje postojećih zakona koje ono donosi (član 286), kao i da zajedno sa Saveznim većem ratifikuje one međunarodne ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje postojećih republičkih i pokrajinskih zakona (član 288).

Republike i pokrajine imaju i pravo „ostvarivanja saradnje sa organima i organizacijama drugih država i međunarodnim organizacijama", ali „u okviru utvrđene spoljne politike SFRJ i međunarodnih ugovora", što pokazuje da one imaju status subjekata koji „ostvaruju saradnju" i što se može smatrati sastavnim delom ostvarivanja spoljne politike zemlje bez obzira na stav Ustava koji kaže da se federacija stara o sprovođenju spoljne politike. Federacija je, znači, dužna da realizuje utvrđenu spoljnu politiku zemlje, a republike i pokrajine tu politiku realizuju u meri u kojoj ostvaruju saradnju sa organima i organizacijama drugih država i međunarodnim organizacijama u okviru utvrđene spoljne politike.

Pravo ostvarivanja saradnje dato je i opštinama, organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, ali samo „sa odgovarajućim stranim organima i organizacijama i međunarodnim organizacijama i teritorijalnim jedinicama stranih država", takođe, u okviru utvrđene spoljne politike. Prema tome, i ovi subjekti se mogu pojavljivati u funkciji realizatora spoljne politike (član 271, stav 3).

Imajući u vidu demokratski karakter našeg društveno-političkog sistema, karakter delegatskog sistema i ulogu društveno-političkih organizacija u njemu, kao i tačku VIII osnovnih načela Ustava, neosporno je da i društveno-političke organizacije u našoj zemlji predstavljaju, više ili manje, subjekte kreiranja i realizovanja spoljne politike; kreiranja posredno — preko organa federacije i skupština republika i autonomnih pokrajina, a realizovanja i posredno i neposredno — kroz razvijanje međunarodne saradnje u okviru utvrđene spoljne politike zemlje.

Ustavne odredbe posebno značajne za sagledavanje odnosa Jugoslavije prema međunarodnoj zajednici i odnosa između unutrašnjeg i međunarodnog prava, kao i za sagledavanje odnosa državnih organa koji kreiraju spoljnu politiku jesu odredbe o preuzimanju međunarodnih obaveza, odnosno zaključivanju, ratifikaciji i primeni međunarodnih ugovora. Iako Ustav iz 1946. i Ustavni zakon iz 1953. godine sadrže samo odredbe o zaključivanju i postupku ratifikacije međunarodnih ugovora, a ne i o eventualnom sukobu između unutrašnjih pravnih propisa i obaveza preuzetih ratifikovanim međunarodnim ugovorima, iz čega bi se mogao ustanoviti odnos između unutrašnjeg i međunarodnog prava, jugoslovenska spoljnopolitička doktrina i praksa

od početka su zauzimale stav da su međunarodni ugovori osnovni izvor međunarodnog prava i da moraju biti savesno ispunjavani.[18]

Zaključivanje, ratifikovanje i obezbeđenje izvršavanja međunarodnih ugovora pravo je federacije. U procesu zaključivanja i ratifikovanja međunarodnih ugovora određena prava, kako smo videli, pripadaju i skupštinama republika i pokrajina. Ratifikacija je podeljena između Skupštine SFRJ i Saveznog izvršnog veća na taj način što Skupština SFRJ ratifikuje sve međunarodne ugovore o političkoj i vojnoj saradnji i one koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje važećih zakona, a SIV sve ostale ugovore. Skupština SFRJ vrši ratifikaciju na tri načina: na zajedničkoj sednici Saveznog veća i Veća republika i pokrajina ratifikuju se oni međunarodni ugovori koji zahtevaju donošenje novih ili izmenu važećih republičkih i pokrajinskih zakona; Veće republika i pokrajina ratifikuje one ugovore koji zahtevaju donošenje novih ili menjanje važećih zakona koje ono donosi; sve ostale međunarodne ugovore iz nadležnosti Skupštine SFRJ ratifikuje Savezno veće.

Prema ustavnoj odredbi, međunarodni ugovori se primenjuju danom stupanja na snagu akta o njihovoj ratifikaciji, ukoliko samim tim aktom ili ugovorom nije drukčije predviđeno. Sudovi, pak, neposredno primenjuju samo one međunarodne ugovore koji su objavljeni (član 210), što znači da drugi organi ne mogu neposredno primenjivati međunarodne ugovore. Relativna složenost ustavnog postupka za zaključivanje i ratifikovanje međunarodnih ugovora podobna je radi izbegavanja sukoba između propisa unutrašnjeg prava i ratifikovanog međunarodnog ugovora. Polazeći od činjenice da je Ustavni sud nadležan za zaštitu ustavnosti i zakonitosti, može se zaključiti da on treba da rešava i eventualne sporove između unutrašnjih propisa i propisa ratifikovanih međunarodnih ugovora, kao i da prati primenu ovih ugovora u unutrašnjem pravnom sistemu.

Polazeći od ustavnih načela koja ističu obavezu poštovanja opšteprihvaćenih normi međunarodnog prava i koja poštovanje međunarodnih obaveza smatraju uslovom za razvoj međunarodne saradnje, Ustav preuzimanje međunarodnih obaveza poverava najvišem organu zemlje, čime se potvrđuje želja da se u najvišem stepenu izbegava mogućnost izbijanja nesaglasnosti između unutrašnjih pravnih propisa i primljenih međunarodnih obaveza. Jugoslavija time pokazuje da ne prihvata teoriju o primatu unutrašnjeg nad međunarodnim pravom

[18] Tako, na primer, u članu 22. jugoslovenskog predloga deklaracije o pravima i dužnostima država podnetog OUN 1951. godine kaže se: „Svaka država je dužna da u dobroj veri izvršava svoje obaveze koje proističu iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava i ne može se pravdati propisima svog ustava ili zakonodavstva za neispunjavanje ove dužnosti."

(što ne znači da prihvata obrnut stav), već potvrđuje stav o uzajamnom uticaju unutrašnjeg i međunarodnopravnog poretka na savremenom stepenu razvoja međunarodne zajednice.[19]

Analizirane ustavne odredbe pokazuju u svojoj ukupnosti da je status Jugoslavije kao nezavisne socijalističke i nesvrstane zemlje u međunarodnoj zajednici nezamenljiva osnova njenog ukupnog društvenog bića i njenog prilaza međunarodnim problemima i odnosima. Ostvarivanje načela njene spoljne politike u međunarodnim odnosima neophodan je uslov miroljubive koegzistencije i aktivne saradnje, očuvanja mira i društvenog napretka u svetu i razvijanja samoupravnog socijalističkog karaktera njenog društvenog sistema.

---

[19] Vidi: Dr S. Avramov, *Odnos unutrašnjeg i međunarodnog prava u Prednacrtu ustava*, „Arhiv za pravne i društvene nauke", 1962, br. 3—4, str. 545.

Đorđe Popović

NAUKA I KLASNA SVEST

U svojoj definiciji klasa Žorž Gurvič je ukazao i na potrebu tretiranja „klasne svesti" kao kriterijuma njihovog određenja.[1] S obzirom na širi značaj te Gurvičeve primedbe i na aktuelne probleme i sporove oko određenja savremene radničke klase, koji se javljaju i u našem društvu, nastojaćemo da ukažemo na neke moguće odgovore o uticaju nauke na klasnu svest.

Klasna podela društva, kao oblik opštedruštvene podele rada, uslovljena je, između ostalog, i prirodom ljudskog rada, ali ne samo rada „po sebi", apstraktnog, već konkretnim procesom, odnosno organizacionim i drugim formama kroz koje se rad u svom istorijskom razvoju ispoljava. Stoga se i postavlja pitanje: kako različiti oblici rada i čovekove delatne prakse utiču na klasno raslojavanje? Kakva je uloga mišljenja, odnosno intelektualne prakse i njenih formi u stvaranju i uobličavanju klasne podele?

Pod proizvodnim radom i praksom, uopšte, podrazumevamo ne samo oblike manuelnog, već i oblike intelektualnog rada. Nema materijalne proizvodnje bez odgovarajućeg *proizvodnog angažovanja ljudskog uma.* I kao što kod manuelnog rada uočavamo određene istorijske oblike zavisno od stepena razvoja oruđa za rad, tako su i forme intelektualnog rada istorijski uslovljene na isti način. I intelektualni rad povratno, dijalektički, utiče na stvaranje i uobličavanje klasne podele, to jest njegove forme posreduju u dijalektičkom odnosu klasa, procesa rada i oruđa za rad. U meri u kojoj je taj rad sastavni element organizacije rada, proizvodnih snaga i načina proizvodnje, njegovi oblici utiču i na klasno raslojavanje.

Ne ulazeći šire u istoriju oblika ljudske misli i intelektualnog rada, zadržaćemo se na poslednjem, i danas prisutnom, istorijski nesumnjivo najznačajnijem obliku — nauci[2]. Prvo, u pitanju je oblik zna-

---

[1] Ž. Gurvič, *Pojam društvenih klasa od Marksa do danas,* VŠPN, Beograd, 1962, str. 50.

[2] Reč „nauka" u širem smislu označava sistematizovano mišljenje i veoma je stara; u užem, savremenom smislu, o čemu je reč u ovome tekstu, podrazumevamo pozitivističku građansku nauku XIX veka, koja dominira i danas sa svojom logikom, otkrićima i inovacijama, metodologijom i slično.

nja koji je nastao u funkciji industrijske proizvodnje i, šire, u funkciji potreba građanske, kapitalističke podele rada. Po svojoj unutrašnjoj strukturi naučno znanje je daleko složenije od bilo kog ranijeg oblika; ne samo njegova sadržina, obilje novih podataka o prirodi, čoveku i društvu, već i kada je u pitanju razvoj novih oblika misli, metoda razmišljanja, u čemu je naučno znanje daleko dinamičnije i fleksibilnije od svih ranijih oblika.

Za razliku od srednjovekovnih oblika znanja, koje je karakterisao svojevrstan „totalitet", to jest postojanje u obliku nedovršenog i nerazvijenog jedinstva krajnje heterogenih oblasti znanja, sa velikom teorijskom distancom prema problemima društvene proizvodnje, građanska nauka razbija objektivno eklektičke okvire tog jedinstva i istovremeno „omogućava" mišljenju da osvoji nove prostore, teme, pitanja koja su neposredno vezana ne samo za proizvodnju, već i za čitave misaone komplekse koji se raazvijaju u tom kontekstu. Nauka je omogućila teorijsko osmišljavanje niza pojavnih oblika u strukturi ljudske egzistencije, od nivoa materijalne proizvodnje do svih sfera nadgradnje, ali nije mogla da obezbedi dijalektičku nit koja ih povezuje i koju je Marks svojom kritikom političke ekonomije ostvario.

Na primer, geneza spoznaje ekonomskih zakonitosti, prirodnih procesa i slično kreće se kroz razvoj „eksperimentalnih nauka" ka sve složenijim i apstraktnijim vrstama nauka. Ukupan intelektualni potencijal građanske klase, građanski sistem visokoškolskog obrazovanja, najviši oblici teorijskog znanja, sve se to, na buržoasko-demokratskim osnovama, stavlja u funkciju daljeg razvoja industrijskog, građanskog načina proizvodnje.

Građanska „socijalizacija" znanja i primena nauke u proizvodnji, u konstruisanju mašina, u organizaciji rada, angažovanje naučnog kadra u proizvodnji, znatno utiče na izvanredan razvoj proizvodnih snaga i na proces podruštvljavanja proizvodnje. Istovremeno sa razvojem nauke, podelom oblika i nivoa mišljenja i, na toj osnovi, sa razvojem društvene podele intelektualnog rada stvaraju se temelji na kojima izrastaju piramide novih oblika posredovanja, novi svet alijeniranih odnosa koji čine supstrat savremenog klasnog društva. Tačnije, nauka svakim danom i sama daje doprinos produbljivanju protivrečnosti savremenog kapitalizma.

U eri pozitivizma i obezvređivanja uloge filosofije naučno znanje se javlja i kao „najviše" u sveukupnoj *građanskoj* hijerarhiji znanja, koja je adekvatna postojećoj hijerarhiji u kapitalističkoj organizaciji rada i koja je, u skladu sa tim, neposredno povezana sa njenim klasnim sadržajem. U tom smislu može se reći da nauka predstavlja odgovarajući *intelektualni okvir* klasne diferencijacije u građanskom društvu.

Naučno znanje se javlja kao posebno, parcijalno znanje, posvećeno konkretnom skupu odnosa i zakonitosti, sa strogo izdiferenciranim metodom. Posmatrano sa tog stanovišta, problem nije u tome šta nauka „jeste", jer, logično, i ona ima svoju istorijsku funkciju. Mnogo je važnije šta nauka „nije", to jest gde je zatajila kao oruđe uma, gde

nije zadovoljila ili čak gde je i na koji način „izdala“ savremenog čoveka.

Nimalo slučajno, naučno znanje doživljava svoj pun procvat u vreme razvoja pozitivizma. Građansku nauku karakteriše odvajanje naučnih sudova od sistemâ vrednosti, koji se lociraju u posebne discipline, a nauka ostaje vrednosno „neutralna“. To je njena bitna karakteristika bez obzira na niz kasnijih pokušaja da se pomiri suprotnost između činjenice da smo suočeni sa parcijalnom mišlju i ljudske potrebe da se ta misao humanizuje, vrednosno usmeri, ili, tačnije, da se razobliči lažna objektivnost. Pošto je nemoguće ostvariti spoznaju nezavisno od sistema vrednosti, i nauci je nužno imanentan sistem vrednosti, duboko ukorenjen u istorijsku, građansku podelu rada i njoj pripadajuću ideologiju. Ne može se nauka „oplemeniti“ vrednostima, to jest pukim mehaničkim dodavanjem sistema vrednosti niti se može osloboditi istorijskih ograničenosti bez korenitog preobražaja. Stvaranjem naučnog mišljenja u osnovi je izvršena svojevrsna, istorijska destrukcija dijalektike, uklonjene su bitne, dijalektičke karakteristike ljudskog mišljenja i ono se instrumentalizovalo u najvulgarnijim oblicima, pogotovo danas. U intelektualnoj praksi, za razliku od manuelnog rada i prakse, još uvek smo daleko od nivoa „automatizacije“ kada je u pitanju savlađivanje rutinskih elemenata prakse.

Da bi se ostvario neophodan „prevrat“, potrebno je misao postaviti na dijalektičku osnovu. Marksov *Kapital* predstavlja dijalektički, sintetički oblik mišljenja, ali i kritiku tradicionalne građanske nauke; *Kapital* sadrži ne samo kritiku kapitalističkog ekonomskog sistema, već i kritiku njemu imanentnog *načina mišljenja*. Posebno je pitanje zašto je u daljem razvoju marksistički pokret bio duhovno previše slab da bi se održao na nivou Marksove duhovne i istorijske samosvojnosti, te je došlo do ponovnog „ustoličenja“ građanskih formi mišljenja.[3]

[3] Slično i M. Horkhajmer: „U formalističkom aspektu subjektivnog uma, koji je pozitivizam naglasio, ističe se njegova nepovezanost sa objektivnim sadržajem; u njegovom instrumentalnom aspektu, koji je naglasio pragmatizam, njegovo izručenje heteronomnim sadržajima. Um se sasvim upregnuo u društveni proces. Njegova djelatna vrijednost, njegova uloga u vladanju ljudima i prirodom, postala je jedini kriterion. Pojmovi su svedeni na zbirove karakteristika koje su zajedničke za nekoliko primeraka. Označavanjem sličnosti pojmovi odstranjuju nevolju brojanja kvaliteta i tako služe da se bolje organizira građa spoznaje. O njima se misli kao o pukim krilaticama pojedinih predmeta na koje se odnose. Svaka upotreba koja prelazi pomoćnu, tehničku sumarizaciju stvarnih činjenica izbačena je kao posljednji trag praznovjerja. Pojmovi su postali „aerodinamični“, racionalizirani, naprave za uštedu rada. Kao da je samo mišljenje svedeno na razinu industrijskih procesa, podvrgnuto sažetom katalogu — ukratko: postalo bitnim dijelom proizvodnje. Toynbee je opisao neke od posljedica tog procesa u pisanju historije. On govori o „težnji da lončar postane robom svoje gline“... U svijetu djelovanja mi znamo da je kobno postupati sa životinjama i ljudima kao sa mrtvim stvarima. Zašto bismo ovakav postupak smatrali manje pogrešnim u svijetu ideja?
Što su ideje postale više automatske, instrumentalizirane, to se u njima manje vide misli s njihovim vlastitim značajem. Smatraju ih stvarima, strojevima. A jezik je sveden tek na još jedan alat u divovskom aparatu proiz-

Jedna od bitnih protivrečnosti poniklih u tim uslovima ogleda se u dijalektici odnosa *načina mišljenja*, *problema* sa kojima se suočavamo u praksi (životu) i ljudskih *potreba* u savremenom društvu. I umesto da u našem angažovanju na prvom mestu budu potrebe i problemi, došli smo u situaciju da su *de facto* oni određeni načinom mišljenja.

Od prvobitne racionalne „eksploatacije" naučnih metoda dospeli smo do, uslovno rečeno, iracionalnog razvoja nauke, koji je, sa svoje strane, prouzrokovao nametanje niza novih „problema", ne retko, sa ljudskog stanovišta, potpuno irelevantnih. Od mišljenja koje je, koristeći naučne instrumente, delovalo neposredno u funkciji potreba revolucionarnog građanstva došli smo u situaciju da naučno mišljenje egzistira „po sebi", sa svojim, imanentnim ciljevima. Instrumenti mišljenja su se prividno „otuđili" čak i od svoje klase, najvećim delom lebdeći u tehnobirokratskom eteru. Uz mehaničku identifikaciju sadržine i forme, mišljenje je postalo — „besmisleno"; naravno, samo prividno. Naime, pozitivistička orijentacija je doprinela da se nauka od moćnog sredstva u službi liberalne, građanske klase, i u krajnjoj instanci — čoveka, u prvoj fazi svog razvoja docnije preobrazi u glomaznu, narcisoidnu aparaturu kroz čiju optiku više ne možemo prepoznati ljudske probleme, već prvenstveno — „naučne", to jest vrlo problematično — ljudske. Širenje građanske, pozitivističke naučne misli u savremenim uslovima doprinosi veštačkom širenju kruga „naučnih" problema; i obrnuto: njihovo „rešavanje" vodi ka daljem razvoju aparature i same naučne misli. Stvara se zatvoreni krug u kome misao i intelektualna praksa postaju predmet birokratske i tehnokratske manipulacije.

Građanska „socijalizacija" znanja i primena nauke u proizvodnji rezultirale su, pored pozitivnih, i u negativnim posledicama, pre svega u produbljivanju i stvaranju izvesnih novih formi klasnih razlika. Te posledice se delimično ogledaju i u procesima koje savremena teorija označava kao „naučno-tehničku revoluciju". Jedan od najbitnijih momenata u tim procesima je primena automata u industrijskoj i drugoj proizvodnji, u svim fazama, uz korišćenje računskih mozgova, kibernetskih metoda i kibernetske logike. Celina tih elemenata čini istorijski i kvalitativno novu osnovu na kojoj se objedinjava rasparčana tehnička baza materijalne proizvodnje, koja je do sada bila pretežno mehanički povezana. Posledice tog objedinjavanja još uvek se ne mogu sagledati, pa čak ni osnovne ocene o tome još nisu usaglašene.

Više naučnika ističe revolucionarnu ulogu kibernetike u menjanju kvaliteta savremenog znanja. Tako, na primer, Paul Dubach tvrdi: „Kibernetika ima danas svojstvo da dve ili više nauka ne samo povezuje, nego da sa njima stvori novu dimenziju. Zbog toga se naročito

---

vodnje u modernom društvu. Svaka rečenica koja nije istovrijedna s jednom radnjom u tom aparatu izgleda laiku isto tako beznačajna kao i suvremenim semantičarima kod kojih čisto simbolička i djelatna, to jest čisto besmislena rečenica ima smisao. U svijetu stvari i događaja djelovanje i učinak su istisnuli značenje" (M. Horkhajmer, *Pomračenje uma*, Sarajevo, 1963, str. 25).

ističe dinamičko delovanje kibernetičkog razmatranja. Nastaje nova naučna metodika koja u novim naukama vodi do potpuno novih razmatranja."[4]

Primena kibernetike i novih računskih mašina označila je u suštini pojavu novih oblika ljudskog znanja, novih metoda sticanja znanja, novih oblika razmišljanja. Mada protivrečnosti između klasičnih oblika razmišljanja i novih oruđa za rad još nisu zaoštrene, već sada se može postaviti pitanje da li naučna misao, kao oblik tradicionalnog, građanskog, industrijskog „pogleda na svet", u svojoj suštini, sa svojim ograničenim mogućnostima, može da odgovori zahtevima načina proizvodnje zasnovanog na kibernetskoj organizaciji i ustrojstvu.

Po našem mišljenju, naučna misao suštinski ne može da zadovolji potrebe kibernetske proizvodnje. Postoji suprotnost između oblika mišljenja koji su imanentni kibernetici i „parcijalnosti" nauke kao njene osnovne karakteristike. Ta suprotnost se postepeno prevazilazi na više načina. Stvaraju se novi oblici mišljenja koji postepeno potiskuju tradicionalne forme i koji se ne mogu poistovetiti sa klasičnim naučnim mišljenjem ni po kvalitetu značenja do kojih se dolazi ni po metodologiji. Začeci tih novih oblika prisutni su i u delima koja su izrađena po komparativnoj i interdisciplinarnoj metodici, ali su još uvek nedovoljno izdiferencirani. Na primer, za razliku od pozitivističke orijentacije, višedimenzionalni i dijalektički pristup procesima omogućava nam da niz problema posmatramo u optici kvalitativno različitoj od klasične nauke. Isto tako, protivrečnosti se rešavaju i kroz duboke procese unutrašnjih izmena u samom biću nauke (unutrašnji kvalitet nauke se duboko promenio u poslednjih sto godina).

Problem *per se* je veoma složen. Može se, naravno, odmah postaviti „naučno" zasnovano pitanje u kome će se, logično, inzistirati na „novim oblicima" mišljenja. U osnovi tako postavljenog pitanja je jedino tendencija da se problem po sebi ukine, nečujno instrumentalizuje pre nego što smo i postali svesni njegove suštine. Takvo pitanje je, zapravo, izvedeno, sekundarnog karaktera. Jedino moguće pitanje je: ima li naša epoha svoju misao, odnosno stvara li se njoj imanentan instrumentarij, „metodologija", forme? Mogu li se uočiti bitne tendencije njenog duhovnog samoodređenja?

Podsetimo se da kritika nauke nije novijeg porekla. Još je Huserl tvrdio da „u našoj nuždi života nauka nema šta da nam kaže". Ta kritika u različitim oblicima traje i danas. Nema sumnje da je većina osnovnih pozicija antinaučne kritike neprihvatljiva. Međutim, pored krajnje konzervativnih, antitehnicističkih stavova, teza koje nauku napadaju sa stanovišta iracionalizma, suočavamo se i sa mišljenjima koja inzistiraju na prevazilaženju suštine tradicionalne, građanske nauke, odnosno na dijalektičkom prevazilaženju parcijalizacije misli. Tako je, na primer, Roethlisberger u govoru održanom 1966. godine, povodom tri decenije tehnološke revolucije, izjavio: „Pitanje koje me stalno muči

[4] **Paul Dubach, *Die Industrielle Organisation*, 1969.**

glasi: šta će biti ako se ispostavi da nauka nije, kao univerziteti, podeljena na struke? Šta je sa svim onim oblastima što se preklapaju? Šta će biti ako se većina problema ljudi javlja baš na tim mestima preklapanja, tako da oni nemaju posla samo sa jednim od oba, nego sa oba? Kako tada postupiti? Kojim dvostrukim ili višestrukim jezikom tada govoriti?“[5]

U meri u kojoj savremena industrijska proizvodnja i na njoj zasnovana tehnologija sa kibernetikom doprinosi dijalektičkoj homogenizaciji ljudskog znanja, u toj meri „razmrvljena misao“, parcijalizovana, odsečena od sistemâ vrednosti, ne može adekvatno da se uklopi u svet kibernetske proizvodnje a da pri tom ne promeni svoju suštinu. Dijalektika istorijskog odnosa ljudske misli, uma, s jedne, i statičnosti duhovnih ljuštura, s druge strane, odražava se i u srži procesa intelektualnog rada i, šire, u odnosima između prakse, posebno intelektualne, oblika u kojima se ona istorijski ispoljava i potvrđuje i novih oruđa za rad.

Socijalne posledice su višestruke. Pojava nauke u materijalnoj proizvodnji građanskog društva izazvala je promene u organizaciji rada, u kvalifikacionoj strukturi radne snage itd. Uz prisustvo pukog empirijskog, zanatskog obrazovanja i paralelno sa razvitkom oblika naučnog znanja stvaraju se profesionalni slojevi sa adekvatnim obrazovanjem. Formira se, između ostalog, široka grupacija intelektualnih radnika koji se bave isključivo naučnim radom. Posmatrano sa tog stanovišta, nauka više nije privilegija samo viših slojeva, već postaje „svojina“ osnovnih proizvođačkih grupacija. Međutim, i tu postoji jedno — „ali“.

Činjenica je da u savremenoj proizvodnji sve širi slojevi ljudi dobijaju specijalističko i naučno obrazovanje. Međutim, da li je u pitanju „neminovnost“, „objektivna tendencija“ naučno-tehničke revolucije ili možda i nešto drugo?

Pre bi se moglo reći da je taj trend (bar u obliku sa kojim se suočavamo) — refleks klasne podele. Savremena proizvodnja, kao što je Rihta uočio, nesumnjivo zahteva izmenu kvalifikacionog modela radne snage. Ali, da li su postojeće izmene doista kvalitativno nove ili smo suočeni sa adaptacijom tradicionalnog, građanskog sistema obrazovanja i njegovih oblika novim zahtevima kibernetski ustrojene tehnologije?

Nimalo slučajno, paralelno sa prodorom naučno-tehničke revolucije javljaju se sve učestalije kritike sistema obrazovanja, zahtevi za *ublažavanjem specijalizacije* itd. Faktički rezultati tih kritika su dosta raznovrsni. Klasična monotonija rada je u znatnoj meri ublažena u poslednjih dvadeset godina. Došlo je do povišenja kulturnog nivoa u prosečnoj obrazovnoj strukturi — na osnovu sve oštrije izraženih potreba, ali i klasnih revandikacija. Pod političkim, sindikalnim i drugim pritiscima participacija u rukovođenju postaje polako sastavni deo građanske tehnokratske svakidašnjice. I napokon, nužnost specijalizacije se pokazuje

[5] Roethlisberger, *Tri decenije tehnološke revolucije*, „Direktor“, Beograd, 1973, str. 61.

prokleto izlišnom kada je u pitanju obrazovanje rukovodilaca. „Oplođavanje“ tehnokrata se ogleda u idolatriji principa rukovođenja, čiju suštinu nikako ne možemo označiti kao „naučno definisan predmet“, već pre kao produbljen skup informacija opšteg karaktera o različitim tehnikama manipulacije ljudima. Antispecijalistički karakter „specijalizacije“ rukovodilaca ogleda se, između ostalog, u sadržinskoj heterogenosti predmeta obrazovanja: od tehnike upravljanja preko privrednog razvoja, finansija, međunarodne, kadrovske problematike, ispitivanja tržišta do proučavanja međuljudskih odnosa.

I opet ne slučajno, na primer, cilj višeg tečaja rukovođenja (Advanced Management Program) pri Harvardu je u tome „da pripremi polaznike za preuzimanje zadataka viših rukovodilaca u poslovnom životu i javnim organizacijama... da poveća znanje polaznika o tome šta su poslovi i kako se oni vode, da proširi njihove poglede o uzajamnosti između poslovnog života i društva i o ulozi i funkcijama rukovodilaca. Naglasak je na opštem pristupu rukovođenju... a ne na pojedinim funkcionalnim oblastima“[6].

Navedeni primeri rečito govore da specijalističko, naučno obrazovanje nije toliko objektivno, tehnološki nužno koliko je njegova ekspanzija uslovljena društvenim poretkom u kome preovlađuje tehnokratska logika i oblicima klasne dominacije koji su joj imanentni, a čije ostvarenje nužno pretpostavlja prisustvo i rasprostranjenost „razmrvljene misli“ u životu alijeniranog čoveka.

I dok se svakodnevno susrećemo sa nizom zahteva za reformom sistema obrazovanja u cilju poboljšanja kvalifikacija radne snage i povećanja broja specijalista, dok se ti zahtevi sve obimnije ilustruju „argumentima“ poniklim u procesima naučno-tehničke revolucije, dotle se u istim objektivnim, tehnološkim uslovima istovremeno suočavamo i sa sve izrazitijim procesima ublažavanja specijalizacije u intelektualnom i manuelnom radu, a obrazovanje rukovodilaca je, po pravilu, kvalitativno različito od „naučnog“ obrazovanja egzekutora odluka. Zašto? Nova tehnologija i kibernetika zahtevaju uvođenje novih oblika mišljenja, ali u postojećim klasnim odnosima za radničku klasu se reprodukuju samo klasični oblici koji bitno utiču na *najamni položaj* intelektualnih i drugih radnika; tačnije, ni manuelni radnici ni visokoobrazovani kadrovi po prirodi svog obrazovanja ne mogu nikad shvatiti i razumeti znanje tehnokrata jer bi u tom slučaju duhovno prevladali sopstveni klasni položaj. Društvena, malograđanska klima laska stručnoj, duhovnoj ograničenosti u obrazovanju, utoliko više ukoliko je znanje „dublje“, to jest ograničenost veća, i doprinosi da ljudi postaju ponosni na svoju ograničenost, dok posedovanje šire kulture i obrazovanja postaje nešto nenormalno ili vid egzibicionizma koji „niko ne plaća“. Suština i forma tehnokratskog obrazovanja jasno pokazuju da se razlika u klasnom položaju tehnobirokrata i radničke klase ogleda, između ostalog, i u obrazovanju, odnosno formama mišljenja.

---

[6] *Obrazovanje rukovodilaca u svetu*, „Direktor“, Beograd, maj 1973.

Posmatrano sa tog stanovišta, „demokratizacija“ obrazovanja u „postindustrijskom“ društvu je prividna. Znanje koje omogućava opšti uvid u celinu društvenih procesa i razvijanje sposobnosti da se dođe do fundamentalnih ocena o društvenim činjenicama i procesima predstavlja klasnu privilegiju, jedan od temelja na kojima počivaju tehnobirokratske forme klasne dominacije. Nauka se javlja prevashodno kao intelektualni faktor koji omogućava radno angažovanje ljudi na savremenom stepenu razvoja proizvodnih snaga, i to u meri u kojoj ona postaje sve više proizvodna snaga, kao činilac profesionalnog i u krajnjoj konsekvenci klasnog raslojavanja.

Jedna od bitnih karakteristika vlasti kao suštine politike je totalitet poimanja društvene, ekonomske, političke stvarnosti sa stanovišta interesa vladajuće klase. Taj totalitet se uvek ispoljava kao „nauka vladanja“ u sferi rukovođenja, neposrednih i posrednih oblika vladanja. „Znanje proizvođača“, stvaralaca, eksploatisanih uvek je dato kao „parcijalno“, nikad celovito.

Ideja samoupravljanja, kada je u pitanju istorijska i neposredna, praktična primena znanja u kontekstu prevladavanja klasne podele, podrazumeva i proces „ukidanja“ totaliteta spoznaje vladajuće klase, ali i pozitivno, konstruktivno stvaranje novog totaliteta koji pripada radnom čoveku kao pretpostavke njegovog duhovnog ovladavanja društvenom stvarnošću. Osvajanje materijalnih pretpostavki je samo faza ljudske emancipacije koja se nužno izobličuje ukoliko je ne prati i celovito osvajanje pretpostavki intelektualne prakse.

Nepostojanje totalne duhovne spoznaje o sopstvenom klasnom i, šire, ukupnom ljudskom položaju i mogućnostima uzrok je našeg aktuelnog paradoksa, koji je posebno potenciran u sredinama sa razvijenim tehnobirokratskim odnosima. „Stručnjaci“ ne retko misle da su „pametniji“ od manuelnih radnika zato što stručnije sagledavaju *stručne* probleme, te u sferi takve kompetencije misle da mogu rešavati i ljudske probleme. Umesto da se ljudsko pravo i sposobnost izvodi iz temelja klasne egzistencije i njenih protivrečnosti, ono se izvodi iz „stručne pameti“ rođene u građanskom sistemu obrazovanja. Malograđanska stručna „superiornost“ potpuno zamagljuje svest stručnjaka o njihovom klasnom položaju, o oblicima manipulacije, posebno tehnokratske, o mnogo rafiniranijoj otuđenosti „duhovnog viška vrednosti“. Apsurdne meditacije niza „novolevičarskih“ ideologa o totalnom otuđenju jednostavno previđaju konkretno-istorijske uslove klasne borbe. Zapravo, u toj protivrečnosti, zahvaljujući, između ostalog, suprotstavljanju pojedinih društvenih slojeva, potcenjivanju jednih i precenjivanju drugih, nalaze se i osnovne mogućnosti „prosvećenog“ birokratizma i tehnokratizma, koji konkretno, u stvarnom odlučivanju ignorišu i naučnu i radničku stručnost i odlučuju na osnovu logike vlasti, odnosno vladajuće klase ili tehnobirokratije.

Empirijska je činjenica da je klasna svest stručnjaka na istorijski nižem nivou u odnosu na opštu radničko-klasnu svest. U uslovima ta-

kve diskrepancije širi se polje aktuelne tehnobirokratske manipulacije.

Koristeći i potencirajući postojeće razlike, tehnobirokratija suprotstavlja manuelne i intelektualne radnike od jedne do druge situacije. U SAD, na primer, dohoci velikog broja intelektualnih i manuelnih radnika su gotovo izjednačeni ili su razlike *de facto* minimalne s obzirom na njihove stvarne razlike u stvaranju vrednosti u uslovima delovanja zakona vrednosti. Čuvajući takvu poziciju, sindikati niza manuelnih zanimanja se ne retko eksponiraju kao stub građanskog establišmenta, a intelektualni radnici su, pored formi duhovne alijenacije, podvrgnuti i dodatnoj depresiji dohotka. Pored politike „jednakih" dohodaka, postoje i druge razlike u položaju manuelnih i intelektualnih radnika koje su prouzrokovane tehnobirokratskim poretkom; u tretmanu formi političkog protesta status manuelnih radnika je striktno regulisan i „poštuje se" (u određenim granicama, naravno), dok se forme pobune intelektualnih radnika, posebno studenata, tretiraju kao karcinom sistema, nešto što treba uništiti u korenu. U svakom slučaju, razlike u obrazovanju danas, kada je u pitanju socijalni i klasni status, imaju dalekosežne posledice.

S druge strane, naučna misao se sa razvojem tehnologije i sa pojavom čitavog niza naučnih disciplina i poddisciplina parcijalizuje do apsurda, raste nekontrolisano i preti hiperprodukcijom pukog empirijskog znanja, tačnije — niza teorijski potpuno irelevantnih „činjenica" koje glomazna naučna aparatura, naučni svet, sistematizuje, klasifikuje, ubacuje u raznorazne šeme, u skladu sa uhodanim ritualima, te na bazi već dovršenog proizvoda (što danas ide gotovo automatski) traži svrhu proizvodnje koja je prethodno dovršena.

Nauka je danas doista svuda prisutna, ali deo po deo. Građanska ekonomika, sa svojim sistemom vrednosti, sa svojom proizvodnom orijentacijom, nije usaglašena (sa stanovišta totaliteta) prema naučnim i ljudskim kriterijumima. Da li je nešto suprotno danas uopšte i moguće? Po našem mišljenju, građanska ekonomika može da primeni nauku jedino parcijalno, nikada u celini, kao što ni ljudska misao, sve dotle dok zadržava tradicionalnu formu, ne može sa parcijalnog stanovišta da obuhvati totalitet društvenih procesa i na toj osnovi podredi ekonomski sistem i proizvodnju ljudskim interesima. U najboljem slučaju, celina ekonomike može „duhovno" biti obuhvaćena u funkciji interesa vojnoindustrijskih kompleksa, koji za svoje funkcionisanje imaju da zahvale pre svega i širokoj primeni nauke. Ti kompleksi, u određenom smislu, predstavljaju i društvenu osnovu na kojoj se u savremenom društvu primenjuje nauka. Ne slučajno, takozvane „naučne industrije" su pre svega one industrije koje su tesno povezane sa ciljevima vojnoindustrijskih kompleksa.

Polazeći od činjenice da je nauka kao oblik „razmrvljene misli" sastavni element intelektualne prakse i rada građanskog društva, da je urasla u njegovo tkivo, možemo konstatovati da je njena primena istorijski duboko ograničena.

Klasna ograničenost nauke u građanskom društvu, razume se, nikako ne znači da radnička klasa u socijalizmu, pogotovo u uslovima samoupravljanja, treba da ima *a priori* negativan stav prema nauci. Ne, nipošto, jer je naučno znanje „najvitalniji deo društvenog bogatstva“, kako je isticao Marks. Reč je o tome da radnička klasa ukine klasne pretpostavke otuđenja naučne misli i društvene oblike zloupotrebe njenih rezultata, da je stavi u funkciju ostvarenja svojih istorijskih ciljeva i učini moćnim sredstvom društveno-ekonomskog oslobađanja rada. Nema, razume se, „čiste“, „objektivne“ nauke, klasno neodređene. Međutim, kada se prevaziđu postojeće klasne protivrečnosti i podele, tek će se tada steći uslovi da očovečena i slobodna misao služi svom tvorcu, čoveku, svakom koji slobodno misli i radi, a ne da bude u funkciji potreba klasne dominacije.

Branislav Krstić

UREĐENJE ČOVJEKOVE SREDINE — NOVI KVALITET RAZVOJA

U posljednjih nekoliko godina problematika čovjekove sredine, sa iznenađujućom brzinom, svrstava se u vrh najaktualnijih problema svijeta. Rasprava o toj problematici, u kojoj učestvuju vlade i međunarodne organizacije, javnost i nauka, političari i menadžeri, dobija i euforične intonacije.

Da li će biti adekvatno ako kažemo da je sve to sticaj okolnosti ili će biti vjerodostojnije ako povjerujemo da u takvoj reakciji društva i vremena treba tražiti dublje uzroke? Zar nije mogućno da ljudi jedno životno pitanje prije dožive emotivno nego što ga objasne racionalno? U svakom slučaju, nesumnjivo je da je u posljednje dvije godine problematika sredine doživjela kvalitativno drugi tretman: umjesto o sredini i zaštiti, govori se o sredini i razvoju.

I. SREDINA I RAZVOJ

Odnos čovjeka i sredine prolazio je u razvoju društva kroz različite faze.

1. U *prvobitnom društvu* čovjek i sredina održavaju punu uzajamnost interesa i ravnotežu razvoja. U procesima proizvodnje (koji su razmjena između čovjeka i prirode) čovjek mijenja sebe i učestvuje u mijenjanju prirode. Proizvodnja se ostvaruje u poljoprivredi, lovu, ribolovu, građenju, korišćenju resursa, ne narušavajući prirodne ekološke cikluse. Čovjek je integralni dio živog svijeta. S pravom se može govoriti o *identitetu* (relativnom) čovjeka i sredine, ali kao izrazu zavisnosti čovjeka od prirode.

Proces prvog velikog *oslobađanja* čovjeka — oslobađanja od prirode istovremeno je i proces *ovladavanja* prirodom. Ta protivrječnost izraziće se kao harmonija u odnosima čovjeka i prirode ili kao gospodarenje čovjeka nad prirodom, u zavisnosti od društvenih ciljeva.

2. *U društvu privatnog vlasništva* proces oslobađanja čovjeka od prirode neizbježno se realizuje kao proces gospodarenja prirodom.

Čovjek postaje (sa svakim korakom razvoja sve više) njen *eksploatator*, „osvajač", „gospodar".[1] To je takozvani eksternalistički period ovog odnosa koji obilježava sve veća dezintegracija čovjeka i sredine. Čovjek se otuđuje od prirode; sljedstveno tome, i od svoje prirode.

Smatra se da je takav razvoj znatno podstakao proizvodne snage i ogromno uvećao bogatstva — bar onih društava koja su krenula u eksploataciju resursa i razvoj „eksploatatorskih" tehnologija (tekstil, željeza, drva, nafta, energetika, zatim čitave porodice prerađivačkih industrija itd.). Uostalom, kao što se smatra da je i eksploatacija robova znatno unaprijedila proizvodne snage antičkog svijeta.[2]

3. U *ekonomski najrazvijenijim područjima* svijeta čovjek je uspio da pokori prirodu i zaposjedne svu sredinu. Znatan dio nje potpuno je „otprirodio"; upravo onaj u kome se nastanio. U procesima eksploatacije sredine, ne samo prirodne koju je baštinio, već i urbane koju je izgradio, pojedinačni oblici ugrožavanja sredine dobili su kvalitativno novu dimenziju: *krizu sredine*.[3] (Ovdje posebno ističemo da je nedovoljno govoriti samo o eksploatatorskom odnosu prema prirodnoj sredini a ne vidjeti da je u društvu privatnog vlasništva isti odnos i prema naseljenoj sredini (gradska zemljišna renta, najamne kućerine, „raubovanje" centralnih gradskih zona, privatizacija rekreacionih područia, zloupotreba kulturnih vrijednosti, segregacija stanovništva i drugo). Gubeći ovo iz vida, opredjeljenja dobijaju izrazito biološki, odnosno ekološki karakter i gube sociološki, ostaju u sferi ekoloških restrikcija, a manje dejstvuju u sferi društvenih tokova.[4]

Narušeni su temelji ravnoteže čovjeka i prirode. Čovjek, kao ni druga živa bića, ne može živjeti bez prirodne sredine. Artificijelna sredina prijeti da uguši prirodno, potom i društveno biće čovjeka; jer postvarivanje prirode postaje „otprirođavanje" čovjeka. Razvoj počinje da *ugrožava samog čovjeka*.

Sredina koja je svojevremeno bila podstičući činilac razvoja postaje u naše vrijeme *limitirajući* činilac razvoja. Čovjek i sredina otvaraju novo poglavlje odnosâ — antagonističkih protivrječnosti.

---

[1] Privatna svojina ima smisao okupacije prirodnog svijeta.

[2] Tako će rimska civilizacija koja je svoju ekspanziju ostvarila eksploatišući roblje postati preteča zapadnoj civilizaciji koja će svjetski obrazac sistema ostvariti eksploatacijom (prvo kolonijalnom, potom ekonomskom) ljudi i resursa. Zato, valjda, poražavajuće djeluje i sličnost opisa o zagađenju starog Rima (Mumford, *Grad u historiji)* sa zagađenjem današnjih metropola, razumije se, savremenim zagađenjima.

[3] „Čovjek je na istorijskoj prekretnici podobnoj da se otvori jednoj krizi, iznenadnijoj, univerzalnijoj i besputnijoj od svih kriza koje je poznavao ljudski rod" (B. Ward and R. Dubos, *Only one earth*, 1972).

[4] Oni koji danas problematiku čovjekove sredine svode na ekologiju (a ta pojava je i česta i nije slučajna) ponavljaju grešku biologizma s konca prošlog i s početka ovog vijeka koji je ljudsko društvo vidio kao biotički organizam i potcijenio sociološke i psihološke procese svojstvene samo ljudskom društvu i čovjekovoj svijesti.

II. KRIZA SREDINE — ISTORIJSKA KATEGORIJA

Izložena evolucija odnosâ čovjeka i sredine ukazuje na određenu zakonomjernost u tom razvoju: od identiteta čovjeka i sredine preko eksploatacije sredine do antagonističkih protivrječnosti koje prijete da ugroze razvoj. Od odnosa koji su bili podstičući za razvoj i kreativni za vrijednosti ulazi se u odnose koji postaju limitirajući za razvoj i degradirajući za vrijednosti.

Ova, kao, uostalom, i svaka zakonomjernost, označava da se uzroci krize sredine ne nalaze u pojedinačnim greškama razvoja, već je ta kriza neizbježna posljedica *određenog* razvoja društva. Steklo se dovoljno činjenica koje ukazuju na *društvene uzroke* krize sredine i dovoljno razloga da konstatujemo da je riječ o *istorijskoj kategoriji*.

Ako polazimo od činjenice da je čovjek ne samo društveno, nego i *prirodno* biće, onda imamo pravo da postavimo tezu da se protivrječnosti razvoja neće manifestovati samo u odnosima unutar društva, već i u odnosima između društva i prirode, to jest čovjeka kao dijela živog svijeta uopšte.

Sljedstveno tome, može se pretpostaviti da će u razvoju zasnovanom na eksploataciji, uz poznate istorijske protivrječnosti: klasâ unutar jedne zemlje i razvijenih i nerazvijenih zemalja unutar međunarodne zajednice, nastati istorijska protivrječnost društva i sredine u kojoj čovjek živi.[5]

Pitanje je, dakle: da li je istorijski nastupio period kad *ekspanzija* razvoja počinje da doseže granice poslije kojih sredina prestaje da bude podoban okvir življenja?

U tom smislu, iako zaslužuje da bude osporen kao ocjena, indikativan je kao simptom glavni zaključak studije MIT-a: „Ako se nepromijenjeno nastave sadašnji trendovi rasta stanovništva, industrijalizacije, zagađivanja, proizvodnje hrane i iscrpljivanja resursa, granice razvoja na ovoj planeti biće dostignute već u toku slijedećih stotinu godina."[6]

Granice razvoja su ugrožene i istorijska transformacija odnosâ čovjeka i sredine je neizbježna. Sljedstveno tome, treba očekivati kvalitativne promjene u odnosima čovjeka i sredine. Karakter i dimenzije tih promjena mogu biti sporni, ali, da će te promjene biti temeljite, to postaje nesumnjivo.

Može se postaviti pitanje: da li se time marksistička interpretacija društvenog razvoja proteže predaleko, ne samo na društveno uređenje, koje je uvijek podrazumijevalo i ekonomsko uređenje, već i na uređenje sredine (možda je jasniji termin: prostorno uređenje)? Pored ostalih razloga, podsticaj za ovu tezu nalazi se u činjenici da su svi utopisti — od Tomasa Mora *(Utopija,* 1518) i Tomaza Kampanele *(Grad sunca,* 1623) preko Babefa i Sen-Simona do Šarla Furijea *(Novi industrijski i socijalni svijet)* i Roberta Ovena *(Novi pogled na društvo,*

---

[5] Teza iznijeta u referatu na međunarodnom simpoziju o sredini održanom u Tokiju 1970. godine.

[6] The Limits to Growth, Massachussets Institute of Technology, 1972.

1813) — interpretirali društveni razvoj u gradu i prostoru.[7] To su činili, i to za naša shvatanja neuobičajeno detaljno i temeljito, i Platon i Aristotel.

Ako prihvatamo da je kriza sredine nastala kao neizbježna posljedica postojećeg razvoja, onda njene uzroke neće biti dovoljno tražiti „u načinu na koji čovjek koristi prirodna dobra... u tehnologiji" niti će biti mogućno vjerovati da je „jedan vijek brže ekonomske ekspanzije progresivno rodio monstruoznu prijetnju kvalitetu života u razvijenim zemljama"[8]. Antagonističke protivrječnosti sredine i čovjeka koje danas karakterišu i prirodnu i urbanu sredinu ekonomski najrazvijenijih zemalja ne svode se (više) na tehnološke, ekonomske, urbane, zdravstvene probleme i, istorijski gledano, one nisu neizbježna „propratna pojava napretka".

Zato teza o krivici tehnologije ili krivici čovjeka izgleda (danas) naivna.[9] Vjerovanje da bi prvu trebalo izmijeniti, a čovjeka prevaspitati, neodoljivo podsjeća na svojevremeno oslobađanje robova na pojedinim imanjima ili na karitativne akcije za pomoć eksploatisanima; dobro su došle, ali su van istorijskog mjerila pojave.

Uvjereni smo da se s pravom može zaključiti da je u društvenom uređenju zasnovanom na vlasništvu i eksploataciji dominirao obrazac ekonomskog uređenja u kome je sve bilo usmjereno ekspanziji proizvodnih snaga, a prenebregnuta je životna sredina u kojoj se one razvijaju. Odnosi u proizvodnji nisu odgovarali zakonima u prirodi. Kao da se izgubilo iz vida da je proizvodni „sistem", iako potka, ipak dio „sistema" življenja, što će reći da je drugi sistem sredina prvome. Time je samo potvrđena stara teza da je ljudska proizvodnja (za razliku od životinja) dvojaka: proizvodnja života i proizvodnja sredstava za život.[10]

Civilizacija kojoj pripadamo ugradila je u svoj razvoj motive koji prijete da ugroze njene vrijednosti. Između „biti" ili „imati" odabrano je „imati".[11] Eksploatacija na jednoj uvijek je podrazumijevala ugrožavanje na drugoj strani. Društvo sazdano na eksploataciji, istorijski gledano, uvijek je bilo osporavano kao razvoj i rušeno kao vlast.

U društvenom razvoju, očigledno, nije bilo dovoljno prevladavati samo istorijske protivrječnosti u društvenim odnosima (protivrječnosti

[7] Napomenimo, zbog značaja za zaključni odjeljak ovog teksta, da svi utopisti, bez izuzetka, postavljaju ukidanje privatnog vlasništva kao pretpostavku za budući razvoj društva.

[8] McNamara na konferenciji OUN o sredini održanoj u Stokholmu 1972. godine.

[9] Čovjek kao prirodno biće ne može biti rušilac sredine čiji je dio. U svijesti čovjeka postoji „model" harmoničnog odnosa sa prirodom. On postaje rušilac u mjeri u kojoj je to postalo društvo kome pripada. Zato je hipokrizija motivisati ljude profitom na eksploataciju sredine, a istovremeno ih „ubjeđivati" da je grijeh ako to čine.

[10] „Produkcija života, kako sopstvenog u radu tako i tuđeg u rađanju, javlja se kao dvostruki odnos: s jedne strane kao prirodni, s druge strane kao društveni odnos." (K. Marx — F. Engels, *Njemačka ideologija*).

[11] Pod „imati" obično se podrazumijeva bogatstvo, rjeđe vlast; a u pitanju su dva lica istog fenomena — posjedovanje stvari i ljudi.

klasa, potom razvijenih i nerazvijenih). Na dnevni red se (istorijski) postavlja i prevladavanje protivrječnosti u odnosima društva i sredine.

III. PRAVCI PREVLADAVANJA KRIZE SREDINE

Savremena kriza sredine, u mjeri u kojoj postaje limitirajući činilac razvoja, postaje neizbježno i *podstičući* činilac u preispitivanju sistema društvenih vrijednosti. Napor da se riješi krizno protivrječje u odnosima „visokorazvijenog" društva i sredine angažovao je impresivnu lepezu inicijativa i akcija. Angažovani i mogući pravci su: (a) kočenje razvoja („nulti razvoj); (b) korigovanje tekućeg razvoja; i (c) drugačiji razvoj.

Ad (a). Kočenje razvoja izazvalo je znatnu buru reagovanja. Iako je takva orijentacija, po definiciji, protivprirodna, iako je u zemljama u kojima je rođena doživjela vjerodostojna suprotstavljanja, ona ne može biti olako skinuta s dnevnog reda. Podaci kojima je inspirisana nisu izmišljeni, kompjuteri su programirani po modelu postojećeg društva i poznatog razvoja. Zato, ma koliko sporne bile ocjene, njen značaj ostaće nesumnjiv po tome što utvrđuje da „obilje, izgleda, samo otežava teškoće" i da postojeći „rast nije razvoj".[12] Jedna civilizacija sagledala je viziju svog (mogućnog) kraja.

Postaje sve jasnije da ekonomski prosperitet, sam za sebe, te parcijalni (privatni, sektorski, lokalni) i kvantitativni kriteriji razvoja (dohodak, rentabilitet, potrošnja) nisu dovoljni, više nisu ni odlučujući za vrednovanje razvoja društva.[13]

Ad (b). Korigovanje tekućeg razvoja je pravac koji su praktično prihvatile vlade znatnog broja zemalja i mnoge međunarodne institucije i organizacije. U sklopu teme koju obrađujemo postavlja se, međutim, pitanje: da li je korigovanje toka koji proističe iz određenog sistema društvenih vrijednosti mogućno a da se taj sistem vrijednosti ne promijeni?[14]

Mjere korigovanja ne mogu se svesti na „odgađivanje" voda, vazduha, tla, na zaštitu prirodnih i istorijskih rijetkosti (kao što ni početkom ovog stoljeća za oslobađanje eksploatisanih klasa nije bilo odlučno povećavanje plata ili smanjenje radnog vremena ili kao što sad za raz-

---

[12] Postojeća hipertrofija razvoja podsjeća na „biološku grešku" sa mastodontima, koji su svoje ime danas pozajmili našim metropolama.

[13] „Treba preispitati naš redoslijed prioriteta i napustiti model jednodimenzionalnog rasta koji je dao više mjesta stvarima nego ljudima i koji je više umnožio naše potrebe nego što nas je zadovoljio" (Indira Gandhi na konferenciji OUN o sredini održanoj u Stokholmu 1972. godine).

[14] Konferencija OUN o sredini održana u Stokholmu 1972. godine ostaće zapisana kao najorganizovanije nastojanje zapadne civilizacije da u postojeći sistem društvenih vrijednosti ugradi instrumentarij korektiva. Apstinencija Kine, neučestvovanje SSSR-a i većine socijalističkih zemalja, znatan otpor Indije i drugih zemalja Azije i Afrike, kao i „opoziciona konferencija" koja se uporedo održavala u Stokholmu, ukazivali su na duboko protivrječje „ostalog svijeta" sa zapadnocivilizacijskim modelom razvoja i iznuđenim opredjeljenjem konferencije.

voj nerazvijenih nije odlučno veća cijena bakra ili transfer tehnologije). Nije u pitanju ni 0,7% nacionalnog bruto produkta koje bi bogate zemlje mogle dati siromašnim zemljama za zaštitu sredine (kao što neki predlažu) niti 2 do 4% koje bi bogate zemlje morale da izdvoje za sopstvenu zaštitu (kao što se drugi trude da obezbijede). Takvi problemi će se rješavati i više ili manje prevladavati.

Treba se bojati da naša opredjeljenja, i sama ograničena „istorijskim obrascem" kome pripadamo, ne dosežu dubinu smisla koji problem pokreće. Zaista, suština nije u zagađenju sredine; razvoj je u pitanju.

Šta je sa procesima urbanizacije koji za rezultat imaju kancerozno tkivo gradova naše civilizacije; sa automobilizacijom koja će, kad svako bude posjedovao auto, zakrčiti komunikacije i gradove? Šta je sa iscrpljivanjem resursa koje prijeti da čovjek ostane bez prirodne vode, prirodnih materija, prirodnog vazduha, bez prirode u svom življenju, ukratko — da se „otkorijeni" iz sredine čiji je i sam dio? Šta je sa proizvodnjom koja je više motivisana profitom nego potrebama, čiji su tehnološki procesi prenebregli ekološke zakone? I konačno, šta je sa otuđenjem čovjeka, što je samo socijalni odnos istog toka razvoja u kome je eksploatacija ekonomski odnos?

Treba demistificirati takav razvoj u kome je čovjek sve više okružen artificijelnim i tipiziranim proizvodima, gradovima, odnosima. U takvim uslovima i on sam postaje takav i dalje reprodukuje artificijelnost i tipiziranost. Krug, tako, postaje sve uži i nepodnošljiv za čovjeka.

Problem nije manje kritičan ni u odnosu na razvoj nerazvijenih zemalja. Već se uočava da će najrazvijenije zemlje, restrukturirajući svoj razvoj, prebaciti eksploataciju resursa i zagađivačke tehnologije na leđa zemalja gdje još nije došlo do obrazovanja „cijene sredine" (troškova koje treba platiti za njeno ozdravljenje). A zna se da će ove zemlje, kad budu na višem stepenu razvoja, ovu cijenu morati da plate. Tako se pojavljuje novi vid (super)eksploatacije nerazvijenih. Ne manje problem se manifestuje u slijeđenju obrasca urbane sredine koji je ne samo degradirajući za čovjeka, već na višem stepenu razvoja preskup za društvo.[15]

Današnja tehnološka i ekonomska opredjeljenja vjeruju da će restrukturiranje razvoja i uključivanje „cijene kvaliteta sredine" u troškove donijeti ozdravljenje stanja.[16] Postoji opasnost da se prema sredini počnemo ponašati kao i prema zdravlju. Fenomenologija oboljenja (kao i ugrožavanja sredine) evoluira, a cijena zdravlja je sve veća. Lažno smo umireni, ali smo sve manje zdravi. Živimo sve više liječeći se, umjesto da drugačije živimo. Govori se o zdravoj sredini, a u pitanju je zdravlje društva.

---

[15] Ogromna sredstva daju se za asanaciju i rekonstrukciju ovakvih gradova.

[16] Zar je perspektiva čovječanstva da mir čuva cijenom naoružavanja, a sredinu cijenom „odgađivanja"!

Ad (c). Ako prihvatamo tezu da je kriza sredine posljedica istorijskog razvoja, onda ni korigovanje ni zaustavljanje potojećeg razvoja ne mogu donijeti njeno prevladavanje. Suština nije u zaštiti sredine, već u stvaranju društva koje neće svojim razvojem reprodukovati antagonističke protivrječnosti čovjeka i sredine.

Ugrožavanje sredine, time i čovjeka, ne može biti prirodan rezultat razvoja društva. Čovjek i priroda morali bi uspostavljati takav odnos u procesima proizvodnje i u društvu konstituisati takav sistem društvenih vrijednosti čiji bi rezultat bio trajna *reprodukcija sredine* (uvijek na višem nivou razvoja).

Prevladavanje kriznih protivrječnosti društva i sredine ne može se, prema tome, ostvarivati u okviru postojećeg obrasca održanja, tačnije, uređenja sredine[17]; neizbježno je uspostavljanje drugačijeg obrasca uređenja sredine.

IV. OBRAZAC UREĐENJA SREDINE

Istraživanje obrasca uređenja sredine biće dugoročan (i zahvalan) poduhvat institucija koje se toga prihvate. U ovom tekstu, razumije se, nije mogućno dati više od izvjesnog pristupa i nekih (manje izvjesnih) orijentacija.

Prije svega trebalo bi istražiti *oblasti* u kojima se javljaju glavni pojavni oblici ugrožavanja sredine.[18] Osnovne oblasti u kojima se manifestuje ugrožavanje sredine jesu: (a) procesi prirodnog samougrožavanja; (b) procesi urbanizacije; (c) procesi proizvodnje; (d) upravljanje resursima; i (e) upravljanje (i namjena) prostorom.

Ad (a). Prva kategorija (erozija, poplave ili suše, nanosi iz gornjih riječnih tokova u donje, zemljotresi, iščezavanje pojedinih živih vrsta i drugo.) je specifična vrsta ugrožavanja. Ona postoji nezavisno od čovjeka, ali se (danas) vrši uz njegovo sve veće učešće. Ona potvrđuje da pojedinačno ugrožavanje sredine nije van zakonitosti prirodnog razvoja, ali da ono ne izaziva krizu jer se „samoreguliše".

Ad (b). Procese urbanizacije, koje je svojevremeno karakterisala protivrječnost grada i sela, karakteriše ubrzana polarizacija stanovništva i bogatstava u mastodontskim gradovima, uz uporedno osiromašavanje ogromnih područja — što čini i jedne i druge ugroženim. U vrijeme kad se milioni ljudi iz osiromašenih područja slivaju u gradove, bogatiji iz njih bježe, vraćajući se veoma često u ista područja. Izmišljena je (nova) industrija rekreacije. U procesu „otkorjenjavanja" čovjeka iz sredine savremeni nomadi postaju brojniji nego

[17] Održanje bi bilo kad bi čovjek bio samo prirodno biće; budući da on ostvaruje svjestan odnos prema sredini, riječ je o uređenju sredine.

[18] Još uvijek smo pretežno u fazi istraživanja samih pojavnih oblika ugrožavanja, a ne oblasti u kojima nastaju, pa se zato problematika sredine najviše vidi sa stanovišta zagađivača; time se posljedici daje prioritet umjesto uzroku.

i u jednom razdoblju istorije.[19] Smisao naseljavanja da reprodukuje sredinu za življenje čovjeka zamijenjen je kvantitativnom reprodukcijom gradova.

Ad (c). U procesima proizvodnje, od obrade polja i lova do tercijarnih djelatnosti i od proizvođačke do „potrošačke" civilizacije, čovjek se sve više dezintegriše od prirode. Jedinim kompletnim zanimanjem: poljoprivredom ostalo je da se bavi u nekim zemljama (na primjer, u SAD) 6% zaposlenog stanovništva, a poražavajuće raste učešće „sjedećih" zanimanja — bez jasnog saznanja o biološkim, ekološkim i društvenim posljedicama. U tehnologiji koja je ignorisala kružne procese (asimilacije prethodnih produkata) i koja proizvodi za težište proizvodnja se iscrpljuje u kvantitativnoj ekspanziji u kojoj otpaci (pa i upotrebni predmeti koji to sve više postaju) počinju da preovlađuju zatrpavajući i sredinu i potrebe.

Ad (d). Upravljanje prirodnim resursima zasnovano na eksploataciji dovelo je do bezumnog iscrpljivanja zemljišta, sirovina, vegetacije, do degradiranja i skrnavljenja šuma, voda, vazduha, prirodnih ambijenata, do zamjenjivanja prirodnih materijala vještačkim, prijeteći da stvori artificijelni svijet oko čovjeka. Ekonomski prognozeri počeli su da budu zabrinuti zbog nestajanja materijalnih resursa; ali „svemoćna nauka" naći će zamjene. Opasnije je što će, u mjeri u kojoj zamiru prirodni resursi, presušivati i izvori čovjeka. U svijetu koji bi postao „erzac" prirode nastao bi i „erzac" čovjeka.

Ad (e). Prostor kao okvir u kome se razvijaju (i objedinjavaju) pojave navedene u tačkama (a) do (d) i u kome su se nekad, kao „neterpnom", svi parcijalni interesi mogli da „smjeste" postao je tijesna arena suprotstavljenih interesa. Lažna oskudica prostora u uslovima razvoja motivisanog profitom dovodi do patologije njegovih struktura (rente u građevinskom zemljištu, hipertrofije polova, razvoja štetnih namjena, brojnih disfunkcija). Sredina se preoblikuje, tehnizira, ukratko, „otpriroďava" i stvara se „klimatizovana" civilizacija. „Centralni" dijelovi prostora postaju sve skuplji (što je u društvu privatnog vlasništva sinonim za vrijednost), ali, ipak, sve manje vrijede. Što je civilizacija „razvijenija", sredina je zagađenija, saobraćaj zakrčeniji, socijalni odnosi ugroženiji, ljudi otuđeniji.

U slici koja je data mogu se izvršiti znatne izmjene, ali nije vjerovatno da bi se dobilo više smisla u tokovima, da bi prospekti zamijenili ćorsokake. Takva kakva je, ona pokazuje da tehnologija ili čovjek sam nisu jedini, a nisu ni osnovni, uzroci krize sredine.

Tekući razvoj, u kome je osporen smisao osnovnih tokova, doveden je u pitanje:

— procesi urbanizacije više ne stvaraju (počinju da „rastvaraju") sredinu za življenje čovjeka;

— procesi proizvodnje više ne zadovoljavaju (počinju da ugrožavaju) elementarne potrebe razvoja;

[19] U SAD, prema nekim podacima, prosječni stanovnik u toku svog života promijeni više od 4 puta mjesto stalnog boravka.

— prirodni izvori presušuju;

— prostor postaje arena sukoba, „pretrpana menažerija", artificijelan po obliku i ponašanju.

Postajaće sve očiglednije da postojeći obrazac uređenja sredine, bilo da zaustavimo njegovo pogoršavanje bilo da nastavimo da ga korigujemo, *istorijski* ne predstavlja rješenje. Izlaz ne može biti ni u povratku čovjeka u svijet prirode.[20] Vulgarne su alternative i naturalizacije i tehnizacije svijeta. Čovjek je rezultanta prirodnog razvoja, ali prirodnog razvoja u čijem oblikovanju i on učestvuje. Danas (više) nema prirodne sredine (u doslovnom smislu te riječi), i to je normalno, ali postaje štetno kad proces njenog „očovječavanja" preraste u proces „otpriro đavanja".

Smisao je u tome da čovjek *prirodno razvija svijet* koji stvara. Čovjekovo stvaranje ne može biti protiv stvaranja prirode. Tokovi društvenog i prirodnog razvoja ne mogu biti izdvojeni i suprotni; oni se moraju reintegrisati. Zabluda je dijeliti sredinu na onu koju gradimo (urbanu) od one u kojoj gradimo (prirodnu).[21] Sredina mora biti jedna kao što i čovjekovo biće (prirodno i društveno) mora biti cjelovito.

Obrazac uređenja sredine podrazumijevaće takav razvoj u kome će biti nužno:

— ostvariti drukčiji „model" urbanizacije koja će više slijediti prirodni (uravnoteženiji) razmještaj stanovništva i aktivnosti po cjelini teritorije i u prirodnijim oblicima;

— razviti proizvodnju koja će rehabilitovati (relativno) vrijednosti primarnih djelatnosti i cjelinu proizvodnog kompleksa i koja će, poštujući zakone ekološke ravnoteže, proizvoditi „bez otpatka";

— upravljati prirodnim resursima znajući da se to ne može vršiti eksploatacijom ako se trajno ne obezbijedi njihova reprodukcija;

— angažovati prostor znajući da nije neiscrpan i da se mora upotrebljavati sa stanovišta opštih i dugoročnih interesa — da bi, upotrebljen od jednih, bio i ostao vrijedan za sve.

Jednosmjerni proces „osvajanja" prirodne od strane urbane sredine mora postati i reversibilan, to jest kružan (transformiranje i urbane sredine u prirodnu). Kriterij za implantaciju proizvodnih kapaciteta ne može se svesti na parcijalni rentabilitet investicija, već se moraju rehabilitovati prirodni izvori ljudi, sirovina, uslova življe-

---

[20] Ni Rousseauov zahtjev za „okretanjem" prirodi kad su društveni odnosi postali „protivprirodni" nije imao istorijsku šansu.

[21] „Proces očuvanja prirodne sredine i proces ekspanzije urbane sredine izgledaju protivrječni jer se javljaju paralelno umjesto integralno. Međutim, njihova integralnost je vid i uslov integralnosti čovjekovog bića, koje ne može biti osuđeno da, gradeći jednu sredinu koja je izraz njegove civilizacijske potrebe, razara drugu koja je izraz njegove biološke egzistencije" (iz autorovog referata na evropskom skupu OUN o sredini održanom u Pragu 1971. godine).

nja.[22] Vještačko dijeljenje mjesta i ritma života u trouglu stanovanje — rad — odmor mora, u mjeri u kojoj je to moguéno, ustupiti mjesto cjelovitosti življenja. Saobraćaj mora biti javan.

Suštinsko pitanje postaje: obezbijediti da proces *istorijskog* razvoja ne bude proces *„otprirođavanja"* sredine i čovjeka. Humanizacija čovjeka ne može se ostvariti bez humanizacije sredine.

V. ISTORIJSKA PERSPEKTIVA UREĐENJA SREDINE

Društveni razvoj je nametnuo problem uređenja sredine kao istorijski zadatak. Savremena nauka, tehnologija, komunikacije, energetika dostigle su takav stepen razvoja koji (više nego ikad ranije) čini realnim ovu istorijsku perspektivu. Ostvarivanje ovog zadatka postaje danas pitanje društvenog sistema; sistema koji u svom razvoju neće, neizbježno, rađati antagonističke suprotnosti, pa će otpasti mogućnost da se one reprodukuju u odnosima čovjeka i sredine.

Da li će, onako kao što je problem eksploatacije čovjeka postavio pitanje opstanka kapitalističkog sistema i otvorio eru socijalizma, i problem eksploatacije sredine postaviti pitanje preispitivanja kapitalističkog i obogaćivanja socijalističkog društvenog uređenja?

S pravom je rečeno da su „dva sistema vrijednosti i dvije koncepcije svijeta ovdje konfrontirani"[23].

Ako dobro razumijemo poruke prošlosti i potrebe budućnosti, taj sistem vrijednosti neće moći izrastati iz društva *privatnog vlasništva,* u kome je *individualni interes* stariji od opšteg i u kome je *vlast otuđena* od čovjeka.[24] Riječ je o ekonomskom, socijalnom i političkom izrazu gospodarenja individue nad društvom, dijela nad cjelinom. Smisao je u *socijalizaciji društva* umjesto privatizacije, u *rehabilitaciji cjeline razvoja* umjesto vladavine dijelova.

Evolucija sredine morala bi regenerisati prirodne cikluse razvoja, a čovjekovo prirodno i društveno biće morali bi biti reintegrisani.

Osnovni tip društvene organizacije, razumije se, u budućnosti, neće moći biti preduzeće koje je izraz parcijalnog interesa i profitne ekonomije. Niti će biti moguéno vratiti se na porodičnu zadrugu koja je bila osnovna jedinica naturalne faze razvoja ili na pleme koje je odgovaralo prvobitnom društvu. Izgleda neizbježno da se rehabilituje cjelina društvenog življenja čovjeka, dakle *društveno-proizvodna* organizacija.[25]

[22] Oprečne ovome su koncepcije o razvoju „propulzivnih područja", poznate u kapitalističkoj prostornoj ekonomiji, ali koje i kod nas imaju značajne zagovornike među urbanistima, pogotovu među ekonomistima.

[23] Chombart de Lauwe na međunarodnom simpoziju o sredini održanom u Tokiju 1970. godine.

[24] Smisao je u tome da se ljudima *vrati* upravljanje opštim poslovima podrazumijevajući i (organizacionu) deprofesionalizaciju i (prostornu) decentralizaciju.

[25] Pokušaji starih istočnih zemalja u ovom pravcu ne mogu biti slučajni, kao što nije naivno ni uređenje otoka u Morovoj Utopiji ili uređenje „falangi" kod Furijea i Konsiderana.

Prvobitno društvo slijedilo je razvoj spontano. Savremeno društvo taj razvoj mora da ostvari svjesno. To, pored ostalog, pretpostavlja planski razvoj, ali *kvalitativno* drugačiji i po sadržini i po obliku. Planiranje sredine moralo bi da u društvenom uređenju sredine za čovjeka obezbijedi one uslove koje priroda, slijedeći zakone ekologije, obezbjeđuje u razvoju živog svijeta. Nauka koja je postala „robinja proizvodnje" morala bi da se transformiše u „saveznika revolucije".[26] Planiranje i nauka imaju uslove da postanu sredstvo humanizacije uslova življenja i osnova odlučivanja ljudi o sopstvenoj egzistenciji.[27]

Uređenje čovjekove sredine, kao što vidimo, postaje bitan, podstičući činilac u razvoju društva i njegovih vrijednosti. Ono će uticati na razvoj i kapitalističkog i socijalističkog sistema, ali će im biti i svojevrstan istorijski ispit.

Svjedoci smo da je zapadni svijet podstakao snage i angažovao znatna sredstva da bi restrukturirao politiku svog razvoja u okviru postojećeg sistema. Ova politika, kao kao što se zna, dobila je mjesto i u svjetskoj političkoj strategiji Zapada.[28]

Najrazvijenije kapitalističke zemlje dejstvuju sa snagom i uvjerenjem da će prevladati i ovu krizu svog razvoja, kao što se smatra da je učinjeno sa ekonomskom krizom tridesetih godina (New Deal).[29]

Istorijski se, međutim, ne može prenebreći da je kapitalističko društvo bilo nosilac eksploatacije ljudi; ono je to, po prirodi svog razvoja, postalo i u odnosu na sredinu. Tako su se ekonomske krize nastavile ciklusom kriza sredine: krize stanova (naročito između dva rata), krize saobraćaja, krize voda i vazduha, na pomolu je kriza velikih gradova (pogrešno se govori o krizi urbanizma). Ali, ovog puta nije riječ o periodičnom ponavljanju ekonomskih kriza, već o sukcesivnoj seriji kriza od kojih svaka slijedeća donosi viši stepen ugrožavanja sredine i „otprirođavanja" čovjeka i veće osporavanje smisla razvoja.

Ako su ugroženost od ekonomskih kriza bogate zemlje prebacile na leđa siromašnih (i time beznadno otvorile „makaze" razlika razvijenih i nerazvijenih zemalja), postavlja se pitanje da li će to biti mogućno i sa ugroženošću od kriza sredine. Ni u prvom ni u drugom slučaju niti su ponuđena niti su saglediva *globalna* rješenja; a samo ona rješenja koja rješavaju razvoj svih su ona koja prolaze na ispitu istorije.

---

[26] Michel Bosquet, „Le Monde", 15. maj 1972.

[27] U urbanističkom i prostornom planiranju u Jugoslaviji u posljednje vrijeme ove motivacije uočljivo se bore za afirmaciju.

[28] Napomenimo da je vlada SAD poslije ograničavanja sredstava Agencije za svemirska istraživanja „lansirala" Environmental Protection Agency kao njenog (dostojnog i na našu planetu orijentisanog) sljedbenika.

[29] Moris Duverger smatra da je „prilagođavanje zapadnog sistema... teško izvodljivo u ovom slučaju zato što današnja protivrječnost zadire u same osnove sistema — u imperativ profita" *(Janus, les deux faces de l'Occident*, Paris, 1972).

Ako je u pitanju „materijalna" asanacija, lijekovi će se obnoviti. Ali, ovog puta ugroženi su izvori egzistencije čovjeka. Neće biti dovoljna asanacija posljedica; razvoj će se morati napajati na drugim izvorima. Nemogućno je da će put ljudske vrste biti „otprirođavanje". Nemogućno je da sudbina ljudske civilizacije, u „efikasnom i produktivnom" perfekcionisanju svoje evolucije posjedovanja, bude civilizacija u kojoj će ljudi, kad budu mislili da imaju sve, vrijediti (i ostaviti) malo ili ništa.

Danas još nije jasno šta će se morati „žrtvovati" u našim predstavama (o standardu, rentabilitetu, strukturi zanimanja, gradovima i slično) da bi se „dobilo" u razvoju. Ali, da zapadnocivilizacijski obrazac uređenja sredine nije anticipacija odnosa čovjeka i sredine, to postaje očigledno.

Zaključak koji iz ovoga slijedi i koji dobija smisao istorijskog opredjeljenja bio bi: ne ponoviti ni put ni obrazac uređenja sredine kakvi su nastali u krilu ekonomski najrazvijenijih zemalja.

Ovaj zaključak otvara jednu značajnu perspektivu. Ako razvoj nerazvijenih zemalja ne treba da slijedi put razvijenih, onda njihova *ekonomska* nerazvijenost postaje njihova šansa. Izbjegavajući da slijede, mogu izgraditi puteve da postanu razvijene (jer slijediti znači trajno zaostajati). (Time bi se, uostalom, potvrdilo da „najrazvijeniji" ne moraju ostati čelni. Možda je njihov *rast* bio na krivom pravcu. Danas već znamo da je neandertalac bio „kriva linija" koju je razvoj napustio. Rimska imperija, nosilac robovlasničke civilizacije, nije se, takođe, nastavila. Teorija konvergencije društvenih sistema sve manje izgleda prirodna, kao što je i „postindustrijsko društvo" kao anticipacija razvoja sve manje jasno.)

Socijalističke zemlje, ne manje odgovorno, ali sa više izvjesnosti, rješavaju probleme sredine ocjenjujući da se protivrječnosti čovjeka i sredine u socijalizmu javljaju potencijalno i lokalizovano (da nisu neizbježna posljedica razvoja), te da se prevladavaju u samom razvoju ne podrazumijevajući izmjenu osnova sistema.

Ističe se ponekad da ovakvo stanje u socijalističkim zemljama može proisticati iz nižeg stepena njihove ekonomske razvijenosti. (Ovakvo gledanje ne doprinosi viđenju suštine problema.)

Uostalom, i na Zapadu sve se više smatra da socijalistički sistem pruža prednosti u savladavanju krize sredine (zato što su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, „što država može preduzeti efikasne mjere povratka tehnologiji koja bi se zasnivala na prirodnim ekološkim procesima"[30] itd.).

Pitanje je, samo, da li je riječ o specifičnim prednostima ili je riječ o prednosti sistema i suštini razvoja.

Cijeneći određene oblasti u kojima se reprodukuje ugrožavanje sredine (navedene u tačkama (b) do (e) na početku IV odjeljka), socijalizam kao društveni sistem sadrži temeljne pretpostavke da ostvari

[30] Bary Commoner, *Krug se zatvara*, 1972.

odgovarajući obrazac sredine. Socijalističke zemlje mogu da obezbijede planske procese urbanizacije (b) po potrebi i da ograniče rast velikih gradova). Procesi proizvodnje (c), podrazumijevajući njihovu teritorijalnu i tehnološku strukturu, mogu se usmjeravati jer su sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini. Upravljanje resursima (d) i upravljanje prostorom (e) utvrđeno je planom i opredijeljeno opštim, dugoročnim interesom budući da su i prirodni resursi i građevinsko zemljište društvena svojina, a plan ozakonjena volja društva.

Prevladavanje suprotnosti čovjeka i sredine otvara socijalizmu (i ovog puta) nove istorijske perspektive; ali ga obavezuje da pred novim društvenim zadacima angažuje i nove društvene ciljeve. Ne budu li u stanju da prevladaju ove suprotnosti (a takve sumnje se ponegdje ističu), socijalističke zemlje ili njihove grupacije ponoviće put koji nije put istorijske perspektive.

Osnovna pretpostavka za prevladavanje suprotnosti čovjeka i sredine jeste da motivacije razvoja (na primjer, profit) ne reprodukuju ugrožavanje sredine. Dakle, da društveni sistem podrazumijeva razvoj koji će *sam po sebi*, a ne vještački unijetim mjerama intervencije, prevladavati protivrječnosti čovjeka i sredine. Smisao je da ljudske potrebe, društveni ciljevi i tekući razvoj budu međusobno usklađeni *a priori* (planom); nužno je da se razvoj i plan slijede (razumije se, ne u hijerarhijskom, već u kibernetskom smislu).

Zaključak je značajan: prevladavanje protivrječnosti čovjeka i sredine rješava se razvojem. Ne njegovim stalnim (i skupim) ispravljanjem ili — zaustavljanjem. Ne protiv njega.[31]

Savremena opredjeljenja vladâ i javnosti za *zaštitu* i *unapređenje* sredine, što će reći postojećeg obrasca sredine, izazivaju poštovanje, ali ne donose, u odgovarajućoj mjeri, perspektivu. Istorijsku perspektivu nosi (revolucionarna) *izmjena* obrasca sredine.

Suština razvoja je (da se vratimo na početak ovog teksta) u tome da proces oslobađanja čovjeka od prirode ne bude proces njegovog „otprirođavanja“ jer je to i proces otuđivanja čovjeka. Riječ je o *„povratku čovjeka sebi“*.[32] Smisao je u tome da se rehabilituje cjelovitost prirode i čovjeka, ali ne više u smislu zavisnosti, već u smislu slobode.

[31] Poznato je da se do nedavno u svijetu i kod nas smatralo da se zaštita prirode i zaštita graditeljskog nasljeđa vrši konzervacijom i zaštićivanjem od razvoja. Međutim, jedina perspektivna zaštita je zaštita kroz razvoj.

[32] „Komunizam kao pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovjekovog samootuđenja... jest stoga potpun, svjestan... *povratak čovjeka sebi*... Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam; on je istinsko rješenje sukoba čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka... između slobode i nužnosti, između individuuma i roda. On je riješena zagonetka historije“ (K. Marx, *Privatno vlasništvo i komunizam*).

Prilozi

Božidar Avlijaš

NOVI ZAHTJEVI U RASPOREĐIVANJU DOHOTKA NA USTAVNIM OSNOVAMA

STANOVIŠTA O METODAMA I MEHANIZMIMA RASPOREĐIVANJA DOHOTKA

Ustavnom reformom utvrđene su nove osnove našeg samoupravnog ekonomskog sistema. Po sadržini one su duboko revolucionarnog karaktera jer se njima uspostavljaju novi odnosi prema radu, društvenim sredstvima za proizvodnju i dohotku kao osnovnoj ekonomskoj kategoriji u uslovima samoupravne privrede.

Polazna osnova tog sistema je da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada, u skladu sa svojim ustavnim pravima i odgovornostima prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici, odlučuju o ukupnom dohotku kao rezultatu njihovog zajedničkog rada ostvarenog u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava na osnovi djelovanja zakonitosti tržišta i u okviru društveno utvrđenih uslova sticanja dohotka, da ostvaruju svoje neotuđivo pravo odlučivanja o rezultatima i uslovima svoga rada i da svakom radniku pripada lični dohodak u skladu sa načelom raspodjele prema radu zavisno od rasta produktivnosti njegovog i ukupnog društvenog rada i u skladu sa načelom solidarnosti radnika u udruženom radu.

Ova i druga globalna ustavna opredjeljenja o udruženom radu, društvenim sredstvima i dohotku nametnula su potrebu sagledavanja i usklađivanja ekonomske i formalnopravne sadržine pojedinih rješenja utvrđenih republičkim i pokrajinskim zakonima i društvenim dogovorima, kao i samoupravnim sporazumima grupacija i organizacija o osnovama i mjerilima raspodjele dohotka i ličnih dohodaka, sa tim opredjeljenjima i stvaranje uslova za dosljedno sprovođenje u život utvrđene konceptualne osnove društvene politike dohotka.

Međutim, u praksi se često postavlja pitanje: da li je u novim uslovima neophodno i dalje neka pitanja raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke regulisati zakonom, dogovorom i samoupravnim sporazumima?

U vezi s tim u posljednje vrijeme jasnije su došla do izražaja stanovišta nekih stručnih službi i društvenih tijela, koji ovoj problematici pristupaju diferencirano.[1]

Mjesto i uloga zakonodavstva

Kada je riječ o mjestu i ulozi saveznog zakonodavstva u oblasti raspoređivanja dohotka, smatra se da bi saveznim propisima (zakonom o dohotku i drugim propisima) trebalo uređivati samo ona pitanja koja se odnose na pojam — definiciju dohotka i njegove sastavne elemente, vremenski period kada se oni obavezno utvrđuju, elemente i vremenski period izrade završnog računa, kao i druga opšta pitanja koja su u vezi sa osnovnim materijalnim pravima i odnosima u oblasti dohotka i upravljanja društvenim sredstvima (režim sredstava i amortizacije osnovnih sredstava i slično).

Smatra se da se saveznim zakonom o dohotku ne bi mogla određivati neka bliža načela ili kriterijumi raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke niti donositi organizacione, proceduralne ili slične norme u vezi sa zaključivanjem i sprovođenjem samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora.

Polazeći od ustavnog načela raspoređivanja dohotka, kao i od toga da društveno-političke zajednice podstiču samoupravno sporazumijevanje obezbjeđenjem i stvaranjem povoljnih uslova rada i privređivanja (ekonomskih i pravnih), smatra se da bi ulogu republičkog i pokrajinskog zakonodavstva u oblasti dohotka trebalo svesti na najmanju mjeru, prvenstveno proceduralnog karaktera.

Republičkim i pokrajinskim zakonima mogli bi se ustanoviti samoupravni sudovi koji bi olakšali rješavanje eventualnih sporova među učesnicima u samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima u slučajevima kada se njima narušavaju neotuđiva prava radnika u udruženom radu. Time bi se trebala osigurati pravna sigurnost sporazuma i dogovora i donesenih odluka učesnika u samoupravnom sporazumu i društvenom dogovoru.

Smatra se, takođe, da bi ovim zakonodavstvom trebalo predvidjeti obavezu organizacije da samoupravne sporazume i druge samoupravne akte iz oblasti dohotka podnosi na uvid određenim organizacijama i organima.

Ovim zakonima mogle bi se utvrditi bliže odredbe o ulozi, pravima i obavezama Službe društvenog knjigovodstva u vezi sa sprovođenjem i kontrolom samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora,

---

[1] Savezni sekretarijat za rad i socijalnu politiku dostavio je (akt broj 4-311/74) Republičkom sekretarijatu za rad Izvršnog vijeća SRBiH odgovore i mišljenja kao alternativne predloge koji bi mogli doći u obzir pri rješavanju pojedinih otvorenih pitanja koja se odnose na sporazumijevanje i dogovaranje u oblasti dohotka.

zatim odrediti slučajeve i kriterijume kada će se smatrati da organizacija narušava osnovna načela raspodjele prema radu, kao i mjere koje će se primjenjivati na te organizacije u takvim slučajevima.

Društveni dogovori

U pogledu mogućnosti zaključivanja društvenog dogovora prisutna su takođe različita stanovišta.

Preovladava shvatanje da ne postoje pravni institucionalni uslovi za zaključivanje međurepubličkog društvenog dogovora na osnovama koje su bile postavljene u ranijim nacrtima međurepubličkog društvenog dogovora o raspodjeli dohotka.

Međutim, smatra se da postoje mogućnosti i potreba da se predstavnici republika i pokrajina međusobno konsultuju i dogovaraju o bitnim osnovama i ciljevima politike dohotka i ličnih dohodaka utvrđene rezolucijom o razvoju društveno-ekonomskih odnosa, planom razvoja i slično. Takav dogovor trebalo bi da služi kao osnova za donošenje i usklađivanje određenih mjera u oblasti ekonomske, socijalne i fiskalne politike koje su u neposrednoj vezi sa ostvarivanjem ciljeva na području društvene politike raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke.

Što se tiče mjesta i uloge društvenog dogovora na nivou republike i autonomne pokrajine, smatra se, s obzirom na novu ulogu i funkciju tih društveno-političkih zajednica, da postoje razlozi i potreba za zaključivanje društvenih dogovora o raspoređivanju dohotka na tim nivoima. Društvenim dogovorima koji bi se zaključili na nivou republike i autonomne pokrajine trebalo bi obezbijediti usaglašavanje zajedničkih osnova i mjerila za lične dohotke između grana, grupacija i djelatnosti. Dogovori bi trebali da sadrže određene organizacione, proceduralne i slične norme (ukoliko to nije utvrđeno zakonom) u vezi sa zaključivanjem samoupravnih sporazuma, njihov sadržaj, subjekte i slično.

Učesnici društvenog dogovora mogli bi biti organizacije udruženog rada i sindikati, a ne samo dosadašnji učesnici u društvenom dogovoru.

Smatra se da bi iz odredaba društvenog dogovora trebali da proisteknu jasni zadaci i da bi se organizacije trebale pridržavati kriterijuma raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke utvrđenih u dogovoru samim tim što su potpisnice društvenog dogovora. Kriterijumi raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke koji bi se utvrdili društvenim dogovorom na nivou republika i autonomnih pokrajina morali bi biti u osnovi jedinstveni i usklađeni između tih društveno-političkih zajednica. Razlike u kvantifikacijama raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke trebalo bi da zavise uglavnom od planova razvoja republike i autonomne pokrajine, troškova života, dostignutog nivoa životnog standarda itd.

Samoupravni sporazumi

Nasuprot ovakvim stanovištima prisutna je i teza da, s obzirom na ustavno neotuđiva prava i dužnosti radnika da upravljaju sredstvima proširene reprodukcije, da odlučuju o uslovima svoga rada i da raspolažu dohotkom, ne bi trebalo nikakva pitanja raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke regulisati zakonom i društvenim dogovorom, osim u izuzetnim slučajevima kada se narušavaju načela raspodjele prema radu i kada se radi o sticanju dohotka pod izuzetno povoljnim prirodnim i drugim uslovima. Sljedstveno tome, smatra se da bi trebalo ukinuti postojeće republičke i pokrajinske zakone i društvene dogovore i otvoriti proces samoupravnog sporazumijevanja na novim ustavnim osnovama.

Samoupravni sporazumi o raspoređivanju dohotka za pojedine namjene i o raspodjeli sredstava za lične dohotke trebalo bi da budu osnovni mehanizmi samoupravne koordinacije i usklađivanja pojedinačnih interesa u oblasti dohotka. Po sadržini i metodama ostvarivanja ciljeva u oblasti raspoređivanja dohotka, sporazumi bi trebali biti što jednostavniji i razumljivi radnicima u organizacijama udruženog rada.

U cilju obezbjeđenja jedinstvene politike raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba, samoupravnim sporazumima koji bi se zaključivali na nivou grupacija, složenih radnih organizacija ili područja trebalo bi utvrditi zajedničke osnove i mjerila za iskazivanje poslovnog uspjeha i na toj osnovi proporcije raspoređivanja dohotka, zatim: mjerila za izdvajanje onog dijela dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim privrednim uslovima ili je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka, mjerila kojima se obezbjeđuje usklađeno kretanje sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju sa kretanjem produktivnosti rada, mjerila za usklađivanje odnosa ličnih dohodaka za istu vrstu rada za određena radna mjesta ili grupe zanimanja, mjerila za utvrđivanje radnog doprinosa radnika po kojima radnik učestvuje u raspodjeli sredstava za lične dohotke, najniži lični dohodak kojim se obezbjeđuje materijalna i socijalna sigurnost radnika u udruženom radu, najviši lični dohodak po svim osnovama, mjerila po kojima radnici učestvuju u raspodjeli sredstava zajedničke potrošnje, mjerila za ostala lična primanja (dnevnice za službena putovanja, terenski dodaci, naknade za odvojeni život, naknade za upotrebu vlastitog automobila u službene svrhe), mjerila za troškove reprezentacije, organ za praćenje sprovođenja i za vršenje stručnih i drugih poslova u vezi sa sporazumom i način njihovog finansiranja, mjere za sprovođenje sporazuma, materijalnu i društvenu odgovornost učesnika sporazuma, pokazatelje i metodologiju za praćenje primjene sporazuma.

Ovdje ne bismo šire ulazili u to koja su od ovih stanovišta prilagođenija novim ustavnim odredbama o raspoređivanju dohotka. Međutim, pri izboru ma koje koncepcije i metode daljeg razvoja sistema raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke trebali

bismo prije svega potpunije sagledati i ocijeniti sadašnji stepen društvene organizovanosti na tom području, počev od osnovne organizacije udruženog rada do nivoa regije, autonomne pokrajine i republike. Čini nam se da u ovom trenutku nije toliko primarno pitanje mogu li se neka pitanja dohotka proceduralnog karaktera regulisati republičkim i pokrajinskim zakonom i dogovorom, već da li ima potrebe za donošenjem tih akata. Ako smo uvjereni da samo u proteklom periodu konstituisanja i primjene sistema društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja stekli takva znanja i iskustva i postigli takav stepen društvene odgovornosti prema drugim radnicima u udruženom radu i prema društvenoj zajednici da možemo samo putem samoupravnih sporazuma adekvatno uskladiti opšte i zajedničke interese u oblasti raspoređivanja dohotka i raspodjele sredstava za lične dohotke, onda ne bi trebalo donositi zakon ni zaključiti društveni dogovor na nivou repubilka i pokrajina.

Međutim, ako to još nismo postigli u dovoljnoj mjeri i ako znamo da bi zbog toga mogle doći do izražaja negativne tendencije u postupku zaključivanja sporazuma, onda je nužno na nivou republika i pokrajina utvrditi polazne osnove i kriterijume raspoređivanja dohotka kojih treba da se pridržavaju organizacije pri zaključivanju samoupravnih sporazuma. Utvrđivanje jedinstvenih polaznih osnova za zaključivanje samoupravnih sporazuma ima izuzetan značaj za njihovo pravilno funkcionisanje i za jedinstvo i stabilnost odnosa koji se njima uspostavljaju.

Prve diskusije koje su vođene u određenim tijelima Konferencije Saveza sindikata BiH i u Ekonomskom savjetu Skupštine SRBiH povodom novog Nacrta zakona i Nacrta društvenog dogovora koji je pripremila radna grupa učesnika društvenog dogovora pokazale su da ima potrebe da se na nivou Republike donese zakon i društveni dogovor, s tim što bi zakonom trebalo regulisati samo bitna pitanja proceduralnog karaktera, a društvenim dogovorom utvrditi politiku i kriterijume raspoređivanja dohotka, a ne i konkretna mjerila i proporcije koje bi mogle da utiču na sužavanje prava radnika u pogledu odlučivanja o raspoređivanju dohotka i raspodjeli sredstava za lične dohotke. Samoupravnim sporazumima grupacija i organizacija trebalo bi bliže definisati ponašanja u oblasti raspoređivanja dohotka respektujući specifičnosti privredne strukture, dostignuti stepen razvijenosti i ciljeve razvoja Republike i organizacija.

U vezi s tim date su sugestije da se pri koncipiranju i oblikovanju predloga zakona i dogovora ispuste ona rješenja u Nacrtu zakona i Nacrtu dogovora koja zadiru u samoupravna prava radnih ljudi, kao i ona koja sputavaju inicijativu za višu produktivnost rada i veće radno stvaralaštvo.

UTVRĐIVANJE ZAJEDNIČKIH OSNOVA I MJERILA RASPOREĐIVANJA DOHOTKA

Polazna osnova

Kad razmatramo mogućnosti, metode i pravce dalje dogradnje sistema samoupravnog sporazumijevanja o raspoređivanju dohotka i o raspodjeli sredstava za lične dohotke na novim ustavnim osnovama, treba imati u vidu da utvrđivanje zajedničkih osnova i mjerila raspoređivanja dohotka za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba i na dio za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve predstavlja bitan faktor toga sistema. Identifikacija i verifikacija bitnih elemenata zajedničkih osnova i mjerila raspoređivanja dohotka nalazi se dugi niz godina zbog određenih specifičnosti u centru pažnje neposredne prakse, pa i ekonomske teorije.

Tu se pojavljuju najčešće slijedeći zahtjevi:

— da ta mjerila budu prilagođena našem samoupravnom ekonomskom sistemu i da se njihovom primjenom obezbjeđuju adekvatna reprodukcija činilaca proizvodnje (tekućeg rada i predujmljenih sredstava kao minulog rada radnika) i ciljevi opšteg privrednog razvoja i razvoja organizacije udruženog rada;

— da obezbjeđuju slobodnije ispoljavanje i djelovanje zakonitosti tržišta kao bitnog kriterijuma društvene verifikacije rada i da sadrže takve elemente stimulacije koji podstiču na veću efikasnost rada i povećanje dohotka;

— da na adekvatan način izražavaju dostignuti stepen dohodovnosti i nivo poslovnog uspjeha organizacije udruženog rada kao integralnog pokazatelja sa ocjenom efikasnosti privređivanja i položaja u razmjeni društvenog proizvoda;

— da se primjenom zajedničkih osnova i mjerila obezbjeđuju takvi odnosi u raspoređivanju dohotka za pojedine namjene koji doprinose dosljednijoj primjeni principa raspodjele prema radu, to jest obezbjeđuju izdvajanje u sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada onog dijela dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim privrednim uslovima ili koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka;

— da podstiču privrednu aktivnost organizacije udruženog rada i slobodno ekonomsko povezivanje radnih ljudi, udruživanje rada i sredstava i obezbjeđuju objektivno vrednovanje rezultata njihovog rada respektujući potreban stepen selektivnosti u raspoređivanju dohotka.

Zajedničke osnove i mjerila raspoređivanja dohotka trebale bi biti jasno definisane u svim funkcijama: koordinirajućoj, usmjeravajućoj i korektivnoj.

Dakle, pri koncipiranju politike usklađivanja odnosa u raspoređivanju dohotka za pojedine namjene moramo imati u vidu da objektivne zakonomjernosti razvoja društva i društvenih odnosa zahtijevaju

od organizacija da vrše takvo raspoređivanje dohotka koje će im obezbijediti skladan razvoj i odvijanje procesa reprodukcije u povećanim razmjerama. „U ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima radnici u udruženom radu uzajamno su odgovorni da se, u svom zajedničkom i opštem društvenom interesu, tim sredstvima društveno i ekonomski cjelishodno koriste i da ih kao materijalnu osnovu svog i ukupnog društvenog rada stalno obnavljaju, uvećavaju i unapređuju, kao i da svoje radne obaveze savjesno izvršavaju" (član 15. Ustava SFRJ).

Polazeći od osnovnih interesa organizacije u oblasti raspoređivanja dohotka i od ustavnih odredaba o položaju, pravima i obavezama radnih ljudi u udruženom radu, trebalo bi u samoupravnim aktima utvrditi takva rješenja koja će izdvajanje iz dohotka za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnika tretirati kao kategoriju koja odražava doprinos radnika ostvarenju dohotka i poslovnom uspjehu organizacije, izvedenu iz osnovnog motiva privređivanja: stalan rast životnog standarda, jačanje stabilnosti i socijalne sigurnosti radnika u udruženom radu, a izdvajanje iz dohotka za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve kao „akt svjesnog odlaganja jednog dijela potrošnje u sadašnjosti radi cjelishodnog povećanja potrošnje u budućnosti".

Primjena ovih principa raspoređivanja dohotka pretpostavlja adekvatnu definiciju dohotka koji bi trebao biti predmet raspoređivanja, definisanje jedinstvenih mjerila za utvrđivanje nivoa poslovnog uspjeha i definisanje funkcionalne veze između nivoa poslovnog uspjeha i proporcija raspoređivanja dohotka za pojedine namjene.

Definisanje dohotka koji bi bio predmet raspoređivanja

Što se tiče definicije dohotka koji bi u samoupravnim aktima trebao biti predmet raspoređivanja, logika dohotka kao osnovne ekonomske kategorije u uslovima samoupravne privrede upućuje na zaključak da bi to trebao biti ukupan ostvareni dohodak organizacije, a ne dohodak za raspodjelu (po odbitku ugovornih i zakonskih obaveza) koji je utvrđen sadašnjim društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. To su i ustavna opredjeljenja. U praktičkoj primjeni to bi značilo nov kvalitet u raspolaganju rezultatima rada i neposrednu kontrolu udruženog rada nad raspoređivanjem, izdvajanjem i trošenjem novostvorene vrijednosti za pojedine namjene. Ovakav pristup, bez sumnje, uslovljava potpuno nove odnose u finansiranju i zadovoljavanju opštih i zajedničkih potreba, odnosno podmirivanju ugovornih i zakonskih obaveza iz dohotka organizacije. Sadašnje diskusije o daljoj dogradnji sistema društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja pridaju izuzetan značaj ideji raspoređivanja dohotka na ovakvim osnovama.

Uzimanjem u društveni obračun ukupnog ostvarenog dohotka obezbjeđuje se osnova za adekvatno iskazivanje dostignutog stepena efikasnosti privređivanja i dohotka organizacije udruženog rada kao osnovne društveno-ekonomske pretpostavke za definisanje zajedničkih mjerila za raspoređivanje dohotka na pojedine njegove kvote.

Pri utvrđivanju definicije dohotka koji bi u samoupravnim aktima bio predmet raspoređivanja trebalo bi zauzeti stanovište i o mehanizmima i mjerilima za izdvajanje onog dijela dohotka koji je rezultat rada u izuzetno povoljnim privrednim uslovima ili koji je rezultat izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka. Ustavne odredbe upućuju da bi se to moglo regulisati samoupravnim sporazumima ili zakonom.

Međutim, u realizaciji ovog ustavnog načela javljaju se veoma složeni problemi analize ekonomske strukture ostvarenog dohotka organizacije. Iskustva jugoslovenske ekonomske prakse, pa i teorije, u tom pogledu su veoma skromna. Do sad je u određenoj mjeri teorijski razjašnjeno jedino to da na visinu dohotka osnovne organizacije utiču, pored radne i organizacione komponente, i takozvane sistemske komponente dohotka (sistem i politika cijena, fiskalna politika, spoljnotrgovinski sistem), kao i rezultati rada u izuzetno povoljnim privrednim uslovima.

Međutim, u primijenjenoj ekonomskoj literaturi još nisu data takva rješenja koja bi mogla adekvatno odraziti stepen uticaja pojedinih faktora na dohodak i na nivo poslovnog uspjeha organizacije. Taj problem vjerovatno će još dugo pritiskati neposrednu praksu, ali i zahtijevati da se takva rješenja brže iznalaze i primjenjuju.

Pri modeliranju definicije dohotka trebalo bi zauzeti stav i o tretmanu amortizacije osnovnih sredstava iznad zakonom propisane jer ona sa ekonomskog stanovišta (ubrzanje reprodukcije sredstava) ima veliki značaj. Ovo zbog toga što se u tehničkom smislu ona u praksi javlja kao trošak reprodukcije, pa ako se radi o većim sredstvima, to iskrivljuje dostignuti stepen akumulativnosti i efikasnosti privređivanja. Zbog ovih i drugih bitnih razloga bilo bi cjelishodno da se razlika u amortizaciji iznad zakonom propisane pri utvrđivanju raspoređivanja dohotka smatra dohotkom koji je unaprijed svjesno predujmljen za jačanje i obezbjeđenje realne reprodukcije sredstava organizacije.

Mjerila poslovnog uspjeha

Slijedeće krupno pitanje koje se po logici često postavlja jeste način utvrđivanja i definisanja u samoupravnim aktima osnova i mjerila za iskazivanje rezultata rada i nivoa poslovnog uspjeha organizacije i njihovih bitnih sastavnih elemenata.

Utvrđivanje jedinstvenih osnova i mjerila za iskazivanje rezultata rada i poslovnog uspjeha u našoj samoupravnoj praksi treba da ima višedimenzionalnu funkciju. Pored funkcije usklađivanja raspoređiva-

nja dohotka za pojedine namjene, ta mjerila se mogu vrlo uspješno koristiti za ocjenu stepena ekonomskog položaja organizacije, odnosno privredne grupacije u razmjeni društvenog proizvoda na tržištu (primarnoj raspodjeli) i u međusobnoj razmjeni proizvoda i usluga osnovnih organizacija u okviru radne, složene ili zajednice osnovnih organizacija udruženog rada (interna realizacija) i za utvrđivanje polaznih osnova za obaveze organizacije, odnosno grupacije u podmirivanju zajedničkih i opštih društvenih potreba (poreza, dažbina i doprinosa), srazmjerno stepenu njihove ekonomske snage i razvijenosti.

Ekonomska teorija ponudila je u posljednjih nekoliko godina neposrednoj praksi niz različitih integralnih pokazatelja i parametara za iskazivanje nivoa poslovnog uspjeha i položaja u primarnoj raspodjeli, kao što su:

— ostvareni dohodak po uslovno nekvalifikovanom radniku (OD/UR);

— ostvareni dohodak prema prosječno korišćenim osnovnim i obrtnim sredstvima (OD/S);

— dohodovnost kao odnos ostvarenog dohotka po jedinici uloženog rada i angažovanih sredstava (OD/UR) × (OD/S);

— dohodna stopa kao odnos ostvarenog dohotka prema angažovanim proizvodnim faktorima (OD/SP + NR);

— opšta stopa akumulativnosti kao odnos ukupno ostvarene akumulacije i prosječno korišćenih osnovnih i obrtnih sredstava (A/S);

— interna (neto) stopa akumulativnosti, odnosno stopa dobiti, kao odnos razlike realizacije (dobiti) i prosječno korišćenih osnovnih i obrtnih sredstava (RR/S);

— koeficijent poslovnog uspjeha kao odnos između ostvarenog dohotka i uporednog dohotka koji bi trebao da odražava društveno optimalni dohodak organizacije (OD/UD), izveden na osnovu društveno utvrđenih kriterijuma za vrednovanje uloženog rada i angažovanih sredstava organizacije u procesu reprodukcije.

Kritičke analize pojedinih koncepcija poslovnog uspjeha dale su veoma različite rezultate. Ali, bez obzira na te razlike, treba imati u vidu da se sve više širi prostor i razvija interes za dublje sagledavanje teorijske osnove i za provjeru u praksi pomenutih rješenja. Proces diferencijacije i selekcije teče znatno brže nego što to uspijeva da registruje ekonomska literatura, pri čemu sve veću prednost dobijaju oni modeli koji respektuju ekonomsko ponašanje, to jest „načelo razmjene ekvivalenata — lični dohoci prema kvalitetu i kvantitetu rada i akumulacije prema predujmljenim osnovnim i obrtnim sredstvima".

Proporcije raspoređivanja dohotka za pojedine namjene

Što se tiče zajedničkih osnova i mjerila za raspoređivanje dohotka za pojedine namjene, posmatrano kroz društvene dogovore republika i pokrajina, postoje krupne razlike ne samo u načinu matematičkog oblikovanja, već i u definisanju kriterijuma raspoređivanja dohotka.

Ove nepodudarnosti u shvatanjima o zajedničkim osnovama i jedinstvenom integralnom pokazatelju poslovnog uspjeha i položaja u primarnoj raspodjeli organizacija i grupacija u znatnoj mjeri su opredijelile i način matematičkog oblikovanja raspoređivanja dohotka na dio dohotka za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnika i na dio dohotka za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve.

Na primjer, dok matematički model za iskazivanje nivoa poslovnog uspjeha koji je utvrđen društvenim dogovorom u SR Bosni i Hercegovini polazi od ostvarenog dohotka za raspodjelu i uporednog dohotka izvedenog na osnovu uloženog rada i angažovanih sredstava vrednovanih po dogovorom utvrđenim mjerilima i na toj osnovi utvrđuje kriterijume i mjerila za raspoređivanje dohotka za pojedine namjene, u društvenom dogovoru SR Crne Gore polaznu osnovu čini visina ostvarenog dohotka po uslovnom radniku i na toj osnovi široko utvrđena skala za raspoređivanje dohotka na lične dohotke i fondove. U društvenom dogovoru SR Hrvatske na sličnoj osnovi je propisana skala mogućeg rasta bruto ličnog dohotka po uslovno kvalifikovanom radniku. U društvenom dogovoru SR Makedonije utvrđen je matematički model — mjerila poslovnog uspjeha i skala izdvajanja iz dohotka za akumulaciju kao odnos između dohotka i uporednog dohotka. Uporedni dohodak predstavlja zbir izdvojenih sredstava za akumulaciju i prosječno izdvojenih sredstava za bruto lične dohotke po zaposlenom u privredi Republike korigovan za koeficijent kvalifikacija organizacije. U društvenom dogovoru SR Slovenije utvrđena su mjerila i kriterijumi za formiranje mase dogovorenih ličnih dohodaka koji polaze od kalkulativnih ličnih dohodaka i faktora stimulacije ličnih dohodaka, a u društvenom dogovoru SR Srbije utvrđena je matematička formula koja opredjeljuje obavezu izdvajanja za fondove zavisno od nivoa ostvarenog dohotka po uslovno nekvalifikovanom radniku u odnosu na prosjek privrede.

Analizom mjerila za raspoređivanje dohotka, odnosno utvrđivanje dinamike rasta sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju utvrđenih društvenim dogovorima nije teško izvući zaključak da su ona po sadržini, naročito u nekim dogovorima, veoma distributivna i da su odluke organizacije u pogledu raspoređivanja dohotka veoma limitirane odnosima koji proističu iz doslovne primjene tih mjerila.

S obzirom na posljedice koje proističu iz različitih pristupa i iz primjene kvantitativno i kvalitativno divergentnih mjerila za raspoređivanje dohotka, javlja se potreba za preispitivanjem sadašnje prakse na tom području i za utvrđivanjem fleksibilnijih zajedničkih osnova i mjerila.

Iskustvo iz primjene ekonometrijskih rješenja za iskazivanje poslovnog uspjeha i na toj osnovi za projiciranje politike i kriterijuma raspoređivanja dohotka koja su utvrđena društvenim dogovorom i samoupravnim sporazumima u privredi SR Bosne i Hercegovine pokazuje da bi se ta rješenja, uz izvjesne modifikacije, dopune i korekcije,

mogla prilagoditi potrebama koje proističu iz zahtjeva novih ustavnih odredaba o daljem razvoju samoupravnih dohodovnih odnosa u našoj zemlji.

Nivo poslovnog uspjeha, odnosno rezultate rada, osnovna organizacija ili drugi oblik udruženog rada trebalo bi da izražava odnosom između *ukupnog ostvarenog dohotka* (u periodu za koji se vrši utvrđivanje i raspoređivanje dohotka) i *programiranog dohotka* organizacije koji se sastoji od dva međusobno vrijednosno uravnotežena elementa:

a) od programiranih sredstava za ličnu i zajedničku potrošnju radnika utvrđenih srazmjerno kvalitetu i kvantitetu uloženog tekućeg rada, uslovima rada i društveno utvrđenim osnovama i mjerilima za vrednovanje rada.

b) od programiranih sredstava za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve prema predujmljenim sredstvima organizacije u tekućem periodu kao minulim radom radnika utvrđenih po opštoj stopi akumulacije, predviđenoj samoupravnim sporazumom, koja odgovara sastavu korišćenih sredstava i stepenu akumulacije grupacije kojoj organizacija pripada.[2]

Dakle, kategorija programiranog dohotka u osnovi bi trebala da odražava bitne elemente našeg ekonomskog sistema koji odražavaju potrebnu ravnotežu u njemu: (1) sredstva za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnika i (2) sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve. Ova kategorija je prihvatljiva i iz teorijskih i iz praktičnih razloga. Ona može da služi kao osnova za projiciranje nivoa društveno optimalnog dohotka organizacije i njegove strukture, kao indikator uspješnosti poslovanja i odmjeravanja položaja u primarnoj raspodjeli, mogućnosti raspoređivanja dohotka i reprodukcije pojedinih činilaca proizvodnje (rada i sredstava), zatim kao planska kategorija i kao osnova za neophodne korektive u vođenju poslovne politike i ekonomije rada, za grupacijsko i međugransko poređenje rezultata rada i efikasnosti privređivanja i za prilagođavanje zahtjevima tržišta i planu razvoja društveno-političke zajednice i organizacije.

Programirana sredstva za ličnu i zajedničku potrošnju radnika trebalo bi utvrđivati na taj način što bi se broj uslovno nekvalifikovanih radnika organizacije u periodu za koji se vrši utvrđivanje i raspoređivanje dohotka pomnožio sa bruto ličnim dohotkom i sredstvima zajedničke potrošnje po uslovno nekvalifikovanom radniku privrede republike, odnosno pokrajine ostvarenim u prethodnoj godini i uveća-

[2] Obrazlažući teorijsku osnovu „specifične cijene proizvodnje", dr Zoran Pjanić izvodi zaključak da se u „specifičnoj cijeni proizvodnje" kao krajnjoj konsekvenci slobodnih ekonomskih tokova nalaze dva navedena uravnotežena elementa. Koncepcija o utvrđivanju zajedničkih osnova i mjerila za raspoređivanje dohotka za koju se zalažemo u znatnoj mjeri odražava neka bitna stanovišta ovog autora o vrednovanju pojedinih činilaca proizvodnje. koja po našem mišljenju imaju veću teorijsku osnovu i praktičnu vrijednost (vidi: Z. Pjanić, *Mesto i uloga robne privrede*, „Socijalizam", br. 11/1973).

nim po predviđenoj stopi rasta dohotka privrede republike, odnosno pokrajine u tekućoj godini.

Programirana sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve trebalo bi utvrditi množenjem vrijednosti prosječno korišćenih osnovnih i prosječno korišćenih obrtnih sredstava organizacije u periodu za koji se vrši utvrđivanje i raspoređivanje dohotka sa opštom stopom akumulacije (odgovarajućim dijelom) utvrđenom samoupravnim sporazumom.

Koeficijent poslovnog uspjeha kao odnos između ostvarenog i programiranog dohotka u kvantitativnom smislu pokazuje da li i u kom stepenu organizacija ostvaruje prosječan poslovni rezultat, ili natprosječan ili se nalazi u zoni depresije u pogledu ostvarivanja dohotka. Ovako definisan programirani dohodak kvantitativno i kvalitativno se razlikuje od kategorije uporednog dohotka koji je utvrđen društvenim dogovorom i samoupravnim sporazumima u privredi SR Bosne i Hercegovine, a naročito od osnova i mjerila utvrđenih društvenim dogovorima drugih republika i autonomnih pokrajina.

Prvi njegov elemenat (lična i zajednička potrošnja) zadržao bi vrijednost koja bi odražavala obim i strukturu uloženog rada organizacije u procesu društvene reprodukcije vrednovanog po društvenim kriterijumima (dostignutim nivoom ličnog dohotka i zajedničke potrošnje po jedinici uloženog rada privrede republike uvećanog za predviđenu stopu rasta dohotka privrede republika koja se utvrđuje najčešće rezolucijom o razvoju društveno-ekonomskih odnosa).

Uvećanje dostignute lične i zajedničke potrošnje za predviđenu stopu rasta dohotka privrede republike, odnosno pokrajine u tekućoj godini je logična pretpostavka s obzirom na to da bi u tekućoj godini trebao i da raste dohodak osnovne organizacije iz koga treba da se alimentira povećana lična i zajednička potrošnja radnika.

U cilju realnog programiranja obima i adekvatnog vrednovanja uloženog rada trebalo bi i dalje zadržati, uz neophodne korekcije, koeficijent ponderacije za izračunavanje broja uslovnih radnika. Znatnije korekcije naviše trebalo bi izvršiti kod kvalifikovanih radnika, kod radnika sa srednjom stručnom spremom i kod radnika sa višom stručnom spremom. Osim toga, samoupravnim aktima moglo bi se predvidjeti da organizacije koje imaju *izrazito teške uslove* rada mogu povećati koeficijent ponderacije za određena radna mjesta do 10%. ukoliko za ta mjesta nije utvrđen beneficiran radni staž, iz kog osnova proističu i mogućnosti povećanja broja uslovnih radnika.

Drugi član programiranog dohotka (sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve) trebao bi da odražava programirana sredstva akumulacije koja odgovara obimu korišćenja sredstava vrednovanih po opštoj stopi akumulacije grupacije kojoj organizacija pripada (utvrđenoj samoupravnim sporazumom).

Ta bi stopa trebala da izražava odnos između dijela dohotka grupacije koji se dobije tako što se od ukupnog ostvarenog dohotka grupacije odbije iznos dijela dohotka namijenjenog za zadovoljenje ličnih

i zajedničkih potreba radnika i sredstava predujmljenih u procesu društvene reprodukcije grupacije.

Opšta stopa akumulacije mogla bi odražavati dostignuti višegodišnji prosjek grupacije, a postoje realne mogućnosti i razlozi da se kod kvantifikacija primijeni i planska stopa akumulacije za kraći ili duži period.

I kod jednog i kod drugog elementa programiranog dohotka bitno je da on ne bi smio biti, vještačkim i nelogičkim konstrukcijama, precijenjen niti potcijenjen, jer i jedno i drugo zamagljuje i daje krivu sliku uspješnosti poslovanja organizacije. A to se može negativno odraziti na odnose u raspoređivanju dohotka za pojedine namjene, zatim na vođenje poslovne politike, a posebno u međusobnim ekonomskim odnosima organizacija udruženog rada, ukoliko se ova kategorija koristi kao osnova za vrednovanje rada i sredstava ili za zadovoljenje određenih zajedničkih i drugih društvenih potreba.

Imajući u vidu ove i druge specifičnosti, bilo bi cjelishodno u svakoj grupaciji i organizaciji prethodno sagledati i izvršiti logičnu provjeru adekvatnosti programiranog dohotka koji bi se utvrđivao na način kako smo to izložili. Obrada podataka iz završnih računa koju je SDK za posljednje tri godine izvršila daje solidnu osnovu i mogućnost za testiranje predloženih rješenja.

Ovdje smo ukazali samo na neke osnovne elemente i metodološku osnovu mogućeg iskazivanja opšteg nivoa poslovnog uspjeha organizacije i na funkciju koju bi mogao imati taj integralni pokazatelj u samoupravnoj privredi. Međutim, praktični razlozi i potreba sagledavanja rezultata poslovne politike organizacije i kretanja dohotka ukazuju na to da bi organizacija trebala utvrđivati i svoj interni poslovni uspjeh i time uslovljavati donošenje određenih odluka o raspoređivanju dohotka. Interni, dinamički poslovni uspjeh organizacija bi mogla utvrđivati po istom metodološkom postupku kao i za utvrđivanje opšteg nivoa poslovnog uspjeha uz primjenu sopstvenih elemenata za utvrđivanje programiranog dohotka — lične i zajedničke potrošnje i opšte stope akumulacije organizacije dostignute u prethodnoj godini ili planirane.

Kriterijumi raspoređivanja dohotka

Nivo poslovnog uspjeha organizacije utvrđen na izloženi način trebalo bi dovesti u funkcionalnu vezu sa politikom i proporcijama raspoređivanja dohotka na dio dohotka za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba i na dio dohotka za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve koje bi odražavale optimum u raspoređivanju dohotka organizacije.

Šta je to optimum u raspoređivanju dohotka i od čega on zavisi, teorijski je u osnovi razjašnjeno. Međutim, česte su pojave odstupanja od globalnog stava o tom pitanju kada se priđe konkretizaciji i dono-

šenju odluka o raspoređivanju dohotka za pojedine namjene. Razloga za to ima više.

Posmatrano sa aspekta naše dosadašnje prakse, mogli bismo se složiti sa stanovištem nekih ekonomista da su u nas na području namjenske raspodjele dohotka došle do izražaja dvije osnovne tendencije: jedna na akumulaciju, a druga na potrošnju, s težnjom da i jedna i druga postanu ekstrem.

Relativno nizak stepen razvoja proizvodnih snaga našeg društva zahtijeva takvo raspoređivanje dohotka da izdvajanje za proširenje materijalne osnove udruženog rada bude što veće. A to znači da bi dinamika rasta sredstava za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba morala biti blaža. Međutim, i u takvim uslovima, bez obzira na zahtjeve ubrzanijeg razvoja, izdvajanje sredstava za lične dohotke i zajedničku potrošnju mora da bude iznad minimuma kojim se obezbjeđuje biološka egzistencija radnika i njegove porodice i da se lični dohoci radnika povećavaju srazmjerno povećanju proizvodne snage rada, da „počivaju na funkcionalnoj vezi između proizvoda kao rezultata rada i trošenja rada kao ulaganja u ostvarivanje tog rezultata".

Poznato je da se na višem stepenu razvoja proizvodnih snaga problemi usklađivanja i izmirenja interesa u raspodjeli ne postavljaju u tako oštroj formi jer dati materijalni okviri obezbjeđuju reprodukciju pojedinih činilaca proizvodnje na višem nivou.

Prema tome, logika ekonomskog razvoja pretpostavlja mogućnost mijenjanja proporcija namjenske raspodjele dohotka u određenim uslovima, a to znači da se ne mora uvijek obezbijediti puna ravnoteža u reprodukciji pojedinih činilaca proizvodnje.

Politika utvrđivanja proporcija raspoređivanja dohotka, dakle, nije skup nekih organizaciono-tehničkih mjera i postupaka, već značajna društveno-ekonomska pretpostavka skladnog razvoja i stabilnosti privrede i obezbjeđenja materijalne i socijalne sigurnosti radnih ljudi u udruženom radu.

Zbog toga pri koncipiranju politike i proporcija raspoređivanja dohotka treba imati u vidu da nije glavno pitanje kako rasporediti i podijeliti ono što se ima, već kako postaviti raspoređivanje i dijeljenje dohotka da bi ono što više podsticalo efikasnost privređivanja — kako bi se na toj osnovi dobilo što više sredstava za raspoređivanje i dijeljenje. To podrazumijeva bolje korišćenje sredstava, veću ekonomiju rada, korišćenje šansi koje daju naše i svjetsko tržište i drugi institucionalni uslovi privređivanja.

Pri projiciranju dinamike rasta lične i zajedničke potrošnje treba poći od toga da se time obezbijedi stalan rast životnog standarda radnih ljudi i da se u tom pogledu ne smije ići iz jedne u drugu krajnost, iz prenaglašene uravnilovke u relativno znatne socijalne razlike u životnom standardu i obrnuto. Stabilnost i stalan rast životnog standarda je bitan činilac razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Rast životnog standarda postao je osnovna preokupacija čitavog društveno-ekonomskog razvoja i glavni motiv privređivanja.

Puna ravnoteža u raspoređivanju dohotka postiže se kada se obezbjeđuje takav razvitak proizvodnih snaga koji omogućuje puniju zaposlenost, optimalnu ekonomsku reprodukciju rada i sredstava i normalno funkcionisanje pojedinih tokova društvene reprodukcije. Ako bismo ličnu i zajedničku potrošnju u opštem modelu raspoređivanja dohotka sveli na biološki i društveni minimum, time bismo obezbijedili veća sredstva za proširenje materijalne osnove udruženog rada, ali ne i maksimalan razvitak proizvodnih snaga. „Obezbjeđuje se izgradnja proizvodnih kapaciteta, a ne obezbjeđuju i potrošači proizvoda tih kapaciteta. Obezbjeđuje se izgradnja, ali ne i ekonomska izgradnja".

U rasponu između ove dvije krajnosti postoji mnogo proporcija. Među njima je jedna koja odražava optimum u raspoređivanju dohotka. To je ona koja obezbjeđuje: (a) društvenu reprodukciju u uvećanoj razmjeri, uz maksimalnu štednju i efikasnost primijenjenog živog i opredmećenog rada; (b) što manji raskorak između dostignutog stepena proizvodnih i drugih mogućnosti privređivanja organizacije i stepena opšteg razvitka proizvodnih snaga društva; (c) što dosljedniju primjenu principa raspodjele prema radu i načela socijalističke solidarnosti.

Ustavna načela polaze od toga da osnovna organizacija udruženog rada odlučuje o raspodjeli ukupnog, a ne samo o dijelu dohotka koji joj ostaje na raspolaganju poslije podmirenja ugovornih i zakonskih obaveza. Međutim, u praktičnoj realizaciji ovog stava javljaju se određene teškoće s obzirom na to da još nisu u dovoljnoj mjeri razvijeni institucionalni i drugi formalnopravni uslovi za primjenu sistema neposrednog odlučivanja o raspoređivanju ukupnog ostvarenog dohotka. Zbog toga će se najvjerovatnije i dalje zadržati u nekim oblicima postojeći sistemi izdvajanja iz dohotka za podmirenje pojedinih ugovornih i zakonskih obaveza dok se ne uspostave novi mehanizmi na samoupravnoj osnovi. Ali, bez obzira na to, treba reći da se i u sadašnjem trenutku javlja potreba i da su stvoreni potrebni uslovi da se jednim ili sa više društvenih dogovora utvrde kriterijumi izdvajanja iz dohotka za podmirenje opštih društvenih i zajedničkih potreba i ugovornih obaveza. Stoga je realno poći od toga da bi predmet neposrednog raspoređivanja u samoupravnim aktima mogao biti ostvareni dohodak umanjen za ugovorne i zakonske obaveze i uvećan amortizacijom iznad zakonom propisane.

Zavisno od dostignutog nivoa poslovnog uspjeha i dohotka koji bi u samoupravnim aktima trebao biti predmet raspoređivanja, mogle bi se utvrditi slijedeće zajedničke (1) *osnove* i (2) *mjerila* raspoređivanja dohotka u organizaciji:

1.1. da odnosi u raspoređivanju dohotka budu u skladu sa planom i programom razvoja radne organizacije, društvenim planom razvoja i mjerama ekonomske politike društveno-političke zajednice i u njima utvrđenim kriterijumima i globalnim proporcijama raspoređivanja dohotka, zatim sa produktivnošću rada organizacije i ukupnom društvenom produktivnošću rada u republici;

1.2. da organizacija pri raspoređivanju dohotka sagleda uticaj pojedinih faktora na nivo ostvarenog poslovnog uspjeha i na dohodak kao što su: efekti promjena u produktivnosti rada, u troškovima poslovanja, u stepenu korišćenja sredstava, efekti koji su rezultat promjena u sistemu i politici cijena, sistemu poreza i doprinosa ili rada u izuzetno povoljnim privrednim uslovima, izuzetnih pogodnosti na tržištu ili drugih izuzetnih pogodnosti u sticanju dohotka;

2.1. da organizacija koja ostvari dohodak po jedinici uloženog rada i prosječno angažovanih sredstava, odnosno u visini programiranog dohotka utvrđenog na izloženi način, izdvaja za ličnu i zajedničku potrošnju iz ostvarenog dohotka do visine učešća tih sredstava u programiranom dohotku;

2.2. da organizacija iz dijela ostvarenog dohotka iznad programiranog dohotka izdvaja relativno više za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve, odnosno da iz tog dijela dohotka izdvaja relativno manje za ličnu i zajedničku potrošnju;

2.3. da organizacija, kada ostvari manji dohodak prema programiranom, obezbijedi takve odnose u raspoređivanju dohotka koji će približno odražavati strukturu elemenata programiranog dohotka, ili dostignute odnose u raspoređivanju dohotka za pojedine namjene u prethodnom obračunskom periodu, ili dostignute odnose korigovane srazmjerno manje ostvarenom dohotku prema programiranom ili na principu da lični dohoci relativno sporije opadaju od sredstava za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve.

Analizom predloga rješenja za koje se zalažemo dâ se zaključiti da ne pretendujemo da izloženim osnovama i mjerilima utvrdimo konkretne odnose, već da odrazimo ekonomski logične i poželjne tendencije u raspoređivanju dohotka. Na bazi datih zajedničkih osnova i mjerila za raspoređivanje dohotka organizacije bi svojim samoupravnim aktima trebale odrediti konkretne proporcije raspoređivanja dohotka na dio za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnika i na dio za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve.

Samoupravnim sporazumom trebalo bi predvidjeti posebna mjerila za raspoređivanje dohotka u slučajevima kada se organizacija nalazi pretežno u rekonstrukciji, u probnoj proizvodnji, u obnovi i izgradnji nakon djelovanja više sile (elementarna nepogoda, požar i slično), kad posluje ispod realnog društvenog optimuma, odnosno kad ostvaruje znatno niži dohodak prema programiranom, kad posluje sa gubitkom i u slučajevima kada joj ostale organizacije u sastavu radne, složene i zajednice osnovnih organizacija ostvareni gubitak saniraju ili joj na drugi način obezbjeđuju dohodak primjenom odredaba utvrđenih u samoupravnom sporazumu o udruživanju.

Sticanje dohotka u radnim zajednicama

Zajedničke osnove i mjerila raspoređivanja dohotka u osnovnim organizacijama, s obzirom na nove ustavne odredbe, ne bi se primjenjivali u radnim zajednicama koje u organizaciji udruženog rada

obavljaju administrativno-stručne, pomoćne i njima slične poslove od zajedničkog interesa za više organizacija u njenom sastavu i u radnim zajednicama koje obavljaju takve poslove u zemljoradničkoj ili drugoj zadruzi, organizaciji poslovnog udruženja, banci i zajednici osiguranja, a koje nisu osnovane kao osnovne organizacije udruženog rada, zatim u radnim zajednicama koje obavljaju te poslove za samoupravne interesne zajednice i njihova udruženja, društveno-političke organizacije i druge društvene organizacije, udruženja građana i organe društveno-političkih zajednica.

Umjesto toga, samoupravnim sporazumom trebalo bi utvrditi zajednička mjerila za obrazovanje sredstava za zadovoljavanje ličnih i zajedničkih potreba radnika, namjenska sredstva za stambenu izgradnju i nabavku opreme i inventara.

Program rada i ocjena njegovog izvršenja utvrđeni od radne zajednice i organizacije, odnosno organa koji finansira djelatnost radne zajednice trebali bi biti jedan od bitnih elemenata za utvrđivanje obima potrebnih sredstava za pojedine namjene.

OSNOVI POLITIKE RASPODJELE SREDSTAVA ZA ZADOVOLJENJE LIČNE I ZAJEDNIČKE POTROŠNJE RADNIKA

Lična potrošnja

Već smo ukazali na neke osnovne faktore koji opredjeljuju raspoređivanje dohotka na dio za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba i na dio za proširenje materijalne osnove udruženog rada i za rezerve.

Od visine ostvarenog dohotka i politike njegovog raspoređivanja za pojedine namjene zavisi i visina dohotka namijenjena za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnika.

U ovako utvrđenom podbilansu dohotka za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba učestvuju svi radnici srazmjerno svom doprinosu ostvarivanju dohotka koji su dali svojim radom i ulaganjem društvenih sredstava kao minulog rada radnika, uz primjenu načela solidarnosti radnika u udruženom radu. „Svakom radniku u skladu sa načelom raspodjele prema radu i porastom produktivnosti njegovog i ukupnog društvenog rada i sa načelom solidarnosti radnika u udruženom radu pripada iz dohotka osnovne organizacije udruženog rada lični dohodak za zadovoljenje njegovih ličnih, zajedničkih i opštih društvenih potreba, prema rezultatima njegovog rada i njegovom ličnom doprinosu koji je svojim tekućim i minulim radom dao povećanju dohotka osnovne organizacije udruženog rada“ (član 20. Ustava SFRJ).

Pod sredstvima za zadovoljenje ličnih potreba radnika koja se izdvajaju iz dohotka prema osnovama i mjerilima utvrđenim samoupravnim sporazumom trebalo bi smatrati sredstva izdvojena za lične do-

hotke za redovan rad u punom radnom vremenu, za rad u nepunom radnom vremenu, za rad duži od punog radnog vremena, za rad po ugovoru o djelu i po ugovoru o građansko-pravnom odnosu, lični dohodak po osnovu vanrednih, redovnih i posebnih rezultata rada i uspjeha, naknadu ličnog dohotka za vrijeme korišćenja godišnjeg odmora i za dane državnih praznika, naknadu ličnog dohotka usljed bolesti radnika ili njege oboljelog člana porodice i druge naknade ličnog dohotka, lični dohodak po osnovu provizije, nagrade učenika u privredi i druga lična primanja koja se po opštim propisima podmiruju iz dohotka.

Iako svaka od ovih kategorija ima specifičnu dimenziju, njihova visina i izdvajanje uslovljeno je postignutim ukupnim rezultatima rada organizacije izraženim u visini realizovanog dohotka. Ključno pitanje u sklopu toga je pitanje načina vrednovanja rezultata rada i utvrđivanja polaznih osnova za raspodjelu sredstava za zadovoljenje ličnih potreba radnika po osnovu rada u punom radnom vremenu.

Odmah treba reći, posmatrano u cjelini, da na području vrednovanja rezultata rada i utvrđivanja mjerila za raspodjelu sredstava za lične dohotke neposredna praksa nije dostigla onaj nivo koji bi odgovarao sadašnjem stepenu razvoja samoupravnih odnosa u našem društvu.

Parcijalne analize o ovom problemu pokazuju da se u većem dijelu privrede, naročito u organizacijama društvenih djelatnosti, vrednovanje individualnih rezultata rada i na toj osnovi učešće u raspodjeli sredstava za lične dohotke svodi na najjednostavnije oblike utvrđivanja startnih osnova izraženih u dinarima ili bodovima uz primjenu veoma neujednačenih kriterijuma. To dovodi do znatnih razlika u ličnim dohocima za istu vrstu rada i za iste grupe poslova između pojedinih grupacija i organizacija.

Usljed nepostojanja razrađenog mjernog instrumentarija i mjerne tehnike vrednovanja rezultata rada i učešća u raspodjeli sredstava za lične dohotke najčešće se ide iz jedne krajnosti u drugu, pa se primat daje diplomi o stručnoj spremi koju radnik posjeduje ili radnom mjestu na koje je radnik raspoređen, pri čemu se u takvom sistemu javljaju tendencije „naduvavanja" sistematizacije vrijednosti radnog mjesta. Nisu rijetki primjeri odmjeravanja vrijednosti pojedinih radnih mjesta putem nadglasavanja, što dovodi do nezadovoljstva i ozbiljnih problema u tim organizacijama.

Društvenim dogovorom o osnovama i mjerilima raspodjele dohotka i ličnih dohodaka koji je zaključen u SR Bosni i Hercegovini početkom 1972. godine učinjen je pokušaj da se otvori širi proces preispitivanja prakse vrednovanja rezultata rada s naglaskom da se pri utvrđivanju vrijednosti i raspona u prosječnim startnim osnovama po kategorijama stručnosti rada obavezno uzimaju u obzir i stepen stručne spreme, složenost rada, radno iskustvo, odgovornost, napor i uslovi rada. Utvrđeni su instrumenti za formiranje startnih ličnih dohodaka i korektivi mogućih odstupanja naviše i naniže od prosječnih startnih osnova ličnih dohodaka, zatim odnosi između startnih ličnih i ostvarenih ličnih dohodaka (1 : 1,6 odnosno 1 : 2) po pojedinim kategorijama složenosti rada.

Ocjene o efikasnosti ovog sistema su različite. U onim privrednim strukturama u kojima je dogovorom utvrđeni sistem vrednovanja rezultata rada shvaćen kao opšti model kvantitativnog oblikovanja polaznih osnova u raspodjeli sredstava za lične dohotke sa definisanom strategijom potrebnih odstupanja, što je u osnovi i bio cilj, dati sistem je pozitivno uticao na sprovođenje politike vrednovanja rezultata rada respektujući sva dostignuća koja su u tom pogledu postignuta u praksi organizacija udruženog rada.

Međutim, u onim privrednim i vanprivrednim strukturama gdje se u konkretizaciji dogovorom utvrđenog sistema raspodjele sredstava za lične dohotke postupalo mehanički, naročito u pogledu utvrđivanja najviših i najnižih startnih ličnih dohodaka, ili gdje su tako utvrđene startne osnove shvaćene i kao zarada — lični dohodak, moralo je doći do ozbiljnih deformacija u vrednovanju rezultata rada i u raspodjeli.

U takvoj situaciji se postojećim rješenjima za vrednovanje rezultata rada i za raspodjelu sredstava za lične dohotke prigovara da nisu dovoljno stimulativna, da teže uravnilovci, da su neki stepeni stručne spreme preferirani u odnosu na neposredno niže ili više stepene, da je kriterijum o odnosu između najnižeg i najvišeg ostvarenog ličnog dohotka u istoj kategoriji (1 : 2) neodrživ jer je u praksi mogućnost zarade znatno veća, da nisu u dovoljnoj mjeri razrađeni kriterijumi i mjerila za formiranje najvišeg ličnog dohotka, tako da se politika u pogledu najvišeg ličnog dohotka u praksi različito primjenjuje i da zbog toga ne odražava postavljene ciljeve, da nisu razrađeni instrumenti koji bi obezbjeđivali isplatu dogovorom utvrđenog najnižeg ličnog dohotka u onim slučajevima kad organizacija nije ostvarila dovoljan dohodak za njegovu isplatu.

Ova i druga pitanja koja su došla do jačeg izražaja u sprovođenju i primjeni sistema društvenih mjerila vrednovanja rezultata rada uslovljavaju potrebu njegove radikalnije izmjene u smislu napuštanja svih onih elemenata koji vode ili koji bi se mogli iskoristiti kao sredstvo za jačanje tendencije uravnilovke i onih koji destimulativno djeluju na produktivnost rada i na povećanje dohotka.

Ovakav pristup podrazumijeva utvrđivanje dogovorom i samoupravnim sporazumom nekih bitnih elemenata i zahtjeva u pogledu vrednovanja rezultata rada i učešća radnika u raspodjeli sredstava za lične dohotke, kao i kriterijuma za utvrđivanje najnižeg i najvišeg ličnog dohotka, s tim da se sva ostala pitanja iz ove oblasti regulišu samoupravnim aktom organizacije.

Zahtjevi bržeg privrednog razvoja i podizanja proizvodne snage rada i dosljednije primjene principa raspodjele prema radu, što je jedno od ustavnih načela, nameću potrebu većeg angažovanja svih samoupravnih snaga društva, posebno stručnih institucija, u razradi i primjeni savremenih metoda mjerenja i vrednovanja individualnih rezultata rada u svim sferama društvene reprodukcije. Polazna osnova tog sistema trebalo bi da bude takav razmještaj radnih ljudi u procesu reprodukcije koji može dati najoptimalnije radne rezultate, zatim mjerenje i defi-

nisanje rezultata rada svakog radnog mjesta uzimajući u obzir stepen potrebnog znanja i sposobnosti, stepen složenosti poslova, napor i uslove rada. To pretpostavlja veće korišćenje postojećih studija i informacija o radnom vremenu društveno potrebnom za proizvodnju određenog proizvoda ili za izvršenje određene usluge.

Korjenite izmjene trebalo bi izvršiti i u načinu vrednovanja rezultata rada radnika zaposlenih u radnim zajednicama i organizacijama društvenih djelatnosti, i to na principima da se za isti ili približno isti društveno priznat rad i rezultate rada osigura isti ili približno jednak lični dohodak i sredstva zajedničke potrošnje po radniku. U tom pogledu mnoge organizacije ne samo da nisu otišle naprijed, već su pod određenim pritiscima napustile i ono što je bilo stimulativno u sistemu raspodjele sredstava za lične dohotke. U takvoj situaciji, razumije se, znatno opada ukupna efikasnost rada, skupo se plaća nerad, nema dovoljne kreativnosti u radu itd. Zbog toga nam nije strana ideja koja potiče od nekih proizvodnih struktura koje raspodjelu sredstava za lične dohotke vrše pretežno na bazi utvrđenih mjerila za vrednovanje individualnih rezultata rada da se primijene restriktivne mjere na rast ličnih dohodaka u svim organizacijama koje nisu bliže razradile mjerila za vrednovanje rezultata rada i stimulativne metode za učešće radnika u raspodjeli sredstava za lične dohotke.

Što se tiče ekonomske podobnosti dogovorom utvrđenih rješenja o ličnom dohotku za rad duži od punog radnog vremena, za rad noću, za rad u dane državnih praznika i slično, smatra se da su ona u osnovi dobro postavljena i da ih i dalje treba zadržati kao donje i gornje limite, s tim što bi trebalo predvidjeti mogućnost većeg stimulisanja rada u drugoj smjeni. Slični stavovi zauzeti su i u pogledu utvrđivanja jedinstvenih mjerila za ostala lična primanja radnika (dnevnice, terenski dodatak, naknada za odvojeni život, naknada za upotrebu vlastitog automobila u službene svrhe itd.), s tim da to budu dinamične kategorije, usklađene sa rastom cijena i troškova života i povezane sa nekom od ključnih kategorija (na primjer, sa prosječno dostignutim nivoom ličnog dohotka u privredi republike i slično).

Zajednička potrošnja

Primjenom kriterijuma i mjerila za formiranje i raspodjelu sredstava za zadovoljavanje zajedničkih potreba radnika utvrđenih u društvenom dogovoru i samoupravnim sporazumima došla su do izražaja u znatno širem obimu načela solidarnosti radnih ljudi u udruženom radu. Osim izdataka za topli obrok (do 10% od prosječnog ličnog dohotka ostvarenog u privredi republike), dogovorom su utvrđeni limiti i za formiranje sredstava za ostale namjene zajedničke potrošnje na principu da u raspodjeli ovih sredstava srazmjerno više učestvuju radnici sa nižim ličnim dohotkom i većim brojem članova porodice. Po obimu ova se sredstva kreću do 3,8% od sredstava izdvojenih za bruto lične dohotke,

a namijenjena su za poboljšanje uslova korišćenja godišnjeg odmora i za rekreaciju, za davanje prilikom odlaska iz organizacije, prilikom penzionisanja i jubilarnih proslava, za ispunjavanje određenog staža u organizaciji, u slučaju bolesti i smrti radnika i člana porodice, za dotacije društvenoj ishrani, za izdatke za stručno i opšte obrazovanje radnika, za stipendiranje studentima i učenicima srednjih škola, za dotacije fondovima za stipendiranje radničke omladine, za nagrade za životno djelo, za izuzetna dostignuća u oblasti privrede, nauke, kulture, fizičke kulture i umjetnosti, za nagrade za izuzetno učenje učenika i studenata, kao i za druge namjene koje organizacije utvrde samoupravnim sporazumom.

Sudeći po dosadašnjim rezultatima koji su postignuti na području formiranja i korišćenja sredstava zajedničke potrošnje i po stepenu prihvaćenosti datih kriterijuma i mjerila za raspodjelu ovih sredstava na pojedine radnike, trebalo bi i dalje u samoupravnim aktima zadržati jedinstveni sistem formiranja i raspodjele ovih sredstava, uz izvjesne modifikacije i prilagođavanja zahtjevima organizacija za povećanje izdataka za topli obrok i za izgradnju radničkih odmarališta, za kojima se javlja sve veća potreba.

Aleksandar Ivić

MARKSISTIČKO SHVATANJE SVOJINE

I

Ugaoni kamen i središna tačka celokupnog Marksovog učenja jeste njegovo shvatanje da su ekonomski, materijalni odnosi srž i osnova svih drugih odnosa i da se, shodno tome, objašnjenje za sve pojave mora tražiti u tim odnosima. Drugim rečima, analizom materijalnih odnosa i praćenjem njihove evolucije, kao i uočavanjem njihovih međusobnih veza, mogu se objašnjavati određene društvene pojave. „Moje je istraživanje dovelo do rezultata da se ni pravni odnosi, ni oblici države ne mogu razumeti ni iz sebe samih, ni iz takozvanog opšteg razvitka ljudskog duha, nego da im je koren, naprotiv, u materijalnim životnim odnosima, čiju je celokupnost Hegel, po primeru Engleza i Francuza XVIII veka, obuhvatio imenom „građansko društvo", a da se anatomija građanskog društva mora tražiti u političkoj ekonomiji."[1]

Skoro sve analize Marksovog koncepta svojine, kao i svih drugih pojava, polaze od poznatog stava izrečenog u Predgovoru *Prilogu kritici političke ekonomije:* „U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja, a kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces socijalnog, političkog i duhovnog života uopšte... Na izvesnom stupnju svoga razvitka dolaze materijalne proizvodne snage društva u protivrečnost s postojećim odnosima proizvodnje, ili, što je samo pravni izraz za to, sa odnosima svojine u čijem su se okviru dotle kretale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije."[2]

---

[1] K. Marks, *Kritika političke ekonomije*, „Kultura", Beograd, 1960, str. 8.

[2] K. Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, Predgovor, „Kultura", Beograd, 1960, str. 9.

Ovo izuzetno značajno otkriće ističe dva naročito važna stava: (1) odnosi proizvodnje su objektivno nužni odnosi u kojima ljudi egzistiraju i koji ne zavise od njihove volje i (2) ti odnosi u svojoj celokupnosti sačinjavaju ekonomsku strukturu društva, koja uslovljava pravnu i političku nadgradnju, društvenu svest, kao i način socijalnog, političkog i duhovnog života.

Razume se, odnosi u proizvodnji se mogu dalje raščlanjavati da bi se sagledale sve njihove komponente. Za predmet ovoga rada to nije neophodno, te će stoga pažnja biti poklonjena samo nekim njihovim elementima.

U tom smislu naročit značaj ima prisvajanje kao suštinski element i esencijalni vid proizvodnje. Objašnjenje prisvajanja ima izuzetan značaj za razumevanje svojine, koja je takođe prisvajanje, ali naročite vrste. Prisvajanje je jedna od centralnih kategorija Marksovog koncepta svojine.

Prisvajanje je ekonomsko-proizvodni proces kao objektivan, večit, prirodan i nužan uslov ljudske egzistencije i razlikuje se od prava svojine kao „voljnog pravnog odnosa ljudi". Jer „svaka proizvodnja jeste prisvajanje prirode od strane individue u okviru nekog određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom"[3].

Dakle, čovek proizvodeći prisvaja prirodu. Ali, on proizvodi uvek u određenom odnosu i prema prirodi i prema drugim činiocima proizvodnje. Taj odnos je proizvodni odnos, odnos u procesu proizvodnje.

Drugačije rečeno, proizvodnja je prisvajanje prirode, ali nije samo to. Jer prisvajanje prirode je posredovano proizvodnjom[4] kao društvenim odnosom; čovek prisvaja prirodu u okviru određenih odnosa u proizvodnji, proizvodnih odnosa kao specifičnih užih odnosa u okviru šireg odnosa proizvodnje kao prisvajanja prirode. Nas ovde zanima ovaj uži odnos, proizvodni odnos, a u okviru njega svojina nad sredstvima za proizvodnju koja je osnov prisvajanja, ovoga puta, ne prirode, već rezultata rada onih koji ne poseduju sredstva za proizvodnju od strane onih koji poseduju ta sredstva.

Analizom istorijskog razvoja tih odnosa moguće je uočiti da postoje dva vida prisvajanja: prisvajanja prirode — proizvodnja i prisvajanje već prisvojene prirode — rezultata te proizvodnje, viška rada.[5]

Jednostavno rečeno, osnovni smisao svojine je pre svega pravo vlasnika sredstava za proizvodnju da svoj monopol nad njima realizuje kao svoje pravo da prisvaja višak rada onih koji ta sredstva ne poseduju.

Iz takvih odnosa, iz vlasništva, iz mogućnosti posedovanja, iz položaja i odnosa koji iz toga proizlaze, konstituiše se i ostvaruje svojina koja je osnova takvih društvenih odnosa za koje možemo reći da su odnosi između vlasnika i nevlasnika.

---

[3] K. Marks, *Kritika političke ekonomije*, Predgovor, cit. izd., str. 20. Isti stav zauzima i Engels u *Anti-Diringu*.

[4] Proizvodnja ima i svoju drugu, možda „pravu" stranu. To je stvaranje dobara.

[5] Vidi: A. V. Benediktov, *Gosudarstvennaja socijalističeskaja sobstvennost*, Moskva, 1948, str. 24. i 25.

Time je u osnovi dat principijelan pristup i osnovni smisao značaja svojinskih odnosa u najvećem broju Marksovih stavova o tom pitanju. Sažeto rečeno, Marks je i svojinu i prisvajanje stavio u širi kontekst proizvodnje i proizvodnih odnosa, a i jedno i drugo objašnjavao karakterom proizvodnih odnosa kao ključnog elementa proizvodnje. Stoga i postoji izvesna pojmovna identičnost svojine i prisvajanja, razume se, uz napomenu koja je već data, a koja tu relativnu pojmovnu izjednačenost uslovljava „prisvajanjem prirode... u okviru nekog određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom".

Najšire shvatanje svojine koje se kod Marksa može naći jeste poznato mesto iz *Osamnaestog brimera Luja Bonaparte* gde se svojina izjednačava sa socijalnim uslovima egzistencije.[6]

I u drugim svojim radovima Marks govori o svojini.

Tako: „sredstva za proizvodnju i promet, odnosi u kojima je buržoasko društvo proizvodilo i razmenjivalo, feudalne organizacije poljoprivrede i manufakture, jednom reči — feudalni odnosi svojine"[7].

Ili: „Buržoaski odnosi proizvodnje i prometa, buržoaski odnosi svojine"[8].

Ili: „Kapitalistički način prisvajanja koji proizlazi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle, kapitalistička privatna svojina"[9].

Navedimo još jedno mesto: „Svojina, najzad, sačinjava poslednju kategoriju u sistemu gospodina Prudona.

U realnom svetu, naprotiv, podela rada i sve ostale kategorije gospodina Prudona su društveni odnosi koji u svojoj celokupnosti čine ono što se danas naziva svojinom; van tih odnosa buržoaska svojina nije ništa do metafizička ili pravna iluzija"[10].

Iz svega do sada rečenog proizlazi nekoliko metodoloških zaključaka (pored onih koji su već istaknuti).

Svojina proizlazi iz ekonomskih odnosa i vezuje se za njih, a izražava se kroz pravne odnose. Zbog toga svojina egzistira i kao ekonomska i kao pravna kategorija. Svojina je kao mogućnost ekonomskog iskorišćavanja stvari uvek regulisana društvenim normama koje su u dosadašnjoj istoriji najviše i najduže bile pravne norme zbog njihove obaveznosti, jer je, kao što je rečeno, svojina zbog svog značaja nalagala čvrst režim zaštite kao i čvrst režim načina realizovanja.

Govoreći jezikom ekonomije, svojina je mogućnost realnog iskorišćavanja neke stvari, odnosno korišćenja ekonomskih efekata koje ta stvar pruža, ali i odnosa među ljudima koji nastaju povodom stvari. To bi bio ekonomski pojam svojine. Pravni pojam svojine jeste mogućnost data pravnim poretkom nosiocu svojinskog prava da jedno dobro

---

[6] K. Marks—F. Engels, *Izabrana dela*, knj. I, „Kultura", Beograd, 1950, str. 248.

[7] K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije*, Beograd, 1960, str. 14.

[8] Isto, str. 15.

[9] K. Marks, *Kapital*, tom I, Beograd, 1946, str. 646.

[10] Marksovo pismo Anenkovu, K. Marks — F. Engels, *Izabrana dela*, Beograd, 1950, str. 436.

koristi kao svoje. To pravo se najčešće sastoji iz tri elementa: iz prava upotrebe, iskorišćavanja i raspolaganja.

Najdublji značaj za jedno društvo ima svojina nad sredstvima za proizvodnju. I to zbog toga što svojina nad sredstvima za proizvodnju opredeljuje karakter društveno-ekonomske formacije, što uslovljava sve druge ekonomske i političke odnose. Klasni odnosi i klasna vladavina počivaju upravo na vlasništvu vladajuće klase nad sredstvima za proizvodnju.

Pored ovog opšteg značaja svojine, odnosno svojine uzete u najopštijem teorijskom smislu, postoje i konkretni oblici svojine.

Klasifikacija svojine je moguća prema različitim kriterijima, ali se najčešće vrši prema nosiocu svojinskih prava, zatim prema društveno-ekonomskim odnosima koji egzistiraju u odgovarajućem proizvodnom odnosu, pa prema tome i svojini, i prema nameni predmeta na koji se odnosi.

Svojina je, kao što je rečeno, prisvajanje. A prisvajanje se, uopšteno govoreći, mora uvek uzimati u dvostrukom smislu jer se u dosadašnjoj istoriji, sem perioda prvobitne zajednice, uvek tako i realizovalo: kao „prisvajanje prirode od strane društva i posredstvom društva" i kao prisvajanje dobara unutar društva koja su, u manje ili više direktnom smislu, „prisvojena priroda".

Svojina kao prisvajanje unutar društva jeste društveni odnos koji nastaje na osnovu društvene diferencijacije globalnog društva na društvene grupe koje poseduju sredstva za rad i time imaju vlast nad radom drugih društvenih grupa koje ne poseduju ta sredstva.

Iz toga proizlazi potreba da se ukaže i na značaj položaja rada, pre svega u procesu proizvodnje, ali i šire. Taj širi značaj se ogleda u položaju čoveka u procesu rada kao direktnoj posledici datog oblika svojinskih odnosa i odnosa koji se na toj osnovi uspostavljaju i razvijaju.

Taj aspekt je višestruk. Jer položaj rada u najširem i najpotpunijem smislu te reči neposredno uslovljava i položaj čoveka i društvenih grupa, dok svojina ima prevashodan značaj za položaj rada i za položaj njegovih nosilaca, odnosno za sveukupne društvene odnose. Taj položaj je definisan i opredeljen proizvodnim odnosom, ali je realizovan i „reprodukovan" u svim vidovima i svim sferama društvenih odnosa. Otuda tako krupan značaj svojine, ali otuda i izvesna „prikrivenost" njenog domašaja ako se ne vodi dovoljno računa o svim implikacijama društveno-ekonomskih odnosa koji počivaju na određenim oblicima svojine, to jest odnosima koje sam karakter svojine uslovljava.

Marks kaže da „privatno vlasništvo proizlazi, dakle, pomoću analize iz pojma ospoljenog rada, tj. ospoljenog čovjeka, otuđenog rada, otuđenog života, otuđenog čovjeka"[11].

Društveni odnos koji počiva na privatnoj svojini ima višestruke konzekvence na položaj subjekta, na njegov celokupan život; on je njegova istina. Jer „subjektivna suština privatnog vlasništva, privatno vla-

[11] K. Marx, *Rani radovi*, „Naprijed", Zagreb, 1961, str. 219.

smištvo kao djelatnost koja postoji za sebe, kao subjekt, kao ličnost, jest rad“[12].

Dva su zaključka moguća i nužna. Privatna svojina otuđuje rad, i to ima subjektivnu dimenziju jer „privatno vlasništvo“ ne postoji za sebe, ono se reprodukuje na širokom planu čovekovog položaja. „Cjelokupni uvjeti egzistencije, uvjetovanosti, jednostranosti individuuma su u krupnoj industriji i konkurenciji u dva najjednostavnija oblika: privatno vlasništvo i rad.“[13] Time je data i druga dimenzija Marksovog koncepta privatne svojine, položaj rada, pored odgovarajućeg sistema raspodele, odnosno prisvajanja.

Za razumevanje Marksovog koncepta, pa i šire, za celokupan marksistički koncept svojine izuzetan značaj ima podela rada. Treba naglasiti da je taj aspekt relativno zanemaren, a kod većeg broja teoretičara čak i zapostavljen.

Profesor Đorđević je u pravu kada kaže da je i „razvitak podele rada doveo do različitih oblika svojine“ ili da je „svojina vlast ili pravo raspolaganja radom drugoga“[14].

Stoga podela rada, a naročito podela na izvršne i upravne funkcije, jeste konstitutivni element svojine koji je dvostruko inkorporiran u svojinske odnose: podela rada, s jedne strane, uslovljava svojinu, a s druge je izražava. „Sa podelom rada, u kojoj su date sve ove protivrečnosti, a koja, opet, sa svoje strane počiva na naturalnoj podeli rada i porodici i na podeli društva na pojedine međusobno antagonističke porodice, u isti mah je data i raspodela, i to nejednaka, kako kvantitativna tako i kvalitativna, raspodela rada i njegovih proizvoda, dakle, svojina, čiji prvi oblik ima svoj začetak već u porodici, u kojoj su deca i žena robovi muža. Naravno, još vrlo grubo, latentno ropstvo u porodici jeste prva svojina koja uostalom ovde već potpuno odgovara definiciji modernih ekonomista, prema kojoj je svojina raspolaganje tuđom radnom snagom. Uostalom, podela rada i privatna svojina su identični izrazi — u jednom se u odnosu na delatnost iskazuje isto ono što se u drugom iskazuje o proizvodu delatnosti.“[15] Na ovom mestu izjednačena je svojina i podela rada, razume se, kroz aspekt nejednake raspodele, odnosno nejednakog prisvajanja i na toj osnovi stvaranja i opstojanja antagonističkih grupa i odgovarajućih odnosa među njima. Jer „različiti stupnjevi u razvitku podele rada jesu ujedno i različiti oblici svojine, tj. svaki stupanj u podeli rada određuje takođe i međusobne odnose individua u vezi s materijalom, sredstvom za rad i proizvodom rada“[16].

Podela rada je izrazito i izričito naglašavana u Marksovim radovima kao svojevrstan vid privatnosti svojine, kao njeno drugo lice: „Baš u tome što su podjela rada i razmjena oblici privatnog vlasništva,

[12] Isto, str. 235.
[13] Isto, str. 390.
[14] Dr J. Đorđević, *O konceptu svojine i o društvenoj svojini*, SANU, Beograd, 1965, str. 5.
[15] K. Marks — F. Engels, *Nemačka ideologija*, Beograd, 1956, str. 32.
[16] Isto, str. 13.

baš u tome leži dvostruki dokaz, s jedne strane taj, da čovječji život treba privatno vlasništvo za svoje ostvarenje, a s druge, da je sada potrebno ukidanje privatnog vlasništva.“[17]

Time se ne ukidaju sve osnove i svi izvori čovekove otuđenosti, ali ukidanjem privatne svojine uklanjaju se dva bitna uslova i osnova otuđenosti.

Ovde je dat okvir Marksovog koncepta svojine i privatne svojine, kroz navedene, po našem mišljenju, osnovne elemente, među kojima najveći značaj imaju: prisvajanje, položaj rada i podela rada.

II

Prva pretpostavka socijalnog prevrata, to jest ukidanja kapitalističkog i stvaranja komunističkog društva, jeste ukidanje privatne svojine. To je osnovni stav i „kredo“ Marksovog i marksističkog koncepta društvenog preobražaja. Ali Marks i Engels nisu, kao što je poznato, prvi koji su doveli u pitanje privatnu svojinu i društvene odnose koji na njoj izrastaju.

Prve kritike privatne svojine javljaju se kod socijalista utopista, koji (u vreme kada je privatna svojina shvatana kao sveto i nepovredivo pravo pozivanjem na boga i slobodu) manje ili više izričito dovode u pitanje svojinu.

Među njima su najznačajnija Prudonova shvatanja. Na pitanje šta je svojina Prudon odgovara: „Svojina je krađa.“[18] Prudon negira osnove sticanja svojine naglašavajući naročito da rad ne može biti osnov svojine, već samo osnov prisvajanja, i to proizvoda, a ne sredstava za proizvodnju.[19] Svoje shvatanje svojine Prudon je izrazio i u dramatičnom stavu: „Ili će društvo propasti ili će sahraniti svojinu.“[20]

Međutim, Prudon je, i to treba naglasiti, imao i određena kolebanja i zablude u pogledu svojine. U početku on se zalaže za komunalnu svojinu, ali kasnije, došavši na ideju da državu treba ukinuti, on, prirodno, odustaje od državne svojine, ali se zalaže za „pravednu svojinu“. Na toj tački je i osnova oštre Marksove kritike Prudonovih shvatanja. Marks zamera Prudonu prihvatanje građanskih kriterija, naročito zbog verovanja u pravednu svojinu.

Treba pomenuti i Sen-Simona. On je lapidarno izrekao izvanrednu misao da „umetnost upravljanja ljudima“ treba da ustupi mesto „upravljanju“ stvarima i da u tom smislu politika postaje ekonomika.

Osim socijalista utopista, istorija teorija o svojini poznaje veliki broj kritičara privatne svojine ili barem njenih „negativnih“ svojstava.

Skala tih kritika je veoma široka, ali u njoj najviši domet i najveći značaj ima solidaristička škola sa svojim najizrazitijim predstav-

---

[17] K. Marx, *Rani radovi*, cit. izd., str. 269.

[18] R. J. Proudhon, *Oeuvres complétes*, Paris, 1926, str. 131.

[19] Marks kaže da je ovu misao Prudon preuzeo od Brisoa, žirondinskog prvaka.

[20] R. J. Proudhon, op. cit., str. 131.

nikom Leonom Digijem, koji, pozivajući se na Konta, jednog od tvoraca solidarizma, kaže: „U normalnim prilikama svaki građanin predstavlja stvarno javnog službenika, čija svojstva određuju u isti mah i dužnosti i pretenzije. Taj opšti princip treba da se prostire i na svojinu, u kojoj pozitivizam vidi neophodnu društvenu funkciju predodređenu da upravlja kapitalom kojim svaka generacija priprema rad sledećoj. Razumno postavljena, ova ocena oplemenjuje svojinu ne ograničavajući njenu pravičnu slobodu i doprinoseći njenom većem poštovanju.“[21]

Ova škola je imala velik odjek u svetu i izvršila je znatan uticaj. Ona je imala znatan odjek i kod naših teoretičara, naročito između dva rata. U vezi sa tim profesor Gams kaže: „Misao o zloupotrebi privatne svojine i njenoj socijalnoj funkciji ubrzo se učvrstila u pojedinim zakonodavstvima. Takozvani Vajmarski ustav koji su 1919. godine doneli nemački socijaldemokrati u članu 153. kaže: Svojina obavezuje. Njena upotreba mora biti istovremeno služba za opšte dobro. Ova je formulacija potpuno u Digijevom duhu. Zatim, svi moderniji zakonici sadrže odredbe o zloupotrebi prava koje se neposredno odnose na zloupotrebu svojine.“[22]

Uviđajući nemogućnost opstanka klasičnog koncepta svojine, na način kako ga je odredilo rimsko pravo, a definisao Code Civile, i uvažavajući nastale promene, Digi se zalaže za preobražaj privatne svojine ističući da „ranije konstituisano individualno pravo prestaje to biti i postaje socijalna funkcija“[23].

Ovakvo shvatanje bilo je na „raznim stranama sveta i u različitim sredinama veoma dobro prihvaćeno“[24].

Međutim, Digijev koncept, mada je izvršio znatan uticaj, nije mogao dati puniji rezultat jer nije polazio od stvarnih društvenih odnosa, to jest zanemario je društvene protivurečnosti shvatajući društvo više ili manje kao harmoničnu celinu u kojoj je moguće postići zajedničku volju. To je svojevrstan dokaz neshvatanja društvenih granica koje nameće privatna svojina kao društveni odnos.

Domet i suštinu takvih shvatanja već su ocenili Marks i Engels. „Ali pod promenom materijalnih uslova života ovaj socijalizam nikako ne razume ukidanje buržoaskih odnosa proizvodnje, koje je mogućno samo revolucionarnim putem, već administrativne poboljšice koje se vrše na tlu ovih odnosa proizvodnje, koje, dakle, u odnosu kapitala i najamnog rada ne menjaju ništa, već u najboljem slučaju smanjuju buržoaziji troškove njene vladavine i uprošćavaju njeno državno gazdinstvo.“[25] Mada izrečena povodom Prudona, ova kritika važi, čak i više, za ostala shvatanja jer su ona manje radikalna od Prudonovih.

---

[21] L. Duguit, *Les transformation générales du Droit privé depuis le Code Napoleone*, str. 148.

[22] A. Gams, *Osnovi stvarnog prava*, Beograd, 1961, str. 46.

[23] L. Duguit, op. cit., str. 45. i 46.

[24] M. Orlić, *Lična svojina kao pravna kategorija*, magistarski rad, Pravni fakultet, Beograd, 1959, str. 42.

[25] K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije*, cit. izd., str. 48.

Kritikujući takva shvatanja, Marks kao osnovni uslov ukidanja kapitalizma, na putu stvaranja novog društva, postavlja ukidanje privatne svojine. U tom pogledu su veoma karakteristična dva stava izrečena u *Manifestu komunističke partije*. „Sve ranije klase koje su osvajale vlast za sebe težile su da svoj izvojevani životni položaj i osiguraju time što su čitava društva podvrgavala uslovima svog načina prisvajanja. Proleteri mogu da osvoje društvene proizvodne snage samo tako ako ukinu svoj sopstveni dosadašnji način prisvajanja, a time čitav dosadašnji način prisvajanja. Proleteri nemaju ništa svoje što bi osigurali, oni imaju da razore svaku dosadašnju privatnu sigurnost i privatno osiguranje."[26]

Marks govori o određenoj moralnoj i društvenoj osnovanosti ukidanja privatne svojine kako sa stanovišta buržoazije tako i sa stanovišta proletarijata naglašavajući, u skladu s tim, smisao njenog postojanja, a time, naravno, i razloge za njeno ukidanje. „Vi se užasavate što mi hoćemo da ukinemo privatnu svojinu. Ali u vašem postojećem društvu privatna svojina ukinuta je za devet desetina njegovih članova; ona upravo i postoji zato što ne postoji za devet desetina. Vi nam, dakle, prebacujete što hoćemo da ukinemo svojinu koja ima za nužnu pretpostavku to da ogromna većina društva bude bez svojine."[27]

Time se, dakle, kao polazna i osnovna tačka za politički i socijalno-ekonomski program ističe ukidanje privatne svojine. Međutim, to ukidanje, naravno, nije samo sebi svrha. Određujući smisao ukidanja privatne svojine, Marks povodom Pariske komune kaže: „Komuna, viču oni, hoće da ukine svojinu, temelj cele civilizacije! Jeste, gospodo, Komuna je htela da ukine onu klasnu svojinu koja pretvara rad mnogih u bogatstvo nekolicine. Ona je htela da ekspropriše eksproprijatore. Ona je htela da individualnu svojinu učini stvarnošću, pretvarajući sredstva za proizvodnju, zemlju i kapital, koji sada pre svega predstavljaju sredstva za porobljavanje i eksploataciju rada, u puka oruđa slobodnog i udruženog rada."[28]

Braneći Komunu kao „socijalnu republiku", Marks još jednom ističe smisao ukidanja privatne svojine. To je oslobađanje ispod okova najamnog rada, a za to je preduslov „eksproprijacija eksproprijatora".

Svojina treba da nestane kao sredstvo porobljavanja i eksploatacije. Sredstva za proizvodnju, kada nisu privatna svojina, puko su oruđe slobodnog i udruženog rada. U tome je društveno-istorijski smisao ukidanja privatne svojine. Zato je „Komuna najzad pronađeni oblik oslobođenja rada". Jer „radnik je slobodan tek onda kada postane vlasnik svojih sredstava za proizvodnju"[29] i kada na toj osnovi ili uz tu pretpostavku ovlada uslovima svoga rada.

Time čovek vraća, jednom u istoriji, otuđene snage sebi kao uslov da vlada istorijom. „Sredstva za proizvodnju se otuđuju od pojedinca

[26] Isto, str. 22.
[27] Isto, str. 29.
[28] K. Marks, *Građanski rat u Francuskoj*, Beograd, 1960, str. 73.
[29] Engelsovo pismo E. Bernštajnu od 25. oktobra 1881. godine.

i istupaju prema njemu kao nešto tuđe. Pojedinac se suočava sa snagama koje su se od njega udaljile i izrasle iznad njega. Samo oni pojedinci koji su sopstvenici i zato što su sopstvenici ostaju pojedinci i predstavljaju pojedinačnu snagu. Ostali, od kojih su sredstva za proizvodnju otrgnuta, udaljuju se od njih i od životnog sadržaja sopstvene egzistencije."[30]

Mehanizam i struktura odnosa su, dakle, takvi da su sredstva za proizvodnju oličena u privatnoj svojini postala snage koje su iznad ljudi. Zato, ako se želi ljudsko oslobođenje društva, a pre svega radnika, a njih je, kako Marks kaže, „devet desetina", onda se buduća istorija mora osloboditi balasti dosadašnje istorije, a pre svega privatne svojine. „Prema tome, sada se došlo dotle da individue moraju da prisvoje za sebe postojeći totalitet proizvodnih snaga, ne samo da bi došle do svoje samodelatnosti, nego i zato da bi obezbedile svoju egzistenciju. Ovo prisvajanje je najpre uslovljeno predmetom koji treba prisvojiti — proizvodnim snagama koje su se razvile u totalitet i koje postoje samo u okviru univerzalnog saobraćanja. Ovo prisvajanje mora, dakle, već i sa ove strane da ima univerzalni karakter koji odgovara proizvodnim snagama i saobraćanju. Samo prisvajanje ovih snaga nije ništa drugo nego razvijanje individualnih sposobnosti koje odgovaraju materijalnim proizvodnim oruđima."[31]

Međutim, prisvajanje sredstava za proizvodnju je samo početni korak, a krajnji rezultat toga treba da bude „totalitet" koji omogućava dolaženje ljudi do svoje samodelatnosti.

Uslovi za to su sazreli u nedrima samog kapitalizma. „Kapitalistički način prisvajanja koji proishodi iz kapitalističkog načina proizvodnje, dakle, kapitalističko privatno vlasništvo je prva negacija individualnog vlasništva zasnovanog na vlastitom radu. Ali nužnošću kakvog prirodnog procesa kapitalistička proizvodnja rađa svoju vlastitu negaciju. To je negacija negacije. Ova ne uspostavlja iznova radnikovo privatno vlasništvo, ali uspostavlja individualno vlasništvo na osnovi tekovina kapitalističke ere: na osnovi kooperacije i zajedničkog posjeda zemlje i sredstava za proizvodnju koje je proizveo sam rad."[32]

Dva stava se moraju naglasiti: jedan je da se ne uspostavlja vlasništvo koje bi bilo privatno, čak ni radnikovo, a drugi je da se uspostavlja radnikovo individualno vlasništvo, ali to je nešto sasvim drugo. To je negacija svake privatne svojine.

Taj progres je u saglasnosti sa tokovima istorijskog razvoja i u njemu nalazi svoju logiku, ili, bolje rečeno, on je komplementaran sa onim što se u razvoju društva zbiva. Kapitalizam je već stvorio odgovarajuće pretpostavke i doveo ih do mogućeg novog sadržaja, do prevrata. „Pretvaranje rascjepkanog privatnog vlasništva koje počiva na vlastitom radu individuuma u kapitalističko vlasništvo jest, naravno, neuporedivo dugotrajniji, mučniji i teži proces negoli pretvaranje ka-

[30] K. Marks — F. Engels, *Nemačka ideologija,* Beograd, 1960, str. 67.
[31] Isto, str. 68.
[32] K. Marx, *Kapital,* tom I, „Kultura", 1947, latinica, str. 684.

privatističkog vlasništva, koje stvarno već počiva na društvenom načinu proizvodnje, u društveno. Tamo se radilo o eksproprijaciji narodne mase od strane malog broja uzurpatora, ovde se radi o eksproprijaciji malog broja uzurpatora od strane narodne mase."[33]

Ta eksproprijacija treba da usaglasi način prisvajanja sa društvenom proizvodnjom. To usaglašavanje podrazumeva društveno prisvajanje nasuprot privatnom. I to je smisao ukidanja privatne svojine koje treba da bude izraženo u novim odnosima. Uslovi za to su istorijski sazreli. To je čak i neophodno jer se radi o razrešavanju socijalnih protivurečnosti. Ukidanje privatne svojine je nužnost jer „kapitalistov kapital postaje okov za način proizvodnje, koji je s njim i pod njim procvjetao... Kuca posljednji čas kapitalističkog privatnog vlasništva"[34].

Neumitnošću prirodnih zakona, ukidanje privatnog vlasništva postaje nužnost, a subjekt toga je radnička klasa naoružana svešću o toj istorijskoj nužnosti. Taj stav je izražen i u *Manifestu komunističke partije*. Taj stav je jedan od centralnih stavova naučnog socijalizma. Ukidanje kapitalističke privatne svojine je istorijski nužan čin jer je način rešavanja sukoba između proizvodnih snaga i produkcionih odnosa. „To rešenje se može sastojati samo u tome da se stvarno prizna društvena priroda modernih proizvodnih snaga, pa da se, dakle, način proizvodnje, prisvajanja i razmene dovede u sklad s društvenim karakterom sredstava za proizvodnju. A to se može postići na taj način što će društvo, otvoreno i bez ikakvog okolišenja, uzeti u svoje ruke proizvodne snage, koje su prerasle svaki drugi način sem društvenog upravljanja."[35]

Stoga radnička klasa, rešavajući svoju istorijsku situaciju i spoznajući istorijske uslove svoga postojanja, mora, radikalno raskidajući okove privatne svojine, da oslobodi sebe svih stega. Ona to čini radikalnom političkom revolucijom. „Proletarijat zauzima državnu vlast i pretvara sredstva za proizvodnju najpre u državnu svojinu. Ali time on ukida i samog sebe kao proletarijat, ukida sve klasne razlike i klasne suprotnosti, pa i državu kao državu."[36]

Taj čin podrazumeva radikalan raskid sa dotadašnjim oblikom svojine, raspodele, upravljanja. Time se stvaraju uslovi za prevladavanje osnovne protivurečnosti klasnog društva jer ukidanje privatne svojine nije i celo rešenje; ono je samo ključ za rešenje bitnih klasnih suprotnosti.

Ukidanje privatne svojine omogućava dva izvanredno značajna istorijska dostignuća: ukidanje klasa, a uporedo i zajedno sa tim i odumiranje države.

„Budući da je država nastala iz potrebe da se klasne suprotnost drže na uzdi; jer je istovremeno nastala uslijed konflikta ovih klasa

[33] Isto.
[34] Isto.
[35] F. Engels, *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*, „Kultura", Beograd, 1947, str. 74.
[36] Isto, str. 76.

to je ona u pravilu država najmoćnije, ekonomski vladajuće klase; njenim posredstvom i politički postaje vladajuća klasa i tako stiče nova sredstva da drži u podložnosti i da izrabljuje potlačene klase."[37]

Međutim, istorijska je uslovljenost da se ukidanje države mora vršiti uz pomoć države. Jer „ispočetka se to može dogoditi, naravno, samo pomoću despotskog posezanja u pravo svojine i u buržoaske odnose proizvodnje, dakle, pomoću mera koje ekonomski izgledaju nedovoljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj sopstveni okvir i neizbežne su kao sredstvo za izvršenje prevrata čitavog načina proizvodnje"[38].

Time je otvoren proces za ukidanje svih odnosa koji su uslovljavali privatnu svojinu i koje je ona uslovljavala. U tom procesu se menja i položaj klase i položaj i uloga države.

„Država, dakle, nipošto nije sila nametnuta društvu izvana; isto tako nije stvarnost moralne ideje, slika i stvarnost uma, kako tvrdi Hegel. Ona je, naprotiv, proizvod društva na određenom stupnju razvoja; ona je priznanje da se ovo društvo zapliće sa samim sobom u nerješivu suprotnost, da se pocijepalo u nepomirljive suprotnosti nemoćno da ih svlada. Ali da ove suprotnosti, klase suprotnih ekonomskih interesa, ne bi iscrpljivale sebe i društvo u jalovoj borbi, javila se potreba za silom koja stoji naoko iznad društva, koja treba stišati konflikt, držati ga unutar granica poretka; a ova sila koja je proizašla iz društva, ali se stavlja iznad njega pa mu se više i više otuđuje — jest država."[39]

Uklanjanjem uzroka koji su uslovili i omogućili nastanak države stvaraju se uslovi i za njen nestanak. Jer, kad proletarijat osvoji vlast i ukine kapitalističku privatnu svojinu, započinje proces razrešavanja protivurečnosti, kroz prelazak klasnog ka besklasnom društvu, od privatne svojine ka svojini koja ne stvara odnose koji uslovljavaju postojanje države.

Socijalističko društvo stupa na tle novih istorijskih mogućnosti. Ukidajući otuđenost čoveka od uslova i sredstava za rad, ono zakoračuje „iz carstva nužnosti u carstvo slobode".

III

Govoreći o toj etapi čovekove istorije, Engels ističe da će nepostojanje društvenih klasa i klasne vladavine, nepostojanje sukoba i nasilja koji otuda proističu, učiniti državu izlišnom. Umesto vladavine nad ljudima, ljudi će upravljati stvarima.

Generalni i osnovni Marksov stav u vezi sa pitanjem svojine i socijalizma može se najsažetije izraziti na ovaj način: ukidanje privat-

[37] F. Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države,* Zagreb, 1945, str. 157.

[38] K. Marks — F. Engels, *Manifest komunističke partije,* cit. izd., str. 35.

[39] F. Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države,* cit. izd., str. 147.

ne svojine i promena proizvodnog odnosa je *conditio sine qua non* socijalizma.

Na toj osnovi, na ukinutosti privatne svojine, menja se celokupna društvena struktura i svi odnosi u društvu. U tom smislu novi oblik „svojine" kao osnovni ekonomski odnos ima za cilj da, ukidajući monopol privatne svojine, ukine i sve monopole, naročito one koji proizlaze iz monopola posedovanja sredstava za proizvodnju.

Pripadanje sredstava za proizvodnju zajednici kao takvoj (asocijaciji) stvara uslove za odsustvo bilo čijeg posredovanja u „prisvajanju prirode" i na toj osnovi društvene diferencijacije na grupe koje se nalaze u različitom položaju sa stanovišta posedovanja sredstava za proizvodnju, pa time i prisvajanja.

U istorijskom smislu, podruštvljavanje sredstava za proizvodnju (ukidanje privatne svojine) nastaje kao rezultat nemogućnosti daljeg razvoja proizvodnih snaga u okvirima u kojima su se do tada razvijale. Nužno je da se razreši protivurečnost između društvenog karaktera proizvodnje i privatnog vlasništva i na toj osnovi privatnog prisvajanja.

Da bi to bilo moguće, nužno je ukinuti ne samo privatnu svojinu, već i celu institucionalnu organizaciju upravljanja društvom i konstituisati novu koja će izraziti nove društveno-ekonomske odnose na osnovu društvene svojine.

Nova institucionalna struktura treba da izrazi podruštvljenost prisvajanja kroz podruštvljenost upravljanja svim vidovima društvenog života, a naročito radom i rezultatima rada. To je smisao vraćanja otuđenih sila čoveku i mogućnosti da čovek bude gospodar „socijalnih uslova egzistencije".

Stoga „politička" revolucija ima dve istovrsne i podjednako značajne komponente: ekonomsku i socijalnu; ona mora biti potpun preobražaj društvenih odnosa jer samo tako se može ostvariti oslobođenje radničke klase, čiji je bitan, ali ne i jedini, uslov spajanje proizvođača sa sredstvima za rad. Bez toga zaista nije moguće obezbediti nužan sklad između, inače povezanih, dveju sfera kroz koje se društveni odnosi ispoljavaju. „Empirijsko posmatranje mora u svakom pojedinačnom slučaju pokazati i bez ikakve mistifikacije i spekulacije uzajamnu povezanost društvene i političke strukture sa proizvodnjom."[40]

Država, shodno tome, postaje, postoji i nestaje u skladu sa realnim odnosima u proizvodnji.

Za shvatanje društvene svojine treba istaći još nekoliko Marksovih i Engelsovih stavova. Kao što je poznato, oni su glavnu i osnovnu pažnju poklonili analizi kapitalističke privatne svojine i odnosa u kojima ona egzistira, te se na taj način može i zaključivati šta može, šta jeste ili šta mora biti društvena svojina.

„Ono što čini odliku komunizma nije ukidanje svojine uopšte, već ukidanje buržoaske svojine."[41]

---

[40] K. Marks—F. Engles, *Nemačka ideologija*, Beograd, 1964, str. 21.
[41] K. Marks—F. Engels, *Manifest komunističke partije*, cit. izd., str. 17.

Ukidanjem te svojine stvaraju se osnove za izgradnju novih društvenih odnosa, a može se slobodno reći i uslove i ograničenja koje je privatna svojina proizvela.

Pre svega, „privatno vlasništvo je, dakle, proizvod, rezultat, nužna konsekvenca otuđenog rada, spoljašnjeg odnosa radnika prema prirodi i samom sebi“[42].

Dakle, treba ukinuti pretpostavke koje radnika otuđuju od prirode i samog sebe. To je pre svega najamni položaj. Treba, zatim, promeniti karakter prisvajanja. To ne može biti prisvajanje tuđeg rada, jer „privatno vlasništvo proizlazi, dakle, pomoću analize iz pojma otuđenog rada, tj. otuđenog čoveka, otuđenog života“, a „otuđeni rad se raspao na dva sastavna dela koji se uzajamno uslovljavaju ili koji su samo različiti izrazi jednog te istog odnosa. Prisvajanje se pojavljuje kao otuđenje, a otuđenje kao prisvajanje“[43].

To je, kao što je u ranijoj analizi pokazano, ukidanje svih onih elemenata koji u proizvodnom procesu kao procesu prisvajanja prirode posreduju čoveka sa prirodom, a njegov rad otuđuju. To je ukidanje privatne svojine, privatnog prisvajanja i podele rada i otuđenog rada.

Komunizam je stoga novo društvo, bez privatne svojine, i time je izraz ukinutosti privatne svojine jer je ne samo ukida, već izgrađuje društvo koje ne poznaje odnose koji počivaju na privatnoj svojini. „Komunizam kao pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovekovog samootuđenja, te, stoga, kao stvarno prisvajanje čovekove suštine od čoveka i za čoveka jeste stoga potpun, svestan i unutar celokupnog bogatstva dosadašnjeg razvitka nastali povratak čoveka sebi povratkom čoveka kao društvenog, tj. čovečnog čoveka.“[44] „Taj je komunizam kao dovršeni naturalizam — humanizam, kao dovršeni humanizam — naturalizam, on je istinsko rešenje sukoba između čoveka i prirode, između čoveka i čoveka, istinsko rešenje borbe između egzistencije i suštine, između opredeljivanja i samoopredeljivanja, između slobode i nužnosti, između individuuma i rada.“[45]

Ukidanje i „dokidanje“ privatne svojine i stvaranje društvene svojine, kao osnove oslobađanja čoveka jeste bitna pretpostavka izgradnje novog, socijalističkog društva. To je put oslobađanja čoveka pre svega u sferi proizvodnje, a na toj osnovi i u isti mah i u svim društvenim odnosima, od svih stega, ograničenja i otuđenja ranijih odnosa. To je put ka punoj čovekovoj emancipaciji, to je način njegove nove i potpuno izmenjene egzistencije u potpuno novim uslovima i odnosima, koji su uvek istorijski dati, pa time i istorijskim okolnostima ograničeni.

Ukidanje privatnog vlasništva nije činjenica koja je dovoljna po sebi; to je prva i polazna pretpostavka iz koje treba da proizađu nove okolnosti i mogućnosti. To je smisao „pozitivnog“ ukidanja privatnog vlasništva. „Stoga je pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao pri-

[42] K. Marks, *Rani radovi*, Beograd, 1953, str. 206.
[43] Isto, str. 207. i 208.
[44] Isto, str. 225. i 227.
[45] Isto, str. 228.

svajanje čovekova života pozitivno ukidanje svakog otuđenja, dakle, povratak čoveka iz religije, porodice, države, u svoje ljudsko, tj. društveno postojanje."[46]

Ukidanje privatne svojine je, dakle, uslov čovekovog razotuđenja. Njegovo razotuđenje, pak, podrazumeva ukidanje velikog broja faktora koji su na temeljima privatne svojine nastali, razvijali se i oformili u čvrst sistem od njega otuđenih snaga i institucija. To, očigledno, mora biti dugotrajan i veoma složen proces da bi se čovek vratio u svoje „ljudsko, tj. društveno postojanje". Skoro da je izlišno posebno naglašavati koliko je to složen proces jer on, pored oslobađanja čoveka od spoljnih sila, podrazumeva i njegovu ljudsku, unutarnju emancipaciju, od samog sebe, od svoje društvene prirode koja je izraz prethodnih i sadašnjih okolnosti istorije koje su produkovale čoveka kakav danas egzistira. Stoga je očigledno da taj proces, pored složenosti po sebi, pretpostavlja i rasplet brojnih društvenih protivurečnosti koje uslovljavaju konkretno-istorijske okolnosti u kojima se ukida privatna svojina i ostvaruje društvena.

Ostvarivanje novih društvenih odnosa koji počivaju na društvenoj svojini je stoga pre svega stvaranje i razvijanje novih društveno-ekonomskih odnosa, ali ne samo njih. Društveno-ekonomski odnosi su pretpostavka, i to bitna, ali to podrazumeva i razvijanje na toj osnovi novih odnosa u svim sferama čovekovog življenja.

Stoga je društvena svojina „po definiciji" uvek više zadata nego data kategorija jer njeno ostvarivanje podrazumeva široku skalu elemenata kao prethodan, ali i neizbežan uslov. S druge strane, ostvarivanje društvene svojine uvek mora biti vršeno na višem nivou jer ostvareni stepen društvenog razvitka otvara nove mogućnosti i prostore sve do momenta rešenja sukoba, i to na nivou istorije i konkretno-istorijskih odnosa, „između čoveka i prirode, između čoveka i čoveka... između egzistencije i suštine, između opredeljivanja i samoopredeljivanja, između slobode i nužnosti, između individuuma i roda".

Zato se o tom procesu može i mora govoriti kao o istorijskom novumu koji, mada otpočet, uvek ponovo otpočinje prevladavajući ostvareno i težeći novim ostvarenjima koja iz sadašnje perspektive mogu biti anticipirana, ali samo kao osnovni tok, kao vizija sadašnjeg čoveka i novih generacija i budućih mogućnosti čovekove emancipovanosti i emancipacije.

[46] Isto.

Živko Marković

USTAVNE PROMENE I SAMOUPRAVNI RAZVOJ MESNE ZAJEDNICE

Ustavnim promenama otvaraju se široke perspektive za samoupravni razvoj mesne zajednice. Posebno su značajne sledeće intencije tih promena: prvo, da mesna zajednica i osnovna organizacija udruženog rada postaju osnova celokupnog samoupravnog sistema društva; drugo, da se zajedničke potrebe zadovoljavaju na bazi samoupravnog udruživanja sredstava; i treće, da o tim potrebama radni ljudi neposredno odlučuju. Razvijenošću samoupravnih odnosa u osnovnoj organizaciji udruženog rada i mesnoj zajednici biće u integralnom samoupravnom sistemu društva određeno i neposredno učešće radnog čoveka u odlučivanju u širim samoupravnim zajednicama.

I

Ustavnim promenama bitno se menja mesto i uloga mesne zajednice u društvu. Mesna zajednica nastala je u uslovima decentralizacije državnog odlučivanja, kojom su stvarane određene pretpostavke i za razvoj samoupravljanja. Proširivanjem nadležnosti opštine na račun širih društveno-političkih zajednica otvarane su mogućnosti da se jedan deo tih nadležnosti prenese na još uže zajednice unutar opštine. Obrazovanjem mesnih zajednica organi opštine oslobađani su brige za lokalne potrebe naselja.

Tako je mesna zajednica nastala i u prvoj deceniji svog postojanja razvijala se kao lokalna samouprava. U uslovima predstavničkog sistema vlasti ona se objektivno nije ni mogla drugačije razvijati. Ustavom SFRJ iz 1963. godine mesna zajednica je definisana kao oblik samoupravljanja „u oblasti delatnosti koje služe *neposrednom* zadovoljavanju potreba radnih ljudi i njihovih porodica". U skladu s tim, u praksi je aktivnost mesne zajednice bila usredsređena na lokalne potrebe naselja kao što su izgradnja i održavanje komunalnih, kulturnih, zdravstvenih i sportskih objekata, osnivanje uslužnih servisa i preduzeća, briga o snabdevanju građana, unapređivanju društvene ishrane, zaštiti od elementarnih nepogoda i slično. Na zadovoljavanje širih društvenih potreba mesna zajednica nije praktično imala nikakvog uticaja.

U zadovoljavanju lokalnih potreba mnoge mesne zajednice su već dostigle krajnju granicu do koje su se mogle razvijati kao lokalna samouprava. U tom razvoju izdvajaju se dve karakteristične faze kroz koje su prošle pojedine mesne zajednice. Prvu fazu karakterisala je dominacija komunalnih problema, odnosno zadovoljavanje najelementarnijih potreba naselja kao što su elektrifikacija, izgradnja puteva, ulica i vodovoda, dok se u drugoj fazi težište aktivnosti prenosi na pitanja kulture, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite. To objašnjava zašto su mesne zajednice na selu, po pravilu, bile aktivnije od gradskih, o čijim su komunalnim, kulturnim i drugim potrebama brinuli uglavnom organi opštine.

Već u drugoj fazi mesne zajednice su se suočile s ograničenošću svoje uloge u predstavničkom sistemu vlasti jer se mnoge potrebe višeg standarda nisu mogle zadovoljavati na nivou mesne zajednice. Otuda su s razvojem lokalne samouprave sve više jačale tendencije za proširivanjem uloge mesne zajednice na zadovoljavanje svih zajedničkih potreba, odnosno za stvaranjem integralnog samoupravnog sistema u kome će se sve društvene potrebe zadovoljavati putem neposrednog dogovaranja radnih ljudi. Ustavnim promenama te tendencije dobijaju punu društvenu afirmaciju, čime se otvara perspektiva za njihovo praktično oživotvorenje.

U sistemu neposredne socijalističke demokratije koji se uspostavlja ustavnim promenama radni ljudi kroz mesnu zajednicu treba da se dogovaraju o svim zajedničkim potrebama. Na taj način mesna zajednica postaje oblik njihovog neposrednog učešća u društvenom odlučivanju na svim nivoima samoupravne organizacije društva. To je ujedno neizostavna pretpostavka da celo društvo funkcioniše kao jedinstvena samoupravna zajednica. Bez samoupravnog udruživanja u radnu i mesnu zajednicu radni ljudi se ne mogu udruživati ni u šire samoupravne zajednice.

Nasuprot predstavničkom sistemu koji se zasniva na hijerarhijskom odnosu između nižih i viših organa vlasti, sistem neposredne socijalističke demokratije konstituiše se putem direktnog povezivanja i udruživanja užih samoupravnih zajednica u šire. Dok se u predstavničkom sistemu opština praktično poistovećuje s opštinskim organima vlasti, u samoupravnom sistemu ona funkcioniše kao samoupravna asocijacija mesnih i radnih zajednica. S obzirom na to, mesna zajednica se ustavnim promenama iz relativno izolovane i za predstavnički sistem u suštini strane institucije pretvara u integralan i fundamentalan deo opštinske samoupravne zajednice.

Do ustavnih promena mesna zajednica je delovala kao veštački dodatak predstavničkom sistemu vlasti. Uporedo s oblicima samoupravljanja egzistirale su na području mesne zajednice i institucije predstavničke demokratije kao što su mesna kancelarija, odbornici i zborovi birača sazivani i pripremani od strane opštinskih organa vlasti. Ustavnim promenama ovaj dualizam se prevazilazi, tako da se u mesnu zajednicu kao jedinstvenu celinu integrišu svi oblici zajedničkog života u određenom naselju. I društveno-političke organizacije u mesnoj za-

jednici postaju njen integralni deo, dok su ranije one to bile samo utoliko ukoliko su se angažovale u samoupravnom zadovoljavanju zajedničkih potreba građana, odnosno ukoliko nisu delovale kao poluge predstavničkog sistema.

Integrativna funkcija mesne zajednice proističe iz same prirode samoupravnog sistema. Ukoliko u tom sistemu radni čovek postaje stvarni društveni subjekt, on svojim delovanjem povezuje sve sfere društvene aktivnosti. On na taj način i u mesnoj zajednici deluje kao integrativna snaga celokupne društveno-političke i samoupravne aktivnosti. I u društveno-političkim organizacijama i u oblicima samoupravnog odlučivanja radni čovek se javlja kao jedinstven nosilac akcija mesne zajednice.

Da bi delovala kao integralna jedinica samoupravnog sistema, mesna zajednica bi morala predstavljati relativno zaokruženu društvenu celinu, pre svega u ekonomskom, političkom i urbanističkom pogledu, koja po svojoj veličini omogućava neposredno odlučivanje o zajedničkim potrebama. To podrazumeva relativno zaokružen kompleks zajedničkih potreba vezanih za zajedničko mesto stanovanja građana. Tako konstituisana mesna zajednica morala bi u svom sastavu, po pravilu, imati institucije za zadovoljavanje elementarnih potreba naselja kao što su tržnica, servis za najneophodnije usluge domaćinstvu, zdravstvena stanica, obdanište, osnovna škola, dom kulture i slično.

Ovi kriterijumi nisu, međutim, uvek uzimani u obzir pri obrazovanju mesnih zajednica. Za područje mesne zajednice često je nekritički prihvatano nasleđeno područje stambene zajednice ili društveno-administrativne podele bez obzira na mogućnosti samoupravnog zadovoljavanja zajedničkih potreba. Otuda pojedine mesne zajednice broje i do dvadeset hiljada stanovnika ili predstavljaju veštačke tvorevine koje objektivno ne mogu funkcionisati kao samoupravne zajednice. To ukazuje na potrebu kritičkog preispitivanja funkcionalnosti mesnih zajednica u duhu ustavnih promena.

Jedinstvo samoupravne i društveno-političke aktivnosti koje se uspostavlja ustavnim promenama pretpostavlja da se prema konstituisanju samoupravnih zajednica organizuju i društveno-političke organizacije. Još i pre ustavnih promena ukazivala se potreba da se u mesnoj zajednici obrazuju jedinstvene mesne organizacije Socijalističkog saveza, Saveza komunista i druge. Sada ta potreba postaje tim urgentnija što se ove organizacije integrišu u mesnu zajednicu.

Uprkos tome, javljaju se i tendencije da se mesne organizacije organizuju nezavisno od mesne zajednice. U pojedinim mesnim zajednicama deluje po više mesnih organizacija Socijalističkog saveza koje međusobno uopšte ne komuniciraju. Nasuprot tome, reorganizacijom Saveza komunista je jedna mesna organizacija SK obrazovana i na području od po nekoliko mesnih zajednica, ali se išlo i u drugu krajnost, pa je u istoj mesnoj zajednici formirano po nekoliko osnovnih, međusobno nepovezanih organizacija SK.

Praksa je, međutim, već pokazala nefunkcionalnost takvog organizovanja. Tamo gde u istoj mesnoj zajednici deluje više međusobno ne-

povezanih mesnih organizacija, otežano je izvođenje jedinstvenih akcija u rešavanju zajedničkih problema, a gde na području više mesnih zajednica deluje jedna mesna organizacija, teškoće nastaju zbog nepodudarnosti interesa članstva. Zbog toga se u prvom slučaju postavljaju zahtevi za objedinjavanjem, a u drugom za deobom takvih organizacija.

U sistemu neposredne socijalističke demokratije jedinstvenost političkog organizovanja u mesnoj zajednici značajna je ne samo za njen vlastiti integritet, već i za integritet društvenog sistema u celini. Ukoliko se na stavovima mesnih i radnih zajednica zasnivaju odluke koje se donose i na svim ostalim nivoima samoupravne organizacije društva, utoliko će sadržina tih odluka zavisiti od karaktera idejnog i političkog delovanja pre svega u tim osnovnim zajednicama. A najefikasniji idejno-politički uticaj na odluke i stavove mesne zajednice može se obezbediti upravo kroz jedinstvenu mesnu organizaciju, što ne isključuje mogućnost i potrebu da se unutar jedinstvene organizacije po stambenim jedinicama obrazuju manje organizacije ili drugi oblici organizovanja.

II

Karakter mesne zajednice, njeno mesto i uloga u društvu određeni su, u osnovi, načinom koncentracije i raspolaganja sredstvima za zadovoljavanje zajedničkih potreba. Do sada su se u pogledu načina sticanja sredstava mesne zajednice javljale dve različite tendencije, od kojih je jedna usmerena na budžetsko dotiranje, a druga na samofinansiranje. One su bile ispoljene i u diskusijama o novom Ustavu. Nasuprot težnjama da se zajedničke potrebe zadovoljavaju sve više na bazi samoupravnog udruživanja sredstava, isticani su zahtevi da se preko budžeta, odnosno fondova opštine glavnina sredstava mesne zajednice obezbedi automatskim priticanjem iz doprinosa i poreza.

U praksi se koriste oba načina finansiranja, ali je samofinansiranje karakteristično više za seoske, a budžetsko dotiranje za gradske zajednice. Materijalnu osnovu akcija na podizanju zajedničkog standarda građana do sada su, međutim, u znatno većoj meri činila sredstva dobijena samoupravnim udruživanjem, dok su dotacije iz budžeta dodeljivane prevashodno za tekuće potrebe mesnih zajednica. Uz to je samoupravna koncentracija sredstava u proseku rasla znatno brže od budžetskih dotacija.

Porast samoupravne koncentracije sredstava je i predstavljao autentičnu osnovu samoupravnog razvoja mesne zajednice, dok joj je budžetsko dotiranje davalo izvesna etatistička obeležja. O raspodeli budžetskih sredstava, kao i o njihovoj koncentraciji, odlučivali su organi vlasti u opštini, dok su se mesne zajednice javljale u ulozi potražioca bez mogućnosti da bitnije utiču na odluke. Opštinski organi su određivali ne samo visinu dotacija, nego i njihovu namenu, čime je samoupravljanje svođeno, u osnovi, na formalnost, a organi mesne zajednice stavljani u poziciju izvršioca odluka opštinskih organa.

Nasuprot tome, samoupravno udruživanje sredstava već po svojoj prirodi podrazumeva samoupravni odnos među subjektima udruživanja. Radni ljudi sami određuju i namenu i visinu sredstava koja će udružiti da bi zadovoljili zajedničke potrebe. Organi mesne zajednice se sada stavljaju u poziciju izvršioca prema samoj mesnoj zajednici umesto prema opštinskim organima vlasti.

Do sada je samoupravno udruživanje sredstava u mesnoj zajednici vršeno najčešće putem mesnog samodoprinosa. U mnogim seoskim zajednicama je na taj način izgrađena većina objekata društvenog standarda. Kroz akcije na bazi samodoprinosa najneposrednije je ispoljen interes građana za samoupravno zadovoljavanje zajedničkih potreba. Istraživanje koje je vršeno u nekim mesnim zajednicama pokazuje da se samodoprinos, čak i pri odsustvu bilo kakvog pritiska, plaća neuporedivo urednije od doprinosa i drugih oblika administrativne koncentracije sredstava.

Uporedo s mesnim samodoprinosom razvijana je i praksa direktnog udruživanja sredstava mesnih zajednica i sredstava radnih organizacija. U početku su interes za takvu saradnju pokazivale prevashodno one radne organizacije koje su locirane na području mesnih zajednica s kojima zajednički koriste pojedine objekte ili usluge, a zatim je sve više ispoljavano interesovanje radnih organizacija i za uslove života radnika u mesnoj zajednici. Ovo interesovanje je veće u organizacijama s razvijenijim samoupravnim odnosima, što je i razumljivo jer se radnici i u mesnoj i u radnoj zajednici javljaju kao subjekti odlučivanja.

Porast samoupravnog udruživanja sredstava ispoljen je, prema tome, kao zakonita tendencija u samoupravnom razvoju mesne zajednice. Upravo zbog toga takvo udruživanje se po značaju ne može izjednačiti s administrativnom koncentracijom sredstava, što se do sada, često iz pragmatističkih razloga, činilo. Ono se ne može ni miriti s takvom koncentracijom jer ga ona po svojoj prirodi ograničava. Što su veći državni nameti, manje su mogućnosti za samoupravno udruživanje sredstava, i obrnuto. Zbog toga je neophodno da se statutima opština i mesnih zajednica otvori što šira perspektiva za samoupravno udruživanje i da se ono normativno što potpunije reguliše.

Pri izradi opštinskih statuta samoupravnom udruživanju sredstava nije, međutim, posvećena potrebna pažnja. U pojedinim statutima prvenstvo se daje administrativnoj koncentraciji sredstava, koja se i znatno više razrađuje nego samoupravna. To je utoliko veći propust što je zbog nerazvijenosti samoupravne regulative i zbog određenih zakonskih smetnji samoupravno udruživanje sredstava i do sada bilo otežano. Prepuštanje stihiji moglo bi još više otežati njegov dalji razvoj. Iako se pri svakom konkretnom udruživanju sredstava određuje istovremeno i njihova namena i način raspolaganja, neophodno je da se normativno utvrde opšti uslovi pod kojima se udruživanje sredstava može vršiti.

Samoupravno udruživanje sredstava je bitna pretpostavka društvenog vlasništva i razvijanja socijalističkog odnosa prema zajedničkim sredstvima. Njime se i određena individualna sredstva građana pretva-

raju u društveno vlasništvo jer iz individualnog prelaze u zajedničko raspolaganje. Samoupravna aktivnost mesnih zajednica je već do sada jasno pokazala koliko sámo narastanje ljudskih potreba vodi podruštvljavanju sredstava i razvijanju zajedničkog života ljudi. Da bi izgradili vodovod ili put, školu ili dom kulture, stanovnici i najzaostalijeg seoskog naselja dobrovoljno ulažu vlastita sredstva u zajedničke objekte.

Zbog nerazvijenosti samoupravnog sistema podruštvljavanje samoupravno udruženih sredstava nije se, međutim, vršilo dosledno i do kraja. Objekti koje su mesne zajednice izgradile često su prelazili u isključivu nadležnost odgovarajućih radnih organizacija i onda kad one uopšte nisu učestvovale u njihovom finansiranju. Time su zajednička sredstva faktički otuđivana od onih koji su ih udružili i čijim potrebama treba da služe. Mesna zajednica nema nikakvog uticaja, na primer, na usluge i cenu usluga elektrodistributerskog preduzeća u čiju je nadležnost prešla električna mreža koju je ona vlastitim sredstvima izgradila.

Ustavnim promenama otvaraju se mogućnosti za prevazilaženje protivrečnosti između samoupravnog udruživanja i nesamoupravnog raspolaganja udruženim sredstvima. Pravi put za to predstavlja udruživanje u interesne zajednice na principima novog Ustava. Radne organizacije i mesne zajednice, kao vršioci i korisnici usluga, zajednički će raspolagati sredstvima udruženim u interesnu zajednicu i na toj osnovi samoupravno se dogovarati o cenama, asortimanu, kvalitetu i obimu usluga. Time mesna zajednica zauzima ravnopravan položaj s organizacijama koje za njen račun vrše određene usluge, jer samoupravni sporazum postaje pretpostavka zadovoljavanja obostranih interesa.

Zbog toga je neophodno da se normativno što potpunije regulišu uslovi direktnog udruživanja sredstava radnih organizacija i mesnih zajednica, kao i način raspolaganja tim sredstvima u interesnim zajednicama. Takvo udruživanje je odlučujuća pretpostavka da interesne zajednice stvarno funkcionišu kao samoupravne asocijacije radnih i mesnih zajednica. Opštinskim statutima se, međutim, direktnom udruživanju sredstava ne posvećuje potrebna pažnja, a u nekima se ono čak i potpuno zanemaruje. Težište se najčešće stavlja na finansiranje interesnih zajednica iz opštinskih fondova formiranih putem doprinosa i drugih oblika administrativnog prikupljanja sredstava.

Iako se u zadovoljavanju zajedničkih potreba još ne može u potpunosti preći na samoupravno udruživanje sredstava, moguće je otvoriti perspektivu da se ono stalno razvija, pored ostalog, i na račun sužavanja administrativne koncentracije sredstava. I samo prelaženje s jednog na drugi oblik moralo bi se vršiti na bazi konkretnih dogovora političkih i samoupravnih subjekata u komuni. U fazi izrade opštinskih statuta takvi dogovori su najčešće izostajali, pa je razumljivo što je statutima više odslikano postojeće stanje nego što je konkretno naznačena perspektiva samoupravnog razvoja komune. U tom pogledu se ponegde samo ponavljaju odgovarajuće odredbe Ustava, a ne pravi se ni najmanji korak u pravcu njihove konkretizacije.

III

Samoupravnim udruživanjem sredstava razvijana je autentična osnova samoupravnog odlučivanja u mesnoj zajednici, dok je budžetsko dotiranje doprinosilo zadržavanju predstavničke demokratije. U mesnim zajednicama koje su finansirane samo iz opštinskog budžeta odlučivanje je bilo koncentrisano u savetu mesne zajednice, dok se uloga zbora građana svodila uglavnom na izbor saveta. Otuda su zborovi građana retko i održavani, pa je mesna zajednica praktično poistovećivana sa savetom, koji je shvatan više kao organ vlasti nego kao organ samoupravljanja.

Predstavničko odlučivanje objektivno je vuklo zadržavanju forumskog rada u društveno-političkim organizacijama. Ukoliko je odlučivanje bilo koncentrisano u savetu mesne zajednice, uticaj društveno-političkih organizacija mogao je najefikasnije da se vrši preko njihovih izvršnih organa, pa su se masovne akcije članstva pokazivale suvišnim. Takve akcije imale bi smisla samo kad bi bile usmerene na prevazilaženje predstavničkog odlučivanja, ali su takvi ciljevi u delovanju mesnih organizacija retko postavljani.

Funkcionalno povezivanje mesne zajednice i društveno-političkih organizacija vršeno je, po pravilu, preko političkog aktiva sastavljenog od saveta mesne zajednice i izvršnih organa mesnih organizacija. Aktiv je igrao odlučujuću ulogu u pokretanju i vođenju akcija mesne zajednice, ali se i on sam obično nalazio pod dominantnim uticajem rukovodećih ličnosti, na što ukazuje, pored ostalog, i pojava da su sukobi među tim ličnostima često prerastali u sukobe između organâ društveno-političkih organizacija, odnosno mesne zajednice.

Akcije na bazi samoupravnog udruživanja sredstava same po sebi su vodile prevazilaženju predstavničkog odlučivanja. Ukoliko radni ljudi, radi zadovoljavanja zajedničkih potreba, sami udružuju sredstva, oni o tome sami i odlučuju. Mesni samodoprinos, na primer, ne može se zavesti bez neposrednog izjašnjavanja onih koji u njemu treba da učestvuju. U tom slučaju uloga saveta i drugih radnih tela mesne zajednice svodi se praktično na organizovanje same akcije, odnosno na pripremanje i sprovođenje odluka koje radni ljudi neposredno donose.

Tako je porast samoupravne koncentracije sredstava u mesnoj zajednici vodio jačanju oblikâ neposrednog odlučivanja građana kao što su zbor građana i referendum. Uporedo s tim rasla je i samoinicijativnost građana u pokretanju zajedničkih akcija, kao i masovna aktivnost u njihovom sprovođenju. To je doprinosilo da je savet sve više gubio predstavnička obeležja i transformisao se u izvršni organ zbora, odnosno mesne zajednice kao samoupravne asocijacije svih građana.

Prevazilaženjem predstavničkog odlučivanja prevazilazi se i forumski način rada društveno-političkih organizacija. Ukoliko se odlučivanje u mesnoj zajednici prenosi sa saveta na zbor građana, i političko odlučivanje u mesnim organizacijama prenosi se sa izvršnih organa na članstvo. Do afirmacije mesnih konferencija Socijalističkog saveza i Saveza

komunista, kao oblikâ demokratskog dogovaranja članstva, došlo je uglavnom tamo gde se u većoj meri razvilo neposredno samoupravno odlučivanje.

Ukoliko mesna zajednica prelazi na svestranije zadovoljavanje zajedničkih potreba građana, utoliko je uloga društveno-političkih organizacija u njenom radu sve neophodnija. Povremene akcije na zadovoljavanju elementarnih i neodložnih potreba naselja kao što su elektrifikacija, izgradnja puta ili vodovoda gotovo da nisu ni zahtevale nekakvu idejno-političku aktivnost jer je zbog opšte podudarnosti interesa obično postojala jednodušna saglasnost svih građana. Međutim, prelaskom na sistematsko i svestrano zadovoljavanje zajedničkih potreba dolazilo je do razilaženja interesa, a ono se teško moglo prevazilaziti bez organizovanog idejno-političkog delovanja.

Što se interesi građana više razlikuju, to je neophodnija idejna i politička aktivnost na iznalaženju zajedničkog interesa. Zbog toga se političko dogovaranje javlja kao neophodna osnova samoupravnog odlučivanja. Ono je u tom pogledu od višestrukog značaja. Njime se utvrđuje zajednički interes i način njegovog ostvarivanja, formira javno mnenje kao preduslov za obezbeđenje neophodnog jedinstva u neposrednom samoupravnom odlučivanju i stvara društvena atmosfera za ostvarivanje samoupravnih odluka. To je osnovni razlog zbog čega društveno-političke organizacije moraju da deluju kao integralni deo mesne zajednice i kao osnova njenog samoupravnog mehanizma. Bez idejnog delovanja i političkog dogovaranja mesna zajednica bi teško mogla da funkcioniše kao integralna samoupravna asocijacija jer bi se pri svakom razilaženju interesa javljale dezintegrativne tendencije.

Izgrađivanjem idejne i političke osnove samoupravnog odlučivanja treba da se bave sve društveno-političke organizacije, ali ona definitivno mora da se utvrđuje u Socijalističkom savezu kao sveobuhvatnoj organizaciji radnih ljudi. Zbog toga bi mesna organizacija SSRN morala predstavljati glavno stecište političkih inicijativa i najširi okvir političkog dogovaranja o zajedničkim potrebama. Jedino kroz organizaciju Socijalističkog saveza može organizovano da se stvara jedinstveno političko raspoloženje u mesnoj zajednici kojim će se anticipirati suština samoupravnih odluka. Da bi to raspoloženje uvek imalo progresivan socijalistički karakter, neophodno je organizovano i jedinstveno idejno-političko delovanje najprogresivnijih snaga mesne zajednice. Mesna organizacija SK morala bi stoga da povezuje i usmerava aktivnost svih komunista u mesnoj zajednici i da se, pre svega kroz akcije društveno-političkih organizacija, bori za ostvarivanje svojih stavova.

Da bi stavovi društveno-političkih organizacija postali osnova samoupravnih odluka, mora postojati razvijeno demokratsko delovanje u kome aktivno učestvuje celokupno članstvo. Kad svi ili bar većina članova mesne zajednice neposredno učestvuju u političkom dogovaranju i samoupravnom odlučivanju, onda je to najbolja garancija da će oni i sprovesti postignute dogovore i samoupravne odluke. Štaviše,

time se postiže i to da pod uticajem javnog mnenja određena rešenja prihvataju i oni građani čijim interesima ona ne odgovaraju u potpunosti. Iskustvo iz dosadašnjeg rada mesnih zajednica pokazuje da je za obezbeđenje ostvarivanja demokratski donesenih odluka javno mnenje mnogo efikasniji instrument od administrativne prinude.

Do ustavnih promena delokrug aktivnosti mesnih zajednica proširivan je preuzimanjem određenih kompetencija opštinskih organa. Time je, uglavnom, bilo determinisano i proširivanje delokruga samoupravnog odlučivanja u mesnoj zajednici. O pitanjima od šireg društvenog značaja mesne zajednice gotovo da nisu ni raspravljale, pa su i njihove inicijative prema organima opštine i širih društveno-političkih zajednica bile veoma retke.

Ustavnim promenama delokrug samoupravne aktivnosti mesnih zajednica proširuje se na sva pitanja od zajedničkog, odnosno društvenog interesa. Time se ukida klasična podela nadležnosti koja karakteriše predstavnički sistem vlasti jer radni ljudi, u suštini, neposredno odlučuju o svim zajedničkim potrebama. Razlika između mesne zajednice i širih samoupravnih zajednica nije više u karakteru, već samo u načinu samoupravnog odlučivanja. Delegatski sistem, po svojoj prirodi, nije oblik posredovanja, već instrument neposredne socijalističke demokratije.

U praksi su, međutim, bar sada, dosta snažne tendencije da se delegacije samoupravnih zajednica pretvore u svojevrsna predstavnička tela koja će se za određena rešenja opredeljivati nezavisno od samih zajednica, odnosno bez njihovog neposrednog izjašnjavanja. O tome svedoči, pored ostalog, i činjenica da su u statutima pojedinih opština nedovoljno definisani odnosi između mesne, odnosno radne zajednice i njihovih delegacija. I u samim diskusijama o ustavnim promenama više je razmatran organizaciono-institucionalni nego funkcionalni aspekt delegatskog sistema.

Delegacija može služiti ostvarivanju neposredne demokratije samo ako deluje na bazi zahteva i raspoloženja samoupravne zajednice. To pretpostavlja da se samoupravna zajednica neposredno izjašnjava i da svoja opredeljenja izražava kroz demokratski konstituisane stavove. Jedino se tako može obezbediti da delegacija izražava zajednički, a ne parcijalni interes. Ukoliko bi u odnosu na samoupravnu zajednicu delovala autonomno, ona bi zadržavala predstavnička obeležja, koja bi omogućavala dominaciju parcijalnih interesa.

Uprkos tome, upravo se radi odbrane opšteg interesa zastupa i teza o autonomnosti delegacija u smislu neobaveznosti da se u svom radu rukovode stavovima samoupravnih zajednica. Treba, međutim, podsetiti da je u predstavničkom sistemu vlasti izabrani predstavnik najmanje mogao da izražava samo sopstvena opredeljenja. Društveni interes nije obezbeđivan autonomnim delovanjem izabranih predstavnika, već centralizovanim načinom odlučivanja, odnosno hijerarhijskom strukturom državne vlasti. Istina, ukoliko je vršena prosta decentralizacija vlasti bez istovremenog razvijanja samoupravnih odnosa, nastajala je izvesna au-

tonomnost izabranih predstavnika, ali je baš ona dovodila do sukobljavanja i dominacije parcijalnih interesa.

U samoupravnom sistemu ostvarivanje društvenog interesa obezbeđuje se upravo neposrednim odlučivanjem radnih ljudi. Ukoliko se taj interes podudara s interesom radničke klase, odnosno većine radnih ljudi, onda je neposredna socijalistička demokratija najsigurniji put za njegovu dominaciju. Problem nije u autonomiji delegacije, već u tome da se ona konstituiše od najdoslednijih zastupnika zajedničkog, odnosno društvenog interesa, što se ne može postići bez neposrednog učešća svih članova samoupravne zajednice u javnoj raspravi i samoupravnom odlučivanju. Javno opredeljivanje za ovaj interes postaje uslov delegiranja, odnosno ukazivanja poverenja da se on zastupa u organima samoupravnih zajednica.

Otuda se demokratsko delovanje društveno-političkih organizacija javlja kao bitna pretpostavka funkcionisanja delegatskog sistema. Kao što mesna zajednica i osnovna organizacija udruženog rada čine osnovu celokupne samoupravne organizacije društva, tako i društveno-političke organizacije u njima moraju da čine osnovu političkog organizovanja na svim nivoima tako konstituisane samoupravne organizacije. Jedinstveno i sinhronizovano idejno-političko delovanje u svim samoupravnim zajednicama je značajan, a često i odlučujući faktor dominacije radničko-klasnog, odnosno zajedničkog interesa u celom društvu. Ukoliko se projekti samoupravnih odluka zasnivaju na jedinstvenim i demokratski konstituisanim političkim stavovima, tada je isključena mogućnost da se kroz samoupravno odlučivanje ostvaruje dominacija parcijalnih na račun zajedničkog interesa.

Kao integralni deo jedinstvenog samoupravnog sistema društva, mesne organizacije moraju unutar širih samoupravnih zajednica delovati kao činioci jedinstvenih političkih akcija i na taj način kroz mesnu zajednicu integrisati sve socijalistički orijentisane snage. Ukoliko se neposredno samoupravno sporazumevanje vrši na bazi jedinstvenih projekata, tada se teško može desiti da parcijalni interesi pojedinih mesnih zajednica nadvladaju njihov zajednički, odnosno društveni interes. Objektivno definisan i javno, demokratskim putem utvrđen društveni interes predstavlja osnovu funkcionisanja samoupravnog sistema, koji je, po svojoj prirodi, nespojiv s dominacijom parcijalnih interesa.

Prikazi

Dr Dušan Bilandžić — dr Radovan Vukadinović: Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu nakon drugoga svjetskog rata 1945—1973.

(„Školska knjiga", Zagreb, 1973, strana 290)

Predmet knjige su, kao što ističu i autori, delikatna politička, idejna i društvena pitanja razvoja Jugoslavije i razgranata zbivanja i odnosi u bogatom dinamičkom kretanju međunarodne zajednice nakon drugog svetskog rata. Knjiga je namenjena prvenstveno nastavnicima osnovnih i srednjih škola i treba da služi kao podsetnik i priručnik, te joj je i pristup i način prezentiranja podređen toj nameni. Preglednost, konciznost, koherentnost i unutrašnja logička povezanost — proizašle i iz svrhe za koju je knjiga pisana — njena je osnovna karakteristika. Autori knjige su naučni radnici koji su našoj javnosti poznati kao izvrsni znalci i autoriteti u ovoj oblasti. Mnoga pitanja koja se obrađuju u ovoj knjizi već su bila predmet njihovih posebnih članaka, studija i monografija, a ovde je to u sintetičnom vidu povezano u celinu kako bi zadovoljilo naznačenu društvenu potrebu.

Prvi deo knjige (str. 5—146), koji je napisao dr Dušan Bilandžić, predstavlja genezu *osnovnih društvenih promena* u našoj zemlji u toku gotovo tri posleratne decenije, sa osvrtom na društvenu krizu stare Jugoslavije i na temeljne socijalne promene koje su ostvarene u narodnooslobodilačkom ratu i u oružanoj fazi socijalističke revolucije. Autorova glavna pažnja usmerena je na osnovne probleme i protivrečnosti, na krizne situacije koje se javljaju u društvenom razvoju, na raskršća i dileme koje nastaju u kriznim situacijama i na ulogu subjektivnog faktora u izboru rešenja, te — zavisno od valjanosti izbora — na razrešenje ili produbljenje krize. Osnovna teza autora je da su osnovni pravci našeg razvoja bili određeni ne toliko objektivnim uslovima koliko delatnošću svesnog subjektivnog faktora. Pri istim objektivnim okolnostima razvoj događaja u Jugoslaviji mogao je, bez postojanja Titovog rukovodstva i jugoslovenskog komunističkog pokreta sa poznatim karakteristikama, i 1941, i 1948, i 1950, i 1971/72. i u drugim momentima kriza i raskršća da pođe drugim putem, kao što je, uostalom, i pošao u drugim zemljama sa sličnim objektivnim prilikama. Ovaj stav se kao crvena nit provlači u oceni svih faza razvoja našeg društva.

Prva faza našeg posleratnog razvoja obuhvata vreme od 1945. do 1950. godine i autor je naziva razdobljem *revolucionarnog državno-centralističkog sistema*. Karakteristika tog razdoblja je „gotovo neograničena moć države i vladajuće Komunističke partije", ali je njegova bit bila u tome „što je bio oruđe radnih masa i svih naroda Jugoslavije, oblik diktature proletarijata", te treba da se označi kao revolucionarni, a ne birokratski etatizam. Istražujući povesne okolnosti koje su uslovile takav karakter društveno-političkog sistema, autor postavlja ključno pitanje koje se u našoj literaturi često ostavlja bez produbljenog naučnog odgovora. To Bilandžićevo pitanje glasi: „Kako je i zašto KPJ izgradila centralistički

sistem“ ako se imaju u vidu dve činjenice, naime — (1) „da je ona bila najdosljedniji borac protiv velikodržavnog centralizma velikosrpske buržoazije u Kraljevini Jugoslaviji“ i (2) „da će već početkom pedesetih godina... kad upravo završi izgradnju takvog centralističkog sistema, objaviti početak njegova razaranja“? U odgovoru na ovo pitanje Bilandžić, poput drugih autora, ukazuje na objektivne istorijske okolnosti koje su to zahtevale: nasleđeni problemi i protivrečnosti prethodnog istorijskog razvoja, teškoće obnove zemlje, nastojanje da se spreči glad i haos, otpor ujedinjenih unutrašnjih i spoljnih neprijatelja („ujedinjenoj fronti kontrarevolucije morala se suprotstaviti još ujedinjenija fronta revolucije“). Međutim, sem njih, autor navodi i neke druge kojima se obično ne poklanja dovoljna pažnja: (1) Čvrsto vojničko ustrojstvo revolucionarne avangarde i svih snaga revolucije, „jak utjecaj centralističko-hijerarhijskih institucionalnih oblika života“, koji je već 1945. godine bio snažno prisutan, te je „počeo potiskivati demokratsku akciju masa“ (a taj „pretjerani institucionalizam veoma će se dugo osjećati, čak i u razvoju samoupravljanja“). (2) „Pored tih činilaca i povijesnih odrednica, formiranje državno-centralističkog sistema diktirao je i tadašnji idejni koncept KPJ o izgrađivanju socijalističkog društva u Jugoslaviji.“ Bilandžić, naime, konstatuje da su „teorijsko-znanstveni pogledi KPJ o putovima izgrađivanja socijalističkih društvenih odnosa u periodu neposredno nakon oslobođenja bili veoma oskudni“, da je postojala „pojednostavljena predodžba o putovima, načinima i teškoćama koje će se pojaviti u procesu stvaranja novog društvenog sistema“, te da nije bilo „gotovo nikakvih rasprava o mogućim alternativnim putovima i metodama izgrađivanja socijalističkog društva“. Sovjetski uticaj na konstituisanje takvog koncepta nije se ispoljavao u formi njegovog nametanja, nego u odsustvu kritičkog odnosa prema prvoj zemlji socijalizma i u tome što je predstavljao „snažnu idejno-političku i duhovnu prepreku raspravljanju o eventualnim novim i drukčijim putovima, metodama i mogućnostima stvaranja socijalističkog društva“. Tek nakon sukoba sa staljinizmom, a naročito na osnovi sopstvenog iskustva masovne revolucionarne prakse, moglo se pristupiti razmišljanjima i raspravama o alternativnim putovima. Kritička analiza državno-centralističkog sistema sa stanovišta dugoročnog ekonomskog razvoja, međunacionalnih odnosa i razvoja socijalne strukture i društvenih odnosa omogućila je da u trenutku kada je administrativni sistem u osnovi bio konstituisan započne revolucionarni proces njegove negacije — dugotrajne postepene transformacije u samoupravni sistem. „Stvaralaštvo revolucije u toj povijesnoj situaciji manifestiralo se u mijenjanju tek stvorene društvene strukture koje je spriječilo da se okamene tek stvoreni društveni odnosi i institucije.“

Razdoblje *velike prekretnice u društvenom razvoju* naše zemlje (1948—1953), koje je započelo sukobom sa staljinističkim hegemonističkim pritiskom i koje se razvijalo uporedo sa eskalacijom tog pritiska, ima dve potfaze. U prvoj, do sredine 1949. godine, bilo je „lutanja“ — protivrečnih tendencija u traženju specifičnih putova, ali i daljeg jačanja etatizma i dokazivanja neosnovanosti sovjetskih kritika i „pravovernosti“ u kopiranju sovjetskog iskustva (jačanje državnog aparata, kolektivizacija i slično). U drugoj potfazi ovog razdoblja, nakon definitivnog prekida sa staljinizmom, vraćanjem izvornom marksizmu, samostalnim stvaralačkim preispitivanjem sopstvenog i sovjetskog iskustva nastala je velika prekretnica u našem društvenom razvoju, konstituisana je nova orijentacija čije osnovne elemente Bilandžić formuliše na sledeći način: „KPJ je označila birokraciju kao glavnog klasnog neprijatelja, državu kao organizaciju koja rađa birokraciju, i zaključila da se Partija mora odvojiti od državne vlasti, da radnici treba da upravljaju tvornicama, a ne država, i došla do uvjerenja da se mora početi sa oživljavanjem robnog oblika privrede.“ Prihvatanjem zakona o radničkim savetima i Titovim obrazloženjem tog zakona nastaje velika istorijska prekretnica koja predstavlja početak antietatističke i antibirokratske revolucije — po-

četak samoupravljanja. Autor posebno ističe da je važnost novog opredeljenja tim dublja što je doneto u vreme i u okolnostima „koje su bile upravo idealne za najčvršći velikodržavni centralizam... Osnovna protivrječnost bila je u tome što su teški problemi i naslijeđene, ali još žive protivrječnosti društva poticali centralizam, sistem dominacije i diktaturu u društvu, a KPJ se odlučila za visoke humane ciljeve i najviše demokratske vrijednosti suvremenog svijeta, izražene u samoupravljanju slobodnih radnih ljudi". Ovakvim opredeljenjem KPJ je onemogućila učvršćenje etatizma i restauraciju kapitalizma, „dvaju dominantnih i gotovo jedinih sistema našeg vremena".

Prihvatanjem nove orijentacije nastao je veliki nesklad između postojećeg sistema društvenih odnosa i institucija i proklamovanog opredeljenja. Prevazilaženje tog nesklada, izgrađivanje novog sistema društvenih odnosa i institucija kroz koje će da se realizuje samoupravna radnička socijalistička orijentacija, predmet je autorovog razmatranja u narednim razdobljima našeg društvenog razvoja — deceniji *stabilnog društvenog razvoja* (1953—1962) i deceniji *permanentnih reformi* (1963—1973). Središno pitanje i čvor svih problema bila je i ostala „raspodela viška rada, raspodela dohotka, mehanizam proširene reprodukcije". U razmatranju razvoja u poslednje dve decenije autor ukazuje na dileme, protivrečnosti, kolebanja, zastoje i stranputice koji su se javljali u našem društvu, na njihove objektivne korene i subjektivne izvore i nosioce. SKJ je mogao da se obračuna i sa liberalističkim tendencijama 1953/54. godine (slučaj Đilas), i sa centralističko-etatističkim snagama i tendencijama 1966. godine (slučaj Ranković), i sa nacionalističkim separatizmom, liberalizmom i tehnokratizmom 1971—1973. godine jer je idejno-politički i moralni obračun sa staljinizmom i sa doktrinom i koncepcijom državnog socijalizma bio izuzetno „potpun, temeljit, pa i revolucionarno strastven", a isto tako temeljit bio je i obračun sa građanskim društvom u revoluciji. „Revolucionarna opredijeljenost za samoupravni put razvoja tako je jaka, ideja tako svestrano prihvaćena" da je vraćanje i na etatizam i na modifikovano građansko društvo znatno otežano iako postoje snage i tendencije koje deluju u tom smeru, te naše društvo još nije potpuno stabilizovano na sigurnim samoupravnim temeljima bez mogućnosti drugačijih pravaca razvitka — kao što je pokazao i period 1971—1973. godine. Novu orijentaciju u društveno-političkom razvoju Jugoslavije, izraženu u politici SKJ nakon 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma i u Ustavu SFRJ, označavaju mere i koraci koji imaju „odlučujući značaj za pravce razvoja i sudbinu socijalizma u Jugoslaviji" jer razrešavaju suštinsko pitanje — omogućuju radničkoj klasi „zagospodariti cjelinom društvene reprodukcije i osigurati odlučujuću ulogu u političkom i društvenom odlučivanju".

Drugi deo knjige (str. 147—283), koji je napisao dr Radovan Vukadinović, — *Osnovni problemi međunarodnih odnosa nakon drugoga svjetskog rata* — analizira neke ključne probleme međunarodnih političkih odnosa koje je autor smatrao posebno značajnim i podobnim za razjašnjavanje glavnih pravaca razvoja savremene međunarodne zajednice. U toj analizi autor polazi od hladnog rata kao „središne međunarodno-političke kategorije i dugo vremena glavnog modela odnosa poslijeratnog svijeta" (I poglavlje), pa preko razvoja odnosa unutar glavnih skupina savremenog sveta (razvijene kapitalističke zemlje, socijalističke zemlje i zemlje u razvoju: poglavlja II—IV), da bi svoja razmatranja završio poglavljima (V—VI) o miroljubivoj aktivnoj koegzistenciji i politici nesvrstavanja. Ove dve poslednje kategorije, po autorovom mišljenju, treba „da posluže kao prilaz promatranju suvremenih međunarodnih kretanja, u kojima želja za isticanjem vlastite nezavisnosti i suvereniteta uz razvijanje aktivne međunarodne suradnje utire putove progresivnog razvoja današnjeg svijeta".

Iz drugog svetskog rata, ističe autor, proizašao je nov odnos i raspored snaga u međunarodnoj zajednici; stvorena je njena nova struktura. U tom procesu rušenja starih struktura i odnosa snaga — krajem drugog svetskog rata i neposredno posle nje-

ga — počela je „velika bitka za nove pozicije u međunarodnim odnosima... sudarale se suprotne, antagonističke snage u globalnim relacijama", nastala je politika hladnog rata. Hladni rat autor određuje kao „stanje otvorenog neprijateljstva, stalnog rivaliteta i borbe između država suprotnih društveno-političkih i ekonomskih sistema, u kome je zapadni svijet pokušavao zaustaviti promjene nastale nakon drugog svjetskog rata kojima je svrha mijenjanje postojećeg stanja i jačanja socijalizma kao svjetskog socijalističkog sistema i svjetskog procesa". To je „politika oštrog konfrontiranja na rubu rata, neprestana napetost i nepostojanje uzajamnih kontakata između dvaju suprotnih ekonomsko-političkih sistema". Autor dalje izlaže uzroke hladnog rata, ciljeve koji su se njim željeli ostvariti, etape kroz koje je prolazio, te obeležja ovog fenomena kao celine i karakteristike njegovih pojedinih faza. Takva politika realnih odnosa stvorila je i odgovarajuće i veoma čvrsto formulisane spoljnopolitičke doktrine na kojima su zasnivani i kojima su opravdavani glavni pravci akcije. Tim doktrinama, koje su se po etapama eskalacije realnih odnosa blokova i same menjale, teorijski je formulisan i oblikovan hladni rat kao model međunarodnih odnosa, a na tom modelu zasnivani su osnovni smerovi međunarodnog delovanja. Prikaz i analiza tih doktrina, pisani pregledno i sažeto, pomažu čitaocima da razumeju evoluciju međunarodnih odnosa u posleratnom svetu.

U poglavlju u kome se izlaže evolucija odnosa među razvijenim kapitalističkim državama izdvojeni su ključni elementi koji su uslovljavali i određivali taj razvoj. Tu se prikazuje neprekidno jačanje dominirajućih pozicija SAD, analizira antikomunizam kao osnovno sredstvo američke spoljne politike kojim se vodi borba protiv jačanja socijalizma i oslobodilačkih težnji naroda i u isto vreme angažuju sve snage u zemlji i u svetu za ostvarenje američke globalne politike. U ovom poglavlju izlaže se američka politika stvaranja mreže paktova kojima se nastojalo da se okruže socijalističke zemlje, ali se konstatuje da je takva hladnoratovska politika stvaranja kordona i nepremostivih zapreka kojima je trebalo „zaustaviti sve događaje koji nisu bili u skladu s općim ekonomskim i političkim interesima" zapadnog sveta predvođenog Sjedinjenim Američkim Državama — morala da doživi krah jer je snaga istorijskih promena bila veća čak i od takve vojno-političke i ekonomske moći kakvu su imale SAD sa svojim saveznicima. Zatim se izlažu promene u odnosu snaga u samom zapadnom svetu, jačanje pozicija zapadnoevropskih država, te politika popuštanja i Brantov doprinos politici evropske saradnje. Na kraju ovog poglavlja ukazuje se na osnovne karakteristike američke politike nakon Vijetnama, pri čemu se ističe osnovna teza da „SAD još nikako ne pomišljaju na smanjivanje svojih obaveza, niti na zauzimanje bitno drugačijih pozicija u međunarodnim odnosima".

U poglavlju o socijalističkim zemljama izlaže se proces stvaranja skupine socijalističkih zemalja, etape i karakteristike toga procesa u pojedinim zemljama i u regionu kao celini, zatim se daje pregled etapa u razvoju odnosa među samim socijalističkim zemljama i njihove osobenosti u periodu staljinizma i u procesu destaljinizacije, teškoće koje su nastajale, različitosti i sukobi koji su se javljali, te centralno pitanje njihovih međusobnih odnosa — kako obezbediti saradnju i jedinstvo u uslovima različnosti. Tu se ističe doprinos naše zelje u afirmisanju principa nezavisnosti i vlastitog puta u socijalizam. „Odnosi među socijalističkim zemljama mogu se graditi samo na načelima ravnopravnosti, nezavisnosti i nemiješanja. To sasvim jasno pretpostavlja i pravo svake socijalističke zemlje da u skladu sa svojim potrebama, objektivnim i nacionalnim interesima, uz poštovanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih tradicija, gradi svoje vlastito socijalističko društvo koje je najpogodnije njezinu narodu."

Novooslobođenim zemljama i zemljama u razvoju posvećeno je posebno poglavlje ove knjige. Tu se prikazuje raspad kolonijalnog sistema, izlažu problemi novooslobođenih zemalja i ukazuje na pravce razvoja tih zemalja. Posebna pažnja poklanja se mestu i ulozi novooslobođenih ze-

malja u međunarodnim odnosima i ukazuje na dve različite koncepcije njihove spoljne politike u zavisnosti od karaktera ekonomskih, socijalnih i političkih procesa unutar tih zemalja. Naglašavajući da se i ovde u praksi potvrđuje teza o čvrstoj povezanosti unutrašnje i spoljne politike, autor ukazuje na dinamizam i aktivnu ulogu progresivno orijentisanih novooslobođenih zemalja u borbi za realizaciju politike miroljubive i aktivne koegzistencije i u borbi protiv kolonijalizma i imperijalizma, ali i na opreznost i nedovoljnu angažovanost onih zemalja koje su ekonomski i politički povezane sa zapadnim svetom.

Poslednja poglavlja knjige razmatraju genezu, probleme, karakteristike i ulogu politike miroljubive i aktivne koegzistencije i nesvrstavanja. Tu se izlaže Lenjinova koncepcija koegzistencije i sadržaj i različita savremena shvatanja koegzistencije. Posebno mesto daje se prikazu i oceni jugoslovenske spoljne politike. U knjizi se ukazuje na izvore koncepcije nesvrstavanja, na konstituisanje nesvrstane politike i na njene ciljeve. Razmatranju odnosa malih evropskih zemalja na jednoj i velikih sila na drugoj strani prema politici nesvrstavanja i interesima nesvrstanih zemalja, kao i Četvrtoj konferenciji nesvrstanih (u Alžiru) posvećeni su poslednji delovi knjige. Na kraju Vukadinović pokušava da odgovori na pitanje o perspektivama nesvrstavanja. „Unatoč usponima i padovima ... politika nesvrstavanja već danas sadržava neke elemente koji čine čvrstu političku osnovu trajnog okupljanja velikog broja zemalja." Ova politika stvara „mogućnost nezavisnog pristupa međunarodnim odnosima i istodobno čini temelj" za usaglašeno delovanje ne samo već okupljenih neangažovanih zemalja, nego i brojnih drugih malih i srednjih zemalja, zbog čega bi „nesvrstavanje moglo postati još bogatije po broju subjekata, ali i mnogo kvalitetnije u konkretnoj političkoj realizaciji proklamovanih načela". Na osnovu postignutih rezultata, zaključuje autor, nesvrstane zemlje prestaju da budu „samo dio progresivnog međunarodnog javnog mnenja", već su one „poprimile značajke angažiranog i afirmiranog političkog pokreta s izrazitim političkim zadacima što vode pozitivnom mijenjanju međunarodne zajednice".

Knjiga dr D. Bilandžića i dr R. Vukadinovića po svom sadržaju, temeljitosti i obimu razmatranih problema, po celovitosti u zahvatu relativno dugog i izuzetno značajnog perioda u razvoju savremenog sveta i naše zemlje, po svom pristupu i načinu izlaganja, po preglednosti, konciznosti i sintetičnosti, kao i po stavovima, ocenama i zaključcima predstavlja literaturu koja je potrebna i koja će dobro doći ne samo nastavnicima, nego i širokom krugu čitalaca koje interesuju ovi problemi. Bogata hronologija događaja i spisak literature dati kao aneks pomoći će čitaocima za lociranje događaja koji se razmatraju i kao uput za one koji žele da temeljitije izučavaju pojedine probleme.

SAVA ŽIVANOV

Franz Marek: Filozofija svjetske revolucije

(„Stvarnost", Zagreb, 1973, strana 160)

Da li je savremeni svetski ambijent bespogovorni dokaz da će socijalizam prevladati kapitalizam isto onako kako je kapitalizam prevladao feudalizam? Činjenica je da trećina čovečanstva živi u uslovima ukinutog kapitalističkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. U kapitalističkim državama „bauk" planiranja i programiranja postaje sve više spasonosna Arijadnina nit bez koje bi se sve srušilo u nekoj multipliciranoj 1930-oj godini. Socijalizam je na dnevnom redu čak i u onim

državama u kojima pitanje industrije tek treba da bude stavljeno na dnevni red. U kakvoj su, međutim, relaciji ove činjenice sa zakonomernošću socijalističke revolucije i, shodno tome, mogu li se uopšte budući prevrati, činovi ljudskog epohalnog stvaranja istorije, predstaviti kao izraz, posledica povesnih zakonomernosti? Ova fundamentalna pitanja savremene marksističke teorije i prakse, a na temelju propitivanja kompleksa Marksovih predviđanja o socijalističkoj revoluciji, postavlja austrijski komunist i marksist Franz Marek u svojoj knjizi *Filozofija svjetske revolucije*, koju je nedavno izdala zagrebačka izdavačka kuća „Stvarnost". Naravno, nije ovde reč samo o postavljanju bitnih pitanja, nego i o pokušaju da se na njih odgovori. Ali ostaje utisak da je naslov ove knjige postavio zahteve koji su dobrim delom ostali neispunjeni, premda, čini se, to nimalo ne umanjuje njen značaj. Istina, autor i sam kaže da „knjiga što je pred nama, zamišljena kao prvi dio većeg rada, tek nedovoljno vodi računa o svojem naslovu".

Pitanja koja pokreće ova knjiga i koja su u dobroj meri predmet savremenih teorijskih i praktičnih kontroverzi u međunarodnom radničkom pokretu, pa i šire, postavljena su u radovima Marksa i Engelsa, a kontroverze u vezi s njima prate čitavu istoriju svetsko-povesnog nastupanja radničke klase.

Razvoj modernog radničkog pokreta zasniva se na tezi o neizbežnosti socijalističke revolucije koju su iz zakona kretanja povesti izveli Marks i Engels. „Odnosi vlasništva, odnosi produkcije razbijaju se kad su postali okovima razvoja produktivnih snaga. Kao što je kapitalizam slijedio feudalizam, mora socijalizam slijediti kapitalizam", pisali su oni. Najopsežniji i najpopularniji prikaz ekonomskog zakona kretanja i shvatanja o neizbežnosti socijalističke revolucije nalazi se, po Mareku, u onim poglavljima *Anti-Diringa* koja je Engels dao pod naslovom *Razvoj socijalizma od utopije do nauke*. To je, smatra Marek, posle *Manifesta* „najrasprostranjeniji borbeni spis modernog radničkog pokreta na prijelomu stoljeća". Trideset godina posle *Manifesta* u njemu su razvijene temeljn
misli marksističke filozofije povest
ovoga puta „nijansiranije" i konkret
nije. Ponavljajući opšti zakon kapi
talističke akumulacije koji je Mark
dao u *Kapitalu*, Engels ovde kaž
da usavršavanje mašina dovodi d
potiskivanja radnika i do stvaranj
„one industrijske rezervne armije na
jamnih radnika... koja iz sebe iz
lučuje sloj paupera podjednako ne
izbježno kao što elektroliza rastavlj
vodu na kisik i vodik". Širenje trži
šta ne može pratiti širenje produk
cije, pa periodične krize postaju ne
izbežne. U tim krizama eruptivn
provaljuje suprotnost između dru
štvenog karaktera proizvodnje i ka
pitalističkog oblika prisvajanja.
ovom Engelsovom radu se, međutin
ne kaže kao u *Manifestu* da će ov
krize biti sve svestranije i silnij
ali zaključak ostaje: „Način proizvo
dnje buni se protiv načina razmjene

Zakon kretanja povesti, dakle, uk
ljučuje socijalističku revoluciju. Dru
štveni razvoj je nužan, ali treba sta
no imati na umu da se nužnost os
tvaruje pomoću društvenih snag
Marks i Engels su još u svojim ra
nim spisima tvrdili da neizbežno
socijalističke revolucije sadrži nem
novnost saznanja njene neizbežnos
i da je proletarijatu „na temelju nj
gova povijesnog položaja smisler
neopozivo predodređena zadaća da
povijesnoj akciji oslobodi povijes
razvitak, da bude izvršilac osude k
ju je kapitalističko privatno vlasn
štvo stvaranjem proletarijata sar
sebi izreklo".

Zatim Marek prelazi na izlagar
kontroverzi koje se javljaju već
sporu oko Bernštajna. Bernštajn, n
ime, tvrdi da bi se o nekakvoj nu
nosti moglo govoriti samo onda ka
bi ljudi bili automati. Determiniz
u povesti vodi fatalizmu koji ne
tavlja nikakvog prostora za volj
odluku čoveka. Osim toga, po Ber
štajnu, „neizbežna nužnost" d
štvenog razvoja ne slaže se sa čin
nicama. Naime, povećanje priho
radnika, sindikalne borbe i adapt
ne sposobnosti kapitala (Bernšt
negira njegovu sve veću koncent
ciju) „opovrgavaju" Marksovu
oriju sloma", kako ju je on nazv

Teoriju sloma je, međutim, r
vila tek Roza Luksemburg, i to u

lju obračuna sa revizionizmom. Uz to ona je korigovala Marksovu teoriju akumulacije. Egzistencija kapitalizma, po njoj, zavisi od mogućnosti realizovanja viška vrednosti koji izrasta iz neplaćenog rada; ovo se, tvrdi ona, može dogoditi samo u „nekapitalističkom miljeu", u poljoprivredi vlastite zemlje ili u agrarnim kolonijalnim zemljama. Kada se, dakle, jednom dostigne svetsko gospodstvo kapitalističke proizvodnje, postaje nemoguća dalja akumulacija; „kapitalizam dospijeva u slijepu ulicu... on doseže svoje objektivne granice". Istorijska nužnost socijalističke revolucije koju sprovodi proletarijat izvodi se iz ove „bezizlazne slepe ulice".

Marek dosta pažnje poklanja onoj liniji Marksovih naslednika što je dovela do prve revolucije koju su vodili marksisti. Pri tom je, po njegovom mišljenju, na ruske marksiste veoma mnogo uticala Plehanovljeva „popularizacija i interpretacija marksizma" koja „jednoznačno stavlja težište na prirodno-povijesne procese". Kapitalizam vodi, pisao je Plehanov u delu *O ulozi ličnosti u istoriji*, tokom svog vlastitog razvitka do svoje vlastite negacije, pa su marksisti samo „oruđa nužnosti". Determinizam nije isto što i fatalizam, ali čak ni fatalizam, poricanje svake slobodne volje, ne bi vodio odustajanju od revolucionarnog aktiviteta, a to stalno ponavljaju Marksovi kritičari.

Lenjin u svom prvom velikom teorijskom radu: *Šta su prijatelji naroda* polemizira sa tradicionalnim prigovorom jednog Marksovog kritičara koji kaže da ekonomski zakon kretanja povesti i uverenje o nezadrživosti socijalizma postupaju sa ljudima „kao s marionetama, koje imanenti zakoni historijske nužnosti vodaju iz tajanstvenog podzemlja". Lenjin odgovara da je osnova za uverenje o neizbežnosti socijalizma zakon kretanja. Oblici prisvajanja proizvoda moraju se prilagoditi razvoju produktivnih snaga, ali saznanje tog razvoja olakšava ispravan odgovor na pitanje o tome kada postoji najveća mogućnost da naša delatnost dovede do uspeha. „Ideja determinizma, koja utvrđuje nužnost ljudskih djelovanja i odbija besmislenu bajku o slobodi volje, ne odstranjuje ni um ni savjest čovjekovu", kaže Lenjin. Marek naziva legendom mišljenje socijaldemokratskih teoretičara da je Lenjin, navodno, napustio Marksovu tezu o zakonomernosti razvoja i da ju je zamenio subjektivističkim voluntarizmom. Lenjin je, naprotiv, više puta isticao temeljnu misao istorijskog materijalizma da se „iz jedne forme društvenog života, kao posljedica rasta produktivnih snaga, razvija druga, viša forma". Zatim je ponovio da je Marks pokazao neizbežnost preobraćanja kapitalističkog društva u socijalističko, a to je izvodio iz ekonomskog zakona kretanja modernog društva. Lenjin je, po Mareku, mnogo doslednije od drugih marksista primenio Marksovo i Engelsovo ukazivanje da je podruštvljavanje rada i proizvodnje materijalna osnova za neizbežnu pobedu socijalizma. Lenjinovo delo *Šta da se radi?*, koje Marek ocenjuje najznačajnijim nakon Marksove i Engelsove smrti za problem marksističke filozofije povesti, bilo je političkim zahtevima određen, ali filozofski značajan znak opomene protiv „rastuće jednostranosti i pojednostavljivanja marksističke filozofije, protiv obezdušenja Marksova zakona kretanja i njegova pretvaranja u jednu fatalističku teoriju samotoka". Međutim, to Lenjinovo upozorenje, po Mareku, nije naišlo na odjek u delima onih koji su marksističko shvatanje istorije biologizirali u nekoj vrsti neodarvinizma. To se odnosi pre svega na Karla Kauckog. Vulgarizovane varijante Marksovog zakona kretanja označavaju se najčešće kao „teorije produktivnih snaga" i one redovno marksizam degradiraju iz rukovodstva za delanje na teoriju koja opravdava zašto se nije moglo delati, na „znanstvenu apologetiku pretrpljenih poraza i propuštenih prilika — koja apologetika pomoću marksističkih pojmova točno navlas dokazuje da je poraz bio neizbježan". Tako je „željezno moranje", po Mareku, vodilo lagano od neizbežnosti konačne pobede ka neizbežnosti stalnih poraza na putu do pobede.

Najznačajnijim prilogom Marksovih sledbenika diskusiji o temeljnom problemu marksističke filozofije povesti, međutim, Marek smatra ono što je Antonio Gramši napisao iza

zidova tamnice u vremenu između 1929. i 1935. godine (*Istorijski materijalizam i filozofija Benedeta Kročea*). Stvaralačka snaga marksizma, tvrdi Gramši, sastoji se u tome što on pruža dokaz da nema istorijskog realiteta koji egzistira nezavisno od čoveka, nego da on postoji samo u povezanosti sa ljudima koji ga menjaju. Istorijski objektivitet bez aktiviteta ljudi koji stvaraju sve vrednosti bio bi „haos, ništavilo". Aktivnost, praksa, ne može se razdvojiti od materije, subjekt od objekta, jer, inače, idemo pravo u zagrljaj jednoj vrsti religije, „jednoj apstrakciji lišenoj smisla". Gramši, nasuprot Plehanovu, kome zamera izvesno vulgarizovanje marksizma, zakone istorije naziva „zakonima tendencije", koji se, dakle, ne smeju interpretirati u duhu nekakvog spekulativnog determinizma. Postoje određene zakonitosti, tendencije, a otuda i određena mogućnost da se sagleda, predvidi razvitak, ali ni u kom slučaju u smislu nekakvog metafizičkog determinizma. Uvek treba ponavljati prvu Marksovu tezu o Fojerbahu: „Glavni nedostatak svakog dosadašnjeg materijalizma... jeste da se predmet, zbilja, čulnost shvataju samo kao objekt ili posmatranje, a ne kao ljudska čulna delatnost, praksa, ne subjektivno."

Marek se diskretno upliće u sukob koji u marksističkoj teoriji traje decenijama. On je, sasvim ispravno, protiv svođenja zakona društvenog razvoja na puku neminovnost, „čelični" determinizam. „Ako je prelazak u socijalizam neizbježan, čemu je tada potreban neki pokret borbe za socijalizam? Naposljetku, ne postoji nikakav pokret za pomrčinu Mjeseca, koja će nastupiti, recimo, godine 1999." Ali, u toj svojoj želji da područje istorije osvoji za delatnost čoveka, Marek se ponekad opasno približava subjektivizmu, indeterminizmu. Recimo: „Ne prilagođuju se proizvodni odnosi razvoju proizvodnih snaga, nego se razvijaju proizvodne snage da bi odgovarale odnosima proizvodnje, koje organiziraju i zaključuju političke snage." Ovo je već stav koji je veoma daleko od Marksovog mišljenja. Ili: „Društva mogu pod određenim uvjetima, ako su pronašla stazu prirodnog zakona svog kretanja, preskočiti i naredbom ukloniti određene faze razvoja; ona tada moraju, dakako, preuzeti određene zadaće te ispuniti određene funkcije koje su obavljale preskočene i uklonjene faze klasičnog modela." Zadaci i funkcije pripadaju, „dati su" ljudima. Društveni uslovi u kojima ljudi žive su na taj način subjektivno „preskočeni". Ovakav stav, čini se, može se sa dosta argumenata kritikovati.

U drugom delu knjige Marek prati savremene socijalističke revolucije (od oktobarske do današnjih u bivšim kolonijalnim zemljama), a sve to da bi „utvrdio" sve izrazitije „odstupanje" od Marksovog „modela" socijalističke revolucije. Marek smatra da postoje četiri „modela" socijalističke revolucije u kojima se može utvrditi određena „pravilnost" i „odstupanja" od „klasičnog modela".

Marksov „model" revolucije, po njemu, sastojao bi se od sledećih komponenti: prvo, objektivni razvitak proizvodnih snaga koje već sadrže elemente socijalizma i koje dolaze u sukob sa postojećim kapitalističkim poretkom; drugo, svesna akcija politički organizovanog proletarijata koji deluje u skladu sa samim objektivnim zakonima društvenog razvoja; treće, izbijanje krize u razvitku samog kapitalizma, a njeno „revolucionarno razrešenje" zavisi od snage, svesti i organizovanosti samog proletarijata, to jest od aktivnog odnosa revolucionarnih snaga prema revolucionarnoj „situaciji".

Kod Lenjina, po Mareku, dolazi do nekih „promena" u shvatanju revolucije. Radi se pre svega o sovjetskoj revoluciji i tu se javljaju neke posebne crte koje u teoriji socijalističke revolucije treba uzimati u obzir: kapitalizam u svojoj imperijalističko fazi predstavlja svetski povezan si stem, pa revolucija ne „dolazi" nužn tamo gde su industrija i proletarija najrazvijeniji, već, obrnuto, na mest ma „najslabije karike". Takva mes su najčešće ona gde postoje pote cijalne revolucionarne snage kao s veznici proletarijata (potlačeni n rodi, seljaštvo). Uspeh u revoluc može biti osiguran samo ako post u visokom stepenu politički orga zovan proletarijat, a to je mog ako postoje velika preduzeća sa br nim radnicima koji su navikli

klasnu borbu i koji imaju dobro organizovanu revolucionarnu partiju. Socijalistička revolucija ne preskače istorijske etape, nego mora istovremeno da rešava probleme zaostalosti, pitanja buržoasko-demokratske revolucije i da stvara uslove za izgradnju socijalizma. I na kraju, uspeh socijalističke revolucije zavisi i od revolucionarnih kretanja u drugim zemljama, od slabljenja imperijalizma, a tu je uloga kolonijalnih i potlačenih naroda veoma važna.

Kineski ili Mao Ce Tungov „model" socijalističke revolucije, po Mareku, svodi se uglavnom na to da se borba oslanja na selo; glavno pitanje je seljačko pitanje, a tek polazeći od njega dolazi se do grada. Ne vodi pobedi ustanak proletarijata u gradovima, nego seljački partizanski rat u unutrašnjosti. Oružana borba KP Kine je u stvari seljački rat pod rukovodstvom avangarde proletarijata sastavljene većinom od marksističke inteligencije. „Odstupanje" od Lenjinove strategije sastoji se u tome što se više ne radi o ustanku proletarijata u industrijskim centrima i istovremenom ustanku seljaštva u selima pod vodstvom proletarijata, već ustanak izbija i odvija se na selu, a grad ostaje pasivan.

Četvrti model, po Mareku, predstavljaju „nacionalne", antiimperijalističke revolucije sa socijalističkom orijentacijom. „One nadilaze Lenjinov model i tvore jedan novi tip socijalističkih revolucija u kojima vodeća uloga proletarijata dolazi prvenstveno do izražaja pomoću vodeće uloge intelektualaca, koji su prihvatili marksizam kao znanost revolucionarnog proletarijata." Ako bismo ostali pri ovakvom Marekovom stavu, bitno bismo suzili krug zemalja o kojima on govori. A, osim toga, intelektualci koji, po Mareku, afirmišu vodeću ulogu proletarijata, ne stoje u nekakvom neodređenom marksističkom prostoru, već su, ukoliko su zaista na putu pripreme socijalističkog preobražaja društva, nikli na tlu buđenja proletarijata u svojim zemljama. To se ni u kom slučaju ne sme gubiti iz vida.

I najzad: da li je Marksov „model" socijalističke revolucije „prevladan"? Marekov odgovor je: da. Međutim, čini se da je takav odgovor u dobroj meri rezultat izvesnog šematizma u pristupu problemu. Da li se može poslednjom Marksovom rečju o ovom pitanju smatrati njegov stav da će revolucija pobediti prvo u Engleskoj? Sasvim je sigurno da to nije tako. Zakoni kapitalističke reprodukcije koje je Marks otkrio i suviše su temeljni da bi bili uzdrmani time što su revolucije do sada mimoilazile visokorazvijene industrijske zemlje. Uostalom, diskusija o ovim pitanjima nikako ne ide bez analize promena koje nastaju u kapitalizmu posle velike ekonomske krize. U ovom smislu se Mareku mogu uputiti prigovori, ali je nesumnjivo da njegova knjiga predstavlja podsticajan pledoaje za širu i dublju raspravu o ovoj temi.

ZORAN STANOJEVIĆ

Dr Vujo Vukmirica: Savremeni ekonomski sistemi i odnosi

(Centar za međunarodne studije FPN i NIP „Export press", Beograd, 1973, strana 302)

Knjiga *Savremeni ekonomski sistemi i odnosi* dr Vuje Vukmirice predstavlja zapažen doprinos razmatranju problema savremenih ekonomskih sistema i odnosa.

Autor je kratkim kritičkim osvrtom na „kompleks naučno-teorijskih i praktičnih pitanja" naučno-tehnološke revolucije i samoupravljanja ukazao na nepostojanje jedne svestrane marksističke analize. U tom smislu je i poznati mađarski filozof Đerđ Lukač upozoravao da „upravo u socijalističkim zemljama marksističkoj misli uopšte, a ekonomskoj teoriji posebno, nedostaje jedna validna

teorija procesa reprodukcije u uslovima socijalističkog privređivanja" (str. 9). U okviru razmatranja ove problematike autor ukazuje na kategorijalnu neodređenost našeg društveno-ekonomskog sistema. On konstatuje: „Međutim, mi još uvek teorijski nismo pokazali šta je samoupravno u robi, a šta robno u samoupravljanju" (str. 10).

Knjiga upućuje na istraživanje savremenih tendencija u sferi tehnike i tehnologije, odnosno na kritičko razmatranje unutrašnje strukture modernih proizvodnih snaga. Pre svega, tu se postavlja pitanje „nivoa" tehnike i tehnologije u svetskim razmerama. Zatim, kako obezbediti uslove da proizvodne radne organizacije usvoje savremenu tehniku, tehnologiju i organizaciju rada. Jedan od najkarakterističnijih načina u ovom trenutku je transfer inostrane tehnike i tehnologije. Ovaj način nosi u sebi i zakonite tendencije.

I naša zemlja, kao i sve zemlje u razvoju, treba jasno da definiše svoju politiku u odnosu na transfer inostrane tehnike i tehnologije i razvoj sopstvene. Pri tom treba imati u vidu da ni jedna vrsta transfera sama po sebi ne obezbeđuje sopstvenu tehnološku bazu. Trasfer može poslužiti kao stimulativan faktor sopstvenog tehničkog progresa. Orijentacija samo na inostranu tehnologiju, bez njene oplodnje sopstvenim dodatnim, stvaralačkim rezultatima, dovodi do svestrane potčinjenosti (ekonomske, političke i druge). Usled toga se i moramo orijentisati na svođenje transfera inostrane tehnike i tehnologije na neophodnu „racionalnu" meru uz stimuliranje ubrzanog razvoja sopstvenih potencijala. Jer „bez sopstvene tehnike i tehnologije srednje, male i nerazvijene zemlje ne mogu računati kako na brži ekonomski razvitak i rešavanje problema nezaposlenosti tako ni na političku nezavisnost u širem smislu te reči" (str. 25).

Sve su ovo pitanja od presudne važnosti. Međutim, njihovo izučavanje upućuje na problem kritičkog odnosa prema savremenim građanskim teorijama. „Dublja analiza problema naučno-tehničke revolucije i samoupravljanja trebalo bi da posveti veću pažnju i kritičkiji odnos prema savremenim građanskim teorijama i savremenoj građanskoj ideologiji koja je veoma nadmena i agresivna. Tu naročito mislim na „teoriju trojne revolucije", veoma rasprostranjenu teoriju konvergencije ekonomsko-socijalnih sistema koja je postala vrlo omiljena, primamljiva i opojna. Naša marksistička misao u celini dobila bi svoju novu potenciju, novu snagu, upravo u obračunu sa ovim teorijama i njenim raznim varijantama i podvarijantama."

Najistaknutiji protagonisti „teorije trojne revolucije" su u stvari predstavnici ekonomskih pravaca „nove političke ekonomije". Ova teorija, u čijoj osnovi leži pokušaj sistematizacije revolucionarnih izmena proizvodnih snaga i odnosa, predstavlja veoma angažovano političko-idejno viđenje „savremenog naučno-tehničkog progresa i socijalno-ekonomskih promena koje on sa sobom nosi". Predmet njihovog „teorijskog opusa" su ne samo razvijene kapitalističke zemlje, već svet u celini.

U građanskoj teoriji ističe se da se u svetu odvijaju „tri revolucije": (a) automatsko-kibernetska revolucija, (b) vojno-tehnička revolucija i (c) socijalna revolucija, odnosno „revolucija građanskih prava" ili „crnačka revolucija".

Analizirajući teorije „korporacijske revolucije" i „kolektivnog kapitalizma", Vukmirica eksplicira savremene dileme odnosa svojine i upravljanja, svojine i kontrole, multiplikovanje vlasnika akcija, probleme mobilnosti kapitala itd.

Na poslednjim stranicama prvog dela autor daje zaokruženu i dovoljno koherentnu celinu izučavanja problema „konvergencije ekonomsko-socijalnih sistema". Fundamentalno opredeljenje ovog teorijskog pravca polazi od konstatacije da naučno-tehnološka revolucija briše ranije suprotnosti između socijalizma i kapitalizma, da oba socijalno-ekonomska sistema sve više poprimaju „opšte i bitne" zajedničke osobenosti „koje ih približavaju, a ne suprotstavljaju, tako da dolazi do formiranja jedinstvenog industrijskog društva, odnosno do jedinstvenog i integralnog socijalno-ekonomskog sistema" (str. 13).

Delovi knjige koje dr Vujo Vukmirica posvećuje beskompromisnom

obračunu sa teorijom konvergencije prvi put se sreću u našoj publicistici. Njihova svestranost i marksistička zasnovanost daju im pravu vrednost.

„Teorija konvergencije je u suštini savremena građanska teorija koja pledira za izvesnom socijalizacijom kapitalističkog sistema, ali ne za njegovim prevazilaženjem iako uviđa tu neminovnost. Međutim, njeni protagonisti nisu imali smelosti da izvuku adekvatan dijalektički zaključak o neminovnosti prevazilaženja starog i nastanka novog društveno-ekonomskog sistema, sa novom ekonomskom i socijalno-klasnom osnovom i sadržinom.

Protagonisti ove teorije su izgubili iz vida jednu Lenjinovu ideju o „svojstvima oba ova sistema društvene privrede“ koja glasi: Teorijski je van svake sumnje da među kapitalizmom i komunizmom leži izvestan prelazni period. On ne može da ne spaja u sebi crte ili svojstva oba ova sistema društvene privrede. Taj prelazni period ne može da ne bude prelazni period između kapitalizma koji umire i komunizma koji se rađa — ili drugim rečima: između pobeđenog, ali ne i uništenog kapitalizma i rođenog, ali još sasvim nejakog komunizma“ (str. 15).

U daljem razmatranju autor prelazi na analizu aktivne modernizacije ekonomije i neminovnosti razvoja sistema samoupravljanja kao negacije menadžerskog i administrativno-centralističkog sistema.

Modernizaciju naše ekonomije ne možemo svesti samo na tehničko usavršavanje postojećih kapaciteta i tehnike. Ona se mora zasnivati kako na usavršavanju postojećih i pronalaženju novih proizvodnih metoda i postupaka tako i na naučnoj organizaciji rada i upravljanja. To je jedinstven proces.

Ilustrujmo ga primerom. Osnovni zadatak upravljanja, posmatrano sa aspekta cilja modernizacije ekonomije, jeste u tome da se na osnovu svestranog sagledavanja „fundamentalnih faktora“ dođe do najadekvatnije, odnosno optimalne odluke. Međutim, da bi se mogli upoređivati svi elementi i mogućnosti modernizacije i izdvojiti trenutno najbolji, mora postojati utvrđena mera — kriterijum optimalnosti. Svakoj alternativi upravljanja (donošenja odluke) odgovara određen stepen kriterijuma optimalnosti.

Kao kriterijum optimalnosti prilikom modernizacije naše ekonomije — izražene kao „modernizacija privrede“, odnosno „sinhronizacija elemenata u procesu društvene reprodukcije, organizacije rada i upravljanja“ (str. 20) — nude se: ekonomski optimalna rešenja, tehnički optimalna rešenja, optimalna rešenja po kriterijumu regionalnih ekonomskih integracija i jedinstveni optimum svih sfera privrede. Zadatak iznalaženja optimalnog upravljanja prilikom izbora standarda tehnike uključuje u sebe sagledavanje svih vrsta optimuma i izbor najpovoljnijeg sa aspekta „strategije modernizacije“ i ciljeva ekonomske politike.

„Čini nam se da se ne bi trebalo biti u dilemi u izboru standarda tehnike pri modernizaciji preduzeća i privrede u celini jer su prednosti najsavremenije tehnike neosporne. Pri modernizaciji se ističe dilema oko izbora prioriteta, širine, tempa i efekta izbora, a ne standarda tehnike. U svakom slučaju, to zahteva ozbiljnu, detaljnu i praktičnu analizu, a ne ocenu na bazi utiska i intuicije. Izbor standarda tehnike i širine investicionog fronta na duži i na kraći rok je veoma krupno strateško ekonomsko-političko pitanje. Međutim, neosporno je da kompromisi i primena različitih skala tehnike na duži rok deluju poražavajuće na celokupnu privredu, na tempo porasta proizvodnje, proizvodnosti rada, ukupnog dohotka i zaposlenosti, kao i na celokupnu proizvodno-samoupravnu strukturu i odnose proizvodnje“ (str. 21).

Autor dokazuje neodrživost zaključka „da je efektivnija i korisnija za zajednicu ma kakva puna zaposlenost od delimične zaposlenosti“ i „da niži standard tehnike stvara veći dohodak, a naročito posmatrano na duži rok nije dokazano, ako je to uopšte i moguće. Praktična analiza i teorijska razmatranja pokazuju upravo suprotno, tj. da viša tehnika istovremeno znači i veći dohodak i da su to srazmerne veličine. Ako je reč o dilemama, onda se može govoriti o dilemama u izboru prioritetnih grana privrednog razvoja i dilemi izbora

prioriteta u okviru jedne grane ili pak nekog proizvoda, a ne o dilemama u izboru nivoa tehnike. To je stvarna dilema u kojoj se nalaze sve nerazvijene i manje razvijene zemlje. Ove dileme savremeni tehnički progres posebno ističe i zaoštrava" (str. 22).

Modernizacija i savremena organizacija proizvodnje i upravljanja ovde ne sme polaziti od proizvođača kao robota. Tehnička osnova sredstava za rad ima dominantno mesto u modernizaciji, organizaciji i upravljanju procesom proizvodnje. Zbog toga se razvoj sredstava za rad često poistovećuje sa tom tehničkom osnovom. Međutim, tehničkim razvojem sredstava za rad došlo je do izmene i u samim proizvodnim postupcima i naučnoj organizaciji rada i upravljanja. Znači, uporedo sa savremenim usavršavanjem tehnologije proizvodnje javila se i adekvatna organizacija rada i upravljanja.

Automatsko-kibernetska tehnika u uslovima samoupravno organizovane privrede prevazilazi tejlorizam „jer zahteva, pretpostavlja i nameće nove principe organizacije, podele rada i upravljanja" (str. 26), a time i menadžerstvo. U savremenim uslovima čovek ima odlučujuće strateško mesto. Ali ne čovek menadžer, već čovek proizvođač-samoupravljač. U uslovima automatsko-kibernetske tehnike celokupan proces proizvodnje (zajedno sa organizacijom rada i upravljanja) dobija svoj kompleksan i funkcionalan izraz u visokom nivou naučnog i tehnološkog jedinstva. Radnik ostvaruje zadatak organizatora i rukovodioca tim procesima.

Nova tehnologija i njena funkcionalna specifičnost (automatizovan proces, upravljanje pomoću računara iz upravljačkog centra) dolazi u sukob sa organizacijom rada koja egzistira na principu naređivanja i golog izvršavanja. Samoupravni proizvodni sistem znači direktnu negaciju takve organizacije rada. „Samoupravno-socijalistički sistem proizvodnje i upravljanja od strane neposrednih proizvođača ističe, podstiče i nameće kao neminovnost, specifičnost i posebnost proces i sistem oslobađanja rada „kombinovanog radnika", negaciju raznih oblika, metoda i stepena najamnih stega i odnosa. To je sistem i proces oslobađanja rada putem osvajanja viška rada od strane samih proizvođača, stvaraoca proizvoda rada, a ne nekakve sile izvan, iznad, mimo i u ime njih."

„Sličan odnos kakav je imao Lenjin prema „Tejlorovom sistemu" mi treba da imamo danas prema menadžerstvu i biznisu. Otuda i neodložna potreba za njegovim svestranim ispitivanjem i kreativno-kritičkom primenom, njegovim „prenošenjem", odnosno unošenjem naprednih tehnika i organizacije „naučnog menadžerstva" i u naše uslove. To ne znači da sistem samoupravljanja treba da se prilagođava menadžerstvu i biznisu, već upravo obrnuto" (str. 28).

Poslednji delovi knjige dr Vuje Vukmirice posvećeni su nekim karakteristikama novijih promena u proizvodnom sistemu SSSR-a, problemima regionalnih ekonomskih integracija sa posebnim osvrtom na SSSR, problemima ekonomskih protivrečnosti i odnosa između razvijenih i nerazvijenih.

U knjigu su uvršteni odabrani dokumenti kao što su: Ugovor o osnivanju EEZ, Rezolucija Saveta Evropske ekonomske zajednice o postupnom ostvarivanju privredne i monetarne unije, Statut Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć, Uredba o socijalističkom državnom proizvodnom preduzeću (u SSSR-u), Orijentacioni statut kolhoza.

Uspešnost teorijsko-komparativne analize i validna argumentacija govori ne samo o praktičnoj, već i o naučnoj vrednosti knjige. Posebno o njenom otvorenom kritičkom pristupu i jasnom pojmovnom kategorijalnom opredeljenju.

SRETEN SOKIĆ

Milija Stanišić: KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije

(Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1973, strana 450)

Knjiga Milije Stanišića *KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije*, pisana kao teorijsko-istorijska studija, predstavlja sintezu o teorijskoj i praktičnoj djelatnosti Komunističke partije Jugoslavije u stvaranju i izgradnji armije u narodnooslobodilačkom ratu.

Bogato lično ratno iskustvo, široka kultura i upornost autora u prikupljanju podataka i izvorne građe omogućili su da se našoj javnosti na najbolji način prezentiraju događaji i djela Partije u tim, za sve naše narode i narodnosti sudbonosnim danima. Autor u uvodnom dijelu odslikava i daje kraću analizu događaja koji su prethodili revoluciji. Brzi slom Jugoslavije, njeno komadanje, izdaja buržoazije i njenih političkih partija, bratoubilački rat i druge nevolje koje su zadesile naše narode bili su ono najgore što smo mogli doživjeti. Prijetila je opasnost od istrebljenja. Okupatori su planirali da cjelokupne ljudske i materijalne snage zemlje iskoriste za borbu protiv drugih slobodoljubivih naroda, a u prvom redu protiv SSSR-a kao prve i jedine socijalističke zemlje u to vreme.

I u takvoj, reklo bi se bezizlaznoj situaciji KPJ s drugom Titom na čelu nalazi rješenje. Ona ne priznaje kapitulaciju, okupaciju i komadanje zemlje, ne priznaje vlast okupatora i kvislinga. Birati se nije moglo jer se za nas ukazivao samo jedan jedini put — nasilje slomiti nasiljem. Takvu istorijsku, natčovječansku misiju, takvu odgovornost i, recimo i to, takvu neizvjesnost mogla je da preuzme na sebe samo takva politička snaga kakva je bila KPJ. Ne treba izgubiti iz vida da se ustanak morao organizovati u najnepovoljnijim uslovima: okupatori su bili na vrhuncu svoje moći; zemlja je porobljena, razoružana i opljačkana; bratoubilački rat je uveliko bjesnio. Ostali su samo jedinstvo i volja 12.000 članova KPJ, oko 30.000 članova SKOJ-a i njihova vjera u snagu i nepobjedivost naroda. Čekati se nije moglo niti smjelo. Komunistička partija Jugoslavije bila je odlučna u tome da preuzme breme rata i da slobodu naših naroda ne duguje nikome.

Trebalo je odmah na početku formulisati jedinstvene ciljeve borbe: protjerivanje i uništenje okupatora, ali i domaće buržoazije; bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Jugoslavije stavljeno je u prvi plan; partizanski način ratovanja istaknut je kao glavni oblik borbe.

Pošto je prethodno analizirao političku situaciju, položaj Jugoslavije i njenu nerazvijenost (nacionalni dohodak je iznosio oko 100 dolara po stanovniku), autor detaljnije opisuje stvaranje oružanih snaga revolucije. Partija je, ističe autor, jasno formulisala ne samo mjesto i ulogu, već i karakter oružanih snaga. Zbog potrebe i silnog značaja oružane borbe postojala je opasnost da se oružane snage smatraju glavnim faktorom revolucije. Bilo je i gledišta o suprematu vojne nad civilnom vlašću.

Autor u ovom dijelu knjige ukazuje i na razna zastranjivanja i lijeva skretanja protiv kojih se Partija morala boriti.

U svenarodnoj borbi, kada je trebalo pokrenuti sve snage i u borbu uključiti svakog rodoljuba, nisu se mogla trpjeti izmišljena imena kao „vojnik Partije", „vojska Partije" i slično. Samo precizno formulisana uloga oružanih snaga i njihovo puno jedinstvo s narodom mogli su da garantuju pobjedu. Partizanski odredi su bili najmasovniji oblik organizovanja, a princip dobrovoljnosti u početku jedini način regrutovanja ljudi. Stupanjem u partizanske odrede, koji su formirani na teritorijalnom principu, ljudi su branili svoje domove, svoje selo, svoj kraj. To ih je neprekidno pokretalo u borbu. Ustanak se sve više razgarao, okupator je dovlačio nove snage, pa se moralo ići i na viši oblik organizovanja oružanih snaga. Od kraja 1941. godine stvaraju se brigade, divizije i korpusi, a pri kraju rata i armije. Od oko 80.000 vojnika koliko je imala krajem 1941. godine partizanska vojska je izrasla u snažnu armiju od 800.000 vojnika na kraju rata. Te snage su samo u završnim operacijama uništile oko

100.000 i zarobile oko 300.000 neprijateljskih vojnika i oficira.

Autor se posebno osvrće na ugled oružanih snaga i na način na koji je on rastao. Pored oružane borbe kao svog prioritetnog zadatka, partizanska vojska je nalazila vremena i za mnoge druge zadatke — neprekidno jačanje i širenje bratstva i jedinstva, izvlačenje masa ispod uticaja buržoaske kontrarevolucije, politički rad u narodu, širenje kulture, opismenjavanje vojnika i naroda, zaštita narodne imovine itd. Oružane snage revolucije su bile narodna vojska u pravom i punom smislu te riječi. Njihov klasni i narodni karakter je rezultat čvrstog saveza radnika, seljaka i inteligencije. Cjelokupan vojni sistem NOR-a zasnivao se na principu „naoružanog naroda", što mu je i davalo posebno obilježje i snagu. Tim pitanjem se autor posebno i detaljnije bavi.

Iskustva drugih revolucija (Pariske komune, ruske, španjolske i kineske revolucije) nisu mogla biti mehanički presađena u našu praksu. Stoga ih je KPJ koristila elastično uvijek vodeći računa o našoj konkretnoj stvarnosti i specifičnim uslovima. Autor ističe da je KPJ „u zauzimanju osnovnih teorijskih stavova o izgradnji oružanih snaga polazila od osnovnog marksističkog principa — jedinstva teorije i prakse i od naučnog saznanja da je praksa kriterij istine".

Pisac knjige nabraja i obrazlaže principe kojima se KPJ rukovodila u izgradnji oružanih snaga. Po autoru, to su sledeći principi: princip jedinstva naroda i vojske; princip pune nacionalne ravnopravnosti; princip politizacije vojničkih masa; princip jedinstva raznovrsnih oblika vojnog organizovanja; princip dobrovoljnosti; princip dvostarješinstva (pored komandanata postojali su i politički komesari) u okviru principa jedinstva komandovanja; princip demokratskih odnosa; princip jedinstva idejno-političkog vaspitanja i vojnostručnog obučavanja boraca i rukovodilaca; princip dostupnosti svih rukovodećih mjesta svakom ko je privržen borbi i u njoj se ističe.

Savjetovanje u Stolicama 26. septembra 1941. godine imalo je, kaže Stanišić, krupan istorijski značaj. „Na njemu je cjelovito oblikovan vojni sistem NOR-a; postavljene su osnove vojne strukture; definisana je struktura i sistem komandovanja; regulisana osnovna pitanja mobilizacije i snabdijevanja; uvedeni su jedinstveni nazivi, amblemi i pozdrav. Pored toga, riješeno je i pitanje strukture partijske organizacije u vojnim jedinicama." Savjetovanje stoga predstavlja u razvoju vojske početak nove etape koja se karakteriše objedinjavanjem raštrkanih partizanskih snaga i učvršćivanjem vojne organizacije. Jedno od glavnih pitanja bio je sistem rukovođenja i komandovanja. Sve snage su odlukom CK KPJ stavljene pod jedinstvenu komandu Vrhovnog štaba. Pred Vrhovnim štabom, koji je bio formiran još 27. juna 1941, stajali su veoma složeni i odgovorni zadaci. Trebalo je rukovoditi ustankom u svim krajevima Jugoslavije vodeći računa o različitim uslovima. Upravo tim pitanjima, zatim pitanju ustrojstva partizanske vojske, formulisanju cilja borbe, utvrđivanju strategije i taktike autor posvećuje posebnu pažnju. Partija je u svim fazama borbe bila njen glavni rukovodilac, mozak pokreta i organizator svih akcija.

Od partizanskih odreda, kao najprikladnijeg oblika organizovanja i mobilisanja masa, trebalo je stići do savremene i dobro opremljene armije. Taj put je bio više nego težak i trnovit, posebno kada se ima u vidu da smo krenuli bez oslonca na bilo kakve magacine oružja, opreme i hrane. Sve smo to mogli imati samo u mjeri u kojoj smo to oteli neprijatelju. U Biltenu broj 1 rukovodstva ustanka se ističe, pored ostalog, sledeće: „Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom. Ishranu treba organizovati zajedno sa komitetima Narodnooslobodilačkog fronta, koji treba da prikupljaju fond narodnog oslobođenja. U slučaju da negdje takvih komiteta još nema, treba dobrovoljnim pristankom seljaka i građana osigurati ishranu ili plaćati namirnice u novcu." Tako je inaugurisan kurs da se snabdijevanje vojske vrši s najširim osloncem na narod i njegove materijalne izvore i u tijesnoj saradnji s njegovim predstavnicima. Autor posvećuje dosta prostora sistemu snabdijevanja vojske i ukazuje na brojne teškoće na tome putu

jer je neprijatelj, pored nastojanja da osujeti i uništi pokret u cjelini, uvijek činio sve da uništi i svaki izvor snabdijevanja partizanske vojske.

Govoreći o idejnom jedinstvu u osnovnim pitanjima ratne vještine, autor ističe da „progresivan društveno-politički karakter rata i njegovi ciljevi nisu automatski obezbjeđivali prednost u vještini ratovanja. Ni partizanski rat nije pobjedonosan sam po sebi. On je takav mogao postati samo pod uslovom ako se pronađu odgovarajući oblici i način ratovanja koji će biti efikasniji od protivničkih u svakoj konkretnoj situaciji. Komunistička partija je tokom cijelog rata stajala pred tim složenim zadatkom".

Visoka politička svijest i bezgranična odanost revoluciji, koje su karakterisale borce NOR-a i doprinijele da oni podnesu natčovječanske napore, nisu, razumije se, njihova urođena svojstva. Njih su upornim i strpljivim radom stvarale hiljade i hiljade članova Partije i SKOJ-a. O tome govori i podatak da je naša armija izašla iz rata sa oko 70.000 članova Partije i 80.000 članova SKOJ-a. Kao iskusan partijsko-politički radnik i odličan poznavalac ondašnjih prilika i politike Partije, Stanišić se u svojoj studiji posebno bavi političkom sviješću i moralnim faktorom pokreta kao njegovom pokretačkom snagom. Da bi uticaj Partije i SKOJ-a na vojsku i na sve njene postupke bio što veći, oni su bili organizovani na principu: četa — ćelija, štab — ćelija. Lični primjer je bio osnovni metod djelovanja. Komunisti i skojevci su po pravilu bili najbolji borci, najbolji drugovi, najuporniji u učenju, najbolji u odnosu prema narodu i slično. Svojim primjerom oni su pozitivno uticali na boračku masu i neprekidno doprinosili porastu njihove idejne i političke svijesti i odgovornosti. Iako su, iz razumljivih razloga, sastanci bili zatvorenog tipa, komunisti i skojevci su djelovali otvoreno i javno i nastojali da njihova ubjeđenja budu sastavni dio svijesti masa. Članovi Partije su bili potpuno ravnopravni i podjednako odgovorni pred Partijom bez obzira na vojnu funkciju. Kritika i samokritika bila je najmoćnije oružje Partije.

Doktrina svenarodnog rata zasnivala se, po autoru, na sljedećim principima: princip masovnosti oružane borbe; princip jedinstva raznovrsnih oblika vođenja rata; princip prerastanja partizanske borbe u svenarodni rat; princip teritorijalnosti rata; princip neprekidne ofanzivnosti; princip stvaralaštva i inicijative i princip jedinstva komandovanja. Neprekidno stvaranje slobodnih teritorija i njihova odbrana bilo je strategijsko pitanje pokreta. Stoga je neprijatelj i preduzimao sve što je bilo u njegovoj moći da naše borce liši slobodnih teritorija gdje je partizanska vojska jedino mogla da se odmara i koliko-toliko uredno snabdijeva.

U nastojanju da razbije i uništi našu vojsku neprijatelj je preduzeo sedam velikih i bezbroj manjih ofanziva i akcija. Ali, sve je bilo uzalud, partizanska vojska se pokazala neuništivom. Poslije svake ofanzive njene prorijeđene redove punile su hiljade novih boraca i ona je postajala sve jača i sve opasnija za neprijatelja.

Autor se posebno bavi analizom jedinstva i unutarnje snage partizanskih vojnih kolektiva. U centru njegove pažnje su bratstvo i jedinstvo, drugarstvo, svjesna disciplina, briga prema ljudima, odnos između rukovodilaca i boraca itd. Pjesma je nosila borce i slavila njihove pobjede. Ona je bila i naš prkos okupatoru i svim domaćim izdajnicima.

„Učešće žena u NOR-u imalo je veliki moralni značaj za cijeli pokret" — kaže autor. One su sa uspjehom izvršavale najteže zadatke jednako kao i njihovi drugovi.

Armiju i narod autor posmatra u jedinstvu kao jednom od najvažnijih strategijskih pitanja pokreta u cjelini i ističe da je KPJ upravo na tome jedinstvu gradila svoje planove borbe protiv neprijatelja. Stoga je i odnos boraca i jedinica prema narodu uvijek istican kao mjerilo njihove svijesti, odanosti i privrženosti revoluciji i njenim ciljevima.

Izgradnja kadrova je posebno i veoma interesantno poglavlje knjige. Koliko je samo trebalo napora i znanja da se stvore takvi kadrovi kakve je imala naša revolucija. Oni su ponikli iz redova radnika, seljaka i narodne inteligencije i svojom vještinom, hrabrošću i upornošću nadmašili su školovane oficire okupatora i kvislinga.

Knjiga je snabdjevena sa 15 šema i tabela koje pomažu čitaocu da lakše shvati oblike organizovanja i rukovođenja u pojedinim fazama rata.

Ovu knjigu Milije Stanišića s interesovanjem čitaju i oni koji su učestvovali u revoluciji jer su u njoj sumirana i uspješno uopštena iskustva pokreta, a ne jednog čovjeka ili samo jedne jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Knjiga je značajan prilog vaspitanju naše mlade generacije, jačanju opštenarodne odbrane i razvijanju ponosa, rodoljublja i jugoslovenskog socijalističkog patriotizma. Kao zbir dragocjenih borbenih iskustava, ova knjiga ima i međunarodni aspekt. Svima koji se bore za slobodu ona nudi bogato iskustvo jedne po mnogo čemu izuzetne i velike revolucije.

Treba, na kraju, reći i to da je ova knjiga krupan prilog naporima SKJ i svih progresivnih snaga našeg samoupravnog društva da se reafirmišu vrijednosti naše revolucije, da se istaknu njene tekovine i veličanstvena uloga KPJ u oslobođenju zemlje. Ona je stoga i odgovor svim pokušajima devalvacije našeg pokreta i uloge Partije u njemu.

BOŽO SAŠIĆ

György Lukács: Prilog ontologiji društvenog bitka. Hegelova kriva i prava ontologija

(Separat iz časopisa »Kulturni radnik«, Zagreb, br. 5/1973, strana 106)

Lukačev pokušaj da u Hegelovoj ontologiji razluči *pravo* i *krivo* analogan je prethodnim nastojanjima da se u Hegelovoj filozofiji razluči *sistem* i *metod*, odnosno *mrtvo* i *živo*. Međutim, Lukačev je pokušaj u odnosu na prethodne nov i jedinstven, i to ne samo s obzirom na to kako je u njemu izvedeno razlučivanje *krivog* i *pravog* u Hegelovoj ontologiji, nego i s pogledom na svrhu kojoj to razlučivanje služi i treba da posluži. Svrha ovoga Lukačevog razlučivanja je raščišćavanje istorijsko-filozofskog prostora za zasnivanje jedne marksističke „ontologije društvenog bitka". Izgrađivanju te ontologije Lukač je posvetio poslednju deceniju svoga života. On je uspeo da u delu od nekolike stotine stranica prezentira jednu izuzetno zanimljivu i po mnogo čemu instruktivnu „ontologiju društvenog bitka", čiju vrednost i važnost još uvek nije moguće do kraja proceniti i sagledati.

Tekst o kome je ovde reč samo je jedan odlomak iz tog opširnog Lukačevog dela, ali je osobito značajan ne samo iz nekih filozofsko-istoriografskih razloga, nego prvenstveno zbog toga što pokazuje iz kojih i kakvih ontoloških preludija i pretpostavki Lukač zasniva svoju „ontologiju društvenog bitka". A on je zasniva na kritičkom obračunu sa Hegelovim ontološkim stavovima, iz kojih preuzima ono *pravo* i odbacuje ono *krivo*. Odlučujući, onaj *pravi* postulat Hegelove ontologije koji Lukač „oslobađa" od drugih *krivih* postulata Hegelove ontologije jeste postulat o ontologiji kao istoriji. U tome Hegelovom shvatanju ontologije sadržane su dve odlučujuće pretpostavke Lukačeve ontologije društvenog bitka. Prva je pretpostavka „da se povijest ne sastoji samo iz izravno teleologijskih akata ljudi i ljudskih skupina". Druga je pretpostavka „da u takvim teleologijskim pretpostavkama nastaje nešto drugo i više nego što se namjeravalo pojedinačnim i kolektivnim aktima". Međutim, u Hegelovoj misli da je celokupan istorijski proces „pozvan da ozbilji teleologijsku metu" Lukač prepoznaje težnju Hegelove koncepcije istorije ka „starim teodicejskim ontologijama". Na teorijskom planu to teodicejsko ispunjenje istorije Hegel je izveo u logici koja predstavlja sliku ispunjenja ideje njenim identitetom sa stvarnošću ostvarenim u pojmu.

Lukač je prilično opširno i filozofski temeljito izučio „ona iskrivljavanja koja je metodologijska prevlast

logičkih načela prouzročila u Hegelovoj ontologiji". To nasilje logičkog nad ontološkim u Hegelovoj ontologiji predstavlja ono što je Lukač nazvao „krivim" u toj ontologiji. A ono se u svoj svojoj golotinji pokazuje u tome što Hegel logičkim postupkom razvija kategoriju rada pre nego se ontološkim razvojem uspostavlja život. Odstranjivanje iz Hegelove ontologije logičko-deduktivnih i istorijsko-teleoloških elemenata postaje pretpostavka marksističke ontologije, koja kategoriju rada, suprotno Hegelu, razvija tek iz uspostavljenog života svakodnevnice. Doduše, Lukač sasvim pouzdano zna da zbog toga što u Hegela „logika i ontologija srastaju u dosad nepoznatoj intimnosti i intenzivnosti" nikako nije smislen razgovor o Hegelovom „panlogizmu". Jer „paralelnost logičke i istorijske ontologije" u Hegela ne negira pokretnost istorijskog procesa zato što je „protuslovlje posljednje ontologijsko načelo" njegove ontologije. „Protuslovlje" je dinamički osnov sveta, sam njegov temelj. Lukač upozorava na to da „protuslovlje" u Hegela nije bivanje kao u Heraklita, nego je „prvo sjedinjenje dijalektičkog slijeda i realne povijesnosti". To, kako Lukač kaže, nerazrešivo klupko nepomirljivih protuslovlja čini ontološko načelo istorijske sadašnjosti kao ostvarenog carstva uma koje je Hegel video kao konkretno postojanje u idejno-logičkoj harmoniji društva i države. Tako se Hegelova ontologija završava u stvari ontologijom orijentisanom na spoznaju društva i istorije. Stoga se iz te orijentacije, na temelju njenog okretanja, otvara mogućnost jedne marksističke ontologije društvenog bitka. Razume se da svaka ontologija društvenog bitka mora poći u osnovi od teleologije. Ali od koje i kakve teleologije se kreće, to određuje smer ontologiji društvenog bitka. Što se tiče Lukačeve ontologije društvenog bitka, ona polazi od korporiranja u sebe „radne teleologije" koju je Hegel tačno spoznao. Uspostavljanje kontakta s tom spoznajom omogućilo je Lukaču izgradnju ontologije društvenog bitka. Jer Hegel je, po Lukaču, spoznao fundamentalnu činjenicu društvenog bitka i otkrio dinamiku toga bitka. Ta dva otkrića čine ono *pravo* u Hegelovoj ontologiji bez čijeg se usvajanja ne može zamisliti jedna marksistička ontologija društvenog bitka.

Lukačevo odeljivanje *pravog* i *krivog* u Hegelovom ontološkom sistemu nastavlja se na tradicionalna, ali uvek aktualna marksistička raspravljanja sa Hegelom. Ali se to odeljivanje, iako u bitnom reproducira na drugi način u filozofskom obliku Marksovu ontologiju građanskog društva, ipak razlikuje od svih dosadašnjih marksističkih odeljivanja po tome što na filozofski način i u filozofskom horizontu fundira marksističku ontologiju društvenog bitka, dakle, nešto što se na marksističkoj strani obračuna sa Hegelom pre Lukača nije pokušalo, bar na filozofski način i u filozofskoj konstrukciji. Zato pitanje marksističke ontologije društvenog bitka ostaje u Lukača neodvojivo od pitanja šta je *pravo*, a šta *krivo* u Hegelovoj ontologiji. Međutim, samo to pitanje, zadato kao zadatak da se naspram i pomoću odgovora na njega izgradi marksistička ontologija društvenog bitka, nije ostalo bez dubljeg uticaja samog Hegela na Lukačevu ontologiju društvenog bitka. Moglo bi se čak reći da je Lukačeva ontologija društvenog bitka samo jedna na *marksistički* način razvijena Hegelova fenomenologija duha. Dokazivanje ove teze ne može biti ovde provedeno. Ali se s pouzdanošću može reći da Hegelova i Lukačeva ontologija društvenog bitka nalaze svoje utemeljenje na „teleologiji rada". A ona je i u jednog i u drugog, bar u tekstu koji je pred nama, mišljena kao metafizika, dakle, filozofijski, a ne transfilozofijski kao u Marksa.

MILOJE PETROVIĆ

„Marksizam u svetu", br. 2/1974.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

Tema drugog broja časopisa „Marksizam u svetu", koja nosi naslov „Italijanska levica i radnička strategija", nastavak je napora redakcije da prezentira nova gledišta o strategiji revolucije u svetu danas. (Tema prvog broja glasila je „Revolucija i kontrarevolucija u Čileu".)

Tema „Italijanska levica i radnička strategija" data je iz dva ugla: gledište KP Italije i gledište grupe okupljene oko časopisa „Il Manifesto". Objavljeni su sledeći napisi: *Italijanska levica i radnička strategija* (Luiđi Longo), *Imperijalizam i koegzistencija u svetlosti čileanskih događaja* (Enriko Berlinguer), *Italijanska levica o kontrarevoluciji u Čileu* (diskusija), *Korišćenje političko-pravnih institucija u prelasku u socijalizam* (Lelio Baso), *Za komunizam* (iz programa grupe Il Manifesto), *Kritika strategije grupe Il Manifesto* (Aleksandro Nata i Pjetro Ingrao) i u rubrici „Radnička praksa", ali u okviru osnovne teme: *Delegatski pokret* (Lučiana Kastelina).

Razlike u gledištima između KP Italije i grupe Il Manifesto u osnovnim pitanjima jasno su polarizovane, čak i u diskusiji oko događaja u Čileu. Ovde ćemo ih delimično prikazati.

Strategija KP Italije izložena je u tekstovima Longa, Berlinguera, Nate, Ingraoa, a teorijski pogledi u napisu Basa.

Luiđi Longo smatra da je saradnja „tri najveće komponente italijanskog naroda" (komunisti, socijalisti i katolici) neophodan uslov da bi se pozitivno napala duboka kriza koja u svim oblastima pritiskuje italijansko društvo. Takav pristup, odnosno „istorijski kompromis", smatra Longo, osigurava znatne uspehe komunistima. On ističe da italijanski ustav sadrži preduslove da se u Italiji pokrene izgradnja demokratskog sistema i socijalnog i kulturnog progresa. Longo navodi značajne rezultate KP Italije u rukovođenju opštinama, provincijama i oblastima, a zatim i opredeljenje da se tamo gde komunisti nisu na vlasti razvije „pozitivna uloga rukovođenja, a ne samo kritikovanje".

Berlinguer detaljnije razmatra okolnosti i domašaje čileanskih događaja na međunarodne odnose i radnički pokret. On smatra da su čileanski događaji imali odraza i na „borbu i perspektive demokratskog i socijalističkog preobražaja npr. same Italije", i to uprkos mnogim razlikama između Čilea i Italije. Kao osnovnu sličnost navodi to što su i italijanski i čileanski komunisti i socijalisti postavili sebi za cilj da slede „demokratski put u socijalizam". Objašnjavajući italijanski put u socijalizam (i njegovu genezu od Gramšija preko Toljatija do danas), Berlinguer ističe da je najdublji smisao zaokreta (Gramši) sadržan u nužnosti i volji Komunističke partije da računa sa celokupnom italijanskom istorijom, dakle i sa svim istorijskim snagama koje su bile prisutne na pozornici zbivanja u zemlji („Samo ovakva linija, i nikakva drugačija, može izolovati i poraziti konzervativne i reakcionarne grupe, dati demokratiji čvrstinu"). On daje analizu socijalnih i političkih zbivanja u Italiji. Kritički se osvrće na teze da KP Italije boluje od „parlamentarnog kretenizma" i naziva ih „antiparlamentarnim kretenizmom". Zatim daje osvrt na nužnost „društvenih savezništava i politiku okupljanja" u Italiji („Strategija reformi može se afirmisati samo ako je potpomognuta strategijom savezništva"). Zato i smatra da je u strategiji Komunističke partije reč o „demokratskoj", a ne o alternativi „levice".

U kritici strategije grupe Il Manifesto Nata upozorava na značaj koji za KP Italije ima odnos između demokratske borbe i borbe za socijalizam; zatim na ulogu različitih demokratskih, laičkih i katoličkih snaga. Ingrao, takođe, ističe nužnost široki demokratskih saveza. Povodom postavljanja „tematike o savetima" (Manifesto) on izražava bojazan da t može da znači izdvajanje radničk klase i remećenje odnosa sa drugi slojevima.

Baso nastoji, polazeći od Marksa, da teorijski obrazloži strategiju KP Italije. Ovaj tekst je u stvari retrospektiva i problematizacija Marksovog stanovišta i osvrt na praksu izgradnje socijalizma s polemičkim tonom u odnosu na jednostrane i vulgarne interpretacije Marksovog učenja o socijalističkoj revoluciji. Polazeći od dva pitanja: (1) da li je tačno i da li je u skladu sa marksističkim shvatanjem da nema drugih perspektiva osim nasilnog obaranja vlasti ili drugorazrednog reformizma i (2) da li odgovara korektnom tumačenju Marksove misli da pravni poredak buržoaske države može da se upotrebi samo za odbranu buržoaskog društvenog uređenja, Baso daje negativne odgovore.

Baso kritikuje strategiju prelaska u socijalizam koja pretpostavlja da se socijalizam gradi „odozgo". Smatra da je ona nedijalektička i shematska i da se u njoj oseća uticaj Morelija i teorije o svemoći zakona. Baso daje svoje tumačenje Marksove misli o prelasku u socijalizam i u tom okviru razmatra korišćenje legalnih formi. On odbija one teze koje vide suštinsku razliku između prelaska u kapitalizam i prelaska u socijalizam. Naime, on smatra (nasuprot grupi Il Manifesto) da se socijalizam može razviti i u okviru kapitalizma, odnosno na elementima stvaranim u kapitalizmu, i ističe da je za Marksa revolucija proces, i to dugotrajan proces. U kapitalističkom društvu postoji stalna revolucionarna dijalektika koja nastaje iz protivurečnosti odnosa proizvodnje i proizvodnih snaga („logika sistema i logika razvitka proizvodnih snaga"). Na toj protivurečnosti, odnosno korišćenju procesa u razvoju kapitalizma, Baso gradi objašnjenje revolucionarne strategije u kojoj stavlja naglasak ne na pripremanje ustanka za nasilno osvajanje vlasti, već na (revolucionarne) procese i protivurečnosti. Na toj osnovi on zasniva i koncepciju prava i korišćenje prava unutar strategije revolucionarnog preobražaja. Osnovna ideja je u tome da pravo može da se upotrebi za sazrevanje protivurečnosti (na primer: radno i socijalno zakonodavstvo).

Gledišta grupe Il Manifesto data su u delovima njihovog programa *(Za komunizam)*, zatim u tekstu L. Kasteline, a delimično i u diskusiji oko događaja u Čileu (R. Rosanda).

Šta je grupa Il Manifesto? Grupa članova CK KP Italije (Rosanda, Pintor, Natali, Magri i drugi), polazeći od iskustva masovnih radničkih borbi i kineske kulturne revolucije, založili su se za preispitivanje ocene o savremenom kapitalizmu i na toj osnovi za izgrađivanje nove strategije revolucionarne borbe i za formiranje radničkih saveta kao glavnog oblika borbe. CK KP Italije odbacio je mnoga njihova gledišta kao frakcionaška.

Delovi njihovog programa koji su objavljeni u ovom broju časopisa odnose se na ocenu savremenog kapitalizma i na izgradnju nove generalne linije revolucionarne borbe. U oba pitanja razilaženje sa KP Italije u osnovnim elementima je otvoreno i jasno.

U oceni savremenog kapitalizma ističe se da nove protivurečnosti i njihove manifestacije poslednjih godina (radničke borbe, studentski i crnački bunt, francuski maj, italijanska kriza) ne dovode do određene strategije koja bi privukla većinu naroda. Pa ipak se priznaje da nije reč ni o „prolaznoj krizi ni o površinskom pokretu". Zbog toga se zaključuje da „komunizam u svom realnom značenju, odnosno socijalizam kao prelazna faza, postaju zreo problem i mogućni politički program". Zatim se tvrdi da radnička klasa i njena partija mogu voditi borbu ne prihvatajući revandikacije drugih društvenih slojeva.

Grupa Il Manifesto pravi razliku između buržoaske i proleterske revolucije. Ona ne prihvata postepeno i spontano stvaranje elemenata novog društva unutar sadašnjeg. To je za njih „evolucionistička i neokauckijanska" koncepcija. Za njih je proleterska revolucija ne nastavak i oslobođenje tendencija koje su sazrele u kapitalizmu, već „naglo izbijanje jedne dijalektike protivurečnosti, kvalitativnog skoka". Ekstremizam i preokret za koji se zalaže Il Manifesto je „kraj ekonomske politike", „kraj države", „kraj hijerarhije" itd., a ne njihovo postepeno menjanje, što znači da oni teorijski eksplicitno stoje na poziciji „determinističke teorije o neizbježnosti socijalizma", a protiv „dijalektičke koncepcije istorije".

Konkretno razilaženje sa KP Italije iskazuje se u pitanju radničkih saveta. Za njih su saveti „sopstvena struktura političkog pokreta, jedinstven i neposredan izraz homogenih socijalnih struktura". To znači ne stvaranje savezništva, već ujedinjavanje proletarijata kao klase. I u pitanju države smatraju da socijalistička država mora da bude država *sui generis*, novog tipa, odnosno da odumire od prvog momenta.

U svom napisu L. Kastelina sumira rezultate delegatskog pokreta u Italiji u 1969. godini: oko 80 fabričkih ugovora, jedan teritorijalni, ugovor za sektor, oko 300.000 obuhvaćenih radnika, oko 5.000 delegata. Autor smatra da su delegati napredak u odnosu na „paritetne" i „fabričke" komitete. Zatim daje pregled njihovog razvoja i problematizira njihove mogućnosti. Autor smatra da je u pitanju „autentična radnička tekovina" i utoliko je kritičkiji prema sindikatima koji hoće da budu patroni delegatskom pokretu i Komunističkoj partiji koja prećutkuje njihov politički značaj.

U rubrici „Marksizam o sebi" A. Lefevr u višeznačnom, inspirativnom i informativnom, ali neujednačenom tekstu pod naslovom *Reprodukcija odnosa proizvodnje* (nastavak iz prethodnog broja) analizira Marksov koncept kapitalističkog sistema, odnosno načina proizvodnje. Uz aktualizovanje Marksove teorijske i kritičke misli, Lefevr problematizira razvoj savremene nauke (i građanske i one „vanpoburžoažene"). Naime, on toj nauci zamera potiskivanje pitanja reprodukcije odnosa proizvodnje. Tako primećuje da pod Staljinom nema teorije o prvobitnoj socijalističkoj akumulaciji („Da bi se bolje prikrile teškoće u „socijalističkom" društvu, prikriće se čak i razvitak kapitalističke proizvodnje i njene krize"). Lefevr se posebno osvrće na inertnost marksističkih teoretičara koji su dogmatizovali i apsolutizovali „način proizvodnje" kao odgovor na sve, a nisu uspeli da shvate neophodnost posebne analize proizvodnih odnosa. Naime, on smatra da stavljanje naglaska na „način proizvodnje" vodi zamrzavanju marksističke misli i stavljanju koherentnosti iznad suprotnosti i njenom uzdizanju na stepen kriterija. Lefevr se posebno obara na strukturalizam jer smatra da on zaobilazi problem reprodukcije proizvodnih odnosa i beži u „mitove" ili „divlju misao". Isto tako, mnoga aktuelna pitanja, od uloge radničke klase do brojnih pitanja svakodnevice, autor posmatra u funkciji reprodukcije odnosa proizvodnje.

U rubrici „Aktuelna istorija" pod naslovom *Lenjin o federaciji* objavljeni su neprevedeni tekstovi različite vrste (nacrti dokumenata, dokumenti, Lenjinova pisma i komentari) iz perioda stvaranja SSSR, odnosno iz poslednje faze Lenjinove borbe za izgradnju Sovjetske republike „kao federacije slobodnih republika raznih nacija".

Ovi dokumenti pokazuju Lenjinov odnos prema ovom pitanju i sukob sa Staljinom. Naime, ideji federacije (Lenjin) suprotstavljena je ideja autonomizacije (pre svega kod Staljina), koja se sastojala u težnji da se autonomne sovjetske republike uključe u Rusku federaciju. Staljin je Lenjinovu ideju o savezu ravnopravnih republika (federacija) nazivao „nacionalnim liberalizmom", a Lenjin ideju o autonomizaciji „velikodržavnim šovinizmom".

Ovi tekstovi, često veoma kratki, svedoče i o nekim nepoznatim okol-nostima i detaljima, o zakulisno borbi i naročito o tome kako je Le-njin u svemu tome, uprkos bolest sačuvao principijelnost i borbenos Isto tako, u njima, iako nisu teorijsk naravi, ima elemenata od šireg te-rijskog i političkog značaja.

Ovaj broj časopisa donosi i pr-kaze osam knjiga sovjetskih, poljsk i mađarskih autora o temama: razv socijalističkih zemalja, internacior-lizam, nesvrstanost, privredna ref-ma, položaj radničke klase, teorijs sučeljavanja.

RATKO NEŠKO

CENA 10 DINARA

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

Milenko Marković
Odnos objektivnog i subjektivnog faktora u socijalizmu

Momir Stojković
Jugoslovensko-italijanska državna granica u svetlosti međunarodnih ugovora

Vasil Grivčev
Uticaji privrednog sistema na inflaciju

Kongesi i konferencije Saveza komunista

Studije i članci • Prilozi • Prikazi

1974

4

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 100 dinara.
Za inostranstvo 16 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XVII 1974 BROJ 4

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Milenko Marković
ODNOS OBJEKTIVNOG I SUBJEKTIVNOG FAKTORA U SOCIJALIZMU 277

Gojko Stanič
NOVE DIMENZIJE RADA SAVEZA KOMUNISTA 295

Vasil Grivčev
UTICAJI PRIVREDNOG SISTEMA NA INFLACIJU 304

Momir Stojković
JUGOSLOVENSKO - ITALIJANSKA DRŽAVNA GRANICA U SVETLOSTI MEĐUNARODNIH UGOVORA 323

KONGRESI I KONFERENCIJE SAVEZA KOMUNISTA

Dušan Bilandžić
HRVATSKA: KONZISTENTAN PROGRAM REVOLUCIONARNIH PROMENA 340

Milija Komatina
BOSNA I HERCEGOVINA: BRZ I SVESTRAN RAZVOJ 349

Dušan Bogavac
CRNA GORA: JAČANJE ULOGE RADNIČKE KLASE 358

Jusuf Keljmendi
KOSOVO: UBRZATI TEMPO PRIVREDNOG RAZVITKA 366

PRILOZI

Vlastimir Matejić
MINULI RAD I LIČNI DOHOCI 371

Veljko Radović
BLEDI OBLESCI STVARNOSTI (Povodom 21. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma) 387

Giuseppe Boffa
SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVLJANJE 394

PRIKAZI

Jelena Stupar
DR JOKICA HADŽI VASILEVA: AFRIKA I SOCIJALIZAM 401

Jasmina Sotirovski
BOGDAN SUHODOLSKI: TRI PEDAGOGIJE 403

Teodor Anđelić
MIKEL DIFREN: ZA ČOVEKA 407

СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТЬИ

Миленко Маркович
ОТНОШЕНИЕ ОБЪЕКТИВНОГО И СУБЪЕКТИВНОГО ФАКТОРА В СОЦИАЛИЗМЕ 277

Гойко Станич
НОВЫЕ ДИМЕНЗИИ РАБОТЫ СОЮЗА КОММУНИСТОВ 295

Васил Гривчев
ВЛИЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НА ИНФЛЯЦИЮ 304

Момир Стойкович
ЮГОСЛАВСКО - ИТАЛИЯНСКАЯ ДЕРЖАВНАЯ ГРАНИЦА В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ 323

СЪЕЗДЫ И КОНФЕРЕНЦИИ СОЮЗА КОММУНИСТОВ

Душан Биланджич
ХОРВАТИЯ: ТВЕРДАЯ ПРОГРАММА РЕВОЛЮЦИОННЫХ ПЕРЕМЕН 340

Милия Коматина
ВОСНИЯ И ГЕРЦЕГОВИНА: БЫСТРОЕ И ВСЕСТОРОННЕЕ РАЗВИТИЕ 349

Душан Богавац
ЧЕРНОГОРИЯ: УСИЛЕНИЕ РОЛИ РАВОЧЕГО КЛАССА 358

Юсуф Кельменди
КОСОВО: УСКОРИТЬ РАЗВИТИЕ ЗКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ 366

ПРИЛОЖЕНИЯ

Властимир Матеич
ПРОШЛЫЙ ТРУД И ЛИЧНЫЕ ДОХОДЫ 371

Велько Радович
ВЛЕДНЫЕ ОТБЛЕСКИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ (По поводу XXI фестиваля югославского документального и мултипликационного фильма) 387

Джузепе Боффа
СОЦИАЛИЗМ И САМОУПРАВЛЕНИЕ 394

РЕЦЕНЗИИ 401

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Milenko Marković
RELATIONSHIP BETWEEN THE OBJECTIVE AND SUBJECTIVE FACTOR IN SOCIALISM 277

Gojko Stanič
NEW DIMENSIONS IN THE WORK OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS 295

Vasil Grivčev
INFLUENCES OF THE ECONOMIC SYSTEM ON INFLATIONARY TRENDS 304

Momir Stojković
THE YUGOSLAV-ITALIAN FRONTIER IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL TREATIES 323

CONGRESSES AND CONFERENCES OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS

Dušan Bilandžić
CROATIA: CONSISTENT PROGRAMME OF REVOLUTIONARY CHANGES 340

Milija Komatina
BOSNIA-HERZEGOVINA: RAPID AND COMPREHENSIVE DEVELOPMENT 349

Dušan Bogavac
MONTENEGRO: REINFORCING THE ROLE OF THE WORKING CLASS 358

Jusuf Keljmendi
KOSOVO: TO ACCELERATE THE TEMPO OF ECONOMIC GROWTH 366

CONTRIBUTIONS

Vlastimir Matejić
PAST LABOUR AND PERSONAL INCOMES 371

Veljko Radović
PALE REFLECTIONS OF REALITY (With reference to the 21st Festival of Yugoslav documentary films) 387

Giuseppe Boffa
SOCIALISM AND SELF-MANAGEMENT 394

REVIEWS 401

Studije i članci

Milenko Marković

ODNOS OBJEKTIVNOG I SUBJEKTIVNOG FAKTORA U SOCIJALIZMU

Odnos stihijskog delovanja društvenih zakonitosti i mogućnosti ljudskog vladanja njima, odnos spontanog i svesnog delovanja ljudi, poznat u filozofiji kao problem odnosa subjektivnog i objektivnog faktora u ljudskoj istoriji, kontroverzna je tema u socijalističkom pokretu od pojave marksizma do naših dana. Ako bismo hteli da rezimiramo taj teorijski spor, star više od sto godina, onda bismo, sasvim uopšteno, mogli reći da su ga pratile i da ga još prate dve osnovne krajnosti: prenaglašavanje objektivnih društvenih zakonitosti na račun svesnog ljudskog faktora, ili prenaglašavanje svesnog ljudskog faktora do subjektivističkih proizvoljnosti. U prvom slučaju, ljudska istorija se predstavlja kao poprište objektivnih zakonitosti koje deluju poput zakona prirode, potpuno nezavisno od ljudske volje, htenja i svesne aktivnosti, kao da su ljudi nemoćni pred neumitnim delovanjem zakona kretanja istorije, kao da su samo puka sredstva, igračke istorijske nužnosti. Očevidno je da se takvim shvatanjima istorijski determinizam zamenjuje istorijskim fatalizmom.

U drugom slučaju, ponekad i kao reakcija na tu krajnost, osporava se bilo kakva zakonitost u kretanju ljudske istorije, kao da su ljudi toliko slobodni u izboru međusobnih odnosa da nisu determinisani nikakvim objektivnim okolnostima i odnosima. Činjenicu da ljudi još nisu potpuno slobodni, zastupnici tih shvatanja ne vide i u objektivnoj istorijskoj uslovljenosti ostvarivanja te slobode, nego u odsustvu samosvesti da su oni slobodna ljudska bića ne samo „danas i ovde" nego još od početka ljudske istorije. Bitna je, dakle, samo svest o slobodi pa da čovek bude odmah potpuno slobodan, a nevažne su društvene i materijalne pretpostavke ostvarivanja te slobode! Time se istorijski determinizam zamenjuje indeterminizmom, subjektivističkim proizvoljnostima i voluntarizmom.

U prvom slučaju, čovek je rob stihije, prirodno-istorijske nužnosti; njegova veza sa njom je pasivna, on može samo da joj se prilagođava i da čeka da automatizam društvenih zakonitosti „radi" za njega. U drugom slučaju, čovek stavljen izvan istorijskog vremena i prostora „osloba-

đa“ se obaveza da respektuje neke objektivne realnosti; stoga je on samo fiktivno slobodan, odnosno „slobodan“ je u goloj apstrakciji misli, a *de facto* je isto toliko rob stihije kao u prvom slučaju. I tako, ma koliko se te krajnosti protivstavljaju jedna drugoj, one se u svojim tačkama apsurda dodiruju, pa čak i spajaju. Objektivizam izveden do apsurda prelazi u subjektivizam, i obrnuto. Najzad, da je moguća koegzistencija, pa čak i simbioza, fatalističkog determinizma i subjektivističke proizvoljnosti i voluntarizma, potvrdio je i staljinistički pogled na svet vladajuće birokratije. Kod nje se „sama gola svojevoljnost prokrijumčarila u majestetičnom ogrtaču neizbježne zakonomjernosti“[1].

RAZLIČITE INTERPRETACIJE OBJEKTIVNOG I SUBJEKTIVNOG U RADNIČKOM POKRETU

Izloženi filozofski tretman odnosa subjektivnog faktora i objektivnih zakonitosti u ljudskoj istoriji nalazi svoj izraz i u određenim političkim teorijama i praksi pojedinih delova ili struja u radničkom pokretu. Socijaldemokratski reformizam započeo je svoju političku „karijeru“ s degradiranjem Marksovog učenja na vulgarno-ekonomski determinizam. Prema toj interpretaciji marksizma, ekonomske zakonitosti svojim automatizmom delovanja nužno vode do urastanja kapitalizma u socijalizam. Stoga je suvišan svesni politički angažman radničke klase sa ciljem izvođenja socijalističke revolucije.[2] Radnička klasa treba da se bori samo za parcijalna poboljšanja svog položaja u kapitalizmu, a ne i za revoluciju, jer će socijalizam snagom ekonomske nužnosti neizbežno doći. Dakle, njoj nije potrebna partija revolucije, nego samo partija reformi! Svoje suprotstavljanje revoluciji Bernštajn je izrazio poznatim stavom: „Cilj nije ništa, kretanje je sve!“

Birokratska varijanta revizije marksizma, s jedne strane, priznaje objektivnu zakonomernost, čak do fatalizma. Staljin je, na primer, govorio da socijalizam sledi kapitalizam s jednakom nužnošću kao što noć sledi dan. S druge strane, ta ista birokratija, prisvojivši vlast u ime radničke klase, uobražava da može prema subjektivnoj proceni ili ukidati neke objektivne zakonitosti u socijalizmu (na primer, zakonitosti robne proizvodnje) ili pak uvoditi nove (na primer, zakon planskog

---

[1] Franz Marek, *Filozofija svjetske revolucije*, „Stvarnost“, Zagreb, str. 58.

[2] Time se ne dovodi u pitanje teorijska i praktička mogućnost mirnog puta u socijalizam, na kojoj jedan deo komunističkog pokreta zasniva svoju taktiku i strategiju borbe za socijalizam. Savremena koncepcija mirnog puta teorijski je zasnovana u Marksovoj koncepciji revolucije i nema ničeg zajedničkog s reformizmom. Kod nje su reforme samo pretpostavke totalne revolucije, a u reformizmu one su svrha za sebe. Rukovodeći se marksističkom procenom uslova i odnosa snaga, savremena koncepcija mirnog puta u socijalizam orijentiše se na osvajanje političke vlasti bez oružanog dela revolucije, ali je u njenoj taktici i strategiji, što nije slučaj s reformizmom, implicirana radikalna socijalna revolucija kojom se kvalitativno ukidaju kapitalistički i uspostavljaju socijalistički društveni odnosi u svim područjima društvenog života.

centralističkog proporcionalnog razvitka privrede). Budući da su partija i država u njenom posedu, birokratija prenaglašava moć subjektivnog faktora i moć pojedinaca, vođa u socijalizmu. Subjekti izgradnje socijalizma nisu, prema birokratiji, radnička klasa i radne mase, nego birokratizovana partija u sprezi s državom. Od radnih masa se traži samo podrška „mudroj" politici birokratije. Njeno ponašanje u etatizovanom društvu krajnje je pragmatističko: kada doživljava neuspehe u svojoj politici, ona odgovornost prebacuje na objektivne okolnosti, teškoće i na bazu, a na drugoj strani, svaku meru svoje politike sklona je da proglašava istorijskom, odnosno izrazom same istorijske nužnosti.

Anarholeva struja u radničkom pokretu poznata je po teoriji apsolutnog spontaniteta, kojom se dokazuje da je socijalizam mogućan isključivo spontanom samodelatnošću radničke klase. Prema tome, za ostvarenje njenog cilja nisu potrebni i posebni politički vidovi njenog organizovanja, kao što su partija i država. Birokratskoj koncepciji apsolutne organizovanosti i nepoverenja u spontanu delatnost i spontanu inicijativu radničke klase protivstavlja se apsolutni spontanitet i apsolutno nepoverenje bilo u koji politički oblik organizovanja radničke klase. Pristup anarholeve struje društvenim pojavama je neistorijski. Ona ne uvažava objektivne društvene zakonitosti, istorijske uslovljenosti i pretpostavke nastanka i razvoja socijalizma. Otuda uverenje da je „skok iz carstva nužnosti u carstvo slobode" mogućan „sada i ovde", bez ikakvih prelaznih stupnjeva i postupnosti. U skladu s tim je i shvatanje da između kapitalizma i komunizma uopšte nije nužan nikakav prelazni period u obliku socijalizma, što znači da nas socijalistička revolucija može odmah i neposredno uvesti u komunizam. U pretpostavkama toga shvatanja leži uverenje da gotov model ljudske prirode postoji još od početka ljudske istorije, te da sve što je potrebno — to je srušiti sve postojeće, pa da se totalan čovek ostvari odmah na drugi dan posle revolucije! Kad god se ne ostvaruju takve subjektivističke zamisli, njihovi protagonisti nisu skloni da razloge tome potraže u sopstvenim misaonim proizvoljnostima. Pre su skloni da za to okrive „profanu" stvarnost, pa i radničku klasu. Otuda nije nimalo slučajno što je „nova levica", kao moderan izraz klasične anarholeve struje, evoluirala od apsolutnog nepoverenja u političke organizacije radničke klase do gubitka vere i u samu radničku klasu. Njen poslednji misaoni domet je shvatanje da je radnička klasa, uklapajući se u strukture i realnosti postojećeg sveta (svako uvažavanje realnosti za nju je isto što i apologija postojećeg!), izgubila svojstva revolucionarnog subjekta socijalističkog preobražaja društva, te da sada tu ulogu (revolucionarnog subjekta) uzima na sebe „intelektualna elita" humanističke inteligencije.

Prema tim strujama mišljenja, ljudsku istoriju čine ili fatalističko delovanje objektivnih zakonitosti ili subjektivistički proizvoljno delovanje svesnog ljudskog faktora. Tako se stvara privid kao da su objektivne zakonitosti „onostrani faktor", koji postoji s onu stranu odnosa između ljudi, ili, s druge strane, kao da u postupcima, htenjima i od-

nosima između ljudi i društvenih grupa i klasa nema nikakvih pravilnosti koje bi imale snagu objektivnih društvenih zakonitosti. Kao da između subjektivnog i objektivnog faktora postoji nepremostiv jaz, kao da je taj odnos u najboljem slučaju odnos mehaničke negacije ili mehaničkog jedinstva. Ljudska istorija je, prema tim izokrenutim shvatanjima, ili carstvo apsolutne nužnosti ili carstvo apsolutne slobode. Ni jedna od tih struja mišljenja nije kadra da pruži adekvatan odgovor na pitanje u čemu je prekretnica ljudske istorije s pojavom radničke klase i socijalizma. Po jednima, novina socijalizma je samo u tome što subjektivne snage, budući da poznaju tendencije i pravce kretanja društvenih zakonitosti, nemaju šta drugo da čine nego da se prilagođavaju njima, jer te zakonitosti, tobože, same po sebi deluju u korist socijalizma. Birokratska varijanta voluntarizma priznaje stihijsko delovanje istorijske nužnosti samo do pojave socijalizma, ali je u socijalizmu moć subjektivnog faktora (partije, države, vođa) tolika da on može učiniti kraj svakom stihijskom delovanju objektivnih društvenih zakonitosti. I dok birokratski voluntarizam tu moć pripisuje partiji i državi, anarholevi voluntarizam tu istu moć pripisuje „mislećim" pojedincima i intelektualnim elitama. Slično tome, i odgovori na pitanje o odnosu svesno organizovane akcije i spontanog delovanja u socijalizmu kreću se od omalovažavanja, preko hipertrofiranja, do potpunog negiranja svrsishodnosti bilo kakve organizacije u socijalizmu. Nudi se, prema tome, ili organizacija na repu ekonomske stihije i ljudskog spontaniteta, ili organizacija socijaldemokratskog ili građanskog tipa (u nas je takva ponuda dolazila do izražaja u neoliberalističkoj koncepciji socijalizma), ili organizacija koja bi sama sebi bila cilj (birokratska koncepcija totalne organizacije), ili pak društvo bez ikakvih posebnih vidova organizacije (anarholeva koncepcija apsolutnog spontaniteta).

DIJALEKTIČKO JEDINSTVO OBJEKTIVNOG I SUBJEKTIVNOG U LJUDSKOJ ISTORIJI

Marksizam (u tome je i jedan od njegovih bitnih doprinosa nauci o društvu) uklanja nepremostivosti između subjektivnog i objektivnog faktora, između organizovanog i spontanog ljudskog delovanja. Ono što je objektivno nije nikakav fatum koji stoji nad društvom, nije lišeno subjektivnosti, niti je subjektivan faktor lišen objektivnosti. Njihov odnos je dijalektički: uzajamno prožimanje i uslovljavanje postoji kao odnos suprotnosti, ali i odnos jedinstva. Između jednog i drugog ne postoje neprelazne granice. Ono što je danas subjektivno, može sutra postati objektivno, i obrnuto. Sve dok ne ovlada svešću o svojoj istorijskoj ulozi oslobodioca društva, odnosno sve dok je samo „klasa po sebi" a ne i „klasa za sebe", radnička klasa je predominantno objektivni činilac ljudske istorije. Ovladavajući tom svešću, ona pored objektivnog postaje i bitni subjektivni činilac revolucionarnog preobražaja društva. Ljudska svest pripada sferi subjektivnog. Ali kada svest o revolucionarnim ciljevima socijalizma ovlada masama, ona i

sama — kako je govorio Marks — postaje materijalna snaga, objektivna sila kretanja ljudske istorije.

Dijalektičko jedinstvo objektivnog i subjektivnog faktora u ljudskoj istoriji nije gola apstrakcija koja nema oslonca u realnom životu društva. U ljudskoj istoriji ništa se ne zbiva bez ljudi. Prema tome, ni objektivne zakonitosti ne postoje izvan ljudi i njihove delatnosti, odnosno one mogu postojati samo zato što postoje ljudi, njihova volja, svest, aktivnost.[3] Objektivno se može realizovati samo preko subjektivnog; subjektivno ne može imati oslonca u realnom životu ako svoje zamisli, ukupnu svoju praksu ne potvrđuje u objektivnom, ako se, dakle, ne objektivira. Kada Marks govori o opštem zakonu ljudske istorije (odnos između proizvodnih snaga i produkcionih odnosa) i posebnim zakonitostima kapitalizma, on time samo dokazuje da pojave u društvu nisu puki izraz slučajnosti, da se one ne događaju bez ikakvog reda i pravilnosti, to jest dokazuje da se one kreću i razvijaju u granicama istorijskog determinizma (nužnosti). U isto vreme, Marks utvrđuje da istorija ne čini ništa po svome, da ona ne bije neke svoje bitke izvan ljudi i iza njihovih leđa. Tu bitku bije sam čovek, „živi zbiljski čovek". Odnos istorijske nužnosti i ljudi nije takav odnos u kome istorija ima nekakve svoje ciljeve kojima bi ljudi služili samo kao sredstvo. „Istorija nije ništa drugo do delatnost čoveka koji ide za *svojim (kurziv* — M. M.) svrhama."[4]

Kada Marks dokazuje nužnost ekonomske propasti kapitalizma i neminovnost socijalizma, mnogi njegovi kritičari nalaze u tome primese ekonomskog fatalizma. Ti kritičari, međutim, previđaju da se istorijska nužnost ne ostvaruje bez manje ili više svesnog, ali svakako aktivnog učešća ljudi i da, prema tome, ekonomske zakonitosti kapitalizma ne dovode automatski i do socijalizma. Po Marksu, društvene zakonitosti se probijaju ne gvozdenom nužnošću, poput zakona prirode, već samo kao opšte tendencije. Socijalizam, kao i sve dosadašnje društvene formacije, zakonito se javlja i ostvaruje samo s ljudima i uz njihovo aktivno učešće. Ljudi mogu usporiti ili ubrzati njegovo zakonito javljanje; od njih zavisi kada će, na kom prostoru i u kojim oblicima doći do zamene kapitalizma socijalizmom. Takvo ljudsko saznanje, razume se, i samo je rezultat objektivnih okolnosti u kojima oni žive. Ali nije dovoljno da objektivne okolnosti budu prisutne samo u materijalnoj sferi, na primer samo u nivou razvijenosti proizvodnih snaga. Visokorazvijene proizvodne snage jednog društva ne dovode automatski i do socijalističke revolucije. Inače, kako bismo objasnili pojavu da je do sada do socijalističkih revolucija dolazilo mahom u nedovoljno razvijenim kapitalističkim zemljama, odnosno da ih još nemamo u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama. To samo znači: da bi se ostvarila opšta zakonita tendencija kretanja društva prema socijalizmu, ona mora postati istovremeno deo i svojina svesti ljudi.

[3] Isto, str. 50.

[4] K. Marks — F. Engels, *Sveta porodica*, „Kultura", Beograd, 1959, str. 149.

S druge strane, mada se zakoni kretanja ljudske istorije probijaju samo kao opšte tendencije, oni su ipak dovoljno čvrsti da isključuju subjektivističke proizvoljnosti. Ljudi, kaže Marks, uvek moraju polaziti od zatečenih okolnosti, od ranije ostvarenog nivoa proizvodnih snaga i njima odgovarajućih društvenih odnosa. Oni, prema tome, ne mogu biti toliko „slobodni" da vraćaju zatečene kapitalističke društvene odnose na feudalne, ili da čine skok iz kapitalizma u komunizam, preskačući socijalizam kao međufazu do komunizma. Ako ne mogu da se zaleću u budućnost preskakanjem pojedinih faza u razvitku društva, ljudi nesumnjivo mogu da ublažavaju i skraćuju porođajne muke rađanja novog društva.

Marksistički pojam istorijskog determinizma ne pretpostavlja jednoznačnost istorijskog kretanja. On uključuje u sebi mogućnost izbora alternativa, pravaca, oblika i tempa društvenog kretanja. Ali tu nema mesta proizvoljnosti u izboru alternativa. Ljudi mogu da vrše izbor samo između istorijski realno ostvarljivih mogućnosti i alternativa. Na primer, narodi Jugoslavije stajali su 1941. godine pred sledećim mogućnim alternativama: da se priključe silama osovine i potraže svoje mesto u okvirima „novog poretka" pod pokroviteljstvom nacizma, da povedu nacionalnooslobodilačku borbu protiv fašizma, sa ciljem da se posle oslobođenja uspostavi kontinuitet monarhističke Jugoslavije, ili da povedu istovremeno borbu i za nacionalno i za socijalno oslobođenje. Oni su se opredelili za ovu treću alternativu; razume se, uz idejno-političko i organizaciono vođstvo Komunističke partije. Isto tako, i 1948. godine stajao im je izbor između birokratsko-etatističkog sistema i socijalističkog samoupravljanja. Najzad, i u najnovije vreme, kada se narodi Jugoslavije već duboko nalaze u svom socijalističkom samoupravnom razvitku, ne znači da su otklonjene sve mogućnosti bilo građanske bilo birokratsko-etatističke restauracije.

Istorijski determinizam u Marksovom smislu ne samo što ne isključuje nego, naprotiv, pretpostavlja voljno-svesnu aktivnost subjektivnog faktora u izboru alternativa društvenog kretanja; on ostavlja onoliko prostora za odgovorne odluke i moralne dileme pojedinca i društvenih klasa koliko to dopušta objektivna istorijska situacija. Objektivni zakoni istorije nisu, kako kaže jedan savremeni pisac, „nikakva istorijska polisa osiguranja" niti „garantni list protiv poraza, povlačenja i stagnacija"; on „nikome ne oduzima moralnu odgovornost i osobnu odluku". Baš zbog toga što se „probija u društvu ljudi što spoznaju, hoće i djeluju, on postaje zbiljom pomoću spoznaje, volje i aktivnosti čovjeka"[5]. Marksistički pojam determinizma, dakle, isključuje svako fatalističko potčinjavanje slepoj nužnosti ili birokratsko pravdanje neuspeha i promašaja objektivnim okolnostima. U isto vreme, on isključuje i bilo kakve subjektivističke proizvoljnosti u delovanju subjektivnih faktora. Osnovni argument subjektivizma da determinizam istorijskog kretanja isključuje subjektivnu odgovornost po-

[5] F. Marek, op. cit., str. 51.

jedinaca i klasa pada u vodu ako se ima na umu ne fatalistička, već marksistička koncepcija istorijskog determinizma.

Tek na podlozi tako shvaćenog determinizma, u stvari, jedino je i moguće govoriti ozbiljno o svrsishodnosti i ljudskog slobodnog angažmana i ljudske odgovornosti. Biti odgovoran u prvom redu prema samom sebi, bilo da je reč o pojedincu ili pokretu, nesumnjivo je prva pretpostavka istinske samoodgovornosti. Međutim, istinska samoodgovornost uključuje i saodgovornost za zajedničku stvar, za zajedničke planove i ciljeve pokreta ili društvene zajednice. Međutim, ti se ciljevi mogu ostvarivati respektovanjem realnih istorijskih pretpostavki, okvira i granica. Istina, kretanje društva ne bi bilo mogućno ako ono ne bi stalno prekoračivalo granice mogućnog, kao što to kaže Sartr. Uostalom, u prirodi je revolucionarnog radničkog pokreta da stalno teži preko granica mogućnog. Primeri takve vrste su socijalističke revolucije u Rusiji, Jugoslaviji, Kini i drugde, za čije izvođenje nisu postojale baš sve objektivne istorijske pretpostavke. Ali da bi bio ostvarljiv skok izvan granica istorijskih mogućnosti, neophodno je da se prethodno ostvare bar neke bitnije pretpostavke u granicama istorijskih mogućnosti. Inače, sledi neuspeh. Primer ove druge vrste jeste tragični heroizam Pariske komune. Otuda je za pitanje da li je jedan radnički pokret revolucionaran ili je podlegao konzervativizmu i apologiji postojećeg — bitna procena da li on najvećma ostvaruje sve pretpostavke i mogućnosti koje mu pružaju već postojeći istorijski okviri.

Retki su, međutim, pokreti koji se koriste baš svim pruženim istorijskim mogućnostima. Istorijski determinizam im ne bi mogao služiti kao izgovor za pretvaranje revolucionarne prakse u praksu konzervativnog realizma. Kriza savremenog socijalizma nije u tome što ne prekoračuje granice mogućeg, nego pre u tome što često ne doseže ni do granica mogućeg. Sa tog aspekta posmatrano, anarholeve kritike savremenog socijalizma ne pogađaju pravu metu. Jer nije šansa socijalizma u skoku preko granica istorijskih mogućnosti ako nisu iskorišćene ni sve istorijski date mogućnosti. To, onda, nije revolucionarni avangardizam, nego beg od stvarnosti, od angažmana u konkretnom revolucionarnom činu, beg od odgovornosti i pred samim sobom i pred pokretom. Takvi kritičari prave skokove u nemoguće, ali stalno ostaju gluvi na poziv *„Hic Rhodus, hic salta!“* (ovde je Rodos, ovde skači). Konkretna utopija, po Marksu, u kojoj se dodiruju granice mogućeg i nemogućeg, pretvara se u apstraktnu utopiju, u dogmatsko „vjeruju“, u — nemoguće!

Saznanje, svest ljudi o tome da društvo nije skup slučajnosti ili da njima ne vlada neka nevidljiva sila (slepa nužnost ili božja promisao), već da se ono kreće i razvija zakonomerno, da su bitan činilac tih zakonitosti i oni sami, — uvek je znatno, a ponekad i odlučujući uticalo na dosadašnje tokove ljudske istorije. U odsustvu jasne svesti o njima, društvene zakonitosti su se probijale, svakako ne bez ljudi, ali ipak pretežno stihijski i elementarno. Istorijska nužnost, inače i sama izraz aktivnosti ljudi, bez obzira na to jesu li ili nisu ljudi uvek bili svesni

toga, delovala je, da tako kažemo, nesvesno i slepo. Moglo bi se, stoga, reći da su ljudi u dobrom delu svoje istorije spontano ostvarivali društvene zakonitosti. U tom smislu, može se govoriti da je dosadašnja istorija ljudi bila istorija otuđenja njihove sopstvene moći, koju je pratio i postepeni proces razotuđenja te moći. Otuda su i društvene zakonitosti, delujući pretežno elementarno i stihijski, izgledale ljudima kao sile koje vladaju nad njima.

Stoga ulaženje u trag društvenim zakonitostima, spoznaja tendencija i smerova njihovog delovanja, čini prvu pretpostavku čovekove delatne slobode. Suprotno nekim shvatanjima da ih to saznanje pasivizira i demobiliše (fatalističko shvatanje istorije), ono ih, naprotiv, aktivira i mobiliše na akciju. Jer tek na osnovu poznavanja zakonitosti, alternativâ društvenog kretanja, moguća je delatna sloboda i smislena aktivnost ljudi u pravcu menjanja postojećeg. Saznanja o istorijskoj nužnosti snažno aktiviraju i motivišu subjektivni faktor da ovlada njom. U tom smislu treba shvatiti i Marksov stav da čovek nije samo saznajno biće pasivne kontemplacije, nego prevashodno biće revolucionarne prakse.[6] Jer njemu saznajna moć ne služi da bi pasivno razmišljao o sudbini sveta, nego da ga menja i utiče na njegovu sudbinu. Otuda i Marksov zahtev da se ide dalje od običnog objašnjavanja — na revolucionarno menjanje sveta (XI teza o Fojerbahu). Ali da bi to menjanje bilo smisleno i istinski revolucionarno, a ne politički avanturizam, kvazirevolucionarstvo i slično, ono se mora zasnivati na poznavanju ne samo opštih nego i posebnih zakonitosti razvitka jednog društva, brojnih faktora i okolnosti koje uslovljavaju realizaciju revolucionarne društvene akcije.

---

[6] Bez namere da ovoga puta ulazimo u novije kontroverze oko pojma čoveka i prakse, reći ćemo samo toliko da nije dovoljno, kao što se to čini i u našoj savremenoj marksologiji, određivati čoveka samo kao biće prakse, ako se pri tome ne zna o kome se čoveku i kojoj praksi radi. Da li je reč o čoveku uopšte ili o čoveku koji „pripada određenom obliku društva", odnosno da li je reč o praksi u „njenom prljavo-judejskom" (a danas bismo mogli dodati i pragmatskom pojavnom obliku) ili je reč o sasvim određenoj (klasno i istorijski) revolucionarnoj praksi. Marks, dakako, ne slučajno naglašava te distinkcije. Osim toga, potrebno je imati u vidu da je Marks sa kategorijom revolucionarne prakse nastojao (u Tezama o Fojerbahu i drugde) da prevlada jednostranosti starog materijalizma za koga su „predmet, čulnost, stvarnost" samo objekat, a ne i nešto subjektivno, ne čulna ljudska delatnost i praksa, kao i jednostranosti idealizma, koji je, istina, razvio tu delatnu, subjektivnu stranu ljudske prakse, ali apstraktno, ne priznavajući „stvarnu čulnu delatnost" niti predmetnost istine kao svojstva ljudskog mišljenja, koja se dokazuje samo u praksi.

U Marksovom značenju pojam revolucionarne prakse pretpostavlja „podudarnost menjanja okolnosti i ljudske delatnosti ili samopromene". Iz svega rečenog moglo bi se zaključiti da kategorija revolucionarne prakse nije nešto što bi bilo samo objektivno ili samo subjektivno. Ta kategorija sadrži u sebi dijalektičko jedinstvo (uvek konkretno istorijski određeno) subjektivnog i objektivnog, odnosno jedinstvo ontološkog, antropološkog i gnoseološkog određenja čoveka kao bića revolucionarne prakse.

RADNIČKA KLASA — OSNOVNI ISTORIJSKI SUBJEKT SOCIJALIZMA

Pojava radničke klase, marksizma i socijalizma, čini nesumnjivo prekretnicu u dosadašnjim tokovima ljudske istorije. Marksizam u spoju s radničkom klasom omogućava da se na osnovu poznavanja društvenih zakonitosti svesno i planski, to jest delatno, utiče na tokove društvenih zbivanja. Istina, ljudska istorija i do pojave socijalizma nije bila samo carstvo stihijskog delovanja istorijske nužnosti. Ako je borba klasa jedan od pokretača ljudske istorije, onda se može reći da su i sve ranije društvene klase, u meri u kojoj su svesno sledile svoj posebni, klasni interes i nastojale da ga predstave i kao opštedruštveni interes, unosile i elemente svesti i organizovanosti u stihijnost društvenog kretanja i spontanitet ljudske akcije. Međutim, dok su ranije društvene klase u osmišljavanju društvenih procesa išle samo do granica svojih uskih klasnih interesa, radnička klasa je jedina društvena klasa čiji je cilj ne samo sopstveno oslobođenje nego i oslobođenje čitavog društva. Ona ne ostaje samo na zahtevu da se konstituiše kao vladajuća klasa u društvu, da prosto zameni jedan oblik klasne vladavine drugim. Šansa njenog klasnog oslobođenja nalazi se jedino u ukidanju svih pretpostavki postojanja klasnog društva, pa time i njenog postojanja kao zasebne klase društva. Stoga ona potpuno ispunjenje svog klasnog interesa vidi u oslobođenom čovečanstvu, u besklasnoj ljudskoj zajednici. Ako se to ima na umu, onda i marksizam nije samo teorija oslobođenja radničke klase, nego i teorija opšteljudskog oslobođenja. Zato se radnička klasa, što nije slučaj s prethodnim društvenim klasama, u svojim akcijama oslanja na nauku o društvu i na njene rezultate. Jer bez revolucionarne teorije, kako je to rekao i Lenjin, nema ni revolucionarne prakse, i obrnuto.

Socijalizam, koji rezultira iz spoja radničke klase i marksizma, prva je društvena formacija u ljudskoj istoriji koja se svesno ostvaruje. Kažemo svesno, jer ga ostvaruju snage koje su svesne svoje aktivnosti, svog aktuelnog položaja u društvu, svojih istorijskih mogućnosti i ciljeva u sklopu opšteg razvoja društva, odnosno opšteg zakona kretanja istorije. Sa socijalizmom se kvalitativno menja odnos između stihijskog delovanja objektivnih zakonitosti i svesnog delovanja subjektivnih snaga društva, između spontaniteta i organizovanosti. Ljudi su uvek bili tvorci svoje istorije, ali do sada ne „zajedničkom voljom prema zajedničkom planu“[7].

U političkoj nauci i publicistici postoje šire i uže odredbe subjektivnih snaga u socijalizmu. Najšira je, nesumnjivo, ona koja pod pojmom subjektivnih snaga podrazumeva socijalističku svest i teoriju, pojedinca, klasu, partiju, društveno-političke organizacije, pa i državu. Program SKJ je upotrebio jednu od širih odredaba kojom se u subjekte socijalističkog razvoja društva ubrajaju proizvođač, radni kolektiv, komuna i društveno-političke organizacije. Takvom odredbom, iz

[7] K. Marx — F. Engels, *Odabrana pisma*, „Kultura“, Zagreb, 1965, str. 321.

koje je ispuštena država, Savez komunista se distancirao od nekih drugih socijalističkih pokreta i zemalja u kojima država figurira ne samo kao jedan od subjekata već kao glavni pokretač socijalističkog razvitka.

Odredba u užem smislu, koja ne protivreči već, naprotiv, proizlazi iz navedene odredbe u Programu SKJ, podrazumeva radničku klasu i njenu političku avangardu kao najznačajnije subjektivne snage socijalističkog društva. Prema teoriji i praksi jugoslovenskog socijalizma, radnička klasa je osnovni istorijski subjekt socijalističkog preobražaja društva, a SKJ čini osnovnu vodeću idejno-političku snagu tog preobražaja. To proizlazi iz marksističkog stanovišta da su sve društvene preobražaje u dosadašnjoj ljudskoj istoriji ostvarivale društvene klase, pa u tom smislu ne može biti izuzetak ni radnička klasa.

Kada se kaže da je radnička klasa osnovni revolucionarni subjekt socijalizma, pod time se podrazumeva da nema neke druge socijalne ili političke snage koja bi je mogla zameniti ili izvršiti taj zadatak u njeno ime. U tom smislu je Marks i govorio da oslobođenje radničke klase mora biti njeno sopstveno delo. Lenjin je, slično i u istom duhu, naglašavao da izgradnja socijalizma može biti samo delo radničke klase i miliona radnih ljudi i da ih u tom poslu ne može zameniti ni njihova vlastita avangarda.

Ali ako je tačno da avangarda ne može zameniti klasu, isto je toliko tačno da radnička klasa ne može ispuniti svoj osnovni istorijski zadatak bez pomoći avangarde. Jedno drugo ne isključuje, već samo pretpostavlja. Da bi ostvarila svoje neposredne i istorijske ciljeve, radnička klasa mora biti organizovana kao jedinstven klasni pokret. Ali ne samo kao sindikalni pokret nego i u obliku političke partije. Jer u političkom društvu, u kome različite klase i društveni slojevi imaju svoje političke partije, radnička klasa bi bez svoje partije bila u situaciji da joj se razne građanske stranke nametnu kao tumači njenog interesa. Stoga radnička klasa, kako je govorio Marks, da bi na samostalan način mogla izražavati svoje zahteve — mora da ima svoju sopstvenu političku partiju.

Razlozi za postojanje zasebne radničke partije nisu samo u opštim uslovima klasno-političkog društva, nego i u samoj radničkoj klasi kao produktu tog društva. Njen najamni položaj u društvu ne dovodi je odmah i automatski i do saznanja o objektivnim zakonitostima koje vode propasti kapitalizma i o njegovoj zameni socijalizmom, niti do saznanja da je ona istorijski egzekutor nad kapitalizmom i subjekt socijalističkog preobražaja društva. Objektivno, radnička klasa jeste to i bez tih saznanja, ali sve dok ne ovlada njima, ona se ne ponaša i kao klasnosvesni subjekt društvenog preobražaja. Uslovi sticanja zarade za održanje životne egzistencije ne omogućuju joj brz i lak dostup do tih saznanja. Zato je proces pretvaranja radničke klase iz „klase po sebi" u „klasu za sebe" veoma složen i dugotrajan. On je utoliko složeniji što i sama radnička klasa, živeći u različnim uslovima, nije homogena, pa

prema tome ne i uvek jedinstvena u svojim akcijama za ostvarenje svojih istorijskih ciljeva.

To je jedan od razloga zbog čega radničkoj klasi nije potrebna politička partija u običnom, građanskom smislu te reči. Radnička partija ne izražava samo neposredne interese, u smislu parcijalnog poboljšanja ekonomskog i društvenog položaja radničke klase. Radnička partija — to je partija revolucije, partija socijalnog prevrata. Raspolažući naučnim saznanjima o društvu i njegovim razvojnim tendencijama, ona ta saznanja unosi u klasu, osmišljava teorijski i politički neposredne i istorijske interese radničke klase. Postupajući tako, ona, kako kaže Marks, teorijski prednjači unutar pokreta radničke klase. Iz toga proizlaze i njene najznačajnije funkcije kao komunističke avangarde. Prvo, da u svim fazama borbe za socijalizam ume da nalazi pravi spoj između neposrednih i istorijskih interesa radničke klase i da u mnoštvu parcijalnih interesa pojedinih delova klase ume da pronalazi ono što je zajedničko, što je opšti interes klase u celini.

Budući da je prelazno društvo, socijalizam startuje od „materijala" starog i od pretpostavki novog koji su se razvili u krilu starog društva. To znači da on ne dovodi do oslobođenja radničke klase odmah nakon revolucije. Tačnije: osvajanjem političke vlasti samo se stvaraju pretpostavke njenog društveno-ekonomskog oslobađanja. Socijalizam tek treba da prevlada ekonomsku osnovu politički potučene buržoazije, kao i ekonomsku osnovu postojanja radničke klase kao zasebne klase društva. Osim toga, radnička klasa ne dolazi na vlast s gotovim iskustvima i znanjima upravljanja društvom i državom. U složenim uslovima političkog i ekonomskog preobražaja starog u novo društvo, koji su utoliko složeniji ukoliko je društvo na startu socijalističkog preobražaja zaostalije, radnička klasa tek stiče potrebna znanja i iskustva za neposrednu klasnu vladavinu, ali uz nezamenljivu idejno-teorijsku i političku pomoć avangarde. Ta joj je pomoć potrebna sve dok postoje objektivne društveno-ekonomske protivrečnosti, a na osnovu toga i mogućnosti ili građanske restauracije ili uzurpiranja vlasti radničke klase od strane njene sopstvene birokratije, odnosno sve dotle dok se socijalističko društvo ne počne ekonomski reprodukovati iz svoje vlastite osnove.

Ako se svi ti momenti imaju na umu, ne postavlja se pitanje da li je radničkoj klasi u socijalizmu potrebna avangarda, kao što ga postavlja savremena anarholevica, već kakva joj je avangarda potrebna. Bitno je, dakle, da li avangarda uzima na sebe ulogu radničke klase, da li lišava radničku klasu uloge revolucionarnog subjekta, ili pak deluje u okviru istorijskih ovlašćenja koja joj dodeljuje radnička klasa. Ne avangarda kao osamostaljeni faktor nad klasom, nego kao istorijsko sredstvo, kao instrument same klase. Samo takva avangarda može imati ulogu istinski vodeće idejno-političke snage i radničke klase i društva u celini. Otuda pitanje avangarde nije samo čisto teorijsko, nego i duboko principijelno, s obzirom na mnoga negativna iskustva u dosadašnjoj praksi socijalizma. Imamo na umu mogućnost da u uslovima

birokratsko-etatističkih društvenih odnosa birokratizovana avangarda potiskuje revolucionarnu samodelatnost radničke klase i pretvara je u objekt partijske politike. To je situacija u kojoj se usko shvaćen partijski interes stavlja iznad interesa radničke klase. S druge strane, postoji i mogućnost da avangarda padne na nivo partije građanskog tipa i, umesto da predvodi klasu, ona se vuče na njenom repu, ili, što je još gore, na repu sitnoburžoaske stihije.

Politička istorija socijalizma pokazuje da je odnos između klase i avangarde i složen i protivrečan. U tom odnosu stalno su prisutne latentne opasnosti da se samodelatnost radničke klase istorijski neopravdano ograniči, pa čak i zameni samodelatnošću partije. Te su opasnosti utoliko veće ukoliko su i istorijske mogućnosti samodelatnosti radničke klase, u nedovoljno razvijenim društvenim sredinama, suženije. Ali što su okolnosti i uslovi za samodelatnost radničke klase nepovoljniji, tim više je, i upravo u interesu proširivanja te samodelatnosti, neophodna uloga avangarde. Ne radi toga da bi je zamenila, već da bi proširivala prostore samodelatnosti klase. To je, nesumnjivo, rizik dijalektičkog odnosa klase i avangarde i ujedno dijalektika tog rizika koji stalno prati klasu na putu njene složene borbe za socijalizam.

Velika je, međutim, zabluda anarhizma u prošlosti i anarholevih struja danas, koje, usled tog stalno prisutnog rizika, osporavaju neophodnost avangarde i — dosledno tome — u postojanju avangarde vide negaciju samodelatnosti radničke klase, a samim tim i negaciju „autentičnog" socijalizma. Ako je jedna krajnost birokratska koncepcija socijalizma koja subjekt istorijskog kretanja društva prenosi sa klase na partiju i državu, druga je, bez sumnje, krajnost anarholiberalistička negacija avangarde kao sredstva radničke klase u njenoj borbi za samooslobođenje. Kritičari iz redova anarholevice ne postavljaju sebi pitanje kakvi bi tek bili rizici za radničku klasu da nema svoje avangarde. Jer ako radnička klasa nije lišena grešaka, lutanja i stranputica („proleteri nisu bogovi", kaže Marks), zar svega toga ne bi bilo mnogo više bez avangarde? U prvom slučaju, postoji bar mogućnost uzajamnih korekcija, dok bi se u drugom radničkoj klasi nametnule ideologije i politike drugih partija, klasa i slojeva. Šta bi bilo s njenom samodelatnošću, ne moramo samo pretpostavljati. Jer neka negativna iskustva u pogledu devalviranja uloge avangarde stečena su i u nedavnoj prošlosti jugoslovenskog socijalizma.

Stoga bi drugi zahtev, koji proizlazi iz prethodnog, to jest da avangarda uvek deluje u granicama istorijskog sredstva radničke klase, bio u tome da se vodeća uloga avangarde svagda ostvaruje u istorijski primerenim oblicima. Drugim rečima, da se ostvaruje na način koji najviše odgovara stepenu razvijenosti društvenih odnosa i neposredne demokratije, odnosno stepenu razvijenosti vladajućeg položaja radničke klase u društvu. U tom pogledu, imajući na umu iskustva jugoslovenske revolucije, mogu se razlikovati dve distinktne faze — faza revolucionarnog etatizma i socijalističko-samoupravna faza društvenog razvoja i njima odgovarajući oblici ostvarivanja vodeće uloge SKJ.

U uslovima revolucionarnog etatizma dolazilo je do sraščivanja rukovodećih organa partije s organima državne vlasti; vodeća uloga partije ostvarivala se kroz oblik neposrednog rukovođenja sa pozicija vlasti. Partija je ne samo određivala opšti politički smer (generalna linija) nego je i neposredno donosila odluke koje su se nalazile u kompetenciji različnih sfera društvene delatnosti: političke vlasti, privrede, kulture, društvenih organizacija. Društvene organizacije su imale karakter transmisija između partije i masa. Mogle su samo da razrađuju i primenjuju u život odluke koje su već donesene u partijsko-državnom centru. Ukratko, partijsko rukovođenje društvom imalo je oblik neposrednosti i administriranja, bilo je više centralističko nego demokratsko. U vođenju društvenih poslova i uopšte u sistemu donošenja političkih odluka, faktor radničke klase i njenog interesa bio je prisutan, ali prevashodno u posrednom obliku. Oposredovana moć radničke klase nalazila je svoj revolucionarni konkretnoistorijski izraz u neposrednoj moći partije i države. U toj fazi razvitka, budući da nisu postojali svi uslovi za neposrednu vlast radničke klase, u njeno ime, mada privremeno, vladaju partija i država.

Sa tog stanovišta posmatrano, revolucionarni etatizam i njemu odgovarajući oblik vodeće uloge partije imaju svoje istorijsko opravdanje u fazi društvenog razvoja neposredno nakon revolucije. To se može reći bar za one zemlje u kojima su se socijalističke revolucije odigrale na podlozi nerazvijenog kapitalizma. Stoga nema razloga ni za idealizaciju ni za osudu te faze koja predstavlja detinjstvo socijalizma. Ona se idealizuje ako se njena istorijska privremenost proglasi za istorijsku permanenciju, čije su onda pretpostavke — partija, kao supstitut klase, i — država, kao osnovna poluga socijalističke transformacije društva. S druge strane, osudom te faze bave se takozvani socijalistički puritanci, koji u ime „čistog“ socijalizma nalaze da je u njoj, zbog prenaglašene uloge partije i države, političke sfere uopšte, učinjen „prvobitni greh“ socijalizma od koga mu nema spasa. Bitno je, međutim, kako se i kojim tempom ta rana faza socijalizma zamenjuje njegovim zrelijim, višim oblicima, odnosno koliko se subjektivne snage socijalizma, u prvom redu radnička klasa i njena avangarda, koriste svim pruženim istorijskim mogućnostima radi promena u pravcu pretvaranja posredne vlasti radničke klase u neposrednu, što je, inače, ključni problem i osnovni smisao socijalističke transformacije društva.

ODNOS RADNIČKE KLASE I AVANGARDE U USLOVIMA SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA

Uvođenjem socijalističkog samoupravljanja, pre nešto više od dve decenije, subjektivne snage jugoslovenskog socijalizma pokazale su se na visini istorije svoga vremena. Time je, s jedne strane, učinjen odlučujući korak u sprečavanju da se etatističko-birokratske tendencije u društvu stabilizuju kao dovršen politički sistem i, s druge, otvoren je epohalni proces odumiranja države i pretvaranja vlasti u ime rad-

ničke klase u neposrednu vlast same klase. Zajedno s promenama u političkom sistemu, KPJ je, još na VI kongresu 1952. godine, inicirala i promene u svom načinu delovanja i oblicima ostvarivanja svoje vodeće uloge. Bitna promena je u tome što ona svoju vodeću ulogu ostvaruje „sve manje svojom vlašću, a sve više kroz neposrednu vlast radnih ljudi"[8]. Time je označen definitivan razlaz i s ideologijom primata države u izgradnji socijalizma, i s koncepcijom vodeće uloge partije sa pozicija državne vlasti. To je vodilo premeštanju težišta delovanja partije sa države na samoupravljanje, dok je njen interes za državu ostajao u onoj meri u kojoj je država još uvek istorijski neophodna, posebno sa njenim funkcijama zaštite samoupravljanja. Ali da bi ostvarivala svoju vodeću ulogu na samoupravljanju primeren način, partija je počela da deluje sve manje kao vlast u ime radničke klase, a sve više kao unutrašnji faktor nove neposredne vlasti radničke klase. Time je i njena odgovornost za sudbinu socijalizma prerastala u nov kvalitet: briga za očuvanje vlasti partije prerastala je u brigu za očuvanje i dalji razvoj neposredne vlasti radničke klase. Na taj način je Savez komunista Jugoslavije postupio u skladu s marksističkim stavom da je funkcija, svrha i istorijski smisao avangarde da dovodi radničku klasu u položaj da ona sama i neposredno može odlučivati o svim bitnim pitanjima društvenog razvitka.

Dvadesetogodišnje samoupravno iskustvo jugoslovenskog socijalizma rečito govori o svoj složenosti i protivrečnostima izrastanja novih samoupravnih društvenih odnosa, kao i novog načina ostvarivanja vodeće uloge partije. Glavne protivrečnosti koje je samoupravljanje u svom mladalačkom hodu izazvalo jesu njegove protivrečnosti sa državom i sa tehnokratijom. Država, kao stara i dobro uhodana institucija, stalno je težila da prekoračuje svoja istorijska ovlašćenja, to jest da od uloge sredstva i zaštitnika samoupravljanja prelazi na ulogu tutora nad samoupravljanjem. S druge strane, tehnokratske snage u privredi težile su da samoupravljanje podrede tehnokratskoj viziji društvenog odnosa, to jest da se njime koriste kao paravanom iza kojeg se odlučuje u ime radnika. Pri tome se zakonito javljala i sprega između državne birokratije i tehnokratije, čiji je smisao da se samoupravljanje zadrži na takvom nivou koji bi bio bezopasan za pozicije i jednih i drugih. Partija se u spletu tih protivrečnosti ponovo našla na velikoj istorijskoj proveri. Pokazalo se da ni ona sama nije imuna od različnih uticaja i pritisaka, te da je u konfrontaciji sa tim protivrečnostima morala pobeđivati i samu sebe.

Najopštije uzev, otpori koji su se javljali kao idejni izraz pomenutih protivrečnosti u društvu kretali su se između shvatanja i politike spontanizma i liberalizma, s jedne, i nostalgije za politikom državno-centralističke „čvrste ruke", s druge strane. U isto vreme, i jedno i drugo shvatanje služilo je i kao idejna podloga raznih vidova nacionalizma, kako onog separatističkog tako i onog unitarističkog. Reč je, dakle, o shvatanjima — koja su delom zahvatala i praksu — da su tržišni i samou-

[8] *Program SKJ*, „Kultura", Beograd, 1958, str. 1009.

pravni mehanizmi dovoljni sami sebi, da će njihove zakonitosti snagom svog automatizma i bez svesne i organizovane intervencije subjektivnih snaga rađati i učvršćivati novo, samoupravno društvo. Time se vodeća uloga partije objektivno stavljala u drugi plan. Pod plaštom borbe protiv starog stila rukovođenja, kada se partija mešala u sve i svašta, tražilo se da se ona uopšte ne meša, čak i onda kada je potreba za njenom intervencijom bivala očevidnom. A to se praktički svodilo na to da što je partija pasivnija, što više stoji po strani društvenih protivrečja — to bolje za afirmaciju samoupravnog društvenog odnosa.

Sa strane „nove levice" pak nudila se „nova šansa" socijalizma, ali bez vodeće uloge SKJ, čije bi mesto trebalo da zauzme neka vrsta „intelektualne elite". Pod vidom zahteva za slobodnu samodelatnost i samoorganizovanost radničke klase, proturala se teorija apsolutnog spontaniteta iz arsenala klasičnog anarhizma. Na taj način su se liberalizam građanskog soja i anarholevica, iako su im polazne pozicije različite, jer jedni veruju u svemoć automatizma objektivnih zakonitosti, a drugi u svemoć idealizovane ljudske svesti, našli u svojevrsnoj idejnoj i političkoj sprezi protiv svesnog i organizovanog usmeravanja stihijnosti i spontaniteta društvenih tokova.

Krajnosti te vrste provocirale su druge — u vidu zahteva za reafirmacijom birokratskog centralizma i politike „čvrste ruke". Jer dok je liberalizam prestanak delovanja partije sa pozicija vlasti tumačio i kao prestanak svake brige partije za sudbinu političke vlasti radničke klase, dok je tu vlast prepuštao igri politikantske borbe grupa i frakcija za pozicije u njoj, otvarajući tako prostor za političkostranački pluralizam, dotle se birokratsko-dogmatske snage, kao druga krajnost, javljaju s idejama da je vlast „najsigurnija" kada se nalazi u rukama partijsko-državne birokratije, da se red u društvu najbolje uspostavlja ako partija deluje s autoritetom vlasti i da je najbolja zamena anarhičnom dejstvu tržišta birokratsko-centralističko privredno planiranje.

Usled već hronične neverice u radničku klasu (iako se u njeno ime stalno zaklinju), birokratskim snagama svako prenošenje vlasti iz ruku partijskih i državnih vrhova na radničku klasu liči na liberalizam, a svaka samostalnost i spontana samodelatnost radničke klase na anarhizam. Birokratija u spontanitetu vidi zlo po sebi. Stoga kada kritikuje anarhizam, ona njegovoj teoriji apsolutnog spontaniteta protivstavlja svoju teoriju apsolutne organizacije, a kada kritikuje liberalističku apologiju tržišne stihije, ona joj protivstavlja voluntarističku koncepciju birokratsko-državnog plana.

Poslednje dve do tri godine, kroz proces formulisanja i donošenja novog Ustava i radikalizacijom zahteva za reorganizacijom SKJ, afirmisana su tri osnovna vida saznanja i svesti subjektivnih snaga jugoslovenskog socijalizma na kojima se grade programi i planovi za konkretnu političku akciju radi njihovog pretvaranja u život. Prvo saznanje je da samoupravljanje ne može osigurati pravo na trajnije istorijsko postojanje ako se ne ostvari kao globalni društveni sistem i produkcioni odnos. Jer „parcelizovano samoupravljanje, stešnjeno u okvi-

rima preduzeća“, stalno bi se nalazilo u položaju da gubi bitku s državom i tehnokratijom. Postižući međutim globalnost, ono osvaja i nivo strateških odluka društva, od privrede do politike. „Stvaranje ekonomskih i društvenih pretpostavki za to da radnička klasa zagospodari cjelinom uslova i sredstava društvene reprodukcije jeste noseća tačka i glavna karika u lancu dubljih promjena započetih u sistemu produkcionih i društveno-ekonomskih odnosa. Ostvarivanje ovog istorijskog poduhvata treba da osigura da socijalističko samoupravljanje postane cjelovit i vladajući produkcioni odnos u društvu.“[9] Prodor u tom pravcu, kako se kaže u Platformi SKJ za X kongres, čini delegatski princip u skupštinskom sistemu, kojim se „otvaraju realne mogućnosti da samoupravno organizovani i udruženi radnici ostvaruju neposredan i odlučujući uticaj na sve centre političkog i ekonomskog odlučivanja“[10].

Drugi vid saznanja izražen je u stavu o neophodnosti svesno-planskog usmeravanja privrede na osnovu objektivnih delovanja i tendencija robne proizvodnje i tržišnih zakonitosti, kao i ciljeva koje društvo sebi postavlja u određenom periodu. Nije reč ni o kakvoj negaciji uloge tržišta i robne proizvodnje. Reč je o nečem drugom. Od ispravnog stava da socijalizam ne može preskakati fazu robne proizvodnje i tržišta prelazilo se i na shvatanja da su zakonitosti robne proizvodnje dovoljne same po sebi, odnosno da su te zakonitosti po sebi socijalističke, te da će svojim automatizmom i bez usmeravajuće uloge svesnog faktora voditi u pravcu jačanja samoupravnog produkcionog odnosa. To je bio jedan od razloga zbog čega se društvo, nakon ukidanja planiranja državnog tipa, godinama suočavalo s otporima prema bilo kojoj drugoj, čak i prema samoupravnoj formuli planiranja, iako do te formule nije tako lako ni doći jer su za njeno definisanje neophodni i bogatija praksa udruženog rada i nova naučna saznanja. Dolazila su do izražaja shvatanja da su tržište i plan nespojivi. Zbog toga pobeda saznanja da tržište i samoupravno planiranje ne samo što nisu nespojivi već da mogu i da treba da idu zajedno, označava pobedu organizovane svesti nad stihijom, ali ne u smislu „ukidanja“ objektivnih ekonomskih zakonitosti robne proizvodnje, čemu teži voluntarizam birokratije. Subjektivne socijalističke snage svesno uzimaju u obzir njihovo objektivno delovanje, ali ne da bi se pasivno priklanjale njima, već da bi organizovano i planski, a na osnovu njihovih objektivnih dejstava, brže i efikasnije ostvarivale ciljeve socijalističkog preobražaja. Njihov je zadatak da otklanjaju ne samo imperfektnosti objektivnih ekonomskih zakonitosti već i birokratsko-voluntarističke zapreke njihovom normalnom delovanju (pojave negiranja robne proizvodnje, autarkizam, zatvaranje tržišta, sprečavanje ili veštačko forsiranje integracionih procesa i slično).

Treći vid saznanja odnosi se na radikalniji zahtev novijeg vremena za jačanjem društvene i idejno-političke uloge SKJ. Reč je o potrebi

[9] *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ,* Izdavački centar „Komunist“, Beograd, 1973, str. 101.
[10] Isto.

korigovanja ranijeg stanja u kome se više godina zahtevalo od partije da se, u ime apstraktno i liberalno-građanski shvaćene demokratije, ne „meša“ u autonomni proces razrešavanja društvenih protivrečja, da stoji po strani njih, ili, u najboljem slučaju, da bude njihov pasivni registrator. Reč je, dakle, o reafirmaciji partije u dvostrukom smislu, kao angažovanog subjekta na strani radničke klase, ali takvog subjekta i u oblasti politike i u oblasti razvitka socijalističke ideologije i teorije.

Takav zahtev međutim ne prolazi bez otpora, nedoumica i nerazumevanja. Izvesne snage, i u zemlji i u inostranstvu, tumače ga kao povratak na stari, administrativni metod delovanja partije. Paralelni zahtevi za jačanjem partije i za razvijanjem samoupravne demokratije nekima izgledaju protivrečni, pa i nespojivi. Stvara se privid o nespojivosti zahteva za rehabilitacijom odgovornosti SKJ za sudbinu socijalizma na našem tlu sa sistemom decentralizovane i multiplicirane samoupravne društvene odgovornosti. U tome se, zapravo, i skrivaju razne spekulacije. Ako se poimanje „jake partije“ vezuje za period revolucionarnog etatizma, u kome je ona bila srasla s aparatom državne vlasti, za period birokratsko-centralističkog administriranja „u ime radničke klase“, onda takav tip „jake partije“ nikako ne može biti spojiv sa samoupravnom demokratijom. Ako se pak pretpostavlja mogućnost jake partije i bez spoljnih atributa moći, to jest bez administrativno-centralističkih prerogativa u rukovođenju, onda je takav spoj ne samo mogućan nego i neophodan.

Jaka partija u ovom drugom smislu, to je tip partije čija moć izrasta, u prvom redu, iz stvarne i istorijski potencijalne moći radničke klase, iz njene neposredne i samoupravno izražene vladajuće pozicije u društvu, iz demokratskog centralizma u kome je demokratija pretpostavka centralizma, to jest u kome je centralizam oposredovan demokratijom, a ne obrnuto. To je tip partije čija moć proizlazi iz jasnoće ciljeva i čvrstine uverenja do kojih dolazi demokratskim putem, iz adekvatno podešene organizovanosti za akciju, iz jedinstva u akciji, iz jedinstva teorije i prakse, reči i dela, iz otvorenog, demokratskog i revolucionarnog dijaloga s radničkom klasom i društvom u celini. Ukratko, što su spojevi s radničkom klasom neposredniji, što je kreiranje njene politike demokratskije a akcija jedinstvenija, to je i njena moć promotora samoupravnog društva veća. Tako koncipirana i konstituisana jaka partija ne samo što ne protivreči potrebama klase nego je, štaviše, bitna pretpostavka afirmacije radničke klase i samoupravnog karaktera društvenih odnosa.

Ako pak samoupravnom društvu nedostaje jaka partija u navedenom, to jest klasno-demokratskom smislu, onda ono može doživljavati i neuspehe u bici s onim snagama koje stalno teže da potiskuju moć radničke klase, da je posreduju reafirmacijom starih centara moći (etatizam) ili afirmacijom novih centara moći (tehnobirokratizam). Ne treba ići dalje od nedavnog jugoslovenskog iskustva, koje je na jasan način pokazalo koliko mogu da budu u neposrednoj uzročno-posledičnoj vezi oslabljena vodeća uloga avangarde i zastoji u razvoju samouprav-

ljanja. Još i više ako se događa da i u samoj partiji nalaze uporišta različni antisamoupravni interesi (birokratija, tehnokratija, nacionalizam i slično). Tada partija umesto pokretača može postati čak i neposredna smetnja afirmaciji samoupravljanja. Jer u težnji da zadovoljava sve interese, ona se nekritički odnosi prema njima, povodi se čas prema jednom čas prema drugom parcijalnom interesu, čini neprincipijelne kompromise, odnosno trguje principima. U tako shvaćenom „demokratizmu" sučeljavanja različnih interesa najčešće se događa da interes radničke klase bude prikraćen. Jer demokratija za „svačiji interes" ponajmanje je demokratija za radnički interes. Ako je reč o našem nedavnom iskustvu, ne bi se moglo reći da je najveće zlo bilo u tome što smo, možda, imali „previše" demokratije. Nevolja je bila u nečem drugom, zapravo u tome što smo imali previše kvazidemokratije, što je liberalistički shvaćena demokratija bila u ofanzivi, dok je klasno-samoupravna radnička demokratija bila u defanzivi.

U fazi koja je za nama prodor društvene stihije vodio je potcenjivanju značaja organizovanih subjektivnih snaga. „Izostala je kritička selektivnost Saveza komunista prema raznim idejno-teorijskim tendencijama; slabila je moć idejne sinteze s klasnog stanovišta... prakticizam je potiskivao razvoj marksističke teorijske misli i akcije"[11]. U demokratski i nacionalno razuđenom samoupravnom društvu smisao postojanja avangarde jeste, međutim, da na temelju poznavanja objektivnih razvojnih tendencija društva, iz brojnih strujanja, težnji, zahteva i interesa, izvlači onaj pravi i istorijskom trenutku najadekvatniji klasni i nacionalni interes i da se organizovanom i jedinstvenom akcijom izbori za njega. Ako se do tog opšteg interesa dolazi demokratskim putem, kako unutar partije tako i na relaciji partija—klasa, partija—društvo, onda ne može biti mesta strahovanju da taj interes neće biti prihvaćen ili da će biti nametnut radničkoj klasi i društvu u celini.

Samoupravnom društvu nikako nije potrebna „svemoćna" partija koja bi rešavala i donosila odluke u ime klase i u ime društva, da bi ih drugi samo sprovodili. Ali je njemu, bez sumnje, potrebna idejno-politički i akciono tako jaka partija koja je sposobna da o svakom vitalnom pitanju društva ima svoj sud, stav i opredeljenje i da na tome aktivira ne samo svoje članstvo nego i sve ostale subjektivne snage društva. U tom pogledu nikad ne može biti previše moći partije. U tom smislu, postaje shvatljivo i prihvatljivo kada se kaže: što je razvoj socijalizma složeniji, to i odgovornost radničke avangarde za njegovu sudbinu sve više raste.

[11] Isto, str. 129.

Gojko Stanič

NOVE DIMENZIJE RADA SAVEZA KOMUNISTA

I

Društvenu ulogu SK opredeljuju, pre svega, karakter odnosa avangarda—radnička klasa, odnos avangarde prema državi i drugim centrima vlasti i prema samoupravljanju, kao i sadržina pitanja koja dominiraju u idejno-političkoj praksi članstva i rukovodstava SK. Tako je za period pretežno etatističkog načina upravljanja društvom karakteristična tendencija urastanja SK u državu, prodor činovništva i drugih neproizvođačkih struktura u članstvo SK, ekonomski i drugi prakticizam. Zbog svega toga je zanemarivan idejni rad, zapostavljana je stvaralačka uloga člana SK u formiranju i ostvarivanju politike SK, a omogućena je i pojava grubih deformacija, o kojima je političku ocenu dao IV plenum CK SKJ.

Period deetatizacije, društvene i privredne reforme karakteriše traženje nove, odgovarajuće društvene uloge organizovanog svesnog faktora. Mi nismo uspeli, niti je to bilo moguće, da etatistički način upravljanja odmah zamenimo odgovarajućim globalnim samoupravnim rešenjima u političkom i ekonomskom sistemu. To je otvorilo mogućnosti za prodore tehnokratizma i pojave novih otuđenih centara društvene moći, pre svega u bankama, grosističkoj trgovini i drugim posredničkim organizacijama itd.

Mi nismo uspeli da politički prostor odmah ispunimo adekvatnom ulogom subjektivnih snaga, svesnim i efikasnim planskim usmeravanjem društvenog razvitka. Sve više se potcenjivala društvena uloga SK, popuštalo se pritisku tržišne stihije, potcenjivala se uloga države, prvenstveno u oblasti čuvanja zakonitosti, produble su se socijalne razlike. To kolebanje i traganje olakšali su prodor stihije i političku afirmaciju kako pragmatističkog etatističkog administriranja tako i tržišne stihije i, čak, svesnu i organizovanu afirmaciju tehnokratskih, liberalističkih, birokratskih, klerikalnih i drugih reakcionarnih društvenih tendencija. Celokupna reakcija, po pravilu okupljena pod nacionalističkom i tehnokratsko-liberalističkom parolom — u unitarističkoj ili separatističkoj varijanti —, našla se u otvorenom sukobu s politikom

SK, koji je, bez obzira na vlastite slabosti i na prodore tih tendencija i u njegova rukovodstva, još bio onaj organizovani društveni faktor koji je jedini sposoban da se suprotstavi slobodnom afirmisanju tih reakcionarnih težnji. Anarhizam i levičarstvo javljaju se više kao reakcija na političku pat-poziciju, kao odjek nezadovoljstva neefikasnim vođenjem društvene, naročito ekonomske, politike i kao opasan povod i instrument reakcionarne akcije. Manje se on javlja kao politička sila koja je sama po sebi društveno značajna i uticajna.

Afirmacija tih negativnih tendencija u nekim je sredinama i područjima dospela tako daleko da su radni ljudi, radnička klasa i članovi SK sami neposredno uvideli da je ugrožen svako koji se pošteno bori i radi za samoupravni socijalizam i za bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti Jugoslavije. Organizaciona raspuštenost i nedovoljno političko jedinstvo u redovima SK otvorili su vrata antisocijalističkim snagama, koje su na raznim mestima, prikriveno ili otvoreno, istupale protiv SK s parolama koje bi se, pojednostavnjeno, mogle prevesti na politički jezik kao: „samoupravljanje da, ali bez komunista"; „SK ne treba da se meša u konkretne poslove"; „marksizam je zastarela ideologija"; „nauka je iznad ideologije"; „važni su stručnost i znanje, a ne društveno-politička opredeljenost kadrova"; „tržište postoji da bi se čovek na njemu snašao"; „vlast tehnokratima, a radnicima participacija i sindikati"; „SSRNJ i SK ravnopravni su partneri" itd. Ti su procesi zahvatili znatne delove društva, a i Saveza komunista.

Među radnicima i u samom Savezu komunista ojačala je povodom tih pojava marksistička socijalna kritika, došlo je do novih revolucionarnih inicijativa, koje su produble prisnu vezu između proletarijata i avangarde. U tome je od izuzetnog značaja bilo to što se Savez komunista odlučno suprotstavio raslojavanju na bogate i siromašne, odnosno što je poveo akciju protiv neopravdanih i preteranih socijalnih razlika. Pitanje koje je najbliže najširim radnim slojevima i najbolnije za njih vratilo je revolucionarni duh u SK i u društvo. Obnavljaju se neke osnovne socijalističke vrednosti. Stvorena je politička situacija koja je olakšala rasplet drugih protivrečnosti i konfliktnih situacija.

Borba za bratstvo i jedinstvo, za socijalističku federativnu Jugoslaviju, za zajedničku odgovornost za naš zajednički radničko-klasni interes, došla je do izražaja u novim ustavnim rešenjima i u shvatanju Saveza komunista kao jedinstvene organizacije SK Jugoslavije. Ustavna reforma, koja prvi put u istoriji uspostavlja društvo integralnog samoupravljanja, koja u središte političkog i društveno-ekonomskog odlučivanja stavlja radnika u udruženom radu, omogućuje revolucionarni izlaz iz sadašnje situacije. Ona je, osim toga, i objava otvorene klasne borbe protiv svih onih koji su prisvojili vlast, uspostavili monopol nad udruženim radom. Još u toku priprema za konferenciju SKS o socijalnim razlikama vođena je idejna borba protiv takozvane socijaldemokratske koncepcije rešavanja problema socijalnih razlika, koncepcije koja je u u stvari zanemarila osnovne izvore deformacija,

koji se sastoje u neadekvatnom samoupravnom položaju radnika u udruženom radu. Ustav to stavlja u prvi plan.

U razdoblju koje je sada već za nama, avangarda se nije dovoljno bavila idejnim problemima razvoja proizvodnih snaga, ili nije imala snage da se odupre pragmatizmu centara tehnokratizma i etatizma. U mentalitetu i praksi SK išli smo tako daleko da smo pitanja razvoja, karakter tehnologije, organizacije rada i karakter novih sistema informacija gotovo u celini prepustili takozvanim stručnim odlukama. SK je sasvim zanemarivao idejno-političke vidove stvaralaštva, od novatorstva i istraživačkog rada do umetničkog stvaranja.

Takav karakter razvoja proizvodnih snaga očevidno je ekstremna reakcija na ranije etatističko-centralističko odlučivanje o tim pitanjima. Ali on vodi u druge ekstreme, koji su nas u praksi doveli do toga da sada zapažamo ideologiju separatizma, autarkije i partikularizma u elektroenergetskom sistemu, masovno uvođenje ekstenzivnog i teškog rada za tekućom trakom, nizak stepen automatizacije u industriji, uvođenje one proizvodnje koju razvijene zemlje premeštaju u manje razvijene jer je ona štetna za sredinu i zdravlje radnih ljudi, hijerarhijsku organizaciju rada i piramidalne informacione sisteme — sve to pod parolom dobiti, poslovnosti, efikasnosti i „nauke". I pored mnoštva reči, mi veoma zapostavljamo istraživački rad, naše domaće stvaralaštvo i borbu za veću stručnost, kao i društveno-političku obaveštenost radničke klase.

Protekli politički događaji i procesi ponovno su potvrdili jednostavnu činjenicu da samo politički sve svesnija i organizovanija radnička klasa može biti osnovni nosilac dugoročnog interesa za samoupravni socijalistički put i da je revolucionarna vodeća uloga SK, kao svesne organizovane socijalističke snage, glavna zaloga revolucije i ostvarivanja socijalističkog principa „radu čast i vlast".

Ovaj kratki i, stoga, manjkavi prikaz situacije samo je polazište za razmišljanje o osnovnim strategijskim pravcima akcije SK, o novim dimenzijama relacije avangarda—klasa i o mogućnim putevima za rasplitanje toga, za socijalističku avangardu osnovnog, a i protivrečnog odnosa.

II

Savez komunista kao naša konkretna forma avangarde, kao „najrazvijenija klica slobode u društvu u kome ta sloboda još nije primila takve dimenzije" (Gramši), ima pred sobom brojne teške zadatke u uslovima afirmisanja integralnog samoupravljanja. Time što je radnik u udruženom radu postavljen u središte društvenog odlučivanja, i uloga subjektivnih snaga je dovedena u novu situaciju i pred nove odgovornosti.

Mi ćemo još dugo živeti u društvu u kome ne možemo očekivati automatsko rađanje i samoreprodukovanje socijalističkih društvenih odnosa. Razvijenost proizvodnih snaga i, pre svega, karakter društvene

podele rada obnavljaju i podelu na intelektualni i fizički rad. Dominantna hijerarhijska organizacija rada s distribucijom znanja i informacija na strani vodećih i obrazovanih, stanje društvene svesti opterećene talogom proteklih vlasničkih društava, konzervativnošću itd. — takvi su da put u društvo slobodnih udruženih proizvođača nije ni lak ni ravan, a omogućuje i vraćanje nazad. Iako novi Ustav otvara šire mogućnosti za ostvarenje dominantnog društvenog položaja radnika u udruženom radu, ne treba potcenjivati tendencije birokratskog i grupnosvojinskog prisvajanja, afirmacije partikularizma i kratkoročnih interesa delova radničke klase. Ishod bitke zavisi i od opšte društvene situacije, od prilika u svetu, od ekonomske politike itd. Baš stoga on zavisi od organizovanosti same radničke klase, od njene sopstvene sposobnosti da organizovano prevlada vlastite partikularne interese u traženju zajedničkih i dugoročnih interesa.

U tom procesu avangardi pripada nezamenljiva uloga, a Savez komunista će je ispuniti samo ako mi, njegovi članovi, neprestano povezujemo marksističku teoriju i ideale socijalizma sa samoupravnom socijalističkom praksom, ako budemo, prema tome, savladavali protivrečnost između teorije i prakse, između htenja i mogućeg, i ako iz toga procesa, a na osnovi nauke i revolucionarnih iskustava proletarijata, budemo uvek na vreme davali odgovore na otvorena pitanja razvoja, ako budemo, na osnovi pozitivne idejno-političke platforme, politički i samoupravni nosioci procesa integracije pojedinačnih i zajedničkih interesa radničke klase, ako budemo delovali kao odred jednomišljenika — nosilaca revolucionarnog htenja. Dovoljno ima onih koji nam govore da je naš projekt socijalizma puka iluzija, zanimljiv eksperiment i slično. Stvarno nov, naš samoupravni put težak je i on će od svih nas zahtevati potpuno stvaralaštvo, odanost i nepokolebljivu volju da nadmašimo svet gospodstva kapitala, vlast čoveka nad čovekom, svet oskudice, svet u kome nad nama vladaju snage otuđene od čoveka.

Ali u tome procesu avangardizam SK ne sme zameniti revolucionarnu samodelatnost same klase. Put istorijskog prevazilaženja uloge revolucionarne avangarde jeste put rasta, socijalne i kulturne emancipacije samog proletarijata. Put odumiranja društvene uloge SK jeste put jačanja socijalističke samoupravne vlasti radnika u udruženom radu. Svaka drukčija usmerenost mogla bi značiti vraćanje nazad. SKJ je odlučno odbacio etatizam, sraslost avangarde s državom, jer to je stvorilo novo političko posredništvo i radničku klasu lišilo vlasti. U najodsudnijem periodu mi smo odbacili model sraščivanja SK s tehnokratizmom i grupnim prisvajanjem.

Danas, međutim, kada naglašavamo vodeću idejno-političku ulogu SK, rađaju se opasne i pogrešne interpretacije, koje bi želele da od SK naprave novog posrednika između radničke klase i njegovog istorijskog interesa. Zahtevi za arbitrarnom ulogom SK, za prenošenjem odlučivanja sa samoupravljanja neposredno u SK, odveli bi SK u pragmatizam, pa postoji ozbiljna opasnost da se SK, njegovo članstvo i rukovodstva birokratizuju ako bi se tim putem razvili u snagu iznad rad-

ničke klase. To bi bilo ponovno povlačenje s našeg opredeljenja i saznanja da oslobođenje radničke klase mora biti delo nje same, i to samoupravnim putem. Da bismo izbegli tu opasnost, mi moramo dosledno obavljati, pre svega, osnovnu svoju društveno-političku i idejnu ulogu unutar same klase, kao njen sastavni deo, onaj deo koji je korak ispred masa u avangardnom htenju i poznavanju zakonitosti društvenog razvitka. SK se zbog toga mora dosledno razvijati kao organizovana svesna snaga unutar sindikata, SSRN, omladine, u većima proizvođača, u samoupravnim organima, mesnim zajednicama, na selu, u interesnom udruživanju, jednom rečju — među ljudima.

U našem radu moramo ubuduće više uvažavati marksističko saznanje o dijalektičkoj povezanosti i jedinstvu proizvodnih snaga i odnosa. Iskustvo potvrđuje naše uverenje da se ne sme zanemarivati ni jedna ni druga strana revolucionarnog preobražaja društva. Stoga se SK mora osposobiti za istovremenu borbu na dva glavna fronta:

— u pravcu borbe komunista za to da radnik u udruženom radu stvarno bude nosilac politike proširene reprodukcije, da u tim procesima pobeđuju socijalistička, a i sve više komunistička rešenja, da radni čovek može razvijati svoje stvaralačke sposobnosti, da društveni položaj čoveka zavisi, pre svega, od njegovog doprinosa socijalističkoj zajednici i od njegovih radnih rezultata, da radni kolektivi budu nagrađivani shodno rezultatima rada i da sve više afirmišemo solidarnost kao ekonomsku i socijalnu kategoriju u udruženom radu, da socijalističko samoupravljanje vodi politiku razvoja proizvodnih snaga kako to odgovara interesima radnog čoveka;

— u razvoju proizvodnih snaga u uslovima naučno-tehnološke ere, u okolnostima kada ljudsko stvaralaštvo i maksimalni razvitak pojedinca predstavljaju uslov za uspeh društva kao celine, u vreme kada sve više moramo razmišljati o sredini, o krizi energije i sirovina, kada se moramo boriti za veću produktivnost i ekonomičnost kako bismo u svetu u kome se nalazimo mogli opstati kao samoupravna i nezavisna socijalistička zajednica, rešiti problem miliona radnika koji rade van Jugoslavije, rešiti stambeno pitanje i mnoge druge probleme društva, oskudice i teškog, rutinskog fizičkog i intelektualnog rada. Zbog toga, kao svesni subjektivni faktor, moramo u prvi plan postaviti pitanja stvaralaštva, obrazovanja, istraživačkog rada, planiranja razvoja, otvoriti front borbe za novu proizvodnju, produktivnost, ekonomičnost, odnosno osposobiti se za ravnopravno uključivanje u svet u kome živimo.

Boreći se na ta dva središnja pozitivna pravca, mi polazimo od saznanja da se izražaji nejedinstva društva i samog SK ispoljavaju u najdubljim protivrečnostima društva, u protivrečnostima društvenog razvoja, ostataka „starog“ vlasničkog društva, u neravnomernoj razvijenosti grada i sela i pojedinih područja, u uticajima svetskog tržišta i spoljnih, među kojima i nazadnih, političkih snaga na naše društvo, u različitosti kulturnog nivoa i u različnim mogućnostima političkog uticaja pojedinih delova radničke klase i drugih slojeva. Te objektivne

društvene protivrečnosti mogu biti bogat izvor idejne argumentacije za opoziciono, reakcionarno delovanje, za kritizerstvo. Ali te objektivne protivrečnosti i teškoće razvoja mogu vršiti samo ograničen politički uticaj, odnosno mogu biti i faktor stvaralačke radne mobilizacije ako su socijalističke snage u svakoj ćeliji našeg društva svesne tih protivrečnosti, ako imaju aktivan odnos prema njima u smislu njihovog prevladavanja, ako ne prihvate oportunističku politiku izmirenja svih interesa, nego se založe za rešenja koja su na liniji realizacije dugoročnih interesa radničke klase kao danas objektivno dominirajućeg faktora materijalnog i kulturnog napretka i nosioca borbe za oslobođenje rada i radnog čoveka.

Savez komunista će i ubuduće morati da se afirmiše kao politički i idejni faktor koji razobličava klasnog neprijatelja. On će kao prvi, ali ne i usamljen, morati da vrši otvorenu idejno-političku konfrontaciju i vodi klasnu borbu. Pri tome se on mora služiti svim oblicima diktature proletarijata kojima raspolažu samoupravljanje i država. Pri tome moramo imati na umu da antisamoupravne snage jačaju uvek onda kada u našem društvu i SK dolazi do kolebanja, oportunizma, nedoslednosti i političko-akcione neefikasnosti organizovanih socijalističkih snaga. U sadašnjem trenutku moramo se suprotstaviti i birokratsko-dogmatskoj interpretaciji sadašnje uloge avangarde. U suštini, ta tendencija ponovo nudi nasilje kao jedino sredstvo za rešavanje protivrečnosti. Najezda tog mentaliteta stvara nevidljivu, ali sasvim neopravdanu i oportunističku blokadu otvorene idejne borbe o putevima i oblicima socijalističke izgradnje.

Mada smo izvojevali nekoliko političkih bitaka s tehnokratizmom, rat nije dobijen. Česte pojave formalističke primene radničkih amandmana jačaju naše uverenje da nam predstoji još mnogo sukoba i neizbežnog idejno-političkog razračunavanja s nosiocima tehnokratskog i birokratskog shvatanja i grupnosvojinskih tendencija. Pred nama je borba za vlast protiv onih koji je imaju, a koji su je oteli od udruženog rada, a to je manje-više otvorena klasna borba.

Da bi SK dorastao krupnim zadacima koji se nalaze pred njim, on se na podlozi nauke i revolucionarne prakse mora razviti u još bolјeg „kolektivnog intelektualca“ i donositi dublje zasnovana teorijska rešenja i praktična uputstva. Neophodno je potrebno da se u prvi plan postavi i pitanje ideološke opredeljenosti nauke i raznih stručnih rešenja. SK se za tu svrhu mora organizovati na odgovarajući način. U svojoj strukturi i akciji on mora stvoriti organizme za sintezu teorije i prakse, marksističke centre za istraživanje i aplikaciju dostignuća marksističke teorije, a celokupno članstvo mora da radi na svom obrazovanju kao što i sva sadržina organizovanog života SK mora mnogo više voditi računa o toj dimenziji avangarde.

Savez komunista će biti vodeća snaga ako bude objedinjavao aktivne nosioce borbe za samoupravni socijalizam, ako bude udruživao one koji već jesu samoupravljači i one koji se danas još nalaze pretežno u položaju najamnog radnika i čiji rezultati rada bivaju otuđeni od

njih. Zbog toga se moramo zalagati za radničku većinu u SK, pre svega za većinu među neposrednim proizvođačima. U SK mi moramo ujedinjavati sve aktiviste socijalističkog samoupravljanja, humanizma i morala, beskompromisne i primerne radnike i borce iz svih slojeva radničke klase, intelektualce koji danas već jesu objektivno ili subjektivno na samoupravnoj radničko-klasnoj poziciji, omladinu koja svoju budućnost vidi u slobodnom društvu proizvođača. U SK mora biti mesta za one koji su nosioci najprogresivnijih shvatanja, za one koji svojim stvaralačkim intelektualnim radom i umetničkim stvaranjem rade na ostvarivanju materijalnih i kulturnih uslova komunističkog društva.

U ostvarivanju svoje vodeće idejno-političke uloge SK mora da razvije takve odnose i metode rada koji će omogućiti njegovo delovanje unutar klase u tom smislu da SK podstiče na revolucionarnu klasnu samodelatnost. Zbog toga moramo razvijati, pre svega, uticaj pomoću ličnog primera, moralnim socijalističkim ponašanjem, borbom mišljenja, moramo negovati argumentovanu i kulturnu polemiku, da ubeđujemo saradnike i širimo saznanja marksizma među radnim ljudima. U novim ustavnim uslovima od izvanrednog je značaja usmeravanje društvenih tokova pomoću idejne integracije, zajedničkim formulisanjem ciljeva kojima treba da teži masa pojedinaca, OOUR-i itd. Otvoreno i bez kolebanja treba razobličavati nesocijalističke pojave i tendencije. U borbi protiv otvorene reakcije, međutim, treba podržati i neophodne administrativne zahvate države.

Od izuzetnog značaja za povezanost avangarde s radničkom klasom i narodom jeste rad članova SK u masovnim političkim organizacijama. Reč je o organizovanoj mogućnosti povezivanja sa svim socijalističkim snagama društva, što omogućuje revolucionarno spajanje avangarde i proletarijata i što sprečava birokratizaciju same avangarde. Parola da svaki član SK mora biti aktivist SSRN, sindikata, omladine, nema samo dnevnopropagandni značaj, nego je posredi najdublje revolucionarno pitanje; radi se o našoj povezanosti s radnim ljudima, o sredstvu i sadržini koji sprečavaju birokratizovanje članstva i rukovodstava SK.

Novi Ustav predviđa neposredno delovanje delegata društveno-političkih organizacija, uključujući delegacije SK, u skupštinama društveno-političkih zajednica. Isto tako, razmišlja se o takvim delegacijama u skupštinama interesnih zajednica i organima upravljanja društvenih delatnosti, naročito kada je reč o zastupanju dugoročnih i zajedničkih društvenih ideoloških interesa. Razume se da se te delegacije u svom delovanju moraju oslanjati na stavove i politiku društveno-političkih organizacija. Otvoren je problem odnosa između delegacije i članstva, odnosno rukovodstava SK. To ustavno rešenje, s jedne strane, omogućuje društveno-političkim organizacijama neposredan uticaj na odlučivanje u skupštinama, a, s druge strane, odgovornost za neposrednu saradnju može umanjiti mogućnost kritičke distance, kritičkog ocenjivanja rada svih članova SK u skupštinama. Može se postaviti i

pitanje kakvi će se odnosi formirati između veća delegata i veća društveno-političkih organizacija ako u nekom konkretnom pitanju bude istupala delegacija SK. Može doći i do nepotrebnog blokiranja idejne borbe. Zbog toga SK i u toj funkciji mora ostati u okviru svoje osnovne društveno-političke uloge, što, razume se, zahteva veoma promišljeno i delikatno delovanje delegata SK.

III

Razmatrajući unutrašnje odnose u SK, moramo biti svesni da su oni izuzetno važni za socijalističke samoupravne odnose u našem društvu uopšte. Realna, neosporna vodeća uloga SK, zahteva da se osnovne protivrečnosti izražavaju i razrešavaju pre svega u samom SK. Ako u tome nismo uspešni, onda vrlo teško možemo menjati prilike u celokupnom društvu. Karakter odnosa u SK, demokratizam i disciplina, uzornost članova SK i rukovodstava povlače za sobom neposredan društveni efekt i uticaj na sve radne ljude, na razvijanje i afirmisanje samoupravnih socijalističkih odnosa.

Za ostvarivanje vodeće uloge SK u novim ustavnim uslovima od ne manjeg je značaja i dalji razvoj unutrašnjih odnosa u SKJ. Oni se moraju zasnivati na našoj najboljoj tradiciji dveju osnovnih dimenzija principa demokratskog centralizma, koje zahtevaju:

— aktivno učešće članstva u političkoj inicijativi, u stvaranju politike SK, idejnu borbu, kritiku i samokritiku, potpunu javnost rada i informisanost članova i rukovodstava,

— svesnu komunističku disciplinu i odgovornost u sprovođenju demokratski usvojene politike, koja jednako važi za svakog člana i sva rukovodstva.

Zbog toga će biti potrebno da se ubuduće dosledno suprotstavimo praksi usvajanja odluka bez demokratske javne diskusije, ili razmatranju zadataka bez jasno obaveznih zaključaka, ili praksi svođenja odnosa na formalnu demokratiju. Moraćemo se suprotstaviti i svim tendencijama pretvaranja demokratskog centralizma u vladavinu uskih grupa ili pojedinaca nad članstvom.

Budući da smo navikli da se, po pravilu, uvek slažemo s lepim zaključcima, kod nas se idejna i politička borba obično počinje voditi u praktičnom sprovođenju načelnih stavova. Stoga je za stvarnu diferencijaciju, a time i za revolucionarno jedinstvo SK, veoma značajno kontrolisanje doslednog sprovođenja stavova. Zbog toga u celokupnu našu praksu mora ubuduće kao stil rada da uđe podnošenje izveštaja o sprovođenju zaključaka, pitanje odgovornosti članova za ostvarivanje politike.

Za odnose u SKJ važno je i afirmisanje samostalne odgovornosti svake republičke, odnosno pokrajinske organizacije SK i svakog člana SKJ za sprovođenje i razradu politike SKJ. Svako je odgovoran i za socijalistički razvitak u svojoj republici, odnosno pokrajini, i za bu-

dućnost i afirmaciju interesa jugoslovenske socijalističke zajednice. U svome ponašanju moramo još više imati na umu tu odgovornost. Pri tom do zajedničkih stavova treba dolaziti kroz zajedničke rasprave i uz što veću saglasnost. Ne sme se pojaviti praksa koja bi se zasnivala na jednostavnom nadglasavanju ili na neprincipijelnim kompromisima.

Savez komunista mora biti organizovano prisutan u svim ćelijama društvenog života, nigde ne ostavljajući prazan prostor. Stoga je naš zadatak da budemo stalno aktivni u svakoj OOUR, u svim radnim zajednicama, u selima, u interesnim zajednicama, političkim organizacijama, stručnim i drugim udruženjima itd. U mnogim mestima nema članova SK, pa će biti potrebno da se formiraju brojne nove organizacije.

U novim uslovima član SK imaće još teže zadatke. On mora biti nosilac socijalističke inicijative, akcije, sinteze interesa i realizator zajednički dogovorenih zadataka. A to zahteva još bolju organizovanost rukovodstava kao organizatora i koordinatora rada članstva. Biće potrebna veća odgovornost i efikasnost izvršne funkcije SK na svim nivoima. U isto vreme, to zahteva potpuniji razvitak konferencija i drugih foruma, u kojima mora doći do još većeg izražaja neposredni interes i inicijativa članstva SK, pre svega članova iz redova neposrednih proizvođača i nosilaca marksističke misli.

Vasil Grivčev

UTICAJI PRIVREDNOG SISTEMA NA INFLACIJU

RAZLIČITA SHVATANJA O UZROCIMA INFLACIJE

Na pitanje šta može izazvati inflaciju u jednoj zemlji, u literaturi (inostranoj i domaćoj, naučnoj i stručnoj) postoji više mišljenja.

Građanska teorija (osobito Hansen, Keynes, Hawtrey, Fortsmann, Halm i drugi) inflaciju objašnjava monetarno-kreditnim i nekim drugim ekonomsko-finansijskim elementima, pri čemu gotovo svaki autor daje svoju shemu uzroka. Tako, J. M. Keynes osnovne uzroke vidi u investicionim i monetarnim smetnjama[1], a Hansen Alvin u promenama nastalim u potrošnji države, privrednih preduzeća i ostalih lica i u pojavama uskih grla u proizvodnji nekih značajnih roba, manjku u ponudi određenih artikala i sirovina, zaostajanju transporta za potrebama itd.[2] Hawtrey G. R. zastupa stav da se inflacija javlja zbog politike „jeftinog novca", preteranih kredita, nedovoljno oprezne kreditne politike banaka, budžetskog deficita i potreba države za opremanjem vojske i drugih organa za ratne zadatke.[3] Einzig Paul navodi 12 osnovnih uzroka inflacije (prekomerna emisija novca i kredita, inflacija kupovne snage, budžetske potrošnje itd.)[4], a Fortsmann Albert smatra da inflacija nastaje ako postoji porast obima nominalnog dohotka, ali ne istovremeno i obima realnog dohotka itd.[5]

Savremena sovjetska teorija uzroke inflacije u kapitalističkoj državi traži i u ekonomsko-finansijskim i u nekim političkim područjima.

Evrejskov A., na primer, kao osnovne uzroke inflacije navodi deficitarnost budžeta i militaristički karakter rashoda države.[6] Trahtenberg I. A. smatra da militarizacija privrede, kriza kapitalizma (koja je nastala zbog određenih ekonomsko-političkih uslova), brzo i veliko povećanje neproizvodnih rashoda i potreba, prekomerna emisija itd. — a

[1] J. M. Keynes, *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Zagreb, 1956; *Von Gelde*, München und Leipzig, 1932.

[2] H. Alvin, *Monetary Theory and Fiscal Policy*, New York, 1949.

[3] G. R. Hawtrey, *Currency and Credit*, London, 1950.

[4] P. Einzig, *Inflation*, London, 1952.

[5] A. Fortsmann, *Geld und Kredit*, Göttingen, 1952.

[6] А. Еврейсков, *Современная инфлация и некоторие буржуазные экономически концепции*, „Мировая экономика и международные отношения", Москва, 11 ноября 1959, стр. 37—50.

sve sa cijem da se poveća eksploatacija radnika od strane kapitalista — jesu uzroci inflacije.[7] Bregelj E., kao i Trahtenberg, glavne korene inflacije vide u preraspodeli nacionalnog dohotka i bogatstva da bi se još više povećala eksploatacija radničke klase itd.[8]

I jugoslovenska teorija nije jedinstvena u shvatanjima uzroka inflacije. Milan Gavrić navodi ekonomsku politiku zemlje kao osnovni uzrok inflacije[9]; dr Miloš Vučković smatra da inflaciju izazivaju: porast efektivne novčane tražnje, nesrazmera u raspodeli realnog nacionalnog dohotka, smanjivanje robnih fondova i nepovoljna kretanja u bilansu plaćanja.[10] Pored uzroka koje navodi dr M. Vučković, prof. inž. Slavko Ćuković smatra da postoje još dva: visoka konjunktura i autonomni rast cena[11]; dr Milutin Ćirović kao bazne uzroke ističe: investicionu, budžetsku i ličnu potrošnju, izvoz, smanjenje domaće proizvodnje i kredit itd.[12] Pored navedenih autora, o problemu inflacije svoje poglede izneli su i dr I. Perišin, dr Z. Pjanić, dr A. Bajt i drugi.

Po našem mišljenju, tvrđenje da je inflacija rezultat — posledica narušene ravnoteže između novčanih i robnih fondova (shvaćenih u kvantumu, strukturi itd.) jeste tačno i u pravu su oni koji ga ističu. No je li to i potpun odgovor na pitanje o uzrocima inflacije? Objašnjenja da inflaciju izazivaju višak emitovanog novca, kredita i slično, te manjak roba ili deficitarni bilans plaćanja — nisu zadovoljavajuća jer ne kažu zašto je uopšte ili baš tada (a ne ranije ili kasnije) došlo do prekomerne emisije novca, kredita i manjka roba, deficitarnog bilansa, odnosno zašto se pojavila inflacija.

Višak novca i manjak roba, na primer, posledica su nečeg, a ne i autonomni uzrok, ali kada već dođe do njihove pojave, onda oni mogu izazvati određene posledice. Prema tome, kao uzročnici inflacije, višak novca ili manjak robe imaju akcesorni karakter, jer zavise od drugih uzroka. Tek s nastankom tih uzroka može doći do neravnoteže između novčanih i robnih fondova, i obrnuto.

Koji su esencijalni uzroci koji mogu narušiti ravnotežu roba i novca, dovesti do pojave ili održavanja inflacije u jednoj zemlji?

Ima ih više. Mogu se prikazati na razne načine: nabrajanjem svakog uzroka ponaosob, metodom klasifikacije prema nekom zajedničkom obeležju i slično. Mi smo se odlučili za klasifikaciju koja ima na umu kriterijum da li na pojavu inflacije utiču uzroci koji su nastali

---

[7] Vidi, pored ostalih radova, posebno: *Кредитно-денежная система капитализма после второй мировой войни*, Москва, 1954.

[8] Opširnije o ovome vidi u: Э. Брегель, *Налоги, займы и инфляция на службе империализма*, Москва, 1953.

[9] M. Gavrić, *Inflacija u svetlosti Marksove teorije reprodukcije*, „Pregled", maj 1960, Sarajevo.

[10] Dr M. Vučković, *Inflacija u savremenoj teoriji*, „Finansije", novembar-decembar 1959, Beograd.

[11] Prof. inž. S. Ćuković, *Unutrašnja stabilnost i nestabilnost*, Skoplje, 1962.

[12] Dr M. Ćirović, *Savremeni problemi inflacije u svetu*, „Ekonomist", Beograd, 1960.

u zemlji ili u inostranstvu. Polazeći od toga, uzroci inflacije se javljaju kao interni i kao eksterni.

Grupu internih uzroka obrazuju: elementarne nepogode, politički i privredni sistem i politički odnosi u zemlji, razvojna i tekuća ekonomska politika i način njihove realizacije, tehnološka i druga osposobljenost privrede.

Značajniji činioci koji obrazuju grupu eksternih uzroka jesu: rat i druge teškoće koje proizlaze iz bilateralnih ili multilateralnih odnosa između država i bilateralni ili multilateralni ekonomski odnosi u kojima se određena zemlja nalazi.

Elementarne nepogode (zemljotresi, poplave, suše itd.) nastaju spontano, vremenski neodređeno, mogu se pojaviti samo u jednoj državi ili u više njih istovremeno ili u različnim periodima i ako su većeg obima i dejstva mogu izazvati velike materijalne i ljudske gubitke, zbog čega može (ali i ne mora) da se naruši novčano-robna ravnoteža i da se pojavi inflacija. Za ograničavanje pojava elementarnih nepogoda savremena država može dosta da učini, no ne i sasvim da ih isključi, niti da u svakom slučaju (bar za sada) predvidi vreme nastanka, generalne materijalne i druge posledice. S obzirom na sve to, elementarne nepogode se, kao mogućni uzročnik inflacije, izdvajaju u posebnu grupu.

Slabosti u privrednom i političkom sistemu, organizaciji države, te zaoštreni politički odnosi između klasa ili grupa, naroda i narodnosti mogu dovesti do političkih i drugih stresova i konfrontacija, ekonomske nestabilnosti i inflacije. Defekti u razvojnoj, tekućoj ekonomskoj i drugoj politici vlade ili nadležnog privrednog organa mogu biti veoma značajan uzročnik inflacije.

I tehnološka i druga nedovoljna osposobljenost privrede (zbog niske produktivnosti, čestih kvarova, zastoja, „uskih grla“, nedovoljne konkurentne sposobnosti, visokih troškova proizvodnje, velikih zahteva za premijama i drugim državnim preferencijama itd.) može dovesti do inflacije.

Do inflacije u jednoj zemlji može doći i mimo pomenutih uzroka. To su, na primer, ratno stanje, ekonomske blokade ili druge ekonomsko-finansijske teškoće koje jedna zemlja nameće drugoj, zaoštrena međunarodna politička situacija, monetarna kriza značajnijih valuta, rast cena uvoznih sirovina i nekih drugih roba itd.

U kojoj će meri doći do izražaja uvozni-eksterni uzročnik, zavisi od više okolnosti, a pre svega od organizovanosti i sposobnosti date države da se suprotstavi takvim teškoćama.

Svaki od istaknutih esencijalnih uzroka može se ispoljiti u više oblika. Koji će uzrok pretežno uticati na pojavu inflacije u nekoj državi, zavisi od više okolnosti. Moguće je da inflaciju izazove samo jedan ili dva uzroka, a mogućna je istovremena pojava više njih.

Na pojavu inflacije u Jugoslaviji uticalo je više uzroka. Od mnoštva njih, određeno mesto pripada nedostacima samog privrednog sistema. Ova studija se, zapravo, i ograničava na analizu uticaja nekih

segmenata privrednog sistema na inflaciju[13], pri čemu, svakako, treba imati na umu da slabosti privrednog sistema nisu bile jedini uzrok pojave i postojanja inflacije u našoj zemlji.

SISTEM PLANIRANJA I INFLACIJA

Neophodnost planiranja u socijalizmu uočili su još pre više decenija i Karl Marks i Vladimir Iljič Lenjin. Marks se zalagao za plansku raspodelu radnog vremena između pojedinih grana proizvodnje, a Lenjin je tvrdio da se „socijalizam... ne može zamisliti... bez planske državne organizacije koja podvrgava desetine miliona ljudi da se najstrože drže jedinstvene norme u proizvodnji i raspodeli proizvoda"[14].

Sistem planiranja društveno-ekonomskog razvoja u SFRJ nije bio isti za čitavo vreme njenog postojanja. Primenjena su dva sistema: administrativno-centralistički (1946—1951) i decentralizovani sistem (1952—1974). U prvom periodu (1946—1951) sistem planiranja društveno-ekonomskog razvoja u Jugoslaviji počivao je na: obaveznim državnim opštim i regionalnim planovima; obaveznim normama i normativima; zakonskoj obavezi da se izvršavaju planske proporcije i drugo.

Ti principi državno-administrativnog planiranja su poznati, pa nema potrebe da ih ovde posebno ističemo. Međutim, osnovne karakteristike decentralizovanog sistema planiranja koji se primenjuje u našoj zemlji jesu: svaka radna organizacija je dobila pravo da izrađuje i donosi tekuće i dugoročne planove razvoja; državni su planovi, u principu, postali indikatori, a ne i obaveze (sem u određenim elementima); koordinacija planova između pojedinih područja, privrednih grupacija i grana nije bila obavezna itd.

Takav sistem planiranja, sa bitnim modifikacijama, primenjivan je u Jugoslaviji od 1952. do 1974. godine. Dvadeset dvogodišnja praksa primene tog sistema planiranja pokazala je da, i pored određenih pozitivnih rezultata, on nije zadovoljio.

Prvo, njegove bitne slabosti su što nije obezbeđivao potrebnu ravnotežu između tražnje i ponude novca i roba. Štaviše, inflacija se, čak, i planirala. Na primer: za 1970. godinu predviđen je (prema prethodnoj godini) realan porast društvenog proizvoda ukupne privrede od 6,5 do 7,5%, a nominalni porast kratkoročne novčane mase do 12% i porast kratkoročnih kredita do 14%[15]; za 1971. godinu planiran je porast društvenog proizvoda za 5 do 5,5%, pod uslovom da se novčana masa tokom prvog tromesečja ne poveća više od 2% prema njenom iznosu

[13] O problemima inflacije autor ovoga rada raspravlja u široj studiji koja će, pod naslovom „Inflacija u SFRJ", uskoro biti objavljena.

[14] V. I. Lenjin, *Dela*, sv. XXVI, str. 325.

[15] *Rezolucije o osnovama društveno-ekonomske politike u 1971. sa stabilizacionim programom*, glava III — deo Dinamika razvoja, tačka 1 i deo Kreditno-monetarna politika, tačka 2 (Biblioteka Savezne skupštine, kolo VII, sv. 12, Beograd, 1971, str. 88. i 94).

krajem 1971. i da se porast novčane mase do kraja 1971. utvrdi krajem prvog tromesečja te godine[16]; i za 1972. godinu programiran je rast društvenog proizvoda za oko 5,5%, a novčane mase najviše do 12%[17].

S druge strane, u praksi ni planirana stopa emisije novca i kredita nije održavana, već je Narodna banka Jugoslavije puštala u opticaj znatno veću masu novca. Odnos između planirane stope rasta društvenog proizvoda i planiranog i ostvarenog porasta nove emisije novca bio je sledeći:

	1970.	1971.	1972.
Planiran društveni proizvod	+ do 7,5%	+ do 5,5%	+ oko 5,5%
Planirano povećanje novčane mase (bez kredita)	+ 12%	+ 2%	+ 12%
Ostvareno povećanje novčane mase	+ 25%	+ 23%	+ 26%

Drugo, postojala je nedovoljna koordiniranost i povezanost planova od radne zajednice do najviše društveno-političke zajednice. Od 1952. do 1974. godine u SFRJ nisu propisani ni primenjeni efikasni metodi koji bi navodili organizacije udruženog rada iste privredne grupacije sa čitavog jugoslovenskog područja da se dogovore o planu razvoja grupacije. U vezi s tim, osnovna smetnja koja se pojavila jeste odsustvo obaveze pojedinih organizacija iste grupacije da se dogovaraju i sporazumevaju u vezi s planovima razvoja.

Treće, nedostatak efikasnih mera i sredstava za obezbeđenje ostvarivanja planskih proporcija (koje su utvrđene planovima društveno-političkih zajednica) i nezadovoljavajući kvalitet primenjenih metoda planiranja doveli su do toga da su savremeni planovi društveno-političkih zajednica u Jugoslaviji više deklaracije, a manje akcioni programi. Iz ovoga i proizlazi pojava da su neke veoma značajne proporcije godišnjih planova (koji su neretko usvajani krajem februara i praktički važili samo 10 meseci) ostvarivane s velikim negativnim odstupanjima (na primer: planira se da se u tekućoj godini poveća emisija novca za 112 indeksna poena, a ostvari se sa 125; da cene porastu za 5%, a one stvarno skoče za 15%; ili: planira se rast budžetske potrošnje za 14%, a ona poraste za preko 20%; predviđa se da izvoz bude veći od uvoza, a u praksi je obrnuto itd.).

Četvrto, federalni plan nije efikasno rešio neke bitne probleme zemlje, a posebno problem privredne stukture. Posledica toga je povećana zavisnost privrednog razvitka od uvoza, čak i onih roba koje bi naša zemlja mogla sama proizvoditi po konkurentnim cenama. Sve

---

[16] *Rezolucije o osnovama politike društveno-ekonomskog razvoja u 1972*, glava III, tačka 2 i tačka 8 (Biblioteka Savezne skupštine, kolo IX, sv. 1, str. 54. i 58).

[17] Samo za I kvartal 1971.

to, pored krupnih platnobilansnih i inflacionih problema, koji se već sada nameću, može u budućnosti da izazove i komplikacije druge prirode.

Peto, sistem planiranja, shvaćen najgeneralnije, nije dovoljno uspešno rešio problem podele rada.

Društveni plan je morao više da respektuje kurs ka specijalizaciji i kooperaciji. To je usporilo i uspešnije uklapanje SFRJ u međunarodnu podelu rada, jer zapostavljanje integracije, specijalizacije i kooperacije održava visoke troškove domaće proizvodnje, otežava da se naša privreda uspešno suprotstavi inostranoj konkurenciji bez visokih refakcija i bonifikacija, i zadržava životni standard na relativno niskom nivou. S druge strane, to jača zahteve za zatvaranjem i regionalizacijom, ne respektuje principe jedinstvenosti jugoslovenskog tržišta i stvara druge probleme, uključujući i one u političkoj sferi. Regionalizam i zatvaranje u prvom redu pogađaju slabijeg. Savremenoj privredi su suviše tesna mala tržišna područja. Ona traži ogromne prostore za delovanje, jer joj to smanjuje troškove proizvodnje i povećava dohodak.

Stanje sistema planiranja u Jugoslaviji je u oštroj koliziji i s Ustavom SFRJ i Programom Saveza komunista Jugoslavije. Program SKJ (koji je planiranju posvetio više tačaka)[18] naglasio je da društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju omogućava, ali i traži da privreda društva, u interesu svakog pojedinog proizvođača i radnog čoveka, bude svesno organizovana, jedinstvena celina, zasnovana na visoko razvijenoj podeli rada. „Takav sklad se postiže svesnim planskim usmeravanjem i razvojem privrede kao celine... Planiranje... je neophodan faktor razvitka socijalističkog društva koje mora da vodi računa i o tome da ne ukine onaj neophodni stepen samostalnosti radnog čoveka, preduzeća i drugih društveno-ekonomskih jedinica...[19]" itd.

I u Platformi za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ samoupravnom planiranju je poklonjena posebna pažnja. „Planovi su, kaže se u tom dokumentu, praktično malo delovali, njihovo postojanje nije sprečavalo stihijski rast. Disproporcije su rasle, kao i ekscesna stanja i kretanja. Takva situacija neminovno je vodila zadržavanju, pa često i jačanju administrativnih intervencija. U nas je dugo vremena, a još i danas, prisutna dilema idejno-političkog karaktera oko uloge plana. Postoje shvatanja da razvijanje planskih komponenata znači jačanje administrativnih, odnosno centralističkih tendencija. Istina, Deveti kongres SKJ utvrdio je određene načelne stavove o daljem razvoju sistema i prakse planiranja. Bilo je i napora da se stavovi Kongresa bliže razrade i ostvare, ali se u tome nije uspelo. U skladu sa zahtevima Devetog kongresa i Drugog kongresa samoupravljača, a u nešto povoljnijoj klimi stvorenoj posle Druge konferencije SKJ i Dvadeset prve sednice Predsedništva SKJ, usvojen je sadašnji društ-

---

[18] *Program SKJ*, glava VI — deo Privredni sistem, „Kultura", Skoplje, 1958, str. 172.

[19] Ibid.

veni plan, za period 1971—1975. godine. Međutim, dobrim delom on je donet na stari način i još uvek ga ne prate predviđeni bitni samoupravni društveni dogovori o politici i uslovima razvoja pojedinih delatnosti, što umanjuje njegov značaj i njegovu efikasnost."[30]

Kada se ocenjuju do sada primenjeni sistemi planiranja, trebalo bi odgovoriti i na sledeća dva pitanja: prvo, koji je sistem planiranja nepovoljnije uticao na inflacioni proces, sistem administrativno-centralistički ili onaj koji je posle njega važio, i drugo, kada je već ocenjeno da postojeći sistem planiranja ne zadovoljava, zašto se nije zamenio?

Po našem mišljenju, ni jedan sistem planiranja nije zadovoljio. A kada se konstatovalo da je i sada važeći sistem planiranja nezadovoljavajući (a posebno sa stanovišta njegove efikasnosti u pogledu obuzdavanja inflacionog procesa) — zašto se nije zamenio drugim, boljim? To naročito ako se ima na umu da su defektnost postojećeg sistema planiranja uočili ne samo naučni radnici već i Predsedništvo SKJ, Savezna skupština i drugi organi. Ima više, i objektivnih i subjektivnih, uzroka za dugo zadržavanje postojećeg sistema planiranja. Dugogodišnjoj konzervaciji toga sistema verovatno je doprinelo i shvatanje po kome svako jačanje planskih komponenata tobože znači jačanje administrativno-centralističkih tendencija. No bez obzira na to gde je idejna osnova takvih shvatanja, dokazalo se da ono direktno protivreči principima koje su zastupali klasici marksizma-lenjinizma, kao i principima koje su utvrdili i Ustav SFRJ i Program SKJ.

Ako Jugoslavija želi da efikasno obuzda inflacioni proces, a to je u više navrata i naglašeno u zvaničnim dokumentima, onda je jedan od esencijalnih uslova (mada ne i jedini) za takav preokret — reforma sadašnjeg sistema planiranja.

Samoupravni sistem planiranja morao bi poštovati sledeće: da se primarno planiranje vrši u bazi; da se do maksimuma obezbedi princip samoupravnog dogovaranja i sporazumevanja ne samo na nivou OOUR već i na nivou grupacija i grana, te društveno-političkih zajednica i banaka (no pri tome treba da se razrade i metodi za brzo rešavanje eventualnih sporova); da se osigura nužna i efikasna koordinacija planova; da se pripremaju ne samo godišnji i srednjoročni planovi već i dugoročni; da se primenjuju najsavremenije naučne metode i sredstva; da se obezbedi najracionalnije rešenje strateških pitanja društveno-ekonomskog razvoja SFRJ i da se donesu efikasne mere i utvrde sredstva za obavezno izvršenje postavljenih ciljeva i zadataka planova.

---

[30] *Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1973.

MONETARNO-KREDITNI SISTEM I INFLACIJA

Osnove monetarnog sistema postavljene su 1945. godine.[21] Od tada do 1974. izvršeno je nekoliko reformi određenih elemenata monetarnog sistema, ali osnove koje je postavio pomenuti zakon, te principi utvrđeni Ustavom FNRJ 1946. i Ustavom SFRJ 1963. godine ostali su do 1974. uglavnom nepromenjeni. To su: Jugoslavija je jedinstveno monetarno područje; zakonsko sredstvo plaćanja je dinar; sve propise u vezi s emisijom, paritetom i prometom novca donose savezni organi; najviša emisiona ustanova u SFRJ je Narodna banka Jugoslavije itd.

Za analizu uticaja monetarno-kreditnog sitema na inflaciju od naročitog su značaja: prvo, kriterijumi za emisiju i alokaciju primarnog novca i kredita; drugo, prava i obaveze vrhovne emisione ustanove u vezi s održavanjem kupovne snage novca, i treće, uslovi za mobilizaciju i koncentraciju slobodnih novčanih sredstava i za njihovo kretanje iz jednog područja u drugo itd.

Na obim i intenzitet inflacije, emisija primarnog novca i kredita može uticati deflatorno, neutralno ili akceleratorno. Sve zavisi od doziranja. Za emisiju i alokaciju primarnog novca u razdoblju od 1945. do 1974. godine karakteristično je da zakonom ili aktom slične snage nisu utvrđeni objektivizirani kriterijumi. Emisija i alokacija su vršene na osnovu plana ili *ad hoc* odluka. Taj subjektivni metod efikasno je rešavao određene novčane probleme državnih organa, ali je veoma negativno uticao na inflaciju. Za vreme od 1945. do 1972. godine novčana masa u SFRJ je povećana za 17 puta, a nacionalni dohodak samo za nešto preko 4 puta.

Još 1947. godine, Uredbom o organizaciji i poslovanju Narodne banke[22], utvrđena je obaveza Narodne banke Jugoslavije da čuva vrednost domaće valute (dinara). Tu obavezu verifikovali su i ponavljali svi propisi koji su doneti od 1947. do 1974. godine (a odnosili su se na status Narodne banke Jugoslavije).

Zakonom ustanovljena dužnost Narodne banke Jugoslavije da čuva vrednost domaće valute u principu je dobra. Međutim, niz drugih rešenja privrednog i drugog sistema Jugoslavije derogirali su tu obavezu Narodne banke. Oni su tu banku pretvorili u specifičan servis vlade SFRJ. Više propisa, a posebno postupak za imenovanje guvernera i nekih drugih funkcionera Narodne banke, sputavali su Banku da se uspešnije bori za ostvarivanje svog osnovnog zadatka.

S druge strane, praksa je pokazala da ni Narodna banka nije bila dovoljno energična ili kategorična, da je podlegala zahtevima vlade za enormnu emisiju primarnog novca, tolerisala poslovne banke koje su davale kredite u obimu znatno većem od kvota koje su utvrđivale rezolucije Savezne skupštine o osnovama politike društveno-ekonomskog

---

[21] Zakonom o povlačenju i zameni okupaciskih novčanica od 5. aprila 1945 („Službeni list DFJ", br. 20/45).

[22] Vidi: „Službeni list FNRJ", br. 26/47, od 18. marta 1947.

razvoja itd. Na takvo ponašanje Narodne banke Jugoslavije uticali su razlozi i subjektivne i objektivne prirode.

Ekonomska mobilizacija i koncentracija slobodnih novčanih sredstava stanovništva, privrednih i drugih organizacija u SFRJ su propisom dopuštene, s tim što se tim poslom mogu baviti samo određene institucije (banke, štedionice, štedne kase i neki drugi). Ali analiza tog procesa, sa stanovišta inflacije, pokazuje nedovoljnu stimulativnost banaka da se više angažuju na tim poslovima. Državni propisi su dugo vreme onemogućavali bankama da sredstva prikupljena od štednih uloga plasiraju za namene gde one ocene da će se ostvariti najveća ekonomska korist i u iznosu koji one odrede, a poštujući principe sigurnosti i likvidnosti, već su ih zaduživali da deo tih sredstava plasiraju u određene namene i uz relativno nisku kamatu, kao i da deo tezaurišu kod Narodne banke Jugoslavije beskamatno. Pošto su banke bile dužne da svojim komitentima plaćaju kamatu na deponovan novac, u takvoj situaciji je bilo moguće, a i dešavalo se, da banke koje primaju štedne uloge na njima gube. Zato one nisu pokazivale veliki interes za razvoj štednje, a velike mase novca su ostajale kod stanovništva i pritiskale na robne fondove.

U poslednjih nekoliko godina došla je do izražaja i tendencija podizanja kamatne stope. Zbog prilične nelikvidnosti jugoslovenske privrede i velike tražnje livkidnog novca, banke su same, koristeći se različnim formama, počele da podižu kamatnu stopu. Tako je ova stopa, u pojedinim slučajevima, prešla iznos od 30% godišnje, što je dovelo i do rasta cena.[23]

Posebna slabost monetarno-kreditnog sistema je značajna teritorijalizacija slobodnih sredstava privrede, društveno-političkih zajednica i drugih društveno-pravnih lica.

Analiza kretanja novčanih sredstava i ponašanja ekonomskih subjekata, i na strani ponude i na strani tražnje, naročito od strane privrednih organizacija, pokazuje da je u SFRJ to kretanje dosta ograničeno.

Osnivači poslovnih banaka su do 1973. godine bili, po pravilu, društveno-političke zajednice. Kako je tražnja kredita bila stalno veća od ponude sredstava, mnoge poslovne banke plasirale su svoja sredstva, pre svega, za potrebe svojih osnivača (jer su oni imali posebnu ulogu u politici banke), i to čak i u slučaju kada su se ta sredstva mogla rentabilnije plasirati na nekom drugom području. Takvo ponašanje banaka uticalo je u određenoj meri na opštu efikasnost privređivanja u SFRJ.

SISTEM PROŠIRENE REPRODUKCIJE I INFLACIJA

U administrativno-centralističkom socijalizmu sistem proširene reprodukcije je u neposrednoj vezi s državnim planom i zavisi od njega. Nadležni državni organi, izvršivši nacionalizaciju banaka i najvažnijih

[23] Ovaj podatak je više puta iznošen na sednicama Savezne skupštine tokom 1972. i 1973. godine.

delova privrede, svojim su odlukama utvrđivali potrebu povećavanja proizvodnje određene robe, odnosno odlučivali su koji objekt, gde, kada i s kakvim kapacitetom ima da se gradi. Taj sistem je otklonio određene slabosti koje su došle do izražaja u kapitalizmu, ali je pokazao neke druge (sporo reagovanje na zahteve tržišta, nedovoljna borba za štednju i savremeniju tehnologiju itd.).

Jugoslavija je u vreme od 1946. do 1951. godine primenila administrativno-centralistički model sistema proširene reprodukcije. Suština tog modela je: državnim planom se određuje koja će se proizvodnja proširivati ili osvajati; preko budžeta ili specijalnih fondova finansira se građenje određenih objekata, a iz sredstava preduzeća i banaka — zakonom određene namene itd.

Uvođenjem samoupravljanja taj je sistem postepeno napušten i uveden je novi.

Sistem proširene reprodukcije u našoj zemlji proučavalo je više naučnih radnika.[24] Njihove su ocene u određenim elementima slične, ali ima i razlika. Najveća je podudarnost u oceni da postojeći sistem nije zadovoljio i da ga treba što pre reformisati. Osobito su zanimljive rasprave dr Vladimira Bakarića o sistemu proširene reprodukcije. U njima on ne negira potrebu plana i planiranja. Bakarić smatra da je plan najznačajniji element u zakonu vrednosti, ali se on zalaže i za to da se briga za proširenu reprodukciju protegne na producenta; sistem cena da se tako postavi da omogućuje proširenu reprodukciju i dr.[25]

Dr V. Bakarić je za decentralizirane odluke do preduzeća, ali uz radikalnu reformu instrumenata i ugradnju društvenih elemenata.[26] Po njemu, svaki dohodak iz viška vrednosti ne pretvara se automatski u akumulaciju niti plasira za proširenje proizvodnje. Zato on i izjavljuje: „... nisam za takav sistem gdje sva sredstva ostaju poduzeću na raspolaganju kao vlasniku. Ono mora s njima vršiti svoju društvenu funkciju. Ima za to različitih metoda... Da navedem samo primjer amortizacije kod nas. Mi smo utvrdili stopu amortizacije. Svojevremeno je bila (u prosjeku) iznosila — ne znam tačno — oko četiri posto vrijednosti osnovnih sredstava, i rekli smo: to je akumulacioni fond. To nije amortizacija, to nije njezin smisao. Svi su je manje-više

---

[24] Dr R. Stojanović, dr A. Bajt, dr D. Vojnić, dr Z. Pjanić i drugi.

[25] Dr V. Bakarić, *Aktualni problemi izgradnje našeg privrednog sistema*, Biblioteka ekonomskog pregleda, Zagreb, 1963, str. 51—53. i 60—65.

[26] Ibid., 63. — „Osim toga, i od federacije do poduzeća (danas) je tako velik razmak da on zaista otvara vakuum.. Zato smo rekli: drugovi, tražite vi te puteve. U proširenoj reprodukciji čitav niz grana imaju ne samo datu stopu nego se kroz izvjesno vrijeme ne događa ništa naročito, dakle nema nikakve potrebe za specijalnim razmišljanjima, gdje proces širenja proizvodnje ide gotovo automatski. A negdje treba specijalno razmišljati i skupljati sredstva Dakle, treba stvarati materijalne mogućnosti za takvu, ovdje ne bih rekao intervenciju, nego za izgradnju takvog sistema koji upravo to omogućava. I treba stvoriti sistem koji povezuje ove elemente. Sigurno je: ako bismo naš sadašnji sistem zadržali, da se onda stvara ideologija dezintegracije koja je bila pogrešna i koja je potekla od ljudi koji nisu razumjeli tendencije našeg razvoja".

upotrebljavali i u druge svrhe. Zašto? Zato smo postupili upravo po staroj logici: amortizacija ovdje znači samo neku priznatu stavku koju smo dali u džep poduzeća. Ostavili smo mu je ‚u vlasništvo'. Amortizacija je ispravna onda ako je ona upotrebljena. Prema tome, ako neko poduzeće upotrebi amortizaciju, treba mu je priznati. Ako je ne upotrebljava, onda je dohodak, s kojim treba postupati drukčije. Treba naći instrumente koji tu stvar postavljaju na svoje mjesto. Slično je trebalo postupiti i s proširenom reprodukcijom..."[27]

Analiza sistema proširene reprodukcije u našoj zemlji dovela nas je do sledećih zaključaka. Prvo, da sistem sporo reaguje na podmirenje potreba tržišta za određenim robama i time jača neravnotežu između ponude i tražnje. Drugo, da nije uspešno rešio finansiranje razvoja proizvoda i usluga od posebnog značaja za čitavo jugoslovensko društvo (poljoprivreda, električna energija, metalurgija, bazna hemija i drugo). Niti je sistemom cena to pitanje rešeno kako valja niti na drugi efikasan način. To je dovelo do deficita domaće ponude određenih roba. S obzirom na ograničenost deviznih sredstava, uvoz tih roba nije kadar da podmiri nastali manjak. To vrši pritisak na cene, a državni organi administrativnim rešenjima održavaju niže cene nekih domaćih roba i više uvoznih. Tako, pored zaostajanja razvoja određene domaće proizvodnje i jačanja inflacije, nastaju i diskriminacioni elementi. Treće, poslovne banke, koje raspolažu znatnom masom novca, zbog suviše jakog uticaja lokalnih političkih faktora neretko plasiraju ta sredstva u namene koje nisu nužne, a zapostavljaju razvoj privrednih objekata značajnih za čitavo jugoslovensko društvo. S druge strane, zbog odsustva efikasne razvojne koordinacije, dosta se afirmisalo investiranje u naporedne, ne baš najpovoljnije objekte i slično. A zbog velikog monopola banaka na novčana sredstva za razvoj, njihova distribucija na pojedine korisnike vrši se po visokoj kamati, tako da se još pre završavanja izgradnje objekata stvaraju uslovi za visoke cene. I tako, umesto da novi objekti dovode do pada cena (što je slučaj u mnogim zemljama sveta), oni deluju obrnuto.

ALIMENTACIJA OPŠTE I ZAJEDNIČKE POTROŠNJE I INFLACIJA

Od 1952. do 1974. godine izvršeno je više reformi sistema sekundarne raspodele, tako da ga sada karakterišu: prvo, anticipativno zahvatanje dobrog dela dohotka privrede i vezivanje mnogih poreza za lične dohotke zaposlenih, a ne i za dohodak preduzeća; drugo, veliko korišćenje fiskalnih metoda i proporcionalnih stopa; i treće, od brojnih funkcija koje ima fiskalni sistem, najviše je došla do izražaja finansijska (da obezbedi dovoljno sredstava za pokriće državnih i nekih drugih rashoda). Ekonomska funkcija tog sistema je zakržljala.

Dr Zoran Pjanić je sasvim u pravu kada je konstatovao da je „jedna od najvećih slabosti našeg dosadašnjeg tretiranja fiskalnog si-

[27] Ibid.

stema bila njegovo svođenje na jedan puki instrumentarijum za alimentiranje opšte potrošnje. Svi ostali aspekti fiskalnog sistema, njegov značaj za savremenu robnu privredu, bili su potpuno ispušteni iz vida"[28].

Podaci o stopi rasta nacionalnog dohotka i stopi izdvajanja iz nacionalnog dohotka za budžete i neprivredne fondove u periodu od 1946. do 1973. godine pokazuju da finansijski sistem nije uspeo da uskladi rast budžeta i fondova s rastom nacionalnog dohotka i da radikalnije smanji određene budžetske i fondovske izdatke. Na osnovu fiskalnih i drugih zahvatanja dohotka privrede, budžeti i fondovi svih društveno-političkih zajednica rasli su znatno brže od rasta nacionalnog dohotka.

Analize pokazuju da su ukupni rashodi za takozvanu zajedničku i opštu potrošnju ogromni. Sem toga, oni su iz godine u godinu pokazivali tendenciju daljeg i velikog povećavanja učešća u narodnom dohotku. Na primer, za tu potrošnju je u 1966. godini trošena gotovo trećina društvenog proizvoda — 29,2%. Taj se procent dalje stalno povećavao, što pokazuje i sledeća tabela.[29]

	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.	1971.
Porast u procentima prema prethodnoj godini	—	6,3	14,5	17,2	19,3	21,4
Učešće u društvenom proizvodu u procentima	29,2	30,8	31,8	33,0	32,7	32,9

Pri tome treba imati na umu da je SFRJ, u periodu od 1966. do 1971. godine, imala nacionalni dohodak *per capita* oko 800 američkih dolara, što znači da je privredi, nakon odbitka izdataka za utrošene predmete i sredstva rada, lične dohotke, fiskalne dažbine i kamate, ostajalo premalo para za proširenu reprodukciju. Time se, delom, objašnjava i pojava da, iz petogodišnjeg plana u petogodišnji plan, opada stopa privrednog rasta, da se povećava broj nezaposlenih itd.

Postojeći sistem takozvane opšte i zajedničke potrošnje i sekundarne raspodele omogućio je brži razmah inflacije. On je otežao modernizaciju i razvoj privrednih organizacija (jer je ovima ostajalo malo sopstvenih sredstava za samofinansiranje). Od ukupne mase sredstava kojima su privredne organizacije raspolagale u 1971. godini na sopstvena sredstva otpadalo je svega oko 35%, a 65% je bilo iz kredita, a bankarski krediti bili su preskupi, od 6 do 30, pa i više procenata kamate godišnje. U 1971. godini (prema ekspozeu Džemala Bijedića, podnetom Saveznoj skupštini juna 1973), jugoslovenska privreda je 1972. platila za kamate preko 1.100 mlrd starih dinara.

S druge strane, zbog iznetih razloga, izdaci društveno-političkih zajednica za potrebe uprave, za reprezentaciju, nabavku novih auto-

[28] Vidi izlaganje dr Zorana Pjanića na savetovanju: „Jedinstveno tržište, nacionalne ekonomije i jugoslovenska privreda", „Gledišta", br. 3/1971, str. 428.

[29] *Privredni bilansi Jugoslavije 1966—1971*, SZS, 1973, str. 19.

mobila, inventara itd. u stalnom su rastu. Plate zaposlenih u organima vlasti i uprave su znatno iznad plata zaposlenih u privredi. Mnoge društveno-političke zajednice ne samo što nisu preduzele radikalnije mere za ograničavanje neprivrednih investicija, već obrnuto. Nastojanja da svaka od njih ima što veći broj raznoraznih kulturnih i drugih institucija i svečarskih manifestacija nisu otklonjena.

Ako se savremeni sistem finansiranja takozvane zajedničke i opšte potrošnje ocenjuje sa stanovišta njegovog uticaja na inflaciju u zemlji, naš zaključak je da je on jedan od glavnih prouzrokovača inflacije.

JEDINSTVENO TRŽIŠTE I INFLACIJA

U okviru jedne države zatvaranje prometa roba, radne snage i novca u nekoj regiji ili u nekim područjima može imati štetne posledice (na primer, da poremeti ponudu roba, da dovede do visokih troškova proizvodnje itd.). Zato gotovo sve savremene države sveta nastoje da organizuju jedinstveno tržište.

Stoga je načelo o jedinstvu jugoslovenskog tržišta više puta regulisano našim ustavnim sistemom.

Uvođenjem radničkog samoupravljanja nametnula se potreba novog pravnog regulisanja sistema tržišta u SFRJ, pogotovu što je sistem decentralizovanih opštih odluka na nivou privrede i vlasti, a bez potrebne koordinacije, mogao dovesti do narušavanja jedinstva tržišta.

U tu svrhu, za vreme od 1952. do 1973. godine doneto je više propisa. Iz postojećih odredaba o jedinstvu jugoslovenskog tržišta (a posebno ustavnih) može se zaključiti da je ono već i praksa u našoj zemlji.

Da li je taj zaključak tačan?

Već duže vreme se nastoji da se i u praksi obezbedi jedinstvo tržišta. U tom pravcu su postignuti i određeni rezultati, od kojih se naročito ističu: pravna mogućnost zapošljavanja radnika na čitavoj državnoj teritoriji; nepostojanje federalnih i republičkih propisa koji bi ograničavali plasman roba u republikama i pokrajinama; pravo banaka da otvaraju svoje filijale ili ekspoziture bilo u kojem području u SFRJ itd.

Potanja analiza funkcionisanja jedinstva jugoslovenskog tržišta ukazuje, međutim, na to da i pored dosad uloženih napora (i postignutih rezultata) u praksi ima primera koji pokazuju da je na nekim područjima i tačkama to jedinstvo ograničeno i ne funkcioniše onako kako su to ustavni amandmani zamislili.

Proučavajući globalne uzroke te pojave, dr Zoran Pjanić je došao do zaključka da je „naše tržište bilo dosta razbijeno i zbog istorijsko-objektivnih razloga i zbog privredno-političkog voluntarizma. U prvu grupu spadaju: istorijsko nasleđe, koje se ispoljava u različitim preferencijama pojedinih krajeva u pogledu proizvodnje i potrošnje, i objektivno slaba njihova međusobna povezanost zbog nejednako razvijene

saobraćajne mreže. O drugoj grupi trebalo bi posebno govoriti jer je njen raspon veliki, od delovanja komuna do asimetrične kompartmentalizovane, a ponekad i diskriminacione prakse federacije“[30].

Zatvaranje tržišta, do koga je dolazilo u pojedinim područjima, vršilo se različnim oblicima i metodama. Značajniji od njih su oni u oblasti slobode kretanja radne snage.

Po pozitivnom pravu, radnik, građanin SFRJ, može se zaposliti u radnim i interesnim zajednicama i drugim organima i organizacijama širom Jugoslavije, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ako ispuni konkursom utvrđene uslove. Takva načela su, u osnovi, u praksi i realizovana, ali su evidentirana i neka protivpravna ograničenja, koja donekle sputavaju slobodu kretanja i zapošljavanja. Na primer, „u pojedinim opštinama, s obzirom na problem zapošljavanja radne snage, davano je odobrenje za rad ili za otvaranje prodavnica radnim organizacijama iz drugih opština ili drugih republika samo pod uslovom da se koriste radnom snagom isključivo sa područja opštine gde se formira radna jedinica“[31].

I praksa mnogih organizacija da slobodna radna mesta popunjavaju ne na osnovu konkursa, već na osnovu prijateljskih i drugih veza, otežava mogućnost da se zapošljavaju radnici iz drugih krajeva zemlje, i, što je najvažnije, da se odabiranje za rad najsposobnijih (a prema objektiviziranim kriterijumima) vrši lokalistički i subjektivistički.

Dosadašnja iskustva ukazuju na to da je kretanje radne snage u SFRJ u određenim slučajevima otežano i da se teško uspostavljaju efikasne veze koje bi osigurale potpuniju informisanost o broju i vrsti slobodnih radnih mesta, o kriterijumima koji se zahtevaju za zapošljavanje i o uslovima života i rada zaposlenih. Postoje teškoće i oko odgovarajućeg razmeštaja kadrova, a opšti nivo ličnih dohodaka još više pogoršava to stanje. Ako se tome doda i činjenica da je za veću pokretljivost radne snage, osim ličnih dohodaka, potrebno da se reše i neka druga materijalna pitanja, a pre svega problemi smeštaja i stanovanja, doći će se do zaključka da postoji znatno razvijenije kretanje radne snage prema inostranstvu nego u samoj zemlji.

Ustav i Osnovni zakon o prometu roba, kao i drugi pravni akti, propisali su slobodan promet roba i usluga na celom privrednom području zemlje. Mada je za sprovođenje toga načela u praksu dosta učinjeno, ipak „sadašnji stupanj jedinstvenosti jugoslovenskog tržišta ne bi nas smio zadovoljiti, jer cirkulacija rcbe i kredita između republika zaostaje“[32].

Praksa je pokazala da se ustavne odredbe, kao i odredbe drugih zakonskih propisa o slobodi razmene roba i usluga, u praksi nepotpuno sprovode, odnosno da se slobodnom prometu robe i usluga suprotstav-

---

[30] Dr Zoran Pjanić, op. cit., str. 366.

[31] Citat iz materijala Saveznog javnog tužilaštva, Ktr. br. 257 od 30. juna 1972. godine.

[32] Dr Vladimir Stipetić u anketi NIN-a o jedinstvu tržišta, 1972.

ljaju neke odluke i praksa društveno-političkih zajednica i radnih organizacija kako iz privrede tako i onih iz vanprivrede.[33]

Mada nema preciznih statističkih podataka na osnovu kojih bi se mogao tačno utvrditi stepen cirkulacije roba između pojedinih područja i republika, ocenjuje se da se u proseku međurepublička robna razmena kreće u visini od oko 30% društvenog proizvoda republika, što se smatra nedovoljnom razmenom.[34] Isto tako, ukazuje se na to da je „orijentacija nekih radnih organizacija postavljena tako da vodi nejedinstvenom, zatvorenom tržištu. Primenjujući različitu praksu, u zavisnosti od toga iz kog područja robe dolaze na njihovo tržište, mnoge društveno-političke zajednice narušavaju ustavni princip o jedinstvu jugoslovenskog tržišta"[35].

O tome kakve su metode primenjivale pojedine opštine u Jugoslaviji da bi ograničile pristup nekih privrednih preduzeća iz drugih područja u svoj atar, daje brojne primere već citirani materijal saveznog javnog tužioca.

Kada se radi o odnosima između preduzeća iz raznih republika ili pokrajina, od kojih su jedna proizvođači finalnih proizvoda a druga proizvođači sirovina, nije redak slučaj da dolazi do ograničavanja i sputavanja u pogledu snabdevanja sirovinama (na primer, snabdevanje fabrike „Viskoza" drvnom masom i fabrike „Zorka" olovom i cinkom). Postoji i mnogo prigovora na rad organa u pojedinim opštinama zbog različite politike koju vode prema privrednim organizacijama koje imaju, odnosno koje nemaju sedište na području opštine, a u pogledu dodele zemljišta za privredne objekte i cene za ta zemljišta, u pogledu dodele lokala, odobravanja kredita i slično, što stvara nejednak ekonomski položaj radnih ljudi u tim radnim organizacijama.

O ograničavanju prometa nekih roba i u nekim područjima izneti su i brojni prigovori i primeri na pojedinim skupovima i u štampi. Na primer: „Kosovo s velikom mukom plasira neke svoje proizvode dok roba sa drugih područja gotovo nesmetano dolazi na Kosovo, što je normalno"[36]; „Naši proizvođači žele da plasiraju kiselu vodu „pelisterku" u Beogradu ali to ne ide tako lako. Isto kao što ni voda „knjaz miloš" ne može da prođe kod skopske „Slavije" i „Centrokolonijala" "[37].

Prema anketi koju je sprovela Privredna komora Jugoslavije[38], ključne pozicije u trgovinskoj mreži na malo (oko 62% slučajeva)

[33] Vidi o tome šire u materijalu Pravredne komore Jugoslavije: „Sprovođenje ustavnih amandmana o jedinstvu jugoslovenskog tržišta", Beograd, jun 1972.

[34] Primer je uzet iz osnovnog materijala za savetovanje o razvoju i funkcionisanju jedinstvenog jugoslovenskog tržišta u CV SSJ 1972.

[35] Citat je uzet iz materijala Komisije za društveno-ekonomske odnose CV SSJ za sednicu od septembra 1972.

[36] Ilija Vakić u anketi NIN-a iz 1972.

[37] Inž. S. Matkalijev, republički sekretar za industriju SRM. Ibid.

[38] Vidi materijal Komisije za društveno-ekonomske odnose Veća Saveza sindikata Jugoslavije: „Neki aktuelni problemi sticanja i raspodele dohotka na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu", Beograd, 30. jun 1972, str. 11.

imaju lokalna preduzeća koja su se najčešće orijentisala na snabdevanje robom sa svog područja, čime, u stvari, drže monopol na tržištu određenih proizvoda. Snabdevenost u tim mestima bila bi, svakako, mnogo potpunija, a i cene povoljnije, kada bi na tim tržištima više bila prisutna i preduzeća iz drugih gradova i republika.

Još uvek značajno prisustvo vanekonomskih momenata u čitavoj prometnoj sferi jedan je od krupnih razloga postojanju tendencije zatvaranja privrede na područjima nekih užih društveno-političkih zajednica. Prevladava klima favorizovanja lokalnih privrednih organizacija.

Evidentirani su i slučajevi da u periodima zastoja u plasmanu pojedinih roba lokalna trgovina nastoji da plasira gotovo isključivo artikle (asortiman i kvalitet) koje kupuje samo kod proizvođača u sopstvenoj republici ili u svom užem kraju. I obrnuto: da pri visokoj konjunkturi i deficitarnosti proizvodnja podmiruje pre svega zahteve trgovina u vlastitoj republici, odnosno na svom užem području, zapostavljajući potrebe ostalih područja. A kada bi se tržišni mehanizam mogao potpuno ispoljiti, do tih pojava, dakako, ne bi dolazilo.

I pored važećih principa po kojima posluju zemljoradničke zadruge u otkupu, nisu retki slučajevi faktičnog monopolisanja otkupa određenih kultura i drugih poljoprivrednih proizvoda za lokalnu unutrašnju ili izvoznu trgovinu, odnosno lokalne prerađivačke kapacitete prehrambene industrije.

Takvo stanje u organizaciji otkupa i prometa poljoprivrednih proizvoda, kao i u organizaciji trgovinske mreže u celini, ozbiljno umanjuje mogućnost pozitivnog efektuiranja tržišnih principa i efikasnog delovanja tržišnog mehanizma. Sve to u suštini vodi zatvaranju i rascepkanosti tržišta, odnosno njegovom nejedinstvu, bez obzira na to da li se, i koliko, iscepkani tržišni segmenti poklapaju s administrativnom podelom društveno-političkih zajednica.[39]

„Bilo je i ima slučajeva da su zakonski propisi isti za sva poduzeća u zemlji, ali da se dozvola za otvaranje trgovine daje poduzeću sa svog područja a ne onom iz susjedne društveno-političke zajednice. Davanje takvih dozvola je diskreciona odluka nadležnih vlasti, i one mogu staviti, a često su stvarno i stavljale, poduzeća u neravnopravan položaj. Ili, neki put nije čak ni potrebno da se u to diskriminiranje radne organizacije iz druge društveno-političke zajednice umiješa administracija. Poslovođe trgovinskih radnji mogu robu nabavljati samo od poduzeća iz vlastite društveno-političke zajednice."[40]

Na osnovu iznetih primera može se zaključiti: prvo, da su normativnim aktima nadležnih državnih organa do sada regulisani samo neki elementi jedinstvenog tržišta, a neki još nisu; drugo, da neka re-

---

[39] Šire o tome videti u materijalu Privredne komore Jugoslavije: „Sprovođenje ustavnih amandmana o jedinstvu jugoslovenskog tržišta", Beograd, jun 1972.

[40] Dr M. Handžeković, *Udruženi rad i ustavne promene*, Zagreb, 1971, str. 204.

šenja privrednog sistema (o kretanju novca, udruživanju radnih organizacija itd.) narušavaju jedinstvo jugoslovenskog tržišta, vode njegovom zatvaranju, stvaranju specifičnih monopola itd.; i treće, da se zbog nedovoljno efikasnog državnog kontrolno-inspekcijskog aparata (a u prvom redu zbog malog broja ljudi, niskih plata, nerešenog stambenog pitanja, prevelikog uticaja nekih funkcionera nižih društveno-političkih zajednica na službeno napredovanje inspektora i drugo) u nekim organizacijama udruženog rada ili opštinama svesno ne sprovode pojedine odredbe o jedinstvu tržišta ili se otežava rad organizacijama iz drugih opština, a krivci se ne kažnjavaju.

Te i druge slabosti sistema jedinstva jugoslovenskog tržišta dovele su do monopola ponude određenih roba. Eklatantan je primer, koji je krajem 1973. izneo u Saveznoj skupštini savezni sekretar za tržište Nikola Stojanović, hladnjače u Ljubljani, u čijoj je zalihi bilo preko 3.000 tona upotrebljivog mesa, ali ga distributeri nisu hteli kupiti iako im se nudilo po povoljnoj ceni i time su stvorili nestašicu mesa u maloprodaji. Ovo su učinili zato da bi od nadležnih državnih organa iznudili odluku o novom povećanju cena mesa. Time su stvorili relativno povoljne psihološke i druge uslove za nemir na tržištu, to jest za rast cena.

Premda se uticaj kvantitativnih dimenzija pojava nejedinstvenosti jugoslovenskog tržišta na inflaciju teško može precizno utvrditi, sa mnogo sigurnosti se može reći da on nije mali.

SPOLJNOTRGOVINSKI SISTEM I INFLACIJA

Uvođenjem sistema samoupravljanja u Jugoslaviji (posle 1950. godine) postepeno je napušten sistem državnog monopola spoljne trgovine i otpočeo je proces stvaranja novog spoljnotrgovinskog sistema. Za vreme od 1951. do 1974. godine doneto je više saveznih propisa. Posebno su značajni oni od 1966. godine. Njima su, u priličnoj meri, liberalizovani spoljnotrgovinski promet i poslovanje. Svaka je proizvodna organizacija, u principu, dobila pravo da sama izvozi ili uvozi gde želi i po cenama s kojima se ona složi itd.

Sistem spoljne trgovine Jugoslavije koji je utvrđen 1966. godine važi, uz izvesne modifikacije, i danas, ali je i on ispoljio i pozitivne i negativne osobine.

Sa stanovišta inflacije, pozitivno su delovali relativno olakšano snabdevanje privrede reprodukcionim i drugim materijalom, bolja snabdevenost tržišta određenim artiklima široke potrošnje, veći uticaj inostranih privreda na jugoslovensku, a s tim u vezi i pojačano interesovanje naše privrede da se modernizuje itd.

Koje su značajnije negativne osobine savremenog sistema spoljne trgovine Jugoslavije?

Prvo, taj je sistem doveo do povećanja trgovinskog debalansa Jugoslavije.

Do 1965. godine (sem 1946) SFRJ je imala trgovinski deficit, no on nikada nije premašio iznos od 6,500 miliona dinara. Za vreme od 1965. do 1971. godine trgovinski deficit SFRJ nikada nije bio manji od 5,500 miliona dinara, a 1971. je dostigao čak iznos od preko 21,000 miliona dinara.

Ti podaci pokazuju da odnos između jugoslovenskog izvoza i uvoza roba, u apsolutnim iznosima, iz godine u godinu postaje nepovoljniji na štetu izvoza. Iako je poslednjih nekoliko godina došlo do povećanja nerobnog priliva (pre svega povećanjem doznaka jugoslovenskih radnika koji su otišli na rad u inostranstvo) i na toj osnovi do poboljšanja platnog bilansa, postojeći robni deficit i njegove tendencije su nepovoljni.

Drugo, niska carinska zaštita jednih a visoka drugih roba podsticala je, s jedne strane, zaostajanje domaće proizvodnje sirovina i nekih poljoprivrednih roba (Jugoslavija, na primer, već više godina uvozi poljoprivredne proizvode u iznosu od nekoliko stotina miliona američkih dolara godišnje, iako ima sve mogućnosti ne samo da stoprocentno podmiruje svoje potrebe poljoprivrednim robama već i da ih izvozi u većim količinama nego što je to bio slučaj do sada). S druge strane, to je dovelo do hipertrofiranog razvoja kapaciteta nekih delova industrije.

Sem toga, činjenica da je carinskim sistemom uvedena visoka carinska stopa za uvoz sredstava za rad (čak i onih koja se u nas ne proizvode) uslovila je da se carinom zahvataju ogromna sredstva iz privrede, a što je, na drugoj strani, održavalo visoke troškove proizvodnje.

Treće, sistem je omogućio da se izvoze i deficitarne sirovine ili polufabrikati da bi se kasnije, kao prerađevine, ponovo uvozile, ali po znatno višoj ceni. U tim slučajevima se ne radi o nemogućnosti jugoslovenske privrede da ona preradi određene sirovine ili polufabrikate i da snabde tržište finalnim dobrima po konkurentnim cenama ili tehničkim standardima, već o defektima sistema koji je svakom izvozniku obezbeđivao određene pogodnosti, bez obzira na štete koje tim izvozom može pretrpeti jugoslovenska privreda kao celina (slučaj izvoza prediva, sode, bakra i drugih roba).

Četvrto, važeći sistem refakcija i drugih izvoznih stimula sa stanovišta inflacije pokazao je dva krupna nedostatka. Favorizovao je bruto, a ne neto devizni priliv i doveo je do jačanja konkurencije nekih izvoznih preduzeća na domaćem tržištu, ali ne u pravcu sniženja, već podizanja cena. Izvozna preduzeća su to činila zato što su izvoznim refakcijama i drugim pogodnostima ne samo pokrivala veću otkupnu cenu nego su i dobro zarađivala.

Brojni primeri pokazuju da je postojeći sistem refakcija i nekih drugih izvoznih stimula u Jugoslaviji nepovoljno uticao i na inflaciju i na neka druga područja privrednog života.

Peto, nedovoljna koordinacija nastupa jugoslovenskih izvoznika, odnosno uvoznika na inostranim tržištima, u mnogo slučajeva je dovela do povećanja konkurencije među jugoslovenskim preduzećima, i to: prilikom izvoza — da jedno drugom skida cenu, a prilikom uvoza —

da je povećava. Ta slabost jugoslovenskog sistema spoljne trgovine je osobito došla do izražaja u trgovini sa zemljama koje imaju državni monopol spoljne trgovine. U trgovini s tim partnerima sa jugoslovenske strane nastupalo je (ponudom ili tražnjom) stotine preduzeća (od kojih je veliki broj tamo imao i svoja stalna predstavništva, tako da je broj lica koja su predstavljala ili zastupala jugoslovenske firme u tim zemljama bio enormno visok, a za njegovo se izdržavanje davale nepotrebno ogromne sume novca), a sa strane partnera iz tih zemalja — samo jedno! U takvoj situaciji nije teško proceniti ko je bivao oštećen.

Pored određenih materijalnih gubitaka (na izvozu, odnosno uvozu), taj defekt sistema spoljne trgovine nepovoljno je uticao i na inflaciju u našoj zemlji.

Šesto, zbog nekih slabosti u ostalim segmentima privrednog sistema Jugoslavije i drugih razloga, kao i zbog slabosti samog spoljnotrgovinskog sistema, inostrana inflacija se uvozom roba multiplicirala u našoj zemlji. Sistem još nije stvorio efikasne amortizere, a tekuća ekonomska politika nije omogućila da se naša zemlja na vreme i više emancipuje od uvoza određenih roba (svakako, pod uslovom da cene u domaćoj proizvodnji budu konkurentne i da odgovaraju tehničkim normama) i da se strateške sirovine nabavljaju onda kada su cene na svetskim berzama ili kod proizvođača najniže itd.

ZAKLJUČAK

Privredni sistem SFRJ je u razdoblju od 1945. do 1974. godine pomogao da se postignu značajni rezultati u razvoju privrede, zaposlenosti itd. Ali je on ispoljio i određene slabosti. Neke od njih podsticale su inflaciju, odnosno otežale njeno zaustavljanje.

Broj i obim defekata savremenog privrednog sistema su takvi da izlaz iz postojeće situacije nije moguće naći manjim, fragmentarnim korekcijama, već temeljnim preispitivanjem i menjanjem pojedinih elemenata privrednog sistema o kojima je bilo reči i u ovom radu.

Momir Stojković

JUGOSLOVENSKO-ITALIJANSKA DRŽAVNA GRANICA U SVETLOSTI MEĐUNARODNIH UGOVORA

Svojim notama uručenim Jugoslaviji 21. februara, 11. i 19. marta i 16. aprila ove godine italijanska vlada se pridružila revandikacionim i iredentističkim pretenzijama neofašističkih snaga prema jugoslovenskoj teritoriji koja je posle drugog svetskog rata činila tzv. zonu B Slobodne Teritorije Trsta, i time pokušala da ospori suverenitet Jugoslavije nad tom teritorijom. Sve to ukazuje na potrebu ponovnog razmatranja međunarodnopravnih i političkih osnova jugoslovensko-italijanske državne granice, kao i vraćanja tzv. tršćanskom pitanju, koje je na mirovnim konferencijama posle oba svetska rata bilo jedno od najspornijih u razgraničenju između evropskih država. To utoliko pre što te najnovije pretenzije padaju u vreme kada se Jugoslavija, na evropskoj konferenciji o bezbednosti i saradnji, posebno zalaže za nedeljivost principa nepovredivosti evropskih granica i teritorijalnog integriteta, a posle skoro dvadeset godina razvijanja prijateljskih i dobrosusedskih odnosa Jugoslavije i Italije, koji su uzimani kao primer aktivne i miroljubive koegzistencije zemalja s različnim društvenim sistemima, čija je državna granica jedna od najotvorenijih u Evropi, a ekonomska razmena i malogranični promet veoma razvijeni.

KRATAK OSVRT NA ODNOSE DO DRUGOG SVETSKOG RATA

Iako je tada bila najslabija evropska velika sila, Italija je još početkom ovoga veka pokazivala imperijalističke težnje prema balkanskim zemljama, pokušavajući da im se približi i da ih ohrabri u borbi protiv Austro-Ugarske, ali protiveći se deobi njihovih teritorija između velikih sila pošto je u tome videla slabljenje mogućnosti za svoje planove i interese. Ona je zato već pred prvi svetski rat i posle njegovog početka vodila politiku laviranja između dve grupe evropskih sila, obećavajući podršku onoj koja je bila više spremna da udovolji njenim aspiracijama prema istočnoj obali Jadrana. Pošto su interesi Italije u tom pogledu bili mnogo više suprotstavljeni Centralnim silama, ona je uspela da joj za njen ulazak u rat protiv Centralnih sila, a na osnovu

tajnog Londonskog pakta od 5. aprila 1915. godine, sile Antante obećaju slovenačke teritorije sa obe strane reke Soče, Istru, Dalmaciju i ostrva, kao i Valonu u Albaniji.

Mada nisu znali za odredbe tajnog Londonskog pakta sve dok ga Lenjin nije objavio zajedno sa drugim tajnim ugovorima carske Rusije posle izbijanja oktobarske revolucije, Jugoslovenski odbor za ujedinjenje i srpska vlada su od početka istupali protiv italijanskih pretenzija na našu teritoriju. Početkom maja 1915. u Nišu je kongres predstavnika jugoslovenskih naroda odlučno protestovao protiv obećanja jugoslovenskih teritorija Italiji.

Izgledi Italije da ostvari data joj obećanja rasli su sve do ulaska SAD u rat i izbijanja oktobarske revolucije. SAD nisu prihvatale tajni Londonski ugovor zbog njegove nesaglasnosti s Vilsonovim shvatanjima o samoopredeljenju naroda koji su živeli u sastavu Austro-Ugarske, zbog njegovog isticanja potrebe za uspostavljanjem etničke i prirodne granice između Jugoslavije i Italije, a tu je granicu, po njemu, činila reka Soča. Predsednik Vilson je naglašavao da italijanske granice treba „izmeniti prema jasno izraženim nacionalnim obeležjima."[1] Ali kasnije je i Vilson odstupio od tih stavova u korist Italije, koja je, posle pobede nad Austro-Ugarskom, uspela da najvažnije odredbe Londonskog pakta unese u ugovor o primirju s Austro-Ugarskom, potpisanom u Padovi 3. novembra 1918. godine. U isto vreme Italija je zaposela najveći deo područja istočne obale Jadrana.

Na pariskoj mirovnoj konferenciji 1919—1920. godine, Italija se uporno pozivala na odredbe Londonskog pakta po kome je trebalo da dobije oko 2 miliona stanovnika, od toga 1,3 miliona naših naroda, kao i uvažavanje tobožnjih strategijskih razloga svoje bezbednosti, dok je jugoslovenska delegacija na osnovu etničkih, geografskih, ekonomskih i drugih argumenata bila za staru austro-italijansku granicu i nije tražila slovenačke teritorije sa zapadne strane pomenute granice. Jugoslovenska delegacija je osporavala italijanske argumente i pretenzije prema Gradiški, Gorici, Trstu, Istri, Dalmaciji i ostrvima.[2]

Suprotni interesi i protivrečni argumenti zainteresovanih država, delimična podrška jugoslovenskih zahteva od strane SAD, odnosno potpuna podrška zahtevima Italije od strane Francuske i naročito Velike Britanije, koja je želela ojačati Italiju naspram Francuske kako bi se uspostavila nova ravnoteža snaga u Evropi, kao i to što su se ove dve sile našle između obećanja datih Italiji Londonskim paktom i protivljenja SAD i jugoslovenskih argumenata, onemogućili su rešenje raz-

[1] Drugi, revidirani nacrt tač. 9 predsednika Vilsona glasio je: „...Kako Italija nema ni ekonomskih ni nacionalnih prava na istočnu obalu Jadranskog mora, njen se zahtev pre svega mora smatrati agresivnim. Pošto bi se Italija jednom utvrdila na toj obali, logika strateške bezbednosti zahtevala bi prodiranje u unutrašnjost i proširenje italijanskog imperijalističkog uticaja na balkanske države..." Vidi: D. R. Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917—1919*, Beograd, 1970, str. 37. i dalje.

[2] Vidi: A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919—1920*, Beograd, 1969, str. 147—156.

graničenja između Italije i Jugoslavije — iako je bila obrazovana međusaveznička komisija za ispitivanje spora, iako je predsednik Vilson predlagao i plebiscit posle neprihvatanja novopredložene linije razgraničenja, koja je bila povoljnija za Italiju nego njegov prvobitni predlog. Pomirljiva politika tadašnje Jugoslavije, politika koja se sastojala u izbegavanju sukoba s Italijom, pozivanje na načelo narodnosti i podrška SAD, zbog koje su one došle u otvoren sukob s Italijom, koja je zbog toga napustila konferenciju mira u Parizu, onemogućili su eventualne nekontrolisane italijanske akcije. Međutim, kada je predsednik Vilson napustio mirovnu konferenciju zbog bolesti, Kraljevina SHS je pod pritiskom i pretnjom ratom od strane Italije i diplomatskim pritiskom dveju zapadnoevropskih sila kapitulirala, odnosno pristala na zaključenje Rapalskog ugovora s Italijom (12. novembra 1920), kojim je utvrđena granica između dve države.[3]

Rapalskim ugovorom Italija je dobila veliki deo naše teritorije — Gradišku, Goricu, Trst i gotovo celu Istru, zatim grad Zadar s okolinom i ostrva Cres, Lošinj, Palagruž, Lastovo i Vis. Tim ugovorom je formirana i „Slobodna i nezavisna država Rijeka“, uz obostranu obavezu čuvanja njene nezavisnosti, koju je Italija pogazila već krajem iste godine upadom grupe fašista i proglašenjem njenog prisajedinjenja Italiji, što je Kraljevina SHS priznala Rimskim paktom u januaru 1924.

Tako popustljiva politika Kraljevine SHS dopustila je da van naših granica ostane gotovo 10% jugoslovenskog stanovništva, u čijem sastavu se nalazilo preko 35% slovenačkog naroda, i to najviše u Italiji, koja je dobila čak veći deo teritorije Slovenije nego što je bilo predviđeno Londonskim paktom.[4] Rapalskim ugovorom Italija je dobila i ekonomske koncesije u Dalmaciji, a Italijanima sa teritorije bivše Austro-Ugarske priznato je pravo opcije, što je bilo predviđeno i Senžermenskim ugovorom.

STANJE U DRUGOM SVETSKOM RATU

Posle okupacije Jugoslavije 1941. godine, Italija dobija, prema unapred utvrđenom planu podele s Nemačkom, celu Sloveniju, izuzimajući Štajersku i Gorenjsku, koje je uzela Nemačka; zatim, Hrvatsko primorje, Dalmaciju i Crnu Goru. Ona zadržava i takozvani jadranski obalni pojas, koji je nominalno pripao „Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“,

[3] Tekst Rapalskog ugovora i širi komentar njegovih odredaba vidi kod: dr Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968, str. 200—206.

[4] Takvi rezultati razgraničenja bili su „posledica upornosti Rima da uspostavi s Jugoslavijom tzv. strateške granice, pritiska velikih sila — i Francuske i Britanije — na jugoslovensku vladu da se diktat u Rapalu mora prihvatiti, ali do cepanja živog tela slovenačkog naroda došlo je i zbog Pašićeve ravnodušnosti, Trumbićevog partikularizma, kao i poniznosti slovenačkih klerikalaca i liberala pred novim režimom u Beogradu“ — kaže Dedijer. (J. Božić — S. Ćirković—M. Ekmečić—V. Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1972, str. 405).

ali ga je ova, sporazumom Pavelića i Musolinija, ostavila pod italijanskom vojnom kontrolom. Tako je Italija pokušala da obezbedi za sebe celu jugoslovensku, pa i albansku obalu Jadrana.

Narodnooslobodilački pokret jugoslovenskih naroda od početka je, pored ostalog, imao cilj da obezbedi teritorijalni integritet zemlje i priključi zemlji matici teritorije koje su ostale u granicama Italije i Austrije. Aktivnost u tom pravcu osobito je razvijena posle kapitulacije Italije. Okružni NOO za Istru proglasio je 13. septembra 1943. godine otcepljenje Istre od Italije i njeno ujedinjenje s Hrvatskom. Tu odluku je 20. septembra iste godine potvrdio ZAVNOH „odlukom o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj, bratskoj zajednici naroda Jugoslavije" i poništio sve ugovore koje su stara Jugoslavija i Pavelić zaključili s Italijom. Isto tako, Vrhovni plenum Osvobodilne fronte Slovenije doneo je 16. septembra iste godine odluku o prisajedinjenju Slovenačkog primorja slobodnoj Sloveniji u demokratskoj Jugoslaviji. Te odluke je potvrdilo i Predsedništvo AVNOJ-a na II zasedanju.

Prilikom susreta sa Čerčilom avgusta 1944. u Italiji, Tito je istakao pravo naroda Istre i Slovenačkog primorja da žive zajedno s ostalim jugoslovenskim narodima i zahtev Jugoslavije za pripajanje tih krajeva zemlji matici. Čerčil je odgovorio da se „status Istre, koja još uvek ostaje italijanska, ne može prejudicirati", pa je zatim dodao da bi „možda bilo dobro odvojiti je od italijanske suverenosti, ali se o tome mora odlučivati na mirovnoj konferenciji". Tito je onda naglasio da ta područja ni do tada ne treba da ostanu pod italijanskom administracijom i da Jugoslavija, koja je već oslobodila deo tih teritorija, treba da učestvuje u upravljanju njima.[5] Već tada se, kao i kasnije, pokazalo da su vojni razlozi upućivali zapadne saveznike na veću saradnju s Narodnooslobodilačkom vojskom Jugoslavije upravo u ovim područjima i području prema Austriji, ali su politički razlozi, odnosno jugoslovenski zahtevi za ovim teritorijama, uticali na smanjenje obima zajedničke aktivnosti. I kasnije, kada je jedinstvena Privremena vlada DFJ u svojoj programskoj deklaraciji istakla aktivnost na prisajedinjenju tih teritorija, „utoliko pre što su se opštim narodnooslobodilačkim ustankom... u toku rata (naši narodi u njima — *M.S.)* faktički već priključili i opredelili za DFJ", i pored našeg značajnog doprinosa savezničkoj pobedi, i pored obezbeđenja međunarodnog priznanja i kontinuiteta države, Jugoslaviji je tek predstojala borba za prisajedinjenje tih teritorija.

Zapadni saveznici su se u završnim operacijama u Italiji posebno trudili da što pre i sa što većim snagama oslobode Trst i susedno područje i usmere se prema Austriji. Međutim, jedinice naše oslobodilačke vojske brže su napredovale, pa su 30. aprila 1945. godine oslobodile Rijeku i Pulu i ušle u Trst, koji su sledećeg dana potpuno oslobodile, kao i Tržič i Goricu, i sastale se na Soči sa savezničkom armijom.

[5] Vidi: V. Čerčil, *Drugi svetski rat*, t. VI, Beograd, str. 85.

Feldmaršal Aleksander, komandant savezničkih snaga za Sredozemlje, izvestio je istog dana Čerčila da su jugoslovenske trupe oslobodile Trst i da bi njegovo naređenje za okupaciju Julijske krajine dovelo do borbe s Jugoslovenskom armijom. Zapadni saveznici su zato počeli s demonstracijom snage i političkim pritiskom, zahtevajući u isto vreme da se jugoslovenske trupe povuku iz Pule, Trsta, Tržiča i Gorice radi uspostavljanja savezničke vojne uprave na tom području.[6] Taj pritisak je kulminirao do te mere da je Jugoslavija bila primorana da 9. juna 1945. zaključi sa SAD i Velikom Britanijom Sporazum o Julijskoj krajini (takozvani Beogradski sporazum), po kome je ta pokrajina bila podeljena na dva dela, odnosno dve okupacione zone, tzv. Morganovom linijom. Zona zapadno od te linije obuhvatala je Pulu i pristaništa na zapadnoj obali Istre, Trst i železničke pruge i puteve koji odatle vode ka Austriji preko Gorice, Kobarida i Tržiča. Jugoslovenske trupe su po tom sporazumu napustile, 12. juna, naznačeno područje, a savezničke trupe su preuzele komandu na svim pomorskim, suvozemnim i vazduhoplovnim snagama. Na tom području ostaje jugoslovenski odred od 2000 vojnih lica. Sporazum ne prejudicira definitivnu sudbinu tog područja, kao ni područja istočno od Morganove linije, koje ostaje pod okupacijom Jugoslavije.[7]

Upornost koju su zapadni saveznici pokazali vršeći vojni i politički pritisak radi povlačenja jugoslovenskih trupa iz naznačenog područja nije bila rukovođena vojnim razlozima tog momenta, već — kako Čerčil otvoreno priznaje — političkim interesima i strateškom zainteresovanošću za to područje, za kontrolu nad njim radi sticanja povoljnijih budućih pozicija prema Jugoslaviji i prema sovjetskom prisustvu u Mađarskoj i Austriji.[8] Takođe, ni „američka vlada nije ni jednog momenta smatrala da Trst ode Jugoslaviji. To je bio Ruzveltov stav, i to je bio i moj stav“, pisao je kasnije Truman u svojim memoarima.[9] Radilo se, u stvari, o tome da se Sovjetski Savez i Jugoslavija ograniče u napredovanju prema zapadu kako bi se izbeglo pravilo da svaki saveznik može zadržati pod okupacijom teritoriju koju oslobodi od nepri-

[6] „...Mi smo se borili da bismo oslobodili svoju zemlju.. ali i da bismo oslobodili onu našu braću koja su bila najpodjarmljenija preko dvadeset godina pod tuđinom. Sada definitivno rješenje o definitivnom pripajanju tih dijelova naše zemlje našoj državi treba da donese mirovna konferencija. Svojim oslobođenjem, ili, kako to nazivaju, okupacijom tih krajeva, mi nikoga nismo postavili pred svršen čin. Mi smo snagom svoga oružja stigli na Soču i u Furlandiju, isto onako kao što su saveznici snagom svoga oružja pobijedili neprijatelja u Africi i stigli na Soču. Mi nismo ništa uzurpirali time što smo tjerali neprijatelja dokle smo stigli... Mi imamo pravo da ostanemo tamo kao saveznici, jer hoćemo da se nama priznaju saveznička prava, kao što su nam priznate i dužnosti“ — rekao je Tito u govoru u oslobođenom Zagrebu 21. maja 1945. (Vidi: J. B. Tito, *Govori i članci*, t. I, Zagreb, 1959, str. 270—271).

[7] Šire o ovome vidi: J. Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, 1961, str. 66—103. Tekst Sporazuma vidi u zbirci „Međunarodni ugovori FNRJ“, 1945, sv. 2.

[8] V. Čerčil, op. cit., str. 114, 494—503.

[9] Cit. prema: J. Jeri, op. cit., str. 89.

jatelja, jer su se imale na umu i buduće granice interesnih sfera u Evropi.

Takvo je stanje ostalo sve do stupanja na snagu Ugovora o miru s Italijom i uspostavljanja, njime, takozvane Slobodne Teritorije Trsta.

UGOVOR O MIRU S ITALIJOM I USPOSTAVLJANJE SLOBODNE TERITORIJE TRSTA

Saveznici su na Potsdamskoj konferenciji, sredinom 1945, osnovali Savet ministara inostranih poslova četiri velike sile, čiji je glavni zadatak bio izrada mirovnih ugovora s pobeđenim evropskim zemljama i rešavanje, u okviru tih ugovora, teritorijalnih sporova između pobeđenih i njima susednih zemalja. Takođe je odlučeno da Savet nacrte mirovnih ugovora upućuje mirovnoj konferenciji, koja ne može da ih menja, već samo da čini preporuke koje Savet uzima u obzir prilikom definitivnog utvrđivanja tekstova mirovnih ugovora, što znači da Jugoslavija i druge zemlje nisu mogle neposredno učestvovati u izradi tekstova ugovorâ koji su odlučivali o njihovim granicama. Odlučeno je, isto tako, da ugovore o miru potpisuju sve države koje su bile u ratu s bivšim neprijateljskim zemljama, bez obzira na to prisustvuju li ili ne mirovnoj konferenciji, a da ugovori stupaju na snagu deponovanjem ratifikacionih instrumenata država članica Saveta ministara.

Komisija stručnjaka Saveta ministara koja je bila upućena na lice mesta sa zadatkom da predloži jugoslovensko-italijansku granicu nije mogla postići saglasnost, jer zapadne sile nisu htele prihvatiti etnički kriterijum kao osnovu razgraničenja, što je dovelo do toga da su sve četiri velike sile članice Saveta ministara imale svoje predloge granične linije.[10] Savet ministara je posle toga usvojio kompromisno rešenje, na osnovu novog francuskog predloga, koji se zasnivao na takozvanom principu „etničke ravnoteže", prema kome se hrvatski krajevi koji su bili pod Italijom i deo Istre daju Jugoslaviji, a Gorica, Beneška Slovenija, Kanalska dolina, Tržič i Devin ostaju Italiji, dok se od ostalog spornog dela teritorije formira tzv. Slobodna Teritorija Trsta (STT). Takvo rešenje je Savet ministara obrazlagao nemogućnošću razgraničenja između Italije i Jugoslavije prostom dvojnom podelom zbog izmešanosti etnički različnog stanovništva i opravdanošću izvesnih zahteva Jugoslavije u pogledu prava Slovenaca u Trstu. Kasniji razvoj situacije pokazaće da su ti stavovi bili samo manevar igre s javnim mnenjem i opravdanim zahtevima Jugoslavije, i da je u suštini bilo posredi čuvanje interesa Italije i pozicija zapadnih sila na tome području.

[10] Američki i britanski predlozi bili su formalno odvojeni, ali su suštinski bili isti, jer su Italiji davali Istru sa Trstom i Goricom i Benešku Sloveniju. Francuski predlog se od prethodnih razlikovao time što je Jugoslaviji ostavljao veći deo zapadne Istre. Sovjetski predlog se u tom momentu podudarao s našim zahtevima, jer je bio za priključenje Istre sa Trstom i Beneške Slovenije Jugoslaviji.

Jugoslavija je za vreme mirovnih pregovora tražila teritorije koje su do kraja prvog svetskog rata bile pod Austro-Ugarskom, uz izvesne promene austro-italijanske granice, koje bi više vodile brigu o etničkom momentu. Pri tom je iznela brojne etničke, geografske, ekonomske i istorijske argumente kojima je dokazivala da te teritorije po etničkom sastavu stanovništva čine kompaktnu celinu na kojoj žive naši narodi, da su se gradovi na obali razvijali zahvaljujući ekonomskoj i geografskoj povezanosti sa svojim zaleđem, da istorijske činjenice ukazuju na to da ove teritorije od 1382. godine ulaze u sastav habsburškog carstva, Napoleonove Italije i Austro-Ugarske, da Italija nije tražila Trst ni 1866. godine, kada je bila pobednik u ratu, da to područje nije dobila ni na osnovu Londonskog pakta ni od mirovne konferencije posle prvog svetskog rata, već ga je jednostrano okupirala i kasnije Rapalskim ugovorom, koji je bio diktat Jugoslaviji, to potvrdila. U pogledu grada Trsta, Jugoslavija je predlagala da on dobije status federalne jedinice u sklopu FNRJ sa slobodnom lukom.[11]

Većina zemalja učesnica mirovne konferencije je, pod uticajem zapadnih sila, a naročito SAD, koje su podržavale sve zahteve Italije, pokazala veliko neraspoloženje prema Jugoslaviji i njenim opravdanim zahtevima. Ta većina je uvek istupala i glasala protiv naših stavova čak se i ne trudeći da obrazlaže svoje stavove ili iznosi protivargumente naših zahteva. U njoj su, pored svih zapadnoevropskih zemalja, bile i neke vanevropske (Kanada, Južnoafrička Unija, Novi Zeland, Australija, Brazil). Na strani Jugoslavije bile su jedino istočnoevropske zemlje. Jugoslavija je zato usled upornog nerazumevanja njenih nacionalnih prava i neprihvatanja njenih zahteva od strane većeg dela saveznika, a da bi doprinela borbi za mir i međunarodnu saradnju, prihvatila rešenje Saveta ministara. Rešenje je mirovna konferencija u Parizu prihvatila 28. septembra 1946. i ono je ušlo u tekst Ugovora o miru s Italijom, koji je potpisan 10. februara 1947. godine.

Jugoslovenska delegacija je prilikom potpisivanja ugovora dala, u ime svoje vlade, izjavu u kojoj je istaknuto „da se narodi Jugoslavije potpisivanjem ovog ugovora ne odriču teritorija koje su etnički njihove, a ovim ugovorom ostaju van granica FNRJ, i da i dalje polažu pravo na te teritorije bez obzira na eventualne etničke promene koje bi nastupile u budućnosti, kao posledica tuđeg gospodstva nad tim teritorijama"[12]. Jugoslovenska vlada je protestovala, svojim notama, kod velikih

---

[11] Šire o radu Saveta ministara i mirovne konferencije, kao i o jugoslovenskim zahtevima i stavovima vidi: E. Kardelj, *Govori na Pariskoj konferenciji*, Beograd, 1947, str. 9—10, 25—26, 30—35, 48—63, 65, 72—99; A. Bebler, *Za pravedne granice nove Jugoslavije — govori i izjave o Trstu, Julijskoj krajini i Slovenačkoj Koruškoj*, Beograd, 1949, str. 9—35, 105—116. i dalje; V. Dedijer, *Pariska konferencija*, Beograd, 1947, str. 37—51, 174—294; J. Jeri, op. cit., str. 130—190; D. Jakovljević, *Međunarodni položaj Trsta, Zbornik radova ...*, IMPP, Beograd, 1954, str. 33—42.

[12] Tekst Deklaracije vlade FNRJ povodom potpisivanja Ugovora o miru s Italijom vidi u „Borbi" od 11. februara 1947.

sila protiv ovakve odluke Ugovora o miru, ističući da je on njihov diktat.

Najznačajnija odredba Ugovora o miru u svetlosti sadašnjih italijanskih nota, odnosno izraženih teritorijalnih pretenzija, jeste odredba člana 21, koji glasi:

„1. *Ovim članom ustanovljuje se Slobodna Teritorija Trsta (kurziv* — M. S.), čije je područje ograničeno Jadranskim morem i granicama određenim članovima 4. i 22. Ugovora. Slobodna Teritorija Trsta priznata je od strane Savezničkih i Udruženih sila i od strane Italije i one odlučuju da njena teritorijalna celina i nezavisnost budu obezbeđeni od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija.

2. *Italijanski suverenitet nad područjem Slobodne Teritorije Trsta, u napred navedenim granicama, prestaje sa stupanjem na snagu ovog Ugovora* (*kurziv* — M.S.).

3. Po prestanku italijanskog suvereniteta, Slobodnom Teritorijom Trsta će se upravljati saobrazno odredbama Instrumenta o privremenom režimu, koji je izradio Savet ministara inostranih poslova, a potvrdio Savet bezbednosti. Taj instrument ostaće na snazi do dana koji Savet bezbednosti odredi za stupanje na snagu Stalnog statuta koji će on odobriti. Od tada će se Slobodnom Teritorijom Trsta upravljati po odredbama Stalnog statuta. Tekstovi Stalnog statuta i Instrumenta o privremenom režimu nalaze se u prilozima VI i VII.

4. Slobodna Teritorija Trsta neće se smatrati ustupljenom teritorijom u smislu čl. 19. i Priloga XIV ovog ugovora.

5. Italija i Jugoslavija se obavezuju da će Slobodnoj Teritoriji Trsta dati garantije iznete u Prilogu IX.“[13]

Pošto je Ugovor o miru s Italijom stupio na snagu 15. septembra 1947. godine[14], toga dana je, istovremeno, prestao italijanski suverenitet na ovoj teritoriji i ona je, *expressis verbis*, počela da postoji kao Slobodna Teritorija Trsta, kao svojevrsna državna tvorevina s posebnim međunarodnim statusom i pod međunarodnom kontrolom, kao subjekt međunarodnog prava čiji integritet i nezavisnost garantuje Savet bezbednosti OUN, koji imenuje guvernera STT posle konsultacija s Italijom i Jugoslavijom.[15] Predviđeno je, isto tako, da STT bude demi-

[13] Članom 4. Ugovora o miru određena je granica između STT i Italije, a članom 22. između STT i Jugoslavije. Tekst Ugovora o miru s Italijom, koji je Jugoslavija ratifikovala 2. avgusta 1947, vidi u „Službenom listu FNRJ", br. 74, 1947.

[14] Ugovor o miru, prema njegovom čl. 90, stupa na snagu čim četiri savezničke sile (SAD, SSSR, Velika Britanija i Francuska) deponuju ratifikacione instrumente kod francuske vlade, a to se desilo 15. septembra 1947.

[15] U doktrini međunarodnog prava STT se smatra subjektom međunarodnog prava. U pogledu bližeg određivanja njenog karaktera, prof. J. Andrassy smatra da je „posebna politička jedinica, potpuno odvojena od svake druge države", da je to „teritorij pod međunarodnom upravom" i da se zato „ima smatrati protektoratom" (*Međunarodno pravo*, Zagreb, 1971, str. 123); prof. M. Bartoš je smatra teritorijom pod međunarodnom kontrolom s posebnim međunarodnim statusom i ističe „da se ipak nalazimo u prisustvu posebne državne tvorevine" (*Međunarodno javno pravo*, Beograd, 1954, t. I, str.

litarizovana i neutralna, sa zagarantovanim pravima i slobodama stanovništva i demokratskom zakonodavnom vlašću, da ima Narodnu skupštinu i Ministarski savet, ali je njihova vlast ograničena ovlašćenjima guvernera, koji ima pravo veta na Ustav STT ili njegove izmene ako nisu u saglasnosti sa Stalnim statutom. Guverner je imao i druga prava u pogledu donošenja zakona i administrativnih mera vlade.

Do imenovanja guvernera predviđeno je da STT ostane pod savezničkom vojnom upravom — anglo-američkom u zoni A i jugoslovenskom u zoni B, koje su i do tada postojale, prema Beogradskom sporazumu, ali u mnogo širim okvirima. Međutim, karakter te uprave posle stupanja na snagu Ugovora o miru i prestanka italijanskog suvereniteta pravno se bitno promenio, jer su do tada dve vojne uprave upravljale saglasno haškim pravilima međunarodnog ratnog prava teritorijom pod italijanskim suverenitetom, kao okupatori, a od tada na osnovu Instrumenta o privremenom režimu STT (Prilog VII Ugovora), po čijem članu 1. je predviđeno da „dok guverner preuzme vlast, Slobodna Teritorija ostaće pod upravom savezničkih vojnih komandi u njihovim odnosnim zonama". Saglasno toj promeni, komandant anglo--američke uprave zone A general T. S. Ejrej (Airey) izdao je 16. septembra 1947. proglas u kome se kaže: „S obzirom na to da je član 21. Mirovnog ugovora između savezničkih i udruženih sila s jedne strane i Italije s druge strane stupio na snagu, ustanovljena je STT... Mi smo vojni administratori, a vlast nam proizlazi iz prvog člana sedmog priloga Mirovnog ugovora... Sve tačke Ugovora o miru sada su na snazi."[16] Jasno je, dakle, da je mirovni ugovor činjenicu da je ta teritorija faktički bila izuzeta ispod efektivnog italijanskog suvereniteta, iako joj je međunarodnopravno pripadao, svojim stupanjem na snagu pretvorio u pravno stanje. Italijanski suverenitet nad STT prestao je s trenutkom njenog nastanka i ponovo je mogao biti ustanovljen samo novim međunarodnim ugovorom. Neosnovanost italijanskih stavova o

---

346); prof. I. Tomšič smatra STT novim subjektom međunarodnog prava koji ima priznati status i koji pravno nije podređen nijednoj državi (*Da li suverenitet nad STT zaista pripada Italiji*, „Međunarodni problemi", br. 2—3, 1950, str. 12—14); J. Kunz smatra da STT predstavlja novu državu (*Nationality and Option Clauses in the Italian Peace Triesty of 1947*, The American Journal of International Law, Washington, vol. 41, 1947, str. 630); P. Guggenheim STT smatra novom nesuverenom državom ustanovljenom Ugovorom o miru (*Lehrbuch des Völkerrechts*, Basel, 1948, I, str. 213); J. Laprette smatra da je STT autonomna zajednica organizovana po uzoru na državu, nezavisna i neposredno podređena UN (*Les Statut international de Trieste*, Paris, 1949, str. 180); G. G. Fitzmaorice smatra da je suverenost nad STT u iščekivanju ili je latentna, jer je italijansko odricanje suvereniteta punovažno (*The Juridical Clauses of the Peace Treaties*, Recueil des Cours, 1948, II, t. 73, str. 280—281); S. Sibert smatra da STT predstavlja nepotpunu državu (*Traité de droit international public*, t. I, Paris, 1951, str. 416; vidi i D. Jakovljević, op. cit., str. 49—52).

[16] Vidi: Report of the Administration of the British-United States Zone of the Free Territory of Trieste 15 September to 31 December 1947, Proclamation, No. 1, str. 39.

tome da njihov suverenitet nad STT nije prestao, argumentovano je pobio prof. I. Tomšič u već citiranom članku. Isto tako, izneti stavovi međunarodnopravne doktrine potvrđuju prestanak italijanskog suvereniteta nastankom STT, odnosno stupanjem na snagu Ugovora o miru.

Ponašanje tri zapadne sile i Italije posle stupanja na snagu Mirovnog ugovora i uspostavljanja STT, a to je već period izraženog hladnog rata između dve grupe zemalja bivših saveznika, onemogućavalo je imenovanje guvernera STT u Savetu bezbednosti. Samo 1947. godine je bilo predloženo 18 kandidata, ali nijedan nije izabran. Razlog tome obelodanjen je već 20. marta 1948, kada su tri zapadne sile objavile londonsku Tripartitnu deklaraciju, kojom se izjašnjavaju za priključenje STT Italiji zbog nemogućnosti imenovanja guvernera i uvođenja u život Stalnog statuta, i predlažu SSSR i Italiji usvajanje dodatnog protokola uz Mirovni ugovor o tome, što je Italija odmah prihvatila, a SSSR odbio s obrazloženjem da je to neprihvatljiv način revizije Mirovnog ugovora.[17]

Ta deklaracija je značila jednostrano narušavanje Mirovnog ugovora i otvoreno izražavanje neprijateljstva prema Jugoslaviji, koja se tome najodlučnije usprotivila, izražavajući protest, ističući da su i same zapadne sile bile na mirovnoj konferenciji za rešenje tršćanskog pitanja na način predviđen Ugovorom o miru, da su same onemogućavale neposredno sporazumevanje Jugoslavije i Italije, da su u Savetu bezbednosti onemogućavale sporazumevanje o izboru guvernera, da je njihova vojna uprava u Trstu doprinosila zaoštravanju jugoslovensko-italijanskih odnosa dopuštajući slobodu delovanja fašističkim i šovinističkim elementima, što će ova deklaracija još više podstaći, kao i da svim ovim one situaciju čine još težom, a mir nestabilnijim.

Posle izbijanja jugoslovensko-sovjetskog sukoba zapadne sile počinju da insistiraju na neposrednom sporazumevanju Jugoslavije i Italije na osnovama Tripartitne deklaracije, dok SSSR i dalje insistira na imenovanju guvernera STT. Odnosi svih zainteresovanih strana postaju tako još protivrečniji i složeniji, jer Italija vrši pritiske radi prisajedinjenja STT sebi, čemu se Jugoslavija odlučno protivi, izražavajući uvek spremnost da se nađe rešenje na svakoj osnovi koja ne znači jednostrano ponašanje i pritisak i koja obezbeđuje mir, a koja ne polazi od Tripartitne deklaracije.[18]

Doslednost i upornost Jugoslavije u zaštiti svojih nacionalnih interesa i prava i poboljšanje njenih opštih odnosa sa zapadnim zemljama doveli su do postepenog diplomatskog ispitivanja mogućnosti za

[17] Tekst Tripartitne deklaracije, memoranduma SAD i Britanije SSSR, koji su dostavljeni i FNRJ i odgovore vlade FNRJ na njih vidi u: „Jugoslovenska revija za međunarodno pravo“, br. 3, 1954, str. 144—148.

[18] Vidi: J. B. Tito, *Govor u Narodnoj skupštini FNRJ, 31. marta 1951, Govori i članci*, knj. VII, str. 31—43; E. Kardelj, Ekspoze u Narodnoj skupštini FNRJ decembra 1949, Odgovori na poslanička pitanja u NS FNRJ maja 1950, Govor u NS FNRJ septembra 1951 — *Problemi naše socijalističke izgradnje*, Beograd, 1954, t. III, str. 115—120, 263—264; *Jugoslavija hoće da razgovara*, „Međunarodna politika“, br. 12, 1953, str. 1—2.

miroljubivo rešenje tršćanskog problema, u kome SAD i Britanija počinju da „posreduju" između dve zainteresovane strane. Međutim, to „posredovanje" nije bilo nepristrasno, jer se Jugoslavija ostavljala po strani, a status STT pokušavao rešiti bez njenog učešća u nalaženju rešenja. Tako su ove dve sile, zajedno s Italijom, 9. maja 1952. godine postigle sporazum — Memorandumom o saglasnosti — o uključenju Italije u civilnu upravu zonom A STT, što je bilo suprotno statusu STT. Italija je i dalje nastavljala igru kako bi dobila STT, pa je krajem avgusta 1953. neočekivano počela demonstraciju i koncentraciju trupa prema jugoslovenskoj granici i prema zoni A STT. SAD i Britanija su posle toga, 8. oktobra 1953. godine, donele odluku o ustupanju zone A Italiji, ne obaveštavajući o tome Savet bezbednosti UN.

Sukob je posle te odluke kulminirao do svoje najviše tačke, jer je Jugoslavija bila primorana da pošalje trupe na granicu između zone A i B STT izjavljujući, istovremeno, da će ulazak italijanskih trupa u zonu A smatrati aktom agresije i da će u duhu čl. 51. Povelje UN preduzeti sva potrebna sredstva, uključujući i vojnu silu ako to bude potrebno, radi suprotstavljanja toj odluci. O tome je jugoslovenska vlada obavestila i generalnog sekretara UN.[19]

Jugoslavija je, pored aktivnosti u zemlji koja je značila spremnost da se suprotstavi jednostranom ponašanju Italije i njenih zaštitnica, razvila i veliku diplomatsku aktivnost na međunarodnom planu radi miroljubivog i sporazumnog rešenja tršćanskog problema, odnosno povlačenja odluke SAD i Britanije. Savet bezbednosti UN je četiri puta odlagao stavljanje na dnevni red razmatranja tog pitanja, ministri tri zapadne sile razmatraju situaciju i na kraju odustaju od ustupanja zone A Italiji, posle čega, decembra iste godine, dolazi do jugoslovensko-italijanskog sporazuma o obostranom povlačenju trupa sa granica STT. Odbijanje Jugoslavije da razgovara o problemu na osnovi Tripartitne deklaracije i oštro suprotstavljanje italijanskim pritiscima i Deklaraciji od 8. oktobra 1953, uz davanje, u zavisnosti od razvitka sukoba, brojnih predloga za njegovo rešenje[20], kao i smanjenje značaja tog područja za odnose između Zapada i Istoka zbog postepenog prevazilaženja hladnog rata i sporazumevanja četiri velike sile o prestanku njihovog prisustva u Austriji, odnosno uspostavljanju nezavisne i neutralne

---

[19] Vidi: J. B. Tito, *Govori u Leskovcu i Skoplju, 10. i 11. oktobra 1953, Govori i članci*, knj. VIII, str. 283—285, 306—311; Tekst nota vladama SAD i Britanije i Memorandum vlade FNRJ Generalnom sekretaru OUN vidi u „Jugoslovenskoj reviji za međunarodno pravo", str. 152—154.

[20] Predlozi Jugoslavije bili su: 1. potpuno ostvarivanje statusa STT; 2. uvođenje za STT statusa kondominijuma pod suverenitetom dveju susednih država uz obostrane garancije; 3. internacionalizacija grada Trsta i ustupanje ostalih delova STT Jugoslaviji; 4. uvođenje autonomnog statusa grada Trsta pod suverenitetom Italije i stvaranje autonomne jedinice ili pokrajine od ostalog dela STT pod suverenitetom Jugoslavije; 5. podela STT prema razgraničenju koje bi bilo izvršeno na etničkoj osnovi; 6. definitivna podela STT prema granici između dve postojeće zone; 7. druga rešenja koja bi zadovoljavala održavanje normalnih odnosa između dveju susednih zemalja, razvijala saradnju i slobodno funkcionisanje luke Trsta.

Austrije potpisivanjem Državnog ugovora iz 1955. godine, uticali su na zapadne sile i one prihvataju rešenje spora putem pregovora. Pregovori su počeli januara 1954. i završili se 5. oktobra iste godine Memorandumom o saglasnosti između vlade Italije, Ujedinjene Kraljevine, Sjedinjenih Država i Jugoslavije o Slobodnoj Teritoriji Trsta.[21]

MEMORANDUM O SAGLASNOSTI I PRESTANAK POSTOJANJA SLOBODNE TERITORIJE TRSTA

Rešenju tršćanskog problema četiri države su prišle, kako se konstatuje u tekstu Memoranduma, „s obzirom na činjenicu da se sprovođenje odredaba Ugovora o miru sa Italijom koje se odnose na STT pokazalo nemogućim". To je bilo tačno, ali je isto tako činjenica da krivicu za to snose upravo SAD i Britanija, jer su one onemogućavale imenovanje guvernera i prelazak upravljanja STT na osnovu Stalnog statuta. Anglo-američko ponašanje u zoni A bilo je suprotno demokratskom razvoju i garancijama datim svim nacionalnostima u Trstu Stalnim statutom u pogledu osiguranja ekonomskog, kulturnog i političkog razvoja. Odredbama Ugovora o miru koje se odnose na STT bilo je potpuno suprotno i uvođenje italijanske civilne uprave u zoni A i priznanje carinske i monetarne unije ove zone s Italijom, jednom rečju, ukupno jednostrano ponašanje koje je u odnosu na Slovence vraćalo na snagu fašističke zakone i tretman, a što je sve dovelo do situacije da „STT u pogledu Jugoslavije nije ostala ista u zoni A STT, nije ostala onakva kakva je bila u vreme kada je Vlada FNRJ pristala da prihvati rešenje iz ugovora o miru, naglašavajući da ga prima kao žrtvu u korist mira... Međutim, u međuvremenu situacija se protivpravno, bez krivice Jugoslavije i svesnom povredom duha Ugovora, izmenila na štetu Jugoslavije."[22]

Memorandumom je predviđeno da Britanija, SAD i Jugoslavija okončaju u zonama A i B ove teritorije vojnu upravu čim taj memorandum o saglasnosti bude parafiran i sprovedene u njemu predviđene granične ispravke između dve zone najdalje u roku od tri meseca od dana parafiranja. Posle toga Britanija i SAD će povući svoje vojne snage „sa područja severno od nove granice i predaće upravu ovog područja italijanskoj vladi. Italijanska i jugoslovenska vlada proširiće odmah zatim svoju civilnu upravu svaka na ono područje za koje će biti odgovorna". To je značilo da se dotadašnja zona B i jedan mali deo zone A (na njenom jugu) stavlja pod civilnu upravu Jugoslavije, a ostali, veći deo zone A pod civilnu upravu Italije, čime STT prestaje da postoji. Memorandumom se konstatuje da su Italija i Jugoslavija sporazumne: da stave na snagu Specijalni statut, dat u prilogu Memoranduma, koji se odnosi na recipročnu garanciju prava i sloboda, bez

[21] Tekst Memoranduma vidi u cit. knjizi J. Jerija, str. 359—368.

[22] M. Bartoš, *Zašto je danas nemoguće ići na rešenje tršćanskog pitanja po Ugovoru o miru*, „Međunarodna politika", br. 14—15, 1953, str. 31.

diskriminacije italijanske manjine u Jugoslaviji i jugoslovenske manjine u Italiji; da upravljaju saglasno načelima Opšte deklaracije o pravima čoveka; da zaključe sporazume o regulisanju malograničnog prometa i daju olakšice za kretanje stanovništva pograničnih područja. Za obe manjine predviđeno je pravo opcije u roku od godinu dana, a Italija se obavezala da održava slobodnu luku Trsta saglasno Ugovoru o miru.

Savezno izvršno veće je već 7. oktobra 1954. prihvatilo Londonski memorandum, a Narodna skupština FNRJ ga je ratifikovala 25. oktobra iste godine.[23] Sve tri zapadne sile objavile su posebne, ali vrlo slične, izjave kojima je izraženo zadovoljstvo postignutim sporazumom i naglašeno „da neće dati podršku zahtevima bilo Jugoslavije bilo Italije u pogledu teritorije pod suverenitetom ili administracijom jedne od njih“[24]. Predsednik italijanske vlade Šelba izjavio je u parlamentu, 5. oktobra 1954. godine, da će Italija poštovati sporazum i da on odgovara interesima Italije pošto je dobila Trst i pošto su garantovana prava italijanskoj manjini na području koje je pripalo Jugoslaviji, što otvara mogućnost za saradnju koju zahtevaju interesi i položaj dveju susednih zemalja. On je, isto tako, 8. oktobra, izjavio u Senatu da je do sporazuma moralo doći jer vreme „ne bi radilo u prilog Italije“, posle čega je Senat izglasao poverenje njegovoj vladi. Vlade zemalja koje su postigle Memorandum o saglasnosti obavestile su o njemu, kako je njim bilo i predviđeno, Savet bezbednosti UN i dostavile mu njegov tekst. Sovjetski Savez je u pismu predsedniku Saveta bezbednosti povodom Memoranduma izjavio da „pošto je postignuta saglasnost između Jugoslavije i Italije, zemalja neposredno zainteresovanih u pitanju Trsta... a vodeći brigu o činjenici da će sporazum ... ići u prilog uspostavljanja normalnih odnosa između ovih država i doprineti ... popuštanju zategnutosti u tome području Evrope ... prima na znanje pomenuti sporazum“[25].

Kao što je pokazano, nigde se u Memorandumu ne govori o suverenitetu Italije i Jugoslavije na područjima koja dobijaju na civilnu upravu niti se između njihovih uprava pravi bilo kakva razlika. Ci-

[23] U govoru u Sarajevu, 6. oktobra iste godine, Tito je rekao: „Još prije dvije godine nije se radilo samo o Trstu i zoni A, nego o čitavoj obali od Trsta do Umaga, a trebalo je da dobijemo samo ona brda gore ... Mi smo odlučno odbijali svaki pokušaj da na toj osnovi razgovaramo ... Mi smo konačno došli do Kopra, do granice zone A i B ... Neko će reći: pa dobro, vi ste sada ovim sporazumom .. dobili jedno parče u zoni A. Tačno je, mi smo dobili jedno parče ... ali smo dobili i cijelu zonu B. Osim toga, nije izvršena osmooktobarska odluka, morao se čuti i glas naše zemlje. Velike sile su konačno došle do ubeđenja ... da se ne može prići jednostranom rješavanju tog pitanja na takav za našu zemlju nepovoljan način, pri čemu bi Italiji bila data zona A ... i ostavljena otvorena vrata za dalje revandikacije prema ostaloj našoj teritoriji, ne samo prema zoni B nego i prema Istri“ *(Govori i članci*, knj. IX, str. 289—290).

[24] Tekstove tih izjava vidi u „Jugoslovenskoj reviji za međunarodno pravo“, str. 161—162.

[25] Isto, str. 163.

vilna uprava dveju zemalja na dobijenim područjima nije vremenski ograničena niti je bilo čim uslovljena. Zato je jedno od osnovnih pitanja koje u tom pogledu traži odgovor — pitanje odnosa između suvereniteta i civilne uprave. Civilna uprava ne može biti dovoljna za potpun suverenitet ako se pitanju pristupi čisto teorijski. Ako se uvažava realnost teorije i prakse i analizira razvoj stanja na STT, onda se mora prihvatiti stav koji je u našoj međunarodnopravnoj doktrini izložio i argumentovao prof. Bartoš, a koji se sastoji u tome da Memorandum o saglasnosti podrazumeva prenošenje suvereniteta iako o njemu ne govori. On navodi „tri elementa koja su spoljno obeležje postojanja suverene države". Prvi se sastoji u činjenici da STT Memorandumom prestaje da postoji kao „posebna međunarodnopravna jedinica", jer je podeljena i njeni delovi prisajedinjeni u pogledu civilne uprave teritoriji susednih država. Drugi element se sastoji u tome da se „stanovništvo na ovoj teritoriji potčinjava vlasti zemlje koja preuzima civilnu upravu" s izuzetkom prava na privremenu opciju u roku od godinu dana. Treći argument je da „vlast koja vrši akte na ovoj teritoriji jeste jugoslovenska, odnosno italijanska vlast, i ona te akte vrši sama, u svoje ime, nikome ne polažući računa o vršenju tih akata, već držeći se svojih opštih međunarodnih obaveza ili obaveza međusobno primljenih za ovu teritoriju. Znači, i tu postoji suverena vlast, jer je suverena ona vlast koja ne zavisi ni od kakve druge vlasti"[26]. Prof. Bartoš je, takođe, veoma argumentovanom analizom utvrdio da Memorandum o saglasnosti ima sva obeležja međunarodnog ugovora „baš u smislu definicije koju je Generalna skupština Ujedinjenih nacija dala propisujući Pravilnik o registrovanju međunarodnih ugovora", da predstavlja politički i pravno adekvatno izraženu volju datih država, kao i da nije suprotan Ugovoru o miru, jer prava iz ugovora nisu data da bi se štitilo slovo ugovora, „nego da bi se zaštitio interes određenog stanovništva, odnosno određenih država. Nemogućnost izvršenja jednog instrumenta ovlašćuje zainteresovane da traže ono rešenje koje im najviše odgovara i koje može zaštititi mir i bezbednost kao najveće dobro čovečanstva u toj oblasti",

[26] „Da bi jedna teritorija potpadala pod nečiji suverenitet, treba da postoji vrhovna vlast koja ima pravo zapovedanja građanima te teritorije i da postoji određena teritorija. Za STT bilo je zamišljeno da ta vrhovna vlast bude guverner i narodno predstavništvo. Dok se ta vrhovna vlast ne uvede, vrhovna vlast bila je poverena ratnim okupatorima, koji su se iz okupatora pretvorili u međunarodne mandatore. Ratni okupator u principu nema suverenitet nad teritorijom nad kojom vrši vlast. Mandator, opet, samim tim što je nečiji mandator, što priznaje da mu neko izdaje nalog, nije suveren na toj teritoriji. Međutim, učešće Italije i Jugoslavije u vlasti nad novom teritorijom je kvalitativno promenjeno. Vojna okupacija u svakom slučaju prestaje. Znači, nema više vojne okupacije. U Memorandumu se ne predviđa nikakav mandat niti bilo kakvo polaganje računa na osnovu mandata, već svaka od država koje proširuju na određeno područje svoju civilnu vlast radi u svoje ime i na osnovu svoje sopstvene vlasti, što znači suvereno" (M. Bartoš, *Pravni osvrt na Memorandum o Trstu od 5. oktobra 1954*, „Savremeni međunarodni problemi", Sarajevo, 1955, str. 122—123).

pogotovu kada ne dira prava trećih država koja proizlaze iz mirovnog ugovora.[27]

Razvoj jugoslovensko-italijanskih odnosa posle 1954. godine bio je veoma pozitivan. Odmah je došlo do otvaranja jugoslovenskog konzulata u Trstu i italijanskog u Kopru, zatim do zaključenja niza sporazuma o malograničnom prometu između dve bivše zone STT, rada mešovitih organa dveju zemalja radi sprovođenja odredaba Specijalnog statuta. Sve je to, pored opšteg poboljšanja odnosa između dveju zemalja, dovelo do toga da je jugoslovensko-italijanska granica postala jedna od najotvorenijih u Evropi, s vrlo razvijenim malograničnim prometom. Obe zemlje su na teritorije dobijene Memorandumom o saglasnosti proširile svoje zakonodavstvo i u njihovom ponašanju na ovim i ostalim delovima svoje teritorije prestale su bilo kakve razlike. Italija je od teritorije bivše zone A i dela svoje ostale teritorije formirala jedinstvenu provinciju Friuli — Venecija Đulija, što potvrđuje prethodne stavove o postojanju suvereniteta jedne, odnosno druge države na odnosnim teritorijama.[28]

Iznete činjenice i izloženi stavovi pokazuju da se jugoslovensko-italijanska državna granica utvrđena Memorandumom o saglasnosti mora smatrati međunarodnopravno priznatom granicom, jer je određena međunarodnim ugovorom zainteresovanih država i priznata od strane četiri velike sile — bivših članica Saveta ministara inostranih poslova, koji je utvrđivao mirovne ugovore, i sadašnjih članica Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Zato sadašnji stav italijanske vlade kojim se osporava suverenitet Jugoslavije na teritoriji bivše zone B i dela zone A, izražen formulom „jugoslovenski suverenitet nije nikada proširen na italijansku teritoriju označenu kao zonu B neostvarene STT", ne odgovara ni stvarnom ni međunarodnopravnom stanju. Osporavati suverenitet Jugoslavije na ovoj teritoriji a ne dovoditi, istovremeno, u pitanje sopstveni suverenitet nad teritorijom bivše zone A STT, stečen, takođe, Memorandumom o saglasnosti, nije nikako moguće pošto iz odredaba Memoranduma proizlaze apsolutno ista prava i dužnosti dveju zemalja koje pre toga nisu imale suverenitet nad STT.

[27] „Ako se STT ne može ostvariti bez izbora guvernera, onda je izbor guvernera nemogući uslov, a ako STT ne može funkcionisati kao međunarodna teritorija bez takvog guvernera, onda ona ne može funkcionisati kao međunarodna teritorija" (M. Bartoš, op. cit., str. 113).

[28] „Mi smo stanje stvoreno međudržavnim ugovorima prihvatili kao polaznu tačku za sve naše odnose sa Italijom. To nismo učinili zato što bismo bili zadovoljni takvim razgraničenjem ili zato što je pravo jačega bilo na drugoj strani, već, pre svega, zato što smo verovali, a i danas verujemo, da će Evropa u drugoj polovini 20. veka biti bogatija saznanjem da treba prestati s menjanjem granica i početi s njihovim ukidanjem i stvaranjem uslova za slobodno kretanje ljudi, bez obzira na njihovu nacionalnu i državnu pripadnost" (E. Kardelj, *Govor društveno-političkom aktivu Ljubljane*, „Politika", 30. mart 1974, str. 10).

S međunarodnopravnog stanovišta nije moguće, kako smo pokazali, tvrditi da italijanski suverenitet nije prestao na STT, jer, ponovimo, iz odredbe člana 21. Ugovora o miru izričito proizlazi prestanak italijanskog suvereniteta danom stupanja na snagu ovog ugovora, kao i to da je STT od tog istog dana izričito priznata od strane svih potpisnica Ugovora o miru, pa i Italije.

Jugoslavija zato s punim pravom stoji na stanovištu da je teritorija bivše zone B i dela zone A STT sastavni i nerazdvojni deo njene nacionalne teritorije na kome se njena suverenost ni po čemu ne razlikuje od suvereniteta na ostalom delu teritorije SFRJ. To je predsednik Tito. u govoru u Sarajevu, jasno izrazio rečima: „Za nas ne postoji zona B — ... to je naša teritorija... to je deo Republike Slovenije, to je deo Jugoslavije“[29]. Ispravnost takvog stava Jugoslavije pokazuje i činjenica da pretenzije neofašističkih snaga i italijanske vlade ne podržavaju — već im se suprotstavljaju — ni demokratske i progresivne snage Italije, niti druge zapadne zemlje.

Pretenzije italijanske vlade na našu teritoriju ne znače samo nepoštovanje stanja stvorenog međudržavnim ugovorom, već i neuvažavanje dobrosusedskih i prijateljskih odnosa između dveju zemalja, neuvažavanje principa nepovredivosti granica i teritorijalnog integriteta kao osnove na kojoj se zasnivaju savremeni odnosi evropskih država i evropska bezbednost. Takvo se ponašanje ne može shvatiti drukčije nego kao „kovanje oružja za eventualne sutrašnje pritiske na socijalističku Jugoslaviju“, na njen međunarodni položaj kao nesvrstane i socijalističke zemlje, na njene odnose s nesvrstanim i socijalističkim zemljama, čemu treba da služe i nedavno završeni italijansko-američki manevri u severnom Jadranu. Takvo ponašanje, isto tako, znači suprotstavljanje težnjama evropskih zemalja, izraženim na ženevskoj konferenciji o bezbednosti i saradnji, da međusobne odnose zasnuju na poštovanju nepovredivosti granica i na nepravljenju razlika u njihovom međunarodnopravnom statusu.

Jugoslavija kao dosledan nosilac borbe za mir i nove odnose među narodima i državama ne želi, i pored svih postupaka italijanske vlade, ponovno otvaranje tršćanskog pitanja, ali, isto tako, ne prihvata postavljanje pitanja suvereniteta nad svojom nacionalnom teritorijom.

[29] Vidi: J. B. Tito, *Govor društveno-političkim radnicima Sarajeva, 15. aprila 1974*, „Politika“, 16. april 1974, str. 2.

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Kongresi saveza komunista u socijalističkim republikama i konferencije saveza komunista u socijalističkim autonomnim pokrajinama, koji su održani u martu i aprilu 1974. godine, značajno su svedočanstvo dosad postignutih rezultata u jačanju Saveza komunista i razvoju socijalističkog samoupravljanja.

Svi referati podneseni na ovim skupovima, kao i rasprave i usvojeni dokumenti, potvrdili su jedinstvo pogleda jugoslovenskih komunista na osnovna pitanja uloge i mesta Saveza komunista u sistemu samoupravljanja, i osnovne probleme razvoja i daljeg unapređivanja samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.

Republički kongresi i pokrajinske konferencije značili su uvod u Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije. Razmatrajući sva osnovna pitanja dosadašnjeg razvoja i aktivnosti SK, kao i ona koja su danas u centru pažnje i koja će biti u središtu idejno-političke aktivnosti u narednoj etapi razvoja, održani kongresi i konferencije su značili i veliki doprinos pripremama Desetog kongresa jer su, polazeći od opštih stavova i zadataka Saveza komunista Jugoslavije, znatnu pažnju posvetili specifičnim temama društveno-ekonomskog i političkog života u pojedinim republikama, odnosno pokrajinama.

Detaljniji uvid u materijale održanih kongresa i konferencija omogućio bi svakako određenije zaključke o ogromnim uloženim naporima i nespornim rezultatima koje su postigle republičke i pokrajinske organizacije Saveza komunista u sprovođenju generalnog kursa SKJ, kao i u narednim zadacima u ostvarivanju usvojenih rezolucija i odluka koje će doneti Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

U nemogućnosti da održanim kongresima i konferencijama posvetimo još veći prostor, ograničili smo se na kraće prikaze osnovnih stavova iz podnesenih referata i usvojenih dokumenata. U ovom broju dajemo prikaze kongresa Saveza komunista Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore i konferencije Saveza komunista Pokrajine Kosovo. U sledećem broju daćemo prikaze ostalih republičkih kongresa i konferencije SK Vojvodine.

Hrvatska

KONZISTENTAN PROGRAM REVOLUCIONARNIH PROMENA

Postavljajući VII kongres SKH u lanac političkih događaja Jugoslavije i Hrvatske, kroničaru se nameću dva zaključka: prvi, sve što je rečeno na Kongresu, od uvodnog referata predsjednice CK SKH Milke Planinc do Rezolucije o narednim zadacima SKH, u stvari predstavlja završetak jedne faze političke bitke koja traje vrlo živo od 21. sjednice Predsjedništva SKJ i 23. sjednice CK SKH decembra 1971; i drugi, da je na Kongresu ostvareno zaista potpuno jedinstvo partijskih redova, koji su bili poljujani frakcijskim borbama 1971. godine.

Ta dva zaključka govore i o drugoj strani VII kongresa SKH. Kongres je, zapravo, predstavljao i završetak jedne faze u sređivanju i učvršćivanju redova SKH, koji je sada odlučno zauzeo poziciju idejno-političke snage kadre da razrešava probleme sadašnje faze revolucionarnog razvoja.

Dalja misao koja se nameće jest da je VII kongres SKH dao partijski „legitimitet“ dosad izvršenim promjenama i akcijama poduzimanim od 21. sjednice Predsjedništva i 23. sjednice CK SKH decembra 1971. do samog Kongresa. On, naravno, daje „legitimitet“ i za nastupanje u narednom razdoblju, koje je već započelo poslije Kongresa.

Bitna karakteristika Kongresa je naročito u tome što je on znatno suzio i gotovo sasvim oduzeo mogućnost onim snagama i tendencijama u društvu koje su zbog kompromisnosti, nejasnosti i nedorečenosti partijskih rezolucija u prošlom razdoblju mogle da te partijske dokumente različito tumače. Sedmi kongres SKH, zahvaljujući višegodišnjem upornom radu na razvijanju revolucionarne misli i akcije, mogao je konstatirati da su Ustav SFRJ i ustavi republika i pokrajina, kao i Platforma za X kongres i, naravno, rad samog SKH, pripremili postojan, trajan program revolucionarnih promjena za naredno razdoblje izgrađivanja samoupravnih socijalističkih odnosa u Jugoslaviji. Zato možemo reći da danas SKJ i SKH imaju razvijen pozitivan program, a ne samo osnovnu ideju društvenog razvoja, ne samo negativan stav prema nesocijalističkim pojavama već i koherentnu projekciju, dovoljno jasnu da svaki aktivist može smjelije nastupati u svakodnevnoj

društvenoj akciji. To je, zapravo, središnja i najvažnija strana ovog kongresa. Upravo zbog takvog njegovog karaktera biće najbolje da podsjetimo na neke značajne elemente široko razrađene politike SKH na današnjoj etapi društvenog razvoja.

Već tradicionalno, od III preko IV, V i VI kongresa, i na ovom, VII kongresu dominirala je problematika izgrađivanja samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa u našoj zemlji. Novo, tačnije, specifično na ovom kongresu jest u tome što sada Savez komunista ima znatno razvijeniju koncepciju nego na ranijim kongresima i partijskim skupovima. Manje je danas antiteza nego jučer, više je danas teza nego ranije, znatno je manje šupljina u projekciji društvenog sistema. Dakako, nije to slučajno. Nova su rješenja izraz velikog iskustva SKJ, koje je on stekao u posljednjoj deceniji društvenog razvoja. Riječ je, prije svega, o iskustvima borbe protiv tendencija obnavljanja kapital-odnosa. SKJ je od 1950. do sedamdesetih godina težište borbe imao protiv etatizma, a bok je bio otvoren pritiscima što ih je rađao nedovoljno izgrađen sistem proširene reprodukcije, u kom je državu počeo zamjenjivati otuđen kapital. U dokumentima VII kongresa SKH se na puno mjesta nailazi na iskustva te borbe i na rješenja za budućnost.

SKH smatra da je osnovna slabost minulog razdoblja u kolebanju da se razvlaste centri ekonomske moći — svaki oblik koji nije u samom srcu udruženog rada. U referatu Milke Planinc se kaže:

„Koncentracija odlučivanja o uvjetima rada u državnim organima i akumulacije u centrima ekonomske moći izvan proizvodnje zadržavala je poduzeća u položaju da se za sve ono što je presudno za razvitak proizvodnje moraju obraćati državnoj administraciji radi instrumenata, bankama radi kredita. Sudbina ove ili one proizvodnje, poduzeća, regije u bitnim je elementima zavisila od vanjskih faktora. Na tome je splašnjavala inicijativa stvaralaštva radnih ljudi, radnika i stručnjaka, a jačala uloga onih koji se znaju „probijati", koji znaju „otvarati vrata". Nije se mnogo cijenila sposobnost za unapređivanje proizvodnje, pokretanje progresa i oslobađanje stvaralačkih inicijativa, sposobnost mobiliziranja radnih ljudi."

U takvim su uvjetima slabili utjecaj i uloga Saveza komunista u političkom radu među radnicima. Sraščivali su „vrhovi", poslovna i politička rukovodstva u poduzećima, ustanovi, komuni, republici. A iza paravana efikasnosti nastupao je kapital-odnos, eksploatacija tuđeg rada, sa svim pratećim socijalnim deformacijama, do pljačke i kriminala. Sve se to radilo u ime samoupravljanja, pod firmom borbe protiv etatizma, protiv miješanja države i Saveza komunista u poslovanje, pod firmom borbe za interese svoga poduzeća, komune, republike.

Zato je u svojoj rezoluciji VII kongres SKH insistirao na preokretanju procesa proširene reprodukcije. Kongres naglašava da je za razvoj samoupravnog socijalizma na sadašnjoj etapi socijalističke revolucije presudno da radnička klasa, organizirana u samoupravno udruženom radu, uzme u svoje ruke upravljanje društvenim dohotkom i

tako postane neposredan nosilac društvene reprodukcije i odlučujuća snaga u cjelokupnom društveno-političkom sistemu.

To je ona ključna društvena funkcija koja, dok je u rukama države, rađa birokratsko-etatističke i centralističke tendencije, a ako je u rukama drugih posredničkih mehanizama, vodi jačanju tehnokratsko-birokratskih monopola i prodiranju eksploatatorskih odnosa. Posrijedi su manifestacije dviju glavnih opasnosti koje prijete vlasti radničke klase nakon političke pobjede socijalističke revolucije: opasnosti od vlastite birokracije i opasnosti od restauracije kapitalističkih odnosa.

Udruživanje rada i sredstava jest ključni zadatak sadašnje etape samoupravljanja — na kojem će se komunisti izgrađivati i provjeravati, i u čijem će ostvarivanju radnička klasa izrastati u svjesnog, organiziranog nosioca cjelokupnog sistema društvene reprodukcije.

Budući da su u organiziranju osnovnih organizacija udruženog rada postignuti tek početni rezultati, komunisti moraju nastaviti akciju polazeći od stavova Platforme za X kongres SKJ i ustavnih načela, prema kojima su osnovne organizacije udruženog rada osnova udruživanja u radne i složene organizacije i razne oblike interesnih zajednica, i osnova delegatskog političkog sistema. One nose u sebi elemente cjelokupne društvene reprodukcije i u njima se u zametku stječu svi odnosi udruživanja rada.

Poučen iskustvima i problemima koji su nastajali deformacijama robne proizvodnje i planiranja, VII kongres SKH ističe:

„Sedmi kongres SKH smatra da je jedan od bitnih preduvjeta uspješnog funkcioniranja samoupravnog društveno-ekonomskog sistema izgradnja i usaglašavanje adekvatne organizacije i metode samoupravnog sistema planiranja. Komunisti trebaju razvijati široku društveno-političku aktivnost radi osiguranja planiranja i programiranja razvoja, počevši od osnovnih organizacija udruženog rada pa sve do njegovih najsloženijih oblika i društveno-političkih zajednica, pri čemu se mora polaziti od programiranja dohotka i njegovog značenja za efikasnost privređivanja, za razvoj samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa i za efikasnije rješavanje različnih problema cjelokupne društvene reprodukcije.

Na toj je osnovi prijeko potrebno objedinjavati razvojno povezane djelatnosti. Na primjer, pri programiranju razvoja energetike treba uključivati ne samo organizacije udruženog rada te djelatnosti već i glavne potrošače električne energije i proizvođače opreme, a i odgovarajuće obrazovne i naučnoistraživačke institucije. Pri programiranju razvoja poljoprivredno-prehrambenog kompleksa treba uključivati ne samo organizacije udruženog rada te djelatnosti već i organizacije prometa, potrošačka središta i proizvođače predmeta rada i sredstava za rad.

Svako odugovlačenje, otpori, partikularizam, postavljanje nerealnih zahtjeva ili apsolutiziranje svog užeg parcijalnog interesa prilikom društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumijevanja, u osnovi su protivni intresima radničke klase.

U sklopu udruživanja rada vrlo je značajno udruživanje proizvodnje i prometa, a osobito vanjskotrgovinskog, kako bi se prevladali kupoprodajni odnosi zasnovani na proviziji i marži, a stimuliralo zajedničko planiranje proizvodnje i međusobna povezanost u stvaranju dohotka, kako bi trgovina bila u funkciji proizvodnje, kako se ne bi osamostaljivala prema proizvodnji, niti gospodarila nad njom. Pri tome se treba koristiti i pozitivnim početnim iskustvima u primjeni ustavnih amandmana u nekim velikim radnim organizacijama. Razvlašćivanje otuđenih sredstava financijske moći mora se privesti kraju.

Svojom konkretnom akcijom komunisti se moraju zalagati za ustavno transformiranje banaka i drugih financijskih institucija i njihovo pretvaranje u financijske asocijacije udruženog rada, u kojima udruženi rad ujedinjuje svoja financijska sredstva radi ostvarivanja svojih programa i upravlja njima u svom interesu.

Komunisti u udruženom radu i bankama moraju se založiti da se na ustavnim osnovama brže prevlada dosadašnje stanje u bankama, te da se razvije inicijativa kojom bi se pratili i poticali napori za kompleksnije povezivanje interesa udruženog rada i ostvarila samoupravna koncentracija sredstava oko pojedinih razvojnih programa.

Ustavno načelo o neotuđivosti dohotka od osnovnih organizacija udruženog rada za Savez komunista znači i obavezu suprotstavljanja svakom mogućnom obliku formiranja anonimnog kapitala. Stoga će borba za samoupravni produkcioni odnos i u sferi udruživanja i cirkulacije financijskih sredstava biti jedan od glavnih zadataka Saveza komunista. Monetarno-kreditnu i emisionu politiku treba, također, usaglasiti s ustavnim načelima, tako da pridonose kontinuiranom odvijanju procesa reprodukcije u udruženom radu i da djeluju u pravcu ostvarivanja ekonomske stabilizacije i zajedničke politike društveno-ekonomskog razvoja.

Izgradnja samoupravnog privrednog sistema i odgovarajuće ekonomske politike od presudnog je značenja za stabilan razvoj na osnovama udruživanja rada. Svi nesamoupravni pritisci i rješenja vode razjedinjenosti interesa, neuravnoteženom razvoju i inflaciji.

Komunisti su dužni da konkretnim akcijama onemogućuju nesamoupravne odnose na području formiranja i upotrebe akumulacije, kao i formiranje svih oblika državnog i anonimnog kapitala jer oni pothranjuju neodgovorno investiranje."

Ovako jasan i odlučan pogled na dalji razvoj samoupravnih produkcionih odnosa bio je mogućan prije svega zato što su i praksa društvenog razvoja, naročito u razdoblju 1965—1974, i današnji problemi funkcioniranja samoupravnog sistema uvjerili Savez komunista da društveni procesi ne mogu teći stihijski, već da upravo stihija predstavlja okvir i put oživljavanja i birokratskog centralizma i kapital-odnosa.

Drugi krupan društveni problem koji je na VII kongresu SKH bio svestrano razmatran jest razvoj međunacionalnih odnosa u narednom razdoblju. Ta problematika će za Savez komunista još veoma dugo biti jedno od središnjih pitanja njegove politike. Prošlost, naročito

nedavna, potvrdila je koliko je ta problematika složena i koliko su moguće devijacije baš na tom području društvenog života. Taj je problem i na ranijim kongresima bio prisutan, naravno, u različitim vidovima.

Čini nam se da je za Savez komunista uvijek bilo najvažnije da nađe mjeru između historijski neminovne borbe za nacionalnu afirmaciju kako bi progresivne snage bile nosilac historijski nužnog procesa razvoja nacionalnog faktora, a protiv nacionalističkog u svojoj vlastitoj naciji, zatim za učvršćenje bratstva i jedinstva, zajedništva i ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, a protiv unitarizma i velikodržavnog centralizma. Čini nam se da je VII kongres kao ni jedan do tada veoma jasno riješio taj problem mjere. Evo njegovih glavnih teza:

U generalnoj liniji Saveza komunista Jugoslavije u pogledu položaja nacija, republika i pokrajina u federaciji nije bilo dilema. Ali je bilo teškoća i ozbiljnih otpora da se u praksi to ostvari. Trebalo je razobličiti i u praksi poraziti idejne i političke stavove velikodržavnog centralizma, unitarizma i nacionalističkih separatizama koji su imali osnovu i u realnim ekonomskim interesima.

Mada se promjene u novoj organizaciji federacije nisu razvijale bez teškoća, pa i sukoba, komunisti Jugoslavije, uz potpuno angažiranje druga Tita, našli su ispravna rješenja za budućnost. Savez komunista Hrvatske, zajedno s komunistima Jugoslavije, sudjelovao je u razradi Titove inicijative da se u skladu s dostignutim stupnjem društvenog razvoja i potrebom budućeg razvoja samoupravljanja — uspostave nova organizacija i funkcije organa federacije. Sudjelovali smo u razlaganju starih oblika i odnosa, raščišćavanju prava i obaveza federacije i zajedno sa savezima komunista drugih republika i pokrajina našli konkretna rješenja za uspostavljanje novih odnosa.

Međutim u toj, i inače složenoj, situaciji pojedinci na najvišim funkcijama u političkom rukovodstvu Hrvatske, umjesto odgovornog i principijelnog građenja novog, izabrali su metodu pritiska, avangardizma, jeftinog sakupljanja poena za liderske pozicije, čime su oživljavali i podjarivali hrvatski nacionalizam i šovinizam. Umjesto da grade, da jačaju jedinstvo Saveza komunista Jugoslavije, stvarali su opoziciju, izazivali nepovjerenje i Savez komunista Hrvatske gurali u izolaciju.

I u Hrvatskoj i u cijeloj Jugoslaviji — a na štetu Hrvatske — stvarao se utisak kao da se Hrvatska bori za hegemoniju u Jugoslaviji, odnosno da djeluje čak i na njezinu razbijanju.

Zbog takvog svog djelovanja liderska grupa je došla pod udar kritike u Savezu komunista Hrvatske, u najvišem rukovodstvu SKJ, i posebno pod udar kritike druga Tita (17. sjednica Predsjedništva SKJ 27. travnja 1971; proširena sjednica Izvršnog komiteta CK SKH 25. lipnja 1971. u vili „Weis“, te sastanak druga Tita s proširenim Izvršnim komitetom Centralnog komiteta SK Hrvatske 4. srpnja 1971. u vili „Zagorje“). Kritiku su primali samo verbalno, pod pritiskom pro-

vodili neke akcije, a dalje su radili sve da ojačaju svoje liderske, frakcionaške pozicije kako bi se mogli obračunati s većinom u partijskom rukovodstvu SKH i ojačati svoje pozicije u borbi protiv politike SKJ.

Savez komunista Hrvatske aktivno je sudjelovao u razradi amandmana na Ustav SFRJ. „Radničke amandmane" prihvatio je kao temeljni samoupravni odnos, kao potvrdu kontinuiteta revolucionarne borbe radničke klase Hrvatske, kao pobjedu linije druga Tita i politike zacrtane na VIII i IX kongresu Saveza komunista Jugoslavije.

Za te amandmane frakcionaška grupa nije pokazivala interes, jer rješenja za narasle probleme nije tražila na liniji samoupravljanja, već na liniji jačanja Hrvatske kao birokratske države. Pripadnici grupe sve su se više udaljavali od cjeline Saveza komunista Hrvatske, sve su manje bili njegovo rukovodstvo. Dapače, bojali su ga se i sve više napadali kao glavnu smetnju u provođenju svoje „progresivne politike". Izgubili su vjeru u socijalizam, u Savez komunista. Da bi sačuvali svoju poziciju, stvarali su savezništvo i povezivali se s reakcionarnim, antisocijalističkim elementima. Progresivna, socijalistička javnost Hrvatske sve je više bila zabrinuta, te je i širim slojevima postajalo jasno da je posrijedi otvoren sukob sa samoupravnom politikom Saveza komunista Hrvatske i Jugoslavije, sa politikom druga Tita.

To „progresivno jezgro" Centralnog komiteta, u suradnji i savezu s protagonistima malograđanskog nacionalizma, težilo je stvaranju novog političkog, takozvanog masovnog pokreta, tobože pod vodstvom Partije, a zapravo protiv nje, s namjerom da je razbije.

Centralni komitet SKH je na svojoj 23. i 28. sjednici donio odluke u skladu sa zaključcima 21. sjednice Predsjedništva SKJ. Te su sjednice izražavale raspoloženje ogromne većine članstva SK Hrvatske i većine u njegovom Centralnom komitetu. Te odluke, kao i one koje su u energičnom obračunu s nacionalističkom frakcijom provedene u osnovnim organizacijama, općinskim i međuopćinskim rukovodstvima SK Hrvatske, bile su ipak relativno lakši dio posla. Ne smijemo se, međutim, zavaravati da su u društvu uklonjeni svi uzroci, ostaci starih klasnih odnosa, osnova na kojoj nacionalizam nalazi uporište za svoje razorno djelovanje. Ne smijemo se uspavati, jer još nisu savladane ni sve posljedice proteklog razdoblja. Boreći se za prevladavanje starih klasnih odnosa, moramo u isto vrijeme biti budni, dosljedni i odlučni u onemogućavanju svakog tko bi pokušao da djeluje na liniji nacionalizma. Jer nacionalizam je zastava pod kojom će se i ubuduće okupljati svi oni koji su protiv socijalizma.

Prema dokumentima VII kongresa SKH, idejna osnova i cilj unitarizma je restauracija birokratskog centralizma, koji je jednako antisocijalistički kao i nacionalizam. Milka Planinc u svom referatu to izražava ovim riječima:

„U razdoblju kada su se tražila i izgrađivala nova rješenja u društvenom razvoju, Savez komunista Jugoslavije i Savez komunista Hr-

vatske konfrontirali su se i s unitarističko-centralističkim snagama, koje imaju istu klasnu bit i isti antisocijalistički karakter kao i nacionalističko-separatističke snage. Unitarističko-centralističke snage i ideje naročito su došle pod udar Saveza komunista na Brionskom plenumu CK SKJ 1966. godine, a u Hrvatskoj posebno su rovarile u trenutku kada je trebalo izgrađivati nove odnose u federaciji, pa su u tom smislu oštro osuđene i na Desetoj sjednici CK SKH, koja je, kao što je poznato, bila opterećena slabostima, ali je njen osnovni kurs na suprotstavljanju unitarizmu bio ispravan. Međutim, nije se mogla dobiti politička bitka protiv centralizma ako linija SK nije jasna i čvrsta na oba fronta, ako se hrvatski nacionalizam uzima kao saveznik u borbi protiv unitarizma. Dapače, eskalacija hrvatskog nacionalizma, politika frakcije u rukovodstvu SKH omogućile su ovom drugom da dobije širu podršku nego što bi je realno u masama dobio.“

Idejna osnova centralizma i unitarizma jest u staljinizmu, u našim uvjetima u birokratskom centralizmu, po kojem socijalizam nacionalno pitanje skida s dnevnog reda. Zbog svoje birokratske, dogmatske prirode, oni nisu kadri da razlikuju nacionalne interese i svijest, niti da spoznaju uzroke realnih problema u međunacionalnim odnosima. Nisu kadri da sagledaju da je nacionalizam pojava koja se javlja na ostacima ranijeg klasnog društva, da izrasta iz konkretnih društvenih uvjeta. Birokratska priroda centralizma nije usmjerena na uklanjanje ostataka klasnih odnosa, a time objektivno daje mogućnost nacionalizmu da jača.

Premda centralizam parolom o jugoslavenstvu nastoji pridobijati mase, on je stvarno usmjeren protiv čvrstine Jugoslavije, jer se okomljuje na temeljne tekovine revolucije, slobodu, bratstvo i ravnopravnost naroda.

Budući da ne vjeruju u samoupravljanje, jer se njihova birokratska priroda protivi odlučujućoj ulozi radničke klase, centralisti i unitaristi ne vide i ne priznaju da su revolucija radničke klase i njeni interesi glavna koheziona snaga socijalističke Jugoslavije, i da to nije u sukobu sa slobodom nacija, pravom svakog građanina da slobodno bude ono što jest i što hoće da bude; oni ne vide ili ne priznaju da pravo to jača, učvršćuje socijalističko jugoslovenstvo — kao pravo i opredjeljenje svih naših građana bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Valja istaći da centralisti i unitaristi i dalje siju nepovjerenje, uznemiruju i u nekim sredinama onemogućuju konsolidaciju Saveza komunista na krupnim zadacima koji su pred nama. Naročito uporno nastoje unositi nemir, remetiti odnose između Srba i Hrvata u Hrvatskoj.

Nikada i nikome Savez komunista Hrvatske ne smije i neće dopustiti da narušava ono što je čvrsta i dragocjena tekovina zajedničke borbe i života Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Kao što se obračunao s hr-

vatskim šovinistima, koji su prebrojavanjem na nacionalnoj osnovi pokušali stvoriti situaciju u kojoj bi se Srbi osjećali nesigurno, kao stranci u Hrvatskoj, jednako tako mora se obračunati i s onima koji s drugih pozicija pokušavaju učiniti to isto.

Što, zapravo, centralisti i unitaristi hoće?

Komunisti Jugoslavije idu na svoj X kongres jedinstveni na programu Ustava i Platforme. To je ono na što birokrati, centralisti, neostaljinisti atakiraju. Vrše pritisak da se izvrši revizija tog programa, te orijentacije za budućnost Jugoslavije. Time vrše pritisak za reviziju temeljne politike SKJ u nacionalnom pitanju — politike utvrđene 1937, 1941. i odlukama AVNOJ-a 1943, Programom SKJ i sada Ustavom. To je kontrarevolucionarna djelatnost, usmjerena na onemogućavanje nastavka revolucionarne borbe radničke klase. Kada bi pobijedila, vodila bi u građanski rat, jednako kao ona nacionalistička, separatistička.

U Jugoslaviji je već započela nova faza u razvoju samoupravnog socijalizma. Ustavi i dokumenti kongresâ Saveza komunista donijeti u proljeće 1974. nagovještavaju društvenu reformu čiji je osnovni cilj transformacija današnjeg globalnog društvenog sistema Jugoslavije u samoupravnu organizaciju udruženog rada. Sada riječ ima praksa. Bitna pretpostavka uspjeha takve društvene reforme jest obnova Saveza komunista kao radničkoklasne partije, obnova koja je već započela, a koja će se nastaviti. U tom smislu VII kongres SKH, u dijelu rezolucije o razvoju Saveza komunista, ističe:

„Izgradnja samoupravnog socijalističkog društva složen je i dugotrajan proces, u kojem se postupno prevladavaju preostali elementi buržoaskog društva, a razvijaju elementi i odnosi besklasne komunističke zajednice.

Savez komunista, kao organizirana svijest i avangarda radničke klase, organizira i usmjerava društvene procese i odnose koji vode tom cilju, budući da se socijalizam ne razvija stihijski već svjesnom akcijom i upornom borbom komunista i svih organiziranih socijalističkih snaga.

Sve organizacije i rukovodstva SKH izgrađivat će svoje idejno-političko jedinstvo u akciji na razvoju socijalističkog samoupravljanja u svim oblicima udruženog rada i društvu, organiziranjem radničke klase kako bi ona bila nosilac samoupravljanja i vlasti, zaoštravanjem odgovornosti članstva, organizacija i rukovodstava za izgrađivanje i provođenje jedinstvene politike Saveza komunista kao kohezione snage jugoslavenskog društva."

Rezolucija obnavlja autoritet osnovnoj organizaciji Saveza komunista ovim riječima:

„Svaka osnovna organizacija Saveza komunista aktivan je činilac cjelokupne politike SKH i SKJ. Ona je obavezna da aktivno sudjeluje u izgrađivanju politike Saveza komunista u samoupravnoj radnoj organizaciji, u složenoj organizaciji udruženog rada, i u svim drugim oblicima udruživanja i povezivanja rada u komuni, SR Hrvatskoj i SFR Jugoslaviji, da konkretno razrađuje i provodi tu politiku.

U svakoj osnovnoj organizaciji i rukovodstvu Saveza komunista mora se razvijati praksa kritičkog ocjenjivanja kako se provode usvojeni zaključci, kako se komunisti pridržavaju tih zaključaka tamo gdje rade i žive, gdje se odlučuje o društvenim pitanjima i problemima."

DUŠAN BILANDŽIĆ

Bosna i Hercegovina

BRZ I SVESTRAN RAZVOJ

Šesti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine, prvi u redu ovogodišnjih kongresa, bio je u Sarajevu 26, 27. i 28. marta. Sve novo što se već ispoljilo u praksi, novi kvaliteti života i rada Saveza komunista poslije Pisma predsjednika Tita i Izvršnog biroa, taj kongres je potvrdio, otvarajući perspektivu još sadržajnije prakse na započetom kursu.

Sa govornice Kongresa bosansko-hercegovačkih komunista došla su ohrabrenja za sve to novo što je počelo da se stvara u znaku gotovo temeljnog preobražaja društva udruživanjem rada na socijalističkoj samoupravnoj osnovi. Kongres je ocijenio i sve pokušaje sračunate na to da se onemoguće ili uspore otpočeti društveni procesi. Snage koje su stajale iza tih pokušaja najžešće su osuđene, dobivši odgovarajuću kvalifikaciju.

Osnovna tema kojom se bavio Kongres, a to je bila i tema referata Branka Mikulića, bila je borba Saveza komunista Bosne i Hercegovine za socijalistički samoupravni razvoj. Tako definisanoj temi moglo se pristupiti na različite načine. Ako bi se išlo malo unazad — u period koji je prethodio Kongresu — onda bi se, prije svega, pokazala idejno-politička pitanja koja su bila osnovna preokupacija. Ne zapostavljajući osnovne tendencije i oblike otpora samoupravnom razvitku, Kongres je kompleksnije pristupio sadašnjoj etapi borbe, stavljajući društvena pitanja i razvoj Republike u svim oblastima života — privredi, kulturi, nauci, obrazovanju itd. u prvi plan.

No, stavljajući ta pitanja u središte, Kongres im je pristupio sa idejno-političkim kriterijumima, ukazujući na klasnu suštinu otvorenih procesa. I pitanja unutrašnjeg razvoja Saveza komunista, izgradnje odnosa i metoda rada, jasnijeg definisanja položaja i uloge članova, organizacija i rukovodstava, takođe su razmatrana u kontekstu potreba bržeg, svestranog i skladnijeg razvoja Republike.

Takav pristup osnovnoj temi bio je mogućan upravo zbog toga što su ona akutna, a u izvjesnom smislu često i dramatska, politička pitanja (na primjer, političko grupašenje i frakcijsko djelovanje) bila već u pretkongresnoj aktivnosti uveliko raščišćena, tako da Kongres nije

imao potrebe da se time bavi kao nečim što je prioritetno, iako im je, razumije se, poklonio dužnu pažnju.

Način pripremanja Kongresa u tom smislu i jeste jedna od bitnih karakteristika, bez koje se ni sam Kongres ne bi mogao ocijeniti u svom pravom značenju. Kao što je u Platformi za pripreme stavova i odluka Desetog kongresa SKJ istaknuta potreba da se već u pretkongresnoj atkivnosti povedu rasprave o aktuelnim i akutnim problemima društva i života Saveza komunista, i da se svi oni stavovi o kojima se postigne saglasnost primjenjuju u društvenoj praksi, tako je u tom smislu pripreman i Šesti kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine.

Ukoliko se približavao dan otvaranja Kongresa, utoliko se na izvjestan način i sužavao krug pitanja o kojima je trebalo da se Kongres izjasni: mnoga od postavljenih pitanja u samoj praksi komunista dobila su i odgovor i verifikaciju. Sve ovo što smo istakli o toku priprema Kongresa nameće se i na osnovu onoga što je zapisano u izvještaju o radu Centralnog komiteta između dva kongresa. Ocjenjujući trenutak u kojem se održava Kongres, Branko Mikulić je konstatovao da je riječ o uslovima koje karakterišu:

— revolucionarne promjene u društveno-ekonomskim odnosima i društveno-političkom sistemu, čija je suština i cilj svestran razvoj socijalističkog samoupravljanja, u kome radnička klasa postaje vladalac nad uslovima i rezultatima svoga rada i osnovni subjekt ukupne politike društva; dalje jačanje ravnopravnosti, jedinstva i bratstva naroda i narodnosti Jugoslavije i afirmisanje samostalnosti i odgovornosti socijalističkih republika i pokrajina za sopstveni razvoj i razvoj jugoslovenske zajednice u cjelini;

— živa aktivnost na idejno-političkom i akcionom osposobljavanju Saveza komunista za efikasno djelovanje u uslovima sve razvijenijeg samoupravljanja, što je pospješilo odlučan razračun ne samo s nastojanjima dogmatsko-birokratskih snaga da Savez komunista odvoje od klase, da on neposredno odlučuje i rješava o svim pitanjima, mimo i izvan samoupravnih i političkih struktura, već i s liberalističkim i oportunističkim tendencijama, koje su Savez komunista pokušale isključiti iz svakodnevne, konkretne borbe za samoupravni socijalizam;

— borba za reafirmaciju idejnih i moralnih vrijednosti samoupravljačkog socijalističkog društva, a protiv pokušaja idejne dezintegracije, antisocijalističkih stanovišta i ponašanja pojedinaca i grupa, nosilaca buržoaskog nacionalizma i hegemonizma, tehnokratske ideologije i prakse, neostaljinista, djelovanja sa takozvanih lijevih pozicija i drugih opozicionara, borba koja je postala življa nakon 17. i 21. sjednice Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa;

— odlučna društvena akcija za stabilan, brži i skladniji razvoj proizvodnih snaga društva, akcija koja je usmjerena na onemogućavanje dugogodišnjih tendencija otuđivanja dohotka od radnika i, na tome zasnovane, prekomjerne, realnim sredstvima nepokrivene opšte, lične i investicione potrošnje; na obuzdavanje inflacije; bolje i potpu-

nije korištenje kapaciteta, postizanje veće produktivnosti rada i ekonomičnosti poslovanja, i na dogovaranje socijalističkih republika i pokrajina i radnih ljudi u udruženom radu o bitnim pitanjima razvojne politike.

To što je u referatu ocijenjeno kao obilježje trenutka, diskusija je bogato ilustrovala, to jest argumentovala. Tri od ta četiri obilježja — (a) revolucionarne promjene u društveno-političkom sistemu, s posebnim naglašavanjem jačanja ravnopravnosti, jedinstva i bratstva naroda i narodnosti, (b) osposobljavanje Saveza komunista, (c) reafirmacija moralnih i idejnih vrijednosti — u funkciji su četvrtog obilježja: (d) bržeg i stabilnijeg razvoja Republike.

U stvari, razvoj, položaj i uloga subjektivnih snaga razmatrani su u kontekstu razvoja proizvodnih snaga. Na taj način je dat najbolji odgovor tehnokratskim pristupima, po kojima se materijalni razvoj posmatrao nezavisno od društvenih odnosa i uloge svjesnog faktora.

Komunisti Bosne i Hercegovine su na ovom kongresu mogli izaći s rezultatima koji ohrabruju, jer je period koji prethodi Kongresu obilježen krupnim naporima da se prevladaju mnoga zaostajanja i da se uhvati korak s najprogresivnijim kretanjima u jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici.

Prije svega, prekinuta je dugogodišnja tendencija zaostajanja Bosne i Hercegovine za prosječnim razvojem Jugoslavije, pa je, čak, za pola poena ostvarena veća stopa rasta od one kakva je bila u poslijeratnom periodu. Riječ je o stopi rasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka od 6,5 odsto godišnje u razdoblju od 1969. do 1973. godine.

Industrijska proizvodnja je rasla po stopi od 8 odsto. Osobito je značajno što je postignuta viša faza prerade, što je u mnogim privrednim granama osvojen veliki broj novih proizvoda i što su izvršene značajne promjene u strukturi industrijske proizvodnje. U proteklom periodu Bosna i Hercegovina je imala orijentaciju na razvoj energetike, bazične industrije i privredne infrastrukture, u što je duže vrijeme ulagano najviše investicionih sredstava. Kako je ocijenjeno na Kongresu, ta se orijentacija pokazala ispravnom. Zahvaljujući tome, Bosna i Hercegovina je u dosadašnjem razvoju postigla značajan napredak i stvorena je dobra osnova za dalji efikasan razvoj.

Ističući postignute uspjehe, predsjednik CK SK Bosne i Hercegovine Branko Mikulić je u svom referatu, pored ostalog, zabilježio:

„U Bosni i Hercegovini je u proteklih pet godina svaki dan zapošljavano 60 radnika, završavano preko 80 stanova, skoro jedan kilometar puta sa savremenim kolovozom, preko dva kilometra vodovodne mreže; dnevno je više nego jedno naselje (ili 90 domaćinstava) dobivalo električno svjetlo, za 45 učenika i studenata otvarana su školska vrata, svaki treći dan je otvarana po jedna nova ili adaptirana osnovna, srednja, viša ili visoka škola; svaka dva i po dana je izgra-

đivan po jedan kilometar kanala ili nasipa za odbranu od poplava; svaki deveti dan je puštan u proizvodnju po jedan novi industrijski, svaki petnaesti po jedan zdravstveni objekt, a svaki 38. dan po jedan hotel i tako dalje."

Prelomna je bila 1968. godina, kada je otpočeo i snažniji i stabilniji razvoj. Do tada je situacija na privrednom planu bila prilično nepovoljna. Riječ je o nepovoljnom položaju bazičnih i sirovinskih grana, koje su u strukturi industrijske proizvodnje ove republike dominantne. Nepovoljnost tih grana pogađala je cjelokupni privredni život Republike, tako da je i ostvarivanje društvene i privredne reforme teklo u veoma teškim uslovima. Industrijska proizvodnja je stagnirala, zatvarane su pojedine fabrike, rudarske jame i drugi proizvodni i saobraćajni kapaciteti. Opadao je broj zaposlenih.

Kada su sa kongresne govornice isticani uspjesi onda je najvećma došlo do izražaja povezivanje materijalnog razvoja Republike s razvojem društvenih odnosa i ulogom Saveza komunista. U tom kontekstu su posmatrani i rezultati na planu ostvarivanja ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u Republici, odnosno doprinos komunista te republike da se odnos prema zajedništvu pozitivno mijenja u cijeloj jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj zajednici.

Na Kongresu je konstatovano da s gledišta nacionalnih odnosa prethodni period nije bio nimalo lak. Nacionalisti i separatisti, odnosno nosioci hegemonizma, nastojali su da onemoguće Savez komunista Bosne i Hercegovine u njegovim naporima da osigura potpunu ravnopravnost pripadnika svakog naroda i svake narodnosti. Meta napada je naročito bio nacionalni identitet Muslimana, a bilo je, čak, i otvorenih zalaganja za teritorijalnu podjelu Republike.

Drugi faktor koji je omogućio da se postignu tako značajni rezultati, prema mišljenjima iznesenim na Kongresu, bio je ugled Saveza komunista. Ne samo time što je izgrađivao dobre i odgovarajuće stavove već i time što je bio dovoljno energičan i efikasan u borbi da se ti stavovi ostvaruju, Savez komunista Bosne i Hercegovine, konstatovano je, sticao je sve veći ugled u svim sredinama Republike. Jedan od pokazatelja te činjenice jeste i to što je između dva kongresa u Savez komunista primljeno više od 45.000 članova, što čini gotovo jednu trećinu sadašnjeg članstva.

Pristupajući analizi sadašnjeg stanja i opredjeljujući se za nove zadatke u socijalističkom samoupravnom razvoju Republike, učesnici Kongresa su pokazali dovoljno smisla za realnost. Pozitivna kretanja nisu bila povod za preterani optimizam, još manje za sijanje iluzija.

Premda su promjene koje su već ostvarene na osnovu ustavnih amandmana, odnosno promjene koje na osnovu novog Ustava treba izvršiti u političkom sistemu i u društvenim odnosima uopšte, takvog

karaktera da podsijecaju objektivne mogućnosti iz kojih su se reperkutovale mnoge negativne tendencije, time nisu iščezle potrebe da komunisti budu i dalje dovoljno budni kada je riječ o borbi protiv djelovanja različnih antisamoupravnih snaga. Iscrpno ukazujući na sve oblike djelovanja i ispoljavanja antisocijalističkih i antisamoupravnih snaga, Kongres je naoružao komuniste potrebnim znanjem kako bi u svojim sredinama mogli identifikovati sve ono što nije socijalističko ni samoupravno.

Sa govornice Kongresa posebno je skrenuta pažnja na opasnost od republičkog etatizma i egoizma koji u federativnoj zajednici traži zadovoljavanje samo parcijalnih interesa, zanemarujući zajedničke interese, odnosno interese drugih. Branko Mikulić naročito ističe da „stvarni, neposredni i dugoročni interesi svake socijalističke republike i pokrajine i karakter odnosa u jugoslovenskoj samoupravnoj socijalističkoj federaciji nalažu da, boreći se za zadovoljavanje svojih interesa, moramo imati razumijevanja i za interese drugih, odnosno to upućuje na stalno jačanje svijesti da se zajednička pitanja mogu uspješno rješavati dogovaranjem i sporazumijevanjem ravnopravnih subjekata. Tek na taj način biće moguće da federacija, koja je izgrađena kao funkcija državnosti republika i pokrajina, pruži bogate rezultate u daljem socijalističkom razvoju naše zajednice na osnovama samoupravljanja. Tu svijest moramo stalno razvijati, a suprotstavljati se reakcionarnim snagama koje, sa pozicija unitarizma, nacional-hegemonizma i nacional-separatizma, pokušavaju dovesti u pitanje jedinstvo i koheziju jugoslovenske zajednice, bez koje nijedan konstitutivni dio federacije, sam za sebe, nema nikakvih izgleda da se razvija i egzistira u slobodi. Savez komunista Bosne i Hercegovine treba još odlučnije da se suprotstavi i tendencijama ekonomskog hegemonizma koji se ispoljava i u vidu težnji ka uspostavljanju monopola na tržištu i u proizvodnji, a vješto prikriva različitim poslovnim aranžmanima tehnomenadžerskih krugova."

Kongres je usvojio rezolucije: Idejno-politički zadaci Saveza komunista Bosne i Hercegovine u materijalnom i društvenom razvoju i razvoju društveno-ekonomskog sistema; Zadaci Saveza komunista Bosne i Hercegovine u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa i društveno-političkog sistema; Razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u poljoprivredi i na selu i zadaci Saveza komunista Bosne i Hercegovine; Ostvarivanje vodeće idejno-političke uloge i jačanje akcione sposobnosti Saveza komunista Bosne i Hercegovine u socijalističkom samoupravnom društvu. Kongres je, isto tako, unio izmjene i dopune u Statut Saveza komunista Bosne i Hercegovine.

Pogled u sve te rezolucije, koje su pisane sažeto, jezikom konkretnosti, lako otkriva da je riječ o zadacima komunista koji se odnose na sve oblasti društvenog života i rada. U svakom od usvojenih dokumenata date su precizne ocjene o dosadašnjem angažovanju Saveza ko-

munista i rezultatima koji su postignuti. U njima se jasno naznačuju i zadaci komunista koji se tiču razvoja Republike, i zadaci koji se tiču razvoja Jugoslavije u cjelini.

Rezolucija o idejno-političkim zadacima Saveza komunista Bosne i Hercegovine u materijalnom i društvenom razvoju i razvoju društveno-ekonomskog sistema samo je na prvi pogled registar opštih zadataka. U stvari, u tom dokumentu je u sasvim konkretnom vidu precizirano kako i šta komunisti treba da čine da bi se Republika brže i skladnije razvijala, odnosno da bi se Jugoslavija u cjelini brže i skladnije razvijala. Ta rezolucija nedvosmisleno upućuje komuniste na programsko opredjeljenje da materijalni razvoj posmatraju u organskoj vezi s razvojem društvenih odnosa, i obavezuje ih da u tom smislu pristupaju rješavanju svih društvenih problema.

U prvi plan se ističe prijeka potreba utvrđivanja dugoročne i srednjoročne politike društveno-ekonomskog razvoja Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Razvojna politika, prema tom dokumentu, treba da bude u funkciji osnovnog zadatka — da se u narednim godinama Republika razvija brže od prosječnog razvoja Jugoslavije kako bi se prevladala naslijeđena nerazvijenost. Taj isti cilj utvrđuje se i kada je riječ o unutrašnjem razvoju Republike, pa se precizira neophodna potreba da komunisti svojim angažovanjem doprinesu da se privredno zaostalija područja razvijaju brže od drugih, razvijenijih područja.

Savez komunista Bosne i Hercegovine, kako je zapisano u tom dokumentu, zalagaće se da se samoupravno utvrdi dugoročna razvojna politika Jugoslavije koja će obezbijediti dinamičan i skladan razvoj i u kojoj će biti sadržana politika bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo u odnosu na prosječan razvoj zemlje. U tom smislu su precizirani zadaci komunista u samoupravnim i državnim strukturama u Republici i federaciji.

Kongres je obavezao komuniste da se založe da politika povećanja životnog standarda bude sadržana u programima dugoročnog razvoja organizacija udruženog rada, samoupravnih interesnih zajednica, društvenim planovima komuna i Republike. Drugim riječima, zadaci o razvoju Republike istovremeno su i zadaci o povećanju životnog standarda stanovništva, a u prvom redu pripadnika radničke klase. Ekonomska stabilizacija ne smije izmaći pažnji komunista pri rješavanju svih zadataka jer je ona pretpostavka obezbjeđenja veće socijalne sigurnosti i boljih životnih uslova radnih ljudi. Stabilizacija, prema toj rezoluciji, treba da proizlazi iz uporne borbe za veću produktivnost rada, bolju organizovanost i efikasnost.

Kongres je obavezao komuniste da svojim angažovanjem doprinesu poboljšanju kvalifikacione strukture zaposlenih, boljem rasporedu stručnih kadrova, življem naučnoistraživačkom radu, razvoju kulture i fizičke kulture.

Precizirajući zadatke u pogledu iskorjenjivanja neopravdanih socijalnih razlika, Kongres je obavezao komuniste da taj cilj postižu na način koji će voditi dosljednijem ostvarivanju principa nagrađivanja prema radu, a onemogućavanju svih vidova privatizacije.

Na sve te zadatke logički se nadovezuju oni koji su sadržani u Rezoluciji o zadacima Saveza komunista Bosne i Hercegovine u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa i društveno-političkog sistema. Jer razvoj Republike, ekonomičniji, racionalniji i efikasniji rad su upravo uslovljeni bržim razvojem socijalističkih samoupravnih odnosa.

Na prvom mjestu zadataka u toj rezoluciji ističe se prevladavanje svih vidova otuđenosti radnika od uslova, sredstava i rezultata rada, to jest obaveza komunista da obezbjeđuju da radnik u udruženom radu ostvaruje ulogu osnovnog subjekta i nosioca svih bitnih odluka u društvenoj reprodukciji.

Aktivnost na samoupravnom konstituisanju i povezivanju udruženog rada, koja je već u toku, treba oživiti. Rezolucija u tom pogledu obavezuje komuniste da se suprotstave svim otporima, a oni su, pored ostalog, i u formalizovanju konstituisanja osnovnih organizacija udruženog rada.

Zatvaranje osnovnih organizacija udruženog rada Rezolucija ocjenjuje kao dovođenje u pitanje uspješnih tokova društvene reprodukcije. Savez komunista se mora izboriti, naglašava se u Rezoluciji, da radni ljudi, organizovani u osnovnim organizacijama udruženog rada, budu nosioci odluka o formiranju i raspodjeli dohotka, i da sa radnicima u drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim sporazumijevanjem i društvenim dogovaranjem, utvrđuju zajedničke osnove i mjerila za raspodjelu dohotka i ličnih dohodaka.

Naročito se ističu zadaci Saveza komunista u borbi za dosljedno ostvarivanje principa slobodne razmjene rada i ujednačavanje društveno-ekonomskog položaja radnika u proizvodnim i društvenim djelatnostima, za samoupravnu integraciju rada i sredstava, za usaglašavanje interesa i usklađivanje odnosa u društvenoj reprodukciji, za razvijanje opštine kao samoupravne i osnovne društveno-političke zajednice, za jačanje Republike kao socijalističke, demokratske, državne i samoupravne zajednice, za efikasno i dosljedno sprovođenje ustavnih principa o skupštinskom sistemu, za ostvarivanje i zaštitu ustavnosti i zakonitosti, za bezbjednost, društvenu samozaštitu i dalje jačanje cjelokupnog odbrambenog sistema, za dosljedno ostvarivanje i razvijanje principa spoljne politike socijalističke i nesvrstane Jugoslavije.

Kongres je, pored isticanja rezultata postignutih u unapređivanju poljoprivrede i preobražaju sela, konstatovao i to da socijalistički samoupravni odnosi nisu u potpunoj i pravoj mjeri pratili sve životne procese i na selu, kao što je to bio slučaj u drugim sredinama, a prije svega u industriji. Zbog toga, Rezolucija o razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa u poljoprivredi i na selu i zadacima Saveza ko-

munista Bosne i Hercegovine obavezuje komuniste da odlučno i brže rješavaju probleme u poljoprivredi. Kongres ukazuje na potrebu samoupravnog organizovanja i međusobnog dugoročnog povezivanja radnih ljudi u proizvodnji, preradi, prometu i potrošnji poljoprivrednih proizvoda i samoupravnog udruživanja zemljoradnika i njihovog povezivanja s udruženim radom u poljoprivredno-prehrambenoj i prometnoj oblasti.

Da bi se ti ciljevi postigli, kako se konstatuje u toj rezoluciji, potrebno je da Savez komunista pojača napore na povezivanju aktivnosti sračunatih na to da se selo brže razvija. Zadaci u tom pogledu odnose se kako na komuniste koji žive na selu tako i na komuniste u raznim drugim oblastima rada koje treba da budu većma povezane s razvojem sela, odnosno s razvojem poljoprivrede.

Rezolucija o ostvarivanju vodeće idejno-političke uloge i jačanju akcione sposobnosti Saveza komunista Bosne i Hercegovine u razvoju samoupravnog socijalističkog društva usmjerena je na to, kako se vidi i iz samog naziva, da pokrene takve aktivnosti koje će Savez komunista, njegove organizacije, rukovodstva i sve članove ponaosob učiniti u akcionom smislu efikasnijim. Pravci, način i oblici organizovanja i djelovanja komunista treba da stalno služe ostvarivanju interesa radničke klase i radnih ljudi, da stalno jača njihov uticaj na rad i odlučivanje organizacija i foruma Saveza komunista. Time se izrazio stav Kongresa da politika Saveza komunista bude u najpunijem smislu klasnog, socijalističkog samoupravnog karaktera.

Akciono osposobljavanje Saveza komunista pretpostavlja dosljednu primjenu demokratskog centralizma, kao bitnog uslova za ostvarivanje idejno-političkog jedinstva. U Rezoluciji se ističe da je Savez komunista Bosne i Hercegovine dio jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije. A kada je riječ o jedinstvu, onda se i ima na umu jedinstvo komunista Jugoslavije, jedinstvo u funkciji dosljednog ostvarivanja samoupravnog socijalističkog kursa Saveza komunista Jugoslavije, što podjednako isključuje i federalizam i birokratski centralizam.

Druga bitna pretpostavka akcionog osposobljavanja Saveza komunista jeste takvo organizovanje i takav metod djelovanja koji će proširivati mogućnosti člana Saveza komunista da djeluje kao subjekt idejno-političke akcije, i da neposredno i odgovorno učestvuje u utvrđivanju i ostvarivanju politike Saveza komunista.

U toj rezoluciji preciziraju se zadaci Saveza komunista u jačanju i produbljivanju ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naroda i narodnosti u Bosni i Hercegovini, razvijanju njihove svijesti o prednostima zajedništva, prožetog socijalističkim patriotizmom i internacionalizmom, u dosljednom ostvarivanju klasno opredijeljene kadrovske politike, u poboljšavanju socijalne i nacionalne strukture sastava članstva Saveza komunista, u usavršavanju i razvijanju teorijskog rada i ideološko-političkog osposobljavanja članstva Saveza komunista, u obez-

bjeđivanju dostupnosti svih izvora informacija radničkoj klasi, u iskorjenjivanju buržoaskog i birokratsko-tehnokratskog morala, u pretvaranju politike Saveza komunista u masovne inicijative i akcije radničke klase, radnih ljudi i građana u borbi za razvoj samoupravnog socijalističkog društva.

Izmjene i dopune u Statutu koje je Kongres usvojio sračunate su, takođe, na to da se svi ti ciljevi i zadaci što dosljednije i efikasnije ostvaruju u životnoj praksi komunista.

MILIJA KOMATINA

Crna Gora

JAČANJE ULOGE RADNIČKE KLASE

Pod utiskom nezaobilaznih kongresnih bilansa naviknuti smo da razdoblje između dva kongresa posmatramo i ocjenjujemo kao „zaokruženu“ cjelinu. Šesti kongres Saveza komunista Crne Gore suočio se, međutim, s nešto drugačijim stanjem. Uvažavajući to, najviši dogovor crnogorskih komunista je s puno uspjeha analizirao pređeni put, za koji je neko od učesnika s pravom primijetio da „predstavlja dobro trasiranu ali još nedovršenu dionicu“.

Šesti kongres je, naime, održan u trenutku kad se još ne može govoriti o jednoj cjelovitijoj etapi ekonomskog razvoja Republike. Ne samo zato što je izgradnja nekih ključnih privrednih objekata Crne Gore još u toku nego i zato što su još pod znakom pitanja i mnogi pređašnji rokovi njihova dovršenja ponajviše zbog opštih, i svjetskih i naših, nepovoljnih privrednih kretanja. A ne treba ni spominjati koliko bi bio nepotpun svaki republički bilans razvoja bez dovršene pruge Beograd—Bar, bez potpuno osposobljene barske luke, bez aktiviranja Kombinata olova i cinka u Brskovu, bez hidroelektrane Mratinje i s još neuhodanim i nekompletiranim kapacitetima titogradskog Aluminijumskog kombinata. Pri svemu tome pogotovu valja znati da je za dovršenje i aktiviranje tih vitalnih privrednih potencijala angažovana bezmalo sva, ionako oskudna, kumulacija crnogorske privrede, zajedno sa cjelokupnim prilivom iz jugoslovenskog Fonda za razvoj nerazvijenih područja.

Kongres je održan ne samo u vrijeme kada se — to se slobodno može reći — Crna Gora nalazi u grču odlučujućih napora da prevlada ekonomsku zaostalost i brže se uključi u savremene tokove proizvodnje i podjele rada, nego i u vrijeme drugih nepovoljnih okolnosti razvoja. Kako se republička privreda već više godina nalazi uklještena u „makaze“ inflacije, i uglavnom fiksno određenih investicionih sredstava za ključne objekte, u međuvremenu je baš i zbog toga još i potenciran problem koji mnogi nazivaju „broj jedan“: neskladan razvoj u samoj Republici, zbog daljeg zaostajanja u razvoju pojedinih i inače nerazvijenih područja. I kadrovski problem je u neku ruku komplementaran s prvim, jer u Crnoj Gori, koja se izvlači iz zaostalosti dob-

rim dijelom zahvaljujući dodatnoj akumulaciji iz FNP i zajmova, kadrovski raspored nije ostajao bez uticaja na investicione odluke. Kadrovska politika u posljednje vrijeme odlučnije prima istinski klasni karakter, razbijajući polako uske okvire regionalizma, plemenštine i drugih vidova konzervativizma i privilegija.

Razmatrajući stanje stvari i potrebe još bržeg i razgranatijeg razvoja Republike, Kongres je pošao od činjenice da je borba Saveza komunista Crne Gore za ostvarivanje stavova iz Pisma bila ne samo okosnica prestrojavanja organizovanih socijalističkih snaga nego i glavna osnova cjelokupnih političkih priprema za ovaj krupni dogovor, dok je Platforma za Deseti kongres SKJ poslužila kao temelj za analiziranje ključnih problema socijalističkog samoupravnog razvoja Crne Gore i za formulisanje glavnih pravaca aktivnosti Saveza komunista na rješavanju ekonomskih i političkih pitanja koja su od najvećeg idejno-političkog značaja za razvoj Republike u narednoj etapi.

U najznačajnija obilježja koja daju pečat inače krupnim promjenama u dosadašnjem razvoju materijalne proizvodnje i samoupravnih odnosa, kako je to istaknuto i u kongresnom referatu Veselina Đuranovića, predsjednika Centralnog komiteta, ide prvenstveno porast radničke klase Crne Gore i njene uloge u društveno-ekonomskom životu, zatim proširenje i jačanje industrijske osnove razvoja i rješavanje glavnih saobraćajnih problema.

Te i druge krupne društvene promjene u razvoju materijalne proizvodnje i društvenih djelatnosti i u razvoju društvenih odnosa na osnovama samoupravljanja razvijale su se u veoma složenim uslovima, što postignute uspjehe čini još značajnijim. Poslije Devetog kongresa SKJ bilo je, naime, nužno političko-teorijski i konkretno odgovoriti na još mnogo pitanja od kojih su zavisili dalji samoupravno-socijalistički i društveni razvoj i uspješno i efikasno ostvarivanje vodeće uloge SK kao avangarde radničke klase. Potcjenjivanje uloge Saveza komunista, koje je bilo karakteristično za period do 21. sjednice Predsjedništva SKJ, jedno je od osnovnih uzroka kriznih situacija u društvu i stagnacije socijalističkog samoupravljanja. O tome je u referatu Veselina Đuranovića rečeno i ovo:

„Do potcjenjivanja i slabljenja uloge svjesnog socijalističkog faktora došlo je u procesu oštrog sukoba između samoupravljanja i etatizma, između samoupravljanja i tehnokratizma. U tom sukobu, u prvo vrijeme, usljed određenih idejnih kolebanja u samom SKJ i kašnjenja u davanju odgovora na neka osnovna pitanja daljeg razvoja socijalističkog samoupravljanja, došlo je do osjetnog jačanja tehnobirokratskih, nacionalističkih i liberalističkih snaga, do porasta njihovog uticaja u Savezu komunista, a time i do potcjenjivanja i slabljenja vodeće uloge SK.“

Ukratko rečeno, borba protiv nacionalizma, liberalizma, tehnokratizma, kao i drugih idejnih tendencija i ideologija tuđih Savezu komunista, pokazala se kao bitna pretpostavka osposobljavanja Saveza komunista za uspješno ostvarivanje avangardne uloge.

U stvari, osvrt na pojedine faze borbe Saveza komunista Crne Gore pokazao je da ona „u osnovi ima iste karakteristike kao i borba SKJ u cjelini". U referatu je uz to ukazano i na neke slabosti u ostvarivanju političkog i akcionog jedinstva organizovanih socijalističkih snaga u Republici.

„Nije bilo dovoljno iskustva u ostvarivanju idejno-političke koordinacije u novim uslovima, pri čemu je strah od ‚miješanja', odnosno od narušavanja demokratske samostalnosti drugih faktora bio prisutan i u samom Centralnom komitetu. Drugi razlog nezadovoljavajućeg uspjeha u ostvarivanju uloge Centralnog komiteta na planu idejno-političke koordinacije leži u otporu koji je nastojanjima Centralnog komiteta da ostvari takve odnose i takvu politiku pružen od tada najodgovornijih funkcionera u Republičkoj konferenciji Socijalističkog saveza. Radilo se o tipičnoj pojavi političkog paralelizma, pri čemu se, pod vidom političke samostalnosti Socijalističkog saveza radnog naroda i, navodno, demokratskih odnosa, a, u stvari, motivisano malograđansko-karijerističkim pobudama borbe za vlast, začelo političko-grupaško-frakcionaško djelovanje." Energičnim suzbijanjem te tendencije u samom začetku i na principijelnoj i demokratskoj osnovi Savez komunista je „jasno i konkretno definisao političku liniju od bitnog značaja za dalji rad svih organizacija i rukovodstava u Crnoj Gori".

O tome koliko je ekonomska nestabilnost usporavala građenje krupnih objekata i zaoštravala pitanje dodatne akumulacije, Kongres je i u diskusiji i u dokumentima dao precizne ocjene. Istaknuto je da se izlaz morao tražiti i u raspisivanju zajma i angažovanju novih kredita. Nepovoljni odnosi u raspodjeli društvenog proizvoda dijelom su posljedica natprosječne zaduženosti privrede u Republici, kao i nižeg stepena akumulativnosti i reproduktivne sposobnosti. Stoga ostvarivanje tekućeg srednjoročnog plana društveno-ekonomskog razvoja, u kome je ključno ubrzanje industrijskog rasta, zahtijeva borbu ne samo za kvantitativno izvršavanje planirane stope rasta već i za nov kvalitet privređivanja, za veću produktivnost, aktiviranje unutrašnjih rezervi i bolje korišćenje kapaciteta.

Izneseno je pri tom da bi društveni proizvod Republike bio veći za oko 10 odsto ako bi produktivnost rada dostigla jugoslovenski prosjek. Međutim, dosadašnje napore u tom pravcu su ometale tendencije autarkičnosti, partikularizma i lokalizma. Takođe, centralizacija dohotka i tehnokratsko upravljanje sredstvima u integrisanim radnim organizacijama omogućavali su prelivanje dohotka i razvoj jednih na račun rezultata rada drugih.

Na Kongresu je došla do izražaja i kritika dosadašnjih slabosti u sprovođenju ekonomske stabilizacije i obuzdavanju inflacionih tendencija, pogotovu zato što nije bio sačinjen kompleksniji program. „A oslanjanje na tekuće mjere, parcijalne poteze i preventivno djelovanje, uz odsustvo politike selektivnosti na osnovu dogovorenih prioriteta u razvoju, ne mogu biti put efikasne borbe za ekonomsku stabilizaciju." S tim u vezi se u Đuranovićevom referatu, između ostalog, kaže: „Ne

možemo biti zadovoljni ni načinom i stepenom angažovanja Saveza komunista u rješavanju ekonomskih pitanja. Zato treba da jasno i odlučno istaknemo odgovornost komunista i za kreiranje i za ostvarivanje zadataka ekonomske politike.“ Pri tome, Savez komunista posebno „mora biti nepomirljiv i efikasan u borbi protiv nosilaca prakse deficitarnog finansiranja investicija, fiktivnih finansijskih konstrukcija, odluka o neracionalnom investiranju, o proširenju investicionih programa na račun već utvrđenih bilansa i slično“.

Posebnu pažnju Kongres je posvetio politici i mjerama za brži razvoj najmanje razvijenih i nedovoljno razvijenih područja u Republici. Ma koliko da je svijest o afirmaciji tog vitalnog interesa radnih ljudi, naroda i narodnosti Crne Gore i ranije dolazila do izražija, može se slobodno reći da će Šesti kongres u tom pravcu označiti novu prekretnicu. Ne samo po broju govornika o ovoj temi nego i po snažnoj argumentaciji potrebe skladnijeg razvoja, Kongres je rječito ukazao na to koliko je nezaobilazna politika bržeg razvoja nerazvijenih područja kako u okviru jugoslovenske zajednice isto tako i u okviru Republike. Stoga zaslužuju, i pored ograničenog prostora, da se bar fragmentarno izvorno prezentiraju pojedini usvojeni stavovi iz Rezolucije o narednim zadacima:

„Šesti kongres Saveza komunista Crne Gore ističe da se program materijalnog i društveno-ekonomskog razvoja SR Crne Gore može realizovati ako se obezbijedi takva politika razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i Pokrajine Kosovo koja će omogućiti da se smanjuju razlike u nivou razvijenosti svake nedovoljno razvijene republike u odnosu na prosjek zemlje i razvijenije republike. Za ostvarivanje te politike, pored ostalog, neophodno je:

— dosljedno ostvarivanje ustavnih rješenja o Fondu federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo, obezbjeđenje stabilnih izvora sredstava Fonda i posebnih uslova kreditiranja iz tih sredstava;

— obezbjeđenje potrebnih dopunskih sredstava iz budžeta federacije za finansiranje neophodnih društvenih djelatnosti, boračke zaštite, penzijsko-invalidskog osiguranja;

— stvaranje uslova za samoupravno udruživanje i integraciono povezivanje proizvodnih, prometnih, bankarskih i drugih organizacija udruženog rada s razvijenih i nerazvijenih područja, stimulisanje udruženog rada i sredstava na osnovi zajedničkih programa i planova razvoja;

— tješnje povezati rješavanje materijalnih disproporcija s politikom bržeg razvoja nerazvijenih područja radi što povoljnijeg i racionalnog ukupnog razvoja zemlje;

— usmjeravanje inostranih sredstava za razvoj tih područja, polazeći od toga da pod određenim uslovima privredno nedovoljno razvijene republike i Pokrajina Kosovo imaju prioritet u korišćenju tih sredstava;

— preduzimanje i drugih mjera za ostvarivanje njihovog bržeg razvoja u skladu s interesima udruženog rada i zajedničkim interesima naroda i narodnosti, republika i pokrajina.

Savez komunista Crne Gore smatra da Savez komunista Jugoslavije treba da svestrano i temeljito utvrdi uzroke neostvarivanja osnovnog strateškog cilja koji se sadrži u smanjivanju razlika između razvijenih i nerazvijenih područja u Jugoslaviji, i da bliže razradi opredjeljenja za realizaciju politike bržeg razvoja.

U sadašnjoj etapi razvoja stvorene su povoljnije pretpostavke za brži razvoj nedovoljno razvijenih područja u Republici. Društvena je i ekonomska potreba i interes svih da se u narednom periodu intenzivira njihov razvoj u skladu s većim mogućnostima koje će proizaći iz višeg stepena opšte razvijenosti i boljih uslova za privredni razvoj i ekonomičnu i efikasnu proizvodnju. Za realizaciju te politike neophodno je:

— uz pojačane napore, bolju organizovanost i veću efikasnost svih odgovornih činilaca u radnim organizacijama, opštinama i Republici, dosljedno ostvariti politiku bržeg razvoja nerazvijenih i najmanje razvijenih opština utvrđenu srednjoročnim planom u cjelini do kraja 1975. godine;

— obezbijediti veći stepen organizovanosti svih faktora u Republici koji rade na usmjeravanju i realizaciji politike bržeg razvoja nerazvijenih opština. Polazeći od dosadašnjih iskustava i teškoća u njenoj realizaciji, neophodno je konstituisanje odgovarajućeg tijela u Republici, koje bi se, pored ostalih društvenih činilaca, posebno brinulo o koordiniranju aktivnosti na bržem razvoju nerazvijenih i najmanje razvijenih opština i što povoljnijem usmjeravanju sredstava namijenjenih za realizaciju te politike;

— u skladu s rješenjima koja su data u Ustavu, stalno podsticati programiranu i dugoročnu saradnju privrednih subjekata sa razvijenih i nerazvijenih područja kako bi se i tim putem podsticao brži razvoj nerazvijenih i najmanje razvijenih opština;

— obezbijediti takav razvoj i položaj društvenih djelatnosti u nerazvijenim područjima koji bi odgovarao mogućnostima Crne Gore, uz stalno proširivanje i obogaćivanje uzajamnosti i socijalističke solidarnosti;

— da se Savez komunista Crne Gore zalaže da se na tim područjima obezbijedi bolja organizovanost na nivou opštine i veća osposobljenost i inicijativa privrednih i drugih subjekata i društveno-političkih faktora. Naročitu pažnju treba pokloniti kadrovskom jačanju privrednih i drugih organizacija i organa i opštinskih skupština, jer je to jedan od uslova da radne organizacije i opštine mogu konkretno sprovoditi utvrđenu politiku bržeg razvoja;

— potrebno je da odgovarajući republički organi i institucije pruže pravovremenu, potpuniju i efikasniju materijalnu, naučno-tehničku i stručnu pomoć u vršenju istraživačkih radova, pripremanju studija, planova razvoja, projekata i programa, kako bi se što potpunije sagle-

dali potencijali i mogućnosti dugoročnog razvoja nerazvijenih i najmanje razvijenih opština;

— pri utvrđivanju koncepcije dugoročnog razvoja i narednog srednjoročnog plana SR Crne Gore, polazeći od interesa udruženog rada, na principima potpune ravnopravnosti svih subjekata u sporazumijevanju i dogovaranju, obezbijediti usklađeniji regionalni razvoj u duhu politike SK Crne Gore o bržem razvoju nerazvijenih i najmanje razvijenih opština."

SPROVOĐENJE USTAVNIH NAČELA — OSNOVNO MJERILO KLASNE DOSLJEDNOSTI I SPOSOBNOSTI SK

Pridajući izuzetan značaj ustavnim promjenama, „koje ima da označe stupanje jugoslovenskog socijalističkog samoupravnog društva u novu, višu razvojnu fazu u kojoj će dominantna uloga radničke klase postati stvarnost, kongresni dokumenti i diskusija su ukazali na ulogu Saveza komunista u realizovanju ovog, „u novije vrijeme najkrupnijeg i najdalekosežnijeg zadatka".

Insistirajući na zadacima primjene ustavnih načela, učesnici Kongresa su osobito naglasili odgovornost komunista za razvijanje samoupravnih socijalističkih privrednih odnosa u osnovnoj organizaciji udruženog rada. „To je, rečeno je u referatu, središnja tačka širokog fronta borbe koja nas očekuje i koju moramo iznijeti do kraja".

Iako je, naime, oko konstituisanja osnovnih organizacija udruženog rada bilo najviše političko-idejnih rasprava i aktivnosti u proteklom razdoblju, organizacije SK u jednom broju privrednih radnih organizacija načinile su promašaj time što se nije pristupilo formiranju više osnovnih organizacija udruženog rada, mada su za to postojali uslovi i potrebe.

I pored postignutih uspjeha u primjeni socijalističkog principa raspodjele prema rezultatima rada, po ocjeni Kongresa, postojeće stanje još ne zadovoljava, pogotovu zato što je to „jedno od najznačajnijih pitanja u cjelokupnoj borbi za razvoj socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa". Neka ključna pitanja u oblasti raspodjele ostala su otvorena, došlo je i do izvjesnog favorizovanja formalnih kriterija, a dosta se ispoljavaju i tendencije uravnilovke. Takođe, nije riješeno pitanje sticanja dohotka i nejednakih uslova privređivanja. Sve to pokazuje da primjena principa raspodjele prema radu predstavlja izuzetnu obavezu i zadatak komunista.

Poklanjajući posebnu pažnju realizovanju krupnih promjena političkog i skupštinskog sistema, Kongres je naglasio značaj borbe Saveza komunista da se što prije ukorijeni delegatski sistem kao suštinska novina u razvoju neposredne socijalističke demokratije. Isto tako, „nova ustavna rješenja i borba za njihovu dosljednu stvaralačku primjenu pružaju uslove za kvalitativno nov razvoj naše socijalističke federacije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, za učvršćenje socijalističkog zajedništva republika i pokrajina na osnovama samoupravlja-

nja, nacionalne ravnopravnosti, uzajamnosti i solidarnosti. Istorijski je odgovoran zadatak Saveza komunista Crne Gore da se odlučno, nepokolebljivo i trajno bori za stalno poboljšavanje međunacionalnih i međurepubličkih odnosa u našoj zemlji, odnosno za jačanje našeg jugoslovenskog socijalističkog zajedništva na osnovama novog Ustava".

U poglavlju referata o aktuelnim pitanjima razvoja, političko-idejnog i akcionog osposobljavanja SK i u odgovarajućem odjeljku Rezolucije o narednim zadacima posebno se ističe da je vodeća političko-idejna uloga Saveza komunista „suštinska pretpostavka daljeg razvoja revolucije i samoupravnog socijalističkog društva."

„Savez komunista Crne Gore — kaže se u Rezoluciji o osnovnim pitanjima daljeg razvoja Crne Gore — jačaće klasnu osnovu svoje politike i prakse i uspješnije ostvarivati neposrednu povezanost s radničkom klasom i drugim radnim slojevima društva...

Kao sastavni dio i značajan vid klasne političke borbe, ideološka borba Saveza komunista Crne Gore treba da obezbijedi da revolucionarna marksistička ideologija postane vladajuća u svim oblastima društveno-ekonomskog i političkog života u Republici, u sistemu obrazovanja i vaspitanja, naučnom stvaralaštvu, kulturnom životu, u publicistici i sredstvima javnog informisanja...

Da bi socijalna struktura organizacija i rukovodstava Saveza komunista Crne Gore što više odgovarala klasnoj suštini njegovog revolucionarnog bića i doprinosila jačanju društvene uloge radničke klase i njenog uticaja na politiku SK, neophodno je izboriti se:

— za brži prijem radnika u Savez komunista, sa čvrstom orijentacijom da se u doglednoj budućnosti obezbijedi radnička većina u njegovim redovima svuda gdje to dopušta socijalna struktura stanovništva...

Bolja organizovanost je bitna pretpostavka efikasnijeg ostvarivanja politike Saveza komunista, jačanja njegovog odlučujućeg uticaja na društvena kretanja i preobražavanja u organizaciju revolucionarne akcije..."

Isto tako privlače pažnju snažno naglašeni stavovi o daljem izgrađivanju i dosljednoj primjeni načela demokratskog centralizma u Savezu komunista, a takođe i značajne konstatacije o samokritičkom odnosu avangarde u svakidašnjoj praksi. Savez komunista Crne Gore i Jugoslavije, rečeno je, uspješno je izvršavao svoju ulogu zahvaljujući, prije svega, tome što je bio kadar da se okrene sebi, da izvrši cjelovitu i temeljitu kritiku svoga rada i načina ostvarivanja svoje uloge, što je osobito došlo do izražaja na 21. sjednici Predsjedništva SKJ i u Pismu i akcijama na njihovoj osnovi.

„U pojačanoj borbi za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja, a protiv nacionalizma, liberalizma i tehnokratizma — rečeno je, s tim u vezi, u referatu Veselina Đuranovića — Savez komunista je politički i idejno ojačao. Stekla su se nova revolucionarna iskustva. U snažnom je porastu klasna dosljednost Saveza komunista i odgovornost avangarde pred radničkom klasom, a istovremeno i povjerenje radničke

klase u SK. Tome treba dodati da su postignuti značajni rezultati u organizaciono-političkoj konsolidaciji Saveza komunista i u razvijanju unutrašnjih odnosa u Partiji na osnovama demokratskog centralizma."

Valja, na kraju, istaći da je Šestom kongresu SK Crne Gore snažan pečat dala činjenica da je u diskusiji, što na plenumu što u komisijama, sudjelovalo više od stotinu delegata. Diskusija je bila veoma bogata, pri čemu se konkretno govorilo o svim najaktuelnijim pitanjima razvoja Republike i zadacima Saveza komunista Crne Gore. Na Kongresu se tako ispoljio visok stepen jedinstva, inače osvjedočenog u cjelokupnim pripremama čije je težište bilo u osnovnim i opštinskim organizacijama SK. Otuda se i diskusija — i pored jednodušnog usvajanja ključnih stavova sadržanih u osnovnom kongresnom referatu i Rezoluciji o narednim zadacima SK Crne Gore u borbi za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa i rješavanje najvažnijih pitanja društveno-ekonomskog razvoja — takođe može smatrati značajnim sastavnim dijelom kongresnih dokumenata.

DUŠAN BOGAVAC

Kosovo

UBRZATI TEMPO PRIVREDNOG RAZVITKA

Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova je, razmatrajući rad organizacija i rukovodstava SK u Pokrajini u proteklom petogodišnjem periodu, dala realnu ocenu rezultata postignutih u samoupravnom socijalističkom razvoju Pokrajine, utvrdila naredne zadatke i jasno se opredelila za kurs SKJ u daljoj društvenoj, ekonomskoj, kulturnoj i sveukupnoj izgradnji Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo.

Predsednik Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Kosova Mahmut Bakali je svoj referat o ulozi i zadacima Saveza komunista Kosova u socijalističkom samoupravnom razvoju Pokrajine počeo ocenom: „Savez komunista Kosova je u proteklih pet godina, u tom periodu dinamičnih, složenih i protivrečnih društvenih procesa, svojom odlučnom akcijom stajao na čelu borbe radničke klase i radnih ljudi za dalje produbljavanje socijalističkih samoupravnih odnosa, nacionalne ravnopravnosti i bratstva i jedinstva, za uspešan društveno-ekonomski, kulturni, obrazovni, demokratski i svestrani razvoj Pokrajine, za njenu novu afirmaciju i obogaćivanje njene autonomnosti."

Analizirajući pređeni put između dve pokrajinske konferencije SKK, Bakali je rekao:

„Savez komunista Kosova, njegove organizacije, rukovodstva i Pokrajinski komitet, uz svu složenost uslova u kojima je delovao i uz mnoge negativne tendencije i opterećenja koja su prodirala i u njega samog, uspevao je da svojim neprekidnim akcijama u celom periodu između dve konferencije drži kurs socijalističkog samoupravnog razvoja Pokrajine u duhu stavova Devetog kongresa, politike SKJ i druga Tita."

Preko 60 delegata diskutanata iz osnovnih organizacija udruženog rada sa sela, iz opština, sa univerziteta u dva dana plenarnog rada Konferencije dali su značajan doprinos da se odrede smernice budućeg rada i aktivnosti. U Rezoluciji koju je Konferencija usvojila zapisano je:

„Idejno-političko jedinstvo i akciona sposobnost članova, organizacija i rukovodstava Saveza komunista svakodnevno se moraju potvrđi-

vati i jačati u borbi za ostvarivanje konkretnih interesa radničke klase i radnih ljudi, za razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa, za brži ekonomski, kulturni i opšti razvoj, za ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti. Ostvarivanje toga zadatka zahteva organizovanje i osposobljavanje članova i organizacija Saveza komunista da jedinstveno i efikasno vode političku borbu protiv buržoasko-liberalističke, birokratske i neostaljinističke ideologije, protiv raznih oblika nacionalizma, hegemonizma, klerikalizma i drugih oblika reakcionarnog i antisocijalističkog delovanja. Kritička analiza društvenih pojava i prakse u društveno-političkom životu je uslov za uspešnije vođenje političke borbe. Stoga je to stalan zadatak komunista u svim oblastima društvene aktivnosti".

EKONOMSKI RAZVOJ — U PRVOM PLANU

Ekonomskom razvoju Pokrajine Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova posvetila je najveću pažnju. Kosovo je napravilo značajan korak u razvitku proizvodnih snaga, ali je istovremeno još uvek i najnerazvijenije područje zemlje. Tempo kojim se Pokrajina razvija još ne obezbeđuje smanjivanje razlika u razvijenosti prema ostalim područjima zemlje, a neke relativne razlike se i dalje povećavaju.

U dokumentima podnetim Konferenciji nalazimo sledeći presek stanja ekonomskog razvoja:

Društveni proizvod je u periodu 1947—1972. godine porastao za 4,3 puta, ili po prosečnoj godišnjoj stopi od 6,1%, dok je njegov porast u periodu 1969—1972. rastao po stopi od 8,7%. Učešće društvenog sektora u društvenom proizvodu povećano je od 60,7% u 1952. na 78,6% u 1972. godini. Industrija je postala dominantna oblast u stvaranju društvenog proizvoda. Dok je u 1952. godini njeno učešće iznosilo svega 28,3%, a poljoprivrede 42%, u 1972. je učešće industrije povećano na 38,1%, a poljoprivrede je opalo na 23,1%.

Ubrzani privredni razvoj Kosova izazvao je krupne promene i u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva. Poljoprivredno stanovništvo je smanjeno sa 72,4% u 1952. na 51,6% u 1971. godini.

Takav tempo privrednog razvoja rezultat je, s jedne strane, napora radnih ljudi Kosova, ali i značajnih investicionih ulaganja zajednice na Kosovu, s druge strane. U poređenju sa 1952. godinom, investicije u osnovna sredstva društvenog sektora veća su u 1972. deset puta, i u tome razdoblju rastu po prosečnoj godišnjoj stopi od 13,3%. Najveći deo investicija uložen je u industriju. Fizički obim industrijske proizvodnje u 1972. godini veći je za preko 7 puta od onog u 1952. Za isto toliko je povećana i vrednost osnovnih sredstava društvene privrede u 1971. prema 1952. godini.

Poljoprivredna proizvodnja je, u poređenju sa 1954. godinom, povećana za 42% u 1972, dok je njena struktura poboljšana u pogledu povećanja površina zasejanih intenzivnim kulturama.

Privreda Kosova se sve više uključuje u izvoz. Izvoz roba iz Pokrajine čini 10,3% društvenog proizvoda ukupne privrede i veći je od uvoza.

Na Kosovu je u proteklom periodu izgrađena solidna saobraćajna mreža, koja će biti značajan činilac budućeg razvoja. Izgradnja asfaltnih puteva je povećana sa 20 km u 1952. godini na 878 km u 1972. Izgrađene su i nove vodovodne mreže i kanalizacije, a zaključno sa 1973. godinom elektrificirano je 82% ukupnog broja sela.

Takav razvoj Pokrajine pospešio je i proces zapošljavanja. Tako je prosečna stopa zapošljavanja za period 1953—1972. iznosila 5,7%, a broj ukupno zaposlenih raste od 38.000 u 1953. godini na 116.000 u 1972.

Zaključujući diskusiju o društveno-ekonomskom razvoju Pokrajine, Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova je u usvojenoj Rezoluciji posebno naglasila one zadatke od čijeg izvršenja neposredno zavisi budući razvoj. O tome se u Rezoluciji kaže:

„Polazeći od društvene potrebe i neophodnosti bržeg razvoja Kosova, od realnih prirodnih i drugih uslova koje ima Pokrajina, Savez komunista Kosova, na osnovi Zaključaka Osme sednice Predsedništva SKJ i Treće konferencije SK Kosova, ukupnu društvenu aktivnost treba da usmeri u pravcu ubrzanijeg razvoja Kosova i smanjivanja razlika u nivou razvijenosti Pokrajine prema ostalim područjima zemlje. Ostvarivanje toga cilja treba zasnivati na potpunom angažovanju i korišćenju sopstvenih materijalnih i društvenih snaga, na obezbeđenju i racionalnom korišćenju dodatnih sredstava Fonda za kreditiranje razvoja nedovoljno razvijenih krajeva i drugih izvora za razvoj nerazvijenih područja...

Energična borba za veću produktivnost rada, ekonomičnost, racionalno korišćenje sredstava i kapaciteta, dosledno sprovođenje ukupnih mera stabilizacije u privredi, smanjenje troškova poslovanja i borba za veću štednju, moraju biti u središtu pažnje idejno-političke aktivnosti Saveza komunista Kosova...

Konferencija ističe da je zadatak Saveza komunista da se poboljša položaj privrede Kosova u primarnoj raspodeli, zalažući se za doslednu reformu uspostavljenih odnosa i za takvu politiku cena koja će u većoj meri biti izraz stvarnih ekonomskih odnosa između grana, grupacija i oblasti, i za stvaranje ujednačenih uslova privređivanja i sticanja dohotka".

Određujući se prema kadrovskoj politici, socijalnoj politici, politici zapošljavanja i stručnog osposobljavanja, kao i stambenoj politici, Konferencija je zaključila da uspešna realizacija postavljenih zadataka i utvrđene politike ubrzanijeg razvoja zavisi, pre svega, od toga kako i koliko ćemo dalje razvijati samoupravljanje i samoupravne odnose u udruženom radu i u ukupnom društvu, to jest od toga koliko će jačati vladajući položaj radničke klase u udruženom radu i ukupnoj društvenoj reprodukciji.

NA PUTU ŽIVOG KULTURNOG PREPORODA

Sve ono što je postignuto na planu ukupnog kulturnog preporoda u Pokrajini, u najširem smislu te reči, govori jasno o jednom usponu koji nadahnjuje optimizmom. U dokumentima Jedanaeste konferencije SKK je, pored ostalog, zabeleženo:

„Postignuti su krupni uspesi i u oblasti obrazovanja, nauke i kulture. U školama se predaje na albanskom, srpskohrvatskom i turskom jeziku. Osnovnim školovanjem obuhvaćeno je 88% školskih obveznika. Iz godine u godinu raste broj učenika srednjih škola i studenata na višim školama i fakultetima. Dok je u školskoj 1967/68. godini u Pokrajini bilo 208.000 učenika u osnovnim školama i 32.000 u srednjim školama, u školskoj 1973/74. godini u Pokrajini ima 266.500 učenika u osnovnim školama i 51.100 učenika u srednjim školama. U tom periodu otvoren je Univerzitet u Prištini. Njegovih šest fakulteta i šest viših škola u Pokrajini ove školske godine pohađa oko 20.000 redovnih i vanrednih studenata.

U 1968. godini na Kosovu je bilo 537 korisnika stipendija, dok je broj stipendista u školskoj 1972/73. godini porastao na 7.300 studenata i učenika i 1.560 korisnika kredita za studiranje.

I u oblasti kulture i kulturnih delatnosti postignuti su zapaženi rezultati. Danas na Kosovu ima 136 narodnih biblioteka s ukupnim fondom od 600.000 knjiga. Pored domova kulture, u Pokrajini rade 15 kulturno-propagandnih centara, Pokrajinsko narodno pozorište, 6 amaterskih pozorišta, 39 bioskopa, preduzeće za proizvodnju filmova „Kosovofilm“, koje je u fazi razvoja, 16 kulturno-umetničkih društava, hor „Kolegijum kantorum“, ansambl narodnih pesama i igara „Šota“ i znatan broj njima sličnih institucija.

Postignuti su zapaženi rezultati u razvoju informativne i izdavačke delatnosti na albanskom, srpskohrvatskom i turskom jeziku. Tiraži izdanja NIP „Rilindja“ povećani su od 50 do 200%. U okviru „Rilindje“ u ovom periodu znatno je proširena izdavačka delatnost na albanskom jeziku, a uspešno je pokrenuto i osam listova i časopisa na albanskom jeziku: za kulturu i umetnost; omladinu; studente; žene; pionire; prosvetu; za tehničko obrazovanje; humor i satiru. Izlaze i časopisi za književnost i nauku. Vrše se pripreme za dnevno izlaženje lista „Jedinstvo“ na srpskohrvatskom jeziku (sada izlazi dva puta nedeljno). NIP „Jedinstvo“ izdaje i časopis za književnost i časopis za nauku na srpskohrvatskom jeziku, a takođe je proširilo i ostalu izdavačku delatnost na srpskohrvatskom jeziku. U ovom razdoblju je takođe pokrenut i nedeljni list na turskom jeziku i časopis za književnost. Dela autora sa Kosova već su poznata jugoslovenskoj i svetskoj javnosti, naročito ona iz oblasti likovnog stvaralaštva.

U proteklom periodu je u Prištini izgrađen nov radio-dom, u izgradnji je dom štampe, a vrše se pripreme za redovni program RTV Priština, dok je Radio-Priština već uveo i drugi program.

I u oblasti zdravstva su postignuti značajni rezultati. Broj lekara je povećan od 93 u 1952. godini na 582 u 1971, a ove godine će početi da izlaze i prvi lekari sa prištevskog Medicinskog fakulteta.

„Savez komunista Kosova u razvoju obrazovanja, kulture i nauke vidi uslov i nužnu pretpostavku ukupnog daljeg razvoja Pokrajine. On se zato zalaže za razvoj tih delatnosti, za temeljitu izmenu njihovog društvenog položaja i za prevladavanje shvatanja po kojima ulaganje u te delatnosti predstavlja pasivnu potrošnju materijalnih dobara" — kaže se u Rezoluciji Jedanaeste konferencije SK Kosova.

Rezultati koje je Savez komunista Kosova postigao u proteklom petogodišnjem periodu mnogo su veći ako se uzmu u obzir uslovi pod kojima su postignuti. Nasleđene protivrečnosti, kao i one koje nameće svakodnevni život, i još uvek niska materijalna osnovica nameću potrebu za dodatnim naporima kako bi se ostvarili savremeni zadaci u svim područjima društvenog života. Od velikog značaja bio je u tome revolucionarni kontinuitet Saveza komunista Kosova, naročito posle 21. sednice Predsedništva SKJ i Pisma druga Tita i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ.

Idejna diferencijacija i u samom Savezu komunista i politička bitka protiv svih kontrarevolucionarnih pojava i tendencija, naročito protiv nacionalizma, doprinele su jačanju jedinstva Saveza komunista i svih ostalih socijalističkih snaga, kao i jačanju bratstva i jedinstva među svim pripadnicima naroda i narodnosti koje žive na Kosovu.

Jedanaesta konferencija Saveza komunista Kosova je iz ovih činjenica izvela zaključak da je pozitivno političko stanje, zajedno sa spremnošću i mobilnošću svih komunista i radnih ljudi Pokrajine, najveća zaloga da će se sa još više uspeha ispunjavati zadaci koje je ona postavila, kao i zadaci koje će postaviti Sedmi kongres Saveza komunista Srbije i Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

JUSUF KELJMENDI

Prilozi

Vlastimir Matejić

MINULI RAD I LIČNI DOHOCI

Problem minulog rada je višestruk, delikatan, aktuelan, a njegovo rešavanje neodloživo. U zavisnosti od potrebe i nivoa detaljizacije, moguće je identifikovati više specifičnih problema minulog rada; počev od njegovog stvaranja, korišćenja tamo gde je stvoren ili na drugom mestu, uticaja na tekući i budući dohodak, pa sve do razmatranja problema penzija. Međutim, uticaj i veza minulog rada i ličnih dohodaka radnika imaju uvek aktuelan značaj. Stoga se i ovaj rad bavi tom problematikom. Izlaže se jedan model, izgrađen najviše na rezultatima teorijske analize odnosa minulog rada i ličnih dohodaka i kritike protekle i tekuće prakse njegovog rešavanja.

Na samom početku pozabavićemo se značenjem termina „minuli rad", ali samo u vezi s našom temom. Kada je o tome reč, onda se u praksi susrećemo uglavnom sa dva različita shvatanja. Prema prvom, minuli rad je deo dohotka ostvaren u prošlosti (u minulom periodu) i izdvojen za proširenu reprodukciju, povećanje materijalnog bogatstva, to jest neutrošen za ličnu potrošnju uposlenih i društvene potrebe. Drugačije rečeno, to je akumulirani višak rada u posmatranom minulom periodu. Tačnost takvog shvatanja ne treba dokazivati, ali je potrebno uočiti da je, prema njemu, minuli rad deo rezultatâ rada ostvarenih u prošlosti.

Drugo shvatanje se prepoznaje u većini praktičnih rešenja problema minulog rada. Prema njemu, minuli rad je rad obavljen u prošlosti, bez obzira na njegove rezultate. Dok prvo shvatanje vodi brigu o rezultatima rada, dotle drugo polazi gotovo isključivo od postojanja procesa rada u prošlosti, ali ne uzima u obzir njegovu društvenu korist, odnosno ni kvantum ni kvalitet rezultata tog rada. Zbog toga se drugo shvatanje mora odbaciti ne samo „u principu" — odbacuje se čak i svako rešenje u kome se prepoznaje njegova znatnija prisutnost.

Iskažimo sada suštinu problema minulog rada, koji je inače određen i Ustavom i drugim bitnim društvenim dokumentima. Prema tome, jedna organizacija udruženog rada ostvari svake godine minuli rad u formi i iznosu dela dohotka izdvojenog za fondove. Kumulativ izdvajanja za fondove do posmatranog trenutka predstavlja iznos minulog

rada u tom trenutku. Dohodak svake organizacije ostvaren u tekućem periodu jeste, pored ostalih faktora, funkcija utrošenog živog rada u tom periodu i korišćenja minulog rada koji je stvaran od nekoga u minulom periodu. Lični dohodak svakog uposlenog treba da bude srazmeran njegovom doprinosu ostvarenom dohotku, a odatle sledi da treba da ima dve osnovne komponente: prva, srazmerna doprinosu koji je dao tekućim, živim radom i, druga, srazmerna doprinosu koji je dao minulom radu koji se koristi u određenom periodu. Radnik, dakle, treba da učestvuje u raspodeli ostvarenog dohotka prema svom doprinosu sveukupnom *akumuliranom* (minulom) i *živom radu*. Kako se može uočiti, nakon nešto podrobnijeg opisivanja problema kojim želimo da se bavimo, pokazuje nam se da će biti potrebno da se bar delimično razmotri pitanje formiranja i raspodele dohotka. Kako će se kasnije videti, problem odnosa između minulog rada i ličnih dohodaka nije shvaćen samo kao problem raspodele ličnih dohodaka po ovoj osnovi, već najpre kao problem formiranja minulog rada i dohodovnih rezultata njegovog korišćenja.

KRITIČKA ANALIZA RANIJE PRAKSE RASPODELE DOHOTKA

Činjenica da se sada veoma ističe problem minulog rada nikako ne znači da do sada lični dodak radnika nije zavisio od stanja minulog rada. Naravno, bio je zavisan, samo veoma skriveno, nejasno i, verovatno, nepovoljno i po lični dohodak, i po stanje minulog rada, i po budućnost organizacije. Zbog toga valja ukazati na karakteristike protekle prakse, jer ona ponajviše ukazuje na to koja rešenja treba prihvatiti, a koja eliminisati.

Pre samostalnog odlučivanja preduzeća o raspodeli dohotka, cilj sistema plaćanja za rad je bio da radnik, na osnovu radnog mesta i stručnih kvalifikacija, dobije određenu platu za uloženi lični rad u tekućem periodu. U takvom sistemu svaki uposleni je bio najviše zainteresovan da se maksimira njegova zarada, na osnovu isticanja kvaliteta i kvantiteta tekućeg doprinosa dohotku. Formiranje i korišćenje fondova organizacija bilo je pod velikim uticajem male grupe ljudi u organizacijama, pa je velika masa uposlenih ostala i neinformisana i nezainteresovana za sudbinu tog dela dohotka i u formiranju i u korišćenju.

Potpuna samostalnost u korišćenju dohotka, koji ostaje na raspolaganju radnoj organizaciji, dovela je do nekih, na žalost nedovoljnih, promena u sistemu veza između uloženog ličnog rada pojedinaca i dohotka. Usled činjenice da je za pojedinca jedina jasna i sigurna veza između njegovog rada i dohotka njegov tekući lični dohodak, interes je bio usmeren ka maksimiranju tog ličnog dohotka. Sa stanovišta pojedinaca, kojem se nema šta zameriti, organizacije su se razlikovale najviše po tome „koliki su lični dohoci sada", a veoma malo po tome „kakva je budućnost ličnih dohodaka i organizacije". Konstatujmo i tendenciju povećanja startnih osnovica, odnosno povećanje dohotka namenjenog ličnim dohocima preko norme propisane sopstvenim pravil-

nikom, za maksimiranje pojedinačnog korišćenja sredstava fonda zajedničke potrošnje itd. Takvo je ponašanje trebalo očekivati iz dva bitna razloga. Nestabilnost privrednih kretanja, stalni porast cena i troškova života, inflacija i devalvacija stalno su ugrožavali realnu zaradu i sprečavali brži porast životnog standarda. Otuda i stalan pritisak jednog dela radnih ljudi, naročito onih s nižim primanjima, za povećanje ličnih dohodaka. Na drugoj strani, radnici su u velikom broju bili i nezainteresovani za deo dohotka za fondove jer je on bio otuđen od interesa pojedinaca. Za dalje analize biće korisno da se ukratko iskaže uticaj nekih uslova formiranja i raspodele dohodaka na otuđenost minulog rada od radnika.

Pojedinac nije imao povoljne garancije da će uvećano izdvajanje za fondove danas, rezultovati u povećanje ličnih dohodaka u idućim godinama. Više se veruje u moć povećanja prodajnih cena i promene društveno propisivanih instrumenata raspodele dohotka nego u ulaganje u proširenu reprodukciju. Ako jedan broj kolektiva i ispoljava drugačije ponašanje, to je nedovoljno za suprotnu tvrdnju. Između trenutka u kome se donosi odluka o žrtvovanju potrošnje danas i početka korišćenja beneficija nastalih realizacijom te odluke, postoji prilično dug vremenski period. Pojedinac nije stimulisan na očevidan i dovoljno pouzdan način da će povećano izdvajanje u fondove sada biti isplativo kompenzirano povećanom ličnom potrošnjom u budućnosti. Usled toga se stvara atmosfera da je odlaganje potrošnje neracionalno sa stanovišta interesa i potreba pojedinaca.

Sa stanovišta ličnih dohodaka bile su male razlike između organizacija koje su čak i duže vreme poslovale nedovoljno ekonomski efektivno i organizacija koje su bile ekonomski efikasne i ulagale u reprodukciju. Razlike u ličnim dohocima su najvećim delom bile posledica: (a) monopola, (b) administrativno određenih uslova rada, (c) spekulativnog ponašanja i slično. Sa istog su stanovišta bile male razlike između delova organizacije koji dobro posluju i onih delova koji neradom i neznanjem „ostvaruju“ i gubitke. Najnepovoljnija situacija je pri upoređivanju pojedinaca. Poslu i stvaralaštvu odani pojedinci nisu se ličnim primanjima razlikovali od pojedinaca koji izazivaju čak i smetnje tuđem radu.

Dosadašnja je praksa bila takva da pojedinac, prestankom rada u organizaciji čijem je razvoju odricanjem od lične potrošnje znatno doprineo, gubi sva prava na beneficije koje se počinju uživati u toj organizaciji. S druge strane, pojedinac koji je doprineo gubicima organizacije ili njenoj stagnaciji, prestankom rada ne podnosi nikakve konsenkvencije takvog stanja. I najposle, pojedinac koji je tek došao u organizaciju ostvaruje iste materijalne beneficije sa sebi ravnim pojedincem koji je duže vreme doprinosio sadašnjem stanju organizacije.

Ovome treba dodati konstataciju da su, praktično, u celom posleratnom periodu ulagani veliki napori da se problem plaćanja za rad i raspodela dela dohotka namenjenog ličnim dohocima reši što bolje i povoljnije. Neki periodi karakterišu se naglašenim bavljenjem (1) nor-

mama pojedinačnih radova, (2) analitičkom procenom radnih mesta, (3) nagrađivanjem po jedinici proizvoda, (4) obračunom po ekonomskim jedinicama i slično. Brzo napuštanje jednog sistema nagrađivanja i raspodele ličnih dohodaka i još brže uvođenje novih sistema jesu, pored ostalog, i pokazatelj izuzetnog bavljenja samo jednim delom dohotka. Problem raspodele dohotka bio je predmet pojačanog masovnog interesa najvećim delom nakon donošenja nekog društvenog propisa kojim se reguliše ta materija: (1) pri objašnjavanju načina obračuna i raspodele dohotka pomoću *k*-faktora, (2) upravo sada pri upotrebi q-faktora i normi „uslovni radnik" i još u nekoliko manje primećenih slučajeva.

Svim promenama sistema raspodele dohotka prethodile su značajne društveno-političke akcije, a one su određivane brojnim administrativnim merama. Normiranje odnosa između ličnih dohodaka i dela dohotka za fondove bilo je u suštini vrlo strogo i predstavljalo je izraz potreba da se deo dohotka sačuva za proširenu reprodukciju, što se može okarakterisati kao „doprinos propisa" minulom radu.

Navedene i druge činjenice potvrđuju da je deo dohotka (za fondove) bio otuđen od neposrednog interesa pojedinaca, jer nije postojao mehanizam koji bi formirao i gajio dugoročan interes prema stvaranju i korišćenju toga dela dohotka. Na kratak rok posmatrano, to je dovodilo do stimuliranja rada i proizvodnje preko povećanja ličnog dohotka za jedinicu rada i povećanja kupovne moći uposlenih. Na srednji, a pogotovu na duži rok, iscrpljivana je mogućnost proširene reprodukcije i smanjivana vrednost jedinice rada povećavanjem cena proizvoda i usluga usled većeg porasta platežno sposobne tražnje od ponude proizvoda i usluga. Naravno, takav se proces i dalje razvijao u negativnom smeru, jer porast cena proizvoda i usluga vrši dalji pritisak na lične dohotke, u smislu njihovog povećanja, što se, bar jednim delom, obavlja na teret mogućnosti za proširenu reprodukciju, čime se doprinosi povećanju cena u budućnosti itd.

Da bi se trajno uspostavila ravnoteža između zainteresovanosti za sadašnjost i budućnost, neophodno je potrebno da deluju motivi i odgovarajuća ograničenja koji će dovoditi do stanja u kome pojedinac, analizirajući sve alternative ponašanja, sâm nalazi da je najbolja ona alternativa kojom se ta ravnoteža upravo ostvaruje. Dostizanje takvog stanja moguće je samo kada se ostvare uslovi u kojima je svaki deo dohotka u istom stepenu neotuđen od interesa stvaralaca dohotka. To se pak može postići samo ako je odricanje za budućnost u neposrednoj i jasno vidljivoj vezi s interesom u sadašnjosti.

KRITIČKA ANALIZA TEKUĆIH REŠENJA PROBLEMA MINULOG RADA

Prethodna kritička analiza odnosila se na rešenja pre početka primene ustavnih amandmana, to jest novog Ustava. U kraćem proteklom periodu učinjeno je mnogo u rešavanju problema minulog rada i ras-

podele dohotka. Deo rezultata te prakse je vidljiv i moguće je obaviti kritičku analizu postojećih rešenja, što je i učinjeno. Međutim, saopštavanje rezultata te analize na ovom mestu nije uputno, jer još nije izložena referenca prema kojoj je obavljena ta analiza. Zbog toga ćemo učiniti prividnu digresiju i u nastavku najpre saopštiti rezultate analize značajnih pojedinosti formiranja dohotka, minulog rada itd., pa tek tada preći na kritiku pretežnih karakteristika tekuće prakse rešavanja problema minulog rada.

Dohodak koji pojedinac ostvaruje samostalnim radom zavisi od:

(a) količine i kvaliteta uloženog rada posmatranog pojedinca, R_1;

(b) proizvodne moći sredstava za rad, to jest minulog rada koji se koristi u formi sredstava za rad, S_1;

(c) većeg broja spoljnih faktora, a u prvom redu tržišnih, T.

Dohodak koji ostvaruje organizacija (OOUR, na primer) zavisi od:

(a) količine i kvaliteta uloženog rada svih pojedinaca koji čine organizaciju, R;

(b) proizvodne moći sredstava za rad, to jest minulog rada, koji su stvorili pojedinci što rade u posmatranoj organizaciji ili neko drugi, S;

(c) većeg broja spoljnih faktora, a u prvom redu tržišnih, T;

(d) organizovanosti rada pojedinaca, U. Udruživanjem i zajedničkim radom postiže se, po pravilu, bolji efekat nego što je „odgovarajući zbir" pojedinačnih efekata. To se naziva efekat korišćenja sinergije ili efekat organizacije, D.

Iz ovoga se uviđa razlika između strukture dohotka koji ostvaruje pojedinac samostalnim radom i organizacija. U dohotku koji ostvaruje pojedinac nema, dakle, dela dohotka nastalog pod delovanjem udruživanja, U.

Raspodelom ličnih dohodaka srazmerno količini i kvalitetu tekućeg rada pojedinaca vrši se raspodela i dela dohotka nastalog po osnovi pojedinačnog rada, i dela dohotka nastalog po ostalim već navedenim osnovama. Takav način raspodele ličnih dohodaka priznaje različito pravo pojedinaca na svaki deo dohotka, čemu se mogu staviti bar dve primedbe:

prva, rizik odstupanja ostvarenog dohotka od očekivanog samo je na prvi pogled raspodeljen tako da veći rizik podnose oni pojedinci čiji je rad veći po količini i kvalitetu. Naprotiv, smanjenje ličnih dohodaka radnika s najnižim startnim osnovicama značajnije smanjuje njihov standard, pa prema tome te kategorije radnika *de facto* snose najveći rizik;

druga, deo dohotka i ličnih dohodaka koji potiče iz minulog rada raspodeljuje se na pojedince tako da se implicitno podrazumeva različito pravo na korišćenje minulog rada bez dokaza da se u istom odnosu participira u formiranju minulog rada.

Prema tome, neophodna je dalja analiza s ciljem da se utvrdi doprinos pojedinaca u formiranju dohotka, a u prvom redu minulog rada,

koji je najpre deo, a potom faktor dohotka. Za sada, zanemarimo uticaj minulog rada na iznos dohotka, jer je naš zadatak da utvrdimo doprinose pojedinaca minulom radu.

Pošto se količine i kvaliteti rada pojedinaca razlikuju, to znači da je njihov doprinos jednom delu dohotka — taj deo označimo sa D_r — različit. Deo dohotka D_u, koji nastaje usled zajedničkog rada pojedinaca (sinergetski efekat), ne zavisi od činjenice da se pojedinci razlikuju u radu, već je posledica činjenice da pojedinci zajedno rade. Zbog toga je najprihvatljivije kad se smatra da je doprinos svakog pojedinca ovom delu dohotka podjednak.

Ako se, dakle, posmatra samo doprinos tekućeg rada dohotku, analiza pokazuje da u stvaranju jednog dela dohotka pojedinci učestvuju srazmerno količini i kvalitetu svog rada (nejednako), dok drugi deo dohotka formiraju podjednakim doprinosom (jednako). Ako se prihvati taj rezultat, tada je već određen i odnos prema raspodeli dohotka. Pod pretpostavkom da se sav dohodak podeli na uposlene (što bi trebalo prihvatiti kao suštinu procesa raspodele dohotka, koji se ne mora izvoditi i bukvalno, jer bi odmah posle toga sledio proces integracije dela dohotka), to bi trebalo izvesti tako da se jedan deo dohotka podeli srazmerno količini i kvalitetu uloženog rada, a drugi deo podjednako na sve učesnike u procesu rada. Pošto se deo dohotka ostavlja za dalje cikluse reprodukcije, to jest kao minuli rad, može se prihvatiti da je to, najvećim delom, onaj deo u čijem je formiranju doprinos svih uposlenih bio podjednak (deo D_u). Opravdanje za takav zaključak se nalazi u načelu prema kome je lični dohodak po osnovi tekući rad srazmeran tekućem radu pojedinaca.

Konačan rezultat naše analize jeste: može se prihvatiti pretpostavka da svaki radnik, u posmatranom obračunskom periodu (jednoj godini, na primer), doprinosi podjednako minulom radu koji nastaje iz dohotka formiranog u tom periodu. Taj rezultat će poslužiti kao referenca za kritičku analizu primenjivanih načina rešavanja problema minulog rada i kao suštinska osnova izgradnje modela rešenja toga problema.

Tekuća rešenja su takva da se za meru doprinosa minulom radu uzima nešto češće radni staž u radnoj organizaciji ili ukupan radni staž.[1] Veza između minulog rada i ličnih dohodaka je najčešće takva da se deo ličnog dohotka formira u funkciji takve mere i startne osnovice (za istu meru minulog rada dobija više onaj koji ima veću startnu osnovicu). U ređim slučajevima deo ličnog dohotka zavisi samo od mere minulog rada (za istu meru minulog rada dobija se isti deo ličnog dohotka). Cilj naredne analize je da oceni valjanost tih rešenja.

[1] Nedostaje dovoljno pouzdana statistika prakse rešavanja problema minulog rada. Sudove o tekućem stanju u toj oblasti doneo sam na osnovu ličnog pregleda samoupravnih sporazuma nekih organizacija, informacija iz stručne štampe i veoma vredne statistike sadržane u materijalu „Minuli rad radnika u praksi radnih organizacija industrije i rudarstva SR Srbije", koji je sačinjen za Konferenciju sindikata radnika industrije i rudarstva SR Srbije od 9. aprila 1974.

Najpre o meri doprinosa minulom radu (što će se, radi izbegavanja „suvišnog“ teksta, dalje označavati kao „mera minulog rada“). Pri izboru mere minulog rada mora se voditi briga (1) o cilju da se izabranom merom mogu dovoljno dobro razlikovati dva različna iznosa minuloga rada i (2) o svrsi u koju će se iskoristiti izabrana mera.

Pođimo od svrhe izbora mere. Osnovna svrha je da se raspodela rezultata rada obavlja i s obzirom na minuli rad. Posebna svrha može biti da raspodela bude takva da (1) stimuliše formiranje minulog rada, (2) obezbedi pozitivno delovanje na racionalnost korišćenja minulog rada u daljim fazama reprodukcije.

Konstatujmo najpre da je ukupan minuli rad na nivou privrede u strogoj korelaciji sa ukupno utrošenim živim radom, ali je na nivou radne organizacije ili OOUR to samo slučaj. Naime, može se desiti da posmatrana OOUR ili radna organizacija godinama ne izdvaja deo dohotka kao minuli rad, pa prema tome ne može imati pravo na raspodelu ličnih dohodaka po osnovi minulog rada. Grubo ali tačno rečeno, kada se posmatra prošlost, može se desiti, i dešava se, da je ostvaren efikasan ili manje efikasan rad, da je bio u pitanju rad ili nerad, da je deo rezultata izdvajan u formi minulog rada ili da je deo tuđeg minulog rada nadoknađivao gubitke itd. Prema tome, stanje minulog rada u svakom trenutku je mera (1) društvene efikasnosti rada do posmatranog trenutka i (2) odnosa prema tekućoj i budućoj potrošnji i radu koji je ispoljavan pri raspodeli dohotka. Uvek postoji efikasan i manje efikasan rad pojedinaca i organizacija. I dalje: doprinos pojedinaca i organizacija minulom radu ne može se izražavati trajanjem rada u prošlosti, već samo delom društveno priznatih rezultata rada koji su prevedeni u minuli rad. Prema tome, ukupan ili parcijalan radni staž izražavaju samo trajanje rada pojedinaca, a nikako nisu mera rezultata rada, što znači da suštinski nije održivo da se radni staž uzme za meru prava na učešće u raspodeli rezultata rada.

Pri izboru kriterijuma i mera za raspodelu dohotka i poželjno je i neophodno da kriterijumi i mere budu isti ili slični na svim nivoima društvene reprodukcije i raspodele rezultata reprodukcije. To, praktično, znači da ako organizacije (preduzeća, OOUR) učestvuju u raspodeli nacionalnog dohotka srazmerno društveno priznatom doprinosu koji je dat u procesu stvaranja nacionalnog dohotka, tada i raspodela dohotka na pojedince (raspodela ličnih dohodaka) treba da bude obavljena srazmerno društveno priznatom doprinosu u stvaranju dohotka organizacije. Poštujući tu logiku, dolazi se do ovog principijelnog i operativnog zaključka: pojedinci treba da ostvare beneficije po osnovi minulog rada srazmerno svom doprinosu u njegovom stvaranju. Minuli rad se stvara tokom vremena, ali to ne znači da je proteklo vreme mera minulog rada. Pored toga, treba zapaziti da iznos minulog rada zavisi od ukupno priznatog rada organizacije i pojedinaca, ali se konačno određuje odlukom o raspodeli ukupno priznatog rezultata rada na deo za tekuću potrošnju i deo za minuli rad. Zbog toga sistem raspodele ličnih dohodaka po osnovi minulog rada treba da uvaži i pro-

ces stvaranja rezultata u prošlosti (što se donekle može meriti radnim stažom) i stvarno formiranje minulog rada, to jest odlučivanje o rezultatima rada (što se uopšte ne može izmeriti ničim drugim sem rezultatom odluke, odnosno nivoom izdvajanja dela dohotka za fondove).

Ako se učini korak dalje u analizi strukture dohotka, pa se postavi pitanje raspodele dela dohotka koji je ostvaren po osnovi minulog rada organizacije (deo dohotka koji nastaje ulaganjem fondova van organizacije), tada bi se pojavili praktično nerešivi problemi ako se ne primeni pouzdan sistem raspodele. Objasnimo to na jednom hipotetičnom primeru. Neka posmatrana organizacija (preduzeće, OOUR) raspolaže fondovima (minuli rad) u iznosu od 100 jedinica, od čega je 50 jedinica uloženo (1973. godine) van organizacije i ostvaren, po toj osnovi, dohodak od 10 jedinica. Taj dohodak neka je podeljen tako da 4 jedinice idu u korist fondova, a 6 jedinica treba podeliti na uposlene. Neka organizaciju (u 1973. godini) sačinjavaju svega tri lica: A, B i C. Neka je ukupni radni staž lica A 18 godina, lica B 12 godina, a lica C 6 godina. Ako je mera doprinosa minulom radu ukupni radni staž, tada će A dobiti 3 jedinice dohotka kao lični dohodak, B dobija 2, a C dobija 1 jedinicu.

Pretpostavimo da radni staž lica A, B, C u posmatranoj organizaciji iznosi 2, 4 i 6 godina, respektivno. Ako je mera doprinosa minulom radu radni staž u posmatranoj organizaciji, tada će lice A dobiti 1 jedinicu, lice B 2, a lice C 3 jedinice dohotka, kao lični dohodak. Kako se vidi, dobijen je sasvim suprotan rezultat raspodele nego u prethodnom slučaju. Taj hipotetički problem može se uspešno rešiti na način koji će kasnije biti saopšten.

Razmotrimo sada problem stimuliranja za stvaranje minulog rada. Osnovni princip pri izboru stimulansa treba da bude: valjani su samo oni stimulansi na koje može delovati onaj na koga se stimuliranje odnosi. Stimuliranje formiranja minulog rada (fondova) prihvatanjem ukupnog radnog staža kao mere doprinosa minulom radu ne može biti efikasan mehanizam zato što stanje fondova u jednoj organizaciji nije u jakoj pozitivnoj korelacionoj vezi sa zbirom radnog staža uposlenih u organizaciji. Osim toga, pojedinac nije kadar da utiče na osnovu stimulacije — ukupan radni staž, a malo je verovatno da bi to dovelo do stimuliranja pravovremenog zapošljavanja i drugih faktora povećanja ukupnog radnog staža. Pošto je, dakle, ukupan radni staž u suštini promenljiva veličina van kontrole pojedinca, to ona ne zadovoljava osnovni zahtev da bi bila osnova stimulacije.

Stimuliranje formiranja minulog rada prihvatanjem radnog staža u organizaciji kao mere doprinosa minulom radu može biti samo delimično efikasan mehanizam, i to pod pretpostavkom da je društvena korist rada vremenski ili ravnomerna ili ravnomerno rastuća. Pošto to nije slučaj, a postoji (veoma opravdano) fluktuacija radnika iz organizacije u organizaciju, zbir radnog staža uposlenih u organizaciji nije u korelaciji (bar ne jako i pozitivno) sa stanjem fondova. Radni staž u organizaciji je inače promenljiva veličina, pa se može upotre-

biti kao mera za stimulaciju efekata koji zavise od radnog staža (fluktuacija, kadrovska stabilnost organizacije, zatvorenost organizacije itd.), ali ne kao mera stimulansa za formiranje minulog rada. U slučaju da je radni staž u posmatranoj organizaciji osnov za priznavanje minulog rada pojedinca, napuštanjem organizacije gubi se svako pravo po osnovi minulog rada, što je izuzetna nepravda kada je u pitanju minuli rad, jer smisao celog problema i jeste u tome da se nagrađuje nešto iz prošlosti, pa prema tome ta nagrada ne može prestati s prestankom rada, već zbog nečeg drugog.

Prema tome, ako se raspodela rezultata nastalih korišćenjem minulog rada obavlja po osnovi ukupnog ili parcijalnog (u datoj organizaciji) radnog staža, ne ostvaruje se efikasan mehanizam stimulansa za formiranje minulog rada (fondova) ni u procesu stvaranja dohotka ni u procesu donošenja odluka o raspodeli dohotka.

Jedina pozitivna osobina takvog tretmana problema minulog rada jeste obračunska jednostavnost i tačnost u utvrđivanju za svakog pojedinca. Naravno, postoje i druge mere koje je moguće lako i tačno utvrditi za svakog pojedinca, ali to nije dovoljan uslov da bi se takva mera i usvojila. Međutim, činjenica da najveći broj radnih organizacija nalazi bar početno rešenje problema minulog rada time što prava pojedinaca izražava radnim stažom — traži svoje objašnjenje i odgovarajuće uvažavanje. Izgleda da je stvar u sledećem.

Pored jednostavnosti, tačnosti utvrđivanja i razumljivosti, radni staž je bar statistička mera (pa i garancija) većih i boljih radnih mogućnosti. U iskazanoj praksi i nekim teorijskim objašnjenjima prilično je bila zanemarena ta stvarna osobina radnog staža, pa su izjednačavane radne sposobnosti početnika s iskusnim radnicima, čime je degradiran proizvodni i radni značaj radnog iskustva. Naravno, razvoj nauke i tehnologije zahteva češće promene strukture znanja i sposobnosti pojedinaca, ali je pogrešno uverenje da nova znanja i nove sposobnosti lakše i brže usvajaju pojedinci s manjim radnim iskustvom. Naposletku, nisu sve okolnosti radnih procesa izuzetno brzo promenljive i bez ikakvih veza s prošlošću. Sadašnja težnja da se radni staž znatnije uvažava u procesu raspodele ličnih dohodaka je ispravna, samo ne u vezi s minulim radom, već s drugim odnosima. Tu mislimo, pre svega, na sledeće veze radnog staža i ličnih dohodaka:

1. Pri određivanju startnih osnovica koje treba da budu funkcija „težine" poslova na radnim mestima (to jest zahteva u pogledu opšteg i specifičnog radnog iskustva koje se nominalno očekuje od izvršioca) i radnih sposobnosti konkretnog pojedinca koji se nalazi na posmatranom radnom mestu (radni staž je jedna od mera radnih sposobnosti). Težina (vrednost) radnog mesta je veća ukoliko je zahtevani radni staž izvršioca duži. Startna osnovica konkretnog pojedinca treba da bude utoliko veća ukoliko posmatrani pojedinac raspolaže radnim stažom dužim od onog koji se zahteva za posmatrano radno mesto. (Uvažavanje takve politike određivanja startnih osnovica ne reguliše samo problem radnog staža pojedinaca već i, što je mnogo značajnije, može poslužiti

kao objektivan mehanizam koji deluje tako da se ostvari princip „pravi čovek na odgovarajuće radno mesto".)

2. Posebnim beneficijama u vidu dela ličnog dohotka u funkciji od radnog staža u posmatranoj organizaciji, što je izvesna nadoknada za „vernost organizaciji", a nije nesaglasna s društvenim sistemom.

3. Pri određivanju prava na korišćenje sredstava fonda zajedničke potrošnje, pre svega prava na stan.

MODEL RASPODELE DOHODAKA I LIČNIH DOHODAKA PO OSNOVI MINULOG RADA

Prethodnom analizom stvorene su osnove za formiranje modela rešenja problema minulog rada, za koji se očekuje da može izdržati i vrlo složene testove. U pitanju je model koji je ograničen na nivo OOUR.

U svakom sistemu raspodele dohotka i ličnih dohodaka uspostavljaju se određeni odnosi između relevantnih veličina, čiji broj nije mali. Da bi se izbegla opširnost opisivanja, iskoristiće se pogodnosti koje pruža matematička formalizacija, ali samo u meri kojom se ne utiče negativno na razumljivost sistema.

(1)

Neka D_i označava dohodak ostvaren u i-toj godini kojim raspolaže OOUR, LD_i deo dohotka za lične dohotke, a F_i deo za fondove. Ukupan iznos ličnih dohodaka u i-toj godini formira se iz sledeća dva dela:

LD_{ri} — lični dohodak koji nastaje po osnovi tekućeg rada u i-toj godini. Taj deo ličnih dohodaka potiče iz dela dohotka D_r, ostvarenog u i-toj godini.

LD_{ui} — lični dohodak koji nastaje po osnovi izdvajanja za proširenu reprodukciju, to jest minulog rada.

$$LD_i = LD_{ri} + LD_{ui}$$

(2)

Proces raspodele dohotka formiranog u i-toj godini, u ovom modelu je:

(a) utvrde se iznosi izdvajanja u fondove za reprodukciju za svaku od prethodnih šest godina, to jest vrednosti veličina FR_{i-m} za $m = 1, 2, 3, 4, 5, 6$. Ti se podaci dobijaju lako, jer knjigovodstvo svake organizacije čuva podatke o raspodeli dohotka za svaku godinu;

(b) lični dohodak po osnovi formiranja minulog rada, koji se ima isplatiti za i-tu godinu a iz dohotka ostvarenog u i-toj godini, utvrđuje se pomoću obrasca:

$$LD_{ui} = \sum_{m=1}^{6} k_m FR_{i-m}$$

Iz prethodnog obrasca sledi da je deo ličnih dohodaka srazmeran izdvajanju za fondove, to jest minulom radu, što je osnovna karakteristika toga modela. Prvo pitanje koje se postavlja takvom predlogu jeste: koliko se daleko ide u minuli period? Egzaktan odgovor na to pitanje ne postoji, ali je najbliži tačnosti sledeći: doprinos minulom radu utvrditi za svakog radnika od trenutka početka rada. U ovom slučaju teorijski bi se išlo u prošlost do 40 godina (m = 40), što je neopravdano iz ovih razloga: (a) postavili bi se ozbiljni problemi revalorizacije doprinosa minulom radu, (b) koeficijenti k_m morali bi imati malu vrednost da se ne bi degradirao značaj tekućeg rada i (c) ne bi bila dovoljna „osetljivost" donosilaca odluke o raspodeli tekućeg dohotka jer bi i vrednost koeficijenta k_1 bila mala, pa takav model ne bi delovao stimulativno na izdvajanje u fondove. Prethodnom se mogu dodati i drugi argumenti, kao što je prosečan ekonomski vek novih tehnologija i slično, ali bi izbor dužine minulog perioda (to jest koliko je m) ostao ipak arbitraran sve dok praksa ne prizna ili ne odbaci primenjeno rešenje.

Koeficijenti k_m su numerički izraz politike raspodele dohotka po osnovi minulog rada i njima se reguliše (a) društveni odnos prema priznanju minulog rada kao faktora tekućeg dohotka i (b) stimulacija za proširenu reprodukciju.

Smatra se opravdanim da društvo propisuje samo donju i gornju granicu vrednosti, a da u tom rasponu konkretnu vrednost tih koeficijenata potpuno samostalno određuju organi upravljanja svake organizacije udruženog rada. Pri tome bi važila sledeća politika:

1. Vrednost koeficijenta k_m ne sme biti rastuća. Time se postiže veća zainteresovanost za pojačanim izdvajanjem u fondove u tekućoj godini, to jest za donošenjem racionalnih odluka u raspodeli baš u periodu ili trenutku kada se te odluke i donose. Pored toga, ostvaruje se najkraći mogući period kašnjenja između jedne odluke (jednog odricanja) i lične koristi koja otuda proističe (rezultata koji sledi iz primene odluke).

2. Deo tekućeg ličnog dohotka koji nastaje po osnovu fondova formiranih u prethodnoj godini mora biti veoma kontrolisan „sa gornje strane" da se ne bi desilo da ukupna masa ličnih dohodaka značajnije zavisi od minulog u odnosu na tekući rad.

3. Odavde sledi da vrednost koeficijenta k_1 ne treba da bude veća od 0,10 ni manja od 0,07. I dalje: vrednost koeficijenta k_6 ne treba da bude veća od 0,07 ni manja od 0,03.

(3)

Nakon izdvajanja LD_{ui} utvrdi se ostatak dohotka D'_i

$$D'_i = D_i - LD_{ui}$$

i odlukom samoupravnih organa, a u skladu sa samoupravnim dogovorom, deo dohotka za lične dohotke po osnovi tekućeg rada

$$LD_{ri} = h_i D'_i$$

odnosno deo za fondove

$$F_i = (1 - h_i) D'_i$$

koji se dalje deli na deo za zajedničku protrošnju (FZP_i) i deo za proširenu reprodukciju (FR_i).

Verovatno će i u budućim uslovima zadovoljenja pojedinačnih i zajedničkih potreba radnika postojati tendencije da se poveća zajednička potrošnja. Ako se primeni predlagani model, deo ličnog dohotka po osnovi minulog rada stimulisaće izdvajanje u fondove za proširenu reprodukciju. Društveno normiranje i snažan politički uticaj radi obezbeđenja materijalne osnovice proširene reprodukcije mogu i da otuđe odlučivanje o raspodeli dohotka i da smanje zainteresovanost za donošenje dugoročnih odluka dobrog kvaliteta. Predloženi model je dobar ukoliko dovoljno motiviše udruženi rad da potpuno samostalno, bez zakonskih i drugih uticaja, iskaže potrebu za nalaženjem pravog odnosa između sadašnje potrošnje i ulaganja u reprodukciju.

Može se očekivati da model deluje tako da se pri odlučivanju o raspodeli želi maksimirati i zajednička potrošnja i proširena reprodukcija. Takvo je ponašanje trajno valjano za regulisanje korišćenja i dohotka i dela dohotka za fondove.

(4)

Lični dohoci se ne dele iz ukupne mase, već svaki deo ima svoj poseban tretman i politiku raspodele. Deo LD_{ri}, koji je nastao po osnovi tekućeg rada, podeli se srazmerno tekućem doprinosu. To, praktično, znači da se taj deo ličnih dohodaka deli na pojedince tako što je pravo svakog pojedinca utvrđeno „vrednošću njegovog radnog mesta" i iznosom kvantuma i kvaliteta rada u tekućoj godini. Vrednost radnog mesta se, obično, izražava startnom osnovom, a iznos „učinka" i posebnog doprinosa se meri količinom priznatog rada sa stanovišta doprinosa ostvarivanju ciljeva i zadataka. Prema tome, u raspodeli LD_{ri} ništa novo.

Deo ličnih dohodaka nastalih po osnovi minulog rada (LD_{ui}) na pojedinačne lične dohotke raspodeljuje se uz poštovanje principa jed-

nakosti. Pod pretpostavkom da su svi uposleni bili u odnosnoj organizaciji za ceo period m za koji je i utvrđen iznos LD_{ui}, svako od njih dobija isti deo. Manje će dobiti samo oni pojedinci koji su u datoj organizaciji kraće od m godina. Takav se princip predlaže iz nekoliko razloga, ali najviše pod delovanjem sledećih: prvi, raspodelom dela LD_{ri} smatra se da je zadovoljen princip raspodele prema pojedinačnom radu, ako ne potpuno, verovatno dovoljno; drugi, pokazano je da se može smatrati da je pojedinačno odricanje za budućnost izdvajanjem za fondove podjednako kod svih uposlenih u jednoj OOUR; treći, izgleda da važi hipoteza da se maksimalan ukupni interes ostvaruje kada su pojedinačni interesi svih uposlenih za proširenu reprodukciju podjednaki (zanimljivo je pomenuti, više kao ilustraciju a manje kao dokaz, da se maksimalna davanja iz fonda zajedničke potrošnje postižu kada su davanja ista za sve uposlene); četvrti, sprečavanje privatizacije društvene svojine na sredstva za rad najefikasnije se postiže kada se eliminišu razlike u beneficijama koje proističu iz korišćenja sredstava za rad.

Pošto je krajnje neefikasno uvođenje uravnilovke u podeli ličnih dohodaka po osnovi tekućeg rada, „uravnilovka" po osnovi minulog rada predstavlja protivtežu mogućnim tendencijama zaoštravanja razlika, a nema karakter „podjednakog paketa akcija" zato što ne ostaje trajno. Radnici koji napuste posmatranu organizaciju imaju i dalje pravo učešća u raspodeli ličnih dohodaka po osnovi minulog rada (LD_{ui}) za onoliko godina koliko su doprinosili formiranju tog dela ličnog dohotka (znači najviše za m godina) i srazmerno doprinosu koji su dali, a po kome se računa LD_{ui}. To, praktično, znači da radnik koji je radio u organizaciji, na primer, duže od 6 godina, a LD_{ui} se formira po osnovu fondova za proširenu reprodukciju stvaranih u proteklih 6 godina, ima pravo na deo LD_{ui} budućih 6 godina, s tim što se njegovo pravo smanjuje svake godine. Odlaskom u drugu organizaciju taj radnik počinje s ostvarenjem prava na LD_{ui} u toj organizaciji i izjednačuje se sa ostalima tek kada je trajanje njegovog rada u toj organizaciji jednako ili duže od m godina (m — određuje svaka organizacija za sebe). Tako se postiže kontinuitet beneficija koje svaki pojedinac ostvaruje po osnovi minulog rada i njegova trajna zainteresovanost za razvoj svake organizacije, čime se, bar tako izgleda, svaki pojedinac motiviše za aktivan odnos prema ukupnoj društvenoj racionalnosti rada. Smatra se pogodnim da isto rešenje važi i za penzionere. Svaki bi penzionisani radnik još m godina nakon odlaska u penziju učestvovao u raspodeli LD_{ui}, čime bi se maksimirala njegova zainteresovanost za budućnost njegove organizacije sve do poslednjeg radnog dana, što bi bila idealna zamena za maksimiranje zainteresovanosti za povećanje sopstvenog ličnog dohotka najviše samo nekoliko godina pre odlaska u penziju. Naravno, potrebno je razmotriti još nekoliko mogućnih stanja radnog odnosa i prava na raspodelu LD_{ui}.

(5)

Za izloženi model predlažu se ova ograničenja i uslovi primene:

1. Lični dohoci ostvareni po osnovi minulog rada ne predstavljaju deo minimalnih ličnih dohodaka, pa donja granica ličnih dohodaka po osnovi tekućeg rada mora biti bar jednaka minimalnim ličnim dohocima.

2. Lični dohoci po osnovi tekućeg rada treba da su srazmerni produktivnosti rada, iako je to teško egzaktno utvrditi na nivou OOUR.

3. Za slučaj da se iz dohotka ostvarenog u i-toj godini ne može odvojiti minimalan (od strane organizacije utvrđen) iznos za proširenu reprodukciju ($FR_{i,\ min}$), lični dohoci za tu godinu ne mogu se formirati po osnovi minulog rada. Preporučuje se da organizacije budu potpuno samostalne u određivanju vrednosti veličine $FR_{i,\ min}$, s ograničenjem da se njena vrednost ne može smanjivati za period od pet godina nakon usvajanja.[2]

4. Potrebno je utvrditi minimalan iznos fonda zajedničke potrošnje s ciljem zaštite minimalnog zajedničkog standarda.

ILUSTRACIJA MODELA

Radi daljeg pojašnjenja modela navešćemo dve ilustracije. Najpre će biti izloženo rešenje problema raspodele dela dohotka u već izlaganom hipotetičnom primeru.

I

Pošto je 6 jedinica dohotka, za lične dohotke, nastalo ulaganjem minulog rada, opravdano je da se prethodno utvrdi kako su i kada nastala sredstva koja se ulažu (minuli rad). Neka je 100 jedinica fondova (od čega je uloženo 50) nastalo na sledeći način (tekuća godina za koju se obavlja raspodela dohotka je 1973):

[2] Jedan od gotovo očitih nedostataka ovoga teksta je taj što se sve analize i predlozi rešenja odnose uglavnom na situacije u kojima organizacije rade ekonomski efikasno. Pošto je to već privredno i društveno povoljna situacija, može se smatrati da je i problem minulog rada lakši nego što je u slučaju kada organizacija radi na granici materijalne egzistencije ili čak s gubitkom. Takvi rezultati poslovanja su mogući; štaviše, ne postoji privreda u kojoj je svaka organizacija ekonomski uvek zadovoljavajući efikasna. Ograničenje da se lični dohodak ne može formirati po osnovi minulog rada ako je organizacija ekonomski nedovoljno efikasna može biti mali stimulans za formiranje neprekidno velike upravljačke odgovornosti. S druge strane, ako bi penalizacija bila velika, takav bi sistem počeo da deluje suprotno očekivanim efektima. Ukratko, istraživanja povoljnih mehanizama (i stimulacije i penalizacije) za slučajeve rada i poslovanja s gubicima poseban su problem.

20	jedinica	u	1972.	godini
30	„		1971.	„
25	„		1970.	„
0	„		1969.	„
15	„		1968.	„
10	„		1967.	„

Time je utvrđeno kada i za koliko je nastao minuli rad koji se sada koristi. Treba još utvrditi ko je doprineo stvaranju minulog rada i kada. Poznato je da je lice A bilo u organizaciji (i doprinosilo stvaranju minulog rada) dve godine, lice B četiri godine i lice C šest godina. Osim toga, u formiranju minulog rada neka su učestvovala lica D (1969, 1970. i 1971. godine) i E (1971. i 1972), koja su potom napustila organizaciju.

Pošto su fondovi mera minulog rada, a pošto je u modelu koji je izložen uzeto da uposleni za isto vreme daju isti doprinos formiranju minulog rada, to se može utvrditi i pravo na raspodelu rezultata daljeg korišćenja minulog rada.

Primenom formule $LD_{ui} = \sum_{m=1}^{6} k_m FR_{i-m}$, za svakog od navedenih radnika utvrđuje se pojedinačno pravo u raspodeli 6 jedinica ličnih dohodaka:

pravo lica A = 0,09 × 20 + 0,08 × 30 = 3,2
pravo lica B = 0,09 × 20 + 0,08 × 30 + 0,07 × 25 = 5,95 itd.

Sada se 6 jedinica ličnih dohodaka (na primer, 60.000 dinara) raspodeljuje na pojedince saglasno utvrđenom pravu i dobija se:

licu A 13,6%, to jest 8.140 dinara; licu B 25,2%, to jest 15.120 dinara;... licu E 8.140 dinara,

što se znatno razlikuje od raspodele po kriterijumu radnog staža.

II

Dejstvo primene izloženog modela na duži rok analizirano je na primeru hipotetične OOUR za period od osam godina, s prosečnom godišnjom stopom rasta dohotka od oko 10% i sa sledećom raspodelom dohotka u prvoj godini: 70% za lične dohotke, 20% za fondove (minuli rad) i 10% za zajedničku potrošnju u OOUR. Stimuliranjem procesa raspodele dohotka uz poštovanje našeg modela utvrđeno je sledeće:

1. Lični dohodak formiran po osnovi minulog rada tokom vremena postaje relativno konstantan deo ukupnog ličnog dohotka, dok u apsolutnom iznosu raste. Iz toga sledi da će interes za formiranjem ličnog dohotka po osnovi minulog rada ostati trajan, ali usaglašen i nekonfliktan s interesom da se formira lični dohodak i po osnovi tekućeg rada. Ako je to tako, a teško je pribaviti protivargumentaciju, onda je to pouzdan test valjanosti izloženog modela.

2. Zapaža se da lični dohoci po osnovi minulog rada sve više postaju izvor zadovoljenja zajedničke potrošnje, a ako se ima na umu način njihovog formiranja i raspodele, iz toga sledi da se zajednička potrošnja sve više podjednako raspodeljuje na pojedince. Naravno, trajnost egzistencije fonda zajedničke potrošnje omogućuje da se i u daljoj budućnosti zaštiti standard onih uposlenih čija su primanja po osnovi tekućeg rada najmanja.

3. Odnos između ličnih dohodaka i fondova pokazuje tendenciju stabilizovanja, u kojoj se raspodela dohotka zadovoljavajući obavlja u korist fondova.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Prvi operativan cilj je bio razrada modela koji bi stimulirao formiranje minulog rada. Pošto deo tekućih ličnih dohodaka zavisi od stanja minulog rada, a najviše od najskorije odluke o minulom radu, može se očekivati da će model delovati na željeni način. Drugi operativan cilj je bio da se izgradi model koji će obezbediti pravičnu, razumljivu i obračunski izvodljivu raspodelu beneficija po osnovi minulog rada. Data je izvesna argumentacija u korist hipoteze da dva lica u istom periodu u istoj organizaciji daju isti doprinos minulom radu; formiranje i raspodela dohotka po osnovi minulog rada su veoma razumljivi i obračunski sasvim jednostavni. Treći je cilj bio kritička analiza nekih od postojećih rešenja tretiranog problema, ali ne izolovano, već u vezi s prethodna dva cilja.

Veljko Radović

BLEDI ODBLESCI STVARNOSTI

(Povodom 21. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma)

Od 21. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma, koji je bio od 5. do 10. aprila u Beogradu, očekivalo se više, utoliko prije što se nagovještavalo da će ta umjetnička smotra donijeti jugoslovenskom filmu nove, velike vrijednosti. Prikazani filmovi nijesu opravdali takva očekivanja, jer je ovogodišnji festival, smatramo, bio ispod nivoa mnogih prethodnih, potvrđujući još jednom stare slabosti naše kinematografije, iako je, svakako, bilo i nekoliko izuzetnih djela. U zvaničnoj konkurenciji je bilo 67 filmova od ukupno 106 prijavljenih, što predstavlja godišnju proizvodnju u ovom žanru. Prostor ne dopušta da se o svakom ponaosob govori, pa ćemo se ograničiti samo na one filmove koji su, po našem izboru, najkarakterističniji, ne držeći se pri tom zvaničnog redosljeda i ranga koji im je službeni žiri odredio.

Najsintetičnije djelo 21. festivala bez sumnje je dokumentarni film *Vatra* mladog reditelja Stoleta Popova (trebalo bi reći da je reditelj tek svršeni student Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu). Film je višestepeno asocijativan i zaslužuje posebnu analizu svih vješto, vrlo darovito usklađenih odnosa u filmu. Događaj o kojem je riječ desio se, inače, u vrijeme puštanja u probni rad visoke peći u Topionici za olovo i cink u Titovom Velesu. To je prvostepena i „prizemna“ činjenica stvarnosti koja će, tek rediteljskom nadgradnjom, dobiti oblik mnogoslojnog simbola o složenom odnosu čovjeka i mašine, čovjeka koji joj je, i pored sve njene savršenosti, neophodan kao kreator, kao inicijator, kao razum — kada otkažu mehanizmi. Pregrijana visoka peć postići će zastrašujuće temperature, a to je prijetilo katastrofom. Jedan mlad radnik mirno i odlučno — sasvim „neherojskim“ manirom — stavlja kacigu na glavu i ide pravo u čeljust ogromne peći — da „prodžara“ vatru i oslobodi ventile sigurnosti. Izlažući se smrtnoj opasnosti, uspijeva da spasi visoku peć koja jakom vatrom lako topi olovo i cink. Film počinje tako što nas neosjetno uvlači i dramu. Početak je mirna informacija, da bi se sve, koji trenutak kasnije, raz-

gorjelo u istinsku dramu rijetke uzbudljivosti. Film Stoleta Popova posjeduje onu unutrašnju snagu: to je prava hrabrost, slava tihog junaštva koje se ne ispoljava „glasno". Snimatelj Mišo Samoilovski darovito je izvršio svoj dio zadatka, i to pod teškim uslovima: sekvenca u kojoj se, na primjer, prikazuje kako peć, nabijena opasnom energijom razaranja, izbacuje „svjetleće metke" olovnih i cinkanih „štapova", ostvarena je sa snimateljskim i rediteljskim majstorstvom. Film *Vatra* je zrelo djelo, a jugoslovenski film je u reditelju Stoletu Popovu dobio mladog majstora znatnih mogućnosti. Njegov film je apoteoza rada i odgovornosti, iskazana na filmičan i slikovit način, bez ijedne riječi. Čula se samo, u fonu, potmula rika metalnog kolosa koji traži oduška — i ništa više.

Priča filma *Bauk*, talentovanog mladog reditelja Živka Nikolića, jednostavna je kao legenda, i ima nešto od njene čudesne atmosfere i ljepote: u „zaturenom" mlinu, daleko od svijeta, porađa se mlada majka vanbračnog djeteta. Zapravo, nerođeno dijete ubija se u njenoj utrobi, neželjeno u svijetu koji licemjerno odbacuje sve što nije u skladu s patrijarhalnim moralom koji vrijeme ostavlja za sobom kao arhajsku svijest i drastični oblik primitivizma što još živi ponegdje. Film Živka Nikolića je kultivisane forme, snimljen na snažan način (za kamerom je bio Slavko Vukčević). Stiče se utisak, na osnovu poznavanja dosadašnjih Nikolićevih filmova, da je njegov dar u stalnom usponu, a takođe da ovaj reditelj dobro poznaje zakone filmskog jezika, kao pravi majstor svoga posla. Njegov *Bauk* je proučeno, u sebi usaglašeno i harmonično djelo, majstorski ostvarene atmosfere i osjećanja za ritam. Naravno, i ovaj film je, kao i *Vatra*, bez riječi! Nimalo nije slučajno što se baš mladi autori ne koriste previše literaturom, to jest ne *zloupotrebljavaju* je: što se može saopštiti slikom, ne valja ilustrovati riječima! Jer slika to čini upečatljivije, bolje, efikasnije. Uostalom, glavna osnova filmskog jezika je slika, a ne riječ. Ta asocijacija se probudila isključivom zaslugom djela Stoleta Popova i Živka Nikolića, koji uspješno ilustruju to „antiliterarno" načelo filma. Inače, što se tiče nekih zamjerki na račun tobožnjeg „egzotizma" *Bauka*, nalazim da su i neumjesne i neosnovane. Film je jako — ali ne spoljno — obilježen socijalnim, etničkim i drugim okolnostima, a univerzalan je u onom smislu u kome je univerzalan otpor prema ubijanju nedužnih, pogotovu onih koji se još nisu ni — rodili.

Dokumentarni film (zapravo, kombinacija dokumentarnog filma i animacije) majstora Dušana Vukotića *Gubecziana* rađen je po scenariju zagrebačkog novinara Gerharda Ledića („lutajućeg reportera"), koji je „pokrenuo" hrvatske naivne slikare i vajare „čista srca" da naslikaju ili izvajaju velikog seljačkog vođu Matiju Gupca. Vukotić slika taj gubecijanski svijet vizurom „primitivnih" umjetnika, kombinujući raznolike filmske tehnike na rijetko autorski i autonoman način. Na planu slobodnog filmskog istraživanja, s pravom se smatra da je to prodor u nedovoljno ispitana područja filmskog izražavanja. Vukotić je od jedne netipično filmske materije (djela samoukih va-

jara trebalo je, ipak, „pokrenuti") napravio snažan dokument o svježoj naivnoj inspiraciji pripadnika hlebinske škole, „istočnog Monmartra". Sekvenca u kojoj pobunjeni seljaci idu u odsudni obračun s feudalcima s Tahijem na čelu pripada području nesumnjive inovacije: sve se pokrenulo, „prohodalo", ustalo, i sve je oživjelo u pitoresknom zagorskom pejzažu. Kombinacija animacije i dokumentarističkog postupka stvorila je čvrstu i efektnu likovnu sintezu. Međutim, filmu se mora zamjeriti što je preko mjere, a bez naročite potrebe, ilustrovan riječima koje komentarišu ono što mi na platnu vidimo: u fonu su se čule riječi težaka, činovnika i drugih koji su na svoj način „vidjeli" seljačkog vođu. To su bile riječi o velikoj „puntariji", ali ih je bilo previše. U filmskom smislu, *Gubecziana* bi samo dobila u čistoti stila da su u filmu ostale samo gole istorijske činjenice o Gupcu. To je osnovna zamjerka filmu Dušana Vukotića. Mada ovo djelo smatram značajnim, mislim da ono odista i jeste, ali — s manom. Tako bi se to moglo reći.

Mislim da je i film Zorana Tadića *Pletenice*, iako je dobio Srebrnu medalju „Beograd", ipak „otišao" srazmjerno nisko. Više je tu riječ o nerazumijevanju s kojim je ovaj vrlo asocijativni film dočekan i od publike i od kritike. Ni *Pletenice* nisu osobito „pričljiv" film (čuje se samo nekoliko riječi, gotovo onomatopejâ), i sav je u nagovještajima, ekspresivnoj snazi i slikovitosti. U surovoj pustoši Dalmatinske zagore žene rade najteže poslove: oru, siju, kose. Jedino kada peru kosu i, s velikom pomnošću, savijaju duge pletenice, osjećaju se ženama. U takvim okolnostima, trud oko kose filmske junakinje izgleda besciljan i krajnje apsurdan, čak! Njenu kosu, prvo spletenu u moćnu čistu pletenicu, a zatim savijenu oko glave kao krunu, niko nema da vidi, sem rijetkih, usamljenih staraca i žena. Ona priča samo s volom dok ore, a svoje rijetke trenutke odmora posvećuje pletenicama, te trenutke magije i osujećene ženstvenosti, erotičnosti koja se ne izražava sem u apsurdnim nagovještajima. Istovremeno, sugerira nam ovaj Tadićev film, postoji nešto što je iznad „svrhovitosti" i cilja: to je ljepota sâmâ, pa i kada je neprimijećena. Film *Pletenice* odlikuje prikrivena poezija svakidašnjih činjenica koje se pretvaraju u splet lijepih asocijacija i, na kraju, u prefinjenu metaforu koja nije dovoljno jezgrovito izražena (zahvaljujući nekolikim kadrovima koji odvlače pažnju od središnje, kristalizacione tačke filma). Trebalo je, eto, da se i Tadić strože služi makazama, jer one određuju misao, ritam, emociju, jasnoću, u prenesenom smislu riječi.

Stjepan Zaninović je i na ovom festivalu, kao i uvijek, izazvao opravdanu pažnju kritike i publike. U filmu *Nikom ništa* je riječ o penzionerima, pasioniranim igračima domina u periferijskim kafanicama. Igrajući tako malo spektakularnu igru, oni zaboravljaju svakidašnje nedaće i dramu neaktivnosti, da ne kažem — osjećanja suvišnosti. Film ima jednostavnu ali upečatljivu formu, koja dobro izražava jedno „pat-stanje" stvari. To su, naime, ljudi na malenom djelu, ali koje ih, svejedno, „prokazuje", kao što to čini svaka utakmica, svako

rivalstvo. Njihove mehaničke upadice, paralelni „dijalozi" upućeni svojoj bradi, sve to filmu daje pečat snažne dokumentarnosti i autentičnosti. Sve je tu u duhu tog efektnog naslova — *nikom ništa* na kraju!

Stranac, film Rudolfa Sremeca, istaknutog dokumentariste kojega poznajemo i po boljim djelima, snimljen je u pokrajini Nordhajm-Vestfalen u SR Njemačkoj, i govori o drami denacionalizacije djece naših radnika — „gastarbajtera". Velik dio te djece s vremenom zaboravlja maternji jezik, a s njim, postepeno, i sve ostalo što ih etnički obilježava i čini samosvojnim. Dabome, ta gotovo odnarođena djeca počinju da osjećaju Njemačku kao svoju domovinu, i u tom smislu Sremecov film jeste apel za podržavanje i snaženje jugoslovenskog duha u naših mladih zemljaka. Anketirani su i roditelji te djece, i sama djeca, a takođe predstavnici sindikata te zemlje i pedagozi. Predstavnici te pokrajine ne nalaze da se naša djeca otuđuju, nego da se samo uspješno prilagođavaju novoj sredini i novim kulturnim uslovima. Dakle, misle oni, prije bi se moglo govoriti o pozitivnom procesu integracije u novi društveni poredak, što je, dabome, cinično i paradoksalno. Istovremeno, njemački pedagozi misle kako se sve više razvija nadnacionalna solidarnost radničke klase Evrope, a da taj proces doprinosi *očuvanju* nacionalnog bića gostujućih radnika i njihove djece (mnogo djece je i rođeno u Njemačkoj, i ne znaju čak ni riječi svoga jezika!?). Sremec nije ni imao drugačije namjere do da upozori na jednu opasnost — na opasnost otuđivanja od domovine njenih mladih sinova i kćeri.

Crtani film Martina Pintarića *Detlić* jeste melanholična alegorija o nedovoljno oplemenjenom svijetu koji se sve više automatizuje i postaje prava domovina mašina i gvožđa u kojoj nema mjesta za — ljude, to jest za spontanost i slobodu. Pintarićev film je poetičan, ostvaren sa zavidnom crtačkom i animatorskom vještinom. On je žalopojka nad definitivno ugroženom čistotom prirode i prirodnosti. Veseli Pintarićev detlić spokojno kuca svojim kljunićem u gaju poezije i ljepote. A jednog dana, detlić više ne može da kuca u koru drveta: ostao je samo čelik! Film neočekivane poente, lijepe simboličnosti. Čovjek („detlić") sam je stvorio jedan mašinizovani svijet, s težnjom da ga oslobodi ropstva, a on ga sve više i sve fatalnije *porobljava* i zatvara u svoju zaključanu, metalnu tamnicu.

Na neki način, film reditelja Gorana Paskaljevića *Teret* bavi se temom srodnom onoj iz filma Rudolfa Sremeca. Istina, ta analogija može biti i nametljiva, „tražena", jer je u Paskaljevićevom djelu riječ o djeci koja se otuđuju od — roditelja (i roditelja od djece, naravno, mada je to teško priznati). Ovdje je u središtu pažnje nježni, malodobni dječak na čije je slabe pleći pao strašan teret kuće, imanja, dužnosti koje se ne preuzimaju prije „pravog" vremena (pretpostavljam da taj dječak, koji govori o sjetvi, oranju, kosidbi, nema više od dvanaest godina?!). U jednom trenutku to melanholično dijete (nije mu se ni čuditi!) reći će da mu je žao što ga je posjetio otac (da mu dâ neke domaćinske savjete), jer je sad tužniji! Pored toga što izaziva neke bolne

asocijacije o nepravdi koja se čini nedužnima, ovaj film jeste odvažan, jer nas upućuje da mislimo na to kako i djeca znaju da se usprave u situacijama kada se — mora.

Film Nikole Babića *Bene, Napoleon iz Rogoznice*, govori o Benediktu Lovriću Caparinu, devet puta odlikovanom borcu francuskog pokreta otpora u II svjetskom ratu. Junačina Bene je, inače, glavom kum Velikog Generala (Šarla de Gola), a posjeduje i nekoliko njegovih originalnih pisama! U rodnoj Beneovoj Rogoznici, inače, svakog 14. jula, na Dan oslobođenja Francuske, vijori se, pored naše, i zastava s lorenskim krstom! Sudbina Benedikta Lovrića Caparina je veoma „koloritna", a gdjekad je, čak, na svoj blagi način, „nastrana". To je, svakako, nesvakidašnje djelo o nesvakidašnjoj sudbini jednog dobroćudnog ratnika koji stalno sanja rat.

Stanarsko pravo lagumaša Safera Petra Ljubojeva jeste film o ostvarivanju jednog od najvećih prava: prava na stan (čovjek je jedini živi stvor koji nema svog brloga, svog gnijezda, svoje pećine). Ljubojevljevo djelo je dosta nehomogeno, bez središnje „osovine" oko koje bi se taj materijal organizovao. Inače, film odlikuje izvjesna lijepa ležernost i toplina. Trebalo bi, uz to, istaći i nekoliko izvanredno snimljenih sekvenci. U svakom slučaju, to je srazmjerno uspio film, ali mu nije mjesto među najboljima u rangu, takođe.

Lepo je živeti na selu Jožeta Bevca odlikuje vrlo aktuelna, pa i atraktivna tema: u nekom slovenačkom selu sve djevojke otišle su „u gospođe", kako reče jedan od anketiranih seljaka. Razumije se, njihov odlazak „u bolji život", kako se to kaže, ostavlja usamljene muškarce i bez žena i bez poroda. Šta da, onda, rade? Ti seljaci — najčešće ne u prvoj mladosti — odlaze u Dalmaciju, jer tamo, opet, nema — muškaraca. Oni su, naime, otišli „u gospodu", to jest na rad u zapadne zemlje. Dakle, ti seljaci „odvode" žene iz Dalmacije u Sloveniju, i tako se dogodila jedna vesela, uspješna međurepublička „integracija"! Međutim, Bevc je pokvario opšti utisak o ovom ironičnom, veselom filmu svojim nespretnim „invencijama", sasvim nemaštovitim i neumjesnim. Jedna zanimljiva, „goruća" tema s dosta ironičnog podteksta je, dakle, neprimjereno ostvarena. Publika je s veseljem pratila film, a najviše aplauza bilo je, naravno, kada je jedan seljak uzviknuo, s ponosom: „Imam pet sinova za vojsku i tri kćeri za — narod!"

Prvo svetsko naivno selo reditelja Nikole Majdaka i Slavka Almažana bavi se jednom od „pomodnih" tema koja je zarazila i Evropu: takozvano naivno slikarstvo, a ovog puta je riječ o slikarima iz Uzdina. To je šarena slika sela što ulazi u znamenitosti svjetske kulturne geografije (japanski novinar intervjuiše, na primjer, jednu od žena slikara!). Osobito se ističe snimateljska vještina Nikole Majdaka, šagalovska kompozicija. Uostalom, već su poznati snimateljski i rediteljski kvaliteti Majdakovi, a Almažan je dobio debitantsku nagradu za scenario. U filmu je, da dodam, dominirao isključivo likovni aspekt — a ne sociološki i društveni — te pojave „plebejske" kulture.

Crtani film Borivoja Dovnikovića *Putnik II razreda* slika je otuđenosti ljudi. Dovnikovićev Putnik se susreće, u tom „drugorazrednom" vozu, sa mnogo ljudi, ali među njima ne može da nađe — prijatelja. Svi se samo mimoilaze, ne upoznavši se! Film bi sažimanjem dobio u čvrstini organizacije i usmjerenosti na prevlađujući motiv.

Film Miće Miloševića *Krov nad glavom* ima moto koji ga izvanredno karakteriše: „Najbolje se misli srcem". Kako su navedeni samo inicijali znamenitog autora motoa, ne znam kome pripada ta „sentenca". Mišljenje srcem? To je, bez sumnje, najniži i najprimitivniji oblik mišljenja, mada to i nije mišljenje. Ne bih se, razumije se, „parničio" s ispraznošću toga motoa da i film ne liči na „mišljenje srcem". Jer on grubo skicira neplemenite emocije „saosjećajnosti" i jeftinog sentimentalizma, pa je i čitav njegov angažman sumnjiv i nedjelotvoran. Anketirani su radnici koji žive u neljudskim uslovima (jedna majka sa dvoje djece živi u *hodniku* višespratnog solitera?!). Paradoksalno je da u radničkoj zemlji ima toliko problema sa stanovima za proizvođače dohotka! Film se, međutim, ne bavi time, kao ni analizom uslova u jednom nedavnom vremenu koje je radnike stavilo u takav položaj. Umjesto svega, film bolećivo priča o „ljudskoj solidarnosti", kao da ti radnici traže milostinju a ne svoje *prezasluženo* pravo! Film je beskrajno dug! Nema tu gotovo nikakve usmjerenosti, i stiče se utisak nagomilavanja istog efekta u beskrajnom ponavljanju kao u dosadnom rondu. Takva ocjena o Miloševićevom filmu prevladava među publikom, i velika je zabluda žirija što je tu neinventivnu reportažu, s tako malo filmskog u sebi, odlikovao ni manje ni više nego Zlatnom medaljom! Bez obzira na poštovanje koje se mora imati prema temi samoj, uvjeren sam da je *Krov nad glavom* pretjerano počašćen i time što je pušten u zvaničnu selekciju. Očevidno, ovdje je riječ o jednoj precijenjenoj reportaži kakvih ima na desetine u redovnom televizijskom programu.

Film *ZAVNOH* reditelja Lordana Zafranovića odlikuje dosta inventivna upotreba dokumenta u filmu (kada u tome ne bi bilo i pretjerivanja).

Trebalo je da igrani film *Nož*, djelo Bogdana Žižića, bude metafora o primitivizmu i ispoljavanjima svakodnevne agresivnosti. No to je previše isforsirano, „teatralizovano", tako da nije postignut namjeravani efekt.

Film *Đurđica Bjedov* reditelja Eduarda Galića govori o trajnom i — trenutnom. Tema je, inače, sport i asovi sporta, konkretno: naša šampionka iz Meksika, Đurđica Bjedov. Ona se, poslije trijumfa, vratila u Split, dočekana u apoteozi heroja. Međutim, poslije slavlja nailaze trenuci otrežnjenja, a Đurđica Bjedov je taj silazak s pobjedničkog podijuma doživjela s dostojanstvom i zrelošću, bez ikakvih trauma. Rodila je, postala majka jedne djevojčice, i posvetila se, kako sama kaže, „trajnom". Izrazila se kao sportist, ali to je prošlo kao dim — ostale su medalje i uspomene, svjedoci trijumfa. Sve se, dakle, završava u otrežnjenju.

Igrani film Mike Miloševića *Eraj* (to je, u stvari, dječja inverzija riječi „jare") poetična je bajka o djetetu koje, okruženo monstruoznim igračkama od metala i sintetike, sanja — jare! Kada se probudi, uzaludno će plakati za svojim prijateljem kojemu je, takođe, do igre. U tom soliteru neće ostati ništa osim surogata prirode, sakatog cvijeća u vazama i sintetičkih imitacija prirodnosti i prirodnog.

Kao što se, iz svega što je rečeno, može vidjeti, nema opravdanja nikakvo uvjerenje da se radi o festivalu natprosječnih vrijednosti. Mislim da je složeni trenutak naše društvene stvarnosti, najčešće, blijedo odslikan, neinspirisano i površno. Ono što ohrabruje, to je nagovještaj novih talenata i razvoja njihove zrelosti. Bio je to, bez sumnje, jedan od najslabijih festivala, ali se nadati da su to „sanjivi" trenuci momentane neinspirisanosti naših filmskih stvaralaca u ovom žanru (takođe, trebalo bi reći da su, iz različnih razloga, s ovog festivala odsustvovale mnoge vodeće ličnosti jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma).

Velika zlatna medalja „Beograd", *Grand prix* Festivala, dodijeljena je Dušanu Vukotiću, reditelju filma *Gubecziana;*

Zlatna medalja „Beograd" dodijeljena je Stoletu Popovu, reditelju filma *Vatra;*

Zlatnu medalju „Beograd" dobio je Mića Milošević za film *Krov nad glavom;*

Srebrna medalja „Beograd" dodijeljena je rediteljima: Živku Nikoliću *(Bauk),* Zoranu Tadiću *(Pletenice),* Jožetu Bevcu *(Lepo je živeti na selu)* i Suadu Mrkonjiću *(Mrakovica);*

U kategoriji animiranih filmova, žiri je dodijelio ove nagrade: Zlatnu medalju „Beograd" Zoranu Jovanoviću *(Pravac);* Srebrnu medalju „Beograd" Borivoju Dovnikoviću *(Putnik II razreda);*

U kategoriji kratkih igranih filmova, Zlatnu medalju „Beograd" dobio je Goran Paskaljević *(Potomak),* a Srebrnu Stjepan Zaninović *(Nikom ništa);*

Za snimateljski rad, žiri je dodijelio Zlatnu medalju „Beograd" Mihailu Murku (za filmove *Kolo života* i *Mrakovica)* i Miši Samoilovskom (za filmove *Vatra* i *Racin);*

Za najbolju ideju, žiri je dodijelio medalju Predragu Goluboviću, za film *Sloboda.*

Giuseppe Boffa

SOCIJALIZAM I SAMOUPRAVLJANJE*

Kada je održao prvi od govora koji su štampani u ovoj knjizi (na Kongresu samoupravljača u Sarajevu) predsednik Tito je upravo navršavao 79 godina. Idućeg maja (1974) on će navršiti 82 godine. Zajedno sa delima ovde štampanim, radi se, prema tome, o aktivnosti jednog osamdesetogodišnjeg državnika. Međutim, čitalac će već od prvih stranica ove antologije primetiti koliko je u njoj malo spomenarskog, slavljeničkog. U nedavnim Titovim govorima nema ni traga od bilo kakvog filozofskog distanciranja od sadašnjih događaja, ili od bliže prošlosti, kao što bi bilo normalno očekivati od jedne ličnosti tih godina, svesne da je, u svakom slučaju, obezbedila sebi značajno mesto u istoriji. Nema ničega olimpijskog. Naprotiv, čitalac će već na prvim stranicama ove zbirke naći borbeni duh, polemički stil, precizno angažovanje, koje se ne izražava — kako je to uvek bilo svojstveno autoru — u uopštenim ili teoretskim postavkama, već u stalnoj i neposrednoj brizi, u originalnim primerima, uvek uzetim iz svakodnevnog života ljudi i njihovog društva. Ukratko, pred nama se nalazi originalan dokument o ko zna kojoj već teškoj političkoj borbi u kojoj je ovaj stari borac smatrao potrebnim da se angažuje sa svim svojim prestižom i autoritetom.

Događaj je tim više vredan pažnje što su diskusije, koje se odavno vode oko Titove ličnosti, a one su pratile čitav njegov život, polako počele da jenjavaju i da se na kraju pretvaraju u jedno opšte poštovanje. Pri tom se često radilo o veoma oštrim polemikama, praćenim žestokim optužbama, u toku kojih je jučerašnji klevetnik postajao današnji poštovalac, i obrnuto. U toku tih političkih sukoba, u kojima se uvek držao uspravno, uzdignuta čela, iako su neki njegovi protivnici, bar na prvi pogled, bili mnogo jači, Tito je neosporno postao slavan: prvo kod kuće, a onda u svetu. Pre nekoliko godina o njemu se govorilo kao o neospornom vođi koji želi da zadrži još samo javne poslove, prepušta-

---

* Poznata italijanska izdavačka kuća „Editori riuniti" štampala je u martu 1974. Zbirku govora i intervjua predsednika Tita u 1971. i 1972. godini.
Predgovor ovom izdanju, koji objavljujemo u celini, napisao je poznati publicist i novinar Giuseppe Boffa.

jući postepeno drugima operativne zadatke i pripremajući, prema tome, novo rukovodstvo na čelu jugoslovenske države i Komunističke partije.

U ovoj zbirci su štampani Titovi govori i intervjui. Jedan intervju je Tito dao jugoslovenskoj radio i televizijskoj mreži, uoči svog osamdesetog rođendana. Taj razgovor, koji u suštini ima autobiografski karakter, pruža sliku izvanredno blistavog životnog puta predsednika Tita. Čitalac je u mogućnosti da taj put upozna preko sećanja i ocena samog protagoniste. Radi boljeg razumevanja njegovog današnjeg angažovanja, korisno je podsetiti na krupne istorijske prekretnice na koje je Tito nailazio na svom putu narodnog i komunističkog vođe. Rešenja koja je Tito davao za krupne istorijske događaje predstavila su ga u očima sveta kao nezamenljivu ličnost. I to do te mere da je on postao duboko originalna ličnost u istoriji dvadesetog veka. Zahvaljujući iskustvu Jugoslavije pod Titovim rukovodstvom, ceo međunarodni komunistički pokret je obogaćen novim iskustvima i dimenzijama. Tako se dogodilo da je Jugoslavija dobila politički ugled i značaj u svetu mnogo veći nego što bi to normalno proizlazilo iz njene geografske veličine i nivoa ekonomskog razvoja zemlje.

Iako je Tito bio mladi učesnik ruske revolucije i kasnije građanskog rata, pravi njegov put kao političkog rukovodioca počeo je 20 godina kasnije, kada je preuzeo, po nalogu Kominterne i na osnovu ličnog poverenja Dimitrovljevog, rukovođenje Komunističkom partijom Jugoslavije. Bio je to veoma težak trenutak. Jer KPJ, razdirana unutrašnjim sukobima, samo što nije bila raspuštena od Kominterne, kao što se to kasnije dogodilo s poljskom partijom. Tito je odmah tražio da rukovodstvo koje je on preuzeo ne bude više u inostranstvu, već da se prebaci u zemlju, uprkos progonima kojima se tako izlagalo. Na toj osnovi Tito je uspeo da konsoliduje Partiju kao prekaljeno jezgro političkih kadrova. Organizacija KPJ je bila mala, iako ne među najmanjim partijama komunističkog pokreta onog vremena. Imala je 12.000 članova. Međutim, u jugoslovenskoj političkoj panorami toga vremena KPJ je bila jedina zdrava snaga u oluji koja je 1941. pretila da uništi ne samo Jugoslaviju nego i samu mogućnost zajedničkog političkog života Slovena na jugu, kao što se to već ocrtavalo u konstituciji slabe i razdirane predratne države.

Kada su se armije sila osovine okomile na zemlju i kada je ona bila rasparčana i podeljena, a nacionalne strasti zapaljene, kada je stara rukovodeća klika pobegla, a tradicionalne partije se podelile. ili požurile na kolaboraciju s okupatorom, kada je seljačko stanovništvo u grupama tražilo u planinama i balkanskoj tradiciji gerilskog rata mogućnost za opstanak, komunisti su pozvali narod na nacionalni ustanak, stavljajući se na njegovo čelo, dajući mu političku svest i rastuću snagu vojne organizacije. To je bilo vreme kada je Josip Broz, između toliko svojih ilegalnih imena, izabrao upravo ime Tito, s kojim je postao slavan.

Za vreme jednog ne tako kratkog perioda drugog svetskog rata, jugoslovenski partizani su praktično predstavljali „drugi front" u Evropi, ma koliko skroman, na kome su nacisti i fašisti morali da se bore, pored jedinog pravog fronta u to vreme, onog sovjetskog. Pa ipak, istorija oslobodilačkog rata Jugoslavije nije ono o čemu sada treba najviše da govorimo. Postoje bar dva druga momenta na kojima se treba zadržati.

Prvi je jedinstveno ispreplitanje patriotskog i građanskog rata, još uvek nedovoljno osvetljenog istorijskom analizom. To je ono što je jugoslovenskom pokretu otpora, centru oslobođenja od agresora, omogućilo da u isto vreme bude socijalna revolucija, sposobna da već u ratu ili odmah posle njega postavi osnovne temelje socijalističkog razvoja, počev od izgradnje jedne sasvim nove države. Drugi se odnosi na ravnopravno ujedinjenje raznih naroda kao suštinske komponente te revolucije. Ako je raspadanje zemlje, pravdano teorijom prema kojoj je Jugoslavija veštačka tvorevina versajskog sistema, bilo oružje neprijatelja, agresora, — ideja o novom bratstvu i jedinstvu, jednakosti naroda, bez ikakve prevlasti jednog nad drugim, bila je osnovni uslov uspeha u ratu. Bila je to ideja vodilja koju je Tito uvek branio.

„Jugoslovenski put" u socijalizam počinje baš ovde. Upravo zbog toga što je druga pobedonosna socijalistička revolucija u Evropi imala originalne karakteristike i bio je veoma težak i dramatičan sukob do koga je 1948. godine došlo između Jugoslavije i komunističkog pokreta, na čijem čelu je u ono vreme bio Staljin. Izolacija u kojoj se zemlja našla imala je teške posledice, koje se u izvesnoj meri i danas osećaju, iako je prošlo toliko vremena. U tom žalosnom događaju Tito, koji je bio tek izašao iz rata kao nacionalni heroj, pokazao se, bez sumnje, kao veoma snažna politička ličnost. Postao je ponovo vođa kojeg su odlikovale odlučnost i ponos. To je pokazao i 1955. godine, kada je primio sovjetske rukovodioce onog vremena Hruščova i Bulganjina. Izjava koja je onda potpisana od strane dve vlade i dve partije ostaje značajan programski dokument u istoriji međunarodnog komunističkog pokreta. To je u svoje vreme istakao i Toljati. Ona i danas ima, kao što će se videti iz nekih delova ove zbirke, sasvim precizan značaj i vrednost koja se ne ograničava samo na potpisnike.

Jugoslovenska politika poslednjih dvadeset godina imala je dva osnovna stuba: samoupravljanje kao glavni pravac socijalističkog razvoja, i nesvrstanost, to jest odbijanje da se učestvuje u političko-vojnim blokovima. Ta nesvrstanost je praćena aktivnim radom u korist mira u celom svetu. Kada se traže temelji ta dva osnovna stuba, nije teško pogoditi da oni potiču od dva osnovna iskustva jugoslovenskog socijalizma, iz 1941. i 1948. godine. Pored generalnog kursa (dostojnog najvećeg interesovanja) kojeg su se Jugosloveni držali u svojim teoretskim elaboracijama, samoupravljanje je našlo svoj raison

d'être u originalnim formama samoupravljanja, rođenim u partizanskoj borbi. Isto tako, nesvrstavanje je bilo, mada praćeno drugim motivima, produžetak pozitivnog međunarodnog iskustva do kojeg su Jugosloveni došli posle rascepa 1948. godine.

Nije naš zadatak da ovde potanko analiziramo primenu ta dva principa. Čini nam se da je korisnije, radi boljeg razumevanja ove zbirke, videti njihovu genezu i sintetizovati najoriginalnije momente jugoslovenskog iskustva u poslednjih trideset godina. Kao što se vidi iz Titovih reči, ti principi još uvek dominiraju političkim životom i unutrašnjim razvojem jugoslovenskih naroda.

Prvi govor u ovoj zbirci je onaj koji je Tito održao na Drugom kongresu samoupravljača u Sarajevu, maja 1971. godine. Bio je to trenutak kada se čitavo jugoslovensko društvo približavalo kritičnoj tački. Nagomilala se čitava serija problema čija se definitivna politička rešenja nisu videla. Teškoće su bile primetne na raznim nivoima. Kongres u Sarajevu i ustavna reforma, koja je naglašavala federalni karakter jugoslovenske višenacionalne države, bili su rešenja ili pokušaji rešenja, izrađenih kolektivno, radi uklanjanja rastućih neprilika u društvu. Sledećih meseci kriza se ipak zaoštravala, ispoljavajući se na terenu koji je za jednu zemlju kao što je Jugoslavija najopasniji: nacionalnom.

„Nacionalno pitanje" Jugoslavije ima duboke istorijske korene, koje ne treba zanemariti. Nije ovo trenutak da se na to opširnije osvrćemo, mada bi to bilo potrebno ako bismo tom problemu hteli svestrano da priđemo*. Ovde ćemo ukratko podsetiti da se uzroci teškoća, koje se mogu uvek ponoviti u trenucima krize, nalaze u krajnjoj složenosti jugoslovenskog nacionalnog mozaika, u različitom istorijskom putu koji su prešli pojedini narodi, u različnim kulturnim i političkim tradicijama i, na kraju, u velikim razlikama ekonomskog razvoja. Ali ako postoje brojni faktori koji mogu dovesti do konflikta, još više je istina da je sam istorijski razvoj Jugoslavije upućivao njene narode, vrlo snažno i vrlo često, na zajednički život. Ono što smo naveli o oslobodilačkom ratu je samo jedna potvrda te istine. Upravo u jednom tako presudnom iskušenju kakvo je bio oslobodilački rat, želja za zajedničkim životom je došla do izražaja veoma snažno i veoma odlučno, iako u formi reagovanja na tragično i degradirajuće raspaljivanje šovinističkih strasti. To najbolje pokazuje da nacionalni konflikti nisu nešto fatalno.

To je bilo i ostalo duboko Titovo uverenje, osnovni element čitave njegove političke akcije, njegovih socijalističkih opredeljenja. Opasnost od nacionalističkih cepanja, primetnih poslednjih godina, primila je preteće dimenzije baš 1971. i 1972. godine. Upravo tada kada je video da se dovodi u pitanje jedno od najvećih ostvarenja Jugoslavije pod njegovim rukovodstvom, Tito se bacio u političku borbu čitavom svojom

* Ko želi da se bolje informiše o ovom problemu, neka pročita članak *Jugoslavija: sukob o nacionalnom pitanju*, „Rinascita", br. 44. i 46, 1972.

energijom. Prvi put kasne jeseni 1971. godine, a onda ponovo godinu dana docnije. Najviši rukovodioci prvo u Hrvatskoj, a zatim u Srbiji bili su smenjeni. Čitalac će naći u ovoj zbirci razloge smenjivanja u oba slučaja. Odnosi između Srba i Hrvata, dve najveće republike jugoslovenske federacije, tradicionalno predstavljaju suštinu čitavog jugoslovenskog nacionalnog problema. Tito je, ipak, smatrao za potrebno da interveniše i u maloj ali najrazvijenijoj jugoslovenskoj republici Sloveniji. To su bile političke odluke kojima je svetska štampa pridala najveći značaj. Na stranicama ove knjige, a to je jedna od velikih njenih prednosti, čitalac će moći da vidi koliko je Titova akcija bila složena.

Nacionalna razilaženja ne samo što nisu bila neizbežna — ona su u sebi imala čak i nečega veštačkog. Jer njihovi uzroci nisu bili toliko u stvarnom, iznenadnom i neizbežnom pogoršanju međunacionalnih odnosa koliko u društvenim problemima koji su, u stvari, bili zajednički svim narodima Jugoslavije. Ti problemi su uvijani u nacionalističko ruho. Glavna zamerka smenjenim republičkim rukovodiocima, posebno onim u Hrvatskoj, bila je da su se pokazali u nedozvoljenoj meri popustljivi prema deformacijama, protiv kojih se, naprotiv, trebalo boriti. Isti zahtev za bespoštednom borbom, bez primesa „liberalizma", protiv negativnih pojava, bio je u osnovi polemike sa smenjenim srpskim rukovodiocima.

Kakvo je poreklo, prema tome i priroda, tih fenomena? Dokument štampan na kraju ove zbirke (jedini koji nije izašao neposredno iz Titovog pera) sažima, u ime Saveza komunista Jugoslavije, iskustvo političke borbe poslednjih godina. Tu, kao i u Titovim govorima, čitalac će naći analizu direktnih protagonista. U tom dokumentu (Platforma za X kongres SKJ) između ostalog se kaže: „Uvođenjem samoupravljanja ukinuto je centralno administrativno planiranje (to se dogodilo još 1965 — prim. Bofe), ali do danas nismo uspeli da stvorimo jedno novo, samoupravno planiranje... Suviše teoretski planovi imali su mali uticaj u praksi. Njihovo postojanje nije uspelo da spreči neusklađeni razvoj. Disproporcije su se povećavale, a sa njima i nenormalna situacija, zloupotrebe..." Iz tih tvrdnji ne proizlazi, kao što ćemo videti, nostalgija za starim, supercentralizovanim planovima. Međutim, proizlazi potreba jednog odlučnijeg i više svesnog rukovođenja društvenim i ekonomskim procesima zemlje.

Negativne posledice su bile različite. Navešćemo samo dve. Prva su rastuće socijalne razlike s fenomenima obogaćivanja (često sasvim nezakonitih), što je izazvalo nezadovoljstvo, malodušnost i političku pasivnost među radničkim masama. Druga je bila velika emigracija, koja je primila zabrinjavajuće razmere u odnosu na predviđanja. Nezaposlenost u zemlji nije likvidirana. Zato se u dokumentu kaže: „Ako bi se ovakva praksa nastavila, usporio bi se tempo našeg razvoja, povećala bi se nestabilnost, disproporcije i suprotnosti u procesu društvene reprodukcije, smanjila bi se ekonomska efikasnost, a došlo bi i do drugih negativnih posledica na ekonomskom i političkom planu".

Originalnost jugoslovenskih analiza nije, svakako, u tim konstatacijama koliko u odbrani i jačanju samoupravljanja. Bilo kakvo neprihvatanje samoupravljanja, javno ili prikriveno, naziva se opasnim i neželjenim. I samo planiranje se ne smatra više nečim što može doći u suprotnost sa samoupravljanjem (kao što je bilo tendencija pre nekoliko godina), već kao jedan njegov neophodni sastavni deo, s tim da i samo planiranje bude postavljeno na samoupravnoj osnovi. Tamo gde je, naprotiv, samoupravljanje formalno, ograničavano ili zaobilaženo, dolazi do, kažu jugoslovenski komunisti, pojave birokratskih, tehnokratskih i menadžerskih grupa. One rade bez kontrole. One su novi neprijatelj radničke klase, jer nastoje da opet tu radničku klasu odvoje od sredstava za proizvodnju, prema tome da je liše slobodnog raspolaganja viškom rada koji je sama stvorila. Samoupravljanje ima iza sebe već dugo iskustvo, ali to nije dovoljno za njegovu definitivnu pobedu. Naprotiv, samoupravljanje ima još uvek starih i novih neprijatelja. Njegova potvrda još zavisi od ishoda sadašnje borbe.

Baš zbog toga što treba voditi borbu u njegovo ime, potrebna je snaga sposobna da se angažuje sa svom energijom. Takva snaga ne može biti niko drugi do Savez komunista Jugoslavije. Tako dolazimo do osnovnog razloga novog političkog angažovanja koje toliko apsorbuje predsednika Tita ovih godina, što se jasno može videti iz ove zbirke. Dominantna tema Titove akcije u stvari je stalno jačanje uloge Partije, njenog borbenog duha, njene rukovodeće uloge, njenih veza s radničkom klasom. U govorima se mogu naći česti kritički akcenti na VI kongres jugoslovenskih komunista (održan daleke 1952). Na tom kongresu se, u suštini, tvrdilo da razvoj samoupravljanja nema potrebu aktivnog prisustva Partije u raznim vidovima društvenog života. Danas se tvrdi obrnuto — da bi bez aktivnog angažovanja Partije izgradnja samoupravnog društva mogla biti dovedena u opasnost.

Prema tome, politička borba se proširila na mnogo širi teren nego što je nacionalizam. U borbi protiv oživljavanja starih šovinizama došlo je do jačanja jedinstva, njegovih slavnih tradicija, pre svega u radničkoj klasi. Ali u tom trenutku borba nije mogla više imati samo antinacionalistički sadržaj. Da se ograničila samo na tu temu, ubrzo bi presahla. Trebalo je osvetliti dublje motive. A oni su vodili ka opštim problemima samoupravljanja i socijalizma.

Novi kurs je u Jugoslaviji izazvao kritike i osporavanja koja još nisu prestala. Tito na njih često odgovara da bi ih odbacio. Naročito je jedna tvrdnja privukla pažnju. To je da Jugoslavija svojom unutrašnjopolitičkom borbom, tobože, dovodi u pitanje svoju poziciju nesvrstanosti na međunarodnom planu. Ta tvrdnja se energično odbacuje. Prema tome, u ovoj zbirci će se naći i nemalo dokumenata koji se odnose na spoljnu politiku i ulogu zemlje na međunarodnom planu. Ali to nije nešto odvojeno od glavnog cilja ove zbirke, koji se odnosi na unutrašnji razvoj Jugoslavije i koji smo nastojali da sintetizujemo u ovom predgovoru. Elementi spoljne politike su drugi vid jugosloven-

skog života koji se dopunjuje s prvim, unutrašnjim razvojem. Nesvrstanost je ponovo potvrđena kao i samoupravljanje. Jedno i drugo ostaju osnovne teme programske platforme s kojom jugoslovenski komunisti nameravaju da izađu na sledeći kongres.

Ta platforma je upravo završni dokument ove zbirke. Iako, kao što je već primećeno, Platforma nije isključivo Titovo delo, ona je logična kruna ove zbirke. To je sinteza problema koji se nalaze pred jugoslovenskim komunistima i rešenja koja oni predlažu. To su teme njihove kongresne diskusije, njihove političke borbe, sada, a koliko se može predvideti, i u budućnosti.

Prikazi

Dr Jokicá Hadži Vasileva: Afrika i socijalizam

(Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1973, strana 370)

S obzirom na istorijska iskustva u svetu, već na prvi pogled sam naziv knjige *Afrika i socijalizam* izaziva skepsu o mogućnosti postojanja osnovnih društvenih pretpostavki socijalizma na tlu Afrike. Međutim, iscrpnom analizom, s marksističkim pristupom u razmatranju pitanja savremenog socijalizma, dr Jokica Hadži Vasileva uspešno dokazuje da i u ovom delu sveta postoje realne društvene osnove razvoja socijalističkih tendencija.

Iako naslov knjige pretenduje na ceo afrički kontinent, pisac se ograničio samo na jedan njegov deo — Tropsku Afriku, o čemu govori i drugi naziv knjige: „Socijalistička opredeljenja u Tropskoj Africi".

Autor je svoju materiju izneo u sedam glava. U prve tri glave data je geneza, osnovne karakteristike i raznovrsnost koncepcija socijalizma, a u ostalim iscrpna analiza osnovnih koncepcija vođa i pokreta Tropske Afrike o socijalizmu, o putevima društvenog preobražaja.

Na prvim stranicama dr Hadži Vasileva govori o pojavama i dilemama opredeljenja za puteve budućeg razvoja Tropske Afrike. Raspadom kolonijalnog sistema, u zemljama Tropske Afrike je prevladalo uverenje, i pored dosta kolebanja, da je put socijalizma jedini put rešavanja problema društvenog razvoja Afrike.

Izvore socijalističkih ideja u ovom nerazvijenom delu sveta treba tražiti pedeset godina unazad. Razvoj socijalističke misli. dr Hadži Vasileva je svrstala u tri perioda: prvi, od prvog svetskog rata do završetka drugog; drugi, od kraja drugog svetskog rata do sticanja nezavisnosti većine afričkih država, krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, kada počinje treći period.

Ideje „afričkog socijalizma" javljaju se uporedo s razvojem antikolonijalnog otpora, postavši sastavni deo procesa dekolonizacije. Prve dve faze karakteriše uticaj marksizma, komunističkog pokreta, socijaldemokratije i sindikalnog pokreta. Sindikati su bili značajan kanal kojim su pritícale socijalističke ideje iz Evrope, obrazovale su se brojne sindikalne filijale iz metropola. Treća faza je faza deklarisanja za socijalizam, usvajanja političkih dokumenata o „afričkom socijalizmu" ili „o afričkom putu u socijalizam".

Ideje naučnog socijalizma, koje su počele prodirati u zemlje Tropske Afrike krajem 19. i početkom 20. veka, propagirali su i predstavnici komunističkih partija zemalja metropola i Afrikanci koji su studirali u Evropi. Autor ističe značaj francuskih komunista u samoj Africi, osobito u zapadnoj Africi, gde je Komunistička partija Francuske obrazovala grupe za izučavanje komunizma i podsticala stvaranje afričkih političkih pokreta. U bivšim britanskim kolonijama delovali su, iako slabije od Komunističke i Socijalističke partije Francuske, Laburistička partija i Britanski tredjunioni, koji su pomagali stvaranje sindikalnih organizacija.

Međutim, ma koliki bio uticaj socijalističkih ideja van afričkog sveta, korene „afričkog socijalizma" treba tražiti, zaključuje pisac, na tlu

same Afrike, u biću afričkog društva.

Govoreći o polaznim osnovama i karakteristikama ideja o socijalizmu u Tropskoj Africi, dr Hadži Vasileva zaključuje da je zajedničko u svim tim zemljama „samo pozivanje na socijalizam, mada ono ne mora biti stvarno i autentično, već može biti i fiktivno ili čak lažno". „Nesumnjivo im je zajedničko i pozivanje na sopstvene postojeće strukture, svoju tradiciju, na stvaranje sopstvenih programa razvitka koji se zasnivaju na afričkoj stvarnosti". U faktore koji ove delove Afrike na određeni način vezuju za socijalizam pisac ubraja, pre svega, težnju za savlađivanjem svih posledica imperijalističkog i kolonijalnog ugnjetavanja. Ideje o socijalizmu, vezane u osnovi za antikolonijalnu borbu zemalja Tropske Afrike, u prvom redu izražavaju otpor narodnih slojeva prema stranim kapitalistima, imperijalistima i kolonizatorima. Osnovni smisao njihove socijalističke orijentacije jeste u nužnosti negiranja kapitalizma, ali u uslovima u kojima još ne postoje materijalne pretpostavke i društveni nosioci razvoja socijalističkih društvenih odnosa.

Naročitu je pažnju dr Hadži Vasileva posvetila odnosu određenih ideoloških struja Tropske Afrike prema marksizmu; one su nalazile bezbroj zamerki marksizmu — govore, na primer, o njegovoj „nedovoljnosti" i „ograničenosti", ali ističu i njegova dostignuća.

Osnovna nit koja se proteže u koncepcijama protagonista afričkog socijalizma jeste potreba Afrike da se razvija prema vlastitim osobenostima. Afrički vođi govore o sopstvenom putu koji je inspirisan inostranim iskustvom. „Ne kopirati, već učiti", ističe Njerere. Veoma je zanimljivo mišljenje i objašnjenje pojedinih vođa da je afričko društvo bilo socijalističko pre dolaska evropskih kolonizatora, koji su to društvo razorili. Đulijus Njerere traži korene socijalizma u dalekoj prošlosti. Često se govori da nije reč o tome „da se usvoji socijalizam u Africi, već da se modernizuje tradicionalni kolektivizam". Misao pojedinih afričkih prvaka u stalnom je procesu korigovanja nekih ranijih shvatanja, u procesu sazrevanja. Usvajaju se nova, naučnija saznanja, bliža marksističkoj teoriji. Svaki pokušaj klasifikacije socijalističkih ideja afričkih vođa nailazi na teškoće, s obzirom na nerazvijenost i stalne promene u njihovom shvatanju.

I pored tih teškoća, autor je pokušao da socijalističke koncepcije klasifikuje u dve grupe. Prva grupa je znatno radikalnija i doslednija u praktičnoj borbi za socijalizam (vođi i partije Gvineje, Tanzanije, Kongo Brazavila, donedavno Gane i Malija, a sve se više približavaju Kenet Kaunda, Milton Obote i drugi), dok je druga umerenija, podložna pritiscima i uticaju spoljnih i domaćih antisocijalističkih snaga (Leopold Sengor i njegovi istomišljenici iz Progresističke Unije Senegala, Tom Mboja, Džomo Kenijata, znatan broj nigerijskih, dahomejskih, kamerunskih i drugih „socijalista").

Tragajući za sopstvenim putem razvitka, afrički prvaci su se okrenuli prošlosti, afričkim tradicijama, koje su živo prisutne u savremenom društvu Tropske Afrike. „Afrikanac treba da razvija svoju individualnost prema svom načinu života, svojim običajima, tradicijama i kulturi", smatrao je Nkrumah.

Sem tradicionalizma, postoje brojni pokušaji da se i religija unese u koncepciju socijalizma, uz tvrdnju da je „afrička filozofija spiritualistička". Pošto je religija „sastavni deo afričkog čoveka", „socijalizam u Africi" mora se zasnivati na religiji. Tako misle i Sengor i Seku Ture, Keita, Nkrumah i drugi.

Formiranih klasa u najvećem broju zemalja Tropske Afrike danas još nema, ali elemenata klasne suprotnosti ima, kako piše autor. Međutim, klasna borba se nije pretvorila u sistem sukoba između radnika i poslodavaca. Osnovni sukob u tim zemljama je na liniji želja onih koji imaju privilegije da ih sačuvaju i onih koji su zbog toga pogođeni. Klasna borba se ispoljava, kako piše dr Hadži Vasileva, u vidu vojnih udara, borbi za dominirajuće položaje u političkim pokretima i partijama, štrajkačkih pokreta, narodnih demonstracija itd.

Istražujući socijalne izvore i nosioce socijalističkih tendencija u ovom delu Afrike, autor govori o malobrojnosti radničke klase, koja je tek u začetku svoga nastajanja, tako da ne postoji društvena snaga koja bi gradila socijalističke društvene odnose. Međutim, činjenica je da su radne mase sela i grada protiv kapitalističkih eksploatatora, a izlaz traže u socijalizmu, čiji put nije dovoljno jasan ni lak.

Usled nerazvijenosti radničke klase, koja bi se mogla pojaviti kao snaga u organizovanju privrede i njenog razvoja, kao organizator ekonomskog razvoja javlja se država, što govori o mogućnosti dugotrajnog egzistiranja etatističkog monopolizma s izuzetno privilegovanom birokratijom. Seljaštvo je u tim zemljama slabo izdiferencirano. U uslovima nezavisnosti ubrzan je proces raspadanja plemenskog društva i obrazovanja društvenih klasa.

Svi vođi i partijska i državna rukovodstva Tropske Afrike koji se izjašnjavaju za socijalizam ističu potrebu veće uloge države u ekonomskom razvitku. Jedna od najuočljivijih činjenica u privredi Tropske Afrike jeste porast državnog sektora privrede, koji potiče uglavnom iz dva izvora: nacionalizacije strane imovine i izgradnje novih državnih preduzeća u raznim granama privrede. Gana, Gvineja i Mali su prve zemlje koje su izvršile značajnije nacionalizacije.

Planski razvoj je imperativ za privredu. To je, uglavnom, opšteprihvaćeno mišljenje. Polazne osnove planova su različite u pojedinim zemljama. U nekima je većma došla do izražaja koncepcija oslanjanja na vlastite snage i postepenog smanjivanja spoljnih sredstava u finansiranju ekonomskog razvoja, a u drugima je pak osnovni oslonac u stranim sredstvima. Analizirajući planove razvoja tih zemalja, autor iznosi podrobnu sliku razvoja privrede, plansku politiku kadrova, učešće spoljnog fininsiranja u planovima razvitka, koje negde iznosi i do 90%, a negde ispod 50%.

Na kraju, značajan prostor je dr Jokica Hadži Vasileva posvetila analizi društveno-političkih snaga u Tropskoj Africi, ističući shvatanje vođa o neprihvatljivosti višepartijskih sistema u uslovima afričkog dedokratskog tradicionalizma. Dr Kaunda smatra da je ideja opozicije strana afričkim tradicijama. Većina afričkih političara je u jednopartijskom sistemu videla rešenje brojnih problema. Sticanjem nezavisnosti, partije na vlasti su nastojale da sve društvene snage okupe pod svoje okrilje, težeći da odstrane druge političke partije. Većina političkih partija Tropske Afrike su uglavnom slabo struktuirane partije s malim članstvom bez aktivista.

Analizirajući ukupnost društveno-ekonomskih uslova u ovom delu sveta, autor izvlači zaključak da put ka socijalizmu u zemljama Tropske Afrike treba posmatrati u konstelaciji globalnog kretanja sveta. „Uzevši izolovano zemlje Tropske Afrike, može se konstatovati da nema uslova za kretanje ka socijalizmu, ali u sklopu ostalog sveta izlaze na videlo i neke materijalne pretpostavke za to kretanje".

JELENA STUPAR

Bogdan Suhodolski: Tri pedagogije

(Biblioteka XX vek, NIP »Duga«, Beograd, 1974, strana 250)

Jedan od vodećih poljskih filozofa i teoretičara obrazovanja, profesor Varšavskog univerziteta i direktor njegovog Pedagoškog instituta, akademik Bogdan Suhodolski kaže, između ostalog, u svojoj knjizi *Tri pe-*

dagogije, da je čovek „takvo neobično stvorenje za koje je prirodno stanje veštačko stanje kulture". Ljudski život je proces objektivizacije u kulturi, proces koji zahteva unapred smišljenu aktivnost radi buđenja i oblikovanja svih potencijala što će moći da obogate objektivan i subjektivan čovekov svet.

Ta smišljena aktivnost, koja treba da prevede čovekovu rođenjem stečenu sklonost da usvoji i prihvati materijalnu i duhovnu sredinu svog postojanja i izmašta novi svet koji je mogućan i potreban radi osmišljavanja postojećeg i svega onoga što u njemu preduzima, upravo to stvarno preduzimanje koje ispunjava življenje — čini osnovnu problematiku pedagogije kao nauke i teorije. Nju je, pre svega, potrebno staviti u okvire opšte filozofske zamisli sveta, kako Suhodolski kao vrstan poznavalac i pedagogije i filozofije to čini, da bi se iznašli najdublji misaoni njeni koreni u izvornom čovekovom stavu prema stvarnosti i samom sebi, stavu kome su u suštini svojstveni osnovni zahtevi što ih čovek, u odnosu na obe strane, pred sebe postavlja. Iz klasičnog filozofskog dualizma na liniji čovek—svet proistekle su i osnovne mogućnosti čovekovog odnošenja u pedagogiji. On je okrenut ili sebi ili svetu, što se iskazuje dvama osnovnim pitanjima: šta treba da radim i kakav treba da budem? Prvo je princip pedagogije pripremanja za život, koja podrazumeva aktivistički odnos prema materijalno-društvenom svetu, dok je drugo postulat pedagogije formiranja ličnosti, koja zahvata u aksiološki vid života i okrenuta je pre svega onome što se zbiva u samom čoveku i njegovoj ličnosti.

Obe te pedagoške koncepcije su tradicionalne: tvorac pedagogije formiranja ličnosti, starogrčki filozof Sokrat, naglasio je veru u „unutarnjeg ‚boga', u tajanstveni glas što se odaziva u nama kad umuknu instance tela, materijalni interesi, poslušnost moćnima". Taj „bog", ta istinska ljudska vrednost nije u skladu s objektivnom društvenom sitaucijom, ona se u njoj ne može realizovati, i, zaključuje Suhodolski, vaspitanje ličnosti se, već u samom nastanku, pretvaralo u kritiku „Sveta" kao stvarnosti koja je protivrečila „najvišim obavezama čoveka kao čoveka". Ono je ispoljilo jaku potrebu da se distancira od realnog života, potvrdivši je i u postavkama kasnijih svojih protagonista. U hrišćanstvu, nalazeći se pred nepoznatom i neprijateljskom stvarnošću, čovek je u nebu tražio domovinu. Kada je kapitalizam pretvorio društveni život u pravu „džunglu", šireći moralnu laž i kult materijalnog uspeha koji je pretio uništenju svih humanističkih vrednosti, nezadovoljstvo stvarnošću doživelo je jednu od kulminacija u filozofiji egzistencijalizma: ona je stavila akcent na dramatičnost ljudske situacije u koju je čovek „bačen", ali u kojoj uprkos svemu mora da ostvari svoj autentični lični život.

Drugo tradicionalno pedagoško mišljenje, sasvim suprotno, ne samo što ne negira stvarnost već ljudski život identifikuje s „učešćem čoveka u objektivnom svetu koji društvena delatnost ljudi izražava tokom vekova". Ono otvara sasvim drukčije pedagoške horizonte, uviđajući značaj objektivnih zadataka što stoje pred ljudima i neminovnost njihovog najboljeg pripremanja za izvršenje tih zadatka. U raznim epohama ta pedagogija je vrstu i hijerarhiju tih zadataka različno određivala: najveći značaj su nekada dobijali politički i društveni zadaci, služenje domovini, drugi put profesionalni rad ili obrazovanje. Ona, kao ni pedagogija ličnosti, nije jedinstven pedagoški sistem, već predstavlja veoma različite vaspitne delatnosti. Ono što je odlikuje kao jedinstvenu orijentaciju jeste mišljenje da sama priprema za život odlučuje o tome kakav će život biti, koji prema tome i nije ništa drugo do posledica dobre ili loše pripremljenosti za njega. Uz to čovek, kao proizvod ovoga sveta, postaje i njegov stvaralac, pa je, saglasno Marksovoj misli da i vaspitač, pre svega, treba da bude vaspitan, najvažnije naoružati ga sa što više znanja, naučiti ga svim veštinama koje će mu u životu biti potrebne ili tražene. U skladu s tim, ta pedagogija je izgrađivala i sebi svojstven metod: analize je započinjala od objektivne stvarnosti, odakle potiče

njena bliska saradnja s mnogim naučnim disciplinama — sociologijom, ekonomijom, istorijom i politikom.

Tako je pedagogija pripremanja za život tražila najbolji recept za pripremanje „sposobnih funkcionera objektivnog sveta“, dok je pedagogija formiranja ličnosti, ma koliko se njena tumačenja razlikovala (već prema društvenom kontekstu u kome su nastajala), uvek isticala samu čovekovu ličnost kao osnovnu vrednost, čije unutrašnje konflikte pedagogija prevashodno treba da rešava. Ta shvatanja samim svojim međusobnim isključivanjem negiraju, međutim, pravi sadržaj ljudskog života, a naročito dijalektiku individualnog i predmetnog sveta koja karakteriše ljude i njihov ljudski svet, i u kojoj upravo treba sagledavati čovekov život. Kvalitet čovekove egzistencije ne može biti čista, nezavisna vrednost, odvojena bilo od kakvog instrumentalnog značaja, kao što pokušavaju da je predstave vaspitači ličnosti, a nije ni „celokupna vrednost čovekovog kvaliteta jedino pogodna kao uslov kvaliteta njegovog delanja“, kako ističu predstavnici pedagogije pripremanja za život. Vaspitanje treba u isto vreme da „formira“ čoveka i da ga „priprema za život“ u objektivnom i zajedničkom, istorijskom ljudskom svetu. „Nagoveštaj tih veza bio je onaj — neizmerno značajan i za filozofske koncepcije čoveka i čovekovo vaspitanje simboličan — odnos srodnosti i suprotnosti koji je povezivao Platona sa Sokratom. To što je sokratovsku filozofiju čoveka spasao od zaborava upravo Platon, veliki teoretičar države i građanskih dužnosti, dokaz je da su u ljudskom životu neraskidivo povezani, mada suprotni, elementi usamljenosti, metafizike i moralnog vizionarstva s elementima društvene egzistencije i praktično-političkih obaveza.“

I, mada svaki za sebe očevidno nedovoljan, svi pokušaji integrisanja ta dva pedagoška stanovišta, kao što su pedagogija Komenskog u 17. veku, Pestalocijeva u 19. i Devijeva početkom našeg veka, ostajali su bezuspešni. Suhodolski doslednom marksističkom analizom pokazuje da pravi koreni tih neuspeha leže u nemilosrdnoj klasnoj pocepanosti društva. U buržoaskom društvu — ističe Marks — čovek se javlja u „nekulturnom, nedruštvenom vidu, u slučajnoj egzistenciji“. On je „demoralisani čovek koji je upropastio samog sebe, otuđio se od samog sebe i osuđen je na milost i nemilost neljudskih odnosa i stihije“. Čuvena deklaracija čovekovih prava, deklaracija je prava „egoističkog čoveka“, a građanin je u tim okolnostima samo pravna linčost, samo apstrakcija, jednostavno „veštački čovek“, koji pripada državi „praktičnog egoizma“, državi novca. Suprotnosti u pedagogiji, dualistička struktura školskih sistema, javljaju se samo kao izraz društvenih suprotnosti. „Tokom istorije se nametala gotovo neminovna alternativa: ili postojanje u ‚mehaničkom‘ društvu, što znači organizaciono sposobnom ali bezdušnom i antihumanističkom, ili postojanje u idealnoj živoj zajednici, ali okačenoj za ‚prazninu‘, zatvorenoj u ‚kulu od slonovače‘. Socijalistička revolucija je pokazala izlazak iz tih dilema zahvaljujući tome što je stvorila mogućnosti povezivanja društvene stvarnosti i društvenih ideala.“ U uslovima kada država postaje zajedničko dobro, suprotnosti između vaspitnog ideala čoveka i vaspitnog ideala građanina počinju da se gube. Pojam dobrog građanina, kaže Suhodolski, upravo formira i obuhvata pojam celovitog čoveka. Nov vaspitni ideal je angažovana ličnost, koja učestvuje u svemu što se događa u samom „vrhu“ društveno-kulturnog razvoja, koja živi u toku istorijskog procesa i pokreće glavnu problematiku određenog vremena. U takvom angažovanju dolazi do pomirenja „ljudske“ i „građanske“ egzistencije.

Nedovoljnost starih pedagoških shvatanja i potreba njihove sinteze aktuelizovane su naročito u 20. veku, kada su nova tehnološka i društvena kretanja radikalno proširila pedagošku problematiku. Dok su se oba tradicionalna shvatanja bavila pre svega problematikom vaspitnih odnosa između nastavnika i učenika, „treća pedagogija“ je pedagogija opšteg obrazovanja, ona prenosi svoja interesovanja i istraživanja na teren prosvetnih institucija i školskog si-

stema sa stanovišta društvene celine. Ona je rođena u ambijentu masovnog društva koje karakterišu nove forme kulturne delatnosti i njen novi društveni obim. Razvoj štampe „za jedan novčić", masovna proizvodnja knjiga i časopisa, razvoj radija, docnije televizije i sve veći značaj filma, formiraju novu kulturnu sredinu u kojoj vaspitanje nije ograničeno na porodicu i školu, već teče složenim sistemom kanala i uticaja u toku čitavog života pojedinca. U tim novim uslovima društveno-političkog života, stručnog rada i masovne kulture, „vaspitači nisu mogli ostati ravnodušni prema onome što se dešavalo na granici njihovog vaspitačkog kraljevstva". Treća pedagogija je tako organizovana da obuhvata sve one činioce koji formiraju određene vaspitne situacije. Ona istražuje onu pograničnu zonu duž koje se mešaju organizovani vaspitni uticaji s neorganizovanim, gde se namere vaspitača ukrštaju sa stvarnim životom. Ona smatra da korist vaspitačke delatnosti zavisi od dobro smišljene koordinacije raznih činilaca i institucija zahvaljujući kojoj bi se mogla vršiti integracija celokupnog procesa formiranja ljudi u vlastitom pavcu. Jedna od mogućnih definicija treće pedagogije određuje je, u prvom redu, kao pedagogiju situacija i institucija, pedagogiju sredine i strukture društvenog života s obzirom na integraciju i dezintegraciju ljudi.

Socijalizam kao novi tip društvenih odnosa nosi sa sobom ne samo mogućnost plodonosnog povezivanja dveju tradicionalnih pedagogija već i njihovo sažimanje s novom pedagoškom problematikom i teorijom.

Problematika treće pedagogije karakteriše se najrazličnijim, često duboko protivrečnim, tendencijama koje u savremenoj stvarnosti još nisu pronašle realne i idejne osnove za svoje prevazilaženje. Jedan od najbolnijih paradoksa našeg vremena jeste eksplozija prosvete, koja za protivtežu ima 700 miliona nepismenih, kojima se svake godine pridružuje još po 20—25 miliona novih. S druge strane, rast koji prosveta beleži stihijskog je karaktera, pa nesklad između društvenih potreba i stanja prosvete nije rešen i ispoljava se kao „kriza prosvete".

U eposi u kojoj živimo, tehnika slavi svoje pobede, ne samo proizvodne i ne samo u oblasti industrije. Ona ostvaruje večna ljudska maštanja — možda nepotrebna, ali velika — kaže Suhodolski, i teško je ne videti njenu veliku ulogu u formiranju čovekove ličnosti. U uslovima kapitalizma, međutim, ne vrši se najpovoljnije usklađivanje tehničkog i društvenog napretka, koje jedino može da oslobodi čoveka, a ne da ga potčini novim, njemu tuđim silama.

Mnoge studije posvećene su dosadi i zamoru savremenog čoveka, različnim pojavama obeshrabrenosti i prezasićenosti, koje se javljaju kao posledica sve veće količine oslobođenog vremena. Ta nova vrsta društvene patologije, koja se ispoljava već s prvim nagoveštajima civilizacije blagostanja i slobodnog vremena, otvara još jedno novo pedagoško polje i ukazuje na to da je u uslovima takvih pretnji najvrednije „pripremanje za život" upravo „vaspitanje ličnosti", koje čoveka treba da pripremi za savlađivanje teških situacija savremenog života. On to može da čini jedino na osnovu višestrukosti svojih interesovanja, „koja svet i život čine dostojnim radoznalosti i pasioniranog delovanja" i osnovna su pretpostavka da život čovekov ne bude sredstvo, već „aktuelna vrednosna stvarnost". Kao osnovni uslov da to povezivanje različnih pedagoških delatnosti bude ostvareno i njihova uloga ispunjena, potrebni su takvi društveni uslovi koji osiguravaju prostor za oslobođenje čovekovog rada, a time i razotuđenje slobodnog vremena — dopuna je dosledna reflekciji Suhodolskog.

Autor, ipak, iz čitave panorame izuzetno značajnih problema savremene pedagogije izdvaja jedan — uključivanje mladog pokolenja u život savremene civilizacije. Smatra da to pitanje, koje sadrži mnoge nove i teške zadatke, treba da okupira glavnu pažnju pedagoga. U čitavom svetu, razvijenom i nerazvijenom, menja se sredina ljudskog života, uslovi i sadržaj profesionalnog rada,

kao i oblici društvenog delovanja. Obezvređuju se tradicionalna uputstva, „krune se konzervativni principi", izneverava se nekadašnji moral. „U tim okolnostima mlado pokolenje treba da stekne savremenu orijentaciju neophodnu za pravilno formiranje stava i za uspešno delovanje; u suprotnom, ono će svoj život formirati nasumice, skretaće na bespuća jalovih protesta i pobuna, dolaziće u stanja frustracije ili imati osećanje besmislenosti sveta, nepotrebno će braniti stare forme, površno akceptirati novosti i podržavati životne uzore drugih zemalja koje se razvijaju u drugačijim uslovima."

Ceo taj krug savremenih pedagoških problema ne nalazi adekvatno rešenje u vaspitnoj teoriji i praksi buržoaskog društva koja se odlikuje konzervativnošću i adaptivnošću jer je rukovođena prvenstveno ciljem stabilizovanja poretka. U socijalističkim društvima stvara se istorijski nov društveni oblik života koji nema svoju tradiciju i u kome se čovekove postavke i motivacije njegovog delovanja moraju bitno promeniti. „Socijalističko društvo stvara samo sebe u neumornoj delatnosti, u sferi materijalnog života kao i u sferi društvene svesti; na sličan način stvara samo sebe obrazujući svesno i planski mlado pokolenje. Pedagogija opšteg obrazovanja treba da uradi nešto više od planiranja neophodne reforme školstva; treba da isplanira sadržaj i forme celokupnog sistema školskog i vanškolskog obrazovanja. U tom smislu ona je samosaznanje društva koje planski stvara samo sebe, vid postojeće ljudske stvarnosti, ona je vizija čoveka budućnosti koji nastaje."

JASMINA SOTIROVSKI

Mikel Difren: Za čoveka

(»Nolit«, Beograd, 1973, strana 340)

In medias res: da li je čovek živ? U „duel" koji upravo nameće brojna literatura u povorci filozofske sahrane čoveka — mnogi poriču da je čovek bilo kada i mogao biti predmet „naučne filozofije" (kovčeg je prazan?) — umešao se i Mikel Difren, sasvim otvoreno izjavljujući, već u naslovu svoje knjige, da je — „Za čoveka". Svestan da će time od naučnika filozofa odmah biti napadnut pod signaturom „ideologa" i „pesnika", Difren svoj filozofski pledoaje za čoveka upravo i počinje analizom razloga koji čitavu plejadu filozofa teraju da humanizam evropske tradicije napada kao „antropologizam", a, zna se, „ukazivanjem poverenja antropologiji dovodi se u pitanje ugled misli" (Fuko).

Odbranu filozofskog humanizma Difren počinje od mesta na kojem on iz filozofije nestaje. „Želeo bih", piše Difren, „da prikažem upravo tačke u kojima dolazi do podudaranja težnji filozofa, jer se u njima isto tako može oceniti i predmet rasprave koja se sada vodi: neosporno je da je poduhvatima tako sasvim različitim kao što su Hajdegerova ontologija, Levi-Strosov strukturalizam, Lakanova psihoanaliza, ili Altiserov marksizam, zajednička određena tematika, koja se, kratko rečeno, tiče odstranjivanja subjektivnog smisla i ukidanja čoveka. Posle smrti boga, predstavnici nove filozofije složno obznanjuju smrt njegovog ubice, uništenje čoveka. Iz tog neprikosnovenog ubeđenja nova filozofija crpe svest o svom jedinstvu i svojoj snazi".

Glavna tema savremene filozofije sadržana je u odgovoru na pitanje: ko govori? Filozofi, ovde nisu bitne finese njihovih polaznih pozicija, nalaze različite odgovore, koji, međutim, konvergiraju u napuštanju subjekta Govori: biće, struktura, pojam, nesvesno, jezik, sistem. Dovedene do svojih krajnjih konsekvencija, sve su to ideje, koje vode početku onog filozofovog: „Čoveče, začepi!" — Vit-

genštajnovom naporu da sruši staru filozofsku zgradu i, mesto njenog trulog baroka, uspostavi tišinu neizrecivog.

Enciklopediju antihumanizma Difren otvara na početku, na stranicama koje je Hajdeger ne samo inspirisao nego i sâm ispisao. Dve su bitne karakteristike — tvrdi Difren — Hajdegerove filozofije koje će doživeti pravi procvat u „programski"-antihumanističkim filozofijama pojma ili nauke. Prvo, to je Hajdegerovo proterivanje bivstvujućeg ili stvarnog, „opčinjenost vakuumom: prisustvo koje prethodi onome što je prisutno, odlučnošću... da se bude odlučan, mišlju koja prethodi predmetu o kome se razmišlja, jednim smislom koji nije ni smisao nečega ni smisao za nekoga". Drugo, Hajdeger je potpuno eksproprisao čoveka: „Onda kada je pitanje o čoveku podređeno pitanju o Biću, o čoveku je reč još samo kao o svedoku i sluzi Bića".

Kao i svakom sluzi (nije reč o metafori), čoveku je jednostavno „oduzeto pravo da bude odgovoran za misao", pa Difren naročito ističe tu metamorfozu hajdegerstva u filozofiji pojma, odnosno da je čovek dobio „čast" da se kao predmet *logosa* pojavljuje samo *povodom nečega, mesto nečega* ili — to mu je hegelovska privilegija — kao *sredstvo za nešto.*

Filozofija pojma, koju Difren analizira, ne želi čoveka čiji praksis može tako beznaporno srušiti staklenu arhitekturu njene „logičke nužnosti". A ona, pod velom neistoričnosti, čvrsto gospodari prostorom koji se misli samo *sub cpecie aeternitatis*. Čovek smeta.

Nije slučajno što onda Fuko, u svom filozofsko-arheološkom naporu da tačno definiše onu pukotinu u kojoj se javlja pseudoideja čoveka, „odbacuje istoriju, i u isti mah odbacuje i ono što — tvrdi Difren — obezbeđuje kontinuitet istorijskog — postojanje ljudske prirode struktuirane *a priorijem*". Jer, inače, Fuko nikako ne bi mogao „dati svu vlast *episteme*". Njegova „strast za sistemom", uostalom, samo je oblik filozofije koja od antropologije silom pravi entropologiju — kako je to formulisao Levi-Stros, zapanjen filozofskom entropijom čoveka.

Ukratko — Difren to rezimira u analizi Altiserovog marksizma — sav trud antihumanizma se sastoji u tome „da onemogući prodor ideologije u znanje, da poriče bilo kakvo pravo čoveku", jer — to je suština — „humanizam nije samo opasan po nauku, on je pogrešan, i nauka treba da ga odstrani". Donekle je svejedno kako će se to učiniti, važno je da to učini nauka. Nauka, to jest filozofija.

Sada smo ponovo na početku: čovekova pozicija u filozofiji, Difren to ne skriva, zapravo je ne sekundarno, ali ipak pitanje broj dva. Jer prvo treba rešiti samu tajnu filozofije, otkriti njeno biće, odlučiti se za filozofiju ili njen kvazisurogat filozofiju— nauku. Difren to i čini u drugom delu svoje knjige.

„Pristup jednom razmišljanju o čoveku" — eksplicitna odbrana i čoveka i čoveka-u-filozofiji — nužno najpre odgovara na dva istovremeno isprepletena i odvojena pitanja. „U stvari", piše Difren, „ovde je manje reč o odbrani ideje čoveka, a više o odbrani prava filozofije, jer je sudbina filozofije vezana za njeno zanimanje za čoveka."

Uopšte nije moguće „da filozofija ne sretne čoveka", jer je — tvrdi autor — čovek prvi i jedini predmet filozofije, „predmet koji nije predmet u doslovnom smislu reči i koji time opravdava njen Sizifov posao, predmet o kome meditiranje treba uvek iznova da počne zato što sa njim sve počinje i što sa njim ništa nije obezbeđeno". Jeste, danas prisustvujemo samrtnim bolovima filozofije, ali to nisu krici čoveka u njoj nego nestajanje „stare dobre" dogmatske filozofije. Nju danas — na žalost, nije reč o intelektualnom dendizmu — zamenjuje hiperscijentistički „zasnovana" antihumanistička bujica.

Za Difrena, međutim, filozofija ne počinje „na nebu", pa makar to nebo bilo i „nebo nauke"; filozofija počinje „u travi", tu gde pitanje o smislu sveta i istorije niče, „pitanje koje kao odjek odzvanja tokom čitave čovekove pustolovine, i filozofija ga preuzima od čoveka".

S istočnjačkom aromom, ponovo zahtevajući da filozofija bude ne samo stil mišljenja nego i stil življenja, Difren — nema tu nikakvih aluzija na Hegela — zahteva da filo-sofija bude, pre svega, — *sofija*. Za autora je to nemoguće bez praosnova filozofije koji je etika.

„Svaka prava filozofija, čak i ako ne nosi naslov *Etika*, sadrži bar implicite jednu etiku. Ta etika može da bude imenovana, ili se pak može zvati metafizika naravi, komunistički manifest, vedro znanje; ona uvek svedoči o tome da za razliku od naučnika koji se obraća naučnicima ili đacima, filozof jeste čovek koji se obraća ljudima i koji ih poziva da budu ljudi — ili nadljudi. Kad ne bi bilo tako, da li bi ona zasluživala ijedan čas truda?" — pita Difren.

Ukratko, autorov osnovni napor sastoji se u rehabilitovanju subjektiviteta. Čoveku, smoždenom Strukturom, Sistemima, Nesvesnim, Pojmovima, treba vratiti dostojanstvo onoga ko je odgovoran za svoju misao. Ko govori? Čovek, samo čovek, — govori Difren.

Nezavisno od termina — „poslužívši se Hegelovim terminima mogli bismo reći da je sistem subjekt, kao što bismo, poslužívši se Hajdegerovim terminima (ali koje Hajdeger u ovom iskazu ne bi priznao kao svoje), mogli reći da je Biće subjekt" — Difren insistira na bitnoj zavisnosti sistema od subjektiviteta. S druge strane, primenjujući jednu „pravu arheologiju", otkrili bismo lako mesto na kome je došlo do prvog susreta čoveka sa čovekom, i dokučili ono što je u pitanju u toj razmeni — „jedno neposredno, a mogli bismo, doista, reći i apriorno razumevanje". Ne postoje gvozdeni prioriteti sistema, pojmova itd. *izvan* čoveka, niti postoji ponor između ja i drugi. „Pojam je prisutan u stvari. Uostalom, time želimo da ukažemo samo na to da je svet takav da bi čovek mogao bivstvovati u istini".

Arheološki susret ja i drugi — „Da li ću prihvatiti razgovor sa njim?", pita Difren — njegova analiza usredsređuje na neizbežnost „da me drugi čovek primorava da sam utvrdim sopstvenu meru. Ta mera je etička". Filozofija je, dakle, rođena. Čovek živi.

Kao biće-u-istini, Difrenov čovek je definisan prisustvom transcendentalnog — „divlji vid a priorija", Priroda — i prisustvom htenja — voljni činovi koji imaju univerzalni karakter, jer „čovek njima hoće da postigne nešto za svakog čoveka".

Takva filozofija čoveka pretpostavlja jednu filozofiju volje — tema Ničeovog natčoveka nije slučajno dobila tretman kakav odavno nismo videli u filozofskim polemikama. Filozofija volje je u suštini zasnovana na jednoj etici. Trijadi čovek-volja-etika, socijalitet — intersubjektivnost — donosi i uspostavlja jednu kontraetiku ili antietiku isto kao što praksa uzrokuje antipraksu — tvrdi Difren, pozivajući se na Merlo-Pontija.

Pošto je konceptualizovao — kako kaže — „realističku" filozofiju čoveka, Difren se vraća na neizbežno i „nametljivo" pitanje odnosa filozofije čoveka i nauke o čoveku. Raščišćavanje tog odnosa je od naročite važnosti baš danas, jer se sve filozofije čovekove smrti ne samo pozivaju na nauku nego u svom scijentističkom zanosu tvrde da im je metod „čisto" naučan i da, štaviše, i ne postoje tamo neki „filozofski metodi" sem ako pod tim nećemo razumeti pesničku „metodologiju" antropologizma.

Baš naprotiv, reći će Difren, nikakvo svojatanje nauke i njenih metoda neće filozofiji i filozofu pomoći — pod pretpostavkom da filozof uopšte razume bit filozofije (naravno, na Difrenov način!) —, jer „dogod nauka i filozofija ostaju verne svojoj sopstvenoj vokaciji, nikakav dijalog — osim dijalog gluvih — ne može započeti među njima". Filozofija nije pozvana ni da osporava, ni da proverava, niti da ponavlja naučne istine, „ona se postavlja na jedan drugi teren, gde je reč o istini *uopšte*, a ne o *tim* istinama; kada je, na primer, u pitanju teret jedne arheologije, ona nastoji da pojmi kako čovek može obitavati u istini čak i pre nego što nauka formuliše iskaze koji su istiniti".

Filozofska „buka i dreka" protiv antihumanizma mogla bi se shvatiti

i kao uskostručni nesporazum na jednom terenu koji je bez važnosti za život živog čoveka. Antihumanizam nije čvrsto utkan u „stvarno stanje istorije“ i čovekovih dela. Difren, dakle, ističe da je filozofsko tematiziranje antihumanizma samo rezultat njegovog praktičnog tematiziranja. Zato se, na kraju svoga dela, autor i pita: „Kakve izglede čovek danas ima?“

Kao nosioca praktičnog antihumanističkog stava, Difren obeležava — tehnokratiju. Ne treba se čuditi tom „odjednom“ sletanju na arenu politike; posle Marksa malo je filozofa koji još brane političku neutralnost svojih filozofskih sistema. Difren, koji nikako nije marksist, mada je humanist, zahteva, kao prvu i pravu terapiju protiv kancera antihumanizma, najpre stvaranje „novih oblika političkog života, a pre svega ponovno oživljavanje zanimanja za politički život“.

Dakle, kakvi su izgledi koje čovek danas ima? Hoće li se spasti? „Subjektivni duh, to jest sam pojedinac je pozvan da se spase, da bi se čovek spasao u svakom čoveku“ — zaključuje Mikel Difren. „Da li je on kadar da to postigne? Možda jeste.“

TEODOR ANĐELIĆ

CENA 10 DINARA

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

Najdan Pašić
Klasni interesi, institucije, partija

Miroslav Pečujlić
Partija istorijskog kretanja

Đorđe Pribićević
Uzroci krize razvijenih kapitalističkih zemalja

Ljubomir Paligorić
Strateška pitanja socijalizma u »trećem svetu«

Studije i članci • Prilozi • Prikazi

5

1974

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 100 dinara.
Za inostranstvo 16 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XVII 1974 BROJ 5

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

Najdan Pašić
KLASNI INTERESI, INSTITUCIJE, PARTIJA 413

Miroslav Pečujlić
PARTIJA ISTORIJSKOG KRETANJA 425

Đorđe Pribićević
UZROCI KRIZE RAZVIJENIH KAPITALISTIČKIH ZEMALJA 438

Ljubomir Paligorić
STRATEŠKA PITANJA SOCIJALIZMA U "TREĆEM SVETU" 453

KONGRESI I KONFERENCIJE SAVEZA KOMUNISTA

Franc Šali
SLOVENIJA: UČVRŠĆIVANJE I RAZVIJANJE SAMOUPRAVNIH ODNOSA 475

Dušan Popovski
MAKEDONIJA: DOSLEDNO NA REVOLUCIONARNOM KURSU 482

Laslo Varga
VOJVODINA: U NEPRESTANOJ REVOLUCIONARNOJ AKCIJI 489

Miroslav Korаksić
SRBIJA: UČVRŠĆIVANJE JEDINSTVA NA KLASNOJ OSNOVI 494

PRILOZI

Vida Tomšič
PLANIRANJE PORODICE I POPULACIONA POLITIKA 502

PRIKAZI

Vladan Četković
DR VELIZAR N. NAJMAN: SOCIOPATOLOGIJA U SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU 514

Ognjen Lakićević
DR MILAN RANKOVIĆ: KOMPARATIVNA ESTETIKA 517

Slobodan Inić
SERGEJ FLERE: OBRAZOVANJE ZA SVE? OGLED O OBRAZOVANJU KAO ČINIOCU DRUŠTVENE STRUKTURE 519

Miloje Petrović
GIAN ENRICO RUSCONI: KRITIČKA TEORIJA DRUŠTVA 522

Milena Vukoje
ABRAHAM MOL: KIČ 524

Ratko Nešković
"MARKSIZAM U SVETU", br. 3/1974 526

СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИИ И СТАТЬИ

Найдан Пашич
КЛАССОВЫЕ ИНТЕРЕСЫ, ИНСТИТУЦИИ, ПАРТИЯ 413

Мирослав Печуйлич
ПАРТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ 425

Джорджс Прибичевич
ПРИЧИНЫ КРИЗИСА РАЗВИТЫХ КАПИТАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН 433

Любомир Палигорич
СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ СОЦИАЛИЗМА В „ ТРЕТЬЕМ МИРЕ" 458

СЪЕЗДЫ И КОНФЕРЕНЦИИ СОЮЗА КОММУНИСТОВ

Франц Шали
СЛОВЕНИЯ: УКРЕПЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ОТНОШЕНИЙ САМОУПРАВЛЕНИЯ 475

Душан Поповски
МАКЕДОНИЯ: ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНО НА РЕВОЛЮЦИОННОМ КУРСЕ 482

Ласло Варга
ВОЕВОДИНА: В НЕПРЕРЫВНОЙ РЕВОЛЮЦИОННОЙ АКЦИИ 489

Мирослав Кораксич
СЕРБИЯ: УКРЕПЛЕНИЕ ЕДИНСТВА НА КЛАССОВОЙ ОСНОВЕ 494

ПРИЛОЖЕНИЯ

Вида Томшич
ПЛАНИРОВАНИЕ СЕМЬИ И ПОЛИТИКА ПОПУЛАЦИИ 502

РЕЦЕНЗИИ 51[illegible]

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

Najdan Pašić
CLASS INTERESTS, INSTITUTIONS, PARTY 413

Miroslav Pečujlić
A PARTY THAT FOLLOWS THE PATH OF HISTORY 425

Đorđe Pribićević
CAUSES OF CRISIS OF THE DEVELOPED CAPITALIST COUNTRIES 433

Ljubomir Paligorić
STRATEGIC QUESTIONS OF SOCIALISM IN THE "THIRD WORLD" 458

CONGRESSES AND CONFERENCES OF THE LEAGUE OF COMMUNISTS

Franc Šali
SLOVENIA: CONSOLIDATION AND DEVELOPMENT OF THE RELATIONSHIPS OF SELF-MANAGEMENT 475

Dušan Popovski
MACEDONIA: CONSISTENTLY ALONG THE REVOLUTIONARY COURSE 482

Laslo Varga
VOJVODINA: IN CONSTANT REVOLUTIONARY ACTION 489

Miroslav Korakšić
SERBIA: REINFORCEMENT OF UNITY ON A CLASS BASIS 494

CONTRIBUTIONS

Vida Tomšič
FAMILY PLANNING AND POPULATION POLICIES 502

REVIEWS 514

Studije i članci

Najdan Pašić

KLASNI INTERESI, INSTITUCIJE, PARTIJA

Ono što je po Marksovom shvatanju istorijski smisao postojanja revolucionarne radničke partije (partije komunista) i što čini trajno i temeljno njeno obeležje jeste ostvarivanje *istorijskog interesa radničke klase*. U tom interesu sadržana je i socijalno izražena najprogresivnija težnja istorijskog razvoja društva, a u funkciji koju partija ima u ostvarivanju toga interesa sadržane su sve bitne determinante njene sopstvene prirode, njene organizacije i celokupne njene strategije i taktike.

Najvažniji elementi takvog shvatanja partije dati su već u „Komunističkom manifestu". Međutim, ključno pitanje istorijskog razvoja revolucionarnih radničkih partija — utemeljenih na marksističkoj ideologiji i programu — jeste: kako u istorijskim okvirima koji se radikalno menjaju, u vrtlogu dubokih transformacija kojima je zahvaćena i sama radnička klasa i svi objektivni uslovi i pretpostavke njenog socijalnog oslobođenja i izgradnje besklasnog društva, obezbediti da partija „ostane verna" svom osnovnom istorijskom zadatku, ostvarujući dvostruku svoju funkciju „teorijskog prednjačenja" i praktičnog političkog organizovanja i predvođenja klase u političkim borbama i revolucionarnim okršajima.

DIJALEKTIKA ODNOSA KLASNIH INTERESA I POLITIČKIH INSTITUCIJA

Između interesa kao pokretačke sile i determinante delovanja ljudi i ljudskih grupa u političkom i javnom životu i političkih institucija preko kojih se ti interesi oblikuju, izražavaju i ostvaruju, postoje složeni dijalektički odnosi zavisnosti i međusobne uslovljenosti.

Reći jednostavno, kao što se to ponekad čini, da je u pitanju odnos sadržine i forme, odnos suštine koja se neprekidno kreće i stalno traži nove, vernije oblike svoga „ospoljavanja", i samih tih oblika koji su samo kristalizacija i manje ili više trajan izraz pojedinih stanja u nezaustavljivom toku istorijskog kretanja, — to bi bila gruba simplifikacija. Pa ipak, u toj simplifikaciji sadržan je, bez sumnje, jedan bitan vid objektivne stvarnosti. Time se i može objasniti što je jedno približno takvo shvatanje odnosa interesa i institucija moglo poslužiti kao pogodna i, čak,

nezamenljiva optika u naučnoj analizi političkih fenomena, zakonitosti političkog organizovanja društva.

Marksizam je izazvao revoluciju u celokupnom naučnom mišljenju o politici baš time što je otkrio osnovne strane kompleksnog dijalektičkog odnosa društvenih (pre svega, klasnih) interesa i političkih institucija.

Polazna tačka u marksističkom shvatanju toga odnosa jeste kritičko posmatranje političkih institucija u funkciji ostvarivanja istorijskih interesa osnovnih društvenih klasa i u kontekstu borbe koja se među njima vodi. Dalji prodori revolucionarne političke teorije mogu se očekivati pre svega od kreativne razrade i primene elemenata i začetaka celovite teorijsko-metodološke koncepcije čija je suština naučno shvatanje dijalektike odnosa interesa i političkih institucija, a svaka nova društveno-istorijska situacija, svaki stupanj u razvoju radničkog pokreta i kretanja društva ka socijalizmu donosi u tom pogledu nove mogućnosti i nove izazove. To se tiče, razume se, i razvoja samoupravljanja, proučavanja političke problematike društva u kome samoupravni odnosi postaju osnovni oblik ostvarivanja istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada.

Mogli bismo reći — nužno uprošćavajući stvari — da odnos interesa i političkih institucija (političkog organizovanja društva) ima pet osnovnih, za političku nauku značajnih vidova.

Prvo, postoji posredna i neposredna uzročna veza između sukoba interesa eksploatatorskih i eksploatisanih klasa koji se nepomirljivo sudaraju, i nastanka i razvoja političkih institucija koje postoje pre svega radi toga da bi, razrešavajući taj sukob u korist vladajuće klase, omogućile opstanak postojećeg globalnog društvenog poretka. Sukobi interesa i njihovo razrešavanje leže u osnovi političkog organizovanja društva i glavna su determinanta u oblikovanju i transformisanju političkih institucija.

Drugo, jednom stvorene političke institucije (država sa svojim aparatom „javne vlasti", partije i druge političke organizacije, interesne grupe itd.) dobijaju posebno mesto u sklopu globalne društvene podele rada i time svoje posebne interese u odnosu na one primarne društvene potrebe i interese zbog kojih nastaju. Političke institucije nisu nikada samo puki instrument izražavanja i zaštite određenih društvenih (pre svega klasnih) interesa. Sa njima nastaju i preko njih se izražavaju i više ili manje osamostaljeni interesi profesionalnog političko-upravljačkog sloja — neposrednih nosilaca političke vlasti i političkih funkcija. *Oblici političkog organizovanja ne samo što izražavaju različite interese nego ih i stvaraju.* Nastali iz određene interesne strukture, oni na nju značajno deluju u povratnom smislu.

Treće, osamostaljenost političke sfere stvara mogućnost da organizacija političkih institucija, sadržaj i način vršenja političkih funkcija postanu *disfunkcionalni* i prema objektivnim tendencijama i potrebama društveno-istorijskog razvoja, i prema samom društvenom poretku i klasnim interesima kojima nominalno služe. Društveni (klasni) poredak, kome je uvek potreban oslonac na određeni sistem političkih institucija, može se i srušiti pod teretom disfunkcionalnosti datih oblika političke organizacije.

Četvrto, svako društvo, u kome usled složene podele rada postoji beskonačna rascepkanost interesa i položaja pojedinaca i društvenih grupa i u kome se u isto vreme sukobljavaju antagonistički klasni interesi, mora imati okosnicu oko koje se vrši agregacija interesa i osnovna institucionalizacija interesne strukture. Ta okosnica je osnovni produkcioni odnos i — kao njegov pravni izraz — odgovarajući oblik svojine nad sredstvima za proizvodnju. Klase kao velike društvene grupe koje su neposredno povezane i sukobljene u samom produkcionom odnosu ostvaruju svoj presudni uticaj na opšti tok društvenog kretanja ne na osnovi bezbrojnih i izukrštanih parcijalnih interesa kojima su i one same ispresecane i izdeljene, nego na osnovi sinteze interesa koja se ostvaruje u sklopu osnovnog produkcionog odnosa. Tome odgovara i uloga političkih institucija: izražavajući mnogobrojne parcijalne interese i posredujući između njih, one ukupnim rezultatom svoga delovanja ostvaruju zaštitu opštih i bitnih klasnih interesa vezanih za sam produkcioni odnos.

Peto, pluralizam i višedimenzionalnost interesa svake društvene grupe, svake zajednice, pa i svake klase uslovljavaju postojanje različnih političkih institucija i njihove različne funkcije u izražavanju, agregaciji i ostvarivanju interesa na političkom planu. Da bi ostvarila položaj vladajuće klase, radnička klasa, kao i druge vladajuće klase u istoriji, mora najpre uspostaviti takve političke institucije i takve oblike svog sopstvenog političkog organizovanja koji obezbeđuju da novi, samoupravnosocijalistički produkcioni odnosi budu realna okosnica agregacije i institucionalizacije interesa u čitavom društvu i da njeni opšti i dugoročni interesi budu odlučujući činilac u ukupnom procesu političkog odlučivanja.

PARTIJA — DEO POLITIČKOG SISTEMA I ISTORIJSKA SILA NJEGOVE NEGACIJE

Svako istorijsko razdoblje i svaka konkretna društveno-istorijska situacija traži svoju „formulu" za razrešavanje objektivnih protivrečnosti imanentnih samom društvenom biću revolucionarne radničke partije. Nikad savršena da bi te protivrečnosti razrešavala najpovoljnije i bez ostatka, i nikad konačna da bi se mogla primeniti na svaku situaciju — takva je „formula" ipak neophodno potrebna kao ugaoni kamen na kome se temelji strategija i taktika svesno opredeljenih socijalističkih snaga.

I usponi i padovi radničkog pokreta, revolucionarni uzleti i prodori, ali i porazi i krize uvek su najprisnije povezani s odnosima koji se uspostavljaju između radničke klase i partije kao njene idejne i političke avangarde. Protivrečnosti u toj sferi utiskuju svoj pečat celokupnom kretanju društva u pravcu socijalizma, izazivajući često oštre sukobe i podele u krilu samog radničkog pokreta.

Posmatrane sa stanovišta izražavanja i ostvarivanja klasnih interesa, objektivne protivrečnosti u društveno-istorijskom biću partije imaju dva osnovna vida:

Prvo, *neophodan instrument političke borbe* za ostvarenje neposrednih i dugoročnih interesa radničke klase, partija je *ipso facto* i *deo političkog sistema* u kome se ta borba vodi. To znači da i ona neizbežno podleže nekim objektivnim zakonitostima koje važe za političku sferu društvenog života kao sferu društvenog otuđenja: preko nje se, na određen način, zajednička društvena sila ljudi otuđuje od njih (od radničke klase) kao politička sila. Tendencije birokratizacije političkih partija i izdvajanja i osamostaljivanja profesionalnih političko-upravljačkih struktura, karakteristične inače za svaku političko-predstavničku demokratiju, ispoljavaju se vrlo snažno i u radničkim partijama uprkos njihove idejne i programske usmerenosti na rušenje čitavog sistema klasnih odnosa iz kojih izviru tendencije „političkog otuđenja". Uostalom, empirijski materijal za teorijske postavke Roberta Mihelsa o birokratskoj prirodi odnosa u svakoj političkoj organizaciji i o „gvozdenom zakonu oligarhije" koji vlada u toj sferi, pružile su baš velike radničke partije iz vremena Druge internacionale, pre svega tada najmoćnija i „uzorna" Socijaldemokratska partija Nemačke.

Da bi ostvarila svoj cilj — rušenje klasnog društva i njemu svojstvenih oblika ekonomskog i političkog otuđenja, partija mora osvojiti i upotrebiti političku (državnu) vlast kao sredstvo za ostvarenje toga cilja. Samim tim ona dolazi u položaj da posredno i neposredno vrši vlast u društvu u ime radničke klase i njenih interesa, ali neizbežno i nad radničkom klasom kao integralnim delom ukupne društvene strukture.

Jedna od središnjih protivrečnosti čitave političke istorije klasnog društva — protivrečnost između vladajuće klase u ekonomskom smislu reči (klase koja je stvarno ili potencijalno nosilac osnovnog produkcionog odnosa) i sloja neposrednih nosilaca političke vlasti, pojavljuje se posle pobede socijalističke revolucije u novom i specifičnom vidu. U manje ili više zaoštrenom obliku, ta protivrečnost neizbežno prožima odnose između radničke klase (čije društveno oslobađanje tek započinje političkim aktom pretvaranja privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju u državnu svojinu) i partije koja u ime radničke klase vrši državnu vlast.

Istorija komunističkih partija na vlasti pokazuje u kojoj se meri, u zavisnosti od istorijskih uslova, odnosi između radničke klase i njene političke avangarde mogu naći u sukobu i postati izvorište negativnih pojava koje opterećuju čitav društveni život i usporavaju i komplikuju osnovni istorijski proces društvenog oslobađanja rada.

Drugo, partija je najviši, najrazvijeniji oblik klasne svesti proletarijata, „posrednik između klase i istorije" u ostvarivanju onih opštih i dugoročnih interesa radničke klase u kojima su sadržane i izražene najprogresivnije revolucionarne težnje društvenog razvoja. Ali partija je u isto vreme politička organizacija koja mobiliše i organizuje snage radničke klase i svih drugih eksploatisanih i ugnjetenih društvenih slojeva za svakodnevnu političku akciju i u borbi za njihove neposredne, parcijalne interese koji su samo izraz i deo društvene stvarnosti.

Kao avangarda u velikom istorijskom smislu reči, partija je u radikalnoj i totalnoj opoziciji prema postojećem društvenom stanju. Ona je,

kao organizovani oblik najrazvijenije klasne svesti, istorijska sila negacije postojećeg sistema, a ne njegov deo. Ali delujući isključivo sa pozicija opšteg istorijskog interesa radničke klase, partija dolazi u opasnost da se izoluje i osami, da oslabi svoje veze s glavnim izvorom svoje revolucionarne energije, s radničkom klasom čiji su spontani revolucionarni impulsi uslovljeni i određeni konkretnim životnim situacijama, realnim silama i odnosima datoga društva u kome se radnička klasa, kao i druge klase i grupe, mora boriti za svoje konkretne, svakodnevne interese i potrebe. Distancirati se od tih parcijalnih interesa radničke klase i pojedinih njenih delova (interesa koji se kreću u okviru postojećeg društvenog stanja), znači distancirati se i od same klase koja je uvek duboko ukorenjena u tlo realnih društvenih odnosa. Time glavna kopča koja povezuje partiju i radničku klasu — njena ideologija — gubi svoju mobilizatorsku snagu. Ona postaje samo efemerni odblesak na istorijskom horizontu onih objektivnih mogućnosti društvenog progresa koje leže još neodgrnute i neaktivirane u dubinskim slojevima društvene stvarnosti.

Zatvorena u krilu „konačnih ciljeva" i udaljena od konkretnih životnih uslova i preokupacija radnika i drugih eksploatisanih slojeva, partija neizbežno razvija etatističko-tutorski odnos prema radničkoj klasi i pretvara se od njenog najorganizovanijeg odreda u neku vrstu njenog samozvanog dušobrižnika.

Kakve su posledice takvog odnosa partije prema klasi s gledišta same teorije i njenog mesta i uloge u realnim društvenim zbivanjima? Moguće su, uglavnom, dve situacije: ili se partija pretvara u manje-više zatvorenu sektu koja nemoćno tavori po strani od glavnih tokova političkog i društvenog života, ili, ako je reč o partiji koja je već na vlasti, sama vlast postaje najbitniji njen atribut, što će reći da partija postaje upravljačka i birokratska.

Vladajući sama u ime radničke klase i pod zastavom borbe za njeno društveno oslobođenje, partija praktično razvija u društvu takve odnose i takve oblike svog vlastitog delovanja koji znače, u stvari, perpetuiranje podređenog položaja ljudi u udruženom radu. Ono što je bilo sredstvo u borbi za ostvarenje istorijskih interesa radničke klase — državna vlast i njeno učvršćenje i jačanje — postaje u praksi osnovni cilj, a ono što je bio cilj — društveno oslobođenje radničke klase — postaje sredstvo ideološkog legitimiziranja toga cilja. Partija koja proglašava načelno opšti istorijski interes radničke klase jedino značajnim i jedino dostojnim svoje brige, ostaje u praksi ispod razine svog istorijskog zadatka i mogućnosti ostvarivanja revolucionarnog društvenog prevrata u korist udruženog rada.

SPOJ SVESNOG USMERAVANJA I REVOLUCIONARNE INICIJATIVE MASA

Razvoj društveno-političkog sistema u socijalističkoj Jugoslaviji bio je sve vreme — od svojih začetaka u oružanoj revoluciji pa do današnjih dana — svesno usmeravani proces. To tvrđenje je polazna tačka u daljoj analizi osnovnih karakteristika i razvojnih faza političkog sistema SFRJ

s gledišta izražavanja i ostvarivanja različnih interesa i sprovođenja u život proklamovanih ciljeva društvenog razvoja. Zato je potrebno da postavka od koje se polazi bude nešto bliže objašnjena i precizirana.

KPJ je još u narodnooslobodilačkom ratu osvojila poziciju vodeće idejne i političke snage čiji je prestiž u masama bio ogroman, a uticaj na sve vojne i političke odluke koje su se ticale vođenja i usmeravanja narodnooslobodilačke borbe, nesporan i presudan. Jednom rečju, Partija je bila u mogućnosti da svesno usmerava i potpuno kontroliše celokupni proces izgrađivanja nove države i novog političkog sistema od prvih njegovih zametaka. Njeno vođstvo i njeni provereni kadrovi stajali su iza svake značajnije odluke. Strategija i taktika narodnooslobodilačke borbe i, kasnije, socijalističke izgradnje bile su u potpunosti delo Komunističke partije.[1] To je i omogućilo da narodnooslobodilačka borba dobije pravac i sadržaj autentične socijalističke revolucije i da, uprkos mnogih nepovoljnih okolnosti i upornih pokušaja spoljnjeg mešanja, radničkoklasni karakter nove državne vlasti bude i ostane nesporan.

U svim fazama borbe, na svim etapama izgradnje novog društvenog poretka Partija je imala svoju koncepciju političke organizacije društva — takve organizacije koja bi u datim uslovima i pri datom odnosu snaga najviše odgovarala Marksovom zahtevu da služi kao „onaj najzad nađeni politički oblik u kome je moguće izvršiti društveno oslobođenje rada". Ta koncepcija nije mogla biti statična jer su se uslovi revolucionarne borbe brzo i radikalno menjali, a sama Partija dolazila do novih iskustava i novih idejno-političkih i teorijskih saznanja. Ali je polazna idejno-teorijska osnova te koncepcije bila i ostala u suštini jedna ista: to je bilo opredeljenje za takvu strukturu državne vlasti i takve institucionalne oblike ukupnog mehanizma političkog odlučivanja koji pružaju prostor za najširu revolucionarnu inicijativu osnovnih masa, pre svega radničke klase, koji podstiču, usmeravaju i podržavaju tu inicijativu, obezbeđujući u isto vreme da u konfrontaciji različnih težnji i interesa (uslovljenih heterogenom društvenom strukturom) odsudnu prevagu imaju dugoročni istorijski interesi radničke klase, odnosno socijalistički interesi udruženog rada vezani sa sve doslednijim podruštvljavanjem ukupnog procesa reprodukcije društvenog života.[2]

---

[1] „Specifičan put postepenog razvijanja revolucije očitovao se i u etapnim ciljevima NOB. Etapni su ciljevi bili u okvirima ostvarivanja socijalističke revolucije, ali su mnogi znaci, simboli i ciljevi bili ‚prikriveni'. U toku izvođenja revolucije oni su se postepeno ‚otkrivali' masama u skladu s uvjetima koji su postepeno sazrijevali. Ciljevi revolucije posredovani su nešto drukčijim parolama jer dio masa ne bi prihvatio otvorene parole socijalističke revolucije. Komunistička partija kao konkretna organizacija cijelo vrijeme rata bila je ‚prikrivena'" (Dušan Bilandžić, *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1949*, „Komunist", Beograd, 1973, str. 15).

[2] S takvom marksističko-lenjinističkom koncepcijom organizacije revolucionarne vlasti, proverenom u oktobarskoj revoluciji, Partija je ušla i u narodnooslobodilačku borbu. To je, bez sumnje, imalo bitan značaj za svesno usmeravanje revolucionarnog procesa osnivanja narodnooslobodilačkih odbora. Treba samo podsetiti na stav iz partijskog programa usvojenog na Vukovarskom kongresu 1920. godine: „... Iskustvo ruske revolucije uči nas da se prelaz od kapitalizma k socijalizmu vrši pomoću diktature proletarijata u obliku sovjetske vlasti. Samo sovjetska vlast osigurava podizanje novog druš-

U daljem razvoju političkog sistema i dubokim transformacijama koje je on doživljavao, takav položaj Partije i takvo njeno opredeljenje bili su bitna konstanta. Elementi višepartijskog sistema — ako se o njima može govoriti imajući na umu mali broj vođa nekih bivših građanskih partija u forumima Narodnog fronta, a i neuspele pokušaje oživljavanja starih partija van Narodnog fronta u periodu sprovođenja sporazuma Tito—Šubašić — nikada nisu imali nekog većeg realnog političkog značaja i već su u prvim posleratnim godinama iščezli brzo i bespovratno.

U kontekstu široke demokratizacije političkog života (koja je bila izazvana i uslovljena razvojem samoupravljanja) shvatanje vodeće uloge Partije postalo je jedna od središnjih tačaka idejne diferencijacije u samom partijskom rukovodstvu. Prvo Đilas i njegovi sledbenici, a zatim razne manje ili više formirane i artikulisane struje tehnokratskog liberalizma, pa i anarholiberalizma, zastupali su stavove u čijoj je osnovi bilo shvatanje da se stvarna demokratija i efikasna vodeća uloga Partije međusobno isključuju i da, u tome smislu, udaljenost Partije od procesa društvenog odlučivanja (odvajanje od vlasti) jeste najvažnije i, sigurno, najpouzdanije merilo istinske demokratizacije političkih odnosa.

Nužna i neizbežna, borba s takvim shvatanjima svagda je imala i svoj neželjeni nusproizvod: oživljavanje rankovićevštine i neostaljinizma. Kruti, centralistički politički monopol Partije i njenog aparata pokušavao je da se nametne kao jedina realna alternativa liberalističkom negiranju vodeće uloge Saveza komunista i prepuštanju celokupnog društvenog razvoja „slobodnom“ delovanju robno-novčanih zakona i slobodnoj igri različnih interesa.

Ma koliko snažni kao prevlađujuća tendencija u pojedinim fazama razvoja, ni jedan ni drugi ekstrem nije uspeo da postigne konačnu prevagu. U teoriji je, uz povremena manja ili veća odstupanja, ostalo na snazi shvatanje da razvoj Partije mora ići ukorak s razvojem i samoupravno-demokratskom rekonstrukcijom političkog sistema u celini i da, što je najvažnije, reorganizacija Saveza komunista mora biti u funkciji osnovnih samoupravnih procesa društvenog oslobađanja rada. Smisao reorganizacije Saveza komunista nije bio u tome da se u ime klasno neutralne demokratije Partija odrekne svoje vodeće idejne i političke uloge, nego u tome da se Savez komunista osposobi da u bitno izmenjenim uslovima tu i takvu ulogu ostvaruje što efikasnije i što uspešnije.

Shvatanje da Partija nosi istorijsku odgovornost za ukupan tok, sadržaj i rezultate društvenog razvoja i da njeno mesto u celini političkog sistema mora odgovarati takvoj njenoj ulozi, odzvanjalo je kao stalan refren u svim političkim dokumentima koji se tiču Saveza komunista i njegovog sopstvenog razvoja. Ono što o ulozi Partije govori Program Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. i ono što o tome kažu dokumenti za Deseti kongres SKJ i novi Ustav SFRJ iz 1974. godine, ne razlikuje se ni u čemu bitnom, a najmanje u pogledu priznavanja nužnosti da

tvenog poretka. Sovjetska republika provodi vladavinu radnog naroda, ona daje svu vlast — zakonodavnu, izvršnu i sudsku — radnom narodu, koji je organizovan u radničkim, vojničkim i seljačkim većima...“ (D. Bilandžić, isto, str. 7).

Partija odsudno utiče na sadržaj i pravac svih važnih državno-političkih i samoupravnih odluka.

U praksi, takođe, nije bilo diskontinuiteta u ostvarivanju vodeće uloge Partije, bar ne većeg značaja i većih razmera. Ponekad i znatnije oscilacije koje su postojale u pogledu stvarnog obima i efikasnosti uticaja Saveza komunista na opšte tokove društvenog razvoja mogu se pripisati takvim činiocima kao što su neadekvatna organizacija i način delovanja Saveza komunista s obzirom na bitno izmenjene društvene uslove, zatim pritisak objektivnih protivrečnosti društvenog razvoja koje su Partiju bacile u vrtlog zaoštrene borbe parcijalnih interesa i opterećivale je prakticizmom i, najzad, pojave dezintegracije u redovima inače dosta brojnog profesionalnog političko-upravljačkog sloja u partijskim i državnim organima, nejedinstvo, grupašenje i borba za vlast, što je Partiju činilo manje otpornom i prema različnim neprijateljskim uticajima i radničkoj klasi tuđim interesima. Oživljavanje nacionalizma, koje je u jednom periodu počelo ozbiljno da ugrožava osnovni kurs Partije, može se pripisati tim okolnostima.

Ipak, otvoreno osporavanje vodeće uloge Partije i spoljašnji pritisak sa tih pozicija nisu mogli dobiti veće razmere i značaj. Sve to, uostalom, ne dovodi u pitanje ono što smo istakli kao konstantu u razvoju političkog sistema socijalističke Jugoslavije. Sve odluke strateškog značaja u pogledu koncepcija, razvojne projekcije i normativne strukture društveno-ekonomskog i političkog sistema donošene su u Partiji, pre svega u samom njenom vrhu.

Reč je, razume se, o partiji istinski revolucionarnoj, sa dubokim socijalnim i idejnim korenima u radničkoj klasi, i zbog toga sposobnoj da izrazi objektivno potrebe društvenog razvoja, da „osluškuje glas masa" i da spontane revolucionarne impulse i težnje najširih slojeva naroda prevodi na jezik organizovane i svesno usmeravane političke akcije. Sve to, međutim, niti menja niti umanjuje značaj prethodne konstatacije o neposrednoj i nepodeljenoj odgovornosti Partije za celokupnu strategiju društvenog razvoja.

Naprotiv, pri ocenjivanju značaja i značenja takve pozicije Partije kao avangardne snage revolucionarnog pokreta, mora se voditi briga o još dve činjenice koje samo potenciraju presudan uticaj političkog vrha u pogledu formulisanja ciljeva razvoja političkog sistema i utvrđivanja konkretnih normativnih i institucionalnih rešenja.

Prvo, Komunistička partija, odnosno Savez komunista Jugoslavije pripada tipu marksističko-lenjinističke revolucionarne radničke partije. To je partija koja se izgrađuje i deluje kao revolucionarna avangarda radničke klase — u isto vreme i kao nosilac klasne svesti u njenom opštem ideološkom i naučno-teorijskom izrazu, i kao štab revolucionarne akcije koji neposredno rukovodi praktičnim društveno-političkim delovanjem i borbom radničke klase i oko nje okupljenih radnih slojeva društva. Osnovno načelo na kome se zasniva organizacija partije ovoga tipa jeste demokratski centralizam, a to podrazumeva obaveznost i strogu disciplinu u sprovođenju demokratski prihvaćene i utvrđene partijske politike. Na tome se i zasniva sposobnost partije ne samo da jasno odredi

ciljeve društvene akcije nego i da neposredno sama preuzima odgovornost za njihovo sprovođenje u život.

U surovim uslovima ilegalne borbe i oružane revolucije okosnicu i jezgro partijske organizacije činila je relativno malobrojna grupa profesionalnih revolucionara koja se u izuzetno visokom stepenu lično identifikovala sa ciljevima i delima revolucije. Posle pobede revolucije Partija, sada vladajuća, brzo se omasovljavala, ali se ključna pozicija profesionalnih partijskih radnika i dalje inercijom održavala, čak se u izvesnom smislu i učvršćivala. Da bi uspešno upravljala aparatom državne vlasti čije se administrativno-upravljačke funkcije prostiru na sve oblasti društvenog života, Partija je stvarala sopstveni brojan i uticajan aparat, što je pojačalo poziciju centara političkog odlučivanja na čelu tog aparata.

I u izmenjenim uslovima, i onda kada dođe do dalekosežne demokratizacije institucionalne organizacije političkog sistema, centralizovano odlučivanje, snažna pozicija profesionalnog rukovodilačkog sastava i jednosmeran tok direktiva od „vrha" prema „bazi", dugo ostaju karakteristični za organizaciju i delovanje Partije. Otuda ključni značaj pitanja: kako razviti demokratski centralizam kao uslov ostvarivanja vodeće idejno-političke uloge Partije i u isto vreme suzbiti stalno prisutnu tendenciju njegovog degenerisanja u birokratski centralizam.

Drugo, u određivanju konkretnih ciljeva političke borbe, u oblikovanju političkih institucija i odnosa i izgrađivanju sistema samoupravne socijalističke demokratije i, najposle, u određivanju sopstvenog mesta i načina svoga delovanja u tom sistemu, Partija se drži osnovnog marksističkog shvatanja da političke institucije treba da budu samo instrumenti u službi bitnih klasnih interesa i istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada i da je to glavno merilo njihove objektivnosti, funkcionalnosti i društvene opravdanosti. Čim se od toga odstupi, čim sekundarni (izvedeni) interesi vezani za postojanje i poziciju samih političkih institucija, pa i Partije kao elementa ukupnog sistema vlasti i upravljanja, postanu sami sebi svrha i dobiju prevlađujući uticaj u političkom životu i rešavanju pojedinih konkretnih pitanja, počinje neizbežno proces birokratizacije svih organa i centara političkog odlučivanja, produbljuje se raskorak između normativnog i stvarnog, između proklamovanih političkih ciljeva i praktičnih motiva i sadržaja političkog ponašanja i delovanja pojedinih političkih subjekata; birokratski subjektivizan zamenjuje svesnu akciju sa pozicija objektivno-naučno sagledanih mogućnosti i potreba socijalistički usmerenog društvenog razvoja.

OSTVARIVANJE VODEĆE ULOGE PARTIJE: ODNOS STVARNOG I NORMATIVNOG

U svojoj praktičnoj delatnosti, Savez komunista je izložen pritisku čitavog jednog niza činilaca i okolnosti koje ga guraju na pozicije političkog subjektivizma. Zato je za izučavanje delatnosti same Partije, kao i za analizu funkcionisanja političkog sistema u celini, od bitnog značaja utvrditi u kome stepenu Partija odoleva tim pritiscima i na šta se

oslanja u tom otporu. Drugim rečima, treba dati kritički naučni odgovor na pitanje u kojoj meri Partija, ne samo u teoriji nego i u praksi, ostaje verna opredeljenju da svoju organizaciju i svoje delovanje (način ostvarivanja svoje vodeće uloge) podređuje i svesno prilagođava potrebama društvenog oslobađanja rada koje podrazumeva i dominaciju interesa udruženog rada i postepeno ukidanje svih oblika političkog posredovanja u njihovom izražavanju i ostvarivanju.

Sve ono što je do sada rečeno o odnosu Saveza komunista prema celini političkog sistema upućuje na dva važna zaključka:

Prvi se tiče objektivno uslovljenih mogućnosti i tendencija nastajanja nepodudarnosti i raskoraka između normativno-institucionalne strukture političkog sistema i njegove ideološke interpretacije, s jedne strane, i realnog stanja društvenih odnosa, rasporeda političke moći i time uslovljenog načina na koji sistem funkcioniše u praksi, s druge strane.

Drugi se tiče posebno značajnog ali protivrečnog položaja Saveza komunista u samom procesu artikulacije i ostvarivanja različnih interesa. Prilikom analize političkog sistema u celini sa stanovišta ispoljavanja, borbe i sinteze pojedinačnih, grupnih i širih nacionalnih i klasnih interesa, mora se voditi briga o oba ova momenta.

Ne iščezavajući nikada potpuno, udaljenost između normativnog i stvarnog ima tendenciju da se poveća u uslovima kada idejni kontekst i teorijska projekcija služe kao instrument kojim se nastoji postići svesno usmeravanje spontanog toka društvenog razvoja i vršiti oblikovanje društvenih odnosa prema nekim unapred postavljenim ciljevima. Ukoliko je pravna i politička norma manje izraz datog stanja a više izraz težnji da se to stanje menja, utoliko je veća mogućnost da se istanje, pa i pokidaju veze između onoga što stvarno jeste i onoga što treba da bude, što je cilj koji se želi postići. Normativna struktura kao sve deblja koprena obmotava realne društvene odnose, ali je sve manje u organskoj vezi sa njima. Dok god menjanje društvenih odnosa za koje se bore revolucionarne društvene snage znači savlađivanje protivrečnosti koje su ostatak klasnoga društva, dotle će zakonodavna sila države (normiranje odnosa, oslonjeno na organizovanu prinudu) biti neophodno potreban instrument delovanja na društvenu stvarnost ne sa ciljem da se ona konzervira, nego da se menja. Za revolucionarnu radničku partiju koja ima svoj program, svoju projekciju društvenog razvoja, smisao osvajanja vlasti i jeste u tome da se zagospodari instrumentima državne sile i da se oni stave u službu onih ciljeva i onih osnovnih klasnih interesa koje partija izražava i zastupa.

Ali istorijska situacija partije na vlasti sadrži neizbežno sve uslove i pretpostavke za rađanje političkog (birokratskog) subjektivizma. Uslovljena objektivnim okolnostima — najširom primenom sredstava i instrumenata državne vlasti u rešavanju svih otvorenih pitanja društvenog razvoja — ta je tendencija utoliko snažnija ukoliko je radnička klasa malobrojnija i njena realna društvena pozicija podređenija i slabija. „Revolucionarni etatizam“ ostaje revolucionaran samo u onom periodu i u onom stepenu u kome su mere državne politike u ukupnom svom delovanju usmerene pre svega na jačanje samostalne pozicije udruženog rada, na stvaranje ekonomskih i političkih uslova u kojima radnička

klasa, adekvatno organizovana, postaje ne samo glavni oslonac nego i glavni subjekt istorijskog procesa društvenog oslobađanja rada.

U protivnom, zakonodavna sila države, normativno i institucionalno-pravno oblikovanje društvenih odnosa gubi snagu realnog dejstvovanja na tok i pravac društvenog kretanja, sve manje doseže do dubinskih slojeva društvene stvarnosti i sve slabije na njih utiče. Normativni poredak počinje da se pretvara u pokoricu odvojenu od živog tkiva realnih društvenih odnosa. Elementi normativne projekcije, karakteristični za svako revolucionarno zakonodavstvo, transformišu se u normativne fikcije koje, u svojoj ukupnosti, daju iluzornu sliku stvarnosti. Iza tako stvorenog sistema normativnih fikcija formiraju se odnosi društvene moći i upliva često sasvim različni od njihovog formalnog institucionalno-normativnog izraza.

To „udvajanje" društvene stvarnosti ima za posledicu dezorijentisanje akcije istinskih snaga društvenog procesa i umanjuje njihove sposobnosti da suštinski menjaju postojeće stanje. Što su subjektivističke iluzije o svemoći zakonodavne sile države dublje ukorenjene, što se objektivne zakonitosti i mogućnosti realnog menjanja društvenih odnosa potpunije ignorišu i što, samim tim, realna sposobnost ostvarivanja suštinskog prevrata u društvenim odnosima postaje manja, to je tim jača težnja da se faktička nemoć u sferi realnih odnosa kompenzira iluzijom svemoći u sferi konstruisanja normativnog poretka. To je „izlaz" iz objektivnih protivrečnosti i teškoća koje, uz „kritiku svega postojećeg", nudi „radikalna" levica, obnavljajući zablude i samoobmane svih ideologa malograđanštine iz ranijih epoha velikih revolucionarnih prevrata.

Ta vrsta ideološkog i političkog pritiska na Savez komunista ne sme biti potcenjena. Naročito opasna bila bi iluzija da se problemi te vrste mogu trajno rešavati samo administrativnim putem — pojedinačnim zabranama i represalijama. U našim uslovima radikalno novolevičarstvo je samo jedna specifična varijanta političkog subjektivizma koji niče prvobitno u okviru same Partije i koji i onda kada dođe do formalnog razgraničenja s ekstremnim predstavnicima „nove levice", i dalje nalazi svoje uporište u samoj Partiji u vidu tvrdokornih iluzija manje ili više eksplicitno formulisanih — da su poluge državne vlasti u rukama političke elite odane „radničkoj stvari" sve ono što je potrebno da bi se ostvario program radikalnog socijalističkog preobražaja društva.

Pozicija Partije u celini političkog sistema u uslovima kada je, zbog nerazvijenosti i neučvršćenosti novog produkcionog odnosa, još uvek neizbežno veliko oslanjanje na sredstva državne vlasti i prinude, čini važan element takve situacije koja objektivno pothranjuje politički (birokratski) subjektivizam, a time i tendenciju da se normativna institucionalna rešenja shvataju i tretiraju ne kao instrument menjanja realnih odnosa, već kao samostalan akt njihovog „kreiranja".

Drugi važan element takve situacije, prisno povezan s ovim prvim, jeste značajan broj i veliki upliv profesionalnog političkog kadra u Partiji. Taj profesionalno-politički sloj je po prirodi svoga položaja potencijalno, a u određenim situacijama i stvarno, socijalni nosilac birokratizacije koja u većoj ili manjoj meri zahvata Partiju i državni aparat i vodi

njihovom „osamostaljivanju“ prema radničkoj klasi i njenim stvarnim neposrednim i dugoročnim interesima.

Iluzorne predstave o prirodi društveno-političkih odnosa i institucija i normativne fikcije kojima se dekorišu i prikrivaju stvarni odnosi snaga i realna struktura društvene moći, uvek su i svuda integralni deo birokratske ideologije, ideološko sredstvo vladanja i političkog manipulisanja kojeg se birokratija nije kadra odreći.

Baš zbog toga jedno od najvažnijih, najpouzdanijih merila revolucionarnosti Saveza komunista kao istinske avangarde radničke klase jeste njegova sačuvana sposobnost da demistifikuje političke institucije i odnose i da idejno-teorijskom i praktičnom kritikom savlađuje raskorak između normativnog poretka i stvarnog stanja društvenih odnosa.

Doduše, nepodudarnost normativnog i stvarnog je tako reći „prirodno stanje stvari“ u društvu dinamičkih promena kao što je naše društvo: svaka normativna projekcija ciljeva društvenog razvoja mora ići „ispred stvarnosti“. Međutim, da bi normativna projekcija bila stvarno instrument društvenog progresa, ona mora sadržati elemente *naučno sagledanih objektivnih mogućnosti* da se tok društvenog razvoja usmeri u određenom pravcu. Ako taj uslov nije ispunjen, ako se normom ne oslobađaju i ne mobilišu društvene snage spremne i sposobne da stvarno menjaju postojeće odnose zato što je to u njihovom interesu, zato što one taj interes shvataju i osećaju kao svoj, onda se dijalektička veza normativnog i stvarnog neizbežno kida i nastaje nov negativan kvalitet — situacija u kojoj institucionalno-normativna struktura društvenog poretka postaje izraz i rezultat iluzorne svesti o društvenim odnosima, dakle, faktor koji otežava i parališe akciju revolucionarnih društvenih snaga.

Iz onog što je do sada rečeno o složenom i protivrečnom odnosu normativnog poretka i stvarnog stanja društvenih odnosa treba izvući i odgovarajuće zaključke u pogledu izučavanja političkog sistema sa stanovišta izražavanja i ostvarivanja interesa, posebno interesa osnovnih društvenih klasa. To potpuno važi i za izučavanje političkog sistema Jugoslavije, jer one objektivne okolnosti koje uslovljavaju nepodudarnost i raskorak normativnog i stvarnog nisu eliminisane. Naprotiv, u specifičnim uslovima razvoja samoupravnog socijalističkog društva u Jugoslaviji neke od tih okolnosti, kao što smo videli, mogu imati jak uticaj i proširen radijus delovanja. Jer jedna je stvar utvrditi čime je motivisano i obrazloženo osnivanje jedne političke organizacije ili institucije, kako je ona normativno ustrojena, kakve joj se funkcije namenjuju i pripisuju u smislu zaštite i ostvarivanja određenih interesa, a sasvim je druga stvar ustanoviti konkretnom naučnom analizom kakva je prava priroda, položaj i funkcija jedne takve organizacije ili institucije i kakvi se interesi kroz nju stvarno izražavaju i deluju.

Za politički sistem koji se teorijski i praktično zasniva i izgrađuje kao istorijsko oruđe ostvarivanja određenog klasnog interesa, osnovno je pitanje kakvo mesto u samom tom sistemu zauzima ona snaga organizovane društvene svesti kojoj faktički pripada uloga njegovog graditelja. To je u isto vreme najvažnije pitanje teorije i prakse političke avangarde radničke klase — njene partije.

Miroslav Pečujlić

PARTIJA ISTORIJSKOG KRETANJA

STRUKTURA PARTIJE — TEHNOLOŠKI NAPREDAK — SOCIJALIZAM

Delatnost komunista je revolucionisala društvo u meri kakvu je istorija malo kada zabeležila. No živimo u jednom vremenu, na nemirnom društvenom tlu savremene civilizacije, koje ponovo zahteva neobično snažnu partiju. Ali šta znači jaka, snažna partija radničke klase u današnjim uslovima, i kako to postizati? Ako na to odgovorimo krajnje pojednostavnjeno, dokraja ogoljeno, možemo reći da je to politička snaga koja je sposobna da ostvaruje dva epohalna zadatka socijalizma: jedan je neophodna potreba brzog materijalnog i kulturnog razvoja društva, „tehnološke revolucije" ovog vremena; drugi je angažovanje da plodovi tog napretka idu radnim ljudima, da jačaju društvenu moć proizvođača, radničke klase, da je oslobađaju preostalih elemenata najamnog položaja. Sažeto rečeno, to je materijalni napredak i kretanje ka besklasnom društvu.

U klasičnoj marksističkoj terminologiji, čiju vrednost vreme nije umanjilo, taj se cilj može svesti na dve bitne dimenzije: razvoj proizvodnih snaga i novih produkcionih odnosa, koji su u isto vreme i širi okvir za potpun razmah proizvodnih moći. Obe te dimenzije ugrađene su u temelje marksističke vizije buduće civilizacije. Marksova kritika kapitalističke industrijske civilizacije i mogućnosti revolucionarnog obrata usmerena je podjednako ka radikalnom preoblikovanju i društvenih i materijalnih uslova. Zadatak epohe se ne sužava samo na jednu ili drugu stranu toga sudbonosnog saveza. Rast proizvodnih moći materijalni je temelj novog društva, izvor iz koga će poteći potoci takvog društvenog bogatstva koje će omogućiti oslobađanje od jarma oskudice, ukidanje klasne podele, stvaranje zajednice slobodnih proizvođača. Ali tehnološki razvoj, sam po sebi, ne vodi u besklasno društvo. Naprotiv, on može obnavljati klasne razlike, ići u prilog povlašćenim društvenim grupama. Kao što, uostalom, ni jedan automatski, objektivni istorijski mehanizam sam po sebi ne može zameniti revolucionarnu praksu, dostojanstvo ljudske akcije. Život ne postaje sam od sebe dostojniji, već ga ljudi takvim moraju učiniti. Zato je presudno pitanje čiju društvenu moć tehnološki

progres jača, koje socijalne snage stoje na njegovom kormilu i u koje svrhe ga usmeravaju. Ukratko, *materijalni progres i kretanje ka besklasnoj zajednici* dva su pola jedne celine i moraju ići ruku pod ruku. Dijalektika toga odnosa presudno je pitanje.

Ovo su toliko jednostavne istine da i sâmo podsećanje na njih nije lišeno rizika, i izgleda kao da se napušta tlo naučnog saznanja i prelazi u oblast banaliteta. Ali život je neumoljiv u priređivanju iznenađenja, i do najjednostavnijih istina obično se najkasnije dolazi, pošto se prethodno udari glavom u zid. Odnos tehnološkog i društvenog napretka upravo je takvo područje najvećih sudara i kolebanja, traženja puta i kretanja u opasnim krajnostima, velikih istorijskih stranputica. Zaplet, međutim, nije rođen u glavama nesposobnim da te dve ideje povežu u organsku celinu. Život je tako krenuo. Pripremajući se za revoluciju, u njenoj duhovnoj predigri, marksisti su očekivali da će socijalistička ekonomija izrasti na temeljima visokorazvijenog društva, modernog industrijskog bogatstva akumuliranog buržoaskim razvitkom, a zatim nacionalizovanog i stavljenog u službu radnika. Istorijski tok je, međutim, krenuo drugim putem. Socijalistička revolucija je izbila na tlu društava koja nisu razvila proizvodne potencijale, nisu prošla kroz kapitalističku industrijalizaciju. Naprotiv, ona postaje zastava pod kojom se tek probija iz industrijske slepe ulice u kojoj ih je istorija gotovo zatočila. Istorijska scena za dramatične sukobe tako je pripremljena, najoštrije makaze u razvitku socijalizma su se otvorile.

Jedna krajnost je oličena u onom krilu radničkog pokreta koji potpunu prevagu daje razvoju proizvodnih snaga. Sve nade se polažu u neminovnost objektivnog istorijskog procesa, u automatski razvoj proizvodnih snaga. One će same po sebi, kao revolucionarna sila, kao krtica istorije, voditi sve većem bogatstvu, porastu radništva, stihijskom probijanju kapitalističkih okvira, urastanju kapitalizma u socijalizam (Bernštajn). Kult proizvodnih snaga, objektivnih, gvozdenih zakona istorije dobio je nove strasne propovednike u dramatičnim sporovima oko puteva socijalističke izgradnje u Sovjetskom Savezu, u sudbonosnoj deceniji 1920—1930. Isticala se teza: boljševici su uzeli u svoje ruke kormilo u nerazvijenoj i razorenoj zemlji, oskudna industrija sama, svojom normalnom reprodukcijom, može stvoriti tek mali deo sredstava neophodno potrebnih za nova ulaganja, akumulaciju. Brza industrijalizacija se stoga može izvesti samo pomoću *primitivne socijalističke akumulacije,* jake eksploatacije seljaštva i vrlo niskih radničkih nadnica. „Proletarijat, vladajuća klasa države, primoran je da pređe u fazu koja se može nazvati primitivnom socijalističkom akumulacijom. Radnička klasa može prići socijalizmu samo kroz najveće žrtve, naprežući svu svoju snagu, dajući krv i živce za svoju proletersku državu, svoju vlastitu socijalističku industriju.[1] Može da bude momenata kada radnička država neće

[1] Lenjin je kritikovao takve teze koje potpuno poistovećuju radničku klasu i državu, koje apstraktno prilaze pojmu proleterske države. On je isticao da to još uvek nije potpuna proleterska država, da ona izražava balans između mase seljačkog vlasništva i radnika, i, što je još važnije, da je ona birokratski deformisana. Lenjin je umeo da zauzda obe krajnosti i održi kurs revolucije.

plaćati nadnice ili će plaćati samo polovinu zarađenog. Mi živimo pod gvozdenom petom zakona primitivne socijalističke akumulacije. Ti će se metodi primenjivati sve dok industrija ne bude dovoljno snažna, dok ne bude proizvodila veliki višak koji može da vraća nazad u proizvodnju, i dok tako ne stekne u sklopu svoje vlastite strukture osnovu za samoobnavljanje i proširivanje. Pitanje je života i smrti da se *najvećom brzinom* prođe kroz ovaj, najkritičniji period u životu socijalističke države" (Preobraženski, Trocki). Staljin je posle dužeg kolebanja tu koncepciju dobrim delom preuzeo i razvio.

Takva slika industrijskog razvoja potpuno je oprečna desnom krilu, koje je u neograničenom bogaćenju srednjih slojeva (pre svega seljačkih sopstvenika) videlo glavni put napretka. Jer bogateći se, ti slojevi i društvo kao celinu čine bogatijim. Njihove potrebe, jačanje njihove ekonomske (tržišne, kupovne) moći, određuje i tempo razvoja industrije, brzinu napredovanja prema socijalizmu. „Mi se stoga krećemo napred *sporim, sitnim koracima,* vukući za sobom velika seljačka kola" (Buharin). Jačanje ekonomske moći u isto je vreme i zaštitni bedem od svemoćnog državnog monopola. Buharin se s razlogom plašio nasilnog eliminisanja čitavih socijalnih slojeva kao socijalne osnove Staljinove autokratije. Ali on je bio drugi ekstrem koji nije pružao pravi istorijski odgovor. Naprotiv. A ekstremi se pothranjuju.

Najzad, nov i osoben istorijski vid jednostranog pristupa, kulta, dobija obličje tehnokratizma, s njegovom filozofijom samotoka. Dajte samo više novca, robe i tehnologije, i socijalizam će se razvijati sam od sebe, automatski.

Veliki san, ideali i ciljevi socijalizma koji su pokrenuli mase u revoluciju nisu naprosto odbačeni. Oni su proglašeni za prost nusproizvod tehnološkog razvoja, ili su odloženi za neodređeno vreme kada stupanj objektivnog (industrijskog) razvoja to bude dopustio. Formira se ideologija *velikog odlaganja* koja ciljeve, težnje ostavlja za budućnost, ne ugrađuje ih (koliko je moguće) i kao sadašnje pokretačke snage, ne čini budućnost prisutnom. Sadašnjost se suprotstavlja budućnosti, kao potpuna današnja nemoć prema budućoj svemoći, kao daleka nagrada za patnje radnika u klasnom društvu.

Druga krajnost je oličena u *birokratskom subjektivizmu* (voluntarizmu), koji ključ istorije nalazi u svemoći političkog aparata koji političkim zahvatima, institucionalnom organizacijom stvara novu društvenu zgradu. To je zabluda birokratskog socijalizma da se, nezavisno od materijalne osnovice, može odmah i dekretom uspostaviti potpuno nova sopstvena organizacija društva i novi odnosi koji se automatski reprodukuju. Kao da je društvo testo koje se po volji može mesiti, kao da se može vršiti nasilje nad ekonomskim zakonitostima, ukinuti tržišna ekonomija, kao da se administrativnim proklamacijama mogu preskakati istorijske faze. Konzervativan karakter takvih rešenja ne leži samo u tome što ona rađaju samovolju, vlast birokratije. Ona ograničavaju razvoj proizvodnih snaga, vezuju ruke istorijskom pokretu. Sva energija se ulaže u institucionalnu organizaciju kao kompenzaciju za goruće probleme koji

nastaju iz istorijske nerazvijenosti, oskudice. To je, praktički, održavanje materijalnih uslova klasne podele rada.

Istorijski bilans, istorijsko knjigovodstvo, pokazuje obe orijentacije kao slepe ulice, u kojima se u krajnjoj liniji pokazuje isti praktičan rezultat.[2] Te su orijentacije rezultat presije građanskog društva, njegovih obrazaca i snaga, i one dovode do mirenja s klasnim poretkom, odnosno do obnavljanja klasnih razlika u birokratskom ili građanskom izdanju. One su izraz nadmoći povlašćenih društvenih grupa (radničke aristokratije, birokratije, obogaćenih malograđanskih slojeva). To je ideologija koja vodi iz industrijalizacije u industrijalizaciju, ali ne i u novo društvo koje stalno izmiče kao horizont kome se približavamo. U društvenom telu nastaje podela između društvenih grupa koje snose *glavni teret* i grupa koje su *glavni korisnik socijalističke rekonstrukcije*. Rastuće socijalne razlike izazivaju zaoštravanje socijalnih borbi, rasipanje društvene energije, opadanje motivacije, zainteresovanosti, masovne pojave usporenog rada. Sve to vodi i *usporavanju tehnološkog rasta,* a time i održavanju materijalnih uslova klasne podele rada. A zatim, i sam razmah restauratorskih sila, povampirenje građanskih odnosa, neposredno utire put birokratskoj intervenciji, koja tada ne nastupa samo iz užih političkih kalkulacija već i iz uverenja da su tekovine revolucije dovedene u opasnost.

Glavna je pouka istorije, dakle, da su *materijalni progres i kretanje ka besklasnom društvu* dva pola neraskidive celine između kojih mora postojati relativno uravnotežen odnos. Hvatanje „istorijskog bika samo za jedan rog" vodi na stranputicu odakle je skupa povratna karta.

Time smo stigli i do osnovne dileme koja je iskrsla u svoj svojoj veličini i koja leži u podlozi tih orijentacija. Na jednoj strani je uverenje da se industrijski napredak, u krajnjoj liniji, ipak može osigurati jedino održavanjem, čuvanjem *klasne diferencijacije*. Privreda koja želi da bude ekspanzivna, da beleži stalan rast, ne dopušta nikakvo društveno kretanje koje bi slabilo stratifikaciju, a time i produktivnost. Naprotiv. To je gvozdeni hod istorije s kojom se ne vredi sporiti. Ovo je intimno uverenje pobornika tog metoda razvoja. Princip „svakome prema radu" jeste temeljni princip socijalizma, bitna pokretačka snaga ekonomskog i društvenog razvoja, čije bi „ukidanje praktično značilo i ukidanje robne proizvodnje". Ali u tumačenju tih socijalnih snaga on dobija takav sadržaj, kvalitet i domašaj koji čine da razlike između društvenih grupa u načinu života, društvenim mogućnostima čitavih slojeva, načinu prisvajanja, odnosima između umnog i fizičkog rada — faktički, na delu, održavaju i obnavljaju klasne atribute. Postoji, međutim, jedna temeljna i neizlečiva protivrečnost u takvoj koncepciji društvenog razvoja. Veruje se da se u društvu mogu zadržati klasne razlike, a izbaciti njihove posledice: klasne borbe, oštri socijalni sukobi i njihova cena, protivudari primitivnog jednačarstva (uravnilovke) kao druga krajnost i odgovor pogođenih plebejskih slojeva. Jer na tom talasu i kao reakcija na opasnosti

[2] Najzad, to i nisu potpuno odvojene tendencije, one se uzajamno dodiruju, prepliću, „kradu" jedna drugoj programske tačke; vrše se prelazi s jedne strane na drugu.

građanske restauracije pojavljuje se lice birokratske restauracije. Tako je cena dvostruka. Pored ekonomske (usporavanja materijalnog rasta), ona je i politička.

Pobornici te orijentacije nisu razumeli taj veliki „zakon spojenih sudova u socijalističkom društvenom organizmu". A zatim, izvan njihovog vidnog polja ostale su izvesne promene u zakonitostima istorijskog procesa. Van vidnog polja ostale su nove mogućnosti, promene na polju motivacija, nove ljudske aspiracije koje mogu izrasti u veliku pokretačku snagu, jer su im otvorili vrata čak i početni prodori socijalizma, revolucije. Ako je industrijski rast uslov za veću socijalnu jednakost, veća solidarnost je uslov za stalan i stabilan rast. Mi treba da sjedinjujemo dve velike pokretačke snage koje smo navikli da rastavljamo i suprotstavljamo. Današnji trenutak istorije — koji je doneo gigantske promene u novim proizvodnim snagama i u ljudskim potrebama i sposobnostima — pruža šanse za rešenja zrelija od onih što su bila moguća pre pola ili jednog veka. On donosi manju zavisnost od metoda i obrazaca nasleđenih iz klasne civilizacije. To nije utopistički san, iluzija o ukidanju klasne podele snagom volje i dekreta. Reč je o pravcu razvoja: da li se klasne razlike održavaju, reprodukuju, ljubomorno čuvaju (menjajući obličja) kao neophodan sastojak industrijskog razvoja; ili se uspostavlja perspektiva, konkretizovan i realističan etapni program napada na njihove izvore? Da li se iz generacije u generaciju vrši rez prema klasnoj podeli?

Gde stoji naša partija naspram tih konfliktnih sila društvenog kretanja, kuda ona vodi, kojim tendencijama daje svoju moć — pitanje je od središnog značaja. No njena sposobnost da pruži zrele odgovore na dva velika izazova: izazov tehnološkog i izazov društvenog napretka, zavisiće i od *društvenog bića Saveza komunista,* od njegovog sastava, od njegovih *stvarnih veza sa značajnim delovima društva.* Ta sposobnost zavisiće i od toga gde je partija „usidrena", gde joj je težište.

Pogledajmo, prvo, neke važnije empirijske činjenice imajući na umu sve skučenosti i nedovoljnosti statističkih podataka ograničenih na jedno vremensko razdoblje i slično.

POD LUPOM STATISTIKE

Prvo, pogled na *odnos između industrijskog razvoja i komunističke organizacije* pokazuje da članstvo SK može osetnije zaostajati za stupnjem privrednog razvoja. Svaki trinaesti Jugosloven je član SK, ali svaki peti u Crnoj Gori, dvanaesti u Srbiji, a svaki dvadeseti u Sloveniji (Boris Vučković, *Temeljna strukturalna obeležja i tendencije u organizaciji SK).* Ovo je često i opštiji problem razvijenog sveta, ali u tu temu nećemo ulaziti, već ćemo je samo postaviti. *Odnos prema delatnostima gde se formiraju glavne proizvodne snage budućnosti* (pokretačke snage razvoja) pokazuje se preko slike o rasporedu snaga u *privredi* i *neprivrednim* delatnostima. Savez komunista nosi na sebi jak pečat „partije nadgradnje". On je veoma ukorenjen u neprivredi — dvostruko više — i kao da „beži od proizvodnje". Članstvom u Savezu je obuhvaćen svaki

šesti zaposlen u privredi, a svaki treći u neprivredi (18%; 37%). A zatim, unutar neprivrednih delatnosti ogromna je *nadmoć državnih i društvenih službi* (komore, zavodi za socijalno osiguranje, uprava, finansije). U državnim i društvenim službama ima pet puta više članstva (relativno) nego što ga ima u strukturi zaposlenih u celini privrede. Od 5 zaposlenih u državnim i društvenim službama, 4 su članovi SK, u kulturnoj delatnosti su 33%, a u zdravstvenoj 16% (B. Vučković, isto). Ista pravilnost, koja kao nož preseca celinu društva, važi i za njegove ćelije: za odnos između *proizvodnih i neproizvodnih pogona* u radnim organizacijama. U proizvodnim jedinicama svaki deseti je član SK. U zajedničkim službama četiri puta je više članova Saveza. Izrazito je veće učešće u administrativnim jedinicama, profilima koji vrše vlast i nadzor nad radom drugih nego što je u grupama koje obavljaju poslove istraživanja, razvoja, planiranja, konstrukcije, obrade informacija.

Ovde nije reč o „tehnostrukturi", već o celini proizvođačkog sastava. To se jasno vidi iz sledećeg snimka.

Drugo, *statistička slika radnička klasa („starih i novih slojeva")* — upozorava na nekoliko tvrdokornih pravilnosti. To je, prvo, krivulja opadanja radništva. Najoštriji pad se zbio između 1968. i 1971. godine (31%—28,8% — „Socijalna struktura i pravci njenog razvoja", Predsedništvo SKJ). Industrijski i rudarski radnici četiri puta su brojniji nego što je ukupno „osuto" članstvo Saveza u neprivrednim delatnostima. Najranjivije mesto u organizmu partije predstavlja opadanje *mladih radnika*, koje je dvostruko veće od starijih generacija. Mladi radnici su za 5 poslednjih godina prepolovljeni. Oni u radničkom telu (u SK) čine 11%, ali njihov deo u grupaciji visokokvalifikovanih radnika koji su otišli iz partije jeste lavovski: 40% (S. Bjelajac—I. Škarić, *Mladi radnici i SK)*. Nesumnjivo je slabljenje niti Saveza s modernim industrijskim radnicima, sa svetom mladih koji je obrazovaniji, kvalifikovaniji, vezan za urbani život. Vidljivo je još jedno upozorenje. Zanatsko-majstorski tip radnika koji je proizvod ranog stupnja industrijalizacije dvostruko je više zastupljen u partiji nego specijalizovani radnici s potpunim školskim obrazovanjem i kvalifikovani radnici specijalisti za pojedine operacije na poluautomatizovanim i automatizovanim linijama. Ovaj drugi profil je dvostruko manje zastupljen iako je predstavnik modernijih proizvodnih snaga, iako njegov značaj u industrijskom razvoju raste.

Treće, prema udelu u stanovništvu, *rukovodeće i administrativno osoblje daleko je najprisutnije u Savezu komunista*. Mera njihove obuhvaćenosti članstvom u Savezu kreće se od 50% u Sloveniji do 90% u Crnoj Gori. Administrativno osoblje — glomazno tkivo evidencije i kontrole — takođe je snažno ukotvljeno u Savezu: *svaki četvrti administrativac* je njegov član. Sem brojnog prisustva deluju i dopunski mehanizmi povećavanja moći — preko samoupravnih tela, partijskih foruma, gde imaju dominantno učešće. Čak ni u savetima radnih jedinica *ne postoji radnička većina* u mnogim preduzećima (M. Žuvela, *SK u industrijskim radnim organizacijama)*.

Četvrto, jedna činjenica je nesumnjiva: *povećanje udela stručnjaka* u sastavu SK, koji nadmašuju sve ostale grupacije, osobito u poslednjem

petogodišnjem razdoblju. Ali kako čitati te podatke, kakvo je njihovo značenje, smisao? Jer mi se time u isto vreme i hvalimo i kudimo. Povećan udeo stručnjaka je veoma značajan, ali može biti protivrečan, jer pod delovanjem oprečnih sila smer njihovog uticaja će uvek zavisiti od glavne socijalne snage koja je nadmoćna u strukturi moći.

Pogledajmo sada uporednu sliku. U redovima partije nalazi se: 50% do 100% rukovodilaca — svaki 3—4. administrativac i stručnjak, — svaki 11. radnik — svaki 60. poljoprivredni proizvođač. Dodajmo još samo sliku o stabilnim i „osipajućim" grupacijama u SK. Najviše „osipanja" iz partije je zabeleženo u redovima: poljoprivrednih proizvođača, industrijskih radnika, mladih radnika i naučnika. Najstabilnija grupacija je službenička, čije učešće je uvek iznad proseka (101). Službenički brod prolazi kroz sve bure a da ni jednom nije morao da „baca teret sa palube"[8].

Peto, šta nam pokazuje *slika kadrovskog rezervoara, izvora obnavljanja,* slika odnosa partije i sveta mladih. Jer to je najvitalniji deo proizvođačke snage (polovina svih proizvodnih radnika). Prvi zbir činjenica pokazuje tendenciju stalnog opadanja mladih, koje je dvostruko veće od proseka (25% : 12%). Linija opadanja se zaustavlja 1973. godine, kada se široka reka mladih s probuđenim nadama uliva u partiju. Ali iskustvo nas upozorava da se ta prednost može istopiti pod zracima nepoverenja, pred otporom birokratskih i tehnokratskih predstraža.

Drugi niz podataka baca svetlost na ključno pitanje: kojim socijalnim grupama omladina daje snagu, svežu krv? Najmasovniji deo učenika i studenata ulazi u službeničku grupaciju, a tek svaki osmi učenik ide u redove radničke klase. Velik izvor podmlađivanja službenika je mlad naraštaj. U isto vreme on se brine i za svoj rezervoar. Intelektualna omladina u partiji činila je 28% (učenici) i 22% (studenti), a radnička omladina samo 10%, da bi 1972. godine bila prepolovljena (4%). Taj odnos snaga obnavlja se strogom podelom školskog sistema, koji deli mlade na dva sveta: škole za radnička i škole za intelektualna zanimanja, koje se teško otvaraju za radničke porodice. Školski sistem je glavna transmisija održavanja klasne podele rada, umesto da bude moćan pritisak ka njenom postupnom smanjivanju.

---

[8] Takav je odnos samo ogledalo ukupne strukture aktivnog stanovništva koja pokazuje jednu koliko neobičnu toliko i malo komentarisanu osobenost. Naime, aktivno stanovništvo u tehnološkim sektorima pokazuje sledeći raspored:

	Primarni sektor (poljoprivreda, šumarstvo i rudarstvo)	*Sekundarni sektor* (industrija, rudarstvo, građevinarstvo)	*Tercijarni sektor* (usluge trgovina i administracija)
1970.	50,7%	24,3%	25%

Sektor koji je po svom karakteru osnovni proizvođač vrednosti — industrija, rudarstvo, građevinarstvo — ima jednak broj zaposlenih kao i sektor usluga i administracije; izrazito je nepovoljan odnos između tri kategorije: onih koji proizvode višak, koji obavljaju njegov promet i koji ga troše.

SNAGA RAVNOTEŽE ILI REVOLUCIONARNIH PROMENA

Slika odnosa između industrijskog razvoja i sposobnosti komunističke avangarde da ima vodeću ulogu, pokazuje gde i šta treba preokretati.

Prvo, Savez komunista nije dovoljno ukorenjen u oblastima gde se formiraju glavne proizvodne snage, gde su ključevi budućnosti. Društvo dolazi do tačke kada se glavne pokretačke snage formiraju u novim oblastima, a Savez ostaje previše vezan za oblasti prošle etape razvoja.

I, drugo, komunistička organizacija je pod velikim pritiskom formacije interesa, grupacija koje ne mogu biti nosioci takvog materijalnog napretka koji je jednovremeno i kretanje ka pravičnijem, besklasnom društvu. Veliki je uticaj, pritisak na partiju *nasleđene strukture* iz razdoblja kada je aparat vlasti bio glavna poluga razvoja. Partija je natprosečno vezana za aparat upravljanja radom i njegove administrativne transmisije. Te grupacije su imale značajno mesto kao nosioci i sprovodnici vlasti u ime klase. Razvoj samoupravljanja zasekao je u njihovo tkivo, diferencirao ga iznutra; iz njega se izdvojila revolucionarna, ali i birokratska tendencija koja teži da narušenu birokratsku organizaciju i stečena preimućstva konsoliduje pomoću autoriteta partije. A zatim, vreme koje je iza nas svedočanstvo je novog velikog pregrupisavanja društvenih snaga, ljudi ideja. Javila se *tehnokratska* tendencija — jaki ljudi iz preduzeća povezani s bankama i političkom moći koji stvaraju veliku mašineriju za proizvodnju otuđene ekonomske moći (kapital-odnos), a partiju teže da pretvore u njen privesak. U toj tački tehnokratija postaje socijalni most prema *malograđanskim slojevima*. Privređivanje na principima profita, tendencija pretvaranja društvene svojine u grupnu — kojom gazduju osamostaljene vrhuške i koja stotinama slavina otiče u privatne džepove — to je veliko vezivno tkivo koje povezuje ove društvene snage. Mentalitet, vrednosti sitnoburžoaskog socijalizma samo su duhovna nadgradnja toga procesa.

Ovaj konglomerat međusobno krajnje oprečnih slojeva, ova formacija *konzervativnih interesa* koju sjedinjuje povlašćen položaj, teži društvenoj nadmoći nad proizvođačkim sastavom. Ona postaje pobornik jednog načina industrijskog razvoja koji ima problematičnu vrednost. To je džin na staklenim nogama, vezan za veliko rasipanje društvenog bogatstva, neodgovorno gazdovanje, iracionalnu potrošnju srednjih slojeva, tehnološko razjedinjavanje i bespoštednu konkurenciju. Rastuće socijalne nejednakosti, obruč teškoća koji se stezao oko niza radničkih grupacija, nezadovoljstvo i stručnjaka i radnika, opadanje produktivnosti — samo je druga strana toga procesa. Tako nadmoć ove formacije interesa dovodi do loših rezultata na obe strane, i materijalnoj i društvenoj.

NOV ISTORIJSKI BLOK MOĆI

Sudbinsko pitanje i partije i društva jeste da se komunistička organizacija odlučnije „odlepi" od pritiska grupa koje bi privredni razvoj pretvorile u *građansku*, a jačanje partije u *birokratsku* restauraciju, da

Savez bude *nosilac revolucionarnih promena, a ne snaga njihove socijalne ravnoteže*. Velika Titova inicijativa, Pismo, Ustav i niz poznatih događaja značili su udar po ovim tendencijama, njihov politički poraz. Podaci za 1973. godinu pokazuju *znake zaustavljanja nepovoljnih tendencija*. Savez je iz borbe s tim tendencijama izašao s projektom razvijenijeg socijalizma, zrelijeg samoupravljanja. Ali presudno je pitanje oslobađanja izvornih snaga napretka, socijalnih snaga koje će ga odelotvoriti, koje imaju moć da budu podjednako nosioci i tehnološkog i društvenog napretka.

Te društvene snage, udruženi rad, postoje i deluju u krilu društva, ali ne kao već *vladajuća* struktura. Za takav njihov položaj, društvenu moć, tek se treba izboriti. Subjektivne snage, politička partija, imaju veliku ulogu u tom zrenju klase koja se ne formira nezavisno od revolucionarne prakse, od akcije vodećih snaga koje bude uspavane snage, organizuju raspršene sposobnosti, kuju programsku orijentaciju. Ali one osmišljavaju ono što u tom složenom društvenom tkivu već postoji, iako potisnuto, polurazvijeno. One oslobađaju put onome što klasa proizvođača u sebi potencijalno sadrži. Tada odnos između nje i njenih duhovnih i organizacijskih snaga nije odnos vladanja, tutorstva i maloletništva. To je uobličavanje jednog novog istorijskog bloka moći, pod hegemonijom radničke klase, njenih istorijskih interesa.

Najvažniji korak je mnogo *energičnije i smišljenije ukorenjivanje Saveza u celinu radničke klase*. Dva su pravca naročito važna. Prvi je odbacivanje sektaškog odnosa koji je vezuje samo za pojedine njene slojeve. Jer skokovit razvoj proizvodnih snaga i različne socijalne i kulturne prilike u pojedinim momentima industrijalizacije rađali su različne grupacije radnika. Partija danas mora pokazati mnogo više osećanja za životne potrebe mladih radnika. To važi i za interese industrijskih radnika, čiji značaj u proizvodnji raste. Ali ne zaboravimo da je kvalifikovani radnik i najviše izložen pritisku upravljačke hijerarhije u koju jednom nogom ulazi. Istorijski interes klase stoga se ne može ostvariti bez aktivnog učešća i onih slojeva koji imaju najveći imunitet prema monopolima svojine i upravljanja. Drugo, najosetljivije mesto, nervni čvor, jeste odnos između industrijskih radnika i stručno-organizatorskih delova, inteligencije. Klasa i njena organizacija moraju za sebe vezivati društvene grupe koje nose znanja i organizatorske sposobnosti. Ali na koju će stranu padati teg njihovog uticaja, zavisi od položaja osnovnog proizvođačkog sastava. Ukoliko je on nadmoćan, stručno vođstvo je deo klase, dodaje joj duhovne snage koje ova kao celina tek osvaja. Tada se širi i prostor njihove vlastite stvaralačke moći lišene tutorstva birokratije ili tehnokratije, koja najveći deo stručnjaka pretvara u „servis“ vrhuške.

Međutim, na tom putu stoje, kao moćne duhovne prepreke, dve zablude. Jedna je izražena u shvatanju da je takva društvena snaga (udruženi rad) već formirana i da je vladajuća. „Svi smo već radnička klasa“ i samo treba da se otvori mogućnost za slobodno izražavanje, slobodnu igru interesa svih društvenih slojeva, onakvih kako su formirani i zatečeni. To shvatanje, koje društvo posmatra kao već ostvaren besklasni i harmoničan organizam lišen društvenih konflikata, prati socijalizam

od prvih njegovih koraka (klasna podela je već potpuno izbrisana; izvor socijalnih razlika je isključivo u različnom radnom položaju, socijalističkoj raspodeli prema radu; trudbenici su već oslobođeni svih crta najamnog rada; udruženi rad je već formiran i vladajuća je društvena snaga itd.). Buharin je, recimo, slikao društvo u kome su interesi različnih klasa, slojeva međusobno potpuno saglasni. I kulak, i siromašni seljak, i radnik, upravljač i „nepman" — sve figure se pojavljuju kao harmonična socijalna zajednica. I kada je izbacio čuveni poklič „bogatite se", on je bio uveren da bogateći se, oni i društvo kao celinu čine bogatim. A zar upravo to i nije interes socijalizma, najbezbolniji put rekonstrukcije socijalizma? On je previdеo drugu stranu slike: bogaćenje može da se vrši prisvajanjem viška rada na račun drugih klasa, i da svojom iracionalnom potrošnjom veliki deo sredstava usmerava u neproizvodne svrhe, da usporava akumulaciju unutar socijalističkog sektora ekonomije. On je isključio teške socijalne suprotnosti.

Na drugoj strani je bilo staljinističko shvatanje klasne borbe koje vodi mehaničkoj eliminaciji čitavih socijalnih grupacija.

Neophodno je, dakle, marksističko, dublje i plodonosnije poimanje klasne borbe u socijalizmu, *borbe za nov odnos klasnih snaga*. Ono u isto vreme vodi borbu i *protiv* i *za* — vodi borbu protiv određenih socijalnih snaga, ali i borbu *za integraciju* proizvođača. Lenjinov način mišljenja ostaje nenadmašan obrazac revolucionarne strategije. Lenjin je veoma dobro znao da o sudbini ruske revolucije ne odlučuje samo radnička klasa već i gigantska masa seljaštva. Stoga je izvršio duboku analizu svih njegovih slojeva, njihovog ponašanja, i iz toga izveo čuveni zaključak o potiskivanju jednih, neutralisanju drugih, privlačenju trećih grupacija. Savremeni radnički pokret, koji deluje u uslovima duboko promenjene socijalne strukture, visokog stupnja tehnološkog razvoja, mora graditi strategiju socijalne akcije, veoma konkretne programe koji će određene grupacije potiskivati, ali i pridobijati delove onih koje su visokofunkcionalne i bez kojih moderno i visokorazvijeno društvo ne može da živi.

U tom odnosu bitno je da se *poimanje klasne borbe, borbe za izmenu odnosa klasnih snaga,* ne svodi na suzbijanje celih društvenih, radnoprofesionalnih grupa, njihovo socijalno eliminisanje. Jer njihovo društveno biće je višeznačno, protivrečno. Reč je, u stvari, o tome da se *potiskuju one orijentacije,* aspiracije, načini života i zasnivanja socijalnog položaja koji znače održavanje klasne podele rada. I, obrnuto, da *se afirmišu one orijentacije,* društvena ponašanja, težnje i načini zadovoljavanja potreba koji u perspektivi vode integraciji s radničkom klasom. To je, dakle, u isto vreme i borba *protiv* održavanja klasnih položaja, ali i borba *za* ujedinjavanje sveta rada i znanja.

Formiranje velikog socijalnog saveza ove etape koji će izdržati burna vremena i biti nosilac istorijske perspektive ne može se, međutim, postići samo sitnim korekcijama nekih socijalnih ekscesa. To se ne može postići putem površnijeg, trenutnog izlaska u susret opravdanim izrazima plebejskog nezadovoljstva. Mora se zaseći, postepeno, u *najdublje izvore koji menjaju položaj proizvođačkih grupa i vode njihovom ujedinjavanju, a ne razdvajanju.*

Ujedinjavanje, integracija, proizvođačke klase pretpostavlja i *dublji zahvat u izvore klasne podele rada.* Još postojeće razlike se ne mogu lečiti samo korekcijama u raspodeli, ideologijom, prisustvovanjem istim sastancima. Da navedem samo dve ilustracije. Prvo, ako se putem školskog sistema obnavljaju oštre razlike između umnog i fizičkog rada u procesu *proizvodnje,* one se ne mogu brisati isključivo u procesu *raspodele* koja je posledica takve društvene podele rada. To izaziva „hladan rat" u fabrikama, svađe i nezadovoljstva na obe strane (zbog potcenjivanja stručnosti — zbog raspona). A rezultat je opadanje zainteresovanosti i produktivnosti. Mora se, očito, više insistirati na prvoj strani lozinke: „od svakog prema *sposobnostima* — svakome prema *radu".* To je ona strana koja sistematski rađa različne sposobnosti čitavih socijalnih slojeva i prenosi ih, kao u konzervi, s jedne generacije na drugu.

Drugo, ono što je potrebno, to je temeljna marksistička analiza klasnog položaja društvenih grupa. Ona treba da pokaže koji su to elementi društvenog položaja još izraz klasne podele, koji se od tih elemenata u ovoj fazi moraju menjati i tako te grupe približavati radničkoj klasi, a koji se to elementi, iako su izraz klasne podele, još ne mogu ukinuti. Koji klasni elementi ostaju i kako će se oni držati pod kontrolom da se ne osamostale i ne produbljuju klasne razlike? Recimo, funkcije organizatora privrednog života, rukovođenja tehnološkim procesima neophodno su potrebne i dugo će to i biti. Nema sumnje da i sama funkcija rukovođenja u sebi nosi potencijalnu mogućnost moći, da je ona izraz duboke podele između umnog i fizičkog rada koji će se još dugo održati na društvenoj pozornici. Ali mi menjamo, ukidamo one elemente u tom položaju koji su toj funkciji u prošlom razdoblju davali *moć* vladanja viškom rada i ljudima, koji su dovodili do formiranja socijalnih grupa, tehnokratskog monopola moći. Funkcije rukovođenja ostaju, one su izraz postojećih razlika između umnog i fizičkog rada i ne mogu se dekretom ukinuti. Ali i one se stavljaju pod kontrolu tako da se ne pretvaraju u moć vladanja ljudima. Takva analiza i na njoj zasnovana akcija pomažu nam da se ne krećemo iz krajnosti u krajnost: da se u jednom momentu stvaraju svemoćne vrhuške, koje vladaju radom, a u drugom da se dovodi u pitanje neizbežno rukovođenje tehnološkim procesima.

Samo takav blok socijalnih snaga može u isto vreme biti i nosilac socijalističkog poretka i istorijske perspektive, kovač materijalnog napretka i besklasnog društva. To je jedino pouzdan put stvaranja materijalno i kulturno bogatijeg društva, bogatih ličnosti — u Marksovom, a ne sitnoburžoaskom smislu.

Jer, da se ponovo vratimo Marksu, *revolucionarna klasa je glavna proizvodna snaga društva.* I biće to sve više. Otuda glavno pitanje i jeste kako da se uspostavlja pravi odnos (veza) između njenih potreba, interesa, svesti, i razvoja *društvenih* proizvodnih snaga. Kako da se postiže aktiviranje tih velikih izvora produktivnosti koji leže u svetu proizvođača, u još deprivilegovanim slojevima društva, kako da se oslobađa ta neiscrpna energija umrtvljena birokratskom ili tehnokratskom organi-

zacijom društvenog rada i upravljanja?[4] Odlučujuća karika je u tome da proizvođačka organizacija bude u isto vreme i osnovni nosilac i korisnik povećavanja *društvene produktivnosti*. Od odlučujućeg je značaja da se u svakodnevnom privrednom životu uspostavlja neposredna veza između povećavanja produktivnosti i usavršavanja sposobnosti i životnih uslova proizvođača. Savez komunista treba da stane na čelo tog velikog pokreta za povećavanje društvene produktivnosti. Jer osetnije povećavanje dohodaka ne može se u većim razmerama postići samo preraspodelom, nego i znatnim povećavanjem društvene produktivnosti. A to znači aktiviranjem svih neiskorišćenih potencijala, boljom kombinacijom društvenih radova, tehnološkom i ekonomskom povezanošću itd. Međutim, masovno aktiviranje umrtvljenih potencijala nije izvodljivo ako se ne uspostavi *neposredna veza između povećavanja društvene produktivnosti i povećavanja proizvođačkih, prvenstveno radničkih dohodaka, poboljšavanja njihovih životnih uslova*, proizvodnih sposobnosti, većeg učešća u potrošnji. Jer glavno pitanje je ipak: kome idu plodovi tog udruženog i povećanog ljudskog napora? Ne zaboravimo da u građanskom društvu lavovski deo tog rezultata ide kapitalu, koji je najveći korisnik poboljšane kombinacije društvenih radova. On kupuje individualnu radnu snagu, a gotovo besplatno, kao „dar s neba", dobija društveni rezultat njenog kombinovanja. Vlastito iskustvo nas je poučilo da rezultati mogu da idu povlašćenim, špekulantskim, posredničkim grupacijama koje prisvajaju društveni rezultat. Savez komunista stoga mora biti na čelu velikog proizvođačkog pokreta za otkrivanje društvenih potencijala i dosledno sprovođenje principa da povećavanje društvene produktivnosti neposredno povlači povećavanje proizvođačkih dohodaka, odnosno poboljšavanje njihovih životnih, radnih uslova. Oni ne ostvaruju povećavanje svojih dohodaka samo kao „prodavci individualnih radnih snaga". Privredni sistem se mora tako izgrađivati da to omogućuje na sasvim konkretan način. To jednovremeno znači i potiskivanje one formacije interesa koja je prepreka tome, koja je zarobila društvene rezerve, koja se protivi racionalnijoj organizaciji rada jer je u sukobu s njenim interesima, okvirima u kojima može održati moć.

Snažan uticaj proizvođačke organizacije bitna je pretpostavka za to. Stoga se moraju naći putevi mnogo *razvijenijeg proizvođačkog principa organizovanja* komunista, njegovog bitno većeg uticaja na teritorijalne organizacije SK, od opštinskih do Centralnog komiteta. Borba za pretvaranje udruženog rada u vladajuću snagu, kičmu društva, zahteva povezivanje komunista i na tim principima. Njihova organizacija ide uz integraciju društvenog rada, faktor je kohezije u srcu društva, u proizvodnji, oslobađa snage zatvorene u pojedinačnim fabrikama. Ne treba stati samo na uključivanju većeg broja radnika u forume SK. Drugi bitan momenat odnosi se na značenje demokratskog centralizma. U razdoblju koje je ostalo iza nas razdvajala su se i oslabila oba elementa: centralizam (akciono jedinstvo) i demokratija, učešće članstva u odlučivanju. Stoga treba osnažiti oba. Savez komunista će se učvrstiti u bazi društva, u osnovnim

[4] Novi ustav pruža takvu projekciju; reč je o socijalnim snagama koje će je sprovesti u delo.

organizacijama udruženog rada, samo ako je njegovo članstvo uticajno, ako predstavlja svesne aktiviste, a ne samo ako „klima glavom i kritikuje ispod žita“, dok su aktivan element jedino rukovodstva. Potrebno nam je ne suprotstavljanje, već jačanje obe komponente: snažna i odgovorna rukovodstva i odlučan uticaj članova.

To su putevi objektivnog jačanja partije, odgovor na zahtev društva i vremena; formula socijalističkog revolucionarnog vođstva koje ne sputava oslobođene društvene snage, ali ne ispušta kormilo. To je partija istorijskog kretanja koja nije pasivni posmatrač zbivanja, već ih aktivno usmerava, koja se oslanja na radništvo i zakazuje sastanak sadašnjim i budućim generacijama mladih, od kojih zavisi sudbina društva.

Đorđe Pribićević

UZROCI KRIZE RAZVIJENIH KAPITALISTIČKIH ZEMALJA

I

Kriza u razvijenim kapitalističkim zemljama, čiji je neposredni povod bila energetska kriza što je naglo i žestoko izbila u prvi plan privrednih i političkih preokupacija u svijetu neposredno poslije prošlogodišnjeg oktobarskog rata na Bliskom istoku, na svoj je način iznenadila mnoge teoretičare i političare u tim zemljama. Osim u nekim akademskim krugovima koji su se bavili ekološkom problematikom, malo tko ju je očekivao, ili, u najmanju ruku, nije očekivao da će u doglednoj budućnosti nastupiti.

Tome se ne treba čuditi. Poslijeratni privredni razvoj, u prvom redu razvijenih kapitalističkih zemalja, bio je dosta brz. Stope rasta društvenog proizvoda po stanovniku u tom su razdoblju za oko dva i po puta bile brže od stopa rasta zabilježenih u relativno najdužem mirnodopskom razdoblju u Evropi (između francusko-njemačkog rata 1870. i početka prvog svjetskog rata 1914), a za više od tri puta brže od međuratnog razdoblja. Taj je rast bio glavni razlog općeraširenom uvjerenju da i pored ovih ili onih teškoća koje se mogu dogoditi, a koje mogu i taj rast usporiti, ipak ne može nastupiti ništa bitno što bi ograničilo mogućnosti prosperiteta nečega što se počelo nazivati neokapitalizmom ili superkapitalizmom.

Taj ubrzani privredni rast razvijenih kapitalističkih zemalja nakon drugog svjetskog rata prije svega je rezultat druge industrijske revolucije, koja se očitovala u prvom redu u području sredstava rada (kibernetika i automatizacija), ali i u području predmeta rada (kemijska industrija, teorijska i aplicirana biologija), revolucioniranja sredstava prometa, kao i bitnih usavršavanja u organizaciji procesa proizvodnje i razmjene roba i usluga. A gotovo sve je to bila posljedica osnovnih i primijenjenih naučnih otkrića iz predratnog i, osobito, ratnog i prvog dijela poratnog razdoblja.

Nema sumnje da je, osim navedenih faktora rasta na području nauke i njene primjene, za poslijeratni privredni rast u kapitalističkim zemljama zaslužna i takozvana Keynesova ekonomska teorija, odnosno instrumentarij ekonomske politike koji je na njoj bio zasnovan. Na osnovu

kombinacije takozvanih generalnih instrumenata ekonomske politike (monetarno-kreditne i fiskalne) i specifičnih (regionalno i granski usmjerenih i onih usmjerenih na takozvane strukturne promjene), zatim, zahvaljujući sve većoj pomoći države, prije svega, u naučnoistraživačkom radu i preuzimanju nekih sektora privrede u državne ruke u nekim (ne svim, doduše) kapitalističkim zemljama, stope nezaposlenosti u Evropi uspjele su se zadržati na maksimalno 2—3 posto (što se u tržišnim privredama smatra neizbježnim), a u SAD (i u nekim manje razvijenim kapitalističkim zemljama Evrope, na primjer određeno vrijeme u Italiji) u rasponu od 3,5 do 6, iznimno ponekad vrlo malo iznad toga postotka. Zatim, stope rasta su deformacijom ranijih oštrijih ciklusa kapitalističkih privreda (kada je bilo padova proizvodnje i do jedne trećine u nekoliko čak godina, na primjer, u doba velike ekonomske krize 1929——1933. u Njemačkoj ili SAD) postale mnogo ravnomjernije: kretale su se od niskih 1—3 posto, preko srednjih 3—6 posto do čak i visokih, iznad 6 posto. Negativne stope rasta (i to za 1 ili 2 postotka) bile su vrlo rijetke.

Pored navedena dva faktora koja su dovela do neviđenog prosperiteta razvijenih kapitalističkih zemalja u poratnom razdoblju, treba navesti i treći: a to je relativno niska cijena sirovina, ponajprije onih koje se uvoze iz zemalja u razvoju, a u prvom redu nafte u cjelokupnom poslijeratnom razdoblju. Istina, u korejskom ratu i neposredno poslije njega došlo je do naglog skoka cijena mnogih sirovina, prije svega takozvanih strategijskih, što je i bio jedan od najjačih razvojnih poticaja za zemlje u razvoju, ali je ubrzo nakon toga došlo do njihove erozije, tako da su se takozvani uvjeti razmjene *(terms of trade)* znatno popravili što se tiče razvijenih zemalja, a na štetu zemalja u razvoju. To se može dokazivati prilično iscrpnim i potankim studijama iz oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa, kojih ima vrlo velik broj, a na što je u političkom smislu ukazala III konferencija nesvrstanih u Lusaki i IV konferencija nesvrstanih u Alžiru. Ipak, navodimo samo primjer koji se tiče eksploatacije nafte u poslijeratnom razdoblju. Cijena po barelu sirove nafte (34° API) bila je od velikih naftnih kompanija u 1948. godini fiksirana na 2,17 američkih dolara, zatim je, u namjeri da se osvoje nova evropska i japansko tržište, pala (usprkos stalnog smanjivanja vrijednosti dolara) na 1,80 dolara, a potom je, u eri još većeg obezvrijeđenja dolara, pala na svega 1,25 dolara po barelu već u nedavnoj 1970. godini. Zbog toga je novostvorena vrijednost u proizvodnji nafte u vrijeme poslijeratnog buma bila dijeljena na ovaj način: svega 18 posto su prisvajale zemlje u kojima je ona eksploatirana, a 82 posto koncesionari, to jest velike naftne kompanije. Time je takozvani maršalijanski *„consumer surplus"* prebacivan u visokorazvijene zemlje, koje su njim pokrivale građenje vrlo skupih saobraćajnih postrojenja (od bitne važnosti za privredni razvoj tih zemalja) i niz drugih potreba. Na primjer, dok je u 1972. godini porez na promet na benzin u SAD (koje su uvozile relativno najmanje nafte) iznosio 32 posto, on je u Italiji iznosio 78 posto, a u Japanu, Francuskoj, Velikoj Britaniji i Njemačkoj ti su se porezi

kretali u rasponu od 55 do 70 posto, odnosno nadmašivali su udio proizvođača nafte po barelu više od tri i po puta![1]

Kao posljedica tako visokih stopa privrednog rasta u razvijenim kapitalističkim zemljama, izazvanih trima navedenim glavnim faktorima, vladajućim klasama i slojevima u tim zemljama ostajalo je dovoljno manevarskog prostora za različite mjere ekonomske i socijalne politike koje su ublažavale stupanj nejednakosti u raspodjeli nacionalnog dohotka.

TABELA 1
Procentualna raspodjela godišnjih dohodaka porodica u SAD u dolarima kupovne snage iz 1964. godine za razdoblje 1947—1964.[2]

Nivo dohotka (dolara)	Procenat porodica		
	godine		
	1947.	1955.	1964.
do 3.000	31	24	18
3.000— 5.000	31	24	17
5.000— 7.000	19	24	20
7.000—10.000	12	18	23
10.000—15.000	7	8	16
15.000 i više	7	2	6

Tabela pokazuje kako je takozvana Paretova krivulja raspodjele dohodaka u najbogatijoj kapitalističkoj zemlji, SAD, od svog klasičnog oblika nejednake distribucije dohodaka (u matematskom smislu krivulje Poissonovog oblika), to jest takve raspodjele dohodaka gdje je najveći postotak stanovništva primao niže dohotke, manji dio srednje dohotke, a vrlo malen dio visoke dohotke, počela prelaziti u krivulju ravnomjerne distribucije (u matematskom smislu izraženu Gaussovom krivuljom ravnomjerne distribucije), tako da većina stanovništva ima srednji nivo dohodaka, nešto manji dio niže dohotke i nešto brojnija manjina visoke dohotke.

TABELA 2
Raspodjela godišnjih dohodaka porodica SAD u 1970. godini (u dolarima kupovne snage u 1972) i projekcija te raspodjele za razdoblje 1970—1990. godine[3]

Nivo dohotka (dolara)	Procenat porodica		
	godine		
	1970.	1980.	1990.
do 3.000	8	5	3
3.000— 5.000	10	6	5
5.000— 7.000	11	8	5
7.000—10.000	19	12	10
10.000—15.000	28	23	17
15.000—25.000	19	33	33
više od 25.000	5	13	27

[1] Jahangir Amuzegar, *The Oil Story: Facts, Fiction and Fair Play*, časopis „Foreign Affairs", jul 1973, str. 679. i 680.

[2] Statistical Abstracts of The United States, 1966, str. 337, citirano prema knjizi N. S. Preston, *Politics, Economics and Power*, The Macmillan Co., New York, 1967, str. 79.

Ako bi se projekcija iz ove tabele ostvarila, onda bi to značilo promjenu odnosa i u pogledu izgleda krivulje raspodjele dohodaka u 1970. godini: većina porodica bi bila i dalje locirana u grupi sa srednjim dohocima, ali umjesto grupe s nižim dohocima, iza nje bi dolazila grupa s visokim dohocima i tek na kraju grupa (mada još prilično značajna) s nižim dohocima. Ta je projekcija rađena prije energetske krize i uz pretpostavku prosječne godišnje stope rasta bruto nacionalnog proizvoda SAD od 4,2 posto za razdoblje 1969—1990. godine (u razdoblju 1948—1969. ta je stopa iznosila 3,9 posto). Danas bi ona, zacijelo, izgledala nešto drugačije.

Ipak, bez obzira na reviziju projekcija iz prve tabele, podaci za raspodjele dohodaka iz obje tabele za 1947, 1955, 1964. i 1970. (za ovu posljednju godinu neuporedivi, odnosno samo grubo uporedivi s onim za prethodno navedene godine zbog različne kupovne snage novca po kojoj se raspodjela računala) bili su jedan od najjačih argumenata za formiranje sociološkog pojma takozvane *middle class*, to jest srednje klase, u koju su pored sitnih i dijela srednjih poduzetnika ulazili i bolje plaćeni službenici, osobito menadžeri i veći dio pripadnika tehničke inteligencije, bogatiji seljaci, pripadnici takozvanih slobodnih profesija i slično. Ti srednji slojevi smatrani su i kičmom stabilnosti u društvenim odnosima razvijenih kapitalističkih zemalja u poslijeratnom razdoblju.

Međutim, socijalno-politička cijena kojom je plaćen navedeni privredni prosperitet razvijenih kapitalističkih zemalja bila je postepeno pretvaranje društva tih zemalja u neku vrstu simbioze kapitalističko-tehnokratskih slojeva u vladanju i dominaciji njima. Jer u tome je procesu nikla suvremena scijentokracija, tehnomenadžerski slojevi i birokracija, budući da su oni bili i stvaraoci i provodioci naučnog, tehničkog i privrednog programa. Financijska sredstva potrebna za to, pored sve raširenijeg sistema autofinanciranja velikih poduzeća, bila su prikupljana i od akumulacije srednje i krupne buržoazije, i od porasta ušteda srednjih slojeva, ali i iz takozvanih institucionaliziranih izvora (fondova socijalnog osiguranja, osiguravajućih zavoda, različnih političkih i sindikalnih stranaka, crkava i slično), te u nekim zemljama u manjoj, a u nekim u većoj mjeri i iz sredstava državnog budžeta (bilo preko izravnog investicioniranja ili olakšica u investiranju bilo posebnim stimuliranjem i financiranjem naučno-tehničkog progresa). Upravo to je bio ekonomski supstrat određenog proširenja vladajućih struktura zapadnog svijeta u smislu uključenja u njih, pored klasične buržoazije i aristokracije, i novih bosova iz sindikalnog, političkog, religioznog, umjetničkog, naučno-tehničkog i vojno-policijskog života. Time su nefavorizirani slojevi stanovništva (i to češće u bitno-egzistencijalnom, dakle ontološkom, negoli ekonomskom smislu riječi), u koje idu, prije svega, značajni segmenti radničke klase, ali i omladine, studenata, starijeg stanovništva, te dijela seljaštva i nižih službenika — došli možda u egzistencionalno-ontološkom (a ne, ili u svakom slučaju manje, u ekonomskom) smislu u

---

[3] Department of Commerce, The Conference Board: The US Economy in 1990 Prepared by the Conference Board for the White House Conference on the Industrial World Ahead, The Conference Board Inc., New York, 1972.

teže uvjete života nego što su živjeli u međuratnom razdoblju i onom razdoblju sa početka ovoga vijeka. U tom smislu je i borba progresivnih i demokratskih pokreta u zapadnim zemljama za radikalniju transformaciju njihovih društava postala složenija nego što je bila u ranijim razdobljima.

Kako je to razdoblje i u socijalističkim zemljama bilo razdoblje privrednog prosperiteta, to jest pretvaranja tih zemalja iz nedovoljno ili srednje razvijenih u visokorazvijene zemlje, doduše, manje visokorazvijene od onih zapadnih, i kako je i u tim zemljama to razdoblje, ako se isključe krizne godine nastale neposredno poslije XX kongresa KPSS, bilo razdoblje političke stabilnosti, nije čudno što sa te strane zapadne zemlje nisu mogle biti ozbiljnije ugrožene, pa je tako mir, osim na rubovima, to jest na periferiji ta dva velika društveno-politička i vojna bloka, u cijelom poratnom razdoblju bio očuvan, usprkos tome što je bilo nekoliko perioda velikog zaoštravanja, kada je on mogao biti i narušen.

Na početku toga razdoblja, posebno 1947—1949, kada dolazi do Marshallova plana, stvaranja Atlantskog pakta i blokade Berlina, SAD se pretvaraju u apsolutno dominirajuću silu razvijenog zapadnog svijeta, i to ostaje negdje do sredine ili, točnije, do kraja šezdesetih godina. Istina je da je taj blok stvoren u prvom redu kao protuteža SSSR-u i socijalističkim zemljama (uključujući i NR Kinu sve do nedavnog izmirenja SAD sa tom velikom zemljom), mada se, kada se sada historijski dublje uđe u analizu toga razdoblja, naravno, sa znatno više izvora nego što je to ranije bilo moguće, dobiva utisak da je to, ipak, bila perifernija preokupacija vladajućih slojeva na Zapadu, odnosno njihovih državnih struktura. Sada se sasvim sigurno može tvrditi, na primjer, da je Eisenhowerovo generaliziranje poznate Trumanove doktrine obuzdavanja SSSR-a u nekim dijelovima svijeta, pojačano s teorijom Johna Fostera Dullesa (Džon Foster Dals) o takozvanom *roll backu* (to jest oslobođenju od tobožnje komunističke dominacije zemalja istočne Evrope, pa i samog SSSR-a), bilo više propaganda izmišljena za američke unutrašnjopolitičke potrebe negoli nastojanje da se zemlje istočne Evrope vrate u kapitalistički tabor.[4]

Međutim, karakteristične su oštre reakcije zapadnih zemalja, prije svega SAD, a ranije i Velike Britanije i Francuske, tamo gdje su one u prvom redu mislile na njihovu dominaciju prema zemljama u razvoju. Kod SAD to je slučaj intervencije u Koreji, Vijetnamu, Kongu, te cijelom nizu neposrednih ili posrednih intervencija u zemljama Latinske Amerike, kod Francuske — u Indokini i Alžiru, kao i 1956. godine u Egiptu (zajedno s Velikom Britanijom i Izraelom). Karakteristično je da se u tri poznata slučaja kada su SAD ozbiljno razmatrale upotrebu atomskog oružja — 1953. u Koreji, u vrijeme kada su pregovori o primirju u Panmundžomu zapali u slijepu ulicu, 1954. u razgovorima generala Navarrea u Njujorku prije pada Dijen Bijen Fua[5], te, osobito, 1962.

[4] Osobito ubjedljivo tu tezu dokazuje, na primjer, Herbert S. Parmet u knjizi *Eisenhower and American Crusades*, Macmillan Co., New York, 1972.
[5] Isto.

godine, u doba kubanske krize[6], kada se razmatrala upotreba i strateških, a ne samo taktičkih atomskih oružja — radilo o zemljama u razvoju, odnosno o opasnosti da SAD budu istisnute iz značajnijih područja takozvanog trećeg svijeta. U kubanskom slučaju sigurno su bila važna i procjenjivanja strateškog odnosa snaga SSSR—SAD (kada strateške atomske snage SSSR-a još nisu bile dostigle stupanj pariteta ili, čak, superiornosti prema takvim istim snagama SAD), ali i poštovanje neugrožene američke dominacije od 1823. godine, kada je proglašena Monroova doktrina u zapadnoj hemisferi (u kojoj su SAD, kako je to rečeno u jednoj deklaraciji Roota, državnog sekretara iz doba Theodora Roosevelta, „suveren na ovom kontinentu, i ta činjenica je zakon").

Zbog toga, razmatrajući poslijeratni mir između velikih vojno-političkih blokova, te niz neposrednih i posrednih intervencija na njegovim rubovima, odnosno, točnije rečeno, u zemljama u razvoju, skloni smo da postavimo i ovu tezu: politika obuzdavanja SSSR-a i NR Kine bila je usmjerena, prije svega, ka očuvanju dominantne pozicije zapadnog svijeta, a ponajprije pozicije SAD u zemljama u razvoju. I to u prvom redu zbog toga da taj svijet bude i ostane rezervoar Zapada kao izvor jeftinih sirovina i energije, toliko vitalne za poslijeratni privredni prosperitet Zapada, te njegovu osnovnu društveno-političku stabilnost. Kako su i SSSR i NR Kina u biti autarkične privrede, pa i društveno-politički sistemi, sukobi u kojima su se oni našli sa zapadnim zemljama, prije svega sa SAD, nisu bili sukobi vitalnih interesa SAD s interesima SSSR-a i NR Kine, pa otuda ove dvije zemlje u njima i nisu nikada neposredno (već samo posredno, slanjem vojne i ekonomske pomoći) učestvovale, te zbog toga, kao i zbog opasnosti atomskog uništenja, nije do rata među njima ni dolazilo.

Nije čudno što je razdoblje poslijeratnog privrednog prosperiteta razvijenih zapadnih zemalja, njihove osnovne društveno-političke stabilnosti, te vanjskog mira bar prema moćnim potencijalnim protivnicima, od nekih njegovih ideologa, na primjer Hermana Kahna, nazvano *la deuxième Belle époque,* koja bi se po vanjskom i unutrašnjem miru razvijenih zemalja mogla usporediti s onom prvom iz razdoblja 1900—1914. godine.[7] Doista, bila je to *Belle époque* neokapitalizma i superkapitalizma, ali lijepa epoha kojoj se kraj počeo nazirati krajem šezdesetih i, osobito, početkom sedamdesetih godina, što je predmet razmatranja drugog dijela ovog rada.

II

Smatramo da je erozija takozvanog neokapitalizma, odnosno superkapitalizma, posljedica četiri osnovna uzroka, koja su često međusobno isprepletena, i to: prvo, nicanje i širenje svijesti o granicama privrednog

[6] O čemu svjedoči mnoštvo knjiga koje su izašle o Kennedyjevoj administraciji i o J. F. Kennedyju, te posebno kod nas prevedene uspomene njegova brata Roberta o kubanskoj krizi.

[7] Herman Kahn and B. Bruce-Briggs, *Things to Come, Thinking about 70's and 80's,* The Macmillan Co., New York, 1972, str. 30—38.

rasta i njegovim ekološkim posljedicama; drugo, kao posljedica toga s jedne strane, te porasta suprotnosti između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju s druge strane, radikalna promjena u odnosima cijena sirovina i industrijskih proizvoda koja je nastupila posljednjih nekoliko godina; treće, kao posljedica promjene odnosa snaga u svijetu općenito i u samim razvijenim zapadnim zemljama posebno, te, četvrto, produbljavanja civilizacijsko-moralne, a u mnogim zemljama i društvene krize u visokorazvijenim zapadnim zemljama.

Privredni rast je poslije rata postao opsesija mnogih ekonomista u svijetu, i to, prije svega, onih u zapadnim zemljama.

Ovdje ne želimo spominjati ogromnu literaturu koja je o toj temi napisana kako u vezi s privrednim rastom zemalja u razvoju tako i, mada u nešto manjoj mjeri, s privrednim rastom visokorazvijenih zapadnih zemalja, te socijalističkih zemalja. Međutim, jedno je zajedničko toj literaturi: njen prvobitni optimizam i kasniji, manje ili više izraženi, pesimizam. To se u posljednje vrijeme možda i više odnosi na razvijene zemlje negoli na zemlje u razvoju, prije svega zbog sve većeg iscrpljivanja neobnovljivih sirovina i zagađenja ljudske okoline, što sve ide u takozvanu ekološku krizu.

Upravo se ekološko naličje poslijeratnog privrednog prosperiteta razvijenih zapadnih zemalja dosad svjesno ili nesvjesno zaboravljalo u velikom broju studija i političkih razmišljanja i rasprava o njemu. Poslužit ćemo se slučajem SAD, kao najekstremnijim, ali i najpoučnijim. U SAD je u razdoblju 1946—1970. godine zabilježen porast realnog bruto nacionalnog proizvoda od 126 posto uz porast stanovništva od oko 42 posto, ali je zato bio osobito natprosječan porast proizvodnje ovih proizvoda: nepovratnih soda-boca za 53.000 posto, sintetskih vlakana za 5.980 posto, žive koja se upotrebljava u proizvodnji klora (koji je, opet, važan za cijeli niz proizvoda kemijske industrije) za 3.930 posto, žive koja se upotrebljava u proizvodnji boja za 3.120 posto, kompresionih jedinica za aparate za kondicioniranje zraka za 2.850 posto, plastičnih materija za 1.960 posto, dušičnih gnojiva za 1.050 posto, kućanskih električnih aparata za 1.040 posto, bazičnih sintetskih organskih kemikalija za 950 posto, aluminija za 680 posto, klora u plinovitom stanju za 600 posto, električne energije za 530 posto, pesticida za 390 posto, drvene pulpe za 313 posto; zatim su tu: prijevoz sredstvima cestovnog saobraćaja za 222 posto, trajna potrošna dobra elektronske industrije (televizori i magnetofoni) za 217 posto, potrošnja goriva za motorna vozila za 190 posto i cementa za 150 posto.[8] Dakle, osobito brzo je porasla proizvodnja proizvoda koji posebno iscrpljuju neobnovljive prirodne izvore, koji znatno troše energiju (odatle tako visok porast proizvodnje električne energije), te oni koji posebno zagađuju ljudsku okolinu. Tako autor od kojega smo naveli gornje podatke s pravom zaključuje: „Tip privrednog rasta glavni je uzrok krize okoline i mentaliteta. Značajan dio misterija i zabune zbog iznenadne pojave te krize može biti uklonjen ako se ukaže, od jednog do drugog proizvoda koji zagađuje okolinu,

[8] Barry Commoner, *The Closing Circle*, Alfred A. Knopf, New York, 1971, str. 142.

kako je poslijeratna tehnološka transformacija ekonomije SAD proizvela ne samo mnogo publicirani porast od 126 posto bruto nacionalnog proizvoda nego i nivo zagađivanja okoline po stopi od oko deset puta bržoj od porasta društvenog bruto nacionalnog proizvoda."[9] Naravno da se može posumnjati u točnost ovako globalnih procjena. Ali kada bi omjer stopa porasta bruto nacionalnog proizvoda i nivoa zagađenosti okoline u SAD bio i upola manji od ovoga, to bi zahtijevalo alarmantni poziv na permanentnu uzbunu.

U vezi s tim treba napomenuti da pojedini marksistički teoretičari misle da je kapitalizam, odnosno kapitalistički način proizvodnje, umjesto u sve jače cikličke krize — koje su nakon rata, kako smo to gore naveli, vrlo ublažene, a koje je još prije više od stotinu godina analizirao i prognozirao K. Marx — na neki način zapao u jednu generalnu krizu, a to je — kriza ekološka. Tako G. Skirbek kaže da se sve veća ekološka kriza u kapitalističkim zemljama može „analizirati marksističkim terminima, ali u terminima revidiranim ekologijom, kapitalizam vodi samorazarajućim krizama, no ne onim predviđenim, već jednoj težoj: globalnoj ekološkoj krizi"[10].

Drugi, vrlo složen, kompleks suvremene krize u svijetu očituje se u zaoštravanju, s jedne strane, suprotnosti između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, a, s druge strane, u radikalnoj promjeni odnosa cijena sirovina i gotovih industrijskih proizvoda. Ukazat ćemo na one njegove vidove koji se kod nas ili ne zapažaju ili nedovoljno ističu, a koji su značajni za temu kojom se bavimo.

Naravno, ekološka problematika je akutna i za zemlje u razvoju, u prvom redu za one koje su prenaseljene, a koje, eventualno, pored toga ne raspolažu adekvatnim sirovinskim resursima. Ali ovdje o tome ne raspravljamo, mada ta problematika, zbog suvremene krize energije i sirovina za umjetna gnojiva u svijetu, za neke zemlje ima izuzetan značaj.

Zatim, ne želimo posebno ukazivati ni na mnoštvo faktora koji upućuju na postojanje neokolonijalizma, eksploatacije u ekonomskom pogledu i političke dominacije, o čemu se u nas dosta pisalo u stručnoj periodici, dnevnoj i tjednoj štampi i, osobito, u materijalu sa IV sastanka šefova država i vlada nesvrstanih zemalja u Alžiru, a koji upravo sada postaju sve poznatiji i u visokorazvijenim zapadnim zemljama, to jest koji na neki način vrlo brzo postaju dio njihove socijalne i političke svijesti (doduše, da li prave ili iskrivljene — to je već drugo pitanje).

U sklopu te problematike želimo ukazati, prije svega, na slijedeće: sve veći jaz između porasta proizvodnje i sporijeg porasta eksploatacije neobnovljivih sirovina, odnosno sve jasniji izgledi za njihovo ranije ili kasnije iscrpljivanje, kao i sporiji porast proizvodnje hrane u nekoliko posljednjih godina od porasta svjetskog stanovništva, doveli su posljednjih nekoliko godina do vrlo velikog skoka cijena, naročito nekih sirovinskih i prehrambenih proizvoda.

---

[9] Isto, str. 146.

[10] Gunar Skirbek, „Ekologija i marksizam", predavanje održano na Korčulanskoj ljetnjoj školi, „Gledišta", br. 10/1972, str. 1285.

TABELA 3

Indeks promjena svjetskih cijena prehrambenih proizvoda i industrijskih sirovina prema stanju od 16. januara 1974. u usporedbi s prosjekom u 1970. godini (dolarski indeks)[11]

	Stanje 16. januara 1974.	Postotni porast prema stanju godinu dana ranije (to jest 15. januara 1973)
Prehrambeni proizvodi i industrijske sirovine	228,9	+58,8
Hrana	239,7	+53,5
Industrijske sirovine	215,6	+65,1
Od toga:		
prirodna vlakna	330,1	+48,3
metali	153,7	+77,5

Porast je doista vrlo velik, osobito kod hrane i prirodnih vlakana, ali i kod metala je uočljiv naročito u posljednjoj godini.

Indeks porasta svjetskih cijena prehrambenih proizvoda i industrijskih sirovina prema stanju od 16. januara 1974. u usporedbi sa 1963. godinom[12]

Prehrambeni proizvodi i industrijske sirovine	276,8
Hrana	286,0
Prirodna vlakna	244,5
Metali	373,9
Ostalo	278,1

Usporedba ovih dviju tabela pokazuje da cijene prehrambenih proizvoda i industrijskih sirovina rastu uglavnom poslije 1970. godine, dok su cijene metala već ranije bilježile tu tendenciju, tako da su metali u usporedbi sa stanjem prije 11 godina najviše poskupjeli.

U takvoj situaciji je upravo čudno kako je cijena nafte još 1970. godine, o čemu smo ranije govorili, bila tako niska. I zato su izbijanje rata na Bliskom istoku u oktobru 1973. i s njim djelomično povezano smanjenje proizvodnje nafte u svim arapskim zemljama (osim u Iraku) doveli do onoga do čega bi došlo u nešto dužem razdoblju da tih događaja i nije bilo. Taj je rat bio samo povod onome što se kasnije odigralo u međunarodnim ekonomskim i političkim odnosima. Međutim, zanimljivo je da kada je proizvodnja nafte na Bliskom istoku smanjena, gotovo nitko od svjetskih stručnjaka i političara, ni u arapskim ni u visokorazvijenim zemljama, nije predviđao tako drastične posljedice i na političkom i na ekonomskom planu. Bilo je predviđanja da bi tek oko 1980. cijena barelu nafte mogla biti oko 7, eventualno 10 dolara, ali da bi ona početkom 1974. mogla biti 11,40 ili, čak, 16 i 17, pa i 20 dolara, koliko su ponegdje njene aukcijske cijene iznosile, — to, jednostavno, nitko nije mogao ni da sanja.

[11] „The Economist", br. 6805 od 26. I — 1. II, 1974, str. 91.
[12] Isto, str. 91.

Takva je tendencija u prvom redu bila političke prirode. No, bez obzira na političke faktore, na organiziranost proizvođača, i bez obzira na ovakvu ili onakvu (javnu ili tajnu) organiziranost potrošača koja postoji, odnosno do koje može doći, u svjetskim privrednim odnosima vrijede zakoni tržišne ekonomije, ma kako oni deformirani bili većim ili manjim stupnjem oligopolnosti uopće ili oligopolnosti na tržištima pojedinih dobara. Prema tome, cijene će se i dalje mijenjati, pa nisu isključeni ni njihovi manji ili, štaviše, i veći padovi, uključujući tu, možda, i naftu. Prognoze te vrste bile bi sasvim nesigurne. Ipak, jedno je, mislimo, sigurno: bez obzira na povremene, kraće ili dulje, manje ili, čak, i veće padove cijena pojedinih industrijskih sirovina ili prehrambenih artikala, vrijeme jeftinih prehrambenih artikala i industrijskih sirovina je prošlo.

Što se tiče zemalja u razvoju, neke od njih će od takve tendencije kretanja cijena industrijskih sirovina i prehrambenih proizvoda na svjetskom tržištu imati izvanredno velikih ili bar značajnih koristi, dok će se one zemlje koje tim sirovinama ne raspolažu i, pogotovu, one koje su prenaseljene naći u gotovo bezizlaznoj situaciji, ako se tu ne učine kakvi radikalni koraci da im se pruži pomoć, pomoć koja bi, uzgred rečeno, u prvom redu trebala pasti na teret razvijenih zemalja.

Što se tiče razvijenih zemalja, i to u prvom redu kapitalističkih (ali i socijalističkih zemalja istočne Evrope, mada u manjoj mjeri), one će, s jedne strane, morati da uspore stope privrednog rasta, a s druge strane će za iste količine uvoza industrijskih sirovina morati da povećaju količine robâ koje izvoze. To ponajmanje vrijedi za SAD, koje mogu postati energetski autarkične i koje su najveći svjetski izvoznik hrane. Za njih to, štaviše, može, poslije dvije-tri godine privrednih teškoća, postati podsticaj novog, bržeg privrednog rasta. Ali to vrijedi za zemlje zapadne Evrope (i to donekle različito), a ponajprije za Japan.

Međutim, baš ovdje se drugi značajan faktor sadašnje krize u svijetu, prije svega u razvijenim kapitalističkim zemljama (i iznad svega u defavorizovanim zemljama u razvoju, ali o čemu ovdje nije riječ), povezuje s onim trećim, a to je promjena odnosa snaga u suvremenom svijetu i općenito i, poglavito, u odnosima između samih razvijenih kapitalističkih zemalja.

Globalnu promjenu odnosa snaga u svijetu karakteriziraju tri bitna faktora: prvo, izrastanje SSSR-a šezdesetih godina u vojnu silu ravnu SAD, drugo, izlaženje NR Kine na azijsku političku scenu većma nego ranije i određeno povećanje njezinog utjecaja u drugim područjima svijeta, i treće, znatno povećanje značaja zemalja u razvoju, i zbog njihove snažnije i bolje povezanosti, i zbog toga što one, odnosno pojedine grupe tih zemalja bogate industrijskim sirovinama, postaju i vrlo važan činilac u svjetskim ekonomskim, a i političkim odnosima.

Ono što je za naša razmatranja naročito važno jesu promjene u odnosu snaga među samim razvijenim zemljama. I to prije svega na privrednom, ali s time djelomično povezano i na političkom planu.

Tako je, prema nekim računima, udio SAD u svjetskom bruto nacionalnom proizvodu pao od 39 posto u 1950. godini na 29 posto u

1973, dok je udio zemalja Evropske ekonomske zajednice u tom razdoblju (uključujući i Veliku Britaniju) porastao od 17 na 23 posto, a Japana od 1 posto na čak 9 posto.[13] Promjena odnosa snaga u ekonomskom smislu između Sjedinjenih Američkih Država i dva njihova najvažnija ekonomska rivala — zemalja Evropske ekonomske zajednice i Japana — bila je postepena, a s dramatičnom je snagom izbila na vidjelo krajem šezdesetih i, osobito, početkom sedamdesetih godina.

Od poslijeratnog Marshallovog plana i pomoći u obnovi Japana, preko takozvane gladi za dolarom, došlo je polako do prelaska od potcijenjenog dolara na precijenjeni dolar, što se počelo ogledati u sve većim deficitima platne bilance SAD, koja je već jako zabrinjavala J. F. Kennedyja. I tada, neposredno nakon njegove smrti, dolazi do pojačavanja američkog angažiranja u Vijetnamu s budžetskim hemoragijama reda veličine 20 milijardi dolara, pa i više. A tada dolazi i do čudnog paradoksa: mada privreda SAD upravo u šezdesetim godinama bilježi najduže razdoblje prosperiteta u svojoj historiji, sa stopama rasta iznad 4 posto godišnje (što je za jednu tako razvijenu zemlju u relativno dužem razdoblju bilo mnogo), tadašnji američki predsjednik Lyndon Johnson, angažiran, sem u vijetnamskom ratu, na provođenju cijelog niza mjera socijalne politike u svojoj zemlji, u smislu uvođenja i u SAD takozvane *welfare state* (države socijalnog blagostanja, koju propovijedaju evropski socijaldemokrati), odbija da ukalkulira troškove vijetnamskog rata u unutrašnje bilance SAD, što izaziva nagli skok inflacije u toj zemlji, a dio troškova toga rata se preko naglo poraslog deficita platne bilance SAD prevaljuje na druge zemlje, prije svega na Japan i zemlje zapadne Evrope, koje gomilaju sve veće rezerve sve snažnije obezvrijeđivanih dolara. Ali mada su već tada počele ozbiljne teškoće i u njihovim međusobnim političkim (dakako, i vojnim) odnosima, bila je to cijena američkog atomskog kišobrana nad tim zemljama, i održavanja američke vojske u njima, zapravo, cijena zaštite njihovog kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema sa strane najmoćnije kapitalističke zemlje svijeta.

Zbog neuspjeha u vijetnamskom ratu i zbog toga što je dobro znao da će teško izaći na kraj u pogledu savladavanja unutrašnjih i vanjskih privrednih tokova svoje zemlje koje je taj rat izazvao, Johnson odlučuje u martu 1968. godine da se ne kandidira za predsjednika SAD. Na jesenskim izborima te godine pobjeđuje Richard Nixon. Nixon je uvidio tendencije kretanja (koje su tada za SAD bile vrlo nepovoljne) i nastojao je da iz njih izvuče, u prvom redu, ono što je najkorisnije za SAD i, naravno, za kapitalistički poredak kako se on u toj zemlji historijski formirao.

Kada već razmatramo ekonomske odnose SAD sa svijetom u Nixonovoj eri, treba istaći da je on prvo pokušao, na različite načine, da privoli obogaćene partnere SAD da pomognu u rješavanju ekonomskih problema u kojima se ta zemlja u doba njenog postupnog dezangažiranja u Vijetnamu našla i u recesiji koja je otprilike naporedno u toj zemlji nastupila. Kada je vidio da dojučerašnji „klijenti", uostalom kao i on,

---

[13] Podaci prema uvodniku u časopisu „Economic Impact", A Quarterly Review, of World Economics, br. 3/1973, str. 2.

misle u prvom redu na vlastite interese, odlučio se na drastičan korak: u jesen 1971. uveo je 10-postotne dodatne takse na uvoz inozemne robe u SAD i ukinuo konvertibilnost dolara za zlato, te time srušio poslijeratni svjetski monetarni sistem zasnovan na ugovorima u BrettonWoodsu iz 1944. godine. Tadanji njegov sekretar za financije John Connally je na sastanku ministara financija u Londonu otvoreno iznio ekonomski aspekt Nixonove doktrine: „Mi imamo problema i mi ih dijelimo sa svijetom, upravo kao što smo dijelili naš prosperitet."[14] Na političkom planu, poteze Richarda Nixona, u kombinaciji s meternichovsko-bismarckijanskim tipom glavnog čovjeka za političke odnose sa svijetom Henryja Kissingera, treba promatrati u dva osnovna plana: odnosi s najvećim socijalističkim zemljama, SSSR-om i NR Kinom, i odnosi s razvijenim zapadnim zemljama.

Što se tiče SSSR-a i Kine, Nixon definitivno napušta sasvim dosljednu ulogu svjetskog žandara prema tim zemljama, odnosno prema pokretima u zemljama u razvoju koje bi one podupirale (što je, kako smo tvrdili, bilo važnije za vladajuće krugove u SAD od same konfrontacije sa tim dvjema zemljama). Umjesto krajnje negipkog, neselektivnog žandarmeriranja u svijetu, Nixon, uvidjevši relativno privredno, ali i vojno slabljenje svoje zemlje, s obzirom na znatno naraslu vojnu moć, osobito u oblasti atomskog naoružanja, SSSR-a šezdesetih godina, te na određeno jačanje i kineskog vojnog potencijala (koji je i ranije u obrani bio značajan, mada za ofenzivne akcije neadekvatan), odlučuje se za pregibljiviji, mekši, pa prema tome i nešto jeftiniji kurs. On je sam u tom pogledu bio vrlo jasan: „Deklarirana osnovica našeg konvencionalnog stava u šezdesetim godinama bio je takozvani princip dva-i-po-rata. Prema njemu bi vojne snage bile održavane za tromjesečnu isturenu prednju obranu NATO-a, obranu Koreje ili jugoistočne Azije protiv potpunog kineskog napada i za neke manje hitne situacije, i to sve simultano. Nivo snaga potrebnih za to nije nikada bio dosegnut. U naporu da uskladimo doktrinu i mogućnost, nismo izabrali ono što se najbolje može opisati kao strategija jednog-i-po-rata. Po tome, mi ćemo održavati u mirno doba snage opće namjene (to su konvencionalne snage — Đ. P.) adekvatne za sučeljavanje s velikim komunističkim napadom bilo u Evropi bilo u Aziji, pomažući saveznike protiv nekineskog udruživanja u Aziji i izlazeći na kraj s nekom hitnom situacijom drugdje".[15]

Već iz tog citata se vidi da Nixon vješto igra na sukobu SSSR—NR Kina. Mogućnost obrane od obje velike socijalističke države on uopće ne uzima u obzir. Prošla su vremena od korejskog rata, kada se o komunističkoj opasnosti govorilo kao o jedinstvenoj snazi i sprezi i kada je dugo vrijeme Truman-Achesonova administracija mislila da je korejski rat samo manevar za odvraćanje pažnje i snaga pred predstojeći sovjetski napad u Evropi. U kontekstu toga treba gledati i takozvanu Nixonovu guamsku doktrinu, izloženu u vezi s načinom rješavanja vijet-

---

[14] James Chace, *A World Elsewhere, The New American Foreign Policy*, Charles Scribner Sons, New York, 1973, str. 63.

[15] Richard Nixon, *U. S. Foreign Policy for the 1970's. A New Strategy for Peace*, US Government Printing Office, 18. februar 1970, str. 128—129.

namskog problema, ali je ona imala i općenito značenje prije svega za zemlje u razvoju koje nemaju socijalističke sisteme. Nixon je tada izjavio da će pružati samo vojnu, ekonomsku i logističku pomoć, i to jedino onim zemljama (zapravo, njihovim vladajućim klasama) koje su spremne da se same bore protiv vanjske ili unutrašnje takozvane komunističke subverzije. Tako je ideju žandarmstva SAD u obrani reakcionarnih feudalnih, polufeudalnih ili korumpirano-kapitalističkih režima u zemljama u razvoju, ostavio diskrecionoj ocjeni vlade SAD, ne obavezujući se, dakle, kao Eisenhower, da će intervenirati u svakom slučaju neposredne ili posredne „komunističke opasnosti", ili kao John Kennedy, koji je u svom napisanom ali neodržanom govoru, prije nego što će biti ubijen u Dallasu, svima jasno dao do znanja šta misli ovom rečenicom: „Mi ćemo stajati kao čuvari na zidovima svjetske slobode."[16]

Takva vanjska politika SAD, nazovimo je politikom realističnijeg i lukavijeg žandarmstva svjetskog kapitalizma, posebno onoga u samoj toj državi, ali i u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama u svijetu, bila je, naporedo s realističnijom, ali zato u svojoj sferi utjecaja i čvršćom politikom SSSR-a krajem šezdesetih i, osobito, početkom sedamdesetih godina, osnovica onoga što je nazvano *détentom*. Usprkos tome što je rivalstvo dviju supersila u područjima u kojima je opasnost njihova sukoba manja i dalje ostalo, šanse za sukob u vitalnim zonama njihovih interesa, za sukob koji bi jedino i mogao dovesti do globalne njihove konfrontacije, smanjene su. Slično se nešto, mada u drugačijoj, zapravo, kvadrilateralnoj kombinaciji vojno-političkih i ekonomskih snaga, dogodilo na Dalekom istoku i *détentom* između SAD i NR Kine, što je sa sobom povuklo promjenu odnosa i Japana prema toj zemlji, te je izazvalo i niz drugih promjena u političkim odnosima u tom području svijeta.

S toga stajališta, može se reći da je Nixonova politika, kao i Brežnjevljeva i Ču En Lajeva politika, posljednjih godina smanjila opasnost općeg sukoba u svijetu i dovela do znatnog popuštanja u međunarodnim odnosima. Zatim, mada su SAD u međuvremenu privredno relativno oslabile, a također su i u vojnom pogledu oslabile u određenoj mjeri u kojoj su SSSR i, nešto manje, NR Kina snažnije vojno jačale, činjenica je da je takva politika spasila SAD od gotovog srljanja zemlje u nerazmrsive vojno-političke komplikacije u koje je bila uvučena u razdobljima Kennedyjeve i Johnsonove administracije, sa svim kriznim ekonomsko-socijalnim posljedicama koje su iz toga proisticale. Prema tome, ona se može ocijeniti i kao jedna od relativno uspješnih antikriznih mjera opće politike vladajućih krugova SAD u razdoblju od 1968. godine do danas.

Međutim, ponovno dogovaranje svjetskih snaga u odnosu trokuta SAD—SSSR—NR Kina pojačalo je kriznu situaciju u odnosima SAD s drugim razvijenim kapitalističkim zemljama, u prvom redu sa zemljama EEZ i Japanom. U opisivanje tih kriznih stanja i njihovih oscilacija ovdje ne možemo ulaziti, već ih možemo samo naznačiti. Na primjer, te zemlje su se počele pitati u kojoj će mjeri SAD nametati njima svoje privredne i vojne interese bez onog stupnja respekta kakav su, teorijski vrlo rječito, a praktički ipak manje osjetljivo, pokazivale u vremenu

[16] James Chace, cit. izd., str. 9.

hladnog rata, odnosno visokog stupnja karakteristične ideologiziranosti međunarodnih političkih odnosa u to vrijeme, kada se na Zapadu polazilo od manihejanske filozofije dobra (takozvane slobodne zemlje) i tobožnjeg zla (socijalističke zemlje). Nešto zbog potreba za učvršćenjem vlastite sigurnosti, a nešto zbog vlastitih interesa, te su zemlje počele (i opet oscilatorno, ne uvijek sigurno i smišljeno) mijenjati svoje odnose prema SSSR-u (prvo Francuska, pa onda SR Njemačka takozvanom istočnom politikom Willyja Brandta, te nešto opreznije, zbog kineskog faktora, i Japan), kao i prema zemljama u razvoju (mada u manjoj mjeri nego prema socijalističkim zemljama, u uvjerenju da u njima njihove dominantne pozicije, tamo gdje ih imaju, ne mogu biti ugrožene). Naravno, pri tome je sukob sa još uvijek vrhovnim protektorom kapitalističkog svijeta bivao uvijek oštar kada su SAD mislile da pojedine od tih zemalja suviše samostalno uređuju svoje odnose sa socijalističkim zemljama (na primjer, u određenim momentima u vrijeme provođenja u djelo Brandtove istočne politike) ili kada im počne suviše konkurirati u njihovoj dominantnoj ekonomskoj poziciji u nekim dijelovima svijeta (na primjer, slučaj japanskog ekonomskog prodora u neke zemlje Latinske Amerike, što je za tu zemlju bilo od vitalne važnosti).

Međutim, ono što se dogodilo od jeseni 1971. godine, kada je ukinuta konvertibilnost dolara, i pogotovu ono što se događalo za vrijeme oktobarskog rata 1973. na Bliskom istoku i nakon njega, posebno je ukazalo na krizno stanje odnosa između SAD i drugih razvijenih kapitalističkih zemalja. Sve kaotičnije stanje u međunarodnim ekonomskim odnosima izazvano ukinućem konvertibilnosti dolara imalo je za posljedicu toliko obezvrijeđenje dolara prema stvarnim odnosima prosječne produktivnosti rada u SAD i drugim razvijenim kapitalističkim zemljama da je izvanredno pojačalo konkurentsku sposobnost američke privrede na svjetskom tržištu. Bila je to neka vrsta generaliziranog dampinga američke robe prema robi drugih razvijenih kapitalističkih zemalja. Međutim, nagli skok cijena sirovina, a u prvom redu nafte, krajem 1973. i početkom 1974. još jače je potakao nesuglasje u potcijenjenosti dolara i precijenjenosti valuta ostalih razvijenih kapitalističkih zemalja, budući da je inflacija troškova (s obzirom na relativnu autarkičnost privrede SAD u pogledu energije) znatno sporija u privredi SAD od one koja je nastala, odnosno koja će nastati u privredi zemalja zapadne Evrope i Japana. Doduše, reakcija na to bila je naglo povišenje kursa dolara početkom 1974. godine, čemu su SAD opet parirale dizanjem zabrane na odliv kapitala iz SAD, što je onda — bar u času dok je pisan ovaj rad — dovelo do reverzibilnosti te tendencije. Očito je da dramatično popravljanje relativne konkurentske sposobnosti američke robe na svjetskom tržištu vlada SAD nije htjela ugroziti. Rezultat toga osjetnog pogoršavanja u ekonomskim odnosima SAD i drugih razvijenih kapitalističkih zemalja može biti ili vraćanje na pravila igre koja će nametati ta država, dakle pod njenu, možda nešto prerušeniju, ekonomsku dominaciju u usporedbi s onom koja je postojala u poslijeratnom razdoblju, ili pak pokušaj pojedinačnih ili regionalnih obrana od takve dominacije, što bi

moglo izazvati opasnu disrupciju privrednih tokova među njima i krizu u svjetskim privrednim odnosima, koja bi po nekim svojim karakteristikama mogla biti slična onoj iz tridesetih godina, a po posljedicama, s obzirom na veću međusobnu povezanost razvijenih kapitalističkih zemalja nego u tom razdoblju, još i gora.

Četvrto područje krize u razvijenim kapitalističkim zemljama je kriza u društveno-ekonomskim odnosima i u osnovnom vrijednosnom sistemu toga poretka, onako kako se on ogleda u stavovima, mišljenjima, pa sve više i akcijama i širokih narodnih slojeva i jednog dijela, negdje manjeg, a negdje većeg, njegovih vladajućih slojeva ili, kako se to ponekad kaže, *establishmenta*. Zapravo, krize gore opisane u navedenim trima momentima postaju još oštrije u svjetlosti ovog četvrtog područja, najvažnijeg za budućnost kapitalističkog društveno-ekonomskog i političkog sistema u tim zemljama.

Mislimo da se osnovni vid krize u društveno-ekonomskim odnosima u kapitalističkim zemljama izražava kroz cijeli niz promjena koje su poslijeratni ubrzani tehnički progres i privredni razvoj unijeli u osnovne ekonomske i društvene mehanizme funkcioniranja suvremenih kapitalističkih društava. Vrlo brzi naučno-tehnički progres je do krajnjih granica doveo parceliranje i specijaliziranje ljudskog rada u razvijenim kapitalističkim zemljama, jer je to upravo i osnova supermehanizacije i automatiziranja proizvodnih procesa u sklopu kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa, u svim onim djelatnostima gdje je to bilo moguće provesti. Popratna pojava toga procesa bila je izvanredna koncentracija proizvodnje i centralizacija kapitala u djelatnostima u kojima je automatizirana proizvodnja najdalje prodrla, a prije svega u najvećem broju grana u oblasti industrijske proizvodnje, ali i u jednom dijelu uslužnih djelatnosti. Tako su u SAD 333 industrijske korporacije, sa vrijednošću osnovnih sredstava iznad 500 milijuna dolara, držale u svojim rukama 70 posto osnovnih sredstava industrije SAD.[17] Stupanj koncentracije, osobito u industrijskoj proizvodnji, nešto je niži u drugim kapitalističkim zemljama od onoga u SAD, ali tendencija kretanja je u smislu oponašanja onoga što se u SAD dogodilo. Tako je došlo do sve veće prevlasti ogromnih poduzeća, u većini slučajeva takozvanih višenacionalnih ili nadnacionalnih kompanija, u privredama razvijenih kapitalističkih zemalja.

Te gigantske kompanije su svojom snagom i svojom poslovnom politikom izazvale bitne deformacije u ekonomskom mehanizmu kapitalističkih privreda: različnim metodama one manipuliraju tražnjom građana (u prvom redu agresivnom ekonomskom propagandom), diktiraju cijene sirovina, prije svega onih koje dolaze pretežno iz zemalja u razvoju, provodeći tako na specifičan način njihovu eksploataciju i slično. Kako u poslovnoj politici tih poduzeća sve veću prevlast imaju menadžeri, odnosno, kako ih J. K. Galbraith naziva, tehnostrukture, to oni,

[17] John Kenneth Galbraith, *Economics and The Public Purpose*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1973, str. 43.

uz uvjet da osiguravaju prihvatljiv nivo rentabilnosti za akcionare, u prvom redu nastoje da što više ojačaju svoj položaj povećanjem poduzeća, pa onda maksimiraju proizvodnju, a ne kao što se to, obično, u manjim kapitalističkim poduzećima čini, putem profita. Međutim, to ima za posljedicu, s jedne strane, upravo patološko forsiranje proizvodnje proizvoda koji često imaju marginalnu ili nemaju gotovo nikakvu upotrebnu vrijednost za potrošače, a, s druge strane, baš ponajviše doprinose daljem pljačkanju neobnovljivih prirodnih izvora i zagađivanju ljudske okoline.

Velika kapitalistička poduzeća svojom poslovnom politikom (ali i utjecajem na vlade kapitalističkih zemalja) potiču i deformaciju socijalnih odnosa. To se tiče i radničke klase, kao i drugih klasa i slojeva tih zemalja. Zahvaljujući svom monopolnom i oligopolnom položaju na tržištima tih zemalja, ona uspijevaju da porast najamnina, preko porasta cijena, uvelike prebace na potrošače, dok sitni i srednji kapitalisti i sitni robni proizvođači to mogu učiniti u mnogo manjoj mjeri. Uslijed toga je i prosječni nivo dohodaka u granama koje su pod dominacijom gigantskih poduzeća znatno veći od dohodaka radnika u drugim djelatnostima. U SAD je, na primjer, prosječna najamnina u proizvodnji trajnih potrošnih dobara, u kojima gigantske korporacije dominiraju, 1971. godine iznosila 3,80 dolara na sat, a u proizvodnji predmeta neposredne potrošnje prosječna najamnina po satu rada iznosila je 3,26 dolara, u uslužnim djelatnostima (gdje je utjecaj velikih poduzeća vrlo mali) 2,99, u trgovini na malo 2,57, a u poljoprivredi, u kojoj je njihov utjecaj još manji, svega 1,48 dolara.[18] U drugim kapitalističkim zemljama događa se slično.

Zatim, kako velika poduzeća osiguravaju neusporedivo najveći dio investicionih ulaganja autofinanciranjem, to onda anticikličke mjere vladine ekonomske politike na njih najmanje djeluju. Tako su onda gigantska kapitalistička poduzeća jedan od najvažnijih izvora inflacije u razvijenim kapitalističkim zemljama, koja je trajno prisutna u poslijeratnom razdoblju u njima, s tim što su njene stope udvostručavane, pa čak i utrostručavane početkom sedamdesetih godina prema pedesetim i šezdesetim godinama. To, onda, znači da se teret inflacije prebacuje na slabije plaćene slojeve radničke klase, ali i na sitne robne proizvođače (farmere, to jest seljake, zanatlije, vlasnike malih uslužnih radnji), te na sitnu i dio srednje buržoazije, što utječe na klasne sukobe u kapitalističkim zemljama, koji izbijaju ne samo na relaciji radnička klasa—buržoazija, već i na relaciji sitnih robnih proizvođača i sitne buržoazije s krupnom buržoazijom, odnosno njihovim gigantskim korporacijama.

Naročito su teške posljedice djelovanja krupnih kapitalističkih poduzeća, odnosno takozvanih višenacionalnih kompanija, u zemljama u razvoju. Međutim, to djelovanje je kod nas prilično rasvijetljeno u stručnoj periodici i dnevnoj štampi, tako da se ovdje ograničavamo samo na njegovo registriranje.

[18] Isto, str. 132.

Kriza u osnovnim vrijednostima razvijenih kapitalističkih država počela je da se javlja već negdje sredinom šezdesetih godina, negdje prije, negdje kasnije, a značajnije je, pa ponegdje, za kapitalistički društveno-ekonomski i politički sistem, i prijeteće dimenzije dobila u proteklim godinama ovoga decenija, s tim što su, izbijanjem energetske krize i teškoće rasta upravo u sadašnjem trenutku, negdje dobile gotovo eksplozivni karakter.

U vrijeme dok su stope rasta bile visoke i kada se još moglo govoriti o nepomućenim budućim izgledima za prosperitet neokapitalizma, odnosno superkapitalizma, ta je kriza bila kriza stavova, mišljenja, kriza prevladavajućeg socijalno-psihološkog mentaliteta u tim zemljama, ali je kasnije, pogotovu u nekim od njih, prerasla u pravu socijalnu krizu, krizu karakteriziranu sukobom između vladajućih klasa i slojeva i onih kojima se vlada, odnosno između eksploatatora i eksploatiranih.

Kriza u stavovima i mišljenjima jednog dijela građana razvijenih kapitalističkih zemalja, otvorena još u fazi prosperiteta kapitalizma, nastala je i kao rezultat egzistencijalnog pogoršanja, dakle pogoršanja u ontološkom smislu položaja širokih narodnih slojeva i nekih predstavnika vladajućih slojeva koje je sa sobom nosio takav tehničko-tehnološki i privredni razvoj: otuđenost rada, i u socijalnom i u psihološkom smislu, sve veća specijalizacija poslova, automatizacija procesa proizvodnje, sve širi prodor beskrajnih vrpca u procesu proizvodnje, kriza gradova, sve veća otuđenost omladine i izgubljenost starijih generacija itd. Zbog toga nije ni čudno što su se nagli i iznenadni vanjski znaci takve krize uvelike pojavili u intelektualnim sredinama, u prvom redu na univerzitetima (kriza univerziteta u SAD u drugoj polovici šezdesetih godina, burni događaji na evropskim univerzitetima u razdoblju 1967—1969. i slično). To je onda navelo na pogrešan zaključak neke lijeve teoretičare, prije svega Marcusea i njegove sljedbenike, da revolucionarnu energiju traže isključivo u intelektualnim i socijalno odbačenim sredinama (lumpenproletarijatu, crncima i etničkim manjinama i slično). Međutim, ono što oni nisu vidjeli, to je mogućnost, a i vjerojatnost, da će se ta kriza, pogoršanjem socijalno-političkih uvjeta života, nužno prije ili kasnije početi širiti i na radne mase, što se u posljednje vrijeme i počelo događati u mnogim zemljama: u Velikoj Britaniji, Italiji i Japanu, a donekle i u SR Njemačkoj, gdje je ljevica osvojila većinu univerziteta u toj zemlji i tako ugrozila obrazovanje buduće elite u smislu njene svjesne ili nesvjesne privrženosti neokapitalističkim društveno-ekonomskim strukturama i njihovoj ideologiji.

Međutim, i u onim zemjama u kojima psihološko-socijalna kriza nije tako uočljiva ili u kojoj je ona, površno posmatrano, jenjala (na primjer, u SAD, u kojima su nemiri na univerzitetima prestali), ona je i dalje prisutna. U tim zemljama to je, zapravo, neka vrsta puzeće krize (*criping crisis*, analogno *criping inflation)*, jer ona nagriza i podlokava sve više osnovnu, kako ju je Max Weber nazvao, protestantsku etiku rada, nastojanja za što većim uspjehom i postignućima, u sklopu privatnovlasničkog sistema, što je osobito karakteriziralo zemlje u kojima je

kapitalizam i postigao najveće privredne rezultate, a to su SAD i druge anglo-saksonske zemlje, zemlje sjeverne Evrope, te protestantska područja Njemačke i Holandije, pa čak, ako hoćemo, i dio Francuske — ako se misli samo na onu prilično malobrojnu njenu protestantsku elitu. Ekološka kriza, sve veća otuđenost, socio-psihološki problemi suvremenih visokorazvijenih kapitalističkih zemalja izazivaju sumnju u opravdanost i perspektivu potrošačkog društva, profitnog motiva i takozvanog *Leisting Prinzipa*, principa efikasnosti i racionalnosti (doduše, građanske, buržoaske) koji u njegovim osnovima počiva. Te zemlje stoga traže izlaz u sklopu toga društva, ali sve više i van njega, kako bi se dali bar neki odgovori na probleme, dileme i zla koje ono sa sobom nosi. Baš u tome i jeste dubina te krize za vladajuće slojeve u tim zemljama, odnosno za one njihove dijelove koji su još uvijek dominantni, koji se boje ne samo temeljnog rušenja tog društva već i njegovih dubljih, nazovimo ih, strukturnih reformi.

Da takva puzeća kriza može dobiti oblike oštrog klasnog sukoba čak i u anglo-saksonskim zemljama, pokazuje kriza u kojoj se našla Velika Britanija 1973, a osobito početkom 1974. godine. Ta je kriza dovela zemlju na rub gotovo pravog klasnog rata, nezabilježenog u njoj od 1926. godine.

Zatim, što je još zanimljivije, takva se kriza dogodila u zemlji koja je poslije vrlo niskih stopa privrednog rasta šezdesetih godina, počela bilježiti više stope rasta posljednjih nekoliko godina i čak imala, i uz energetsku krizu (zbog relativno velikih rezervi nafte u Sjevernom moru koje će skoro početi eksploatirati), dobre izglede da u narednim godinama postiže bolje rezultate u usporedbi s nekim drugim svojim evropskim partnerima.

I dok se latentna socijalno-psihološka kriza Velike Britanije, a eventualno i drugih nordijskih i anglo-saksonskih zemalja, pretvara u klasični sukob eksploatatora i eksploatiranih, ona je u razvijenim zapadnim zemljama latinskog kulturno-religioznog kruga, pretežno i u eri prosperiteta neokapitalizma, imala u većoj ili manjoj mjeri takav karakter. To prije svega vrijedi, na primjer, za Italiju, Španjolsku i Portugal, a da se o nekim razvijenijim i, osobito, manje razvijenim latinskoameričkim zemljama i ne govori, ali donekle i za Francusku, Belgiju i katoličke dijelove SR Njemačke. I dok je u nekima od njih ta kriza povremeno bila žestoka (na primjer, u Italiji) ili neprekidno pojačavana vojnim fašistoidnim diktaturama (na primjer, u Španjolskoj i većem broju zemalja Latinske Amerike), u uvjetima pogoršavanja ekonomskog položaja tih zemalja, zbog očekivanog usporavanja stopa privrednog rasta, ona može postati mnogo oštrija i stalna.

Toga su svjesni vladajući krugovi tih zemalja (a donekle i u Francuskoj, pa možda i u dijelovima SR Njemačke), te odatle i sve naglašenija nervoza među njima i spremnost da se prilično olako pribjegava autoritarnijim pokušajima „rješenja" tih kriza, odnosno onih koje će, vjerojatno, u nekim od tih zemalja i nastupiti.

Društveno-socijalna kriza u Japanu je posebne vrste. U prvom redu zbog toga što se Japan, s obzirom na sociološku strukturu te zemlje i

vrijednosne sisteme njenog stanovništva, ne može izjednačiti ni s protestantskim ni s katoličkim razvijenim zapadnim zemljama. Ukratko, moglo bi se reći da je ta zemlja neka vrsta simbioze feudalnih klasnih struktura s onim kapitalističkim, struktura koje su se pretvorile u nekakav specifični oblik paternalističkog kapitalizma.

Međutim, i u fazi visokog privrednog prosperiteta koji je Japan postigao, kao nijedna zemlja u dosadašnjoj privrednoj historiji u razdoblju od gotovo četvrt vijeka, kriza je tinjala i u japanskom društvu. S jedne strane, dominantni sinoidni karakter kulture i civilizacije nije se suviše lako sprođivao s etikom i pravilima kapitalizma i takozvane političke demokracije (koja u Japanu praktički nije ni funkcionirala, već je bila neka vrsta legitimacije zadržavanja na vlasti reprezentanta japanskih kapitalističko-tehnokratskih slojeva, to jest Liberalne partije Japana), a, s druge strane, eksploatacija japanskih radnika bila je znatno snažnija od eksploatacije radnika u drugim razvijenim kapitalističkim zemljama na tom stupnju razvoja, što je paternalistička struktura japanskog društva omogućavala. Zbog toga su i uvjeti života širokih slojeva Japanaca znatno lošiji nego širokih slojeva u drugim kapitalističkim zemljama na tom stupnju razvoja (na primjer, znatno manji stambeni prostor po stanovniku, duži radni tjedan, kratki godišnji odmor, lošija prehrana, sasvim loši urbani uvjeti života za većinu stanovnika). Nezadovoljstvo takvim položajem širokih narodnih slojeva, u prvom redu radničke klase Japana, bio je razlogom izrazitom jačanju japanske Socijalističke i, osobito, Komunističke partije, koje je zabilježeno posljednje godine. Naravno, niže stope rasta koje će Japan u skorijoj budućnosti imati vjerojatno će krizu i tendencije jačanja ljevice osnažiti.

Ako je naše razmatranje iz drugog dijela ovoga rada u osnovi točno, a vjerujemo da je tome tako i pored neizbježnih uopćavanja, pa i shematizama, izazvanih, među ostalim, i ograničenošću prostora i svrhom ovoga rada, onda mislimo da iz njega proizlazi i jedan opći zaključak: poslije faze nesumnjivog poslijeratnog prosperiteta, kapitalizam, odnosno razvijene kapitalističke zemlje su sada počele zalaziti u vrlo kompleksne i raznovrsne krize, koje u jednom dužem razdoblju mogu, bar za društveno-ekonomske i političke poretke u nekim od tih zemalja, postati i oštrije. Međutim, ta kompleksnost krize traži znatno širi pristup marksističkih teoretičara njenom izučavanju. Pri tome je potrebno koristiti se instrumentarijem marksističko-ekonomske, sociološke, politološke i filozofske analize i kritike, ali i cijelim nizom naučnih dostignuća do kojih su došli suvremeni građanski sociolozi, politolozi, ekonomisti i filozofi, bez obzira na to da li se oni ponekad smatraju ili ne smatraju marksistima ili, bar, ljevičarima, ukoliko te analize pomažu kompleksnijem i dubljem sagledavanju vrlo složenih procesa koji se danas događaju u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama.

Naravno, analiza ne može biti sama sebi ciljem. Ona treba da posluži onim socijalnim snagama i pokretima u samim kapitalističkim zemljama koji treba i mogu da izvedu duboke društvene preobražaje u njima. Preobražaje koji, prije ili kasnije, treba da predstavljaju doprinos tih zemalja u razvoju izgradnje socijalizma, kao izraza konkretnih društveno-ekonomskih, kulturnih i drugih specifičnih uvjeta u kojima će se borba za socijalizam, odnosno za duboke društveno-ekonomske preobražaje u tim zemljama, razvijati. Zahvaljujući krizi u razvijenim kapitalističkim zemljama, te su šanse danas mnogo veće od onih u pedesetim i šezdesetim godinama ovoga vijeka.

Ljubomir Paligorić

STRATEŠKA PITANJA SOCIJALIZMA U „TREĆEM SVETU"

Nastojanje da se kritički sagledaju strategije socijalizma podrazumeva postupak složene analize neravnomernog razvitka društva i njegovih socijalnih snaga u celini, kao i pojedine zemlje i područja u kojima je formiran ili nametnut različit ekonomski i politički sistem i položaj u savremenoj strukturi svetskog kapitalizma.[1] Nasleđeni tipovi društvene proizvodnje i političko-pravne nadgradnje, zatim kultura, religija i osobeni načini života takođe utiču na različite objektivne i subjektivne uslove svake zemlje i područja. Uzeti u celini, zajedno s međunarodnim uslovima, ti činioci određuju strategije savremene borbe za socijalizam. A to znači — izbor sredstava i metoda kojima se vodi borba subjektivnih društveno-političkih snaga radi postizanja osnovnih, bitnih ciljeva u društvenom procesu.

Iz rečenog logično proizlazi da razmatranje strateških pitanja borbe za socijalizam, koji je ne samo svetski nego i višedimenzionalan proces, ne može biti zasnovano na apstraktnim sintezama koje polaze od „mo-

---

[1] Pomenuto nastojanje, međutim, nužno se suočava s mnoštvom teškoća, među kojima neke nisu, za sada, mogle biti prevladane. U literaturi gotovo da nema pokušaja da se istraživanjem Azije i Afrike, snagâ socijalizma koje u njima deluju i njihovih koncepcija, dođe do osnovnih karakteristika strategija socijalizma. Prikupljanje izvorne građe za takva istraživanja je otežano i traži višegodišnje angažovanje stručnjakâ različitih profila. Izuzetak su neki vidovi strategija socijalizma u Latinskoj Americi, koji su istraženi, kao i savremeni društveni procesi arapskog sveta i Crne Afrike. Azija i veći deo Afrike su u pomenutom smislu neistražena područja. Ozbiljan nedostatak izvora mora se, prema tome, imati na umu i prilikom čitanja ovoga teksta.

Zemlje u razvoju su, osim toga, toliko heterogene po svojim ekonomskim i socijalno-političkim svojstvima da ih je teško istraživati kao celinu. Čak i regionalan prilaz zahteva strogo uvažavanje različnosti. To otežava nastojanje da se strategije socijalizma generalizuju na regionalnom nivou. Osim toga, u njima deluju raznorodne socijalističke snage, od kojih su ovde uzete u razmatranje samo one osnovne. Na primer, trockističke i druge struje krajnje levice nisu bile predmet istraživanja iako one deluju u zemljama u razvoju.

Sem metodološkog problema, moraju se pomenuti i teškoće terminološke prirode, koje su još složenije. Pojam socijalizma tumači se različito. Iza njega je toliko različnih sadržaja koliko i političkih pokreta koji ga upotrebljavaju. Isti termin ne podrazumeva, znači, iste pojmove ili slične ciljeve.

To su neki od razloga zbog kojih ovaj tekst ne sadrži potpuniju analizu i sintezu strategija socijalizma u „trećem svetu".

dela" socijalizma, već samo na solidnim empirijskim istraživanjima koja prethode sintezi. To, takođe, znači da je za osmišljavanje strategije socijalizma potreban, pre svega, kritički odnos prema konkretnoj stvarnosti, a zatim i prema teoriji i praksi prethodnih revolucionarnih ostvarenja sa drugog tla i proteklog vremena. Drugim rečima, stvaralačka revolucionarna praksa, u borbi za socijalizam, ne može biti mehanička primena tuđeg iskustva, jer različni uslovi traže originalne puteve za ostvarenje ciljeva koje socijalističke snage pred sebe postavljaju. Isto tako, može se reći da su sva dosadašnja revolucionarna ostvarenja, to jest autentični revolucionarni procesi, svagda do određenog stepena modulirali prethodno uopšteno iskustvo, a potvrđivali, kao zajedničko svima njima, opšte zakonitosti koje je formulisala marksistička teorija revolucije. Strategija i iskustvo taktike ispoljavaju se, znači, kao konkretizacija pomenute istorijske suštine. Baš zbog toga uopštavanje jedne strategije, s pretenzijama na univerzalnu primenu, ili kopiranje koje se zaklanja iza „modela" izrasta, po pravilu, u šablon koji negira prave sadržaje revolucije, koji izaziva „imunološke tenzije" i ne nailazi na odgovarajući odjek, već, naprotiv, na otpor, koji ne može biti prevladan međunarodnom institucionalizacijom pokreta i strategija.

Institucionalizacija i generalizacija strategija, koje su uprkos različnosti uslova primenjivane u međunarodnom radničkom pokretu u vreme staljinističke idejne, političke i organizacione koncentracije, nanele su u nerazvijenim zemljama prilično velike štete. Politička mimikrija je rađala dogmatizam, sektaštvo i učaurenost socijalističkih snaga, usled čega se mnoge nisu uspele afirmisati na sopstvenom nacionalnom tlu. Slična nastojanja, ispoljena u gerilskom pokretu kao jedinoj formi revolucionarne borbe, stajala su pojedine socijalističke pokrete u Latinskoj Americi mnogo žrtava i gubitak značajnih kadrova.

Na mogućnost takve štete Lenjin je, govoreći o ruskom revolucionarnom iskustvu, osobito o strategiji i taktici komunista u kolonijalnim i polukolonijalnim zemljama, često upozoravao. On je neprekidno isticao da se mora voditi briga o sopstvenim uslovima. Lenjin je selektivno prilazio strategiji socijalizma u vanevropskim zemljama, poštujući zakone društvenog razvitka, uviđajući da se pokret većine stanovnika zemaljske kugle, prvobitno usmeren na nacionalno oslobođenje, nužno okreće protiv kapitalizma i da „može imati revolucionarniju ulogu nego što to mi očekujemo"[2]. Zbog toga je Lenjin prvi zadatak video u borbi za oslobođenje od nacionalnog ugnjetavanja, borbi za nacionalno oslobođenje i političku emancipaciju. U toj se fazi nacionalno pitanje preplitalo s kolonijalnim, to jest s pravom na samoopredeljenje nacija. Viziju buduće revolucionarne borbe on je formulisao kao borbu za ekonomsku samostalnost i smatrao je težom. Na tom stupnju razvitka, Lenjin je predviđao mogućnost prerastanja buržoaskodemokratskih revolucija u socijalističke. Strategija koju je on predložio formulisana je na ovaj način: „Prvo, akcija nacionalno ugnjetenog proletarijata i seljaštva, zajedno s nacionalno ugnjetenom buržoazijom, protiv nacije koja ugnjetava. Zatim, akcija pro-

[2] V. I. Lenin, *Doklad o taktike RKP*, 5. ijulija, *Sočinenija*, IV, tom 32, str. 458.

letarijata ili njegovog svesnog dela u ugnjetenoj naciji, protiv buržoazije i svih onih koji nju slede u naciji koja ugnjetava."[3]

Kada čovek danas čita te redove ne može se otrgnuti utisku da je Lenjin, u stvari, anticipirao u osnovi razvoj antikolonijalne revolucije, čije je osnovno obeležje posle II svetskog rata bilo, pre svega, *nacionalna, politička emancipacija* (s izuzetkom Latinske Amerike — ona je svoju formalno-političku nezavisnost stekla pre više od jednog veka), koja danas prerasta u borbu za *ekonomsku emancipaciju od neokolonijalizma.* Međutim, Lenjin je, sem genijalne vizije revolucionarnog procesa, uvek bio protiv mehaničkog prenošenja strategije i taktike iz jednog središta na uslove drugih, različnih sredina. On nije trpeo oponašanje, odsustvo studioznih procena društvene stvarnosti, ali je uprkos tih njegovih upozorenja bilo dosta lutanja, pogrešnih procena i političkih poteza, čestih izmena „generalne linije", a samim tim i slabljenja uticaja socijalističkih snaga u mnogim zemljama. U stvari, tek je prihvatanje načela o mogućnosti različnih puteva u socijalizam, od sredine pedesetih godina, označilo priznanje pluraliteta strategija u borbi za socijalizam, koja se razvija u veoma različnim uslovima.

I

POSEBNO I OPŠTE U DRUŠTVENIM USLOVIMA „TREĆEG SVETA"

Postavlja se, prema tome, načelno pitanje: da li je moguće analizom veoma različnih socijalnih uslova, koji se ne mogu međusobno upoređivati, doći do generalizacije što bi sadržala zajednički imenitelj društvenih procesa u nedovoljno razvijenim azijskim, afričkim i latinskoameričkim zemljama, koje, uglavnom, obuhvatamo konvencionalnim pojmom „trećeg sveta"?[4] Tako postavljeno pitanje, na prvi pogled, sugerira negativan odgovor, i njega zaista i daju mnogi istraživači i analitičari „trećeg sveta", suočeni s nepremostivim metodološkim problemima komparativne analize. Istraživačkim postupkom, međutim, ipak se jasno dobijaju elementi posebnog i opšteg, zajedničkog, u mnoštvu različnih socijalnih uslova, ali tek na onom nivou sinteze kada se iz posebnog dolazi do teorijske apstrakcije. Ti elementi posebnog i opšteg u društvenoj stvarnosti zemalja „trećeg sveta" izuzetno su značajni za strategiju savremene borbe za socijalizam, koju ne shvatamo kao koordiniranu usmerenost svih socijalističkih potencijala ka *jedinstvenom cilju,* već kao društveno-istorijski uslovljenu, različitostima bogatu društvenu praksu, prožetu nekim posebnim i opštim karakteristikama, svojevrsnim elementima socijalizma kao svetskog procesa.

---

[3] V. I. Lenin, *O karikature na marksizam i ob ‚imperialističeskom ekonomizme', Sočinenija,* IV, tom 29, str. 209.

[4] Pojam „treći svet" ne odgovara, u stvari, društvenoj sadržini političkih procesa koji se razvijaju u pomenutim područjima. Njime se ti procesi izdvajaju od „prvog sveta" (kapitalističkog) i „drugog sveta" (socijalističkog) iako imaju karakteristike i „prvog" i „drugog".

Dosadašnja istraživanja pokazuju da u poređenju s drugim područjima, koja se istorijski, kulturno, društveno-politički i ekonomski mogu smatrati celinom, nedovoljno razvijene zemlje čine najmanje homogenu celinu. Evropa, osobito zapadna, ima mnogo više zajedničkog nego Azija, Afrika ili Latinska Amerika. Razlike među tim područjima su velike ne samo u pogledu istorijskog nastanka, prošlosti, kulture, tradicija, običaja, načina života nego i u pogledu karaktera društveno-ekonomskog i političkog sistema i razvitka. Nerazvijenost azijskih zemalja ne može se porediti s nerazvijenošću Crne Afrike. U poređenju sa njima, Latinska Amerika je razvijenije područje. U Africi ne postoji ni etničko, pa ni posebno jezičko i versko jedinstvo. Više kolonijalnih sila utisnulo je u njoj svoj pečat. Na različitom nasleđu kolonijalizma zemlje Afrike tek otpočinju da izgrađuju svoju državnost i da podižu nacionalnu privredu, čija je osnova agrarna, s „ostrvima" pretežno ekstraktivne industrije, u kojima sasvim prevlađuje inostrani kapital. Svojina nad zemljom još nije pretežno postala ni privatna, jer socijalna struktura ima za osnovu socijalne odnose plemenskog tipa. Nacionalna buržoazija se još nije oblikovala, a radnici sačinjavaju manje od 5 odsto ekonomski aktivnog stanovništva. Na takvoj osnovi se rađaju i odgovarajući problemi budućeg ekonomskog razvoja.

Latinska Amerika je, naprotiv, skup država slične istorijske prošlosti. Razlike u etničkoj strukturi stanovništva postoje, ali one ne daju pečat društvenoj celini. Prevlađuje jedan jezik i jedna vera. To su zemlje sa 150-godišnjom tradicijom državnosti i formalne političke nezavisnosti. Dostignut je relativno visok stepen socijalne diferencijacije, ali s karakteristikama neokolonijalističkih područja. Za klasnu strukturu latinskoameričkih zemalja bitno je postojanje anahronične zemljoposedničke aristokratije, koja je očuvala znatan stepen ekonomske moći i političkog uticaja, „poburžoazila" se u stilu života, ali ostala i antitezom savremenom i dinamičnom preduzetniku kapitalističke epohe. Buržoazija je nemoćna da sama preuzme vodeću ulogu u društvu, primorana je na kompromis, podelu uticaja u vlasti, podštapanje državom u zaštiti od inostranog kapitala. Radnička klasa, kojoj je babica bila inostrani kapital, razvijala se samostalnije od buržoazije, izrastajući u klasu društvene većine i već danas čini 40 odsto ekonomski aktivnog stanovništva. Po broju, ona već sada predstavlja 10 odsto proletarijata kapitalističkog sveta.

Latinska Amerika je, osim toga, među područjima „trećeg sveta" najbliža evropskom političkom iskustvu i kulturi, ali se od njih ipak dosta razlikuje. Mada većinu država na njenom tlu karakteriše monokulturni razvitak, neke su dostigle stepen poluindustrijskih država nedovoljno razvijenog kapitalizma zavisnog od metropola.

Azija, Afrika, arapski svet i Latinska Amerika jesu, znači, tek relativne celine različnih društvenih zajednica, koje nemaju istovetne društvene probleme. Specifičnosti nacionalnih uslova svakad utiču na puteve nacionalne i socijalne emancipacije, društveni preobražaj i borbu za socijalizam. Iz svega toga se može zaključiti da regionalne razlike (kao i među zemljama u sklopu regiona) ne dopuštaju generalizaciju društvenih problema, čak i ako utvrdimo zajedničke strukturne karakteristike,

prevlađivanju poljoprivrednog stanovništva, agrarne probleme u svima njima, imperativ bržeg ekonomskog razvoja itd.

Međutim, to je samo jedna strana njihove socijalne stvarnosti. Suštinu društvenih procesa, čak i kada uvažimo specifičnosti nacionalnih uslova, ne možemo objasniti a da ne ukažemo na ulogu koju je u njihovom dosadašnjem razvitku imalo svetsko kapitalističko tržište, kolonijalizam i neokolonijalizam. Kroz istoriju, kao i danas, Afrika, Azija i Latinska Amerika su glavna područja kolonijalne i neokolonijalne penetracije, imperijalističkog delovanja. Bilo da je prodirao mačem i krstom, bilo robom i kapitalom, imperijalizam je *bitno uticao* na celokupnu društveno-ekonomsku strukturu tih zemalja, ometajući njihove autohtone tokove. Pri tome on *nije radikalno menjao* zatečenu strukturu, već se njome *koristio* za svoje ciljeve. Imperijalizam nije razrešavao društvene suprotnosti, već ih je učinio još složenijim i težim, pogodovao je uporednom postojanju anahroničnih, istorijski nasleđenih i novostvorenih oblika privređivanja („privredni dualitet"), socijalnih grupa, odnosa i političkih oblika. S jedne strane, ostvarenom pljačkom i eksploatacijom kolonijalnih zemalja, kapitalizam je obezbedio uslove svog privrednog prosperiteta, a s druge je izgradio principe međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa, koji — posredstvom svetskog tržišta — stalno stvaraju sve veće razlike između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Savremeni kapitalizam je metode kolonijalističke eksploatacije danas zamenio neokolonijalističkim. U njih su utkane strukturne promene koje se vrše u samom kapitalizmu, nove dimenzije i forme međunarodne koncentracije i centralizacije kapitala, čiji su nosilac multinacionalne kompanije (nova uloga nauke i tehnologije, kretanje kapitala, delovanje monopola, odnos prema državi, udruženom radu itd.). Metodi nasilja nisu napušteni (Vijetnam, izraelska agresija, Čile). Nadopunjeni su savremenim sistemima ekonomskog pritiska, iznuđivanjem političkih ustupaka, kontrarevolucionarnim zaverama kojima se daje privid čisto unutrašnjih klasno-političkih sukoba, subverzijama itd. Modernizovan je sistem eksploatacije, koji se sve više zasniva na nejednakosti uslova privređivanja, izvozu tehnologije itd. Prihodi od profita i drugih dobiti iz privrede zemalja u razvoju premašuju godišnje inostrane investicije i pomoć, čime se, u stvari, vrši svojevrsna dekapitalizacija njihove privrede.

S naučno-tehnološkom revolucijom ostvarenom u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama nije prestao da postoji interes za prirodna bogatstva, naročito sirovinska, strategijska i energetska, iz zemalja u razvoju. SAD su i danas zainteresovane za desetine strategijskih sirovina iz tih zemalja. Bitka za njih traje s nesmanjenom žestinom. Težnja zemalja u razvoju da "uzmu natrag" svoja nacionalna prirodna bogatstva izaziva uznemirenje u kapitalističkom svetu. Energetska kriza, koja je to pokazala, samo je deo te uznemirenosti.

Bez obzira na to koliko savremeni kapitalizam, zahvaljujući gigantskim dostignućima naučno-tehnološke revolucije, osigurava prosperitet međusobnim ekonomskim prožimanjem, saradnjom, razmenom itd., taj se prosperitet ne može objasniti isključivo samim sobom, bez značenja

koje za njega imaju zemlje „trećeg sveta". Čileanska revolucija i kontrarevolucija (bitka za bakar) to potvrđuju, a potvrđuje to i ceo kompleks odnosa koji se tiču energetske krize.

Zemlje u razvoju su i dalje ostale najvažnije područje delovanja imperijalizma. One trpe najteže posledice od delovanja multinacionalnih giganata, odnosa cena, monetarnih kriza i finansijskih špekulacija. To je razlog više što se one ne mogu posmatrati izdvojeno, pa se i strategije socijalizma ne mogu zamisliti i ostvarivati ako bi zanemarile tu bitnu okolnost.

Nedovoljno razvijene zemlje su ostale podređen i zavisan, ali *i svojevrstan deo* složenog mehanizma savremenog kapitalizma.

Svaki korak ka izbavljenju iz toga sistema donosi sobom posledice koje ne ostaju bez reagovanja celokupnog sistema imperijalizma, bilo političkog bilo ekonomskog ili vojnog. Vojnostrategijski interes imperijalizma je zaokrugljen, njime je obuhvaćena svaka zemlja. Što je korak ka emancipaciji zemalja u razvoju veći, što su ekonomsko-strategijski resursi koji se oslobađaju u domaću korist značajniji — to je reagovanje imperijalizma preko raznih oblika kontrarevolucije snažnije.

Gotovo ni jedna se bitna promena u procesu empancipacije nerazvijenih zemalja ne ostvaruje bez sukoba s imperijalizmom koji je prisutan na nacionalnom i međunarodnom tlu. On je deo stvarnosti nerazvijenih zemalja. Proces društvenog preobražaja ne može izrastati isključivo iz „lokalnih" uslova, neke apstraktne stvarnosti nacionalnog tla, a da pri tome ne ugrozi osnovne uzroke neokolonijalističke eksploatacije, da ostavi neokrnjene interese imperijalizma.

Tako dolazimo do konstatacije da sličan položaj koji „treći svet" ima prema imperijalizmu i međunarodnom tržištu, a koji reprodukuje njegovu zavisnost, jeste onaj najmanji zajednički imenitelj koji sjedinjuje interese i borbu tih zemalja, postavlja u prvi plan strategije socijalizma antiimperijalistički karakter njihovih revolucija.

Ako prihvatimo dijalektičku međuzavisnost koja postoji između razvijenih i nerazvijenih i koja reprodukuje sve veće bogatstvo na jednoj i zaostajanje na drugoj strani, što se vrši posredstvom mehanizma međunarodnog tržišta, onda je iluzorno očekivati bilo kakve suštinske promene u sadašnjim odnosima bez promene takvih mehanizama. Teško je pretpostaviti, isto tako, da će ti mehanizmi biti napušteni dok god kapitalistički metodi i odnosi budu *osnova* svetskog sistema međunarodnih odnosa. Konferencija u Alžiru je izrazila suštinu tih problema i realne mogućnosti promena pri sadašnjem odnosu snaga, nastojeći da svest o položaju zemalja u razvoju i ogromnu njihovu potencijalnu snagu oživi i ojača solidarnom akcijom, učini ih polugom većeg uticaja i većih promena. Napori međunarodne zajednice da se sistemom pomoći ublaže pominjani problemi nisu doneli očekivane rezultate. To još više utvrđuje saznanje da u rešavanju složenog kompleksa međunarodnih ekonomskih odnosa socijalističke zemlje imaju veliku odgovornost i da su pozvane da ih rešavaju pre svih ostalih u ime budućnosti socijalizma. One, kao i sve druge socijalističke snage, ne mogu ostaviti da to pitanje rešava budući svetski sistem socijalizma, jer je reč o sistemu odnosâ što reprodu-

kuje nejednakost kojoj se i one same podvrgavaju, što se reperkutuje i na političke odnose među državama.

Društveno-ekonomske promene koje se razvijaju u zemljama u razvoju rešavaju, u stvari, dva međuzavisna i složena kompleksa protivrečnosti. Prvi je „unutrašnji", iako uvek ne proističe *isključivo* iz potrebe da se uklone anahronični ostaci dokapitalističkih odnosa. Neokolonijalizam je lice tih odnosa i predstavlja sistem barikada za transformaciju agrara, uklanjanje disproporcija u privrednoj strukturi (savremena privredna ostrva inostranog kapitala su u ekstraktivnoj i, delom, prerađivačkoj industriji, od kojih ova druga doživljava sve veći priliv moderne tehnologije i kapitala, a zaostala privreda je u domaćim rukama, bilo državnim bilo privatnim). Drugi kompleks protivrečnosti proističe iz „spoljnih" činilaca, to jest zavisnosti zemalja u razvoju od negativnih uslova realizacije njihovih nacionalnih proizvoda na međunarodnom tržištu.

Te su protivrečnosti stvarni i najčešći pokretač revolucionarnih preobražaja u zemljama u razvoju, koji neizbežno donose niz elemenata socijalne revolucije. Činjenica je da su zemlje koje su uspele da se oslobode okova neokolonijalizma otvorile puteve dubokih društvenih preobražaja. One su to ostvarile socijalističkom revolucijom (Severna Koreja, Severni Vijetnam, Kina, Kuba itd.).

Svaka revolucionarna promena, prema tome, osobito borba svesnih snaga za socijalizam, ne može biti dobijena ako prisno ne prožima nacionalno i međunarodno. Strategija socijalizma nikada ranije nije, kao danas, činila povezaniji skup posebnih, nacionalnih i opštih, međunarodnih uslova. Međunarodni činilac sve više dobija u značaju, a tu tendenciju marksistička teorija revolucije nije u odgovarajućoj meri razradila. *Taj značaj međunarodnih uslova povećava se prerastanjem socijalizma u svetski proces* To je, ujedno, i novi izvor krize jedinstva u međunarodnom radničkom pokretu.

II

RAZLIČITOST STRATEGIJA U BORBI ZA DRUŠTVENI PREOBRAŽAJ I SOCIJALIZAM

Društveni preobražaj i socijalističke tendencije u zemljama u razvoju ne mogu se tumačiti samo borbom političkih pokreta i sistema koji se rukovode naučnim socijalizmom. Takvim kriterijumom zanemarili bismo značajne društvene snage i realne društvene procese koji preobražavaju nerazvijeno društvo, negiraju ili odbacuju kapitalizam kao sistem i uključuju se mnogim svojim elementima u svetske socijalističke procese. Snage koje pokreću takve tokove znatno su složenije i šire i obuhvataju i masovne narodne pokrete, frontove, pa i vojne režime s nacionalnorevolucionarnom sadržinom i ideologijom.

Socijalistička misao nije još našla potpuno i zadovoljavajuće teorijsko objašnjenje takvih društvenih procesa u zemljama u razvoju. Zapaženo je da je njihova karakteristika nastojanje da se ubrza ekonomski

razvoj „preskakanjem“ dugih razvojnih etapa kroz koje je prolazio kapitalizam, i to sredstvima i metodima koje je donelo istorijsko iskustvo borbe za socijalizam. Jedno od takvih objašnjenja društvenih zbivanja u zemljama u razvoju dala je teorija o njihovom „nekapitalističkom“ putu razvoja. Ona je prihvaćena i u programskim dokumentima mnogih komunističkih partija (KPSS, izjavi 81 komunističke partije u Moskvi 1960, KP Čilea itd.). Ali ta teorija nije objasnila suštinu i karakter društvenih procesa koji se razvijaju u zemljama u razvoju, još manje odnos takvog puta i socijalizma. Zbog toga takozvani nekapitalistički put nije kao teorija široko prihvaćen, a ako i jeste, to je samo u značenju „preskakanja“ etapa u razvitku, a ne kao tumačenje karaktera samog preobražaja.

Socijalizam se u zemljama u razvoju ispoljava u različnim vidovima i oblastima društvenog života, shvata se i tumači na sasvim različne načine. Tamo gde još nije formirana radnička klasa i politički oblici njenog okupljanja (što ukazuje na stepen društveno-ekonomskog razvitka), vodeće društvene snage (koje se deklarišu socijalističkim) po pravilu su dosta udaljene od naučnog socijalizma. To, naravno, nisu jedini uzroci koji otežavaju prihvatanje naučnog pogleda na svet i materijalističko tumačenje istorije.

U Peruu, na primer, u procesu nacionalne, društveno-ekonomske emancipacije pribegava se merama koje menjaju društvene odnose, ukidaju privatnokapitalističku i uvode državnu i društvenu svojinu. Vladajući vojni režim nastoji da odlučivanje o pitanjima ekonomskog života postepeno vezuje za proizvođače, pre svega radničku klasu (projekt zakona o društvenoj svojini, sistem radničkog upravljanja itd.). On pri tome, za sada, odbacuje posredništvo i delovanje bilo kakve političke partije, u svom programu odbacuje i kapitalizam i socijalizam, ali je vrlo angažovan u antiimperijalističkoj borbi i pokretu nesvrstavanja. Karakteristike takvih društveno-političkih orijentacija još nisu dovoljno izražene. Prema nekim shvatanjima, one objektivno donose socijalistička rešenja za date uslove, premda se takvim ne deklarišu.

U zemljama u razvoju je, osim toga, poznato i rasprostranjeno takvo shvatanje „socijalizma“ koje ne prihvata njegove filozofske, socijalne i političke osnove, nego ga nadovezuje na domaću religiju i filozofiju, forme plemenske proizvodnje i društvene organizacije. „Socijalizam“ se tumači pre svega kao negacija kolonijalizma, kao teorija i ideologija ekonomskog razvoja, više kao funkcija, a manje kao cilj i društveni odnos.

Najzad, u zemljama u razvoju deluju brojni socijalistički pokreti s naučnim shvatanjem i razrađenom strategijom borbe za socijalizam. Oni su najviše prošireni u zemljama Azije i Latinske Amerike.

Socijalistička opredeljenja, znači, ne podrazumevaju uvek takvu usmerenost subjektivnih snaga koje kao cilj imaju uspostavljanje socijalističkog sistema i odnosa, nego socijalističkih sredstava i metoda za postizanje *istorijski uslovljenog društvenog cilja, koji je mogućan na datom stepenu razvoja.* Socijalizam je tu shvaćen kao strategija. Ne uvideti tu

razliku, znači zameniti sredstva sa ciljem. Takav *društveni preobražaj* ne mora imati *socijalistički karakter*, mada nesumnjivo vodi ka socijalističkoj budućnosti tih zemalja.

Tendencije socijalizma u Africi i na Bliskom istoku

Afrika i arapski svet su središnja (ne i jedina) područja takve društveno-političke orijentacije vodećih društvenih snaga. Oko 2/3 političkih partija Afrike izjašnjava se za socijalizam, no on je shvaćen na veoma različite načine. Većina njih odbacuje marksističku teoriju, filozofiju i socijalno-politički sistem, osobito shvatanje svojine, istorijske uloge radničke klase (ali ne uvek i klasne borbe, komunizam) itd. Te partije tumače socijalizam pretežno na osnovi domaće filozofije, religijskih shvatanja i običaja. Tako shvaćen „socijalizam" smatraju nužnim u rešavanju vitalnih problema afričkog društva: oslobađanju od neokolonijalne zavisnosti i imperijalizma, mobilizaciji masa u rešavanju problema opštedruštvenog razvitka itd. Pri tome te društvene snage insistiraju na svesti i sopstvenoj istorijsko-kulturnoj zajednici, i naročito na potrebi ubrzanog ekonomskog razvoja, orijentaciji na državnu intervenciju, zadrugarstvo, planiranje, koncentraciju svih resursa ka bitnim ciljevima ekonomske, društvene i političke emancipacije nacije.

U afričkim shvatanjima socijalizam nije, znači, shvaćen ni kao društveni odnos ni kao politički sistem. On je više načelo pravde, jednakosti, bratstva, antiimperijalistička negacija sistema ugnjetavanja i, pre svega, teorija razvoja. Idejno konfuzan i teorijski nepotpuno osmišljen, on ipak određuje političke programe, oseća se i u društvenoj praksi, više je težnja i podsticaj, orijentacija u tokovima međunarodnog života — mada je neodređen prema odnosima u društvenom sistemu, odnosno nije jasno definisan njegov stav prema oblicima kapitalističke proizvodnje, koji, iako nerazvijeni, ipak postoje.

Slično shvatanje socijalizma srećemo u mnogim arapskim zemljama. U Egipatskoj povelji nacionalne akcije se, na primer, kaže da treba „grupisati i organizovati osnovne nacionalne ekonomske potencijale, koristiti se dostignućima savremene nauke u službi investiranja i uspostaviti racionalno i efikasno planiranje".

Sirijsko shvatanje socijalizma povezalo je islam, arapski nacionalizam i probleme nacionalnog jedinstva u celinu, usmerenu takođe ka problemima ekonomskog razvoja u „socijalnoj pravdi". U alžirskom shvatanju socijalizma vrši se distanciranje od marksizma, ali se unosi izražena klasna dimenzija, prihvata se klasna borba, a seljaštvo smatra osnovnom snagom revolucionarnog preobražaja društva. Komponenta samoupravljanja i vezivanje masa za partiju ugaone su tačke njihove strategije, koja je konzistentnije osmišljena od drugih u tom području. „Desturovski socijalizam" Tunisa je, naprotiv, odbacio klasnu borbu, a shvatanje socijalizma je podređeno čisto pragmatskim ciljevima materijalnog preporoda i prevladavanja zaostalosti.

„Afrička", „mohamedanska", „islamska", „arapska", „empirijska", „pragmatska", „demokratska", „neodesturska" i sve druge koncepcije preobražaja koje se deklarišu kao socijalizam pre svega su sredstva za rešavanje veoma složenih zadataka društveno-ekonomskog preobražaja započetog antikolonijalnom revolucijom. One socijalizam shvataju kao funkciju teorije razvoja. Mora se, međutim, imati na umu sasvim nerazvijena ekonomska i socijalno-politička osnova iz kojih izrasta takvo shvatanje socijalizma, kao pokreta nacionalnog ekonomskog i kulturnog oslobođenja od kolonijalizma i neokolonijalizma. U takav pokret uključene su, uostalom, milionske mase, a bez njih nema revolucionarnih promena. To je *istorijski uslovljena društvena praksa, revolucionarna po sadržaju i po formi.* U borbi protiv imperijalizma ona se koristila istorijskim, kulturnim i duhovnim bićem toga sveta stvaranog vekovima. One subjektivne snage koje su naučno shvatanje socijalizma na ovom tlu prihvatile po evropskom, ali u isto vreme dogmatskom uzoru, koje su, znači, bile opterećene vankontinentalnim iskustvom, nisu bile kadre da se prilagode domaćim uslovima, te su zato ostale po strani u antikolonijalnoj revoluciji i, razumljivo, morale su biti neutralisane. Naučno shvatanje socijalizma biće u praksi tih zemalja prihvaćeno u onoj meri u kojoj se bude razvijala društvena svest i u kojoj ono pruži rešenje za osnovne protivrečnosti domaćih društvenih uslova.

Socijalizam na tlu Latinske Amerike

Latinska Amerika je najrazvijenije područje zemalja u razvoju. Duže od jednog veka ima formalnu političku samostalnost, koju je neokolonijalizam lišio stvarnog sadržaja. To je ishodište njene već duge tradicije borbe za ekonomsku emancipaciju. Socijalno-politička zbivanja su zato na tlu Latinske Amerike po sadržaju i društvenom značaju dublja nego u Aziji ili Africi, što je posledica protivrečnosti višeg stepena razvoja.

Latinska Amerika prolazi već duže vreme kroz duboku krizu celokupnog društveno-ekonomskog, političkog i institucionalnog sistema. U sadašnjem svom vidu, taj sistem nije kadar da rešava društvene protivrečnosti, naročito ne da osigura brži ritam ekonomskog rasta, da se oslobodi dominacije severnoameričkog kapitala, izvrši agrarnu reformu i preraspodelu dohotka. Zbog toga zemlje tog kontinenta potresaju revolucije i kontrarevolucije. Nemoćan da ih obuzda, sistem neokolonijalne zavisnosti pribegava vojnim diktaturama, koje danas vladaju u većini latinskoameričkih zemalja. Pobeda socijalističke revolucije na Kubi snažno je uticala na proces emancipacije toga dela sveta.

Krizu latinskoameričkog kapitalizma karakteriše *sazrela svest o nužnosti strukturnih promena.* Nju izražavaju dve osnovne idejno-političke struje (obe suočeljene sa još jakim snagama veleposedničko-kompradorskog konzervativizma, vezanog za severnoamerički imperijalizam): buržoasko-reformistička i revolucionarna. Prva teži modernizaciji kapitalizma i njegovom socijalnom „popravljanju", druga — radikalnoj iz-

meni samog društvenog sistema. Reformizam nije isključen ni u krilu revolucionarnog pokreta u taktičkom smislu, kao što u nekim buržoasko-reformističkim pokretima (demohrišćanski, peronistički itd.) srećemo taktičke mere revolucionarnog sadržaja. Obe struje, međusobno ideološki suprotstavljene, sadrže u sebi velike potencijale antiimperijalizma i antisevernoamerikanizma, bilo na osnovi nacionalne samozaštite bilo na klasnoj osnovi, koji se staču u jakom procesu emancipacije (definisanom kao „druga latinskoamerička revolucija"). Obe su složne u proceni da je severnoamerički neokolonijalizam glavna prepreka tom procesu.

I jedna i druga idejno-politička grupacija doživljava brojne krize. One su posledica vrlo sporog rešavanja društvenih protivrečnosti. Iz obe se izlučuju raznorazne grupe krajnje levice, koja se ideološki razlikuje od „klasične" krajnje levice (trockista), takođe aktivne na ovom tlu. Te levičarske grupe se sve karakterišu odsustvom idejno formiranih i teorijski zasnovanih pogleda na svet, nemaju sopstvenu viziju socijalističkog društva. Njihovi zahtevi se politički ne razlikuju od pomenutih osnovnih struja. Oni se, uglavnom, svode na koncepciju oružane borbe za vlast, što je sredstvo a ne cilj, a iz sredstva se ne može praviti politička teorija, još manje strategija socijalizma. Baš zbog toga što izviru iz krize koncepcijskih rešenja socijalističkih snaga, što su kritika njihovog mobilizma, oni imaju više odjeka u sredstvima informisanja nego stvarne revolucionarne snage u društvu.

Latinska Amerika ima duge tradicije borbe za socijalizam, već decenijama prisutne u oštrim klasnim borbama. Radnički pokret (koji se formirao još krajem 19. veka) pod znatnim je uticajem evropskih ideoloških strujanja. Najznačajniji politički pokret je komunistički (manje je razvijen socijalistički). Strategije socijalizma tih pokreta se u mnoštvu stavova poklapaju s onim u Aziji, što je samo delimično posledica sličnosti uslova (zavisnost od inostranog kapitala), a više njihove koncepcijske mimikrije prema međunarodnom centru pokreta u nedavnoj prošlosti.

U latinskoameričkim zemljama deluje, osim toga, snažan sindikalni pokret, čiji uticaj uveliko neutrališu razjedinjenost partija različite idejne opredeljenosti i njihova borba za primat. Međutim, naročito poslednjih godina, opaža se sve veća tendencija ka jedinstvu, političkom sadržaju zahteva nasuprot čisto ekonomskim revandikacijama i kritika sektaštva političkih partija. Kao celina, sindikalni je pokret u Latinskoj Americi značajna snaga socijalističkih društvenih težnji.

Strategija i taktika borbe za socijalizam bile su dugo uzrok razmimoilaženja u radničkom pokretu ovog kontinenta. To je imalo značajne ne samo političke već i organizacione posledice, koje su umanjile ukupne socijalističke potencijale. Danas su ta neslaganja uglavnom prevladana shvatanjem o različnosti puteva i uslova borbe za socijalizam. Međutim, razlike u shvatanjima i dalje postoje i mogu se grupisati oko osnovnih pitanja teorije revolucije[4]: njenog karaktera, objektivnih i subjektivnih

[4] Potanje o latinskoameričkim shvatanjima teorije revolucije vidi u: Dr Lj. Paligorić, *Političke doktrine levice u Latinskoj Americi*, IMRP, Beograd, 1972, str. 304—401.

uslova za društveni preobražaj, socijalnih subjekata revolucije i dilema o mirnom ili nasilnom putu ka vlasti, koju je naročito učinilo aktuelnom čileansko iskustvo.

Karakter revolucije

U osnovi bi se moglo reći da latinskoamerički komunistički i socijalistički pokret gradi svoju strategiju na shvatanju revolucije kao procesu sazrevanja ekonomskih, socijalnih i političkih pretpostavki za prelazak u socijalizam. Nekoliko pokreta u svojim programima određuje revoluciju kao „nekapitalistički put". Po svom sadržaju, latinskoamerički preobražaj (revolucija) ne smatra se socijalističkim, već narodnodemokratskim, antifeudalnim i antiimperijalističkim. Narodno jedinstvo u Čileu (koalicija levih partija) takođe nije u svom programu i praksi ocenjivalo čileanski preobražaj u protekloj etapi (1970—1973) socijalističkom revolucijom, premda je u dramatičnoj fazi krize i otvorenog klasnog sukoba 1973. godine Socijalistička partija istakla zahtev za potpunim osvajanjem vlasti.

Osnovno obeležje sadašnjih društvenih promena, po jedinstvenoj oceni, jeste *usmerenost ka socijalističkoj revoluciji.* Ritam tih promena stavlja se u zavisnost od mnoštva unutrašnjih i spoljnih činilaca. Takav preobražaj se definiše i kao „revolucija novog tipa" i smatra se da je za nju bitno da je od samog početka socijalno usmerava radnička klasa, a politički — socijalističke snage. Ta koncepcija o „revoluciji novog tipa" nije, međutim, izvedena iz Lenjinove podele na buržoaskodemokratsku i proletersku revoluciju, već iz posebnog položaja latinskoameričkih zemalja u vladajućem sistemu neokolonijalizma i neizraslosti nacionalne buržoazije, koja se smatra slabom da bi primila na sebe onu ulogu što ju je nacionalna buržoazija imala u evropskim i ruskim uslovima.

Isto tako, kada je reč o objektivnim i subjektivnim uslovima za društveni preobražaj, gotovo sve subjektivne snage socijalizma (a ne samo komunisti i socijalisti) smatraju da danas, uglavnom, postoje *objektivni* uslovi za revolucionarne promene. Razlike među njima nastaju ponajviše u *oceni (spremnosti) subjektivnih snaga.* Imajući na umu velike štete koje je radnički pokret imao od pogrešne procene subjektivnih uslova u neposrednoj prošlosti, najveći broj komunističkih partija smatra da nosioci socijalističke transformacije društva još nisu prerasli u masovan pokret (usled mnogobrojnih unutrašnjih slabosti), da su uveliko razjedinjeni i da je pritisak imperijalizma izrazito pojačan. Neposredna konfrontacija s klasnim protivnikom mogla bi, smatra se, doneti ogromne gubitke pokretu i ispuštanje već osvojenih pozicija.

Druga struja, koju čini manji broj komunističkih pokreta, jedan deo socijalističkih i male ali vrlo borbene grupe radikalne levice, u protekloj deceniji je izložene ocene smatrala defetizmom, kukavičlukom, pa i izdajom revolucije. Polazeći od revolucionarnog raspoloženja u masama i „dužnosti revolucionara da sprovedu revoluciju", ta je struja, na osnovi kubanskog iskustva, izgradila teoriju o „revolucionarnim žarištima" koja

stvaraju gerilski pokreti, a koja će izazvati „revolucionarni požar masa". Subjektivan politički faktor zamenjen je u toj teoriji gerilskim pokretom kao „partijom planine". Kulminacija njene aktivnosti je dostignuta posle Trikontinentalne konferencije u Havani, kada je osnovana Latinskoamerička konferencija solidarnosti — OLAS (1967). OLAS je zamišljen kao nadnacionalni revolucionarni direktivni štab gerilskog pokreta i latinskoameričke revolucije. Gerilski pokret, međutim, nije dobio široku podršku masa. On i dalje deluje uglavnom sveden na izolovana područja. „Gradska gerila", koja je od tada u porastu, nije deo strateških zamisli te struje, nego grupa koje su se od nje izdvojile, prihvatajući terorističke metode.

Socijalni subjekti društvenog preobražaja jesu središnje pitanje oko kojeg se među socijalističkim snagama vodila dugogodišnja polemika. „Radikalna" struja (okupljena oko OLAS) smatra da buržoazija nije sposobna da nosi transformaciju društva u latinskoameričkim uslovima niti može da bude saveznik u „revoluciji novog tipa". S nepoverenjem gledajući na ulogu i značaj sve brojnijeg industrijskog radništva, ona je u siromašnom, proletarizovanom seljaštvu i poljoprivrednom proletarijatu videla osnovni socijalni motor, spreman da oružjem pokrene revoluciju.

Većina komunističkih i socijalističkih partija šire je prišla socijalnoj osnovici revolucije. Radnička klasa — i pored uticaja koje prima od reformističkih snaga — smatra se nosiocem borbe za socijalizam, ali se ne potcenjuje uloga drugih slojeva, naročito sitne buržoazije, koja je zainteresovana za revolucionarne promene. Čileanska KP je isticala da latinskoamerička nacionalna buržoazija u određenim okolnostima *može čak biti na čelu borbe za društvene promene* i da se ona ne sme potcenjivati. Borba za socijalizam zahteva, ukratko, širenje a ne sužavanje fronta antiimperijalističke borbe. Takva je koncepcija bila programska platforma Aljendeove vlade, uprkos drugačijem shvatanju čileanskih socijalista.

Pitanje mirnog ili nasilnog puta ka vlasti (sredinom 70-tih godina) postalo je linija konfrontacije subjektivnih snaga socijalizma. Posle Moskovskog savetovanja, većina komunističkih partija u Latinskoj Americi prihvatila je *mogućnost* mirnih puteva ka vlasti, objašnjavajući to povoljnim međunarodnim uslovima, jačanjem svetskog sistema socijalizma, većim jedinstvom radničkog pokreta, aktivnijom njegovom ulogom u političkom životu i političkim ponašanjem buržoazije. Nasilni putevi ka vlasti time nisu bili odbačeni. Oni se i dalje smatraju „osnovnim vidom borbe" za socijalizam, osobito ako parlamentarni putevi budu iscrpeni i proletarijat bude primoran da, u odbrani tekovina parlamentarizma, uzme oružje u ruke.

Koncepciji mirnog puta u Latinskoj Americi usprotivile su se neke od komunističkih partija, među kojima KP Kube, zatim SP Čilea i manje leve grupacije. One su pružile tvrde i jake argumente za shvatanje da u Latinskoj Americi nema drugog puta do oružane borbe. Čileanski socijalisti su i pored takvog shvatanja bili jedna od vodećih snaga Narodnog jedinstva, ali je ono došlo do snažnog izražaja u kritičnoj fazi Aljen-

deove vlade, kada je SP nastojala da poštovanje legaliteta zameni revolucionarnim nasiljem. Sa svoje strane, čileanska su iskustva bila — ne samo u praksi već i u polemici koja se razbuktala — kritika vladajuće strategije i taktike u komunističkom pokretu. Dramatični događaji u Čileu (zatim vojni udar u Urugvaju itd.), jedinoj latinskoameričkoj zemlji u kojoj su unutrašnji uslovi za mirni put bili povoljni, stavili su strategiju najvećeg broja komunističkih partija i socijalističke snage u Latinskoj Americi u celini pred nužnost ozbiljnih ponovnih ispitivanja. F. Kastro je pouke i čileanskog parlamentarnog i oružanog (gerilskog) puta izrazio u oceni da za revoluciju nisu dovoljne samo mase, već je potrebno i oružje, koje opet, samo sa druge strane, nije takođe dovoljno za revoluciju, već su potrebne i mase koje će ga upotrebiti.

Praksa je, prema tome, na iskustvu kubanske i čileanske revolucije ukazala na potrebu najveće gipkosti u strategiji i taktici borbe za socijalizam. Kubanska revolucija nije izrasla iz klasno i politički homogenih subjektivnih snaga, niti je rezultat isključivo gerilske borbe, već je za njenu pobedu presudno bilo sazrevanje uslova da ona bude uspešna. Njena vodeća socijalna snaga izrasla je iz sitne buržoazije i poljoprivrednog proletarijata, vodeća politička snaga iz demokratsko-revolucionarnog pokreta, kome se kasnije pridružuje radnička klasa sa svojom ideologijom (generalni štrajk, studentski ilegalni pokret itd.) i KP. Zahvaljujući revolucionarnom vođstvu, kubanska revolucija prerasta u socijalističku revoluciju. Čileanska revolucija je rezultat *dugog procesa* borbe takođe heterogenih socijalno-političkih subjektivnih snaga, ali vođenih socijalističkim pokretom i ideologijom. *Ona nije mogla biti sprovedena* isključivo mirnim, parlamentarnim putem, iako su objektivni uslovi za to bili povoljni.

Međunarodni faktor u obe revolucije imao je ogromnu ulogu. Kubanska revolucija se odigrala u složenoj međunarodnoj situaciji, u vreme porasta snaga američkog imperijalizma, ali je ipak bila relativno iznenađenje. Što je od SAD bila više pritiskana, sve se više iznutra radikalizovala. U kritičnoj fazi (svetska kriza oko Kube) dobila je zaštitu SSSR. Čileansku revoluciju je u izvesnoj meri „iznenadio" međunarodni imperijalizam zaverom, čemu je pogodovala strategijska i taktička krutost, zarobljenost sopstvenim legalizmom i parlamentarnim metodama, taktikom koja nije bila dovoljno gipka da bi se promenila „u hodu" i da bi postignute tekovine obezbedila primenom nasilja.

Čileanska je revolucija, i pored svog tragičnog epiloga, donela veliko iskustvo u borbi za vlast mirnim putem, iskustvo koje je od ogromnog značaja za teoriju i praksu borbe za socijalizam. Ona je, pre svega, pokazala svu važnost neprekidne budnosti prema međunarodnim uslovima u kojima se revolucija razvija. (Izgleda kao da izmiče pažnji celokupno dosadašnje iskustvo revolucionarnih preobražaja: da se u kritičnoj fazi revolucije, klasa koja silazi s istorijske pozornice svagda povezuje s kontrarevolucijom spolja.) Isto tako, čileanske poruke govore da novi metodi delovanja imperijalizma traže neodložno iznalaženje savremenih, efikasnijih i pravovremenih oblika konkretne međunarodne radničke solidarnosti svih antiimperijalističkih snaga. Smisao solidarnosti u novim

međunarodnim uslovima ostaje neizmenjen, ali se moraju menjati i osavremenjivati njene forme, sadržaj i metodi ispoljavanja koji će savremenoj koncentraciji i centralizaciji moći kapitala efikasno suprotstaviti snagu radničkog pokreta.

Socijalna stvarnost Čilea i iskustvo socijalističkih snaga te zemlje potvrdili su, po našem mišljenju, da buržoaska demokratija dopušta *mogućnost* mirnog puta, ali ga ne garantuje. U zemljama „trećeg sveta" takvih mogućnosti gotovo da nema. Isto tako, može se konstatovati da nema mogućnosti parlamentarnog puta ka vlasti bez prevlađujućeg uticaja socijalističkih snaga u političkom životu. One ne samo što moraju pridobiti mase nego moraju i biti organizovana masa, sposobna da buržoaziji nametne poštovanje sopstvenih zakona i pravila političke igre, uključujući tu i upotrebu oružanog nasilja. Zato mora biti sposobna za *zaokret u taktici*, zrela da očuva relativan stepen *jedinstva*.

Tragičan prekid čileanske revolucije, u svom dosadašnjem vidu (jer revolucija nije čin nego proces, pa se ne može smatrati da je ona prestala 11. septembra 1973), ne negira marksističku teoriju *o mogućnosti* korišćenja buržoaskog parlamentarizma u procesu društvenog preobražaja, to jest mogućnost parlamentarnog puta ka vlasti. Ta mogućnost, u čileanskom slučaju, nije uspešno iskorišćena. Baš ta činjenica, bez obzira na ishod, daje čileanskom iskustvu svetski značaj, posebno za zapadnoevropski socijalizam. Nijedna evropska parlamentarna demokratija, bez obzira na stabilnost demokratskih tradicija, nije obezbeđena od *opasnosti* poput onih u Čileu. One socijalističke snage u Evropi koje su to shvatile smatraju da „poslednja zvona koja su zvonila u Santjagu nisu zvonila samo za Čile. Ona su zvonila i za Evropu" i za ceo svet.

Strategije borbe za društveni preobražaj i socijalizam u zemljama u razvoju sadrže u sebi, prema svemu dosad rečenom, jedinstvo borbe protiv imperijalizma i za prevladavanje zavisnosti i zaostalosti u procesu političke i ekonomske emancipacije. One sadrže istorijsku konkretizaciju neposrednog cilja u osvajanju političke vlasti. Ta vlast nije uvek diktatura proletarijata i *ne slama uvek radikalno sistem staroga društva*, nego često nastoji da povećanom ulogom države čije kormilo uzimaju u svoje ruke socijalističke ili druge progresivne snage dovede sistem do sazrevanja materijalnih, socijalnih i političkih uslova koji, u zavisnosti od subjektivnih snaga, otvaraju puteve za socijalistički preobražaj.

Strategije borbe za društveni preobražaj i socijalizam u tim zemljama imaju, s druge strane, svoju konkretizaciju na međunarodnom planu u *nesvrstavanju*, koje je izraz njihovih unutrašnjih težnji i koje sjedinjuje borbu za najpovoljnije međunarodne uslove, u kojima se proces emancipacije nedovoljno razvijenih zemalja može ostvarivati.

Međutim, dužni smo primetiti da se u tom procesu kroz koji prolaze zemlje u razvoju, socijalni, pa i politički subjekti borbe za socijalizam

proširuju. To iskustvo ne umanjuje naučnu zasnovanost Marksove teze o radničkoj klasi kao osnovnoj snazi socijalističke revolucije. Subjekti borbe za socijalizam ne šire se i ne množe zbog toga što se izmenila *istorijska* uloga pojedinih klasa, već zbog toga što su vrlo složeni unutrašnji i, danas naročito, međunarodni ekonomski i politički faktori uticali na celokupan društveni razvoj u nedovoljno razvijenim zemljama. U prvom redu ekonomski, a zatim i socijalni. Imajući na umu uzročno -posledične veze tih faktora, zapažamo nov istorijski položaj osnovnih društvenih grupacija i odgovarajuće njihovo političko ponašanje koje pogoduje usmeravanju društvenih procesa ka socijalizmu. A to ima i te kako velikog značaja za razumevanje naše teme o strategijama socijalizma u celini.

Na primer, značajan deo inteligencije, izrasle iz sitnoburžoaske, plemenske pa i klerikalne sredine, *svestan* kolonijalne prošlosti i savremenog položaja svojih naroda, prošlosti i savremenosti socijalizma i naučne vrednosti socijalističke misli, prihvata socijalističku strategiju kao jedinu alternativu za rešavanje egzistencijalnih potreba milionskih masa, kao jedini mogućni put emancipacije od prevlasti inostranog kapitala. Tu treba tražiti objašnjenje što je ona, u uslovima nerazvijene radničke klase, nosilac antifeudalne, antiimperijalističke, nacionalne i oslobodilačke borbe, što prihvata socijalistička rešenja u borbi za društveni preobražaj.

Kolonijalizam i neokolonijalizam su, ako se tako može reći, „deformisali“ socijalnu strukturu nerazvijenih zemalja. U tim zemljama nema kapitalističke reprodukcije evropskog tipa. Ona je neokolonijalistička, i zato se u Africi i Aziji (manje u Latinskoj Americi) ne može govoriti o socijalnim grupacijama evropskog karaktera. Nema nezavisne buržoazije, niti se može govoriti o klasičnom proletarijatu, posebno o izraženoj konkretnoj ulozi koju on ima u procesu društvenog preobražaja. Ima, isto tako, osnova da se, nasuprot većini, *deo* radničke klase smatra „privilegovanim“ slojem društva u Africi, pa i u jednom broju zemalja Latinske Amerike, naročito onaj njegov deo koji je zaposlen u industriji inostranog kapitala. U takvim sredinama on *redovno* stiče najamninu, često veću od one koju primaju radnici u domaćoj industriji, što je nezamislivo za ogromnu masu stanovnika udaljenu od ekonomskog, političkog i urbanizovanog života. Takav sloj radničke klase, koji objektivno uživa privilegije, nisu društvene protivrečnosti učinile vodećom snagom revolucije u onoj meri u kojoj to jeste *osnovna masa proletarizovanog poljoprivrednog stanovništva, siromašni prigradski poluproleteri* itd. Znamo da sirotinju sveta čini, istina, pre svega seljačka masa „trećeg sveta“. Ona međutim nije osnovna i jedina socijalna grupa koja budi nemire i bunt gladnih Azije, Afrike i Latinske Amerike. Oružja se laćaju nacionalno ugroženi narodi, organizovani, svesni delovi društva, marginirana masa u koju moramo uključiti i omladinu, naročito akademskog uzrasta, lišenu perspektive i domašaja u realnom odlučivanju o sudbini društva. Omladina sveta očevidno ne prihvata imperijalističku civilizaciju.

Takav položaj osnovnih društvenih grupacija ispoljio se i došao do izražaja u svim revolucijama „trećeg sveta".

Socijalističke alternative imaju, znači, svoja ishodišta u ekonomskom položaju i strukturi zemalja u razvoju, socijalnoj strukturi i međunarodnim socijalno-političkim tokovima. One, takođe, nisu samo u radničkoj klasi niti jedino u partijama i pokretima koji se rukovode socijalističkom naučnom mišlju, već su i u drugim društvenim slojevima i masovnim pokretima.

Svet, uzet u celini, očigledno reprodukuje svoje bogatstvo, ali mnogo više i svoje siromaštvo, ne samo zbog zaostalosti nego i zbog položaja u koji je kapitalistički sistem stavio dve trećine ostaloga sveta. Polarizaciju interesa u pojedinim kapitalističkim društvima sve brže nadmašuje polarizacija između visokorazvijenih kapitalističkih društava i brojnih, mnogoljudnih, nedovoljno razvijenih zemalja, koje, uz to, doživljavaju pravu demografsku eksploziju i koje su sve više svesne neodrživog svog položaja. Moramo se — ne dramatizujući energetsku krizu, talase štrajkova, zemlje stabilnih institucija koje ostaju bez vlade, državne udare, snaženje vojnog faktora u društveno-političkim strukturama — ozbiljno zapitati: ne nalazimo li se, ipak, u novoj istorijskoj situaciji, koja je trajno naelektrisana ne samo sabijenim starim već i novim svetskim društvenim protivrečnostima? Da li smo na pragu revolucionarnih razrešavanja tih protivrečnosti, koje se mogu ublažiti privremenim poboljšanjem međunarodnih odnosa, ali se tim ublažavanjem, očevidno, ne mogu rešiti?

U takvom svetskom kontekstu razvija se danas bitka za socijalizam. Ishod te bitke, koja se vodi različnim sredstvima i metodima subjektivnih snaga, rešavaju brojni faktori, od socijalističkih zemalja do radničke klase razvijenih kapitalističkih država. Međutim, rešavanje pomenutih svetskih protivrečnosti, koje je u kontekstu sukoba velikih svetskih sistema, uveliko zavisi od ishoda bitke koju vodi „treći svet", koji, u stvari, i nije treći, već prvi i drugi, ali siromašan, zavisan i eksploatisan, svet koji najviše oseća nacionalno, ekonomsko, političko, fizičko, vojno i kulturno imperijalističko ugnjetavanje.

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Slovenija

UČVRŠĆIVANJE I RAZVIJANJE SAMOUPRAVNIH ODNOSA

Savez komunista Slovenije se brižljivo pripremao za svoj Sedmi kongres, svestan zadataka koji ga očekuju u budućnosti i odgovornosti prema radničkoj klasi, slovenačkom narodu i Savezu komunista Jugoslavije. U svojoj suštini pripreme nisu bile ništa drugo do neprestano jačanje, proširivanje i produbljivanje socijalističkog samoupravljanja, učvršćivanje vodeće uloge radničke klase, borba za skladan, dugoročan i pravilno usmeren ekonomski i društveni razvoj Slovenije, učvršćivanje socijalističkog vrednovanja rada, kao i načela solidarnosti i uzajamnosti radnih ljudi na svim područjima rada i života, zalaganje za jedinstvo u Jugoslaviji, za pravilan odnos prema marksizmu i teoriji samoupravnog socijalizma u društvu uopšte, a posebno u vaspitanju i obrazovanju, kulturi i nauci, i, ne na poslednjem mestu, jačanje subjektivnog faktora.

Takva idejno-politička i akciona usmerenost Saveza komunista, koja je započela 21. sednicom Predsedništva SKJ, Titovim pismom i 29. sednicom CK SK Slovenije, u celini je potvrđena na Sedmom kongresu. Iz nje su učesnici Kongresa crpli saznanja, na njoj se zasnivalo određivanje zadataka Saveza komunista o kojima je u kongresnom referatu „Zadaci komunista u razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa" govorio predsednik Saveza komunista Slovenije France Popit. On je naglasio da će i ubuduće idejno-politički i organizacioni rad slovenačkih komunista biti u celini posvećen izgradnji socijalizma na samoupravnim osnovama, to jest materijalnom i društvenom napretku, što sve zavisi od „moći radničke klase, njene organizovanosti i svesti, sposobnosti i spremnosti njenog političkog rukovodstva, njene avangarde".

Zbog toga ni ubuduće proces jačanja samoupravnih socijalističkih odnosa, koji sve više određuju društveni razvoj i ovladavaju njime, neće moći da bude stvar slučaja ili spontanosti, već će iziskivati stalnu političku i opštedruštvenu inicijativu organizovane radničke klase, što ujedno znači da iz radničke klase izrasta njeno idejno i organizaciono rukovodstvo, koje je predstavljeno najsvesnijim, najdoslednijim i najborbenijim njenim delom — Savezom komunista. Još više, dokumenti otvoreno govore o protivrečnostima našeg razvoja, koje se mogu uspešno razrešavati samo organizovanom akcijom socijalističkih snaga. Mada

socijalizam koji gradimo već sadrži začetke budućeg komunističkog društva, ipak on u sebi nosi i ostatke društva u čijem je krilu nastajao i koji objektivno čine materijalnu i idejnu osnovu reprodukovanja državnosvojinskih, grupnosvojinskih i privatnosopstveničkih težnji privilegovanih društvenih struktura, kojima, naravno, nije stalo do svesne, usmerene i organizovane akcije Saveza komunista.

Kongres je ocenio da se socijalnim razlikama i društvenim protivrečnostima koje prate izgradnju socijalizma neće moći ovladati za kratko vreme. Premda se materijalna osnovica brzo proširuje i premda imamo relativno visok nacionalni dohodak i životni standard radnih ljudi, različna snaga i živost tih procesa u pojedinim sredinama i strukturama stanovništva povlače za sobom socijalne razlike, neusklađenosti i društvene napetosti, koje neprestano treba savlađivati i uklanjati. Ubuduće će biti potrebno još više brige voditi o tome da pojedina društvena rešenja budu usmerena na ostvarivanje i učvršćivanje opšteg društvenog napretka i socijalističkih ciljeva, da sadrže u isto vreme lični i društveni interes — to jest opšti interes, na kojem se jedino i može graditi socijalističko samoupravljanje. Drugim rečima, kako je konstatovao F. Popit, „ako bismo dopustili spontanu igru različnih interesa, to bi značilo kraj socijalističkog razvoja". I baš to pokušavaju da postignu antisocijalističke društvene snage, kojima organizovana akcija radničke klase pod rukovodstvom Saveza komunista oduzima materijalnu podlogu na kojoj počivaju njihov privilegovani položaj i uloga u društvu.

U borbi s njima je Savez komunista stekao nova iskustva, ostvario je jedinstvene poglede na mnoga pitanja: od budućeg razvoja Slovenije, proizvodnih snaga, sadržaja socijalnih razlika i načina njihovog savlađivanja — do vaspitne, obrazovne, naučne i kulturne politike, što je vrlo značajno ne samo za nastavljanje organizovanih akcija članstva, osnovnih organizacija i celoga SKS već i svih socijalističkih snaga. To se pokazalo i na samom Kongresu, koji je bio manifestacija jedinstva ne samo SK nego i radnih ljudi i celog slovenačkog naroda.

U svim pitanjima koja su razmatrana i u načinu njihovog rešavanja postignuta je saglasnost, koja je još jednom raspršila iluzije svih onih nazadnih snaga u slovenačkom društvenom prostoru i emigrantskih političkih grupa u inostranstvu koje se nikako ne mogu pomiriti sa samoupravnim putem razvoja društvenih odnosa u Sloveniji i Jugoslaviji. Materijalna dostignuća koja su ostvarili radni ljudi i njihov ojačani upravljački položaj u društvenim odnosima čvrsta su zaloga njihove sopstvene socijalističke budućnosti.

I pored jasnog samoupravnog smera budućeg razvoja, koji smo i Ustavom ozakonili, na Kongresu je jasno izražena i svest o tome da ne smemo zatvarati oči pred činjenicom da će objektivni društveni uslovi i razlike u svesti ljudi i dalje rađati različite tendencije razvoja i da politički poražene i razbijene snage neće propustiti nijednu priliku da ojačaju svoje, iz osnova uzdrmane, društvene pozicije. Na osnovu takve ocene, Kongres se jednodušno izjasnio za samoupravni način razrešavanja svih društvenih pitanja, za jačanje samoupravne i političke inicijative radnih ljudi, za njihov društveni prosperitet, za učvršćivanje nji-

hove materijalne i duhovne egzistencije, za veću društvenu produktivnost rada, za čvršću povezanost i međuzavisnost slovenačke i jugoslovenske privrede, za stalni rad komunista u masama da bi se još više učvrstila njihova društvena svest o tome da je jedina realna i prava alternativa društvenog razvoja — socijalizam, koji ćemo uspešno ostvarivati samo ako budemo stalno budni i klasno svesni. Jer izgradnja socijalizma je oblik klasne borbe za oslobođenje radničke klase, a s tim i celog društva, od onih koji žele da očuvaju svoje pozicije vlasti i monopola.

Ishodište idejno-političke akcije Saveza komunista za budući razvoj društva biće ostvarivanje duha Ustava SFRJ i Ustava SR Slovenije. To će biti put učvršćivanja socijalističkih samoupravnih odnosa i s njima nerazdvojno povezane marksističke idejnosti, daljeg razvoja proizvodnih snaga, koje su materijalna osnovica napretka. Zato je bilo potrebno da se sasvim jasno odgovori na pitanje da li smo u materijalnom i društveno-ekonomskom pogledu, uz odgovarajuću idejno-političku i organizacionu pripremljenost socijalističkih samoupravnih snaga, objektivno sposobni da izvršimo ustavima naznačeni revolucionarni preobražaj društvenih odnosa.

Na to pitanje trebalo je na Kongresu odgovoriti ne samo radi određivanja konkretnih zadataka Saveza komunista Slovenije u narednom periodu već i zbog toga što su neke snage za vreme pripremanja ustavnih promena, a naročito prilikom donošenja ustavnih amandmana, pokušale dokazivati kako su svi ti zahtevi i ustavne novine u sadašnjim uslovima potpuno neostvarljivi. Kada su otkrivene laž i licemernost parola o tome kako će novi društveno-ekonomski odnosi omesti rast slovenačke privrede i poslovnu efikasnost, njihovi su ih nosioci zamenili novima. Oni, tobože, prihvataju ustavnu zamisao, ali odmah upozoravaju da za njeno sprovođenje u život zasad nema nikakvih realnih društvenih uslova.

Savez komunista se i do sada oštro sukobljavao s tim tehnobirokratskim snagama, koje su nastojale da očuvaju grupnosvojinske odnose, širile ideje o efikasnosti tehnokratskog modela upravljanja, o neosposobljenosti radničke klase za ovladavanje celokupnom društvenom reprodukcijom, o teorijskoj konfuznosti nosilaca koncepcije samoupravnog povezivanja rada i društvenih sredstava koje bi, tobože, celokupnu privredu i društveni život atomiziralo, poskupilo i dovelo na granicu privrednog i društvenog rentabiliteta. Savez komunista je već uspeo da politički slomi neke njihove značajne otpore, na primer, protivljenje obrazovanju osnovnih organizacija udruženog rada i integracionim procesima u udruženom radu, promenama koncepcije dugoročnog razvoja Slovenije, simpatiziranje s nosiocima ekstremne nacionalističke i separatističke ideologije itd.

Na Kongresu je Savez komunista brižljivo razmotrio one društvene težnje koje su uperene protiv interesa radničke klase i radnih ljudi kao nosilaca socijalističke revolucije i, na osnovu analize sopstvene prethodne društvene prakse i ocene zbivanja u savremenom buržoaskom svetu, dokazao da je jedini izlaz iz krize društvenih odnosa, u koju neminovno zapadaju savremena industrijski razvijena društva, u tome da se rad

udruži s upravljanjem, da svi, bez obzira na to kakva je priroda njihovog rada, ravnopravno učestvuju u upravljanju i rešavanju društvenih pitanja.

Ne samo što je mogućno već je i krajnje vreme da počnemo odlučnije izgrađivati Ustavom naznačene društvene odnose. Dosadašnje analize pokazuju da se promene koje treba izvršiti u položaju radnih ljudi u udruženom radu, društvenoj reprodukciji i političkom sistemu po pravilu pojavljuju tek na površini ili se tiču formalnopravnog regulisanja budućih odnosa.

Sa svom oštrinom je postavljen zahtev da se hitno oblikuje novi ekonomski sistem. Krpljenjem pojedinih instrumenata sadašnjeg ekonomskog sistema ne mogu se više zadovoljiti nove potrebe — treba, jednostavno, preseći sve veze kojima je on bio pričvršćen za državnosvojinski sistem privređivanja i upravljanja.

Svakako je novi ekonomski sistem — koji iz ustavnog društveno-ekonomskog određenja radnika kao nosioca celokupnog društvenog života mora drukčije izgledati nego dosadašnji — uslov istinskog prevladavanja stanja koje je ometalo razvoj samoupravljanja i održavalo mogućnosti za privatno i grupnosvojinsko ili državnosvojinsko privređivanje društvenim sredstvima. Bez novog ekonomskog sistema neće biti mogućno da se prevladaju ni administrativno-voluntaristički ili liberalistički pogledi na postizanje društveno-ekonomskih efekata, pri čemu su prvi usmereni pre svega na potrošnju, drugi prosto na dobit — a ne na društveni dohodak i probleme njegovog stvaranja, društvenog programiranja, planiranja i usmeravanja. Takvi pogledi uvek isključuju čoveka — neposrednog stvaraoca u osnovnim organizacijama udruženog rada, u interesnim zajednicama, mesnim zajednicama, odnosno društveno-političkim zajednicama — iz planiranja i društvenog usmeravanja tokova reprodukcije privrednog i društvenog razvoja, a to obnavlja birokratske i tehnokratske odnose i onemogućuje uvođenje takve društvene reprodukcije u kojoj bi se obnavljali i razvijali socijalistički samoupravni i društveno-ekonomski odnosi.

Iako je na Kongresu odlučno izražena volja da se što pre izgrade novi socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi, iako se o tim pitanjima najvećma raspravljalo, ta činjenica nije potisnula u pozadinu druga pitanja, naročito ona koja se tiču budućeg razvoja proizvodnih snaga i materijalne osnove opšteg društvenog razvoja. U Sloveniji se u narednom razdoblju ne smeju gubiti iz vida osetan energetski deficit, ograničenost i nedovoljnost sirovinskih izvora, preka potreba modernizacije onih proizvodnih kapaciteta koji su za razvoj slovenačke privrede i za položaj njenih organizacija na jugoslovenskom tržištu najznačajniji.

Isto tako, nećemo smeti da zanemarimo našu infrastrukturu. Poznato je da razvijena prometna infrastruktura postaje presudna za skladan razvoj i za uspešnije uključivanje u međunarodnu podelu rada. Više nego do sada moraćemo razvijati i nauku i privlačiti naučnike i stručnjake u planiranje društvenog razvoja, razvoja proizvodnih snaga, tehnologije i sistema informacija, u razvoj savremenog upravljanja i organizacije

rada. Reformisati treba ceo školski sistem, omogućiti svima socijalističko vaspitanje i školovanje i obezbediti samoupravni položaj ove oblasti u sklopu društvene prakse.

U kritici koncepcije takozvane neangažovane škole, delegati su u celini prihvatili zamisao o socijalističkoj samoupravno usmerenoj školi, koja će idejno i praktički biti u celini okrenuta socijalizmu i komunizmu. Društvo koje se opredelilo za socijalizam mora i mladu generaciju za njega pripremati, pa zato škola kao društvena institucija mora poštovati volju vladajuće klase. Ona je dužna da mladima objasni društvenu bit i društvenu svest socijalizma i da ih, u skladu s marksističkim učenjem, neprestano osposobljava za kritičko i stvaralačko revolucionisanje toga učenja.

Ako smo na području borbe za socijalistički angažovanu školu uspeli još pre Kongresa da zabeležimo značajne uspehe, Kongres je ukazao na priličné idejne i političke deficite u borbi za samoupravnu, socijalistički i marksistički idejno usmerenu kulturu. U ime „demokratije i slobode umetničkog stvaranja" još uvek podižu svoj glas usamljene elitističke, klikaške i klanske grupe, koje svojom delatnošću na području kulture pokušavaju da obezvrede humani i društveno napredni sadržaj socijalističke samoupravne prakse, kao i delovanje Saveza komunista.

Svojim apstraktnim humanizmom i bezobzirnim nihilizmom i kritikom svega postojećeg, oni pokušavaju da idejno potkopaju sistem samoupravne socijalističke demokratije, da negiraju svaki dijalektički društveni napredak, pri čemu im umetnost služi kao paravan za širenje politikantstva, demagogije i nepoverenja u humanistički i društveno napredni sadržaj socijalističke revolucije, koja u sadašnjem razdoblju znači borbu za takav samoupravni položaj radnika i radnih ljudi uopšte sa koga će oni sami moći da odlučuju o svim pitanjima celokupne društvene reprodukcije.

Neki su, naročito u prvoj polovini pretkongresnog perioda, svojom aktivnošću protiv Saveza komunista išli tako daleko da su SK pokušavali prikazati kao snagu koja svojim „mešanjem" u kulturu, umetnost itd. onemogućuje istinsku demokratiju, slobodu rada, stvaranja i življenja, čime su se srozali na anarholiberalističke pozicije. Savez komunista još nije u celini suzbio takve poglede na svoju ulogu i položaj u društvu. Nosioci takvog shvatanja daju otpor naročito na području kulture, pa zato u raznim kulturnim institucijama i ima još mnogo međusobno suprotnih težnji i interesa, koji ometaju proces samoupravnog konstituisanja kulture i njenog celovitog uključenja u borbu za samoupravni socijalizam i socijalistički humanizam.

Kongres je, isto tako, članstvu Saveza komunista odlučno postavio zahtev da ni jednog trenutka ne zapostavi borbu za jedinstvo radnih ljudi. Ranija iskustva pokazuju da će i ubuduće za podvajanje masa najopasniji biti nacionalizam i klerikalizam, koje je Savez komunista, doduše, razbio, ali ih nije sasvim uništio. U uslovima dok još nismo likvidirali sve ekonomske, idejne i političke ostatke buržoaskog sveta, dok još ima elemenata monopola u upravljanju društvenim sredstvima, još

uvek su moguće pojave malograđanskih i klerikalnih tendencija, a ostaje i povoljno tlo za tehnokratizam i nacionalizam.

Na primer, još ima grupa koje zanemaruju samoupravno usklađivanje interesa i dosledno poštovanje zakonskih normi, i sve gledaju jedino kroz prizmu interesa odgovarajuće radne organizacije ili komune, ne vodeći pri tom brigu o dugoročnim sopstvenim, nacionalnim i širim društvenim interesima, mada svoje konkretne postupke i odluke pokušavaju da obrazlažu baš tim interesima. Iz redova tih ljudi još veje duh buržoaskog liberalizma, kome je korist, koju može ostvariti samo u „slobodi i demokratiji", smisao svake akcije. Zato, kako je rekao France Popit u uvodnom referatu, nasuprot neposrednoj socijalističkoj demokratiji isturaju apstraktnu demokratiju kao cilj kome bi se morali podrediti interesi socijalizma i radničke klase, i zaključio da ta njihova demokratija nije ništa drugo do buržoaska demokratija pod kojom u zasedi čekaju kontrarevolucija i ideologija birokratskog etatizma i centralizma.

Na Kongresu se raspravljalo i o samom Savezu komunista. Razmotren je njegov rad, utvrđeni su stavovi i donesene odluke o budućem njegovom razvoju. U neprestanoj borbi za socijalistički samoupravni društveni razvoj i odlučujuću moć radničke klase, Savez komunista Slovenije je znatno učvrstio svoje unutrašnje jedinstvo, ojačao vodeći svoj položaj i vodeću ulogu u društvu, izoštrio svoju klasnu usmerenost i društvenu efikasnost u akcijama. Aktivan i uspešan postao je naročito u idejno-političkoj i akcionoj ofanzivi posle 21. sednice Predsedništva SKJ, Pisma druga Tita i 29. sednice CK SK Slovenije.

U izveštaju za Sedmi kongres SK Slovenije se kaže da je 29. sednica CK SK Slovenije (novembar 1972) rezimirala rezultate, okončala period diferencijacije koja se u SK Slovenije vršila još od Šestog kongresa i odredila buduće zadatke posle 21. sednice i Pisma Predsedništva SKJ. Dvadeset deveta sednica CK SK Slovenije se, pre svega, politički obračunala s onim težnjama i njihovim nosiocima koji bi svojom delatnošću i nacionalističkom usmerenošću mogli gurnuti Sloveniju u takav položaj da bi, odvojena od jugoslovenskih naroda i narodnosti, zapala u ekonomsku i političku zavisnost od ovoga ili onoga hegemonizma i imperijalizma. Ta je sednica slomila i otpore tehnokratskih i liberalističkih snaga — koje su se suprotstavljale vodećoj, integracionoj i kohezivnoj ulozi Saveza komunista, poštovanju socijalističkog poslovnog morala i interesa radničke klase, zaštiti društvene svojine — i objavila početak beskompromisne borbe za nove društveno-ekonomske odnose i novi politički sistem, odnosno borbe za takav ekonomski i politički položaj radnih ljudi koji će im omogućiti odlučivanje o svim pitanjima društvenog života i razvoja.

Nesumnjivo je da je SK Slovenije mnogo doprineo razvoju slovenačke i jugoslovenske socijalističke zajednice, učvršćivanju samoupravnog socijalističkog položaja radničke klase i radnih ljudi, i da je svojom revolucionarnom borbom s protivnicima socijalizma i oportunistima potvrdio vernost istorijskim interesima radničke klase i načelima socijalističke revolucije.

Određivanjem zadataka i prihvatanjem izmena Statuta SK Slovenije, Sedmi kongres nije samo naznačio dalji put borbe Saveza komunista Slovenije već je i usmerio budući njegov razvoj. On u celini mora prerasti u organizaciju revolucionarne akcije, tako se osposobiti i organizovati da će, uz dosledno poštovanje načela demokratskog centralizma, moći svugde osigurati svoju idejnu, moralnu i organizaciono-političku ulogu. U borbi za progresivno menjanje društveno-ekonomskog i političkog položaja i za humanizaciju radnih i životnih uslova radničke klase i svih radnih ljudi, Savez komunista će okupiti sve napredne snage, biće otvoren za njihove inicijative, kako bi u konkretnim političkim bitkama mogao povezati i objediniti njihove interese.

Politika i praksa Saveza komunista Slovenije moraće biti prožete interesima radničke klase, pre svega radnika u neposrednoj proizvodnji, koji su po svom položaju u društvu najzainteresovaniji za uspešan razvoj socijalističkog samoupravljanja. U svojoj društveno-političkoj akciji, on će se oslanjati i na druge radne ljude u gradu i selu, na one pripadnike drugih društvenih slojeva koji prihvataju vodeću društvenu ulogu radničke klase i Saveza komunista i koji se angažuju u borbi za jačanje samoupravnih socijalističkih odnosa. Iz tako širokog socijalnog sastava, SKS će crpsti svoju moralnu i idejno-političku snagu i stalno, planski obnavljati i jačati vlastite redove da bi mogao odgovoriti svim zadacima koje je postavio Sedmi kongres Saveza komunista Slovenije i koji će postaviti Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije.

FRANC ŠALI

Makedonija

DOSLEDNO NA REVOLUCIONARNOM KURSU

Šestom kongresu Saveza komunista Makedonije, koji je održan od 10. do 12. aprila 1974. godine u Skoplju, prethodila je vrlo živa i mnogostrana aktivnost komunista, osnovnih organizacija, fabričkih i opštinskih komiteta i konferencija, Centralnog komiteta SKM i njegovog sekretarijata, na sprovođenju zaključaka 21. sednice Predsedništva SKJ, Pisma druga Tita i Izvršnog biroa, kao i stavova usvojenih na 36. sednici Centralnog komiteta SKM, koja je bila prekretnica u građenju idejnog i političkog jedinstva u akciji za sprovođenje u život stavova i zadataka iz Pisma.

Poseban značaj u pripremama Šestog kongresa SKM imala je javna debata o Platformi za Deseti kongres SKJ i o idejno-političkim osnovama za donošenje stavova i odluka Šestog kongresa. Pri tome je stavljen naglasak na uklanjanje grešaka, slabosti i nedostataka iz prethodnog perioda, kao i na zadatke narednog perioda, odstranjujući time utisak koji su neki hteli da nametnu, naročito pre i posle Četvrte konferencije SKM, a koji se svodio na konstruisanje lažne dileme sadržane u paroli: „zna se ko su pobeđeni, ali se ne zna ko je pobedio"; ili: „zna se protiv čega se borimo, ali ne i za što se borimo".

U pripremama za Šesti kongres, naročito na 42. sednici Centralnog komiteta SKM, kritički su razmatrana pitanja kadrovske politike u SK i u društvu u celini i izgrađeni su jasni stavovi i kriterijumi za izbor rukovodstva SK — osnovnih organizacija, fabričkih i opštinskih konferencija i komiteta i centralnih organa SKM. Zajedno s promenama izvršenim ranije, posebno na Četvrtoj konferenciji SKM, ti stavovi i kriterijumi o kadrovskoj politici imali su značajnu ulogu i predstavljali su deo pretkongresne aktivnosti.

Preko izbora i konstitucionih konferencija obezbeđene su radikalne promene u sastavu organa i rukovodstava SK u osnovnim organizacijama, fabričkim i opštinskim konferencijama i komitetima, a naročito u pogledu učešća komunista iz neposredne materijalne proizvodnje.

U toku priprema i održavanja opštinskih konferencija SKM preduzeti su odlučni koraci na uklanjanju negativnih posledica takozvanih opštinskih slučajeva, koji su više godina izazivali potrese u društvenom, političkom, privrednom i kulturnom životu nekih opština.

Pripreme za Šesti kongres SK Makedonije su se vremenski podudarile i s javnom debatom o nacrtu novog ustava SFRJ i novog ustava SR Makedonije i s njihovim usvajanjem, s procesom konstituiranja osnovnih organizacija udruženog rada, delegacija i delegata za interesne zajednice, te za opštinske skupštine, Skupštinu SR Makedonije i Skupštinu SFRJ.

Naposletku, pripreme za Šesti kongres SK Makedonije proticale su u znaku snažne bitke za sprovođenje programa privredne stabilizacije, za sređivanje stanja u međusobnim odnosima privrednih subjekata, za sređivanje odnosa u raspodeli, uz afirmaciju sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja; pri tome je preduzeto i mnoštvo praktičnih mera na uklanjanju socijalnih razlika, uz nastojanje da se što doslednije primene i afirmiraju kriterijumi socijalističke solidarnosti. U tom pravcu su bile i akcije za prevladavanje izvesnih otvorenih problema u vezi s krupnim investicionim pothvatima u Republici.

To su neki osnovni momenti, momenti koji su dali pečat pretkongresnoj društveno-političkoj akciji Saveza komunista Makedonije.

Šesti kongres SKM je, između ostalog, razmatrao i usvojio: Izveštaj Centralnog komiteta SKM o aktivnostima SKM u razdoblju između Petog i Šestog kongresa; referat Angela Čemerskog, predsednika SKM, „Savez komunista Makedonije u borbi za dalji klasno-revolucionarni preobražaj našeg socijalističkog samoupravnog društva"; Rezoluciju o narednim zadacima SKM.

U referatu predsednika SKM izvršena je kritička analiza rada SKM između Petog i Šestog kongresa, s posebnom analizom događaja iz perioda pre 21. sednice Predsedništva SKJ, te odlučne akcije i ofanzive SKM za uklanjanje negativnih tendencija u našem društvu i u SKM posle 21. sednice, u sprovođenju stavova iz Pisma i 36. sednice CK SKM; učinjen je osvrt na kretanja u materijalnom i društvenom razvoju, s akcentom na dostignuća u tom razvoju i osnovne strateške pravce budućeg razvoja, čija se suština sastoji u ubrzanju dinamike privrednog rasta i u dubokim strukturnim promenama, kao osnovnoj pretpostavci odlučnog nadvladavanja ekonomski nedovoljne razvijenosti Republike i na toj osnovi ostvarivanje povećane proizvodnje, dohotka i akumulacije, povećanje produktivnosti društvenog rada i životnog standarda, ravnomernijeg regionalnog razvoja, kao i snažnijeg razvoja društvenih delatnosti; istaknut je značaj ustavne reforme i aktivnosti komunista na njenom sprovođenju u život; naglašena je važnost organizaciono-akcionog i ideološko-političkog rada na uzdizanju SKM radi učvršćenja njegovog idejnog i akcionog jedinstva; istaknuti su zadaci SKM u sprovođenju jedinstvene nezavisne i nesvrstane spoljne politike SFRJ i međunarodne aktivnosti SKJ, s naglaskom na pitanje saradnje sa susednim zemljama u kojima živi makedonska nacionalna manjina.

U diskusiji na plenarnim sednicama Kongresa i u komisijama uzelo je učešća preko 200 delegata iz svih krajeva Republike i iz svih oblasti društveno-ekonomskog, kulturnog i političkog života, od kojih 40 odsto iz organizacija udruženog rada u neposrednoj materijalnoj proizvodnji.

Na sednici Komisije o zadacima SKM u materijalnom i društvenom razvoju Republike istaknuto je da su, i pored toga što je u opštem kursu razvojne politike dominantno mesto imala industrijalizacija, stvaranjem krupnih društvenih poljoprivrednih organizacija i razvijanjem individualnog sektora proizvodnje postignuti krupni rezultati i u poljoprivrednoj proizvodnji. Sem toga, ukazano je na dobre rezultate u razvoju infrastrukture, širenju i jačanju ekonomskih odnosa s inostranstvom, kao i na krupne promene u ekonomskoj strukturi stanovništva.

U debati su potvrđene konstatacije iz kongresnog materijala da je kao rezultat razvoja u materijalnoj sferi u minulom periodu ostvaren brzi razvoj i u svim društvenim delatnostima: obrazovanju, naučnoistraživačkoj delatnosti, umetničkom stvaralaštvu i kulturi, zdravstvu i socijalnoj zaštiti, kao i u podizanju životnog standarda i uslova življenja. U raspravi su istaknuti problemi iz života i rada radnih organizacija u industriji, poljoprivredi, građevinarstvu i ostalim uslužnim delatnostima, kao i aktivnost organizacija na njihovom savlađivanju.

U radu Komisije za zadatke SKM u razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa prevladavalo je shvatanje da ostvarivanje nove pozicije udruženog rada znači u isto vreme borbu za menjanje svih odnosa kojima se onemogućava da radnička klasa upravlja procesima društvenog rada i njegovim rezultatima. Ističući izvanredan značaj rezultata postignutih u borbi za produbljivanje socijalističkih samoupravnih odnosa, u debati je prihvaćeno stanovište da težište aktivnosti sada treba preneti na takvo neposredno angažovanje komunista koje će omogućiti uspostavljanje novih odnosa u organizacijama udruženog rada, na rešavanje pitanja efikasnijeg korišćenja sredstava, na razvijanje kvalitativno novih dohodovnih odnosa, na izgrađivanje takvih mehanizama odlučivanja koji će osigurati da udruženi rad ovlada celinom uslova rada, dohotka i proširene reprodukcije. Naglašeno je, zapravo, da se bitka za nove odnose mora voditi i dobiti u osnovnim organizacijama udruženog rada i njihovim asocijacijama, u mesnim i interesnim zajednicama, kao i potpunom afirmacijom sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja i o razvojnoj politici i o celini društvene reprodukcije.

Diskusija u Komisiji za pitanja organizacione i idejno-političke izgradnje SKM bila je, po svojoj sadržini, nastavak akcija SK, celokupnog članstva, organizacija i rukovodstva SK Makedonije na sprovođenju zadataka i poruka 21. sednice Predsedništva SKJ, Pisma predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva, kao i stavova 36. sednice CK SKM i Platforme za Deseti kongres. Pri tome je istaknuto da se ta aktivnost razvija stalno i bez zastoja.

Najveći broj učesnika u debati je izneo uverenje da će Šesti kongres i dokumenti koje će on usvojiti značiti snažno oružje u idejnoj diferencijaciji i borbi protiv idejnih pozicija tuđih Savezu komunista: malograđanskog liberalizma i nacionalizma, sitnosopstveničke svesti i stihije, dogmatizma i birokratizma, levičarskog radikalizma i frakcionaštva, jer su sve one, po svojoj suštini, usmerene ka negiranju socijalističkog samoupravnog sistema kao našeg idejnog opredeljenja i naše prakse.

U raspravi je osobito naglašeno da osnovnu karakteristiku idejno-političke akcije organizacija SKM čini kritičko ispitivanje sopstvene prakse i delovanja, te jače i osmišljenije orijentisanje prema svim pitanjima od vitalnog značaja za društveni, materijalni i duhovni razvitak, kao što su: mere za stabilizaciju privrednih tokova, privredni rast i investiciona politika, povećanje produktivnosti rada i efikasnije korišćenje materijalnih i ljudskih resursa, kompleks odnosa u raspodeli sa sistemom društvenog i samoupravnog sporazumevanja i dogovaranja, pitanja iz socijalne sfere, zapošljavanja i stambene politike, uređivanje odnosa u društvenim delatnostima na samoupravnoj osnovi, pitanja koja se tiču ostvarivanja koncepcije opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Posebna pažnja poklonjena je idejno-političkom delovanju SKM na sprovođenju u život ustavâ SFRJ i SRM i, u tim okvirima, konstituisanju organizacija udruženog rada i osposobljavanju delegacija i delegata za delovanje u mesnim i interesnim zajednicama, u opštinskim skupštinama, Republici i Federaciji.

U raspravi je više puta istaknuto da je praksa potvrdila potrebu stvaralačkog prisustva Saveza komunista u svim ćelijama društveno-političkog i ekonomskog života, svuda gde se vodi bitka za dominantnu poziciju radničke klase, u procesima socijalističkog samoupravnog odlučivanja.

Rasprava u Komisiji za izmenu i dopunu Statuta SKM je pokazala da sadašnje izmene i dopune znače prilagođavanje Statuta sadašnjim potrebama razvoja, delovanja i organizovanja SKM, uz istovremeno usaglašavanje Statuta SKM s predloženim izmenama i dopunama Statuta SKJ.

Rezolucija o narednim zadacima SKM koju je razmotrio i usvojio Šesti kongres pripremljena je na bazi idejno-političkih osnova za pripremu odluka i stavova Šestog kongresa SKM i Platforme za Deseti kongres SKJ, odnosno na bazi višemesečne javne debate o tim dokumentima i predlozima za njihovu izmenu i dopunu.

Na predlog Sekretarijata CK SKM i Sekretarijata Odbora za pripremu Šestog kongresa, Centralni komitet SKM je odlučio da Kongresu predloži donošenje jedne jedinstvene rezolucije. Takva je odluka doneta s obzirom na to što se za Deseti kongres SKJ pripremalo više rezolucija, pa je ta činjenica nametnula razmišljanje o načinu kako da se izbegne takozvano dupliranje dokumenata.

Rezolucija Šestog kongresa sadrži ove bitne elemente značajne za buduću aktivnost SKM:

1. U opštem delu je sadržana ocena o aktivnosti SKM u sprovođenju programskih ciljeva i zadataka u razdoblju između Petog i Šestog kongresa i ukazano na uspehe i rezultate postignute u materijalnom, društvenom i kulturnom razvoju Republike, na osnovama socijalističkog samoupravljanja, uključujući doprinos tih rezultata u celokupnom razvitku SFRJ, kao socijalističke samoupravne zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti. Taj deo Rezolucije ukazuje, takođe, na osnovne protivrečnosti, teškoće i negativne pojave u našem društvu i na slabosti koje su

u delovanju Saveza komunista bile karakteristične za period do 21. sednice Predsedništva SKJ, ističući u isto vreme značaj te sednice, Pisma druga Tita i Izvršnog biroa i 36. sednice CK SK Makedonije u odlučnoj bici za zaustavljanje negativnih težnji u društveno-političkom životu i u delovanju Saveza komunista, za uklanjanje uzroka koji su do njih doveli, obeležavajući najkrupnije rezultate u sprovođenju stavova 21. sednice, Pisma i 36. sednice.

2. Rezolucija poklanja naročitu pažnju zadacima SKM u materijalnom i društvenom razvoju SR Makedonije, zalažući se za takvu razvojnu politiku u čijoj osnovi leži snažnija i brža dinamika rasta uz istovremenu stabilnost razvoja kao sastavnog dela dugoročne razvojne orijentacije. U njoj su istaknute obaveze komunista i svih radnih ljudi prema celovitoj realizaciji politike, ciljeva i zadataka predviđenih u tekućem društvenom planu, odnosno obaveze da se pravovremeno donese društveni plan srednjoročnog razvoja Republike za period posle 1975. godine, kao i da se u isto vreme izgradi i usaglasi razvojna politika za čitavu zemlju, te reše pitanja koja imaju zajednički značaj za ukupni razvoj zemlje i celinu njenog ekonomskogg sistema.

Taj deo dokumenta utvrđuje, zatim, zadatke komunista u rešavanju svih pitanja bitnih za ostvarivanje osnovnih ciljeva materijalnog i društvenog razvoja Republike: strukturna orijentacija u industriji i poljoprivreda; pitanja u vezi s razvojem infrastrukture, pre svega energetike; ravnomerniji regionalni razvitak Republike; mobilizacija sredstava sopstvene akumulacije organizacija udruženog rada u proširivanju i modernizaciji kapaciteta, odnosno mesto i uloga Fonda za ubrzavanje razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo i angažovanje inostranih sredstava; efikasna mobilizacija ljudskih resursa i rešavanje problema zapošljavanja; povećanje izvoza kao faktora ubrzanja stope privrednog rasta; integracija i afirmacija sistema samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja; kompleks pitanja koja se tiču odnosa u raspodeli i politike ličnih dohodaka, veća integracija i međusobno prožimanje rada iz oblasti materijalne proizvodnje i društvenih delatnosti kako bi te delatnosti izrasle u stvarne faktore materijalnog i društvenog razvoja i slično.

3. U delu Rezolucije posvećenom razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa ukazuje se na nedeljivost materijalnog i društvenog razvoja Republike od razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa, preko kojih se, u sadašnjoj fazi našeg razvoja, ostvaruje diktatura proletarijata. Dokumenat, zatim, ukazuje na elemente koji čine suštinu socijalističkih samoupravnih odnosa za koje se bori SK: dominantno mesto radničke klase u tim odnosima; konstituisanje udruženog rada; društvenu svojinu, kao društveno-ekonomski odnos i kao osnov za razvijanje slobodnog udruženog rada; raspodelu prema radu; delovanje zakonitosti robne proizvodnje i tržišta; samoupravno planiranje i društveno dogovaranje i sporazumevanje; povezivanje svih delova društvenog razvoja u celinu društvene reprodukcije u kojoj neposredni proizvođači i udruženi rad imaju odlučujuću ulogu. Polazeći od takve suštine socijalističkih samoupravnih odnosa, u dokumentu su utvrđeni zadaci komu-

nista za razvijanje i proširenje tih odnosa na celinu društvenog rada, u materijalnoj proizvodnji, u društvenim delatnostima (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstveno-socijalna sfera) i na selu.

4. Poseban deo Rezolucije posvećen je zadacima komunista na sprovođenju u život novog ustava Federacije i Republike. U tom delu dokumenta obrađena su i pitanja koja se tiču mesta, uloge i značaja delovanja društveno-političkih organizacija: Socijalističkog saveza, sindikata, omladine i boračkih organizacija, kao i područja opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

5. Značajan deo Rezolucije zauzimaju pitanja međunarodnih odnosa, položaj naše zemlje i zadaci SKM na tome području. To je proizašlo iz povećane uloge i odgovornosti koje su socijalističke republike uzele na sebe u utvrđivanju i ostvarivanju jedinstvene nesvrstane i nezavisne politike SFRJ i SKJ. S druge strane, iz same činjenice što se SR Makedonija nalazi u susedstvu sa više zemalja u kojima živi makedonska nacionalna manjina, proizlazi i interes i obaveza u pogledu ostvarivanja prava pripadnika te manjine u susednim zemljama, sa težnjom da ona, u sklopu celokupne saradnje Jugoslavije s tim zemljama, postane snažan činilac razvijanja dobrosusedskih odnosa.

Otuda je proizašla i potreba da se u ovom delu Rezolucije razradi široka skala pitanja na kojima se sadržina te saradnje može produbljivati i proširivati. Naročita je pažnja poklonjena iseljenicima i njihovim organizacijama i saradnji sa njima, odnosno potrebi pružanja veće pomoći u njihovoj aktivnosti na odgajanju nacionalnih osećanja i kulture. U isto vreme dokumenat ukazuje na potrebu borbe protiv neprijateljskog delovanja nekih organizacija prema Makedoniji, što se čini u sklopu neprijateljske politike protiv socijalističke samoupravne Jugoslavije.

6. Poslednji, završni deo Rezolucije tiče se najneposrednijih zadataka SKM u njegovom organizacionom, idejno-političkom i akcionom osposobljavanju, pri čemu je naglašeno da on svoj sopstveni revolucionarni preobražaj i svoju ulogu može ostvariti jedino neprekidnom borbom za rešavanje suštinskih pitanja društveno-ekonomskog položaja radničke klase, borbom za njeno oslobođenje od svih oblika najamnih odnosa i otuđenosti od uslova i rezultata društvenog rada, razvojem samoupravnih odnosa, bitkom za kurs određen na 21. sednici Predsedništva SKJ, u Pismu, na 36. sednici CK SKM, borbom za uklanjanje negativnih pojava u našem društveno-političkom i ekonomskom životu i slabosti u radu samog Saveza komunista.

Takvi se zadaci ne mogu uspešno izvršiti bez potpune afirmacije klasne suštine Saveza komunista. Zbog toga i jeste više puta istaknuta potreba da se poboljša socijalna struktura Saveza komunista i ostvari radnička većina u njemu prijemom u članstvo većeg broja ljudi iz neposredne materijalne proizvodnje, zaustavljanjem opadanja članstva iz te kategorije i afirmacijom rada aktiva komunista neposrednih proizvođača.

Značajan prostor posvećen je razvoju demokratskih odnosa u samom Savezu komunista i ostvarivanju demokratskog centralizma, kao suštinskog principa njegovog organizovanja i delovanja, koji proizlazi iz klas-

no-revolucionarnog karaktera SK i njegove obaveze da gradi i sprovodi politiku koju određuje i formira članstvo Saveza, njegova radnička većina, odnosno cela radnička klasa, kao i iz obaveze da doneti stavovi i zaključci budu javni i jasni, te da se za njihovo sprovođenje u život angažuje čitavo članstvo, sve organizacije i svi organi Saveza komunista.

Naročita je pažnja poklonjena zadacima Saveza komunista u izgrađivanju i doslednom sprovođenju kadrovske politike u SK i u društvu kao celini, jer se u praksi pokazalo da su distanciranje SK i njegovo odsustvo iz te značajne oblasti stvarali prostor za njenu privatizaciju od strane grupa i pojedinaca, a to je bilo uzrok i raznim deformacijama.

Polazeći od toga da je u organizacijama Saveza komunista došlo do vrlo živog angažovanja na pitanjima koja se tiču idejnog života i kretanja u toj oblasti, dokumenat je temeljno obradio suštinu i sadržaj nekih od najznačajnijih idejnih kategorija s kojima se Savez komunista suočio poslednjih godina. To su: nacionalizam u svim pojavnim oblicima; malograđanski liberalizam u različnim varijantama; tehnokratizam u samostalnom obliku delovanja ili u sprezi s birokratizmom; dogmatizam, birokratizam i levičarski radikalizam, kao oblik etatističke svesti.

U Rezoluciji je istaknuto da se idejna oblast i ideološki rad ne mogu smatrati „sektorom“ ili „delom rada“, već mnogo više kao put pronicanja u suštinu društvenih kretanja, odnosâ i tendencija u njima, i kao uslov efikasne borbe Saveza komunista za razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u našem društvu.

U prisnoj vezi s tim su analizirani i utvrđeni zadaci Saveza komunista i njegovo neposredno angažovanje u razvoju i usavršavanju društvenih nauka i marksističke kritike, celokupnog obrazovnog i vaspitnog sistema, u razvoju kulture, u afirmisanju programskih stavova Saveza komunista o slobodi naučnog i umetničkog stvaralaštva.

Šesti kongres Saveza komunista Makedonije je na kraju svoga rada izvršio izbor centralnih organa SKM, Centralni komitet, Komisiju za statutarna pitanja i Nadzorni odbor, kao i članove organa SKJ iz SKM.

Šesti kongres je, izražavajući želje i zahteve svih komunista osnovnih organizacija, fabričkih i opštinskih komiteta i konferencija, čitave radničke klase i svih radnih ljudi Socijalističke Republike Makedonije, doneo jednoglasnu odluku o upućivanju predloga Desetom kongresu SKJ da se drug Tito izabere za predsednika Saveza komunista Jugoslavije s neograničenim mandatom.

DUŠAN POPOVSKI

Vojvodina

U NEPRESTANOJ REVOLUCIONARNOJ AKCIJI

Široka je skala pokrenutih i razmotrenih pitanja na 15. izbornoj konferenciji Saveza komunista Vojvodine. I svedenih ocena, na osnovu kojih proizlaze zadaci.

To, prirodno, proističe iz složenih ekonomskih i političkih uslova u kojima su delovali vojvođanski komunisti. Jer treba imati na umu da je i pri prosečnoj stopi rasta društvenog proizvoda od 6,8% (između 14. i 15. konferencije), i uza sve napore radnih ljudi, privreda Pokrajine pokazivala tendenciju relativnog zaostajanja, a veoma sporo se menja i inače nepovoljna privredna struktura; da su reformom podstaknut proces modernizacije i ublažavanje nepovoljnog položaja poljoprivrede doneli kratkotrajno poboljšanje, a zatim je usledilo novo pogoršanje, te time i usporavanje socijalističkog podruštvljavanja na selu; da je do pre tri godine stalno beležen pad zapošljavanja, sa svim posledicama koje iz toga proizlaze; da je bio usporen razvoj samoupravnih odnosa, a u funkcionisanju društveno-političkog sistema ispoljile su se neke tendencije partikularizma; da je u rukovodećem vrhu SK Vojvodine bilo ozbiljnih deformacija s karakteristikama frakcionaštva, što je narušavalo jedinstvo i slabilo akcionu sposobnost, te da je u zaoštrenoj borbi protiv liberalizma i oportunizma, etatističkih ostataka i tehnobirokratizma u neposrednoj akciji povećana ideološko-politička mobilnost članstva, organizacija i rukovodstava, čime je Savez komunista sa periferije vraćen u maticu društveno-političkih zbivanja...

No nezavisno od prirodno nametnute širine ukupne problematike koja je ovde razmatrana, tragajući za osnovnom preokupacijom delegata i 15. izborne konferencije u celini, kao zajednički imenitelj svih nastojanja može se izvući konstatacija iz uvodnog dela referata Dušana Alimpića, predsednika SK Vojvodine, u kojem je između ostalog rečeno i ovo: „Naše odgovornosti na ovoj konferenciji su, pre svega, u jačanju idejno-političkog i akcionog jedinstva Saveza komunista i njegovom osposobljavanju za produbljivanje revolucionarne akcije i stvaranje novih vrednosti samoupravnog socijalizma."

Dakle, naglasak je na jedinstvu, jasnoći idejnog opredeljenja, i na osnovu toga, ili iznad svega, politička akcija na „glavnom koloseku"

idejne i političke ofanzive Saveza komunista Jugoslavije u borbi za razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa, za klasnu osnovu delovanja.

Time je, doduše, na posredan način naznačeno da je Savez komunista Vojvodine, podstaknut Pismom druga Tita i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ, na osnovu duboke kritičke analize sagledao sopstvene slabosti, razvio aktivnost radi njihovog prevladavanja, podstakao političku akciju radničke klase i radnih ljudi i tako stvorio uslove da se iz teškoća i zaostajanja, iz političke pasivnosti i „izolacije izađe na put revolucionarnog kursa". No, s druge strane, navedena konstatacija je najneposredniji uput za budućnost, za još širi prodor, kako bi se izvršile duboke promene u socijalističkim samoupravnim proizvodnim i političkim odnosima.

U isto vreme to je znak da se Savez komunista Vojvodine u osnovi pokazao sposobnim da bude na čelu te revolucionarne akcije.

Savez komunista Vojvodine je na svoju 15. izbornu konferenciju izašao nakon temeljnih priprema. Glavna karakteristika tih priprema bila je akciono pokretanje i revolucionisanje same baze. I to je, zapravo, bila prava pretpostavka prevazilaženja krize jedinstva i akcione slabosti SK Vojvodine, koja je naročito došla do izražaja u njegovom užem rukovodstvu.

O revolucionisanju baze je u izveštaju pripremljenom za 15. konferenciju konstatovano i ovo: „Članstvo Saveza komunista Vojvodine jednodušno je podržalo Pismo predsednika SKJ i Izvršnog biroa i izrazilo spremnost za akciju. Aktivnost u bazi SKV je već u početku bila sveobuhvatna. Pismo je otvorilo oči radnim ljudima i učvrstilo ih u uverenju da se godinama gomilani problemi mogu i moraju rešavati samo odlučnom akcijom radničke klase i svih samoupravnih socijalističkih snaga sa SKJ na čelu. Pojačana je uverenost radničke klase i radnih ljudi u sopstvene snage". I kao posledica toga, sve češće se upućuju pitanja, primedbe i kritike tadašnjem Pokrajinskom komitetu što okleva, ne izjašnjava se, što ne stoji na čelu akcije i borbe za prevladavanje slabosti, za ostvarivanje duha Pisma.

Tadašnje sagledavanje, a kasnije analize pogotovu, pokazali su neposrednu vezu između sužavanja i sporosti akcije posle 21. sednice Predsedništva SKJ i oklevanja dela rukovodećeg vrha PK SKV da stane na čelo političke akcije članstva i radničke klase ohrabrene Pismom i celokupnom revolucionarnom aktivnošću SKJ. I kako je raskorak rastao, bilo je sve očitije da se samokritičnom analizom sopstvenih grešaka i pravom kvalifikacijom pojava i ponašanja mora otvoriti put radikalnom menjanju stanja u rukovodstvu SKV. A to je značilo: ući u otvoreni obračun s liberalizmom, s nosiocima takve prakse i takvog delovanja koje se sve više pretvaralo u frakcionašenje. Obraćanje druga Tita političkom aktivu Srbije samo je ojačalo takvo uverenje.

„Važna odlika 52. sednice PK SKV", kaže se u izveštaju pripremljenom za 15. konferenciju SKV, „bila je njegovo jasno opredeljenje za akciju na novom kursu SKJ. Pokrajinski komitet je već u pripremama za

ovu sednicu korenito promenio stil svoga rada u duhu Pisma i reči druga Tita, a u organizacijama je insistirao na konkretnim akcijama. Precizirano je da kritika mora produbljivati akciju i da se mora preneti i na sve samoupravne socijalističke organe i društveno-političke organizacije... Kamen međaš ideološko-političkog razgraničavanja bio je i ostao odnos prema novom kursu SKJ i spremnost za njegovo sprovođenje."

Tako se 52. sednica PK SKV ugradila u partijski život Vojvodine i kao činilac produbljavanja ideoloških razgraničenja i kao činilac stabilizacije akcije za sprovođenje Pisma. A sve to skupa doprinelo je tome da se stabilizuju i preciziraju i politički kriterijumi za proširivanje i produbljavanje akcije u bazi i u rukovodstvima SKV i Pokrajine u celini.

Takvo usmeravanje — idejno i političko — zajedno s radom na sprovođenju zadataka iz Platforme za Deseti kongres SKJ, označilo je i osnovno opredeljenje za glavni akcenat u pripremi 15. izborne konferencije SKV: za akciju i za jedinstvo u akciji.

Petnaesta izborna konferencija je sumirala rezultate pređenog puta i toka političke akcije, a takođe ukazala na pretpostavke sve novih akcija, ponajpre u bazi, s osnovnim uverenjem da je to pravo mesto revolucionarne akcije.

Rezultati te revolucionarne akcije, pre svega u bazi društva, ovako su prikazani u referatu predsednika SKV: „U relativno kratkom roku gubici u privredi su smanjeni za 50 odsto i dalje se smanjuju, likvidnost je poboljšana, a investiciona i druga potrošnja najvećim delom je svedena na realne mogućnosti. U stabilizaciji privrede prekinuto je opadanje realnih ličnih dohodaka i standarda radničke klase. Zaoštrena je borba za smanjivanje socijalnih razlika, protiv kriminala, korupcije i bogaćenja na račun tuđeg rada. Reafirmisana je ideja jedinstva društveno-ekonomskog i političkog sistema Jugoslavije, prisnijeg društvenog povezivanja, uzajamnog pomaganja i zajedništva naroda i narodnosti naše zemlje na osnovu samoupravno udruženog rada. Pobedila je svest o tome da Savez komunista, ni načelno ni praktički, neće pristati na bilo kakav kompromis kada je u pitanju ostvarivanje ustavnih načela".

Za viđenje trenutka i označavanje idejnih pravaca delovanja karakterističan je ovaj deo referata: „Na osnovu Platforme i novih ustava započeo je proces revolucionarnih promena u organizovanju udruženog rada. Savez komunista Vojvodine je postigao početne rezultate u razbijanju raznih monopola i tehnokratskih uzurpacija i učvrstio materijalne temelje svog akcionog jedinstva. Ne smemo izgubiti iz vida da još ima organizacija u kojima se ne sprovode ustavne obaveze o organizovanju udruženog rada. Otpori, pa i nerazumevanja, izražavaju se u formalističkom pristupu osnivanju osnovnih organizacija udruženog rada (deobni bilansi, raspolaganje sredstvima); ima pojava vulgarizovanja ustavnih odredaba formiranjem osnovnih organizacija i tamo gde nema ekonomsko-socijalnih i tehnoloških uslova za samostalno sticanje dohotka i razvijanje samoupravljanja. Osnovni je uzrok u nedovoljnoj spremnosti komunista da zaoštre borbu protiv ekonomskog liberalizma i tehnobirokra-

tizma. Brojne tehnokratske koncepcije su idejno-politički osuđene, ali ne i društveno-ekonomski onemogućene. Reč je o državnosvojinskim i grupnosvojinskim monopolima i tolerisanju stihije pod plaštom ekonomskog automatizma, na čemu izrasta tehnokratija, koja ugrožava rešavanje ekonomsko-socijalnih problema, razvoj socijalističkog samoupravljanja i odlučujuću ulogu radničke klase i udruženog rada. Ekonomski liberalizam pod parolom nemešanja u takozvane funkcionalne podele odgovornosti faktički znači slabljenje uticaja Saveza komunista na utvrđivanje i realizaciju politike društveno-ekonomskog razvoja".

Ukazujemo na taj deo referata kako bismo istakli da Savez komunista Vojvodine u osnovnoj organizaciji udruženog rada vidi glavno poprište idejne i političke borbe i nedvosmisleno upućuje komuniste da deluju u tom pravcu. Čini se to s uverenjem da se glavna borba za samoupravne društvene odnose vodi u osnovnoj organizaciji udruženog rada i u onim vidovima odnosa koji iz toga izrastaju. A svako iskustvo do kojeg SK u toj borbi dolazi zapravo je i za organizacije i za svakog člana ponaosob podsticaj na novu akciju.

To znači da revolucionarna akcija neće malaksati, da će SK biti stalno u matici događaja, u bazi, na vitalnim pitanjima klase, a ne samo, ili pretežno, u svojim forumima.

To je glavna motivacija što se u Zaključcima naglašava:

„Komunisti su odgovorni za to da osnovna organizacija udruženog rada postane osnovna ćelija društveno-političkog sistema, a u mesnim zajednicama da radni ljudi grada i sela odlučuju o svim zajedničkim potrebama po principu socijalističke solidarnosti. Isto tako, potrebno je brže konstituisati samoupravne interesne zajednice po principima slobodne razmene rada, a protiv cehovskog mentaliteta i formalizma.

Dužnost je komunista da u društveno-političkim organizacijama i zajednicama neprekidno doprinose osposobljavanju radnih ljudi za odgovorne zadatke člana delegacije i delegata; da se ustali sistem konsultovanja i informisanja, koordinacije i utvrđivanja zajedničkih stavova, zborova radnih ljudi, delegacija i delegata — o pitanjima o kojima se odlučuje u svim samoupravnim organima i skupštinama društveno-političkih zajednica. Komunisti se moraju boriti da delegacije i delegati u procesu odlučivanja usklađuju sve interese s interesima radničke klase i udruženog rada".

To je usmeravanje na aktivan odnos, na akciju. I ne samo to. To je pretpostavka novog jedinstva SK, kako je to naglašeno u više navrata na ovoj konferenciji. Dakle, jedinstvo kroz akcije i organizacijâ i svakog člana.

SK Vojvodine to neprestano ističe već duže vreme. Već je na 52, a naročito na 56. sednici PK SKV rečeno i utvrđeno: „Nismo za jedinstvo koje se stvara kompromisom; danas moramo, pre svega, misliti na revolucionarno — akciono jedinstvo, koje se ostvaruje stalnom idejnom borbom i potiskivanjem ideja i koncepcija koje Savez komunista ne može prihvatiti, pobedom snaga koje ih nose, pa i njihovim potiskivanjem..."

I kada je već reč o tako neposredno uspostavljenom odnosu i vezi između akcije i jedinstva, zapravo, shvatanja i prakse da se jedinstvo

uspostavlja u revolucionarnoj akciji, treba ukazati na još dva momenta iz opredeljenja 15. izborne konferencije SKV. Prvi bi se mogao formulisati ovako: odlika je svakog pripadnika našeg pokreta da se nalazi u akciji. Dakle, bitna je pretpostavka te pripadnosti — delovanje. A kakvoća, širina i dubina, polazna idejna osnova delovanja neprestano se proverava i dokazuje u akciji. Drugi momenat se ogleda u tome da stvarnu revolucionarnu akciju, onu koja poboljšava stanje odnosa i menja ga, pripadnik pokreta može razvijati samo unutar klase. A u tome je i zaloga da se on ne odvoji od klase.

Pažljivija analiza istupanja na 15. izbornoj konferenciji SKV mogla bi istaći i druga značajna opredeljenja (jedinstvo klasnog i nacionalnog; samoupravnom akcijom do ravnopravnosti i jedinstva; s jedinstvom SK za jedinstvo radničke klase), ali se kao bitno mora još jednom istaći ono što je u osnovi kursa SKV: partija se revolucioniše neprestanom akcijom u bazi.

Ili, kako je to rečeno u referatu predsednika SKV Dušana Alimpića: „Savez komunista je dužan da u osnovnoj organizaciji udruženog rada, u širim asocijacijama neposrednih proizvođača, vodi akciju za izgradnju takvog sistema ekonomskih i socijalnih odnosa u kojima osnovna organizacija udruženog rada daje pečat svim ekonomskim, političkim i socijalnim promenama koje iz nje proističu, a delegatski princip treba da prevaziđe podelu na posredno i neposredno samoupravljanje i obezbedi da delegacija postane mesto na kome se neposredno izražavaju, usklađuju i ostvaruju konkretni i istorijski interesi radničke klase i radnih ljudi“.

Sve to s ovim osnovnim pristupom — da „danas više nije pitanje samo protiv čega smo, već je reč o suštinskoj konkretnoj borbi za nove, revolucionarne odnose, za klasnu osnovu i sadržinu delovanja“.

LASLO VARGA

Srbija

UČVRŠĆIVANJE JEDINSTVA NA KLASNOJ OSNOVI

U Savezu komunista Srbije i u Socijalističkoj Republici Srbiji zbile su se poslednjih godina takve idejne, političke i društvene promene da je partijski kongres svakako bio neophodan. Okolnost što se održavanje redovnog, Sedmog kongresa SK ove republike (23—25. april), podudarilo s tom potrebom očevidno je dobrodošla, jer su na Kongresu izrečene ocene koje se više nisu mogle odlagati, niti je njihova važnost dopuštala da se, ovako u globalu i s ovakvom idejnom i političkom argumentacijom, izriču u nižim partijskim forumima i rukovodstvima (na konferenciji ili u Centralnom komitetu SKS).

Ako bismo pokušali da na početku ovoga kratkog prikaza Sedmog kongresa Saveza komunista Srbije naznačimo njegove glavne, opšte karakteristike, onda bi to, pre svega, bili kritički i samokritički ton u analizi i jedinstvo na radničko-klasnoj samoupravnoj osnovi. Takvi su tonovi dominirali i u izveštaju o radu, i u referatu predsednika Centralnog komiteta SKS Tihomira Vlaškalića, i u trodnevnoj raspravi.

STVORENI USLOVI ZA SKLADNIJI RAZVOJ PROIZVODNJE

Privreda u Socijalističkoj Republici Srbiji se odlikuje raznovrsnim i relativno bogatim prirodnim potencijalima i nesrazmerama u korišćenju tih potencijala. Za pet godina (1968—1973) proizvodnja u industriji porasla je za 60 odsto, a u poljoprivredi za 16 odsto. Predsednik Vlaškalić je naglasio da je „industrijalizacija privrede bila dominantna karakteristika razvojnog procesa“, jer „industrija, s prosečnom godišnjom stopom rasta od preko 9%, čini 48% prirasta ukupnog društvenog proizvoda“. To što je povećano „učešće nepoljoprivredne proizvodnje u formiranju društvenog proizvoda sa 71,3% u 1968. na 76,3% u 1973. godini (u tome industrija sa 31,5% na 36,2)“, ocenjeno je kao „pozitivna transformacija u privrednoj strukturi“. Međutim, predsednik CK SKS je, isto tako, upozorio da je „neusklađena ponuda poljoprivrednih proizvoda s naraslim potrebama stanovništva i izvoza značajan uzrok nestabilnosti tržišta i cena“.

Dakle, promene u strukturi privređivanja, u korist industrije, ma koliko bile pozitivne i korisne, više nisu jedini i najvažniji cilj eko-

nomske politike, kao što su bile na početku industrijalizacije i socijalističke izgradnje. Industrija u Srbiji je, i po obimu proizvodnje i po izboru proizvoda, dostigla nivo na kojem joj je, kao uslov budućeg napretka, potrebna snažnija i savremenija poljoprivreda, kao proizvođač sirovina i životnih namirnica za radnike i kao potrošač industrijskih artikala. Jednom rečju, potreban je skladniji rast proizvodnje u svim oblastima i granama privređivanja za koji su inače stvoreni osnovni uslovi. Najvažniji, odlučujući uslov je društveni, socijalistički sektor privrede, čije je učešće u društvenom proizvodu povećano sa 75 odsto u 1968. na 78,5 odsto u 1973. godini. To je, bez sumnje, sasvim pouzdana i, u našim uslovima, dovoljna osnova za plansko, socijalističko usmeravanje celokupne proizvodnje.

Na toj osnovi je mogućno nastavljanje reforme privrede, racionalnije proizvodnje, koja je već dala ohrabrujuće rezultate. Za tri godine (1969—1972) na tržištu se pojavilo 8.000 novih industrijskih proizvoda; korigovani su programi u proizvodnji 15.000 artikala; obustavljena je proizvodnja 7.000 proizvoda. Takve promene, uz stalni rast proizvodnje po stopi od 9 odsto, najbolja su potvrda sposobnosti privrede u Republici da se usavršava i napreduje u skladu s potrebama društva i zahtevima savremene tehnologije i jugoslovenskog i svetskog tržišta. I sposobnost je potvrđena ne samo na jugoslovenskom već i na svetskom tržištu. U godinama o kojima je reč, izvoz iz Socijalističke Republike Srbije po vrednosti je udvostručen, a po obimu povećan za 60 odsto, čime je dostigao jednu petinu vrednosti društvenog proizvoda.

U proteklom razdoblju, između Šestog i Sedmog kongresa Saveza komunista Srbije, prvi put je zabeleženo „sužavanje globalnih razlika u stepenu ekonomske razvijenosti između nedovoljno razvijenih i razvijenih područja“, što, po Vlaškalićevim rečima, „svedoči o opravdanosti i uspešnosti aktivne politike“, koja je na to bila sračunata. Nacionalni dohodak po stanovniku u zaostalim područjima, van autonomnih pokrajina, dostigao je 1972. godine 64 odsto republičkog proseka, dok je u 1966. iznosio 59. Taj prosek, razume se, ne važi za sve opštine i krajeve. Ima opština i krajeva u kojima se relativna zaostalost uvećava. Zbog toga će i Savez komunista i društveni i državni organi ubuduće morati još veću pažnju da poklone tim krajevima, jer je viši stepen privredne aktivnosti u svim delovima bitna pretpostavka ukupnog bržeg rasta.

Privreda na Kosovu, o kojoj je potanje razmatrano na Pokrajinskoj konferenciji Saveza komunista, takođe je krenula put industrijalizacije. Industrijska proizvodnja i vrednost osnovnih sredstava društvene privrede su u poslednjih 20 godina povećane više od sedam puta. Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom broju stanovnika opalo je sa 72,4 odsto u 1952. na 51,6 odsto u 1971. godini. Građenjem nekih velikih objekata (hidrosistem Ibar—Lepenac, na primer), Pokrajina će steći uslove za još brži hod napred. Ali time razlike još neće biti uklonjene, niti će prestati obaveza Saveza komunista da ukupnom svojom politikom pomaže i podstiče napredak proizvodnje u Pokrajini. U tom pogledu su osobito značajni zadaci komunista u velikim radnim organizacijama, koje su objektivno ekonomski zainteresovane za potpunije i racionalnije is-

korišćavanje prirodnih potencijala na Kosovu, pod uslovima predviđenim novim Ustavom.

Sedmi kongres Saveza komunista Srbije bavio se i socijalnom politikom, ali ne kao izdvojenom oblašću, već u sklopu ocena i zaključaka o radu, produktivnosti i raspodeli dohotka prema rezultatima rada.

„Da bismo mogli ostvariti naše programe i planove", rekao je Tihomir Vlaškalić, „da bismo još uspešnije rešavali problematiku zapošljavanja i obrazovanja, stambene probleme i socijalne probleme u celini, a da to nije prazna demagogija ili ustupak uravnilovci, moramo polaziti od razvijanja sistema dohotka tako da samo rad i rezultati rada budu osnova materijalnog i društvenog položaja čoveka. Istovremeno se pod udarom naše kritike mora naći sve što je nerad, monopolizam, prisvajanje mimo rada, privilegija, kao i svi drugi oblici privatizacije i uzurpacije društvene svojine."

Kao što se vidi, zadaci komunista u privredi su mnogobrojni i delikatni. Teško je, u tome mnoštvu, razabrati šta je najvažnije i najpreče. Ipak, u pokušaju da to razaberemo, opredeljujemo se za onaj deo Rezolucije u kojem se kaže da je „neposredan zadatak komunista da organizuju najširu društvenu aktivnost, usmerenu na izradu razvojnih programa kao uslova za sagledavanje zajedničke razvojne perspektive osnovnih i drugih organizacija udruženog rada koje su međusobno zavisne u procesu reprodukcije". Zatim, čini nam se da Sedmi kongres Saveza komunista Srbije s pravom „ističe neodložnu potrebu razrade i uvođenje u praksu samoupravnog sistema planiranja, kao svesne i organizovane akcije radnika u osnovnim organizacijama udruženog rada, radnih ljudi u interesnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u društveno-političkim zajednicama". Prirodno je da „društveno-ekonomski razvoj Socijalističke Republike Srbije u sledećem periodu treba da polazi od zajedničkih ciljeva razvoja u Jugoslaviji, zasnovanih na trajnim interesima udruženog rada, i od zajedničke dugoročne razvojne politike. Uvažavanje tih okvira treba da bude obaveza svih nosilaca razvoja i društvenih sredstava u Republici. Samo uz uvažavanje zajedničke politike razvoja mogu se ostvariti zajednički i pojedinačni razvojni interesi i iskoristiti prednosti jedinstvenog jugoslovenskog tržišta".

Tako će Savez komunista Srbije najuspešnije „doprinositi demokratskom konstituisanju programskih opredeljenja i politike Saveza komunista Jugoslavije", što je kao imperativ postavljeno u Rezoluciji. „Sprovođenje tako utvrđene politike bitan je uslov za ostvarivanje njegove avangardne uloge i jačanje njegove radničko-klasne suštine. Samo na toj osnovi može se izgrađivati jedinstvo radničke klase Jugoslavije, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, i svih organizovanih socijalističkih snaga."

SAMOUPRAVLJANJE NIJE MEŠAVINA ALTERNATIVA, VEĆ NOVI PRODUKCIONI ODNOS

Dugogodišnjim postojanjem i svesnim delovanjem organizovanih socijalističkih snaga, u prvom redu Saveza komunista, samoupravljanje je,

kao produkcioni odnos, duboko ukorenjeno u radnim organizacijama, naročito u privredi. Nedavnim usvajanjem novih ustava (SFRJ, Socijalističke Republike Srbije i socijalističkih autonomnih pokrajina) zakonodavno je uobličen integralni samoupravni sistem. Samoupravljanje je „izišlo“ iz fabričkih ograda i uspostavljeno svuda gde se odlučuje o politici i o raspodeli dohotka — od osnovne organizacije udruženog rada do Skupštine SFRJ. U novom, delegatskom političkom sistemu, predstavnička tela više nisu mešavina ostataka klasičnog parlamentarizma i socijalističke vlasti, već „izniču“ iz proizvođačkih kolektiva, mesnih zajednica i političkih organizacija, koji su inicijatori samoupravljanja.

Na prvi pogled, formalno posmatrano, socijalistički samoupravni sistem je normativno i organizacijski dovršen. Međutim, predsednik CK SKS Tihomir Vlaškalić je u referatu na Kongresu primetio da „bitka za socijalističko samoupravljanje ne može biti jednom zasvagda dobijena“. Potrebno je da se obilje samoupravnih oblika ispuni zaista samoupravnom i socijalističkom sadržinom, što je mnogo teži i dugotrajniji, neprestan idejni i politički zadatak SK.

Donošenjem novog Ustava nisu automatski uklonjene sve teškoće i protivrečnosti u izgradnji samoupravljanja. Prema Vlaškaliću, glavna je „protivrečnost između razvoja samoupravnih odnosa i stepena razvoja njegove materijalne osnovice, razvoja materijalnih proizvodnih snaga“. Jer „naše društvo u svom razvitku još nije dostiglo onaj nivo razvoja materijalnih proizvodnih snaga i takav sklad njihovog razvoja i razvoja samoupravnih odnosa koji bi zakonito, svojim unutrašnjim kretanjima, reprodukovali samo odnose socijalističkog samoupravljanja na sopstvenim osnovama i u sve razvijenijim oblicima“. Druga protivrečnost je u „sukobu prevaziđenih odnosa iz prošlosti i novih koji se razvijaju“, u postojanju birokratskih i tehnokratskih teza i tendencija, koje su „u stalnom sukobu sa samoupravnim odnosima“. Najzad, sagledana je i protivrečnost „između narastajućih samoupravnih odnosa i postojećih organizacionih i institucionalnih okvira i formi“, jer „samoupravljanje kao novi društveni odnos pretpostavlja kvalitativno nova organizaciona i institucionalna rešenja, pre svega privrednog i političkog sistema, a ne dugoročne kompromise neprihvatljivih alternativa“. U stvari, „samoupravljanje nije moguće graditi kao mešavinu poznatih društvenih alternativa, već samo kao novi, samoupravni produkcioni odnos“.

Pogrešna shvatanja o samoupravljanju ogledala su se i u tome što su se komunisti više bavili kritikom etatizma i birokratizma nego izgradnjom novih, samoupravnih odnosa, pa se „u taj prazni prostor“, kako je rekao Vlaškalić, „ubacivao tehnokratizam“, koji je „po logici stvari tražio i našao svoj ideološki i politički oblik izražavanja u liberalizmu“.

„Liberalizam je, kao tendencija i stanje u idejno-političkoj sferi“, po oceni predsednika CK SKS, „značio idejno-političko oslobađanje svih antisamoupravnih snaga, značio je oportunizam i kompromiserstvo pojedinaca i grupa unutar SK prema snagama nacionalizma, birokratizma, centralizma, tehnokratizma, sitnoburžoaske ideologije itd. U SKS je došlo do povezivanja snaga tehnokratizma i liberalizma, i do formiranja svo-

jevrsnog tehnokratsko-liberalističkog saveza u kojem su liberalističke tendencije i snage objektivno otvarale društvene prostore za idejno-političko i praktično nastupanje i jačanje tehnokratizma."

Tu svoju ocenu tehnokratizma i liberalizma Vlaškalić je upotpunio ovim stavom:

„U domenu ideologije, liberalizam je značio pokušaj narušavanja i zamene marksizma, klasne ideologije i samoupravne orijentacije. U SK su nicali konglomerati raznih malograđanskih, proburžoaskih, nacionalističkih, birokratskih i tehnokratskih shvatanja i orijentacija. Liberalizam nije imao sopstvenu ideologiju, već se oslanjao na savez više raznih, često međusobno protivrečnih, idejnih orijentacija, kojima je zajednička bila antisocijalistička i antisamoupravna suština. U tom šarenilu idejnih uticaja dominirala je tehnokratska idejna orijentacija. Radilo se o pokušaju da se nasuprot marksističkoj ideologiji razvija nekakva besklasna ‚modernistička' ideologija ekonomske efikasnosti i poslovnosti. Idejne i društvene vrednosti socijalizma i samoupravljanja su zanemarivane i potiskivane, a ‚novi stil' je donosio i ‚nove' vrednosti, u suštini stare, buržoaske i birokratske društvene sadržine. Etatistička i unitaristička idejna orijentacija je u zahtevima tehnokratizma za jakom i efikasnom državom videla svoju šansu. Nacionalizam je, bez obzira na deklarativnu i verbalnu osudu, takođe bio pridruženi član idejne koalicije. Raspirivanje nacionalizma je trebalo da obezbedi klasni mir i nesmetani ekonomski i politički monopol tehnokratskih i liberalističkih vrhuški.

Prividna širokogrudost protagonista i pobornika liberalizma pogodovala je narastanju i sprezi dogmatskih i ultralevičarskih, anarhističkih idejnih i političkih struja, koje su, udružene, pod imenom ‚nove levice', bile prešle u otvoren napad na samoupravni sistem, ignorišući radničku klasu i propovedajući avangardizam samozvanih predstavnika humanističke inteligencije, to jest prosvećene elite, koja se, tobož jedina, suprotstavlja ‚neprosvećenom birokratizmu'".

S obzirom na takve, na izgled neobične, sprege i taktiku opozicionih snaga, prirodan je i naglasak u referatu da je Savez komunista „u jednakoj meri protiv svih snaga suprotstavljenih socijalističkom samoupravljanju; ništa nam manji protivnik nije birokratski centralizam, unitarizam i dogmatizam od liberalizma, tehnokratizma i nacionalizma".

Potpunije određenje Saveza komunista prema nacionalizmu jeste u stavu da je „borba protiv velikosrpskog nacionalizma u pravom istorijskom interesu srpskog naroda, njegove slobode i napretka. Srpski narod može biti slobodan i razvijati svoje stvaralačke sposobnosti samo u jugoslovenskoj zajednici, a ona može postojati samo kao ravnopravna zajednica svih naših naroda i narodnosti".

SNAGA SAVEZA KOMUNISTA JE U SNAZI RADNIČKE KLASE

Prolazeći, poslednjih godina, kroz mnoga iskušenja i idejne i političke bitke, Savez komunista Srbije se stalno kalio, sticao nova iskustva i učvršćivao jedinstvo svojih redova. Dostignut je takav stepen idejnog

i političkog jedinstva da komunisti danas pravovremeno, organizovano i odlučno pristupaju svim zadacima, sa više izgleda na uspeh u njihovom izvršavanju. Pa ipak, ma koliko bio jedinstven i organizovan, Savez komunista se ne zanosi iluzijama da za sve može sam da se izbori. U njegovim redovima prevladava uverenje da je snaga SK u snazi, organizaciji i angažovanosti radničke klase.

„Pred nama je zadatak koji se ne može odlagati a da samoupravljanje ne zastane, ne stagnira", zaključio je u referatu Tihomir Vlaškalić. „To je zadatak da organizujemo i povedemo sve socijalističke snage kako bi se samoupravljanje pomeralo ka svojim višim razvojnim oblicima... Moramo se organizovati na način koji politiku i ideologiju Saveza komunista uspešnije i neposrednije dovodi do svesti radnih ljudi. Ne možemo delovati apstraktno, samo unutar svojih redova, već moramo, saglasno današnjim uslovima, delovati tamo gde se radi, stvara i živi, u fabrikama, školama, među radnicima i omladinom, među najširim slojevima radnih ljudi i građana. To zahteva da svaki komunista, da svaka organizacija, kao što je rečeno u Pismu druga Tita i Izvršnog biroa, u sasvim konkretnom vidu definiše za šta se bori i protiv čega se bori."

Tim pledoajeom, predsednik CK SKS je podsetio na dve uočljive pojave. Prvo, u Savezu komunista još ima članova koji nisu spremni da se neposredno, idejno i politički, angažuju u ostvarivanju partijske politike. Takvi nastoje da se u svim „delikatnim situacijama" zaklone za partijsku instituciju, da u organizaciji, u najboljem slučaju, eventualno glasaju za neki „radikalan" predlog, koji bi zatim, po njima, jednostavno trebalo saopštiti, u vidu partijske odluke, samoupravnim organima ili drugim političkim i društvenim organizacijama, koje su „obavezne" da to izvrše. Ako se, slučajno, pojave na nekoj javnoj tribini, takvi članovi SK, obično, ne pokušavaju da se za suštinu odluke svoje organizacije bore snagom argumenata i svog uverenja, već mašu odlukom, i to tako da se često ne zna jesu li oni, intimno, za takvu odluku ili su protiv nje.

Drugo, u partijskim spisima i dokumentima, štaviše, i u onim koji su pripremljeni za kongrese i konferencije, uvrežio se stil nesrazmerno velikog nabrajanja svega onoga protiv čega Savez komunista treba da se bori, tako da se u tom nabrajanju mahom izgubi pozitivan program, ono za šta se SK bori. Na Sedmom kongresu SKS naglašen je pravi redosled.

Klasnom suštinom politike Saveza komunista uklonjena je veštačka, verbalistički iskonstruisana dilema o „mešanju" i „nemešanju" SK u odnose i delovanje organa samoupravljanja, predstavničkih tela i drugih političkih i društvenih organizacija. „Iskustvo koje smo imali", primetio je Vlaškalić, „govori nam da se Savez komunista raspinje između birokratizma i liberalizma, između partije ‚čvrste ruke' i partije ‚oslobođene' svake odgovornosti za socijalistički karakter društvenih odnosa — uvek onda ako svoju društvenu ulogu ne izvodi iz organizovanja revolucionarne prakse radničke klase, iz samoupravljanja kao jedinstvenog produkcionog odnosa, iz realnih, neposrednih i istorijskih mogućnosti rasta društvene moći radničke klase i radnih ljudi..."

Na Sedmom kongresu Saveza komunista Srbije opovrgnuta je još jedna aktuelna, stihijski stvorena dilema, nalik na priču o tome šta je

starije — kokoška ili jaje. Reč je o radničkoj većini, o broju radnika u Savezu komunista i o njihovom uticaju na partijsku politiku i društvene odluke. Umesto opredeljivanja za prvenstvo broja ili uticaja, predsednik CK SKS je bio kategoričan u sledećem: „Ako hoćemo viši stepen vodeće uloge SK, onda moramo u narednom periodu obezbediti i kvalitativnu i kvantitativnu radničku većinu, i po sastavu svoga članstva, i po sadržaju svoje politike, i po usmerenosti svojih odluka".

Uz taj stav, treba se podsetiti podatka da je u pripremama za Sedmi kongres na opštinskim konferencijama Saveza komunista, u opštinske komitete izabrano 52 odsto radnika. Radnička većina u opštinskim partijskim rukovodstvima zacelo će uticati na sadržinu partijske politike i na njeno stvaranje u smislu za koji se opredelio i Kongres.

SLOBODA STVARALAŠTVA NIJE AKADEMSKO NI USKOPOLITIČKO PITANJE

Sedmi kongres Saveza komunista Srbije definisao je i stavove prema inteligenciji, odnosno prema stručnom radu i naučnom i umetničkom stvaralaštvu. Potrebu za definisanjem tih stavova sagledali smo u dvema činjenicama. Prvo, radni ljudi u Srbiji dostigli su takav stepen savršenosti proizvodnje, raspodele dohotka prema rezultatima rada i demokratizma u odnosima da im je angažovanje stručnjaka i naučnika u proizvodnji, raspodeli i samoupravljačkoj organizaciji i delatnosti potrebnije nego što je ikad bilo.

„Poznato nam je da je savremena nauka", rekao je Tihomir Vlaškalić, „bitan element novih proizvodnih snaga. Zato ne možemo ostajati ravnodušni prema pretpostavkama njenog razvoja a da to nema neposrednih posledica na samoupravni razvoj našeg društva... Pred nama je zato zadatak da većma nego do sada nauku učinimo sredstvom samoupravnog napretka."

Svakodnevno uvažavanje i angažovanje stručnjaka i naučnika jesu, između ostalog, način i sredstvo borbe protiv tehnokratizma, koji svoju egzistenciju zasniva na faktičkom neznanju i svakojakim improvizacijama, kojima i sâm često kumuje da bi uspešnije delovao.

Drugo, u neposrednijoj konfrontaciji sa Savezom komunista, grupa nastavnika s beogradskog Filozofskog fakulteta uspela je, uz obilatu podršku i pomoć istomišljenika sa Zapada, da delu domaće i strane javnosti nametne utisak o tobožnjoj ugroženosti naučnog rada i umetničkog stvaralaštva u nas. Ne polemišući ni s njima ni sa delom jednostrano i lažno obaveštene javnosti, Sedmi kongres Saveza komunista Srbije podsetio je na ono što je, u vezi s naukom i umetničkim stvaralaštvom, rečeno u Programu SKJ. Navešćemo deo referata predsednika CK SKS u kojem je to, kratko i nedvosmisleno, učinjeno.

„Opredeljujući se za socijalističko samoupravljanje, mi smo se ujedno opredelili i za slobodu naučnog, kulturnog i duhovnog stvaralaštva uopšte. Bez slobode za nova saznanja i nove vrednosti, za naprednu misao, za smeo kritički duh, socijalističko samoupravljanje bi brzo ostalo bez idejnog oružja u procesu prevladavanja starih shvatanja i razrešavanja vla-

stitih protivrečnosti. Uskratiti slobodu naučnog i kulturnog stvaralaštva, značilo bi lišiti se i samog stvaralaštva, dakle, istorijske prednosti samoupravnog socijalizma, i unapred se odreći nepresušnih stvaralačkih potencijala radničke klase i svih ostalih radnih ljudi."

„Prema tome, za nas komuniste", nastavio je Vlaškalić, „pitanje slobode stvaralaštva nije akademsko, niti uskopolitičko pitanje prema kojem zauzimamo različite stavove u zavisnosti od tekućih društveno-političkih procena, kako nam se to ponekad podmeće. Za nas je to principijelno pitanje, integralni deo našeg ukupnog opredeljenja, naše borbe za oslobađanje čoveka od svih oblika njegove istorijske porobljenosti i otuđenosti. Naše opredeljenje za slobodu naučnog, kulturnog i umetničkog stvaralaštva ne izražava se i ne garantuje samo političkom proklamacijom. Ono je utemeljeno u osnovni samoupravni društveni odnos, u samoupravni položaj čoveka, što smo utvrdili našim novim Ustavom."

Ti stavovi iz referata podržani su u kongresnoj raspravi i njihova je suština uvršćena u Rezoluciju o zadacima komunista u oblasti kulture.

MIROSLAV KORAKSIĆ

Prilozi

Vida Tomšič

PLANIRANJE PORODICE I POPULACIONA POLITIKA*

I

1. Ljudi ne mogu ostvariti svoja ljudska prava kao izolovana privatna bića — već društveno, menjajući celokupne uslove svog rada i života.

Problemi koji se tiču ljudske biološke reprodukcije ne mogu se razmatrati odvojeno od ostalih društvenih odnosa i zbivanja.

Položaj ljudi oba pola kao ravnopravnih učesnika u radu i u upravljanju u društvu jeste osnov za građenje ne samo novih društvenih odnosa već i novih odnosa među polovima. Oslobađanje polnih odnosa od vanjskih ekonomskih i društvenih pritisaka, od uslova eksploatatorskog sistema, od predrasuda, dogmi i tabua, nosi sobom međusobnu odgovornost partnera i njihovu potpunu odgovornost u pogledu začeća, odnosno rođenja deteta. Korist deteta bi u tome morala postati merilo ponašanja.

2. U socijalističkom samoupravnom društvu sukob između individualnog ljudskog prava kao slobodnog i odgovornog roditeljstva i društvene populacione politike moguće je prevladati u procesu stalnog usklađivanja oba interesa kroz samoupravnu poziciju čoveka, nosioca ličnih i društve-

---

* U septembru 1973. godine u Beogradu je bilo savetovanje o populacionoj politici u Jugoslaviji radi zauzimanja društvenih stavova o tome pitanju. Savezni savet za planiranje porodice s koordinacionim odborima za planiranje porodice u republikama i pokrajinama, Jugoslovensko udruženje sociologa, Savez lekarskih društava Jugoslavije, Sekcija za naučni rad Saveza ekonomista Jugoslavije i Savez sindikata zajedno su organizovali razmenu mišljenja stručnjaka — demografa, sociologa, ekonomista, lekara, pravnika, društvenih i političkih radnika — o pitanju koje sve više pobuđuje interesovanje kod nas, a posebno u svetu.

Godinu 1974. Ujedinjene nacije su proglasile godinom stanovništva, a u avgustu ove godine će se održati u Rumuniji Svetska konferencija o stanovništvu, na kojoj će učestvovati delegacije vlada. Povodom priprema te konferencije, u sklopu Organizacije ujedinjenih nacija, kao i van njih, teče mnogo specijalizovanih simpozija, vode se polemične diskusije o svetskim problemima na koje ukazuje dramatična ekspanzija stanovništva. Poslednjih godina su i kod nas na mnogim skupovima razmatrane razne teme iz oblasti populacione problematike, a vodile su se i rasprave povodom formulisanja odeljka o ljudskim pravima i slobodama u novom Ustavu SFRJ.

Tekst koji objavljujemo napravljen je u obliku teza za ovo savetovanje.

nih odluka o razvoju društva (čiji deo može biti posebna populaciona politika).

Planiranje porodice nije stav za manje ili više dece, već je reč o *promeni i kvalitetu ljudskog odnosa u biološkoj reprodukciji.*

Veća ili manja dostupnost sredstava za planiranje porodice ne stvara motivacije za ograničavanje rađanja. Motivacija za to nastaje iz opštedruštvenih uslova. Kada iz tih uslova nastaje motivacija za manje ili više dece, društvena akcija za planiranje porodice može znatno uticati na humanizaciju odnosa, doprineti zdravlju i životu majki i dece, omogućiti sretniji život željene dece, odnosno — može ta akcija razotkrivati konzervativnost i nehumanost u društvenim odnosima. Po tome je ona sastavni deo napora za socijalističke humane odnose.

3. Različni stepen demografskog razvoja među republikama i pokrajinama u našoj zemlji ne sme biti razlog da u samoupravnoj socijalističkoj zajednici imamo principijelno različne stavove prema planiranju porodice i prema formulisanju principa populacione politike, jer oni moraju izražavati u osnovi isti status građana socijalističke zemlje i istovetne principe socijalističke samoupravne ekonomske i socijalne politike. Konkretne razlike u pojedinim merama i, prema tome, mogućnost različne populacione politike ne bi smele narušavati ni osnovna ljudska prava ni principe socijalističke društveno-ekonomske politike utvrđene Ustavom.

4. Namena planiranja porodice je humaniziranje polnih odnosa, preuzimanje potpune odgovornosti prema detetu, što je osnova sretnijeg i zdravijeg porodičnog života. O tome je u literaturi bilo dosta reči i razmotrena su i objašnjena mnoga gledišta. Međutim, o samom *karakteru* tog ljudskog prava, ko je njegov *nosilac* (pojedinac, par, roditelji, dete), kakvim se sve *sredstvima* to pravo može ostvariti (kontracepcija, pobačaj, sterilizacija), *ko, kako* i *kada* o njemu odlučuje (pojedinac, društveni organi, medicinska struka, socijalne službe, država), kakvi su *realni uticaji pokreta za planiranje porodice na demografska kretanja* i kakav je odnos tog pokreta prema populacionoj politici i sl., — o svemu tome još nije dovoljno raspravljano, i u tome postoji prilično mnogo nejasnoća, različnih i oprečnih stavova. Ove teze su samo izraz nastojanja da se daju mogući odgovori na neka od pomenutih pitanja.

II

Za pokušaj opredeljivanja odnosa između *planiranja porodice* i *populacione politike* važno bi bilo raščistiti izvesnu terminološku, ali i idejnu zbrku koja postoji u pogledu oba pojma, a naročito ovog drugog.

Planiranje porodice se često pogrešno identifikuje s populacionom politikom, osobito s onom usmerenom na smanjenje stanovništva, što bi trebalo postići propagiranjem svih sredstava za prevenciju neželjenog začeća (kontracepcija, uključujući često i sterilizaciju) i za prevenciju neželjenog rođenja preko veštačkog pobačaja. Tome je pridonela i upotreba izraza „kontrola rađanja“ u značenju „kontrola populacije“. Nastojanja da se prelazom na termine „planiranje porodice“ i „planirano ro-

diteljstvo" ukine identifikovanje planiranja porodice s antinatalističkom populacionom politikom još nisu uspela. I to poglavito zbog toga što su, zapravo, u svetu još jake tendencije da se populaciona politika razmatra izdvojeno od socijalno-ekonomskog razvoja i što se ona svodi na jedan, ili pretežno na jedan, vid — to jest na snažne pokušaje da se utiče na natalitet akcijama za „planiranje porodice".

Nasuprot shvatanjima i praksi koji planiranje porodice smatraju i tumače kao prvenstveno populacionističku politiku, u vladinim (OUN) i nevladinim međunarodnim organizacijama (IPPF) — naročito poslednjih godina — nastoje da se tačnije opredele pojmovi i razumeju uzroci i posledice uspeha, odnosno neuspeha pojedinih tako shvaćenih akcija i mera planiranja porodice, odnosno populacione politike. U pogledu raščišćavanja sadržine i dometa planiranja porodice kao ostvarenja jednog od osnovnih ljudskih prava, seminari UN u Kiljavi (1971) i u Istambulu (1972) dali su značajan prilog.

Populaciona politika se sve više shvaća kao sastavni deo šire društveno-ekonomske politike, koja treba da deluje kompleksnim merama razvoja, a ne samo onim neposredno ili posredno usmerenim na fertilitet. U dokumentima UN stalno se naglašava princip da je populaciona politika suvereno pravo svake države, a planiranje porodice osnovno ljudsko pravo. Međutim, populaciona politika proizlazi iz društveno-ekonomskog i političkog sistema date zemlje i izražava položaj čovekov u društvu i ciljeve vodećih društvenih snaga. Zbog toga je ta politika i principijelno različita u raznim državama. Na te razlike znatno utiče stav nekih razvijenih zapadnih zemalja koje „populacionu eksploziju" okrivljuju kao osnovni uzrok bede i nerazvijenosti većine čovečanstva, te svoju pomoć zemljama u razvoju često uslovljavaju prihvatanjem antinatalističke politike bez dubljih promena u društveno-ekonomskom razvoju. Otkrivanjem međusobnih odnosa u raznim demografskim situacijama i, na primer, nivoom nacionalnog dohotka, položajem žena, smrtnosti odojčadi, te sličnim pokazateljima stepena socijalno-ekonomskog razvoja, mogućno bi bilo ostvariti više razumevanja određenih pojava i više naučnosti u definisanju i vođenju populacione politike.

Kao što je poznato, *Jugoslavija* do sada nema izgrađenih posebnih stavova o populacionoj politici, ali se pokret i određena društvena politika koja poslednju deceniju nosi naziv planiranje porodice odavno razvijaju.[1] Taj je pokret od svojih početaka još pre drugog svetskog rata usmeren ka afirmaciji osnovnog ljudskog prava oba roditelja, odnosno pre svega žene, u odlučivanju o broju i vremenu rađanja, kao i ka jačanju njihove odgovornosti da ne rađaju dete koje ne žele i u vreme kada nisu za to spremni, jer govorimo uslovno da i dete ima pravo da se rodi željeno (uslovno, jer subjekt tog prava u stvari još ne postoji).[2]

---

[1] Naziv „planiranje porodice" nije najbolji, te i u naša društvena nastojanja unosi izvesna nerazumevanja. U traganju za adekvatnijim izrazom ipak upotrebljavamo uslovno termin „planiranje porodice" kao najbliži sadržini slobodnog, odgovornog i društveno aktivnog roditeljstva.

[2] Ovde samo upozoravamo na kontroverznu pravnu temu, koja ima već nekih početnih obrada: pravo fetusa na rođenje i život i pravo deteta da bude rođeno kao željeno dete.

III

1. U literaturi se i kod nas planiranjem porodice označava pojava, nastala samim razvojem, kada bračni parovi svesno i masovno ograničavaju obim svojih porodica. Poznato je da su u znatnom delu Jugoslavije ljudi odavno prešli na ograničavanje porođaja zbog motivacija nastalih u društveno-ekonomskom razvoju, a ne zbog propagande za upotrebu sredstava prevencije, odnosno zbog liberalizacije dostupa do pobačaja. Prema iskustvima svih zemalja, takva propaganda prvenstveno uspeva da menja primitivne metode kontrole rađanja, a ne stvara — barem ne masovno — motivacije za to. Tačno je da akcija i propaganda za planiranje porodice sadrže ideju da čovek treba da humanizira i racionalizira biološku reprodukciju (poznata je, na primer, duboka veza između uspešnog planiranja porodice i smanjenja smrtnosti dece), pa se, prema tome, savetuje svesno odlučivanje o začeću, vremenu porođaja, o razmaku između rođenja i sl., ali se tom akcijom ipak ne želi postići prvenstveno uticaj na broj dece. Akcija kojom bi se nastojalo da roditelji mogu rađati decu kada su spremni za to može dovesti i do smanjenja, ali i do povećanja broja *željene dece*. Povećanje nataliteta možemo očekivati osobito tamo gde savremena i po zdravlje neštetna sredstva prevencije začeća ili pravovremeno i stručno izvršeni pobačaji održavaju majke u dobrom zdravlju — pa one mogu roditi željenu decu kada se stvore svi ostali uslovi za to.

2. Rezolucija o planiranju porodice koju je Savezna skupština donela 1969. godine polazi od stava da je ostvarivanje mogućnosti da roditelji sami određuju broj svoje dece i vreme porođaja ne samo jedno od osnovnih njihovih ljudskih *prava* već i *dužnosti*. Od donošenja te rezolucije već je prošlo nekoliko godina i u tom vremenu su se kod nas postavila nova pitanja (medicinske, pravne, edukativne, moralno-etičke i demografske prirode), a razvoj u svetu, isto tako, na izvestan način utiče na shvatanja, stavove i praksu kod nas. Ali i naša rezolucija i naša međunarodna aktivnost sa svoje strane sasvim određeno utiču na stavove i praksu ne samo kod nas već i u svetu.

Sada su, na primer, u toku rasprave o značenju formulacija o pravu na „slobodno odlučivanje pojedinca i roditelja o začeću i rađanju svoje dece". Daju se tumačenja kao da takva deklaracija svakom čoveku daje pravo prema „državi" na sve usluge i sva sredstva koji vode tom cilju bez obzira na njihovu štetnost po čovekovo zdravlje i bez obzira na opšte medicinske, društvene, etičke i moralne norme. Savezna rezolucija je već dala prilično jasan okvir tog ljudskog prava i opštedruštvene akcije potrebne za njegovo ostvarenje. I to pravo, kao i druga Ustavom utvrđena ljudska prava, pretpostavlja određene društveno utvrđene odgovornosti i akcije za njegovo ostvarenje. Konačno, kada marksisti govore o slobodi ličnosti, to čine uslovno — jer priznaju postojanje i delovanje objektivnih društvenih zakonitosti, kao i granice slobode pojedinca u slobodama i pravima drugih ljudi.[3]

---

[3] U međuvremenu — od pisanja ovog priloga do njegovog objavljivanja — prihvaćen je novi Ustav SFRJ, koji u članu 191 (u glavi o slobodama, pra-

U razrađivanju ustavnopravne i društvene sadržine pojma planiranja porodice polazimo od položaja čoveka u samoupravnom socijalističkom društvu, kao nosioca celokupne društvene reprodukcije, u koju ide i biološka reprodukcija ljudskog života samog.

Smatramo da se u tome i nalazi odgovor na pitanje sadržine ljudskog prava na planiranje porodice i odgovor na pitanje odnosa tog prava prema njegovom položaju u određivanju ekonomsko-socijalnog razvoja, čiji je sastavni deo i populaciona politika. Svojom društvenom akcijom čovek sam treba da stvara mogućnost da istinski ovladava celokupnim procesom društvene reprodukcije, a time i mogućnost da sve slobodnije, odgovornije i planski utiče na te procese.

3. Poznato je kako se ljudi u svojoj biološkoj reprodukciji ponašaju pod uticajem objektivnih, materijalnih, ali i kulturnih, tradicionalnih, religijskih i opštedruštvenih faktora. O „odlučivanju" o broju dece i vremenu rađanja zna se u ljudskom rodu odavno, iako je ono bilo, u stvari, podvrgavanje gore nabrojenim faktorima i uslovima, koje su ljudi prihvatili kao božje, prirodne ili večne društvene norme. Pored toga, poznavanje, odnosno nepoznavanje procesa biološke reprodukcije prouzrokovalo je veoma okrutne načine odlučivanja o broju dece, načine štetne po život i zdravlje (čedomorstva i sl.). Konačno, i posle mnogih ekonomskih promena i medicinskih otkrića ljudi još dugo ostaju pod snažnim uticajem tradicionalnih shvatanja u svom ponašanju u seksualnim i porodičnim odnosima. Međutim, oni često idu i napred od pravnih propisa i vladajućih ideologija kada u samom ekonomskom razvoju nastaju uslovi za njihove promene.

Opravdano je zbog toga govoriti o tome da je tek reč o svesnom podsticanju procesa ostvarivanja svih potrebnih materijalnih i drugih mogućnosti da bi čovek mogao biti slobodan, te lično i društveno odgovoran u odlučivanju o rođenju svog željenog deteta. Intimni seksualni odnos dva partnera začećem i rađanjem deteta — budućeg radnog čoveka i građanina prestaje da bude samo njihova lična stvar. Dete uživa zaštitu društva, sve do legalizovanog oduzimanja roditeljskih prava, na primer, — pa prema tome mora da postoji jak interes ne samo majke i oca već i društvene zajednice kao celine za to da se dete ne rodi kao neželjeno i tako, možda, već od početka lišeno roditeljske brige, koja mu je životno potrebna. Postoji, dakle, obostrani interes pojedinca i društva za to da se u tom za život tako važnom području ne ostavljaju stvari starim predanjima, predrasudama ili slučaju. Ustavno utvrđivanje prava i odgovornosti čoveka i roditelja da sami određuju broj dece i vreme njihovog rađanja može biti značajan podsticaj za lične i društvene napore u tom pravcu, iako ustavna norma sama po sebi ne može zameniti upornu i kompleksnu društvenu akciju za ostvarenje uslova i mogućnosti za to!

4. Pretpostavke oslobađanja čoveka, njegove totalne dezalijenacije mogu biti samo u svim onim procesima, ekonomskim i društvenim, koji čoveku omogućuju da ovlada svojim društvenim položajem i da u soli-

vima i dužnostima čoveka i građanina) utvrđuje: "Pravo je čoveka da slobodno odlučuje o rađanju dece. To se pravo može ograničiti samo radi zaštite zdravlja".

darnoj društvenoj akciji stvara uslove za slobodan društveni kao i svoj lični i porodični život. Već su klasici marksizma utvrdili da su proizvodnja vlastitog života, zadovoljavanje novih potreba i razmnožavanje tri stalno međusobno isprepletane strane čovekove društvene delatnosti, koje su ne samo međusobno povezane već i uslovljene. Zbog toga i ne možemo prihvatiti ona mišljenja i one akcije koje su usmerene ka menjanju ili „oslobađanju" čoveka samo, na primer, u sferi biološke reprodukcije, odnosno seksualnog života.

Ukoliko bi uslovi proizvodnje i društvenih odnosa ostajali na stepenu kada je, na primer, individualna porodica u isto vreme i produkciona zajednica, što ima za posledicu patrijarhalno potčinjavanje žene, njenu ekonomsku, pravnu i društvenu diskriminaciju, onda bi morali propasti pokušaji menjanja ponašanja ljudi u porodici. U takvim uslovima „oslobađanje" samo u seksualnoj sferi vodi novim alijenacijama raznih „seksualnih revolucija" ili ima za posledicu veoma nezadovoljavajuće rezultate raznih takozvanih akcija za planiranje porodice u nerazvijenim zemljama, akcija koje se vode s populacionističkim namerama. U takvom pristupu je obuhvaćena i naša najoštrija kritika svih onih pokušaja koji planiranje porodice kao tehniku kontracepcije, sterilizacije ili pobačaja nude *umesto* razvoja, umesto podsticanja kompleksnih ekonomsko-društvenih procesa. Akcija za slobodno i odgovorno roditeljstvo može se uspešno voditi samo kao sastavni deo opšteg društveno-ekonomskog razvoja i kao sastavni deo borbe za nov, demokratski i socijalistički položaj čovekov u društvu.

5. Pretpostavke potpune humanizacije odnosa među polovima i slobodnog i odgovornog roditeljstva bile bi, dakle, sledeće:

— ubrzani razvoj proizvodnih snaga i korištenje plodova naučno-tehnološke revolucije za čoveka;

— proizvodni odnosi u kojima radni čovek, proizvođač, ovladava procesima proizvodnje i raspodelom dohotka tako da stvara sve bolje uslove za ekonomski razvoj zemlje, za potpunu zaposlenost i time sve bolje uslove za svoj lični i porodični život;

— potpuna ravnopravnost žena, koje učešćem u proizvodnji i upravljanju nalaze afirmaciju svoje ličnosti i mogućnost da utiču na stvaranje uslova za to da mogu spajati materinstvo s učešćem u društvenom radu;

— novi bračni i porodični odnosi, koje karakteriše pravna ravnopravnost i sve veća ekonomska i društvena nezavisnost članova porodice, što je u isto vreme uslov nastajanja dubljih emocionalnih bračnih i porodičnih odnosa, kao i raspadanje onih odnosa koji se zasnivaju na zavisnosti, na ekonomskoj računici i slično;

— takvi demokratski i socijalistički odnosi u društvu u kojima ljudi odlučujući utiču na socijalnu politiku kao sastavni deo razvoja zemlje, osobito na razvoj svih društvenih službi, na ubrzani razvoj raznovrsnih društvenih institucija za negu i vaspitanje dece i omladine, servisa za obavljanje nekih domaćičkih poslova, na politiku stambene izgradnje i slično.

6. U okviru takve, kompleksne socijalno-ekonomske razvojne politike, za ostvarivanje ljudskog prava slobodnog odlučivanja o vremenu porođaja i o broju dece potrebno je još:

— integrisanje seksualne informacije, edukacije ka humanim polnim odnosima i odgovornosti za rađanje deteta, njegovo uvođenje u redovni školski sistem i u sve vanškolske oblike obrazovanja i vaspitanja, kao i razvoj predbračnih i bračnih savetovališta;

— integrisanje medicinskih i socijalno-medicinskih pitanja planiranja porodice u celokupnu zdravstvenu službu, a posebno u rad lekara opšte prakse i u zdravstvenu zaštitu žena, majki i dece.

Dostupnost medicinskih *saveta* za svakog bez ograničenja u pogledu godina života i bračnog stanja mora biti svima obezbeđena. Što se tiče dostupnosti *sredstava za prevenciju neželjenog začeća,* ograničenja bi mogla biti opravdana samo razlozima čuvanja zdravlja (na primer, određeni postupak prilikom davanja nekih oralnih i drugih kontraceptiva). Što se tiče *sterilizacije,* koja se u nekim zemljama živo propagira kao sredstvo planiranja porodice, kod nas se opravdano ne prihvaća taj nepovratni vid „prevencije“ kao masovno sredstvo. Sterilizacija se kod nas vrši samo iz medicinskih indikacija, među kojima treba, možda, pažljivo razraditi neke socijalno-medicinske i evgeničke indikacije.

U čitavom kompleksu medicinskih pitanja koja se tiču planiranja porodice svakako da posebno mesto zauzima *veštački pobačaj* kao sredstvo planiranja porodice. Pravo na slobodno roditeljstvo u našoj zemlji nikada nismo identifikovali s pravom na veštački pobačaj. Smatrali smo da takva medicinska intervencija u zdrav i prirodan tok trudnoće nije poželjna, ali da je ipak treba učiniti dostupnom svim ženama bez obzira na bračno i materijalno stanje u svim onim slučajevima kada bi rođenje deteta bilo, zbog raznih i nemedicinskih razloga, nepoželjno. U tom sklopu je pobačaj kod nas legalizovano sredstvo planiranja porodice i dostupno po određenom postupku i u određenom vremenu od začeća. S obzirom na razvoj zdravstvene službe, dostupnosti kontracepcije i usavršavanja tehnike pobačaja, u postupku za njegovu dozvolu posebno u prvim nedeljama trudnoće, sve važnije postaje utvrđivanje koristi deteta: da li bi se dete rodilo stvarno neželjeno. Ako ženu i oba roditelja do zahteva za pobačaj ne vodi neželjenost deteta već drugi razlozi, koje je uz društvenu pomoć eventualno moguće otkloniti, u tome treba socijalne službe da mobilišu odgovarajuće društvene faktore kako bi se, po mogućnosti, prepreke uklonile. Isto tako, u sklopu nastojanja da se rađaju željena deca treba da se razvija medicinska i pravna pomoć roditeljima koji ne mogu imati dece; to obuhvata i *lečenje sterilnosti* i *veštačko oplođavanje.*

Socijalna služba bi više nego do sada morala planiranje porodice integrisati u svoje preventivne i kurativne planove u korist porodica i dece. U tom okviru mogla bi, zajedno sa svim društvenim faktorima, stvarati atmosferu odgovornosti roditelja, pomoći im da pravovremeno nađu stručne savete i slično. Na osnovu analiza zašto ljudi rađaju manje ili više dece od broja koji žele, socijalna bi služba mogla znatnije i efikasnije pomoći usmeravanje društvene socijalne politike u korist sretnog detinj-

stva. U tom sklopu posebno treba upozoriti na važnost i takvih oblika ostvarivanja sretnih porodičnih odnosa kao što su *adopcije*. Savremeniji pravni propisi i gipkiji rad socijalne i pravne službe u postupku za adopciju mogli bi biti sastavni deo napora koji se čine da svako dete oseti individualnu roditeljsku ljubav i sretan porodični život, a i da mnogi ljudi ostvare svoju želju za decom.

7. Mnoge od gore nabrojanih pretpostavki nastaju svuda u svetu s razvojem proizvodnih snaga, tehnike i nauke, naročito medicinske, širenjem demokratizma i shvatanja o pravima čoveka. Međutim, ovde bismo želeli ponovo istaći da taj proces može dovesti do potpune afirmacije humane sadržine čovekovog prava planiranja porodice samo u društvenim odnosima u kojima je moguće stalno usklađivati lične i društvene interese. Pravo samoodlučivanja u biološkoj reprodukciji oteto je iz ruku prirodne stihije, iz „božjeg" odlučivanja, da bi postalo ljudsko pravo, u korist sreće dece, porodice i društva. Međutim, i u tom pogledu sama naučna otkrića još ne znače da su ona postala sredstvo čoveka za njegovo oslobađanje od stihije prirodnih i društvenih zakonitosti.

Mnogi sukobi između pojedinca i države, pa i nekih predstavnika medicinske struke u pogledu dostupnosti kontraceptivnih sredstava i pobačaja, s jedne strane, i, s druge strane, žive i uporne, često materijalno stimulisane, akcije u nekim zemljama na širenju izvesnih metoda planiranja porodice — ukazuju na to da je i to područje potencijalnog manipulisanja ljudima u kojem „boga" zamenjuju tehnokratske snage savremene države ili drugi faktori. Mnogi vidovi novih odnosa nastaju u krilu starih — ali na određenom stepenu razvoja oni traže duboke kvalitativne društvene promene da bi doveli do razotuđenja čovekove ličnosti — a ne do nove forme čovekovog otuđenja.

8. Imamo prilično obimnu literaturu o značaju planiranja porodice za ženu, za dete, za muškarca, za seksualni život i za građenje sretnih bračnih i porodičnih odnosa. Zbog toga bismo ovde ukazali samo na neke od njih.

Jedan od značajnih puteva koji vode ka ostvarenju ciljeva planiranja porodice jeste potpuna emancipacija žene, njeno oslobođenje i u intimnoj sferi života, i time razvijanje celovite njene ličnosti.

Širenje znanja i upotreba savremenih „ženskih" sredstava prevencije neželjenog začeća imaju, bez sumnje, velik značaj za ženu, za njeno zdravlje, za njen seksualni život i za usklađivanje njene biološke funkcije sa školovanjem i radom. Zajedno s ekonomskom, pravnom i političkom ravnopravnošću žena, planiranje porodice je sastavni deo društvenih revolucionarnih promena, za koje je potreban svesni napor društvene zajednice da promeni položaj žene, da promeni poglede i moralne vrednosti nastale u klasnom društvu u pogledu položaja žene i odnosa među polovima. Na promene u materijalnim uslovima života, koje su nastale s ubrzanom industrijalizacijom i zapošljavanjem žena, s urbanizacijom, ali i sa smanjenjem smrtnosti dece i slično, ljudi reaguju stihijski — obično smanjivanjem broja dece. Međutim, u društvu i u glavama ljudi koji se već

drugačije ponašaju zadržavaju se stare predstave o moralu, koje sa svoje strane ometaju sagledavanje koje su vrednosti nadmašene, a koje bi vrednosti trebalo negovati u novim uslovima. Društvena akcija radi informisanja o mogućnosti odlučivanja o začeću i rođenju i za vaspitanje odgovornog i svesnog odnosa žene i muškarca prema svome porodu treba ljudima da omogući da ovlađuju svojom reprodukcijom, da razdvoje skladan seksualni život od prokreacije. Mogućnost koja se time pruža ženi i muškarcu da slobodno odlučuju o začeću i rođenju nije put seksualnog razvrata, već pojačane odgovornosti oba partnera prema detetu.

Dete ima za svoje roditelje i za vlastitu porodicu različite vrednosti u naturalnoj poljoprivrednoj proizvodnji, gde ono predstavlja željenu radnu snagu, odnosno osiguranje roditeljima za starost; ili u industrijskom društvu, gde rađanje deteta nosi sobom produženu obavezu prema negovanju i školovanju deteta, a ono se kasnije zaposli i individualno zarađuje te odlazi iz porodice roditelja. Međutim, dok neposredni materijalni „interes" porodice sve više opada, dete postaje „željeno" u svojoj porodici iz prvenstveno nematerijalnih razloga, i odnosi među članovima porodice sve više se mogu i moraju emocionalno produbljivati. Svakako — ukoliko šira društvena zajednica još uvek svu brigu za dete privatizira i ostavlja samo na porodici ili, čak, samo majci — moguće je shvatiti kao opravdanu bojazan nekih da bi se „željene dece" rađalo manje. Poznato je i suprotno stanovište. Neki ljudi koji se bave populacionim problemima strahuju, na primer, da bi potpuno ostavljanje odlučivanja o rađanju dece samim roditeljima dovelo do „previše" željene dece.

9. Kada uslovno govorimo da dete ima pravo da se rodi željeno — govorimo o tome kao o *dužnosti* roditelja da na začeće i rođenje deteta gledaju kao na svoju veoma ozbiljnu odgovornost. Odbacujemo shvatanja o neodgovornosti čoveka za svoju biološku reprodukciju, shvatanja koja naročito bezbrižno šire neke religije, osobito katolička („onaj ko se brine o ptici u šumi, o ribi u vodi, brinuće se i o detetu"). Danas, u vremenu rastućih ekoloških problema, čovečanstvo se već brine o pticama i ribama, a utoliko više roditelji svoje prirodne sposobnosti za prokreaciju ne treba da prepuštaju drugim snagama. U tom smislu i govorimo u skupštinskoj rezoluciji ne samo o pravu već i o dužnosti. Dužnost je roditelja da ostvare svoje roditeljstvo odgovorno, da su spremni prihvatiti dete u svojoj porodici, te da mu svojim radom i akcijom u društvu osiguraju što bolje uslove za uspešan psihofizički razvoj u sklopu društveno obezbeđenih zdravstvenih, zaštitnih, školskih, rekreacijskih i drugih institucija. Odgovorno roditeljstvo ne zatvara se, dakle, u individualnu porodicu, već se na osnovi samoupravne pozicije čovekove ostvaruje akcijom solidarnosti u radnoj organizaciji, mesnoj i interesnoj zajednici, komuni i u širim društveno-političkim zajednicama. Učešće u samoupravljanju i time preuzimanje odgovornosti za celokupan ekonomski i društveni razvoj uključuju i mogućnost da pojedinac u svoju društvenu akciju ugradi i interese svoje dece, jer su to u isto vreme interesi svih ljudi, čitavog društva.

Ljudi mogu ostvariti svoje pravo na planiranje porodice samo društveno— u međusobnoj zavisnosti odgovornog ponašanja svakog pojedinca i akcijom u sklopu društvene zajednice na stvaranju svih uslova za to.

IV

1. Kada tvrdimo da različitost demografske situacije ne opravdava menjanje osnovnih principa u pogledu planiranja porodice kao ljudskog prava, mislimo da ne bismo mogli prihvatiti ni menjanje osnovnih, principijelnih prilaza populacionoj politici, jer se principijelni prilaz ne može i ne sme pragmatistički povlačiti za pojedinačnim konkretnim, ali i prolaznim situacijama. Može doći do selektivnih i regionalno diferenciranih mera, na primer, u pogledu zapošljavanja, stimulisanja ili destimulisanja tokova migracionih kretanja, usmeravanja investicija, naročito stambene izgradnje, kao i prilikom kooperacije s inostranstvom i sl. U tom okviru zapažene su već i kod nas različite mere socijalne politike u korist porodica i dece, naročito u područjima s niskim natalitetom. U tim krajevima, u stvari, — zbog socijalnih razloga — ljudi rađaju manje dece nego što bi želeli. Razumljivo je da se ljudi u svojim samoupravnim organima zbog toga odlučuju za one socijalno-ekonomske prioritete koji će im omogućiti da ostvare svoju želju za decom. Međutim, određena i zajednički dogovorena socijalna politika prema potrebama sve dece koju treba da sprovode građani u svim društveno-političkim zajednicama u zemlji, može samo doprinositi jačanju roditeljske odgovornosti prema aktivnom učešću u stvaranju boljih uslova života svojoj deci, pa i prema rađanju samo željenog deteta.

2. U razmatranje svojih ljudskih i materijalnih osnova i u planiranje svoga razvoja društvena zajednica mora uključiti i razmatranje demografskih tokova i sagledavanje najpovoljnijeg demografskog razvoja u sklopu opšteg razvoja kako bi postigla izvesnu ravnotežu između ekonomskog razvoja i kretanja broja stanovništva. Međutim, tako dobiveni poželjni prosečni brojevi ne mogu se prihvatiti kao „idealni obim porodice“. Takvog idealnog obima individualne porodice u stvari nema, pošto je zbog razlika u realnim uslovima (uključiv i subjektivne uslove) za svaku porodicu drugojačiji. U određenim društvenim sredinama postoje predstave ljudi o „idealnom“ broju dece za njih, koje iskazuju mnoga ispitivanja i ankete.

Postoje, zatim, pokušaji da se u propagandne svrhe ističe kao „idealna“ ova ili ona veličina porodice. Međutim, čini nam se da bismo se morali usmeriti ka isticanju ideala i vrednosti u pogledu *odnosa u porodici i odgovarajućeg odnosa u brizi prema svoj deci u užoj i široj društvenoj zajednici.* U oba odnosa čovek je subjekt a ne objekt stihijske igre prirodnih zakona svoje reprodukcije, pa nije ni podanik države, koja mu ili ograničava ili dopušta određeno ponašanje u biološkoj reprodukciji. Isto tako, država nije samo zaštitnik materinstva i staratelj o rađanju dece. Čovek koji kao proizvođač i građanin osvaja svoj novi društveni položaj

u samoupravnom društvu, postaje i kreator uslova života u svojoj porodici i u društvenoj zajednici, i tako obezbeđuje uspešan psihofizički razvoj svog deteta u okviru zajedničke brige za svu decu. Pojedinci će se — kao, uostalom, i do sada — sami odlučivati za više ili manje dece, ili da li će živeti bez dece — i ne treba stvarati psihičke traume ni kod žena, odnosno roditelja, ni kod dece proglašavanjem nekih eventualno statistički poželjnih kvantiteta kao idealnih.

3. Ne samo zbog kompleksnosti uslova koji utiču na demografski razvoj već i principijelno nisu prihvatljivi stavovi prema kojima je politika širenja ili zabrane sredstava za planiranje porodice glavno sredstvo populacione politike. U ostvarivanju demografskih ciljeva nije prihvatljivo nikakvo ograničavanje dostupnosti kontracepcije. Njena bi se upotreba mogla ograničiti samo iz medicinskih razloga. Naročitu pažnju treba pokloniti pobačaju kao individualno i društveno neželjenom sredstvu za postizanje željenog obima porodice. To, međutim, ne znači da bi bilo prihvatljivo odstupanje od današnjih pravnih okvira koji, pored ostalih indikacija, priznaju i socijalnu i ličnu indikaciju za pobačaj. Zaoštravanje bi bilo prihvatljivo jedino iz zdravstvenih razloga u pogledu pridržavanja datih uslova u kojima je pobačaj najmanje štetan (trajanje trudnoće, javna zdravstvena služba). Međutim, širenje znanja o prevenciji neželjenog začeća je u isto vreme najbolja prevencija namernih pobačaja. Razlike u praktičnim merama socijalne politike ne bi smele narušavati opšte osnove na kojima se gradi naša zajednica, poštujući ljudske slobode i prava u sklopu odlučujuće uloge radnih ljudi pri određivanju društveno-ekonomske politike zemlje.

4. Ostvarivanje demografskih ciljeva u samoupravnom društvu bitno je povezano s procesom utvrđivanja tih ciljeva u okviru planova društvenog razvoja svake društveno-političke zajednice. Proces planiranja društveno-ekonomskog razvoja, kao samoupravne i demokratske akcije, isto tako postaje proces upoznavanja svakog čoveka proizvođača i građanina s uslovima i perspektivom razvoja njegove uže i šire društvene zajednice, a time i s uslovima u kojima će se roditi i razvijati njihova deca. U tome oni nisu samo pasivni posmatrači, već uzimaju učešće u stvaranju boljih uslova za život svojih porodica.

Ako republike i autonomne pokrajine, polazeći od svog stepena razvoja, u demokratskoj javnoj debati odrede svoju praktičnu demografsku, populacionu politiku, to može uticati posredno na roditelje i njihove odluke o veličini svoje porodice. Ali i obrnuto!

5. U okviru svoje nadležnosti za usmeravanje društveno-ekonomskog razvoja, društveno-političke zajednice treba da ožive proučavanja i prošire znanja o uzrocima zbog kojih ljudi žele više ili manje dece i o svim drugim mogućnim uticajima na demografska kretanja. Potrebno bi bilo još više podstaći ta izučavanja i njihove rezultate uzeti u obzir pri stvaranju kratkoročnih i dugoročnih planova razvoja. Isto tako, valja podsticati naučnoistraživački rad na usavršavanju medicinskih postupaka i sredstava koji omogućuju odlučivanje o začeću i rođenju, kao i o zdravom svestranom razvoju deteta.

6. Sredstva masovnog komuniciranja trebalo bi više i celishodnije uključiti u obaveštavanje i negovanje novih vrednosti u pogledu planiranja porodice kao bitnog sastavnog dela humanih odnosa među ljudima. Ukoliko bi saznanja o zdravim sredstvima regulisanja rađanja postala u sve širem obimu i znanja svakog građanina, moguće je zamisliti i uticaj tih saznanja na ponašanje pojedinca i roditelja u pogledu odlučivanja o svom porodu. Bez sumnje, mnoge negativne pojave (masovnost pobačaja, zapuštena deca i sl.) i sva dosadašnja istraživanja kod nas ukazuju na to da razvoj i aktivnost zdravstvenih, ali i prosvetnih i socijalnih službi daleko zaostaju iza motivacije i želje ljudi da odgovorno regulišu rađanje svoje dece.

Prikazi

Dr Velizar N. Najman: Sociopatologija u socijalističkom društvu

(„Vuk Karadžić", Beograd, 1973, strana 244)

Dr Velizar N. Najman, koji se već duže vreme bavi problemima sociopatologije, pošto se ranije bavio sociologijom kriminaliteta, najnovijim svojim radom — *Sociopatologija u socijalističkom društvu* — dokazuje da ostaje u oblasti izuzetno aktuelnog i praktičnog interesa nauke i prakse našeg socijalističkog samoupravnog društva.

Uvidevši da sociopatološke pojave čine dijalektičko jedinstvo suprotnosti s deliktnim i asocijalnim delima, a samoupravno (vanpravno) s klasičnim (pravnim) suprotstavljanjem protivdruštvenim ponašanjima, Najman je pokušao da, zasnivajući sociopatologiju kao teorijsku i primenjenu naučnu disciplinu, priđe određenim pitanjima koja se vezuju za negativno u društvu na način drugačiji od konvencionalnog.

Do sada se smatralo da u protivdruštvena ponašanja idu deliktna i asocijalna i antisocijalna ponašanja. Najman uvodi u protivdruštvena ponašanja i sociopatološke pojave. Ujedno ukazuje i na potreban pravac društvene reakcije, označivši društvene konflikte kao posledice sociopatoloških pojava i uzroke svih facinusa (nedela, zločina).

Ostavljajući po strani idealističko-individualistička shvatanja i tipologije, koji su uglavnom zastupljeni u zapadnoj teoriji, dr V. Najman ne prihvata ni kriminološko ni integracionističko shvatanje i tipologiju sociopatoloških pojava. On, zapravo, ne prihvata da se sociopatološkim pojavama mogu smatrati alkoholizam, narkomanija, seksualne perverzije, prostitucija, samoubistvo i samopovređivanje, besposličenje, skitnja i kocka, za šta se, recimo, zalaže prof. Lj. Bavcon i saradnici. Međutim, on ne prihvata ni integracionističko shvatanje dr V. Jakovljevića, koji sociopatološkim pojavama smatra kako somatske, mentalne i psihosomatske poremećaje, tako i sociopatije, pa tek zatim i socijalne dezorganizacije. Polazeći od sociološkog shvatanja sociopatološke pojave koju je sâm definisao, autor konkretne sociopatološke pojave iznalazi u zavisnosti od mesta i vremena (dakle, ne jednom zauvek i za sve lokalitete) u svakoj osnovnoj društvenoj pojavi ponaosob. Svoje shvatanje sociopatološke pojave, pored toga što se ono razlikuje od kriminološkog i integracionističkog, Najman je gradio i na njenom razlikovanju od pravno i moralno inkriminisanih činjenja i nečinjenja. Ona glasi: „Sociopatološkom pojavom se naziva *proizvod* onih činjenja ili nečinjenja ljudi koji iz dozvoljenih i uobičajenih društvenih odnosa u dozvoljenim i uobičajenim društvenim procesima stvaranja i saradnje reprodukuju takve ekonomske, socijalne i političke promene u radnim i životnim uslovima ljudi koje deluju nasuprot ostvarivanja životnog smisla osnovne društvene pojave u kojoj se javljaju, čime su nekorisne kako za subjekte koji ih stvaraju, tako i za društvo u celini, ukoliko su efikasni klasični sistemi zaštite društva" (str. 22).

Saobrazno novom shvatanju sadržine protivdruštvenog ponašanja, dr V. Najman ukazuje na potrebu da se pored klasične (pravne) borbe protiv

delikata i amoralnih ponašanja koja se vodi protiv pojedinaca organizuje i samoupravna (vanpravna) borba protiv sociopatoloških pojava (i njihovih posledica: konflikata), naglašavajući da se ta borba ne vodi protiv pojedinaca čija činjenja ili nečinjenja proizvode sociopatološke pojave, već baš protiv tih društvenih pojava. Da bi se mogla ostvariti, takva se koncepcija suprotstavljanja protivdruštvenim ponašanjima, prema dr V. Najmanu, mora zasnivati na višim principima:

prvo, na borbi protiv delikata i na efikasnom ograničenom sistemu krivičnopravne zaštite društva;

drugo, na inauguraciji rektifikovane odgovornosti javne vlasti;

treće, na inauguraciji, u korist samoupravljačkog sistema društvene zaštite, prava na pokretanje inicijative za otvaranje skupštinske debate o sociopatološkim pojavama i konfliktima;

četvrto, na pravu samoupravljača da se svesno i dobrovoljno organizuju u *sistem socijalističke samoupravne samozaštite*, u kojem bi delovali po principu socijalističke samoupravne inicijative (str. 154).

Najman je pokušao da iz konvencionalnih okvira izvuče i problem zasnivanja sociopatologije kao naučne discipline. Na određeni način, ona bi postala sintetizujuća nauka o protivdruštvenom. Prema autoru, izučavanje sociopatoloških pojava je presudno u trijasu delikti-socijalna ponašanja-sociopatološke pojave, jer „da bi se moglo odgovoriti zašto ljudi stvaraju socijalne uzroke facinusa i zašto vrše same facinuse, mora se odgovoriti na pitanje: zašto čine sociopatološke pojave? Zašto proizvode nešto što nije inkriminisano, već je dozvoljeno i uobičajeno, ali deluje nasuprot životnom smislu osnovne društvene pojave u kojoj se javlja? Sigurno je da to ne čine iz razloga svoje slobodne volje ili svoje biološke ili psihološke konstitucije, već iz razloga realnosti društvenog, pa prema tome i ličnog življenja“ (str. 203).

To su pitanja s kojima nas autor *Sociopatologije u socijalističkom društvu* upoznaje, određujući i pravce njihovog razrešenja.

Koliko je u tome uspeo?

Polazeći od postavke da „nauka koja se zasniva na marksističkom dijalektičkom materijalizmu traži uzroke i posledice sociopatoloških pojava u *društvu* i time izlazi iz sistema klasične pravne i moralne zaštite, rušeći apsolutnost kriminalnog, krivične odgovornosti i kazne“ (str. 20), Najman ukazuje i na činjenicu da je razmatranje protivdruštvene situacije bilo u kojoj osnovnoj društvenoj pojavi nepotpuno „ako se pored kriminaliteta i asocijalnih dela ne analiziraju i sociopatološke pojave“. „One su uslovile da se napusti shvatanje po kojem se u okviru protivdruštvenog ponašanja proučavaju samo dela protivna pravnim i moralnim normama“ (str. 21). On traži kretanja, suprotnosti. U tom traženju, autor zapaža „da klasično shvatanje protivdruštvenog ponašanja nema svoje imanentno kretanje, iako je čestim izmenama kategorija: kažnjivo delo — krivična odgovornost — kazna, stvaran imaginaran utisak o tom kretanju“ (str. 21), čime je našao ideju vodilju koja ga je odvela na pravi put, jer, kako on kaže, „kada se tim delima (klasičnim delima protivdruštvenog ponašanja — V. Č.) dodaju sociopatološke pojave koje, iako obično nisu protivne nikakvim zabranama, štetno deluju na progresivni razvitak osnovnih društvenih pojava u kojima se javljaju, onda dolazi do imanentnog kretanja protivdruštvenog ponašanja, jer se kažnjivim delima suprotstavljaju sociopatološke pojave koje, iako štetne, nisu kažnjive; krivcu — čovek koji je radio čak i iz najboljih namera, kazni — društveno suprotstavljanje koje se ne zasniva na sili“ (str. 21).

Uključivanje sociopatoloških pojava u protivdruštvena ponašanja uslovilo je, potom, i potrebu jasnijeg razlikovanja protivdruštvenih ponašanja od društvenih sukoba i konflikata, kao i ovih između sebe. To naročito stoga što je bilo potrebno izdvojiti konflikte, pošto su oni posledica sociopatoloških pojava, a uzroci ostalih protivdruštvenih ponašanja.

U delu koji nosi naslov „Facinusi kao posledice konflikata“, dr V. Najman ističe da zdrav i razuman čovek nikad ne može učiniti facinusno ili protivzakonito delo bez ikakvog razloga. Po njemu, potrebno je da se takav čovek „nađe u određenoj neuobičajenoj konfliktnoj situaciji koja unosi pometnju u njegov razum i znanje

pa da eventualno učini ono što je protivno pravnim ili moralnim normama u datom prostoru i vremenu. Konfliktne situacije unose, prvo, zbunjenost i nesigurnost, zatim, formiraju u čoveku spor sa društvom i, najzad, ako taj spor dobije antagonističke razmere, od nekog bude razrešavan facinusnim, odnosno protivzakonitim činjenjem ili nečinjenjem, što i jeste prirodni završetak konflikta" (str. 35). O tome kada konflikt dobija antagonističke razmere, Najman na jednom drugom mestu ističe: „Za pojedinca se kaže da se nalazi u antagonističkoj fazi konflikta sa društvom onda kada priđe izvršavanju facinusa, bilo da se radi o deliktima, bilo o asocijalnom ponašanju. Međutim, kada u konfliktnoj situaciji nastupa momenat antagonizma, pojedinačno je pitanje, sazdano od konkretnih veza i njihovog kvaliteta, a s obzirom na položaj određenog pojedinca u društvu. Kada sociopatološke pojave dovedu ličnosti u situaciju da biraju između uobičajenog i nenormalnog cilja ili pravca akcije, tada se kaže da su one prerasle u konfliktnu situaciju ili stanje. Prema tome, sociopatološke pojave se u određenom momentu svoga razvoja iskazuju kao konfliktne situacije ili stanja, koja u svojoj antagonističkoj fazi prerastaju u socijalne uzroke facinusa" (str. 51—52).

Na osnovu učinjene analize nedvosmisleno proizlazi da sociopatološke pojave, kao deo protivdruštvenog ponašanja, uslovljavaju konflikte, odnosno da konflikti prethode deliktnim i asocijalnim ponašanjima, što će reći da su njihov uzrok. Time je sociopatološka pojava istaknuta kao *conditio sine qua non* razumevanja protivdruštvenog ponašanja: prvo, ona sama je deo protivdruštvenog ponašanja, zatim: drugo, ona uslovljava pojavu konflikata, najzad: treće, konflikti su uzrok pojave ostale dve vrste protivdruštvenog ponašanja.

Pošto smo već ranije naveli definiciju sociopatološke pojave koju nam nudi dr. V. Najman, ovde bismo, prvo, skrenuli pažnju na jednu zanimljivu njegovu napomenu, to jest da je „neophodno podvući da se sociopatološkom pojavom smatra društvena pojava, a ne pojedinačna činjenja ili nečinjenja koja dovode do sociopatološke pojave, što znači da se sociopatološka pojava razlikuje od pojedinačnih činjenja ili nečinjenja ljudi. Ona je u stvari tvorevina tih pojedinačnih činjenja ili nečinjenja. Sociopatološka pojava nije ona pojava u posmatranoj osnovnoj društvenoj pojavi koja se sa delatnošću koja čini tu osnovnu društvenu pojavu nalazi u dijalektičkom jedinstvu suprotnosti. U sferi posmatrane osnovne društvene pojave sociopatološka pojava se pokazuje kao *nenormalna* društvena pojava" (str. 22).

U vezi s tim je i pitanje kriterijuma po kome se nešto smatra sociopatološkom pojavom. Kao takav kriterijum, autor navodi „životni smisao razvoja osnovnih društvenih pojava", pa one pojave koje su nasuprot takvog smisla smatra sociopatološkim.

O čemu je, zapravo, ovde reč?

Dr V. Najman, podsetimo, nije hteo za ovaj slučaj da se služi nikakvim kriterijumima akseologije, „jer ne omogućuju konstatovanje da li je društvena pojava čija se normalnost ili nenormalnost ocenjuje *objektivno neophodna* iako, možda, u trenutku posmatranja deluje negativno na društvene odnose". Skrećući pažnju da se ta ocena ne može vršiti s gledišta „prakse celog društva", već samo s pozicija svake osnovne društvene pojave ponaosob, on ukazuje da će se o tome da li je neka društvena pojava sociopatološka ili ne oceniti „s obzirom na *neophodnost* njenog pojavljivanja, što se zaključuje na osnovu analize o dijalektičkom jedinstvu suprotnosti sa karakterističnom pojavom, a zatim s obzirom na *progresivnost* kretanja u osnovnoj društvenoj pojavi u kojoj se manifestuje, što se zaključuje analizom koja od dve pojave koje se nalaze u dijalektičkom jedinstvu suprotnosti *više potpomaže razvoj životnog smisla osnovne društvene pojave*" (str. 23—24 — *kurziv* V. Č.).

Time je dr V. Najman dao jedan dinamičan, u zavisnosti od stanja sveukupne nauke, mesta i vremena, kriterijum identifikacije sociopatoloških pojava.

Ovaj svoj prikaz završio bih citatom iz predgovora prof. dr Ljube Bavcona, koji je na kraju rekao: „Ponešto je neobična ova knjiga. Možda bi, čak, mogla nekoga i zbuniti zbog svog sadržaja, unutrašnjeg raspore-

da, stila i upotrebljenog znanstvenog aparata. Ali ne treba joj prilaziti s predrasudama. Složili se mi s autorom ili ne, knjiga nam daje dovoljno povoda za novu radoznalost, za razmišljanje i istraživanje" (str. 13).

VLADAN ČETKOVIĆ

Dr Milan Ranković: Komparativna estetika

(Umetnička akademija, Beograd, 1973, strana 224)

Pokušaj da se u jednoj knjizi nevelikog obima jedan autor bavi komparativnom estetikom izaziva u isto vreme sumnju i poštovanje. Kada je reč o knjizi *Komparativna estetika* dr Milana Rankovića, sumnja postoji samo dok se knjiga ne pročita. Međutim, kada zatvorimo knjigu, osećamo zadovoljstvo što je jedna sumnja otpala i što knjizi ponovo prilazimo sa poštovanjem. Jer, dr Ranković, i pored toga što je bio svestan rizika koji je preuzeo, uspeo je da nas razuveri u to kako je nemogućno baviti se komparativnom estetikom. Njegova knjiga je to potvrdila.

Iako je Ranković pošao sa jasnim stavovima i iskristalisanim estetičkim pristupima umetnosti, ipak je našao za potrebno da formuliše svoj komparativno-estetički *credo*. „Komparativno-estetička razmatranja često sadrže mnoge efektne metafore, koje osvetljavaju neku neočekivanu vezu među umetnostima, ali — po cenu zamagljivanja drugih i drugačijih, mada isto tako značajnih veza i odnosa. Zbog toga bismo želeli da se komparativna estetika, čak i kad se na momente inspiriše takvim metaforičkim iskrama duha, ipak razvija primarno na nivou logičko-diskurzivnog mišljenja oslobođenog poetskog šarma, ali zato naučno pouzdanog", konstatuje Ranković.

Knjiga dr Milana Rankovića *Komparativna estetika* daje nam jedan sumaran i pouzdan pregled odnosa među umetnostima, i to na način koji je veoma prihvatljiv i čitljiv. Iako Ranković shvata da su mnogi delovi dati fragmentarno i da jedan ovakav poduhvat zahteva „dugogodišnji timski rad", ipak je i on sâm ovaj posao obavio veoma pedantno, pregledno i sa prihvatljivim zaključcima. Da bi se pisala komparativna estetika, potrebna je svestranost u obrazovanju i sigurnost u pogledu kriterijuma kako bi se razlučili bitni elementi u pojedinim umetničkim disciplinama.

Horizont interesovanja dr Rankovića je veliki: od slikarstva i poezije sve do odnosa literature i muzike, slikarstva i muzike, vajarstva i slikarstva, filma i pozorišta, filma i literature, filma i slikarstva. Idući od jedne do druge umetnosti, od „apstrahovanog" do „pronađenog oblika", od slike do zvuka, pa sve do dinamične analize vizuelne stvarnosti, dr Ranković je prešao gotovo nepregledno i neosvojivo prostranstvo. Stiče se utisak da je dr Ranković taj ogroman prostor savladao bezbolno, jer kao putnik kroz šumu problema išao je sigurno ka cilju. Nije podlegao varljivim zamkama koje su ga vrebale na svakom koraku. Nijednog trenutka nije se poveo linijom manjeg otpora, nije išao utabanim i poznatim putevima, već svojim, bez obzira na to što je znao da ga čekaju teška iskušenja. Tamo gde su bila potrebna delikatna razrešenja, Ranković je pre svega polazio od ličnog iskustva, potkrepljujući to svoje iskustvo autoritativnim mišljenjima. To on ne čini zbog toga što nije siguran u svoj sud, već upravo zato da pokaže koliko je u svom istraživanju došao do valjanih rezultata. Da je to tako, on nam navodi imena koja mu samo daju za pravo i potvrđuju njegovo mišljenje.

Dr Ranković uvodi red među stvarima i na taj način dolazi do sinteze. On ne izvodi apriorne zaključke: on do tih zaključaka dolazi na osnovu svojih analiza. I kad nešto utvrdi, onda on izvodi zaključak. Taj za-

ključak nikad nije dogmatičan i apriornan: on ostavlja uvek dovoljno prostora za razmišljanje jer u svojim istraživanjima i stavovima nije strogo uslovljen, već fleksibilan i naučan: umetnost ništa teže ne podnosi od dogme i definicije. Autor *Komparativne estetike* zna večitu istinu umetnosti: ako bi postojala samo jedna definicija, onda bi umetnosti bio kraj. Zbog toga su i njegove analize i zaključci prilog umetnostima i njihovom živom organizmu, odbrana umetnosti od dogme i klišea.

Bogatstvo problema sa kojima se dr Ranković uhvatio ukoštac impresionira. To su brojna pitanja koja traže odgovor. On se nije spotakao ni o jedno pitanje: davao je onakve odgovore do kakvih je došao analizom pojedinih problema. Što je u pojedinim trenucima bio ubedljiviji, a u drugim manje ubedljiv, to ne znači da materiju nije podjednako poznavao, već jednostavno to da su mu pojedine oblasti ili, tačnije, pojedine umetničke discipline davale više podsticaja za inspirativnije odgovore i suptilnije analize.

Autorova pronicljivost kao estetičara je van spora: on zna da započne misao tamo odakle je i treba početi, a to mnogo znači. Umetnost ne voli estetičare koji misle da umetnost postoji upravo zbog njih i njihove estetike. Ona takođe ne voli ni one estetičare koji ne znaju šta je mera svakog razgovora o umetnosti: gde početi pitanje i kad ga završiti. Ranković, na sreću, zna da započne dijalog i da ga okonča upravo onog trenutka kada se završetak nameće sam po sebi. On ne želi da po cenu nekih viših zahteva svoju misao dovodi u pitanje. Tu svoju vrlinu dr Ranković dovodi do tačke kritičnosti. Jer, ne treba zaboraviti da je „svet idealnih slika, skoro svet shema".

U knjizi *Komparativna estetika* pokreću se presudna pitanja estetike, odnosno pitanja estetičkih pojava prema čoveku, prema društvu i, shodno tome, prema umetnosti. Autorova razmišljanja o umetnosti sežu u srž stvari. Drugo je pitanje kako će ko tumačiti ta njegova razmišljanja, ali treba reći da on i ne *prilagođava* svoj estetički sistem da bi bio paradigma za sve, već on to tako čini iz ubeđenja koje je došlo kao plod istraživanja i stvaralačkog odnosa prema umetnostima.

Nije lako ni jednostavno čitati čudne znake umetnosti. Ranković nastoji da svaki znak pročita (i čita ga na svoj način). Estetičar hoće da kaže kako je „poezija mentalno slikarstvo prevedeno u reči", kako je „arhitektura — okamenjena muzika", kako je vajarstvo „izmaštana oblina" i tako dalje i tako dalje. „Ono što je važno to je da u umetnosti nema patoejdetičkog ili patetičkog sveta bez sistema znakova: ideja i znak nisu odvojeni, već nerazlučivo povezani", tvrdi Taljabue. Ranković nastoji da uspostavi realan odnos između ideje i znaka u umetnosti. Koliko je to mogućno, on uspeva verujući da sklad već postoji samim tim što je umetnost sazdana od sveta znakova.

Dr Ranković bez posebnog esteticiziranja, veoma praktično i sa punim oprezom, kada je to potrebno, sugestivno iznalazi veze između jedne i druge umetničke discipline (to čini, na primer, u petom poglavlju „Slikarstvo i muzika"). Da bi pokazao kakav je uticaj muzike na slikarstvo, Ranković izvodi čitav niz dokaza, pozivajući se, pored ostalih, i na Apolinera koji je u muzičkom elementu video suštinu modernog slikarstva. Upravo je ovaj odeljak veoma instruktivan za Rankovićev metodološki pristup materiji. On se nijednog trenutka ne zanosi „velikim" teorijama koje ne kazuju mnogo, već praktičnim primerima utvrđuje činjenice kojima se mnogo dokazuje. Navodeći mnoge primere od Gogena, koji je nastojao da stvori likovnu „nauku o harmoniji", preko Sera, Van Goga, Matisa, Sezana, pa sve do Kandinskog, Kupke, Braka, Klea, Ranković vaspostavlja realne datosti u odnosu slikarstva i muzike i utvrđuje da čista misao, čist *eidos*, nema ni individualnosti ni postojanosti.

Misaona komponenta između jedne i druge umetnosti, čiju uzajamnu prožetost Ranković ispituje, čvrsta je i zasniva se na saznanjima o tim umetničkim disciplinama. Ta saznanja nisu samo plod erudicije, već i stvaralačkog temperamenta. Idući od teme do teme, od jedne umetničke discipline do druge, autor razvija svoju filosofiju estetike, ali i svoju estetičku fi-

losofiju. On usrdno brani svoje stavove do kojih je došao u svom istraživačkom postupku, i to imponuje.

Svestan da nijedna umetnost ne počinje od „danas“ i da se ne završava „sutra“, Ranković vodi računa o istorijskoj određenosti prostora i vremena i, pozivajući se na Eliotovo tvrđenje „da se nijedan umetnik ne može potpuno shvatiti van njegovog odnosa sa umetnostima prošlosti“, izvodi jednu posve prihvatljivu tezu. On kaže: „Ukidanje istorijskih, vremenskih i prostornih barijera pretpostavlja dve različito usmerene aktivnosti, koje, međutim, jedna drugu stimulišu: umetnička dela prošlosti osvetljavaju smisao savremenih umetničkih dela, ali i savremena ostvarenja daju nov smisao delima prošlosti.“ Svoju tezu on dalje razvija, pa tvrdi, sasvim ispravno: „Nedostatak konkretnog znanja o vezama između različitih umetnosti mogao je da sugeriše formiranje jednog apstraktnog pojma umetnosti...“

Ranković nije pristalica bilo kakvog apstraktnog meditiranja o umetnosti, već se otvoreno suočava sa problemima koji postoje i koji traže razrešenja. On strasno traga za novim pojmovima, novim odnosima, jer je suočen sa neizmerno uvećanim mogućnostima sticanja konkretnih znanja o delima različitih umetnosti. Ništa nije unapred određeno i smišljeno. „Pojam umetnosti, pošto je postao otvoren pojam, prestao je da bude unapred smišljen“, upozorava Marlo. Estetička istraživanja Dr Rankovića dala su spekulativnu osnovu za nova istraživanja mnogo šireg značenja i obima.

Kada se govori o značaju *Komparativne estetike* dr Milana Rankovića i o njenim dostignućima, pre svega mislimo na drugi deo knjige u kome je autor došao do najcelishodnijeg i najsublimnijeg razrešenja, odnosno komparacije među umetnostima. U pojedinim poglavljima (IV, V, VII, VIII, na primer) Ranković je primerice pokazao i dokazao uzročne veze, odnose i prožimanja među pojedinim umetnostima. Deseto poglavlje, u kome Ranković razmatra višestruku relativnost filmskog vremena i filma kao specifičnu sintezu prostora i vremena, pokazuje sa koliko je strasti i stvaralačke sinteze autor ušao u jedan odista delikatan posao. On ne samo da je ušao, već je i dao mnoga razjašnjenja koja otvaraju nove mogućnosti za razumevanje filma kao umetnosti.

Na kraju, ako treba kakav zaključak, reći ću: *Komparativna estetika* dr Milana Rankovića doprinos je estetičkoj misli u nas. Ova knjiga, siguran sam, ima trajnije značenje no što se ovog trenutka može zaključiti.

OGNJEN LAKIČEVIĆ

Sergej Flere: Obrazovanje za sve? Ogled o obrazovanju kao činiocu društvene strukture

(„Duga“, biblioteka XX vek, Beograd, 1973, strana 150)

Oblast obrazovanja je u središtu sve većeg teorijskog i istraživačkog interesovanja, postajući tako predmetom iscrpne sociološko-politološke analize u posljednje vrijeme. Problematičan položaj obrazovanja u savremenim društvima dinamički je podstaknut pokretima mladih i stanovitim pritiscima na obrazovanje i oblike njegove institucionalne strukture. Obrazovanje je, tako, područje izraženih protivrječnih tendencija koje uveliko određuju njegov karakteristični položaj. Dakle, riječ je o onim tendencijama, prisutnim u praksi, što su već podvrgle obrazovanje i obrazovni sistem u cjelini autonomnim određenim ciljevima: s jedne strane, od obrazovanja se očekuje da egalizujući utiče na društvo, a, s druge, obrazovanju je namijenjena funkcija izvornog vrela u reprodukciji klasnih struktura. „Obrazovanje je tako osobeno mjesto izražavanja klasnih i

drugih društvenih protivrječnosti i sukoba."

Iz ovakvog stanja i, ponajviše, zbog svih onih činilaca koji odlučno djeluju u smjeru promjene strukture rada i načina proizvođenja vrijednosti, kao i promjene načina potrošnje (pojava novih kvalitativnih potreba), pred obrazovanje se postavljaju i novi zahtjevi životno poduprti i argumentirani spram njegovih tradicionalnih ciljeva istorijski već zastarjelih. Dakle, riječ je o oblicima i manifestacijama tipične krize u obrazovanju, u smislu „izdaje" unutarnje i organske „formule" načina obrazovanja.

Možemo zapaziti da su se na mjesto nešto ranijih i dojučerašnjih dogmatizirano „prosvjetiteljskih" pristupa i radova u oblasti obrazovanja kao isključivoj tematici „školskog sistema", a ne i elementa društvenih odnosa i klasne strukture (što je doprinosilo „teorijskom" uopštavanju nedemokratskih odnosa u obrazovanju), pojavili novi, svježi i dublji pristupi svekolikosti problema obrazovanja. U nizu takvih radova naših i inozemnih autora zaustavićemo se na skoro objavljenoj knjizi dr Sergeja Flerea. Pred nama je ogled o obrazovanju kao činiocu društvene strukture.

Studija je „standardno" metodološki obrađena i postavljena, riječ je o njena tri dijela koja su smisleno ukomponovana. U prvom dijelu su razmotreni socijalni i ekonomski vidovi obrazovanja i fenomen ekspanzije obrazovanja. U drugom dijelu, pod naslovom „Društvene nejednakosti u obrazovanju", pored sačinjene teorijske analize o razlikama u izgledima mladih za sticanje obrazovanja, učinjen je osvrt na socijalnu strukturu drugostepenih škola i visokoškolskih ustanova u nekoliko zemalja. Uporedo su sažeto prikazani procesi društvene pokretljivosti u jugoslovenskom društvu s obzirom na obrazovanje. U trećem, završnom, dijelu studije ističe se razmatranje pod naslovom „Revolucija obrazovanja". Tu se otvaraju pitanja ekonomskih, demografskih i socijalnih uslova obrazovanja, tehnološke inovacije, institucionalno uređenje i reforme obrazovnog odnosa i nastavnog programa sa završnim razmatranjem problema u Jugoslaviji.

Autor je pošao od jednog načelno postavljenog problemskog područja kao polazišta ove studije, — on ističe da odnosi između obrazovanja i drugih dijelova društva i ukupnog društvenog sistema postaju sve problematičniji. Samim tim što već u „otvaranju" kritički uzima u razmatranje postojeću relaciju društva i obrazovanja, autor će ostvariti kroz cjelinu studije prijeko potrebnu marksističku naučnu i kritičko-konstruktivnu analitičnost. To će osigurati ujedno i onu neophodno potrebnu kritičnost u pojedinostima.

Flere smatra da postoji neusklađenost i protivrječnost transformacije sistema materijalne reprodukcije i obrazovnog sistema. Stoga insistira na aktivnoj ulozi obrazovanja prema radnoj sferi, prema cijelom sistemu reprodukcije društva.

Autor nam, doduše, nije stigao potpuno da objasni otkud zrači snaga opstojnosti i održavanja tradicionalnih obrazovnih institucija koje bitno i neposredno nemaju „dodira" s osnovicom neposrednog rada. Sigurno je da su u pitanju oni činioci koji ne mogu biti objašnjeni već danim shemama te veze. Ipak, Flere je, govoreći o nastojanjima za povezivanje obrazovne i ekonomske strukture, ukazao na njihov pozitivni odnos koji se očituje u materijalnom i društvenom napretku, ali i na karakterističnu dvostrukost te veze: hoće li ona biti opredijeljena k snagama oslobođenja ili k snagama eksploatacije, dominacije.

Dajući u svojoj studiji istaknuto mjesto problemima društvene nejednakosti u obrazovanju, autor je pod snažnim dojmom da je savremena sociologija, osobito zapadna, učinila previd i nije poklonila dovoljno pažnje činjenici da obrazovanje ne djeluje kao samostalan činilac, to jest da se u području obrazovanja reproduciraju društvene nejednakosti koje potiču iz društvenog položaja porodice, te da je obrazovanje danas mnogo značajnije mjesto reprodukcije društvenih nejednakosti nego što je to ranije bilo. Isto tako, kao što je došlo do porasta uloge obrazovanja unutar proizvodnih snaga, ono će u isto vrijeme povratno snažno uticati na položaj svakog pojedinca u savremenom društvu. Otud će opšta socio-

loška teorija previše naglasiti značaj obrazovanja kao samostalnog činioca za određivanje društvenog položaja pojedinca. Autor kritički promatra ovo stajalište, ne smatra ga netačnim, ali ističe da postoje moćniji činioci koji uslovljavaju uspjeh pojedinca u obrazovanju, pa i samo obrazovanje. Klasno grupiranje u sklopu društva stoji kao neposredna brana uticaju obrazovanja na društvene odnose, njegovom izravnijem uticaju na sudbinu svakog pojedinca. Porast uloge obrazovanja i njegova povezanost s procesom reprodukcije društva bivaju potisnuti uskim interesima grupa koje uvlače obrazovanje u neprekidnu obnovu svoga povlašćenog klasnog položaja. To su najznačajniji momenti Flereove analize i, u najmanju ruku, Flere je doprinio defetišizaciji „modernističkog" mišljenja o toj problematici, prema kojem obrazovanje vodi nivelisanju razlika među ljudima.

U kontekstu te tematike, Flere je razmotrio pojavu ekspanzije obrazovanja, koja, po njemu, ne dovodi automatski do izjednačavanja obrazovnih šansi pripadnika različnih socijalnih kategorija. Stoga autor ističe da, zahvaljujući ekspanziji obrazovanja, najprije povlašćenije grupe sve potpunije bivaju obuhvaćene školovanjem, i tek kada su one relativno potpuno obuhvaćene, znatnije se poboljšavaju izgledi pripadnika manuelnih slojeva za dostizanje pojedinih stepena obrazovanja.

Na pitanje zašto u uslovima formalnopravne jednakosti i podjednake dostupnosti svih stepena obrazovanja i uz besplatnost školovanja ipak dolazi do progresivne socijalne selekcije tokom obrazovanja na štetu osnovnih manuelnih slojeva, Flere sažeto prikazuje postojeće odgovore. On smatra da djelovanje socijalne selekcije treba povezati s formalizmom ponašanja koji se njeguje u današnjoj školi, sa strukturom školskog sistema i s mnoštvom drugih socio-kulturnih vrijednosti koje pogoduju djeci iz nemanuelnih porodica. Na primjer, insistiranje škole na takozvanom jezičnom kapitalu ima ulogu neposredne zaštite klasnih prednosti. Ovdje je Flere ukazao na neke na izgled marginalne, drugostepene prednosti koje u povratnom djelovanju imaju presudan značaj u procesu formalnog obrazovanja. U svakom slučaju, autor je imao potpuno pravo kada je zaključio: „Zakonitosti ispoljavanja socijalnih nejednakosti u obrazovanju, uprkos različitim merama političkog, administrativnog, obrazovnog i drugog karaktera, u cilju njihovog smanjivanja i sprečavanja govore pre svega o suštinskoj vezi između obrazovanja i celine društvenog sistema, sa najbitnijim elementima njegovog obnavljanja. Stoga su parcijalne mere ograničene na obrazovanje u najboljem slučaju osuđene samo na delimičan, često kratkotrajan uspeh".

U odjelu pod naslovom „Revolucija obrazovanja" istaknuta su bitna pitanja kvaliteta obrazovanja, mogućnost njegove demokratske transformacije i humanističke intonacije. Autor je u vezi s preobražajem i razvojem obrazovanja postavio dva najznačajnija pitanja. To je, prvo, kako uskladiti zahtjeve ekonomskog razvoja i humanističke ideale u oblasti obrazovanja i, drugo, kako potčiniti tehnologiju obrazovanja potpunom razvoju pojedinca.

Pojava omladinskog buntovništva i neke nove težnje djelovale su u smjeru promjena u obrazovanju. Autor ispravno zaključuje da nedemokratski odnosi u obrazovanju imaju svoj radikal u sistemu ocjenjivanja znanja i u klasnoj selekciji, prema kojoj autor, kroz argumentirane poglede Marksove i Đanantonijeve, zauzima kritičke stavove spram postojećih oblika selekcije. Alternativa tome selektivnom mehanizmu stoji do takozvanog sadržajnog nastavnog procesa koji se sprovodi preko kolektivnog rada, stalne provjere znanja i dr.

U analizi institucionalnog uređenja obrazovanja Flere je znanstveno prikazao položaj i funkcije tehnokratskog univerziteta na Zapadu. Manifestacije autoritarne prirode na savremenom univerzitetu on vidi u novoj i bližoj vezi između visokih škola i sistema materijalne i klasne reprodukcije.

Zalažući se za reformu obrazovnih odnosa i nastavnih programa, autor sa stajališta marksističkog pristupa usvaja Lukačevu koncepciju totaliteta i smatra da programi obrazovanja moraju biti zasnovani na dominantnosti opštih znanja i, pozivajući se na

Krupsku, moraju se uz to povezivati s radom. Jedino je takvo obrazovanje kadro da nadmaši njegovu parcijalizaciju i specijalizaciju, dakle, dani domet i rezultate građanske nauke.

Nosi li obrazovanje sobom sposobnost smanjivanja socijalnih razlika? Autor je uvjeren da obrazovanje može odigrati izvjesnu ulogu u smanjivanju socijalnih razlika, ali da to pretpostavlja praktične korake koji su izrazito političkog karaktera i koji zadiru u srž društvenog sistema. Otud se on zalaže za opće predosnovno vaspitanje i obrazovanje i za bolje i skuplje obrazovanje za sve one koji imaju slabiji školski uspjeh i koji potiču iz materijalno siromašnih slojeva društva. Borba za smanjivanje socijalnih razlika u obrazovanju mora se uporno voditi na dva kolosijeka: u društvu i školi. Nemoguće je ostvariti vidne rezultate na ovom planu ako ta borba za izjednačavanje uslova u obrazovanju ne bude potpomognuta i adekvatnom borbom na terenu škole. Upravo to je ono mjesto gdje radni ljudi moraju pokazati svoj uticaj, snagu djelovanja i akcije, i ono ne može biti zanemarljivo u socijalističkoj koncepciji obrazovanja.

Studija Sergeja Flerea jeste djelo koje s puno autoriteta pristupa marksističkoj analizi obrazovanja. Ona je i intelektualni podsticaj budućim istraživanjima i koristan priručnik svima onima koji se bave problemima obrazovanja. Autor je uložio snage da zorno prikaže svestranost humanističkog i efikasnog obrazovnog sistema u uslovima razvoja socijalističke društvene zajednice.

SLOBODAN ILIĆ

Gian Enrico Rusconi: Kritička teorija društva

(„Stvarnost", Zagreb, 1974, strana XXIV + 360)

Ruskonijeva knjiga objavljena je u leto 1968. godine, u trenutku kad je studentski pokret izvikivao parole kritičke teorije društva, a njenu zvezdu, Herberta Markuzea, držao za svog duhovnog vođu i krunskog svedoka u procesu preobražaja građanskog sveta, vođenom na pločnicima Pariza i drugih metropola Evrope i Amerike.

Prosuđivanje i kritičko procenjivanje kritičke teorije društva, koja je u svoj osnov stavila prevratničku misao prestrukturiranja postojećeg građanskog sveta, u trenutku kad je izgledalo da je njen teorijski luk spojen sa snagama koje pronose njene konkluzije, bilo je doista aktualno i moglo je delovati, s jedne strane, otrežnjujuće, a, s druge, inspirativno. Da li je Ruskonijeva knjiga odista tako delovala, nema dokaza, ali je sigurno uspela da na kritičan način izvede rekonstrukciju kritičke teorije društva i istovremeno odmeri njeno značenje za savremeno programsko-političko radikaliziranje. Pa ipak, to nije ono bitno po čemu se Ruskonijeva knjiga razlikuje od sličnih monografskih obrada frankfurtskog kruga ili škole. Pre bi se moglo reći da je ta razlika sadržana u Ruskonijevom bavljenju prethodnicima frankfurtske škole, čija je misao bila usmerena u pravcu kojim je kasnije krenula kritička teorija društva.

Autorovoj ambiciji da u knjizi iscrpno monografski obradi kritičku teoriju društva podređena je struktura knjige. Stoga je knjiga i sastavljena iz uvoda i tri dela.

Uvod je možda najmanje interesantan deo knjige, iako se u njemu raspravlja tematika gotovo nezaobilazna za svaki ozbiljniji naučni pristup kritičkoj teoriji društva. Doduše, za monografiju ove vrste bilo je neophodno da jasno sagleda i kritički izvede odnos između kritičke teorije društva i sociologije znanja s obzirom na istu njihovu predmetnu usmerenost, ali različita ishodišta koja se prepoznaju po jasnom napuštanju razdvajanja logike nauke o društvu i politike u kritičkoj teoriji društva, za razliku od sociologije znanja, za koju to razdvajanje ostaje karakteristično i trajno.

Prvi deo knjige posvećen je interpretaciji Lukača i Korša, kao prethodnika kritičke teorije društva. Ono što se čini da je u ovom poglavlju originalno, u odnosu na slične druge pokušaje koji polaze od iste pretpostavke, jeste to da je potanko provedeno izvlačenje Korša iz „Lukačeve senke". To je izvlačenje uspelo do mere da sad izgleda da je Korš *pored* Lukača. Ruskoni je to izveo u kontekstu Koršovog shvatanja marksizma kao „social science" u onom smislu u kome je Lukač 1967. protumačio marksizam svoje *Istorije i klasne svesti* takođe kao „teoriju društva". Ruskoni je, dakle, postavio tezu da se kod Korša i Lukača, u ranoj fazi njihovog poimanja marksizma, marksizam javlja kao teorija društva. U tome je njihova srodnost sa kritičkom teorijom društva. Upravo svojim shvatanjem marksizma oni su takvu teoriju nagovestili, ili, još tačnije, otvorili joj put.

Drugi deo knjige sastoji se iz tri poglavlja. Prvo je posvećeno istraživanju odnosa između marksizma i nemačke sociologije u tridesetim godinama (Epštajn, Levalter, Levit); drugo poglavlje tematizira tadašnje pokušaje marksističkog interpretiranja fašizma (Talhajmer, Gajger), a treće je posvećeno Koršovom interpretiranju marksizma iz 1938. Ovaj deo Ruskonijeve knjige razotkriva do sada dosta zaobilažene činjenice od značaja za rasvetljavanje *izvora* kritičke teorije društva. Naime, mnogi monografski radovi o frankfurtskoj školi ostavljaju vakuum između Lukača i Korša i kritičke teorije društva. Ruskoni je prvi pokazao od kakvog je značaja po frankfurtsku školu bila kontroverza o marksizmu koja je sadržala raspravljanja o marksizmu među nemačkim sociolozima tridesetih godina. Žaliti je samo što autor u poglavlju o marksističkoj interpretaciji fašizma nije našao mesta za Vilhelma Rajha i njegov doprinos toj interpretaciji.

Treći deo knjige posvećen je Horkhajmeru, Adornu i Markuzeu. Rekonstrukcija njihove misli izvedena je na veoma obimnom materijalu, ali pri tome nije odveć opterećena izvodima iz njihovih izvornih dela. Takav način obrade omogućio je Ruskoniju pouzdanu i celovitu rekonstrukciju njihove misli. Središni motiv, zajednički svim pripadnicima škole — kritičko postavljanje prema postojećoj kulturi i politički nacrt za reorganizaciju društva — bio je odlučujući i određujući za celu obradu materijala. Zbog toga je autoru pošlo za rukom da celu interpretaciju vrlo čvrsto organizuje oko te osnovne misli frankfurtske škole, a da pri tome ne ostane gluh prema menama i dilemama koje su u frankfurtskoj školi nastajale tokom njenog dugog razvoja.

Doista, središnu misao frankfurtske škole, kako je tačno primetio autor, definiše *Dijalektika prosvetiteljstva* (1947), zajedničko delo Horkhajmera i Adorna. U njemu se sabiraju i elaboriraju bitni filozofski sadržaji kritičke teorije društva. Upravo je ceo mehanizam te teorije stavljen u pogon ovim delom. Međutim, u Ruskonijevoj analizi to delo nije dobilo mesto adekvatno njegovom značenju. Jer, autor nije stavio akcenat na filozofsku dimenziju frankfurtske škole, nego ga je pomerio na njenu sociološku stranu, odnosno na problematiku koja je njezin predmet. To se osobito ispoljilo u autorovoj interpretaciji Adorna. Obrada Horkhajmera i Adorna nesrazmerno je skraćena u odnosu na obradu Markuzea. To je provedeno u skladu s piščevom idejom da Markuze predstavlja „vrhunac" kritičke teorije društva. Doista, Markuze osveštava sve bitne misli kritičke teorije društva, čineći od njih politički program koji prelazi u akciju i izbacuje ga za vođu određenog pokreta političke akcije. Ruskonijeva rasprava o Markuzeu predstavlja vrlo solidnu i pouzdanu analizu njegovog intelektualnog razvitka koja, možda po svojim kvalitetima, ide u red najboljih rasprava koje o Markuzeu govore sa stanovišta marksizma u izvornom značenju ovog pojma. Naravno, akcenat je na onom prevratničkom u Markuzeovoj misli, na onome što je danas intelektualna potisna snaga destrukcije građanskog sveta. Markuze je postao savešću onih koji se, po njegovom vlastitom mišljenju, nalaze u „pripremanju jedne moguće krize sistema". Intencija Markuzea na te snage ponajviše je izazvala nedoumica, polemika i osporavanja. Karakteristično je da Ruskoni ne ulazi oso-

bito u valorizaciju tih intencija. Možda u tome treba videti razlog zbog koga on na kraju svoje knjige nije dao udarni kritički zaključak koji bi nadmašivao već poznate kritike frankfurtske škole koje dolaze iz kruga devolpeovaca ili drugih kritičara marksističke provenijencije. Zato je vlastito stanovište autora prema frankfurtskoj kritičkoj teoriji društva ostalo dosta zapretano i skriveno u obilju analiza.

Inače, Ruskonijeva knjiga nosi obeležja njegovog dominantnog interesovanja za probleme kritičke sociologije i ideologije i zato i nije dublje filozofski zasnovana. Međutim, u domenu njenog pretežnog interesovanja ona je u celini ispunila svrhu. Stoga će biti od osobite koristi svima koji se nastoje odrediti prema kritičkoj teoriji društva i konsekvencama koje su iz nje na ovaj ili onaj način već povučene.

Pisac predgovora je mogao oštrije da pokaže šta je to u kritičkoj teoriji što i danas živi, osobito pod nešto promenjenim imenom „kritike svega postojećeg" i u našoj kulturnoj sredini. Predgovor je bio pogodno mesto da se to učini. Jer prisustvo motiva kritičke teorije društva, kao i njene odlučujuće konsekvencije, nalazimo zasađene u ne malom broju tekstova jugoslovenske filozofske orijentacije koja se samonaziva „kritikom svega postojećeg". Činjenica je da već u njenoj samodefiniciji dolazi do izražaja preuzimanje zadatka kritičke teorije društva. Čini se da ona u novoj situaciji operiše sa nekim pojmovima čija je operacionalizacija izvedena na društvu drugačijih tehnološko-ekonomskih uslova, pa se stoga pokazuje kao zakasnela primena tih pojmova na njima ne baš primeren istorijski kontekst. No, i pored toga, predgovor je instruktivan zbog pokušaja da kritičku teoriju predstavi u kontekstu njenih vlastitih pretpostavki i uloženog napora da kritički predstavi Ruskonijevu knjigu.

Predgovor, kao i knjiga u celini, značajan su prilog na našem jeziku boljem poznavanju kritičke teorije, čiji je uticaj na našem tlu prisutan, a koja još uvek čeka na našu domaću kritičku ocenu što će biti usmerena prvenstveno na vezu između naše samozvane „kritike svega postojećeg" i kritičke teorije društva. Čini se da bi bilo korisno na teorijski način proceniti da li se kritička teorija društva i njen derivat „kritika svega postojećeg" javljaju kao totalan prekid sa celokupnom današnjom kulturom, kako se to čini, na primer, Kolakovskom. Upravo je ozbiljno pitanje da li se ostvarenje radikalnih zaključaka kritičke teorije, bar u Markuzeovoj varijanti, ne dodiruje sa nekim aspektima radikalizma „kulturne revolucije".

Ruskonijeva knjiga ne postavlja sebi to pitanje. Ona je pre ograničena naučnim zadatkom nego što je bila usmerena na pitanja koja se na naučan način ne mogu pouzdano prosuditi iako su implicirana opštim konkluzijama kritičke teorije. To se podjednako može smatrati nedostatkom Ruskonijeve monografije o kritičkoj teoriji društva, kao i njenom vrlinom. No bilo kako da se ocenjuje Ruskonijeva knjiga, njoj se ne može zameriti pošteno nastojanje da na naučan način rekonstruiše sociološki aspekt kritičke teorije društva, delimično na štetu „filozofskog" u njenom temelju.

MILOJE PETROVIĆ

Abraham Mol: Kič

(„Gradina", Niš, 1973, strana 248)

Zanimljiv i nov pokušaj sociološko-filozofskog proučavanja problema kiča nalazimo u nedavno prevedenoj knjizi *Kič* Abrahama Mola. Prema piscu, kič se krije u odnosu čoveka i stvari. To je estetski način odnosa prema okolini, jer je čovek merilo prema kojem je stvoren kič, a kič je interakcija u kojoj se ukrštaju i dodiruju kič-subjekt i kič-objekt. Idući tom linijom, Mol smatra da sociologija predmeta tek treba da se zasnuje

zato što se može reći da je čovek, pored prirode koju je zatekao u izvornom obliku, stvorio čitav jedan svet stvari i predmeta od stakla, sintetičkog i drugog materijala. Sličnost s Marksovim stavom izraženim u *Prilogu kritici političke ekonomije* — „Čovek ne stvara u procesu proizvodnje predmete samo za sebe i za zadovoljenje svojih potreba, nego time u isto vreme menja i sebe" — očevidna je. Samo što u tom pristupu Marksu Abraham Mol, gradeći sedam tipova i vrsta čoveka prema stvarima, zapada u shematičnost.

Kod Mola ne postoji čovek u odnosu na stvari, već stvari u odnosu na rascepkanog čoveka. Tražimo čoveka, a nalazimo u Molovoj teoriji tipove koji bitišu svaki u svojoj ravni.

Čovek *asketskog tipa* beži od predmeta. Očitovanje kompromitovanja čoveka i oduzimanje idealnog, a naročito spiritualnog ljudskog dostojanstva, kod ovog tipa čoveka su nedvosmisleni. Krajnji vid ispoljavanja toga odnosa je kaluđerizam. *Hedonizam* karakteriše drugi tip čovekovog odnosa prema stvarima. Želja za maksimalnim čulnim uzimanjem predmeta je neosporna. Taj senzualni odnos koji počinje na materijalnom dodiru kasnije se širi i uzdiže do svih nivoa produhovljene nežnosti. Doba savremene reklamokratije je carstvo tog tipa čoveka. *Agresivan tip* čoveka prihvata predmet samo ako je u mogućnosti da na njemu ispolji svoju moć. U izvesnim trenucima taj akt razaranja i uništavanja predmeta doživljava se kao čin koji je imanentan stvaralaštvu. *Nabavljački tip* čoveka poseduje predmete. Zadovoljstvo što ih ima ne pruža mu utehu. Grabežljiv je i uvek nastoji da ih ima što više. Stvari mu služe kao sredstvo za uvećavanje moći bilo nad njima, bilo nad drugim ljudima koje doživljava kao sopstvene suparnike. U tu grupu ide i ekstremni posednik, ali tu postoji razlika u stilu izreke koju navodi Mol: „Buržuj izlaže a škrtica uzima i čuva". *Nadrealistički tip* čoveka karakteriše vidljiva predmetna ekscentričnost. Osnova toga tipa zasniva se na estetici bizarnog doživljaja usled neuobičajenog udruživanja stvari i predmeta. U prvom planu je aranžman. Mol navodi primer kišobrana ili mašine na operacionom stolu. Sve te stvari su u mogućnosti da u prvom trenutku fasciniraju čoveka utiskom iznenađenja. Polazeći od uverenja da su ljudi danas ravnodušni prema svakom misaonom stremljenju, prema svemu što nije neposredno upotrebljivo, korisno i funkcionalno, Mol smatra da za *funkcionalistički (kibernetički) tip* predmeti imaju vrednost jedino ako su racionalno i praktično upotrebljivi u razne svrhe. Stepen utilitarnosti se ispoljava u velikoj meri. Po Molu, dosledan funkcionalizam je istovetan s askezom jer se najvećma uzdržava od dekorativnosti i ornamenata.

Sinteza prethodnih načina doživljavanja predmetâ jeste *kič-način*. Da bismo ga razumeli, potrebno je da pogledamo šta sadrže Molovi principi neadekvatnosti, kumulacije, sinestezije, osrednjosti i komfora.

Mol razjedinjuje celinu utvrđujući najsuštinskije od suštinskih principa. Po njemu, najsuštinskiji je *princip neadekvatnosti* za shvatanje kiča-efekta. To je nepodudaranje između ciljeva i sredstava da se ciljevi ostvare. U pitanju je svagda čulno iskrivljenje. Kada se sve to počne svoditi na gubljenje smisla za meru i kada se počne zapadati u sveukupne duhovne i estetske pokušaje začinjene sitnim pogreškama i neukusom, tada se nalazimo u carstvu *principa kumulacije*. *Princip sinestezije* karakteriše estetsko doživljavanje preko više čula. Čovek je izložen bombardovanju u isto vreme najrazličnijim predmetima i utiscima. Taj princip najviše odgovara lenjim i ravnodušnim osobama, mozgovima i duhovima, jer ih problem mere gotovo i ne zanima — tvrdi Mol. Pokušaji da se nešto promeni svakad su mogući, ali s najproblematičnijim od problematičnih principa ide vrlo teško. Za Mola, to je *princip osrednjosti*. On ga definiše kao pobedu „talenta nad genijem" i kao „totalitarizam bez nasilja", jer geniji su vrlo teško razumljivi, a kič je pitak i svarljiv. Za savremeni život ideal bi bio Molov princip — *princip komfora*. Kič-projekcija bi se vrlo lako mogla uklopiti u taj ideal. Sve bi podsećalo na robota koji bi radio i mislio za čoveka i u ime čoveka.

Molova knjiga otkriva saznanja o čovekovom svetu, svetu koji nije ljudski osmišljen. Klasifikacije koje on

daje mogu se učiniti i prikladnim i sugestivnim, ali ne mogu zadovoljiti ozbiljnije naučne kriterijume. Zanemarivanje celine u korist delova je nedopustivo, jer stvarnost je jedinstvo istina, a ljudsko saznanje, iako se nužno ograničava na određene vidove stvarnosti, mora te vidove proučavati u celini.

Čovek se nalazi pred ponorom vlastitog nastojanja da prihvati sve što mu se nameće — to priznaje i Mol — kao podsticaj bez kojeg nema bezbednog prilagođavanja svetu, ali i sâm autor knjige *Kič* vrši jedno takvo nasilje kada čoveka razdvaja na tipove različnih karakterističnih crta. Jednostavno, čovek ne može, na primer, biti samo asketski ili samo agresivni tip. Neko može prigovoriti da se prostor čovekove egzistencije u savremenom društvu ne može, ili vrlo teško može, posmatrati bez sagledavanja neprekidne podeljenosti, podvojenosti i dualizma. Međutim, ta je podeljenost prisutna u svim vidovima čovekovog delovanja i bivstvovanja i čovek se nalazi u situaciji otuđenja svoje ljudske biti i generičke suštine. Taj prigovor ništa ne menja.

U svakom slučaju, od jednog naučnog razmatranja te zanimljive i uvek neizvesne problematike očekuje se i kompleksnije sagledavanje i analiza. Time nikako ne želimo umanjiti značaj te knjige, koja je otvorila nove mogućnosti za oživljavanje teorijskog i praktičnog pristupa pitanjima kiča i pseudovrednosti. Smatramo da je ona zato vredan podsticaj za nova istraživanja.

MILENA VUKOJE

„Marksizam u svetu", br. 3/1974.

(Časopis prevoda iz strane periodike i knjiga)

U broju tri „Marksizam u svetu" objavljuje napise o temi „Radnici, tehnička inteligencija i klasna borba". Razmatraju se nove tendencije kapitala, promene u načinu i strukturi rada i novi oblici klasne borbe i okupljanja različnih slojeva oko radničkoklasnih interesa. Objavljeni su ovi napisi: *Strategija radničke borbe i odnos prema tehnokratiji u savremenom kapitalizmu* (Vladimir Milić), *Tehnička inteligencija između kapitalizma i socijalizma* (Alfred Zon-Retl), *Tehnika, tehničari i klasna borba* (Andre Gorc), *Tehničari i radnici u fabrici* (Anđelo Dina), *Tehničari kao proizvođači i kao proizvodi* (Serđio Bolonja i Frančesko Cijafaloni), *Socijalni status intelektualaca* (Antoan Kazanova), *Radnici i tehničari maja 1968* (Klod Diran).

Vladimir Milić polazi od toga da strategija radničke borbe najvećma zavisi od suštinskih promena savremenog kapitalizma (i njihovog tumačenja). On naročito insistira na razumevanju tih promena. Apologetski odnos prema savremenom kapitalizmu zasniva se na tezi da se on (kapitalizam — R. N.) „korenito promenio ili menja" („država blagostanja", „društvo obilja", „tehnička civilizacija", „konvergencija sistema"). Takođe, govori se o novim društvenim snagama sistema („organokratija", „administratori", „intelektualci kapitala", „tehnokratska elita", „naučnici korporacija" i drugo). Drugo shvatanje ima za osnov suprotnu tezu: promene u kapitalizmu nisu izmenile same osnove kapitalizma (eksploatatorski sistem, klasni odnosi). Milić ističe da to shvatanje ima ogroman značaj za strategiju borbe radničke klase. Ono, između ostalog, osvetljava ulogu i položaj „tehničara" kao „proizvoda i proizvođača" kapitalističkog društva. Sa svoje strane, Milić ukazuje na najvažnije promene kapitalističkog društva i na ulogu i mesto „tehničara" u tim promenama. Polazi od toga da postoji „utisak o totalnom karakteru" (i prisustvu — R. N.) „tehničara" i njihovoj vladavini, odnosno o „tehnokratiji". On sam, međutim, smatra da takvu vlast „tehničari" nemaju.

Misli da iz „posedničke vlasti" kapitala, a ne iz „tehničke nužnosti" i „tehnokratske vlasti", proizlazi vlast nad radom i odgovarajuća organizacija rada. Milić posebno ukazuje na važnost pravilnog određenja, odnosno kritičkog preispitivanja uloge tehničara za strategiju radničke borbe, i na otkrivanje mogućnosti da oni počnu osporavati svoje socijalno biće.

Alfred Zon-Retl nastoji da šire teorijski zasnuje razumevanje fenomena tehničke inteligencije, uslovljenost promena koje se događaju u položaju i ulozi ovog sloja. Prateći promene u suštini rada, on osobito ukazuje na tendenciju izjednačavanja formi manuelnog i intelektualnog rada. To izjednačavanje smatra „čvorištem i izvorištem transformacionih procesa u kojima se nalazi današnje društvo". On je sklon da tu transformaciju odredi kao prelazak „od najvišeg i poslednjeg oblika prisvajačkog društva prema prvom modernom obliku proizvođačkog društva". Pod prisvajačkim društvom podrazumeva ekonomsko izrabljivanje, politički antagonizam klasa, rascep intelektualnog i fizičkog rada, a proizvođačko društvo zasniva na radnom procesu, nestajanju izrabljivanja, političkih antagonizama, razlika umnog i fizičkog rada. Retlovo je uverenje da se samo na osnovi jedinstva rada i mišljenja, tela i duha („znanost i rad odnose se među sobom kao glava i telo jednog čoveka") može naš razbijeni svet ponovo učiniti potpunim. To je kritički protivstav prema činjenici da se tehnokratija oslanja upravo na razdor između razuma i uma, kao na značajnu tekovinu „društva robne ekonomije". Drugi osnov tehnokratije on nalazi u odvajanju radnika od „podruštvljavanja njihovog rada", odnosno od odlučivanja.

Andre Gorc, u napisu koji je noseći za tu temu, polazi od kritičkog stava da je većina marksista do početka poslednje decenije smatrala da su proizvodne snage, posebno nauka i tehnika, ideološki neutralne, da je njihov razvitak u suštini pozitivan (doprinosi prelasku u socijalizam). U osvrtu na te teze, on primećuje da se one mehanički zasnivaju na marksističkom stanovištu da proizvodne snage, u meri u kojoj se razvijaju, dolaze u sve oštriju protivrečnost s društvenim odnosima kapitalističke proizvodnje. Programi većine evropskih komunističkih partija, naročito oni koji se zalažu za „mirni i etapni" put prelaska u socijalizam, takođe sadrže tu tezu.

Gorc ima ambiciju da izvrši kritiku proizvodnih snaga kapitalističkog razvitka, odnosno da pokaže da kapitalizam razvija proizvodne snage na taj način što uništava, prikriva ili negira oslobađajuće potencijale („razvitak proizvodnih i destruktivnih snaga je tu neraskidivo povezan"); da sve veći deo radne snage koju zapošljava kapitalizam obavlja neproizvodan, pa čak i parazitski rad; da se protivrečnosti između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje u kapitalizmu prikrivaju i da se „podređuju logici sistema i funkcionalni su u odnosu na njega". Zato se odlučno opredeljuje za to da se kritika kapitalizma ne može izvoditi „unutar sistema", već „jedino izvan sistema". Predviđa nužnost „raskida", „ideološke subverzije" i borbu na svim nivoima protiv kapitalističke ideologije.

Gorc smatra da je središno pitanje, inače, nerešeno u dosadašnjoj kritici kapitalizma: u čemu je proizvodna snaga tehnike i nauke, „scijentifikacije" i „tehnifikacije" proizvodnje. U tom smislu on se potanko bavi funkcijom i ciljem ubrzanja tehnoloških inovacija. Konstatuje da se istraživačka delatnost sve više i neposredno vezuje za proces proizvodnje. Osnovna istraživanja na univerzitetu su retka i tehnokrati ih osporavaju. Beleži podatak da su u SAD od poslednje trećine 19. veka gotovo isključiv oblik istraživanja predstavljala primenjena istraživanja (osnovna istraživanja uvoze se iz Evrope). U tome Gorc daje podrobne analize koje pokazuju da je glavna funkcija istraživanja i inovacija u tome da spreče opadanje profitnih stopa i stvaranje novih mogućnosti rentabilnog investiranja. Njegov je temeljni stav da nauka i tehnika zavise od zahteva kapitalističke industrije i države i vladajuće ideologije. Primećuje, međutim, da ta integrisanost nije potpuna, kao što nije potpuna ni integrisanost naučnih i tehničkih kadrova iz industrije s radničkom klasom. „Ako su tehničko-naučni kadrovi i radnici u istom odnosu prema kapitalu, njihovi među-

sobni odnosi nisu isti." Odnos između jednih i drugih tamo gde je on neposredan nije odnos reciprociteta: to je hijerarhijski odnos. Potanje obrazlažući taj odnos, Gorc se bavi „tehničkom i ideološkom" funkcijom naučno-tehničkih kadrova u industriji. Misli da oni, pored uloge u proizvodnji, na određen način služe ovekovečenju hijerarhijske strukture preduzeća i tako doprinose reprodukovanju kapitalističkih društvenih odnosa, odnosno odvajanju (otuđenju) proizvođača prema proizvodu i procesu rada. U tome je posebno uloga obrazovnog preimućstva naučno-tehničkog kadra.

Zanimljiva su Gorcova zapažanja o odnosu tehničkih kadrova prema radničkoj klasi. Oni joj, misli on, objektivno pripadaju, ali zbog obrazovanja, tradicije, ideologije ne osećaju se pripadnicima radničke klase. „To su, ako hoćete, mistificirani radnici čiju mistifikaciju održavaju njihove hijerarhijske privilegije." Njihova demistifikacija i prelazak na stranu radničke klase mogu se dogoditi samo u konkretnoj klasnoj borbi, kriznim situacijama, štrajku. To se videlo u maju 1968. godine u Francuskoj i za vreme „vruće jeseni" u Italiji. Značajnu pretpostavku za tu demistifikaciju mora da ima i prethodno političko-ideološko vaspitanje. Gorc očekuje tu demistifikaciju kao nadolazeću tendenciju, čak smatra da taj sloj treba da počne osporavati sam sebe već u obrazovnom sistemu, ali i dalje. Pri tome realistički upozorava da se bunt intelektualaca ne sme protumačiti kao znak sticanja „proleterske svesti". („Oni se često ne bune kao proleteri, već zato što se tretiraju kao proleteri"). Pravo rešenje za demistifikaciju tog sloja Gorc vidi u povezivanju tog sloja („proleteri tehnokratskog društva") s manuelnim radnicima. To je i jedini oblik i mogućnost njihovog vlastitog osporavanja, u isto vreme otuđenog i privilegovanog, položaja.

Anđelo Dina analizira položaj tehničara u proizvodnji i stepen njihove organizovanosti i revolucionarne mobilnosti, kao i njihov odnos prema radnicima u fabrici. On se naročito bavi delovanjem i ponašanjem tehničara u fabrici koji na određen način ulaze u sastav rukovodećeg kadra („tehnokratija preduzeća"). Smatra da su „tehnizacija" rukovodećih kadrova preduzeća i proširivanje njihovih kompetencija i odgovornosti očevidni. Kao prirodna posledica toga, izbijaju protivrečnosti između tehničara (koje označava kao „neoliberale") i neokapitalističkih rukovodstava, naročito prilikom usvajanja novih organizacionih i integracionih rešenja. Takođe beleži sukob između tehničara koji su „stručnjaci za ljude" (sociolozi, psiholozi, stručnjaci za međuljudske odnose) i rukovodilaca u materijalnoj proizvodnji. To proširivanje sukoba na nivou rukovodećih grupa, po Dini, omogućava radničkom pokretu da sklapa eventualne taktičke saveze s nekim slojevima.

Povodom ponašanja rukovodilaca, on misli da se oni, čak i kad su na nižim položajima, obično osećaju „kooptiranim" u vladajuću klasu, a oni na vrhu su njeni stvarni pripadnici. Radnički pokret je često verovao u „kontestatorsku poziciju tehničara", zbog njihove kvalifikovanosti i zbog toga što oni često istupaju kao branioci racionalizacije, ne uviđajući da ti zahtevi za racionalizacijom ne dovode u pitanje klasne osnove sistema. Njegovo je uverenje da se kod tehničke inteligencije ne nailazi na sposobnost za autonomno osporavanje sistema. Uzroci tome su brojni. Depersonalizacija eksploatacije i kolektivizacija (rad na traci) pothranjivale su kod tehničara iluziju o neutralnosti tehnike. Misli da tehničari i onda kada učestvuju u štrajkovima s radnicima u osnovi ne razumeju stav radnika. Uprkos tome, on uverava da se može govoriti o elementima integrisanja radničke klase na nivou fabrika. Radnički pokret može iskoristiti razna pozitivna opredeljenja tehničara, osobito ona koja ne proizlaze iz tehničke racionalnosti, već koja proističu iz širih i temeljnijih idejnih pogleda, odnosno stvarnog položaja značajnog dela tehničkih kadrova u fabrikama.

Serđio Bolonja i Frančesko Cijafaloni razmatraju neka šira značenja kategorije, odnosno socijalnog sloja tehničara. Polaze od toga da pojam „proletarizacija tehničara" ima u različitim programima različna, čak protivrečna značenja („zavisni", „najamnici", „nova radnička klasa", „spolj-

na avangarda" i slično). Ova dva autora sa svoje strane misle da tehničari, odnosno „proletarizovana tehnokratija", imaju mogućnost da vode specifične borbe neophodno potrebne za globalnu strategiju radničke klase.

U širokom kontekstu, Bolonja i Cijafaloni pokazuju da je tehnička modernizacija svagda deo političkih odluka kapitala i neposredno utiče na radničku borbu. („Svaka oštra faza klasne borbe završava se tehničkim restruktuiranjem i tehnološkim skokom"). Oni primećuju da u sklopu tehničke podele rada ima funkcija koje „uzurpiraju političku funkciju koja pripada svim radnicima". I zato i onda kada su manje plaćeni od radnika (na primer, niži službenici), oni su manje borbeni sindikalno i politički. Autori nalaze razloge u stečenom obrazovanju, poreklu, prirodi rada. Zato misle da je objektivno nemoguće odgovoriti na pitanje: koji deo tehničara može stati na stranu radničke klase? Ispravno ističu da to zavisi od samih borbi. Ali upozoravaju da to dobrano važi i za radnike. Navode neke objektivne razloge koji idu u prilog uključivanju tehničara u borbu za radničke interese: eksploatacija, isključenost iz odlučivanja, nedovoljna iskorišćenost stvarnih vrednosti, repetitivnost. Međutim, upozoravaju da je očigledno da se tehničari, koji su „utkani" u sistem, ne mogu boriti protiv sebe. Uslov za njihovo uključivanje u borbu je totalizacija, odnosno angažovanje najširih slojeva radnika.

Antoan Kazanova u svojoj analizi socijalnog statusa intelektualaca polazi od ekspanzije nauke i tehnike, ali misli da je prerano govoriti o tome da je u sadašnjem razdoblju već ostvarena „tehnička revolucija". Analizirajući promene u strukturi aktivnog stanovništva van poljoprivrede (u Francuskoj), beleži nagli porast visokoobrazovnih kadrova, povećanje broja tehničara, naročito u ključnim sektorima (o ovome daje potanje pokazatelje). Uz kvantitativno narastanje intelektualnih slojeva, on konstatuje i promene u socijalnom statusu intelektualaca (smanjivanje samostalnog intelektualnog stvaralaštva, prelazak slobodnih profesija u najamni odnos, nužnost permanentnog obrazovanja i interdisciplinarne primene znanja, smanjivanje broja pripadnika tradicionalnih srednjih slojeva, povećanje broja najamnih radnika). Generalni je njegov stav da kapital eksploatiše inteligenciju, ali da se od sloja do sloja inteligencije veoma razlikuje „zavisnost od monopolističke buržoazije". Deo tehničke inteligencije se integriše u radničku klasu (postaje deo „kolektivnog radnika"); sve veći broj intelektualaca (nastavnici, istraživači, administratori, medicinari) proširuje slojeve radnika koji nisu proleteri. U slojevima „neproleterskih najamnih radnika" on vidi saveznike radničkog pokreta od izuzetnog značaja. Tu mogućnost savezništva, po Kazanovi, uvećava i jaz koji postoji „između stvarnog položaja intelektualaca degolističke Francuske i ideoloških modaliteta kroz koje se taj isti položaj sagledava, doživljava i posreduje".

U rubrici „Radnička praksa" Klod Diran, u rezimeu istraživanja grupe autora, analizira uslovljenost ponašanja različnih slojeva u poznatim majskim događajima 1968. godine u Francuskoj. Konstatuje činjenicu nepovezanosti ciljeva među različnim učesnicima u pokretu. On tvrdi: zaposleni u tehničkom sektoru imali su političkih zahteva (za upravljanjem, za kontrolom); tradicionalno radnički slojevi ograničavali su se na ekonomske i socijalne zahteve; studentski pokret je nikao iz „kulturnog revolta" (kritiku potrošačkog društva radnici jedva da su razumeli).

U novoj rubrici — „Hronika" — dat je pregled aktivnosti radničkih partija i pokreta za period jun—decembar 1973. godine, a u rubrici „Prikazi" rezimei deset knjiga o temama: radnička klasa i inteligencija, čileanska zbivanja i „treći svet".

RATKO NEŠKOVIĆ

CENA 10 DINARA

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

IZ SADRŽAJA

Jovan Raičević
Kongres jedinstva i revolucionarnih promena

Slobodan Ristić
Fundiranje procesa upravljanja i odlučivanja u samoupravnim društveno-ekonomskim uslovima

Bogdan Crnobrnja
Savremene promjene u odnosu snaga u svijetu

Blaženka Despot
Kulturne pretpostavke razumijevanja strategije socijalizma u „trećem svijetu"

Studije i članci • Komentari • Prilozi • Prikazi

6

1974

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIP »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11.
SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 100 dinara.
Za inostranstvo 16 USA dolara.
Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu:
SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 60801-601-705, poštanski fah 233.
Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Rukopisi se ne vraćaju.
Administracija: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, tel. 335-061.
Štampa: Grafičko preduzeće »Prosveta«, Beograd, Đure Đakovića 21.

PROLETERI SVIH ZEMALJA, UJEDINITE SE!

socijalizam

ČASOPIS SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE

GODINA XVII 1974 BROJ 6

SADRŽAJ

Jovan Raičević

KONGRES JEDINSTVA I REVOLUCIONARNIH PROMENA 533

STUDIJE I ČLANCI

Slobodan Ristić

FUNDIRANJE PROCESA UPRAVLJANJA I ODLUČIVANJA U SAMOUPRAVNIM DRUŠTVENO-EKONOMSKIM USLOVIMA 550

Bogdan Crnobrnja

SAVREMENE PROMJENE U ODNOSU SNAGA U SVIJETU 564

Blaženka Despot

KULTURNE PRETPOSTAVKE RAZUMIJEVANJA STRATEGIJE SOCIJALIZMA U „TREĆEM SVIJETU" 580

Zoran Trputec

RAZVOJ PROIZVODNIH SNAGA NA SVJETSKOM NIVOU I KLASNA STRUKTURA U ZEMLJAMA U RAZVOJU 592

KOMENTARI

Boško Dimitrijević

OSNOVE DUGOROČNOG RAZVOJA JUGOSLAVIJE 606

PRILOZI

Dušan Pirec

NEKA PITANJA MODERNIZACIJE INDUSTRIJE 610

Lazar Đurovski

OSNOVNA OBELEŽJA NOVE USTAVNE KONCEPCIJE MESNE ZAJEDNICE 626

PRIKAZI

Milovan Buzadžić

PROF. JOVAN ĐORĐEVIĆ: IDEJE I INSTITUCIJE 641

Damir Grubiša

DR JOVAN MIRIĆ: INTERESNE GRUPE I POLITIČKA MOĆ 646

Đorđe Popović

GRUPA AUTORA: MARKSIZAM I SAMOUPRAVLJANJE 649

Radoslav Đokić

KAŽIMJEŽ ŽIGULSKI: UVOD U PROBLEME KULTURE 650

СОДЕРЖАНИЕ

Йован Раичевич

СЪЕЗД ЕДИНСТВА И РЕВОЛЮЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ 533

СТУДИИ И СТАТЬИ

Слободан Ристич

ВОЛЕЕ ГЛУБОКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ УПРАВЛЕНИА И ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В ОСНОВАННЫХ НА САМОУПРАВЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ 550

Богдан Црнобрня

СОВРЕМЕННЫЕ СДВИГИ В СООТНОШЕНИИ СИЛ В МИРЕ 564

Блаженка Деспот

КУЛЬТУРНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПОНИМАНИЯ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛИЗМА В „ТРЕТЬЕМ МИРЕ“ 580

Зоран Трпутец

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ НА МИРОВОМ УРОВНЕ И КЛАССОВАЯ СТРУКТУРА В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ 592

КОММЕНТАРИИ

Бошко Димитриевич

ОСНОВЫ ДОЛГОСРОЧНОГО РАЗВИТИЯ ЮГОСЛАВИИ 606

ПРИЛОЖЕНИЯ

Душан Пирец

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ 610

Лазар Джуровский

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НОВОЙ КОНСТИТУЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ МЕСТНОГО СОДРУЖЕСТВА 626

НОВЫЕ КНИГИ 641

CONTENTS

Jovan Raičević

CONGRESS OF UNITY AND REVOLUTIONARY CHANGES 533

STUDIES AND ARTICLES

Slobodan Ristić

ENTRENCHMENT OF THE PROCESS OF MANAGEMENT AND DECISION-MAKING UNDER SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS OF SELF-MANAGEMENT 550

Bogdan Crnobrnja

CURRENT CHANGES IN THE BALANCE OF FORCES IN THE WORLD 564

Blaženka Despot

CULTURAL PREMISES FOR AN UNDERSTANDING OF THE STRATEGY OF SOCIALISM IN THE "THIRD WORLD" 580

Zoran Trputec

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES ON A WORLD LEVEL AND THE CLASS STRUCTURE IN THE DEVELOPING COUNTRIES 592

COMMENTS

Boško Dimitrijević

FOUNDATIONS OF THE LONG-TERM DEVELOPMENT OF YUGOSLAVIA 606

CONTRIBUTIONS

Dušan Pirec

MODERNIZATION OF THE INDUSTRY 610

Lazar Đurovski

BASIC FEATURES OF THE NEW CONSTITUTIONAL CONCEPTION OF THE LOCAL COMMUNITY 626

REVIEWS 641

KONGRES JEDINSTVA I REVOLUCIONARNIH PROMENA

Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije predstavlja izvanredno značajan događaj u našem revolucionarnom razvitku. To potvrđuju i mnogobrojne odluke koje su na njemu jednoglasno donete i njegov veliki odjek u zemlji i inostranstvu. Sve do sada date ocene o Kongresu upravo i polaze od toga da je on bio izraz jedinstva komunista Jugoslavije i kontinuiteta socijalističke revolucije.

„Značaj ovog Kongresa je u tome — rekao je Tito u svojoj završnoj reči — što je na njemu data jednodušna podrška našem revolucionarnom kursu u borbi za odlučujuću poziciju radničke klase i samoupravno udruženog rada, za dalje učvršćivanje ravnopravnosti, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, za još veću afirmaciju naše nesvrstane spoljne politike, za jačanje vodeće društvene uloge Saveza komunista. Jednom riječju, za jedinstvo, čvrstinu i dalji svestrani procvat Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije na osnovama samoupravljanja."

Pomenute Titove reči izražavaju sva glavna obeležja Kongresa, među kojima se posebno ističe jedinstvo, odnosno jednodušna podrška revolucionarnom kursu Saveza komunista. Takvo jedinstvo, međutim, teško bi bilo ostvariti u društvu koje stagnira, jer je bitna pretpostavka idejno-političkog jedinstva i ravnopravnosti radnih ljudi i naroda opšti materijalni i društveni napredak svake društvene zajednice, višenacionalne posebno.

Deseti kongres se, kao, uostalom, i mnogi drugi naši važni skupovi, nije bavio toliko sumiranjem ostvarenih rezultata, posmatranih u njihovoj sveukupnosti, od materijalnog do društvenog i kulturnog razvitka, jer se uvek polazi od toga da se rezultati znaju, da su očigledniji od onoga što nije dobro i što treba menjati u realnim odnosima. Stoga je Kongres i bio okrenut pretežno kritičkom preispitivanju nedavne prošlosti i sadašnjosti i osvetljavanju puteva budućnosti.

Kritički metod u preispitivanju pređenog puta uvek je pouzdaniji za jedan revolucionarni pokret koji se rukovodi marksističkom ideologijom nego što je subjektivističko i pragmatističko samohvalisanje, najčešće izraženo u ciframa i tabelama o materijalnoj izgradnji, iza čega se najčešće ne vidi čovek, ljudi, njihovi međusobni odnosi povodom materijal-

nih stvari, njihovi produkcioni i društveni odnosi uopšte. Pa ipak, iako je Kongres polazio više od činjenice da su rezultati ostvareni u svim oblastima društvenog života poznati, pa ih nije egzaktnije ni utvrđivao, odnosno zadovoljavao se samo opštim konstatacijama — to ne znači da materijalni i društveni napredak Jugoslavije koji je ostvaren na osnovama dosadašnjeg razvitka socijalističkog samoupravljanja nije bio jedan od glavnih faktora ispoljenog jedinstva, pa i jednoglasnog usvajanja kongresnih odluka. To potvrđuju i kongresne rezolucije, jer gotovo svaka od njih ima za pretpostavku ostvarene rezultate, na osnovu kojih se utvrđuju zadaci za naredni period.

I

Deseti kongres se relativno dosta bavio retrospekcijom pređenog puta, odnosno kritičkim preispitivanjem svega onoga što se u našem društvu zbilo u periodu između dva poslednja kongresa. Taj period je bio zaista buran i vrlo značajan, ispunjen mnogim dilemama, napetostima, pa i dramatičnim događajima, na jednoj, i revolucionarnim akcijama i mnogim saznanjima koja otvaraju nove perspektive i vizije, na drugoj strani. Našu revoluciju su bile počele da potkopavaju snage agresivnog nacionalizma, malograđanskog liberalizma, tehnokratizma i birokratizma, između kojih je bio uspostavljen labaviji ili čvršći politički savez ili, pak, svojevrsno frakcijsko grupisanje i međusobna borba za vlast. Samo energičnim revolucionarnim akcijama Savez komunista Jugoslavije mogao je da onemogući delovanje pomenutih antisocijalističkih snaga. A takvih akcija nije bilo malo; one su inicirane poznatom 21. sednicom Predsedništva SKJ, Drugom konferencijom SKJ i njenim Akcionim programom, Pismom Predsednika SKJ i Izvršnog biroa Predsedništva SKJ i mnogim drugim inicijativama osnovnih, opštinskih, pokrajinskih i republičkih organizacija Saveza komunista. Svi ti događaji, kao i akcije koje su ih pratile, dobro su poznati našoj javnosti, pa nije neophodno detaljnije ih objašnjavati.

Obračun sa tim snagama je bio veoma značajan; on je zauzeo dosta vremena u svim akcijama Saveza komunista Jugoslavije u minulom periodu. Ali taj obračun nije bio, kako se to ponekad jednostrano ističe, glavni rezultat tog perioda, već nužna posledica same revolucionarne akcije čiji je smisao mnogo dublji: i u idejno-političkom i u teorijskom pogledu. Reč je, naime, o tome da je naše društvo upravo poslednjih godina, naročito u periodu između Devetog i Desetog kongresa, ušlo u jednu novu etapu svog samoupravnog socijalističkog razvitka, koju je trebalo što jasnije i definisati i zaokružiti. A to nikad nije bilo ni lako ni jednostavno; ovoga puta možda i najteže u našem celokupnom posleratnom razvitku. Tačnije: dve dodatne teškoće, ako se tako može reći, pratile su naše društvo na samom ulasku u sadašnju etapu njegovog razvitka.

Prva je bila u tome što su brze i materijalne i socijalne promene počele da menjaju celokupnu tradicionalnu društvenu strukturu, na

jednoj strani, ali su, na drugoj, samim tim promenama, uvek stvarana i „uska grla" za širi razmah revolucionarne prakse, za nove prodore samoupravnih socijalističkih odnosa. Drugim rečima, naš samoupravni sistem trebalo je učiniti vitalnijim i efikasnijim u svakom pogledu, dati mu nove dimenzije i nove vizije koje ubrzavaju proces društveno-ekonomskog oslobađanja rada. Trebalo je, i praktično i teorijski, osmisliti novu etapu revolucije, a to se nije moglo ostvariti samo kritikom postojećeg, već i pozitivnim razvijanjem onih novih društvenih oblika i sadržaja putem kojih će se najefikasnije razrešavati sadašnje protivrečnosti i obezbediti reprodukcija samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa iz njihove sopstvene osnove. A kad je reč o novim istorijskim društvenim sadržajima, bez presedana i uzora, bez utrvenih staza i recepata — onda uvek treba imati na umu da izgradnju novog društva nužno prate i stranputice i svakojake porođajne muke, da se novi svet ne izmišlja iz glave, već se pomoću glave otkriva i oblikuje u samoj revolucionarnoj praksi.

Druga teškoća je u tome što upravo ti novi društveni sadržaji nisu mogli, ni objektivno ni subjektivno, odmah i bez ostatka da postanu stvarnost, što se oko pravaca budućeg razvitka vodila oštra idejna i klasno-politička borba u društvu. Možda i najoštrija koju smo ikada imali od uvođenja sistema samoupravljanja, i to i po dubini i po širini, jer krupni i radikalni revolucionarni prevrati izvršeni u odnosima proizvodnje zakonito su rađali klasno-političke borbe širih razmera. Otuda i relativno jači otpori revolucionarnom kursu Saveza komunista; otuda i sprega raznih antisocijalističkih snaga, ali i izvesno nerazumevanje svega onoga što taj novi kurs zapravo znači. To je donekle i razumljivo ako se ima u vidu da se svaka nova ideja, otkrivena i saznata u revolucionarnoj praksi, javlja obično kao embrion, kao klica budućnosti, koja prevaljuje određeni put dok ne ovlada glavama ljudi.

Otuda, naposletku, i složenost uslova borbe koja se vodila za idejno-političko i akciono jedinstvo radničke klase i njene avangarde — Saveza komunista Jugoslavije. Uostalom, ne postoji nikakva dogma niti formula o jedinstvu; ono nije zasvagda dato, već uvek zadato, pa se stalno iznova uspostavlja na osnovu strategije i taktike političkog pokreta radničke klase na svakoj novoj etapi revolucije. Stoga je borba za jedinstvo u sadašnjim uslovima morala poći od dve bitne pretpostavke: od odlučnog obračuna sa antisocijalističkim i frakcionaškim snagama i od opredeljenja za dalji revolucionarni kurs u razvitku našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Obe te pretpostavke su dobrim delom realizovane, zapravo, još pre Desetog kongresa, u toku njegovih priprema, pa je sam Kongres i mogao da ispolji jedinstvo svojih učesnika i da zaokruži novu etapu u razvitku socijalističkog samoupravljanja.

Deseti kongres je potvrdio taj novi revolucionarni kurs, odnosno verifikovao je sve njegove društveno-istorijske sadržaje koji obogaćuju našu socijalističku misao i praksu.

II

Deseti kongres je verifikovao mnogo novih promena u životu našeg društva, počev od onih koje su inaugurisane ustavnom reformom pa do onih koje preobražavaju samo revolucionarno biće Saveza komunista. Stoga ih je nemoguće sve obrazlagati u napisu ovakvog karaktera, pa ćemo se zadržati samo na onim bitnim promenama koje imaju istorijsko značenje.

U promene takve vrste spada pre svega izgradnja bezmalo potpuno novog samoupravnog društveno-političkog sistema čiju suštinu predstavlja delegatski sistem. Time je, praktično, negiran i prevaziđen parlamentarizam kao tradicionalna osnova buržoaske i svake druge predstavničke demokratije, koja je vekovima predstavljala oblik vladanja manjine, odnosno privilegovanih društvenih klasa i slojeva, nad većinom. I dosadašnja istorija je pokazala da radnička klasa zaista ne može biti glavni subjekt socijalizma ukoliko se u njeno ime upravlja društvom. Jer svaka posredovana vlast i njoj primerena demokratija u uslovima državnog socijalizma, ma koliko se opravdavale ovim ili onim dalekosežnim i „višim" ciljevima, vremenom gube svoju radničko-klasnu suštinu i pretvaraju se u silu koja vlada i klasom i društvom. Otuda veliki „istorijski značaj uvođenja delegatskog sistema kao oblika i instrumenta samoupravljanja, političkog odlučivanja i vlasti radničke klase, kao osnove za konstituisanje skupštinskog sistema i svih samoupravnih i političkih institucija za upravljanje društvenim poslovima, i stalne i konkretne borbe za njegovo dosledno ostvarivanje" (Rezolucija o aktuelnim idejno-političkim zadacima SKJ u ostvarivanju Ustava SFRJ[1]).

Delegatski sistem znači, zapravo, uticaj celine, pre svega radničke klase i drugih radnih slojeva, na politiku društva, počev od osnovnih ćelija — osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice, pa do opštine, pokrajine, republike i federacije. Tim sistemom se razvija neposredna, radnička demokratija, na kojoj se temelji samoupravljanje kao svojevrstan politički oblik diktature proletarijata; eliminišu svi posrednici i reprezentanti — bilo tehnokratske bilo političko-birokratske vrste — koji na osnovu otuđene ekonomske i političke moći zadobijaju monopol vlasti i odlučivanja, pa se i prema takvoj svojoj funkciji odnose kao prema privatnoj svojini.

Istorijski posmatrano, parlamentarizam je u odnosu na autokratizam, feudalnu hijerarhiju i apsolutnu monarhiju odigrao ne malu civilizacijsku ulogu, kao što je i kapitalistički način proizvodnje, sa svojim sistemom međunarodne podele rada i svetskog tržišta, imao ne samo ekonomske i političke prednosti nad svakojakim feudalnim starudijama, začaurenošću i zaostalošću, nego je na jednoj novoj osnovi i civilizaciji povezao ceo svet. Međutim, i parlamentarizam je, kao oblik buržoaske demokratije, instrument vladavine eksploatatorskih klasa.

---

[1] Sve rezolucije Desetog kongresa SKJ objavljene su kao poseban prilog lista »Komunist" u broju od 3. juna 1974, pa se prema njemu ovde i navode.

Istorija je tako htela da socijalistička revolucija ne pobedi tamo gde je kapitalizam bio najrazvijeniji, a, shodno tome, i parlamentarna demokratija, nego tamo gde je lanac imperijalizma, koji je opasivao ceo svet, bio najslabiji, to jest u relativno nedovoljno razvijenim zemljama. Nastajući na tlu nerazvijenog kapitalizma i parlamentarnog demokratizma, socijalizam je nužno startovao sa revolucionarnim etatizmom kao političkim oblikom vlasti u ime proletarijata, jer je bilo neophodno izvršiti eksproprijaciju eksproprijatora i stvoriti materijalne i socijalne pretpostavke za izgradnju socijalističkih društvenih odnosa, pa je tako i na tlu ranog socijalizma rođen svojevrstan sistem predstavničkog upravljanja. Ukoliko je etatizam jačao i sve dublje prodirao u sve oblasti društvenog života i ukoliko su sve više sraščivali vrhovi državnog i partijskog aparata — utoliko je jačao i položaj birokratskih i drugih privilegovanih slojeva, utoliko se stvarna vlast udaljavala od radničke klase, bez obzira na to što su u političkom sistemu zadržani neki elementi klasičnog parlamentarizma (skupštinski i izborni sistem itd.).

Prema tome, delegatski sistem znači ne samo raskid sa ostacima parlamentarne demokratije, koja odgovara građanskoj klasi, pored ostalog, i zbog toga što njome prikriva i zamagljuje klasnu suštinu svoje vlasti i svoje države, nego i raskid sa svakom političkom reprezentacijom kakva postoji u uslovima državnog socijalizma, sa svakim birokratskim posredovanjem i upravljanjem u ime radničke klase. Zbog toga uvođenje delegatskog sistema ima istorijski značaj ne samo za naše društvo, nego i za radnički pokret uopšte, jer se prvi put u praksi javlja kao kvalitativno nov oblik političkog sistema radničke klase koji joj omogućuje da neposredno učestvuje u upravljanju svim društvenim poslovima.

„Na posljednjim izborima — kaže Tito u svom referatu na Desetom kongresu — u delegacije je izabrano oko 700 hiljada radnih ljudi i građana. Približno svaki dvanaesti birač je član neke od delegacija ili drugih organa samoupravljanja. To pokazuje koliko je širok krug radnih ljudi, proizvođača i građana koji neposredno učestvuju u vršenju vlasti, u upravljanju društvom. Ovakav sistem pruža radničkoj klasi, radnim ljudima i građanima takvu slobodu i mogućnost uticaja na uslove vlastitog života i rada kakve u dugoj historiji borbe za svoju vlast još nisu imali. Radni ljudi postaju direktni nosioci razvoja socijalističkog društva, kovači svoje sadašnjosti i budućnosti. Time naše društvo ulazi u eru u kojoj — kako je govorio Lenjin — „stvarno čitavo stanovništvo uči upravljati i počinje upravljati"."

Razume se, ni jedan sistem, ma koliko dobro bio zamišljen, neće uspešno funkcionisati ukoliko ga ljudi svesno ne prihvate, pa to važi i za delegatski sistem. Bez obzira na sve njegove prednosti, Deseti kongres je ukazao i na moguće teškoće koje će se javiti u funkcionisanju delegatskog sistema i u radu pojedinih delegacija. Biće potrebno, pre svega, da se savladaju stare navike, prakticizam i uskogrudi interesi, a mogući su i novi i nepredvidivi problemi u samoj praksi, što sve upućuje da će Savez komunista i sve druge društveno-političke organizacije morati da se angažuju, naročito u prvoj fazi funkcionisanja delegatskog

sistema. Jer „društvena suština funkcije delegatskog sistema može se ostvariti samo ako se u celom društvu neprekidno razvijaju i ako jačaju procesi samoupravnog povezivanja i usklađivanja različitih interesa, pre svega u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama i u njihovim delegacijama. Stoga se komunisti moraju odlučno boriti za uspostavljanje i održavanje stalne veze delegata i delegacija sa samoupravnom bazom kao osnovne pretpostavke učestvovanja radnih ljudi u procesu odlučivanja u celom društvu".[2]

Razvoj samoupravnog političkog sistema na delegatskoj osnovi tesno je povezan i sa promenama uloge i karaktera države. Poznato je da su komunisti Jugoslavije još uvođenjem radničkog samoupravljanja otvorili proces odumiranja države, da su u svom Programu, donetom na Sedmom kongresu, izneli svoja i teorijska i praktično-politička shvatanja o socijalističkoj državi kao državi koja odumire. Ta teorijska shvatanja važe i danas, jer je odumiranje države dug proces koji traje u toku cele epohe prelaza iz kapitalizma u socijalizam i komunizam.

Ta osnovna teorijska orijentacija nije uvek pretočena i u adekvatna rešenja u praksi, pa se događalo da je država bila previše prisutna u nekim oblastima društvenog života, dok se u drugim, gde je upravo bila neophodna, njena uloga nedovoljno osećala. Stoga je naš novi ustavni sistem tačno precizirao koje su i kakve su sve funkcije države još neophodne našem društvu.

Samoupravni mehanizam naše zajednice, zasnovan na delegatskom sistemu, društvenom dogovaranju i samoupravnom sporazumevanju, zamenjuje državu u svim vitalnim odnosima proizvodnje i raspodele i političkog odlučivanja. On, istina, ne ukida državu, već je situira svuda tamo gde su njene funkcije još neophodne, ali samo kao „instrument u rukama radničke klase za ostvarivanje njenih istorijskih i neposrednih interesa, oblik organizovanja radničke klase i radnih ljudi u socijalističkom samoupravnom društvu za vršenje vlasti i upravljanje društvenim poslovima"[3]. Socijalistička država je, dakle, istorijsko sredstvo koje radničkoj klasi uvek stoji na raspolaganju kako u borbi protiv kontrarevolucionarnih pokušaja da se točak istorije vrati natrag tako i za obezbeđivanje uspešnog razvitka socijalizma.

Socijalistička država nema drugih funkcija osim onih koje su u službi udruženog rada, radničke klase, naroda i narodnosti Jugoslavije. Stoga su te funkcije precizno definisane ustavnim sistemom i one se, upravo u interesu radničke klase i daljeg razvitka socijalističkog samoupravljanja, ne smeju potcenjivati. Otuda i zahtev Desetog kongresa da se „komunisti moraju izboriti za to da se efikasno ostvaruju ustavne funkcije i zadaci države kojima se obezbeđuje zaštita društvenog poretka, celokupnog sistema društvenih vrednosti socijalističkog samoupravnog društva i Ustavom utvrđenih prava radnih ljudi i građana, bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost naroda i narodnosti, nezavisnost i integritet socijalističke Jugoslavije"[4].

---

[2] Isto, str. 34.
[3] Isto, str. 17.
[4] Isto, str. 17.

III

U periodu između svoja dva poslednja kongresa Savez komunista Jugoslavije unapredio je, i teorijski i praktično-politički, ravnopravnost naroda i narodnosti, čime je dat nov prilog marksističkom shvatanju i rešavanju nacionalnog pitanja u savremenim uslovima borbe za socijalizam. Razvitkom produkcionih, političkih, kulturnih i moralnih odnosa na osnovama socijalističkog samoupravljanja, društvene svojine i udruženog rada stvoreni su u čitavoj našoj zajednici takvi društveno-ekonomski i politički uslovi u kojima je omogućen potpuno slobodan, nesmetan i svestran nacionalni razvitak svake nacije i narodnosti, jer su praktično ukinuti svi oblici nadnacionalnog odlučivanja, a time isključena i mogućnost svakog majoriziranja. Nacionalne slobode kao sastavni deo ljudskih sloboda i stalan i uspešan socijalistički razvitak svakog nacionalnog kolektiviteta postali su dodatna, pokretačka snaga sveukupnog napredovanja Jugoslavije kao višenacionalne socijalističke društvene zajednice. Time je na dosledan način potvrđen marksistički humanistički princip da postojanje više nacija i njihova puna ravnopravnost u jednoj društvenoj zajednici nije „zlo po sebi", „tragična istorijska sudbina", već nepresušan izvor vitalnosti i snage te zajednice, njeno bogatstvo i bogatstvo ljudskog roda uopšte.

Istorija je dobro naučila komuniste Jugoslavije kako da uvek uspostavljaju pravilan, marksistički odnos između klasne i nacionalne komponente revolucije. Jer svako zanemarivanje i potcenjivanje tog dijalektičkog odnosa moglo bi u datom trenutku predstavljati koban udarac po interese same revolucije. Razume se, oni nacionalnom pitanju prilaze sa radničko-klasnog stanovišta, jer klasno i nacionalno nisu veličine istog reda; nacionalno je uvek u funkciji klasnog, jedna od njegovih bitnih dimenzija, koja se, sve dok postoje i klasa i nacija, ne sme pre vremena potiskivati i otpisivati.

U stvaranju uslova za afirmaciju pune nacionalne ravnopravnosti i za pravilno regulisanje međunacionalnih odnosa napravljen je zaista veliki kvalitativan skok kako najnovijim ustavnim rešenjima tako i doslednom idejno-političkom aktivnošću Saveza komunista i drugih organizovanih socijalističkih snaga. U rezoluciji Desetog kongresa „Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci Saveza komunista Jugoslavije" ističu se obaveze komunista i u ovoj sferi: „Dugoročan i neposredan zadatak svakog člana, organizacije i rukovodstva SKJ, radničke klase i svih socijalističkih samoupravnih snaga našeg društva je da se odlučno i nepokolebljivo bore za razvijanje bratstva i jedinstva, za ravnopravnost naroda i narodnosti i njihov svestran razvoj, za afirmaciju neotuđivog prava radničke klase da u okviru republika i pokrajina slobodno raspolaže viškom svoga rada i, na osnovi uzajamnih odgovornosti koje nameće jedinstven sistem socijalističkog samoupravljanja i jedinstveno jugoslovensko tržište, za razvijanje solidarnosti i uzajamne pomoći naroda i narodnosti Jugoslavije."[5]

[5] Isto, str. 18.

Najnovija ustavna reforma je dala osnovne pravce i rešenja za ostvarivanje pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, ali se u realnim odnosima treba izboriti za njihovu doslednu primenu. Tačnije: realizacija ustavnih načela zahtevaće potpuniju razradu ekonomskog sistema i politike razvoja, što će još više osigurati ekonomsku ravnopravnost naroda i narodnosti, republika i pokrajina, dinamičan i skladan razvoj proizvodnih snaga u celini, a ujedno i prevladavanje nasleđenih razlika u nivou materijalnog i kulturnog razvitka. Stoga će brži razvoj privredno manje razvijenih republika i SAP Kosovo biti u centru pažnje u budućem periodu. Nije reč samo o Fondu federacije za kreditiranje tog razvoja, nego i o drugim metodima, u prvom redu onim koji proizlaze iz samoupravnog udruživanja i integracionog povezivanja proizvodnih, bankarskih, prometnih i drugih organizacija iz razvijenih i nerazvijenih područja.

Uspostavljanjem novih odnosa u federaciji, odnosno promenom njenog karaktera i uloge, mora jačati svest o socijalističkom zajedništvu; jedinstvo društva ne sme da slabi, nego da jača. „Svestrano jačanje svih činilaca socijalističkog zajedništva kao demokratske samoupravne sinteze interesa naroda i narodnosti i jugoslovenskog socijalističkog patriotizma i internacionalizma i osiguranje socijalističkih sadržaja međunacionalnih i međurepubličkih odnosa stalan je zadatak Saveza komunista Jugoslavije. Povezivanjem nacija i narodnosti, republika i pokrajina na osnovama pune ravnopravnosti jača i njihova odgovornost za zajednički život i razvoj jugoslovenske zajednice i spremnost da se brže i efikasnije rešavaju sporovi i otvoreni problemi, prevazilaze se autarkističke, partikularističke i lokalističke tendencije i povećava interes i odgovornost za jedinstveno jugoslovensko tržište i zajedničku politiku privrednog i društvenog razvoja.“[6]

Jačanje samoupravljanja i stvaranje uslova za ostvarivanje svih vidova ravnopravnosti naroda i narodnosti nateralo je nacionalističke snage na povlačenje, ali to ne znači da su one i konačno nestale i da u nekoj novoj kriznoj situaciji neće opet podići glavu. Jer svaka stagnacija u razvitku socijalističkog samoupravljanja i svako potiskivanje radničke klase na margine društvenih tokova i zbivanja ugrožava pravno-političku ravnopravnost nacija i narodnosti i pretvara je u stvarnu i socijalnu i nacionalnu nejednakost i potčinjavanje. Otuda i posebna istorijska odgovornost Saveza komunista Jugoslavije i svih njegovih sastavnih delova za istinsku revolucionarnu primenu ustavnih načela o ravnopravnosti i solidarnosti naroda i narodnosti i za likvidiranje svih društvenih korena i oblika nacionalizma i šovinizma.

„Savez komunista — kaže se u odlukama Desetog kongresa — mora odlučno nastaviti borbu protiv svih oblika nacionalizma — u vidu unitarizma, separatizma, ekonomskog hegemonizma i partikularizma i beskompromisno se suprotstaviti svim pokušajima da se u odnose između naroda i narodnosti, republika i pokrajina unose metodi političkih pritisaka i iznuđivanja i drugi nesamoupravni postupci. Pri tome uvek tre-

[6] Isto, str. 18.

ba polaziti od činjenice da su u društvu u kome se gradi socijalističko samoupravljanje svi vidovi nacionalizma po svojoj klasnoj suštini i ideologiji antihumani, antikomunistički i kontrarevolucionarni."[7]

IV

Deseti kongres je, isto tako, sumirao i velike promene koje su se dogodile (i još se događaju) u sferi produkcionih odnosa našeg društva. Te promene su, istina, započele još ranije, sa privrednom i društvenom reformom, da bi bile jednim delom inaugurisane radničkim amandmanima u prvoj fazi ustavne reforme i zaokružene njenom drugom fazom i odlukama Desetog kongresa SKJ. Reč je, razume se, o brojnim promenama koje su nastale ili tek treba da nastanu na osnovu ustavnih rešenja i opredeljenja, pa ih je nemogućno sve ovde obrazlagati. Uostalom, mnoge od njih su rezultat kontinuiteta u razvitku samoupravljanja i uglavnom su poznate, pa ćemo se zadržati samo na onim najbitnijim promenama koje označavaju nov kvalitet u produkcionim odnosima našeg samoupravnog socijalističkog društva.

Taj novi kvalitet dat je pre svega novim položajem udruženog rada kao prvog istorijskog vesnika Marksove slobodne asocijacije proizvođača. Nastala je jedna potpuno nova kategorija: osnovna organizacija udruženog rada. Ta kategorija ima svoje pravno-političko i ustavno tumačenje, ali još ne i dovoljno i dublje teorijsko osmišljavanje, valjda i zbog toga što je još skromna njena praksa, način egzistencije i saznanje o svim revolucionarnim prevratima koje će tek ona izvršiti u odnosima proizvodnje i u celokupnoj klasno-političkoj strukturi društva. Osnovna opredeljenja i pravci razvitka osnovne organizacije udruženog rada su dati (inače ona ne bi mogla postati ustavnom kategorijom), ali je sigurno da će njen razvitak omogućiti da se ona dublje i svestranije naučno-teorijski istraži i obrazloži.

Osnovna organizacija udruženog rada nastaje i razvija se u osnovnu ćeliju udruženog rada u uslovima samoupravljanja i društvene svojine. Ona svakom udruženom radniku treba da omogući ostvarenje njegovog neotuđivog prava da upravlja radom, sredstvima i poslovima organizacije, da uređuje društveno-ekonomske odnose u njoj i da odlučuje o raspoređivanju i korišćenju dohotka, o udruživanju rada i sredstava sa drugim subjektima, da prisvaja lični dohodak na osnovu raspodele dohotka prema radu, da upravlja i raspolaže sredstvima proširene reprodukcije itd.

Prema tome, osnovna organizacija udruženog rada je negacija odnosa unutar klasičnog preduzeća, bilo da je reč o preduzeću kao organizovanom privatnom kapitalu ili o preduzeću organizovanom na osnovu državne svojine i državnog kapitala. Ona je, dakle, novi istorijski oblik neposrednog spajanja radnika sa sredstvima za proizvodnju, realan okvir konstituisanja i ispoljavanja društvene svojine, putem koje

[7] Isto, str. 18.

radnik jedino i može da zagospodari celinom uslova svoga rada i svoje egzistencije, odnosno celinom odnosa proizvodnje i raspodele i svim političkim odnosima i političkim i kulturnim institucijama koje izrastaju na tlu društvene svojine kao bazičnog odnosa proizvodnje.

Razume se, osnovna organizacija udruženog rada je sve to još samo po tendenciji, jer je reč o relativno udruženom radu, o njegovoj početnoj, embrionalnoj etapi razvoja koja je, posmatrano u širem istorijskom kontekstu, samo prvi korak ka slobodnoj asocijaciji rada u Marksovom smislu. Proces ekonomskog udruživanja rada ne samo da je još nedovoljno razvijen, nego se i odvija na istorijski protivrečnom tlu robne proizvodnje ili „proizvodnje vrednosti". „Razvoj socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa — kaže se u odlukama Desetog kongresa — samoupravno udruživanje i povezivanje rada i sredstava vrši se u uslovima delovanja zakonitosti robne proizvodnje kao objektivne osnove sadašnje etape razvoja. Neophodno je da se koriste i razvijaju pozitivni efekti robne proizvodnje — njen uticaj na produktivnost rada, na efikasnost korišćenja sredstava, na izbor proizvodne i investicione orijentacije, na tokove društvene reprodukcije i na racionalno ponašanje organizacija udruženog rada kao robnih proizvođača. Izgradnjom samoupravnih odnosa, udruživanjem i povezivanjem rada i sredstava, samoupravnim sporazumevanjem, društvenim dogovaranjem i planiranjem stvaraju se pretpostavke za ovladavanje zakonitostima robne proizvodnje od strane samoupravno udruženog rada i za odgovarajuće svesno društveno usmeravanje i korigovanje tržišnih tokova, čime se smanjuju mogućnosti nepovoljnog uticaja stihijskih elemenata u društveno-ekonomskom razvoju i odnosima."[8]

Osnovna organizacija udruženog rada je, kao što smo već rekli, negacija klasičnog preduzeća, ali to ne znači da ona, u uslovima robne proizvodnje, gubi karakter pravno-ekonomskog individuuma. Na mesto privatnog kapitaliste ili države kao kolektivnog kapitaliste, odnosno birokratsko-tehnokratskog konstituisanja odnosa u preduzeću, — udruženi radnik se javlja u svojevrsnoj ulozi kolektivnog preduzetnika, koji je materijalno zainteresovan i društveno odgovoran da racionalno koristi sredstva za proizvodnju u društvenoj svojini, da samostalno stvara i raspoređuje dohodak. Jedino takva društveno-ekonomska pozicija udruženog radnika može mu obezbediti da se višak rada ne otuđuje od njega, da on odlučujuće učestvuje u svim vitalnim procesima društvene reprodukcije i da ti procesi ne mogu izmaći ispod njegove kontrole. To važi ne samo za sferu privrede, već i neprivrede, gde se formiranjem samoupravnih interesnih zajednica uspostavljaju kvalitativno novi odnosi. Stoga Deseti kongres posebno naglašava da će se Savez komunista „boriti za to da radnici u osnovnim organizacijama udruženog rada budu subjekti i nosioci udruživanja i povezivanja rada i sredstava u radne organizacije i druge oblike udruživanja. Osnovu udruživanja i povezivanja osnovnih organizacija i drugih oblika udruženog rada čine njihovi ekonomski i drugi interesi i njihova ekonomska međuzavisnost u procesu reproduk-

[8] Isto, str. 12.

cije na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu. U svemu tome treba da se reprodukuju i razvijaju socijalistički samoupravni odnosi.

Razvijanje samoupravnih odnosa istovremeno je najefikasniji način prevazilaženja nastojanja koja idu za tim da povezivanje osnovnih i drugih organizacija udruženog rada bude funkcija tehnokratskih struktura na bazi grupno-svojinskog ponašanja i kapital-odnosa.

Savez komunista se zalaže za takav sistem samoupravnih odnosa koji oslobađa i stimuliše stvaralačku aktivnost radničke klase, višu produktivnost rada, obezbeđuje ostvarivanje ciljeva materijalnog i društvenog razvoja i na toj osnovi ostvaruje dohodak"[9].

Udruženi rad i samoupravljanje su organski vezani, s jedne strane, za odnose robne proizvodnje, a, s druge, sa svesnim, planskim usmeravanjem. To su dve strane jedinstvenog dijalektičkog odnosa, jer samoupravljanja nema (niti ga može biti na ovom stepenu razvitka) bez robne proizvodnje, kao što ga nema ni bez svesnog, planskog usmeravanja. Ali, kada se o tome govori, treba naglasiti da nije reč o nekoj uprošćenoj, mehaničkoj kombinatorici, tržišno-planskom modelu — kako se to obično misli — već o jednom dubljem, organskom jedinstvu i odnosu. Jer i savremeni etatizam ne samo da poznaje, nego i uveliko u praksi primenjuje razne tržišno-planske modele. Gotovo da nema ni jedne zemlje koja, u manjoj ili većoj meri, ne koristi takve modele. A modeli kao modeli su nebitna stvar. Presudno je ko su subjekti tog odnosa između „proizvodnje vrednosti" i planskog usmeravanja: jesu li to tehnobirokratske grupe, država ili udruženi radnici, i na kojim i kakvim interesima i objektivnim ekonomskim zakonitostima se uspostavlja ta relacija između tržišta i plana. Ta pitanja su od vitalnog značaja za naše društvo, za našu radničku klasu, koja jedino svojom revolucionarnom praksom može najrealnije i najoptimalnije da uspostavi taj odnos između tržišta i plana. Ona je upravo poslednjih godina ispoljila vanredno veliko interesovanje u traženju adekvatnih i novih rešenja za odnos između „proizvodnje vrednosti" i svesnog, planskog usmeravanja.

To interesovanje je snažno ispoljeno i na Desetom kongresu. U Komisiji za društveno-ekonomske odnose, na primer, gotovo da nije bilo govornika koji o tome nije bar nešto rekao, bilo da je insistirao na ubrzanijem radu na koncepciji i na razvijanju prakse samoupravnog planiranja, politike razvoja i dugoročnijih programa razvoja pojedinih privrednih grana i oblasti bilo da je zahtevao unapređivanje sistema društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja. Videlo se jasno da je udruženom radu, organizovanom na osnovama novog Ustava, neophodno ekonomsko udruživanje i povezivanje rada i sredstava i svesno, plansko usmeravanje, jer bez toga samoupravljanje radničke klase ne može da izađe na globalan društveni plan niti da uspostavi trajniju ekonomsku stabilizaciju.

Svesno, plansko usmeravanje se, dakle, javlja kao nasušna potreba udruženog rada, ali sa novom ulogom i karakterom. Ne planiranje kroz i pomoću države, nego društveno planiranje kao bitna veza među orga-

[9] Isto, str. 13.

nizacijama udruženog rada, kao jedna od glavnih poluga kojima radnička klasa obezbeđuje svoju rukovodeću ulogu u samoupravnom socijalističkom društvu. Naravno, udruženom radu će i u ovoj oblasti biti potrebne usluge socijalističke države kako bi se obezbedilo da se dogovoreni i usvojeni planovi ostvare.

Međutim, izgradnja celovitog sistema svesnog, planskog usmeravanja ne može se svesti na matematičko-statističke metode i planske proporcije, jer je to pre svega kompleksan društveno-ekonomski i politički odnos. Takav sistem ima više svojih komponenata, počev od tekućih i dugoročnih društvenih planova, preko raznovrsnih oblika društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja, do dugoročnih programa razvoja pojedinih privrednih grana, grupacija i oblasti i politike razvoja pojedinih društveno-političkih zajednica i Jugoslavije kao celine. Sve to zajedno treba da čini sistem svesnog, planskog usmeravanja, čijoj daljoj izgradnji i zaokružavanju se mora posvetiti maksimalna pažnja jer je taj sistem veoma značajna pretpostavka za prestrojavanje i funkcionisanje privrede i društva na osnovama novog Ustava.

V

Deseti kongres je potvrdio i iznova verifikovao osnovnu koncepciju o društveno-revolucionarnoj i vodećoj idejno-političkoj ulozi Saveza komunista koja je data u Programu SKJ. On je, istina, kritički preispitivao i utvrđivao i sva odstupanja i deformacije do kojih je dolazilo u ostvarivanju uloge Saveza komunista, pa i poremećaje u njegovim unutrašnjim odnosima.

„Svoju radničko-klasnu suštinu i revolucionarnu prirodu Savez komunista ispoljava i potvrđuje idejno-političkom i praktičnom borbom u samoj klasi, u samoupravno udruženom radu, u svim društveno-političkim organizacijama i samoupravnim organima. U središtu svakodnevne idejne borbe i političkog rada organizacija i rukovodstava Saveza komunista moraju biti sva suštinska — neposredna i dugoročna — pitanja rada i života radnika i drugih radnih ljudi: povećanje produktivnosti rada i dohotka i stvaranje bogatije materijalne osnove društva; ukidanje elemenata eksploatacije i drugih ostataka najamnih odnosa, otuđenosti radnika od rezultata rada; jačanje materijalne i socijalne sigurnosti radnika; efikasnije rešavanje problema zapošljavanja i stanovanja; unapređivanje obrazovanja i društvene brige o deci; podizanje opšte, tehničke, zdravstvene i fizičke kulture; unapređivanje socijalnog i materijalnog položaja penzionera; odlučno i efikasno otklanjanje svih društvenih deformacija — špekulacije, mita, korupcije, privatizacije društvene imovine i drugih pojava koje narušavaju socijalnu stabilnost cele zajednice i zaoštravaju socijalne probleme.

Savez komunista se mora energično suprotstaviti svim tehnokratsko-birokratskim i liberalističkim snagama u radnim kolektivima, opštinama i širim društveno-političkim zajednicama koje teže da njegovu revolucionarnu delatnost potisnu na periferiju društvenih zbivanja i

nastoje da pod parolom „nemešanja" pretvore Savez komunista u debatni klub i organizaciju bez značajnijeg društvenog i idejno-političkog uticaja. Formalno se izjašnjavajući za politiku Saveza komunista, one u praktičnoj delatnosti rade suprotno.

Idejno-političku i naučnu osnovu svoje revolucionarne društvene uloge Savez komunista ima u marksizmu i lenjinizmu, u tekovinama naše socijalističke revolucije, u dostignućima socijalističke izgradnje našeg društva i marksističke misli u Jugoslaviji, u rezultatima stvaralačke marksističke misli i borbe radničkih pokreta u celom svetu.

Komunisti su avangarda radničke klase ukoliko otkrivaju, idejno-politički organizuju i usmeravaju objektivno postojeću socijalističku revolucionarnost klase, ukoliko „teoretski prednjače ostaloj masi proletarijata razumevanjem uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta" (Komunistički manifest).

To zahteva da Savez komunista svoju radničko-klasnu prirodu i progresivnost svoje društvene uloge dokazuje svakim svojim idejno-političkim i praktičnim činom, odlučujućim idejno-političkim uticajem na celokupnu samoupravnu i društvenu praksu. Savez komunista mora biti sposoban da iz prakse naše socijalističke izgradnje i iz razvoja društvene svesti stalno izvlači nova iskustva i saznanja i da njima idejno-politički obogaćuje i revolucioniše svoje članstvo, svoj unutrašnji život i celokupno društvo."[10]

Kao revolucionarna avangarda radničke klase, Savez komunista Jugoslavije je ne samo aktivan faktor uticaja na klasu i društvo, nego je i odgovoran pred radničkom klasom, narodima i narodnostima Jugoslavije i pred istorijom za pravilan razvitak samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa. Izvesna kolebanja koja su se javila u praksi u pogledu ostvarivanja njegove revolucionarne uloge, naročito u periodu između dva poslednja kongresa, nisu mogla da ugroze njegovu osnovnu poziciju. A ta pozicija je u pojedinim sredinama i domenima bila dovođena u pitanje dilemom: da li Savez komunista treba ili ne treba da se meša u tokove samoupravnog razvitka i samoupravnog odlučivanja. Deseti kongres, a i mnoge akcije koje su vođene pre njega, raščistio je sa takvom i sličnim dilemama jer su one, u stvari, izraz neshvatanja istorijske uloge avangarde radničke klase. Nije pravo pitanje u tome može li ili ne može Savez komunista da se „meša", kad je on odgovoran za sveukupan socijalistički razvitak u svim domenima društvenog rada i stvaralaštva, već u tome kako i na osnovu kakvih interesa i idejno-političkih motiva se „meša".

Svoju vodeću idejno-političku ulogu Savez komunista neće ni ubuduće ostvarivati na taj način što će se poistovetiti sa državom ili samoupravnim organima i institucijama, odnosno što će preuzeti njihovu ulogu, iako je odgovoran da i država i njen aparat i svi samoupravni organi efikasno obavljaju svoje funkcije, ali samo onako i na onim osnovama kako su one Ustavom, zakonima i celokupnim samoupravnim socijalističkim sistemom definisane. Komunisti deluju svuda tamo gde ra-

[10] Isto, str. 7. i 8.

de i žive, u svim domenima društvenog rada i stvaralaštva; oni su prisutni u svim samoupravnim telima i forumima gde se donose ekonomske i političke odluke i odgovorni su pred svojim organizacijama za pravilan, socijalistički karakter tih odluka. Svoje programske ciljeve i zadatke i vodeću idejno-političku ulogu u izgradnji socijalističkog samoupravljanja komunisti mogu ostvarivati samo u čvrstoj povezanosti i saradnji sa svim organizovanim socijalističkim snagama, pa su stoga i obavezni da neposredno i svakodnevno budu angažovani u radu svih društveno-političkih organizacija.

Prema tome, Savez komunista se meša svuda gde je narušen ili ugrožen pravilan i normalan razvitak socijalističkih samoupravnih društvenih odnosa, jer on nije pasivan posmatrač i registrator društvenih tokova i zbivanja, već organizacija revolucionarne akcije.

Deseti kongres je osudio i pojave federalizma u redovima Saveza komunista, koje su vodile razbijanju njegovog idejno-političkog i akcionog jedinstva. Savez komunista Jugoslavije je jedinstvena „revolucionarna avangarda koja se bori za celinu interesa radničke klase, a time i interesa svih radnih ljudi, svih naroda i narodnosti, svih republika i pokrajina u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji“[11], a ne organizacija koja bi predstavljala „federalnu koaliciju“ republičkih i pokrajinskih saveza komunista. Savez komunista Jugoslavije nije ni centralistička „nadrepublička“ organizacija koja ne priznaje nikakvu samostalnost svojih sastavnih delova. Republičke i pokrajinske organizacije Saveza komunista su samostalne i samoinicijativne u vođenju politike u okviru i na osnovama jedinstvene idejno-političke i akcione platforme Saveza komunista Jugoslavije, pa su odgovorne za socijalistički samoupravni razvitak svoje republike i pokrajine, ali i podjednako odgovorne za razvoj jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice.

Kao revolucionarna avangarda, Savez komunista Jugoslavije se uvek osposobljavao i razvijao u duhu i na principima demokratskog centralizma. Staljinizam je kompromitovao taj princip na taj način što je avangardu pretvarao u centralističku organizaciju u kojoj su se svi unutrašnji partijski odnosi uspostavljali na osnovu direktiva viših organa, odnosno opšteg ideološkog i političkog monopola partijskog vrha, čijoj volji se bespogovorno moralo potčinjavati sve partijsko članstvo. Savez komunista je odavno napustio takvu centralističku koncepciju, ali su se, naročito poslednjih godina, u njegovim redovima počele javljati zloupotrebe principa demokratskog centralizma na malograđanskoj i liberalističkoj osnovi, koje su se ispoljavale pre svega u nepoštovanju zajednički donetih stavova i politike, u frakcionaškom ponašanju pojedinaca i grupa i u borbi za vlast, u tendencijama federalizma i lažnog avangardizma pojedinih rukovodstava. Stoga je Deseti kongres morao da rehabilituje principe demokratskog centralizma, da ih detaljnije razradi i primeri uslovima razvitka Saveza komunista Jugoslavije.

---

[11] Isto, str. 13.

„Članovi, organizacije i rukovodstva Saveza komunista su dužni — kaže se u odlukama Desetog kongresa — da dosledno ostvaruju demokratski centralizam kao osnovni princip rada i života Saveza komunista i uslov njegovog delovanja kao jedinstvene revolucionarne organizacije. Demokratski centralizam obavezuje organizacije i rukovodstva Saveza komunista da u demokratskoj i konstruktivnoj borbi mišljenja izgrađuju i utvrđuju svoje stavove, zaključke i odluke i da stavove koji su prihvaćeni većinom i postali odluka dosledno i disciplinovano sprovode u delo.

Demokratski centralizam omogućava i podstiče borbu mišljenja, komunističku disciplinu, inicijativu u radu i svesno preuzimanje obaveza i odgovornosti u ostvarivanju politike, stavova i zaključaka Saveza komunista.“[12]

VI

Deseti kongres je ne samo potvrdio i odobrio politiku nesvrstanosti u međunarodnim odnosima, nego je i dao ne tako mali prilog njenoj daljoj razradi obogativši je novim saznanjima i perspektivama. Tačnije: Kongres je dao dublju i svestraniju teorijsku i političku analizu suštine nesvrstanosti u svetu u kome živimo, kao i odgovor na pitanje kako jugoslovenski komunisti gledaju na odnos između politike nesvrstavanja i socijalizma, odnosno između istorijskih ciljeva radničke klase i društveno-istorijske uloge pokreta nesvrstanih zemalja.

„Po svojoj društveno-historijskoj suštini — kaže Tito u svom referatu — politika nesvrstanosti je antiimperijalistička i antihegemonistička i zbog toga nije i ne može biti ničiji instrument, niti rezerva bilo koga i bilo koje druge politike. To proizlazi, kao što sam rekao, iz same činjenice da je ona nastala kao izraz borbe za nezavisnost i ravnopravnost naroda. Njen antiimperijalistički karakter je objektivno zasnovan i ne zavisi od toga da li se to priznaje ili ne. Opredjeljenje nesvrstanih zemalja za ovakvu politiku nije proizvod privremenih taktičkih potreba, već njihov vitalni interes. Mi smo uvijek isticali da nesvrstanost nikako ne znači neutralnost. Prema velikim silama i drugim državama politika nesvrstanosti se odnosi u zavisnosti od njihovog stvarnog ponašanja i djelovanja u međunarodnom životu.“

Tito je jedan od prvih tvoraca politike nesvrstanosti, prvi vođa jedne socijalističke revolucije, marksist i komunist, koji je, oslanjajući se na Lenjinova shvatanja i njegovu podršku borbi zavisnih i kolonijalnih naroda, dao glavni doprinos ne samo stvaranju političkog pokreta nesvrstanih zemalja, nego i izgrađivanju socijalističke teorije o društveno-istorijskoj i klasnoj prirodi nesvrstanosti u savremenom svetu. Takvu politiku je već odavno prihvatio Savez komunista Jugoslavije i ona nije izraz nekog trenutnog i taktičkog spoljnopolitičkog interesa Jugoslavije, već njena trajna socijalistička orijentacija.

---

[12] Isto, str. 9.

Borbu narodâ za političku nezavisnost i ravnopravnost, za samostalan razvitak, nije pratila i njihova ekonomska emancipacija, odnosno političku dekolonizaciju nije pratila i ekonomska dekolonizacija. Ali, taj proces je konačno otvoren, a skok cena nafte i drugih sirovina samo je drastično razotkrio svu dubinu suprotnosti na kojima počiva sadašnji sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, to jest samo je dokaz više kako se razvijeni deo sveta decenijama bogatio na bazi niskih cena energije i sirovina iz zemalja u razvoju.

Prema tome, politika nesvrstanosti ne znači samo nepripadanje vojnim blokovima, borbu za mir i ravnopravnost među državama i narodima, nego predstavlja i jednu od bitnih dimenzija socijalizma kao svetskog procesa, bez obzira na to što postoje razlike u društveno-političkim uređenjima i ideologijama zemalja koje pripadaju tom najvećem političkom pokretu u savremenom svetu. Otuda i svetsko-istorijski značaj politike nesvrstanosti i obaveza svih socijalističkih i komunističkih snaga u svetu da pruže punu podršku takvoj politici i orijentaciji.

„Nije interes samo socijalističkih snaga — rekao je Edvard Kardelj u svom govoru na Desetom kongresu — nego svih progresivnih demokratskih snaga u svetu da podrže međunarodnu akciju nesvrstanih zemalja, ne uslovljavajući je ničim, kao što i nesvrstane zemlje podržavaju i sigurno će i ubuduće podržavati svaku inicijativu drugih zemalja koja doprinosi boljim odnosima među narodima ili jačanju mira u svetu. Ako društveno-istorijsku ulogu politike nesvrstavanja posmatramo u tom svetlu, onda je za nas, jugoslovenske komuniste, jasno da je borba nesvrstanih zemalja samo jedan vid jedinstvenog progresivnog i revolucionarnog procesa koji je karakterističan za našu epohu, tj. borbe protiv svih vidova klasnog i nacionalnog ugnjetavanja, eksploatacije i potčinjavanja. Za uspeh te borbe mora biti zainteresovana pre svega radnička klasa. Stoga je jasno da učešće socijalističke Jugoslavije u pokretu nesvrstanih zemalja nije samo neka naša trenutna politička potreba i taktika, već je ono izraz naših *socijalističkih* opredeljenja, ili, ako hoćete, našeg *klasnog* pristupa problemima savremenih međunarodnih odnosa. Ali, u isto vreme, ono je i logičan i najdosledniji izraz naše socijalističke, samoupravne i demokratske *unutrašnje* politike, pogotovu u oblasti *međunacionalnih,* odnosno međurepubličkih odnosa.“[13]

Deseti kongres Saveza komunista Jugoslavije je verifikovao veliki broj promena koje imaju društveno-istorijski sadržaj, čime je obogaćena naša socijalistička misao i praksa, a ovde su istaknute i u najkraćim crtama prikazane samo one najvažnije i najaktuelnije promene i opredeljenja. Razume se, idejno-politički stavovi i odluke Kongresa samo su pretpostavka za uspešnu revolucionarnu akciju organizacija Saveza komunista, jer sve što je verifikovano i dogovoreno još nije i realizovano.

[13] „Komunist“ od 28. maja 1974, str. 32.

To se naročito odnosi na primenu novog Ustava, na obezbeđenje novog položaja i uloge udruženog rada u društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Revolucionarna akcija Saveza komunista započeta pre Kongresa mora se nastaviti i u sprovođenju kongresnih odluka, jer će se i povodom njih i oko njihove primene voditi, negde oštrija, negde slabija, klasno-politička borba. Komunistima će, razume se, sada biti mnogo lakše u toj borbi jer su naoružani jasnim stavovima i opredeljenjima svoje avangarde, jer su odluke Desetog kongresa podržali i prihvatili najširi slojevi radničke klase i radnih ljudi, sve organizovane socijalističke snage našeg društva.

JOVAN RAIČEVIĆ

Studije i članci

Slobodan Ristić

FUNDIRANJE PROCESA UPRAVLJANJA I ODLUČIVANJA U SAMOUPRAVNIM DRUŠTVENO-EKONOMSKIM USLOVIMA

Težište naših razmatranja čine naučna istraživanja koja nam predstoje sa ciljem da se proces upravljanja u samoupravnim društveno-ekonomskim uslovima teorijski i konceptualno uobliči. To je značajna pretpostavka da se Ustavom definisani društveni okviri, osnovna načela i norme daljeg razvoja našeg socijalističkog samoupravnog društva realizuju u praksi. I rezolucije Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije predstavljaju širok akcioni program za ostvarivanje osnovnih ciljeva naše dalje socijalističke izgradnje. Potrebno je u praksi ostvariti da radni čovek-samoupravljač stvarno i neposredno odlučuje o svim suštinskim i ključnim pitanjima svoje osnovne organizacije udruženog rada, ujedinjujući se na osnovama udruženog rada u razne oblike složenijih organizacija udruženog rada i odlučujuće utičući na sve oblasti u kojima se njegov dohodak preliva. Ustav i rezolucije Desetog kongresa SKJ visoko afirmišu i drugu osnovnu pretpostavku našeg ekonomskog progresa — efikasnije korišćenje materijalnih i ljudskih resursa i potencijala, višu produktivnost, racionalnije poslovanje u svim društvenim delatnostima i na svim nivoima i uspešnije uključenje u međunarodnu podelu rada. Na ovo nas upućuju kako dugoročni ciljevi tako i neposredni zadaci u ostvarivanju ekonomske stabilizacije. Društveni okviri, norme i ciljevi su jasni, ali predstoji još složeniji, po obuhvatnosti širi i teži, zadatak da se oni ostvare u praksi. Samo sistematičan, odgovoran, uporan i kontinuiran rad koji polazi od jasno definisanih dugoročnih i tekućih ciljeva može da fundira i realizuje u praksi usvojeni koncept organizovanja društva i društveno-ekonomskog progresa, koji imaju izraženu dinamičku komponentu.[1] Ovo je neophodno uvek imati u vidu kada postavljamo plan naših akcija — dugoročnih i tekućih.

[1] O tome je drug Kardelj na savetovanju u Veću Saveza sindikata Jugoslavije u oktobru 1973. godine, između ostalog, rekao: „Ustav sam ne može, kao što svi dobro znamo, sve da reši. Ne radi se samo o pojedinim formulacijama. Može se u Ustavu veoma mnogo zapisati i dodati novih stvari, ali, šta će se od toga realizovati, zavisi na kraju krajeva od ljudi, od

Iz prethodnog proizlazi da smo se svesno opredelili da gradimo društvo u kome će doći do izražaja radni čovek-samoupravljač koji neposredno odlučuje o dohotku koji stvara, a da se na bazi samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja utvrđuju ciljevi na svim nivoima i ostvaruje integracija i koordinacija kao neophodne pretpostavke društvenog progresa, tehnološkog razvoja, racionalizacije i efikasnosti u ulaganjima, proizvodnji i tržišnoj afirmaciji. Moramo biti svesni da ovo proces upravljanja čini veoma složenim i odgovornim.

Novim Ustavom jasno utvrđujemo kao osnovno neotuđivo pravo samoupravljača da odlučuju o rezultatima svog rada na svim nivoima u privredi i u društvu u celini. Međutim, to još ne znači da će se sve to samo po sebi u praksi i ostvarivati. Neophodno je obezbediti niz preduslova da to preraste u sistem koji će sebe u praksi potpuno afirmisati. Naša bogata samoupravna praksa pruža nam dugoročnu osnovicu. Međutim, određene teorijske razrade, konceptualna i metodološka uopštavanja neophodne su komponente uspešnijeg i bržeg ostvarivanja tog cilja.

Pri razmatranju ove materije polazimo i od činjenice da savremeno društvo karakterišu, između ostalog, kompleksne i složene organizacije i procesi, narasle međuzavisnosti i dinamičke promene u društvenim odnosima, tehnologiji, na tržištu itd. U takvim uslovima upravljanje se javlja kao činilac racionalnog korišćenja raspoloživih resursa i efikasnosti u privređivanju. S druge strane, upravljanje i odlučivanje nisu tehnike i metodi, već društveni proces, odnosno društveni odnosi su duboko ugrađeni u koncept i praksu pripremanja, donošenja i realizovanja odluka. Nedovoljno jasno razdvajanje ciljeva od sredstava u upravljanju objektivno vodi tehnokratizmu i birokratiji ili, pak, dogmatizmu i verbalizmu.

Socijalistički samoupravni društveno-ekonomski odnosi koje gradimo su jedinstveni (nemamo primera ni na Istoku ni na Zapadu), a to nas upućuje na zaključak da je sopstvena kreacija neophodna pretpostavka da se proces upravljanja i odlučivanja podigne na nivo koji visoko afirmiše samoupravljača kao nosioca odlučivanja i obezbeđuje racionalnost i efikasnost u privređivanju. Da odmah naglasimo, kreaciju u razvoju našeg sistema upravljanja i odlučivanja ne očekujemo samo od istraživača. Tu je najdragoceniji doprinos radnih ljudi u neposrednoj proizvodnji, jer samo uopštavanje pozitivnih rezultata dugogodišnje prakse razvijanja samoupravnih odnosa može da omogući da razvijemo naš koncept koji odražava teorijske osnove savremene nauke o upravljanju primenjene u našim specifičnim društveno-ekonomskim uslovima. Opredeljenje za izgradnju društveno-političkog sistema na bazi socijalističkog samoupravljanja pruža nam jasne okvire u kojima treba

---

društva, od aktivnosti najširih radnih masa, odnosno radničke klase i drugih radnih ljudi, kao i od sposobnosti i aktivnosti vodećih subjektivnih snaga društva, a isto tako i od sposobnosti naše ideologije, nauke, šta može da pruži u tom pravcu. Zato se naši glavni zadaci ne iscrpljuju samo donošenjem Ustava."

razvijati koncept upravljanja složenim sistemima u privredi i u ostalim delatnostima.

Iako će se u ovom radu obrađivati pretežno privreda, potrebno je istaći da se problemi uključivanja radnog čoveka, efikasnosti i racionalnosti u procesu upravljanja i odlučivanja javljaju u svim oblastima našeg društva. To je podjednako aktuelno u funkcionisanju društveno-političkih zajednica, u nauci, obrazovanju, zdravstvu i drugim oblastima. Nesamoupravna, neracionalna i neefikasna nadgradnja je skupa i u isto vreme ograničavajuće deluje na efikasnost i racionalnost u upravljanju i poslovanju pojedinih privrednih subjekata. Tu se postavljaju sva pitanja odnosa sistem — okruženje, o čemu će kasnije biti reči.

Ovo razmatranje ne može imati ambicije sveobuhvatnosti. Cilj je da se na osnovu globalne ocene stanja nauke i prakse u oblasti upravljanja i organizacije u svetu i u našoj zemlji ukaže na neka područja istraživanja koja bi doprinela da se podigne nivo efikasnosti upravljanja i odlučivanja u našoj samoupravno organizovanoj privredi, a i u društvu u celini.

TEORIJA I PRAKSA UPRAVLJANJA U SVETU I U NAŠOJ ZEMLJI

Kraća ocena razvoja teorije i prakse u području upravljanja u svetu i u našoj zemlji može da nam posluži da izvučemo zaključke, između ostalog, i o tome kako celishodno i racionalno iskoristiti dostignuća savremene nauke i iskustva razvijenijih u izgradnji našeg koncepta samoupravnog odlučivanja.

1. Zapadne kapitalističke zemlje već više decenija razvijaju teoriju i praksu upravljanja (management) i organizacije i kao rezultat primene tih tehnika i metoda ostvarena je visoka produktivnost i efikasnost u poslovanju. To je danas oformljena teorija, koja je u praksi verifikovana, ali koja odražava u osnovi kapitalističke produkcione odnose, način privređivanja, odgovornosti i prava u procesu donošenja i realizovanja odluka. S druge strane, to su naučne discipline koje su u stalnom progresu jer se unose nove metode i tehnike, ali i konceptualne promene i unapređenja u skladu sa društvenim i ekonomskim razvojem u pojedinim zemljama.

Imajući u vidu literaturu i praksu upravljanja (management), mogu se izvući sledeće osnovne karakteristike koncepta upravljanja u složenim sistemima:

a) Upravljanje se u osnovi prihvata kao društveni proces. To je proces jer u osnovi koordinira veći broj aktivnosti koje se odvijaju u uslovima dejstva okruženja i dinamičkih promena, a društvenu osnovicu mu opredeljuje činjenica da se u procesu upravljanja i odlučivanja rešavaju u osnovi odnosi među ljudima.[2]

[2] Zapadni koncept i filozofija upravljanja kao društvenog procesa su veoma svestrano obrađeni u knjizi: Dewman — Summer — Warren, *The Process of Management*, Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs, New Jersey, 1967.

b) Koncept i praksa usvaja takozvani sistemski prilaz u upravljanju kompleksnim sistemima. To znači da se upravljanje odvija u uslovima postojanja većeg broja podsistema, visoko izraženih međuzavisnosti između podsistema i sa okruženjem, kao i dinamičkih promena. Osim toga, ovo odražava postojanje više ciljeva i više nivoa, to jest hijerarhijsku strukturu u upravljanju i odlučivanju.

c) Upravljanje je orijentisano realnim ciljevima, što znači da se rezultati vrednuju u praksi.

d) Sve se više usvaja shvatanje da je upravljanje uz pomoć snage i moći stvar prošlosti. Decentralizacija, delegiranje prava, nadležnosti i odgovornosti preduslov je uspešnog razvoja složenih sistema u uslovima dinamičkih promena u društvu i tehnologiji. Postojanje više nivoa ciljeva i odlučivanja upućuje na veliki značaj funkcije koordinacije.

e) Razvijen je veliki broj egzaktnih tehnika i metoda (metodi operacionih istraživanja, mrežne tehnike itd.), kao i sredstava (računske mašine itd.) koja se mogu upotrebiti u rešavanju raznih problema i procesa. Međutim, sve se više usvaja da je primena određenih metoda opredeljena ciljevima i prirodom procesa ili problema koji se rešava. Sve se više razlučuju ciljevi i sredstva, a, s druge strane, razvijaju se metodi koji su pristupačni onima koji ih primenjuju.

f) Upravljanje se danas afirmiše kao jedna od osnovnih komponenata tehnološke revolucije jer doprinosi efikasnom korišćenju svih raspoloživih resursa i brzoj difuziji novih tehnoloških dostignuća.

g) Stabilnost i determinisanost okruženja[3] je pretpostavka racionalnog ponašanja sistema. Imajući u vidu stohastičnost ponašanja niza činilaca okruženja (mere privrednog sistema, kretanja na tržištu, dinamički razvoj tehnologije itd.), teži se da se utvrdi najviši mogući stepen verovatnosti u predviđanju i praćenju ponašanja okruženja.

h) Informacioni sistemi su baza za upravljanje i odlučivanje na svim nivoima. Iako računari pružaju danas velike mogućnosti u obradi podataka, njihova primena mora da bude ekonomski vrednovana i solidno pripremljena. Neracionalno korišćenje ovih skupih sredstava je danas masovna pojava. U većini slučajeva se razrađuju parcijalni informacioni sistemi (za rukovodstvo kompanije, za funkcije finansija i marketinga, za proizvodnju itd.), odnosno ne teži se po svaku cenu integrisanosti informacionih sistema. U izgradnji informacionih sistema sve se više polazi od potreba za informacijama u upravljanju, tako da se razvija i nova oblast pod nazivom upravljački informacioni sistemi.

i) Upravljanje je u osnovi interdisciplinarno, povezuje niz disciplina, a problemi se rešavaju u najvećem broju slučajeva timskim radom.

j) Dopunsko obrazovanje iz oblasti upravljanja je neophodna pretpostavka kvalifikovanog uključenja rukovodilaca u proces upravljanja i odlučivanja.

---

[3] Pod okruženjem se podrazumeva skup činilaca izvan studiranog sistema koji utiču na politiku, strategiju, upravljanje, organizaciju i proces odlučivanja studiranog sistema i pojedinih njegovih delova.

Kao što se iz prethodnog pregleda može uočiti, razvoj proizvodnih snaga savremenog društva učinio je da je rukovođenje bez aktivne saradnje nemoćno, tako da se u razvijanju teorije i prakse upravljanja na Zapadu sve više unose demokratski odnosi. To je i uslovilo da se u raznim zemljama uvode određeni oblici participacije u odlučivanju. Međutim, kao što je napred istaknuto, oni odražavaju suštinu kapitalističkih produkcionih odnosa, visoko izraženu hijerarhiju i autokratske odnose u procesu odlučivanja, snažan uticaj države na poslovanje itd. Konačno, koncept i praksa upravljanja na Zapadu predstavljaju značajan činilac infiltracije krupnih, a posebno multinacionalnih, kompanija na međunarodnom tržištu.

Imajući u vidu da se sve više usvaja da je upravljanje u svojoj suštini društveni proces, odnosno da upravljanje i odlučivanje odražava društveno-ekonomske odnose, to svako mehaničko prenošenje koncepta i prakse iz jedne zemlje u drugu izaziva određene ekonomske i političke konsekvence. Time se može tumačiti činjenica da se filozofija, koncept i odnosi u upravljanju, na primer, u Danskoj razlikuju od onih u SAD, Velikoj Britaniji ili Francuskoj. Transfer znanja u ovoj oblasti je veoma razvijen i koristan. Međutim, svaka zemlja teži da se izvrše određene adaptacije koje odgovaraju specifičnostima društveno-ekonomskih odnosa, stepenu razvijenosti itd. Ovde se ne misli na određene metode i tehnike (operaciona istraživanja, računari itd.) koje su, kao što je napred rečeno, samo sredstvo, već na koncept, nosioce i odnose u donošenju i realizovanju odluka.

2. Usvajajući opšte postavke savremene teorije upravljanja, u SSSR i u drugim socijalističkim zemljama veoma se intenzivno razvija teorijska osnovica i koncept upravljanja i odlučivanja koji odgovaraju specifičnostima društveno-ekonomskih odnosa u ovim zemljama. Imajući u vidu da su funkcije centralnog planiranja i usmeravanja visoko izražene, a da sam sistem skoro potpuno isključuje uticaj tržišta na poslovanje pojedinih privrednih subjekata, to je osnovno težište u upravljanju na nivou preduzeća, na proizvodnji i korišćenju raspoloživih resursa. U ovom području teorija i praksa u SSSR i u drugim socijalističkim zemljama beleži značajne rezultate. Veliki je doprinos teorije u socijalističkim zemljama u uvođenju savremenih metoda u planiranju i u upravljanju na nivou grana privrede i složenih sistema infrastrukture (elektroprivreda, transport itd.). U razvoju teorije, a i u praksi, primena ekonomsko-matematičkih metoda i računara na svim nivoima zauzima vidno mesto.[4]

Od interesa je ukazati na sveobuhvatni program unapređivanja sistema upravljanja u SSSR, koji kroz SEV i bilateralne odnose vrši uticaj na istraživanja i primenu savremenih metoda i u drugim socijalističkim zemljama. Plenum CK KPSS od septembra 1965. godine doneo je rezoluciju o upravljanju u industriji koje usavršava planiranje i in-

---

[4] U SSSR su veoma sveobuhvatna istraživanja i primena u praksi takozvanih ASU (automatizovani sistemi upravljanja), u osnovi na četiri nivoa: nivo nacionalne privrede, nivo grana i oblasti privrede, nivo poslovanja preduzeća i nivo tehnoloških procesa.

tenzifikuje ekonomsko stimulisanje industrijske proizvodnje, a XXIV kongres KPSS (održan 1971. godine) označio je unapređivanje upravljanja narodnom privredom kao jedan od osnovnih ciljeva ekonomske politike u narednom periodu.[5] Iz ovih političkih odluka ponikao je čitav pokret koji obuhvata naučne ustanove, ministarstva i planske komisije u svim republikama i sva preduzeća i udruženja. Ulažu se velika materijalna sredstva u primeni savremenih metoda i računskih mašina u planiranju, ekonomskim analizama i upravljanju preduzećima i tehnološkim procesima. Samo u ovom petogodišnjem planu na uvođenju automatizovanih sistema upravljanja (ASU) radi više hiljada preduzeća širom SSSR. U ovu sveobuhvatnu akciju unapređivanja sistema upravljanja temeljito je ugrađena suština društveno-ekonomskog sistema, a posebno uloga centralnog planiranja i usmeravanja ekonomskog i društvenog razvoja, koji i opredeljuju odnose, prava i odgovornosti u procesu odlučivanja na svim nivoima.

Usvajajući stav da je obrazovanje neophodan činilac u unapređivanju sistema upravljanja i da je u tom sklopu posebno značajno obrazovanje rukovodilaca, osnovan je Institut za upravljanje kao institucija za dopunsko obrazovanje rukovodećih kadrova. Ova centralna institucija, koja je pod posebnom brigom CK KPSS i vlade SSSR, okuplja na tromesečno intenzivno obrazovanje najviše partijske, državne i privredne rukovodioce. Veoma temeljito i sistematično razrađen program, koji vode najeminentniji naučnici SSSR, obuhvata sva pitanja koncepta i metoda u upravljanju na raznim nivoima.[6]

Uvažavajući nivo teorije i rezultata u praksi u SAD i u drugim zemljama Zapada, SSSR i druge socijalističke zemlje intenzivno proučavaju njihova dostignuća u primeni savremenih metoda i tehnika u oblasti upravljanja. Razmena sa zapadnim zemljama u ovoj oblasti je svakim danom sve veća.[7] Međutim, u SSSR se vrše i kontinuirana socio-

[5] U izveštaju CK KPSS XXIV kongresu stoji: „Esencijalna je stvar kako najbolje da se organizuju aktivnosti društva u ubrzanju ekonomskog i društvenog razvoja, u osiguranju potpunog korišćenja raspoloživih mogućnosti i u bližem povezivanju stotine hiljada kolektiva i desetine miliona radnih ljudi oko glavnih ciljeva politike Partije. U skladu sa ovim, pitanja koja se odnose na upravljanje nisu obaveze samo uskog kruga rukovodilaca i stručnjaka, već cele Partije, vladinih i privrednih organizacija i svih kolektiva radnog naroda... Unapređivanje sistema upravljanja nije ad hoc mera, već dinamički proces rešavanja problema koje nameće život. Ovi problemi treba da budu kontinuirano u središtu naše pažnje u budućnosti."

[6] Program dopunskog obrazovanja na ovom institutu odražava osnovnu orijentaciju u oblasti upravljanja u SSSR poslednjih godina. On pokriva, u osnovi, četiri područja:

osnovni pravci razvoja nacionalne privrede formulisani na XXIV kongresu KPSS, sa kritičkim osvrtom na zapadnu teoriju i praksu upravljanja;

metodi u planiranju i upravljanju u privredi na raznim nivoima, sa akcentom na primeni ekonomsko-matematičkih metoda;

automatizovani sistemi upravljanja, sa primenom računara;

sociološki i psihološki aspekti upravljanja.

[7] Jedan od primera koji ilustruju obostrani interes za razmenu iskustava je i formiranje Međunarodnog instituta za primenjenu sistemsku analizu, koji je na inicijativu SSSR i SAD osnovan u Beču. Osnovna orijentacija je

loška istraživanja koja sa gledišta društveno-ekonomskih odnosa u SSSR kritički ocenjuju dostignuća zapadne teorije i prakse.[8]

Razmena iskustava među zemljama članicama SEV-a u oblasti upravljanja stalno se proširuje. Postoji kontinuiran i koordiniran program zajedničkih istraživanja, a pre nekoliko godina je pri Institutu Akademije nauka SSSR za probleme upravljanja formiran i poseban Međunarodni kolektiv za zajednička istraživanja u ključnim područjima upravljanja. Takođe je u svim socijalističkim zemljama razrađen program i stvorena institucionalna baza za dopunsko obrazovanje rukovodilaca, slično promenutom Institutu za upravljanje u Moskvi. U sklopu SEV-a usvaja se stav da su usaglašavanje koncepata, zajednička istraživanja i razmena iskustava na području upravljanja značajni činioci koordinacije ekonomskog razvitka.

3. Zemlje u razvoju se, skoro bez izuzetka, nalaze u nezavidnom položaju u pogledu uvođenja savremenih koncepata u upravljanju. To ima krupnih posledica po produktivnost, korišćenje raspoloživih resursa, izbor pravaca razvoja i investicionih ulaganja, učešće u međunarodnoj razmeni itd. Upravljanje je danas, sa puno opravdanja, identifikovano kao jedan od osnovnih činilaca koji utiču na produbljavanje ekonomskog i tehnološkog jaza između razvijenih i zemalja u razvoju. Činjenica je da postoji tesna korelacija između stepena razvijenosti proizvodnih snaga i društvenih odnosa, s jedne strane, i nivoa upravljanja, s druge strane. Treba pomenuti niz činilaca koji utiču da ovo zaostajanje bude svakim danom sve veće. Jedan od objektivnih faktora je ograničena materijalna i kadrovska baza za istraživanja koja su neophodna za adaptaciju dostignuća u oblasti upravljanja realnim uslovima i potrebama svake zemlje. U takvoj situaciji dolazi do stranih uticaja i mehaničkog presađivanja koncepata razvijenih zemalja, što, jasno, izaziva negativne posledice u prosperitetu tih zemalja. Velika sredstva se troše na angažovanje raznih istraživačkih i konsultantskih organizacija razvijenih zemalja za unapređenje sistema upravljanja, ali to često izaziva negativne konsekvence po privredni i društveni razvoj zemlje. Potrebno je ukazati i na izraženu pojavu stvaranja raznih filijala istraživačkih i konsultantskih organizacija razvijenih zemalja u pojedinim zemljama u razvoju, što ima za posledicu direktnu potčinjenost ionako oskudnih kadrova interesima razvijenih. To ujedno onemogućava da se koncentrišu i usmere lokalne kreativne snage na realne probleme društveno-ekonomskog progresa svoje zemlje. Istraživačka baza, koja bi trebalo da pruži najveći doprinos da koncept i praksa upravljanja odražavaju realne potrebe i specifičnosti društveno-ekonomskog progresa zemlje, u većini zemalja u razvoju ima visoko izraženo „akademsko ponašanje". Ona nije dovoljno orijentisana realnim ciljevima; više je povezana sa

---

na zajedničkim istraživanjima u oblasti upravljanja na području energije, gradova, čovekove sredine, kao i na metodološkim istraživanjima u oblasti analize sistema, veoma značajne oblasti u unapređivanju teorije i prakse upravljanja.

[8] Veoma zapaženo delo je knjiga D. Gvišijanija *Organizacija i upravljanje — sociološka analiza zapadnih teorija* (Moskva, 1972).

državom nego sa privredom i ostalim potencijalnim korisnicima njenih usluga.

Tehnološki progres u celini danas postaje veoma kompleksan fenomen, odnosno daleko prevazilazi usko područje projektovanja, konstrukcije i proizvodnje određenih proizvoda ili, pak, tehnologije proizvodnje. Sve više preovlađuju shvatanja da tehnologija u širem smislu obuhvata ekonomsko vrednovanje određenih tehnoloških rešenja, tehnološke i tržišne prognoze, tržišnu evaluaciju, upravljanje i odlučivanje, racionalizaciju u poslovanju i proizvodnji, upravljanje istraživanjima i razvojem kadrova itd. Ukratko, jača ekonomska i društvena komponenta tehnološkog razvoja. U uslovima dinamičkih promena u tehnologiji neophodan je interdisciplinarni pristup da bi se na tržištu i u društvenim odnosima racionalno iskoristila sopstvena kreativna rešenja ili adaptiralo ono što je drugi razvio i to dovelo u sklad sa drugim raspoloživim resursima. Samo ovakav pristup omogućava da se tržištu pruži proizvod koji će svojim ekonomskim i tehničkim performansama biti prihvaćen. Postoji i odgovarajuća definicija koja odražava savremena shvatanja: „Tehnologija je organizacija znanja za postizanje praktičnih ciljeva." Imajući u vidu da tehnološki progres zahteva ostvarenje koordinacije raspoloživih resursa i međuzavisnih i dinamičkih akcija, kao i integraciju ovog procesa sa dejstvom spoljnih činilaca, očigledno je da upravljačka komponenta tehnološkog progresa postaje sve odlučnija. Upravljanje u tehnologiji bi značilo uključenje tehnološke komponente u ciljeve i strategiju razvoja, identifikaciju i sistematske analize raspoloživih internih i eksternih resursa, utvrđivanje zahteva tržišta i potencijalnih korisnika, upravljanje istraživanjima i razvojem, razradu tržišne strategije, razradu mera za racionalno i efikasno poslovanje itd.

4. U našoj zemlji imamo manje ili više kontinuirana istraživanja problema društveno-ekonomskog razvoja koja doprinose razradi koncepta političkog i privrednog sistema, strategije razvoja itd. Međutim, na mikro planu sistematskih istraživanja praktično nemamo. Ako se ima u vidu, kao što je napred ukazano, da je upravljanje društveni proces, a da mi gradimo sistem koji u svim fazama procesa upravljanja i odlučivanja afirmiše čoveka-samoupravljača, onda ne možemo da budemo zadovoljni onim što je do sada nauka kreirala u području upravljanja i odlučivanja u našem samoupravnom društvu. Pretežno se ostavlja praksi da nađe rešenja, a ne stvaraju se dovoljno uslovi da se kroz kontinuirana istraživanja razrade koncepti, prilazi i specifične metodologije i time omogući stalno unapređivanje upravljanja i odlučivanja, uz široko uključivanje radnih ljudi u proces odlučivanja, kao i efikasnije i racionalnije poslovanje. Naš sistem će se afirmisati samo ukoliko se samoupravni odnosi maksimalno realizuju u praksi i ukoliko, s druge strane, ostvarimo racionalno korišćenje raspoloživih resursa i konkurentnost u kvalitetu i produktivnosti.

Postoji veoma širok transfer znanja — koncepata, metoda i tehnika u upravljanju i organizaciji, uglavnom sa Zapada. To se ostvaruje angažovanjem inostranih konsultantskih organizacija i eksperata, obukom kadrova u zemlji i u inostranstvu itd. Naša zemlja realizuje i poseban

projekat Programa UN za razvoj, preko koga se, uz korišćenje inostranih konsultantskih organizacija, uvode savremeni sistemi upravljanja i organizacije u većem broju naših krupnih preduzeća širom zemlje. Zajednički rad naših istraživača i kadrova preduzeća sa inostranim ekspertima omogućava intenzivan transfer znanja u ovoj oblasti, a, s druge strane, onemogućava da se daju rešenja koja nisu u skladu sa suštinom našeg društveno-ekonomskog sistema.

Iako se rezultati transfera znanja u oblasti upravljanja mogu pozitivno oceniti, uvek postoji potencijalna opasnost da se mehaničkom primenom zapadnih koncepata uspostave odnosi u upravljanju i u donošenju odluka koji su strani našem sistemu. Dalje, čitav koncept Zapada je razrađen sa ciljem da se *rukovodiocu* omogući da uspešno priprema, donosi i realizuje odluke. To nikako ne odgovara našem sistemu koji afirmiše *samoupravljača* kao nosioca procesa odlučivanja. Mnoge tehnokratske i birokratske pojave i tendencije u našem društvu nastaju i zbog toga što je malo učinjeno da se detaljnije razviju koncepti, specifični metodi i informaciona baza koji samoupravljaču omogućavaju da stvarno učestvuje u davanju predloga, da odlučuje i da prati realizovanje donetih odluka. Konačno, postavlja se pitanje da li možemo biti zadovoljni situacijom da se obuka iz područja upravljanja i organizacije organizuje samo za rukovodeći kadar. Za uspešan razvoj našeg samoupravnog društva potrebno je razraditi sistem, programe i odgovarajuće metode za *obrazovanje samoupravljača* kako bi uspešnije učestvovali u donošenju odluka i upravljali preduzećem. Kao što je napred ukazano, sistematičnog i temeljitog istraživačkog rada u ovoj oblasti nema, tako da smo suočeni sa nizom problema u konstituisanju samoupravne organizacione strukture, u sistemu pripremanja i realizovanja odluka, kao i u pripremanju i realizovanju samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora. Posebno ističemo da ne možemo biti zadovoljni učešćem radnika u odlučivanju o suštinskim pitanjima rada njihove organizacije.

U Ustavu je jasno rečeno, a i dosadašnja praksa nas u to potpuno ubeđuje, da u samoorganizovanju i samoupravnom sporazumevanju i društvenom dogovaranju tražimo puteve integracije, to jest usaglašavanje ciljeva, interesa i operativnog dejstva udruženih samoupravljača i osnovnih organizacija udruženog rada na raznim nivoima udruženog rada. Samoupravne interesne zajednice treba da pruže novi kvalitet u udruživanju u raznim oblastima. Međutim, analizirajući jedan broj samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora u ranijem periodu, a posebno onih izvan nivoa radne organizacije, može se zaključiti da nije došla do izražaja neophodnost integracije u razvojnim komponentama — tehnologiji, upravljanju i organizaciji, istraživanju tržišta i tržišnoj ekspanziji na međunarodnom planu, istraživanjima i razvoju, transferu tehnologije, razvoju kadrovske baze itd. S druge strane, u velikom broju samoupravnih sporazuma uočljiv je nedostatak preciznog definisanja odgovornosti, nadležnosti, konsekvenci, planova i procedura u procesu dogovaranja, a posebno u ostvarivanju donesenih sporazuma i dogovora. To znači da nam nije dovoljno razvijen upravljački sistem za aktivnosti od zajedničkog interesa — od utvrđivanja ciljeva i programa do reali-

zacije — na nivou složenijih oblika udruženog rada. Očigledno je da su nam potrebna sistematska istraživanja i u području samoorganizovanja, i to u većoj meri usmerena i konkretizovana.

Kao što je već rečeno, činioci okruženja snažno deluju, ograničavajući ili stimulišući, na upravljanje, odlučivanje i poslovanje u celini na nivou osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i složenih oblika udruženog rada. Iako imamo veoma sveobuhvatnih istraživanja o privrednom sistemu i dugoročnoj koncepciji razvoja Jugoslavije, infrastrukturi itd., nedovoljno je istraženo kako okruženje deluje na upravljanje i odlučivanje. Ova istraživanja veoma malo obuhvataju dejstva okruženja na raznim nivoima udruženog rada. U ovom sklopu su od posebnog interesa istraživanja uticaja planova, privrednog sistema, informacionih sistema okruženja i slično na proces upravljanja i odlučivanja u samoorganizovanoj privredi. Nedovoljno definisani i nestabilni činioci okruženja objektivno sputavaju razvoj samoupravljanja jačajući tehnomenadžerske tendencije u razvoju društva i pojedinih privrednih subjekata.

Sa stanovišta upravljanja i odlučivanja u privredi, a i u ostalim društvenim delatnostima, od posebnog je interesa oceniti razvoj informacionih sistema okruženja. Posedujemo razvijene službe informisanja — SDK, statistiku, banke — koje se stalno modernizuju. Međutim, grube analize pokazuju da ovi značajni izvori informacija nisu međusobno povezani i usklađeni, kao i da nam je sistem prenosa informacija do mesta gde se odlučuje nerazvijen. Očigledno je da se samo uvođenjem modernih sredstava za obradu podataka ne obezbeđuje u isto vreme kvalitetan i potrebama samoupravno organizovane privrede prilagođen sistem informisanja. Odredbe Ustava o društvenom sistemu informisanja obavezuju da se poslu oko izgradnje informacionih sistema okruženja pristupi sa više koordinacije i studioznosti, i to sa stanovišta realnih potreba samoupravno organizovanog društva.[9]

Naša privreda je u svom posleratnom razvoju intenzivno vršila transfer znanja uvozom licenci, industrijskom kooperacijom, uvozom opreme i postrojenja, i to je, nesumnjivo, pozitivno uticalo na jačanje konkurentne sposobnosti naših radnih organizacija na unutrašnjem i međunarodnom tržištu. Međutim, neka istraživanja obavljena poslednjih godina pokazuju da upravljačka komponenta i na ovom području limitira taj transfer, odnosno onemogućava da bude efikasniji i racionalniji. Između ostalog, uočljivo je da transfer tehnologije nije dugoročnije ugrađen u strategiju preduzeća, da nije bilo dovoljno programske i operativne koordinacije uvoza know-how i sopstvenih istraživanja, da nedostaju kvalitetna tržišna istraživanja, da nije razrađen sistem upravljanja inovacionim procesom koji kupljeno znanje treba stalno da unapređuje itd. Sve je to uticalo na efikasnost i kvalitet usvajanja kuplje-

[9] Zaslužuje da bude posebno pomenuta inicijativa SDK Jugoslavije za povezivanje krupnih informacionih sistema u našoj zemlji, kako sa stanovišta obezbeđenja realnih potreba raznih društvenih delatnosti tako i radi koordinacije u nabavci i racionalizacije u eksploataciji skupih sistema za obradu i prenos informacija.

nog znanja i plasmana na tržištu, a u isto vreme činilo je našeg proizvođača stalno zavisnim od inostranog partnera u oblasti inovacija.

Kada analiziramo teoriju i praksu u području upravljanja u našoj zemlji, potrebno je kritički oceniti stanje i ponašanje istraživačke baze u ovoj oblasti. Posedujemo kvalitetne kadrove, sposobne da kreiraju koncepte i metodološku osnovicu upravljanja u skladu sa suštinom našeg samoupravnog društva i nivoom razvoja proizvodnih snaga i društvenih odnosa. Međutim, istraživačke organizacije su usitnjene i programski međusobno nepovezane, što ih čini nesposobnim za sveobuhvatnija istraživanja. Iako je fundiranje teorijske osnove upravljanja u našim uslovima jedan od osnovnih činilaca u funkcionisanju našeg samoupravnog društva, koordinirana potpora ovim istraživanjima od strane društvenih fondova još uvek nije osigurana.[10] Što se tiče primene savremenih metoda u upravljanju, naše istraživačke organizacije još uvek nisu dovoljno orijentisane primeni. Razvijenije zemlje najveće rezultate u oblasti upravljanja i organizacije postižu usvajanjem takozvanog konsultantski orijentisanog pristupa koji povezivanjem kreativnosti kadrova u samom preduzeću i istraživača izvan stvara uslove da se rezultati istraživanja i realizuju u praksi. Ova vrsta istraživanja nema u našoj zemlji znatnu tradiciju. Nedovoljno razvijena istraživačka baza u jačim radnim organizacijama takođe je limitirajući činilac u ostvarivanju neophodne sprege kreativnosti kadrova privrednih i istraživačkih organizacija.

Iz prethodnih izlaganja može se izvući zaključak da sadašnjim stanjem razvoja teorijske osnovice i koncepta upravljanja u našim društveno-ekonomskim uslovima ne možemo biti zadovoljni. Iako nam naša bogata samoupravna praksa pruža krupne i dragocene rezultate, ta se iskustva nedovoljno uopštavaju i povezuju sa savremenom naukom u oblasti upravljanja. Na sistematska i kontinuirana istraživanja u ovoj oblasti nas obavezuju iskustvo i zaključci Desetog kongresa SKJ.[11]

---

[10] Još 1972. godine podnesen je Odboru za koordinaciju nauke i tehnologije SFRJ zahtev da se koordinirano od strane republika i pokrajina participira u istraživanjima na konceptualnom i metodološkom fundiranju upravljanja u našim samoupravnim društveno-ekonomskim uslovima. Iako je u dva navrata Odbor ova istraživanja ocenio kao poseban interes svih republika i pokrajina, zbog duge i složene procedure do početka radova još nije došlo. Pošto su ova istraživanja postavljena kao komplementarna transferu znanja kroz pomenuti projekat UN, to nedostatak sopstvenih fundamentalnih istraživanja znatno umanjuje i efekte korišćenja iskustava razvijenih zemalja.

Potrebno je napomenuti da Privredna komora Jugoslavije, iako raspolaže ograničenim sredstvima za istraživački rad, participira u određenim istraživanjima.

[11] U Rezoluciji o zadacima Saveza komunista Jugoslavije u razvoju nauke stoji:

»Neophodno je da u programima fundamentalnih i primenjenih istraživanja dobiju istaknuto mesto naročito:

istraživanja koja će razvijati teoriju i praksu socijalističkog samoupravljanja;

istraživanja koja obezbeđuju neprestano osavremenjivanje tehnologije, podizanje produktivnosti i unapređivanje organizacije rada koja će jačati samoupravne odnose...“

PRISTUP I PROGRAMSKA ORIJENTACIJA U ISTRAŽIVANJIMA

Ovaj rad nema ambiciju da detaljno izloži programsku orijentaciju istraživačkog rada u oblasti upravljanja i odlučivanja u našem samoupravnom društvu. Sumirajući ono što je napred dato, osnovni cilj je u tome da se ukaže na ona područja istraživanja koja su suštinska za fundiranje samoupravnog odlučivanja i organizovanja u privredi, a i u ostalim društvenim delatnostima.

Suština društveno-ekonomskih odnosa koje izgrađujemo upućuje na to da u istraživanjima treba poći od samoupravljača i osnovne organizacije udruženog rada kao osnovne ćelije samoupravno organizovane privrede. To su principi koje Ustav definiše, a koji treba da obezbede da samoupravljač neposredno odlučuje o svim pitanjima svoje osnovne organizacije udruženog rada, a putem samoupravnih sporazuma da udružuje rad i sredstva radi ostvarenja integralnih ciljeva na svim nivoima.

Opštenarodna odbrana kao jedan od osnovnih ciljeva našeg društva zaslužuje da bude duboko ugrađena u programe i sadržinu istraživanja. Područje upravljanja, kao neophodan činilac u razvoju društvenih odnosa i funkcionisanju društva u celini i pojedinih delatnosti, od posebnog je interesa za kontinuiran razvoj koncepcije i za realizovanje u praksi sistema opštenarodne odbrane.

Rezultati dosadašnjeg razvoja samoupravne prakse pružaju dragocenu osnovicu za razvoj i trajnije fundiranje teorijske osnovice i koncepta upravljanja i odlučivanja u našim društveno-ekonomskim uslovima. Već u pristupu istraživanjima ovo je neophodno povezati sa opštim principima nauke o upravljanju, metodima i tehnikama koji se primenjuju i sa iskustvima razvijenih zemalja.

Imajući u vidu celovito područje upravljanja i odlučivanja u našem samoupravnom društvu, a posebno samoupravno organizovanu privredu, istraživanja bi trebalo usmeriti u prvom redu na razradu teorijske osnovice, koncepta i metodološke osnovice i na verifikaciju u praksi u sledećim oblastima:

1) Struktura samoupravne organizacije u kojoj bi se, između ostalog, posebno istraživali odnosi, prava i odgovornosti samoupravnih organa i poslovodnih organa u procesu pripremanja i realizovanja odluka na raznim nivoima. S obzirom na suštinu našeg sistema i složenost organizacija koje izgrađujemo, potrebno je posebno istražiti koordinativne funkcije.

2) Razvoj sistema samoupravnog odlučivanja, uključujući i metode pripremanja, procedure i kontrolu realizovanja samoupravnih odluka, unapređenje metoda rada samoupravnih organa itd. Bez temeljitog fundiranja celovitog procesa odlučivanja i razvoja metoda rada samoupravnih organa ne može se obezbediti efikasnost u poslovanju.

3) Fundiranje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora, uključujući i sadržaj i metode pripremanja sporazuma i dogovora, metode i odgovornosti u realizovanju postignutih sporazuma i dogovora, organizacione aspekte itd. Od posebnog su interesa istraživanja modela samoupravnih sporazuma između proizvodnih radnih organizacija i onih u

trgovini, bankama, osiguranju itd. Koncept, pristup i metodi usaglašavanja interesa i operativnog dejstva samoupravnih interesnih zajednica zaslužuju takođe temeljita istraživanja.

4) Razvoj informacionih sistema za samoupravljače i njihove organe kao neophodna osnovica za aktivno učešće u pripremanju, odlučivanju i kontroli realizovanja donesenih odluka. Očigledno je da je ovo sasvim novo područje jer u izgradnji informacionih sistema treba poći od uloge i realnih potreba samoupravljača u celovitom procesu upravljanja.

5) Modeli upravljanja finansijama, marketingom, proizvodnjom i drugim funkcijama. Niz metoda koji se primenjuju u razvijenim zemljama nužno je adaptirati uslovima u poslovanju naših radnih organizacija.

6) Dejstvo činilaca okruženja (planiranje, privredni sistem, mere društveno-političkih zajednica, banke, osiguranje itd.) na upravljanje i odlučivanje na nivou osnovnih organizacija udruženog rada i složenih samoupravnih organizacija udruženog rada. Ovde su od posebnog značaja istraživanja o informacionim sistemima okruženja od čije koordiniranosti, blagovremenosti, egzaktnosti i racionalnosti u mnogome zavisi ponašanje i poslovanje samoupravno organizovane privrede.

7) Razrada modela upravljanja tehnološkim razvojem, uključujući i transfer tehnologije iz inostranstva, kao i između instituta i privrede.

8) Razrada sistema dopunskog obrazovanja samoupravljača za upravljanje (program, metodi i sredstva, uključujući i upotrebu masovnih medija za najšire uključivanje samoupravljača u obrazovni proces).

9) Priprema i obrada materijala iz područja upravljanja i poslovanja iz naše samoupravne prakse za obrazovne svrhe — za samoupravljače, rukovodeći i stručni kadar, studente itd.

Ova istraživanja zahtevaju visoku sistematičnost da bi se, kao što je istaknuto, maksimalno iskoristila iskustva naše samoupravne prakse i stimulisala kreativnost kadrova u radnim organizacijama, uz povezivanje sa savremenom teorijom u upravljanju i transferom know-how u ovoj oblasti.

Ovo traži da se kaže nekoliko reči i o organizacionoj strani ovih istraživanja. Očigledno je da nam treba „sistemski prilaz" ovim programima, a on ima više značenja:

Organizovanost znači da pri rešavanju kompleksnih i multidisciplinarnih problema (na šta nas priroda procesa upravljanja upućuje) nužno treba da budu definisani ciljevi, uloga i odgovornosti pojedinih činilaca u istraživanjima, da bude ostvaren visok stepen koordinacije itd. Ovo tim pre što u istraživanja treba uključiti i kreativne snage sa univerziteta, iz naučnih organizacija i iz privrede.

Teorijska fundiranost znači da je prilaz naučno osmišljen i da se koriste dostignuća u nauci i tehnologiji u ovim oblastima u zemlji i u svetskim razmerama.

Kreativnost znači da se teorijski principi kreativno prilagođavaju specifičnoj situaciji, društveno-ekonomskim odnosima, nivou razvijenosti privrede i pojedinih organizacija itd.

Empiričnost znači da su empirijska istraživanja esencijalan deo prilaza jer omogućavaju da se iskoristi ono što praksa pruža. To je u našem slučaju posebno važno jer nam praksa daje dragocenu osnovicu.

Pragmatičnost znači da se pledira za to da istraživanja budu u praksi primenljiva i ciljevima i akciono orijentisana.

Ovako sveobuhvatan program istraživanja ne može se „preneti u nadležnost" samo radnim organizacijama u privredi i samoupravnim interesnim zajednicama u oblasti nauke. On uvek treba da bude i politički ocenjen, prihvaćen i podržan od svih činilaca u našem društvu kao sastavni deo borbe za dalji razvoj i afirmaciju socijalističkog samoupravljanja i za ekonomski prosperitet našeg društva. To je i pretpostavka da se takav program u praksi i realizuje.

Bogdan Crnobrnja

SAVREMENE PROMJENE U ODNOSU SNAGA U SVIJETU

U svjetskim ekonomskim i društveno-političkim odnosima ima mnogo dubokih promjena trajnijeg karaktera. Sva poslijeratna historija ih je puna. Glavna im je karakteristika da brzo mijenjaju, historijski uzevši, društvene odnose među ljudima, a time i unutar pojedinih država i, konsekventno tome, stanje u međunarodnim odnosima. Zakonita pojava koja prati ove promjene je, globalno uzevši, nemogućnost njihovog zaustavljanja, a pogotovo ne vraćanja stanja na *status quo ante*. Kao posljedica takvih kretanja danas je u svijetu stvoren jedan potpuno nov odnos snaga između sve šire prisutnog socijalizma i sve užeg prostora za agresivni kapitalizam, ili, uzeto šire, između progresivnih i reakcionarnih snaga u svijetu. Svjedoci smo stalno rastućeg učešća narodnih masa širom svijeta u društveno-političkom životu. Razni oblici borbe za progres danas imaju širu lepezu djelovanja nego što je to ikada ranije bio slučaj. Riječ je o historijski uslovljenim promjenama čiji je osnovni sadržaj transformacija svijeta prema socijalizmu. Analize i procjene o takozvanoj „energetskoj krizi", ovakvom skoku cijena sirovina, hrane i o drugom što se danas zbiva u svijetu koje ne polaze od ovoga osnovnoga toka savremenog bitisanja nužno moraju biti nerealne.

Procesi o kojima je riječ su kompleksni i svako bavljenje njima u jednom napisu kao što je ovaj neizbježno je praćeno rizikom pojednostavnjivanja. Cilj ovoga napisa je da baci bar nešto svjetla na neke od tih tokova.

DVIJE MOĆNE DRŽAVE NA SVJETSKOJ POZORNICI

Savremeni svijet ulazi u jednu novu protivurječnost. Nastale su dvije moćne države (a treća je na pomolu) koje posjeduju do sada nepoznatu ekonomsku i naročito vojnu moć. Strategijsko termonuklearno naoružanje koje posjeduju SAD i SSSR je nov i presudan faktor uticaja kako u njihovim međusobnim odnosima tako i u svjetskim odnosima u cjelini.

Koncentracija u SAD i u SSSR-u ekonomske, naučno-tehničke, vojne i druge moći ubrzano produbljava neravnomjernost razvitka između ovih dviju sila na jednoj strani i svih ostalih dijelova svijeta na drugoj. Ako se uzme u obzir razvoj koji predstoji samo u nuklearnom području kao izvoru energije, zatim razvoj solarne energije, vasionskih osvajanja i osvajanja morskog dna, nije teško pretpostaviti kako će se u bliskoj budućnosti neravnomjernost razvoja još više ubrzavati i produbljavati ako stvari ostanu kakve su sada. Naime, izvjesno je da će pomenuta područja igrati rastuću ulogu u životu čovječanstva. To posebno važi za energiju i korištenje morskog dna. To ne može ostati bez reperkusija na cjelokupne odnose između zemalja koje posjeduju glavninu sadašnjih i budućih energetskih izvora i svih ostalih zemalja. Radi se o vrlo skupim i naučno-tehnički složenim područjima u kojima su i do sada dvije najveće države bile vodeće. Poskupljenje nafte i sirovina olakšava i ubrzava upravo njima razvoj ovih novih područja.

Između ovih dviju sila počeli su se razvijati „supersilski" odnosi koji se razlikuju od do sada poznatih odnosa među državama. To je nova vrsta odnosa kombinovana pregovaranjem i rivalstvom jer nisu u pitanju odnosi samo među državama, nego i među različitim društvenim sistemima, gdje jedan sistem nastoji da negira drugi.

Ograničavajući se u ovom napisu samo na neke aspekte odnosa između SSSR-a i SAD, za sada možemo reći da ti odnosi imaju dvostruku prirodu prema svim ostalim zemljama u svijetu — niti su po njih sasvim pozitivni niti sasvim negativni. Sve zemlje, bez obzira na to da li su u blokovima ili ne, smatraju pozitivnim nastojanja dviju velikih sila da se izbjegne termonuklearni sukob. S druge strane, nema zemlje u svijetu (u blokovima i van blokova) u kojoj se ne razmišlja o tom neće li iz pregovora SAD — SSSR izaći nešto što će biti na njen uštrb.

Unatoč sličnog ponašanja supersila, na svjetskoj sceni postoje i vrlo značajne razlike. Pošto se svijet kreće prema progresu i socijalizmu raznim putevima, Sovjetski Savez pruža podršku oslobodilačkim pokretima. SAD su angažovane upravo u obrnutom pravcu podržavajući reakcionarne snage.

Što se tiče direktnih sovjetsko-američkih odnosa, danas im je najbitnija karakteristika da ni jedna strana ne može i ne smije, bez rizika po sopstveno uništenje, koristiti rat kao sredstvo politike. Nastupilo je novo stanje. Posjedujući termonuklearno naoružanje i sposobnost da sa tim oružjem uništavaju svaki kutak Zemljine kugle, dok postoji normalno ljudsko rasuđivanje, dvije supersile ne smiju upotrijebiti to oružje da bi širile svoj uticaj. To ne bi bio rat, nego samouništenje. Zbog toga je došlo do potpuno nove situacije u njihovim međusobnim odnosima, pa i u svijetu. Umjesto klasične politike kako i kada upotrijebiti oružje, nastupila je politika izbjegavanja upotrebe nuklearnog oružja. Ta se politika danas, s pravom ili ne, naziva politika detanta iako termin nije sasvim adekvatan jer se ne radi o klasičnom detantu. (Istovremeno dok pregovaraju o ograničenju nuklearnog naoružanja, dvije velike sile povećavaju vojne budžete i trupe u Evropi.) Ova politika izbjegavanja upotrebe nuklearnih, pa i drugih vojnih sredstava u međusobnim direktnim

odnosima nije ni slučajna ni kratkotrajna. Ona bi zapravo trebala trajati toliko dugo koliko dugo bude postojalo strategijsko termonuklearno naoružanje.

Očito je da će postojanje ovoga oružja podUže potrajati. Jer posjedovanje neupotrebljivog oružja nikako ne znači da ono ne igra prvorazrednu ulogu u njihovim međusobnim, pa i u svjetskim odnosima. Stokovi ovoga monstruoznog oružja (po nekim podacima, pretvoreno u klasični eksploziv, nuklearnog oružja je toliko da na svakog stanovnika Zemljine kugle dolazi oko 80 tona) čine život svih nespokojnim. Zato postoje opravdani zahtjevi za njegovo uništenje. Iz prednjih razloga, dakle, može se očekivati da će politika takozvanog detanta između SAD i SSSR-a biti trajnijeg karaktera i da je to jedna prilično izvjesna (nova) determinanta u međunarodnim odnosima.

Kada se kroz ovu prizmu gleda na povremena, na prvi pogled, zaoštravanja čas na jednoj, čas na drugoj strani, nameće se zaključak da se u stvari ne radi o zaoštravanjima, nego o usporavanjima detanta za koja i jedna i druga strana imaju svojih razloga. Tipičan primjer takvog usporavanja popuštanja (a ne zaoštravanja) zategnutosti je nedavno glasanje u američkom Kongresu o tom da li dati klauzulu najpovlašćenije nacije SSSR-u ili ne. Kongres je odbio ovaj prijedlog vlade sa motivacijom da to čini zbog toga što sovjetska emigraciona politika (prema Jevrejima) nije „dovoljno dobra". Očigledno je da to nije pravi razlog za ovakav stav Kongresa. Koja desetina ili stotina hiljada Jevreja koji bi se eventualno iselili iz SSSR-a ne može biti dovoljan razlog da Kongres SAD zauzima ovako dalekosežan stav. Stvarni razlozi su mnogo dublji i značajniji. Odlaganje ovoga rješenja znači doziranje razvoja ekonomskih odnosa, a doziranjem razvijanja ekonomskih veza sa SSSR-om računa se na sporije uvođenje nove tehnologije u SSSR-u, pa, prema tome, i na sporiji njegov ekonomski razvoj, što spada u politiku rivalstva dvaju sistema, a ne u „jevrejsko pitanje". Ovakav stav Kongresa olakšava okolnost što SAD imaju ekonomsko-tehnoloških prednosti pred SSSR-om, što nije slučaj, recimo, sa termonuklearnim oružjem. Drugim riječima, sa gledišta SAD pregovaranje i ravnopravan tretman SSSR-a je prihvatljiv („po sili zakona") tamo gdje u materijalnim odnosima postoji paritet, a gdje nema pariteta, to jest gdje SSSR zaostaje, to treba iskoristiti. Zato se u nuklearnom, vasionskom i nekim drugim područjima pregovara i postižu brže bar nekakvi početni sporazumi, a na ekonomskom terenu još se zateže i usporava.

Ni na jednoj strani se ne radi o zaoštravanju ili napuštanju politike popuštanja nuklearne zategnutosti, nego o potrebi da se proces odvija kako najviše konvenira njegovim glavnim nosiocima. Popuštanje ima za obje strane vrlo krupan društveni značaj unutar sopstvenih zemalja i u ostalim blokovskim i vanblokovskim sferama. Za njih nije poželjno svako popuštanje.

POPUŠTANJE I IZGLEDI ZA GLOBALNI SUKOB I ZA NOVE LOKALNE RATOVE

Za svijet kao cjelinu značaj i ovakvog popuštanja kakvo danas postoji je velik i pozitivan zato što smanjuje izglede za globalni sukob. I ne samo to. U postojećem svjetskom odnosu snaga i izgledi za nove lokalne ratove se smanjuju.

U toku posljednjih nekoliko godina uglavnom nije bilo novih lokalnih ratova, dok je nekoliko ranijih obustavljeno i nađena su, ili se za neke traže, među spornim stranama, bilo trajna bilo privremena rješenja. Da navedemo neke primjere: sukobi na indijskom potkontinentu su okončani; sukobi na Bliskom istoku su u toku iznalaženja bar *modusa vivendi*, ako ne i trajnog rješenja; indokineska drama je, po svemu sudeći, prošla najkritičniju tačku; rat u Bijafri je okončan itd. Karakteristika svih ovih (i drugih) lokalnih ratova je da nije ni jedan vođen bez učešća najvećih sila, bilo slanjem oružja i drugoga bilo slanjem čak i sopstvenih trupa (Vijetnam), iako se to angažovanje supersila ne može, ni idejno-politički ni praktički, poistovjećivati. Rat u Bijafri imao je specifičnu crtu jer su se na tom području bili povampirili i ostaci francuskog i engleskog kolonijalizma, ali se pokazalo da nemaju dovoljno snage za savremenu „veliku politiku", pa je to vjerovatno među posljednjima, ako ne i posljednji slučaj ovakvog miješanja bivših kolonijalnih sila.

Treba reći i to da je posljednjih nekoliko godina prošlo bez vojnih iskrcavanja trupa SAD u „nemirna" područja; čak su prijetnje direktnom vojnom intervencijom mnogo rjeđe, a došlo je i do izvjesnog smanjenja američkih vojnih baza i trupa. Ovo, naravno, nije nimalo slučajno. Promijenjeni su uslovi i odnos snaga, pa se neke dosadašnje vojne mjere i akcije prosto više ne isplate. Danas više ne obećava mnogo, niti tako mnogo znači kao nekada, prijetnja vojnom silom, recimo, na Bliskom istoku, u bazenu Mediterana ili drugdje, iz prostog razloga što u tim područjima nema više vojnih monopola. Odnos snaga se izmijenio mnogo od, recimo, onoga vremena kada je predsjednik Ajzenhauer prijetio Libanu prije nekih petnaest godina. Nedavno stavljanje vojne sile SAD u punu gotovost (3 dana!) ili nedavna prijetnja američkog sekretara za odbranu u vezi sa cijenama nafte i stanjem na Bliskom istoku zvučala je kao recidiv hladnoratovske arogancije namijenjen više drugima nego onima na koje je prijetnja bila naslovljena.

Okončani lokalni ratovi imali su različite društveno-političke rezultate, već prema tome koje i kakve lokalne društvene snage su ih vodile. U većini slučajeva progresivnije snage su dolazile u sukob sa reakcionarnim i konzervativnim snagama. Po pravilu, ove posljednje su tražile oslonac na SAD ukoliko se one već nisu bile same ponudile ili nametnule (vodeći tada politiku svjetskog policajca u borbi protiv komunizma). Nije onda čudno što je druga strana u lokalnom sporu tražila oslonac na drugoj strani, u SSSR-u, u NR Kini i, po pravilu, među nesvrstanim zemljama, zatim u međunarodnom radničkom pokretu i u progresivnom dijelu svjetskog javnog mišljenja. Dakle, mogućnost da

zemlja napadnuta od strane reakcionarnih snaga zatraži i dobije moćnu podršku za svoju odbranu je nov strategijski odnos koji umanjuje šanse inicijatorima lokalnog rata. Zato ne treba da iznenađuje što u takvim uslovima za SAD kao glavnog protagonistu politike „zaustavljanja komunizma" lokalni ratovi nisu mogli davati one rezultate koji su bili planirani. Oni su po pravilu donosili poraze. Na jednoj strani oni su mobilizirali i zbijali redove nesvrstanih zemalja, a na drugoj strani olakšavali su širenje uticaja SSSR-a i NR Kine, što nikako nije bila namjera SAD. Ratovi, na primjer, na indijskom potkontinentu gdje su SAD pomagale Pakistan doveli su čak do sklapanja sporazuma o prijateljstvu i zajedničkoj saradnji između Indije i SSSR-a, uključujući i vojnu saradnju. Američka politika podrške Pakistanu pretrpjela je neuspjeh. Pakistan se raspao kao jedinstvena država, a američki uticaj ni u sadanjem Pakistanu nije previše velik. U vijetnamskom ratu, a posebno u sukobima na Bliskom istoku, lokalni oružani sukobi omogućili su u prvom slučaju NR Kini i SSSR-u, a na Bliskom istoku SSSR-u, da ozbiljno prošire svoj uticaj na ta područja. Rezultat je taj da SAD danas te sukobe ne mogu jednostrano okončati bez obzira na to koliko će diplomatskih posjeta i drugih poteza učiniti na Bliskom istoku.

Politika nesvrstanosti, to jest zemlje koje slijede tu politiku odlučno su protiv lokalnih ratova jer oni prijete ponajviše njihovoj slobodi i slobodnom razvoju. Stoga je borba protiv politike lokalnih ratova važan aspekt politike nesvrstanosti. Zbog toga nije bilo slučaja da su nesvrstane zemlje žalile truda i sredstava da pomognu okončanje lokalnih ratova na način koji bi uvažavao narodne aspiracije i jačao nezavisan razvoj zemalja u pitanju. One su takvim svojim ponašanjem u međunarodnim odnosima otežavale hegemonističke aspiracije. Istovremeno su jačale svijest da je borba za očuvanje nezavisnosti danas moguća, što je od krupnog dugoročnog značaja.

Sve ovo ne znači da mogućnost novih lokalnih ratova ne postoji niti da su uslovi za nove lokalne ratove potpuno nestali. Očito je, međutim, da je otpor progresivnih snaga lokalnim ratovima danas veći nego ikada ranije i da je taj otpor i dalje u stalnom porastu. Danas se agresor ne može ponašati kako hoće jer nema više monopola, jer postoji novi odnos snaga, jer prema snagama agresije postoje moćne snage kontraagresije.

SPECIFIČNI OBLICI MIJEŠANJA U POSLOVE DRUGIH ZEMALJA

U mjeri u kojoj šanse za korisnost vođenja oružanih lokalnih sukoba, to jest ratova opadaju, raste zainteresovanost reakcionarnih snaga u svijetu za druge oblike miješanja u poslove drugih zemalja. Zbog toga se može reći da nastupa period povećane djelatnosti reakcionarnih snaga na sprečavanju progresivnih promjena u pojedinim zemljama. Organizovanje raznih pučeva da bi se obarale legalne progresivne vlade, dovođenje na vlast raznih reakcionarnih polufašističkih i fašističkih

klika, podmićivanje i korumpiranje, utjecanje na rezultate izbora, zastrašivanje, korištenje špijunskih i svih drugih, u prvom redu ekonomskih, sredstava — sve su to metodi i sredstva na koje se u savremenim uslovima mora više nego do sada računati. Ti metodi nisu novi. Nova je njihova povećana aktuelnost. Zna se, na primjer, da od samog osnivanja NATO-a postoje u njemu, a i u drugim vojnim paktovima, komiteti protiv „subverzivne djelatnosti" (komunista) sa već odavna izrađenim preciznim planovima šta raditi u slučaju „komunističke" opasnosti. Zna se da slični planovi postoje i za područja kao što je Latinska Amerika, Afrika — praktično za čitav svijet.

Svijet je već imao prilike da vidi djelovanje takvih planova čiji je cilj sprečavanje dolaska na vlast progresivnih društvenih snaga, a slučaj u Čileu najbolje ilustrira kakvim krvavim metodima će se služiti reakcionarne snage da bi što duže održale stečene pozicije. Često možemo čuti i pročitati da i u susjednoj Italiji postoje takozvani „contingency" planovi za slučaj da demokratske snage dobiju prevagu na nekim od budućih izbora.

Karakteristika svih takvih i sličnih intervencija je krajnja perfidnost, rafiniranost i neskrupuloznost u biranju sredstava za postizanje cilja. Raznim propagandno-psihološkim sredstvima i pritiscima stvara se atmosfera koja „opravdava" intervencije „u ime demokracije" koju baš takve intervencije ponajviše kompromituju. Takva politika se ne prikriva mnogo. Oslanjajući se na silu koja iza nje stoji, ona otvoreno ukazuje da sa njom treba računati. Po obimu, metodima i pretenzijama ovo je nov fenomen u poslijeratnim međunarodnim odnosima.

GLOBALNI ODNOSI I NEKE POJAVE UNUTAR RAZVIJENOG KAPITALISTIČKOG TRŽIŠTA

Razvijene kapitalističke zemlje sa SAD na čelu i dalje zadržavaju znatno ekonomsko preimućstvo u savremenim odnosima. Prednosti koje u tom području još zadržavaju neizbježno će nastojati i već nastoje da što je moguće brže pretvore u održavanje ili jačanje svojih pozicija. Na jednoj strani privatni kapital nošen u prvom redu multinacionalnim kompanijama, a na drugoj strani država sa svojim zakonskim, diplomatskim i svim drugim sredstvima koja joj stoje na raspolaganju glavne su poluge za ostvarivanje ovih, u stvari neokolonijalističkih, ciljeva. Iako su ovi oblici i metodi vrlo raznovrsni i razgranati, iako se koristi vjekovno iskustvo osvajanja i vladanja, savremeni razvoj pokazuje da postojeće strukture unutar kapitalističkog svijeta ipak napucavaju, škripe, izazivaju nove sudare i pomjeranja.

Socijalističke zemlje još nisu uspjele, izuzevši nuklearno, vasionsko i još neka područja, da ostvare paritet u ekonomskim odnosima. Njihov udio u svjetskoj industrijskoj proizvodnji 1972. godine iznosio je oko 38%. Historijski uzevši, to je vrlo brz napredak. Nije teško pretpostaviti da će sa porastom njihove ekonomske snage ova igrati veću ulogu i u nji-

hovoj međunarodnoj politici i da će taj rast sve presudnije utjecati na svjetsko tržište, pa, prema tome, i na cjelokupne svjetske odnose.

Činjenica da postoji termonuklearni paritet između jedne socijalističke i jedne kapitalističke zemlje, a da još ne postoji ekonomski paritet između zemalja socijalizma i kapitalizma, uz istovremenu rastuću borbu narodâ za nezavisnost i socijalni progres, danas bitno opredjeljuje sva svjetska kretanja i ponašanja, bilo pojedinačna bilo kolektivna. Ekonomski govoreći, sve dotle dok ne bude i ekonomskog pariteta, odnosno dok konkurencija u cjelokupnim svjetskim razmjerama ne bude takva da prisiljava kapitalističku klasu na smanjivanje profitne mase i dok odnos: eksploatator—eksploatisani bude dozvoljavao, kapitalistička će klasa ostvarivati „normalnu" profitnu masu, makar to bilo i na smanjenom geografskom području. Ovo, naravno, važi za vodeću kapitalističku klasu (SAD). Razne strukturne i druge promjene ona će nastojati prebacivati na teret drugih, pa makar se radilo i o najbližim saveznicima, što pokazuje i najnoviji razvoj sa cijenama nafte. Ovakvo je sada stanje. Nije jasno koliko dugo će ovakva politika biti moguća i korisna i po samu politiku SAD.

Novostvoreni odnos snaga se specifično reflektuje na stanje unutar razvijenog kapitalističkog svijeta, zatim na odnose između kapitalističkih zemalja prema socijalističkim zemljama i prema zemljama u razvoju. Kao što rekosmo, taj novostvoreni balans ima prvorazredan uticaj i na ponašanje razvijenog dijela kapitalističkog svijeta (i socijalističkog) prema zemljama u razvoju. Nagle, i za mnoge neočekivane, promjene cijena brojnih sirovina, hrane, a posebno nafte, najsvježije su i najspektakularnije potvrde da se odnosi u svijetu mijenjaju u mnogo pravaca. Promjene do kojih sada dolazi, na primjer, poskupljenjem sirovina, hrane i nafte nisu posljedica klasičnih ekonomskih zakona ponude i tražnje. Nije ponuda ili tražnja pomenutih roba toliko skočila da bi opravdavala ovakve promjene u cijenama. U čemu je onda stvar? Korijene tih kretanja trebamo tražiti u globalnim svjetskim društvenim i ekonomskim odnosima, u zakonitim kretanjima društvenih odnosa u svijetu ka progresu i socijalizmu, a ne u klasičnim kapitalističkim tržišnim odnosima. Zato na pitanje da li će cijene nafti, sirovinama i hrani padati ili rasti ne treba dugoročno gledati samo kao na tržišno pitanje, nego i kao na prvorazredno društveno-ekonomsko pitanje, kao na pitanje mijenjanja odnosa snaga, to jest nove raspodjele dohotka između bogatih i siromašnih, između bogatih i najbogatijih, između dviju ili triju najvećih država i svih ostalih.

„Energetska kriza" nije tržišna, to jest robna kriza. To je u prvom redu kriza postojećih tržišnih (u najširem društvenom smislu) odnosa. U užem smislu, to je spasavanje pozicija vodećih petrolejskih kompanija jer postoje opasnosti da se njihova moć dovede u pitanje. Ni neke druge današnje pojave na kapitalističkom (robnom i finansijskom) tržištu, praćene takozvanim „monetarnim teškoćama", nisu cikličke pojave u klasičnom smislu, nego u društvenom i ekonomskom smislu. One su dugoročne i „strukturne". Nerješive su bez novih načina rješavanja.

Za razvijeni dio kapitalističkog svijeta u poslijeratnom periodu karakterističan je bio (sve do nedavno) stabilan i brz ekonomski razvoj, bez cikličkih kriza i bez ozbiljnijih unutarnjih društvenih potresa. Međutim, uz ekonomski prosperitet manje-više svih razvijenih kapitalističkih zemalja došlo je i do vrlo neravnomjernog ekonomskog razvoja između SAD s jedne strane i Zapadne Evrope i Japana s druge. U nekim novim i specifičnim područjima koja nameće naučno-tehnički razvoj ta neravnomjernost je još daleko veća (nuklearno, vasionsko itd.).

Poseban je problem vojno područje u kom je ne samo Zapadna Evropa, nego sav kapitalistički svijet zavisan od SAD. Sve u svemu, stvoreni su neravnopravni uslovi koji su postali do te mjere neravnopravni da se može govoriti o novim uslovima potčinjavanja ne samo zemalja u razvoju, nego i razvijenih kapitalističkih zemalja uključujući i one koje su do pre koju deceniju još smatrane velikim silama. Osvajači su SAD, odnosno relativno vrlo mali broj američkih industrijsko-bankarskih kompanija. Zahvaljujući koncentraciji ekonomske, finansijske, političke i vojne moći do neslućenih razmjera, ove su kompanije počele meteorski da se šire kapitalističkim svijetom. Izuzetak je do nedavno bio Japan. Oslanjajući se na vrlo brz razvoj sopstvenih proizvodnih snaga u prvom redu, ali i koristeći monopolni vojni položaj SAD u kapitalističkom svijetu, koristeći hladni rat i zastrašivanje komunizmom, ove kompanije su relativno lako širile svoj uticaj. Prema tome, na vrlo brzo finansijsko jačanje i geografsko širenje ovih kompanija djelovali su specifični uslovi, ekonomski i vanekonomski, uslovi koji su bez presedana, pa je i moć ovih američkih oligopola postala bez presedana. Kako sada stoje stvari, perspektive za dalje produbljavanje ove protivurječnosti unutar kapitalizma su i dalje izuzetno velike i stalno rastuće. Promjene u cijenama sirovina i nafte u velikoj će mjeri podsticati ovaj proces. Ovakav neravnomjeran razvoj unutar razvijenih dijelova kapitalističkog svijeta pospješavala je i zvanična politika SAD i kroz insistiranje na napuštanju Breton-Woods aranžmana i na zadobijanju pozicije dolarskog standarda (umjesto zlatnog) u međunarodnim odnosima. Naime, čim je ekonomska obnova u Zapadnoj Evropi i Japanu počela davati rezultate i čim su nastupile prve godine prosperiteta, napuštena je evropska platna unija i uveden znatan stepen konvertibilnosti valuta. Istini za volju, treba reći da su i zapadnoevropski vodeći kapitalistički krugovi smatrali to zajedničkim velikim „atlantskim" uspjehom, da bi poslije svega nekoliko godina Evropa počela osjećati udarce toga uspjeha na sopstvenoj koži. Relativno brzo se počelo pokazivati da u uslovima sve većeg zaoštravanja neravnomjernog razvitka konvertibilnost u savremeno vrijeme praktično uvijek daje prednosti jačem ekonomskom partneru.

Uz ostalo, slobodnije kretanje kapitala dovelo je do stvaranja takozvanog evrodolara. Nisu ozbiljne tvrdnje da se evrodolarsko tržište razvijalo nezavisno od američkog novčanog tržišta. Istina je upravo obrnuta. Ova potpuno nova forma novčanog tržišta (penetracije) ne samo da je služila daleko najviše američkim kompanijama u njihovim poslovima, nego je služila i dolaru kao cjelini, što znači i Sjedinjenim Američkim

Državama, uz ostalo, i kao sredstvo za adaptaciju međunarodnih kurseva valuta na način koji najviše odgovara dolaru. Pokušaji da se situacija stabilizuje (kao, na primjer, „papirnato zlato“) samo su pokušaji koji ne mogu problem riješiti jer se ne radi o cikličkoj nelikvidnosti ili privremenom monetarnom poremećaju, nego o trajnom strukturnom dezekvilibrijumu. Za kapitalistički svijet problem se sada postavlja — ili živjeti i dalje u uslovima konvertibilnosti i time držati otvorena vrata američkoj brzoj penetraciji ili tražiti nova rješenja za međusobne ekonomske odnose. U ovom području su postojale glavne razlike jedino između predsjednika De Gola i SAD i te iste razlike i danas postoje između SAD i Francuske, što je pokazao vašingtonski sastanak i politika Francuske koju je vodio predsjednik Pompidu. Ostala Zapadna Evropa se „stidljivo“ i nijansirano slagala, odnosno neslagala sa SAD. Vidljivo je da se danas odnosi unutar atlantske zajednice nalaze pred najvećom dilemom poslije drugog svjetskog rata. Kada bi globalni odnosi bili spokojniji nego što jesu, a povjerenje na međuevropskim meridijanima veće, sigurno je da bi prećutnog neslaganja sa SAD bilo manje, a otvorenog više, dilema bi bila još očitija.

Razvijeni kapitalistički svijet ušao je u ove teškoće i neće iz njih moći brzo isplivati. Sve je to ipak do sada bilo relativno lako podnošljivo dok je ekonomsko stanje bilo manje-više dobro. Nastupi li tu pogoršanje, što ne treba isključiti, socijalni problemi će postati oštriji, pa će i međusobni odnosi morati trpiti modifikacije, u protivnom će socijalni udari tražiti rješenja.

Sjedinjene Američke Države sve ovo vrlo dobro znaju i upravo radi toga H. Kisindžer i izlazi sa konceptom o „novoj atlantskoj zajednici“. Međutim, osnovni smisao i cilj ovih novih prijedloga i dalje ostaje ne samo osigurati, nego i dalje produbiti vodeću ulogu SAD u uslovima kada hladni rat popušta, kada stanje u globalnim odnosima počinje utjecati i na slabljenje hladnoratovskog savezništva, blokovskih sprega i koalicije. Sredstva kojima SAD pokušavaju postići svoje ciljeve u Zapadnoj Evropi i Japanu nisu samo ekonomska. Posjedovanje „nuklearnog kišobrana“ služi i tom cilju, a i stacioniranje oko 300.000 američkih vojnika u Zapadnoj Evropi, čije prisustvo u ovim izmijenjenim uslovima ima i izmijenjenu ulogu u mjeri u kojoj su izmijenjeni uslovi. Danas njihovo prisustvo u Zapadnoj Evropi nije činilac koji opominje na uzdržljivost samo SSSR, nego i same zapadnoevropske države. To što, kao po nekom utvrđenom voznom redu, poznati senator M. Mensfild pokreće u američkom Senatu „svoj“ prijedlog o povlačenju američkih trupa iz SR Njemačke, a raniji i sadašnji zapadnonjemački kancelari traže da trupe i dalje ostanu, ne odražava stvarne ciljeve ni jedne ni druge strane. Ciljevi su u stvari obrnuti od onoga što se izjavljuje. U životu i praksi ostaje onako kako više odgovara jačem partneru i tako američke trupe ostaju i dalje stacionirane. Senator Mensfild može još nebrojeno puta stvar pokretati da bi kod kuće i u svijetu stvarao klimu kako važni zvanični dijelovi SAD već odavno žele da se povuku američke trupe iz Zapadne Evrope, ali se trupe zbog toga neće pomaći. Kao što je poznato, srž ovoga problema je i dalje u odnosima SAD—SSSR, koji

također drži stacionirane svoje trupe na drugoj strani granice. Pregovori o postepenom smanjenju ovih trupa su počeli i miču se puževim koracima, ako se uopće miču. Razlozi za takav „progres" nisu vojne prirode; to je već odavno jasno. Prisustvo američkih i sovjetskih trupa u pojedinim zemljama Evrope utječe na njezin politički položaj. Ovaj mali kontinent kao da je osuđen da još podugo drži na svojim plećima najviše stranih trupa. I zato, iako je u posljednje vrijeme na evropskoj sceni dosta toga riješeno u pozitivnom pravcu, još mnogo više toga ostaje da se riješi. Vrlo su relativna, skoro do netačnog, tvrđenja da je u Evropi ponajviše učinjeno. Sigurno da nije mala stvar što je danas u Evropi priznat *status quo* i druge pozitivne pojave na evropskoj sceni, ali u Evropi su iskopani najdublji rovovi, pa treba i najviše materijala za njihovo zatrpavanje. Priznanje *statusa quo* u Evropi bilo je samo preduslov (istina, fundamentalan) za rješenja koja tek treba da uslijede.

O CIJENAMA NAFTE I ODNOSIMA SAD — ZAPADNA EVROPA I JAPAN

U svjetlosti ovih zbivanja treba posmatrati kao veoma važan faktor savremenih promjena, i to ne samo u sirovinsko-energetskim, nego i u globalnim odnosima snaga, porast cijena sirovina, hrane i posebno nafte. Što se tiče cijena sirovina, one su na dnevnom redu u Ujedinjenim nacijama praktično od početka njihovog bavljenja međunarodnim ekonomskim problemima, na svakom zasjedanju UN, EKOSOK-a, na svim konferencijama nesvrstanih zemalja i na nebrojenim drugim međunarodnim skupovima. Problem je vremenom postao akutan, i to ne samo kao ekonomski, nego i kao društveno-politički, kao što je akutan i brži razvitak zemalja u razvoju u cjelini. Za zemlje u razvoju to pitanje je vitalno. Kao ekonomski i društveni odnos, cijene sirovina su izraz neravnopravne raspodjele formirane i diktirane razvojem kapitalističke proizvodnje. Njihovo mijenjanje bar djelomično u korist zemalja u razvoju bilo bi nezamislivo u ovoj mjeri i na ovakav način da ne postoji u svijetu odnos o kom je riječ u ovom napisu i da nije nastupilo vrijeme kada bi vojno odupiranje ovim zahtjevima bilo više štetno nego korisno za sve one koji vojno intervenišu.

Efekti ovih promjena nisu isti za sve zemlje u razvoju. Za jedan dio njih (na primjer Indija) stanje se čak pogoršava. Za zemlje u razvoju sirovine su gotovo jedini izvori za život i za ekonomski razvoj i u tom smislu problem tangira najviše njih, ali to ne znači da su one i najveći proizvođači sirovina, bar ne svih važnijih. Veći proizvođači niza sirovina su SAD i SSSR nego zemlje u razvoju. Na svjetskom tržištu ove dvije zemlje više izvoze nego što uvoze sirovina. Tako ih SSSR izvozi 40%, a uvozi oko 20%. Sjedinjene Američke Države imaju približno izbalansiran ovaj sektor svoga izvoza i uvoza. Kada se tome doda da obje ove države imaju relativno vrlo malo učešće spoljnih ekonomskih odnosa u društvenom proizvodu (oko 4%), dobija se izvjesna predstava šta skok cijena sirovina za njih znači. On odgovara i ovim dvje-

ma državama, te je i to, svakako, bitan faktor koji omogućava vrtoglave skokove cijena sirovina. Mnogo drukčije stoje stvari u odnosu na Japan i Zapadnu Evropu, koji su u najvećoj mjeri zavisni od uvoza sirovina. Zato se njihova međunarodno konkurentna pozicija u dobroj mjeri pogoršava, pa time i njihov međunarodni položaj.

Porast cijena sirovina, a posebno sirove nafte, u mnogo čemu je kompleks za sebe posebno značajan za sadanje i buduće svjetske odnose u cjelini. Nafta je bar sada najvažniji energetski izvor. Njezina poslijeratna historija je kontinuirano nastojanje zemalja izvoznica nafte da bar više učestvuju, ako već ne mogu potpuno da je posjeduju, u podjeli naftne rente. Na završetku drugog svjetskog rata zemlje izvoznice nafte dobijale su jedva 18% rente, a petrolejske kompanije — koncesionari ostalih 82%. Cijena nafte bila je izuzetno niska, što je bila ogromna poluga relativno brzog ekonomskog razvoja baš najvećih zemalja uvoznica jer su mogle da uvode uvozne carine na naftu i poreze na benzin. Tim ogromnim sredstvima finansiran je njihov razvoj.

Bliski istok i sjeverna Afrika nisu samo najbogatiji u svijetu po poznatim rezervama nafte, nego imaju vrlo kvalitetnu naftu i najjeftinije troškove njezine ekstrakcije.

Prosječna cijena ekstrakcije na Bliskom istoku je 10 dolarskih centi po barelu, 51 cent u Venecueli, 82 centa u Indoneziji, 1 dolar i 31 cent u SAD i 80 centi u SSSR-u (ovo su troškovi posljednjih godina).*

Pošto se na „slobodnom tržištu“ za isti kvalitet formiraju iste FOB cijene, to nije teško zamisliti kakve fabulozne profite su dobijali vlasnici petroleja na Bliskom istoku na razlici bliskoistočne cijene nafte i cijene iz Meksičkog zaliva. Tako je nafta Bliskog istoka postala daleko najveći izvor profita u ljudskoj historiji za njezine vlasnike, uglavnom američke korporacije, a za cio razvijeni kapitalistički svijet funkcija brzog industrijskog razvoja, povećanja njihovog izvoza i deviznih rezervi i čuvanja sopstvenih energetskih izvora (ugalj), pri čemu su zemlje izvoznice ostavljane i dalje u najvećem siromaštvu i oduzimane im njihove, inače ograničene, rezerve prirodnih bogatstava.

Godine 1960. stvorena je Organizacija zemalja izvoznica nafte (OPEC), koju su osnovali Iran, Irak, Kuvajt, Saudijska Arabija i Venecuela, a kasnije su joj se priključili Alžir, Indonezija, Libija, Nigerija, Katar i Ujedinjeni Arapski Emirati. Sama pojava ove organizacije, kojoj se u stvari nisu nikad ozbiljno protivile petrolejske kompanije, počela je nagovještavati jedan nov razvoj u naftnoj politici i kompanija i vlada izvoznica nafte. Opći razvoj u svijetu, rastuća podrška u Ujedinjenim nacijama i među nesvrstanim zemljama i posebno društvene promjene na Bliskom istoku, praćene radikalnim zahtjevima za nezavisnost i za pravo na sopstvenu naftu (Mosadek u Iranu, promjene u Egiptu i Siriji, pobjeda alžirske oslobodilačke borbe, pad monarhije u Libiji, povlačenje Engleza istočno od Sueca, nestajanje vojnog monopola SAD na Bliskom istoku itd.) — sve je to išlo u prilog jačanja uloge ove organizacije.

* Jahangir Aumzegar, *The Oil Story: Facts, Fiction and Fair Play.*

Značajno je i nije slučajno da su ovako duboke društvene promjene izvršene baš na području gdje ima 63% poznatih rezervi nafte u svijetu. Nafta je ubrzavala i pojačavala zahtjeve za promjenama. Pravednu borbu narodâ podržavao je opći odnos snaga koji je pojačano išao u njihovu korist i omogućavao realnijom politiku većeg i pravednijeg učešća u naftnoj renti zemalja izvoznica nafte. Njihova organizacija koju su u tu svrhu stvorile je organizacioni izraz tih novonastalih političkih i ekonomskih mogućnosti.

Pred američke petrolejske korporacije (kažemo američke jer one drže pod svojom kontrolom oko 90% proizvodnje i prometa nafte na kapitalističkom tržištu) već poodavno se postavila dilema — ili se oružano (na „klasičan" način) suprotstaviti rastućim zehtjevima zainteresovanih zemalja ili pristajati na ustupke, i to takve koji neće smanjivati masu profita, a donosiće bar relativnu društvenu stabilnost u zemljama izvoznicama nafte, pri čemu se pod stabilnošću smatra u prvom redu podržavanje takvih društvenih kretanja koja će sprečavati „širenje komunizma". U današnjim uslovima jedini realan izbor je ova druga alternativa. (Za američku diplomaciju uopće je poznato da je u velikoj mjeri petrolejska diplomacija, a u petrolejskoj diplomaciji je, opet, najvažnije osigurati trajnu stabilnost interesa petrolejskih kompanija. Vrlo veliki dio vremena i sredstava američka diplomacija troši sprovodeći ovaj zadatak.)

Ne ulazeći u detaljnije razmatranje razvoja na Bliskom istoku, rekli bismo da je politika izraelsko-arapskih sukoba, gledana dugoročno, baš sa gledišta stabilnosti eksploatacije petroleja bila pogrešna politika. Konfrontacija nije ojačala, nego upravo oslabila dugoročne interese petrolejskih kompanija i šire interese SAD, slično kao i Vijetnam i svaka druga oružana konfrontacija makar ona bila „najlokalnija". Ovo zbog toga što je odnos snaga u svijetu danas takav da oružani otpori progresivnim promjenama neizbježno donose neuspjehe jer, kako to neki komentatori kažu, „pozivaju drugu stranu da se lakše umiješa", što je djelomično i tačno.

„Treći dio" iste strane je da postoji riješenost narodâ za promjenom, koja se ne može skinuti sa dnevnog reda bez obzira na pritiske. Vrijeme zemalja kolonija i modernih satelita na tom području prolazi, kao, uostalom, i u drugim regionima. Na Bliskom istoku i Mediteranu je to samo akutnije, pa zbog toga i uočljivije.

Česta putovanja H. Kisindžera na Bliski istok nužno je trezveno analizirati i vidjeti o čemu se radi, da li o pokušaju da se povrati izgubljeno ili o pobjedi i kakvoj. Jedno izgleda prilično sigurno — neprikosnoven uticaj i položaj je otišao u nepovrat. Izraelsko-arapski ratovi su tome pripomogli jer su ubrzali rušenje dotadanjeg monopolnog vojno-političkog položaja Zapada.

Očito je da se povećanjem cijena sirovoj nafti položaj zemalja izvoznica nafte poboljšava — nekih više, nekih manje. To poboljšanje zavisi od niza unutarnjih i spoljnih faktora (kuda odlaze povećani prihodi s obzirom na društvene snage koje su na vlasti, zatim uvozne cijene industrijskih roba itd.). Bilo kako bilo, petrolejske kompanije mogu bar

za sada očekivati relativno stabiliziranje unutarnjih prilika u zemljama izvoznicama kao posljedicu ovih promjena. Ili, ukoliko promjena i bude, recimo u Saudijskoj Arabiji, da budu povoljne za postojeću petrolejsku politiku. Jedna od veoma važnih pretpostavki za dobar petrolejski biznis time bi trebala biti ostvarena. Što se tiče profita, sada odnosi snaga nisu takvi da prisiljavaju na smanjivanje profitne mase. Tako bar za sada situaciju procjenjuju i ostvaruju petrolejski magnati.

Danas je još moguće povišenje cijena prebaciti na potrošače u cjelini. A upravo to se sada dešava. (Kakve će to imati dugoročne posljedice, to je drugo pitanje.)

Nova raspodjela (cijene) najviše udara po džepu onih koji najviše uvoze. To su Japan i Zapadna Evropa na prvom mjestu. Istina, i male, a pogotovo siromašne zemlje su ovim teško pogođene, zapravo najteže, jer, iako uvoze malo nafte, poskupljenje im zbog siromaštva teže pada nego onima koji uvoze mnogo. Sjedinjene Američke Države uvoze sirove nafte mali procenat od svojih potreba, a relativno lako i brzo bi se mogle osloboditi svakog uvoza.

Sve ovo upućuje na zaključak da je dosadašnje povećanje cijena sirove nafte najviše u interesu petrolejskih kompanija SAD, a zatim svih zemalja koje imaju naftu. Pogoršanje snose, naravno, sve zemlje uvoznice.

Pogoršanje položaja Zapadne Evrope i Japana u odnosu na SAD i uopće u svijetu ima daleko šire posljedice od petrolejskih ili energetskih, kako se to najčešće naziva. Promjene su historijske, kako je to rekao E. Hit, bivši predsjednik engleske vlade, u razgovoru sa komonveltskim novinarima nedavno u Londonu. U svom govoru u Jermeniji i sovjetski ministar inostranih poslova A. Gromiko je slično govorio o temeljitim promjenama odnosa među državama.

Što se tiče odnosa između SAD i ostalih razvijenih kapitalističkih zemalja, taj odnos se mijenja u inače složenim i ne baš lakim uslovima. Nastupa dosta ubrzano izvjesna vrsta historijske prekretnice u smislu — ili će se ne samo produžiti, nego i ubrzati porast koncentracije u multinacionalnim kompanijama SAD i time još više ubrzati proces potčinjavanja kapitalističkog svijeta hegemoniji SAD ili će i među njima morati dolaziti do uspostavljanja ravnopravnijih odnosa. Formule o povećanoj međuzavisnosti, iza kojih se kriju razne ambicije sve do neklasičnih aneksija, ulaze u nova iskušenja novim razvojem. Konfrontacije, odnosno pritisci najjačih i na razvijene zemlje, dugoročno gledano, ne obećavaju mnogo. Oni ne obećavaju mnogo u zemljama u razvoju, zašto bi onda obećavali u razvijenim. Narodi se nigdje ne mire sa potčinjenim položajem. Ogromna galama koja se digla u SAD protiv nezavisnijeg stava Francuske potvrđuje da se protivurječnosti povećavaju i da SAD ništa manje danas nego juče nastoje da učvrste svoju dominirajuću poziciju. Teško je vjerovati da će ogromni ekonomski, kulturni i drugi resursi Evrope moći biti tako lako gutani.

Za SAD ovakav razvoj „dobro dolazi“ zbog toga što enormno povećava njihovu konkurentsku sposobnost na svjetskom tržištu u odnosu na Zapadnu Evropu i Japan posebno jer je ekonomski razvoj Zapadne

Evrope i Japana već bio počeo da zabrinjava SAD pošto je svojom snagom, bar na nekim tačkama, ukazivao da bi mogao vremenom ugroziti dominaciju SAD. Dakle, uz ranije krizne elemente koje je unosila konvertibilnost i drugo, na listi problema između SAD i ostalih razvijenih kapitalističkih država najbližih saveznika pojavljuje se i ovaj. Suprotnosti se produbljuju. Hoće li SAD biti prisiljene da smanje svoje, inače veoma sebične, ambicije, pokazaće budući razvoj. No, u budućnosti ne ostaje prostora za „ustupke“ slične ovima sa povećanjem cijena nafte i nekih sirovina i hrane jer ove ustupke, ukoliko ih ima, ne plaćaju SAD, nego drugi. Već danas stanje u Zapadnoj Evropi i Japanu ne daje razloga za optimizam vladajućih klasa jer su ta područja, kao što rekosmo, u posebno teškom položaju kada je riječ o cijenama nafte i sirovina. Zapadnoevropske (i japanske) proizvodne snage su se razvijale u kolonijalno doba na sirovinama iz kolonija. To je praktično produženo i poslije političkog sloma kolonijalizma politikom jeftinih sirovina i jeftine nafte. Sada nastupa vrijeme kada će se ponešto morati vraćati. Lavovski dio novih razlika ipak će ići tamo gdje je najveća ekonomska koncentracija i ostala moć.

Zapadna Evropa nema efikasnijeg rješenja, pod uslovom da želi održati izvjestan međunarodni identitet i igrati ulogu koja bi odgovarala njezinim proizvodnim snagama, od prelaska na pozitivnu, savremenu, to jest ravnopravnu saradnju sa zemljama u razvoju i na širenje ekonomskih veza sa svima socijalističkim zemljama. Sve ovo je moguće postići pod uslovom da i dalje razvija saradnju sa SAD, ali na ravnopravnijim osnovama.

POLITIKA NESVRSTANOSTI

Politika nesvrstanosti, to jest ravnopravnosti i nezavisnosti, važan je faktor postojećeg odnosa snaga. Društveno-historijski uslovljena, nastala je u eri ubrzanije i geografski proširene transformacije svijeta u pravcu socijalizma, poslije pobjede nad fašizmom, poslije pobjede jugoslovenske socijalističke revolucije, poslije pobjede kineske socijalističke revolucije, poslije pobjede kolonijalnih naroda nad kolonijalizmom (Indija, Indonezija, arapske zemlje itd.), kubanske revolucije, u eri vijetnamskog rata i drugih lokalnih ratova i mnogih drugih savremenih promjena. Prema tome, borba za ravnopravnost i nezavisnost je sastavni dio transformacije svijeta na progresivnoj i socijalističkoj liniji. Nacionalno i revolucionarno buđenje masa, na jednoj strani, i formiranje novih odnosa među različitim društvenim sistemima i među najvećim silama, na drugoj strani, stvaralo je takve uslove da je broj zemalja i područja politike nesvrstavanja i nezavisnosti konstantno rastao. Ova politika je postala međunarodni faktor. Svojim postojanjem ona međunarodne odnose čini, bez svake sumnje, demokratskijim otežavajući hegemoniju i njezine aspiracije.

Potencijalno, za ovakvu politiku je svaki narod (i vlada ukoliko može, koliko je klasno spremna ili sposobna i koliko joj je to iz među-

narodnih razloga realno moguće), jer tko ne želi da bude slobodan? Jedno je, međutim, poprilično sigurno — kao što nije mogao nastati, recimo, sindikalni pokret bez industrijskog radnika proletera, tako ni uspješna politika ravnopravnosti i nezavisnosti manjih i srednjih zemalja ne bi bila moguća bez ovakvog stepena socijalističke i uopće progresivne transformacije svijeta. Upravo zbog toga ova politika je organski povezana i sa socijalizmom i sa progresom u širem smislu riječi i upravo zbog toga ona nije i ne može biti privremena ili nekakva prividna taktika ovoga ili onoga vještoga državnika ili diplomate. Ona neće moći biti skinuta sa dnevnog reda sve dok ne dođe do ravnopravnosti među narodima.

Specifičan položaj nesvrstanih zemalja na jedan nov i pozitivan način upotpunjuje sliku današnjeg svijeta, što će reći i svjetskog odnosa snaga čiji su one sastavni dio. U većini ovih zemalja društvene promjene su akutnije i više u prvom planu nego u drugim dijelovima svijeta. Ako su narodne mase igdje probuđene, onda su sigurno i u većini ovih zemalja. Zato su nacionalne i socijalne revolucije u njima najakutnije na dnevnom redu. Danas većina ovih zemalja traži i nalazi svoje potpuno nove i specifične puteve razvoja sa ciljem da se što brže emancipuju. Otuda njihova spremnost na saradnju sa svim zemljama bez obzira na društveni sistem. Spremnost na saradnju sa svima je velika prednost politike ovih zemalja. Danas njihove zahtjeve za mir, za pravednije međunarodne odnose, za više ravnopravnosti ni najjače sile i blokovi ne mogu zanemariti bez štete po sopstvene interese. Potreba za mijenjanjem negativne politike prema zemljama u razvoju proizlazi iz strukture današnjih globalnih odnosa u svijetu. To sve više postaje potreba i onim zemljama (bez obzira na njihovu ekonomsku i vojnu snagu i na društveni sistem) koje su do sada manje ili više potcjenjivale, grubo i neravnopravno se odnosile prema njima. Dobra saradnja sa nesvrstanim zemljama nikome ne može da donese nikakav rizik, a koristi mnogo. Kada razmišljaju o tome kako da prošire svoj uticaj, čak ni najmoćnije države danas ga neće proširiti negativnom politikom, a pozitivnom da, ali to je onda pozitivno kretanje, pa kada na toj osnovi izrasta i pozitivan uticaj, to je onda potpuno druga stvar. Ovaj proces, kao ni mnogi drugi u svijetu, neće ići ni brzo, ni pravolinijski ni „čisto". Razvijeni kapitalistički svijet će morati više i brže da mijenja odnose prema zemljama u razvoju nego pojedine socijalističke zemlje zbog kolonijalističkih ostataka i neokolonijalističke politike. Tipičan primjer je takozvana energetska kriza i odnosi između bliskoistočnih i mediteranskih proizvođača nafte i Zapadne Evrope. Ako ne želi biti na milosti i nemilosti nekoliko petrolejskih kompanija, Zapadna Evropa mora mijenjati svoju politiku prema tom području. Socijalističke zemlje u raznovrsnim mostovima saradnje sa nesvrstanim zemljama nalaziće svoj veći interes.

Nema potrebe isticati da su se stanje i odnosi unutar kapitalističkog svijeta, među nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju stalno odražavali i na odnose unutar socijalističkih zemalja. Stvarna međuzavisnost odnosa zemalja kapitalizma i socijalizma je porasla. Zbog toga će najnoviji razvoj sa cijenama nafte i sirovina također utjecati i na društveno-ekonomske odnose unutar socijalističkih zemalja, i to u smislu neravnomjernijeg razvoja. Usvajanjem cijena nafti prema ovima koje su se formirale na kapitalističkom tržištu (ovo je netaknuto pitanje teorije i prakse socijalizma) i ovdje će zemlje izvoznice nafte doći do prednosti. Pošto je Sovjetski Savez najveći proizvođač i izvoznik nafte i derivata, od promjene cijena će imati najviše koristi.

To su realnosti koje donosi novi razvoj. Kakve će sve posljedice ovo imati na dugoročan razvoj odnosa među socijalističkim zemljama, zavisiće u najvećoj mjeri od politike koju će međusobno voditi socijalističke zemlje, a u prvom redu Sovjetski Savez kao najmoćnija država, a zatim NR Kina. Odnosi među socijalističkim zemljama i do sada su bilježili velike rezultate u međusobnoj saradnji, ali bilo je i ima i dilema i spornih pitanja koja ovaj najnoviji razvoj može opet da stavi na dnevni red.

Očito je da razvoj u svijetu i u socijalističkim zemljama stavlja na dnevni red, odnosno aktualizira neka pitanja kao što su pitanja demokratizacije odnosa i unutar socijalističkih zemalja. Za socijalističke zemlje to znači aktualiziranje i rješavanje pitanja njihove marksističke revolucionarne ideologije i prakse. Brže rješavanje sopstvenih dilema i slabosti, brža unutarnja demokratizacija, brže i demokratskije rješavanje međusobnih odnosa, demokratskiji odnosi u međunarodnom radničkom pokretu — sve to bi bila, nesumnjivo, nova privlačna snaga na međunarodnoj sceni. Savremeni razvoj to nameće kao imperativnu potrebu. Kao što odnose među socijalističkim državama ne treba idealizirati, ne treba ni gubiti vjeru u mogućnost napretka u međusobnim odnosima. Važno je da sve socijalističke zemlje bilježe, neka više, neka manje, ali sve, značajan materijalni i kulturni napredak, što je preduslcv za njihovu socijalističku demokratizaciju i humanizaciju.

Svjedoci smo da se današnji svijet brzo mijenja. Promjene donose neka bar djelomična rješenja, ali i nove dileme i sukobe praćene starim poznatim otporima. Ipak, u svijetu je toliko toga nepovratno promijenjeno da dosadašnji klišei međunarodnih odnosa ne mogu biti dugoročnije efektivni. Za nove uslove potrebna su nova rješenja. Jedini realan put je miroljubivo demokratsko sporazumijevanje. Ujedinjene nacije su za to najpodesnije mjesto.

Blaženka Despot

KULTURNE PRETPOSTAVKE RAZUMIJEVANJA STRATEGIJE SOCIJALIZMA U „TREĆEM SVIJETU"*

Problemi strategije socijalizma u „trećem svijetu" metodologijski pretpostavljaju ono što je Marx tražio za razumijevanje njemačke situacije 19. stoljeća. „Međutim, čim se *moderna* politička socijalna zbilja podvrgne kritici, čim se, dakle, kritika uzdigne do istinskih ljudskih problema, nalazi se izvan njemačkog *statusa quo*, ili bi inače svoj predmet razmatrala *ispod* nivoa svog predmeta."[1] Dakle, riječ je o podvrgavanju kritici moderne političke zbilje jer bi fenomenologija „trećeg svijeta" bila *ispod* nivoa tog predmeta.

Opisivanje, generaliziranje situacije u „trećem svijetu", ukoliko bi se zbilo iz njega samoga, ne može dospjeti ni do kakvih zakonitosti mnoštva heteronomnih empirijskih činjenica kojima je teško naći zajednički nazivnik. Razumijevanje ovih pojava, posebno u oblikovanju strategije socijalizma u ovim zemljama, traži stalno izučavanje svakog posebnog fenomena. Bez toga nema konkretne političke akcije, to su onda deklaracije i deklamacije apstraktnog humanizma i socijalizma čija je svaka paušalna ocjena direktno štetna. Inzistiranje na izučavanju ekonomskih, političkih, geografskih, vjerskih, nacionalnih, „kulturnih" osobenosti jest *conditio sine qua non* za razumijevanje i samoosvještavanje bića pojedinih naroda „trećega svijeta", pa time i političke, socijalističke akcije. Uz heterogenost, mnoštvo materijala, što se često indivi-

---

* Napomena redakcije:

Časopis „Socijalizam" je u broju 5 iz ove godine objavio napis dr Ljubomira Paligorića *Strateška pitanja socijalizma u „trećem svetu"*, a u ovom broju objavljuje članke dr Blaženke Despot *Kulturne pretpostavke razumijevanja strategije socijalizma u „trećem svijetu"* i dr Zorana Trputeca *Razvoj proizvodnih snaga na svjetskom nivou i klasna struktura u zemljama u razvoju*. Sva tri pomenuta autora učestvovala su na naučnom skupu „Strategije socijalizma u savremenom svetu", koji je bio maja ove godine u Dubrovniku, a organizovao ga je Centar za društvena istraživanja Predsedništva SKJ. Međutim, polazeći od osnovnih naučnih pogleda i stavova ovo troje autora, njihovi tekstovi objavljeni u „Socijalizmu" dosta se razlikuju od njihovih priloga ili teza za pomenuti naučni skup, jer su posebno pisani za naš časopis.

[1] *Zur Kritik der hegelsche Rechtphilosophie*, u: Marx — Engels, *Werke*, Band I, Dietz Verlag, Berlin, 1957, str. 378.

dualnošću opire generaliziranju i utvrđivanju zakonitosti, osnovna zapreka leži u evropskoj „interpretaciji" tih prilika.

Analogija sa Marxovom postavkom da proletarijat nema što izgubiti do svoje lance i time treba svoju emancipaciju izvršiti kao *ljudsku*, iako je istinita, za „treći svijet" je potpuno nedostatna. Svi fenomeni, zakonitosti i činjenice ekonomske eksploatacije „trećega svijeta", sav imperijalizam i kolonijalizam ne mogu objasniti dvije elementarne činjenice: po čemu je „treći svijet" *objekt* tog imperijalizma i po čemu on ipak, osim pauperizacije, nije proletarijat u Marxovom smislu, kao samosvijest svojega klasnog položaja i time negacija negacije kapitalističkog poretka.

Ekonomistička pretpostavka da je nepostojanje visoko razvijenih proizvodnih snaga uzrok nepostojanja proletarijata, pa i klasne samosvijesti, ne umanjuje značaj pitanja *po čemu* u tim zemljama ne postoji visok stupanj razvoja proizvodnih snaga. Po čemu su one bile samo „objekt" povijesti, kolonijalizacije i imperijalizma? Da je netko pokoren i da je objekt, mora imati u sebi pretpostavke i mogućnosti „pokorenoga" i „objekta". Kapitalističko-ekonomsko-politički imperijalizam kao oblikovni duh takvog odnosa morao je imati u sebi nešto kao „povijesni duh", kojemu je kao djelatno ozbiljenje potrebna „materija", povijest prirode. Samodjelatnost se može ozbiljiti samo postavljanjem na nečem drugom i vraćanjem u sebe. S tog je aspekta evropskom duhu potreban „treći svijet" da bi spoznao sebe, da bi sebi uzeo „treći svijet" kao predmet, objekt, materiju, da bi bio u svojoj dijalektici ono što oduvijek jest, povijesni duh ili duh povijesti, koji se stupnjuje povijesno i posredovano, kako je to razumio Hegel, ili u sekulariziranoj verziji Marxa — kapital, koji cijeli svijet, cijelu prirodu promatra kao predmet, da bi izvukao profit. Da li je „treći svijet" objekt, topos ospoljavanja apsolutnoga duha ili samopogon kapitala u svojim ambicijama da sve učini predmetom rada, u postavljanju našeg prethodnog pitanja je beznačajno. Pitanje još uvijek ostaje: po čemu je „treći svijet" ta *„causa materalis"* evropskom *„causa formalis"?*

Osim sasvim čulnog, djelatnog, pragmatičkog, nemisaonog eksploatiranja „trećeg svijeta", evropska, euroamerička ili kapitalistička ideologija evidentna je i u omalovažavanju tih naroda, od ignoriranja njihove povijesti i kulture (vidljivog u programima obrazovanja) do direktnog rasizma u shvaćanju „obojenih" kao niže vrijednih. Pseudoznanstvenom, pseudopolitičkom, a posebno pseudoljudskom identifikacijom sa rasom kao objašnjenjem sadašnjeg stanja razvijenih i nerazvijenih nismo izbjegli opasnosti obrata, koji je samo druga strana iste medalje, kako su ga formulirali Charmicael i Fanon, što su školovani u Evropi. „Boja i kultura bili su i jesu ključni faktori u našem ugnjetavanju."[2] Ovo nas obvezuje da promislimo evropsku „superiornost", evropski imperijalizam, evropski rasizam, kojemu je gornja artikulacija odgovor.

Visok stupanj proizvodnih snaga, ekonomska nadmoć i znanstveno-tehnička revolucija euroameričke civilizacije opće je priznata pretpostavka ove civilizacije, koja se onda ne rijetko identificira sa *civilizaci-*

[2] Charmicael, *Crna vlast, Dijalektika oslobođenja*, Zagreb, 1969, str. 83.

jom uopće. Ako govorimo o proizvodnim snagama, govorimo o sredstvima za proizvodnju plus ljudskim znanjima. Pošto sredstva za proizvodnju i nisu ništa drugo nego sam rad, očito je da se problem svodi na pitanje rada u evropskim i izvanevropskim kulturama. Konačno, evropski humanizam i revolucionarni socijalizam i ne mogu se drugačije interpretirati do kao jednakost ljudi pred radom i po radu.

Razumijevanje jedne kulture kao odnošenje bića, bića čovjeka i bitka, dakle kao odnos, pretpostavlja shvaćanje onoga što se odnosi. Kultura je time „interpretacija" bitka, odnos spram svega što jest. Ne ulazeći sada u materijalni i duhovni kontinuitet i diskontinuitet evropske kulture, ona je zahtjev za revolucijom uspostavila kao razumijevanje toga odnosa kao radnoga odnosa, praktičnoga odnosa, u kojem je čovjek čovjeku najviše biće, jer je svaka transcendencija nemoguća s obzirom na to da se relati, odnosno čovjek, koji se jedino odnosi, odnose kao *radni,* praktički.

Kultura i nije drugo do „interpretacija" bitka, odnos spram svega što jest, a revolucija promjena u toj interpretaciji. Dijalektiku možemo smatrati najvišom evropskom interpretacijom bitka neovisno o tome da li je hegelijanske ili marksističke provenijencije. Marxov duh razmišljanja i kritika ide protiv Apsoluta, protiv onoga koji predmet ispušta *a priori* iz sebe i vidi ga ukinutoga u posredovanju — *radu, znanju.* Apstraktnom misliocu i znanju Marx će suprotstaviti konkretni, čulni, osjetilni predmet, kao što će i transcendentalnom shvaćanju čovjeka suprotstaviti konkretnoga, povijesnoga, predmetnoga, osjetilnoga čovjeka i rad i uspostaviti pojam rada koji radnim odnošenjem čovjeka, bića i bitka historijsku mogućnost čovjekovih stvaralačkih snaga artikulira kao revoluciju. Apstraktnost čovjeka kao čovjeka u radnom odnosu u kojem se ljudi razlikuju kao oni koji rade i oni koji ne rade — uspostavlja se kao zahtjev za praktičnim humanizmom, da se rad ukine. Jer „*moderna* država, vladavina buržoazije počiva na *slobodi* rada. Rad *jest* slobodan u svim civiliziranim zemljama; nije riječ o tome da se rad oslobodi, nego da se on ukine"[3].

Sama dijalektika kao ukidanje suprotnosti djelatno je afirmirana kao borba i jedinstvo suprotnosti. Ona je sinteza i duhovni kraj evropske kulture jer pomiruje protivurječnosti, koje su za Evropu uvijek bile konstitutivne: subjekt i objekt, čovjek i društvo, priroda i duh, sloboda i nužda, intelektualni i fizički rad, Sein i Sollen, klase i klasne borbe itd. Evropska je kultura uvijek doživljavala kao suprotnost — suprotnost, protivurječnost i tek joj je kasni, zreli duh u Hegela i Marxa mogao dati dijalektičko pomirenje i sintezu. Bez obzira na različitost osnovnih pretpostavki, rodoslovlje Marxa iz Hegela, a time i iz cijele zapadnoevropske metafizike je evidentno. Sekularizacija pojma rada može se pratiti u *Kritici Hegelove filozofije prava,* gdje je jasna inspiracija, kako francuskim prirodnoznanstvenim materijalizmom tako i prosvjetiteljskim tekovinama građanske revolucije. Ovo se posebno odnosi na kritiku religije, koja kulminira u postavci: „. . . . a kritika religije

[3] Marx — Engels, *Die deutsche Ideologie,* u: Marx — Engels, *Werke,* Band III, Dietz Verlag, Berlin, str. 186.

je pretpostavka svake kritike", kao i da je „čovjek čovjeku najviše biće", „religija je opijum za narod" ili „... kada budu ispunjeni svi unutrašnji uvjeti, *njemačko uskrsnuće* bit će objavljeno snažnom pjesmom *galskog* pijetla"[4] *(kurziv* — B. D.).

Historijski materijalizam kao marksistička filozofija povijesti, ili socijalna filozofija, dobiven je kako dedukcijom iz kritike Hegela tako i fenomenologijom buržoaskog društva i kritikom nacionalne ekonomije. Sveden na političku parolu i akciju, mogao bi pojednostavnjeno glasiti: 1. klase i klasne borbe su pokretači historije, 2. materijalna proizvodnja određuje duhovnu nadgradnju, 3. radnička klasa će revolucijom uspostaviti besklasno društvo.

Za razliku od ovog neprijateljskog stava rada i slobode, vlasnika i nevlasnika, čovjeka i prirode, kojima je potrebno povijesno vrijeme ili vrijeme povijesti kao samopogon, samorefleksija, odnosno apsolutna refleksija, jedna druga kultura, — Indija je sasvim drugačije artikulirala taj problem. „Indija je spoznala veliku istinu da smo mi u harmoniji s prirodom, da ljudi mogu misliti, jer je njihovo mišljenje u harmoniji sa stvarima, da oni mogu snage prirode upotrijebiti za svoje svrhe, pošto su njihove svrhe u harmoniji sa Sve-Moći i da se njihove trajne svrhe ne mogu neprijateljski sukobiti sa svrhama prirode."[5]

Bez posebnih analiza svih Marxovih tekstova, manje-više poznatih, na nama je da ovdje utvrdimo povijesnu uvjetovanost datog stupnja proizvodnih snaga i odnosa, kao i „kulturni" momenat Evrope da je sve doživljavala kao suprotnost: čovjeka i čovjeka, znanost i religiju. U kontekstu rada, kako kaže Marx, „kada komunizam želi da ukine kako „brigu" građanina tako i bijedu proletera, onda se to, naravno, razumije samo po sebi da on to ne može učiniti a da ne ukine uzrok obiju — „rad" "[6].

Proleterski internacionalizam osim samorazumljive solidarnosti pretpostavlja samosvijest klase o sebi i za sebe, za razliku od naprosto ekonomskog postojanja radničke klase. Uz to, u *Prilogu kritici Hegelove filozofije prava* Marx kaže: „Kada proletarijat objavljuje raspadanje dosadašnjeg svjetskog poretka, onda on izražava tajnu svog vlastitog postojanja, jer on je faktičko raspadanje ovog svjetskog poretka. Kada proletarijat zahtijeva negaciju privatnog vlasništva, tada on samo uzdiže kao princip društva ono što je društvo uzdiglo kao njegov princip, što je u njemu utjelovljeno kao negativni rezultat društva bez njegova sudjelovanja... Kao što filozofija u proletarijatu nalazi svoje materijalno oružje, tako proletarijat nalazi u filozofiji svoje duhovno oružje, i čim iskra misli bude temeljito udarila u ovo naivno narodno tlo, izvršit će se emancipacija Nijemaca u ljude."[7]

Proletarijat i filozofija bivaju tako samorefleksija čovjeka u njegovom radnom posredovanju s bićima, čije oduzimanje transcendencije

---

[4] Zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie, Band I, str. [illegible]

[5] R. Tagore, „Sadhana" der Weg zur Vollendung, München [illegible], str. 11.

[6] Marx — Engels, Die deutsche Ideologie, Band III, str. [illegible]

[7] Citirano prema prijevodu G. Petrovića Filozofija i revolucija, [illegible] str. 39.

vrhuni u postulatu da je čovjek čovjeku najviše biće. Utemeljenje humanizma nalazi se, dakle, u uspostavljanju čovjeka kao najvišeg bića čovjeku, čija je pretpostavka oslobađanje *od* rada. Oslobađanje od bogova, države, staleža, klasa, oslobađanje od svega izvan i iznad čovjeka također je evropski kontinuitet, čijoj se kulturi javlja bitak kao Sloboda u povijesnom aktu oslobađanja.

Klasne borbe, oslobađanje od rada, proleterski internacionalizam i stvaranje besklasnog društva — zavještanje je marksističkog socijalizma kao humanizma koji se ne miri s onostranošću, već hoće istinu ovoga svijeta, stanje u kojemu je čovjek čovjeku najviše biće. Relevantno za našu temu jest zašto Manifest komunističke partije, zašto ovaj, između ostalog, san o sreći nije prihvatljiv, ili barem ne bez ostatka, za vanevropske zemlje. Veoma je banalan odgovor da u njemu nema proletarijata u evropskom smislu, da nema klasičnih kapitalističkih odnosa itd., itd. Ali pitanje je upravo: *zašto ih nema?*

Imperijalizam, kolonijalizam i neokolonijalizam Evrope su pregnantni. Ne umanjuju potrebu daljnjeg istraživanja tih oblika, koji su sve znanstveniji i „humaniji", kao ni potrebu svih formi borbi protiv njih. Pitanje ipak još uvijek stoji: po čemu je taj imperijalizam i kolonijalizam *moguć* upravo u tim zemljama, a ne u evropskim. Ukoliko se ne zadovoljimo najjeftinijim otklanjanjem osjećaja krivnje da su ti narodi i rase manje vrijedni, a da je bijelcima ili Evropljanima pala u dio *civilizacija i kultura uopće,* ne možemo objasniti dato stanje njihove „zaostalosti", „neproduktivnosti" i „nepovijesnosti" na osnovu postojećih proizvodnih snaga, već se, naprotiv, moramo zapitati za pretpostavke takvog stanja. Materijalno, socijalno i duhovno stanje ne može imati uzrok u samome sebi, naprosto biti posljedica, već ga mora imati izvan samoga sebe, čiji je ono rezultat. U najboljem bi slučaju analiza porobljavanja i eksploatacije mogla pokazati posljedice eksploatacije, ali nikako njene uzroke. Nešto mora biti „objekt" da bi bilo objektivno. Materijalno se pitanje obrće u duhovno: koje su duhovne pretpostavke omogućile da su gotovo svi vanevropski kontinenti postali kolonije? Mnogo se govorilo o logici kapitalizma i o nužnosti njegovog tržišno-novčanog imperijalizma. Logika profita je jasna i borba protiv nje ostaje jedno od utemeljenja socijalističke borbe protiv kapitalizma i kolonijalizma, kao i neokapitalizma i neokolonijalizma. Pitanje, međutim, postoji i kao — duhovni imperijalizam. Evropski imperijalizam nije ni u kojem slučaju samo materijalne, materijalističke, kapitalističke prirode. Hegel je samosvijest, njeno predmetno ospoljenje i vraćanje u sebe u apstraktnoj znanosti, koja ukida drugo, bitak prirode u povijesti — a koji je u biti apriorno ukinut — odrekao azijskim kulturama jer su one apstraktne u svojem mišljenju, nemaju suprotnosti i protivurječnosti, negacije negacije, pa time niti povijesnosti niti povijesnotvornosti. Hegelov je Apsolut sasvim europocentričan, povijest koja je tu — bitak bitka zbiva se samo na misaonom horizontu Evrope u pretvaranju filozofije od ljubavi spram mudrosti u apsolutnu znanost, gdje je sve unaprijed znanost znanoga. Marx, koji je sekularizirao Apsolut od samospoznaje Ideje što sebe zna, na proizvodne snage, ta-

kođer je vanevropskim narodima odrekao povijesnost zbog nepostojanja privatnog vlasništva kod njih. Shvaćanje povijesti kao teleološkog, supstancijalnog racionaliteta, kao osebičnost i zasebičnost Ideje, koja se poviješću posreduje rezervirano je tako za Evropu, a ostalim se narodima povijest zbiva kao povijest prirode. I Hegelu i Marxu se vanevropski svijet ukazao kao duhovna kolonija, jednom zbog nemogućnost protivurječnosti u mišljenju ovih kultura, a drugom zbog nepostojanja empirijskog subjekta revolucije — proletarijata, koje je uzrokovano nepostojanjem privatnog vlasništva. Evropski duh, apsolutni duh u filozofiji kao znanosti, ili komunistički „Apsolut“: „... pomirenje esencije i egzistencije, individue i roda... izabrao je za pozornicu Evropu, a drugi bi narodi imali biti uvučeni u taj apsolutni proces na način kao što je buržoazija u Evropi srušila sve nacionalne, vjerske, obiteljske odnose“[8]. Hegelova apsolutna znanost i Marxova totalna praksa smatrale su sve vanevropske probleme i kulture epifenomenima. „Samo proletarijat može izvršiti emancipaciju radnika u ljude.“

Respektiranje Hegela i Marxa, u čijoj sjeni samorazumijevanja vlastite egzistencije stojimo, ne dozvoljava ipak da ne promislimo taj europocentrizam i duhovni evropski materijalizam, koji je prisutan još uvijek u odmjeravanju zbivanja u „trećem svijetu“, mjerenih, naravno, sa evropskog stanovišta, sa stanovišta socijalizma marksističke provenijencije za koju smo pokušali izvesti da je evropskog porijekla.

Euroamerički ekonomski i politički imperijalizam evidentan je u ekonomskoj, vojnoj, strateškoj, političkoj eksploataciji, artikuliran kao kapitalizam, a duhovni imperijalizam u ocjeni socijalističkih kretanja u tim zemljama otčitanih iz marksističko-evropskog socijalizma. Napokon, fenomenologija nesporazuma ne rješava pitanje po čemu su ti nesporazumi mogući. Benevolentnost nedogmatskih autora da u *jedan od momenata* različitih strategija socijalizma u „trećem svijetu“ ubroji i njihov *kulturni* nivo, ne pomaže nimalo razumijevanju stvari. Jer oni već *a priori* razumiju kulturu kao „sektor“, kao nadgradnju, kao rezultat ekonomskih odnosa. Svjesni ovog materijalističkog nasljeđa i duhovnog euroameričkog imperijalizma, preostaje nam da ponovno artikuliramo pitanje: *koje su to duhovne pretpostavke omogućile nasilje nad sobom, odnosno koje duhovne pretpostavke onemogućavaju još uvijek „treći svijet“ da bude subjekt suvremenih zbivanja?*

„Idoli trga“ počinju od pojma „kultura“. Iz vulgarnoekonomističke pretpostavke razumijevanja svega što jest — i kultura je „nadgradnja“, „sektor“, „roba“. Naprotiv, iz bitnog radnog razumijevanja svega što jest, iz razumijevanja svjetovnosti svijeta kao odnosa bitka, bića, i čovjeka kao bića, koje se jedino odnosi, moguće su različite interpretacije bitka. Ovaj je odnos nadređen relatima, pitanje ontologije je uvijek već jedna društvena interpretacija ontologije. Različitost interpretacija bitka je različitost kultura, društvena pretpostavka razumijevanja svega što jest. Apsolutna znanost i znanstveni socijalizam rezultat su duhovnog razumijevanja relata bića, bitka i čovjeka kao — radni odnos. Ali, bez

[8] Marx, *Privateigentum und Kommunismus*, Gotta, str. 593—594.

obzira na interpretacije bitka, postoje vječne teme koje se, kao „metafizičke", postavljaju pred čovječanstvo. Rađanje, smrt, ljubav, rad — pitanja su koja nadilaze interpretacije. Samo u tom kontekstu možemo razumjeti zašto je „velika" umjetnost „vječna", zašto prisutna usprkos prošlosti i propalosti historijskih uvjeta koji su je uvjetovali. Pitanja su uvijek ista, fundamentalne interpretacije bitka su različite. Ovim ni jedna filozofija nije apsolutna i, adekvatno tome, ni jedan socijalizam nije „znanstveni", već je interpretacija bitka iz vlastitih kulturnih pretpostavki.

Kada se govori o radu kao potvrđivanju ljudske suštine u evropskoj interpretaciji svega što jest, prema tome o radu koji treba postaviti čovjeka kao samoobjavljivajuću bit, govori se ujedno o oslobađanju „od" rada, otuđenog rada, ospoljenoga rada, neslobodnoga. Scijentifistička verzija toga kao moguća „podinterpretacija" bitka — rada, smjera onda udaljavanju od rada, njegovoj tehnifikaciji, kako je već točno Hegel odredio u *Osnovnim crtama filozofije prava:* „Ono opće i objektivno u radu leži, međutim, u *apstrakciji*, koja uzrokuje specifikaciju sredstava potreba, a time ujedno specificira proizvodnju i stvara *podjelu radova.* Rad pojedinčev postaje podjelom *jednostavniji*, a time postaje veća vještina u njegovom apstraktnom radu, kao i količina njegovih proizvoda. Ova apstrakcija vještine i sredstava upotpunjuje ujedno *ovisnost i uzajamnu povezanost* ljudi za zadovoljenje ostalih potreba do potpune nužnosti. Apstrakcija proizvođenja čini rad, nadalje, sve više *mehaničkim*, a time, na koncu, podobnim da čovjek može od njega odstupiti a da na njegovo mjesto može nastupiti mašina."[9] Rad i ukidanje rada smatraju se materijalno-duhovnim ili duhovno-materijalnim pretpostavkama odstupanja „od" rada kao puta ka Slobodi.

Nescijentifistička verzija vidi oslobađanje u kreativnosti i stvaralaštvu, ali rad kao rad, „podjela rada kao zajedništvo unutar otuđenja" smatra se prokletstvom istočnog grijeha sekulariziranog u fizički rad. Komunizam kao „ukidanje rada", kao pretpostavka carstva Slobode, tehnokratski scijentifizam kao postindustrijsko društvo — samo su različiti modusi evropskog oslobađanja „od rada". Rad Slobode i sloboda rada zbivaju se s onu stranu carstva nužnosti, a pretpostavka je slobode rast proizvodnih snaga, kao i revolucionarna socijalistička primjena društvenih odnosa u „asocijaciji neposrednih proizvođača". Rad s onu stranu instrumentalnosti i otuđenosti je oslobođeni rad, sloboda „od" rada ili rad Slobode kao rad oslobođen nužnosti i kreiran kao „prva životna potreba", to jest po zakonima ljepote. Povijest u samopogonu suprotnosti i protivurječnosti teatar je *mundi* apsolutnog duha ili samoosvještavanje rada, što je on o sebi i za sebe, odnosno *dokolica.*

Da je „korijen čovjeku sam čovjek", to jest da je „čovjek čovjeku najviše biće", pretpostavlja i utemeljuje humanizam čovjeka kao onoga koji apsolutno uspostavlja sve što jest i svim raspolaže — *radom*, prvenstveno znanošću kao radom. Samouspostavljanje sebe kao čovjeka, kao

[9] G. V. F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, str. 172—173.

i svega što jest, gdje se prijašnji odnos spram bića i bitka uspostavlja kao samoodnos, budući da su sva bića projekti ljudskog uma — rada, znanosti, i po njemu postavljeni — podređena su subjektivitetu subjekta. Čovjek koji je *čovjeku najviše biće* ima za pretpostavku samoobjektivaciju subjekta, ne više kao odlikovano biće odnosa u svjetovnosti svijeta, već naprosto kao odnos, jer se još odnosi jedino spram sebe samoga. Humanizam u smislu ukidanja transcendencije i ozbiljenja radne biti čovjeka je *nihilizam*. Oslobađanje „od“ rada kao izlaz iz odnosa, „kulturnog“ odnosa, kraj je radne povijesti ili povijesti rada, ontologiziran pojam *čovjeka kao boga*.

Kako se prema tome odnosu, kao odnosu spram sebe samoga, može odnositi jedna drugačija interpretacija svega što jest, drugačija *„kultura“?*

Jedno od najljepših mjesta *Upanišada,* indijske filozofije, glasi: „Tako mi nalazimo slobodu našeg sopstva u savršenoj ljubavi. Samo ono što je iz ljubavi učinjeno, učinjeno je slobodno, ma koliko ono može proizvoditi boli. Iz toga slijedi — činiti iz ljubavi, u slobodi činiti. To je smisao učenja Bhagavad-Gita o samosvrsnom djelovanju. Gita kaže da mi moramo djelovati jer objavljujemo svoje biće samo u djelovanju. Ali ova objava nije savršena sve dok naše djelovanje nije slobodno. Da, naše je biće pomračeno radom, koji činimo pod prinudom oskudice ili straha. Kao što majka otkriva svoje vlastito biće u službi djetetu, tako za nas znači istinska sloboda, ne od rada, već sloboda u radu, koji mi tek u službi ljubavi nalazimo.“[10]

Ovdje se samoozbiljenje Slobode ne ostvaruje kao povijesni proces, kao oslobađanje „od“ rada, iako je čovjek shvaćen kao djelatno biće. Sloboda je prisutna u djelovanju kao takvom. Suprotnost otuđenoga i stvaralačkoga rada, rada i prakse, intelektualnog i fizičkog rada, suprotnosti koje marksistički znanstveni socijalizam smatra ukinutim prelazom carstva nužde u carstvo slobode i time odgovajućom revolucijom, ovdje su *a priori* ukinute — razotuđenje rada postignuto je prije otuđenja. I dok Evropa misli o načinu ukidanja nužnoga rada kao prinudnog i otuđenog, bilo odstupanjem rada u strojnu tehniku ili raznim teorijama „igre“, „slobodnim radom“, „hobbyjem“, za ovu je mudrost dharma (najdublji smisao, bit) rada u radosti kao takvoj, i čovjek je radosno biće jer je djelatno biće. Ovo je utemeljeno u Brahmi. „Kako nazivaju *Upanišade* Prvo od onoga što je Brahma shvatio? One označuju to kao ono čije je veselje u Brahmi, čija je igra u Brahmi, koje je uvijek Djelovanje. Veselje bez igre veselja nije veselje, igra bez djelatnosti nije igra. Djelatnost je igra veselja. Kako može ono čije je veselje Brahma živjeti u neradinosti?“[11]

Čovjek kao praktično biće, znanstveno socijalistički reflektiran kao proletarijat, koji u aktu proizvodnje otuđuje sebi svoju ljudsku bit,

---

[10] R. Tagore, cit. izd., str. 108—109.

[11] Ibid., str. 174.

drugog čovjeka i društvo, ovdje je u veselju potvrđen u djelatnosti kao svojem suštinskom biću, jer je u radu, u *svakom radu* svoje suštastvo, naime ispunjenje svoje dharme — slobode i ljubavi u Brahmi.

Odricanjem povijesti azijskim kulturama, koje smo nazvali duhovnim imperijalizmom Evrope, ovdje se, naprotiv, ukazuje da se povijest zbiva u ovim kulturama, ali nekako drugačije.

Odnos spram znanosti kao paradigmatičkom obliku rada, koji je za Evropu, pored ostalog, značio raskid sa religijom, samopostavljanje čovjeka na samoga sebe, najefikasnije sredstvo za dobivanje profita, pokoravanje prirode — dobiva ovdje sasvim drugačije značenje. Svuda je naglašeno jedinstvo Jednoga i Svega, jedno u svemu i sve u jednom. Sama znanost, posebno prirodna znanost, ne ugrožava transcendenciju, ne utemeljuje nihilizam, već ga iskorjenjuje. „Prirodoznanstvenik zna u odnosu da svijet nije samo onakav kakav se pričinja našim osjetilima, on zna da su zemlja i voda uistinu samo igra snaga koje nam se kao zemlja i voda predstavljaju — koje mi možemo samo djelomično razumjeti. Tako zna i čovjek koji drži otvorene oči svojega duha da mi konačnu istinu o zemlji i vodi samo tako daleko pojmimo koliko vječnu Volju pojmimo, koju mi opažamo u obliku zemlje i vode. *To nije puko znanje kao prirodna znanost (kurziv* — B. D.), već opažanje duše kroz dušu. Ono nas ne vodi moći, već nam daje veselje kako ono proizlazi iz jedinstva srodnih bića. Čovjek, kojega poznanstvo sa svijetom ne vodi dublje nego ga može voditi prirodna znanost, neće nikada razumjeti što nalazi čovjek sa pogledom duše u onoj prirodnoj pojavi... Naprotiv, ako on odsjeva vječni duh u svim stvarima, onda je oslobođen, tada otkriva smisao svijeta u čijoj je unutrašnjosti rođen. Tada on spoznaje svoje istinsko biće i ispunja se punom harmonijom sa Svim (mit dem All).“[12]

Arapska znanost zbog svog odnosa spram islama (a ne treba zaboraviti da je islam kao kultura, kao „interpretacija bitka“, nomadska plemena ujedinio u jednu integralnu vjersku, nacionalnu, duhovnu i političku zajednicu) također će se jako razlikovati od evropske, barem u njezinoj novovjekovnoj, utilitarističkoj varijanti. „Pitanje „znakova“ prirode vodi do druge osnovne pojave muslimanskog prirodopisa. Većina muslimanskih učenjaka prihvatila se proučavanja prirode da bi zamijetila „znakove“ Stvoritelja, da bi direktno bila svjedok „tragova“ Boga u njenom stvaranju... No, sa islamskog stanovišta, ni jedna se znanost ne može smatrati valjanom ako do kraja ne razmotri stvari koje se odnose na njeno božansko porijeklo, koje ne uzima u obzir transcendentalni uzrok svim konačnim bićima. Čuda i divote prirode, kao i moralne i duhovne pouke od biljaka i životinja, koje pominju muslimanski prirodoslovci, sa muslimanskog su stanovišta najblagotvorniji i osnovni elementi prirodopisa, jer vode čitaoca do spoznaje božanskog agensa koji je prisutan u prirodi.“[13]

---

[12] Ibid., str. 12.

[13] Shariff, M. M., *History of Muslim Philosophy*, Wiesbaden, 1966.

Sa gornjim izvođenjem htjeli smo pokazati koje su kulturne pretpostavke omogućile da „treći svijet“ bude „objekt“ kolonijalizma. Htjeli smo pokazati da puki ekonomski i politički fenomeni ne objašnjavaju po čemu je „treći svijet“ bio objekt povijesnih zbivanja. Osim kapitalističko-imperijalističkog terora nad ovim zemljama, htjeli smo naglasiti duhovne pretpostavke različitosti njihovih kultura. Često se, na primjer, previđa „ideološki“ momenat u evropskoj akumulaciji kapitala, kako ga je objasnio Max Weber u djelu *Protestantizam i duh kapitalizma*. Očito je da ovakav „protestantizam“ u vanevropskim kulturama ne postoji. Suvremeni opijum za narod razvijenih zemalja — konzumcijski teror i obaveza masa na trošenje — također neće naći odjeka u ovom svjetonazoru. Ignoriranje njihovih autohtonih kultura kao „zaostalih“ kapitalistički je imperijalizam samorazumijevanja pretpostavki da se znanje poistovjećuje sa korisnošću i profitom. Duhovni smisao socijalističkih strategija u ovim zemljama otčitava se kao ocjena socijalističkih zbivanja u tim zemljama prema vlastitom evropskom uzoru.

Ono što danas prijeti katastrofama u svjetskim, pa i planetarnim razmjerama, prvenstveno je rezultat sprege znanosti, tehnike i profita. Jedan od bitnih zadataka socijalizma mogao bi se sumirati u zahtjevu za raskidanjem znanosti i profita, za podruštvljenjem znanosti. Nastavljanje sa zahtjevom za većom produktivnošću rada kao prvim, a često i jedinim socijalističkim imperativom, natjecanje u bogatstvu kao robno-novčanom proizvođenju onemogućava, ili barem odgađa, stvaranje jednog novog tipa kulture — *socijalističke kulture*, koja bi bila drugačija interpretacija bitka. Determiniranost blokovskom politikom i svjetskom situacijom ipak ne opravdava ostvarivanje već sada jednog drugačijeg senzibiliteta s onu stranu profita i građanskog društva. Ni jedan „objektivni“ uvjet neće sam učiniti da se čovjek potvrdi na razini historijskih mogućnosti. Jer ne radi se, naravno, o apsolutno slobodnom i stvaralačkom čovjeku, već o tome što on može biti već danas. Tako je jedan od bitnih uvjeta za stvaranje drugačijeg čovjeka, kojemu će tek onda „mehanizam“ samoupravljanja omogućiti vladavinu nad stvarima i vlastitim uvjetima proizvođenja — *obrazovanje*.

Manjkavost obrazovanja nije evidentna samo pragmatičnošću programa školovanja, nego i odsutnošću klasnog karaktera, da bi čovjek uistinu djelovao na razini historijskih mogućnosti. Ovdje, između ostaloga, mislim i na potpuno nepostojanje čak pukog informiranja o vanevropskim kulturama. Dokle god budemo znanje dijelili na evropsku kulturu i na njoj zasnovani znanstveni socijalizam, i na „egzotične“ zemlje, manjkat će pretpostavka da se proleteri revolucioniraju u ljude, kao i pretpostavka komunističke zajednice kao općeljudske. Raskid Evrope sa svrsishodnim radom, profitom i utilitarnošću može u velikoj mjeri biti posredovan razumijevanjem drugih kultura. Ne tako da ih klasificiramo, obradimo i etiketiramo kao što to Evropa u želji za pokoravanjem prirode radi u zoološkom i botaničkom vrtu. Ova ambicija smjera k tome da sve sredi, objasni, proračuna i stavi pod umjetne,

odnosno nihilističke uvjete, da stvori eksponat. „Treći svijet" nije eksponat. Tehnika i znanost kao rezultat ljudskoga duha mogu pomoći elementarnoj bijedi ovih naroda, kao što i njihovo razumijevanje može pomoći shvaćanju da su ljudski problemi uvijek *isti*. Vanevropske zemlje moraju očuvati svoj kulturni integritet da ne bi bile apsorbirane od materijalnog i duhovnog imperijalizma jedne agresivne i militantne kulture kao što je to evropska, ali se ne smiju ni zatvoriti u sebe, već se sve više otvarati svijetu. To su najbolje znali njihovi najviši umovi koji su razvijali samosvijest njihovog nacionalnog i kulturnog bića: Tagore, Gandhi itd.

Iz svega izvedenoga izlazi da, uz respektiranje svih ekonomskih i političkih faktora, treba računati na duhovno-kulturne pretpostavke ovih zemalja, ne samo kao objašnjenje po čemu su one došle u položaj nerazvijenih, već što će i dalje onemogućavati ukidanje njihovog obespravljenja spram jedne druge kulture.

Marksistički kategorijalni aparat u borbi za socijalizam nedostatan je za strategiju socijalizma u tim zemljama, ali to ne znači da njegove opšte postavke ne važe i za taj svijet. O političkoj akciji moglo bi se samo reći da treba podržavati sve snage koje su protiv neokolonijalizma i manipuliranja „zaostalošću". Pored njegovog materijalnog i političkog razvitka, dovođenje „trećeg svijeta" na povijesnu pozornicu znači i izmjenu artikulacije proleterskog internacionalizma u *kulturni internacionalizam — internacionalizam kultura*, koji kao humanizam ne može značiti drugo nego cijeli svijet kao jedinstvenu zajednicu, jedinstvenu u svojoj *ljudskosti*, u refleksiji da je ona ista i u respektiranju pojedinačnih razumijevanja. Evropski proletarijat može i mora tu odigrati značajnu ulogu, jer on, *per definitionem*, nema posebnih interesa, već da stvori *ljudsku zajednicu i zajednicu ljudi*. Komunizam, koji je, između ostaloga, i san o sreći, mora nadvladati svoje partijske interese (pars, partis = dio) da bi bio realizacija drugačijeg svijeta, svijeta čija je budućnost već počela.

Politička artikulacija naše vanjske politike kao mogućnost različitih puteva u socijalizam, miroljubiva koegzistencija, nesvrstanost, nemiješanje u politiku pojedinih zemalja ne smije biti ni u kojem slučaju „represivna tolerancija" — kako bi to rekao Marcuse. Da takvu toleranciju Jugoslavija nema, pokazano je prilikom osude agresije Izraela na Egipat, čileanske kontrarevolucije itd. Bez te pretpostavke miroljubiva je koegzistencija evropski nihilizam stran radničkoj klasi.

Kulturni internacionalizam je jedna od bitnih pretpostavki u potvrđivanju nepostojanja bilo kakvih posebnih interesa. Ovo se izričito odnosi na odbacivanje svakog dogmatizma i na razumijevanje za svaku borbu, na svako reagiranje protiv stanja koje čovjeka čini ugnjetenim bićem. Na primjer: kritika religije kao „opijuma za narod", proizašla iz evropsko-hegelijanskog kontinuiteta, ne može u cjelini vrijediti za jednu drugu duhovnu klimu. Jedinstvo arapskog svijeta na Koranu, kako ga misli Gadafi, duhovni je kontinuitet islama, koji je imao velik utjecaj na arapski narod i na njegovu znanost. Nepriznavanje autohtonosti kultura i na njima zasnovanih puteva u socijalizam može roditi

samo ekstremizmom, naučenim u Evropi, kao što je to, na primjer, pokret „Crna vlast".

Pretpostavka rješenja problema „trećega svijeta" je rješenje problema „prvoga" i „drugoga" svijeta. Podržavanje svakog pokreta kako u „trećem svijetu" tako i na Zapadu, koji je protiv logike profita, *problem je svih ljudi*, ili *ljudski problem*. Na primjer: pledoaje za „treći svijet" latinskoameričkih biskupa prilog je tome kao i svaka druga strategija socijalizma.

Nesvrstanost, između ostaloga, znači zauzimanje za ukidanje razlike povijesnih i nepovijesnih naroda i kultura, jer princip komunizma ne može biti *povijesnost* kao *rat*, već kao *mir*.

Zoran Trputec

RAZVOJ PROIZVODNIH SNAGA NA SVJETSKOM NIVOU I KLASNA STRUKTURA U ZEMLJAMA U RAZVOJU

Ne samo razvoj proizvodnih snaga u općem smislu, nego posebno tip i način tog razvoja na svjetskom nivou jedan su od bitnih činilaca formiranja klasnih odnosa i klasne strukture u zemljama u razvoju. Bez podrobne analize tipa i načina razvoja proizvodnih snaga nije moguće dati realnu analizu klasne situacije u nerazvijenom dijelu svijeta, mada se obično prenosi tipologija klasne strukture karakteristične za Evropu 18. i 19. stoljeća. Bez obzira na to da li se takvi pristupi zasnivaju na neposrednim Marksovim analizama liberalnog kapitalizma ili na suvremenim građanskim interpretacijama socijalne i političke strukture zemalja u razvoju, oni obično ne polaze od povijesne analize razvoja proizvodnih snaga protežući je sve do suvremene situacije niti polaze od promjena u načinu proizvodnje zasnovanih na tom razvoju. Takvi pristupi ne uočavaju da dolazi, u krajnjoj liniji, do formiranja društveno-ekonomskih formacija novog tipa, posebno u onom dijelu svijeta koji običavamo nazivati zemlje u razvoju.

Povijesna analiza razvoja proizvodnih snaga ukazala nam je na mogućnost interpretacije tog razvoja posredstvom relativno jednostavnog metodološkog instrumentarija, koncipiranjem takozvanog totalnog funkcionalnog prostora. Njegovu smo detaljnu interpretaciju iznijeli ranije[1], pa bi ovdje bilo dovoljno ponoviti neke osnovne postavke koje će pomoći u shvaćanju našeg pristupa.

Osnova ovog modela razvoja proizvodnih snaga je proizvodna aktivnost shvaćena kao ukupnost proizvodnih procesa koji dovode do stvaranja nekog proizvoda finalne potrošnje. Proizvodni se proces promatra i kroz tehnološku i institucionalnu komponentu. Proizvodni se proces može odvijati simultano unutar više nezavisno organiziranih proizvodnih cjelina koje ćemo zvati proizvodnim jedinkama. Proizvodnim jedinkama upravljaju grupe i pojedinci koje zovemo proizvodnim agensima. Oni u skladu sa svojim interesima svjesno nastoje utjecati na prirodnu i društvenu okolinu u kojoj djeluju.

[1] Z. Trputec, *Spoljna trgovina i nacionalna privreda*, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju, Ljubljana, 1973, posebno str. 127—158.

Svaka proizvodna aktivnost predočava se sistemom veza među proizvodnim jedinkama. Osnovna determinanta tog sistema veza je sumarna matrica koja prikazuje tokove kvantifikabilnih ili kvalitativno odredivih veličina među proizvodnim jedinkama. Proizvodne jedinke međusobno su povezane tokovima reprodukcionih materijala, investicionih inputa, informacija i radnika. Kada se za potrebe svake konkretne analize odredi točka funkcionalnog okupljanja, to jest ona proizvodna jedinka za koju se iz određenih razloga smatra da je od posebnog značenja, iz sumarne matrice izdvajaju se vektori reda i stupca te centralne proizvodne jedinke, te se dobivaju ulazni i izlazni vektor centralne proizvodne jedinke (V^c_{ul} i V^c_{iz}). Tako smo dobili funkcionalni prostor definiran svojim dimenzijama što su dane vezama kojima se u pravcu centralne proizvodne jedinke i od nje kreću određene količine reprodukcionog materijala, investicionih dobara, rada i informacija, a samo funkcionalno okupljanje oko centralne proizvodne jedinke definirano je kao vektor u tom prostoru.

Svaku proizvodnu jedinku definirali smo u geografskim koordinatama da bismo dobili njenu lokaciju, formirajući tako vektor geografskih točaka (G^c). Prostor čija su dva potprostora funkcionalni prostor i geografski prostor jest totalni funkcionalni prostor u kome je vektor podataka definiran.

Neprekidni procesi podjele rada, koji su ujedno i uzrok i posljedica razvoja proizvodnih snaga, dovode do sve brojnijeg raščlanjivanja proizvodnih aktivnosti na samostalno organizirane proizvodne segmente, ali istovremeno proizvodne jedinke različitih proizvodnih aktivnosti sve se intenzivnije funkcionalno povezuju sa proizvodnim jedinkama koje pripadaju drugim proizvodnim aktivnostima. Drugim riječima, totalni funkcionalni prostori različitih centralnih proizvodnih jedinki povećavaju broj identičnih dimenzija.

Geografska područja (takozvane proizvodno izolirane domene) na kojima su locirane proizvodne jedinke s malim brojem funkcionalnih veza postepeno se formiraju kao totalno funkcionalno integrirane geografske površine na kojima je lociran veći broj centralnih proizvodnih jedinki (kao i drugih proizvodnih jedinki) čiji totalni funkcionalni prostori sadrže veći broj identičnih dimenzija.

Takav model nije kvalitativno određen. Zato on samo indicira razvoj proizvodnih snaga, dok se njegove povijesne i društveno-ekonomske dimenzije moraju neprekidno analizirati kako bi model totalnog funkcionalnog prostora mogao adekvatno interpretirati promjene društveno-povijesnog realiteta, van koga on ostaje model u smislu građanskog pristupa procesu naučne spoznaje. U kontekstu ovog razmatranja model totalnog funkcionalnog prostora služi razumijevanju tipa razvoja i načina rasta proizvodnih snaga na svjetskom nivou. Uzimajući u obzir dijalektičku povezanost između razvoja proizvodnih snaga i društvenih odnosa, na osnovu analize povećanja broja dimenzija totalnog funkcionalnog prostora i sve većeg intenziviranja funkcionalnih veza među različitim proizvodnim aktivnostima na određenom geografskom području

dolazimo do konstatacije da se takvim „zgušnjavanjem“ funkcionalnih veza na određenom području formiraju centri ili čvorovi razvoja proizvodnih snaga na svjetskom nivou.

I

U pretkapitalističkim etapama razvoja ljudskog društva postoji čitav niz centara prikupljanja akumulacije koja služi kao realna osnova razvoja proizvodnih snaga. Takva se situacija prikazuje proizvodnim aktivnostima s malim brojem dimenzija totalnog funkcionalnog prostora koji je lociran na relativno uskom geografskom području (proizvodno izolirana domena). Može se tvrditi da to razdoblje karakterizira multicentričan razvoj proizvodnih snaga, pri čemu svaki centar zadržava visoku autonomiju tog razvoja. Ovo su karakteristike razvoja proizvodnih snaga u pretkapitalističkim društveno-ekonomskim formacijama, gdje se, pored načina proizvodnje koji tu formaciju karakterizira, obično pojavljuje i prosta robna proizvodnja.

U kapitalizmu se sa industrijskom revolucijom nastavlja policentričan razvoj proizvodnih snaga, ali sa naglašenim porastom funkcionalne međuzavisnosti proizvodnih aktivnosti kako u dubinu (formiranjem totalno funkcionalno integrirane geografske površine) tako i u širinu — relativna autonomnost razvoja proizvodnih snaga u pojedinim centrima (čvorištima) se smanjuje.

Policentrični razvoj proizvodnih snaga u kapitalizmu zasniva se na kapital-odnosu koji egzistira na dihotomiji: stvaranje — aproprijacija viška vrijednosti. Pri tome funkcionalna integriranost među proizvodnim aktivnostima osigurava širenje kako u dubinu tako i u geografsku širinu funkcionalnog jedinstva proizvodnih snaga.

U merkantilnom kapitalizmu, kao prvoj fazi razvoja kapitalističke društveno-ekonomske formacije, sam stupanj razvoja proizvodnih snaga, na kome još nema bitne razlike u proizvodnosti rada među proizvodnim jedinkama istog tipa proizvodnje lociranim na različitim geografskim točkama, ističe trgovinu kao osnovni monopol prisvajanja viška vrijednosti. Ona prisvaja višak vrijednosti s oba kraja razmjene koristeći nepostojanje neposrednih informacija i kontakata među proizvođačima različitih roba.

Prisvajanje viška vrijednosti u liberalnom kapitalizmu, kao drugoj fazi razvoja kapitalizma kao svjetskog sistema, kao i u doba oligopolskog kapitalizma, kao slijedećoj fazi njegova razvoja, zasnovano je na dva tipa monopola: vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i monopol nad porastom proizvodnosti rada.

Prvi monopol osigurava ekstrakciju viška vrijednosti od neposrednog proizvođača. Drugi monopol osigurava prelijevanje viška vrijednosti među proizvodnim jedinkama.

Prvi monopol je daleko pretežan izvor viška vrijednosti prisvojenog u nacionalnim okvirima za individualno poduzeće u razdoblju konkurentskog kapitalizma. Značenje drugog monopola za pojedine proizvodne je-

dinke postaje sve veće s porastom koncentracije i centralizacije kapitala i s jačanjem oligopolske situacije u proizvodnji. U toj fazi razvoja značenje nacionalnih okvira stvaranja i prisvajanja viška vrijednosti sve se više smanjuje. Ovo ne znači da se monopoli koje smo ranije naveli nisu i dalje zadržali. Štoviše, njima se pridružio i financijski monopol, ali monopol porasta proizvodnosti rada sada postaje dominantan.

U fazi liberalnog kapitalizma osnovni limitirajući faktor ekspanzije za individualnu proizvodnu jedinku je cijena kao izraz njegove konkurentnosti, a na osnovu koje je ta proizvodna jedinka u stanju realizirati prosječnu profitnu stopu. Kada profit pada ispod prosjeka, kapital se seli u drugu granu. U višoj fazi osnovni limitirajući faktor je veličina tržišta na koju oligopolsko poduzeće može računati.

Za obje faze razvoja zajedničko je da su agensima u proizvodnim jedinkama glavni parametri ekspanzije dimenzije postojećeg tržišta, samo se to, kako smo vidjeli, drugačije javlja za individualnu proizvodnu jedinku u konkurentskom, a drugačije u oligopolskom kapitalizmu.

Kroz ostvareni jedinstveni funkcionalni prostor osigurava se apropriacija dodatnog viška vrijednosti od strane onih proizvodnih jedinki koje imaju višu proizvodnost rada od prosječne. Neprekidna konkurencija među proizvođačima u liberalnom kapitalizmu sili ih na inovacije i invencije. Proces sve dalje podjele rada, poboljšavanje unutarnje organizacije, sitne inovacije i veće invencije osiguravaju u prvom razdoblju uspjeh borbe protiv pada profitne stope. Ali, kako to model funkcionalnog prostora pokazuje, ti procesi dovode do sve većeg segmentiranja proizvodnih procesa, do sve šire institucionalne rascjepkanosti funkcionalno jedinstvenih proizvodnih procesa; niz aktivnosti se osamostaljuje i izvor porasta proizvodnosti rada postepeno prestaje biti pretežno sadržan u svakoj proizvodnoj jedinki. Proizvodnja sredstava za proizvodnju koja dovodi do modernizacije proizvodnje sve se više osamostaljuje organizaciono u zasebne proizvodne jedinke, a i funkcionalno prestaje biti vezana samo uz jedan tip finalne proizvodnje snabdijevajući istovremeno rastući broj proizvodnih aktivnosti strojevima čija primjena postaje sve univerzalnija. Tako zapažamo pojavu novog tipa integracije proizvodnih aktivnosti. Monopol porasta proizvodnosti rada povlači se u dublje segmente proizvodnog procesa, to jest u one koji su udaljeniji od proizvodnje dobara za finalnu potrošnju.

Ovaj proces pomicanja monopola porasta proizvodnosti rada pojačava međuzavisnost i nužnost integriranja proizvodnih aktivnosti u dubinu, a koncentraciji i centralizaciji kapitala daje novo značenje. Oligopolske se makro jedinke formiraju kao jedinstveno upravljani sistemi funkcionalno integriranih proizvodnih jedinki po vertikalnoj liniji proizvodnog procesa, kao i po bočnoj liniji — uključenjem proizvodnje sredstava za proizvodnju. No, kako se monopol porasta proizvodnosti rada pomiče u dubinu proizvodnog procesa, to se i krug integracionih potreba makro jedinke širi krećući se sve više ka konglomeratima. Ovo prvenstveno zbog sve veće međuzavisnosti golemog broja proizvodnih i uslužnih aktivnosti, tako da značenje „vanjskih ekonomija“ izvanredno raste, te se kroz konglomerate ove ekonomije žele „internalizirati“.

Mijenjanje položaja monopola porasta proizvodnosti rada u sistemu funkcionalnih veza izuzetno je važno i bremenito posjedicama za svjetski kapitalistički sistem. Povijesno promatrano, taj se monopol kreće od trgovine prema cjelokupnoj lakoj industriji u kojoj se koristi nebiološka energija, na industriju sredstava za proizvodnju za laku industriju, zatim na industriju sredstava za proizvodnju sredstava za proizvodnju finalnih potrošnih proizvoda, pri čemu se proces funkcionalne integracije različitih proizvodnih aktivnosti neprekidno širi. Očito da je ovaj posljednji najdublji segment proizvodnog procesa u sebi najsnažnije integrirao sve proizvodne aktivnosti. No, monopol porasta proizvodnosti rada ne zaustavlja se na tom nivou, već pokazuje sve jaču tendenciju kretanja van same materijalne proizvodnje u području nauke i istraživanja, koji imaju izuzetnu ulogu u nalaženju ne samo novih tehnologija proizvodnje, već i novih proizvoda, novih funkcija proizvoda i novih oblika organizacije i upravljanja proizvodnjom.[2] Ovo sve više omogućuje čovjeku da djeluje pokraj proizvodnog procesa, a ne u njemu samome.

Ovakav policentričan razvoj proizvodnih snaga zasnovan na kapital-odnosu teži ka formiranju sve širih funkcionalno integriranih geografskih područja koja jedina osiguravaju profitabilan razvoj najdubljeg segmenta materijalne proizvodnje. S druge strane, pomicanje monopola porasta proizvodnosti rada, upravo zbog neophodnosti za velikim, visoko integriranim geografskim područjima, dovodi do sve manje autonomije pojedinih centara razvoja proizvodnih snaga. Penetracija američkih multinacionalnih kompanija u evropsku privredu jedan je od eklatantnih primjera tendencije gubljenja autonomije razvoja proizvodnih snaga u nekim centrima. Međutim, gubljenje te autonomije povlači određene posljedice koje su vezane uz logiku funkcioniranja kapitalizma kao sistema — monopol porasta proizvodnosti rada koncentrira se u sve manji broj centara koji sateliziraju ostale centre; akumulacija kapitala koncentrira se u geografska područja gdje je monopol etabliran ili u segmente proizvodnih procesa lociranih van tih geografskih područja, ali koji su funkcionalno, organizaciono i vlasnički vezani uz proizvodne makro jedinke multinacionalne kompanije tih centara.

Osnovna karakteristika razvoja proizvodnih snaga u kapitalizmu kao svjetskom sistemu je u tome da je taj razvoj posljedica kapital-odnosa kome je osnovni cilj ostvarenje profita. Takav tip razvoja proizvodnih snaga povlači funkcionalnu integraciju uspostavljenu sa osnovnom svrhom ekstrakcije viška vrijednosti u pravcu monopola porasta proizvodnosti rada. Funkcionalna integriranost ovakvog tipa zasniva se na recipročnim, ali asimetričnim ekonomskim odnosima, posebno u pogledu kretanja viška vrijednosti, te u dinamičkom smislu dovodi do polarizacionih i kumulativnih procesa koji se pojavljuju na svim nivoima, s tom razlikom što u određenim slučajevima neki faktori djeluju ka

[2] O procesu scijentizacije proizvodnje u vezi s navedenim problemima vidi: S. Stojanović, *Naučni i tehničko-tehnološki napredak i radnička klasa u borbi za samoupravni socijalizam*, rukopis, Zagreb, 1973.

ublažavanju takvog djelovanja[3], dok se u drugim suštinske suprotnosti svjetskog sistema kapitalizma pojavljuju u svom najoštrijem vidu.

U prikazu policentričnog razvoja proizvodnih snaga u kapitalizmu koncentrirali smo se do sada isključivo na centre tog razvoja, pri čemu smo istakli izrazitu suvremenu tendenciju gubitka autonomije slabijih centara tog razvoja.

No, u tim se centrima razvoja proizvodnih snaga zbiva jedan važan proces — kapitalistički način proizvodnje postaje ne samo dominantan, već i isključiv. On prodire najprije iz gradske privrede u ruralna područja dezintegrirajući feudalni način proizvodnje[4], odnosno formirajući na selu prostu robnu proizvodnju. Ova se u nekim centrima razvoja proizvodnih snaga, posebno u kontinentalnom dijelu Evrope, zadržala sve do novijeg vremena; no, danas je i tu potpuno potiskuje kapitalistički organizirana krupna poljoprivredna proizvodnja. Brojne enklave proste robne proizvodnje u kapitalističkim centrima, posebno u uslužnim djelatnostima, trgovini na malo i sitnoj zanatskoj i poluindustrijskoj proizvodnji, postepeno se sateliziraju u odnosu na krupni kapital ili se ove iste aktivnosti sve više organiziraju u tipičnim kapitalističkim poduzećima. Time društveno-ekonomska formacija kapitalizma u centrima postaje sve „čistija" — kapitalistički način proizvodnje razvijenog robnog tipa postaje ekskluzivan. Klasna polarizacija postaje jasna, a kapital-odnos se može s punim pravom smatrati bitnim i jedinim relevantnim odnosom.

II

Razmotrimo li, međutim, neke bitne karakteristike tipa i načina razvoja proizvodnih snaga na svjetskom nivou sa gledišta zemalja u razvoju, one nam otkrivaju drugačiju sliku od one koju nalazimo u razvijenim zemljama svjetskog kapitalističkog centra. Da bi se te razlike shvatile, potrebno je odrediti mjesto i položaj koji zemlje u razvoju zauzimaju u procesu razvoja kapitalizma, kao i način i vrijeme njihovog integriranja u svjetski kapitalistički sistem.

Kapitalističke društveno-ekonomske transformacije i industrijska revolucija bile su koncentrirane na Evropu, dok su drugi dijelovi svijeta i dalje slijedili spor multicentričan i relativno autonoman razvoj proizvodnih snaga. (Ovdje izostavljamo analizu formiranja vanevropskih centara razvoja svjetskog kapitalizma, posebno SAD i Japana, već ih jednostavno uključujemo u suvremene svjetske centre razvoja proizvodnih snaga kapitalističke društveno-ekonomske formacije.) Taj se pro-

[3] U centrima svjetskog kapitalizma snage koje djeluju na redistribuciju dohotka kroz mehanizam takozvane kvaziinflacije ublažavaju ove polarizacione i kumulativne efekte (vidi opširnije: Z. Trputec, op. cit., str. 170—199).

[4] O utjecaju kapital-odnosa na feudalne strukture, kao i o ulozi društvenih odnosa u razvoju proizvodnih snaga vidi: K. Marks, *Kapital*, III, „Kultura", 1948, str. 737. i dalje i M. Dobb, *Studije o razvoju kapitalizma*, Zagreb, 1961.

ces odvijao u nizu društveno-ekonomskih cjelina koje sadrže golem broj međusobnih razlika i specifičnosti, ali i neke bitne, relativno bliske karakteristike. Generalno promatrano, većina društava koja okružuju centre kapitalističkog razvoja razvija se u okviru azijskog načina proizvodnje, koji se azijskim može nazvati samo uslovno[5], a čija je fundamentalna struktura ograničena na proizvodni aparat u čijoj se osnovi nalazi poljoprivredna (ili stočarska) zajednica, vlasnik i korisnik osnovnog proizvodnog sredstva. Kolektivno vlasništvo nad zemljom isključuje svaku formu privatnog vlasništva nad osnovnim sredstvima za proizvodnju, a eksploatacija od strane vladajuće klase formirane u specifičnim uslovima odvija se kroz oblike koji mogu biti vrlo različiti, ali su uvijek posredovani ovom ruralnom zajednicom.

U sistemu ovih „tradicionalnih" društava postepeno u funkcionalnom i institucionalnom smislu prodiru kapitalistički društveno-ekonomski odnosi, koji svoje djelovanje modificiraju već prema fazi razvoja kapitalizma u njegovim centrima. Prodor započinje merkantilni kapitalizam, nastavlja ga liberalni, zatim oligopolski i dovršava ga državno-monopolski kapitalizam.

Ovaj se proces može smatrati integriranjem svjetskog privrednog sistema što ga je karakterizirao relativno autonoman multinacionalan razvoj proizvodnih snaga u sistem sve manje autonomnog policentričnog razvoja proizvodnih snaga, pri čemu je grupi zemalja van kapitalističkog centra ta integracija nametnuta.

Time se kapitalistička društveno-ekonomska formacija polarizira na centralni i periferni kapitalizam, pri čemu svaki za sebe zadržava niz specifičnih karakteristika, te se može govoriti o načinu proizvodnje perifernog kapitalizma i načinu proizvodnje centralnog kapitalizma.[6] Kapitalistički način proizvodnje u čvorištima razvoja proizvodnih snaga, to jest, po našoj interpretaciji, na totalno funkcionalno integriranim geografskim područjima, upravo zbog svog neprekidnog širenja u dubinu, postaje ekskluzivan i jedini način proizvodnje koji eliminira sve ostale.

Kapitalistički način proizvodnje u perifernoj kapitalističkoj društveno-ekonomskoj formaciji, upravo zbog toga što nastaje kao rezultat geografskog širenja proizvodnih snaga koje se razvijaju u čvorištima, ne eliminira ostale načine proizvodnje u periferiji, nego ih integrira u jedinstven funkcionalni i institucionalni sistem modificirajući njihovu raniju funkciju. Drugim riječima, autonomna čvorišta razvoja proizvodnih snaga koja su postojala u uslovima pretkapitalističkih društveno-ekonomskih formacija izgubila su tu autonomnost kroz penetraciju kapitalizma u ta društva i dominantan način proizvodnje postaje dominirani, satelizirani način proizvodnje.

[5] Zadržavamo taj izraz jer ga je koristio K. Marks. O cjelokupnoj analizi azijskog načina proizvodnje od dvadesetih godina ovog stoljeća do danas vidi stavove i bibliografiju u: Z. Trputec, op. cit., posebno poglavlje „Povijesni pristup odnosu vanjske trgovine i nacionalne privrede", str. 115—125.

[6] Nakon niza teorijskih sporova u kojima su sudjelovali P. Baran, A. G. Frank, M. Dobb, R. Lauclau, R. Stavenhagen, N. Poulantzac, Y. Lacoste i mnogi drugi, teoriju perifernog kapitalizma najpotpunije je izveo S. Amin u radu *L'accumulation a l'échelle mondiale*, Paris, 1971, naročito str. 163—196.

Centralni problem ostaje u pitanju zašto kapitalistički način proizvodnje nije, kao u svojim centrima, eliminirao ostale, manje napredne načine proizvodnje u periferiji.

Odgovor treba tražiti upravo u tipu razvoja proizvodnih snaga u kapitalizmu, razvoja koji je uslovljen dominantnom karakteristikom kapitalizma — kapital-odnosom i njegovim načinom razrješavanja suprotnosti u okviru dihotomije: stvaranje — apropriiacija viška vrijednosti. Primaran cilj kapitalizma nije niti zadovoljenje ljudskih potreba niti razvoj proizvodnih snaga, već ekstrakcija viška vrijednosti i maksimizacija profita.

Zbog načina na koji je kapitalizam prodirao u nekapitalističku periferiju (a taj se način mijenjao ovisno o fazi razvoja samog centralnog kapitalizma), širenjem funkcionalnog prostora u geografsku širinu uz istovremen neposredan interes da se monopol eksploatacije (porast proizvodnosti rada) zadrži u njegovim centrima, i uz tehnološki uvjetovanu neophodnost širenja funkcionalnog prostora u dubinu (zbog procesa podjele rada), periferija se javlja isključivo kao područje stvaranja i ekstrakcije viška vrijednosti koji se kroz funkcionalno jedinstvo proizvodnih snaga na svjetskom nivou akumulira u čvorištima razvoja proizvodnih snaga. Svaki „tradicionalni" način proizvodnje[7] koji je u danim uslovima osiguravao stvaranje velikog viška vrijednosti kroz maksimalnu eksploataciju radne snage u periferiji našao je svoje mjesto u kapitalističkoj društveno-ekonomskoj formaciji periferije. Naravno, njegova priroda i smisao njegovim uključenjem u kapitalističku društveno-ekonomsku formaciju bitno su modificirani, pa se stoga više niti ne može govoriti o „tradicionalnim" načinima proizvodnje kao dominantnim karakteristikama tih društava.

U modernoj terminologiji zamijenjeni su nazivi „pretkapitalistička" društva sa „dualna" društva, što indicira na postojanje paralelnih društveno-ekonomskih formacija u kapitalističkoj periferiji. Takvo tumačenje je potpuno pogrešno jer ne pokazuje razumijevanje za suštinu veza „tradicionalnog" i „modernog" sektora u periferiji i zbog toga dovodi i do potpuno pogrešne dijagnoze bitnih uzroka nerazvijenosti periferije. Ovo ima za posljedicu i krivu interpretaciju klasne strukture i odnosa u periferiji. Analogija sa klasnim odnosima u centrima dovodi do izvlačenja nenaučnih zaključaka o mogućnostima promjena (socijalističkog tipa) u zemljama u razvoju, o strategiji borbe za socijalizam itd.

Potpuno je pogrešno mišljenje, koje, na žalost, nije strano ni našoj ekonomskoj misli[8], da su „tradicionalna" društva u zemljama u razvoju rezultat njihove tisućugodišnje stagnacije i ekonomskog marazma koji se tek sada uklanja u kontaktima s „naprednim" i „razvijenim" društ-

[7] Ove „tradicionalne" načine proizvodnje pobrojao je i obrazložio S. Amin u citiranom radu. Danas već postoji niz monografskih studija za pojedine zemlje u kojima je aplicirana ova teorijska analiza.

[8] Još 1966. godine pokrenuli smo o tome polemiku u časopisu „Naše teme" (br. 10) pod naslovom *Kapitalistička reprodukcija nerazvoja,* ali je tada rad naišao na slabašan odjek.

vima. Zaboravlja se da je kapitalizam u potpunosti razbio i prestrukturirao pretkapitalističke društveno-ekonomske formacije i da je on sam u tim zemljama organizirao najretrogradnije načine proizvodnje koji su služili akumulaciji kapitala u svjetskim kapitalističkim centrima. Sjevernoameričko i karipsko robovlasništvo, latinskoamerički sistem „encomienda", azijski „feudalizam" nastali su kao rezultat razvoja svjetskog sistema kapitalizma tvoreći u tim zemljama društveno-ekonomsku formaciju perifernog kapitalizma. Ova predstavlja konglomerat pretkapitalističkih načina proizvodnje organiziranih u okviru kapitalističkog načina proizvodnje kao dominantnog.

Kakav tip privrednog razvoja postoji u kapitalističkoj periferiji?

Kako ne bismo razrađivali povijesne promjene u tipu eksploatacije periferije koje nastaju u skladu s promjenama u centrima svjetskog kapitalizma, mi ćemo se ograničiti na suvremenu etapu privrednog razvoja periferije uz konstataciju da se ona nadovezuje na ranija razdoblja nasljeđujući od njih:

a) nizak opći stupanj razvoja proizvodnih snaga;

b) proizvodnu strukturu s hipertrofiranim izvozno orijentiranim sektorom poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje sirovina;

c) nizak stupanj monetarizacije ekonomije;

d) velik postotak autarkične proizvodnje u društvenom bruto proizvodu.

U suvremenim uslovima razvoja proizvodnih snaga u centrima svjetskog kapitalizma državni monopolski kapitalizam jasnih tehnokratskih tendencija ispoljava se na međunarodnom planu kroz djelovanje multinacionalnih kompanija.

U funkcionalnoj analizi proizvodnja se pojavljuje organizirana u proizvodne makro jedinke gigantskih razmjera, čija ukupna internacionalna proizvodnja iznosi približno 450 milijardi dolara.[9] U zemljama kapitalističke periferije ove kompanije kontroliraju oko 40 milijardi dolara osnovnih sredstava. Totalni funkcionalni prostor tako je raspoređen da u geografskom smislu naučno-tehnološki kompleks, proizvodnja sredstava za proizvodnju sredstava za proizvodnju finalnih proizvoda, leži gotovo isključivo u kapitalističkim centrima. Logika sistema to zahtijeva i neprekidno pospješuje. Razloge smo naveli ranije, a ističemo posebno ogromnu ulogu vanjskih ekonomija koje su koncentrirane u centrima i mogućnost ostvarenja ekonomija razmjera koje su zbog veličine tržišta ponovo ovdje koncentrirane.

Razvoj privrede periferije u suštini je samo rast proizvodnih snaga na svjetskom nivou jer razvojni potencijal ovdje ne postoji. Uz sva ograničenja internog karaktera (malena tržišta, nedostatak adekvatne radne snage i slično), glavna ograničenja razvoja proizvodnih snaga u periferiji leže u tipu dosadašnjeg razvoja svjetskog kapitalizma, u aku-

[9] Među raznim procjenama opredijelili smo se za onu koju daje grupa zapadnih specijalista za multinacionalne kompanije, dok su procjene UN nešto niže.

mulaciji koja je koncentrirana u centru te u nametnutoj proizvodnoj strukturi koja nije integralna (manjkaju joj karike u totalnom funkcionalnom prostoru). Zato je svaki dalji razvoj privrede izvana podržavan, zavisan i segmentiran bez obzira na nivo ostvarene proizvodnosti rada i modernost sredstava i organizacije koja se u proizvodnji koristi.[10]

Izvana podržavan razvoj zasniva se na neprekidnoj ekstrakciji viška vrijednosti od periferije prema centru, a povećanje proizvodnih kapaciteta ovisi o očekivanom porastu veličine tržišta u periferiji. Kada do porasta tržišta dolazi (ili se investicije realiziraju), investicioni akcelerator i multiplikator djeluju u kapitalističkim centrima, što povećava širenje njihova funkcionalnog prostora u dubinu umjesto da se ovaj multiplikativni efekat realizira u periferiji. Time u periferiji stupanj suvremenosti i visoke produktivnosti sredstava za proizvodnju finalnih proizvoda ima veoma ograničeno djelovanje na proizvodnu strukturu. Tržište ostaje relativno stagnantno jer nema njegova širenja u dubinu, zaposlenost raste veoma sporo, a sektor „moderne" proizvodnje raste sporije u periferiji nego u centru. Visoka proizvodnost rada realizirana u modernim poduzećima osigurava veliku proizvodnju uz malu zaposlenost i relativni viškovi radne snage naglo rastu.

Mogućnosti zapošljavanja u „modernom" sektoru relativno opadaju u odnosu na prirast stanovništva i formira se populacioni pritisak u poljoprivrednoj proizvodnji periferije. Istovremeno multinacionalne kompanije, koje segmente svoje proizvodnje transferiraju u periferiju, zbog svog oligopolskog položaja, tipa tehnologije koji koriste i načina na koji vrše ekstrakciju viška vrijednosti (kroz eksploataciju potrošača), traže visokokvalificiranu i polukvalificiranu, ali stabilnu radnu snagu, te joj u cilju stabilizacije osiguravaju relativno visoke nadnice.[11]

Pogledajmo sada jedan primjer koji pokazuje kakvog su tipa razvojni procesi u suvremenoj periferiji kapitalizma, a kakvi su bili u razvojnim centrima u doba industrijske revolucije.[12] Oko 1870. godine Velika Britanija je proizvodila nekoliko miliona tona čelika godišnje, a u toj proizvodnji učestvovalo je, direktno i indirektno, oko 370 tisuća radnika. Danas u zemljama kao što su Meksiko, Brazil i Argentina oko proizvodnje milion tona čelika okuplja se 7—8 tisuća radnika, a sve se zasniva na izuzetno modernim postrojenjima koja se uvoze iz razvijenih kapitalističkih centara. Očito je da ovakav proces razvoja ima bitno različit utjecaj na zapošljavanje, distribuciju dohotka i proizvodnu strukturu u ovim zemljama nego što je to bio slučaj u Velikoj Britaniji.

---

[10] Analizu suvremenog tipa »razvoja" zemalja u razvoju, posebno u tropskoj Africi, dao je G. Arrigi u radu *Međunarodne korporacije, radničke aristokracije i ekonomski razvoj u tropskoj Africi* (u: *Imperialism and Underdevelopment, a Reader*, New York, 1970).

[11] Vidi: G. Arrigi, op. cit., str. 220—267.

[12] Primjer je preuzet iz: C. Veliz, *Centralism and Nationalism in Latin America*, „Foreign Affairs", vol. 47, br. 1, oktobar 1968.

III

No, značajne su i posljedice vezane uz razvoj proizvodnih snaga koje se odnose na klasnu strukturu u zemljama u razvoju. U uslovima razvoja periferne društveno-ekonomske formacije kapitalizma dva se zaključka nameću kao posebno važna: (1) periferija ima daleko kompleksniju, specifičnu klasnu strukturu koja se razlikuje od klasne strukture u razvijenim zemljama kapitalističkog centra; (2) formalno iste klase nalaze se u različitom položaju i imaju različitu ulogu u društvu u centru i u periferiji.

(1) Specifičnost klasne strukture u periferiji djelomično smo već prikazali u razmatranju povijesnog nastanka određenih načina proizvodnje. Robovlasnički odnosi, feudalizam, plemenske i seoske zajednice i slične forme nisu nastavak egzistiranja pretkapitalističkih društava robovlasničkog, feudalnog i plemenskog tipa, već su rezultat djelovanja samog kapitalizma u periferiji. Zbog načina razvoja proizvodnih snaga koji je zavisan, dominiran, izvana stimuliran i izvana podržavan ne može doći do njihove integracije sa društvenom strukturom periferije.[13] Zbog tipa proizvodnih snaga koji se prenosi iz centra u periferiju, u različite društvene strukture i u kombinaciju načina proizvodnje koja se bitno razlikuje od one u centru, formira se u periferiji složena klasna struktura. Ovdje kapitalistički način proizvodnje, koji ekspandira u periferiju samo u funkciji interesa kapitalističkih centara, nema tendenciju da postane ekskluzivan, već samo dominantan. To znači da se on razvija na relativno uskom frontu, da se kapitalistički klasni odnos: kapitalist — proleter formira u uskom opsegu, dok se drugi načini proizvodnje postupno sateliziraju, odnosno već formiraju kao satelitski, podređeni načini proizvodnje. U pravilu, jedino je dio marksistički orijentiranih ekonomista u zemljama u razvoju ušao dublje u analizu ovog kompleksa raznih načina proizvodnje i njihove međuzavisnosti[14], dok se svi ostali analitičari problema nerazvoja, ekonomisti i sociolozi, gube u sterilnim analizama socijalne stratifikacije i sektorske podjele stanovništva, iz čega onda izvode dalekosežne, ali pogrešne zaključke o „općoj zakonitosti" ekonomskog razvoja koji se u svojim bitnim karakteristikama neminovno ponavlja bez obzira na vrijeme i prostor svog odvijanja.

---

[13] Osnovni smisao ovako definirane integracije jest povezivanje proizvodnog aparata s interesima stanovništva na širem području na kome je taj proizvodni aparat lociran. Ovo povezivanje ima široko značenje i obuhvaća interese u proizvodnji, potrošnji, zapošljavanju, politici razvoja, tehnološkoj politici, distribuciji dohotka itd. Vidi pobliže obrazloženje ovako shvaćene integracije u: Z. Trputec, *Industrialization in Developing Africa and Multinational Business Enterprises — History and Future*, referat za simpozij u Adis Abebi od 11. do 19. decembra 1973.

[14] Navedimo kao primjer A. G. Franka, H. Riada, S. Amina, R. Stavenhagena, G. Arrigija i J. Rewyemamua, pri čemu se ne smiju zanemariti ni radovi koji analiziraju društveno-ekonomske formacije sadašnje kapitalističke periferije prije prodora kapitalizma. Ovi su radovi sakupljeni 1969. godine u *Recueil*, Paris, izdanje Ekonomskog centra za marksistička istraživanja (C. E. R. M.), a sadrži ih i ranije navedena bibliografija u: Z. Trputec, *Spoljna trgovina i nacionalna privreda*.

Kvantitativno promatrano, mase stanovništva koje su obuhvaćene „feudalnim", „rodovskim", „kolektivno-vlasničkim" i jednostavnim robnim načinima proizvodnje, kao i mase lumpenproletera poluurbanog i urbanog tipa, predstavljaju ekrazantnu većinu stanovništva u periferiji. Međutim, ovo se stanovništvo po udjelu u stvaranju nacionalnog dohotka, po nivou proizvodnosti rada, po udjelu u distribuciji stvorenog dohotka i, naročito, po utjecaju na društveni i politički život ovih zemalja može smatrati marginalnim. Ono u dominantnom klasnom odnosu: rad — kapital učestvuje posredno, preko različitih tipova eksploatacije „tradicionalnih" načina proizvodnje od strane kapitalističkog sektora.

Da bi se od te eksploatacije donekle obranile, obespravljene mase u periferiji traže oblike „zatvaranja" društvenih cjelina i njihovo izoliranje od „modernog" sektora koji, prodirući u ruralna područja, uništava (što je u gradovima već odavno dovršeno) preostalu tradicionalnu, posebno zanatsku, proizvodnju jeftinim potrošnim robama, koji oduzima za plantažnu proizvodnju najbolja zemljišta i gura poljoprivredne mase u marginalna područja i koji razbija tradicionalne oblike društvenih odnosa, ali ih ne nadomješta mogućnošću realizacije odnosa kapitalističkog tipa.

U gradovima, ili, bolje, oko gradova okuplja se ruralni višak lumpenproletarijatskog karaktera koji stagnantna i tipično zavisna industrijalizacija ne može apsorbirati. Svi segmenti društva koji u formaciji perifernog kapitalizma na osnovu zaposlenja ili vlasništva ostvaruju redovnu novčanu zaradu i žive u uslovima relativne sigurnosti za zaposlenje, a takvih nema u prosjeku više od 20—25%, imaju povlašten položaj u odnosu na marginalne mase.[15]

U nizu zemalja pripadnost određenom načinu proizvodnje povezana je i sa etničkom i rasnom pripadnošću. Tako su u stanovitom broju država Centralne Amerike eksploatirane narodne mase, posebno u seoskim područjima, sastavljene od Indiosa, a drugi je klasni pol sastavljen pretežno od Ladinosa. Međutim, ne samo što rasni i etnički moment služi kao klasni opredjelitelj, već i prelazak iz jednog načina proizvodnje u drugi, uz zadržavanje podređenog klasnog položaja, izaziva gubitak kulturne i etničke veze s grupom kojoj je takav pojedinac ranije pripadao. Kada Indios odlazi u grad, to jest kad napušta svoju seosku zajednicu i postaje proleter, ulazeći u direktan klasni odnos kapitalističkog tipa, on ujedno napušta čitavu društvenu cjelinu, proizvodne odnose, tradiciju i tip kulture, što zapravo predstavlja njegovu akulturaciju.[16]

(2) Drugi moment vezan uz način i tip razvoja proizvodnih snaga jest pitanje obilježja i društvenog i ekonomskog značenja iste klase u centru i u periferiji. U kapitalističkom centru buržoazija je bila no-

---

[15] Ovakva, specifična klasna situacija u periferiji ponukala je neke zapadne marksiste i progresivne sociologe da eksploatirane slojeve društva obuhvate zajedničkim imenom „mase" stvarajući na taj način distinkciju u odnosu na klasični pristup: proletarijat — buržoazija (vidi eseje u knjizi *Masses in Latin America*, izdao J. L. Horowitz, New York, 1970).

[16] Vidi o tome izvanrednu studiju R. Stavenhagena *Classes, Colonialism and Acculturation* (u: *Masses in Latin America*, str. 235—288).

silac stvaranja nacionalne kohezije i, u svojstvu poduzetnika i upravljača, nosilac ekonomskog razvoja čitavog geografskog područja svoje nacije. U periferiji buržoazija je vezana uz strane interese, kapital, tehnologiju i tržišta. Zajedno sa sitnom buržoazijom, koja se formira u tercijarnom sektoru, kao i u dodatnim proizvodnim aktivnostima koje sateliziraju oko velikih multinacionalnih kompanija lociranih u periferiji, ona niti funkcionalno ni financijski, a niti investicionom usmjerenošću nije autonomna, pa ne može osigurati dugoročan i iznutra podržavan razvoj proizvodnih snaga u periferiji. Ta buržoazija nema korijen svojih ekonomskih, a time ni političkih interesa u vlastitoj naciji, pa se od nje ne mogu ni očekivati političke akcije kojima bi ona stvarala ekonomsku i političku koheziju nacija u periferiji[17], već je upravo obrnut slučaj — suvremeni tip buržoazije u periferiji predstavlja jedan od stupova imperijalističke ekspanzije centara u periferiju. Kao administrator ovog sistema proizvodnih odnosa i čuvar njegove reprodukcije javlja se birokracija, koju podržava (ili je sve češće nadomješta) vojska. U tim strukturama polarizira se novostvorena inteligencija periferije, koja dobrim dijelom, iz razloga kolonijalnog nasljeđa, uživa izuzetne dohodovne i statusne povlastice, što je u još većoj mjeri odvaja od širokih narodnih masa.

Proletarijat, kako smo ranije naglasili, nije jedini eksploatirani sloj u periferiji. Međutim, i unutar radničke klase postoji veći broj stratuma koji se međusobno veoma razlikuju. Znatan dio radništva, kako u Africi i Latinskoj Americi tako i u Aziji, u stvari je sezonska, često migrantska radna snaga. Labavo vezana uz radnička zanimanja, ova grupa, veoma brojna, još je uvijek dio seoske zajednice. Nadnice ovog dijela radništva nisu znatno više od egzistencijalnog minimuma, a stručne kvalifikacije radnika su praktički nepostojeće. Znatan dio ovog radništva postepeno se okuplja oko urbanih aglomeracija i zbog izuzetno malih mogućnosti zapošljavanja formira sitne ambulantne preprodavače, sluge za sitne poslove i slično. Iz tih se slojeva formira lumpenproletarijat, sloj bez društvene perspektive i jasne klasne svijesti.

Prodor stranog kapitala, posebno preko multinacionalnih kompanija, jeftinom robom široke potrošnje istiskuje sitne robne proizvođače, posebno obrtnike, i također ih proletarizira. Strani kapital zahtijeva polukvalificiranu, usko specijaliziranu, ali discipliniranu radnu snagu. Sve se više, čak i u zaostalim područjima periferije, kao što je to tropska Afrika, formira sloj radništva koji privlače multinacionalne kompanije. One traže stabilnu radnu snagu, koju mogu stabilizirati i odvojiti od seoskih zajednica jedino relativno visokim nadnicama. Takva radna snaga ima mogućnost organiziranja po evropskim uzorima, stvarajući sindikate i trade union, te nastoji pritiskom na poslodavce poboljšavati

---

[17] Buržoazija je u periferiji oslonac svjetskog imperijalizma, kako to pokazuje dnevna politička praksa (Čile) i teorijske analize (A. G. Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York, 1967). Ako se i može govoriti o razvoju kapitalizma u periferiji, ne može se govoriti o razvoju autonomnog kapitalizma (S. Amin, *Le développment du capitalisme en Côte d'Ivoire*, Paris, 1968).

svoj materijalni i socijalni položaj. U golemoj eksploatiranoj masi stanovništva neki se slojevi radništva izdvajaju stalnošću novčanih prihoda i u određenom opsegu privilegiranim materijalnim položajem. Društveno biće radničke klase time je u dobroj mjeri rastočeno, izloženo nizu parcijalnih interesa koji se manifestiraju kroz različite pristupe političkoj akciji, u oblicima socijalnog okupljanja i strategiji klasne borbe.

Zbog navedenih razlika u formiranju društveno-ekonomske formacije kapitalizma u centru i u periferiji, koje su rezultat razlike u tipu i načinu razvoja proizvodnih snaga na ova dva pola, marksistička analiza klasnih odnosa i klasne borbe mora svoj pristup diferencirati ovisno o prostorima i sociopolitičkim strukturama na koje se analiza odnosi. Ova istraživanja nesumnjivo će dati dragocjen doprinos razumijevanju suštine klasnih odnosa u zemljama u razvoju kako bi se bolje mogli razumjeti i ispravnije usmjeriti napori progresivnih snaga u pravcu socijalističke transformacije ovog najvećeg i najzapostavljenijeg dijela čovječanstva.

Komentari

Boško Dimitrijević

OSNOVE DUGOROČNOG RAZVOJA JUGOSLAVIJE

U toku ove i naredne godine u svim privrednim organizacijama, društveno-političkim zajednicama i federaciji intenzivno će se raditi na pripremama novog srednjoročnog plana razvoja Jugoslavije za period do 1980. godine. Radiće se, odnosno već se radi i na pripremi dugoročnog razvoja zemlje, o čemu je Savezno izvršno veće usvojilo dokument „Osnove zajedničke politike dugoročnog razvoja SFR Jugoslavije do 1985. godine" kao predlog za javnu diskusiju. Ovo proizlazi iz ustavnih odredbi i iz našeg sistema, ali je i rezultat sve realnije i solidnije baze za pripremu ovakvih dokumenata, što se izražava u povoljnijim kretanjima privređivanja i u dostignutom nivou stabilizacije i likvidnosti privrede zemlje, kao i izraz stvarne potrebe i privrede i društva da se u budućem razvoju ide organizovanije i temeljitije nego što je to bio slučaj u proteklim godinama. I na Desetom kongresu SKJ je potvrđena potreba za planovima razvoja. Tako u jednoj od usvojenih rezolucija stoji: „Za uspostavljanje skladnijih odnosa u privredi, na tržištu i u celoj reprodukciji od posebnog je značaja da se na svim nivoima društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima utvrde i ostvaruju planovi i programi dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja."

Ovi planovi razvoja radiće se na novim osnovama i sa novim pristupom, gde će dominirati, pored ostalog, ustavna institucija društvenog dogovaranja i samoupravnog sporazumevanja. Politika razvoja zemlje treba, naime, da se zasniva na planovima i programima razvoja osnovnih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica, kao i na planovima i uslovima razvoja republika i pokrajina, a sve to kao izraz zajedničke politike razvoja utvrđene na principu zajedničkog dogovaranja i sporazumevanja. Međutim, uspešnost i kvalitet svega toga morali bi se obezbediti novim zakonom, pa na neki način i novim sistemom planiranja, koji, u osnovi, dosta zaostaje iza duha i suštine izraženih u Ustavu, a i iza tekuće prakse i naših aktuelnih zbivanja u privredi i društvu. Kao osnova ovakvog sistema planiranja moraće se razraditi i utvrditi na poseban način i sistem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja. Slično je i sa sistemom proširene reprodukcije, koji praktično nemamo, a koji će u

svakom planu, pa i u ovom, zauzimati dominantno mesto u pogledu obezbeđivanja uslova za realizaciju planiranih ciljeva i zadataka razvoja. Prema tome, uspešnost, pa i uslov za pripremu novog srednjoročnog plana razvoja zemlje je pre svega u regulisanju i usvajanju novog sistema planiranja i novog sistema proširene reprodukcije. Ovde je, naravno, u pitanju kompletno saobražavanje i drugih sistemskih rešenja — kao što su sistem društvene kontrole cena, spoljnotrgovinski i kreditno-monetarni sistem, sistem poreza, kao i određenih zakona i propisa — duhu i suštini Ustava i njegovim odredbama. No, to je posao koji je u toku i čije se završavanje očekuje relativno brzo.

Teško je za sada, makar i globalno, nešto bliže govoriti o mogućnim koncepcijama i pravcima razvoja privrede u narednom dugoročnom periodu do 1985. godine, a još teže o nekim njihovim kvantifikacijama. Međutim, još u toku izrade prvih radnih verzija, bilo osnova politike dugoročnog razvoja Jugoslavije bilo razvoja pojedinih grana, oblasti ili elemenata ovakvog jednog plana, prisutna su određena razmišljanja, pa se u ovim domenima već sada nešto može govoriti. Pored toga, pripremljeni su nacrti društvenih dogovora za razvoj crne i obojene metalurgije, bazne hemije, proizvodnje uglja, turizma, a usvojeni su i društveni dogovori za razvoj poljoprivrede i energetike, tako da je u osnovi poznat razvoj ključnih i prioritetnih grana i delatnosti u privredi zemlje kao celine u srednjoročnom planu, a nema posebnih razloga da tako ne bude i u narednom planskom periodu.

Predstojeći period do 1985. godine ima poseban značaj u pogledu daljeg materijalnog razvoja i definitivne pobede sistema socijalističkog samoupravljanja. Ta posebnost se izražava kako u pogledu obeležja i značaja same etape u kojoj treba da se postignu ovi ciljevi, konsoliduju pozitivna dostignuća i savladaju mnoge teškoće ekonomskog i socijalnog karaktera tako i u pogledu intenziteta i obima željenog ili neželjenog dejstva spoljnih faktora na naša domaća zbivanja i razvoj privrede.

Činjenica je, naime, da se složenost razvoja privrede u narednoj etapi izražava pre svega u pojačanom zahtevu za brzo i efikasno savlađivanje problema razvoja iz proteklog perioda, uz paralelnu izgradnju razvoja socijalističkog samoupravnog društva, a sve to, razume se, u uslovima odgovarajućeg koordiniranja i objedinjavanja pojedinačnih i posebnih interesa i obezbeđivanja adekvatnije zajedničke politike razvoja. Isto tako, činjenica je da se za brži i stabilniji razvoj u narednom periodu mora u punoj meri da uvažava i ugrađuje savremeni tehnološko-tehnički napredak u svetskoj privredi, a upravo je ona sada u značajnom previranju i sa izrazitim elementima nestabilnosti. Poslednja svetska energetska kriza je najbolji dokaz nestabilnosti svetske privrede i ona će usloviti značajna ekonomska pomeranja u svetu.

Sudeći po kretanjima izraženim do sada, a i po prognozama za dogledno vreme, izgleda da će skoro permanentno biti prisutne visoke cene sirovina i osnovnih metala, energije, posebno tečnih goriva, a na neki način i osnovnih prehrambenih proizvoda. Ta činjenica će biti od skoro presudnog uticaja za budući dugoročni razvoj jugoslovenske pri-

vrede i naša privreda i zemlja će se, svakako, morati opredeliti za optimalno oslanjanje na sopstvena prirodna bogatstva, na sirovinske i energetske izvore i na realne mogućnosti za brži razvoj poljoprivrede. Porast stanovništva u svetu i tendencije u poljoprivrednoj proizvodnji čine i činiće proizvodnju osnovnih prehrambenih proizvoda veoma aktuelnom.

Ne manji značaj za otklanjanje postojećih disproporcija u strukturi jugoslovenske privrede ima i adekvatniji razvoj mašinogradnje, bazne hemije i nekih prerađivačkih grana industrije, posebno onih sa velikim brojem zaposlenih radnika. Brži i kompleksniji razvoj savremenijeg i modernizovanijeg saobraćaja mora neminovno da prati takav razvoj i takvu strukturu jugoslovenske privrede i zadovoljavanje potreba društva. Inače, ova značajna delatnost može vrlo brzo biti uslovljavajući faktor daljeg ubrzanijeg razvoja privrede i društva.

Bržim razvojem sirovinskih grana i energetike obezbedila bi se povoljnija struktura privrede naše zemlje, njeno uravnoteženje i jačanje njenih izvoznih mogućnosti, što u novim uslovima postaje prioritetan dugoročni strategijski cilj i zadatak, sa naglašenim kursom ka daljoj liberalizaciji uvozno-izvoznog režima. No, i uz potpuno uvažavanje principa otvorenosti našeg društva i privrede prema svetu, s obzirom na poslednje događaje u svetskoj privredi i na ono što se realno može očekivati u dogledno vreme, moraće se ići na takve instrumente i mere uključivanja naše privrede u svetsko tržište kojima se naši socijalistički samoupravni odnosi i nastojanja obezbeđuju od eventualnih negativnih uticaja i dejstava svetskih privrednih zbivanja. Inače, u razmeni sa svim zemljama u svetu prvenstvo, pa i prednost po nas, imaće razmena i privredna saradnja sa nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, koje, može se slobodno reći, čine jednu vrstu novog veoma zahvalnog tržišta za razmenu robe i za privrednu saradnju.

Ne treba posebno isticati da takav razvoj privrede u daljoj perspektivi mora biti oslonjen na maksimalno korišćenje savremene tehnike i tehnologije i na unapređivanje sopstvene nauke i tehnike kao osnovnih uslova za podizanje produktivnosti rada i za povećanje racionalnosti i efikasnosti privređivanja. Na taj način, naravno, uz napore i društva kao celine, može se računati na vidnije jačanje materijalne osnove organizacija udruženog rada i akumulativne sposobnosti privrede kao celine. Uz višu produktivnost rada i veći dohodak relativno je lakše doći do daljeg povećanja ličnih dohodaka, adekvatnije primene nagrađivanja prema rezultatima rada i smanjivanja socijalnih razlika — za sada još uvek nerešenih pitanja u našem društvu.

Materijalni interesi radnih ljudi i njihovo šire i neposrednije učešće u ostvarivanju tih interesa je ono što nedvosmisleno proizlazi iz novog Ustava i njegovih odredbi, pa je logično da stalno poboljšavanje uslova života i potpunije zadovoljavanje potreba stanovništva treba da bude u središtu dugoročnog razvoja naše zemlje. Jedan od najbržih puteva da se do toga dođe je upravo izložena koncepcija razvoja privrede i prioritetno oslanjanje na sopstvene resurse i sirovinsku osnovu, a na bazi toga, svakako, i punija zaposlenost stanovništva, pa se u tom smislu prvi put sasvim realno može postaviti zahtev za takav porast za-

poslenosti koji bi bio dovoljan da apsorbuje celokupno povećanje radnog kontingenta stanovništva, da bi se na taj način smanjila postojeća tekuća nezaposlenost u zemlji i privremena zaposlenost naših ljudi u inostranstvu.

Dalji ubrzani razvoj privredno manje razvijenih republika i SAP Kosovo i smanjivanje regionalnih razlika u narednom periodu poprima novi kvalitet i značaj. Sadašnji stepen razvijenosti privrede, naime, sve teže podnosi granske i regionalne disproporcije i neusklađenosti, a nove ustavne odredbe u višenacionalnoj sredini i u našim prilikama ne mogu se, dugoročnije gledano, uspešno sprovoditi ukoliko se regionalne razlike u nivou ekonomske razvijenosti ne svedu u realnije i podnošljivije okvire. U tom smislu postojeća, ali nešto osvežena i obogaćena politika i sistem razvoja privredno manje razvijenih područja treba da bude nastavljena i u narednom periodu, uz daleko izraženije međugransko i međuregionalno kretanje domaćeg i stranog kapitala. U takvoj situaciji, a s obzirom na izrazitije zaostajanje, sve ocene upućuju na potrebu posebnog tretmana u razvoju SAP Kosovo u narednom periodu kako u pogledu obima intervencije društva, odnosno sredstava tako i u pogledu preduzimanja dopunskih ekonomskih i drugih mera kako bi se obezbedilo smanjivanje razlika u nivou razvijenosti i u odnosu na prosek u zemlji i u odnosu na ostala privredno manje razvijena područja.

Najzad, ali ne i po značaju, dalje jačanje odbrambene sposobnosti zemlje, naravno, u skladu sa realnim potrebama i materijalnim mogućnostima privrede, ostaje kao jedan od osnovnih ciljeva i zadataka dugoročnog razvoja Jugoslavije. U uslovima čestih svetskih konflikata i protivurečnosti jačanje odbrambene sposobnosti je više nego presudno za dalji društveno-ekonomski razvoj, za stalno jačanje jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice i za učvršćenje njenog položaja i pobedu mira u svetu.

Ako bi se jugoslovenska privreda i društvo opredelili za ovakav budući dugoročni razvoj, onda bi, pored obezbeđenja stabilnijeg privređivanja, kao uslov bio i brži porast proizvodnje nego u proteklom periodu, odnosno brža prosečna stopa rasta. Bolje rečeno, ovakva struktura budućeg razvoja privrede i ostvarenje ostalih ključnih zahteva jugoslovenskog društva za naredni period svakako će zahtevati višu stopu rasta. Koliko — to za prvu fazu priprema dugoročnog plana nije toliko od značaja, ali je važno imati na umu da je prosečna stopa rasta postignuta u celom posleratnom periodu iznosila 6,6%.

Na ovaj način bi se u narednom dugoročnom periodu realizovali i trajni ciljevi razvoja Jugoslavije koji proističu iz dokumenata Desetog kongresa SKJ i novog Ustava i njegovih odredbi, među kojima centralni deo zauzimaju adekvatnije i pravo mesto i uloga radnog čoveka, razvoj neposrednog samoupravljanja i udruživanje rada i sredstava i permanentno poboljšavanje materijalnih i drugih uslova života i rada.

Prilozi

Dušan Pirec

NEKA PITANJA MODERNIZACIJE INDUSTRIJE

Poslednjih godina preduzete su brojne mere da se radne organizacije podstaknu, pored ostalog, i na što veću aktivnost u domenu planiranja, produktivnosti, plasmana i raspodele novostvorene vrednosti. Međutim, teško se može reći da postignuti rezultati na tom polju zadovoljavaju u potpunosti.[1] Ako se pođe od pretpostavke o racionalnom ponašanju radnih organizacija, onda uzroke tome treba tražiti pre svega u domenu makro organizacije privrede. Nekim aspektima tog problema biće posvećen ovaj napis.[2]

Ovde ćemo dati pre svega sliku opremljenosti naše privrede, a zatim ćemo se osvrnuti na problematiku „sredstava" kojim raspolažu ili mogu da raspolažu radne organizacije (uključujući i moguće modalitete privlačenja slobodnih finansijskih sredstava). Pored toga, biće reči i o odnosu između ekonomski racionalnih raspona ličnih dohodaka i tendencije ka njihovom izjednačavanju.

I

1. Teorija modernizacije proizvodnje još nije u potpunosti izgrađena. Zbog toga je i pojam modernizacije u izvesnom smislu nedefinisan. Naime, pod pojmom modernizacije u širem smislu obično se podrazumeva svako ulaganje (bilo u nove bilo u postojeće kapacitete) radi primene novije tehnologije i tehničkog progresa uopšte, a u užem smislu — zamena postojećih i pribavljanje novih sredstava za rad radi prilago-

---

[1] Jer, kako bi se, inače, mogla objasniti tendencija isuviše sporog menjanja proizvodne strukture ili problem samofinansiranja itd. (Josip Broz Tito, *Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije,* referat na Desetom kongresu SKJ, maj 1974, str. 26, 27, 39; *Neki podaci o dosadašnjem ostvarivanju ciljeva reforme i plana,* SZPP, Beograd, januar 1970; D. Savin, *Bitniji uzroci usporavanja rasta društvenog proizvoda,* „Ekonomska misao", br. 1/1974, str. 74).

[2] Naravno, modernizacija u širem smislu ne isključuje, već pretpostavlja politiku bržeg razvoja privredno manje razvijenih republika i SAP Kosovo od razvoja Jugoslavije u celini.

đavanja proizvodnje novim proizvodnim programima, odnosno radi otklanjanja uskih grla. U ovom drugom smislu pojam modernizacije u stvari je identičan pojmu rekonstrukcije.[3] No, i u jednom i u drugom slučaju pojam modernizacije sadrži u sebi kako realan (ulaganja u određene činioce proizvodnje — osnovna sredstva, radnu snagu i nauku) tako i makro, odnosno mikro organizacioni aspekt (problem integracije i koncentracije, problem samofinansiranja i šire — privlačenja „slobodnih sredstava", problem racionalnog ponašanja udruženih proizvođača i slično).[4]

2. Osnovno obeležje strukture ukupnog rada u industriji nije samo relativno visoko učešće opreme na ručni pogon (40%), već i tendencija povećavanja učešća poluautomata, a smanjenja automata.[5] Doduše, tu postoje znatne razlike. Tako, dok je industrija u celini zapošljavala u proseku na jednog mašinskog radnika 1,6 radnika koji rade ručno, dotle privredne organizacije za eksploataciju i preradu uglja — 3,5, industrija nemetala — 4,6, industrija građevinskog materijala — 2,8 itd.[6] Nasuprot ovim radno intenzivnim granama, drugu grupu grana karakteriše relativno visok udeo mašinskog rada (na primer, u industriji nafte na jednog mašinskog radnika dolazi 0,8 radnika koji rade ručno, u hemijskoj — 1,2, u industriji papira — 1,1 itd.).[7] Prema podacima za 1971. godinu, u nekoliko grana u oblasti industrije automati su učestvovali sa preko 50% u ukupnoj vrednosti opreme (nafta — 59,9%, industrija papira — 54,2%, elektroindustrija — 90,6%). Poluautomati su najviše zastupljeni u tekstilnoj industriji (42,1% od ukupne vrednosti opreme). Prilično visok procenat poluautomata je u industriji građevinskog materijala i u industriji duvana (38,3%, odnosno 43,2%). Mašine sa pogonom uz ručnu poslugu čine u ukupnoj vrednosti opreme industrije 40% (ugalj — 53,6%, obojena metalurgija — 54,2%, elektroindustrija — 69,8%, drvna industrija — 64,2%, industrija kože i obuće — 78,1%, industrija gume — 68,1%).[8] Pri tom se relativno više automata koristi

---

[3] Sa stanovišta intencije privredne reforme, pojam modernizacije je identifikovan sa poimanjem modernizacije u užem smislu: „pod pojmom modernizacije se... razumijeva prvenstveno ono ulaganje koje ima za cilj ekonomski efikasnu rekonstrukciju i modernizaciju postojećih proizvodnih kapaciteta" (*Privredna kretanja u 1969. godini*, Ekonomski institut u Zagrebu, Institut za spoljnu trgovinu u Beogradu, mart 1970, str. 90; *Aktuelni problemi ekonomske politike i privrednog sistema Jugoslavije*, „Informator", Zagreb, 1970. str. 31).

[4] Naravno, i jedan i drugi aspekt su međusobno uslovljeni. Njihovom raščlanjavanju je pribegnuto radi plastičnijeg izlaganja problema. Razume se, to ne isključuje, već pretpostavlja intenzivan razvoj privredno manje razvijenih republika i SAP Kosovo (N. Kljusev, *Kriterijumi efektivnosti investicija u srednjoročnom planu*, u *Koncepcija razvoja u Društvenom planu Jugoslavije 1971—1975. i sistem planiranja*, Budva, 1970, str. 223).

[5] Statistički bilten SZS, br. 701 i 784.

[6] Pri tom ne bi trebalo izgubiti iz vida okolnost da karakter tehnologije u nekim granama zahteva relativno visoko učešće ručnog rada (na primer, u brodogradnji). Otuda bi tek jedna bliža analiza mogla dati odgovor na pitanje o meri racionalnosti učešća ručnog rada. Ali, to prelazi okvir ovog napisa.

[7] K. Knežević, *Najviši nivo tehnike nije isključiv princip*, „Privredni pregled", br. 12, maj 1969.

[8] Statistički bilten SZS, br. 784.

u industriji privredno manje razvijenih republika i SAP Kosovo. Tako su automati i automatsko proizvodno-transportni uređaji (bez poluautomata) zastupljeni sa 50% u Bosni i Hercegovini, sa 46% u Makedoniji, sa 39% u Crnoj Gori i sa 66% na Kosovu. U razvijenijim republikama, međutim, njihovo učešće je manje kako zbog razlika u proizvodnoj strukturi industrije tako i zbog toga što je oprema u privredno manje razvijenim republikama i na Kosovu, po pravilu, novijeg porekla.[9]

3. I jedna i druga činjenica (učešće mašinskog i ručnog rada u ukupnom radu, odnosno struktura opreme) ukazuju kako na šarenilo na polju mehanizacije tako i na njen relativno nizak stepen. No, da li je privreda mogla tu nešto više da učini?

a) Prema podacima SZS, investicije namenjene proširenju, rekonstrukciji i modernizaciji učestvovale su u ukupnim ostvarenim investicijama u 1967. godini sa 44,5%, u 1969 — sa 47,9%, a u 1971 — sa 50,4%.[10] Ostale investicije su se odnosile na nove objekte. Očigledno, iz godine u godinu se povećavaju ulaganja u proširenje, rekonstrukciju i modernizaciju postojećih kapaciteta. Pri tom je deo tih sredstava obezbeđen na kreditnoj osnovi.

Razlike u akumulativnosti i zaduženosti pojedinih grana industrije morale su se reflektovati na stepen samofinansiranja. Tako je u razdoblju 1970—1972. godine stepen samofinansiranja u energetskim granama relativno povećan. Međutim, tu je do toga došlo pri nižem nivou investicione aktivnosti. Istovetna situacija bila je i u crnoj metalurgiji. Međutim, u onim granama koje su imale jaku kreditnu podršku iz različitih izvora smanjen je stepen samofinansiranja (obojena metalurgija, industrija gume, brodogradnja). Većina grana prerađivačke industrije manje je zavisila od eksternih oblika finansiranja s obzirom na viši stepen akumulativnosti i na manju zaduženost.[11]

Uostalom, teško se može tvrditi da su radne organizacije posle reforme bile u mogućnosti da ulažu više „sredstava" u modernizaciju[12] s obzirom na to da reproduktivna sposobnost (odnos zbira amortizacije i poslovnog fonda prema prosečno korišćenim sredstvima) radnih organizacija manje-više stagnira[13] kako zbog raznih oblika otuđenja sredstava tako i zbog toga što je znatan deo raspoloživih „sredstava" radnih organizacija za investicije apsorbovan otplatama po ranije dobijenim inve-

---

[9] *Analiza razvojnih mogućnosti Jugoslavije od 1971—1975. godine,* I, SZPP, Beograd, str. 110.

[10] Statistički godišnjak za 1973, str. 268.

[11] *Aktuelni problemi privrednih kretanja Jugoslavije,* Ekonomski institut u Zagrebu, »Informator", 1973, str. 47—51.

[12] Tako, na primer, između 1966. i 1968. godine zajednica je učestvovala sa dve trećine u prirastu društvenog proizvoda. Celokupan prirast viška rada industrije u tom periodu je otuđen (kroz razne oblike i kanale) od radnih zajednica.

[13] U 1964. godini je iznosila 8,6%, u 1966 — 10,4%, u 1967 — 10,5%, u 1969 — 12,1%, u 1970 — 11,4%, u 1971 — 12,8%, u 1972 — 10,7% (prema završnim računima SDK).

sticionim i drugim kreditima.[14] Najzad, i raspodelom sredstava koja ostaju privredi po podmirenju njenih obaveza preferirao se lični dohodak na teret fondova. Sve je to sužavalo mogućnosti samofinansiranja.

b) Modernizacija postojećih kapaciteta zavisi i od toga da li privredne organizacije raspolažu odgovarajućim programima razvoja. Na tom polju situacija se nije bitno izmenila u odnosu na stanje pre reforme.[15] Naime, potpuno razrađenu ekonomsko-tehničku dokumentaciju za investicije u 1970. godini (ne ulazeći pri tom u kvalitet programa) imalo je samo 45% investitora, a 23% za investicije u narednim godinama (48% velikih preduzeća nema programa razvoja), iako 40% jugoslovenskih preduzeća ima razvojno-istraživačke službe, za čiji rad je u 1969. godini odvojeno 48% više sredstava nego u 1967. godini.[16]

c) Upoređenje stvarne stručne spreme sa potrebama pokazuje da je kadar zaposlen u privredi ispod nivoa potrebne stručnosti.[17] Dalje, broj nekvalifikovanih je dvostruko veći nego što bi to bilo racionalno s obzirom na datu tehnologiju. Pored toga, postoji i određena neusklađenost između strukture tražnje kadrova i strukture obrazovne delatnosti (sporo menjanje strukture škola, posebno nekih stručnih škola; mreža obrazovnih institucija je dezintegrisana i usitnjena na svim nivoima; efikasnost obrazovnog procesa nije na odgovarajućem nivou itd.).[18] Sve to usporava proces prodiranja nove tehnologije i nove organizacije rada.[19] Otuda i neophodnost da se obrazovanje tretira kao faktor društveno-ekonomskog razvoja i kao najrentabilnija društvena investicija.

d) U našoj zemlji, koliko je nama poznato, još nisu napravljene analize o uticaju nauke na porast proizvodnje. No, izvesne informacije mogu se dobiti iz spoljnotrgovinske razmene licenci, kao i iz pokazatelja o prijavljenim patentima. Prema raspoloživim podacima, Jugoslavija kupuje godišnje oko 100 licenci, a proda oko 53 (40 inostranstvu, a oko 10 domaćim kupcima). Slična je situacija i sa patentima. (U svetu se smatra da je donja granica proizvodnje za relativno razvijenu zemlju oko

---

[14] Odnos ovih otplata prema ukupno raspoloživim sredstvima za investicije iznosio je 1966. godine 32%, 1967 — 35,6%, 1968 — preko 40% (*Neki podaci o ekonomskom položaju privrede i raspodeli*, SZPP, Beograd, septembar 1969, str. 10—11).

[15] *Privredna kretanja u 1969. godini*, cit. izd.

[16] Prema anketi sprovedenoj pre godinu dana, programe razvoja imalo je 55% anketiranih preduzeća.

[17] Oko 15% zaposlenog kadra je stručnog nivoa nižeg od potrebnog. U privredi i industriji se ovaj procenat penje na 17%, odnosno na 19%. Naročito nepovoljna situacija je u pogledu visokokvalifikovanog kadra (oko 37% ukupno zaposlenih i 43% zaposlenih u privredi nemaju odgovarajuću stručnost).

[18] Vidi napis F. Buturovića *Determinante ponude i potražnje radne snage u uslovima socijalističke planske privrede* („Pregled", br. 7—8/1967, str. 124—125).

[19] Vidi bliže: A. Vacić, *Mogućnosti i politika zapošljavanja u svetlu kvalifikacione strukture zaposlenih*, u *Koncepcija razvoja u Društvenom planu Jugoslavije 1971—1975. i sistem planiranja*, Budva, 1970, str. 262—290, a naročito str. 266-268, 276. i 279.

400 patenata na milion stanovnika.[20]) Međutim, 1967. godine je prijavljeno oko 880 patenata, 1968. godine 1.000 patenata, 1969. godine 1.006 patenata, odnosno oko 40 patenata na milion stanovnika, a 1972. godine oko 900 patenata.[21] Prema tome, teško bi se moglo reći da je situacija na tom planu povoljna. Pogotovo stoga što se proizvodnja patenata u nas zasniva uglavnom na individualnom radu (od ukupnog broja patenata prijavljenih u 1969. godini pojedinci su prijavili 832 patenta).[22] Prema tome, izgleda da privreda još nije dovoljno zainteresovana za tehničke novine[23], a ni sistem nije dovoljno podsticao na to.[24]

II

1. Iz dosadašnjeg izlaganja proizlazi da privrednim organizacijama treba obezbediti pre svega stalno povećavanje njihove reproduktivne sposobnosti.[25] To će, svakako, rešiti neke probleme i poboljšati klimu za rešavanje drugih. Druga strana problema je u ekonomskom podsticanju privrednih organizacija na veća ulaganja. Ovde je, zapravo, reč o „sredstvima" kojima raspolažu ili mogu raspolagati privredne organizacije i o njihovoj racionalnoj raspodeli na investicije i potrošnju. Prvo zavisi od stepena zahvata neposredno neekonomskih činilaca u raspodelu i od bogatstva instrumenata pomoću kojih radne organizacije mogu privući slobodna finansijska sredstva[26], a drugo od atraktivnosti ulaganja posmatrano kroz prizmu zainteresovanosti privrednih organizacija. I o jednom i o drugom problemu biće reči u daljem izlaganju.

2. Privredne organizacije mogu koristiti (alternativno ili simultano) sledeće izvore finansiranja modernizacije: kredit, emisiju obveznica i samofinansiranje. Svaki od tih izvora izlaže privrednu organizaciju određenom riziku. A veličina rizika može uticati (pretpostavka je da su ovi i drugi oblici privlačenja štednje uvedeni ili će biti uvedeni) na privredne organizacije pri njihovom opredeljivanju kom će načinu finansiranja „svojih" ulaganja pribeći. Stoga ću se ovde nešto više osvrnuti

---

[20] U poslednjih pet godina 154 najveća jugoslovenska preduzeća iz vodećih privrednih grana prijavila su svega 210 patenata. Ni jedan patent nisu prijavila preduzeća brodogradnje. Preduzeća crne i obojene metalurgije su prijavila samo 2 patenta, a prehrambena industrija — jedan (NIN, br. 1017/1970, str. 14).

[21] „Borba", 2. jun 1973.

[22] „Ekonomska politika", br. 946/1970.

[23] U patentoteci Saveznog zavoda za patente nalazi se dva miliona patentnih spisa iz 16 tehnički najrazvijenijih zemalja sveta. Jugoslovenska industrija je pokazala malo interesovanja za to (NIN, br. 1017/1970, str. 14).

[24] Marks je istakao značaj ne samo stalnog menjanja tehničke osnovice proizvodnje, već i dinamičkog karaktera društvenih kombinacija rada (*Kapital*, I, „Kultura", Beograd, 1947, str. 397—398).

[25] Po D. Vojniću, udruženi rad podmiruje ulaganja u osnovna sredstva sopstvenom akumulacijom manje od 30%, dok se za preostali deo zadužuje u zemlji ili u inostranstvu.

[26] Ovde je, zapravo, reč o štednji kao kategoriji ekonomske politike. Time smo pojam štednje razlučili od pojma akumulacije kao kategorije političke ekonomije.

na problem međuzavisnosti veličine rizika i načina finansiranja nekog investicionog poduhvata.

Veličina rizika ulaganja je u funkciji usvojene tehnologije, stope inflacije i stepena opreznosti investitora. Problem izbora tehnologije se ovde ne razmatra, već se pretpostavlja da je u granicama optimalnosti (što u praksi nije uvek slučaj). Korišćenje kredita predstavlja izvor finansiranja koji korisnika kredita izlaže dodatnim rizicima s obzirom na to da se privredne organizacije obavezuju na otplatu anuiteta pod uslovima koji važe na dan sklapanja zajma. U inflatornoj situaciji korisnici kredita su u povoljnijem položaju od kreditora. U takvoj situaciji kreditori pooštravaju uslove zajma (kamata, rok otplate). No, u svakom slučaju, što je stopa inflacije viša, manji je rizik od usvajanja prvog, pa i drugog rešenja.

Drugi izvor finansiranja (emisija obveznica) je u našoj zemlji nerazvijen. Ali, i emisija obveznica povlači određen rizik za privrednu organizaciju, čak možda i nešto veći nego u prethodnom slučaju. No, pribegavanje kreditu, odnosno emisiji obveznica može podsticati privredne organizacije na racionalnije poslovanje.

Rizik je najmanji u slučaju samofinansiranja. Zapravo, njega praktično nema u odnosu na treće lice. Poslednji argument u funkciji odnosi se na opreznost investitora. Drugim rečima, ako je investitor oprezan, on će prihvatiti samofinansiranje. Ukoliko je, pak, smeo, pribeći će korišćenju kredita.[27] Znači, izbor načina finansiranja je, s jedne strane, u funkciji opšte privredne klime, a s druge strane — srazmerno internim resursima koji su namenjeni ulaganjima. Otuda fiksiranje tog odnosa jednom zasvagda nije od nekog trajnijeg ekonomskog značaja. Mogu, naime, postojati mogućnosti da se ulaganja samofinansiraju sa 100%. Takvo rešenje, međutim, ne bi predstavljalo dokaz dobrog upravljanja, već pre stagnaciju date privredne organizacije. Prema tome, čini se da na ovom planu treba da postoji (pod pretpostavkom dosezanja neophodne stope samofinansiranja) izvesna neutralnost u izboru.

Ostaje nam da ispitamo još jednu stranu samofinansiranja. Reč je, naime, o tome da li samofinansiranje uvek podstiče ekonomski najracionalnija ulaganja (pretpostavljamo da će ono u dogledno vreme dostići zadovoljavajuću razinu). Jer, ako se pođe od pretpostavke da se fondovi namenjeni samofinansiranju mogu smatrati kao „sredstva" koja ne treba naknađivati, postavlja se pitanje da li su organi upravljanja i ekonomski podstaknuti na njihovo najrentabilnije korišćenje, to jest takvo re-

---

[27] Stopa samofinansiranja u Francuskoj iznosila je u periodu 1965—1970. godine 62%, a po nekima i 72%. No, ona je još uvek niža od engleske, a pogotovo od američke. Zbog toga neki autori (P. Massé et P. Bernard, *Les dividendes du progrès*, Presses de Univ. de France, Paris, 1965) smatraju da od stope samofinansiranja zavisi da li je jedno preduzeće konkurentno na svetskom tržištu. Po tim autorima, idealna stopa samofinansiranja se kreće između 84—87%.

I banke smatraju da je solventnost jednog preduzeća u funkciji njegove stope samofinansiranja (»Le Monde", 3. februar 1970, Supplement).

šenje koje bi odgovaralo pretpostavljenom porastu tražnje.[28] A upravo ovde dolazi do razmimoilaženja između onih koji osporavaju ekonomsku racionalnost nesrazmernog učešća samofinansiranja investicija i protagonista te teze. Naime, po zastupnicima teze o potrebi povećanja stope samofinansiranja, neizvesnost u oblasti privrede nameće preduzeću da samofinansira dobar deo svojih investicija. Jer maksimalni dohodak nije i ne može biti jedini kriterijum kog se pridržavaju privredne organizacije pri donošenju investicionih ili drugih odluka. Taj kriterijum treba dopuniti izvesnošću dohotka. Drugim rečima, ako se preduzeće zadužuje, ono se izlaže riziku nesolventnosti u znatno većoj meri nego ako posegne za sopstvenim fondovima. Posmatrano kroz ovu prizmu, motiv kojim se mogu rukovoditi organi upravljanja je u tome da oni mogu dati prednost manjem, ali zato sigurnijem dohotku. Razume se, taj argument se ne može odbaciti *a limine*. Jer ima preduzeća koja se rukovode takvim motivom — da ostvare određen dohodak, ali i da prežive u slučaju teškoća. No, ipak se čini da su pojmovi dohodak i sigurnost inkompatibilni, bar kada je reč o propulsivnim privrednim grupacijama.[29] Uostalom, zar veličina dohotka nije često uslovljena veličinom rizika? Može se, doduše, odgovoriti da preduzetnik u kolektivnom smislu te reči (resp. kolektivni preduzetnik) ne bi trebalo da se izlaže takvom riziku koji bi privrednu organizaciju mogao dovesti u tešku situaciju.

A upravo visoko učešće samofinansiranja u investicionim poduhvatima srazmerno smanjuje rizik. Štaviše, sa samofinansiranjem — tako neki smatraju — i nema rizika. No, u svakom slučaju postavlja se pitanje gde je granica rizika? To zavisi od svakog pojedinačnog kolektivnog preduzetnika. Makro dimenzija tog problema je, pored ostalog, u određivanju osnovnih pravaca razvoja i tempa, kao i u veličini zahvata neposredno neekonomskih činilaca u dohodak privrede.

Međutim, obim „sredstava" namenjenih samofinansiranju čini samo jednu stranu problema. Druga strana je u takvom sistemu proširene reprodukcije koji će obezbediti prelivanje štednje u propulsivne delatnosti. To u uslovima relativne stabilnosti pretpostavlja rehabilitaciju mesta i uloge kamatne stope. Ovde se, zapravo, radi o tome da kamatna stopa (a ne neka administrativna ili kvaziadministrativna raspodela ma kako bila dobronamerna) može i treba da predstavlja ne samo sponu između dugoročnog i kratkoročnog novca[30], već i meru u odnosu na pret-

---

[28] R. Courbis (jedan od autora takozvanog fizičko-finansijskog modela kojim se francuski eksperti služe pri dugoročnom projektovanju) stoji na stanovištu inverznog odnosa između stope samofinansiranja i stope rasta. Naime, „analiza (međunarodnih komparacija između stopa samofinansiranja i rasta — naša primedba) nam dozvoljava da tvrdimo da... je stopa samofinansiranja — ukoliko nema konjunkturnih pojava — opadajuća funkcija stope rasta vrednosti investicija, a samim tim i stope opšteg rasta ekonomije" (R. Courbis, *Le comportement d'autofinancement des entreprises*, „Economie appliques", br. 3—4/1968, str. 790).

[29] P. Sumonnet, *Les experts de la rue de Martignac remettent cause les normes d'autofinancement*, „Le Monde", 3. februar 1970, Supplement.

[30] D. Pirec, *Akumulacija, potrošnja ili o nekim preduslovima koji treba da obezbede pretpostavljenu stopu rasta*, „Ekonomska politika", br. 960/1970.

postavljenu stopu dohotka kojom privredna organizacija treba da se rukovodi pri izboru između ulaganja u „svoje" i „tuđe" preduzeće.[31]

3. Napred je bilo reči da se rešenje problema modernizacije može naći ne samo u stopi samofinansiranja, već i u davanju, na makro planu, podsticaja privrednim organizacijama da više ulažu. Ovde je, naime, reč o racionalnoj mikro raspodeli na investicije i potrošnju. Ta raspodela je, pak, u funkciji odnosa nivoa ličnih dohodaka i cene osnovnih sredstava.[32] Na takvo razmišljanje inicira sledeće:

— Ako se izvrši distribucija industrijskih preduzeća (prema visini osnovnih sredstava) na mala, srednja i velika, može se konstatovati[33] relativno velika razlika između odnosnih potskupova u pogledu prosečnog nivoa osnovnih sredstava; mnogo blaže razlike u neto produktu (prosečno po jednom industrijskom preduzeću svakog potskupa), a još manje ako se osnovna sredstva obračunavaju po zaposlenom; najmanje razlike među tim potskupovima pokazuju neto produkt i lični dohodak po zaposlenom. Međutim, u uslovima manje ili više racionalnih odnosa može se s pravom pretpostaviti da razlika po vrednosti osnovnih sredstava mora dovesti i do odgovarajućih razlika u neto produktu po zaposlenom (viša produktivnost), odnosno u ličnim dohocima (bolja kvalifikaciona struktura). To, svakako, izaziva sumnju o postojanju povezanosti (inače, zakonita pojava) između visine ličnih dohodaka po zaposlenom, organskog sastava sredstava i visine dohotka po zaposlenom.

— Po sporazumu o uslovima sticanja i raspodele dohotka koji su u junu 1970. godine potpisala građevinska preduzeća Srbije (sličan sporazum je potpisan i u Makedoniji), najniži dohodak po zaposlenom radniku ne može biti ispod 600 dinara mesečno, a za fondove se mora izdvajati najmanje 600 dinara mesečno (odnosno najmanje 18% dohotka). Cilj tog sporazuma bio je da se onemogući učestvovanje na licitaciji onim građevinskim preduzećima koja nekvalifikovanim radnicima isplaćuju lični dohodak od 400 do 500 dinara mesečno — s obzirom na to da su ta preduzeća preuzimala poslove tehnički opremljenim preduzećima, kao i da građevinska preduzeća povedu više računa o modernizaciji tehnološkog postupka. Taj sporazum očigledno ukazuje na potrebu

---

[31] U referatima pripremljenim za „Posvetovanje o enotnosti jugoslovanskega trga" (Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana, 1974) bilo je reči o mehanizmima usklađivanja između štednje i investiranja. Pri tom su jedni stavili težište na tržište „kapitala", a drugi na samofinansiranje. Ne ulazeći u polemiku sa iznetim stavovima, čini se da se udruživanje rada i sredstava može ostvariti — pri datom stepenu integrisanosti jugoslovenske ekonomike — kako putem samofinansiranja tako i putem eksternog finansiranja. Jačanjem reproduktivne sposobnosti privrede i napredovanjem integrisanosti u okviru jedinstvenog jugoslovenskog tržišta samofinansiranje proširene društvene reprodukcije biće sve dominantniji oblik preoblikovanja (u suštini neproduktivnog) novčanog kapitala u proizvodni kapital.

[32] A. Bajt, „Vjesnik", 11. i 12. studeni 1967.

[33] Reč je o periodu 1966-1973. godine. Praktično, nema razlike u tim godinama u pogledu određenih karakteristika (Statistički godišnjak za 1968, str. 161; za 1969, str. 162; za 1972, str. 159; za 1973, str. 169, 525).

samoupravnog usklađivanja raspodele, pa i na potrebu društvenog dogovora o načinu i uslovima izvođenja investicionih radova.[34]

— Najzad, raspodelom dohotka privrednih organizacija preferirani su, globalno posmatrano, lični dohoci na račun fondova.

Prema tome, izgleda da u sistem samoupravne robne proizvodnje još nije ugrađen mehanizam koji bi svojom unutrašnjom logikom stalno podsticao privredne organizacije na modernizaciju tehnologije. Rešenje problema povećanja atraktivnosti ulaganja treba tražiti, čini se, u oblasti nivoa ličnih dohodaka, odnosno cene osnovnih sredstava ili i na jednom i na drugom polju. To, naravno, ne znači (bilo koje rešenje se usvojilo) da će se time ukinuti uticaj egzogenih činilaca, već samo to da će njihov uticaj biti postepeno sveden u normalne, a time i racionalne okvire. No, da idemo redom.

a) Poći ćemo od ličnih dohodaka. Naime, pretpostavićemo da od njihovog povećanja zavisi, posmatrano sa stanovišta privrednih organizacija, i atraktivnost ulaganja. Doduše, lični dohodak, a time i njegovo povećanje je u funkciji raspoloživih resursa radne snage, stepena razvoja, a time i kvalifikacione strukture i, najzad, datog društveno-ekonomskog sistema, koji —utičući na formiranje određenih pogleda na svet — postaje ekonomska potencija.

Naravno, argumenti funkcije ne moraju nužno delovati u istom smeru. Kad god je u pitanju zemlja u razvoju, oni deluju obično u suprotnom pravcu. No, ako se ograničimo samo na to da je povećanje ličnih dohodaka pojedinih kategorija radne snage uslovljeno njenom retkošću, to će nas dovesti na teren kvalifikacione strukture radne snage i na probleme raspona u ličnim dohocima.[35]

Rasponi u prosečnim ličnim dohocima po granama povećali su se u periodu 1964—1968. godine. Tako je razlika između najnižeg i najvišeg granskog ličnog dohotka u 1964. godini iznosila 2,43, u 1965. godini 2,28, da bi se u 1966. godini povećala na 2,41, u 1967. godini na 2,67, a u 1968. godini smanjila na 2,64, da bi se u prvih devet meseci 1969. godine opet povećala na 2,68. U 1971, odnosno 1972. godini došlo je do znatnog smanjenja raspona (1,99, odnosno 1,73). U 1973. godini ova razlika se nešto povećala (1,83). Smanjeni su i rasponi u ličnim dohocima između projektantskih organizacija i tekstilne industrije, kao i između privrede i neprivrede.[36]

Međutim, na osnovu toga se još ne može — zbog različite kvalifikacione strukture — dobiti potpuna slika. Otuda je korektnije ako se za utvrđivanje raspona u ličnim dohocima od rada koristi statistička kategorija uslovno nekvalifikovanog rada. U tom slučaju granske razlike

[34] Ovaj dogovor može da bude nalik na nedavno zaključen društveni dogovor među jugoslovenskim građevinskim preduzećima o izvođenju radova u inostranstvu.

[35] Za ekonomsku, pa i društvenu ocenu raspona među ličnim dohocima neophodno je, svakako. veće korišćenje analitičkog postupka. To nam, iz mnogih razloga, nije bilo moguće ostvariti. No, verujemo da će dalje izlaganje dati dovoljno elemenata za izvlačenje odgovarajućih zaključaka.

[36] Saopštenje SZS br. 73/1974; *Međugranski odnosi ličnih dohodaka u privredi*, „Jugoslovenski pregled“, februar 1972, str. 53—60.

bile su u 1966. godini (a približno i u celom periodu 1961—1966. godine) 1 : :2. Po grupacijama posmatrano, te razlike su do 1966. godine iznosile 1 : 4.[37] U 1969. i u prvoj polovini 1970. godine te razlike su nešto smanjene. Doduše, ovde se radi o graničnim rasponima. No, oni ipak indiciraju na relativno velike razlike ne među pojedinim kvalifikacijama, već među granama, a pogotovo među grupacijama.[38]

Inače, na vrhu i na dnu skale ličnih dohodaka po granama u periodu 1964—1973. godine nije došlo do bitnih promena. Uglavnom se iste grane nalaze na vrhu i na dnu lestvice, s tom razlikom što se sve grane nalaze na višem nivou prosečnih ličnih dohodaka u odnosu na 1964. godinu. Ali, ako se lični dohoci svedu na uslovno nekvalifikovan rad, redosled se bitno menja. Naime, u grupu deset grana sa najvišim dohocima u godinama 1972—1973. dolaze (redom po visini ličnog dohotka): pretovar i ostale usluge, pomorski saobraćaj, brodogradnja, nafta, montaža i ostalo, gradski saobraćaj, spoljna trgovina, elektroenergija, ostala industrija, finansije i osiguranje. U grane sa najnižim dohocima svrstavaju se: delatnost škola (na poslednjem mestu od 53 grane), društvene organizacije, zdravstvena delatnost, rečni saobraćaj, rudarska istraživanja, elektroindustrija, organi uprave, tekstilna industrija, kultura i prosveta, socijalna zaštita.[39]

Odnosni pokazatelji ističu nelogičnosti u redosledu visine ličnih dohodaka — imajući u vidu kvalifikacionu strukturu zaposlenih (društveno vrednovanje rada) ili značaj pojedinih delatnosti za efikasan razvoj — a time i probleme koji otuda proizlaze i na ekonomskom i na društvenom planu.

Do sada je bilo reči o granskim i grupacijskim rasponima. Međutim, vredno je pomenuti i raspone u okviru radnih organizacija s obzirom na to da oni odslikavaju, na neki način, ponašanje radnih ljudi. Prema prethodnim rezultatima ankete SZS, interni rasponi u ličnim dohocima kreću se u najvećem broju slučajeva između 1 : 2—3 (oko 30%), a oko 24% između 1 : 2, odnosno 1 : 3—4. Veći rasponi od ovih (1 : 5—9) obuhvataju oko 10% anketiranih organizacija, a raspon između 1 :8—9 i više samo oko 2%.[40]

---

[37] B. Šefer, *Socijalne razlike i socijalna sigurnost u uslovima socijalističkog samoupravnog ekonomskog sistema*, u *Problemi daljeg razvoja privrednog sistema*, Ohrid, 1970, str. 4.

[38] U Sloveniji raspon u prosečnim ličnim dohocima među privrednim granama iznosi 1 : 2,9 (tekstilna industrija : projektantske organizacije), a unutar industrije 1 : 1,7 (tekstilna industrija : elektroprivreda) (V. Hafner, *Komunisti i socijalno diferenciranje u našem društvu*, „Naše teme", br. 12/1969, str. 1890).

[39] Saopštenje SZS br. 100 od 5. maja 1970; br. 63 od 10. marta 1972; br. 69 od 15. marta 1974; Lj. Madžar, *Problemi i perspektive jugoslovenske privrede*, »Ekonomska misao", br. 1/1974, str. 18.

[40] U Sloveniji raspon između ličnog dohotka čistačice, odnosno nekvalifikovanog skladišnog radnika i ličnog dohotka direktora, odnosno visokokvalifikovanog stručnjaka iznosi u većim radnim organizacijama 1 : 5,5 (V. Hafner, op. cit.).

Rasponi među privrednim organizacijama u istim granama i istim zanimanjima, odnosno u istim zanimanjima a različitim granama bili su vrlo veliki.[41] Oni su se kretali (u graničnim slučajevima za ista zanimanja) između 1 : 5, a negde i više. Ove razlike se najčešće ne mogu objasniti razlikama u radnom doprinosu, već nizom drugih faktora (uslovima privređivanja, polaznim pozicijama preduzeća itd.). Na žalost, bližih analiza o uzrocima ovoj pojavi nema.[42] Istina, samoupravni sporazumi i društveni dogovori doprineli su da se smanje preterane razlike u ličnim dohocima radnika iste kvalifikacije i jednakih sposobnosti. Međutim, izgleda da se dogovaranje oslanjalo, u nedostatku objektivnih merila, pre svega na formalne kvalifikacije, što nije dovoljno, pogotovo stoga što su mnogi sporazumi ostali „nedograđeni na najosetljivijoj tački, tamo gde treba da se vrednovanjem rada stvara organska veza samoupravnog sporazuma, društvenog dogovora i unutrašnje raspodele“[43].

Raspon između ličnog dohotka nekvalifikovanog radnika i ličnog dohotka stručnjaka sa fakultetskim obrazovanjem (u proseku za celu zemlju) iznosio je u 1968. godini 1 : 2,8.[44] Doduše, ovaj pokazatelj ne daje pravu sliku socijalne diferencijacije (ne uzima u obzir razne dopunske dohotke koje ostvaruju po pravilu više oni koji su u gornjem delu kvalifikacione strukture; navedene socijalne razlike se delom ublažavaju raznim oblicima socijalne kompenzacije, odnosno doprinosima na ukupan prihod). No, nezavisno od toga, kretanje tog raspona u vremenu ispoljava tendenciju ka uravnilovci.

Istina, unutar toga postoje izrazito niski ili izrazito visoki lični dohoci, ali samo kao ekscesi. Te pojave su međusobno uslovljene (uravnilovka potpomaže pojavu ekscesa i obrnuto — ekscesi oživljavaju tendenciju ka uravnilovci). Ekscesi ukazuju na pomanjkanje objektivno određenih normi za ostvarivanje načela raspodele prema radu mereno rezultatima rada (to jest prema društveno priznatom radu).

Ovakvi rasponi ukazuju na postojanje razlika u ličnim dohocima ne među pojedinim kvalifikacijama, već među pojedinim delatnostima, od-

---

[41] *Rasponi u ličnim dohocima*, „Jugoslovenski pregled“, jun 1970, str. 247—252; *Odnosi ličnih dohodaka po zanimanjima*, „Jugoslovenski pregled“, jul—avgust 1971, str. 321—328.

[42] Uzrok tome treba tražiti delom u nejednakim uslovima privređivanja. No, rešenje tome ne bi trebalo tražiti u objektivnom izjednačavanju uslova privređivanja, već u društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima koji će afirmisati i kvalifikaciju i produktivnost.

[43] S. Vujica, *Ni plata, ni renta*, „Borba“, 6. jun 1974.

[44] Odnos između prosečnog ličnog dohotka nekvalifikovanog radnika i prosečnog ličnog dohotka radnika sa visokom stručnom spremom u Sloveniji iznosio je 1966. godine 1 : 2,7, a 1968. godine 1 : 2,5 (V. Hafner, op. cit.), a u Srbiji 1964. godine 1 : 5, a 1970. godine 1 : 3 (D. Petrović, izlaganje na II sednici Konferencije SK Srbije, „Politika“, 2. jun 1970).

U Francuskoj, na primer, raspon između inženjera i nekvalifikovanog radnika iznosi 5,1 : 1, između inženjera i tehničara 2 : 1, između tehničara i kvalifikovanog radnika 1,6 : 1, a između kvalifikovanog i nekvalifikovanog radnika 1,4 : 1 (»Le Monde“, 25. mart 1970).

nosno među privrednim organizacijama u istim delatnostima i istim zanimanjima. Prvo deluje destimulativno i podstiče fluktuaciju, pa i ekonomsku emigraciju[45], a drugo pothranjuje nezadovoljstvo neposrednih proizvođača. I jedno i drugo negativno deluje na stabilnost sistema, čime se sužavaju mogućnosti njegove reprodukcije. To nam, po svemu sudeći, govori i o nepovoljnoj kvalifikacionoj strukturi jer izgleda da formiranje raspona u ličnim dohocima nije toliko u funkciji radnog doprinosa određene kategorije radnika koliko rezultat pritiska unutar radne organizacije u pravcu sužavanja, a ne širenja raspona.[46] Naime, ovde se očigledno radi o tome da kvalifikaciona struktura zaposlenih i specifična težina pojedinih grupa determiniše politiku ličnih dohodaka ne samo u okviru ove ili one radne organizacije, već i na širem planu. Ako je to tačno, onda se time ispoljava jedno od obeležja „egalitiranog sindroma" nezavisno od posledica koje takvi lični dohoci imaju ili mogu imati na privređivanje u privrednoj organizaciji. Zbog toga se i postavlja pitanje u kom slučaju se može (imajući u vidu date društveno-ekonomske odnose) tolerisati neegalitarna alokacija dohotka. To nas, pak, upućuje na razmišljanje da li su dohoci stručnjaka u našoj zemlji isuviše niski, da li su na nivou ili su previsoki s obzirom na njihovu ulogu u procesu proizvodnje.

Tako, na primer, može se poći od teze da je prosek ličnih dohodaka stručnjaka na nivou s obzirom na broj zaposlenih sa minimalnim ličnim dohocima. Zbog toga bi povećanje njihovih ličnih dohodaka u uslovima datog nivoa produktivnosti podsticalo ne samo inflatorne tendencije, već i socijalne konflikte (teza „jednakih stomaka"). Prvo rezultira, ili može da rezultira, iz nastojanja svih da pri datim sistemskim premisama pomere prema gore lične dohotke.[47] Drugo, pak, iz stepena prikriveno nezaposlenih, iz razlika u materijalnom položaju pojedinih kategorija radnika (što utiče na formiranje stava pojedinih socijalnih grupacija naspram konkretne ekonomske i socijalne politike) i zbog ograničenih mogućnosti utvrđivanja objektivnih merila raspodele. Sve to pri datoj kvalifikacionoj strukturi determiniše ponašanje neposrednih proizvođača. Ali to istovremeno znači da se ne može prenebregnuti značaj socijalne diferencijacije i njene posledice. U prilog teze da su nagrade stručnjaka nedovoljne ističe se argument da se Jugoslavija približila onom stepenu razvijenosti (koji je, doduše, još na „pragu" industrijsko-tehnološke razvijenosti) kada se i objektivno nameće potreba, inherentna samoj privredi, za uspešnom konkurencijom inostranim proiz-

---

[45] Po nemačkim podacima („Auslaendische Arbeitsnebmer"), kvalifikovani radnici čine 55% u ukupnom broju Jugoslovena zaposlenih u SR Nemačkoj. Ovi podaci se razlikuju od zvaničnih jugoslovenskih podataka (vidi: „Konjunkturni pregled", br. 7—8/1970, str. 45; „Ekonomska politika", br. 955/1970, str. 14; „Jugoslovenski pregled", februar 1970, str. 48).

[46] Pošto naši pomorci odlaze na strane brodove, a to ne odgovara našim potrebama, pomorska privreda je odlučila da raspon u ličnim dohocima podigne na svetski nivo (1 : 8). Ali, to je izazvalo otpor slabije plaćenih radnika (»Politika", 2. oktobar 1970).

[47] D. Pirec, *Razmatranja o nekim pitanjima cena, ličnih dohodaka i produktivnosti*, „Pregled", br. 6/1967.

vođačima. To se, međutim, ne može ostvariti bez odgovarajućih stručnih kadrova.[48] Prema tome, posmatrano sa čisto ekonomskog stanovišta, argumenti govore u prilog teze da su dati rasponi neracionalni. Međutim, izrazita socijalna diferencijacija, po svemu sudeći, nije u skladu sa predstavama o socijalizmu dobrog dela radnih ljudi[49], nezavisno od načina i polja ispoljavanja, štaviše — nezavisno od toga da li se te i takve tendencije podstiču ili ne.[50] Dakle, ni ova solucija ne može da dâ zadovoljavajući odgovor na postavljen problem.

b) Što se tiče cena osnovnih sredstava, njihovo sniženje može (teorijski posmatrano) rezultirati bilo iz sniženja cena domaće opreme (smanjivanjem otuđenja viška rada ili podizanjem produktivnosti), odnosno uvozne opreme (sniženjem carina), bilo na simultan način. U datim institucionalnim uslovima i pri datoj privrednoj klimi prostor za usvajanje prvog rešenja je relativno uzak. Naime, teško se može pretpostaviti da će bilo kakvo smanjenje zahvata u dohodak privredne organizacije, odnosno podizanje produktivnosti dovesti i do sniženja cena. Najviše što se može očekivati jeste relativno sporiji rast cena tih proizvoda. Doduše, na to se može vršiti pritisak povećanjem atraktivnosti uvozne tražnje (ukoliko za to ne postoje platno-bilansne smetnje). Ali, to bi pri ostalim nepromenjenim uslovima dovelo, posmatrano na relativno kratak rok, do sniženja stepena korišćenja datih kapaciteta, a time i do povećanja broja prikriveno nezaposlenih u tim granama, sa svim pratećim implikacijama. Doduše, povećan uvoz mogao bi posle izvesnog vremena dovesti i do adaptiranja proizvodne strukture odnosnih grana tražnji, kao i do kvalitativnog poboljšanja i kvantitativnog povećanja proizvodne strukture naše zemlje. Međutim, teškoće koje bi se isprečile usvajanjem ove solucije dovele bi relativno brzo (i to pre nego što bi pozitivni efekti došli do izražaja) u datim uslovima (platno-bilansna barijera, kvalifikaciona barijera, prikrivena nezaposlenost) i do određenih odstupanja od tako postavljenih ciljeva. Tome treba dodati i to da pre-

---

[48] „Modernu proizvodnju mogu realizovati i reprodukovati sposobni, materijalno dovoljno nagrađeni kadrovi. Slobodno možemo reći da značajan razlog što 38,3% zaposlenih radnika zarađuje do 800 din. leži u činjenici da samo 4,7% zarađuje više od 2.000 din. mesečno" (izjava M. Rožiča, „Politika", 2. oktobar 1970). Ili, na zboru aktivista Osvobodilne fronte Slovenije održanom u Dolenjskim Toplicama E. Kardelj je istakao da danas naše društvo ne može ostvariti preterano izjednačavanje ličnih dohodaka a da ne potkopa temelje sopstvenog ekonomskog razvoja („Politika", 8. jun 1970).

[49] J. Županov je na osnovu izvršenog ispitivanja zaključio da „u jugoslavenskom društvu preovladava koncepcija egalitarne alokacije ekonomskih dobara bez obzira na distribuciju moći" (*Egalitarizam i industrijalizam*, „Naše teme", br. 2/1970, str. 255—263).

[50] Zahtev za socijalnom jednakošću, kao i zahtev za likvidacijom privatnog vlasništva, ima u ljudskim predstavama mnogo utopističkih iluzija u kojima se izražava — kako je zapazio Marks — podmuklost privatnog vlasništva, to jest zavist sitnijeg sopstvenika prema većem, čežnja za sopstveničkim izjednačavanjem. Kada se ona realizuje, stvara se dojam da se socijalizam realizuje. Ni u zahtevu prava na rad ni u zahtevima za nagrađivanjem prema potrebama ne izražava se toliko potreba i čežnja za poslom i radom kao čežnja za prikrivenom nezaposlenošću i primanjima bez rada (A. Hlavek, *Projekt socijalizma i njegovo ostvarivanje*, „Gledišta", br. 5/1969, str. 741—742).

nebregavanje razlike u ceni starog i novog „kapitala" deluje *ipso facto* ograničavajuće na investicionu aktivnost neposrednih nosilaca investicionih odluka. Dalje, još uvek neizgrađen, a zbog toga i nestabilan instrumentarijum privrednog sistema obeshrabruje investitore da „smelije ulaze u veće i dugoročnije modernizacione zahvate", jer to otežava izradu dugoročnih investiciono-razvojnih programa. Zatim, položaj privrede u sekundarnoj raspodeli, u instrumentima kreditno-monetarne politike, pa i tako anahron pritisak vanprivrednih faktora za integrisanje sa deficitarnim, pa i besperspektivnim radnim organizacijama itd. Jednom rečju, ekonomska politika je, u suštini, podržavala (suprotno usvojenom stavu) tendenciju ka egalizaciji.[51] Time su praktično otežane mogućnosti za rešavanje otvorenih problema (imajući u vidu određenu vremensku sekvencu), pa i mogućnosti rešenja postavljenog problema na ovaj način.

III

1. Povećanje ličnih dohodaka može u datim uslovima biti uzrok brojnih problema. Štaviše, neko njihovo znatnije povećanje dovešće pre do jačanja inflatornih impulsa nego do supstitucije rada „kapitalom". Doduše, na taj način bi se povećala atraktivnost ulaganja, ali ne i zaposlenost. Naime, povećanje ličnih dohodaka dovelo bi i do povećanja tražnje osnovnih sredstava. Pri tom se teško može pretpostaviti da bi naša industrija mogla da zadovolji nabujalu tražnju, pogotovo ako je ona usmerena na noviju tehniku.

Zbog toga se pre može očekivati povećanje uvozne tražnje tih dobara, ali i ubrzanje procesa adaptiranja odgovarajuće industrije toj tražnji. Povećanje proizvodnje tih dobara dovelo bi pri ostalim nepromenjenim uslovima i do povećanja tražnje uvoznih sirovina. Jer ne može se pretpostaviti da će se smanjivanje troškova po jedinici proizvoda ograničiti samo na osnovna sredstva i radnu snagu. Drugim rečima, zaoštriće se problem supstitucije domaćih sirovina, pa i polufabrikata uvoznim sirovinama i polufabrikatima. Istina, ta se nastojanja mogu do izvesne mere ograničiti određenim spoljnotrgovinskim režimom, carinskom politikom i politikom cena. Međutim, gornja granica carinske tarife kao mera zaštite domaće industrije određena je međunarodnim sporazumom (GATT). Samim tim razlike u produktivnosti između domaće i uvozne proizvodnje mogu se tolerisati samo u tim okvirima, kao što i

[51] S obzirom na ograničene mogućnosti utvrđivanja dovoljno objektivnih i dovoljno tačnih merila doprinosa svakog pojedinca u stvaranju dohotka, raspodela prema radu je na tih način zamenjena uravnilovkom. S druge strane, teza jednakih uslova privređivanja se u praksi identifikuje sa rezultatima. Jedno i drugo, pak, verificira teoriju „jednakih stomaka". Otuda je razumljivo što je u rezoluciji Desetog kongresa SKJ „Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci Saveza komunista Jugoslavije" istaknuto da se Savez komunista zalaže za doslednu primenu principa raspodele prema kvantitetu i kvalitetu rada mereno rezultatima rada, što će reći za raspodelu prema društveno priznatom radu.

verifikacija racionalne politike cena traži da protekne određeno vreme. Ali, te su razlike u brojnim grupacijama veće, a politika cena opterećena je preteranom dozom subjektivnosti. Isto tako, ne može se mimoići ni značaj socijalne diferencijacije i njenih političkih posledica imajući u vidu upravo čestu pojavu identifikovanja socijalizma sa egalitarnošću. Naravno, egalitarizam kao vrednosna kategorija direktno protivreči raspodeli prema radu mereno rezultatima rada. Jer raspodela prema radu pretpostavlja neegalitarnu raspodelu dohotka već samim tim što je ona u funkciji nejednakih sposobnosti, pa i nejednake kvalifikacione spreme (što nužno dovodi do interprofesionalnog raspona) i tržišne valorizacije individualnih radnih doprinosa, što opet dovodi do ekonomski racionalnih interindustrijskih raspona. Uostalom, često se problem socijalne diferencijacije ističe kao opasnost koja dobrim delom utiče na erodiranje premisa sistema. Upravo zbog toga je neophodno da se stalno vodi računa o meri socijalne diferencijacije. Najzad, ne mogu se prenebregnuti ni pravila ponašanja neposrednih proizvođača koja su dominirajuća u datim uslovima. Reč je, naime, o tome da oni iz donje polovine skale dohodaka smatraju da su sadašnji rasponi preoštri i teže njihovom sužavanju, kao što je prirodno da oni u gornjoj polovini skale ocenjuju raspone kao premalene i teže njihovom povećavanju. I jedna i druga skupina nastoji da svoje lične dohotke pomeri prema gore.

Imajući u vidu rečeno o alternativnim mogućnostima rešenja postavljenog problema, izgleda da je najcelishodnije ako bi se taj proces odvijao postepeno, a takođe simultano. Naime, taj proces se na strani ličnih dohodaka može ostvarivati punom afirmacijom ustavnih premisa o društvenom dogovoru i samoupravnom sporazumu.[52] Zadatak društvene zajednice sastojao bi se u tome da posrednim putem (u zavisnosti od situacije) podstiče ili širenje raspona ili njihovo sužavanje, kao i da utiče putem odgovarajuće socijalne politike.[53] Drugim rečima, ekonomska politika na tom polju treba da nađe meru u diferencijaciji ličnih dohodaka koja će, respektujući tolerantne socijalne razlike, istovremeno podsticati i transpoziciju kvalifikacione strukture zaposlenih na viši nivo i modernizaciju, a time i prodor nove tehnologije. Na strani cena osnovnih sredstava treba određenim materijalno stimulativnim merama podsticati razne oblike integracije u okviru zemlje, kao i kooperaciju sa srodnim preduzećima drugih zemalja (preduslov je da takva kooperacija ne derogira autonomnost odlučivanja), odnosno takvim in-

---

[52] Vidi rezoluciju Desetog kongresa SKJ »Borba za dalju izgradnju socijalističkog samoupravljanja i zadaci Saveza komunista Jugoslavije« i „Rezoluciju o neposrednim zadacima Saveza komunista Jugoslavije u ostvarivanju politike ekonomske stabilizacije".

[53] Vidi referat Josipa Broza Tita na Desetom kongresu SKJ — „Borba za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja u našoj zemlji i uloga Saveza komunista Jugoslavije", „Rezoluciju o zadacima Saveza komunista Jugoslavije u razvoju društveno-ekonomskih odnosa u oblasti stanovanja i u stambenoj politici" i „Rezoluciju o zadacima Saveza komunista Jugoslavije u socijalnoj politici".

tenzitetom uvoza koji bi bio u skladu sa platno-bilansnim mogućnostima naše zemlje.[54]

2. Ako je, pak, dokazano *quod erat demonstrandum*, onda prilikom koncipiranja daljeg razvoja i razmatranja sistemskih mera treba ne samo nastojati da udruženi rad stvarno dobije dominantnu ulogu u celokupnom procesu društvene reprodukcije, već i tražiti put ka otklanjanju onih slabosti o kojima je bilo reči i odrediti njegovu vremensku dimenziju. Jer i od toga zavisi stabilizacija privrednih tokova i dalji racionalan prodor na inostrana tržišta. U protivnom, neminovno je stalno osciliranje između onoga što treba i onoga što jeste. Nema sumnje, to dovodi i do odgovarajućih kolebanja na mikro planu, čime se samo usporava dinamika na planu promena ponašanja aktera privredne delatnosti na raznim nivoima. Dokle god ne dođe do promena i na tom polju, ostvarenje kvalitativnog skoka je otežano.

[54] Tu se može mnogo učiniti društvenim dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem pod pretpostavkom poštovanja ekonomskih zakonitosti. Sem toga, nužno je da takvi dogovori budu prihvaćeni bar od većine, kao i da modaliteti regulisanja budu manje-više identični. U protivnom, ne može se isključiti mogućnost parcelizacije jedinstvenog tržišta.

Lazar Đurovski

OSNOVNA OBELEŽJA NOVE USTAVNE KONCEPCIJE MESNE ZAJEDNICE

U samoupravnoj organizaciji jugoslovenskog društva danas po svom značaju i ulozi posebno se mogu izdvojiti dva bazična oblika samoupravnog organizovanja, povezivanja i udruživanja radnih ljudi i građana na proizvodno-radnoj i teritorijalnoj osnovi. To su, po novom Ustavu SFRJ, osnovna organizacija udruženog rada i mesna zajednica. Pri tom se za osnovne organizacije udruženog rada obično kaže da su to bazične ćelije rada i osnovni oblik povezivanja i udruživanja radnika po mestu rada, a o mesnim zajednicama se može reći da su to bazične ćelije života i osnovni oblik povezivanja i udruživanja radnih ljudi i građana po mestu gde stanuju i žive.

Osnovne organizacije udruženog rada i mesne zajednice nisu jedine, ali se slobodno može reći da su najvažnije primarne samoupravne asocijacije radnog i teritorijalnog tipa. U ovom prilogu biće reči samo o nekim najopštijim obeležjima nove ustavne koncepcije mesne zajednice.

MESTO MESNE ZAJEDNICE U NOVOM USTAVNOM SISTEMU JUGOSLAVIJE

Bez ulaženja u šire objašnjavanje porekla i dosadašnjeg razvoja mesnih zajednica, može se reći da je njihovo institucionalno uobličavanje kao ustavne kategorije pre desetak godina predstavljalo nov kvalitet u odnosu na pređašnje oblike neposrednog samoupravnog organizovanja — seoske odbore i stambene zajednice. Naime, po Ustavu SFRJ, mesne zajednice su bile definisane kao samoupravne zajednice građana seoskih i gradskih naselja u kojima građani neposredno ostvaruju samoupravljanje u delatnostima koje služe neposrednom zadovoljavanju potreba radnih ljudi i njihovih porodica.[1]

U poređenju s ulogom i položajem mesnih zajednica kakav su imale po Ustavu SFRJ iz 1963. godine, može se uočiti značajna evolucija u po-

[1] Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije sa ustavnim amandmanima i ustavnim zakonima, »Službeni list SFRJ«, Beograd.

gledu saznanja o njihovoj prirodi (njihovom društvenom biću) i o potrebi šireg i potpunijeg regulisanja njihove uloge i ustavnog položaja. Rasprave o komunalnom sistemu vođene 1971. i 1972. godine pokazale su da se šire reformisanje opštine i njeno institucionalno uobličavanje kao samoupravne zajednice nije moglo zamisliti bez istovremenog reformisanja mesnih zajednica kao bazičnih samoupravnih asocijacija po mestu stanovanja i življenja.[2] Zato je potpunije određivanje mesta i uloge mesnih zajednica u ustavnom i društveno-političkom sistemu Jugoslavije i kompleksnije regulisanje njihovog ustavnog statusa predstavljalo, pored ostalog, jedan od sadržaja i ciljeva druge faze ustavne reforme u oblasti komunalnog sistema i šire. To je i razumljivo ako se ima u vidu da je postojanje samoupravne mesne zajednice jedan od bitnih preduslova za ostvarivanje ustavne koncepcije opštine kao samoupravne zajednice. Upravo je u tome suština stava, izražavanog u više prilika u raspravama poslednjih godina, da bez samoupravne mesne zajednice nema niti može biti samoupravne opštine.[3]

Novi Ustav SFRJ donosi značajne promene u odnosu na mesne zajednice i njihov položaj i ulogu u društveno-političkom sistemu. U sadašnjim ustavnim rešenjima, koja prihvataju i institucionalizuju sve pozitivne elemente iz razvoja mesnih zajednica u proteklom razdoblju, uobličena je u velikoj meri nova ustavna koncepcija mesnih zajednica.

U odeljku IV Osnovnih načela novog Ustava SFRJ istaknuta je i uloga mesne zajednice kao bazične samoupravne asocijacije po mestu stanovanja i življenja. Sledeća tri stava u dovoljnoj meri potvrđuju ocenu o takvom ustavnom određenju uloge i mesta mesnih zajednica u novom ustavnom i društveno-političkom sistemu Jugoslavije.

Prvo, samoupravljanje u mesnim zajednicama uzima se kao jedan od oblika ostvarivanja diktature proletarijata u našim uslovima.

Drugo, samoupravljanje u mesnim zajednicama jedna je od osnova jedinstvenog sistema samoupravljanja i vlasti radničke klase i svih radnih ljudi.

Treće, samoupravni položaj i prava radnog čoveka i u mesnim zajednicama predstavljaju osnovu, granicu i pravac ostvarivanja prava i dužnosti društveno-političkih zajednica u vršenju funkcije vlasti.

U delu novog Ustava SFRJ o osnovama društveno-političkog sistema u posebnom poglavlju govori se o samoupravljanju u mesnim zajednicama. Tako je postupljeno i u ustavima svih republika i autonomnih pokrajina, s tim što je u Ustavu SR Slovenije mesna zajednica data na dva mesta — u delu o društveno-ekonomskom uređenju i u delu o osnovama društveno-političkog sistema.

Samoupravljanje u mesnim zajednicama, prema tome, čini posebno poglavlje, a mesna zajednica kao osnovna samoupravna zajednica pred-

---

[2] *Ustavna reforma komune,* Centar za aktuelne političke studije, iz dela *Komuna u ustavnoj reformi*, čiji je autor Zdravko Tomac (Zagreb, 1971, str. 82—102).

[3] *Opština i promene u političkom sistemu,* savetovanje Stalne konferencije gradova Jugoslavije održano u Ljubljani 3. i 4. novembra 1971. godine („Komuna", br. 11/1971, str. 14—15).

stavlja jednu od osnova društveno-političkog sistema. Samoupravljanje u mesnim zajednicama je dato kao posebno poglavlje pre i izvan poglavlja o opštini. To je bitno nov momenat i značajan korak u odnosu na rešenje u Ustavu SFRJ iz 1963. godine, u kome su odredbe o mesnoj zajednici, izražene u članu 104, date u delu o opštini. To je razlog što se o mesnoj zajednici moglo zaključivati kao o isključivo „opštinskoj" instituciji i samo kao o komponenti samoupravne organizacije opštine.

U novom Ustavu SFRJ i u ustavima republika i autonomnih pokrajina dato je samo najopštije i najnužnije, ali je i to dovoljno da se jedinstveno urede osnovna pitanja mesta i uloge mesne zajednice u društveno-političkom sistemu Jugoslavije.[4] Sve ostalo treba da bude uređeno statutima opština i mnogo više statutima mesnih zajednica i dogovorom samih radnih ljudi i građana. Svaki drugi prilaz u globalnom uređivanju mesnih zajednica bio bi u suprotnosti sa suštinom mesne zajednice kao oblika samoorganizovanja radnih ljudi i građana. Konkretno regulisanje položaja i uloge mesnih zajednica i njihove ukupne organizacije treba da bude predmet statuta opština i još više statuta mesnih zajednica. Jedino tako može doći do izražaja elemenat samoorganizovanja i samokonstituisanja. Tek u tim dokumentima se može u potpunosti i u najkonkretnijem vidu da izrazi fizionomija mesnih zajednica.

USTAVNO ODREĐENJE POJMA MESNE ZAJEDNICE I NJENE USTAVNE FUNKCIJE

Mesna zajednica je, po novom Ustavu SFRJ, osnovna samoupravna zajednica u kojoj radni ljudi i građani odlučuju o ostvarivanju zajedničkih interesa i o solidarnom zadovoljavanju zajedničkih potreba u oblastima kao što su: uređenje naselja, stanovanje, komunalne delatnosti, dečja i socijalna zaštita, obrazovanje, kultura, fizička kultura, zaštita potrošača, zaštita i unapređivanje čovekove sredine, opštenarodna odbrana i društvena samozaštita i druge oblasti društvenog života i rada.

Mesna zajednica je takva primarna zajednica u kojoj realno mogu dolaziti do punog izražaja samoorganizovanje, povezivanje i udruživanje radnih ljudi i građana u naselju, u delu naselja ili u više povezanih naselja i u kojoj oni ostvaruju određene zajedničke interese i zadovoljavaju zajedničke potrebe. Iz takvog polaznog ustavnog određenja proizlazi da to mora biti stvarna zajednica koja će povezivati ljude na bazi određenih zajedničkih interesa, a po veličini takva da je moguće obezbediti neposredno odlučivanje; zajednica koja će uvažavati sve različitosti koje postoje u životu.

U ustavnom određenju pojma mesne zajednice sadržane su i njene samoupravne funkcije, kao i način njihovog ostvarivanja. U novom

[4] Videti o tome član 114—115. Ustava SFRJ, član 121—123. Ustava SR Bosne i Hercegovine, član 131—133. Ustava SR Crne Gore, član 157—165. Ustava SR Hrvatske, član 132—134. Ustava SR Makedonije, član 139—142. Ustava SR Slovenije, član 130—132. Ustava SR Srbije, član 129—131. Ustava SAP Kosovo i član 128—130. Ustava SAP Vojvodine.

Ustavu SFRJ i u ustavima republika i autonomnih pokrajina ističe se da se radni ljudi i građani organizovani u mesnu zajednicu — u cilju ostvarivanja zajedničkih interesa i zadovoljavanja zajedničkih potreba — povezuju, samoupravnim sporazumevanjem i na drugi način, sa organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama na području i van područja mesne zajednice koje imaju interes, odnosno dužnost, da učestvuju u zadovoljavanju tih interesa i potreba.

To znači da je za sagledavanje uloge i mesta mesnih zajednica u društveno-političkom sistemu i u okviru samoupravne organizacije opštine neophodno imati u vidu i relaciju: mesna zajednica — osnovne i druge organizacije udruženog rada na njenom području. Reč je o neposrednom odnosu između mesne zajednice i osnovnih i drugih organizacija udruženog rada u kojima rade radni ljudi sa područja određene mesne zajednice. Reč je o procesu direktnog povezivanja rada sa stanovanjem.[5]

U Ustavu SR Hrvatske i u Ustavu SR Slovenije, za razliku od Ustava SFRJ i ustava drugih republika i ustava autonomnih pokrajina, potpunije se nabrajaju organi i oblici u kojima i putem kojih radni ljudi i građani ostvaruju određene zajedničke interese i zadovoljavaju zajedničke potrebe.[6] Po odredbama tih ustava, radni ljudi i građani to čine na zborovima, referendumima, preko organa mesne zajednice, skupova stanara, kućnih saveta, skupova potrošača i korisnika usluga, u mesnim organizacijama Socijalističkog saveza radnog naroda, u drugim društveno-političkim i društvenim organizacijama i u sve brojnijim udruženjima građana, samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem, preko svojih delegata u organima upravljanja osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica koje vrše delatnosti ili poslove od posebnog društvenog interesa, kao i putem delegacija i delegata u skupštinama društveno-političkih zajednica.

Bitno nov kvalitet predstavlja i to što se u vršenju samoupravnih funkcija u mesnoj zajednici ne zadovoljavaju samo potrebe koje su neposredno vezane za mesto stanovanja. Koncepcijski, mesna zajednica je takav „tip zajednice“ (samoupravna zajednica osnovnog tipa) u kojoj radni ljudi i građani učestvuju u vršenju društvenih poslova i u odlučivanju o pitanjima od zajedničkog interesa u opštini i u širim društveno-političkim zajednicama.

Kada je reč o samoupravnim funkcijama mesnih zajednica, u članu 159. Ustava SR Hrvatske sadržano je veoma interesantno rešenje koje ukazuje na izvesne osobenosti u položaju mesnih zajednica u ovoj republici. Po toj ustavnoj odredbi, skupština opštine, u dogovoru s mesnom zajednicom, može određene poslove iz svoje nadležnosti, odnosno iz nadležnosti svojih organa, preneti na organe mesne zajednice. Pri

[5] Stenogram sa sednice Radne grupe za društveno-ekonomske i političke odnose u komuni Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja od 7. januara 1971, str. 2/2.

[6] Videti o tome član 160. Ustava SR Hrvatske i član 140. Ustava SR Slovenije.

tom skupština opštine je dužna obezbediti i sredstva za vršenje tih poslova. Ne komentarišući tu ustavnu odredbu, ipak treba reći da je to i jedino rešenje takve vrste u novom ustavnom sistemu koje bi u jednoj perspektivi objektivno moglo da vodi u pravcu postepenog preobražavanja mesnih zajednica u zajednice kakve su bile opštine pre dvadesetak godina.

Mesna zajednica je osnovna samoupravna zajednica, ali i jedan od oblika kroz koje se izražava neposredna demokratija u opštini i jedan specifičan oblik samoupravne integracije u opštini i šire, to jest oblik samoupravne integracije po horizontali i po vertikali.[7] Naravno, do konačnog formulisanja takvog stava u novom Ustavu SFRJ o značaju samoupravljanja u mesnim zajednicama i o njihovom mestu u društveno-političkom sistemu došlo je postepeno. Tako se, na primer, pre nekoliko godina isticalo da je samoupravljanje u mesnim zajednicama, isto kao i samoupravljanje u radnim organizacijama, osnova komune u kojoj radni ljudi i radne organizacije rešavaju svoje svakodnevne privredne, kulturne, socijalne i druge zajedničke potrebe. Mesne zajednice su bitan elemenat neposredne demokratije. One omogućavaju građaninu da utiče na celokupan samoupravni mehanizam opštine i širih društveno-političkih zajednica.[8]

Kako treba razumeti rešenje da se radni ljudi i građani u naselju, u delu naselja ili u više povezanih naselja samoupravno organizuju u mesnu zajednicu? U Jugoslaviji, po zvaničnoj statistici, ima ukupno 27.993 naselja. Međutim, pojam „naselje" ima više značenja. Naselje u urbanističkom pogledu ne znači samo stanovanje („krov nad glavom"), nego i osnovne objekte društvenog standarda (škola, ustanova za zaštitu dece, objekti za rekreaciju itd.). Negde su to veoma urbanizovana i u svakom drugom pogledu uređena velika sela (na primer, u Vojvodini i Slavoniji), a negde je reč o nekoliko kuća koje su razbacane i znatno udaljene jedna od druge. Očigledno je da to ne može biti „okvir" za konstituisanje mesne zajednice kako se ona zamišlja i projektuje po novom Ustavu SFRJ. Zato su nužna opšta i jedinstvena načela Ustava za sve mesne zajednice u Jugoslaviji, ali ta načela ne znače i njihovu uniformnost. Naprotiv, realna situacija je takva da će u praksi postojati različiti „tipovi" mesnih zajednica — gradske, seoske i mešovite.

MESNA ZAJEDNICA KAO KOMPONENTA SAMOUPRAVNE ORGANIZACIJE OPŠTINE I INTEGRALAN DEO SAMOUPRAVNOG SISTEMA U CELINI

Mesne zajednice kao osnovne samoupravne zajednice radnih ljudi i građana svoju društvenu ulogu mogu ostvarivati samo kao elemenat celokupnog sistema samoupravljanja u opštini, čije se delovanje nepre-

---

[7] Stenogram sa sednice Koordinacione komisije Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja od 26. oktobra 1971, str. 23.

[8] Razvoj samoupravnog i društveno-političkog sistema u komuni, materijal Komisije Skupštine SR Slovenije za ustavna pitanja, mart 1971.

kidno povezuje i usklađuje s aktivnošću svih drugih samoupravnih činilaca koji čine taj sistem. U tom smislu može se govoriti o mesnoj zajednici kao značajnom kohezionom (integrativnom) faktoru u okviru opštine i kao bitnom konstitutivnom elementu današnje samoupravne opštine.[9] Dalji razvoj opštine ne može se zamisliti bez afirmisanja i bržeg razvoja samoupravnih funkcija mesne zajednice.

Mesna zajednica je mesto gde se realno može da izrazi potpuniji uticaj i volja radnih ljudi i građana u upravljanju društvom.[10] U mesnoj zajednici se „proverava“ skupštinski sistem u celini i posebno rad skupštine opštine, delatnost zajednica koje su za društvo od posebnog interesa, rad komunalnih organizacija itd. Mesna zajednica kao nosilac programa i akcija značajan je faktor samoupravne integracije u opštini i jedan od preduslova za razvoj današnje opštine kao samoupravne zajednice.

Mesna zajednica je i integralan deo samoupravljanja i samoupravne organizacije jugoslovenskog društva u celini. To je značajan korak napred u odnosu na stanje kada se mesna zajednica smatrala isključivo „opštinskom“ institucijom. Jedino tako se može shvatiti ustavna odredba da radni ljudi i građani u mesnoj zajednici učestvuju u vršenju društvenih poslova i u odlučivanju o pitanjima od zajedničkog interesa u opštini i u širim društveno-političkim zajednicama. U tom smislu se može govoriti o mesnoj zajednici kao izuzetno značajnoj karici u razvitku našeg društva na osnovama socijalističkog samoupravljanja.

Mesna zajednica je takav socijalni ambijent u kojem se klasično političko društvo permanentno menja i transformiše u socijalističko samoupravno društvo. Umesto društva u kojem dominiraju politička reprezentacija i klasične građanske ustanove, u mesnoj zajednici se objektivno može konstituisati i postepeno će se konstituisati društvo samoupravljača, slobodno i stvarno demokratsko društvo. U mesnoj zajednici realno je moguće obezbediti proces prevazilaženja otuđenosti čoveka od društva i stvarati neophodne pretpostavke da čovek postane samoupravljač.

Samoupravljanje u mesnim zajednicama, uz samoupravljanje u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, čini osnovu celokupne samoupravne organizacije jugoslovenskog društva. U stvari, reč je o dve značajne dimenzije samoupravljanja u celini — funkcionalnoj i teritorijalnoj. Radni čovek se pojavljuje kao samoupravljač pre svega na mestu rada — u osnovnoj organizaciji udruženog rada kao baziČnoj samoupravnoj asocijaciji i ćeliji rada. Međutim, radni čovek postaje i može postati kompletan samoupravljač samo ako je to i u mesnoj zajednici kao društvenoj sredini gde živi i provodi „preostalo“ vreme. Uloga mesne zajednice izražava se upravo u tome što ukida dvojstvo ličnosti (ličnost građanina i ličnost radnog čoveka) i što stvara kompletnog samo-

[9] Stenogram sa sednice Radne grupe za društveno-ekonomske i političke odnose u komuni Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja od 30. marta 1971, str. 2/3.

[10] Razvoj samoupravnog i društveno-političkog sistema u komuni, materijal Komisije Skupštine SR Slovenije za ustavna pitanja, mart 1971, str. 25.

upravljača i celovitu ličnost. Jedno od suštinskih obeležja novog ustavnog modela mesne zajednice je upravo u tome što se u njoj uspostavlja integralan odnos između rada i egzistencije i što ona dovodi do jedinstva funkcionalne i teritorijalne organizacije društva. Mesna zajednica realno omogućava da i građani koji nisu „članovi" osnovnih i drugih organizacija udruženog rada steknu „status" samoupravljača.

MESNA ZAJEDNICA KAO SPECIFIČNA SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA

Mesne zajednice su po svojoj prirodi specifične samoupravne interesne zajednice.[11] Radni ljudi i građani u mesnoj zajednici samoupravno uređuju sve veći broj zajedničkih odnosa i pitanja. Oni se međusobno povezuju i udružuju svoje snage i sredstva i zajedno sa osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada regulišu mnoga značajna pitanja vezana za njihov društveni i lični standard. Na taj način se mesne zajednice preobražavaju iz organizacija koje su ranije, čak i koncepcijski, bile „okrenute" porodici u specifične samoupravne interesne zajednice radnih ljudi i građana i u osnovni konstitutivni elemenat samoupravne organizacije opštine. Jednom rečju, mesne zajednice su po svom novom ustavnom položaju elemenat horizontalne integracije. Mesna zajednica nije niti treba da bude komuna u malom, niti univerzalna zajednica, već specifična samoupravna interesna zajednica.

U čemu se ogleda taj specifični interes koji radni ljudi i građani ostvaruju u mesnoj zajednici? Zavisno od konkretnih uslova i prilika, to mogu biti u jednom slučaju dečji vrtići, u drugom slučaju osnovna i druge škole, u trećem slučaju organizacija raznih pomoćnih službi itd.

U vezi s teritorijalnom i interesnom dimenzijom mesne zajednice moglo bi se reći da su se mesne zajednice u prvoj fazi razvoja razvijale skoro isključivo kao teritorijalne samoupravne zajednice, a po nekim ocenama i kao „lokalna samouprava".[12] One su bile tako koncipirane i po Ustavu SFRJ iz 1963. godine, pa je razumljivo što su se uspešno razvile u seoskim naseljima.

Poslednjih godina, međutim, kada je počelo dolaziti do izražaja samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, kao i slobodnije udruživanje sredstava, u gradovima je zapažen razvoj koji je počeo isticati mesnu zajednicu prvenstveno kao specifičnu samoupravnu interesnu zajednicu. To je drugi vid organizovanja radničke klase i svih radnih ljudi u zadovoljavanju određenih zajedničkih potreba u mestu stanovanja. Tako su organizacije udruženog rada ne samo sa područja mesne zajednice, nego i sa područja opštine i šire, i to na bazi konkretnih programa i potreba (na primer, u oblasti dečje i socijalne zaštite,

---

[11] Edvard Kardelj, *Osnovni uzroci i pravci ustavnih promena*, Izdavački centar „Komunist", Beograd, 1973, str. 104.

[12] Stenogram sa sednice Koordinacione komisije Zajedničke komisije svih veća Savezne skupštine za ustavna pitanja od 8. maja 1973.

školstva, stanovanja itd.), počele da udružuju svoja sredstva za finansiranje tako zamišljenih programa mesne zajednice.

U novom ustavnom sistemu naglasak je upravo na razvoju i funkcionisanju mesnih zajednica kao specifičnih samoupravnih interesnih zajednica. Takav način zadovoljavanja određenih zajedničkih potreba u mesnim zajednicama na bazi samoupravnog sporazumevanja i sve slobodnijeg i neposrednijeg udruživanja sredstava doprineće da se i opština može pojaviti kao samoupravna zajednica i kao splet svih tih odnosa, sporazuma, dogovora, sve raznovrsnijeg samoorganizovanja i udruživanja da kojeg će dolaziti u različitim oblicima.

Potrebno je uočiti i treću dimenziju mesne zajednice: radni ljudi i građani počeli su da se organizuju i kao korisnici usluga, odnosno kao potrošači i da na taj način organizovano nastupaju prema organizacijama udruženog rada od posebnog društvenog interesa i velikim sistemima sklapanjem društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma.

Upravo zbog svega toga shvatanje da su mesne zajednice po svojoj prirodi specifične samoupravne interesne zajednice može se smatrati bitno novim.[13] Takvo shvatanje je moralo dovesti do isticanja u prvi plan interesne dimenzije mesnih zajednica i do izražavanja takve njihove prirode u novom Ustavu SFRJ. U tome se ogleda značajna evolucija u samom prilazu i u objašnjavanju društvenog bića mesne zajednice.

Za novi ustavni položaj mesnih zajednica karakteristično je, dakle, i to što se sada posebno naglašava njihova interesna dimenzija, to jest ustavno određenje koje u mesnim zajednicama vidi pre svega specifičnu samoupravnu interesnu zajednicu, odnosno samoupravnu interesnu zajednicu *sui generis*. Znači, sada se u prvi plan ističe interesni, a ne teritorijalni aspekt mesnih zajednica (kako je to bio slučaj u dosadašnjem ustavnom sistemu). Naravno, time se nije mogla niti se htela zanemariti teritorijalna dimenzija mesnih zajednica. Naprotiv, koncepcijski, za mesne zajednice i ubuduće ostaje kvalifikacija da su to osnovne samoupravne zajednice radnih ljudi i građana po mestu življenja, ali će to sve više imati sekundaran značaj. Ta teritorijalna dimenzija dolaziće do izražaja u meri u kojoj se i mesna zajednica pojavljuje u ulozi samoupravne izborne osnove i kao „izborna jedinica“.

MESNA ZAJEDNICA KAO OTVORENA I SOLIDARNA ZAJEDNICA

Mesna zajednica je po svom društvenom biću otvorena zajednica. To je bitno obeležje novog ustavnog položaja mesne zajednice. Mesne zajednice su to u pogledu ostvarivanja veza i odnosa s drugim društvenim subjektima u naselju, opštini i šire koji su zainteresovani za rešavanje određenih problema na njihovom području.

[13] Opština i ustavne promene, osnovni materijal XIX skupštine Stalne konferencije gradova Jugoslavije, održane u Novom Sadu 12. i 13. septembra 1972. godine („Komuna“, br. 9/1972, str. 18—19).

Samostalnost i samoupravnost mesnih zajednica ne znači njihovo zatvaranje u sebe. Naprotiv, one mogu egzistirati samo kao otvorene zajednice.

O toj otvorenosti govore ustavna rešenja o neposrednom međusobnom samoupravnom povezivanju i saradnji mesnih zajednica unutar pojedinih opština i između mesnih zajednica sa područja dveju ili više susednih opština, kao i o obrazovanju zajedničkih samoupravnih organa za više mesnih zajednica. Tome su posvećene posebne odredbe u ustavima republika i autonomnih pokrajina. Tako se, na primer, u članu 162. Ustava SR Hrvatske naglašava da mesne zajednice međusobno sarađuju u rešavanju pitanja od zajedničkog interesa i da se one u tu svrhu mogu i udruživati u zajednice ili osnivati zajedničke organe i organizacije. Na sličan način se i u članu 141. Ustava SR Slovenije predviđa mogućnost da se radni ljudi i građani u mesnoj zajednici — radi ostvarivanja i obezbeđivanja materijalnih i drugih uslova za život i rad — povezuju u zajednicu mesnih zajednica, u kojoj na samoupravnoj osnovi usklađuju i ostvaruju zajedničke interese.

Mesna zajednica je po svojoj prirodi ne samo otvorena, nego i solidarna zajednica. S obzirom na veličinu i sve ostalo, ona je takva zajednica koja objektivno pruža realnije mogućnosti da radni ljudi i građani mogu što neposrednije odlučivati o ostvarivanju zajedničkih interesa i o zadovoljavanju zajedničkih potreba na osnovama solidarnosti, uzajamnosti i međusobnog poverenja i pomoći. To će dolaziti do izražaja naročito u oblasti uređenja naselja, stanovanja, komunalnih delatnosti, dečje i socijalne zaštite, obrazovanja, kulture, fizičke kulture, zaštite potrošača, zaštite i unapređivanja čovekove sredine, opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, kao i u drugim oblastima društvenog života i rada. To su, u stvari, funkcije mesnih zajednica koje radni ljudi i građani obavljaju na samoupravnim osnovama.

U duhu je nove ustavne koncepcije da među prioritetnim aktivnostima u mesnim zajednicama nađu sve više mesta socijalna sigurnost radnih ljudi i građana, prevazilaženje socijalnih razlika, obezbeđenje uslova za jednak start dece u život bez obzira na dohodak roditelja, garantovanje elementarnog fizičkog i vaspitnog integriteta predškolske dece, ostvarivanje najosnovnije brige o starijim osobama i drugim ugroženim licima itd. Zapostavljanje mesnih zajednica kao značajnog faktora samoupravnog povezivanja zajedničkih interesa radnih ljudi koji žive na određenom području — kako se to ranije ocenjivalo — vodilo je u mnogim opštinama, između ostalog, i zapostavljanju aktivnosti na razvijanju socijalističke solidarnosti i humanih odnosa među ljudima.[14]

Mesna zajednica je takva društvena sredina i zajednica u kojoj se ljudi, po pravilu, međusobno poznaju; zajednica u kojoj objektivno u najvišem stepenu može da dođe do izražaja solidarnost, uzajamnost, međusobno poverenje i oslonac. U jednom dokumentu Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije bilo je tačno uočeno da se oslobođenje čoveka, svestrana afirmacija ličnosti, humani socijalistički odnosi i oslobo-

[14] Doprinos ostvarivanju ustavne koncepcije komune, dokument Savezne konferencije SSRNJ o komuni, jul 1969. godine („Komuna", br. 7—8/1968, str. 2).

đenje rada ne mogu ostvarivati samo u okvirima radne organizacije. Zato radni ljudi moraju izaći na društvenu scenu i u mesnoj zajednici i opštini i na taj način ostvarivati što efikasniji uticaj na sve centre odlučivanja.[15]

S obzirom na suštinu nove ustavne koncepcije mesne zajednice, trebalo bi da se ona prostorno i demografski tako uredi da mogu dolaziti do punog izražaja načela solidarnosti, uzajamnosti, međusobnog poverenja i pomoći.

Uz otvorenost i solidarnost kao bitna obeležja mesne zajednice, ona i ubuduće ostaje tipična samoupravna zajednica. To je stav koji ni jednog trenutka u toku druge faze ustavne reforme nije dovođen u pitanje. Samoupravnost je najdublja suština mesne zajednice, a ne nekakvo posebno njeno obeležje. Samoupravnost se kao crvena nit mora sadržati i sadrži se u svim njenim obeležjima. Naravno, to ne znači da nije bilo tendencija i shvatanja koja su neposredno ili posredno u mesnoj zajednici želela da vide najužu društveno-političku zajednicu. Međutim, ako bi se to prihvatilo u bilo kom vidu, sasvim je sigurno da bi to dovelo do kompletne rekonceptualizacije današnje jugoslovenske opštine i do stvaranja kvalitativno nove situacije. Orijentacija koja bi realno vodila pretvaranju mesnih zajednica u male komune vrlo brzo bi dovela i do toga da saveti prerastu u lokalne organe vlasti i do vraćanja na srezove.

MESNA ZAJEDNICA KAO SAMOUPRAVNA OSNOVA SKUPŠTINSKOG SISTEMA

Mesne zajednice su, po novom Ustavu SFRJ, jedna od samoupravnih osnova konstituisanja i funkcionisanja novog skupštinskog sistema, pa i društveno-političkog sistema u celini. To je sledeća bitna karakteristika opšteg položaja mesnih zajednica u novom ustavnom i društveno-političkom sistemu Jugoslavije. „Prerastanje" mesnih zajednica iz fakultativnog u obavezan oblik organizovanja na „mikro" nivou i u konstitutivan elemenat samoupravnog sistema i samoupravne organizacije jugoslovenskog društva u celini bila je nužna pretpostavka da se mesnim zajednicama mogla „nameniti" uloga samoupravne osnove novog skupštinskog sistema. Bez toga ne bi bilo moguće „uvođenje" delegatskog sistema i na njegovim osnovama konstituisanje skupštinskog sistema u Jugoslaviji.

S obzirom na takav ustavni položaj mesnih zajednica i na njihovu ulogu u konstituisanju i funkcionisanju novog skupštinskog sistema, vredna su pažnje neka nova saznanja i konkretna ustavna rešenja u pogledu ustanovljavanja adekvatnije organizacije u opštini. Reč je pre svega o saznanju da je potrebno novu skupštinu opštine izgrađivati i konstituisati na bazi delegatskog sistema i da su u tom pogledu radni

[15] *Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije*, rezolucija Ostvarivanje samoupravljanja u mesnim zajednicama, »Radnička štampa", Beograd, 1971, str. 776—777.

ljudi i građani u mesnim zajednicama jedna od samoupravnih osnova novog skupštinskog sistema, posebno u opštini. Bilo je uočeno još na Drugom kongresu samoupravljača Jugoslavije da bi trebalo dalje afirmisati praksu najšireg učestvovanja svih radnih ljudi i građana u mesnoj zajednici u odlučivanju u opštini i pružiti odlučnu podršku inicijativama i nastojanjima za afirmaciju delegatskog principa u opštini. Tada je izražen stav da bi skupština opštine i po svom sastavu trebalo da bude, pored ostalog, i izraz mesnih zajednica kako bi se autentični interesi građana u mesnim zajednicama što potpunije izrazili u celini.[16]

Druga značajna konstatacija je u tome što novi skupštinski sistem pretpostavlja čoveka organizovanog ne samo po mestu rada, nego i po mestu življenja.

Takva uloga mesnih zajednica u konstituisanju skupštine opštine nužno je morala dovesti i praktično je dovela do ustanovljavanja novog ustavnog rešenja koje se ogleda u tome što su sada radni ljudi i građani u mesnim zajednicama neposredno zastupljeni preko svojih delegacija i delegata u posebnom samoupravnom domu — veću mesnih zajednica. Naravno, mesne zajednice se preko svojih delegacija i delegata uključuju ne samo u strukturu skupštine opštine, već i u skupštinski sistem u celini, pa i šire — u društveno-politički sistem Jugoslavije.

ZADOVOLJAVANJE ODREĐENIH ZAJEDNIČKIH POTREBA U MESNOJ ZAJEDNICI

Ostvarivanje izložene ustavne koncepcije mesnih zajednica u velikoj meri je zavisilo i zavisi i danas od „materijalne baze" uopšte i od izvora sredstava kojima one raspolažu. U tom sklopu samofinansiranje se obično navodi kao osnovni oblik prikupljanja i obezbeđivanja sredstava za zadovoljavanje zajedničkih potreba u mesnim zajednicama.

Jedna od poruka Drugog kongresa samoupravljača Jugoslavije bila je u tome da izvori finansiranja u mesnim zajednicama i u opštini u celini budu što širi i stabilniji. Tada je rečeno da bi trebalo omogućiti da radni ljudi na radnom mestu izdvajaju sredstva za zajedničke potrebe što manje putem administrativno utvrđenih doprinosa i poreza, a da se umesto toga zajedničke potrebe u opštini pokrivaju prvenstveno putem samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja radnih zajednica, interesnih zajednica i građana u mesnim zajednicama. To je, kako se isticalo u jednoj od kongresnih rezolucija, u interesu dalje deetatizacije opštine i njenog doslednog konstituisanja kao stvarne teritorijalne socijalističke zajednice zasnovane na zajedništvu i solidarnosti radnih ljudi i građana.[17]

Kao osnovni oblici obezbeđivanja sredstava u mesnim zajednicama na iznetim osnovama mogu se navesti: dobrovoljno udruživanje sredstava radnih ljudi i građana, osnovnih i drugih organizacija udruženog rada,

[16] Isto, str. 777.
[17] Isto.

opština i drugih subjekata; sredstava koja se statutom opštine utvrde kao izvori prihoda mesnih zajednica; sredstva koja na osnovu objektiviziranih merila pripadaju mesnoj zajednici radi zadovoljavanja određenih komunalnih, socijalnih i drugih zajedničkih potreba; prihodi od vršenja određenih delatnosti mesnih zajednica itd.

U institucionalnim rešenjima (ustavima republika i autonomnih pokrajina i statutima opština) najčešće se naglašava da svoje zajedničke potrebe u mesnoj zajednici radni ljudi i građani zadovoljavaju:

— sredstvima koja radi zadovoljavanja zajedničkih potreba u mesnoj zajednici udružuju radnici u organizacijama udruženog rada koje imaju sedište na području mesne zajednice i radnici čiji članovi porodice žive na području mesne zajednice, a rade u organizacijama udruženog rada koje nemaju sedište na području mesne zajednice;

— delom dohotka koji radni ljudi u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama izdvajaju radi ostvarivanja svojih zajedničkih interesa i potreba u mesnoj zajednici;

— sredstvima koja samoupravne interesne zajednice i druge organizacije udružuju za finansiranje programa rada mesne zajednice;

— naknadama za usluge koje organizuju radni ljudi u mesnoj zajednici i drugim prihodima i sredstvima koja svojim aktivnostima ostvari mesna zajednica;

— prihodima od poreza i taksa koji se statutom opštine utvrde kao stalni prihodi mesne zajednice za finansiranje opštih društvenih potreba;

— sredstvima koja opština ustupi mesnoj zajednici za učešće u finansiranju zadataka predviđenih programima razvoja mesne zajednice i opštine (ili jednostavno delom sredstava budžeta i fondova); i drugim sredstvima.

U nekim stavovima (kao, na primer, u članu 130. Ustava SAP Vojvodine) naglašava se da opština može ustupiti mesnoj zajednici deo prihoda ili deo sredstava budžeta kao učešće u ostvarivanju programa razvoja mesne zajednice.

Mesna zajednica samostalno raspolaže svojim sredstvima. O mesnim zajednicama se može govoriti kao o primarnim zajednicama u kojima mogu dolaziti do izražaja demokratski oblici udruživanja sredstava i njihovo racionalno korišćenje.

Raspolaganje određenim obimom sredstava u mesnim zajednicama ne znači njihovu atomizaciju, već decentralizaciju u odlučivanju o tim sredstvima. Radni ljudi i građani su upravo u mesnoj zajednici u najpovoljnijoj prilici da prethodno identifikuju i usklade određen zajednički interes, da izvrše sučeljavanje i selekciju i na osnovu toga da se dođe do demokratske sinteze. Bez prava radnih ljudi i građana da raspolažu sredstvima ne bi se moglo govoriti o mesnoj zajednici kao osnovnoj samoupravnoj zajednici.

Dosadašnja praksa je pokazala da su mnoge osnovne i druge organizacije udruženog rada na osnovu konkretnog programa zadovoljavanja određenih zajedničkih potreba u mesnoj zajednici davale neophodna sredstva radi rešavanja određenih problema njihovih radnika koji stanuju na području određene mesne zajednice, obezbeđenja dečje zaštite i mnogih drugih pitanja i da su organizacije udruženog rada udruživale sredstva radi rešavanja određenih problema građana u mesnoj zajednici.

U mesnoj zajednici se susreću interesi ne samo onih koji stanuju u određenom naselju kao području mesne zajednice, nego i onih koji rade na tom području, a stanuju van te mesne zajednice. Ima mnogo zajedničkog za obe te kategorije ljudi u pogledu snabdevanja vodom, električnom energijom, hlebom i ostalim namirnicama, u pogledu uređenja prostora, prosecanja puta, ulice itd. Osnovne i druge organizacije udruženog rada, uključujući tu i samostalne prodavnice, samostalne zanatske radnje sa sredstvima u društvenoj svojini, male radionice, bez obzira na to da li svi zaposleni ili većina njih stanuje i živi van područja određene mesne zajednice, imaju interesa i potrebu da se mnoga pitanja reše na zadovoljavajući način za sve.

UREĐIVANJE ODNOSA U MESNOJ ZAJEDNICI

Opšti stav je u svim ustavima republika i autonomnih pokrajina da radni ljudi i građani u mesnoj zajednici donose statut mesne zajednice. Istina, u ustavima SR Hrvatske, SR Makedonije i SR Slovenije ima izvesnih nijansa u pogledu načina donošenja statuta.[18]

Statutom mesne zajednice radni ljudi i građani utvrđuju svoje međusobne odnose u mesnoj zajednici, prava i dužnosti mesne zajednice, njenu organizaciju i organe, odnose s organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i uređuju druga pitanja od značaja za rad mesne zajednice i život i rad radnih ljudi i građana u njoj.

Odredbe o sadržini statuta mesnih zajednica su dovoljno opšte i potpuno identične u ustavima svih republika i ustavima autonomnih pokrajina. Jedino u Ustavu SR Slovenije nešto šire se nabrajaju pitanja koja treba da čine sadržaj statuta mesnih zajednica, a da se time ne povređuje njihova samostalnost i samoupravnost. Štaviše, iznose se i takva pitanja koja su od suštinskog značaja za egzistenciju mesnih zajednica kao samoupravnih zajednica. Tako se u članu 142. pomenutog

[18] Tako, po članu 164. Ustava SR Hrvatske, radni ljudi i građani u mesnoj zajednici donose statut mesne zajednice neposredno referendumom ili na zborovima, većinom glasova. Po članu 134. Ustava SR Makedonije, radni ljudi i građani u mesnoj zajednici donose statut mesne zajednice na način određen statutom opštine. Po članu 142. Ustava SR Slovenije, mesna zajednica ima svoj statut, koji donose radni ljudi i građani u mesnoj zajednici nakon rasprave u Socijalističkom savezu radnog naroda i na način određen statutom opštine.

ustavnog dokumenta, pored ostalog, u statutu utvrđuju: prava i dužnosti mesne zajednice i način njihovog ostvarivanja; područje, organizacija i organi mesne zajednice; zadaci i način rada organa mesne zajednice; način uređivanja odnosa s organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama; način oblikovanja i pripremanja programa i planova razvoja mesne zajednice; oblici i nosioci samoupravnog sporazumevanja; pitanja o kojima se odlučuje na referendumu; način obezbeđivanja javnosti rada i obaveštavanja, kao i druga osnovna pitanja koja su od značaja za funkcionisanje mesne zajednice i za život radnih ljudi i građana u njoj.

U mesnoj zajednici radni ljudi i građani statutom samostalno utvrđuju, odnosno uređuju unutrašnju organizaciju. Elemenat samoorganizovanja objektivno najviše može i treba da dolazi do izražaja upravo u mesnoj zajednici.

Po pravilu, savet je bio osnovni organ upravljanja mesne zajednice. Nakon donošenja novog Ustava SFRJ, ustava republika i autonomnih pokrajina i novih statuta opština sve više je prisutna orijentacija na ustanovljavanje skupštine kao najšireg organa upravljanja mesne zajednice, konstituisane u mnogo slučajeva na delegatskoj osnovi. Praksa treba da pokaže prednost skupštine kao novog organa upravljanja mesne zajednice u odnosu na dosadašnje savete.

Kao i do sada, i ubuduće će dolaziti do izražaja komisije za pojedine oblasti života i rada, kao i druga radna tela koja treba da doprinose efikasnijem funkcionisanju celokupnog samoupravnog mehanizma u mesnoj zajednici.

Isto tako, u proteklom razdoblju delovala su, a delovaće i ubuduće, mirovna veća kao društveni organi za posredovanje u otklanjanju sporova među radnim ljudima i građanima u mesnim zajednicama.

Po nekim statističkim podacima, u savetima mesnih zajednica bilo je uključeno preko 90.000 građana, u njihovim brojnim komisijama oko 60.000 građana i u mirovnim većima oko 25.000 građana. Prema tome, velik je broj radnih ljudi i građana koji su bili uključeni u razne organe i tela mesnih zajednica. Realno je očekivati da će taj broj u novim uslovima, kada je mesna zajednica postala obavezan oblik organizovanja po mestu življenja, biti mnogo veći. To je, svakako, veoma pozitivno, ali je značajnije od toga njihov stvarni rad i angažovanje u upravljanju društvenim poslovima, to jest pretvaranje te brojčano izražene snage u stvarnu snagu samoupravljanja.

Po svojoj prirodi i po svom položaju mesna zajednica je izraz neotuđivog prava radnih ljudi i građana da se u naselju, u delu naselja ili u više povezanih naselja, radi ostvarivanja određenih zajedničkih interesa i zadovoljavanja zajedničkih potreba na osnovama solidarnosti, samoupravno organizuju u mesnu zajednicu.

Danas se bez samoupravnih mesnih zajednica ne može zamisliti preobražavanje opština u samoupravne zajednice. Mesne zajednice u tom smislu predstavljaju jedan od bitnih korektiva unutar opština — da bi one mogle funkcionisati kao samoupravne zajednice, isto kao i oblici njihovog samoupravnog povezivanja i udruživanja pre svega u okviru prirodnih regiona.

Iz svega što je rečeno nedvosmisleno proizlazi da su mesne zajednice danas suštinski elemenat i jedna od osnova iz kojih se „izvodi" i na kojima „izrasta" samoupravna organizacija našeg društva u celini.

Prikazi

Prof. Jovan Đorđević: Ideje i institucije

(„Radnička štampa", Beograd, 1972, strana 356)

Knjiga prof. Jovana Đorđevića *Ideje i institucije* sadrži autorove oglede pisane u toku dve godine neposredno pred njihovo objavljivanje pod zajedničkim naslovom. Raznovrsne teme Đorđevićeve knjige postale su jedinstvena celina. To je ostvareno metodom esejističke obrade, a omogućeno je činjenicom da je svim ogledima „zajednički pokušaj rekonstrukcije i kritike teorije i prakse socijalističkog političkog sistema, i to prvenstveno jugoslovenskog, podrazumevajući tu i teorijsku rekonstrukciju i kritiku njegovih vodećih ideja i institucija, kao i kritiku odsustva odgovarajućih ideja i institucija".

Knjiga je podeljena u dva dela. Prvi je posvećen konceptu i ulozi ideje i institucije u društvu, kritici teorije ideja, ekološkoj svesti i samoupravnoj misli, tehnokratiji i dualizmu vlasti („dvovlašću"), a drugi kritici koncepta „političke države" i rađanju ideje samoupravljanja, tipologiji institucija radničkog samoupravljanja i institucijama i samoupravljanju.

1. Razmatranja počinju analizom koncepta i uloge ideje i institucije u društvu. Autor utvrđuje pojmove ideje i institucije, njihov društveni i politički značaj, karakteristike koje ih razlikuju od drugih sličnih pojmova i odnos između ideje i institucije.

Ideje imaju društveni i politički značaj ukoliko doprinose saznavanju stvarnosti i njenom menjanju, ako su usmerene prema promeni ili rušenju postojećeg, odnosno uspostavljanju novog, naprednijeg, revolucionarnijeg, humanijeg. Bez ideja nema „aktivnog i svesnog života ni svesne ni efikasne društvene i ljudske akcije". One su uslov uspešne revolucije i svih velikih istorijskih događaja. „Ideje su „ratne mašine", i to moćnije od topova i atomske bombe. Društva koja danas priznaju i cene pušku ili novac više od ideja ne samo da su duhovno siromašna, već kriju sopstvenu nemoć i nisu spremna da pišu progresivnu istoriju." Naravno, ideje gube smisao i snagu ako se ne otkrije „skup determinanti ili vladajuća determinirajuća struktura koja je izvor ideja i okvir teorijske prakse".

2. Razmatrajući teorije institucije, prof. Đorđević minuciozno analizira stanje u ovoj oblasti počev od prvih začetaka ovih teorija do danas. Pri tome se posebno zadržava na shvatanjima demokratske i tradicionalističke politike 18. i 19. veka i sociologije i filozofije prava 19. i 20. veka, na prevazilaženju prethodnih gledišta i na doktrini u Marksovom delu.

Ova analiza institucije oslobođena je svakog šematizma, subjektivizma, dogmatizma i apologije. Institucija je nužan oblik društvenih odnosa; stvara se i živi u međusobnom uticaju društvenih odnosa i sistema normi; omogućuje društveno kretanje; služi kao sredstvo društvene integracije i dinamike; podiže i jača čoveka; omogućuje mu da se udružuje i „kolektivizuje svoju moć i vlast bez udaljenih posrednika" itd. Ali, u isto vreme te iste institucije ustaljuju život koji ne trpi nikakve šablone; podržavaju i učvršćuju sistem nejednakosti i hijerarhije; svode čoveka na „robota", „pukog izvršioca ili imaginarnog člana"; rađaju podanika i činovnika; „ostvaruju društvene funkcije, ali ih i deformišu"; ujedinjuju, ali i dele

društvo; stvaraju parcijalni i korporativistički duh; pretvaraju se u oblik hijerarhije i kolektivizacije svesti i volje ljudi; mogu se „otuđiti od svoje funkcije i svoj finalizam pretvoriti u instrumentalizam, postajući nosioci ne samo društvene dezintegracije i statike, već i dominacije najvišeg sloja hijerarhije nad članstvom, ljudima i, odatle u širem smislu, u društvu" itd.

Pisac, dakle, prilazi istraživanju uloge i smisla institucije bez ikakvih predrasuda. On sagledava sve komponente institucije, svu složenost ove društvene pojave, sve posledice koje mogu proizaći iz određenih, ovakvih ili onakvih, shvatanja i prilaza funkciji i mestu institucije u društvu. On izvanredno sagledava dijalektiku kretanja, promene u društvenim odnosima i uticaj tih promena na same institucije, ulogu institucija u ostvarivanju društvenih preobražaja, opasnost od hiperinstitucionalizacije, ovekovečivanja, okoštavanja i zakržljavanja institucija, ali i neizbežnost njihovog postojanja i stranputice dezinstitucionalizacije i fluidnog stanja. Autor traga za utvrđivanjem suštine, značaja i dometa institucije, njene prirode i doprinosa revolucionarnim društvenim promenama, osmišljava stepen institucionalizacije neophodan slobodnom samoupravnom razvoju društva i njegovoj humanizaciji.

Autor utvrđuje da marksistička teorija „ne prihvata aprioristično osporavanje i odbacivanje institucija, kao što joj je strana njihova idealizacija i kad one imaju oblik „radničke države" ili partije. Razlika između marksističke teorije o instituciji i svih drugih jeste u tome što ona osporava *prirodnu* osnovu institucije; a posebno „prirodnu" osnovu podele rada u društvu na stalne, „po prirodi" institucionalizujuće i „institucionalizovane" grupe, na upravljačke i izvršne funkcije".

Kritička analiza institucionalnog apsolutizma, hiperinstitucionalizacije, tobožnje svemoći institucija, odnosno antiinstitucionalizma i raznih teorija o antiinstituciji nastavlja se, prirodno, istraživanjem mogućnosti koje samoupravljanje (i teorija o samoupravljanju) pruža stvarnom rehabilitovanju i redefinisanju koncepta institucije. Samoupravljanje kao novi proizvodni odnos i univerzalan princip društva, kao sinteza institucija i pokreta, mora se osloboditi „krute, autokratske i birokratske institucionalističke košulje", ali se ne može izjednačiti sa konceptom antiinstitucije. Samoupravna marksistička teorija smatra da su institucije *„pozitivni društveni totalitet (ne samo objektivitet): u svom opštem značenju one su „sistem" društvenih odnosa i ponašanja ljudi uređen pravnim normama, koji zahteva određeni sporazum učesnika (ljudi) i stvara određenu vlast (autoritet).*

3. Geneza pojmova ideje i ideologije i njihovog istorijskog, posebno savremenog, značenja protkana je utvrđivanjem odnosa ideje i ideologije, distinkcije između ovih pojmova i njihovog dijalektičkog jedinstva i negacije. Jer, po autoru, „sve ideje nisu, i ne mogu biti, „ideološke", iako ideologija, kao reč i pojam, vuče poreklo od ideja. Ideje su sve manje „ideološke" ukoliko je „ideologija oslobođena mistifikacije i mistifikatorstva". Ideje su ocena određenih odnosa, one „sadrže ne samo istine, već i ocene i time predstavljaju poziv na osudu, potvrdu ili promenu postojećeg stanja stvari". Ideologija je lažna, iskrivljena svest. Međutim, kao istine, ocene i kritike ne pojavljuju se sve ideje. To čine samo stvaralačke ideje, „ideje sa krilima", a ne i opravdavajuće ideje, „ideje bez krila", koje su pretežno elemenat i instrument ideologije i u osnovi proizlaze iz konzervativne ideologije i njoj služe, kao i svakom društvenom statusu quo. S druge strane, ideologija nije samo „iskrivljena svest", odnosno i kao takva „ona nije namerno i svesno iskrivljena svest". Tu komponentu u nju unose pojedinci i pojedine društvene grupe i ona ne može biti „elemenat ideologije u njenom istorijskom smislu".

Po autoru, savremena idejna situacija u svetu je statična, a ideološka u stanju stagnacije. Ona je „opterećena ideološkim formalizmom i idejnim osiromašenjem, što dovodi do niza konfuzija u idejnoj i ideološkoj sferi, a posebno do kompromisa u politici i idejnom životu". Osnovni uzrok za ovakvo stanje pisac vidi u političkoj blokadi koja je rezultat pre svega podele sveta na vojno-političke

blokove. Izlaz iz takve situacije autor traži, osmišljava i vidi u stvaranju i prihvatanju novih ideja, bez kojih se „društvo zatvara, blokira na najnižim svojim tačkama, i ne može da učestvuje u svetskoj utakmici, niti da bude prilog novoj svetskoj civilizaciji". Jedna od takvih fundamentalnih novih ideja jeste ideja samoupravljanja, koje je već postalo univerzalan zahtev napredne misli i akcije.

4. Poreklo ideje o samoupravljanju prof. Đorđević istražuje, nalazi i prati u velikim filozofskim i idejnim sistemima o oslobođenju čoveka. Nagoveštaji i začeci ideje o samoupravljanju sve su vidniji u predviđanjima socijalista utopista, ali će tek Marks tim shvatanjima dati širu naučnu osnovu i ukazati „na puteve kojima je moguće ostvariti tu vekovnu „nadu" čoveka da bude slobodan, svoj, i to zajedno sa drugima; jer nema individualnog oslobođenja bez opšteg oslobođenja, i to opšteg u trostrukom smislu: svih ljudi, čoveka od svih vrsta opresivnih i ponižavajućih *otuđenosti* i svih naroda u „planetarnom smislu". Tako će, na filozofskom planu, tek politička teorija socijalizma činiti u suštini teoriju o samoupravljanju, a politički pokret radničke klase stvarni preokret u pravcu uspostavljanja i razvijanja samoupravljanja kao oblika samooslobađanja radničke klase i ukidanja klasnog društva. Autorova razmatranja o teoriji i empiriji samoupravljanja protežu se od prvih začetaka ideje (posebno Marksovih shvatanja) i prvih praktičnih koraka (posebno Pariske komune) do rađanja i ostvarivanja samoupravljanja u Jugoslaviji i pogleda na ideju samoupravljanja u svetskim razmerama danas.

Dajući tipologiju institucija radničkog samoupravljanja, prof. Đorđević najpre konstatuje da je samoupravljanje „polivalentan i ambivalentan" pojam, a zatim analizira razne pristupe pojmu i značenju samoupravljanja i utvrđuje njegovu suštinu u marksističkom smislu, odnosno u smislu stvarnog pokreta za ukidanje postojećeg stanja i jednog od oblika oslobađanja rada i čoveka. U tom kontekstu autor analizira suštinu države i političke vlasti, etatizma, birokratije i tehnokratije, kao i razne oblike učestvovanja radnika u upravljanju privredom i društvenim poslovima.

Među oblicima učestvovanja radnika u upravljanju društvenim poslovima prof. Đorđević posebno, veoma sistematično, koncizno i precizno, razmatra participaciju, industrijsku demokratiju, saučestvovanje (saodlučivanje), radničku kontrolu i radnički savet.

a) Autorova analiza pokazuje da se *participacija* po svom originernom značenju odnosi na razne oblike učestvovanja građana u vršenju vlasti i uopšte na uticaj zainteresovanih pojedinaca na donošenje odluka, što je ranije bilo „privilegija elite, sopstvenika ili uopšte povlašćenih ili „po prirodi" odabranih upravljača". Ideja participacije nalazi se i u Lenjinovoj definiciji vlasti kao sistema koji „uključuje mase u upravljanje državom". U tom značenju participacija podrazumeva i radničko samoupravljanje. Međutim, ta suštinska ideja participacije nije ostvarena i danas je daleko sadržajnije uže značenje participacije. Ono podrazumeva participaciju (učestvovanje) radnika u rešavanju pojedinih, po pravilu, socijalnih odnosa u preduzećima i ustanovama, a posebno njihova odgovarajuća prava učestvovanja u dobiti, odnosno pravo na jedan deo „preduzimačke dobiti" izvan sistema najamnine. Participacija je, dakle, ograničenog dejstva i „u svom sociološko-političkom smislu ne dira u postojeće svojinske (kapitalističke ili birokratsko-etatističke) odnose i nije usmerena čak ni na radikalno ograničavanje postojećeg ekonomskog poretka, a posebno najamnog statusa radničke klase".

b) *Industrijska demokratija* je najbliža participaciji. Ona znači pre svega „učestvovanje radničke klase u rešavanju unutrašnjih socijalnih i političkih odnosa u preduzeću". Danas se ovaj pojam shvata pretežno kao „zahtev da se skine s prestola „poslednji kralj" (vlasnik, menadžer i sl.) u istoriji i da se radničkoj klasi i preduzeću prizna određeni subjektivitet".

c) *Saučestvovanje (saodlučivanje)* je poseban oblik participacije. Ono pretpostavlja postojanje „rada i kapitala, vlasnika i radnika, i time raz-

lika u njihovom socijalno-ekonomskom položaju, kao i princip da o određenim funkcijama i poslovima (uglavnom privredne organizacije) oni „podeljeno“ ili zajednički odlučuju“. U svojoj suštini saučestvovanje bitnije ne menja odnose u proizvodnji i socijalno-politički status partnera. To, doduše, ne znači da saučestvovanje, istorijski gledano, nije značilo i da ne znači izvestan doprinos menjanju vlasničke strukture kapitalizma i proširenju vlasti radničke klase u privredi. Kao oblik učešća radničke klase u upravljanju privredom ono je bilo uvedeno u Rusiji neposredno posle Oktobarske revolucije (fabrički komiteti i, docnije, radnička kontrola).

d) Među oblicima o kojima je reč najinteresantniji su i teorijski najzanimljiviji radnička kontrola i radnički savet. *Radničkoj kontroli* ponekad se pripisuje „radikalniji smisao od svakog drugog oblika radničke vlasti“. Autor pokazuje da su takva shvatanja u suštini neosnovana. Kontrola ipak ima značenje učestvovanja, „spoljne ocene i „vetiranja“ upravnih odluka od radničkih organa“. U savremenom značenju radničke kontrole sadržan je određen stepen učestvovanja radničke klase u rešavanju njenog položaja i uključivanja u društveni sistem, ali, po svom pravom „značenju i idejnom sadržaju, radnička kontrola odbija svaku odgovornost radnika (a time i sindikata) u upravljanju preduzećima; ona pretpostavlja: *pravo veta* radnika (radničkog saveta) u nizu poslova koji se odnose na njihov svakodnevni život u preduzeću ili na trajanje njihovog zaposlenja“. Radnička kontrola može da zameni samoupravljanje u prvoj fazi prelaznog perioda, ali se u njoj „još ne ostvaruje oslobođenje rada, već se samo priprema i može otpočeti“. Idealizovanje radničke kontrole je neosnovano i antiistorijsko. Ona se može svesti samo na posmatranje i ograničenje prava sopstvenika ili menadžera, „izvitoperiti u običan oblik participacije i saodlučivanja“.

e) U analizi savetskog oblika učestvovanja radničke klase (i masa) u upravljanju privredom i društvom prof. Đorđević ističe da je *radnički savet* ideja koja već više od jednog veka podstiče radničku klasu da kapitalu oduzme punu vlast nad privrednim preduzećima i da uspostavi organizaciju „udruženih proizvođača“. Posle Oktobarske revolucije radnički savet (sovjet ili „fabrički komitet“) postaje naziv za „institucionalizovanu političku, odnosno ekonomsku vlast radničke klase osvojenu od kapitalista“, a nakon drugog svetskog rata „generički termin za osvajanje ekonomske vlasti u preduzeću, bez obzira kako će se konkretno nazivati organi ili institucije koje će oličavati ove promene u svojinskim odnosima i u upravljanju privrednim organizacijama i donekle celom privredom“. Danas se termin radnički savet upotrebljava najčešće kao naziv za „osnovni predstavnički organ upravljanja radničke klase u preduzeću“ i kao „sinonim za radničko samoupravljanje“.

Smisao, uloga i značenje pojma radnički savet zavise, po autoru, od prirode i karaktera društvenog sistema, svojinskih odnosa, odnosa proizvodnje. Bez društvene svojine sredstava za proizvodnju i ukidanja otuđenosti uslova, sredstava i rezultata rada od samih radnika i radnički savet se može pretvoriti u instrument participacije, odnosno radničke kontrole. Radnički savet ispunjava svoju funkciju samo ako se njegovi članovi ponašaju kao članovi radničke klase i ako se ne posmatra kao hijerarhija funkcija. On je „institucija kolektivnog života i mišljenja radničkih kolektiva“, oblik „udruživanja udruženih proizvođača“, u uslovima samoupravljanja kao novog produkcionog odnosa — „osnovni institucionalizovani oblik i garantija radničkog samoupravljanja“.

Autor ističe, prvo, da razlikovanje između radničkog saveta i samoupravljanja nije na istom teorijskom i institucionalnom nivou kao razlikovanje između samoupravljanja i drugih institucija radničkog učestvovanja i, drugo, da je radnički savet moguć instrumentalni izraz svih ovih sistema iako je istorijski i teorijski deo samoupravnog sistema.

5. Utvrđujući pojmovno značenje i smisao oblika učestvovanja radničke klase u upravljanju, prof. Đorđević pokazuje i njihov odnos prema *samoupravljanju*. Odnos između ovih

oblika i samoupravljanja nije odnos apsolutnog isključenja. Samoupravljanje sadrži u sebi i elemente ovih oblika, ali se ne svodi ni na jedan od njih niti je njihova sinteza. Ono je jedan novi kvalitet, revolucionarni akt i ideja, novi produkcioni i uopšte društveni odnos među ljudima, princip organizovanja i funkcionisanja društva prelaznog perioda, oblik oslobađanja rada i čoveka, „pokret prema radikalnoj promeni osnova i oblika života ljudi i prema osvajanju ljudske slobode", proces ukidanja najamnine i najamništva, konkretno-istorijski oblik diktature proletarijata, sredstvo uspostavljanja vlasti radničke klase i put odumiranja klasne vladavine uopšte, instrument vraćanja čoveku njegovog generičkog svojstva. Njegov revolucionarni značaj je u tome „što je ono usmereno da političku i pretežno društvenu strukturu socijalizma preobrazi u autentičniju socijalističku demokratsku „empiriju", praksu".

Samoupravljanje, pogotovo u prvim fazama, ne može biti „čist" sistem. Kao ostvarljiva praksa, ono je „pre (i pretežno) mešovit sistem". I danas u Jugoslaviji ono je „isprepleteno ne samo sa elementima saodlučivanja, predstavničke demokratije i obične participacije, već i sa odnosima koji negiraju ili ograničavaju i elementarne oblike i pretpostavke samoupravljanja". Samoupravljanje nije imuno od izvesnog samonegiranja i u stalnom je „sukobu sa odnosima koje rađaju kako birokratsko-tehnokratske tendencije i borba za vlast kao što je i pod pritiskom kako postojećih odnosa snaga u zemlji tako i onih u svetu — posebno odnosa između kompleksa rada i slobode i kompleksa eksploatacije i nasilja". Sve to traži da ono stalno kritikuje samo sebe i da se prevazilazi. Jer „ideja o savršenosti ili jednom modelu je mit", a samoupravljanje je i „kritika ne samo pseudosocijalizma i državnog socijalizma, već i svakog socijalizma koji stagnira ili nema snage da se ocenjuje i menja na bolje".

6. U veoma misaonom, kritičkom i inspirativnom razmatranju o samoupravljanju i institucijama autor analizira termin i pojam samoupravljanja i upravljanja, razvoj ideje i prakse samoupravljanja u Jugoslaviji i kompleks složenih problema institucionalizacije u sistemu samoupravljanja.

Osporavajući pokušaje da se upravljanje izjednači sa „rukovođenjem" ili da se uzme kao „supstitut za svojinu ili kvazisvojinu", prof. Đorđević i sâm ističe da se upravljanje kao ekonomsko-pravna kategorija ne može definisati van shvatanja i analize određenih svojinskih ovlašćenja. Autorova analiza tih ovlašćenja predstavlja posebno zanimljiva mesta ove knjige i ona unosi novi pogled na ove probleme. Ona obuhvata pre svega pravo *ususa, fructusa* i *abususa*. Po autoru, u radničkom upravljanju „elementi svojinskog prava treba da se utapaju dobijajući odgovarajući novi smisao uslovljen karakterom samoupravljanja i društvene svojine". Dok u sistemu privatne i državne svojine usus (korišćenje, upotreba) čini suštinu ovog prava koje je određeno zakonima tržišta, u socijalizmu je „društvo pozvano da bude neposredni i stvarni gospodar supstance *prava ususa*". U samoupravljanju ovo pravo postaje „*neposredno društveno*... i u skladu sa potrebama društva i čoveka... gubi neposredni ili izvitopereni svojinski karakter". Ono je „u svojoj supstanci ne pravo radnog kolektiva i radničkog saveta, već društveno pravo kojim organi samoupravljanja raspolažu ne kao svojim, već kao zajedničkim i društvenim". Pravo na *fructus*, to jest raspolaganje rezultatima rada, prisvajanje i raspodela dohotka, jeste „individualno, grupno i društveno pravo u radničkom upravljanju". Treće pravo, *abusus*, nespojivo je sa samoupravljanjem. „*Abusus*, tj. pravo da se „njegov" subjekt ponaša kao gospodar „stvari", da se prema njima odnosi kao sa svojim, ili može da se njima „radi šta hoće"... isključeno je iz sadržine radničkog upravljanja. Radničko upravljanje ne samo da isključuje, već i negira ovo pravo ne samo zato što je ono krajnji izraz i pravni supstrat privatne (grupne i državne) svojine, odnosno svakog svojinskog prava, već i po tome što je ono suprotno društvenoj svojini i radničkom upravljanju koje iz nje proističe i na njoj se zasniva."

7. Na kraju autor pokazuje da samoupravna misao i samoupravljanje ne osporavaju institucije i institucionalizam. Samoupravljanje „nije ni kruta i zatvorena struktura ni otvoreni akt neposrednog izražavanja ljudske energije, već sinteza institucija i pokreta, neposredne volje i akcije i nužnog posredovanja radi njihovog pretvaranja u zajedničku snagu. Samoupravljanje postaje birokratizovani institucionalizam i čak formalizam ako nije struktura i antistruktura, ako ne uključuje u sebe i spontanost, kreativnost i maštovitost svih učesnika u organizaciji i ako ne razvija egalitarne i solidarne odnose među ljudima". Jednostrani institucionalizam zatvara samoupravljanje i društvo, omogućuje grupne privilegije i dezintegriše društvo. Apsolutna spontanost „deli i dezorganizuje radničku klasu, čineći je nesposobnom za jedinstven pokret i akcije". Samoupravljanje nije niti može biti *a priori* antiinstitucionalistička doktrina niti se može pretvoriti u instituciju. Ono omogućuje da se dâ nov smisao i samim institucijama, čija funkcija mora biti u zaštiti novih društvenih odnosa, a ne u zatvaranju „samoupravnih odnosa u hijerarhijsko-birokratsku strukturu i u staru formu institucija".

Ni kao ideja ni kao pokret samoupravljanje se ne može izjednačiti sa institucijama. Odnos između samoupravljanja i institucije nije „ni u ideji antiinstitucije... kao ni u proglašenju „spontanih situacija" kao jedino demokratskih i revolucionarnih institucija. „Bez institucija ideje se ne bi rađale i razvijale, menjale i prevazilazile, a bez ideja se ne bi uspostavljale, menjale i prevazilazile, osvajale i rušile institucije... Odnos između institucija i ideja se rešava u ostvarivanju suštine i funkcije ideja, a ne institucija." Sve to čini da je „samoupravljanje ideja koja je osnovni koncept i metod u teoriji i analizi institucija".

MILOVAN BUZADŽIĆ

Dr Jovan Mirić: Interesne grupe i politička moć

(Centar za aktualni politički studij, Zagreb, 1973)

Interes je određujuća kategorija politike. Od ove konstatacije polazi dr Jovan Mirić u svojoj knjizi *Interesne grupe i politička moć*. Ovo otkriće — da su interesi konstitutivni element politike — osnovna je potka novovjeke nauke o politici. Još je Machiavelli utvrdio da društvo drže na okupu dva interesa: naroda — da ne bude ugnjetavan i velikaša — da ugnjetavaju.

Od ovog prvog koraka u demistificiranju politike u modernom svijetu put vodi k Marxu. Kategorija klasnog interesa je ishodište — teorijsko i metodološko — za svako proučavanje politike. Otuda i za naše socijalističko samoupravno društvo proučavanje interesa koji se na ovom konkretnom tlu društvenih protivurječja pojavljuju predstavlja *conditio sine qua non* marksističkog fundiranja politike.

Autor polazi od razjašnjavanja marksističke teorije klasnog interesa kao odreditelja klasne strukture, klasnih protivurječnosti i iz toga proizlazeće klasne suštine politike. Marx je, svakako, najpregnantnije formulirao odnos klasnog interesa i politike. Međutim, nakon njega marksistička misao, umjesto da unapređuje teoriju klasnog interesa i na protivurječnostima u suvremenom socijalističkom društvu, ostaje na onim početnim analizama koje dobijaju vanvremensku ekstenziju i kanonizirajući efekt. Stoga Mirić poseže i za dostignućima političke nauke nemarksističke provenijencije, pogotovo tamo gdje on pronalazi rezultate koji prevazilaze empirijski instrumentalni karakter građanske političke nauke i koji mogu poslužiti za daljnju elaboraciju.

Poznato je da politologija na Zapadu, kao i ostale društvene nauke, odbacuje klasnu podjelu društva i postojanje klasnih protivurječnosti

kao pokretačkih snaga povijesti. Negirajući klasnu teoriju i njezine teorijske i metodološke pretpostavke, sociološki empirizam i politologija deskriptivno fiksiraju političke sukobe pojedinaca i grupa kao temeljne fenomene politike (posebno u tom pravcu razmišlja teorija o društvenom konfliktu). Otuda i teorijska insuficijencija kod analize djelovanja grupa, jer ne postoji jedinstven kriterij važnosti ili sporednosti pojedinog sukoba i konfrontacije grupa.

Mirić u prvom dijelu studije — koja ima karakter traganja i elaboriranja jednog kategorijalnog instrumentarija za analitičko istraživanje politike (pa utoliko i predstavlja uvod u politiku, odnosno politologiju) — postavlja osnovno pitanje: da li klasna podjela i strukturiranost društva isključuju postojanje interesnih grupa unutar i pored klasa kao najistaknutijih grupa — nosilaca suprotstavljenih interesa? I konačno, konkretno-aplikativno, da li se interesne grupe pojavljuju — i kako — u političkom životu samoupravljaškog društva?

Čak i bez ove ekstenzije politološke analize na konkretni model društva ova bi studija postigla svoj cilj: ona, naime, uvodi prvi put sustavno, kao rezultat naučne analize i istraživanja, pojam interesne grupe u našu politologiju (isključujući, naravno, neka fragmentarna djela kojima je nedostajala ovakva cjelovita argumentacija, i teorijska i empirijska — na primjer, članci Đankovića, Pašića, Pečujlića i Đorđevića, koje autor citira i s njihovim stavovima polemizira).

Osnovno pitanje koje je postavljeno i koje se često pojavljuje i u teoriji i u praksi Mirić nam razotkriva kao lažnu dilemu. Klasna podjela je, svakako, osnovni oblik društvenog grupiranja, ali nije jedini i isključiv oblik razuđenosti društva. Klasna podjela proizlazi iz podjele rada, koja se ne može iscrpiti u samo nekoliko tipova društvenog položaja ljudi, položaja koji bi se dali podvesti pod nedvojbeni klasni nazivnik. Razgranatost podjele rada uvjetuje širok dijapazon društvenih položaja ljudi koji, iako se oni najtipičniji primjeri mogu podvesti pod pojam klase, tvore razne slojeve i grupe koji se nalaze ili na marginama klasa ili u međuprostorima koji često izmiču rigidnoj klasifikaciji s jednoznačnim kriterijima.

Konačno, ni sami pripadnici klasa ne čine uvijek jednako homogene i stabilne cjeline, jedinstvene u ispoljavanjima svoje klasne pripadnosti i artikuliranju klasnih interesa. Sam Marx tvrdi da „pojedini individuumi čine klasu samo utoliko ukoliko moraju voditi zajedničku borbu protiv druge klase, inače se oni neprijateljski odnose jedni prema drugima kao konkurenti“ *(Njemačka ideologija)*. Klasa se potvrđuje samo u akciji, kada je ona okrenuta ka realizaciji svojih klasnih interesa. Drugim riječima, klasa se potvrđuje kao klasa, kao društvena grupa u kretanju društva, u njegovoj dinamici. Ona egzistira kao klasa samo utoliko ukoliko mora voditi borbu s nekom drugom klasom. Inače, u stanju „zatišja“ klasne borbe u svakoj je klasi vidljivo postojanje mnogih drugih, užih grupa koje imaju svoje posebne interese u odnosu na druge pripadnike iste klase. Te „interesne grupe“, koje reflektiraju ono što je Marx nazvao „beskonačnom rascjepkanošću interesa i položaja“, međusobno se nalaze u stanju konfrontacije interesa i latentnih ili akutnih konflikata.

Dosljedan marksistički naučni prosede mora uzimati u obzir ovu složenost i zamršenost društvene strukture, pogotovo u analiziranju suvremenog socijalističkog samoupravnog društva gdje se stvaraju uvjeti za realizaciju historijskih interesa radničke klase.

Ovo naročito stoji za analizu „postrevolucionarnog“ perioda društvenog razvoja kada se u društvu manifestiraju drugačiji oblici klasnog sukoba i kada je mnogo teže uočiti polarizaciju suprotstavljenih interesa u društvu. (Podsjetimo se samo na definiciju sukoba sa birokracijom: da li je to klasa, sloj ili posebna društvena grupa.)

Zbog toga politička nauka mora pojavu interesnih grupa fiksirati kao središnji objekt istraživanja ako želi izvršiti analizu suvremenog trenutka i njegovih povijesnih koordinata, zaključuje autor. Ali, uvođenje „interesnih grupa“ u metodologiju političke analize nipošto ne smije rezultirati zanemarivanjem klasne teorije, već, naprotiv, mora klasnu teoriju ispuniti „zbiljskim socijalnim sadržajem“. Kla-

sni sukob je onaj „bitni" sukob koji je izraz „egzistencijalnih protivrečnosti klasnog društva" (Pečujlić), onaj konflikt specijalnog tipa koji nam omogućuje uočavanje bitnih komponenata i suštine povijesnog procesa, a ne samo njegovih površinskih manifestacija.

Erozija klasa na parcijalne interese je fenomen koji je relevantan ne samo naučno. Staljinizam je na mistifikaciji „jedinstvenog klasnog interesa" izgradio jednu monstruoznu distorziju praktične politike, koja je bila izraz uskih interesa partijske „elite" i pojedinaca, nasuprot ne samo radničkoj klasi kao subjektu revolucionarne promjene, već i same partije kao „posrednika između klase i povijesti".

Stoga svako daljnje razglabanje o prirodi društvenih interesa i o efektu njihovog manifestiranja nužno mora dotaći sam pojam politike i kritički ga preispitati. Upravo na relaciji ostvarenja interesa moguće je naučno, marksistički fundirati sam pojam politike. Politika je oblik ispoljavanja zajednice, ljudskog društva. Utoliko je ona sinonim za zajednicu, ali i oblik aktivnosti te zajednice, to jest oblik posredovanja među interesima koji se u društvu manifestiraju. Mirić još preciznije definira politiku kao institucionalnu društvenu moć posredovanja među interesima. Na taj način on prevladava do sad uvriježenu definiciju o politici kao aktivnosti društva u realiziranju klasnog interesa, kod čega se pretpostavlja da će iščezavanjem klasnog konflikta u socijalizmu i sama politika biti relegirana u ropotarnicu povijesti. Nema veće zablude od te. Politika je neumitan indeks čovjekovog otuđenja i ona je u sebi toliko protivurječna i istovremeno ambivalentna da se opire uklanjanju sa pozornice ljudske povijesti. To i stoga što, kako Mirić utvrđuje, tezu da je politika posrednik među interesima možemo i drugačije iskazati: politika je posrednik među vlasnicima. „Najtrajniji izvori razdora, različitih interesa i konflikata leže upravo u različitoj i nejednakoj distribuciji vlasništva" (str. 139). Prema tome, jedino u prevladavanju vlasništva leži šansa za prevladavanje politike kao otuđene sfere čovjekovog djelovanja i za njeno uspostavljanje kao autentične ljudske zajednice.

Drugi dio knjige obuhvaća analizu pojave interesnih grupa u jugoslavenskom društvu. Ovdje Mirić podvrgava samoupravljanje temeljitoj analizi, konstatirajući da samoupravljanje kao politički odnos predstavlja politički pluralizam *sui generis*. „Šta je drugo odumiranje političke vlasti države nego prenošenje, ili, bolje reći, preuzimanje političkih i drugih funkcija od strane mnogih centara odlučivanja, koji su i brojem i otvorenošću i sami izloženi utjecajima različitih interesa?" (str. 118). Raščišćavajući s pitanjem da li je samoupravljanje politički odnos ili ne, Mirić analizira protivurječnosti samoupravljanja kao političkog sistema i kao totalnog društvenog odnosa.

Na kraju, u naknadno dopisanom poglavlju ove knjige Mirić analizira ulogu Saveza komunista kao posrednika između „dominantnog interesa" — interesa radničke klase i povijesti, nove, istinske slobodne zajednice.

Ovaj drugi dio knjige obiluje mnogim zanimljivim argumentacijama i mislima. Od analize radne organizacije kao interesne grupe u našem društvu do štrajka kao sredstva političkog pritiska.

Međutim, glavni teorijski doprinos ove knjige jugoslavenskoj politologiji leži u prvom dijelu tamo gdje se izgrađuje novi kategorijalni aparat za marksističko proučavanje politike kod nas.

Drugi dio knjige je polemičniji, aktuelniji. Utoliko se on izdvaja i kao posebna cjelina, ne manje vrijedna i čak inspirativnija za konkretne probleme pred kojima stoji samoupravljanje i društvene snage koje ga realiziraju.

A to, konačno, mora biti i ambicija marksističke politologije — poniranje u bit aktualnih protivurječja osvjetljavajući ih s aspekta mogućnosti izgradnje nove, „misaone zajednice".

DAMIR GRUBIŠA

Marksizam i samoupravljanje

(Zbornik radova, priredili dr Predrag Radenović i Živko Surčulija, izdanje Novinske ustanove Službeni list SFRJ, Beograd, 1974, strana 414)

Nedavno se u štampi pojavio univerzitetski udžbenik *Marksizam i samoupravljanje*, namenjen prvenstveno studentima Fakulteta organizacionih nauka, a i drugih fakulteta, u cilju njihovog upoznavanja sa selekcijom najreprezentativnijih problema marksističke teorije. Značaj ovog izdanja počiva na sadašnjim sveukupnim društvenim naporima za širenje marksističke misli, posebno u sistemu visokoškolskog obrazovanja. U tom smislu ova knjiga, po osnovnom koncepcijskom okviru i po idejnoj strukturi sadržaja, upućivanjem na određenu literaturu i izborom tekstova, i pored mogućih neznatnih zamerki, u bitnome zadovoljava potrebe, a u izvesnom smislu, zbog očevidne želje autorâ da studentima pruže što temeljitiji presek izvornih različitih shvatanja, može da predstavlja i praktičnu teškoću (zbog obima) prilikom pripremanja ispita.

Nezavisno od toga, u domaćoj literaturi koja se koristi na univerzitetu, pomoćni univerzitetski udžbenik ove vrste predstavlja, van sumnje, korisnu novinu čije izdavanje treba pozdraviti. Naviknuti da društvene probleme proučavaju pretežno kroz prizmu predmetnih nastavnika, interpretacijom kroz njihova skripta i udžbenike, studenti sada imaju priliku da se o mnogim, ne akademskim, već stvarnim životnim problemima savremenog društva upoznaju izvorno i na univerzitetu.

Svoja htenja autori su izneli u prvom redu u predgovoru. Po njima, reč je o stvarnoj potrebi za širenjem autentične marksističke orijentacije u našem vremenu, o vlastitom razumevanju sadašnjosti i sagledavanju budućnosti. Sa tog stanovišta oni ističu potrebu i značaj prevazilaženja dogmatske zatvorenosti marksizma i ukazuju na njegovu suštinsku otvorenost, odnosno revolucionarnost. Pored ukazivanja na premise marksističke misli, autori ističu da je „čitav koncept, a samim tim i selekcija odgovarajućih tekstova, bio podređen osnovnom nastojanju da se pokaže zasnovanost teorije i prakse samoupravljanja kao konkretno-istorijskog oslobođenja radničke klase i čoveka — u marksizmu, odnosno idejama klasika marksizma i njihovih misaonih sledbenika“ (str. 4).

Po autorima, „klasici marksizma shvataju samoupravljanje kao istorijski dijalektički proces ovladavanja ljudi uslovima njihovog društvenog života, u kome društveni život ljudi postaje njihovo slobodno delo“.

Prevazilazeći istorijsku parcijalnost građanske misli, marksizam otkriva apstraktno u empirizmu pozitivističke nauke, opšte momente u parcijalnoj spoznaji ekonomskih, socioloških, filosofskih disciplina i poseduje humanistički „tendencioznu“ motivaciju u istraživanju, za razliku od pseudoracionalne, pseudoobjektivne naučne okrenutosti problemima „po sebi“. U tom smislu značajna je spoznaja autorâ priručnika da je „socijalna revolucija ključna kategorija marksističke teorije o društvu, a radnička klasa stvarni istorijski subjekt revolucije“. Autori posebno akcentiraju sociološke aspekte marksizma i uspevaju da pruže aktuelan pregled mišljenja koji omogućava čitaocu duboku spoznaju o mnogim pitanjima savremenog društva. Selektivno je prezentirana literatura, kao što je ozbiljan i izbor tekstova i sami tekstovi.

Uložen je znatan napor da se kroz koncepcijski okvir i kroz izbor tekstova ukaže ne samo na društveno-istorijske uslove uvođenja i razvoja radničkog i društvenog samoupravljanja u Jugoslaviji, već i na njegovu konsekventnu zasnovanost na teoriji marksizma. U tom kontekstu je i misao da „samoupravna socijalistička svest, ukoliko se žele prevazići horizonti građanskog sveta, mora postati vladajući, univerzalni oblik društvene svesti“.

Knjiga obuhvata četiri osnovna tematska područja. Uz svako tematsko područje dati su njegovi osnovni koncepcijski okviri, osnovna i šira literatura i izbor tekstova. Autori po-

laze od pojmovnog određenja marksizma i glavnih oblasti marksističke misli, da bi u drugom i trećem području ukazali na kritiku građanskog društva, na promene u savremenom kapitalizmu i na osnovne protivrečnosti u razvoju savremenog socijalističkog društva. Četvrti deo se odnosi na ukupan razvoj samoupravljanja i udruženog rada u jugoslovenskom socijalističkom društvu.

Čitalac može da se upozna gotovo sa svim bitnim pitanjima razvoja društva i posebno sa širokim spektrom savremenih problema. Izneta su skoro sva pitanja kojima je marksistička kritika od svog početka do danas posvetila pažnju. Ali, ne uvek najuspešnije (na primer, u delu o filosofiji izneto je nedovoljno savremenih reprezentativnih tekstova). Možda je trebalo više naglasiti specifičnost marksističke kritike politike. No, uprkos tome, presek je veoma zanimljiv i pruža čitaocu mnogo vrednog štiva za čitanje.

U prvom delu su tekstovi u kojima je marksizam pojmovno određen; iznet je „nastanak marksizma", njegovi izvori. Temelj izbora čine spisi klasika marksizma i lenjinizma, ali su prisutni i mnogi savremeni marksisti.

Izuzetno je dobar drugi deo, u kome je izneta marksistička kritika građanskog društva. Tekstovi pružaju celovitu sliku savremenog kapitalizma.

U trećem delu je uspešno prikazana sva širina svetske borbe za slobodu i socijalizam.

U završnom delu se govori o ideji i praksi samoupravljanja u Jugoslaviji. Autori su izvršili takvu selekciju koja omogućava sagledavanje kontinuiteta u razvoju ideje i prakse samoupravljanja — od Pariske komune do danas. Osobit značaj imaju Lenjinovi stavovi o samoupravljanju. Reljefno je argumentovana činjenica da samoupravljanje u jugoslovenskom društvu nije izolovan plod istorijskog trenutka, već da predstavlja suštinu autentične revolucionarne društvene prakse inspirisane marksističkom i lenjinističkom mišlju.

ĐORĐE POPOVIĆ

Kažimjež Žigulski: Uvod u probleme kulture

(Varšava, 1972)

Čovek danas sve češće oseća potrebu da upozna krug vrednosti koje sačinjavaju kulturu, njenu istoriju i savremenu problematiku. Broj ljudi koji koriste kulturne vrednosti stalno se povećava kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju. Sistem obrazovanja ima sve širi zahvat i pruža sistematizovana znanja iz svih oblasti čovekove delatnosti. Sredstva masovnog komuniciranja iz dana u dan uvećavaju broj poruka milionima. Sve više ljudi čita, posećuje filmske i pozorišne predstave, odlazi na koncerte ozbiljne ili zabavne muzike ili sluša muziku sa ploča i magnetofonske trake. Stiče se veliko iskustvo i obogaćuje čovekova ličnost stalnim učešćem u kulturnom životu.

Knjiga Kažimježa Žigulskog govori o naraslim potrebama za naukom o kulturi, ali ne za naukom koja će b[illegible] puka informacija, nego angažovana teorija koja aktivno, a često i polemički, pristupa pitanjima kulture i savremenog života.

Tako naznačen cilj knjige uticao je bitno i na karakter njenog sadržaja.

Žigulski prvo polazi od opštih pitanja i razmatra terminološke probleme, odnos kulture i prirode, genezu i forme postojanja kulturnih dobara, u okviru kojih posvećuje pažnju: (1) stvarima, materijalnim predmetima, (2) znacima i (3) kulturnim ponašanjima. Predmet autorovog interesovanja je problem kulture kao celine, odnos kulture i društvene grupe, kulture i socijalističke države, kulture i ličnosti.

Kad govori o istorijskoj problematici, Žigulski analizira trajnost i promenljivost kulture i razvitak i progres u kulturi.

U delu knjige posvećenom savremenim problemima posebno se govori o ulozi tehnike i institucija u savremenoj kulturi, o teorijskim osnovama socijalističke kulture, o njenom odnosu prema kulturnom nasleđu, o kulturnoj politici socijalističke države, o praktičnim problemima kulture socijalističkih zemalja: čuvanju kulturnih dobara, širenju kulture, masovnoj kulturi, stvaranju kulturnih dobara, problemima savremene kulture kapitalističkih zemalja, međunarodnoj kulturnoj saradnji, perspektivama razvoja savremene kulture itd.

Složenost kulture kao fenomena utiče i na njeno terminološko preciziranje. Otuda mnogobrojne definicije kulture i potpuna razmimoilaženja u određivanju njene suštine i osnovnog sadržaja. Različiti pristupi su se toliko razvili da danas postoje brojne škole od kojih svaka ima svoju teoriju kulture.

Većina teoretičara analizira jezički vid pojma kultura, utvrđuje njegovu genezu i smisao koji se tokom istorije formirao. Reč *kultura* je prvobitno označavala obradu zemlje (to značenje se zadržalo i do danas, pa govorimo o „kulturi" kao poljoprivrednom sistemu karakterističnom za slabo razvijene zemlje); ovu reč je koristio još Cicerom u prenesenom značenju, pa je govorio o „obradi intelekta" *(cultura animi)*.

Danas ta reč, pošto je prošla složenu transformaciju, ima višestruko značenje, ali se najčešće ustalilo ono koje podrazumeva određen zbir, određenu celinu.

Kad je reč o terminološkoj problematici, treba naglasiti da su sa pojmom kultura tesno povezani pojmovi: „kulturna dobra" i „kulturne vrednosti". Pojmom „kulturna dobra" Žigulski obuhvata kako predmete tako i usluge i nematerijalna dobra, kako ponašanja i društvene institucije tako i etičke pojave. Na taj način pojam „kulturno dobro" je širi od pojma dobro u ekonomskom smislu jer ovaj drugi označava materijalna sredstva za zadovoljenje čovekovih potreba.

Kad je reč o kulturnim vrednostima, treba imati na umu veliki broj različitih tumačenja. Neki vrednost svode na izvesnu osobinu, objektivno svojstvo koje koristi određenom predmetu (ponekad tvrde da postoji samosvojni i autonomni svet vrednosti), a neki, kao i Žigulski, u vrednostima vide jedino vrstu odnosa čoveka, obično društvene grupe, prema predmetu, prema određenom dobru. Upravo „ta dobra čine osnovu za stvaranje hijerarhije, sistema nivoa, a određivanje vrednosti označava izvesno mesto koje dato dobro zauzima u određenoj hijerarhiji". U praksi, međutim, „obično nije reč o posebnim kulturnim vrednostima, nego o njihovim sistemima, te je istraživanje kulture čvrsto povezano s istraživanjem tih sistema, načina hijerarhizovanja kulturnih dobara".

Definišući kulturu kao „sve ono što predstavlja doprinos i karakteristično svojstvo ljudskog roda što ga izdiže iznad prirode koja ga okružuje", autor se neminovno susreo i sa pitanjem odnosa kulture prema prirodi. Međutim, i termin priroda, kao i kultura, „opterećen" je sa više značenja. Žigulski pojam prirode razmatra tako što uzima u obzir samo dva, najčešće susretana, značenja: (1) priroda koja se suprotstavlja društvu i (2) priroda koja se kao svet suprotstavlja kulturi, odnosno neprirodnim pojavama koje su rezultat čovekove delatnosti.

Zaključujući razmatranje odnosa prirode i kulture, Žigulski konstatuje: „Pojam i termin kultura rezervišemo samo za pojave isključivo vezane za ljudski rod. Ovome nije razlog prihvatanje doktrine o čoveku kao nosiocu natprirodnih osobina, nego to što je kultura čoveka... s obzirom na svoju genezu, kao i na strukturu i funkciju, pojava koja nema ekvivalent u prirodi".

S tim u vezi postavlja se i pitanje geneze i forme postojanja kulturnih dobara. Pitanje nastanka kulturnih dobara postavlja se u vezi sa određivanjem njihove prirode. Veliki broj kulturnih dobara nastao je zahvaljujući čovekovoj svesnoj delatnosti, pre svega radu i stvaralaštvu. Međutim, i prirodni predmeti mogu imati osobine kulturnih dobara ukoliko se nađu u odgovarajućoj kulturnoj ili umetničkoj funkciji.

Kulturna dobra nisu homogena i s obzirom na to može se govoriti o njihovim sastavnim elementima. Žigulski, kao što smo već rekli, kultur-

na dobra deli na (1) stvari, (2) znakove i (3) kulturna ponašanja.

Stvari su najstarija kulturna dobra pomoću kojih često možemo da rekonstruišemo položaj čoveka, kao i samog čoveka i njegovu zajednicu.

Znak kao elemenat kulturnog dobra igra važnu ulogu u čovekovom životu. Neki naučnici smatraju da su znakovi glavna sredstva pomoću kojih čovek može stvarati kulturu. U svojoj osnovi znaci služe društvenom sporazumevanju, razmeni informacija među grupama ljudi. (Problem znakova se toliko razvio da je nastala i posebna nauka koja proučava znake — semiotika. Ona istražuje znake u tri pravca: semiotičkom, sintaksičkom i pragmatičkom.)

Kad je reč o ponašanjima kao dobrima kulture, treba voditi računa o tome šta se pod njima može podrazumevati jer je očigledno da postoje ponašanja koja nemaju karakter kulturnog dobra. Ponašanja su gotovo sveobuhvatna i „prožimaju sve što je ljudsko, predstavljaju osnovni elemenat takvih sistema kao što su pravo i običaj, regulišu proces rada, saradnje i konflikta, porodičnog i religijskog života".

Problem kulture sa sociopsihološkog stanovišta ogleda se u odnosu kulture i socijalne grupe, kulture i socijalističke države i kulture i ličnosti. „Realni nosilac svake kulture je socijalna grupa; kultura često predstavlja najbitniji deo grupne veze." Svaka kulturna delatnost ima svoju bazu, a o kulturnoj delatnosti ne može se ni govoriti ako ne postoji konkretna osnova, ako ne postoji određena društvena grupa kao njen nosilac.

Žigulski ne prihvata tezu da svaka društvena grupa može pretendovati na samostalnu kulturu. On smatra da se o posebnim kulturama može govoriti samo u okviru dve velike društvene grupe: nacije i klase. S tim u vezi on govori o veoma složenom procesu formiranja nacionalne kulture, procesu koji ima svoju istorijsku, društvenu, idejnu i političku dimenziju.

Sa stanovišta marksizma kulturne pojave u krajnjoj instanci zavise od sistema materijalne proizvodnje. A tu proizvodnju u „današnjem svetu ostvaruje moderna tehnika; razvoj i ovladavanje tom tehnikom uslov je razvoja svakog savremenog društva". Procesom tehnizacije nisu obuhvaćena samo savremena kapitalistička, nego i socijalistička društva. Međutim, neki iz toga izvlače zaključak da je tehnika osnovni podsticaj društvenog razvoja. Žigulski podvrgava kritici ovaj tehnički determinizam i ukazuje na stvaralačko, ali ne odlučujuće mesto tehnike u razvoju proizvodnih odnosa i klasnih snaga. Prenaglašena uloga tehnike rađa tehnokratsku ideologiju, čiji je sadržaj poznat: odricanje klasne borbe i stvaranje jedinstvene tehničke civilizacije.

Savremena kultura posebno se odlikuje umnožavanjem institucija koje se njome bave i taj proces je sve intenzivniji. Jedna od posledica toga je profesionalizacija kulturne delatnosti.

Baveći se pitanjem teorije socijalističke kulture, Žigulski ne uspeva da se snađe u njenoj složenosti i zbog toga previše uprošćava veoma bitne probleme koje socijalističko društvo u toj oblasti pokreće i ima da savlada. On nije uspeo da prevaziđe društvenu praksu i konkretne odnose u kulturi i kulturnoj politici. Brojne protivrečnosti i složenost savremenih društava i kultura učinile su da Žigulski prihvati vulgarno marksističko i pragmatističko tumačenje.

Kad je reč o kulturnoj politici, Žigulski uzima u obzir samo nekoliko elemenata, a akcenat stavlja na ulogu i značaj mecenatstva i države kao najvećeg mecene.

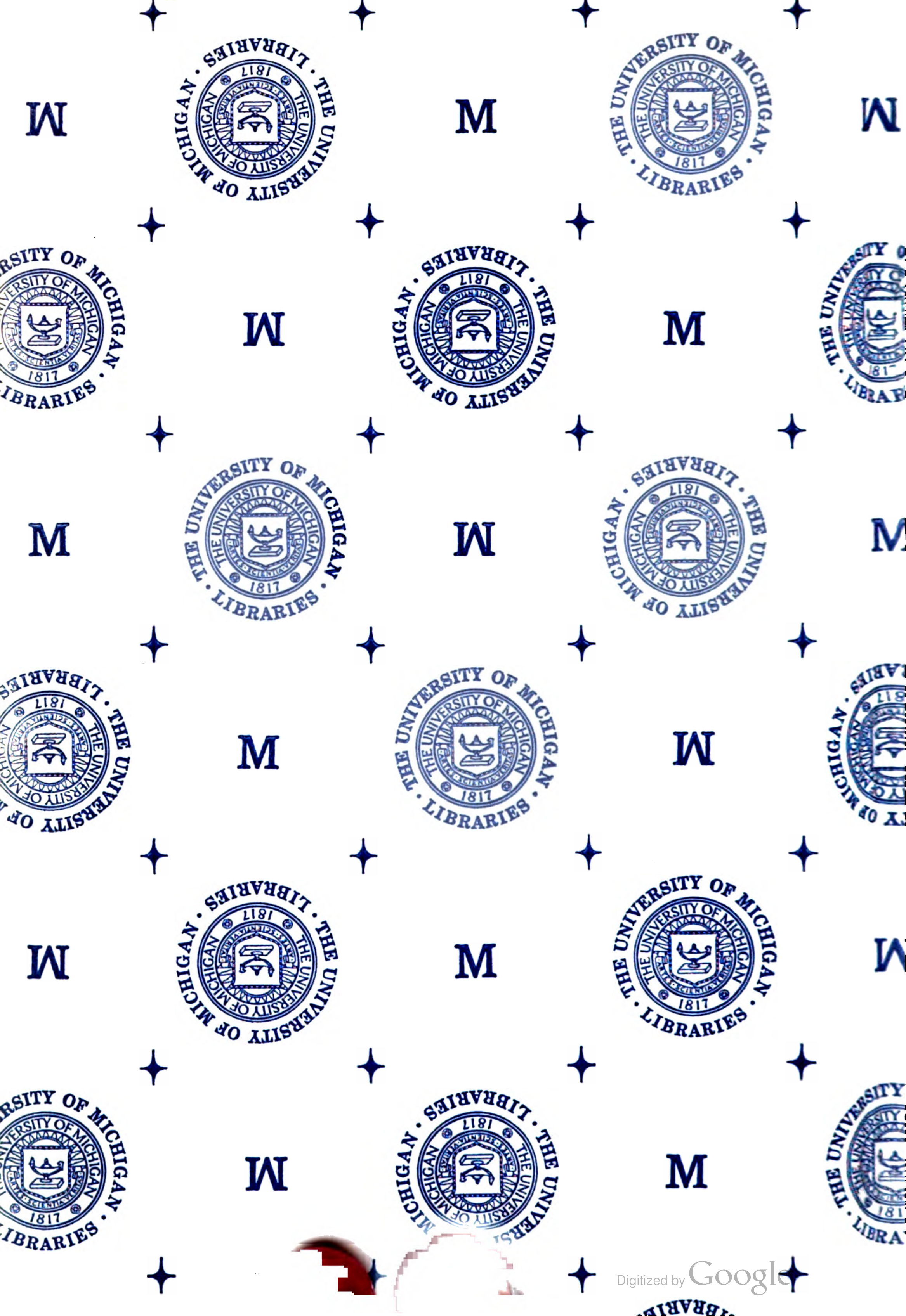
Pitanja pokrenuta u ovoj knjizi su brojna i veoma složena. To je i razlog što je autor ostao na nivou komentara, popularizacije. Žigulski je sistematizovao dosta heterogenu problematiku u knjigu koja može biti dostupna širokom sloju čitalaca.

S obzirom na to da je teorija kulture nova naučna oblast, ovakva vrsta priručnika ima dragocenu ulogu u upoznavanju mnogih sa razvojem i dostignućima ove nauke. Ovakva vrsta knjiga govori o tome da je teorija kulture u fazi sazrevanja, da su njeni rezultati vidljivi i da počinju da vrše uticaj u svakodnevnom životu.

RADOSLAV ĐOKIĆ

CENA 10 DINARA

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817
M